פנקס בנדין

פנקס בנדין

העורך:
א. ש. שטיין
חברי המערכת:
דוד ליור, מרדכי המפל

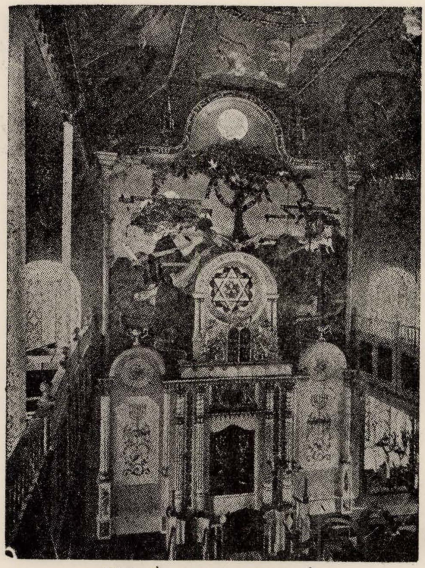

כותל המזרח בבית הכנסת

אֵלֶּה אֶזְכְּרָה וְאֶשְׁפְּכָה עָלַי נַפְשִׁי...
(תהלים מ"ב, ה')

הוצאת ארגון יוצאי בנדין בישראל
תל־אביב, תשי"ט - 1959

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

PINKES BENDIN

A MEMORIAL TO THE JEWISH COMMUNITY OF
BENDIN (POLAND)

כל הזכויות שמורות
All rights reserved
גלופות: צינקוגרפיה של גצל ברינר, פתח־תקוה — תל־אביב

דפוס הפועל־המזרחי, תל־אביב

תוכן ענינים – אינהאלט

ירושלים ד׳זגלמביה — העורך 6
דבר המוציאים לאור. א ווארט פון די ארויסגעבער . . 7

ערשטער טייל

י י ד י ש

א.

די געשיכטע פון יידן אין ענדין

וועגן „אלמאנאך זאגלמביע" און זיין מחבר / ד. ל. . . 9
אלמאנאך זאגלמביע / **שמעון ראטענבערג** 10
א בענדינער ייד אלס אפיציר אין די פוילישע לעגיאנען
בעת נאפאלעאָנ׳ס הערשאפט/**פראָפ׳ ד״ר מאיר באלאבאן** 33
יידן בארגבוי־ארבעטער אין זאגלמביע /
ד״ר עמנואל רינגעלבלום 34
פון דער יידישער פארגאנגענהייט אויפ׳ן שטח פון זאגלמביע
און אומגעגנט / **מ. קאנטאר־מירסקי** 36
די פונקטן פון די בענדינער חברות /
משה מאנעלע און ש. ראטענבערג 37
א פערטל יאָרהונדערט בענדינער יידישע כראָניק/**מ. ב. בערג** 54
די אנטשטייונג פונם יידישן גענדרוקטן וואָרט אין
זאגלמביע / **ל. שפיגעלמאן** 64
די בענדינער זעלבסטפארוואלטונג / **ד״ר ר. רעכטמאן** . 69
די בענדינער קהלה אין באפרייטן פוילן / **י. פ.** . . 71
די יידישע פראָפעסיאָנעלע באוועגונג אין בענדין /
מ. וו. קאמינסקי 72
די אנטשטייונג פון בענדינער יידישער גימנאזיע „יבנה" /
י. וויגאדזקי 75
דער טורן און ספאָרט פאריין „הכח" / **ש. ראזענבלום** . 84
די יידישע דראמאטישע געזעלשאפט „מוזע" . . . 88
דער „הזמיר" / **ל. גאלדשטיין** 90
די לאנדקענטשאפט געזעלשאפט / 94
דער אקאדעמיקער־קרייז „אגניסקא" / 94
דער סוחרים פאריין / 95
דער קליינהענדלער פאריין / 95
דער האנטווערקער פאריין / 98
דער חלוצישער קיבוץ א. נ. בער בראָכאָוו / . . . 100
בענדינער שרייבער און קינסטלער / 101
זכרונות פון א ייד פון בענדין וועגן די פוילישע אויפשטאנדן
פון 1831 און 1863 / **ד״ר א. שאצקי** 108
50 יאָר האנדל און אינדוסטרי / **דוד ליווער** . . . 109
לינת־החולים / **צבי קיסנער** 117
לינת הצדק — מושב זקנים / **א. גאלד** 118
די „גמילות חסד" / ד. ל. 119

ב.

זכרונות

די צווייטע און דריטע עליה און בענדינער חלוצים / ד. ל. 120
די זעקס חלוצים פיאָנערן פון דער דריטער עליה /
ישראל אפענהיים 121
זכרונות פון דער דריטער עליה / **שמואל ליווער** . . 122
זיבן בענדינער חלוצים פארן מיט אן אויטאָ קיין ארץ ישראל /
דוד אבי־מנחם 124
געשטאלטן און עפיזאָדן פון אמאליקן בענדין /
מאָטעק האמפעל 126
דער חינוך אין אָנהויב פון 20־טן יאָרהונדערט / **אברהם גאָלד** 133
די יידישע ארבעטער־באָוועגונג / **יחיאל קאמינסקי** . . 135

ג.

לעבנס שטייגער

שולן, שטיבלעך און מנינים / **דוד ליווער** 136
זאגלמביע (א ליד) / **אברהם בלאט** 141
מנחמ׳קה איז עולה קיין ארץ־ישראל / **דוד מאלעץ** . . . 142
מיין ערשטע אומלגאלע נסיעה פון קראקע קיין בענדין
אין יאָר 1905 / **יעקב קענער** 143
געווען א שטאָט בענדין / **יאָסל חריף** 146
בענדינער טיפן:
1) ר׳ משה ווינטער / **שמעון ישראלוביץ** . . . 148
2) דער תהלים ייד / **דוד בן קלונימוס** . . . 148
3) דאָס גרויסע געווינס / **מאָטעק האמפעל** . . 148
4) בענדין, די „זינגענדיקע" שטאָט / 149
5) די משוגענע שרה / **חנה שענטאל־רביב** . . . 150
לעגענדעס וועגן בענדין / **טוביה ישראל קאמינסקי** . . 151
„זאגלמביער לעבען" / **מ. ה.** 153
„דאָס יידישע וואָכענבלאָט"/**ליפמאן בערקאָוויטש** . . . 155
בענדינער דיאלעקט / **דוד ל.** 156
א בינטל ידיעות פון בענדינער צייטונגען
געזאמעלט / **מאָטעק האמפעל** 157

ד.

געשטאלטן

ד״ר סאלאמאן ווייניציהער / **אברהם ליווער** . . . 169
אליעזר רובינליכט / ד. ל. 170
ר׳ מענדל ראָזענזאפט / **דוד ליווער** 171
צירעלע שיין / **אברהם ליווער** 172
שמעון פירסטענבערג / **מ. האמפעל** 173
יצחק וויגאדזקי / **א. ליווער** 175
משה קאמינער / **יצחק טענצער** 175
טעוול קליינמאן / **אברהם ליווער** 176
יצחק מרדכי פסחזאָן / **מ. האמפעל** 177
ראָזע יאקובאוויטש / **דוד ליווער** 178
אברהם גאָלדבערג / **מרדכי האמפעל** 178
משה אפעלבוים / **דוד ליווער** 180
אברהם גאָלדקאָרן / **אבי מנחם** 181
אברהם שמעון ראָטענבערג / ד. ל. 182
מרדכי בעריש ראָטענבערג / **ליוו.** 182
דוד זיטמאן / ד. ל. 183
דוד מיצמאכער / ד. ל. 183
יצחק רודאלער / ל. ד. 183
חיים דוד גראָסמאן / ד. ל. 184
ד״ר חיים פערל / **דוד** 184
הערמאן שער / ד. ל. 184

ה.
אונטערגאנג

חורבן בענדין / **דוד ליווער** 185
בענדינער אין דער ווידערשטאנדס־באוועגונג אין
טויט־לאגער אוישוויץ / **דוד ליווער** 193
א נאכט נאָך דער מלחמה אין בענדין (יוני, 1946) /
שמואל ליווער 194
א דעצידירינדיקע זיצונג / **ד״ר פייוול ווידערמאן** . . . 197
אָן א היים (א ליד) 199
מיין תפילה (א ליד) / **אברהם בלאט** 199
זאגלעמביער קהילות אין אומקום / **מ. צאנין** . . . 200
אויף ברידער קברים (א ליד) / **יהודה פעפער** . . . 201
דורות (א ליד) / **שלמה גראָסמאן** 202
נאָטיצן פון ווארשאווער געטאָ / **ד״ר ע. רינגעלבלום** . . 204
דער קבר (א ליד) / **י. אברהמי (לוסטיג)** 205
לאָזט מיך פריי (א ליד) / **יהודה פעפער** 205
געווען א פאדאמטשע גאס (הינטערן באַרג) /
שמואל קליינמאן 206
א טראגישע רעליגיעזע קהלה / **משה בנימין קליינמאן** . . 207
נאָך דער באפרייונג / **אליעזר מערין** 209
דער בענדינער פליטים־קאָמיטעט פאר ארויסגעטריבענע
יידן פון דייטשלאנד / **מאָטל גאָלד** 210
א הספד / **מרדכי האמפעל** 212

חלק שני
ע ב ר י ת

א.
פרקי עבר

לתולדותיו של „מאסף זגלמביה" / **מ. ה.** 215
תולדות בנדין היהודית / **ש. רוטנברג** 216
בימי מרד הפולנים ב־1831 / **ד״ר שאצקי** 219
מאבק הפועל היהודי במשטר הצארי / **אריה שווייצר** . 220
ששה חלוצים ראשוני העליה השלישית / **יעקב לסקר** . 222
ששה ראשונים / („**הארץ והעבודה**", 1919) . . . 224

ב.
בנדין החרדית

על הצדיקים והחסידים / **מ. ש. גשורי (ברוקנר)** . . . 225
בתי אדמורי״ם גדולים וקטנים / **מ. ש. גשורי (ברוקנר)** . 228
קלויזים בבנדין / **מ. ש. גשורי (ברוקנר)** 235
לתולדות החזנות בבנדין / **מ. ש. גשורי (ברוקנר)** . . 249
דמויות של אישי החסידות בבנדין / **מ. ש. גשורי (ברוקנר)** . 255

ג.
מפלגות

הסתדרות הציונים הכלליים / **דוד ליור** 257
התנועה הציונית הדתית (מזרחי—צעירי מזרחי) /
זאב לנדוי 258
כיצד נוסד ארגון צעירות מזרחי „ברוריה" / **שרה שיטנברג** . 259
הפרקציה ומפלגת צעירי־ציון (צ. ס.) / **ד. ל.** . . . 259
מפלגת פועלי ציון — צ. ס. / **יעקב מאירוביץ** . . . 261
מפלגת פועלי־ציון (צ. ס.) בעתונות המפלגתית / **מ. ה.** . 263
פועלי־ציון שמאל / **מרדכי המפל** 265
מפלגת העבודה הציונית „התאחדות" / **ד ל.** . . . 268
תנועת הצה״ר / **יהודה פפר** 271
הסתדרות „וויצו" / **מ. ה.** 273
„בונד" / **מרדכי המפל** 274
„פאָלקס פארטיי" („המפלגה העממית") / **מ. ה.** . . . 276
פועלי אגודת ישראל / **משה בנימין קלינמן** 276

ד.
ארגוני הנוער

החלוץ / **מרדכי המפל** 278
כיצד גורשתי ע״י המשטרה מההכשרה / **מ. ה.** . . . 279
השומר הצעיר / **ד״ר חיים ולגרין** 280
הסתדרות „השחר" / **מרדכי המפל** 281
הסתדרות הנוער החלוצית גורדוניה / **מרדכי המפל** . . 283
„גורדוניה" בשנות המלחמה / **מרדכי קז׳שיבו (קשב)** . . 287
יום אחד במושבת הקיץ של „גורדוניה" / **לייבל קרנר** . . 287
„פרייהייט" — „דרור" / **אליעזר קרני (קרשניצקי)** . . 289
פגישה גלילית של „פרייהייט" בבנדין / 291
„הנוער הציוני" / **מרדכי המפל** 292

ה.
תרבות וחנוך

ניצני תחיית השפה העברית בבנדין / **משה רוזנקר** . . 294
הסתדרות „תרבות" / **מ. ה.** 295
הגימנסיה „יבנה" (ע״ש פירסטנברג) / **מרדכי המפל** . . 295
בנדין למען המכון המדעי היהודי ייוו״א / **יצחק פסחזון** . 297

ו.
הווי

בשערי הרחמים (שיר) / **אברהם בלאט** 298
בבטן האדמה (רשמי טיול) / **יצחק בן צבי** 298
בהקיץ ובחלום / **דוד מלץ** 300
כשה אובד / **שלמה צמח** 302
בקור בזגלמביה / **יואל מסטבוים** 304
זכרונות מימים עברו / **משה פרנקל** 305
מורי ומחנכי / **שמעון רוס** 306
ביקורי אישים בבנדין / **מרדכי המפל** 306
הדי פתיחת האוניברסיטה העברית / **מרדכי המפל** . . 320
הצהרת בלפור וסן־רמו / **מ. ה.** 321
הפגנה אנטי־בריטית / **מ. ה.** 321
„הכוח" הוינאי וזישא ברייטבאַרד / **מ. ה.** 322

ז.
דמויות

הרב ר׳ יששכר בריש גרויבארט זצ״ל / **מרדכי המפל** . . 323.
זכרונות על הרה״ג ר׳ י. ב. גרויבארט זצ״ל / **חיים ולנר** . 324
הרב יקותיאל זלמן גרויבארט ז״ל / **מ. ש. גשורי** . . . 325
הרב צבי חנוך הכהן לוין זצ״ל / 326
הרב מנחם האגר ז״ל / **מרדכי המפל** 327

ר׳ דן יצחק ליפשיץ ז״ל / **ד. ל.** 327
ר׳ יהושע טלנר ז״ל / 328
המו״צ ר׳ חנוך־דוד פרידברג / **ד. ל.** 328
הדיין ר׳ יצחק אייזיק מנלה / **אברהם מ.** 329
הרב הגאון רבי יוסף אנגל / **מ. ש. גשורי** . . . 329
ר׳ מנדל שפירא / 329
ר׳ בריש פרגר / **ד״ר גור־אריה טרלו** 330
צבי נתן וילוגה / **מ. ש ג.** 330
ר׳ חיים שיין / **מ. המפל** 331
ר׳ שלום קליינר / **זאב לנדוי** 331
נכה רוטנר / **מרדכי המפל** 332
נטע לונדנר / **מרדכי המפל** 332
ר׳ שלמה יצחק רינסקי / **ד.** 333
דוד גופנשטיין / **דוד ל.** 333
פנחס לייב בוכווייץ / **דוד ל.** 334
חנה הוטנר / **ד. ל.** 335
דב ברישׁ זילברשאץ / **ד. ל.** 335
הלל זׄאבנר / **מ. ש. ג.** 335
חיים יוסף זאיונץ / **מ. ש. ג.** 335
ר׳ יעקב מ. גוטמן / **ל. ד.** 336
מרים סנגבוים / **ד.** 336
אהרן המפל / **מוטק** 337
משה אופנהיים / 337
חנה (הנקה) בורנשטיין / **צבי צור (צוכטלזון)** . . . 337
דוד שפירא (יהודה יפת) / **דוד** 338
דוד שפירא (יהודה יפת) / **מ. ש. ג.** 339
בני ליור / 340

ח.
השואה

בנדין בחורבנה / **דוד ליור** 342
אשר לא יישכח / **אריה ליור** 347
צרו מרחבי תבל לי (שיר) / **ברוך גאפטאק** 355
המחתרת בבנדין והסביבה / **דוד ליור** 356
השומר הצעיר על משמר כבוד העם/**חיקה קלינגר (רוזנברג)** 360
בלי בית (שיר) / **תורגם ע״י אברהם לוינסון** . . . 362
בני בנדין בפעולות ההתנגדות באושוויץ / **דוד ליור** . . 363
בבונקרים / **אהרן ברנדאס** 364
ועד הקהילה / **ק. צטניק** 366
האינטליגנציה האקדמאית / **עו״ד ד״ר ראובן רכטמן** . . 369
„האם שם אין גרמנים״? / **משה בנימין קליינמן** . . . 370
בשליחות לבנדין / **שרה ארליכמן** 371
בנדין בתולדות השואה / 372
החליפה / **סטניסלב ויגודזקי** 373
המצבה להנצחת קדושי זגלמביה בישראל / **מ. ה.** . . 375

ט.
נפש לנופלים על הגנת הארץ

יחזקאל מונציק / **מרדכי המפל** 377
דב (ברל) היישריק / **מרדכי המפל** 377
משה׳ל סנדישב / **מרדכי המפל** 377
יהודה קליינר / **מרדכי המפל** 378
שמואל דוד ורדי (רוזנצווייג) / **„הפועל הצעיר״** . . . 378
שלמה רמביטבסקי / **מרדכי המפל** 378
צבי קוטנר / **י. לונדנר** 379
יהונתן ויסבורד / **י. לונדנר** 380
ראובן אלבוים / 380
יחזקאל שלמה אורבך / 381
ישעיהו ארליך / 381
יעקב נחמיה גוטליב / 381
אביב גוטמן / 382
אהרן ויצמן / 382
אהרן האנדלסמן / 382
ישראל אהרן זלוטניק / 383
יהודה לסקר / 383
דוד טישלר / 383
יוסף לנצמן / 384
יואל זאב לוסטיגר / 384
שלמה מץ / 384
צבי קוכאן / 384
שמואל נודלמן / 385
אריה פרידלר / 385
אלטר רכניץ / 385
ברוך פשאניצה (חיטה) / 385
יוסף מאיר פערנס / 386
שמואל ביאלקה (ווייס) / 386

י.
ארגוני יוצאי בנדין בעולם
בענדינער לאנדסלייט אין דער וועלט

1) בענדינער אין ישראל / **מרדכי האמפעל** 387
2) יוצאי בנדין בישראל / **מרדכי האמפעל** 390
3) דער בענדינער קאָמיטעט אין פאריס נאָכן צווייטן וועלטקריג / **משה ראטענבערג** 392
4) בענדינער און זאגלעמביער פארבאנד אין פראנקרייך / **מרדכי גאלד** 393
5) בענדינער אין אוסטראליע / **יונה לוסטיג—אברהמי** . 395
6) דער בענדינער זאגלעמביער־פארבאנד אין קאנאדע (טאראנטא) 397
7) דער בענדינער סאסנאוויצער פארבאנד אין אמעריקע / **אב. פעלדמאן** 398
יזכור / **מרדכי המפל** 400
יוצאי בנדין מתייחדים עם זכר קרוביהם / 402
בענדינער לאנדסלייט צום אנדענק פון זיערע קרובים / אינדכס / 417
תיקוני טעויות והערות — באמערקונגען / 429
ביבליוגרפיה / 430
רשימת התמונות. אינהאלט פון די בילדער 431

ירושלים ד׳זגלמביה

מה ניתן לומר, בפתח הספר הזה, ולא נאמר בדפיו, האוצרים בתוכם את זכרי עברה ואת דמויות אישיה, את רטט חייה ושאר רוחה ונפשה, ואת פרשיות וכליונה של אם קהלות היהודים בדרומה־מזרחה של פולין, של בנדין, ירושלים ד׳זגלמביה?

אכן, יהודים בנוה ופיחוחה. דורות שיקעו בה מרצם וכושרם והיא היתה עיר יהודית, כוורת של פעלתנות ויצירה, של חמדת חיים ומידות טובות של שאיפות נעלות ואהבת ציון וישראל.

יהודי שביקש כרטיס־נסיעה ברכבת לבנדין, היה המוכר הנכרי מתלוצץ ואומר: — לירושלים...

מבין השטיין עולה לעיני רוחו של הקורא סערת־חיים, פועם של כשרון־עשייה וחריצות. מלחמת־קיום תדירה עקשנות ואופטימיות, אהבת עם־ואדם, עולם של חסידות ותורה, ציונות וחלוציות, תנועות פועלים ונוער — עם יהודי בזעיר אנפין, עם לוחם ויוצר, גאה ואמיץ. והוא שוכן בתוך מלכות הפחם והברזל, בסמוך לגבול הדמים.והוא ניבט אליך מן התצלומים הרבים אשר בספר, מהמון־העם הנקהל להקביל פניו של הרבי מגור, מקבוצות הפעילים לזרמיהם ולדגליהם, מחבורות הצעירים ועסקני הצבור, מפניהם המאירות, הגלויות, הנאות של נשים וגברים, זקנים וצעירים, ודומה, מאחוריהם אורב להם מלאך המוות, אך הם אינם מעלים על הדעת...

וגם כאשר כבר נתונים היו בצפרניו, ועד לאחרית נשימתם, הם נאבקו, האמינו, קיוו, עמדו על נפשם. אין לקרוא ללא ריגשה פנימית עמוקה פרקיו האותאנטיים של דוד ליור (מתוך הספר „עיר המתים", תל־אביב, תש״ו), אשר חרדת ההשמדה ואימותיה עומדת בהן בכל חריפותה ומעטים כמותם ב„ספרות" החורבן; ואת ספורו של אריה ליור, על מערכת הגבורה בה עמד הנוער היהודי החלוצי עם משמידי עמנו מזה ועם משרתיהם מקרב היהודים מזה; ואת אסופת־הדמויות המקורית והמאלפת של מרדכי המפל ואת תרגומיו; ואת תרומתו של מ. ש. גשורי, שערכה להיסטוריוגרפיה של יהדות פולין בכללה; ואת פרקי ההוד של הנוקמים הבודדים ומבריחי־הנשק והבונקרים הלוחמים, ושל הצעירות המורדות בתוככי אושוויץ, קברם של יהודי זגלמביה — מבחנים טראגיים, חד־פעמיים, נוראי־הוד גם בתולדות המרטירולוגיה היהודית בחורבן השלישי.

אילו לא היו בודדים ומבודדים, אילו, לפחות, סייעו בידם להשיג נשק! — קובלנה מרה זו חוזרת ועולה מרשימותיהם של הניצולים, שלא שכחו.

בנדין של מטה איננה עוד. דללו מעיינות של חיים וחיות. חרבו אוצרות של מרץ יוצר, נכרתה תפארת אדם, ואולם לעד יחיה זכרה בספר החיים של יהדות פולין, אם הגלויות, של מלחמת עמנו ותרבותו, של יצירתו ותרומתו לבנין המולדת.

הספר הזה מופיע ט״ז שנה אחרי החורבן, פרי עמלם הנאמן של בני בנדין ושרידיה, הדור האחרון של ילידיה, מאיר כנר־נשמה דולק לזכר הקהלה הקדושה שנכרתה, ועיקר שליחותו אולי לדור הבנים.

תהי נשמתה של קהלת בנדין צרורה בצרור חיי הנצח של בית ישראל!

העורך

*

וו אס נאך קען מען זאגן אינעם אריינפיר און ס׳איז נישט געזאגט געווארן אין די עמודים פון דעם ספר בענדין? אנטהאלטן זיי דאך די זכרונות פון איר פארגאנגענהייט און די געשטאלטן פון אירע פערזענליכקייטן, דעם ריטם פון איר לעבן און גייסט און נשמה, און אויך די פרשיות פונעם גאנצן און אומקום פון דער מאמע פון די יידישע קהלות אין דרום־מזרח פוילן, פון בענדין ירושלים ד׳זאגלמביע.

יא, יידן האבן זי פונאנדערגעבויט און פונאנדערגעבליט. דורות האבן אריינגעלייגט אין איר זייער ענערגיע און פעהיקייטן און נשמה און זי איז געווארן א יידישע שטאט, א בינשטאק פון אקטיווקייט און שאפונג. פון לעבנסלוסט און גוטע מידות, פון דערהויבענע שטרעבונגען און אהבת ציון וישראל. פלעגט א יד בעטן א באן־בילעט קיין בענדין, פלעגט זיך דער גוישער פארקויפער וויצלען: — קיין ירושלים...

פון צווישן די שורות פונעם בוך אנטפלעקט זיך פאר די גייסט־אויגן פונעם לעזער א לעבנס־שטורעם, וואס פולסירט מיט פלייס און טאט־פעהיקייט, אן עקזיסטענץ־קאמף דורכגעדרונגען מיט עקשנות און אפטימיזם, פאלק־און־מענטש־ליבע, א וועלט פון חסידות און תורה, ציוניזם און חלוציזם, ארבעטער־און יוגנט־באוועגונגען, א יידיש פאלק אין מיניאטור, א קעמפעריש און שעפעריש פאלק, שטאלץ און מוטיק, אינערהאלב דעם קעניגרייך פון קוילן און אייזן, ביים בלוטיקן גרענעץ. און ער קוקט ארויס צו דיר פון די פילע בילדער פונעם בוך, פון דער מאסע, וואס איז מקבל פנים דעם גערער רבין, פון די גרופן אקטיוויסטן אויף זייערע שאטירונגען און פענער, פון יוגנטלעכע און געזעלשאפטלעכע טוער, פון די ליכטיקע, אפענע שיינע פנימלער, פון פרויען און מענער, אלט און יוגנט, און ס׳שיינט ווי דער מלאך המוות לויערט הינטער זיי, הגם ס׳קומט זיי כלל נישט אויפן געדאנק...

און אויך וועט זיי זענען שוין געווען אין זייער נעגל, און ביז צו זייער לעצטן אטעם־הויך, האבן זיי זיך געראנגלט, געהאפט, געגלויבט, זיך פארטיידיקט. אוממעגלעך צו לייענען אן א טיף־אינערלעכער אויפטרייסלונג די אויטענטישע קאפיטלעך פון דוד ליווער (פונעם בוך „עיר המתים" ת"א, תש"ו), וואס דער ציטער פון דער פארניכטונג און אירע שוידערלעכקייטן לעבט אין זיי, אין זייער גאנצער שארפקייט, און וויניק זענען פאראן אנלעבע קאפיטלן אין דער חורבן־ליטעראטור; און דאס וואס ס'דערציילט אריה ליווער וועגן דער העלדישער דאפלטער מערכה פון דער חלוצישער יוגנט מיטן מערדערכלעכן שונא און זיינע יידישע משרתים; און די זעלטענע געשטאלטן־גאלעריע פון מרדכי האמפעל און זיינע איבערוועלטיגנדע; און דעם בייטראג פון מ. ש. גשורי, וואס באריי־כערט די יידישע היסטאריאגראפיע בכלל; און די לייכטנדיקע קאפיטלען פון די פאראיינזאמטע נקמה־נעמער און געווער־שמוגלער און קעמפענדיקע בונקערס, און פון די אויפשטענדלערינס אין סאמע אושוויץ, דעם קבר פון זאגלעמביער יידנטום, טראגישע, איינמאליקע, שרעקלעך־דערהויבענע נסיונות אויך אין דער מארטיראלאגיע פונעם דריטן חורבן.

וואלטן זיי נישט געווען איינזאם און פאראיינזאמט, וואלט מען זיי געהאלפן, לכל הפחות, צו באקומען געווער! — אט די ביטערע טענה חזרט זיך איבער אין א ריי רשימות פון די געראטעוועטע, וואס האבן נישט פארגעסן.

בעגדין־של־מטה איז מער נישט פאראן. אויסגעטריקנט זענען די קוואלן פון לעבן און חיות, חרוב די אוצרות פון שפעריישער ענערגיע, פארשניטן די מענטשן־פראכט, אבער אויף אייביק וועט לעבן איר זכר אינעם לעבנס־ספר פון פוילישן יידנטום, די מאמע פון די גלותן, פונעם קאמף פון אונזער פאלק און זיין קולטור, פון זיין שאפונג און בייטראג צום אויפבוי פון אונזער היימלאנד.

דאס בוך, וואס דערשיינט זעכצן יאר נאכן חורבן, א פראדוקט פון אויפריכטיקן אנשטרענג פון די געראטעוועטע און איבערגעבליבענע בעגדינער, דער לעצטער דור פון די אין־איר־געבוירענע, וועט לייכטן ווי אן אייביק אנדענק־ליכט לזכר דער פארטיליקטער קהלה. און זיין עיקר־שליחות איז אפשר פארן דור פון די זין.

דער רעדאקטאר

דבר מאת המוציאים לאור

לא בנקל עלתה בידינו הוצאת הספר „פנקס בנדין", שהננו מגישים ברגשי סיפוק ובחרדת קודש לשרידי בנדין בישראל ובעולם כולו.

עוד לפני שנים, כאשר הגיעונו הידיעות המחרידות על האימה ברחובות בנדין ועל חורבן העיר, הגינו את הרעיון על הוצאת ספר על קהילתנו הנכרתת, שישקף את תולדותיה, מאות שנות קיומה על אדמת פולין, יפרוש את מלוא יריעת חייה התוססים ברוח ובמעשה. אולם נתקלנו במכשולים לאין ספור, והעיקר — לא נמצאו האנשים, שיהיו נכונים להטיל על עצמם עבודה קדושה ואחראית זו.

קהילות חרבות רבות, גדולות־וקטנות, הונצחו בספרי־עדות ותודות למאמצי בניהן הניצולים, אבל זגלמביה פיגרה בשטח זה. אמנם, גם אנו הנצחנו את הקדושים והטהורים, בהציבנו בבית־הקברות בתל־אביב מצבה מפוארת לזכרם היקר, אך שאפנו ליצירה גדולה בכתב, ושתחיה לעד בתולדותיו של עם הספר.

חרדנו ודאגנו שתשאר למען הדורות הבאים תעודת־אמת על קהילתנו הנכחדת. ורב חלקם של ידידינו המסורים דוד ליור ומרדכי המפל, שהביעו נכונותם ליטול על עצמם את העול הכבד והאחראי של הוצאת הספר שלא על מנת לקבל פרס. שניהם השקיעו בו שנות יזמה ועמל, לא חסכו מרץ וטרחה, שקדנות והתמדה בחיפוש וליקוט החומר, התחקו על כל מקור מוסמך בארכיונים ובספריות, כדי למצוא מיסמכים, מחקרים, רשימות, תצלומים על עברה של עיר־הולדתנו, ואספו עדויות מפי השרידים, שחזו מבשרם את זוועות האכזריות הנאצית. הרי כל פרט ותג מוסיף להרחבת התמונה השללגונית של בנדין המפוארת, שהיתה ואיננה עוד.

אנו, המהדירים, מלאים הערכה למאמצם שנעשה מתוך יראת־הכבוד וחרדה לשלמותו המכסימלית של פנקס בנדין. תודתנו הנאמנה להם.

*

בעיה רצינית עוררה לשון הספר: בני־עירנו בישראל — והם הרוב — דרשו, שיופיע בעברית, אולם בני־עירנו בחוץ לארץ תבעו חיבורו ביידיש, כדי שכל הכתוב בו יהא מובן להם. החלטנו, איפוא, להוציא את הספר בשני חלקים ובשתי לשונות. כל חלק לחוד הוא יצירה כשלעצמה, משלים את משנהו, והתוכן העיקרי נכלל בשניהם. מחמת קשיים כספיים נבצר מאתנו להוציא שני ספרים מיוחדים.

תודתנו נתונה לכל אלה שסייעו לנו בביצוע מפעלנו: לסופר ולעורך א. ש. שטיין על דאגתו לרמת הספר ועיצוב דמותו; למחבר ולחוקר הנגינה היהודית מ. ש. גשורי (ברוקנר) מירושלים, שתרם מפרי עטו מחקר על החסידות, בתי־תפלה, חזנים ואישים; לידידנו הנאמן יוסף רוזנזפט (שווייץ), שנחלץ תמיד לעזרתנו בסיוע חמרי ניכר, למר שלמה ליור (מגדיאל) ולאלה מיוצאי בנדין בישראל, אירופה, אמריקה, אוסטרליה ובכל אתר ואתר, שעמדו לימינינו בהוצאת „פנקס בנדין", שבדפיו פועם הולם־חייה הדינאמיים של קהילתנו, שהספר משמש לה אספקלריה נאמנה ומצבת־עולם.

ארגון יוצאי בנדין—זגלמביה

תל־אביב, תשי"ט—1959, בשנה ה־16 לשואה ובשנה ה־11 לקיום מדינת ישראל.

א ווארט פון די ארויסגעבער

ישט לייכט איז אונז אָנגעקומען ארויסצוגעבן דעם „פנקס־בנדין", וואָס מיר דערלאנגען איצט מיט א געפיל פון צופרידענקייט און דערפילטן חוב צו די רעשטלעך פון בענדין אָפשטאמיקע יידן אין ישראל און אין גאָר דער וועלט.

נאָך מיט יאָרן צוריק, באלד ווי מיר האָבן באקומען די דערשי־טערנדיקע ידיעות וועגן חורבן, האָבן מיר געטראכט ווי אזוי ווירדיק צו פאראייביקן דעם הייליקן אָנדענק פון אונזער אומגעקומענער קהילה אין דער פאָרם פון א בוך, וואָס זאָל דערציילן אויף דור דורות די געשיכטע פון דעם אזוי רייכן יידישן לעבן פון אונזער שטאָט במשך פון איר לאנגן קיום און די מארטיראלאגיע און פארניכטונג פון דעם איבער פערציק טויזנט־קעפיקן דינאמישן ישוב.

נאטירלעך איז עס געווען אומגעהויער שווער צו רעאליזירן דעם געדאנק. מיר האָבן זיך אָנגעשטויסן אויף כלערליי מכשולים און בעיקר עס זענען נישט געווען די מענטשן, וואָס זאָלן זיין גרייט צו נעמען אויף זיך די דאָזיקע הייליקע און פאראנטוואָרטלכע שליחות.

א סך אומגעבראכטע קהילות, גרעסערע און קלענערע, זענען פאראייביקט געוואָרן אין ספעציעלע יזכור ביכער, א דאנק די באמיונגען פון די ניצול־געוואָרענע שרידים. זאגלעמביע דאקעגן איז אָבער געווען אויף דעם געביט, צו אונזער באדויערן, הינטער־שטעליק. אייגנטלעך, האָבן מיר אויך פאראייביקט אונזערע קדושים וטהורים, אויפבויענדיק אויפ'ן בית־הקברות אין תל־אביב א גראנ־דיעזן מאָנומענט פאר זייער טייערן אנדענק, אָבער בלויז דאָס האָט אונז נישט באפרידיקט. מיר האָבן געשטרעבט צו נאָך א גרויס ווערק, וואָס זאָל זיך געפינען צווישן די ספרים פון יעדן בענדינער ייד, וואָס איז פארבונדן און באהאפטן מיט זיין היים־שטאָט דורך אזוי פיל חלומות און זכרונות, און זאָל לעבן אויף אייביק אין דער געשיכטע פון עם הספר.

מיר האָבן געזאָרגט, אז ס'זאָל בלייבן פאר דער צוקונפט א טריי אויטענטיש ווערק וועגן אונזער פארניכטעטער קהילה, פון די רומפולע קהילות אין פוילן. איז עס דעריבער דער גרויסער פאר־דינסט פון אונזערע ליבע פריינט דוד ליווער און מאָטעק האמ־פעל, וועלכע האָבן גענומען אויף זיך די שווערע און פאראנט־וואָרטלעכע אויפגאבע צו פארווירקלעכן דעם געדאנק פון יזכור־בוך, שלא על מנת לקבל פרס. זיי האָבן אריינגעלייגט אינעם ווערק יאָרן פון זאָרג און מי, פון איניציאטיוו און ארבעט, פון זוכן און נישטערן און צונויפזאמלען דאָקומענטארע מאטעריאלן, דאָקומענטן, באשריי־בונגען, גביית־עדות פון על־פי־נס לעבנס־פארבליבענע שרידים; גיט דאָך צו דער קלענסטער עפיזאָד א שטריך צום בילד פון פאר־צווייגטן יידישן בענדין. מיר שאצן אָפ די אָנגעשטרענגטע, די פלייסיקע ארבעט, סיי ליטעראַרישע און סיי טעכנישע, וואָס איז דורך זיי געטון געוואָרן מיט יראת־הכבוד און זאָרג פאר מאקסימאלס־טער שלימות.

*

וואָס שייך דער שפראך פון בוך, האָבן די בענדינער אין מדינת ישראל — און זיי זענען דאָך דער רוב — פארלאנגט, אז עס זאָל דערשיינען אין עברית. דאקעגן האָבן אונזערע הונדערטער בני־עיר אין חוץ לארץ געוואָלט עס זאָל דערשיינען אין יידיש, כדי יעדעס געדרוקטע וואָרט וועגן זייער היים־שטאָט זאָל זיין פאר זיי פאר־שטענדלעך. האָבן מיר באשלאָסן ארויסצוגעבן דאָס בוך אין צוויי טיילן, אין ביידע שפראכן. יעדער טייל איז א ווערק פאר זיך, דער־גענצט דעם צווייטן און דאָס עיקרדיקסטע געפינט זיך אין ביידע חלקים. מחמת פינאנציעלע שווערקייטן זענען מיר נישט ביכולת ארויסצוגעבן צוויי באזונדערע ביכער.

מיר האלטן פאר א חוב צו דאנקען אלע וואָס האָבן אונז געהאָלפן אויף פארשידענע אופנים: דעם שרייבער און רעדאקטאָר א. ש. שטיין פארן אויספורימען דאָס בוך און זאָרגן פאר זיין ניוואָ; דעם מחבר און פאָרשער פון חסידישער נגינה, אונזער געטריי־ען פריינט מ. ש. גשורי (ברוקנער) פון ירושלים, וואָס האָט בייגעטראָגן צום בוך א גרעסערע, גלענצענדיקע פאָרשונגס־ארבעט וועגן חסידות, בתי־תפילות, רבנים און חזנים פון בענדין; דעם טייערן פריינט יוסף ראָזענזאפט (שווייץ), וואָס האָט זיך תמיד ווארעם אָפגערופן אויף אונזער רוף מיט באדייטענדיקער מאטעריעלער הילף; דעם פריינט שלמה ליווער (מגדיאל) און אלע בני־עיר אין ישראל, איראָפע, אמעריקע און אויסטראליע, וועלכע האָבן צוגעטראָגן זייער ביישטייער פארן בוך אין וועמענס בלעטער עס לעבט די נשמה פון אונזער פארשניטענעם בענדין.

ארגון יוצאי בענדין—זאגלעמביע

תל־אביב, תשי"ט—1959, אין 16־טן יאָר נאָכן אומקום פונעם בענדינער יידנטום און אין 11־טן יאָר זינט דער אנטשטייונג פון מדינת ישראל.

א. די געשיכטע פון יידן אין בענדין

וועגן „אלמאנאך זאגלעמביע" און זיין מחבר

דער געדאַנק פון ארויסגעבן דעם „אלמאנאך", אדער „פנקס", איז נישט קיין נייער. ער איז געבוירן געווארן מיט יארן צוריק, און איז אויך גרייט געווען צום דרוק, אבער דער אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה האט צונישט געמאכט די פארווירקלעכונג פון געדאנק, וואס שמעון ראטענבערג האט אויף זיך גענומען און געווידמעט איבער צען יאר ארבעט.

נאך אין יאר 1929 האט ראטענבערג אנגעהויבן שרייבן די געשיכטע פון יידישן זאגלעמביע בכלל און פון זיין געבורטס־שטאט בענדין בפרט. איינער אליין האט ער איבער 10 יאר געפארשט און גענישטערט אין די ארכיוון פון די זאגלעמביער שטאט־ראטן, אין די ווערק פון פוילישע היסטאריקער און אין אלטע פנקסים פון די חברה קדישות און אנדערע חברות, וועלכע זענען געווען טעטיק אויף דער יידישער גאס. אלץ וואס איז אמאל געשריבן געווארן וועגן זאגלעמביע און איר הויפט־שטאט, האט ש. ר. דורכגעפארשט. און וועגן נאך צען יאר שווערער ארבעט האט ער ענדלעך פארטיק געמאכט דאס מאנומענטאלע ווערק, וואס האט אנטהאלטן 500 זייטן אלבום־פארמאט, און איז צוגעטראטן ארויסצוגעבן דאס בוך אין דרוק, איז געקומען דאס גרויסע און שרקליכע אומגליק פארן פוילישן יידנטום. צוזאַמען מיטן יידישן זאגלעמביע איז אויך אומגעקומן דער זאגלעמביער אלמאנאך.

איך ווייס נישט, צי עס האט ווער פון דער בענדינער שארית הפליטה געזען דעם „זאגלעמביער אלמאנאך". עס שיינט, אז איך בין דער איינציקער בענדינער וועלכער האט דאס מאנומענטאלע ווערק געזען פארטיק אין דרוק. אין דעם הויז ווו איך האב געוווינט, מאלאכאווסקי 56, האט ראטענבערגס יינגערער ברודער, הערש לייב, געהאט א קליינע דרוקעריי. דארט האט ש. ר. אפגדרוקט 3 עקזעמפלארן פון דעם בוך. איך געדענק ווי שימעלע (אזוי פלעגן מיר אים רופן) פלעגט קומען יעדן טאג אין דער דרוקעריי און העלפן זיין ברודער אין דער ארבעט, יעדן טאג געבראכט נייע דאקומענטן, געמעקט און צוגעשריבן גאנצע שפאלטן, אויף די שוין אפגעדרוקטע בלעטער. עס האבן נישט געהאלפן די פראטעסטן פון זיין ברודער, אז דאס בוך וועט קיינמאל נישט פארטיק ווערן צום דרוק. שימעלע איז נישט מיד געווארן צו איבערדרוקן נאך א מאל און נאך א מאל די שוין־פארטיקע בלעטער, צוליב א ניי קאנטראלירטער ידיעה. איך געדענק זיין פרייד ווען עס איז געלונגען אויפקלערן א לעגענדע, אדער אויפנעמען א מעשה'לע פון די בענדינער זקנים.

סוף כל סוף איז דאס בוך פארטיק געווארן צום דרוק אין יאר 1939. פון די דריי פראבע־עקזעמפלארן וואס ער האט אפגעדרוקט, האט ער איינס איבערגעגעבן דעם סטאראסטע פון בענדין פאר דער פוילישער צענזור, וואס אן איר הסכמה האט מען נישט געטארט דרוקען. דעם צווייטן עקזעמפלאר האט ער צעטיילט אין בלעטער און צעשיקט צו בענדינער אין דער גארער וועלט. ליידער איז מיר נישט געלונגען אפצוזוכן די צעשיקטע בלעטער, חוץ איינצלנע בלעטלעך ביי זיין ברודער אין פאריז, און ביי מ. האמפעל אין ישראל.

דעם דריטן עקזעמפלאר האט ער איבערגעלאזט ביי זיך, און ווארטענדיק אויף דער באשטעטיקונג פון דער פוילישער צענזור, כדי צוצוטרעטן אפצודרוקן דעם „זאגלעמביער אלמאנאך", איז אויסגעבראכן די שרעקלעכע מלחמה, און דאס דרוקן דעם בוך איז שוין נישט געקומען אין באטראכט, ווייל די דייטשן האבן נישט דערלויבט דרוקן יידישע ביכער.

דאס לעצטע מאל האב איך זיך געטראפן מיט שימעלע ראטענבערג דעם 30־טן יולי 1943, אין געטא אויפן שטח פארן הויז פון יודענראט. מיר זענען געזעסען, דער שרייבער פון די שורות, ישראל גערטלער און ש. ראטענבערג, און געטראכט ווי־אזוי צו ראטעווען דאס ווערק פון אונטערגאנג. מיר האבען שוין דאן זיך אפגעגעבן א רעכנונג, אז די טעג פון געטא זענען געציילטע, אז מיר שטייען פאר טאטאלער אויסזידלונג — מיר האבן דאן געטראכט — אפשר בלייבט ווער פון אונז ביים לעבן, איז זאל ער וויסן ווו דאס בוך געפינט זיך. מיר האבן דאן באשלאסן, אז ישראל גערטלער זאל ברענגען דעם נעכסטן טאג א מילך־קאַן, אין וועלכן מיר וועלן אריינלייגן דעם „אלמאנאך" און אויך דאס טאגבוך וואס ש. ראטענבערג האט געשריבן אין געטא. ליידער אבער, איז אונז נישט געלונגען צו פארווירקלעכן דעם פלאן, ווייל צומארגנס איז פארגעקומען די אויסזידלונג, און די לעצטע רעשטלעך פון בענדינער יידן זענען פארשלעפט געווארן אין די גאַז־קאמערן פון אוישוויץ.

א וואך שפעטער איז מיר געלונגען צו קומען צוריק אין געטא־לאגער, ווו עס זענען געבליבן א 150 יידן וועלכע האבן געהאט די אויפגאבע צו ליקווידירן די יידישע פארמעגנס, — אין דעם זכות האבן די יידן געהאט דאס רעכט צו לעבן נאך פיר מאנאטן.

איך האב זיך גלייך געלאזט אין ראטענבערגס וווינונג, ווו איך האב געהאפט צו געפונען דעם „אלמאנאך", אבער גרויס איז געווען מיין אנטוישונג: דאס בוך האב איך נישט געפונען. ערשט נאכן קריג קומענדיק קיין ישראל, האב איך באנייט מיינע זוכענישן און געשריבן בריוו צו דער שארית הפליטה אין בענדין, אז זיי זאלן אפזוכן דעם פארלוירענעם „אלמאנאך", אבער ווייטער אן ערפאלג. ערשט נאך לאנגע פארשונגען ביי די בענדינער וואס זענען געקומען אין לאנד אריין, פון איינעם צום צווייטען, איז מיר געלונגען צו דערגיין, אז דער „אלמאנאך" געפינט זיך ביי א געוויסן ר. איך האב זיך דאן געווענדעט צום הרב האגער ז"ל, און מיט דער הילף פון „ארגון עולי זגלמביה" איז געלונגען, נאך שווערער מי, ארויסצובאקומען דאס בוך פון דעם ה' ר. ווי עס האט זיך ארויסגעוויזן, איז דאס געווען דער עקזעמפלאר וואס האט זיך געפונען אין דער סטאראסטווא. נאכן קריג האבן די פוילישע בעאמטע געפונען דאס בוך. מיינענדיק אז דאס איז א רעליגיעז בוך, האבן זיי עס איבערגעגעבן דעם יידישען קאמיטעט. ליידער איז אונזער פרייד ביים געפינען דאס בוך נישט געווען בשלמות, ווייל פון דעם גרויסן מאנומענטאלן ווערק וועגן לעבן פון זאגלעמביער יידענטום, וואס האט אנטהאלטן 500 זייטן, זענען געבליבן נאר 100 זייטן. זעט אויס, אז די וואס האבן דאס בוך באקומען האבן עס נישט געוווסט ווי אפצוהיטן. אזוי ארום איז געגאנגען לאיבוד א גרויסע ארבעט, א צען־יאריקע פארשונג וועגן דער געשיכטע פון זאגלעמביער יידענטום.

מיר פארעפענטלעכן דא דעם געראטעוועטן טייל אזוי ווי ש. ראטענבערג האט עס געשריבן, נישט קוקענדיק דערויף וואס עס שטערט, אין א געוויסער מאס, די סיסטעמאטישקייט פון בוך. שוין דער הייליקער אנדענק פון שמעון ראטענבערג ז"ל פאדערט עס פון אונז. מיר האבן געמאכט בלויז קליינע אויסבעסערונגען און באגלייט מיט נויטיקע באמערקונגען.

ד. ל.

ו
יידן אין כנדין

געשיכטלעכער איבערבליק פון די עלטסטע צייטן, ביזן אנטשטיין פון ווידעראויפגעלעבטן פוילן.

פארשידענע נעמען פון דער שטאט בענדין. — די אנטשטייונג פון דעם ישוב און זיין כאראקטער. — דער הילצערנער און שטיינערנער שלאס. — די גרינדונג פון דער שטאט און דאס אויפשטעלן שוץ־מויערן ארום איר. — בענדין אונטער אן אפיציעלער קנעכטלעכער השגחה, אנטוויקלט זיך צו א וויכטיקן האנדלס־צענטער. — די צאל הייזער און איינוווינער אין יאר 1549. — די שטייערן וואס די שטאט האט דעמאלט נעצאלט. — די ירידה פון דער שטאט נאך די שוועדישע מלחמות. — די צאל הייזער מיט איינוווינער און די שטייערן וואס זיי האבן נעצאלט אין יאר 1789. — די אנטוויקלונג פון דער שטאט זינט 1826. — בענדין אונטער דער פריי־משער אקופאציע און בעת נאפאלעאנס הערשאפט. — די ירידה פון דער שטאט נאכן אויפשטאנד פון 1831. — די וידעראויפלעבונג בעתן אויפשטאנד פון 1863. — די באסיליקוזע פון דער בעגדינער באפעלקערונג אינם אויפשטאנד. — די שפעטערדיקע יארן.

א יידער מיר טרעטן צו צו דער געשיכטע פון יידן אין בענדין, וועלן מיר צוערשט געבן א געשיכטלעכן איבערבליק וועגן דער אנטשטייונג פון דער שטאט. בענדין איז א פאוויאט־שטאט, וואס געהערט צו דער קיעלצער וואיעוואדשאפט. די שטאט ליגט אויפן לינקן ברעג פון דער „שווארצער פשעמשא" און צופוסנס די גרויסע חורבות פונם אלטן שלאס. אין 14 י.ה. האט מען די שטאט גערופן באנדיען, אין 15־טן י.ה. באנדין, באנדזון, באנדזין, אין 16־טן און 17־טן י.ה. — בענדין, בענדזים, בענדזין. ערשט אין 18־טן י.ה. בענדושין.

בענדין איז איינע פון די עלטסטע שטעט אין פוילן. דער ישוב איז דא וואַרשיינלעך אנטשטאַנען ביים סוף פון עלפטן י.ה. די באפעל־קערונג וועלכע האט זיך פארנומען מיט פירן סחורות אויף דער פשעמשע און אויך מיט פיש־פאנג, האט זיך באזעצט ארום דער פעסטונג, וועלכע האט זיך געפונען אויפן הויכן שטיינערנעם בארג. אין די צייטן פון באלעסלאוו דעם שעמוודיקן (1238—1279), איז אויף די חורבות פון דער פעסטונג אויפגעבויט געווארן א הילצערנער שלאס מיט געבויטע שטארקע פונדאמענטן און פארטן. באלעסלאוו האט בענומען אונטערן שוץ דעם ישוב ארום שלאס, געבנדיק דעם ישוב א כאראקטער פון א דארף מיט א רעכט אויף א ירידן.

דאס איסווייזן דאס־דאזיקע ארט אלס ישוב איז נישט געווען קיין צופעליקער, ווייל אין די אלטע צייטן איז דא געלאפן א וואסער־וועג, וואס האט געפירט פון דער פשעמשע צו דער וואַרטע און פון דאַרט, דורך דער אַדער — צו דער וויסל. חוץ דעם איז דער עלטסטער יבשה־וועג, וועלכער האט פארבונדן קראקע מיט גרויס פוילן דורך שלעזיע, געלאפן דורך בענדין. ערשט דער פוילישער קעניג קאזשי־מיעזש דער גרויסער וועלכער האט פארשטאנען די וויכטיקייט פון דעם בארג אלס סטראטעגישן פונקט, — האט צעשטערט די הילי־צערנע פארטן, און אויף זייער ארט אויפגעשטעלט, ארום דעם יאר 1358, א מעכטיקן שטיינערנעם שלאס, וועלכער איז געשאַנען אויף דער וואַך פון די פוילישע גרענעצן, אַפהיטנדיק זיי פון די אַנפאלן מצד די פארדייטשטע און אגרעסיוות שלעזיער. דאס איז געווען א ריזיק שלאס, געבויט פון שטיין מיט 3 שטאַקיקע פארטן, און 4 מעטערדיקע דיקע מויערן; דער שלאס איז געווארן ארומגענומען מיט א 10 ביז 12 מעטער הויכע מויער. אין דער דאזיקער צייט האט נאך די שטאט נישט פארמאגט קיין שוץ־מויערן, נאר ערד־וואלן מיט הילצערנע טויערן; ערשט ווען קאזשימיעזש דער גרויסער האט געגרינדעט די שטאט, האט ער אריבערגעטראגן אהין די איינוווינער פון פריערדיקן בענדין, וואס האט זיך געפונען אויפן שטח פונם היינטיקן מאלאבאנדז. וואַר־שיינלעך אין יאר 1364 זענען אויפגעשטעלט געווארן שטיינערנע שוץ־מויערן, פון וועלכע א טייל זענען נאך געבליבן ביזן היינטיקן טאג. אזוי האבן זיך געפונען אויף דער זאמקאווא גאס הייזער וועלכע זענען געבויט געווארן אויף דער מויער. אויך אינם געסל זאולעק, און אויפן אַלטן בית־עולם אויף זאוואלא, האט מען געקענט זען ביז די לעצטע יארן די שפורן פון די מויערן.

בענדין אלס גרענעץ־שטאט, ליגענדיק אויף א פונקט ווו ס'האבן זיך געקרייצט האַנדלס־וועגן וועלכע האבן געפירט אין די פארשי־דענסטע ריכטונגען, האט זיך געפונען אונטער א ספעציעלער קעניג־לעכער השגחה; א דאנק דעם איז די שטאט זייער שנעל געוואקסן אין ווויילשטאנד און איז געווארן א וויכטיקער האנדלס־צענטער. אויפן סמך פון א פריוויילעגיע, געגעבן דורך קאזשימיעזש יאגיעלא, אין יאר 1464, האט בענדין באקומען דאס רעכט צו באזיצן אַ זאלץ־לאגער; יעדער סוחר, וועלכער האט געפירט זאלץ קיין שלעזיען, האט אונטער דער דראונג פון א הויכער שטראף נישט געטארט אויסמיידן בענדין און זיך עמעזוט אין משך פון 3 טעג אויפהאַלטן אין דער שטאט און פארקויפן זאלץ. ס'איז אינטערעסאנט, אז אין יאר 1540 האבן זיך געפונען אין בענדין א ערך 100 הייזער מיט 800 איינוווינער, אין דער זעלבער צייט האט קיעלץ פארמאגט 84 הייזער מיט אן ערך 600 איינוווינער. די קעניגלעכע קאַנטראַלערן, וועלכע זענען אין יאר 1564 געקומען קיין בענדין איינמאַנען שפייערן פארן קעניגלעכן אוצר, האבן באשטימט, אז די קצבים דארפן געבן 24 שטיין חלב, (א שטיין = 32 פונט), 16 בעקער צו 5 זילבער גראשן, 10 שוסטער צו 4 זילבער גר. די שטאט באַד 2 זילבער גראשן (א גזשיוונע = 48 זילבער גר.) די ביער־ברויער 2 גזשיוונעס, די קרעמער פון הילצערנע און ליימענע כלים 2 גזשיוונעס פאר 5 מאל האַנדלען אויפן יריד.

אין בענדין פלענן אפט פארקומען גרויסע ירידן, וווּ סוחרים אפילו פון וווייט ברעסלאו פלענן קומען פארקויפן זייערע סחורות און קויפן פוילישע סחורות. אזוי איז די שטאט געוואקסן און געווארן איינע פון די רייכסטע שטעט, אַבער ליגנדיק נאַענט פון דער דייטשער גרענעץ, פלעגט זי אפט חרוב ווערן פון די באראבארישע דייטשע אַנפאלן, וועלכע עס האט געצויגן צו דער רייכער גרענעץ־שטאט. אויך ד' שוועדישע

מלחמות האָבן גורם געווען צו אַ פולשטענדיקער ירידה פון בענדין. ס'איז פארשוווּנדן דער אמאָליקער גלאנץ און וווילשטאַנד. דער האנדעל און מלאכה זענען שטארק געפאלן. אין יאָר 1673 האט די שטאט געציילט בלויז 40 הייזער מיט 346 איינוווינער. די סיבה דערפון איז געווען, וואס א באדייטנדיקע צאל בעלי־מלאכות זענען אוועק פון דער שטאָט. אין יאר 1683 איז דורך בענדין אדורכגעצויגן דער פוילישער קעניג יאַן סאָביעסקי דער דריטער מיט זיין ארמיי. דער קעניג וואס האט געאיילט מיט הילף דער שטאָט ווין, וואס איז געווען באַלאַגערט דורך די טערקן, האַט זיך אויפגעהאַלטן א קורצע צייט אין היגן שלאָס. צום אָנדענק פון קעניג סאָביעסקיס זיין אין בענדין איז דאמאָלט אויפגעשטעלט געוואָרן א דענקמאָל, וועלכער שטייט נאך ביזן היינטיקן טאָג אויף דער קאלאנטאיא גאס 45. די לעצטע לוסטראַציע, וועלכע איז אדורכגעפירט געוואָרן אין יאָר 1789 האָט באוויזן, אז אין בענדין זענען דאמאָלט געווען 279 הייזער מיט העכער 1200 איינוווינער וועלכע האָבן געצאָלט 27 גל. מיט 15 גר. באָדן־שטייער און 200 גל. האַנדל־שטייער. די יידישע קצבים (קיין קריסטלעכע זענען דעמאָלט איבערהויפט נישט געווען אין בענדין) האָבן געצאָלט 253 גל. מיט 10 גר. שחיטה־שטייער, און די קהלה האָט געצאָלט 700 גל. פון דער שול.

ערשט אין דריטן צענדליק פונם 19־טן י.ה. ווען מ'האָט ארום בענדין אָנגעהויבן גראבן קוילן, און עס זענען אַנטשטאַנען אין יאָר 1825 צינקהוטעס, האט די שטאט ווידער זיך אנגעהויבן צו אַנטוויקלען.

אין אדמיניסטראטיווער הינזיכט האט בענדין אין די יאָרן 1795—1807 אָנגעהערט צום שעווערער פאָוויאַט, וועלכע די פרייסישע אָקופאַנטן האבן צוגערעכנט צו ניי־שלעזיע. נאכדעם ווי די פרייסן האבן פארלאָזט די פוילישע געביטן, און עס זענען אין פוילן, אויפן באפעל פון נאַפאָלעאָנען, געשאפן געווארן 6 דעפאַרטאמענטן — האט בענדין געהערט צו לעלעוו־שעווערער פאָוויאט. אין יאָר 1808 איז בענדין צוגעטיילט געווארן צום פיליצער פאָוויאט. ביי דער צווייטער אדמיניסטראטיווער צעטיילונג אין 1813 ווערט בענדין איינגעגלידערט אין אלקושער פאָוויאַט.

נאכן אויפשטאַנד אין 1831 איז די שטאָט אריינגעפאלן אין אַפאַטיע. די רוסישע מאכט האט נישט צוגעלאזט צו וועלכער ס'איז איניציאטיוו צו פארבעסערן די לאגע אין שטאט. ערשט אין יאָר 1858 ווען עס זענען געקומען די פארשטייער פון דער ווארשע־ווינער אייזענבאן דירעקציע, וועלכע האט אנגעהויבן בויען די ליניע זאמ־קאוויץ־סאָסנאָוויץ — האט די שטאָט ווידער אויפגעלעבט. אָבער נאך דעם איז די שטאט ווידער אריינגעפאלן אין א גלייכגילטיקייט, פון וועלכער זי האָט זיך ערשט ארויסגעריסן בעת די היסטאָרישע געשעענישן אין יאָר 1863.

אין מאָמענט, ווען דער אויפשטאנד איז אויסגעוואקסן, האט די שטאט פלוצלינג אויפגעלעבט. אַ גרויסער טייל פון דער שטאטישער באפעלקערונג, צווישן זיי אַ באדייטנדיקער טייל יידן, איז מיט געווער אין דער האנט ארויסגעטרעטן קעגן די צארישע אונטערדריקער.

דעם 5־טן מאי 1864 איז נישט ווייט פון דער שטאט פארגעקומען א צוזאמענשטויס פון פוילישע אויפשטענדיקע מיט רוסן. אויף דער זייט פון די אויפשטענדיקע האט גענומען אַ לעבהאפטיקן אָנטייל א גרויסע צאָל איינוווינער. דער פארביסענער קאמף האט זיך געענדיקט מיט א מפלה פון די רוסן.

אויפן זעלבן אָרט (נעבן דער היינטיקער באן־סטאציע) זענען באגראבן געוואָרן די אומגעקומענע אויפשטענדיקע און שפעטער איז דארט אלס אָנדענק אויפגעשטעלט געוואָרן אַ קאַפליטשקע. צוליב דעם, וואָס די קאפליטשקע האט געשטערט די באוועגונג, איז זי אין יאָר 1936 באזייטיקט געוואָרן און אלס אנדענק פאר די אומגעקומענע אויפשטענדיקע איז נעבן דעם אָרט, אביסל אין א זייט, אויפגעשטעלט געווארן א דענקמאל, וואס שטעלט פאָר די „הייליקע מוטער".

ס'דארף אויך עפעס דערמאנט ווערן וועגן דער אזוי גערופענער „סיבערקע".

אויף דער לינקער זייט וועג, וואס פירט פון בענדין קיין טשע־לאדזש, האט מען נאך מיט א צייט צוריק געקאנט זען די חורבות פון אן אלטער געביידע, וועלכע די ארטיקע באפעלקערונג האָט אָנגערופן „סיבערקע".

דער נאָמען שטאמט דערפון, וואס די צארישע מאכט האט דארט מיט געוואַלט באזעצט א געוויסע צאָל אַדעליקע פוילישע משפחות אויס דער געגנט ארום דעם טייך ניעמאַן, וועלכע זענען פארמשפט געוואָרן, צוליב זייער אנטייל אינם אויפשטאנד פון יאָר 1831, אויף צוואַנגס־ארבעט אין די זאַגלעמביער קוילן־גרובן.

אין די שפעטערדיקע יאָרן האט זיך דארט געפונען א רוסישע צאָל־קאַמער, און מיט א צייט צוריק איז דער דערמאנטער סימבאל פון דער צאַרישער הערשאפט גענצלעך באזייטיקט געוואָרן.

די שפעטערדיקע יאָרן האָבן כמעט נישט אריינגעטראָגן קיין שום נייעס. אין דער שפיץ פון דער שטאַטישער זעלבסט־פארוואלטונג זענען געשטאנען נאָמינירטע בורמיסטשעס, וועלכע ס'האָט מער אינטערעסירט זייערע אייגענע ענינים ווי די שטאָטישע.

א שיין בלעטל געשיכטע האט אין די יאָרן 1905—1907 אריינ־געטראָגן די זאגלעמביער ארבעטערשאפט, וועלכע איז אקטיוו ארויס־געטרעטן קעגן די צארישע אונטערדריקער.

זייט אוגוסט 1914 ביז סוף 1918 געפינט זיך בענדין אונטער דער דייטשער (טיילווייז אויך אונטער דער עסטרייכישער אָקופאציע), וועלכע האט מיט עכט פרייסיש־יונקערישער ברוטאליטעט אונטער־דריקט די היגע באפעלקערונג.

II

יידן אויפן שטח פון זאגלעמביע

ווען האבן זיך יידן באוויזן אויפן שטח פון זאגלעמביע?— זייער באשעפטיקונג, צאל פון יידן. — די פארגרעסערונג פון דער צאל יידן אין בענדין צום סוף פון 13־טן י"ה. — די יידישע קהלות אין פוילן. — דער בענדינער דעפוטאט צום „ועד ארבע ארצות". — פוילישע יידן אונטער דער דירעקטער השגחה פון קעניג. — די יידישע געריכטן. — די באגרענצונגען פאר יידן און די ערשטע פריווילעגיעס. — בענדינער יידן אין האנדל. — דער „קאַלישער סטאַטוט". — די שפעטערדיקע פריווילעגיעס. — דער אינטענסיווער קאמף פון די בענדינער יידן פאר זייערע רעכט און די סיבות דערפון. — דאס „קאַדוק געזעץ". — דער „קוימען שטייער". — די „דערפינדונג" פון בענדינער יידן.— די „רעוואלוציע" פון בענדינער יידן. — קריסטלעכע „מוכרי־ספרים".

צום ערשטן מאל האבן זיך יידן באוויזן אויפן שטח פון זאגלעמביע אין מערץ פון יאָר 1226. אין די ערשטע צייטן האבן זיך די ניי־אָנגעקומענע יידן באשעפטיקט מיט לאנדווירטשאפט און צוזאמען מיט די איבעריקע בירגער זענען זיי מחויב געווען צו צאָלן מעשר.

ס'איז כאראקטעריסטיש, אז אין זעלבן יאר ווען יידן האבן זיך באוויזן אין זאגלעמביע, האט דער אָפאָלער פירשט באשטימט א צאָל פון יידן, וועלכע זענען אדורכגעגאנגען שלעזיע.

מיר ציטירן דאָ א דאָקומענט, וועלכער רעדט קלאר וועגן דעם. פון יאָר 1227. (Aronins: Regesten Nr. 408)

„לויט דער פאדערונג און באשטעטיקונג פון אָפאָלער פירשט און נאכן אויסהערן די זאכקענער, באשטימט דער ברעסלער בישאָף וואַווזשינעץ אויפסניי די אלטע און גערעכטע צאָלן אין ראָזענבערג און סיעווערזש. לויט דעם דארף מען צאָלן אין ראָזענבערג פון פרויען

ארום דעם פאדזאמטשע אין יאר 1867
סְבִיבת פודזמטשה, 1867

פאדזאמטשע גאס אין יאר 1936
רחוב פודזמטשה, 1936

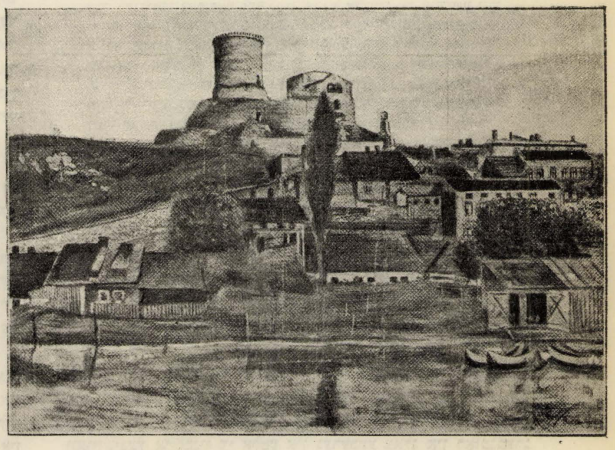

דער שלאס אין יאר 1916
הַמִבצָר בשנת 1916

אייל־בילד פון ארטור ווינער
תמונת־שמן מאת ארטור ויינר

א פראגמענט פון פאדזאמטשע גענסל (אונטערן בארג) 1936
קטע מהרחוב פודזמטשה, 1937

און פאַראָבקעס, וועלכע מען פירט צום פארקויף, 1 שקאָיעץ זילבער[1], אזויפיל דארף מען אויך צאָלן פון יידן, הגם מען פירט זיי נישט צום פארקויף. פרעמדע רייטער אדער פוסגייער מיט סחורות, צאָלן, פונוואַנען זיי זאָלן נישט קומען און אומאָפהענגיק פון מין, סיי קריסטן, סיי יידן, צוויי אָפאָלער גראָשן, דאקעגן אָרטיקע רייזנדע צאלן גאר־נישט. דאס זעלבע איז שייך רייטער און פוסגייער, קריסטן און יידן פון סיעווערזש".

אין א דיפלאָם פון יאר 1227 לייענען מיר וועגן יידן פויערים, וואס אַקערן אויף דעם פירשטס נחלאות אין דער געגנט פון בויטן און צאָלן מעשר פון סנאָפ דעם ברעסלער בישאָף.

אַ באדייטנדיקע צאָל יידן איז געקומען קיין בענדין צום סוף פון 13־טן י.ה. אין אנפאנג פון 14־טן י.ה. האָבן יידן פארלאזט די לאנדווירטשאפט און אָנגעהויבן זיך צו באשעפטיקן מיט האַנדל. זיי האָבן געעפנט קרעמלעך און זיך אויך פאַרנומען מיט געלט־טוישן.

אין 17־טן י.ה. ווערט צווישן די שאלות ותשובות פון ב"ח (בית חדש) דערמאנט „ק"ק בענדין" אין צוזאמענהאנג מיט א גבית עדות[2].

די העכסטע אויטאָריטעט פון יעדן יידישן קבוץ איז געווען די קהלה, וועלכע איז געוויילט געוואָרן דורך די אָנגעזעענסטע בעלי־בתים. אין דער שפיץ פון יעדער קהלה איז געשטאַנען אַ רב און א סינדיק (אַ יורידישער ראַטגעבער). אין די שפעטערדיקע צייטן טרעפט מען שוין אפילו אין די קלענסטע שטעטלעך אונטער־קהלות, וועלכע זענען געווען אונטערגעוואָרפן צו די נאָענטסטע קהלות.

אין דער צווייטער העלפט פון 17־טן י.ה. שיקט שוין בענדין ארויס אן אייגענעם פארשטייער קיין קראָקע צו דער יידישער לאנד־פאר־טרעטונג, וועלכע האט זיך גערופן „ועד ארבע ארצות". דער בענדינער דעלעגאט צום ועד אין יאר 1666 האט זיך גערופן: ר' ישראל בן שמואל (סאַמועלעוויטש).

די יידן אין פוילן זענען באטראכט געוואָרן אלס אויסלענדער. צוליב דער סיבה זענען זיי געווען אונטערגעוואָרפן דירעקט דעם קעניג, וועלכער האט באשטימט די וואָיעוואָדעס אלס זיינע פארטרע־טער. די וואָיעוואָדעס ווידער, האָבן, אין אזעלכע שטעט ווי בענדין, איבערגעגעבן די מאכט די סטאַראָסטעס. צוליב דעם זענען די יידן נישט געווען אונטערגעוואָרפן קיין שטאָטישן געריכט.

אין דער ערשטער אינסטאנץ זענען יידן געמשפט געוואָרן דורך א יידיש געריכט. קעגן אַן אורטייל פונם יידישן בית־דין האט געדינט דאס רעכט צו אַפעלירן צום וואָיעוואָדע אדער סטאַראָסטע און צום סוף ערשט צום קעניג.

דאָס יידישע געריכט איז באשטאַנען פון א רב, סינדיק און לאַווניקעס (בייזיצנדע אין געריכט), וועלכע זענען דעלעגירט געווארן דורך דער קהלה. אלע סכסוכים צווישן א קריסט און א ייד זענען אויך געמשפט געוואָרן, אין דער ערשטער אינסטאנץ דורך א יידיש געריכט, נאָר מיט דער באטייליקונג פון א וואָיעוואָדע אדער סטאַראָסטע.

די משפטים זענען געוויינלעך פארגעקומען אין דער שול, ווו עס זענען אויך אָפגעהיטן געוואָרן די אַקטן. די תפיסה, וועלכע די יידן האָבן געמוזט אויסהאלטן אויף זייער חשבון, האט זיך אויך געפונען ביי דער שול. א געריכט־זיצונג אָן דער באטייליקונג פון די לאווניקעס איז געווען אומגילטיק.

אין יאר 1591 זענען אין דער בענדינער שול געהאנגען די פארשריפטן פארן יידישן געריכט. די דאָזיקע פארשריפטן זענען באשטאנען פון 12 פונקטן און זענען געווען געשריבן אין דער העברעישער און פוילישער שפראך.

די בענדינער יידן האבן געגעבן דעם וואָיעוואָדע פאר די משפטים, וועלכע זענען דורך אים פערזענלעך געפירט געוואָרן, 100 גילדן ווי אויך 10 פונט זאַפערן מיט צימערינג יערלעך. צי דאָס איז געווען אַ טאַקסע אדער א פרייוויליקע מתנה, איז אומבאוווסט.

אין אנפאנג זענען די בענדינער יידן שטארק באגרענעצט געווען אין זייערע רעכט. זיי האָבן נאר געמעגט וווינען אין געוויסע ראיאָנען פון דער שטאט און עס זענען פאר זיי באשטימט געווארן געוויסע טעג פארן מסחר. אויך די צאל סחורות, מיט וועלכע זיי האבן געמעגט האנדלען אין געווען באגרענעצט. ערשט ווען זיי האָבן זיך געפילט שטארקער, פאר די צייטן פון קאַזשימיעזש יאָגיעלאָ, באמיען זיי זיך — צוזאמען מיט די קראקעווער יידן — צו באקומען פארשידענע פריווילעגיעס. זייערע באמיונגען זענען געקרוינט געווארן מיט דער־פאלג און קאזשימיעזש יאגיעלאָ האט זיי אין יאר 1453 אנערקענט זייערע פריווילעגיעס.

די פריווילעגיעס האבן אויך דערלויבט ארטיקע יידן זיך צו פארנעמען מיטן האנדל פון אויסלענדישע סחורות, אבער נאר אין הורט. זיי זענען אויך צוגעלאזט געוואָרן צום האנדל פון פוילישע סחורות, אבער די צאל ארטיקלען, מיט וועלכע זיי האָבן געמעגט האנדלען, איז געווען שטארק באגרענעצט.

פון אויסלענדישע סחורות, האָבן יידן געמוזט אָפצאָלן א העכערן צאָל, ווי די קריסטלעכע סוחרים.

אז בענדינער יידן האָבן שוין דעמאלט גענומען אַן אקטיוון אנטייל אין אויסלענדישן האנדל, באווייזט דער פאקט, דאס אין יאר 1695 ווערט אויפן לייפציקער יריד דערמאנט א בענדינער סוחר מיטן נאָמען משה בענדינער.

די ערשטע באקאנטע פריווילעגיע איז געווען די אזוי גערופענע „קאַלישער פריווילעגיע", ארויסגעגעבן דורכן פירשט באָלעסלאוו דעם פרומען אין יאר 1264.

די יידן זענען, לויטן קאַלישער סטאַטוט, דאס אייגנטום פונם פירשט („שקלאַפן פון מלוכה־אוצר"), זיי זענען מחויב צו באצאָלן דעם פירשט שטייערן, דערפאר געניסן זיי פון זיין שוץ. די פריווילעגיע פארזיכערט די יידן פערזענלעכן און אלגעמיינעם שוץ ווי אויך זיכערקייט פון אינדיווידועלן און קהלשן פארמעגן. איינע פון די וויכטיקסטע סטאַטוט־פארשריפטן איז דער באשלוס, וועלכער שטיצט זיך אויף אַ בולע פונם פויפסט אינאָצענט III, וואס ווארפט אָפ די בייזוויליקע עלילת־דם בלבולים.

לויטן מוסטער פונם קאַלישער־סטאַטוט זענען געווען רעדאגירט די שפעטערדיקע פריוויליגיעס פון קאַזשימיעזש דעם גרויסן, וועלכע האבן אָנגעטראפן אויף א שטארקע אָפאָזיציע מצד דער קאטוילישער גייסטלעכקייט, וואס האט געשטרעבט אָפצוווענדן די יידן פון דער קריסטלעכער באַפעלקערונג.

אין יאר 1527 האט זיגמונט I מיט א ספעציעלער פריווילעגיע אויסגעגלייכט די יידישע סוחרים מיט די קריסטלעכע אין דער הינזיכט פון צאָל, אָפצאָלן, שטייערן אאז"וו. אין אן ערך פון 15 יאָר שפעטער טרעפט מען שוין יידן אלס ארענדאַרן פון קרעטשמעס און ספירט־ברענערייען, אלס פאַכטער פון יאטקעס און מילן ווי אויך אלס איינמאָנער פון קעניגלעכן צאָל.

אין די צייטן פונם קעניג סטעפאן באַטאָרי באקומען די בענדינער יידן א דערלויבעניש צו וווינען אין צענטער פון דער שטאט, ווי אויך צו האנדלען אין מארק צוגלייך מיט די קריסטלעכע סוחרים.

אין יאר 1592 האט דער בענדינער מאגיסטראט באקומען אַ באפעל

1. א שקאיעץ האט צוערשט באַטייט א געוויסע צאל זילבער, וואס אנטשפרעכט דעם ווערט פון אַן אקס, דערנאך האט ער אַנטשפראכן $^{1}/_{24}$ חלק פון אַ גזשיוונע.

2. שו"ת ב"ח הישנות, סימן פ"א.

פון זיגמונט III צו פארטיידיקן די אָרטיקע יידן קעגן עולות און אָנפאלן ווי אויך אָפּצוהיטן די רעכט, וואס זענען זיי געגעבן געוואָרן.

צומייסטן פרייהייטן האָבן יידן אין פּוילן באקומען אין די צייטן פון וולאַדיסלאוו I, וועלכער האט זיי אויסגעגלייכט אין דער הינזיכט פון רעכט מיט די איבריקע בירגער פון לאנד.

איינע פון די גרעסערע יידישע דערגרייכונגען איז געווען, דאָס אָפּשאפן, דורך יאַן קאַזשימיעזש, דאס אזוי גערופענע „קאַדוק־געזעץ"[3].

יעדעס מאל, ווען אויפן פּוילישן טראָן איז ארויפגעטרעטן א נייער קעניג, האָבן די בענדינער יידן גלייך צו אים געשיקט א דעלעגאציע מיט א בקשה צו באשטעטיקן די שוין באקומענע רעכט. אזוי איז עס אויך געשען נאכן איבערנעמען די הערשאפט אין דער פּוילישער הויפּט־שטאט דורך יאַן סאָביעסקי. דאסמאל זענען אבער די יידישע פארשטייער צוריקגעקומען מיט גארנישט, ווייל דער קעניג איז געווען פארנומען מיט וויכטיקערע ענינים און האט דאָס באשטעטיקן פון די רעכט אָפּגעלייגט אויף שפּעטער. די בענדינער קהלה האט אבער דעם ענין נישט פארנאכלעסיקט און אין 11 יאָר שפּעטער האבן זיי דערוואָרבן א פרישן פּאַרמעט מיט דער באשטעטיקונג פון זייערע רעכט.

דער דאָזיקער פּאַרמעט געפינט זיך היינט צו טאג אין בענדינער מאגיסטראט, ווו ער ווערט אָפּגעהיטן אין אן אייזערנער פייערזיכערער קאַסע, וועלכע איז פארזיגלט מיט לאַק־חתימות.

נאכן איבערטרעטן דעם טראָן דורך סטאַניסלאוו אויגוסט פּאָניאַטאָווסקי, איז אַ דעפּוטאַציע פון בענדינער יידן געפאָרן קיין ווארשע מיט די אלטע פּאַרמעטן, כדי דער קעניג זאל זיי באשטעטיקן. די דעפּוטאציע איז צוריקגעקומען אין יולי 1766 מיט אַ פרישן פּאַרמעט, וועלכער האט אנטהאלטן א סך אלטע און נייע פּריווילעגיעס.

דער דערמאנטער פּארמעט האלט 80 צענטימעטער די לענג און 35 צענטימעטער די ברייט, מיט א חתימה־שנור, וועלכע איז טיילווייז באשעדיקט. ער געפינט זיך אין בענדינער ארכיוו און איז אייגנהענטיק אונטערגעשריבן דורכן קעניג, ווי אויך באשטעטיקט דורכן קעניגלעכן וויצע־נאָטאַר, אויגוסטין קאָריטאָווסקי.

די סיבה פון דער אינטענסיווער באוועגלעכקייט פון די בענדינער יידן אין די ענינים פו ן זייערע אלטע און נייער רעכט דארף מען זוכן אין די דעמאלסטיקע געזעצן, אונטער וועלכע זיי זענען געווען אונטער־געוואָרפן. ווען מ'נעמט אין באטראכט, אז פון די עלטסטע צייטן אָן האָבן זיך די יידן געמעגט באזעצן נאר אין באשטימטע ראַיאָנען, אז אויפן מארק און אין די ארומיקע גאסן האבן זיי נישט געטאָרט קומען, אז אין האנדל זענען זיי געווען שטארק באגרענעצט, אז אין די פאר־שטעט און אין די דערפער איז זיי פארבאטן געווען צו האנדלען, דערביי האבן זיי געמוזט צאלן כלערליי מלוכהשע און קאמונאלע שטייערן אין א פיל גרעסערער פּראָפּאָרץ צו די איבריקע איינוווינער, קאָן שוין אונז נישט ווונדערן די אויסערגעוויינלעכע רירעוודיקייט פון די בענדינער יידן ביים דערווערבן פאר זיך וואס א מאל אלץ נייע פּריווילעגיעס.

א געוואלטיקע ענערגיע האבן די בענדינער יידן, צוזאמען מיט די קראָקעווער, אויסגענוצט אויף מבטל צו מאכן דאס דערמאנטע „קאַדוק־געזעץ". דאס דאָזיקע געזעץ האט פעסטגעשטעלט, אז נאכן טויט פון א ייד, אלס אויסלענדער, גייט זיין גאנץ פארמעגן אריבער אלס אייגנטום פון קעניג, אז ווען א ייד באגייט א געווענלעכן פארברעך און ער ווערט פארמשפט דורכן געריכט, האט אים דאס „קאַדוק־געזעץ" בארויבט פון זיין פארמעגן. אמת, אז דאס „קאדוק־געזעץ" איז אויך אָנגעווענדעט געוואָרן לגבי נישט יידן, אבער נאר דעמאלט ווען עס זענען נישט געווען קיין יורשים אַזש ביז צו דער אכטער מדרגה פון קרובהשאפט.

אין זייער קאמף פאר א בעסערער צוקונפט האבן די בענדינער יידן אָפּטמאָל זיך באנוצט מיט פארשידענע אָריגינעלע איינפאלן, כדי אויסצומיידן די ספּעציעל פאר זיי באשטימטע שווערע געזעצן.

ס'איז באקאנט, אז אין פּוילן האט אין אמאָליקע צייטן עקזיסטירט אַן אָפּצאָל, וועלכער האט זיך גערופן: „קוימען־שטייער". דער דאָזיקער שטייער האט פארפליכטעט יעדן ייד אין פּוילן צו צאָלן 30 גראָשן פון יעדן קוימען אין הויז (נישט יידן האָבן געצאָלט 6 גר.). די נויט מאכט אבער דערפינדעריש, זענען די בענדינער יידן די ערשטע געפאלן אויף דער המצאה צו פאַרייניקן עטלעכע אויוונס אין איין קוימען. די דאָזיקע „דערפינדונג" איז אָבער אַנטדעקט געוואָרן, די שולדיקע זענען פאַרטריבן געוואָרן פון דער שטאָט און זייערע הייזער זענען קאָנפיסקירט געוואָרן לויט די פּאָרשריפטן פונם „קאַדוק־געזעץ".

אין דער פאַרטיידיקונג פון זייערע רעכט האָבן די היגע יידן זיך נישט אָפּגעהאלטן ארויסצוטרעטן אפילו קעגן „ועד ארבע ארצות" ווען יענער האט געהאנדלט קעגן זייערע אינטערעסן. אזוי איז אין יאר 1666 אויסגעבראָכן א „רעוואָלוציע" פון בענדינער יידנטום קעגן ועד און ס'האָט געמוזט קומען צו אן אינטערווענץ מצד דעם שלאָס־גאַרניזאָן.

דער ענין שטעלט זיך אזוי פאר:

נאך די שוועדישע מלחמות האט מען ארויפגעלייגט אויף די פּוילישע בירגער א שטייער אויף צו באַצאָלן דאָס פארלעגענע געהאלט פאר די סאָלדאטן. א טייל פון די מיליטערישע אָפּטיילונגען האָט באקומען פון מלוכה־אוצר אסיגנאַטן, וועלכע די יידן אין לאנד האָבן געדארפט דעקן. אזוי ווי ס'האט אָפּט פּאַסירט, אז די אָפּטיילונגען האָבן אָנגעווענדעט געוואַלט, כדי ארויסצובאַקומען געלט פון די יידן. האָט דער „ועד ארבע ארצות" באשלאָסן מיט א מאָל אויסצוקויפן אלע אסיגנאַטן. צו דעם צוועק האט דער ועד געבארגט ביים קעניג־לעכן סעקרעטאר קאזשימיעזש קאָוואָלקאווסקי די סומע פון 26,000 פּוילישע גילדן. די הלואה האט געזאָלט אויסגעצאָלט ווערן דורך אַ געלט־זאַמלונג צווישן די יידישע מאסן אין פּוילן, וואָס איז פּראָקלאַמירט געוואָרן דורכן ועד. די בענדינער יידן זענען געווען צווישן די ערשטע, וועלכע האבן אריינגעטראָגן זייער חלק, זיכער זייענדיק, אז דערמיט איז דער ענין דערליידיקט. אין א געוויסער צייט ארום האבן זיי זיך אָבער דערוווסט, אז דער חוב איז נישט באצאָלט געוואָרן און, אז די יידישע ראשים האָבן ארויסגעגעבן אַ ציראָגראַף (אַן אייגנהענטיקע שריפט), וועלכער האט געזאָגט, אז אויב אין באשטימטן טערמין וועט די הלואה נישט ווערן צוריקגעצאָלט, האָט קאָוואלקאָווסקי דאס רעכט אין גאנצן קעניגרייך צו רויבן, כאַפּן, ארעסטירן און פּייניקן יעדן ייד אזוי לאנג ביז דער חוב וועט נישט ווערן דרייפאַכיק געדעקט. אחוץ דעם, אויב די הלואה וועט פאָרט נישט באַצאָלט ווערן, האט דער קעניגלעכער סעקרעטאר געמעגט קאָנפיסקירן דאָס גאַנצע פארמעגן פון די יידן אין פּוילן, שליסן זייערע שולן און בתי־תפלות, ארויסטרייבן זיי פון זייערע הייזער און דארט באזעצן קריסטן.

ווען די בענדינער קהלה האָט זיך דערוווסט וועגן דער שריפט, האט זי מאביליזירט אירע מיטגלידער, וועלכע האָבן באַלאגערט דאס הויז פון זייער פארשטייער צום ועד, כדי זיך נוקם צו זיין אין אים פאר זיין פאַראַט. דער באַלאַגערטער דעפּוטאט, וועלכער האט זיך געפונען אין זיין אייגענער וווינונג אויף דער סלאָווקאָווער־גאַס (היינט קאָלאָנטאַיאַ), האט גערופן צו הילף די שטאטישע וואך, נאר איידער זי איז געקומען איז דער ראש שטארק צעשלאגן געוואָרן און זיין וווינונג איז דעמאָלירט געוואָרן. אזוי ווי ס'איז אַנטשטאַנען אַ מורא

3. א ביסל אויספירלעכער וועגן „קאַדוק־געזעץ" וועלן מיר שרייבן ווייטער.

פאר אומרוען און א זעלבסט־געריכט, האט זיך אין דעם ענין אריינ־
געמישט דער בורמיסטש, וועלכער האט גערופן צו הילף דעם שלאָס־
גאַרניזאָן אונטערצודריקן די „רעוואָלוציע". דער עפּילאָג פון דעם
געשעעניש איז געווען פאָלגנדיקער: דער דעפּוטאַט ישראל סאַלאָ־
מאָנאָוויטש איז אַראָפּגעווארפן געוואָרן פון זיין אמט און איז צוזאַמען
מיט זיין פאַמיליע פאַרטריבן געוואָרן פון דער שטאָט.

אַן ענלעכע „רעוואָלוציע" האבן די בענדינער יידן געמאכט
א ביסל פריער, נאך אין יאָר 1539 צוליב רעליגיעזע ספרים. דער
קעניג זיגמונט I האט ארויסגעגעבן די מיטגלידער פון אַ געוויסער
פּוילישער משפחה א פּריווילעגיע, וועלכע האט זיי געגעבן דאָס אויס־
שליסלעכע רעכט צו פארקויפן די יידן אין דער קראָקעווער וואָיע־
וואָדשאפט אלערליי ספרים ווי: סידורים, מחזורים, סליחות, הגדות
אאז"וו. ס'ווייזט אבער אויס, אז די יידן האבן די דאָזיקע טאַט
באַטראכט אלס אַ פּראָפּאנאציע פון זייער דת, און ווען די הענדלער
זענען געקומען קיין בענדין פארקויפן די ספרים זענען זיי באפאלן
געוואָרן דורך די אָרטיקע יידן, וועלכע האָבן ביי זיי צוגענומען די
ספרים און עפנטלעך פארברענט. ס'איז צוליב דעם אנטשטאַנען
א גרויסער טומל און ס'איז ווידער געקומען צו אַן אינטערווענץ מצד
דעם שלאָס־גאַרניזאָן.

III

דאס לעבן פון בענדינער יידן פון 15־טן י.ה. ביזן סוף פון 19־טן י.ה.

ווו האבן געוווינט די ערשטע בענדינער יידן? — די הילצערנע שול. — דאס בית־הקברות אויף דער זאַוואַלע־גאס. — דער „קברות־שטייער" און א גרויסער פּראצעס צוליב אים. — די בענדינער יידישע קהלה און די חברות אין 16־טן י"ה. — די חדרים און די ישיבה ביי דער בענדינער שול. — דער פּאפּולערער רב ר' נתן מייטעלעס. — די קליידונג פון פּוילישע יידן אין 16־טן און אין 17־טן י"ה. בענדינער יידן אלס ארענדאַרן און קרעטשמער. — די נייע שול. — די חשובסטע בענדינער יידן צום סוף פון 18־טן י"ה. — דאס בית־הקברות אונטערן שלאָס־בארג. — מצבות מיט פּוילישע אדלערס. — די פּארשידענע בענדינער רבנים פון 1765—1846. — די לאגע פון די פּוילישע יידן בעת דעם ווארשעווער פירשטענטום. — א פּרייסיש געזעץ, וועלכעס האט שטארק באגרענעצט יידן חתונה צו האבן. — די ערשטע צאַרישע גזירות. — בענדין ווערט א פּאוויאַט־שטאט.

די ערשטע גרופּע יידן, וועלכע איז געקומען קיין בענדין, האט
מען באזעצט הינטער די מויערן און שוץ־וואלן פון דער שטאט, אין
דער געגנט פון דער היינטיקער גאס זאַולעק און אין דעם אונטערשטן
טייל פון דער מאָנדזשעווער־גאַס. שפּעטער האט מען די אָנגעקומענע
באזעצט אין דער געגנט פון דער היינטיקער זאַוואַלע־גאס און צום
סוף אין די ראיאָנען פון די היינטיקע גאַסן ריבנא און בערעק יאָסע־
לעוויטש (פריער קאַזאַנסקא).

אין 15־טן י.ה. איז אויף דער בערעק יאָסעלעוויטש גאס אויפ־
געשטעלט געוואָרן א הילצערנע שול. אין דער זעלבער צייט איז
אונטער די שוץ־מויערן פון דער שטאָט געגרינדעט געוואָרן א בית־
הקברות, וועלכעס עקזיסטירט טיילווייז נאך ביז היינט אויף דער
זאַוואַלע־גאס[4]. אויף דעם בית־הקברות האט מען באַגראָבן ביז ארום
דעם יאָר 1831. מ'האָט דארט קובר געווען, נישט בלויז די יידישע מתים
פון בענדין, נאר אויך פון דער גאנצער אומגעגנט, ווי פון מיסלאָוויץ,
בויטן, טיכוי, כאָזשווו און שיעלצע.

היות דאס בית־הקברות איז געלעגן אויפן שטאָטישן באָדן, פון
וועלכן די שטאָט־פארוואלטונג האט געמוזט צאָלן מעשר דער קירכן־
פּאַראַפּיע, האט די בענדינער קהלה שוין אין יאָר 1588 געמוזט אריינ־
טראָגן אין דער קירכע־קאַסע א ספּעציעלן מס, וואָס האט זיך גערופן
„קברות־שטייער", פון יעדן בר־מינן באזונדער.

אויפן גרונט פון מעשר און „קברות־שטייער" איז אָפּטמאָל
געקומען צו א מחלוקה צווישן דעם פּלעבאַן (פּאַראַפּיע־גלח) און דער
בענדינער קהלה.

ס'האָט פּאַסירט, אז די בויטענער יידן האבן אין געהיים באַגראָבן
זייערע מתים אויפן בענדינער בית־עולם, כדי פטור צו ווערן פון
באַצאָלן די שטייערן. די בענדינער קהלה האט זיך נישט געאיילט
מיטן איינצאָלן די שטייערן, וועלכע זי האָט נישט געקאָנט איינמאָנען
פון די בויטענער יידן. צוליב דעם האט דער בענדינער פּלעבאן, יאַן
קאָטולעצקי, פארקלאָגט די קהלה וועגן מיסברויכן קעגן די עקזיסטירנ־
דיקע געזעצן. אלס עדות האט דער גלח געשטעלט א יידישע פרוי,
וועלכע האט דעם 5־טן מאי 1687 באשטעטיקט אונטער א שבועה,
אז פרעמדע יידן קומען קיין בענדין און זענען קובר זייערע מתים
אויפן דאָרטיקן בית־הקברות.

דער משפט האט זיך געצויגן אין משך פון 8 יאָר און האט
דערגרייכט אזש ביז צו דער קאַנצעלאַריע פון קראָקעווער בישאָף.

דער גלח האָט באַוויזן, אז א גרויסער טייל פון די בויטענער יידן
זענען פאריינקט מיט דער בענדינער קהלה און, אז אין מיסלאָוויץ
איז איבערהויפּט נישט פאראן קיין שול און קיין בית־הקברות.

כדי אויפצוקלערן דעם ענין, האט דער קראָקעווער בישאָף דעלע־
גירט אין יאר 1692 אלס ארביטער דעם מיסלאָוויצער פּלעבאן סטאַניס־
לאוו זיגמונטאָוויטש, און אין יאָר 1694 דעם גרויצער גלח מיקאָלאי
יעזשיאָרקאָוויטש. דער לעצטער האט אויסגעהערט פארשידענע עדות
און האט באפוילן צו שווערן אין דער שול אייניקע מיסלאָוויצער יידן;
די בויטענער יידן האבן זיך איבערהויפּט נישט צוגעשטעלט.

נאכן אויספאָרשן דעם גאנצן ענין, איז ארויסגעגעבן געוואָרן
אַ פּסק, לויט וועלכן די בענדינער קהלה איז מחויב צו באַצאָלן דעם
שולדיקן מס און „קברות־שטייער". ס'איז אָבער נישט באַקאַנט צי
מיט דעם דאָזיקן אורטייל האט זיך שוין דער פּראָצעס געענדיקט.

אין דער שול אויף דער בערעק יאָסעלעוויטש גאס האט זיך
קאָנצענטרירט דאס גאנצע יידישע לעבן פון בענדין און דער אומגעגנט.

אין דער שפּיץ פון דער קהלה האט זיך געפונען א רב מיט 4
דיינים, וועלכע זענען, אין דער ערשטער ריי, מחויב געווען צו שטיין
אויף דער וואך פון די קהלשע אינסטיטוציעס, וואָס זענען באשטאַנען
פון פארשידענע חברות. אין 16־טן י.ה. זענען ביי דער בענדינער שול
געווען פאָלגנדיקע 7 חברות: חברה קדישא, תלמוד תורה, ביקור
חולים, מעוז לדל (וועלכע האָט פארזאָרגט ארימע מיט עסן), הכנסת
כלה, מלביש ערומים און הלואת חן (א מין גמילת חסדים־קאסע). אין
דער שפּיץ פון יעדער חברה איז געשטאַנען א גבאי.

די אויסגערעכנטע חברות האבן גוט פונקציאָנירט און זייער
גרויסע צאָל דערקלערט זיך מיט דעם, וואס קיין בענדין, אַלס אַ גרע־
נעץ־שטאָט, זענען געקומען א סך פליטים, וועלכע זענען גערודפט
געוואָרן אין די שכנותדיקע לענדער און האָבן דאָ געפונען א צייט־
ווייליקן מקום־מקלט.

צוליב דעם גרויסן צופלוס פון אויסלענדישע יידן, האט זיך די
בענדינער קהלה אָפּטמאל געפונען אין א זייער שווערער מאַטעריעלער
לאגע און געמוזט אָנקומען צו הלואות, כדי צו ראטעווען אירע ברידער
אין א נויט.

ביי דער בענדינער שול האט צום סוף פון 16־טן י.ה. עקזיסטירט
א חוץ געוויינלעכע חדרים אויך א גרויסע ישיבה.

זייער פּאָפּולער איז געווען דער רב ר' נתן מייטעלעס, וועלכער
איז דעמאלט געווען דער ראש הישיבה. ווען אין יאָר 1587 איז בענדין

4. אין יאר 1940 אויסגעגלייכט מיט דער ערד דורך די דייטשן (באמ. פון רעדאקציע.

באַדראָט געוואָרן דורכן מיליטער פון מאַקסימיליאַן דעם עסטרייכער, האט דער רב צונויפגעזאַמלט צווישן די בענדינער יידן 50 דוקאַטן און זיי איבערגעגעבן דעם שלאָס־סטאַראָסטע אויף צו באפעסטיקן די שטאָט־מויערן. ר׳ נתן איז נפטר געוואָרן אלט זייענדיק 105 יאָר און איז געבראכט געוואָרן צו קבורה אויפן אלטן בית־עולם אויף דער זאַוואַלע גאס.

ס׳דארף דערמאנט ווערן, אז אויפן זעלבן בית הקברות רוען אויך די ביינער פון די בארימטע שלוחים: שלמה מאַרקאָוויטש און יהונתן סאַמועלעוויטש, וועלכע האָבן מיט שווערער מי און סכנות נפשות געבראכט די פריווילעגיע, וואס האט באשטעטיקט די אלטע געזעצן. די דאָזיקע פריווילעגיע איז געווען אייגנהענטיק אונטערגעשריבן דורכן קעניג יאַן סאָביעסקי III.

ביזן יאָר 1538 האבן די בענדינער יידן — פונקט ווי די איבריקע יידן אין פוילן — זיך געקליידעט גלייך מיט דער קריסטלעכער באפעלקערונג. ערשט דער פיעטריקאָווער סטאטוט האט באפוילן די יידן — אונטער דער דראָונג פון אַ געלט־שטראָף — צו טראָגן בערעטן, מיצקעס אדער אנדערע היטלעך פון געלן קאָליר.

ס׳איז שווער פעסטצושטעלן וויפל יידן ס׳האָבן זיך געפונען אין בענדין, ווי אויך אין גאנץ פוילן אין 16־טן י.ה. צוליבן הויכן קאָפּ־שטייער, וועלכער האָט באַטראָפן 3 גל. פון א נפש, האָבן די יידן נישט אויפגעגעבן די ריכטיקע צאָל מיטגלידער פון זייערע קהלות. אויסער דעם, האָבן דאָ אויך מיטגעווירקט פאָליטישע און רעליגיעזע סיבות. צוליב דעם האָבן זיך די יידן אין פוילן באמיט ,אז מ׳זאָל פאר זיי באשטימען א ריטשאלט (אַן איינמאָליקן אָפּצאָל). זייערע באמיונגען האָבן געהאט דערפאָלג, און ווירקלעך האט דער סיים אין יאר 1590 אָפּגעשאַפט דאָס אינדיווידועלע איינמאָנען פון קאָפּ־שטייער, באשטי־מענדיק א ריטשאַלט פון 20,000 גל. יערלעך פאר אלע יידן אין קעניגרייך.

אין דער העלפט פון 18־טן י.ה. האָבן שוין די בענדינער יידן געבילדעט א מערהייט פון די שטאָט־איינוווינער. אין זייערע הענט האָבן זיך געפונען אלע יאַטקעס, קרעטשמעס און שענקן. אויסער דעם, האָבן זיי געהאַלטן אין ארענדע די ברויעריי פאר דער סומע פון 1379 גל., די סטאַראָסטע־מילן פאר 576 גל. און די שלאָס־גערטנער פאר 54 גל. אין דערזעלבער צייט זענען זיי צוגעטרעטן אויפצובויען א נייע שול אויף דער שול גאס, אויפן זעלבן אָרט ווו זי שטייט היינט. אין די קעלערן פון דער שול האט זיך אויך געפונען די יידישע תפיסה.

אין איר ערשטער פאָרם איז די שול געווען א הילצערנע, ערשט אין יאָר 1881 איז זי פונאנדערגענומען געוואָרן און אויף דעם זעלבן אָרט איז אויפגעשטעלט געוואָרן די איצטיקע שול פון שטיינער און ציגל.

אין יאָר 1921 איז די שול רעסטאוורירט געוואָרן און ס׳איז באזייטיקט געוואָרן דער אריינגאנג דורך דער באַריערע לענגאויס דער דרום־מויער.

אין די יאָרן 26/1925 איז די שול אויסגעמאָלט און באַצירט געוואָרן דורך די קינסטלער־מאלער: משה אַפּעלבוים, שמואל ציגלער און דעם מעטאַל־פּלאַסטיקער חיים האַנפט.

די מאלעריי און פּלאַסטיק אין דער שול שטייען אויף א הויכן קינסטלערישן ניוואָ. דאָס איז באשטעטיקט געוואָרן דורך א גאנצע ריי קינסטלער און קונסט־קריטיקער, וועלכע האָבן די שול באזוכט.

רעפּראָדוקציעס פון די ארבעטן געפינען זיך אין בצלאל־מוזיי אין ירושלים, אין תל־אביבער מוזיי, ווי אויך אינם יידישן וויסנשאפטלעכן אינסטיטוט (ייוואָ) אין ווילנע).

5. נודע ביהודה, מהדורה קמא, אבן העזר, שאלה ס״ב.
6. עקזיסטירט ביזן היינטיקן טאג (באמ. פון רעדאקציע).

צו די חשובסטע בענדינער יידן ביים סוף פון 18־טן י.ה. האָבן געהערט: הערשל און דוד אַראָנאָוויטש, יעקב לעווקאָוויטש, מאיר שפּירא, הערשל רובין, יעקב ערליך, יצחק גיטלער, שמעון לאָנדנער. לייב זענדלאָוויטש, וואָלף און דוד ברוינער.

פון די שאלות ותשובות אין „נודע ביהודה״[5] דערוויסט מען זיך אַז אין יאָר תקל״ה (1775) איז געווען אין בענדין אַ רב מיטן נאָמען ר׳ מאיר. פון אנדערע קוועלן ווידער, ווערט מען געווויר, אַז ר׳ מאיר האָט זיך גערופן אויפן ביינאָמען אורבאך.

אין פנקס פון דער „חברה קדישא״ איז פארשריבן, אז אין יאָר תקכ״ה (1765) איז דורך דער דאָזיקער חברה אויסגעוויילט געוואָרן אַלס על גביהם (אויבער־גבאי) דער רב ר׳ משה. אין זעלבן פנקס פיגורירט, אין יאָר תקמ״ג (1783), אלס על גביהם, דער רב ר׳ טוביה און אין די יאָרן תקמ״ד—תקנ״ו, זיין זון ר׳ דוד.

נאָך ר׳ דודן איז במשך פון 30 יאָר געווען בענדינער רב ר׳ משה האַמבורגער, אַ שוואָגער פונם רבין ר׳ אלימלך פון ליזענסק.

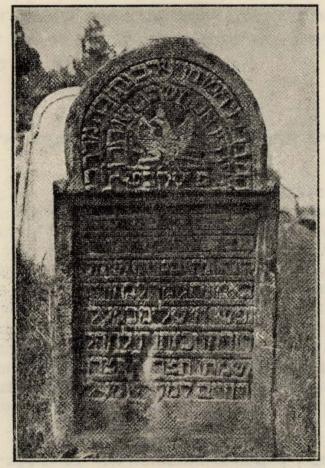

א מצבה מיט א פוילישן אדלער פון יאר תר״ג (1843)
מצבה שעליה חרות נשר פולני משנת תר״ג (1843)

אין די פנקסים פון דער „חברה תהלים״, „חברה חיטים״ און „חברה קדישא״ טרעפט מען אין די יאָרן תקס״ז—תקצ״ה (1807—1835) די אונטערשריפט פון א מורה הוראה מיטן נאָמען ר׳ מנחם נחום רוזאניס, וועלכער איז שפּעטער געוואָרן רב אין בענדין.

אין יענער צייט איז אויך געגרינדעט געוואָרן דאָס בית־הקברות אונטערן שלאָס־בארג[6].

וועגן דעם לייענען מיר אינם פנקס פון דער „חברה־קדישא״, אַז אין יאָר תקצ״א (1831) איז ביי די שטאָט־איינוווינער אָפּגעקויפט געוואָרן אַ פּלאַץ אויף אַ בית־הקברות פאר 300 גילדן. אויסער דעם האָט מען געדארפט אָפּצאָלן פון פּלאץ 20 גל. יערלעך.

אויפן דערמאָנטן בית־הקברות געפינען זיך אייניקע מצבות מיט פוילישע אָדלערס. לויט א ווערסיע, זענען די אָדלערס אויף די מצבות געמאכט געוואָרן אויפן פארלאנג פון דער פוילישער באַפעלקערונג, צוליב דעם, וואָס די געשטאָרבענע זאָלן זיך האָבן פארדינט געמאכט לטובת די פוילישע אויפשטענדיקע אין די יאָרן 1831 און 1863.

אין זעלבן פנקס ווערט אויך דערמאָנט, אז אין יאָר 1831 זענען אין בענדין, במשך פון 2 וואָכן, אומגעקומען העכער 100 יידישע נפשות פון אַ מגפה, וואָס האט דעמאָלט געהערשט, ווי אויך צוליבן אויפשטאַנד אין יענעם יאָר.

נאך ר׳ נחום רוזאניס איז געווען, אין משך פון אַ קורצער צייט רב אין בענדין, ר׳ אברהם הירש רוזאניס. דער דאָזיקער רב איז צוליב אומבאוווסטע סיבות גערודפט געוואָרן דורך א טייל בעלי־בתים און איז צום סוף פאַרטריבן געוואָרן פון דער שטאָט.

שפּעטער איז געווען בענדינער רב ר׳ בעריש הערציגער. מיר טרעפן זיין אונטערשריפט אין פּנקס פון דער חברה „הכנסת כלה". וועלכע איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר תר״ב (1842).

דער רב הערציגער איז נפטר געוואָרן אין כ״ה שבט תר״ו (פעברואר 1846) און איז געבראכט געוואָרן צו קבורה אויפן בית־עולם אונטערן שלאָס־באַרג. אויף זיין קבר איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַן אהל.

אין יאָר תקצ״ט (1839) איז אין בענדין געבוירן געוואָרן דער בארימטער גאון און גרינדער פון דער סאָכאַטשעווער דינאסטיע, ר׳ אברהמעלע באָרנשטיין. ר׳איז געווען א זון פונם ביאַלער רב ר׳ זאב וואָלף און אן איידעם פונם קאָצקער רבין ר׳ מענדעלע. דעם סאָכאַטשעווער רבינס מוטער, דאָבריש, איז געווען אַ טאָכטער פונם היגן תושב ר׳ מרדכי הערש ערליך.

אין דער צייט פונם וואַרשעווער פירשטנטום (1807—1813) זענען די יידן אין פּוילן געווען באַגרענעצט אין זייער פּאָליטיש און בירגער־לעך רעכט. ס׳איז געבליבן אין קראַפט אן אַלט פּרייסיש געזעץ, וואָס האט פארווערט יעדן ייד חתונה צו האָבן אָן אַ ספּעציעלער דערלוי־בעניש פון דער מאכט. אַ ייד, וועלכער האָט געוואָלט חתונה האָבן. האָט געמוזט, לויטן דערמאָנטן געזעץ, באַזיצן אַ קאַפּיטאַל פון טויזנט טאָלער, ער האָט געמוזט אַלט זיין 25 יאָר און דערביי איז דער חתונה־קאַנדידאַט מחויב געווען צו באַווייזן, אַז זיין פאָטער און זיידע זענען געווען תושבים אין זיין געבורט־שטאָט.

ווען פּוילן איז נאָכן ווינער קאָנגרעס (1815) איבערגעגאַנגען אין די צאַרישע הענט, איז אין יאָר 1823 ארויס אַ געזעץ, לויט וועלכן קיין פרעמדע צוגערייזטע יידן האָבן זיך נישט געטאָרט באַזעצן אין בענדין אָן אַ ספּעציעלער דערלויבעניש פון דער צענטראַלער־מאַכט צוליב דעם, וואָס די שטאָט האט זיך געפונען אינם 21 וויאָרסטיקן גרענעץ־פּאַס. יידן האָבן זיך דעריבער געמוזט באַזעצן אין דער געגנט ארום בענדין, וואָס איז געווען ווייטער פון 21 וויאָרסט פון דער דייטשער אָדער עסטרייכישער גרענעץ.

צוליב דעם שווערן געזעץ, האָבן אין יענער צייט אָנגעהערט צו דער בענדינער קהלה די דערפער: שיעלצע, מאָנדזשעוו, לאַגישע, גזשיכאָוו, שעווער, סטשעמיעשיץ, סלאַווקאָוו א״א. בענדין האָט דעמאָלט געציילט 2440 יידן און 1780 קריסטן.

דאָס דערמאָנטע געזעץ איז אָפּגעשאַפט געוואָרן דורכן צאַר אַלעקסאנדער II.

אין יאָר 1867 איז בענדין געוואָרן אַ פּאָוויאַט־שטאָט, וועלכע איז צוגעטיילט געוואָרן צו דער פּיעטריקאָווער גובערניע, ביז דעמאָלט האָט די שטאָט אָנגעהערט צום אָלקושער פּאָוויאַט און צו דער די סטאטיסטיק פון יאָר 1880 האט אויפגעוויזן, אז אין בענדין האָבן זיך געפונען 5424 איינוווינער, דערפון 3800 יידן.

ביים היינטיקן טאָג ציילט בענדין מיט דער אומגעגנט אַן ערך פון 50,000 איינוווינער, דערפון צירקאַ 24,000 יידן[7].

7. 1932 (באמ. פון רעדאקציע).

IV

די בענדינער קהלה אין די יארן 1850—1914.

דער רב ר׳ חיים דוד לאנגפוס. — דאס בית־המדרש. — דער קהלה־בודזשעט אין יאר 1854. — דער עטאט אין יאר 1855. — די דאזארעס אין יאר 1848. — די מסירה אויף די דאזארעס. — א פּראצעס קעגן דער „חברה קדישא". — די פארשידענע קאנדידאטן אויפן בענדינער כסא הרבנות. — ר׳ איטשעלע קימעלמאן אלס בענדינער רב. — די דאזארעס אין יענער צייט. — די שנעלע אנטוויקלונג פון בענדין און די צאל יידן אין יאר 1897. — די פטירה פון ר׳ איטשעלע קימעלמאן. — ר׳ ישכר בעריש גרויבאַרט ווערט אויפגענומען אלס רב אין בענדין. — די דאזארעס אין יענער צייט. — הרב גרויבארט אלס בארימטע רבנישע אויטאריטעט און געזעלשאפטלעכער עסקן. — ר׳ ישכר בעריש ווערט דעלעגירט צום פעטערבורגער רבנים צוזא־מענפאר. — דער בענדינער רב פאדערט א בילדונגס־צענז פאר רבנים. — די אינטערווענץ מצד גער. — כאראקטעריסטיק פון הרב גרויבאַרט. — ר׳ ישכר בעריש אלס מיטגרינדער פון פארשידענע געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס. — די פטירה פון רב. — די רבנות וואַלן אין דעצעמבער 1913. — די 2 קאַנדידאטן און דער רעזולטאט פון די וואלן. — דער פּיעטריקאווער גובערנאטאר איז מבטל די וואַלן. — די צווייטע וואלן און דער דריטער קאנדידאט. — הרב יקותיאל זלמן גרויבארט ווערט אויסגעוויילט אלס בענדינער רב.

אין יאָר 1850 איז אלס בענדינער רב אויסגעוויילט געווארן דער שעראַדזער רב ר׳ חיים דוד לאנגפוס, פאר וועלכן ס׳איז באשטימט געוואָרן א יערלעכע פּענסיע פון 180 רובל אחוץ פרייע דירה און אַנדערע רבנישע הכנסות.

דער רב לאנגפוס האט פארנומען דאס בענדינער כסא הרבנות אין משך פון 14 יאָר. ער איז נפטר געוואָרן דעם 10־טן דעצעמבער 1864 אין עלטער פון 60 יאָר און איז געבראכט געוואָרן צו קבורה אויפן בית־עולם אונטערן שלאָס־בארג.

אין דער צייט פון הרב לאנגפוס איז אויפגעבויט געוואָרן דאָס ניייע בית־המדרש (1859), וואס האט אָפּגעקאסט אן ערך פון 2500 רובל.

דער פלאץ ווו ס׳געפינט זיך דאָס בית־המדרש האָט אָנגעהערט צו וואָלף פעלדמאן, וועלכער האט אים געשאָנקן דער קהלה.

דאס פריערדיקע בית־המדרש איז געווען פיל קלענער פונם היינטיקן און האָט זיך געפונען האַרט נעבן דער מזרח־וואַנט פון דער הילצערנער שול.

דער גאַנצער קהלה־בודזשעט פארן יאָר 1854 האָט באַטראָפן 672 רובל. א טייל פונם בודזשעט האָבן געדעקט די הכנסות פון דער מקוה און פון אנדערע קוועלן, ווי צב״ש פונם הויז נומ׳ 120 אויף דער יידן־גאס (שול־גאס), וואָס איז פארשריבן געוואָרן דורך דעם בענ־דינער קצב הערשל קשאַנאָווסקי לטובת דער קהלה. קשאַנאָווסקי האָט אויך געשאָנקן פאר דער שול א ספר תורה מיטן באדינג, אז מ׳זאל האלטן זיין יאָרצייט. מיטן איבריקן טייל פון בודזשעט זענען באלאס־טעט געוואָרן די בעלי־בתים פון גליל.

דער גאנצער עטאַט פון יאָר 1855 האָט באַטראָפן 495 רובל. עס זענען דעמאָלט געווען אין בענדין 374 רעגיסטרירטע עטאַט־צאָלער, פון וועלכע ס׳האָבן נאר געצאָלט 209 בעלי־בתים, די איבריקע זענען דיסקוואַליפיצירט געוואָרן אלס ארימע.

אין יאָר 1848 זענען אין בענדין אויסגעוויילט געוואָרן פאָלגנדיקע דאָזאָרעס: אייזיק ביאַלער, אהרן נונבערג, הערשל לאָנדנער, בענדעט פישל און עובדיה שאַנצער.

אין יאָר 1856 האָט א געוויסער לייב פּאָטאָק אריינגעטראָגן אַן אָנקלאַגע צום ראַדאמער גובערנאַטאָר, אז די דאזארעס הערשל לאָנד־נער, בענדעט פישל און עובדיה שאַנצער נעמען צו פאר זיך פאר־שידענע געלטער.

ס׳איז געקומען צו אן אויספארשונג, וועלכע האט פעסטגעשטעלט, אז די אנקלאגע פון לייב פאטאק איז א ביזוויליקע. פאטאק איז צוליב דעם צוגעצויגן געווארן צו פאראנטוואָרטלעכקייט פאר בייז־וויליקע רכילות און פאלשער באשולדיקונג.

דאס האט נישט געשטערט לייב פאטאקן, אז ער זאל אין יאר 1859 אויסגעווײלט ווערן אלס דאזאר.

א זייער כארעקטעריסטישער פרצעס איז פארגעקומען אין בענדין, אין די יאָרן 55/1854, קעגן דער „חברה קדישא".

די געשיכטע שטעלט זיך אזוי פאָר:

א ברעסלער ייד, מישן נאָמען יעקב רייכמאן, האָט זיך אין אויגוסט 1853 געבאדן אין גזשיכאָווער טייך און איז דערטרונקן געווארן. ווען מ׳האָט געברענגט דעם מת קיין בענדין האָט אים די „חברה קדישא" געלאזט ליגן ביז זי האָט באקומען פונם דערטרונ־קענעמס איידעם 130 רייכסטאלער. דאָס געלט האָט צוגענומען הענדל ערליך און דער בר מינן איז געבראכט געווארן צו קבר־ישראל.

האָט דאָס פארדראָסן די שטאָט און מ׳האָט די גאנצע „חברה קדישא" פארמסרט פאר דער מאָכט און ס׳איז קעגן די גבאים פאר־פירט געווארן אן אויספארשונג (1854). הענדל ערליך איז שטרענג אויפגעפאדערט געווארן בייצולייגן דאָס געלט, וואס האט באטראָפן 17 רובל, אין דער מלוכה־קאסע.

דער ראָדאמער גובערנאַטאָר האט פארארדנט דעם אלקושער פאָוויאַטאָוועד נאָטשעלניק אריינצושטעלן צו הענדל ערליך א מילי־טערישע עקזעקוציע אויף זיינע קאָסטן און זי זאל דארט אזוי לאנג פארבלייבן, ביז ערליך וועט צוריקגעבן דאָס קבורה־געלט.

דער בענדינער בורמיסטש, צו וועלכן דער נאָטשעלניק האָט זיך געווענדעט וועגן אויספירן דעם באפעל, האָט זיך אבער נישט צוגע־אייילט מיט דער עקזעקוציע, וועלנדיק אינעווארטן דעם רעזולטאט פון דער אויספארשונג, וואס איז געפירט געווארן דורך 2 אינסטאַנצן, דורך דער אדמיניסטראַטיוועד און גריכיסט־מאכט.

דעם 28־טן יאַנואר 1855 איז פארגעקומען דער פראָצעס קעגן די אויבן דערמאָנטע גבאים פון דער „חברה קדישא", אינם אזוי גערופענעם „אינפאָאליציי געריכט" אין אלקוש און די גבאים זענען באפרייט געווארן, צוליב מאַנגל אין באוויזן.

דער גובערנאַטאָר האט זיך אבער נישט געריכט מיטן פסק פון געריכט און האָט באפוילן אומאדינגט צו צווינגען הענדל ערליך, דורך א מיליטערישע עקזעקוציע, צוריקצוצאָלן דאָס קבורה־געלט. ער האָט אויך געמאכט א שטרענגן פאָרווורף דעם בורמיסטש פאר פארנאכלעסיקן די עקזעקוציע און געמאכט אים פארַאַנטוואָרטלעך פאר די קאָנסעקוועַנצן.

אינצווישן צייט איז הענדל ערליך געשטאָרבן און דער בורמיסטש האָט איינקוואָרטירט א מיליטערישע עקזעקוציע ביי זיין זון דוד ערליך.

האָט זיך דוד ערליך אין 24 אפריל 1856 געוועדעט מיט א בקשה צום אלקושער נאָטשעלניק וועגן באפרייען אים פון דער עקזעקוציע, פאָרשטעלנדיק א דאָקומענט, וווּ דעם דערטרונקענעמס איידעם וועגזל, באָשטעטיקט, אז ער האט זיך גוטוויליק פארגלייכט מיט הענדל ערליך וועגן די 130 רייכסטאָלער קבורה־געלט.

אויסער דעם, האָט דוד ערליך צוגעשטעלט א רעכענונג, וואס ער האָט געפונען נאָך זיין פאָטערס טויט, וווּ ס׳איז געווען אויס־גערעכנט אלע הוצאות פון דער לויה און קבורה פונם פארשטאָרבענעם רייכמאן. און באוויזנדיק מיט די דאָזיקע דאָקומענטן, אז זיין פאָטער האט דאָס גאנצע געלט, וואָס ר׳האָט באקומען פון פארשטאָרבענעמס איידעם אויסגענעבן לצרכי המת, האָט דער נאָטשעלניק פראָלאָנגירט די עקזעקוציע ביז ס׳וועט אנקומען אן אויפקלערונג וועגן דעם גאַנצן ענין.

ערשט אין אויגוסט 1856 האט דער בורמיסטש געגעבן אן ענטפער דעם נאָטשעלניק, אז הענדל ערליך האט געהאט דאס פולע רעכט צו פארוועגדן דאס קבורה־געלט לויט זיין איינזען, ווייל וועגזל האט דאס אים שריפטליך דערלויבט.

וואס ס׳איז ווייטער געווארן מיט דעם ענין אין דער אדמיני־סטראַטיוועד־מאָכט, איז נישט באקאנט. וואַרשיינלעך איז די מיליטע־רישע עקזעקוציע צוריקגעצויגן געווארן צוליב דער קרוינונג־אַמנעסטיע פון אלעקסאַנדער II.

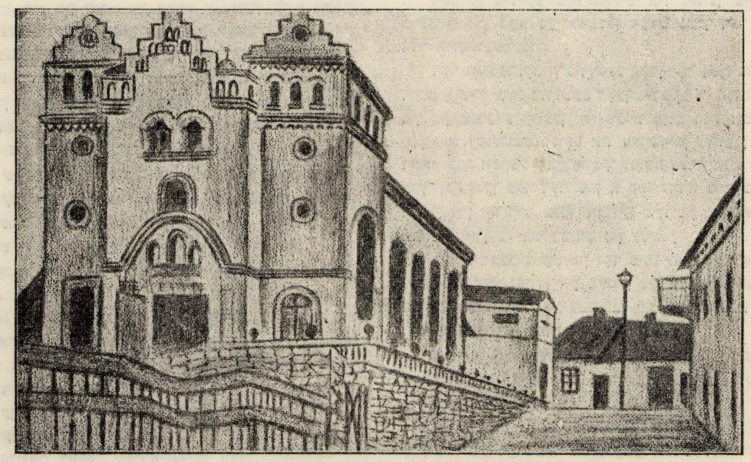

די גרויסע שול אין יאר 1910
בית הכנסת הגדול בשנת 1910

נאָך דער פטירה פון הרב לאנגפוס האָט די בענדינער קהלה נישט בדעה געהאט אויפצונעמען א נייעם רב, צוליב דעם, וואס זי האָט נישט געהאט קיין מיטלען דערויף. די קהלה האט געבעטן ביי דער מאכט, אז זי זאָל דערלויבן צו פאַרטרעטן דעם פארשטאָרבענעם רב, דעם דיין ר' דוד שלעזינגער, וועלכער איז שוין געווען בענ־ דינער מורה הוראה זייט 1849.

דער ראָדאמער גובערנאטאר האט אבער בשום אופן נישט געוואָלט מסכים זיין, אז דער דיין שלעזינגער זאָל פארטרעטן דעם רב און ר'האט דרינגענד אויפגעפאָדערט די בענדינער קהלה, אז זי זאָל במשך פון אַ קורצער צייט פאַרשטעלן א קאנדידאט פארן בענדינער כסא הרבנות.

האָט די בענדינער קהלה, אין יאָר 1865, פארגעשטעלט אלס קאַנדידאט דעם שטשעקאטשינער רב ר' מאיר ענגלאָנד, וועלכער האָט זיך זייט א געוויסער צייט געפונען אין בענדין.

אינצווישן איז הרב ענגלארד צוריקגעפאָרן קיין שטשעקאטשין, כדי צו דערלידיקן זיינע פריוואַטע ענינים און ר'איז דאָרט נפטר געוואָרן.

איז ווידער דורך דער קהלה פארגעשטעלט געוואָרן אלס קאַנ־ דידאט דער פיעטרקאָווער מורה הוראה ר' איטשעלע קימעלמאן, וועלכער האָט אין 1866 אויבערגענומען דאס בענדינער כסא הרבנות מיט 360 רובל א פענסיע, אחוץ פרייע ווינונג און אנדערע הכנסות.

אין דער צייט פון ר' איטשעלען זענען אין בענדין געווען פאַלגנדיקע דאָזאָרעס: אלעזר רינסקי, מרדכי פלעסנער, משהל הער־ מאָן און בעריש שטאָטלער.

דעמאָלט האָט זיך בענדין אַנגעהויבן שטארק צו אנטוויקלען, א דאנק דער פארגרעסערטער קויליֿ־פראָדוקציע און אייזן־אינדוס־ טריע, וואָס האט גורם געווען צו אַ גרויסער שפע פון פרנסה פאר אלע איינוווינער פון דער גאַנצער אומגעגענט. די באפעלקערונג אין בענדין האָט זיך שטאַרק פארגרעסערט און באַטראָפן אין יאָר 1897 צירקאַ 24 טויזנט, דערפון 11 טויזנט יידן, ד"ה העכער 45% פון דער אַלגעמיינער באפעלקערונג.

הרב קימעלמאן איז נפטר געוואָרן דעם 30־טן יוני 1893.

נאָך ר' איטשעלעס פטירה איז אלס צייטווייליקער ממלא מקום באַשטימט געוואָרן דער מורה הוראה ר' יהושעלע טעלנער.

דעם 2־טן סעפטעמבער 1893 האָבן אן ערך פון 300 בעלי־בתים, וואָס האָבן דעמאָלט רעפרעזענטירט די שטאָט, אויסגעקליבן אלס רב דעם — זייט 1887 — שעדלעצער רב ר' ישכר בעריש גורביאַרט.

די קהלה האָט זיך מתחייב געווען צו צאָלן דעם רב אַ יערלעכע פענסיע פון 1500 רובל, אויסער דעם 800 רובל אויף איבערצינן זיך פון שעדלעץ קיין בענדין און נאָך 400 רובל פאר א מורה הוראה אין סאסנאָוויץ, וואס איז דעמאָלט פארעכנט געווארן אלס דאָרף, און האט אנגעהערט צום בענדינער גליל. אין דעצעמבער 1893 האָט הרב ר' ישכר בעריש גורביאַרט איבערגענומען דאָס בענדינער כסא הרבנות.

אין די צייטן פון הרב גורביאַרט זענען געווען פאַלגנדיקע דאָזאָ־ רעס: בעריש שטאָטלער, ראובן ליווער, יהושע לייב ווינגארט, אברהמעלע טראָפיער און ישעיה ראָטנער.

הרב גורביאַרט איז פארעכנט געוואָרן צו די אָנגעזעענסטע רבנים אין פוילן. זיין נאָמען איז געווען באַרימט ווייט אויסער די גרענעצן פון לאנד. באַקאָנט אין דער רבנישער וועלט אלס גאון און בקי, וועגן זיך צו אים מיט שאלות, רבנים פון גאנצן לאנד און אויך פון אויס־ לאַנד. א גרויסער טייל פון זיינע תשובות איז אָפגעדרוקט אין אַ באַזונדער ספר: שו"ת „דברי ישכר".

8. 1936 (באם. פון רעדאקציע).

הרב גרויבאַרט האָט אויך ארויסגעווען גרויס רירעוודיקייט און פארשטענדניש פאר געזעלשאפטלעכע פראָגן. מען באַגעגנט זיין נאָמען ביי כמעט יעדער וויכטיקער כלל־טוער פארוואָלונג אדער רבנים־ אסיפה. זייער אָפט קומען די אסיפות פאר לויט זיין איניציאטיוו און אונטער זיין פאָרזיץ (פיעטרקאָוו 1909, וואַרשע 1910 א"א). ביי דעם פעטערבורגער רבנים־צוזאמענפאָר, וועלכן דער צאַרישער פרעמיער און צורר היהודים סטאָליפין האָט אין 1910 צוזאמענגערופן פון גאַנץ רוסלאנד, כלומרשט אויף צו רעפאָרמירן דאָס יידישע לעבן, האָט הרב גרויבאַרט — אלס איינער פון די 5 דעלעגאטן פון גאַנץ פוילן — גענומען אַן אקטיוון אָנטייל. ער איז אויך געווען פארזיצער אין פארשידענע קאָמיסיעס. ס'איז אינטערעסאנט זיין וועלטלעכע אָנשויוּנג און שטעלונג צו די דאָרט באַהאַנדלטע ענינים. אזוי למשל האָט הרב גרויבאַרט באַוונדערט זיך אייגענשטעלט דערפאר, אז רבנים זאָלן מוזן באַזיצן א געוויסן בילדונגס־צענז, הגם פון פארשידענע זייטן, ובתוכם פון סאָמע גער, האָט מען געפרוווט צו ווירקן אויפן רב, טעלע־ גראָפירדיק צו אים קיין פעטערבורג — אז ער זאָל שטימען דאקעגן. ר' ישכר בעריש האָט אבער מאָטיווירט זיין שטעלונג מיט דעם, וואָס ס'איז א פחיתת־הכבוד פאר א רב, דאָס ער זאל מוזן אָנקומען צו אַן אינערעסענט בעת ער דארף פארטיידיקן דעם דת אדער דאָס פאָלק.

הרב גרויבארט איז, טראָץ זיין רבנישער אויטאָריטעט, לגמרי נישט געווען קיין פאַנאטיקער. ר'איז געווען א מענטש מיט א שטאַר־ קער אינטעליגענץ און גלייכצייטיק מיט אן אויסערלעך אימפאָזאַנט אויסזען. צוליב דעם, וואס ר'איז אויך געווען א נוח לבריות, האָט ער זיך דערוווּסט א גרויסע פאָפולאריטעט, סיי ביי יידן און סיי ביי קריסטן, וועלכע זענען אָפט געקומען צו אים דין תורות האַלטן.

אין אונזער שטאָט איז דער רב געווען איינער פון די ערשטע מיטגלידער פון פארשידענע פילאנטראָפישע און רעליגיעזע אינסטי־ טוציעס ווי: לינת החולים, לינת הצדק, מלביש ערומים, חברה עירובין א"א.

הרב גרויבארט איז נפטר געוואָרן אין ברעסלע דעם 12־טן דעצעמ־ בער 1913. ער איז אַרבראכט געוואָרן צו קבורה אין בענדין און אויף זיין קבר איז אויפגעשטעלט געוואָרן איין אוהל.

דעם 30־טן דעצעמבער 1913 זענען אין בענדין פארגעקומען רבנות־וואָלן. ס'האָבן פיגורירט 2 קאַנדידאטן: ר' יקותיאל זלמן גרויבארט, א זון פונם פארשטאָרבענעם בענדינער רב ר' ישכר בעריש און דער וויישגראָדער רב באַרנשטיין, וועלכער איז געשטיצט געוואָרן דורך די סאָכאטשאָווער חסידים.

פון די 1062 וווילער האָבן געשטימט 707. פון די דאָזיקע שטימען האָט הרב גרויבארט באקומען 478 און הרב באַרנשטיין 229. אזוי ארום איז ר' יקותיאל זלמן מיט א גרויסער מערהייט שטימען אויס־ געווייילט געוואָרן אלס בענדינער רב.

צוליב א פראָטעסט פון צד שכנגד, אז דער נייֿ־אויסגעוויילטער רב איז נאָך מינדערייעריק, האט דער פיעטרקאָווער גובערנאָטאר מבטל געמאכט די וואלן און באשטימט פרישע אויפן 20־טן יוני 1914.

ביי די צוויטע וואלן האָבן קאַנדידירט, אויסער דעם וויישגראָ־ דער רב און הרב גרויבארט, אויך דער מאָנדזשעווער מורה־הוראה ענגלארד.

אין רעזולטאט האָט ווידער הרב ר' יקותיאל זלמן גרויבארט באקומען א גרויסע מערהייט און איז באשטעטיקט געוואָרן אלס בענדינער רב.

הרב גרויבארט האָט פארנומען דאָס בענדינער כסא־הרבנות ביז סעפטעמבער 1920. שפעטער איז ער אָפגעפאָרן קיין אמעריקע און ביים היינטיקן טאָג איז ער רב אין ברוקלין[8].

V

פאליטישע גרופירונגען פאר דער וועלט־מלחמה

1. ציוניסטן.

די ערשטע ציוניסטן און זייער טעטיקייט. — דער ערשטער לאקאל פון די ציוניסטן. — ציוניסטן גרינדן די „דייטשע שול". — די צאל קאלאניאל־באַנק אקציעס, וואס זענען דעמאלט פארקויפט געווארן אין בענדין. — די יינגע ציוניסטן און זייער טעטיקייט. — ציוניסטישע ליטעראטור וועלט געשמוגלט פון דייטשלאנד קיין רוסלאנד. — די ערשטע „חיבת־ציון" קאנפערענץ אין קאטאוויץ. — די 25 יעריקע יוביליי־קאנפערענץ.

צו די ערשטע ציוניסטן אין אונזער שטאָט האָבן אָנגעהערט: ש. וודאָווינסקי, יאקוב שטאַטלער, וואלף בער פישל, י. גאָלדפעלד, ווילבושעוויטש, שלמה פרעגקל, יעבץ און בעריש קאהאַן.

אין די צאַריש צייטן האָט נישט עקזיסטירט קיין לעגאלע ציוניסטישע ארגאַניזאציע. די גאנצע טעטיקייט איז דער עיקר באַשטאַנען אין זאמלען געלט פארן נאַציאָנאַל־פאָנד און פארן „אָדעסער קאָמיטעט". ביי דער דאָזיקער ארבעט זענען געווען טעטיק אויסער די דערמאנטע ציוניסטן, אויך די מזרחיסטן: בעריש פרעגער, שלום קליינער און ישעיה הענדל ערליך.

אין די לעצטע יאָרן פאר דער ווועלט־מלחמה איז די ארבעט פארן „אָדעסער קאמיטעט" געפירט געווארן דורך א. ק. ליווער, אברהם ליווער און נטע לאַנדנער.

דער ערשטער לאָקאַל פון די ציוניסטן (אייגנטלעך פון די מזרחיסטן) האָט זיך געפונען אין הויז פון קלמן לאַנגער, אויפן נייעם מארק (הייַנט הויז גוטמאן). דאָרט איז אויך געווען א מנין צום דאוונען, אונטערן נאָמען: „הכנסת אורחים". שפעטער האָט זיך געשאפן א באזונדער מנין פון רעליגיעזע ציוניסטן, ווועלכע האָבן זיך קאָנצענטרירט אין „חדר מתוקן" פון יצחק פינק, אין נחום צוקערמאַנס הויז.

דורך די ציוניסטן איז געגרינדעט געווארן די אזוי גערופענע „דייטשע שול", ביי ווועלכער ס'האָט זיך אויך געפונען א ביבליאָטעק. דארט זענען געהאלטן געווארן פארשידענע רעפעראַטן, מייסטנס דורך בעריש פרעגער.

אין יאָר 1898 זענען אין בענדין פארקויפט געווארן 700 אקציעס פון דער קאָלאָניאל־באַנק פאר דער סומע פון 7000 רובל.

מיט א גרויסער אקטיוויטעט האָבן זיך אויסגעצייכנט די יינגע ציוניסטן, צו ווועלכע ס'האָבן אָנגעהערט: מאיר שוואַרץ, אלימלך ראַטנער, א. ק. ליווער, טעוול קליינמאן, אברהם ליווער, א. מ. ווּאָטנ־בערג, בערטשע יאנאָווסקי, אברהם פטאַשניק, יחזקאל לאַסקער, יהודה שניאור, מרדכי ווייניריב, איטשע בער קאָקאָטעק, משה פרעגער און נטע לאַנדנער.

אויסער א ציוניסטישער טעטיקייט, האָט די יוגנט אויך געפירט א קולטורעלע ארבעט אין דער פאַרם פון פארלעזונגען אויף תנ"ך־טעמעס, ווועלכע זענען פאַרגעקומען יעדן שבת אין לאָקאל פון „מזרחי".

צו די פרעלעגענטן האָבן אָנגעקערט: ישעיה וודאָווינסקי, ווראַנצבערג א"א.

עס זענען אויך געגרינדעט געווארן קורסן פאר דער יידישער און פוילישער שפראך. יידיש האט געלערנט מאיר שווארץ, און פויליש קאַראָל טראָפויער.

היות פאר דער ווועלט־מלחמה איז די ציוניסטישע טעטיקייט אין רוסלאנד געווען שטארק באשווערט, איז דערביבער אנטשטאַנען אַ פראַבלעם ווי אזוי צו באַזאָרגן די רוסישע צענטראל־קאָמיטעטן מיט ציוניסטישער ליטעראטור, ווועלכע איז דעמאָלט געדרוקט געווארן אין דייטשלאנד.

לויט דער אָנווייזונג פון די ציוניסטישע עסקנים: יאָנאָווסקי (פעטערבורג) און גאָלדבערג (ווילנע), איז אין קאָטאָוויץ אָפגע־האַלטן געווארן א באַראָטונג צווישן די דאָרטיקע ציוניסטן: ד"ר ווייסמאן און אַרנאָלד ווינער מיט די זאגלעמביער ציוניסטישע

דער אלטער מארק מיט 75 יאר צוריק
השוק הישן לפני 75 שנה

עסקנים: ישראל משה וויינריב, בעריש טענצער (סאָסנאוויץ), א. ק. ליווער און טעוול קליינמאן (בענדין). ס'איז באַשלאָסן געוואָרן, אז קליינמאן זאל זיך שטעלן אין קאָנטאקט מיט די שמוגלער, וועלכע זאלן, פאר אַ באשטימטן פרייז, באזארגן די ליטעראטור קיין בענדין. א. ק. ליווערס אויפגאבע איז געווען צו באַזאָרגן די טראַנספּאָרטן קיין רוסלאַנד, לויט די אנגעגעבענע אדרעסן פון קעלן.

די ציוניסטישע ליטעראטור איז צוגעשיקט געוואָרן דורכן הויפּט־ביוראָ פון יידישן נאציאָנאל־פאָנד אין קעלן, אויף דער אדרעס פונם קאַטאָוויצער ציוניסטישן עסקן, אַדוואָקאַט ד"ר ווייסמאן (וווינט היינט אין בויטן[9] און פון דאָרט זענען די טראנספּאָרטן אדורכגעשמוגלט געוואָרן קיין בענדין.

אויף אזא אופן זענען במשך פון 2 יאָר ארויסגעשיקט געוואָרן קיין רוסלאנד פון דער זאָמבקאָוויצער פּאָסט, דורך דער פארמיטלונג פון א. ק. ליווער, טויזנטער פּאַקעטן מיט ציוניסטישער ליטעראטור.

שפּעטער, ווען די ארבעט איז שטארק קאָמפּליצירט געוואָרן, האָט די נאציאָנאל־פאָנד־צענטראלע אין קעלן אליין געמאכט די פּאָסט־פּאַקעטן, זיי אדרעסירט און אלס אָפּזענדער אויפגעגעבן א. ק. ליווערן.

אין יאָר 1914 איז אויף דער גרענעץ אין טשעלאַדזש אנטדעקט געוואָרן א טראַנספּאָרט מיט אזעלכע פארטיקע פּאַקעטן. אזוי ווי אויף די פּאַקעטן האָט פיגורירט אלס אָפּזענדער א. ק. ליווער, האָט די רוסישע זשאַנדאַרמעריע אָנגעהויבן צו זוכן ליווערן, וועלכער האָט זיך אינצווישן אויסבאַהאַלטן. צוליב דעם, וואס אין א קורצער צייט נאך דעם פאָרפאַל איז אויסגעבראָכן די וועלט־מלחמה, איז צו קיין פּראָצעס נישט דערגאנגען.

די ערשטע „חיבת ציון" קאָנפערענץ איז פאָרגעקומען אין קאַטאָוויץ, אין י"ח חשון תרמ"ה (נאָוועמבער 1884).

אין כ"ח חשון תר"ע (נאָוועמבער 1909) איז אין קאַטאָוויץ פאָרגעקומען די 25 יעריקע יוביליי־קאָנפערענץ, אין וועלכער ס'האָבן זיך אויך באַטייליקט דעלעגאטן פון זאַלגעמביע.

2. מזרחיסטן.

די ערשטע רעליגיעזע ציוניסטן און זייער טעטיקייט. — דער „מזרחי"־עסקן הרב י. ניסנבוים קומט קיין בענדין אין יאר 1899. — זיינע איינדריקן. — הרב ניסנבוים מיט בעריש פרעגער ביים רב ר' ישכר בעריש גרויבארט וועגן א דערלויבעניש צו האלטן א דרשה. — די דעמאלסדיקע „מזרחי"־טוער.

שוין אין יאָר 1898 האָבן אין בענדין עקזיסטירט רעליגיעזע ציוניסטן, אבער ערשט אין יאָר 1908 האָבן זיי זיך גרופּירט אין אַן אייגענעם לאָקאַל.

די מזרחיסטן האָבן געפירט א קולטור טעטיקייט אין דער פאָרם פון „שעורי תלמוד". אחוץ דעם, האָבן זיי קאָנספּיראַטיוו אויך געפירט א ציוניסטיש־מזרחיסטישע ארבעט.

אין זיין ווערק „עלי חלדי" שרייבט דער באקאנטער „מזרחי"־עסקן הרב יצחק ניסנבוים, אז ווען ר'איז אין ווינטער 1899 געקומען קיין בענדין, האָט אים אויף דער באַן־סטאַציע אָפּגעווארט א לאנג־געקליידעטער ייד פון אַ יאָר פערציק, אין א יידיש היטל און גלאַנ־ציקע שטיוול, וועלכער האָט זיך פאָרגעשטעלט אלס בעריש פרעגער. דער מחבר דערציילט ווייטער, אז ווען ר'האָט געגעסן ביי בעריש פרעגער האָט ער באמערקט, אז זיין פרוי און טאָכטער זיצן נישט צוזאַמען מיט די מענער, נאָר אין א באַזונדער חדר. ס'איז פאר אים אויך מאָדנע געווען די פראַגע פון בעריש פרעגער, ווי אזוי אַ רב, אַ תלמיד חכם, דערלויבט זיך צו דאַווענען אָן אַ גארטל.

9. 1936 (באמ. פון רעדאקציע).

דער האנדל אויפן אלטן מארק מיט 75 יאר צוריק
המסחר בשוק הישן לפני 75 שנה

לויט ווי ס'שרייבט דער רב ניסנבוים, האָט ער זיך אין בענדין צום ערשטן מאָל אין לעבן געפונען אין א סביבה פון ריין פּוילישע יידן און דאָס אלץ, וואָס ר'האָט געזען און געהערט איז פאר אים — דעם רוסישן ייד — געווען אבסאָלוט ניי.

הרב ניסנבוים מיט בעריש פרעגער זענען אויך געגאנגען צום רב ר' ישכר בעריש גרויבארט וועגן א דערלויבעניש צו האַלטן א דרשה. הרב ניסנבוים שרייבט, אז דער רב גרויבאַרט איז געווען א פארבארגענער חובב ציון און ר'האָט אים די דערלויבעניש גערן געגעבן.

צו די אָנגעזעענסטע „מזרחי"־טוער האָבן דעמאָלט אָנגעהערט: בעריש פרעגער, ישעיה הענדל ערליך, בנימין יצחק שפּירא, שלום קליינער, לייביש דימאַנט, איסר הירשזאָן, יעקב ניימאַרק, יחיאל נאַפּאַרסטעק און שלמה ראַפּאַפּאָרט.

3. די פועלי־ציון.

די פ"צ ארגאניזאציע אין יאר 1905 און איר טעטיקייט. — דער בענדינער דעלעגאט צו דער פ"צ קאנפערענץ אין ווארשע. — דער דעלעגאט י. ל. פיינער שטעלט צו דער דיספּאזיציע 300 רובל לטובת דער שאפונג פון א פ"צ ארגאן. — פיינער „ספּעציאַליזירט" זיך אין אריבערשמוגלען סאציאליסטישע טוער קיין אויסלאנד. — דער צוזאמענשטעל פונם בענדינער אויספיר־קאמיטעט. — דער ארעסט פון הערשל שטאַטלער. — די ערשטע אקטיווע פ"צ־טוער. — די ערשטע גרופּע בענדינער, וועלכע זענען אין 1906 געפארן קיין א"י.

אין אָנהויב 1905 טרעפט מען שוין אין בענדין א „פועלי־ציון" אָרגאַניזאציע, וועלכע האָט געציילט א גרויסע צאָל מיטגלידער. בעת דער אָקטאָבער רעוואָלוציע פון דערמאַנטן יאר זענען די פ"צ געווען שטארק אקטיוו, זיי האָבן ארויסגעלאָזט פארשידענע אויפרופן און דעמאָנסטרירט אונטער אן אייגענער פאָן.

אלס דעלעגאט צו דער פ"צ קאָנפערענץ, וועלכע איז פאָרגעקומען

אין דעצעמבער 1905 אין ווארשע, שטרענג קאָנספיראַטיוו, איז אויס־געוויילט געוואָרן יהודה לייב פיינער.

דער בענדינער דעלעגאט האָט אָפּגעגעבן אַ באריכט פון דער דאָרטיקער פ״צ גרופּע. ס׳האָט זיך ארויסגעוויזן, אז אחוץ א לעב־האַפטיקע אקטיוויטעט, וואָס די גרופּע האָט געפירט, איז זי אויך געווען פינאַנסיעל די שטאַרקסטע אין לאנד. בעת די קאסעס פון אנדערע אָרגאניזאציעס זענען מייסטנס געווען פּוסט אדער האָבן פארמאָגט מינימאלע סומעס, האָט די בענדינער אָרגאניזאציע דיס־פּאָנירט מיט א סכום פון גאַנצע 300 רובל. די דאָזיקע סומע האָט זי געשטעלט צו דיספּאָזיציע לטובת דעם פאָנד צו שאַפן אַ פ״צ אָרגאַן.

פיינער האָט זיך אויך „ספּעציאַליזירט״ אין אריבערשמוגלען קיין אויסלאנד סאָצ. טוער, וועלכע זענען גערודפט געוואָרן מצד דער צאַרישער מאכט. אזוי צב״ש האָט ער אין 1907 אריבערגעשמוגלט פאָלגנדיקע פ״צ פירער: בער באָראָכאָוון מיט זיין פרוי, בן צביען, יארבלומען, די פרוי פון יצחק טאבענקין און כאשינען. אויסער דעם אויך אַ גאַנצע ריי טוער פון אנדערע סאָציאַליסטישע גרופּירונגען.

דער אויספיר־קאָמיטעט פון דער פ״צ אָרגאַניזאציע איז באַשטאַנען פון פאָלגנדיקע 3 מיטגלידער: י. ל. פיינער, טעוול קליינמאן און הערשל שטאַטלער. דער לעצטער איז, פאר פירן אַ רעוואָלו־ציאָנערע טעטיקייט, אָרגאניזירן שטרייקן און פארשפּרייטן אומ־לעגאלע ליטעראטור, ארעסטירט געוואָרן אין אָקטאָבער 1907 און איינגעזעצט געוואָרן אין סאָסנאָוויצער פּאָליציי־ארעסט.

לויט א באַפעל פון צאַרישן אינערן־מיניסטער, איז שטאַטלער פארמשפט געוואָרן אויף אַ דריי יעריקער פארשיקונג אין דער אַרכאַנגעלסקער גובערניע. די דערמאָנטע שטראָף איז אים שפּעטער פארביטן געוואָרן אויף צו פאַרלאָזן די גרענעצן פון רוסלאנד.

צו די ערשטע אקטיווע פ״צ טוער דארף מען אויך צורעכענען פאָלגנדיקע פּערזאָנען: הענריק וואָלף, מנשה האַמבורגער (געווען ארעסטירט 16 חדשים פאר פּאָליטישער טעטיקייט), מאיר נתן קליינ־מאן, חיים פּערעץ, משה ווייסלער, שמחה לוסטיק, משה און מרדכי שטיינפעלד, פרל׳ קורלאַנד, מאיר צימבערקנאָפּ, אברהם מיעכאָווער, אהרן שווייצער, בעלאַ שיינטאַל, שרה לאה בלאַט, קאַראָל שטאַטלער (דעמאָלט נאך א יינגער שילער), געשוויסטער האַמפּל און געשוויס־טער שניידערמאן.

די ערשטע גרופע בענדינער, וועלכע זענען אין 1906 געפאָרן קיין א״י איז באַשטאַנען פון: אליעזר האַמפּל, משה שטיינפעלד, די שוועסטערן האַמפּל, אריה שווייצער, יוסף קאַלוזשינסקי, די ברידער שלמה און דב שניידערמאן און מאיר נתן קליינמאן.

4. ס״ס[10] (ציוניסטן־סאָציאליסטן), ס״ד (סאָציאל־דעמאָקראַטן), „בונד״.

די ס״ס שאפן א פּראפּעסיאנעלן פאריין. — די אנגעזעענסטע ס״ס־טוער. — וואַלטער שאלץ ווערבירט צווישן דער יידישער יוגנט מיטגלידער פאר ס״ד. — די אקטיווע ס״ד־טוער. — מיטגלידער פון „בונד״ פירן א לעבהאפטיקע רעוואלוציאנערע טעטיקייט.— א יידישע זעלבסטשוץ. — דער קאמף מיט די „וווילע יינגען״. — די „בער־זעס״. — דער אטענטאט אויף יאַקוביקן. — די הריגה אין גערער שטיבל.

אויך די ס״ס האָבן דעמאָלט געפירט א שטאַרקע טעטיקייט אין בענדין. א דאנק זיי איז געשאַפן געוואָרן א פּראָפעסיאָנעלער פאַריין פון האַנדלס־אָנגעשטעלטע, מאָלאַזשעס און פורמאנעס.

10. דער נאמען ס״ס איז אנטשטאַנען פון רוסישן „סיאניסטי סאציאליסטי״ אבער שפעטער האט זיך געבילדעט א באזונדערע גרופע פון סאציאליסטן טעריטאריאליסטן, וועלכע מ׳האט אויך גערופן ס״ס.

צו די אָנגעזעענסטע ס״ס־טוער האָבן געהערט: מאיר שוואַרץ, משה מערקין (פון סאָסנאָוויץ), אלטער טענענבוים, יאקיב און חיימל שטאַטלער, אַדעלע ערליך, מאַקס אַראָנאָוויטש, הערמאן שטראָכליץ, מאיר פּאָטאַש, צעשע זמיגראָד, ראָמאַן נונבערג, רעגינע פּרעגער און ישראל דוד שייער (דער לעצטער איז געווען 3 יאָר אויף פארשיקונג אין אַסטראָכאַן).

אַ שטאַרקע גרופּע האָבן אויך געבילדעט די ס״ד. דער ערשטער, וועלכער האָט ווערבירט מיטגלידער צווישן דער יידישער יוגנט פאר די ס״ד איז געווען וואַלטער שאָלץ.

צו די אַקטיווע ס״ד־טוער האָבן געהערט: אינזש. הענריק מייטעלעס, מאַניע שערלינג, דענטיסטין מאַלעוואַ, ד״ר פיל׳ סאַמעק וויינציהער, אירענע פרידע, אדעלע מאַנדלקאָרן, מאָטל טענענבוים, משה פוקסברוינער, בעלאַ סוקעניק, לייבל אָראָנאָוו און משה פּראָכצווייג.

דער „בונד״, אלס אָרגאַניזאציע, האָט נאך דעמאָלט אין בענדין נישט עקזיסטירט. עס זענען אבער פאראן געווען איינצעלנע בונ־דיסטן, וועלכע האָבן געפירט א לעבהאפטיקע רעוואָלוציאָנערע טעטי־קייט. זיי זענען געווען אַקטיוו ביים אָרגאַניזירן שטרייקן און פאר־שפּרייטן אומלעגאלע ליטעראטור.

די יידישע סאָציאליסטישע פּארטייען האָבן געפירט א שטאַרקע אַנטי־פּאָגראָם אגיטאציע און האָבן אויך אָרגאניזירט אַ זעלבסטשוץ. אין די געפערלעכסטע מאָמענטן זענען באַוואָפנטע יינגעלייט גע־שטאַנען אויף דער וואַך און אָפּגעהיטן די יידישע באפעלקערונג פון כוליגאנישע איבערפאַלן. זיי האָבן אויך געפירט א קאַמף און אויס־געראָטן די אזוי גערופענע „וווילע יינגען״, וועלכע האָבן טעראָריזירט די יידישע באפעלקערונג, און באזונדערס די יידישע פרעמדע בעלי־מלאכות, וואָס זענען געקומען קיין בענדין זוכן ארבעט. די אָרימע ארבעטער האָבן געמוזט צאָלן מס די דערמאַנטע ליידיקגייער, אין קעגנפאל זענען די בעלי־מלאכות נישט זיכער געווען מיטן לעבן.

ס׳האָבן אין די יאָרן 1905—1906 עקזיסטירט אין בענדין די אזוי גערופענע „בערזעס״. דאָס זענען געווען געוויסע פּונקטן אין דער שטאָט, ווו די יוגנט האָט שפּאַצירט און ווו די פארטיי־טוער האָבן ווערבירט נייע מיטגלידער. דאָס איז געטון געוואָרן צוליב דעם, ווייל אין אַ לאָקאַל האָט שטענדיק געדראָט א געפאַר אַנטדעקט צו ווערן דורך די צאַרישע שפּיאָנען. אויף די „בערזעס״, וועלכע זענען מייסטנס טעטיק געווען אין די שבת־פאַרנאכטן, זענען אויך געפירט געוואָרן דיסקוסיעס און פונאַנדערגעשפּרייט געוואָרן רעוואָלוציאָנערע ליטעראטור.

צווישן די צאַרישע פּאָליציאַנטן אין בענדין האָט זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט מיט זיין אזכריות לגבי דער רעוואָלוציאָנערער יוגנט, דער עלטערער פּאָליציאַנט יאַקוביק, אויף וועלכן ס׳איז געמאַכט געוואָרן אַן אַטענטאַט.

דער פארלויף פונם אטענטאַט האָט זיך אזוי פאָרגעשטעלט:

אין אַ שבת־טאָג פון אויגוסט 1906, ארום 10 אזייגער אין דער פרי, איז די שטאָט פּלוצלינג אויפגעציטערט געוואָרן פון אַ מוראדיקן קנאַל. ווי ס׳האָט זיך שפּעטער ארויסגעוויזן, איז דאָס געווען פון אַ באָמבע, וועלכע איז געוואָרפן געוואָרן אויף דער סלאַווקאָווער גאַס (היינט קאָלאָנטאַיאַ) אויפן דערמאנטן פּאליציאַנט.

דער אטענטאַט איז אויסגעפירט געוואָרן דורך די מיטגלידער פון דער טעראָריסטן־גרפּע ביי דער פּ.פּ.ס. (פּוילישע סאָציאליסטישע פּארטיי), וועלכע האָט יאַקוביקן פארמשפט צום טויט.

גלייך נאָכן ווארפן די באָמבע איז אַנטשטאַנען א שרעקלעכע מהומה, און די מענטשן, וואָס האָבן זיך געפונען אויף די גאַסן האָבן שנעל געאיילט צו זייערע היימען.

דער האנדל אויפן
נייעז מארק מיט
70 יאר צוריק

המסחר בשוק החדש
לפני 70 שנה

דער נייער מארק
(ד־טער מאי פלאץ)
אין יאר 1937

השוק החדש
(ככר השלושה במאי)
בשנת 1937

דער אלטער מארק
אין יאר 1937

השוק הישן ב־1937

אין א קורצער צייט ארום האָט זיך אין דער שטאָט באוויזן אַ סאָטניע (הונדערט) קאָזאַקן, וועלכע האָבן געשאָסן אין יעדן איינעם, וואס זיי האָבן אָנגעטראפן אויפן וועג. עס זענען דעמאלט אומגעקומען אן ערך פון 7 יידישע נפשות, צווישן זיי אויך פרויען און קינדער.

אין ווינטער פון יאָר 1907 האָבן די פארשידענע יידישע סאָציא־ליסטישע־גרופירונגען איינגעאָרדנט אין גערער שטיבל א דיסקוסיע־פארזאמלונג. צוליב א פראָוואָקאציע, איז די צאַרישע פאָליציי פלוצלינג איבערפאלן די פארזאמלונג און געשאָסן אויף די אנטייל־נעמער. פון דער שיסעריי זענען אומגעקומען אייניקע יידישע יינגע־לייט.

5. די פאַרשטאַרקטע רעאַקציע נאָך די שטורעם־יאָרן 1905—1906

די צארישע רעגירונג הויבט אן אַן אפענסיווע קעגן דער רעוואלו־ציאנערער באוועגונג. — א מאַסן־עמיגראציע, אלס פועל־יוצא פון די רעפרעסיעס. — דער קריזיס פון די יידישע סאצ.־פארטייען. — די עמיגראציע פון זאגלעמביע. — די יידישיסטישע באוועגונג צווישן דער דעמאקראטישער אינטעליגענץ.

נאָך די שטורמישע אָקטאָבער־געשעענישן איז די צאַרישע רעגי־רונג, וועלכע איז צו זיך געקומען נאָך די קלעפּ, וואָס זי האָט באקומען, אריבער אין אַן אָפענסיווע און האט זיך מיט גרויזאמע רעפּרעסיעס נוקם געווען אויף די אָנטיילנעמער פון דער רעוואָלוציאָנערער באווע־גונג. ס'האָט זיך אָנגעהויבן א סדרה פון ארעסטן, רדיפות, פארשי־קונגען און סאַדיסטישע פייניקונגען. אין נאָמען פון „צאַר באַטיושקאַ" האָט די צעיושעטע שוואַרצע מאה איינגעאָרדנט פאָגראָם־וואַקכאַנאַ־ליעס איבערן גאַנצן „תחום המושב"[11].

פאַראַלעל מיט דער פארשטאַרקונג פון דער רעאַקציע האָט זיך פארגרעסערט די עמיגראַציע. אויך פון זאגלעמביע, און באזונדערס פון בענדין, איז געגאנגען א שטאַרקע עמיגראציע אין די פארשידענע מדינות, דער עיקר אָבער קיין אמעריקע. אזוי, אז ביים היינטיקן טאָג געפינען זיך אין א סך לענדער שטאַרק ארגאניזירטע זאגלעמ־ביער־לאַנדסמאַנשאַפטן, וועלכע ציילן טויזנטער מיטגלידער.

נאָכן קראך פון דער רעוואָלוציע פון יאָר 1905 האָבן די יידישע סאָצ־פאַרטייען, א דאנק די פאָליצייאישע רעפּרעסיעס, דער עמיגראַ־ציע און דעם דערווייטערן זיך פון דער אינטעליגענץ, וועלכע האט פריער גענומען אן אקטיוון אָנטייל אין דער באַוועגונג, איבער־געלעבט א שטאַרקן קריזיס.

אין די יאָרן פון דער רעאקציע איז אין יידישן לעבן שטאַרק פאָפּולער געוואָרן די קולטור־באוועגונג, דער אזוי גערופענער יידישיזם, וועלכער האָט געפונען א סך אָנהענגער אויך צווישן דער אַרבעטנדיקער אינטעליגענץ.

אין בענדין האָבן זיך די פריערדיקע פאַרטיי־טוער און יוגנט גרופירט ארום דעם מוזיק און געזאנג־פאַריין „הזמיר", וועלכער איז געשטאַנען אויף אַ גאָר הויכן קולטורעלן ניוואָ.

א ווידעראויפלעבונג פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג לאָזט זיך מערקן אין יאָר 1913, וועלכע איז אבער צוריק אריינגעפאלן אין אַ דעפּרעסיע ביים אָנהויב פון דער וועלט־מלחמה.

11. דעם „תחום המושב" אויף רוסיש: „טשערטא אסיעדלאסטי" איז געווען א דערפינדונג פון די צאַרישע־סאַטראַפּן, וועלכע האבן באשטימט געוויסע גובערניעס אין דער רוסישער אימפריע ווו יידן האבן געמעגט וווינען.

VI
דאס פאליטיש־געזעלשאפטלעכע לעבן בעת דער דייטשער אקופאציע

1. דער בירגער־קאָמיטעט

די גרינדונג פון א יידן־ריינעם קאמיטעט. — צומארגנס לאדעט מען איין יידישע פארשטייער. — דער צוזאמענשטעל פון דער יידישער רעפּרעזענטאַנץ. — די אַרבעט־פארטיילונג אינם רעארגאניזירטן קאמיטעט. — די לייטער פון די באזונדערע קאמיטעטן. — די קורצע עקזיסטענץ פון די קאמיטעטן.— דער פוילישׁ־יידישער אפּראוויזאציע־קאמיטעט. — די בילדונג פון 2 אונטער־קאמיטעטן. — די יידן ווערן באעוולט און שאפן אן אייגענעם קאמיטעט. — די עקזיסטענץ פונם יידישן אַפּראוויזאציע־קאמיטעט. — א כאראקטעריסטישער פרט. — ד"ר וויינציהער אין דער שפּיץ פון סאציאלן שוץ. — די אקציע פונם „ווילטעטיקייט־פאריין" לטובת ארימע. — דער צוזאמענשטעל פונם אפּראוויזאציע־קאמיטעט.

אין די ערשטע טעג פון אויגוסט 1914, גלייך ווען די רוסן האָבן פארלאָזט בענדין, האט זיך א גרופע בירגער מיט די ענדעקעס בראש, אָן דער מיטבאטייליקונג פון די יידן — פאַרזאַמלט אין מאַגיסטראַט און געשאַפטן דעם אזוי גערופענעם „בירגער־קאָמיטעט פון דער שטאָט בענדין". זיי האָבן געבילדעט די מוניציפּאַל־מאַכט און געשאַפן אַ בירגער־מיליץ. אין דער שפּיץ פון דער דערמאנטער אינסטיטוציע איז געשטאַנען דער ענדעק נאָבלין.

אויפן צווייטן טאָג נאָכן אַנטשטיין פונם יידן־ריינעם בירגער־קאָמיטעט, האָבן זיך זיינע מיטגלידער ארומגעזען, אז ס'איז אומעגלעך צו פירן די שטאָט־ווירטשאפט אָן דער מיטבאַטייליקונג פון די יידן. דער קאָמיטעט איז דעריבער געצוווּנגען געווען זיך צו ווענדן צו דער יידישער געזעלשאפט, אַז זי זאָל שיקן פאָרשטייער אין קאָמיטעט.

די יידישע רעפּרעזענטאַנץ האט געהאט פאָלגנדיקן צוזאמענ־שטעל: ד"ר וויינציהער, אדוואָקאַט רידער, גוסטאַוו וויינציהער, ישעיה ראָטנער א"א.

דער רעאָרגאניזירטער קאָמיטעט האָט צווישן זיך איינגעטיילט די ארבעט אויף אזא אופן, אז אייניקע מיטגלידער האָבן זיך פאר־נומען מיט דער עפנטלעכער זיכערקייט, שאַפנדיק א בירגער־מיליץ, אַן אנדערע גרופּע האָט זיך באשעפטיקט מיט דער אַפּראָוויזאַציע פון דער שטאָט און ס'איז אויך געשאַפן געוואָרן דער אזוי גערופענער „בירגער־קאָמיטעט פאר די אדמיניסטראטיווע ענינים פון דער שטאָט".

די באזונדערע קאָמיטעטן האָבן גלייך אָנגעהויבן זייער ארבעט. בראש פון דער עפנטלעכער זיכערקייט איז געשטאַנען נאָבלין. מיטן סאָציאלן שוץ האָט זיך פארנומען ד"ר וויינציהער, מיט דער אַפּראָ־וויזאַציע — גוסטאַוו וויינציהער.

די עקזיסטענץ פון די דערמאָנטע קאָמיטעטן איז פארהעלטניס־מעסיק געווען אַ קורצע. אויסער די קאָמיטעטן פון סאָציאלן שוץ און אַפּראָוויזאציע האט די פונקציעס פון די איבריקע קאָמיטעטן איבער־גענומען די דייטשע אָקופּאַציע־מאכט. די סיבה דערפון דארף מען זוכן דערין, וואָס די אָקופּאַנטן האָבן זיך זייער ווייניק געזאָרגט וועגן דער אפּראָוויזאציע און סאָציאלן שוץ פון דער ציוויל־באַפעל־קערונג אין די אָקופּירטע געביטן.

אין אָנהויב איז דער אָפּראָוויזאציע־קאָמיטעט געווען אַ בשות־פותדיקער, און ס'האָבן זיך אין אים באַטייליקט פאָרשטייער סיי פון דער יידישער, און סיי פון דער פּוילישער באפעלקערונג

ס'האָט זיך אָבער גלייך ארויסגעוויזן, אז אפילו ביים אָנווענדן פון אַ מאקסימאַלער שפּאָרזאמקייט לויט א קאַרטן סיסטעם, וועט דער לעבנסמיטל־זאַפּאַס גענוגן העכסטנס אויף 6 וואָכן.

אויפן פאַרלאַנג פון די קריסטלעכע פארשטייער זענען געשאַפן געוואָרן 2 אונטער־קאָמיטעטן — א יידישער און א קריסטלעכער.

און די לעבנסמיטלען זענען איינגעטיילט געוואָרן אין גלייכע חלקים פאר ביידע קאָמיטעטן.

די איינטיילונג איז אָבער נישט געווען קיין גערעכטע, ווייל די קריסטלעכע באַפעלקערונג, וועלכע האט נאר געבילדעט א דריטל פון די שטאָט־איינוווינער, האָט באקומען פונקט אזויפיל פראָדוקטן, ווי די יידן, וואָס האָבן באַטראפן 2 דריטל פון דער אלגעמיינער באפעלקערונג.

דער דאזיקער פאקט האָט געצוווּנגען דעם יידישן אונטער־קאָמי־טעט זיך אָפּצורייסן פונם אלגעמיינעם און צו שאפן פאר זיך אַן אייגענע ארגאניזאציע, וואס זאָל זארגן פאר א געהעריקע אַפּראָווי־זאציע פון דער יידישער באפעלקערונג און בענדין. דאָס איז געשען אין 3 חדשים ארום נאָכן אַנטשטיין פונם אלגעמיינעם קאָמיטעט.

דער יידישער אַפּראָוויאציע־קאָמיטעט האָט עקזיסטירט 7 יאָר; פון 1914 ביז 1921.

ס'איז כדאי צו דערמאנען פאָלגנדיקן כאַראַקטעריסטישן פאַל:

בעת אין הערבסט 1916 האָט אין קריסטלעכן קאָמיטעט אויס־געפעלט קאַרטאָפל און ס'האט געדראָט מיט א הונגער פאר זיינע מיטגלידער, האט דער יידישער קאָמיטעט געשטעלט צו דיספּאָזיציע זיינע זאפאסן פאר דער גאַנצער בענדינער באַפעלקערונג. ס'איז דורך פּלאַקאַטן געמעלדעט געוואָרן, אז יעדער בירגער, אָן אונטערשיד פון גלויבן וועט, נאָכן פארשטעלן אן אפיציעלע רשימה פון זיינע פאַמי־ליע־מיטגלידער, באקומען די אַנטשפּרעכנדיקע צאָל קאַרטאָפל.

אין דער שפּיץ פון סאָציאלן שוץ, וועלכע האָט זיך קאָנצענטרירט ביי דער יידישער „ווילטעטיקייט־געזעלשאפט", איז געשטאַנען ד"ר וויינציהער.

די „ווילטעטיקייט־געזעלשאפט" האָט אויך ארויסגעגעבן אומ־זיסטע פּאָרציעס לעבנסמיטלען פאר ארימע. די געזעלשאפט איז געשטאַנען אין אַ שטענדיקן קאָנטאַקט מיטן יידישן אַפּראָוויזאציע־קאָמיטעט.

דער אַפּראָוויזאציע־קאָמיטעט איז באַשטאַנען פון פאָלגנדיקע מיטגלידער: גוסטאַוו וויינציהער (פּרעזעס), אברהם ליווער, יחיאל וואָלף קאָוואַלסקי, ל. רובינליכט, אינזש. ה. מייטעלעס, ל. נאָוואָ־גרודזקי, שלמה פרענקל און זיגמונט אינוואַלד.

2. די קהלה.

דער „דאזאר בוזשניטשני" פון די רוסישע צייטן. — די אקופּאנטן הויבן זיך אן צו אינטערעסירן מיט די קהלות. — צו בענדין ווערט צוגעטיילט א ריי דארפישע געמיינדעס. — די אקופּאציע־מאכט נאמינירט א קהלה־פארוואַלטונג. — א נארמאלער און א ספּעציעלער בודזשעט. — די קהלה־וואלן אין 1918. — דער קהלה־סעקרעטאר פסחזאן פירט א קאמף קעגן דעם ספּעציעלן שטייער. — פסחזאן ברענגט אריין אַן ארדענונג אין די מעלדונגען. — די גרינדונג פונם נייעם בית־עולם אויפן טשעלאדזשער־וועג.

ביז צו דער וועלט־מלחמה האָט לויט די רוסישע געזעצן עקזיס־טירט א „דאָזאָר־בוזשניטשני". די קהלה־קאַסע און די ביכער האָט געפירט דער מאַגיסטראט.

מיטן מאָמענט פון קריג־אויסברוך האָט זיך אלץ אָפּגעשטעלט. דער דאָזיקער שטילשטאַנד האָט געדויערט ביז יוני 1916, ווען די דייטשע אקופּאציע־מאכט האט זיך אָנגעהויבן צו אינטערעסירן מיט די קהלות. אין יענער צייט האָט די ציוויל־פארוואלטונג אין ווארשע אויסגעארבעט פאר די קהלות דעם אזוי גערופענעם: „בעזעלער סטאַטוט"[12].

צו בענדין זענען געוואָרן צוגעטיילט: טשעלאַדז, שעווער און אַ גאנצע ריי דאָרפישע געמיינדעס, ווי אויך האלב זאָמבקאָוויץ. דאָמבראָווע און די אנדערע העלפט זאָמבקאוויץ זענען אפּגעפאלן פון בענדין צוליב דעם, וואס זיי האָבן אָנגעהערט צום עסטרייכישן אָקופּאציע־געביט.

די קהלה־פארוואלטונג, וועלכע איז נאָמינירט געוואָרן דורך דער אָקופּאציע־מאכט איז באַשטאנען פון פאָלגנדיקע פערזאָנען: פלטיאל אונגער, יחיאל וואלף קאוואלסקי, חיים דוד ראָזנבלום און דודל סערצאַזש. דער לעצטער האָט זיך, צוליב זיין הויכן עלטער, אָפּגעזאגט פון זיין אמט און אין אַ צייט ארום איז אויף זיין ארט באַשטימט געוואָרן יאַקוּב גוטמאן.

כדי צו ברענגען אין אָרדענונג די פינאַנסן, האָט דער קרייז־אַמט באַשלאָסן צו שאַפן, אויסער דעם נאָרמאלן בודזשעט, אויך אַ ספּעציעלן בודזשעט אויף צו דעקן די הוצאות אויסצוהאַלטן די יידישע קראַנקע, וואָס לויט אן אלט רוסיש געזעץ זענען די קהלות מחויב געווען צו פארזארגן.

ס'מוז באַמערקט ווערן, אז פאר די קריסטלעכע קראַנקע האָבן געצאָלט די מאַגיסטראַט־קאַסעס.

דער ספּעציעלער בודזשעט האָט באַטראָפן 10,000 מאַרק, וואָס איז דעמאלט געווען א גאר גרויסע סומע.

אין 1918 זענען באַשטימט געווארן קהלה־וואלן לויטן „בעזעלער־סטאַטוט", וועלכע זענען אבער שפּעטער אנולירט געוואָרן דורך דער אויפזיכט־מאכט.

אזוי ארום האָבן ביז צו די נייע וואַלן לויטן פוילישן סטאַטוט, אַמטירט די פריערדיקע נאָמינירטע דאָזאָרעס, אדער זייערע פאר־טרעטער.

בעת יצחק פסחזאָן האָט אין יאָר 1917 איבערגענומען דעם אמט פון אַ סעקרעטאַר אין דער בענדינער קהלה, האָט ער אָנגעהויבן אַן ענערגישן קאמף קעגן דעם אומגעזעצלעכן „ספּעציעלן־שטייער" אויף צו היילן די יידישע קראַנקע. פון די פארשידענע אינסטאַנצן איז דער ענין אריבער צו דער ציוויל־פארוואלטונג אין ווארשע און נאך לאנגע פּראָצעסן איז ענדלעך די בענדינער קהלה באפרייט געוואָרן פונם שענדלעכן שטייער.

אין 1921 זענען די מעלדונג־ביכער צוגענומען געוואָרן פון ראַבי־נאַט און זענען אריבערגעטראָגן געוואָרן אין דער קהלה.

אדאנק דעם סעקרעטאר פסחזאָן איז אויך איינגעפירט געוואָרן אַן ארדענונג אין די מעלדונגען. ביז דעמאָלט זענען יידישע נעמען פאַרשריבן געוואָרן אין אַ חוזק־אַרט און פארגרייזט. אזוי צב"ש האט מען געשריבן איצעק אנשטאט יצחק, מאָשעק אנשטאט משה אאז"וו. איצט איז דאָס אלץ אויסגעבעסערט געוואָרן.

ס'איז אויך פארלייכטערט געוואָרן די פּראָצעדור ביים איינמעלדן געבורטן, חתונות און רעגיסטרירן טויט־פאַלן. ס'איז באַשטימט גע־וואָרן א מינימאַלער אָפּצאָל און ארימע זענען איבערהויפּט באפרייט געוואָרן. די דאָזיקע ענדערונג האט געשאפן א מעגלעכקייט איינ־צומעלדן יעדן איינעם אָן אונטערשיד פון שטאַנד.

א דאנק דער מי פונם דאָזאר חיים דוד ראזנבלום איז אין יענער צייט אויך געגרינדעט געוואָרן דאָס נייע בית־הקברות אויפן טשע־לאַדזשער וועג און ס'איז באַשטימט געוואָרן א פעסט־געזעצטע טאַקסע פאר קרקעות, לויט די באזונדערע אָפּטיילונגען.

12) לויטן נאמען פון גענעראל בעזעלער, וועלכער איז געווען גענעראל־גובערנאטאר אין ווארשע בעת דער דייטשער אגופּאציע.

3. די שטאָט־ראָט־וואלן.

6 קוריעס ביי די שטאָט־ראָט־וואלן אין 1916. — ענדעקעס באיקאטירן די וואלן. — דער קאמף צווישן די יידישע פראלעטאריישע פאר־טייען. — דער רעזולטאט פון די וואלן. — די אויסגעוויילטע ראָט־מענטשן. — דאס פרעזידיום און די לאוניקעס. — דער שטאָט־ראָט גיט זיך אן אין דימיסיע. — די טעמפ־קייט פון שטאָט־ראָט.

אין ווינטער 1916 זענען פאָרגעקומען וואלן צום שטאָט־ראָט. ס'האָבן דעמאלט עקזיסטירט 6 קוריעס. צו די ערשטע 5 קוריעס האבן אָנגעהערט: די דיפלאָמירטע אינטעליגענץ, גרויסע סוחרים, פאָבריקאנטן און אנדערע פריוויליגירטע שיכטן. צו דער לעצטער קוריע האבן אָנגעהערט ארבעטער און סתם אריימע מענטשן.

צוליב דעם, וואס ס'איז נישט געקומען צו קיין הסכם צווישן די יידישע לייסטע און די עדעקעס, האָבן די לעצטע צוריקגעצויגן זייער ליסטע און ס'זענען אויטאָמאטיש אויסגעוויילט געוואָרן אלע קאַנדידאטן פון די יידישע בירגערלעכע ליסטעס.

א וואל־קאַמף איז פארגעקומען בלויז צווישן די פראָלעטאָריישע פּארטייען: „פועלי־ציון", „בונד" און ס"ד. אדורכגעפירט האָבן די פ"צ 3 ראָט־מענער: י. ל. פיינער, הערשל שטאָטלער און הענריק וואָלף און דער „בונד" יצחק פסחזון.

פאָלגנדיקע ראטמענער זענען אויסגעוויילט געוואָרן פון די ערשטע 5 קוריעס: גוסטאָוו ווייניצהער, ד"ר ווייניצהער, גרשון רעכניץ, ל. רובינליכט, סאָלאָמאן פאָטאָק, לאקס, א. פערלמוטער, ד. שטאָק־באַנד, הענדל נונבערג, הערמאן נונבערג, יאקוב שטאָטלער, א. לידער־בארסקי, ל. גאָלדשטיין, ד. זמיגראָד, יחיאל קורלאנד, י. גאָלדפעלד, מיכאל לעווין, י. רעגירער, לאָזאר סערצאוש און אירידאר סערצאוש.

פרעזעס פון שטאָט־ראט איז געווען גוסטאָוו ווייניצהער. אלס ערשטער בירגערמייסטער איז נאָמינירט געוואָרן דורך דער פּאָפּא־ציע־מאכט דער ד"ר שרעטער, אלס צווייטער בירגערמייסטער איז באשטימט געוואָרן ריפ, וועלכער איז נאָך געווען בורמיסטש אין די רוסישע צייטן.

אלס לאוניקעס זענען אויסגעוויילט געוואָרן: ד"ר ווייניצהער, אַדוואָקאט יידער, לאזאר סערצאוש, יעשיה ראָטנער און זאלעסקי.

נאָכן אנטשטיין פון ווידעראויפגעלעבטן פוילן האָט זיך דער שטאָט־ראט, פון אייגענער איניציאטיוו, אָפּגעגעבן אין דעמיסיע און האָט אויסגעקליבן א צייטווייליקע קאָמיסיע, וועלכע איז געווען טעטיק ביזן מאָמענט פון אויסווייל א נייעם שטאָט־ראט אויפן סמך פון דער פוילישער וואל־אָרדינאנצ־יע.

דער שטאָט־ראט האט אויסגעצייכנט פונקציאָנירט און האט געפירט א פרוכטבארע טעטיקייט, פון וועלכער ס'זענען געווען צופרידן, סיי די יידישע און סיי די פוילישע געזעלשאפט.

4. די גמינות פון דער „עבריה".

די גרינדונג פון דער גמינ. „עבריה". — דער ציל און די טעטיקייט פון דער גמינ. — פ"צ־קרייזלעך ביי דער „עבריה". — די גרינדער פון דער גמינות־אפט.

די גמינות „עבריה" איז געגרינדעט געוואָרן סוף 1914. דער ציל פון דער גמינ. איז געווען, דאָס פארשפרייטן צווישן דער יוגנט די העברעאישע שפראך, ליטעראטור און יידישע געשיכטע.

ס'איז אויך ביי דער „עבריה" געפּענדט געוואָרן א ביבליאָטעק און ס'איז געגרינדעט געווארן א דראַמאַטישער־קרייז, וועלכער האָט אויסגעפירט א ריי אייגאַקטערס פון שלום עליכם, שלום אש א"א. אויסער דעם זענען אָפט פארגעקומען דעקלאַמאַציאָנס־ווי ס'זענען

רעציטירט געוואָרן די שאפונגען פון פארשידענע העברעאישע דיכטער.

עס זענען אויך געהאלטן געווארן רעפעראָטן אויף וויסנשאפט־לעכע און ליטעראריש־ע טעמעס דורכן אינזט. זשמודזקי, דעם העב־רעאישן לערער יאָנאָווסקי, טעוול קלייניאן, ראָזנקוויט, י. ל. טרויב און אנדערע.

די גמינ. „עבריה" איז דעמאלט געווען דער איינציקער קולטור־צענטער אין בעזדין, וועלכער האָט צו זיך צוגעצויגן גרויסע מאסן פון דער יידישער יוגנט.

אין דער „עבריה" האָבן זיך געבילדעט קרייזלעך פון פ"צ, וועלכע האָבן זיך שפעטער אָרגאַניזירט אלס א באזונדערע גרופּע.

צו די גרינדער פון דער „עבריה" האָבן אָנגעהערט: טעוול קליינמאן, משה ראָטנבערג, משה ראָזענקער, חנה לאה קאָוואלסקא און ישראל לייביש טרויב. שפעטער זענען אויך צוגעקומען פאָלגנדיקע „עבריה"־טויר: מרים טענענבוים, רעכל גרויבארט, בערטע טרא־פויר, מאטל ערליך, אלימלך ראָטנער, יידל שענבערג, יחיאל דאָמב־יחיאל טענצער, משה דוד מאלץ און אסתר לאָסקער. אלס לערער זענען געווען טעטיק: משה זיידמאן, קלמן זילבערבערג, י. ל. טרויב, כורגל, ש. סאָבוטקי און יאָנאָווסקי.

5. די גמינות „עזרה".

די גרינדונג פון דער גמינ. „עזרה". — איר סטטיקייט אויפן פילאָ־טראפיזם און קולטורלן־נעגבים.

אין אָנהויב 1915 איז אנטשטאָנען די גמינ. „עזרה", וועמענס אויפגאבע ס'איז געווען צו שטיצן מיט לעבנס־מיטלען פאָארימטע בעלי־מלאכות און קרעמער, וועלכע האָבן פארלוירן זייערע פרנסות צוליב דער מלחמה.

אָרום דער „עזרה" האָבן זיך גרופירט מענטשן, וועלכע האָבן געפילט אָ דראנג צו געזעלשאָפטלעכער ארבעט, און פון וועלכע ס'האָבן זיך שפעטער רעקרוטירט פארשידענע גמינות־אפטלעכע טוער אין בעזדין.

אויסער א פילאנטראָפישער טעטיקייט האט די „עזרה" אויך געפירט א קולטור־ארבעט. ס'האָט זיך ביי דער גמינ. געגרינדעט אָ דראַמ.־קרייז און ס'זענען פאָרגעקומען שמועסן אויף פארשידענע ליטעראריש־ע טעמעס.

פרעזעס איז געווען דער טאָלאָנטפולער פאָלקס־רעדנער משה קאָמינער וועלכער איז יונג געשאָרבן אין עלטער פון 25 יאָר.

6. דער „השומר".

דער „השומר" אין די רוסישע צייטן און זיין סטטיקייט. — די פארמלחמהדיקע שומרים. — דער אויפשוונג אין די יארן 1915־16. — דער „השומר" פארוואנדלט זיך אין „השומר הצעיר". — די שפעטערע דיקע „השומר"־טויר. — דער בענדינער „השומר" אלס די ערשטע ארגאניזאציע אין לאנד, שיקט אינסטרוקטאָרן אין פארשידענע שטעט.

נאָך אין 1913 האט זיך א גרופּע יידישע שילער פון דער אמא־ליקער האָנדל־שול אין בעזדין אָפּגעריסן פון דער אלגעמיינער סקווטן־אָרגאַניזאציע און געשאפן דעם „השומר", וועלכער האָט שוין דעמאלט עקזיסטירט אין גאליציען.

די טעטיקייט, וועלכע איז געווען אן אומלעגאלע איז געפירט געוואָרן אין אָ בוידעם־שטיבל אין זמיגראָד הויז אויף דער סלאָוו־קאָוואר־נאס.

צו די פארמלחמהדיקע שומרים האבן אָנגעהערט די דעמאָלסדיקע

שילער: מאַקס זמיגראד, לוציאַן רעכטמאַן, אישעק ברוינער, אהרן האמפעל, יאקוב ערליך און משה קראָסמאַן.

א גרויסער אויפשווונג איז פאַרגעקומען אין דער באוועגונג אין די יאָרן 16/1915, בעת ס'איז אַנטשטאַנען א מעגלעכקייט פאַר א לעגאַלער טעטיקייט, כמעט די גאַנצע שול־יוגנט איז דעמאָלט אריינ־געצויגן געוואָרן אין די רייען פון „השומר".

די טעטיקייט פון „השומר" איז באשטאַנען פון ציוניסטישער און סקויטן־ארבעט.

אָנהויבנדיק פון 1918 גייט דער „השומר" — א דאַנק זיין קאָנ־סטרוקטיווער ארבעט — שטופנווייז אריבער פון זיין אידעאליסטישער איינשטעלונג צו דער איבערגעשטאַלטונג פונם היינטיקן „השומר הצעיר".

שפּעטער זענען צוגעקומען פאָלגנדיקע „השומר" טוער: יוזעף אַבראַמזאָן, לאָלעק גליק און אסתר לאַסקער, וועלכע האָט די ערשטע אין זאַגלעמביע ארגאַניזירט ביים „השומר" א פרויען־אָפּטיילונג.

ס'דארף נאָך אונטערגעשטראָכן ווערן, אז די בענדינער „השומר" ארג. איז געווען די ערשטע אין פּוילן. די היגע ארג. האָט שפּעטער ארויסגעשיקט אינסטרוקטאָרן אין א גאַנצע ריי שטעט ווי: דאָמ־בראָווע, קיעלץ, טשענסטאָכאָוו א"א צו גרינדן „השומר" ארגאַניזא־ציעס.

7. די „צעירי ציון"

די גרינדונג פון דער „צעירי־ציון" ארג. — די אקטיווע טוער פון דער ארג. — דער דעלעגאַט צו דער „צעירי־ציון"־קאָנפערענץ.

גלייכצייטיק מיטן אנטשטיין פון דער „צעירי־ציון"־באוועגונג אין פּוילן, האָט זיך אויך אין בענדין געשאפן אַן אָרגאַניזאַציע, וועלכע איז באַשטאַנען פון יינגעלייט, וואס האָבן זיך נישט געקאָנט אויסלעבן אין די ראַמען פון „השומר".

צו די אקטיווע „צעירי־ציון" טוער האָבן געהערט: טעוול קליינ־מאַן, אהרן האמפעל, כורגעל, יצחק טענצער, משה אָפּענהיים, משה לייב קאָזלאָווסקי, משה ראַזענקער און משה קאַמינער.

אויף דער ערשטער „צעירי־ציון" קאָנפערענץ, וועלכע איז פאָר־געקומען אין 1917 אין וואַרשע, איז געווען פאַרטרעטן פון דער בענדינער אָרג. דער דעלעגאַט משה ראָזענקער.

8. דער „החלוץ".

די אנטשטייונג פון „החלוץ". — דער „החלוץ" באקומט א פּלאַץ צו זיין דיספּאַזיציע און טרעט צו פּראַקטישער ארבעט. — „החלוץ" מיט־גלידער פאַרן קיין א"י און עפּענען די דריטע עליה. — א צווייטע גרופּע פאַרט קיין א"י. — די גרינדער פון „החלוץ".

אין אָנהויב 1918 איז אַ גרופּע יינגעלייט פון „צעירי־ציון" און פון דער „עבריה" צוגעטרעטן צו פּראַקטישער ארבעט און געשאַפן די אָרגאַניזאַציע „החלוץ".

דער „החלוץ" האָט באקומען צו זיין דיספּאָזיציע א גרויסן פּלאַץ פון יאַקוב גוטמאַן און אונטער דער לייטונג פון א ספּעציאליסט האָבן די מיטגלידער אָנגעהויבן צו באַאַרבעטן די ערד.

פיל שטאָט־איינוווינער האָבן גערן געקויפט די גוט־געראָטענע פּרוכטן און ירקות, וואָס זענען געוואָקסן אויפן שטח פון „החלוץ"־גאָרטן.

אין אָקטאָבער 1918, ווען אין די אָקאָפּעס זענען נאָך געלעגן מיליאניקע ארמייען און די ימים זענען נאָך פול געווען מיט מינעס, איז אַ גרופּע החלוץ־מיטגלידער געפאָרן קיין ארץ־ישראל. דאָס איז געווען די ערשטע פּאַרטיע עולים אין דער גאָרער וועלט, וועלכע האט געעפנט די דריטע עליה קיין א"י.

די גרופּע איז געפאָרן דורך לעמבערג, אָדעס, קאָנסטאַנטינאָפּאָל, און פון דארט, מיט א קוילן־שיף, קיין יפו. די רייזע, וועלכע איז געווען פול מיט געפאַרן, האט געדויערט 6 וואָכן.

די ערשטע גרופּע איז באשטאַנען פון: סענדער לובלינג, יאקוב לאסקער, ישראל אָפּענהיים, יצחק האנדעלסמאַן, יאקוב זמיגראד, דוד מייטליס און אישעק בירענצווייג.

אין אַ קורצער צייט ארום איז אָפּגעפאָרן א צווייטע גרופּע. די רייזע האָט געדויערט 6 חדשים, צוליב דעם, וואס די עולים זענען געווען אינטערנירט אין איטאליע און אין אנדערע לענדער. ערשט נאָך לאנגע וואָגלענישן זענען זיי אין ערב פסח 1919 אָנגעקומען קיין יפו.

צו דער צווייטער גרופּע האָבן אָנגעהערט: די ברידער משה און יעקב ראָטענבערג, אברהם גאלדבערג, מרדכי ווינער, הערשל טענענבוים, יוסף זאַבוסקי א"א.

צו די גרינדער פון „החלוץ" האָבן אָנגעהערט: סענדער לובלינג, יאקוב ערליך, יעקב לאסקער, יעקב ראָטענבערג, ישראל שטראָכליץ, יוזעף אַבראַמזאָן מירל ראָטענבערג און דוד מייטליס.

9. די „פּועלי־ציון".

די רשארגאַניזירונג פון דער פ"צ פאַרטיי. — די גרינדונג פון דער געז. „ארבעטער־היים". — ס'ווערט געעפנט א טיי־האַלע. — די אונטערשטיצונג פאַר פּליטים פון דייטשלאַנד. — פ"צ טעטיק ביי אַלע פּאַליטישע און סאָציאַלע אַקציעס.

אין 1915 זענען די אלטע פ"צ טוער צוגעטרעטן צו דער רע־אָרגאַניזירונג פון דער פּאַרטיי. זייער טעטיקייט איז באַשטאַנען אין אָנפירן מיט געהיימע קרייזלעך, דאָס האָט געדויערט ביז צו די ערשטע שטאָט־ראַט־וואַלן, בעת וועלכע די פ"צ האָבן אָנגעהויבן עפנטלעך ארויסצוטרעטן פּאָליטיש.

נאָך די שטאָט־ראַט־וואַלן, בעת וועלכע די פ"צ האָבן באַקומען 3 ראַטמענער, איז געעפנט געוואָרן די געזעלשאַפט „ארבעטער־היים"

די נייַ־אַנטשטאַנענע געז. האָט אָנגעהויבן אַן אינטענסיווע פּאָלי־טישע און קולטור־אַרבעט און האט צו זיך צוגעצויגן א גרויסן טייל פון די יידישע ארבעטער און ארבעטנדיקע אינטעליגענץ.

ביי דער „ארבעטער־היים" איז אויך געשאפן געוואָרן אַ טיי־האַלע, ווו די מיטגלידער האָבן פאַר א מינימאַלן אָפּצאָל באקומען טיי מיט א צובייס. די טיי־האַלע האט גוט פונקציאָנירט און איז געפירט געוואָרן ביי גוטע היגיענישע באדינגונגען, וואס איז צוליב דער מלחמה־צייט געווען זייער א שווערע אויפגאַבע. די טיי־האַלע האט אויך ארויסגעגעבן אומזיסטע אָוונט־ברויטן און קליינע שטיצעס פאַר די אַנטלאָפענע ארבעטער פון דייטשלאַנד, וועלכע זענען פאַר־שיקט געוואָרן אויף צוואַנג־ארבעט. מאסן אַנטלאָפענע זענען געקומען קיין בענדין אין 1917, בעת אין דייטשלאַנד האט שוין געהערשט א שטאַרקער הונגער. די „ארבעטער־היים" האט אויך געהאָלפן די פּליטים זיך אדורכשמוגלען דורך די דייטשע פּאָסטנס, וועלכע האָבן באוואכט דעם ארויספאָר פון דער שטאָט בענדין. א טייל איז באַזאָרגט געוואָרן מיט פּעסער און א טייל איז סתם אדורכגעשמוגלט געוואָרן.

שפּעטער האט אויך די „ארבעטער־היים" געעפנט א לעבנס־מיטל־קאָאָפּעראַטיוו, וועלכער האט באזאָרגט אירע מיטגלידער מיט פּראָוויאַנט, וואס די געז. האט באַקומען פונם הויפּט אָפּראָוויזאַציע־קאָמיטעט.

די פ"צ האָבן אנטייל גענומען אין אלע וויכטיקע פּאָליטישע און סאָציאַלע אַקציעס, וועלכע זענען אדורכגעפירט געוואָרן דורך דער גאַנצער זאָגלעמביער ארבעטערשאפט.

10. דער „בונד".

די ערשטע פרוון צו שאפן אן ארבעטער־ארגאניזאציע. — די קאנ־פערענץ וועגן דעם ענין. — עס שאפט זיך א גרופע, וועלכע שטעלט זיך אין פארבינדונג מיט דער צייטונג „לעבנס־פראגן" און מיט וו. מעדעם. — ס'ווערט געשאפן אן ארגאניזאציע פון „בונד". — די טעטיקייט אין די ערשטע צייטן. — די ווערבירונג פון מיטגלי־דער. — די פאליטיש־קולטורעלע ארבעט. — דער „בונד" בעת די שטאט־ראט וואלן. — די גרינדונג פון „גראסער־קלוב" און פון דער „קולטור־ליגע".

אנהויב 1915 זענען דורך א גרופע ארטיקע פאָליטיש־געזעל־שאפטלעכע טוער געמאכט געוואָרן פרוון אויפצושטעלן אן ארבע־טער־אָרגאניזאציע, כדי צו פירן א פאָליטיש־קולטורעלע־טעטיקייט צווישן דער יידישער ארבעטערשאפט.

צו דעם צוועק איז גערופן געוואָרן א ריי קאָנפערענצן מיט דער באטייליקונג פון איינגעלאדענע ארבעטער. אויסער מיט ריין אָרגאני־זאציאָנעלע ענינים און מיט פארשידענע אקטועלע פראַגן, האָבן זיך אויך די קאָנפערענצן פארנומען מיט דעם פראָבלעם: „נאַציאָנאַל קולטורעלע אויטאָנאָמיע".

אלס פועל־יוצא פון די געפירטע דיסקוסיעס האָט זיך געשאפן אַ גרופע, וועלכע האט זיך ספעציעל פאראינטערעסירט מיט דער ספעציפיש־יידישער נאציאָנאלער־פראגע. די דאָזיקע גרופע האט זיך געשטעלט אין קאָנטאקט מיט דער וואָכנשריפט „לעבנס־פראגן", דעם צענטראל־אָרגאַן פון „בונד" אין פוילן, אויף וועמענס שפאַלטן ס'זענען דעמאָלט באַהאַנדלט געוואָרן די דערמאָנטע פראָבלעמען. אחוץ דעם, האט זיך די גרופע אויך געשטעלט אין פערזענלעכן קאָנ־טאקט מיטן פארשטאָרבענעם פירער פונם „בונד" וו. מעדעם.

אין א קורצע צייט ארום האָבן די איניציאַטאָרן, וועלכע זענען באַשטאַנען פון די ברידער: יחיאל און מ. וו. קאמינסקי, ל. קאָרנ־פעלד, מ. וו. פישל און גאלדמאן, באשלאָסן צו פארוואנדלען די דערמאָנטע גרופע אין אן ארטיקע אָפטיילונג פון „אלגעמיינעם יידישן ארבעטער בונד" אין פוילן.

אין דער ערשטער צייט איז די טעטיקייט פון דער אָרג. באשטא־נען אין פארשפרייטן די „לעבנס־פראגן" און ווערבירן מיטגלידער.

אין משך פון אייניקע וואָכן איז געלונגען צו ווערבירן פאר דער באוועגונג א גרעסערע צאָל ארבעטער, פאר וועלכע ס'איז איינ־געאָרדנט געוואָרן לעקציעס פאר פאָליטישע עקאָנאמיע און די גרונט־יסודות פון מאַרקסיזם און סאָציאליזם.

אלס פרעלעגענטן זענען דעמאָלט געווען טעטיק: י. פסחזאָן, ליפסאָן און די סטודענטן: ח. פערל, ש. בערקאָוויטש און ליפשיץ. שפעטער זענען אויך געווען טעטיק: מ. אַראָנאָוויטש, י. ברוקנער און י. פריילך.

אויסער דעם זענען אויך אָרגאניזירט געוואָרן א ריי עפנטלעכע פאָרלעזונגען אויף ליטעראַרישע טעמעס, וועלכע האָבן געהאט א גרויסן דערפאָלג, ס'זענען אויך געגרינדעט געוואָרן אָוונט־קורסן, מיט וועלכע ס'האָבן אָנגעפירט: ח. פערל, י. פריילך און ד. פייערמאן.

ווען אין 1916 זענען פארגעקומען די שטאָטראַט־וואלן, זעט מען דעם „בונד", צום ערשטן מאָל, אלס פאָליטיש־געזעלשאפטלעכן כח מיט א פלאַנמעסיקער און פארצווייגטער אָרגאניזאציע, און אויף די פיל מיטינגען ווערט געפירט אן אויפקלערונגס־ארבעט און פראָ־פאַגאַנדע פאָרן סאָציאליזם.

דער רעזולטאַט פון די וואַלן האט געגעבן דעם „בונד" א ראַטמאן אין דער פערזאָן פון יצחק פסחזאָן, איינער פון די פעיקסטע און שטאַרקסטע פערזענלעכקייטן אין אונזער שטאָט. פסחזאָן האט זיך קונה שם געווען מיט זיינע מוטיקע ארויסטרעטונגען און גלענצענד צוגעטראַכטע פאָרשלאגן אויפן פאָרום פון שטאָט־ראט לטובת דער שטאָטישער ווירטשאפט.

אין 1917 איז אויך געגרינדעט געוואָרן דער „גראָסער־קלוב", וועלכער האט געפירט א שיינע ארבעט אויפן געביט פון טעאטער און ליטעראטור. דעמאָלט איז אויך געשאפן געוואָרן די אָפטיילונג „קולטור ליגע", וועלכע פירט ביזן היינטיקן טאָג א געזעלשאפטלעך־קולטורעלע ארבעט.

11. די סאָציאַל־דעמאָקראַטן (ס"ד)

די טעטיקייט פון די ס"ד ביי דער ביבליאטעק „קולטורא". — דער טרעפפונקט פון די ס"ד. — הילף פאר ארימע. — די אקטיווע־טוער.

די סאָציאל־דעמאָקראטן האָבן בעת דער אקופאציע געפירט א פאָליטיש־קולטורעלע טעטיקייט ביי דער ביבליאטעק „קולטורא", ווו ס'זענען געהאלטן געוואָרן רעפעראטן אויף פאליטישע און ליטע־ראַרישע טעמעס. ס'זענען אויך פאָרגעקומען דיסקוסיע־אָוונטן, מיטן אנטייל פון מיטגלידער פון פארשידענע פאָליטישע גרופירונגען.

דער טרעפפונקט פון ס"ד־טוער איז געווען א טיי־האַלע אויף דער מאַלאַכאָווסקי גאס.

אויסער דעם האָבן זיך די ס"ד־מיטגלידער פארנומען מיט ברענ־גען הילף פאר ארימע ארבעטער, אין דער פאָרם פון ארויסגעבן ביליקע שפייז־פראָדוקטן און מיטאָגן.

די טיי־האלע איז שפעטער געשלאָסן געוואָרן דורך דער אָקו־פאַציע־מאַכט, צוליב דעם, וואס זי האט געטראָפן די מיטגלידער ביי א לעקציע פון דער פוילישער שפראך, וואס איז געפירט געוואָרן דורך פרל' סערצאַזש.

מיט דער טעטיקייט פון דער ביבליאָטעק און טיי־האַלע האבן אָנגעפירט: וואלטער שאָלץ, זיגמונט אינוואַלד (געווען אינטערנירט אין מאָדלין), י. קאָזלאָווסקי, ל. נאוואגרודזקי א"א.

12. די ציוניסטישע אָרגאניזאציע.

די גרינדונג פון דער לעגאלער ציוניסטישער ארגאניזאציע. — דער צוזאמענשטעל פון דער פארוואלטונג. — די הויפט עסקנים פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע.

די לעגאלע ציוניסטישע אָרגאניזאציע איז ערשט געשאפן געוואָרן אין 11־טן מערץ 1917. דעמאָלט איז פארגעקומען די גרינדונג־פארזאמלונג מיט דער באטייליקונג פון צ"ק מיטגליד אין ווארשע — מ. י. פרייד.

די אלגעמיינע פארזאמלונג איז אָפגעהאלטן געוואָרן אין לאָקאל פון האָטעל „מאָנאָפאָל" (היינט געפינט זיך דאָרט דאס חדר „יסודי התורה").

אין דער פארוואלטונג זענען אויסגעוויילט געוואָרן: ב. פרעגער, ד. מ. ראטנער, מ. ק. ערליך, נ. לאָנדנער, א. ליווער, ש. קליינער, י. ניימארק, א. דיאמענט, י. שטאַטלער, צ. פעפער, נ. אולערט, ח. ד. ראזנבלום און ב. בערלאך.

די גאנצע ציוניסטישע טעטיקייט זייט 1917 ליגט הויפטזעכלעך אין די הענט פון י. וויגאדזקי, א. ליווער און נ. לאָדנער.

13. די „מזרחי".

די גרינדונג־פארזאמלונג פון „מזרחי" און „צעירי־מזרחי".— ס'ווערט געשאפן אַ בשותפותדיקע פארוואלטונג. — דער צוזאמענשטעל פון דער פארוואלטונג. — די דעלעגאטן צו דער ערשטע „מזרחי" לאנד־קאנפערענץ. — די בילדונג פון א זעלבסטשטענדיקע „צעירי־מזרחי" ארגאניזאציע. — די אקטיווע „צעירי־מזרחי" טוער.

א שטארקע טעטיקייט פון „מזרחי" האט זיך אָנגעהויבן נאך דער באַלפור־דעקלאַאַראציע (1917). דעמאָלט איז פאָרגעקומען די גרינ־דונג־פארזאַמלונג פון „מזרחי" און „צעירי מזרחי", צו וועלכער ס'איז געקומען דער יעצטיקער רב הראשי אין תל־אביב, הרב עמיאל.

אין דער ערשטער צייט האבן ביידע ארגאניזאציעס געארבעט צוזאמען און ס'איז אויסגעוויילט געוואָרן א בשותפותדיקע פארוואל־טונג פון פאָלגנדיקן צוזאמענשטעל: בעריש פרעגער, ישעיה הענדל ערליך, שלום קליינער, לייביש בוכוויץ, יעקב ניימארק, י. מ. קורלאַנד, לייביש דימאַנט, משולם ליווער, לייביש באַנאַך, דוד ערליך, יהושע

די האלעס (פריער טארגאוויסקע)
ככר השוק

משה טענצער, יהושע ראָזענקער (מזרחיסטן), חיים וועלנער, הלל זשאַבנער און ישעיה יונה פשעניצא (צעירי מזרחי).

אויף דער ערשטער „מזרחי" לאנד־קאָנפערענץ, וועלכע איז פאר־געקומען אין 1917, איז בענדין געווען פארטרעטן דורך די דעלע־גאַטן: בעריש פרעגער, ישעיה הענדל ערליך, ליפּע זאַכאַריאַש און יהושע משה טענצער.

14. די „אגודה".

די „אגודה" פאר דער מלחמה. — די גרינדונג־פארזאמלונג אין 1917. דער צוזאמענשטעל פון דער פארוואלטונג.

נאך דער קאָנפערענץ פון דער „אגודת ישראל", וועלכע איז פארגעקומען אין קאטאָוויץ (1912), איז אין בענדין געשאפן געוואָרן א גרופּע פון דער דערמאנטער ארגאניזאציע. אין דער שפּיץ זענען געשטאנען: שלמה יצחק רינסקי, הענעך זילבערשאץ, משה חיים קאמינער, בערל רעכט און ליפּע קאמינער.

א גרויסע טעטיקייט הויבט די „אגודה" אן צו פירן בעת דער אָקופּאציע.

די גרינדונג־פארזאמלונג איז פארגעקומען אין אפריל 1917 אין זאל „האַרמאָניע".

ס'איז אויסגעוויילט געוואָרן א פארוואלטונג פון פאָלגנדיקן צוזאמענשטעל: שמחה בינם באָנהארט (פארזיצער), יאנקעלע גוט־מאן (וויצע־פארזיצער), בערל רעכט (סעקרעטאר), בעריש ליווער (קאסירער), אברהם ליווער, דוד סקורניק, דודל טורנער, וואָלף נחום גוטשטיין, זלמן ערנסט, זיסמאן לאָנדנער חיים מאיר זיידנער, ישראלקע ציגלער, ליפּע קאַמינער, מענדל שפּיראָ, מענדל דאָמב, משה נייבערג, מענדל איילנבערג, שלום לאסקער, נחום אברהם ארנער, שלמה זילבערבערג, שלמה יצחק רינסקי און משה חיים קאמינער.

VII
בענדינער יידן אין די פוילישע לעגיאנען

מ. פרענקל געווען טעטיק אין שווייצאַריע. — בעתן קריג־אויסברוך טרעט ער אריין אין די לעגיאנען. — פרענקל זאגט זיך אפּ צו שווערן טרייהייט די דייטשן און ווערט אינטערנירט. ער קניפּט אן א קאנטאַקט מיטן קאמענדאנט פילסודסקי. — פרענקל ווערט בא־שטימט אלס וויצע־קאמענדאנט פון בענדין. — אהרן פרענקל געווען טעטיק אין שווייצאריע. — אין אנפאנג 1914 טרעט ער אריין אין די לעגיאנען. — דער לעגיאניסט יצחק יונגערמאן. — זיין אנטייל און העלדישקייט אין פיל קאַמפּן. — ער פאלט אויפן שלאכטפעלד און ווערט אויסגעצייכנט מיט „ווירטוטי מיליטאַרי". — די לעגיא־ניסטן: ש. שווייצער, דוד מאנעטא. שמעון באזשיקאווסקי, ב. אנדזלא־וויטש און סענדער גוטמאן.

נאך פאר דער וועלט־מלחמה זענען א סך מיטגלידער פון דער יידישער סטודענטשאפט אין אויסלאנד געווען טעטיק אין דער באפרייאונג־באוועגונג פון פוילן.

צו די וויכטיקסטע אַקטיווע־טוער האט געהערט מתתיהו פרענקל, וועלכער איז געווען טעטיק אין שווייצאריע אין דאָרטיקן „פארבאנד פון אקטיוון קאמף", ווו ער איז געווען זייט 1913 אן אינסטרוקטאָר.

בעתן קריג־אויסברוך איז ער געקומען קיין קראָקע און אריינ־געטרעטן אין 5־טן לעגיאָנען פולק פון דער ערשטער בריגאדע. ער האט העלדיש געקעמפט אין אלע שלאַכטן, וועלכע דאָס פּולק האט געפירט.

ווען די דייטשן האבן געפאָדערט פון די לעגיאָניסטן, אז זיי זאָלן שווערן טרייהייט פאר די צענטראל־מלוכות, האט זיך פרענקל קאטע־גאָריש אָפּגעזאָגט דאָס צו טון און ר'איז דערפאר אינטערנירט געוואָרן אין א געפאנגען־לאגער. דאָרט איז ער אויסגעוויילט געוואָרן אלס עלטסטער פון די געפאנגענע און האט אָנגעפירט מיטן גאנצן לאגער. ס'איז אים אויך געלונגען אָנצוקניפּן א קאנטאקט מיטן קאָמענדאנט פילסודסקי, פון וועלכן ער האט באקומען אינסטרוקציעס פארן גאנצן לאגער.

נאָכן אנטוואָפענען די דייטשן אין יאָר 1918 איז פרענקל בא־שטימט געוואָרן אלס וויצע־קאָמענדאנט אין בענדין.

שפּעטער האט ער אויך אדורכגעמאכט די קריג־קאָמפּאניע אין יאָר 1920 און דערנאך זיך צוריקגעקערט צו זיין פעדאגאָגישן בארוף. ביים היינטיקן טאג איז פרענקל טעטיק אלס דירעקטאר פון א פרי־וואטער פרויען־גימנאזיע אין ווארשע.

מ. פרענקל איז אויסגעצייכנט געוואָרן מיטן „אומאָפּהענגיקייט־קרייץ", ווי אויך מיטן „שטשיפּיאָרנע־קרייץ".

אויך זיין ברודער אהרן פרענקל איז געווען אקטיוו אין שוויי־צאַריע אין די אומאָפּהענגיקייט־ארגאניזאציע, איז אויך שפּעטער אריינגעטריטן אין די לעגיאָנען, ווו ער האט אנטייל גענומען און זיך אויסגעצייכנט אין פיל שלאַכטן.

יצחק יונגערמאן האט געהערט צו די העלדישסטע לעגיאָנען־סאניטאַרן. ער איז אריינגעטרעטן אין די לעגיאָנען דעם 26־טן

אוגוסט 1914. אלס סאניטאר־קאַפּראל, און אלס אָנפירער פון א סאניטאַר־פּאַטראָל האט ער אנטייל גענומען אין אלע שלאכטן, ווו ער האט מיט געוואלטיקער מסירת נפש זיך פארנומען מיט די פאר־ווונדעטע לעגיאנערן. בעת א שטארקער שיסעריי האט ער, איינ־שטעלנדיק זיין לעבן, ארויסגעראטעוועט דעם שווער־פארווונדעטן קאפּיטאן האַלער פון דער ערשטער פייער־ליניע. ווען ר׳איז שוין אליין געווען פארווונדעט האט ער ווייטער געטון זיין פליכט ביז ר׳איז געפאלן אויפן שלאכט־פעלד אין 1919.

אדאנק דער אינטערווענץ פון גענעראל רידז־שמיגלי איז יונגער־מאן דעקאָרירט געוואָרן מיט דער העכסטער מיליטערישער אויס־צייכענונג „ווירטוטי מיליטאַרי".

שמואל שווייצער איז אריינגעטרעטן אין די לעגיאָנען אלס 17 יעריקער שילער און האט אנטייל גענומען אין א ריי שלאַכטן. ער האט זיך אָפּגעזאָגט צו שווערן טרייהייט די דייטשן און איז צוליב דעם אינטערנירט געוואָרן אין שטשיפּיאָרנע, ווו ער האט אדורכ־געמאכט א שווערע קראנקהייט. שווייצער איז געשטאָרבן דעם 25־טן אפּריל 1922 און איז אויסגעצייכנט געוואָרן מיטן קרייץ פון דער ערשטער בריגאדע פאר טרייער דינסט.

דוד מאָנעטאַ, א סעקציע פירער אין דער פינפטער קאָמפּאניע פון ערשטן פּולק. ער האט אנטייל גענומען אין פארשידענע שלאכטן און איז אומגעקומען אין 10־טן יולי 1916 הינטער אָפּאטווו.

שמעון באזשיקאווסקי איז אריינגעטרעטן אין די לעגיאָנען דעם 20־טן דעצעמבער 1914. ער האט זיך באטייליקט אין א ריי שלאכטן און איז פארווונדעט געוואָרן אין 1915 אויפן בעסאַראבישן פראָנט.

בערנארד אנדזלאָוויטש איז געווען אין די לעגיאנען זייט 1914, האָט אנטייל גענומען אין א ריי שלאַכטן און איז פארווונדעט געווארן אין 1915 אויפן בעסאראבישן פראנט.

סענדער גוטמאן איז געווען אין די לעגיאנען זייט 1915, האט מיטגעמאכט אייניקע שלאכטן און איז שפּעטער געשטאָרבן פון דער־שעפּונג. צוליב דער מיטגעמאכטער שווערער קריג־קאָמפּאניע.

VIII
בענדינער לעגענדעס

1. דער ריטער בענדא.

אין די צייטן פון באלעק כראָברי האט געלעבט א ריטער איבער אלע ריטערס מיטן נאמען בענדאַ. ער איז געווען אן אומצעשיידבארער חבר פון קעניג, אין אלע זיינע קריגצוגן, וועלכע ער האט אונטער־גענומען, מיטן צוועק צו פארייניקן די סלאווישע שבטים אונטער זיין סצעפּטער. פאר אָפּפערפולן און געטרייען דינסט האט דער ריטער באקומען פון קעניג אלס מתנה א גרויס שטיק פונם ווילדן וואלד, ארום דער שווארצער פּשעמשע, צוזאמען מיט אייניקע ישובים, וועלכע זענען געווען פונאנדערגעוואָרפן דאָ און דאָרט, אין דער פּוסטער וואלד־שטילקייט. ווען דער ריטער איז געקומען איבערנעמען די מתנה, האט ער לאנג געזוכט א פלאַץ, ווו ער וואלט געקאנט פאר זיך אויפשטעלן א זיץ־אָרט. מיט אמאל האט ער זיך פּלוצלינג ארומ־געזען, אז ער געפינט זיך אונטערן בענדינער־בארג. באמערקנדיק ארום זיך אסך פעלזן, וואס האבן ארויסגעשטייגט ווייט איבער די ארומיקע וועלדער, האט ער באשלאָסן אויפצושטעלן צווישן זיי פאר זיך א הויף. דעם באשלוס האט ער אין קורצן פארוואנדלט אין א טאַט. נישט דיספּאָנירנדיק מיט א גענוגנדיקער צאָל מענטשן, וואס איז אים נויטיק געווען כדי אויפצושטעלן דעם שלאָס, האט ער פונאנדער־געשיקט איבער דעם וואלד דינער, מיט א באפעל, אז זיי זאָלן — מיט גוטן אדער בייזן — צוזאמענטרייבן די באפעלקערונג פון די ישובים הינטערן בארג. ווען דאָס איז געשען, האט ער באפוילן די צוזאמענגעטריבענע אויסצוהאקן די ביימער און צעשפּאַלטן די פעלזן. דערנאך האט ער זיי געצוווגען — אונטער זיין אייגענער השגחה — אויפצובויען א באפעסטיקטן־שלאָס. ווען נאך שווערער און לאנגער מי האָבן זיי די ארבעט געענדיקט, האט ער די מחנה פונאנדערגעלאזט, נישט געבנדיק זיי דעם מינדעסטן לוין. דאָס איז געווען די ערשטע עוולה, וואס דער ריטער איז באגאנגען לגבי יענע, וועלכע האבן זיך נאך מיט א קורצער צייט צוריק געפילט אלס פרייע מענטשן אינם גרויסן ווילדן וואלד. און שפּעטער זענען שוין כסדר געקומען וואס אמאל גרעסערע און שווערערע עוולות. דאָס פאָלק, קרעכצנדיק אונטערן יאָך פון האַר מיט זיינע דינער, האט פארשאָלטן יענע מינוט, וואס האָט זיי פון פרייע מענטשן פארוואנדלט אין שקלאַפן.

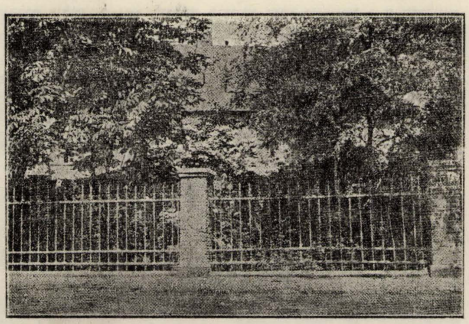

דער אלטער בית עלמין אויף דער זאַוואַלער גאס
בית העלמין הישן ברחוב זאַואַלה

דאָס האט אזוי לאנג געדויערט ביז דאָס מעסטל איז איבערפולט געוואָרן. מיט גאטס ווילן איז אויפן אכזר און פאָלקס־פּייניקער געפאלן א גרויס אומגליק. אין א געוויסן טאָג האט ער פארלוירן זיין ווייב מיט אלע קינדער, וועלכע זענען צעשמעטערט געוואָרן דורך א שטיק אַראָפּגעפאלענעם פעלז.

נאך דעם פארפאל איז דער חרטהפולער אכזר פארשוווונדן געווארן פון שלאָס אויף אייביקע צייטן.

פון דעם דאָזיקן בענדא — לויט ס׳דערציילט די לעגענדע — האט דער שלאָס, ווי אויך די שטאָט, באקומען דעם נאמען בענדין, וואס האט זיך שפּעטער פארוואנדלט אויף בענדזין.

2. די נסיעה פון קעניג קאזשימיעזש..

א צווייטע לעגענדע דערציילט, אז ווען דער קעניג קאזשימיעזש דער גרויסער מיט זיין סוויטע איז אמאל געפאָרן קיין ברעסלע, האט ער זיך אויפגעהאלטן אין דער היגער געגנט. דעם קעניגס באַאַמטע זעענדיק, אז ס׳וועט זיין ווייניק וווינונגען פארן קעניג מיט זיינע הויפלייט, האָבן אים געראטן צו טוישן דאָס אָפּרו־אָרט. אויף דעם האָט דער קעניג געענטפערט: „מי סטאַטש בעדנזשעם טאַם אַלבּאָ טאַם, יאַק טוּ מיעיסצאַ מאַלאָ בענדזשע — טוּ ניעך סטאַניע טשעלאַדזש" (אויב ס׳איז פאַראן ווייניק פּלאַץ וועלן מיר זיך אוועקשטעלן ווו ס׳זאָל נישט זיין, דאָ אבער זאל בלייבן שטיין די דינערשאפט).

דעם קעניגס ווערטער זענען אויפגעכאפט געוואָרן, און דערפון זענען אנטשטאַנען די נעמען: בענדין, מאַלאָבאָנדז און טשעלאַדזש.

3. וועגן די אוצרות פון דער פרוי שיטקאָ.

דאָס איז געווען אין יענע צייטן, ווען אויפן בורמיסטש־בענקל איז געזעסן דער בארימטער יאן האַלער, וועמענס יועצים ס׳זענען געווען קלימונט סטראַך, ווויטשעך זארעמבא, אורבאן פיראָזשעק און דער וואָיט לוקאש סענדזשיצקי.

גראד דעמאלט איז אין דער שטאָט געשטאָרבן א געוויסע פרוי שיטקאָ, אן אייגנטימערין פון א הויז, וואס האט זיך געפונען אויפן מארק, בשכנות מיטן קיילער וואנקאַ און קזשישטאָף גאָראָצי. היות זי איז אוועקגעגאנגען פון דער וועלט קינדערלאָז, האט איר גאנץ פארמעגן — לויט די פאָרשריפטן פון „קאַדוק־געזעץ" — געזאָלט איבערגיין אלס אייגנטום פון פּראָספּער פּראָוואַני, וועלכער איז גלייכ־צייטיק געווען בענדינער סטאַראָסטע און א באאמטער פון קראָקעווער זאַלץ־אַמט. איידער אלע פאָרמאליטעטן זענען אדורכגעפירט געוואָרן, איז דאָס הויז פון דער פארשטאָרבענער פארחתמעט און שטרענג אָפּגעהיט געוואָרן. צוליב דעם האט מען זיך שוין אין דער שטאָט דערציילט, אז אחוץ דעם הויז, האָט נאך די פרוי שיטקאָ איבער־געלאָזט צוויי פולע טעפּ מיט געלט, וועלכע זי האט אויסבאהאלטן אין א פארשלאָסענעם קאַסטן.

אין דריטן זונטאָג, נאך דער חגא פון הייליקן מיכאל, אין יאָר 1579, האָט זיך צונויפגעזאַמלט דאָס גרויסע מאַרגראַביע־געריכט, מיטן לאנדוואָיט אין דער שפּיץ און מיט די לאווניקעס באַרטלאָמיי שטשיגיעל, יאקוב שוואַנצער, אלבערט לופּאַ, באַרטלאָמיי גניעטשי־שוויניאַ, יאן לאגינסקי און לאורענטי ווארמוס. דאָס געריכט האט אויפן סמך פון פּראָוואַניס א בריוו געזאָלט איבערגעבן דער פרוי שיטקאָס הויז צו לוקאש סענדזשיצקי, וועלכער האט עס געקויפט ביים סטאַראָסטע פאר 32 פּוילישע גילדן.

ווען דאָס רומפולע געריכט, מיט יאַן האַלער בראש, איז דער־שינען פאר דער שיטקאָוואס הויז, האט זיך ארויסגעוויזן, אז עמעץ האט שוין דאָרט געבאַלעבאַטעוועט, ווייל די הינטער־טיר איז געווען אויפגעבראָכן, דאָס שלאָס אראָפּגעריסן, דער קאַסטן צעשמעטערט און פּוסט. די אדורכגעפירטע אויספאָרשונג האט נישט אַנטדעקט דעם איינברעכער. ערשט אין א פּאָר חדשים ארום איז פּלוצלינג אין דער שטאָט געפאלן די ידיעה, אז דער סטאַראָסטע האט זיך אויפן טויטנ־בעט מודה געווען, דאָס ער אליין האָט עס אין יענער נאכט ארויס־געגנבעט די צוויי טעפּ מיט געלט, נאָר צוליב מורא, אז מ׳זאָל אים נישט אַנטדעקן, האט ער זיי באַגראָבן הינטער דער קירכע פון הייליקן טאָמאַש. נאך זיין טויט האט די שטאָט־מאכט אָנגעהויבן צו זוכן דאָס געלט, אבער אלע באמיונגען עס צו געפינען זענען געבליבן אָן דערפאָלג.

שפּעטער האָבן אָנגעהויבן צו זוכן דעם אוצר פארשידענע גבירים־קאַנדידאטן. אזעלכע אַמאַטאָרן זענען במשך פון יעדע פּאָר יאר געווען אייניקע, אבער אויך די דאָזיקע גליק־זוכער האבן גארנישט געפונען.

דעריבער ליגט טאקע נאך שיטקאָוואס אוצר אין דער ערד, נעבן דער קירכע, און ווארט געדולדיק אויף אן אנטדעקער.

4. דער צדיק ר׳ אורילע.

א מענטש פארגייט און א שטיין בלייבט. און עס טרעפט, אז א טויטער שטיין דערמאָנט וועגן די גוטע מידות און מעשים טובים פון א מענטש, וואס האט געלעבט אמאָל־אמאָל מיט הונדערטער יאָרן צוריק.

איינער פון אזעלכע „רעדעוודיקע" שטיינער ליגט זיך אויפן בענדינער אור־אַלטן בית־עולם. וואס געפינט זיך היינט אין מיטן שטאָט, אויף דער זאַוואַלע־גאַס.

נאָענט פון דער מויער ליגט דער שטיין — א טיף איינגעבויגענע מצבה, וועלכע איז שטענדיק פארלייגט מיט „הימל־קוויטלעך", שטיקלעך ליכט, שטיינדלעך און שמות. די אלע סגולות לייגן אוועק יידן און יידענעס פון זאגלעמביע און אויבערשלעזיע, וועלכע קומען, פון צייט צו צייט צו דער דאָזיקער מצבה, אויסבעטן פאר זיך און פאר זייער פאַמיליע — געזונט און פרנסה. באזונדערס גרויס איז די צאָל הילפזוכנדיקע, אין זיבעטן טאָג פון חודש אדר, ווען ס׳פאַלט אויס ר׳ אורילעס יאָרצייט.

מען ווייסט, אז אונטער דער איינגעזונקענער מצבה האט מען אַמאָל קובר געווען דעם צדיק ר׳ אורילע. און וויל מען נאָך היינט אָפּקראַצן דעם פייכטן מאָך פון דעם אלטן שטיין, קאן מען נאך דייטלעך איבערלייענען דעם אָנהויב פון דער אויסגעהעמערטער אויפשריפט:

„האי מאן דאורי לא אתי אלא מלויה"

דער געוויינלעכער פּשט פון דעם גמרא־ווערטל איז: „דער, וועלכער האָט געפּסקנט קומט ארויס פון שבט לוי".

דאָס פאָלקס־מויל אבער האָט די אויפשריפט אויסגעטייטשט, אז: „ס׳איז געווען ליכטיק ביז נאָך דער לויה".

פארוואָס דאָס פאָלק האט עס אזוי, און נישט אנדערש פאר־שטאַנען, וועט קלאָר ווערן, ווען מיר וועלן די לעגענדע ווייטער שפּינען ביז צום סוף.

געלעבט האָט ר׳ אורילע אין דעם שטעטל בויטן (אויבער־שלעזיע). ר׳איז געווען א פּשוטער, אבער זייער אָפּגעהיטענער ייד. חיונה האט ער געצויגן פון דאָרפס־האנדל. געקויפט אַמאָל ביי דעם אדער יענעם פּויער א קערץ קאַרטאָפל, א מעסטל תבואה, א פורל האָלץ אדער גאר א פּאָר האָזן־פעלעכלעך. קוים אבער האט ער פאר־דינט מער וויפל ס׳איז אים געווען נויטיק אויף איבערצולעבן דעם טאָג צוזאמען מיט זיין פאמיליע, האט ער די רעשט אוועקגעגעבן צו אָרימעלייט.

באזונדערס האָט ר׳ אורילע שטאַרק אָפּגעהיטן דעם שבת. שוין פרייטאָג, נאָך צוועלף אזייגער בייטאָג, ווען ס׳איז אים אפילו פאר־געשטאַנען צו פארדינען א פארמעגן, האָט ער מער נישט געוואָלט הערן פון קיין שום וואָכעדיקע עסקים. און וויסנדיק פון זיין גרויסער ערלעכקייט, און וועגן זיין איינשטעלן זיך פארן אמת, איז מען צו ר׳ אורילען געקומען מיט די שווערסטע דין־תורה׳ס. און געקומען זענען נישט בלויז יידן, נאר אויך גוים, וועלכע האבן זיך פארלאָזט אויף זיין פּסק.

און ווען ס׳איז געקומען די צייט פון ר׳ אורילעס פּטירה, האָט מען ערשט דערזען, וואָס פאר א גרויסער צדיק ס׳איז אוועק פון דער וועלט.

אזוי ווי די בויטענער קהלה האט נאָך אין יענע אלטע צייטן נישט געהאט קיין אייגענעם בית־עולם, האָט מען די דאָרטיקע מתים געפירט אדער געטראָגן קיין בענדין. ר׳ אורילען האט מען, פארשטייט זיך, געטראָגן די גאנצע צייט. ס׳איז פאר יעדן ייד געווען די גרעסטע זכיה, כאָטש עטליכע מינוט צו טראָגן אויף זיינע אקסלען דעם הייליקן נפטר.

פון בויטן צום בענדינער בית־הקברות איז אבער א מהלך־רב און דערצו איז נאָך דער וועג א שלעכטער. און אָט, ווען די לויה האָט זיך ערשט געפונען אויפן האלבן וועג, האט מען פּלוצליג דערזען,

אז ס׳וועלט שוין נאכט. און די נאכט איז גראָד געווען אזא שטאָק־פינסטערע, אז אייגער האָט נישט געזען דעם אנדערנס פנים, און ס׳איז אומעגלעך געווען צו שטעלן א שריט פאָרויס. די לויה איז שטיין געבליבן, און מיט די מיטה אויף די אקסלען האָבן די יידן זיך געשטעלט דאָוונען מנחה־מעריב.

אבער פלוצלינג איז געשען אן אויסערגעווייניגעכע זאך. איידער די מלוים האָבן אָפגעדאוונט, האָבן זיי דערהערט, ווי איבער זייערע קעפ נעמט עפעס פלאָטערן מיט אזא צאָרט געוויש. און ווען זיי האָבן דערהויבן זייערע אויגן, האָבן זיי דערזען, ווי איבער ר׳ אורילעס מיטה פליען א מחנה ווייסע טויבן מיט אנגעצונדענע ליכטלעך אין די שנאָבלעך. דער עולם האָט פארשטאָנען, אז דאָס האָט גאָט אראָפגעשיקט מלאכים, וועלכע זאָלן מיט אָנגעצונדענע ליכט באגלייטן ר׳ אורילען צו די טויערן פון גן־עדן.

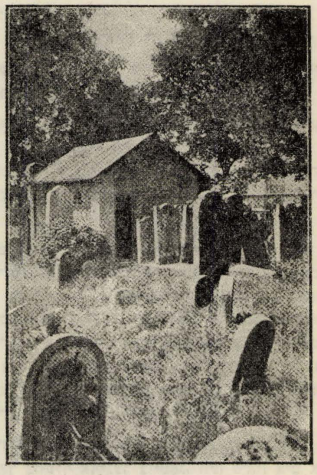

דער אוהל אויפן קבר פון הרב ר׳ ישׂשכר בעריש ז״ל
האוהל על קברו של הרב ישׂשכר בריש ז״ל

5. די ברכה פון רב ר׳ משהלע.

אין ווינטערדיקע פארנאכטן, בייס ווארעמען בית־המדרש אויוון, הערט מען עס נאך פון זקנים דערציילן, אבער אויך יונגע מענטשן ווייסן דערפון און אפילו אין ספרים איז עס פארשריבן לזכרון, אויף אייביקע צייטן.

מיט דורות צוריק, איז אויפן בעזדינער כסא־הרבנות געזעסן דער רב ר׳ משהלע. א ייד איז דאָס געווען — די פארקערפערונג פון צדק און יושר — נישט געקאָנט קיין צורת־המטבע, און דערצו א גרויסער ענין. די בעזדינער קהלה איז נאך אין יענע אלטע צייטן געווען א קליינע און אן ארימע, און די פאָר גילדן חודש־געלט, וואָס זי האט געצאָלט דעם רב, האבן אים קוים גענוגט אויף לחם־עוני. האט ער טאקע שטענדיק געליטן דחקות, אבער קיינמאל נישט מתרעם געווען און פאר א בשר ודם זיך נישט געזשאָלעוועט.

אזוי זענען זיך יאָרן פארגאנגען, ביז ס׳איז געקומען א צייט, וועו דעם רב ר׳ משהלעס טעכטער זענען ראויות לחופה געוואָרן, און דאָ פארמאָגט ער נישט קיין פרוטה ביי דער נשמה. אבער דעם רב האָט עס ווייניג געאָרט. זיין באליבטער ענטפער אויף אלע טענות פון דער רביצין איז געווען: „כל מה דעביד רחמנא לטב עביד״ (אלץ וואס דער אויבערשטער טוט איז צום גוטן). די רביצין האט אבער נישט געקאָנט פארטראָגן אזא בזיון און אים גענומען כסדר צורעדן: — ווער רב אין א גרעסער שטאָט, אזויפיל קהלות רייסן זיך איבער דיר, זיי ווילן דיר געבן פרנסה בריות און אפילו פאר אונזערע כלה־טעכטער ווילן זיי זאָרגן.

סוף כל סוף האָט ר׳ משהלע שוין מער נישט געקאָנט פארטראָגן דעם צער פון דער רביצין, און ווען ס׳זענען אָנגעקומען פרישע שליחים, האָט ער מסכים געווען צו ווערן רב אין א גרעסערער קהלה.

איז די גאנצע שטאָט — אנשים נשים וטף — ארויס מיט א געוויין און א יללה, בעת זי האָט געדארפט זיך געזעגענען מיט איר לאנג־יעריקן און באליבטן מרא דאתרא. — אויף וועמען, הייליקער צדיק, לאזט דו אונז איבער! גיב אונז כאָטש דיין ברכה פארן אוועקפאָרן!

ר׳ משהלע איז שוין אבער געבליבן ביי זיין באשלוס צו פאר־לאָזן בענדין. און ווען דאָס פורל האט גענומען רירן פון אָרט, האָט ער אויפגעהויבן די הענט צום הימל און גענבענטשט די בעזדינער יידן, און אזוי געטאָן זאָגן: — אויב עס וועט חס וחלילה נגזר ווערן א שריפה אויף אייער שטאָט, זאָל דאָס נישט קיין שליטה האָבן מער ווי אויף איין הויז.

און טאקע ביז היינט האלט נאך אָן דעם צדיקס ברכה. אויב ס׳ברעכט אין בעזדין אמאָל אויס א שרפה, וועלן בלויז אָפגעברענט איין הויז. צוויי הייזער מיט אמאל האָבן נאך נישט זייער דעמאָלט נעברענט אין אונזער שטאָט:.

מקורות און ביבליאגראפיע:

ארכיוון פון דער שטאָט בעזדין. / פנקס פון דער „חברה קדישא״. פנקס פון דער „חברה חיטים״. / פנקס פון דער „חברה תהלים״. פנקס פון דער חברה „הכנסת כלה״. / דערציילונגען פון בעזדינער זקנים. / געשפרעכן מיט בעזדינער פאָליטישע און געזעלשאפטלעכע טוער. / „אוצר ישראל״, נויארק, תרע״ב. / „יעוורעיסקאָיע ענציקלאָפעדיא״, פעטערבורג. / „ענציקלאָפעדיע יודאיקא״, בערלין 1929. / משה פיינקינד, „די געשיכטע פון דער בעזדינער קהלה אין דער צווייטער העלפט פון 19־טן י״ה, א סערי׳ע ארטיקלען געדרוקט אין דער „זאָגלעמביער צייטונג״, 1934 נומען 1—4. / ד״ר ר. מאָהלער און ד״ר ע. רינגעלבלום, „געקליבענע מקורות פון די יידן אין פוילן און מזרח אייראָפע, וואַרשע 1930. / ד״ר י. שיפער, „די ווירטשאפטס־געשיכטע פון די יידן אין פוילן בעתן מיטעלאלטער״, וואַרשע 1926. / „היסטאָרישע שריפטן״ I באנד, וואַרשע 1929. / נ. גרשם באדער, „דרייסיק דורות יידן אין פוילן, ניו־יארק 1927. / נ. א. בובבינדער, „די געשיכטע פון דער יידישער ארבעטער באוועגונג אין רוסלאנד״, ווילנע 1931. / יצחק ניסנבוים „עלי חלדי״, ווארשה, תרפ״ט. / M. Kantor-Mirski, „ Z Przeszlosci Zaglebia Dabrowskiego i Okolicy", Sosnowiec, 1931 / „Zydzi w Polsce Odrodzonej", Warszawa 1932. / Stanislaw Kutrzeba, „Historja Ustroju Polski w Zarysie", tom III, Lwów 1917.

פראפ׳ ד״ר מאיר באלאבאן / א בענדינער ייד אלס אפיציר אין די פוילישע לעגיאנען בעת נאפאלעאנ׳ס הערשאפט

וויפל מאָל ס׳קומט אויס צו רעדן וועגן קאָשטשיושקאָס אויפשטאַנד, וועגן די לעגיאָנען און נאַפּאָלעאנס קאַמפּאַניע, דערמאנט מען נאר שטענדיק בערעק יאָסעלעוויטשן, גלייך ווי אנדערע יידן וואלטן איבערהויפּט נישט קיין אנטייל גענומען אין די דערמאַנטע קאַמפּאַניעס. די נייע פארשונגען אבער ברענגען ארויס אויף דער אויבערפלאך אויך אנדערע נעמען פון סאָלדאַטן און אָפיצירן, און ס׳איז צו האָפן, אז ביים היינטיקן טאָג — ווען די ארכיוון זענען אָפן פאר שטודירנ־דיקע און די צאָל געשיכטע־פארשער איז באדייטנדיק געוואקסן — וועט זיך די ליסטע פארגרעסערן, אדער ריכטיקער געזאגט — ערשט פעסטגעשטעלט ווערן.

צו איינעם פון די העלדישסטע יידישע אָפיצירן אין די פוילישע לעגיאָנען האט געהערט יאקוב שפּאָט, א זון פון אן אָרימען בעל־מלאכה אין בענדין. דער דערמאנטער אָפיציר האט מיטגעמאכט די שפּאנישע קאָמפּאַניע, ווו ר׳האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אן אויסער־געוויינלעכער העלדישקייט און אויסדויער, צוליב וואס ר׳איז דורך נאַפּאָלעאָנען דעקאָרירט געווארן מיטן אָרדן פון ערן לעגיאן. ער האט אויך אנטייל גענומען אין דער קאמפּאניע אויף מאסקווע און איז אומגעקומען אין יאר 1812.

וועגן זיין מוטיקייט דערצייט היעראָנים באָראָווסקי, א בירגער פון לובלינער געגנט, אין „יוטשענקא" פון יאָר 1861 [1] פאָלגנדיקעס:

„אין יאר 1808 האט אין שפּאניע מיט מיר צוזאמען געדינט דער פּאָדפּאָרוטשניק יאקוב שפּאָט. דאָס איז געווען איינער פון די העלדישסטע פּולק און מיליטער־אָפיצירן, און גלייכצייטיק איינער פון די ערלעכסטע מענטשן. ר׳איז דער ערשטער געגאנגען אין פייער, און אין די היציקסטע שלאַכטן האט ער קאָמאנדירט אזוי רויק ווי אויף א פּאַראַד־פּלאץ. ער האט נישט געהאט קיין פארמעגן, און דאָך האט ער א פערטל פון זיין געהאלט צעטיילט צווישן סאָל־דאטן, וועלכע האבן זיך אויסגעצייכנט מיט העלדישקייט און גוטער אויפפירונג. פון די פיל ביישפּילן מכח זן בראַווקייט, וועל איך ציטירן איינעם: אין יאנואר פון 1808 איז ער ארויסגעשיקט געווארן דורכן גענארל כלאָ... [2] כדי צו באזעצן דאָס קלייטע שטעטל קוּענקאָ, א וויכטיקן מיליטערישן פּונקט, וועלכער האט געדארפט דעקן אונזער מארש אויף סאַראַגאָסע — מיט א באפעל — אים צו פארטיידיקן ביז צום לעצטן טראָפּן בלוט. שפּאט האט פארנומען די אנגעוויזענע שטעלונג אין דער שפּיץ פון 200 מענטשן, צווישן וועלכע ס׳האָבן זיך געפונען 60 פראנצויזן, צוזאמענגעקליבענע פון פארשידענע פּולקן. אין קורצן האָבן אים ארומגערינגלט 3000 שפּאניער, מיט וועלכע ס׳האָבן זיך אויך פארבונדן די ארטיקע איינוווינער, אזוי אז שפּאט האט געהאט צו קעמפן מיט א טאָפּלטן שונא— אן אויסער־לעכן און אן אינערלעכן. פונדעסטוועגן האט ער זיך נישט געוואַקלט, ר׳האָט פארנומען אייניקע געמויערטע הייזער און אויסברעכנדיק די מויערן האט ער זיי פאריינקט.. ר׳האט צונויפגעזאמלט לעבנסמיטלען וויפל ס׳איז געווען מעגלעך און געווארט אויף אן אָנפאל. די שפּא־ניער, וויסנדיק וואָסערע קליינע צאָל מיר זענען, האָבן אונז אָנגעגריפן מיט פארביסנקייט. נאך א דריי שעהדיקן, העלדישן קאמף האבן זיך די שפּאניער צוריקגעצויגן אין מארק אריין, איבערלאזנדיק 300 טויטע און אזויפיל פארווונדעטע. אבער אויך שפּאָטס אָפּטיילונג האט באדייטנדיק געליטן, א העלפט איז אומגעקומען אדער שווער פאר־ווונדעט געוואָרן, און ער אליין האט באקומען א שאָס אין פוס און אויך א שניט אין קאפּ מיט א שווערד. טראָצדעם האט ער זיך ווייטער פארנומען מיט דער פארטיידיקונג. ווען מ׳האָט אים צווויסן געטון, אז אין מיטלסטן הויז ווילן די פראנצויזן מער נישט קעמפן, איז ער דארט אהינגעגענאגען און האט געטראָפן פון די 60 מענטשן, 20 טויטע און אזויפיל פארווונדעטע, די רעשט איז געווען מיד און אָפּגעשוואכט. אומזיסט האט ער צו זיי גערעדט: „לאָמיר אומקומען, נאר לאמיר דערפילן דעם באפעל פון גענעראל". און ווייזנדיק אים די שפּאַניער, וואס האָבן זיך צוגעגרייט צו א נייעם אנפאל, און וועלכע האבן געזאָמלט מאטעריאלן צו פארברענען דאָס הויז מיט די באלאגערטע, האבן זיי צוגערופן די שפּאַניער און זיך אונטערגעגעבן.

בלויז דרייסיק סאָלדאטן זענען איבערגעבליבן שפּאָטן. מיט זיי האט ער זיך באזעצט אין דריי הייזער און זיך צוגעגרייט צו א נייעם קאמף. דער דאָזיקער קאמף איז געווען א שרעקלעכער און האָט געדויערט צוויי שעה. אָפּטרעטנדיק פון צוויי הייזער, האָבן זיך די איבערגעבליבענע 15 מוטיקע סאָלדאטן באפעסטיקט אין דריטן הויז, און אויפגעמונטערט דורכן קאָמענדאנט, האבן זיי געשטעלט אַן איבערנאטירלעכן ווידערשטאנד. שפּאָט האט באקומען צוויי פרישע ווונדן, און טראָצדעם, וואס די זעלנער האבן אים געראַטן, אז ער זאָל זיך אביסל אָפּרוען, האָט ער זיי איבערגעחזרט: „כ׳האָב צוגעזאָגט דעם גענעראל צו קעמפן ביז צום טויט". קעגן אָוונט איז די צעיושעטע שפּאַניער געלונגען אונטערצוצינדן דאָס הויז, און כאָטש דער דאך האט געקנאקט און איז איינגעפאלן אויף די קעפּ פון די קעמפנדיקע, כאָטש דאָס פייער האט חרוב געמאכט די אויבערשטע שטאָקן, האט מען זיך נאך אין די אונטערשטע שטאָקן פארטיידיקט, אן דער מינ־דעסטער האָפענונג זיך צו ראטעווען.

אויף א ווונדערבארן אופן איז דערשינען דער העלדישער III אולאַנער־פּולק, וועלכער האט בעתן מארש דערהערט די שיסערייען פון דער שלאכט, און איילנדיק מיט הילף, האט ער געראטעוועט שפּאטן מיט זיין אפּטיילונג. אבער דאָס איז געווען א גאר קליין הייפל, בלויז 9 לעבעדיקע, שווער פארווונדעטע, שוין אריינרעכנדיק דעם אָנפירער.

באלוינענדיק די העלדישקייט פון די קעמפער, האט נאַפּאָלעאן אלע דעקאָרירט מיטן ארדן פון ערן לעגיאָן.

כ׳מוז נאך צוגעבן, אז שפּאָט איז געווען פון משהס גלויבן, א זון פון אַן ארימען בעל־מלאכה אין שטעטל בענדין, און ר׳איז אומגע־קומען אין דער קאמפאניע פון יאָר 1812".

1. Jutrzenka 1861
2. כלאפיצקי.

ד״ר עמנואל רינגעלבלום / יידן בארגבוי־ארבעטער אין זאגלעמביע

איינע פון די אַנאָמאַליעס פון יידישן עקאָנאָמישן לעבן, דאָס איז די אייגנארטיקייט פון דער יידישער ארבעטערשאפט. אומזיסט וועט מען זוכן אין די קאַפּיטאַליסטישע לענדער יידן אלס ארבעטער אין דער גרויס־אינדוסטריע, אין בארגבוי א״א. די דאָזיקע דערשיי־נונג, וואס יידישע ארבעטער זענען קאָנצענטרירט אין געוויסע צווייגן דער רוב פון דער קליינאינדוסטריע, האט שוין פעסטגעשטעלט באָראָכאוו. מיט וואס דערקלערט זיך די דאָזיקע דערשיינונג? מיר וועלן נישט איצט באַטראכטן די פראגע, ווייל דאָס איז א טעמע פאר זיך, וועלכע איז שוין איבריקנס באלויכטן געוואָרן דורך א ריי עקאנאמיסטן.

איינע פון די סיבות, די גאנץ פשוטע רעכטלעכע באגרענצונגען, וויל איך דאָ אילוסטרירן מיט א ביישפּיל פון זאגלעמביע.

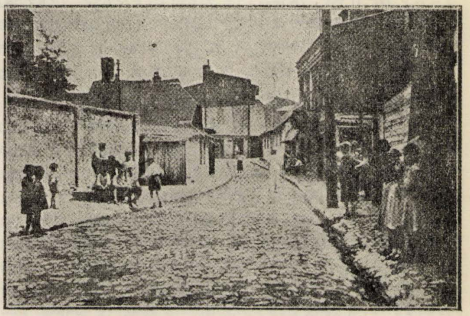

דאס פאדוואלע געסל
סימטת פודואַלה

אין יאָר 1824 איז די פארוואלטונג איבערן בארגבוי, וואָס האט זיך געפונען אין דעם געוועזענעם קאָנגרעס־פּוילן, אריבער אין די הענט פון דעם בארימטן פינאנס־מיניסטער, פירשט לובעצקי. דער דאָזיקער מיניסטער, ווילנדיק זיך באקאָנען מיטן מצב פונם פּוילישן בארגבוי, מיט זיינע באדערפענישן און נויטן, האט זיך גלייך געלאזט אין וועג. אומעטום ווו ער איז געקומען האט ער אָפּגעהאלטן א בארא־טונג מיט די אינזשיניערן און די פארוואלטער. צווישן די פארשידענע פראַגן, אויף וועלכע ער האט זיך אנגעשטויסן, איז אויך געווען די פראגע פון יידישע ארבעטער אין פּוילישן בארגבוי. עס איז א באקאנטע זאך, אז די נאַפּאָלעאנישע מלחמות האבן חרוב געמאכט דאס ווארשאווער פירשטנטום, וואס דער גרעסטער טייל פון אים איז דאן אריבער צו רוסלאנד אלס קאָנגרעס־פּוילן. די יידישע מאסן זענען שטארק רואינירט געוואָרן צוליב די מלחמות, שטייערן און קאָנטריבוציעס פון די קעמפנדיקע חיילות. די ארימע פארהונגערטע מאַסן האבן געזוכט אן אויסוועג אויף פארשידענע אופנים. מען האט זיך געריסן צו לאנדווירטשאפט, הגם עס האבן געפעלט טראדיציעס אויף דעם געביט, אנדערע האבן זיך געריסן צו דער ארבעט אין דער דעמאָלט זיך אנטוויקלנדיקער בארגבוי־אינדוסטריע.

אין דער דאָזיקער אינדוסטריע האט דעמאלט געפעלט ארבעטער־כוחות. מען האט געמוזט אַראָפּברענגען פון אויסלאנד קוואליפיצירטע פאכלייט און גלייכצייטיק אויפן ארט אויסבילדן ארבעטס־קרעפטן.

ווי געזאָגט, האבן זיך ארימע יידן פון זאגלעמביע, דער עיקר פון בענדין, געריסן צו דער ארבעט אין בארגבוי, און אומעטום ווו דער מיניסטער פירשט לובעצקי איז געקומען האט מען אים געפרעגט ווי אזוי מען דארף האנדלען אין דער פראגע.

אָט וואס מיר לייענען אין דעם בוך פון דער באקאנטער פאָרשערין פראפ. נאַטאַליא גאָנשיאָראָווסקא אין איר בוך וועגן „בארגבוי און הוטעס אין קאנגרעס־פּוילן אין די יאָרן 1815—30".

„וואס שייך דער פראגע פון יידישע ארבעטער האט מען (דעם מיניסטער) אויפמערקזאם געמאכט, אז א באדייטנדיקע צאָל אָרימע יידן זוכן באשעפטיקונג אין בארגבוי. צוליבן מאַנגל אין ארבעטס־הענט האט מען באשלאָסן זיי צוצולאָזן צו די בארגבוי ארבעטן מיט דעם באדינג, אז זיי דארפן באנוצט ווערן אלס טאָג ארבעטער — אבער נישט אלס סטאַבילע ארבעטער מיט א וואָכן שכירות — אלס בארגבוי־ארבעטער אדער אלס הוטניקעס".

אויך אויף אנדערע ערטער אינם בוך לייענען מיר וועגן באמיונגען פון בענדינער יידן אריינצודרינגען אין בארגבוי. אָט למשל דערוויסן מיר זיך, אז די בענדינער ארימעלייט זוכן ארבעט אין דעם קוילנגרובן קסאַווערי, וועלכער איז דעמאלט אויפגעבויט געוואָרן.

ביי אן אנדערן צוזאמענטרעף מיטן פירשט לובעצקי, האָט ער אָנגעוויזן, אז „מען וואָלט געקאָנט די ארימע יידן באנוצן צום באדינען די קוילנגרובנס און דערמיט וואלט מען א סך ארבעטער געווינען צו די אייגנטלעכע ארבעטן אין די בארגבוי־גרובנס און הוטעס". דער באשלוס אין דער פראגע האט געלויטעט ווי פריער, אז יידן קאָנען אָנגענומען ווערן בלויז אלס טאָג־ארבעטער.

ווי אזוי עס האט זיך דער ענין ווייטער אנטוויקלט איז נישט באוווסט. צי זענען טאקע יידישע ארבעטער געווען באשעפטיקט אלס גרובן־ארבעטער אין זאגלעמביע אדער די אלע באשלוסן זענען געבליבן אויפן פּאַפּיר איז מיר נישט באקאנט. זקנים פון בענדין וואלטן עפּעס געקאנט זאגן אין דער פראגע. אויך זענען נויטיק ווייטערדיקע פאָרשונגען איבער דער זייער אינטערסאנטער פראגע.

דער ביישפּיל בענדין, ווו מען האט די יידישע ארימקייט אוועק־געשטעלט אין ערגערע באדינגונגען ווי די קריסטן, פאר וועלכע מען האט געבויט ספּעציעלע דירות און באמיט זיך מיט אנדערע מיטלען, ווי שכירות א״א, צו שאפן פאר זיי גוטע ארבעטס־באדינגונגען, איז א בולטע אילוסטראציע דערצו, וואָס פארא חורבנות עס האט אָנגעטון אין יידישן לעבן דער עקאָנאָמישער אנטיסעמיטיזם. די פארקריפּלונג פון דער עקאָנאָמישער סטרוקטור פון דער יידישער באפעלקערונג איז א פּועל־יוצא, צווישן אנדערן, אויך פון דעם עקאָנאָמישן אנטי־סעמיטיזם, וואס האט אין יענע צייטן געבושעוועט און בושעוועט אויך היינט.

באמערקונג פון דער רעדאקציע.

לויט ווי מיר האָבן דעם ענין ווייטער אויסגעפאָרשט, טרעפט מען אין יענע צייטן זעלטן יידישע בארגבוי־ארבעטער. ס׳ווייזט אויס, אז טראץ דער באמיונג פון בענדינער ארימע יידן צו באקומען ארבעט אין די זאגלעמביער קוילנגרובן, און טראָץ דער רעקאָמענדאציע פון

מיניסטער לובעצקי זיי צוזולאַזן אלס סאָג־ארבעטער — האָבן די לאָקאַלע מאָסגעבנדיקע ספערן אלץ געטן, כדי צונישט צו מאכן דעם דראנג פון זאגלעמביער יידן אין דער בארגבוי־אינדוסטריע. די סיבה דערפון איז — ווי ס׳וויזט ריכטיק אן ד״ר רינגעלבלום — דער עקאָנאָמישער אנטיסעמיטיזם.

מיט אן ערך 60 יאָר צוריק טרעפט מען אבער אין בענדין פיק־טיוע יידישע קוילנגרעבער. דאָס זענען געווען יידישע יינגעלייט, מייסטנס בעלי־מלאכות, וועלכע האָבן זיך געברויכט צו שטעלן צום פריזיוו. אזוי ווי ס׳האָט דעמאלט עקזיסטירט א געזעץ, לויט וועלכן קוילנגרעבער זענען פטור געווען פון מיליטער דינסט, האבן זיך יידישע יינגעלייט פארשריבן אלס קוילנגרעבער אין די זאגלעמביער גרובן, ווו זיי האבן 3 מאל וואכנטלעך געארבעט. דאָסמאל האבן די גרובן־אייגנטימער שוין יא באוויליקט צוזולאַזן יידישע ארבעטער, וויייל זיי האָבן געארבעט אומזיסט, אבי נישט צו דינען.

וועז מ׳זעמט אין באטראכט, אז אין יענע צייטן האָבן יידישע יינגעלייט פון 21 יאָר שוין לאנג געהאט חתונה געהאט אן מאכנסע־מאָל אפילו שוין געווען טאטעס פון עטלעכע קינדער, און אחוץ דעם, דער פאקט, וואָס די צארישע רעגירונג האט מוראדיק געדופט יידן, פאר זיי באשטימט אויסנאם־געזעצן און אראנזשירט פאָגראָמען — איז נישט קיין וווּנדער, וואס יידן האבן אויסגעמיטן צו דינען זייער „באשיצער", דעם „צאר באטיושקע".

אייניקע הונדערט יידישע קוילנגרעבער טרעפט מען אין יאָר 1912 אין די אויבערשלעזישע קוילנגרובנס. גענויערע פרטים וועגן דעם וועלן מיר געווייר פון א קאָרעספאָנדענץ צווישן דעם קאָמ־וויצער ציוניסטישן עסקן אָרנאָלד וויינער און דעם בענדינער — דעמאָלט נאָך יינגן ציוניסטישן טוער א. ק. ליווער.

אין א בריוו (געשריבן אין דער דייטשער שפראך), דאטירט דעם 19־טן סעפטעמבער 1912, שרייבט וויינער צו ליווערן פאָלגנדיקעס:

„אויף אייער שרייבן פון 17־טן ד. ח. בין איך מודיע, אז כ׳וויל אייך ענטפערן אויף אייערע פראגן אין שייכות מיט דער באשעפטיקונג פון יידישע בָּארגבוי־ארבעטער".

„כדי צו שאפן ארבעט פאר יידישע ארבעטער פון מזרח, וועלכע זענען אָן באשעפטיקונג, האט זיך בייַ דער קאָמיטעט סינאָגאָג־עמעיינדע געשאפן א קאָמיטעט, וועלכער האט זיך געשטעלט אין קאָנטאקט, סיי מיט די קוילנגרובן־אייגנטימער און סיי מיט די יידישע קהלות אין רוסיש־פוילן און גאליציע, כדי אויף אזא אופן צו שאפן באשעפטיקונג פאר א פאָר הונדערט נויטבאדערפטיקע".

„דער מינדעסטער סאָג־לוין האט באטראָפן 2.80 מארק. דער דאָזיקער לוין איז געווען באשטימט פאר יענע, וועלכע מען האט ערשט געמוזט אויסלערנען ארבעטן. נאך 14 טעג איז דער ארבעטלוין דורכשניטלעך געשטיגן ביז 3.50 מארק און נאך 4 וואָכן האבן א סך ארבעטער אפילו דערגרייכט א לוין פון 5 מארק טעגלעך".

„במשך פון דער גאנצער צייט זענען געווען באשעפטיקט אָן ערך פון 300 ארבעטער".

„צום סוף בין איך נאָך מודיע, אז די גאנצע אונטערנעמונג איז אין א גרויסן קריזיס. אין א גרויסן קריזיס איז דער אויבערשלעזישער ארבעטער אויך אין א שלעכטער לאגע. ווי ס׳איז באקאנט, האָבן די פרייַסן פון קוילן, אייזן, שטאָל, אלץ, וואס ס׳איז נויטיק פאר דער ארבעט, אין די לעצטע יאָרן אזוי שטאַרק אויפגעשלאָגן, אז אויסלענדישע יידן זאָלן זיין סטאַביל באשעפטיקונג פון יידישע ארבעטער מלוכה".

„עס זענען אונטערגעזונען געוואָרן שריט ביים אינערן מיניס־טעריום אין בערלין, כדי צו באקומען א דערלויבעניש אויף א וווייטער דיקער באשעפטיקונג פאר די יידישע ארבעטער. ס׳איז אבער א גרויסער ספק, אויב די באמיונגען וועלן געקרוינט ווערן מיט דערפאָלג. די אין די קוילנגרובן באשעפטיקטע יידישע ארבעטער זענען שוין אין אנפאנג פון דער וואך בעצוווונגען געוואָרן דורך פאָליציי צוריקצוקערן צו זייערע הייַמען".

מ׳דארף נאך צוגעבן, אז צווישן די 300 ארבעטער האבן זיך געפונען אן ערך 50 פון בענדין און דער אומגעגנט.

ווי מען זעט איז אויך אין די אויבערשלעזישע גרובנס געווען די סיבה דער עקאָנאָמישער אנטיסעמיטיזם, אָנער דאָסמאָל נישט מצד

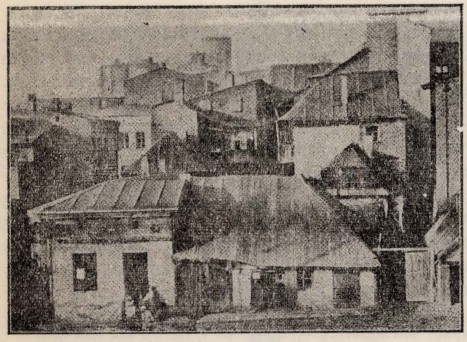

א פראגמענט פונם ריבנע בעסל (דאס יאטקע בעסל)
מראה בקרן סימטת ריבנא (סימטת האיטליזים)

די גרובן־אייגנטימער, נאר מצד די פרייסישע רעגירונגס־ספערן. מ׳האָט די יידן נישט געדופט אלס אויסלענדער נאר אלס יידן, וויייל א פאקט איז, דאָס הונדערטער קריסטלעכע ארבעטער פון פוילן און גאליציע האָבן אן שום שטערונג סטאָביל געארבעט אין די אויבער־שלעזישע קוילנגרובנס.

אן אויסנאם האָבן די דייטשן געמאכט בעת דער וועלט־מלחמה, וועז ס׳האָט זיי אויסגעפעלט ארבעטס־הענט צוליב דעם, וואס כמעט אלע יינגע מענער זענען געווען אויף די שלאָכט פעלדער. אזוי טרעפט מען אין יענע צייטן אייניקע הונדערט יידישע ארבעטער פון זאג־לעמבעג וועלכע זענען באשעפטיקט אין דער אויבערשלעזישער, און טיילווייז אויך אין דער זאגלעמביער בארגבוי־אינדוסטריע.

ביים היינטיקן טאָג זענען אין דער דאָזיקער אינדוסטריע כמעט נישט בנמצא קיין יידן.

מ. קאנטאר־מירסקי / פון דער יידישער פארגאנגענהייט אויפן שטח פון זאגלעמביע און אומגעגנט

(XVI—XIV י״ה)

אויפן שטח פון זאגלעמביע און דער אומגעגנט באווייזן זיך יידן, דאָ און דאָרט, אלס רייזנדע סוחרים, שוין אין 10־טן י״ה. צום סוף פון 11־טן י״ה, נאך די רדיפות אין טשעכיע, פליסט צו די ערשטע כוואליע פליטים קיין זאגלעמביע, וואס ווערט פאר זיי א מין מקום־מקלט, און ווי הינטער א פעסטונג געפינען זיי א באהעלטעניש און אפילו שוץ.

אן אנדערע גרופע יידן קומט אויפן שטח פון זאגלעמביע נאכן יאָר 1226, ד. ה. נאָך די צווייטע פארפאָלגונגען אין טשעכיע. איינ־צעלנע פאמיליעס באזעצן זיך אין בענדין, טשעלאדזש, שעווער, קאָזשעגלוּוו זשאָריק און פילץ. אויפן סמך פון קאַזשימיעזש דעם גרויסנס א פריווילעגיע, אין יאָר 1368, באזעצן זיך אַ פאר משפחות אין בענדין און איינע אין שיעלצע[1].

אין אנהויב פון 15־טן י״ה, ווען אין דייטשלאנד האט מען אויפס־ניי אָנגעהויבן ארויסצוטרייבן יידן מיט דער הילף פון פאָגראָמען, ווען אין קעלן, מיינץ, אויגסבורג, ערפורט, ווירצורג און מאגדעבורג איז מען זיך אומברחמנותדיק באגאנגען מיט יידן, באזייטנדיק זיי פון דאָרט, און שפעטער, ווען אין דייטשלאנדס דרכים זענען נאָכ־געגאנגען אונגארן, די אלפישע מדינות, שפאניע און פאָרטוגאל — האָבן זיך אין זאגלעמביע געפונען גרעסערע גרופעס יידן, דער עיקר אין בענדין, ווו זיי זענען אנגעקומען פון טשעלאדזש, שעווער און קאָזשעגלוּוו, ווערנדיק פון דאָרט באזייטיקט לויט א באפעל פון די קראָקעווער ביסקופן. אין דערזעלביקער צייט באזעצן זיך יידן אין וואָלבראָם און אביסל שפעטער אויך אין אָלקוש, ווו זיי זענען בקרוב דערגאנגען צו באדייטנדיקע איינפלוסן, ווייל אפילו אין זאלץ־אמט האָבן זיי געהאט אן אייגענעם פארטרעטער, אין דער פערזאָן פונם אונטער זאלץ־באאמטן הערמאן זעליק (אין יאָר 1437).

שוין ביים סוף פון 15־טן י״ה, זענען די בענדינער יידן געווען זייער שטארק אָרגאניזירט און האָבן געהאלטן די מאכט איבער זייערע מיטגלויביקע, וואָס האָבן געוווינט אין דער סביבה פון זאגלעמביע, ווי אויך אין מיסלאָוויץ, בויטן, כאָזשוּוו און טיכוי. בענדין איז געווען דער צענטער פון יידנטום. דאָ האט זיך קאָנצענטרירט זייער געזעל־שאַפטלעך, פאָליטיש און רעליגיעז לעבן, ווי אויך דאָס געריכט. צו דער בענדינער קהלה האָבן אנגעהערט די אונטער־קהלות אין מיס־לאָוויץ, בויטן, כאָזשוּוו, אָלקוש, וואָלבראָם און פילץ.

אויפן סמך פון סטעפאַן באַטאָריס א פריווילעגיע, אין 16־טן י״ה, איז די יידן דערלויבט געוואָרן איבעראל צו וווינען, עס זענען אָפגעשאפט געוואָרן די גרענעץ־פאָסטנס אין די שטעט, און יידישע סוחרים זענען אויסגעגלייכט געוואָרן — אין רעכטלעכער הינזיכט — מיט די קריסטלעכע. אין אָלקוש האָט מען יידן דערלויבט צו ווערן גרובן־אייגנטימער און אויך זיך צו פארנעמען מיט מעטאַל־האַנדל. ארום דעם יאָר 1596 האט דער אמט פונם קעניגלעכו מס־איינמאָנער ביי דער אָלקושער גרובנס פארנומען דער ייד משה עזרה.

אויב ס׳האַנדלט זיך וועגן בענדין, האָבן די היגע יידן גענאָסן פון באַטאָריס פריווילעגיעס, ווייל אין די „בענדינער אייביקע ביכער״, די אזוי גערופענע לאנדוואָיטישע, טרעפט מען זיך, אין יאָר 1584, צום ערשטן מאָל מיט דעם נאָמען „יאָסעק דער אומגלויביקער ייד״[2]. וועלכער באזיצט א הויז נעבן „רויזן מאַרק״. אין פאָלגנדיקן יאָר, פיגורירט אין די דערמאָנטע ביכער א צווייטער הויז באזיצער נעבן מארק, דאָס איז „דער אומגלויביקער ייד יאקוב״. אין יאָר 1587 האָט אן אנדערער ייד, יעקב ברוך, געקויפט א הויז אין דער שטאָט ביי מאַרטשין ראַטשיבאָרסקי, ווידער די יידישקע רויזע אַבראַמאָוואַ האט געקויפט ביי מאַרטשין שאַניאַווסקי אַ הויז מיט א ברויעריי און א סטאָדאָלע פאר 700 פוילישע גילדן. צום סוף פון יאָר 1593 טרעפט מען ווידער אין די „אייביקע ביכער״ דעם נאָמען „מארעק, דער אומגלויביקער ייד״, וועלכער האט געקויפט א הויז הינטערן שלאָס, ביי וואַווזשינעץ וואַרמוז. פון דעם מאָמענט אן, באווייזן זיך יידן אין דער שטאָט אויף פארשידענע גאסן, און אויך אין מאַרק אַלס הויז אייגנטימער, ווי צב״ש די יידן יצחק זלמן, רויזע לעווקאָוואַ, איצעק מאַרקאָוויטש, אברהם מייעראָוויטש, יעקב און יוסף אַבראַמאָוויטש, ווי אויך פיל אנדערע.

אין אָלקוש איז צו א גרויסן איינפלוס אין דער באַרגבוי־אינ־דוסטריע דערגאנגען דער ייד מאַרעק פאַקטאָר מיט זיינע זין עליאש און יאַקוב, און די זאלץ־אמט־ביכער דערמאָנען דעם נאָמען נתן

א פראַגמענט פון דער פישער געגנט אויף דער זאוואַלע גאס (די קאסטענעס) מראה של איזור הדייגים ברחוב זאַואַלה

געבלער, א גרובן אייגנטימער און באזיצער פון א בליי־הוטע, וואָס האט זיך גערופן „שמידאָווסקא״.

אויב ס׳האַנדלט זיך וועגן פריווילעגיעס, וואָס זאגלעמביער יידן האָבן באקומען, אדאַנק דער השתדלות פון בענדינער יידישע ראשים, איז די עלטסטע פריווילעגיע געווען פון קאַזשימיעזש דעם יאַגיעלאָנער, אין יאָר 1453. די דערמאנטע פריווילעגיע זאגט, אז די יידן אונטער־ליגן דער קעניגלעכער מאַכט, און דעם קעניגס פארטרעטער איז דער וואָיעוואָדע אדער דער סטראָסטע. די יידן אונטערליגן נישט קיין שטאָטישן געריכט, נאָר זייער אייגענעם בית־דין, מיט אפעלאציע־רעכט צו די סטאראָסטע אדער וואָיעווודזקע־געריכטן. אן אנדערע פריווילעגיע פון אלעקסאנדער דעם יאַגיעלאַנער, אין יאָר 1505, גלייכט אויס די יידן אין הינזיכט פון שטייערן, צאָל, אָפצאָלן, מאָס־טאָווע, מיט די קריסטלעכע סוחרים. אין יאָר 1532 גיט דער קעניג זיגמונט I ארויס א מאניפעסט, וועלכער זאגט, אז די יידן, טראָגנדיק אויף זיך אלע לאַסטן און שטייערן לטובת דער רעפובליק, זענען מחויב צו געניסן פון אלע רעכט, וואס דינען אנדערע מלוכה־אונטער־טאַנען. אין זעלבן מאניפעסט דערלויבט דער קעניג יידן זיך צו פארנעמען מיט האנדל און פירן געשעפטן.

1. 3 קילאמעטער פון בענדין.
2. אין די אלטע אמטלעכע אקטן זענען ביי א יידישן נאמען שטענדיק צוגעגעבן געווארן די ווערטער „אומגלויביקער ייד״.

משה מאנעלע אין ש. ראטענבערג / די פנקסים פון די בענדינער חברות

די אלטע יידישע פנקסים פון פארשידענע חברות אנטהאלטן אין זיך — אויסער ידיעות, וואס האבן א דירעקטן שייכות צו דער באטרעפנדיקער חברה און אירע מיטגלידער — אויך באדייטנדיקע געשיכטלעכע מאטעריאלן, וועלכע זענען פון גרויסער וויכטיקייט פאר די געשיכטע פון די יידן אין דער שטאט און אפילו פאר דער געשיכטע פון די יידן אין לאנד.

די פנקסים געבן אפט א בילד פונם קולטורעלן, עקאנאמישן און טיילמאל אויך פון פאליטישן מצב פון די יידישע קהלות פאר דער צייט, אויף וועלכער די רשימות און איינשרייבונגען אין די פנקסים באצייכן זיך.

פאר אונז ליגן די פנקסים פון די בעזדינער יידישע חברות און פון די דאזיקע פנקסים וועלן מיר געווייר, אז זייער אלטע צייטן געפינט זיך אין אונזער שטאט א גאנצע ריי קולטורעלע, עקאנאמישע און פילאנטראפישע אינסטיטוציעס, וועלכע זענען פארצייטנס אנגעוואקסן און פארשוואונדן. „חברות". ליידער זענען אבער אין די פנקסים פון די חברות נישט שטענדיק פארצייכנט געווארן די וויכטיקסטע היסטארישע אויסן פנקסים, וואס וואלטן עקאנאמישן אינטערעסירן דעם געשיכטע־פארשער. דאקעגן געפינט מען גאנץ אפט פארצייכענונגען פון א קלע־נערער וויכטיקייט. ס'קאן זיין, אז גראד די וויניק וויכטיקערע געשעענישן האבן ארויסגערופן א געווייסן אינטערעס ביי די חברות־מיטגלידער, וועלכע האבן זיי פארשריבן לזכרון אין פנקס פון דער חברה.

צו דער דאזיקער ארבעט האבן מיר זיך באנוצט מיט די פאלגנ־דיקע פנקסים: „פנקס מאנשי חסד של אמת דפה בעזדין" (חברה קדישא), „חברה חייטים", „חברה הכנסת כלה", „חברה תהלים", „חברה נושאי המטה" און „חברה מלביש ערומים".

I.

„פנקס מאנשי חסד של אמת דפה בעזדין"

(חברה קדישא)

דער דאזיקער פנקס איז דער וויכטיקסטער און עלטסטער מקור פאר אונזער ארבעט.

דאס איז א קליין דיק ספרל, געבונדן אין לעדער, נומערירט פון 1—178, אויף אלטע, מאטע בלעטער, וואס זענען טיילווייז פאר־געלט און טיילווייז גרין־גרוי פון אלטקייט. די וויטערדיקע בלעטער זענען שוין סאטינירטן, שווערן און גלאט־וויסן פאפיר. די ערשטע בלעטער, וואס האבן דאס נומעראציע, שטעלן מיט זיך פאר א קנקן ישן מלא ישן נושן, דאקעגן די וויטערדיקע נייע בלעטער זענען זייער וויניק באשריבן און בילדן א חדש שאפילו חדש אין בו. דער פארמאט פון פנקס איז 14X18 צענטימעטער, די דיק — צוזאמען מיט די אין לעדער און ברוינע לייוונט איינגעבונדענע טאוולען — האלט 11 צ"מ, קיין שער־בלאט איז נישט פאראן. אויפן בלאט, וואס געפינט זיך פארן נומער 1 איז פארצייכנט, מיט א שפעטערדיקע האנטשריפט, פאלגנדיקעס: „פנקס דח"ק מ"ק בענדין מימים קדמונים". ד"ה „דער פנקס פון דער חברה קדישא פון דער קהלה בענדין זייט אלטע צייטן". אחוץ דעם, איז פאראן אויף דעם דאזיקן בלאט פאלגנדיקע נאטיץ: „בזה הפנקס נמצא כמה אנשים שנכתבו בפנקס הח"ק בשנת תמ"ז לפ"ק כמו שנמצא בדף 16 וגם 17 וגם בכמה דפים גם בדף ה' ע"ב נמצא חשבון משנת ת"מ לפ"ק". עס הייסט: „אין דעם פנקס געפינען זיך מענטשן, וואס זענען איינ־געשריבן געווארן אין פנקס פון דער חברה קדישא אין יאר תמ"ז (1687), אזוי ווי ס'איז צו זען פון בלאט 16 און 17 און אויך אויף פיל אנדערע בלעטער, אויך אויפן בלאט 5, זייט 2 געפינט זיך א חשבון פון יאר ת"מ (1680)".

אויף דער זייט נומער 1 געפינן זיך פאלגנדיקע וויכטיקע געשיכט־לעכע פארצייכענונגען, וועלכע זענען איינגעפאסט אין א שטארקער, העברעאישער מליצה־שפראך:

„בעז"ה.

„חקקתי על לוחות העדות בתוך הפנקס דחברה קדישא דגומלי חסדים טובים של ביקור חולים ועושים חסד עם החיים והמתים: גם להעלות נר תמיד בביהכ"נ הקדושה, אש תמיד תוקד בו ודומיא דכי הוא זה, אות באות כתבתי בפנקס הגבאים דק"ק למען תהי' לאות ולמשמרת, לדורי דורות ויהי' להם למזכרת: קבעתי ביתדות ומסמרות. האויב דבר וחרב ורעב ויגון אשר קרנו במדינתנו מדינת פולין מיום התחלת השערורי' ותרועת מלחמה בשנה זו תקצ"א. והסימן „קצתא" כי קצנו בחיינו מצר ומצוק אשר הציקנו. ודבקה לארץ בטנינו. חסדי ד' כי לא תמנו: ולא כלו רחמיו. וברוב רחמיו ורוב חסדיו הושיענו: וכל טוב גמלנו: ואשא קינה והספד על כל המתים אשר בעירנו נגוועו בעוונינו מבין המצרים עד כ"ב מנחם אב גוועו וגם מתו בתוך הדבר פה יותר ממאה נפשות והיום נגילה ונשמחה כי שוד גמר והמגפה נעצרה פנחס זה אליהו הנביא יבא אלינו ויגאלינו לפרט.

ובזה החילותי: אהה תבל התפלשי בעפר רדי ושבי על הארץ. בכי חלד וספדי כי נמוס כל לב ונמוגו כל הארץ. מכליון הדבר והמגה וחרץ: אשר ממש כמוהו לא נהייתה במדינותינו משמי שמי ערץ: ולא עלינו בלבד החרון אף יצא רק על הכלל כולה יצא ממש קהלות הקדושות גדולות ונפלאות עלה הפורץ: ולו ישחית והרבה להשיב אפו ויעיר כל חמתו. בכלל ובפרט שתינו קובעת כוס התרעילה מיד ד' וידינו תרפינה. הירא איש שוט מכות עליון נגדו ועמודי לבבו לא תמוטינה: הילך איש על גחלי אש עליון ורגליו לא תכווינה: היאכל איש מרורת ראש ולענה מסוכה עם חמת פתנים ולא נודע כי באו אל קרבנה: לכן אחי ורעי חקקו זאת על לבבכם בעט ברזל ועופרת. ותהי זאת לכם למזכרת: למען האמת לא יהי' נעדרת .... הצרות רבות ורעות: ויגון ואנחות: משנה זו: קצתא לפ"ק קצנו בחיינו ..... כוס התרעילה ושתינו מי המאררים המרים .... ותרועת מלחמה מהתנגדות המדינה לבין הקייזר מרוסיא אויב דבר וחרב ורעב ויגון תכפו עלינו. תלאות רבות עברו על ראשינו. ויום ליום יביע אומר יום צרה ותוכחה: יום בכי ומספד גדול ואבל ליהודים. כי גדע בחרי אף את קרן ישראל ועברתו כי קשתה מחוץ שכלה חרב ובבית כמות רעב כי יהי': דבר כי יהי'. גם כל חלי וכל מכה ידכאו נפש גבר. שושנה ממעל ומתחת זכו נזיר. ומשלג צחו מחלב טרם עתו. עלה הכורת עליו. ארז אשר בלבנון עלי באר מים שתולה. והאדמה תתן יבולה: פתאום זעם ד' עבר עליו ושטף. ובעודו באבו יקטף. פתאום יצאו הגזירה ויבא המשחית בסופה ובסערה. וחרבו שלופה

מתער השכירה. בשצף קצף ובגערה. ויאמר כה דיבר המלך רדה מהרה. ובתוך ששה שעות ולא יותר ממעת לעת מפקידה לפקידה ... ולך לך אל ארץ הגזירה. אל ארץ צוקה וצרה. בכיחו וניעו מלמעלה ובשילשל יצאה מלמטה. נשא ..... עליו את עוונותיו אל ארץ הגזירה. ופור התפוררה. וכל רודפי השיגו פה בין המצרים בצוקה וצרים. ומבלי אין קברים במיצרים בבית עלמין אשר נתיסד פה יותר ממאתים שנה חוץ הבית עלמן ישן נושן הוכרחנו לקבור את מתינו בבית עלמן חדש ובכסף מלא ימכרו לו העירונים דפה שלשה מאות זהו במחיר כסף וחוץ לזה צינש לכל שנה עשרים זהו ויהיו המתים במגפה אצל יהודים תוך שתי שבועות יותר ממאה נפשות ובתוכם יראים ושלימים צדיקים וצדקניות זכרים ונקבות נערים וילדים וקנים עם נערים בחורים וגם בתולות ילדים וילדות והיום גילה מגפה נעצרה לפרט. ומעתה תכלה שנה וקללות ותחל שנה וברכותי ומובטחים אנחנו אי"ה בשנה הבא תקצ"ב לפ"ק לפרט דוי סר גם החרון. ואז אולם בשיר ירון ויהי ג"כ הפרט אליהו הנביא יבא ומלך המשיח ... ויבולע המות לנצח ומחה ד' דמעה מעל כל פנים וחטאותינו יכופר. גילה מגפה נעצרה לפרט פ"ק בענדין.

נאום הק' נחום רוזאניס רב דפה חלוש מאוד ותש כוחי מחמת הצרות ד' יהפוך הכל לששון ולשמחות ונס ממנו יגון ואנחות.

אתה ד' תזכיר לנו החסד והאמת פ"ק יצ"ו כי המתים אשר מתו בשתי שבתות כפו הנכרים להוציאם בשבת ובשבת קודש פ' עקב תקצ"א באו הנכרים בחרבות ורמחים עלי השדה במקום אשר היו מוטלים על פני השדה פרוצה בלי חומה כי עדיין נתחדש מהתחלת המגפה והיו הקברים פתוחים מיום ו' עש"ק ושומרים היו משמרים חמשה מתים שתי נשים וילדה אחת ושני זכרים אשר לא היה אפשר לקברם קודם שבת קודש מחמת שנחשך ונתקדש היום שבת. וקשרו הנכרים חבלים ברגלי המתים וסחבו וגררו המתים ככלבים ערומים בלי תכריכים וזרקו אותם זעג"ז וזכרים עם הבתולה הילדה יחדיו אומללו: והכו היהודים במכות הרצח ועם כל זה לא חללנו את השבת והנכרים היו מכסים אותם בעפר ואח"כ בחול פתחנו אותם בצנעה ונהגנו בהם כבוד כפי המבואר בספר חסידים ..... ובבאר היטב סוף סי' שמסג בי"ד ... ובפרט בשעת המגפה משום פקוח נפש ושמרנו השתי שבתות ובודאי בזכות זה נזכה לגאולת המשיח ולחי' העוה"ב אמן סלה".[1]

אין די אויבנדערמאנטע נאטיצן געפינט זיך א באשרייבונג פון געשעענישן, וואס זענען פאָרגעקומען אין בענדין אין דער צייט פון די שלאָפקייטן אינם אויפשטאנד־יאר 1831 וועז ס'האט זיך צעפלאָקערט דער באפרייאונגס קאמף קעגן דעם צארישן אקופאנט.

דער קורצער אינהאלט פונם אויבן ציטירטן העברעישן טעקסט איז פאלגנדיקער:

„איך קריץ איין אין דעם פנקס פון דער חברה קדישא פון גומלי חסדים און ביקור חולים און וואס טון חסד מיט די לעבעדיקע און טויטע און וואס זייער אויפגאבע איז אויך צו זארגן דאס עס זאל שטענדיק ברענען דער נר תמיד אין דעו הייליקער שול און גלייך צו דעם דאזיקן אינהאלט אות באות האב איך אייגנעשריבן אין פנקס פון די גבאים פון אונזער

1. די פונקטירטע ערטער באצייכענען אומלעזבארע וועדטער פונם ששארק אפגריבענעם טעקסט.

היליקער קהלה, כדי ס'זאל בלייבן א צייכן און אן אינבער־ליפערונג פאר אלע קומענדיקע דורות צום אנדענק. דאס אומגליק האט אונז געטראפן דורך דעם שונא אין שווערן קאמף און הונגער אין אונזער מדינה, פוילן זייט עס זענען אויסגעבראכן די קאמפן און אומרוען אין יאר תקצ"א (1831). און דער סימן איז „קצתא", ווייל ס'איז מיאוס געווארן אונזער לעבן פון דעם ענגעניש און אין גרויסע ליידן — ביז דער אויבערשטער האט אונז געהאלפן אין זיין גרויס דערבארמ־קייט, וואס הערט קיינמאל נישט אויף פון אונז. איך וויל דעריבער דא אפהאלטן דעם הספד איבער די מתים, וואס זענען געפאלן אין אונזער שטאט אלס קרבנות פון אונזערע זינד.

געווען איז דאס צווישן די 3 וואכן (ד. ה. זייט דעם 17־טן תמוז) ביז כ"ב מנחם אב. עס זענען געשטארבן און אומגע־קומען פון די שלאפקייטן מער פון הונדערט נפשות. און הייבט פריין מיר זיך דאס דער רויב האט זיך געענדיקט און די מגפה איז אויפגעהאלטן געווארן. און מיט דעם וויל איך אנ־הויבן: א! וועלט, דארפסט זיך וואלגערן אין שטויב, נידער אראפ און זעץ זיך אויף דער ערד. די גאנצע מענטשהייט דארף ווייזן און קלאגן, ווייל יעדעס פילנדיקע הארץ מוז צעגיין און די גאנצע ערד מוז צעשטערט ווערן פון דער פארניכטונג פון דער שוועדט און מגפה, וואס אזעלכעס איז ממש נאך נישט געווען אין אונזער מדינה זייט אלטע צייטן. און נישט בלויז ביי אינז איז דער דאזיקער צארן אויסגעגאנגען, נאר אויך אויף דעם גאנצן כלל פון פיל גרויסע און היילויקע קהלות. דעריבער געדענקט ליבע ברידער די צרות פון יאר תקצ"א וועז ס'איז אויסגעבראכן דער אויפשטאנד פון דער מדינה אנטקעגן דעם רוסישן צאר. יעדער טאג איז געווען ערגער פונם פריערדיקן. די יידן זענען געווען אין די גרעסטע צרה. פון דרויסן האט די שוועדט אומגעבראכט און פון אינ־ווייניק האט דער הונגער פארפייניקט צום טויט. דעמאלט זענען אויסגעבראכן די שלאפקייטן. געווען איז דאס אין א רויקער צייט, וועז פולוצלינג איז אויסגעצאמן געווארן גאנס צארן און עס זענען פארטריבן געווארן מחנות אין פארלויף פון 6 שעה לויט א באפעל... און זיי האבן געמוזט אנטלויפן איז לאנד פון גזרות. און ווייל ס'האבן אויסגעפעלט קברים צוליב די שלאפקייטן אויפן היגן בית עלמין וואס איז דא געגרינדעט געווארן שוין מיט העכער 200 יאר צוריק, אחוץ דעם גאר אלטן בית עלמין, זענען מיר געצוווונגען געווען צו באגראבן די מתים אויפן נייעם בית־עולם, וואס מיר האבן געקויפט פארן פולן פרייז ביי די היגע מיעשטשאנעם (שטאט־אייגווויניער). 300 גילדן האבן מיר באצאלט אין זילבער־ווערט, אויסער דעם אויך מס פון 20 גילדן יערלעך. און עס זענען אומגעקומען פון די יידן אין דער מגפה במשך פון 2 וואכן מער פון 100 נפשות. צווישן זיי האבן זיך געפונען יראים און שלימים, צדיקים און צדקניות, מענער און פרויען, ייגע קינדער און אלטע לייט, בחורים און אויך מיידלעך. און הייבט פרייען מיר זיך, ווייל די מגפה האט אויפגעהערט און זאל שוין דאס קומענדיקע יאר תקצ"ב זיין גליקלעך און ס'זאל אוועק־גיין דאס אלטע יאר מיט זיינע קללות און ס'זאל זיך אנהויבן דאס נייע יאר מיט ברכות.

דאס זענען די ווערטער פון היגן רב ה"ק נחום רוזאניס, וועלכער איז זייער שוואך מחמת די צרות. דער אויבערשטער זאל אלץ איבערדריין צו פרייד און צום גוטן".

וויטער וועט אין דער נאטיץ דערציילט, אז —

„די נישט יידן האבן געצוואונגען די יידן ארויסצופירן די מתים, וואס זענען געשטארבן אין די 2 שבתים. אין שבת פ׳ עקב תקצ״א זענען די נישט יידן געקומען מיט שווערדן און פיקסע אויפן פעלד, ווו מ׳האט פרייטאג נעבן די אפענע קברים אוועקגעלייגט די מתים, ביי וועלכע עס זענען אוועק־ געשטעלט געווארן שומרים. עס זענען דאן געבליבן 5 מתים, 2 פרויען, א מיידעלע און 2 מענער, וועלכע מ׳האט שוין נישט באווײזן קובר צו זיין פאר שבת, ווײל ס׳איז שוין געווארן פינסטער אין דער שבת איז איינגעטרעטן. די נישט יידן האבן דאן אנגעבונדן שטריק אין די פיס פון די מתים און האבן זיי ארומגעשלעפט נאקעטע אן תכריכים און ארומגעוואלפן איינעם אויפן אנדערן, מענער מיט דעם מיידעלע צוזאמען. זיי האבן אויך די יידישע שומרים געשלאגן מכות רצח. און דאך האבן מיר נישט געוואלט מחלל שבת זיין. די נישט יידן האבן צוגעדעקט די מתים מיט ערד. נאך שבת האבן מיר אין עהיים צוריק ארויסגענומען די מתים און געטון זייער רעכטס בכבוד, לויט ס׳איז אנגעווײזן אין די יידישע ספרים. מיר האבן די 2 שבתים אפגעהיטן און בזכות זה וועלן מיר זוכה זיין דאס משיח וועט קומען און צו האבן עולם הבא. אמן״.

נאך דעם גייט א ליסטע, וואס רעכנט אויס 118 נפטרים ביי די נעמען, אדער די עלטערנס און קרובימס נעמען.

אויף די פאלגנדיקע בלעטער פון פנקס געפינט מען איינשרײ־ בונגען פון מיטגלידער אין דער חברה. אזא מין איינשרייבונג אנט־ האלט געווײנלעך דעם נאמען און פאטערס נאמען פונם נייעם חבר, דערביי וועט אויך באצייכנט וויפל ער האט געגעבן איינשרייב־ געלט אין בארן און וויפל ער איז שולדיק געבליבן, אחוץ דעם, אויך וויפל ער איז זיך מתחייב צו צאלן וועכנטלעך. ביי יעדער איינ־ שרייבונג געפינט זיך א באמערקונג, אז דער באטרעפנדיקער האט אויף זיך גענומען די פליכט אויסצופירן אלע תקנות פון דער חברה און, אז ער איז אַ גלייכבארעכטיקטער חבר צו אלע ענינים, וואס האבן א שייכות צום לעבן פון די חברה מיטגלידער.

צום סוף קומט געווײנלעך די איינשרייב־דאטע און די אונטער־ שריפט פונם איינשרייבער.

אויף דער צווייטער זייט פון בלאט נומער 18 געפינט מען איינגעשריבן א געוויסן מיטגליד יוסף בר׳ מאיר, מיט דער צושריפט: „מע״ק (מעות קדימה) חי״ג (ח״י גדולים), נתן ו״ג ע״כ תמ״א, נמצא נ״ח (נשאר חייב) י״ב ג״. נאך דעם גייט א גאנצע ריי פון חשבונות, וואס ער האט איינגעצאלט אין די פאלגנדיקע יארן: תמ״ב, תמ״ג אאו״ו און וואס ער איז שולדיק געבליבן (נתן ..... ג׳ ..... ונ״ח ..... ג׳).

אויף זייט 26 געפינט זיך פאלגנדיקע נאטיץ, דאטירט פון תרי״א, פארצייכנט דורכן דעמאלסטיקן רב הרב חיים דוד לאנגפוס ז״ל.

„לזכרון זאת רשום בספר בעט סופר שבגמול הטוב והחסד שעשו הני תרי חברי ה״ה היקר כ״ה צבי הירש נ״י פוטרמן וחברו ה״ה היקר כ״ה משה יוסף נ״י פירשט לבקר את החולים בעת יצא הזעם ר״ל בשנת תר״ט ושמו נפשם בכפם להציל נפשות עמנו ב״י בכל כוחם, וגם היקר ר׳ משה יוסף הי״ל משמש את החברא כמה שנים באמונה, לכן הסכימו כל בני הח״ק לרשום זאת למזכרת, ובעת התאסף הח״ק אל המשתה כמנהגם יבואו האנשים האלה אתם בהקהל בלא מחיר כסף, ויאכלו את פירותיהם בעוה״ז והקרן קימת לעוה״ב״.

איבערזעצונג:

„דא זענען נאטירט געווארן צום אנדענק פאר זייערע גוטע מעשים די 2 חברים ר׳ צבי הירש פוטערמאן און ר׳ משה יוסף פירשט, וועלכע האבן אין יאר תר״ט (1849) בעת ס׳זענען אויסגעבראכן די שלאפקייטן כסדר מבקר חולים געווען, אייר־ שטעלנדיק זייער אייגן לעבן, כדי צו ראטעווען די קראנקע. אויך איז דער דערמאנטער ר׳ משה יוסף זייט לאנגע יארן משמש די ח״ק באמונה. דעריבער איז באשלאסן געווארן, ווען די ח״ק קומט זיך, לויט זייער מנהג, צוזאמען צו דער משתה, זאלן די אויבנדערמאנטע חברים האבן דאס רעכט זיך צו באשטיליקן אן יעדן אפצאל. אזן זאלן זיי עסן די פירות אויף דער וועלט און דאס קרן זאל זיי בלייבן לעולם הבא״.

אויף זייט 27 געפינט מען פאלגנדיקע נאטיץ אן אונטערשריפט:

„ע״ד שהח׳ הנ״ל במשתה החברה בש״ע (שמיני עצרת) העבר שנת תקכ״ז לפ״ק פער פיו לבלי חוק בדברים אשר לא כדת אשר אין להעלותן על הכתב גלל כן עלה במוסכם המשגיחים בח״ק והגבאים ושאר בח״ק לענוש אותו תחלה בגופו שיהיו נדחה מן הח״ק פגול הוא לא ירצה לעולם חוץ שאר עונשים לעונשו כשיהיה שעת הכושר ולמען תהיו זאת למשמרת כתבנו את המאורע״.

איבערזעצונג:

„וויל דער אויבנדערמאנטער חבר האט אויף דער משתה פון די חברים אין שמיני עצרת פון יאר תקכ״ז (1767) זיך דערלויבט אויסצודריקן מיט וועדטער, וואס מ׳קען זיי נישט איבערגעבן שריפטלעך — איז באשלאסן געווארן, אין הסכם מיט די משגיחים, גבאים און אנדערע חברים, צו באשטראפן אים מיט דערווייטערן פון דער חברה קדישא, ער איז פאר אונז אומווידיק און אומגעוונשן אויף אייביק, אויסער אנ־ דערע שטראפן, וואס קומען אים ווען ס׳וועט זיין דערצו א געלעגנהייט, אזן כדי דאס זאל בלייבן לזכרון האבן מיר דעם פאקט דא איינגעשריבן״.

אויפן בלאט 24 געפינט מען פאלגנדיקע נאטיץ:

„היום יום ג׳ הח״מ פסח תק״ג לפ״ק הוגבה מעות הקידוש סך ששה עשר זה״ב וי״ב ג׳ אשר מזה הוציאו שמונה ז״ה על כלי הבית חיים שני זה, לאב״ד בעד הדרשה... ח״ג פ״ג בעד דבש להחברא ולהבוררים ששה פ״ג בעד דגים והמותר א׳ זה״ כ׳ ג׳... נשאר ת״י כב׳ הרב אב״ד יצו״.

די דאזיקע נאטיץ דערציילט, אז אין חול המועד פסח תק״ג (1743) איז איינגאסטירט געווארן קידוש־געלט 16 גילדן מיט 12 פוילישע גראשן, פון וועלכע, 8 גל. זענען אויסגעגעבן געווארן אויף בית־חיים כלים, 2 גל. דעם רב פאר דער דרשה, 18 פוילישע גראשן אויף מעד פאר חברה אזן די בוררים, 6 פ. ג. אויף פיש און די רעשט איז איינגעלייגט געווארן ביים רב.

אויפן בלאט 54 זייט 1 געפינען זיך פאלגנדיקע חברים אייר־ שריבונגען פון תקס״א (1801): 2 ברידער, איינער ר׳ יהודא לייב ב״ר גרשון סג״ל, אין דער צווייטער ר׳ שמעון סג״ל, וועלכער איז געווען א רופא און האט מבקר חולים געווען.

אויפן בלאט 53 זייט 1 געפינט מען 2 איינשרייבונגען פון חברים, וואס זענען געמאכט געווארן דורך דעם דעמאלסדיקן מו״ץ ר׳ נחום רוזענים, וועלכער שרייבט זיך אונטער, אין די שפעטערדיקע יארן, אלס רב דק״ק בענדין. אין די דערמאנטע איינשרייבונגען וועט אגנגעגעבן דער פאקט, אז דאס דאזיקע בוך (פנקס) פון דער ח״ק איז געהאט פארלוירן געגאנגען און ס׳האט געפעלט במשך פון 5יאר.

פון בלאט 61 זייט 1 איז אויך צו זען, דאס אין בענדין איז אין

יאָר תנ״א (1691) געפירט געוואָרן א קהלה פנקס. אויצ דעם זעלביקן אָרט געפינט מען א גענויע אָפּשריפט פונם אָפּמאַך צווישן דער קהלה מיט דער ח״ק, לויט וועלכן די קהלה האָט — אלס דעקונג פון איר חוב פון 100 גל. וואָס זי איז שולדיק געווען דער חברה קדישא — איר געגעבן א טייערע ספר תורה, וואס איז געשריבן געוואָרן אויף הערשן־פּאַרמעט, די עמודים האָבן זיך אָנעגהויבן מיט וואָוון (אות ואָו) און די אזכרות (ד״ה די שמות הקדושים) זענען געווען געשריבן מיט א ספּעציעלער פּען און טינט.

פון דער ווייטערדיקער נאָטיץ אויף דער זעלבער זייט איז צו זען, אז מיט דער הלואה האָט די ח״ק געטון א גרויסע טובה דער קהלה, וייל דאָס געלט איז געווען דרינגענד נויטיק פאר א דבר גדול און די מנהיגים פון דער קהלה האָבן זיך געפונען אין א שווערער לאגע, נישט קאָנענדיק זיך פון אַנדערשווו שאַפן געלט.

די בלעטער 62 און 63 אַנטהאַלטן די וויכטיקסטע פארצייכענונ־גען, געשריבן אין יאָר תמ״ו (1686). דאָ איז פעסטגעשטעלט געוואָרן א געוויסע אָרדענונג אין דער פירונג פון דער ח״ק. עס ווערט נאָר־מירט דער צוטריט פון נייע חברים צו דער חברה, ס׳ווערט פאָר־געשריבן דער סדר פון די סעודות, וואָס די ח״ק אָרדנט איין יעדן שביעי של פסח און שמיני עצרת. ס׳איז אפילו אָנגעגעבן לויט וועלכן סדר די חברה מיטגלידער דאַרפן זיצן ביים טיש. די גבאים האָבן געמוזט שטאַרק אכטונג געבן, אז די חברים זאָלן נישט רעדן קיין נאַרישקייטן ביים טיש, נאָר זיי זאָלן זיך האלטן ערנסט און ווירדיק. ס׳ווערן אויך קלאָר אָנגעגעבן די פליכטן פון יעדן חבר. כאַראַקטעריס־טיש זענען די פאָלגענדע פאָרשריפטן:

„8 טעג פאר דער משתה דארף געמאכט ווערן דער צעטל וויפל יעדער פון דער ח״ק דארף געבן געלט אויף מעד. די באשטימטע סומע האָט יעדער געמוזט איינצאָלן אין באר, אפילו יענע, וואָס האַנדלען מיט מעד״.

„יעדער איז מחויב פינקטלעך צו קומען צו דער משתה. אויב איינער קומט נישט, מוז ער געבן טאָפּלט אזויפיל מעד פון דעם, וואָס מ׳האָט אים באשטייערט. דאקעגן אויב ער וועט אויסווייזן, אז ער איז נישט געווען אין דער היים, דארף ער צוגעבן בלוי א העלפט״.

„דער שמש טאָר קיינעם פון די חברים נישט באזונדער איינלאַ־דענען אויף דער משתה, נאָר נאָך דעם ווי ער רופט אויס אין דער שול ווו די משתה קומט פאָר — דארפן אלע חברים אליין קומען אָן באזונדערע איינלאַדונגען״.

„קיינער פון די חברים — און אויך נישט די גבאים — טאָר נישט מיטברענגען קיין פרעמדן אויף דער משתה״.

אויפן בלאט 66 זייט 1 געפינט זיך אַן אָפּמאך מיט א שמש, וואָס וועלנדיק זיך איינשרייבן אין דער ח״ק און נישט האָבנדיק די מעגלעכקייט איינצוצאָלן דאָס איינקויף־געלט, וואס איז פאַרגעזען אין די תקנות פון דער חברה — האָט ער זיך פאַרפליכטעט צו באַדינען די חברה במשך פון 2 יאָר, פון תנ״ב ביז תנ״ד (1692—1694).

אויפן בלאט 66 זייט 2 איז נאָטירט, אז אין יאָר תנ״ד (1694) האָט א געוויסער ר׳ משה מאיר בר׳ אלעזר מקדיש געווען בהקדש גמר פאר דער ח״ק א זילבערן בלעכל, אויף וועלכן ס׳איז אויס־גראַווירט געוואָרן זיין נאמען.

איינשרייבונגען פון חברים און רשימות פון געוויילטע ראשי השגחות, גבאים, רואי חשבונות, געפינט מען צעוואָרפן אן אַ כראָנאָ־לאָגישן סדר איבערן גאַנצן פנקס. די חברים איינשרייבונגען ציען זיך פון יאָר תמ״א (1681) ביז צו דער היינטיקער צייט. דאָס זעלבע איז אויך מיט די רשימות פון די געוויילטע, דורך די קלפות, גבאים פון דער חברה קדישא. די וואַלן זענען פאָרגעקומען יעדעס יאָר אין חוה״מ פסח. דער הויפט ראש השגחה אדער דער על גביהם איז שטענדיק דער מרא דאתרא, וועלכער ווערט אָפט נישט אָנגערופן ביים נאָמען, נאָר בלויז „הרב הגדול דקהלתנו״ און דעריבער איז נישט שטענדיק מעגלעך פעסטצושטעלן ווער ס׳איז דעמאָלט געווען דער רב.

אויפן בלאט 85 זייט 2 איז איינגעשריבן געוואָרן א שטרענגע פאָרשריפט, וועלכע פאַרווערט די חברים — אונטער די שטרענגסטע קאָנסעקווענצן — דאָס שפּילן אין קאָרטן. די דאָזיקע תקנה איז פעסטגעשטעלט געוואָרן אין חוה״מ פסח פון יאָר תפ״ח (1728).

אין יאָר תרכ״ח (1868) איז איינגעשריבן געוואָרן אויפן בלאַט 141, זייט 1, א תקנה, דאָס קיינער פון די ממונים אדער גבאים, וועלכע באטייליקן זיך אויף א זיצונג פון ועד, טאָר קיינעם נישט דאָרט אהין מיטברענגען, אפילו נישט קיין חבר פון דער חברה קדישא. אונטער א שטרענגע שטראָף, וואס איז דערגאנגען ביז צום דערווייטערן דעם שולדיקן פון דער חברה, איז פארבאָטן געווען צו דערציילן וועגן די פארהאנדלונגען, וואָס זענען פאָרגעקומען אויף דער זיצונג. א נייער חבר איז מחויב געווען צו באַדינען די ח״ק אויף די סעודות במשך פון 3 ימים טובים (שלוש רגלים). ער האָט זיך געקאנט אויסקויפן דערפון, אויב ער האָט איינגעצאָלט אין דער חברה 18 ר״כ (רובל כסף) אדער מינדעסטנס 10 ר״כ, לויטן איינזען פון די גבאים.

אויפן בלאט 148 זייט 2 געפינט מען פאָלגנדיקע נאָטיץ פון יאָר תר״ח (1848), געשריבן דורך דעם דעמאָלסטיקן רב, הרב ר׳ חיים דוד לאנגפוס ז״ל:

„אויף א פארזאמלונג פון די גבאים פון דער ח״ק, צוזאמען מיט די משגיחים, די דאָזאָרעס פון דער קהלה און אויך יחידי סגולה איז באַשלאָסן געווארן, דאָס אזוי ווי ביז דעמאלט איז געווען א תקנה, אז על כל צרה שלא תבא פלעגט די קהלה נעמען פון דער הכנסה 2 חלקים און די ח״ק 1 חלק — זאָל איצט די ח״ק צונעמען די גאנצע הכנסה, ווייל די ביז איצטיקע איינקונפטן האָבן נישט געדעקט די אויסגאַבן פון דער ח״ק, וואס איז צוליב דעם פארזונגען געוואָרן אין גרויסע חובות״.

אונטערגעשריבן זענען די דעמאָלסדיקע דאָזאָרעס און די גבאים פון דער חברה קדישא.

אויפן בלאט 177 זייט 2 געפינט מען א נאָטיץ, דאָס הרב ר׳ ישכר בעריש ז״ל (גרויבארט), וועלכער איז פריער געווען שעדלעצער רב, איז אויפגענומען געוואָרן אלס בענדינער רב אין יאָר תרנ״ג (1893).

באלד אויפן צווייטן בלאט נומער 178 זייט 1 געפינט מען א נאָטיץ וועגן דער אויפנאמע פון הרב ר׳ צבי חנוך הכהן ז״ל (לעווין) אַלס רב אין בענדין, אין יאָר תרפ״א (1931).

נעבן דער דאָזיקער נאָטיץ געפינט זיך די אייגנהענטיקע איינ־שרייבונג פון הרב לעווין ז״ל אלס חבר פון דער חברה קדישא.

אויף זייט 2 פון בלאט 178 ביז זייט 1 פון בלאט 179 ווערט דערמאָנט וועגן א 25 יעריקער יובילייי־פייערונג פארן ח״ק גבאי מענדל פערענס, וואָס איז פארגעקומען אין יאָר תרפ״ד (1924) אין לאָקאַל פון דער קהלה, מיטן אָנטייל פון ד״ר ש. וויינציהער, וועלכער איז דעמאלט געווען ראש הקהל. אויפן באנקעט האט מענדל פערענס באקומען פון זיינע פריינט א זילבערנעם אָנדענק־בעכער מיט א געהעריקער אויפשריפט.

אויף די ווייטערדיקע בלעטער געפינען זיך נאָטיצן פון דער לעצטער צייט וועגן הקפות פון נייע פלעצער, ייאָס זענען צוגעקויפט געוואָרן צום בית החיים. די לעצטע נאָטיץ איז דאַטירט פון 7־טן דעצעמבער 1936.

ווי ס׳איז בולט פון אייניקע ווייטערדיקע נאָטיצן, איז לעצטנס פארלייגט געוואָרן א נייער פנקס פון דער חברה קדישא. פונם דאָזיקן

פנקס זענען איבערגעטראָגן געוואָרן אינם אלטן פנקס געווייסע תקנות, וואָס זענען לעצטנס אָנגענומען געוואָרן דורך דעם ועד און גבאים.

די נאָטיצן אינם אויבן באשריבענעם פנקס וויזן, אז פאר דער צייט פון יאָר 1681, זייט וועז מיר האָבן באריכטן אין פנקס, האָט די בעגדינער יידישע באפעלקערונג געפירט אן אינטענסיווע גייס־טיקע, גזעזעלשאפטלעכע און פילאנטראָפישע טעטיקייט. באזונדערע שפורן האָבן איבערגעלאָזט אויף דעם געווייגלעך אידילישיידישן לעבן אין בעגדין, די פארשידענע אומרוען, אויפשטאנדן און רדיפות, וואָס זענען פון צייט צו צייט אויסגעבראָכן און האָבן שווער געטראָפן די רויקע בעגדינער יידישע באפעלקערונג.

II

פנקס פון דער חברה חייטין

א גענויען איינבליק אינם לעבן פונם יידישן מיטלשטאנד און בעלי מלאכות גיט אונז דער „פנקס מהחברא חייטין" — דער דאָזיקער פנקס האָט א פאָרמאט פון 18 × 28 צענטימעטער, 5 צ״מ דיק, און אין געבונדן אין איינפאכער טונקל בלויער לייוונט. דער פנקס מאכט דעריבער אויפן ערשטן בליק דעם איינדרוק פון א ספר, וואָס געהערט צו געווייגלעכע פאָלקס־מענטשן און בעלי מלאכות.

דער עלטסטער טייל פון פנקס, וואָס איז פארליגט געוואָרן אין יאָר תקס״ז (1807) באשטייט פון 98 בלעטער, וועלכע זענען אדורכגעצויגן מיט א שנור און פארזיגן מיט א ליאָך־חתימה פון „קהל בעגדין". די וויכטערדיקע בלעטער, טיילווייז נומערירט און די רעשט אָן נומעראציע, זענען שוין שפעטערדיקע, וואָס זענען צוגעגעבן געוואָרן אין די לעצטע 30—40 יאָר.

אויפן ערשטן בלאט געפינט זיך פאָלגנדיקע שיינע אייגלייטונג, געשריבן אין יאָר תקס״ז (1807) דורכן דעמאָלסטיקן מו״ץ פון בעגדין ר׳ נחום רזואניס ז״ל, וועלכער דערקלערט די סיבות, וואָס האָבן באווויגן צו שאפן אין אונזער שטאָט א חברה חייטין און אויך דעם ציל, וואָס די גרינדער האָבן זיך דערביי געשטעלט.

ער שרייבט דאָרט:

„הנה נודע לכל שבכל נפוצות בית יהודה וישראל התנדבו להיות חברא קדישא דחיוטין ושאר בעלי מלאכות ויש להם ספר להיות קורין בו בכל שבת וי״ט ומכח זה איש את רעהו יעזורו באם יבאו להם דבר הנוגע כנגד דת ישראל כ׳... הבעלי מלאכות יש להם התחברות עם עולים בצעך ויוכל לצמוח להם איזה הפסידא וגרם בנזיקין ואף גם מכח התחברות אהבת רעים... כל דבר הנוגע לירא׳ת ד׳ ושלמים הם עם ד׳ ועם בני אדם ע״כ עלה במוסכם אצל בעלי מלאכות פ״ק יצ״ו לעשות מבהכ״נ הקדושה והתחייבו עצמם על שלשה שנים אף אמנם, דומיא דכי הכי הוא ולהתחבר באהבה ואחוה וריעות וליקח ספר שיקנו לעצמם ספר משך שנה ראשונה אעפ״כ יתנו לקופת צדקה גבוה סך חמשה עשר ר״ט לשלם בכל שנה סך חמשה ר״ט ובפירוש מותנה ביניהם בתנאי גמור שיותרו להם רצועה להיות תוך החברה הנ״ל אנשים שאינם בעלי מלא־כות... פני הקהל בצירוף המ״ץ ליתן להם הסכמה על זה בדבר שאינו חסר לכלל קהל ובד״ץ (וביות דין צדק) כי הנוגע לדין תורה קבלו על עצמם לשמוע ולשמור ולעשות כל אשר יהי׳ עפ״י דת תורתינו הקדושה וכן הנוגע בדבר שהוא לכלל... מקבלים עליהם לציית כדין כל ישראל רק עיקר מגמותם שיהי׳ ביניהם אהבה ואחוה בכדי שלא יכשלו... כל אומן שונא את אמנתו ושהי׳ אחד לחברו מגין ומצלו בכל אשר יבא עליהם ואין ביד אחד מהם לעזור כנגדו ועתה כי המה יחדיו קשר אמיץ וחזק לאחיי יאמר חזק ונתחזק ויהי׳ בטח ושאנן מפחד רעה כל זה... החיוטין וגם שאר בעלי מלאכות וזה תוכן דבריהם ויתר דבריהם אשר בניהם יתוקן עפ״י תקנות אשר יעשו ביניהם עפ״י רוב מנין ורוב בנין אשר הוא לטובתם והנוגע ליראת ד׳ לעבוד עבודת ד׳ בשלמות נעשה היום יום ו׳ עש״ק אסרו חג של פסח תקס״זיין לפ״ק בעגדין".

(נאָך דעם קומט א ריי אונטערשריפטן פון די גרינדער).

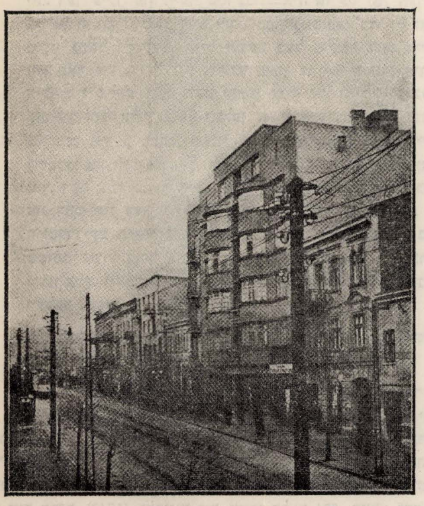

די מאלאכאווסקי גאס
רחוב מלכובסקי

איבערזעצונג:

„עס איז באקאנט פאר אלע, אז בכל תפוצות ישראל האָבן זיך געשאפן חברות פון חייטין (שניידער) און אנדערע בעלי מלאכות, וואָס אַרדענען זיך איין מניגים מיט אייגענע ספרי תורות צו ליינענען יעדן שבת און יום טוב, און מיט דעם העלפן זיי זיך איינער דעם אנדערן. אויך וועז זיי האָבן א רעליגיעזן ענין, ווייל די בעלי מלאכות האָבן פאר־בינדונגען מיט נישט יידן אין די צעכן (קריסטלעכע בעלי מלאכות פאריינען), כדי ס׳זאָל נישט ארויסקומען קיין שאָדן פאר זייערע אינטערעסן. ווייטער ברענגען די חברות מיט זיך אהבת רעים, גוטפריינטשאפט און אויך זאכן, וואָס זענען שייך צו יראת שמים און מענטשלעכע ענינים. צוליב דעם איז אויך באשלאָסן געוואָרן ביי די בעלי מלאכות אין אונזער שטאָט צו שאפן אן ענלעכע חברה און זיך צו פארייניקן אין פריינטשאפט און צו נעמען א ספר תורה פון דער שול. זיי האָבן זיך מתחייב געווען צו צאָלן במשך פון 3 יאָר פאר דער

צדקה הגבוה (קהלה־קאסע) 15 ר״ט (רייכסטאָלער), און יערלע־כע ראטעס צו 5 ר״ט. דעם דאָזיקן אָפּצאָל זענען זיי מחויב אריינצוטראָגן אין דער קהלה קאסע, אפילו ווען זיי וועלן זיך אין ערשטן יאָר קויפן אן אייגענע ספר תורה. אויסער דעם איז בפירוש באשטימט געוואָרן, אז צו דער חברה מעגן אויך גע־הערן מענטשן, וואָס זענען נישט קיין בעלי מלאכות. די פּני הקהל צוזאמען מיטן מו״ץ, זאָלן זיי געבן דערויף א הסכם, אין פאל אויב ס׳ווערט דורך דעם נישט אנטשטיין קיין שאָדן פאר קהל און בית דין צדק, ווייל דאָס, וואָס איז נוגע דעם דין תורה האָבן זיי (די חברה לייט) אויף זיך גענומען מקיים צו זיין און צו הערן אלץ עפ״י דין תורתנו און אין כלל ענינים האָבן זיי זיך מתחייב געווען צו פאָלגן אלץ פּונקט ווי יעדער ייד. דער עיקר פון זייער שטרעבונג איז, אז עס זאָל הערשן צווישן די חברים אייניקייט און גוטפריינטשאפט, כדי זיי זאָלן נישט נכשל ווערן... ווייל יעדער בעל מלאכה האָט פיינט זיין פאך. און ס׳זאָל זיין איינער פארן צווייטן א שוץ און א הילף ביי אלעם, וואָס וועט קומען אויף זיי, ווייל א מענטש קאָן זיך דאָך אליין נישט העלפן. איצט אָבער, ווען זיי זענען צוזאמען אין א פעסטן באנד און איינער וועט דעם צווייטן שטארקן און זיי וועלן זיין זיכער און רויק פון יעדער שלעכטער זאך. דאָס אלץ... די חייטין און אלע אנדערע בעלי מלאכות. און דאָס איז דער אינהאלט, וואָס זיי האָבן אָפּגעמאכט. די ווייטערדיקע תקנות וואָס זיי האָבן מתקן צו זיין וועלן בא־שטימט ווערן דורך רוב מנין און ורוב בנין פון די חברים וועגן אלץ, וואָס איז שייך פאר זייער טובה און לטובת ענינים, וועלכע זענען נוגע יראת שמים.

דאָס איז געמאַכט געוואָרן היינט, פרייטאָג, ערב שבת קודש, איסרו חג פון פסח תקס״ז (1807) לפ״ק בענדין.

אונטערגעשריבן: מ׳ נחום רוזאניס מו״ץ דק״ק בענדין״.

צום סוף פון בלאט 1 געפינט מען פאָלגנדיקע נאָטיץ: „יתר זכיותיהן של החברה חייטין שהשיגו מכבוד המשגיחים דשנת תר״ב לפ״ק תמצאו בדף 94״, ד״ה „די ווייטערדיקע זכיות פון דער חברה חייטין, וואָס זיי האָבן באקומען פון די משגיחים (קהלה דאָזאָרעס) פון יאָר תר״ב (1842) געפינען זיך אויפן בלאט 94״. דאָרט געפינט מען טאקע פאָלגנדיקע איינשרייבונג:

„כבוד המשגיחים בשנת תר״ב הח״מ (החתומים מטה) ציוו על החברא חיוטין להראות להם זכיותיהם הכתוב בפנקס שלהם. ויהי כי בא הפנקס לידי המשגיחים ויחפשו כל הספר וימצאו מה שכתב לעיל שהסכימו הני עשרה אנשים החתומים לעיל שהיו אז משבעה טובי העיר להיות להם מנין ויקראו בתורת ד׳ רק באופן שיתנו בכל שנה שלשה ר״ט והמה לא נתנו עד הנה כלום ותבעו המשגיחים הח״מ אותם על אודות המכס אשר הושם עליהם שישלמו עתה כי כן ד״ת (דין תורתנו): והתנצלו לפניהם באמרם שמיום נחרתה זאת עד עתה שום פרנס ומשגיח לא תבע מהם זאת והם ג״כ לא ידעו מזה עד היום הזה. לזאת תבעו מהם שמיום משך נשיאתם ישלמו ומה שעבר עבר ומחמת כמה הפצרות שהפצירו בהם ומה גם שראו את טוב לבם אשר התקשרו עצמם וקבלו עליהם להזיל זהבם וכספם לצורך בנין בהמ״ד הקדוש כמבואר בפנקס שלהם וגם קבלו על עצמם שינהגו כשורה ע״פ דינא ישראל ושלא ילכו לערכאות לדין רק כשלא יוכלו להשיג משפט ישראל לזאת מחלים אנחנו המשגיחים בצירוף איזה יח״ס (יחידי סגולה) את המכס הנ״ל מעתה ועד עולם ורשות בידם להתנהג בחברא שלהם כאשר עד הנה עשו רק באופן שיעשו כאשר קבלו ע״ע (על עצמם) אכן אם לא יתנהגו בישרם כאשר קבלו אזי המחילה בטילה ורשות ביד המשגיחים אשר יהי׳ אז לתבוע את כל ר״ט שמשנת תקע״ה לפ״ק עד אותו הזמן.

ולראי׳ באו כבוד הרב המאה״ג אב״ד פ״ק וכבוד המשגיחים ואיזה יח״ס (יחידי סגולה) עה״ח (על החתום) אור ליום ד׳ ח׳ שבט תר״ב לפ״ק בענדין״.

איבערזעצונג:

„די משגיחים פון יאָר תר״ב (1842), וועלכע זענען אונטן אונטערגעשריבן האָבן באפוילן דער חברה חייטין צו ווייזן זייערע זכיות (פּריווילעגיעס), וואָס זענען איינגעשריבן אין זייער פנקס. נאָך דעם ווי זיי האָבן אדורכגעזוכט דעם פנקס, האָבן זיי געפונען דאָס, וואָס איז געווען באשטעטיקט דורך די אויבן אונטערגעשריבענע צען מענטשן, וועלכע זענען דאן געווען פון די שבעה טובי העיר, אז זיי (די חברה חייטין) זאָלן מעגן האָבן א מנין און לייענען אין דער ספר תורה, נאָר בתנאי, אז זיי זאָלן צאָלן 3 ר״ט (רייכסטאָלער) יערלעך. און אזוי ווי זיי האָבן ביז איצט גאָרנישט איינגעצאָלט, האָבן די משגיחים וועלכע זענען דאָ אונטערגעשריבן, געפאָדערט פון דער חברה, אז זיי זאָלן באצאָלן דעם שטייער, וואָס איז אויף זיי ארויפגעלייגט געוואָרן. די פאָרשטייער פון דער חברה האָבן זיך מתנצל געווען, אז זייט יענער צייט האָט קיין שום פּרנס און קיין שום דאָזאָר נישט געמאָנט פון זיי דעם שטייער און זיי האָבן דערפון נישט געוווסט ביז אויפן היינטיקן טאָג. דעריבער האָבן זיי געבעטן, אז זיי ווילן באצאָלן פאר דער צייט פון זייער קאדענץ אלס חברה גבאים, און דאָס וואָס איז שוין פאָריבער זאָל מען זיי שענקן. נאָך פיל ביטעס און באמיונגען, און ווייל מ׳האָט געזען זייער גוטן ווילן צוליב דעם וואָס זיי האָבן זיך אויך מתחייב געווען אויסצוגעבן א סך געלט אויף צו בויען א בית המדרש, אזוי ווי ס׳איז איינגעשריבן אין זייער פּנקס, און ווייל זיי האָבן גענומען אויף זיך, אז זיי זאָלן זיך פירן רעגולער לויטן יידישן דין און זיי זאָלן זיך נישט ווענדן צום אלגעמיינעם געריכט נאָר אין פאל ווען זיי וועלן נישט קאָנען דערצילן קיין דין ישראל — האָבן מיר, די משגיחים צוזאמען מיט אייניקע יחידי סגולה, באשלאָסן זיי צו שענקן דעם שטייער און זיי האָבן דאָס רעכט זיך צו פירן אין זייער חברה ווי ביז איצט נאָר מיטן באדינג, אז זיי זאָלן דערפילן דאָס, וואָס זיי האָבן זיך פארפליכטעט. אין קעגנפאל, אויב זיי וועלן נישט דערפילן, וואָס זיי האָבן אויף זיך גענומען, איז בטל די מחילה און עס דינט די משגיחים, וואָס וועלן דעמאָלט זיין דאס רעכט איינצומאנען ביי זיי דעם גאנצן חוב זייט דעם יאָר תקע״ה (1815) ביז צו יענער צייט.

אלס באווייז האָבן אונטערגעשריבן כבוד הרב אב״ד און די משגיחים, ווי אויך אייניקע יחידי סגולה, יום ד׳ ח׳ שבט תר״ב (1842) לפ״ק בענדין״.

מכח דער עקאָנאָמישער טעטיקייט פון דער חברה קאָן מען זיך מאכן א באגריף פונם פאָלגנדיקן אָפּמאך, וועלכער איז אונטערגע־שריבן דורכן דעמאָלסטיקן מ״ץ און די דאָזאָרעס, וואָס איז איינגע־שריבן געוואָרן אין יאָר תקס״ח (1808).

דער אינהאלט פונם אָפּמאך, וואס איז איינגעשריבן געווען אין לשון קודש איז פאָלגנדיקער:

„מיר אונטערגעשריבענע האָבן באשלאָסן, אז צוליב דעם, וואָס ס׳איז שטארק געשטיגן דער פּרייז פון תבואה און די

בעלי מלאכות קאָנען נישט אויסהאלטן די פּויעלים (געזעלן), וועלכע פּאַרלאָזן אויך די בעלי מלאכות, און דער פּראָקער אין לאנד איז געשטערט, מען קאָן נישט אריין און נישט ארויס, דערביבער דארף יעדער בעל מלאכה צו געבן דעם געזעלן א דריט חלק פון פּראַדינסט פון יעדן שטיק ארבעט, נאָכן אראָפּרעכענען די קאָסטן פון די ליכט, וואָס זענען פּאַרבריכט געוואָרן צו דער ארבעט. אויב א בעל מלאכה האָט צו דער ארבעט אויך א לערן יינגל, דארף פּאר אים אראָפּגערעכנט ווערן א גראָשן פון יעדן גילדן. אויב דער געזעל וועט נישט מסכים זיין אויף די באדינגונגען, טאָר ער נישט אָנגענומען קיין ארבעט אין דער שטאָט, און אויך נישט אויפן שטח פון א האלבן מייל ארום דער שטאָט. דער ממונה פון דער חברה דארף זען, אז די פּויעלים זאָלן נישט האָבן קיין עולה ביי דער אָפּרעכנונג. די לערן יינגלעך און געזעלן דארפן פאָלגן די באשלוסן פון דער חברה. דער ממונה האָט דאָס רעכט צו נעמען משכנות פון די, וואָס וועלן זיי נישט פאָלגן, נאָר מיטן באדינג, אז עס זאָל נישט זיין קיין די חוקי התורה און די תקנות פון דער קהלה".

די תקנות פון דער חברה רעגולירן די פליכטן פון די חברים אין רעליגיעזער הינזיכט ווי אויך אין אלע ענינים, וואָס האָבן א שייכות צו זייער פראָפעסיאָנעלן לעבן.

די וויכטיקסטע און כאראקטעריסטישסטע תקנות (געשריבן אין פנקס אין לשון קודש) זענען פאלגנדיקע.

תקנה 1) יעדער ייד אין אונזער קהלה קאָן צוגענומען ווערן אלס מיטגליד פון דער חברה חייטין, אויב ער וועט ווערן צוגעלאָזט דורך א רוב דעות פון די חברים. ער מוז דאן אריינטראָגן נישט ווייניקער ווי 2 מאָל ח"י (18) גראָשן און איין טאָפּ מעד, ער דארף אויך באָצאָלן דעם מ"ץ (דיין) פארן איינשרייבן זיין נאָמען אויפן בלאט פון פנקס.

תקנה 2) יעדער מיטגליד צאָלט וועכענטלעך 3 גראָשן, וואָס ווערן איינקאָסירט דורכן שמש, וועלכער דארף דאָס געלט יעדן ראש חודש איינצאָלן דעם קאסירער פון דער חברה. א געזעל דארף צאָלן 1 גראָשן פון יעדן גילדן, וואָס ער פארדינט יערלעך.

אין דער תקנה 4 ווערט באשטימט די פאָרם פון דער קלפּי, וואָס דארף איינגעאָרדנט ווערן יעדן חול המועד פסח.

אין דער תקנה 5 רעדט זיך וועגן די 2 סעודות, וואָס די חברה מאכט יעדעס יאָר, אין 2־טן טאָג שבועות און אין שמיני עצרת, וועו דער רב זאָגט פאר זיי א דרשה כנהוג.

אין דער 6־טער תקנה ווערט באשטימט די קאָמפּעטענץ פון ממונה (אן ארט סטארשי), וועלכער האָט דאָס רעכט צו צווינגען אויסצופירן זיינע באשלוסן.

תקנה 7) אויב איינער איז משיג גבול זיין חבר, וועו א בעל הבית גיט סחורה צו א בעל מלאכה, וועלכער האָט זי צוגעשניטן, און שפּעטער קומט א צווייטער בעל מלאכה און נעמט צו די ארבעט — דאן דארף דער באעולטער גלייך זיך וועגדן צום גבאי און צום ממונה, וועלכע באשליסן — צוזאמען מיטן רב, אז דער משיג גבול דארף באצאָלן דעם ארבעטס לוין דעם ערשטן בעל מלאכה. א חוץ דעם, לייגן זיי אויף אים ארויף א קנס לטובת דער קאסע פון דער חברה.

די תקנה 8 רעגולירט די באציונגען מיט די געזעלן. דער געזעל טאָר נישט אין פארלויף פון איין „זמן" איבערגיין פון איין בעל מלאכה צום אנדערן. עס זענען פאָרגעזען פאָרשידענע שטראָפן און סאנקציעס קעגן יענע, וואָס וועלן עובר זיין אויף די באשטימונגען.

תקנה 9) איידער עס זענען נישט אדורך קיין 3 יאָר נאך דער חתונה טאָר קיין שום בעל מלאכה נישט צונעמען קיין לערן יינגל, כדי אים אויסצולערנען די מלאכה און דערפאר פון אים באקומען באצאָלט. דעם בעל מלאכה איז בלויז דערלויבט צו האלטן א פועל. אן אויסנאם ווערט געמאכט פאר די מיטגלידער, וועלכע געהערן שוין איצט צו דער חברה.

אין דער תקנה 10 ווערט געזאָגט, אז עס פאלט א חרם און קנס אויף יעדן, וואָס וועט זיך באמיען אויף וועלכן האָט דאָס רעכט אופן אפּצושוואכן די קראפט פון די דאָזיקע תקנות.

תקנה 11) ווער ס'ברעגנט פון דער פרעמד פארטיקע מלבושים צום פארקויף און דורכדעם מאכט ער שאָדן די ארטיקע בעלי מלאכות, מוז אייגנטלאָן אין דער קאסע פון דער חברה א געהעריקן אפּצאָל.

תקנה 12) ווער ס'וועט גורם זיין צו מחלוקות אין דער חברה, אדער ווער ס'וועט באליידיקן און ארויסטרעטן קעגן דעם ממונה (סטארשי, עלטסטער) פון דער חברה און אירע מיטגלידער, דארפן אלע חברים צוזאמען זיך באמיען אים צו דערוויטערן פון דער חברה, כדי ס'זאָל שטענדיק הערשן שלום און אחדות.

תקנה 14) יעדער פועל, וואָס קויפט זיך אין אין צעך (קריסטלעכער האנטווערקער פארבאנד, צו וועלכן ס'זענען אויך צוגעלאָזט געווארן יידן), דארף איינצאָלן אין דער חברה א געוויסן אפּצאָל. דער, וואָס באקומט פון צעך דעם טיטל מייסטער, מוז אויך אריינטראָגן אין דער חברה־קאסע א געהעריקן אפּצאָל.

ביי דער דאָזיקער תקנה געפינט זיך א באמערקונג, אז אויפן בלאט 9 געפינען זיך די איברעקע פארשריפטן צו דער תקנה.

דאָרט געפינט מען טאקע פאָלגנדיקע הוספות:

„אזוי ווי אויפן בלאט 5, עמוד 2, אין דער תקנה 14 איז באשטימט, אז יעדער פועל, וואָס וועט זיך איינקויפן אין צעך, דארף געבן א געוויסן אפּצאָל פאר דער חברה — האָבן מיר, די משגיחים, וואָס זענען אונטן אונטערגעשריבן, פעסטגעשטעלט א טאקסע אויף דעם, דהיינו: פון יעדן לערן יינגל דארף ווערן איינגעצאָלט אין דער חברה־קאסע 1 גילדן, יעדער געזעל דארף איינצאָלן 2 גל., יעדער מייסטער 3 גל. און די משגיחים, וואָס וועלן דעמאָלט זיין דארפן געבן דרי גבאים דעם כוח דאָס אויסצופירן".

וויייטער קומט א הוספה צום פונקט 2, לויט וועלכן יעדער פועל דארף איינצאָלן אין דער חברה־קאסע 1 גראָשן פון יעדן גילדן שכירות.

„דערביבער האָבן מיר, די משגיחים באשלאָסן, אז יעדער פועל, וואָס עסט ביים מייסטער דארף געבן 1 גראָשן פון יעדן גילדן שכירות, און דער פועל, וואָס עסט פאר זיין אייגן געלט דארף נור געבן א האלבן גראָשן פון יעדן גילדן שכירות".

תקנה 15) אויב א מיטגליד פון דער חברה לאָזט זיך מאכן מלבושים ביי בעלי מלאכות, וואָס זענען מחוץ לחברה דארף דער מיטגליד אריינטראָגן אין דער חברה־קאסע א ספעציעלן אפּצאָל, אין קעגנפאל ווערט ער דערווייטערט פון דער חברה.

תקנה 16) עס ווערט דערלויבט די חברים צו גיין דאוונען יעדן שבת אין א מנין, ווו זיי געפעלט, נאָר בתנאי, אז אין זייער

אייגענעם מנין מוזן זיי קומען לויט דער רשימה, וואָס דער גבאי מאכט, כדי עס זאָל שטענדיק זיין א מנין צו דער השכמה (ערשטער מנין).

תקנה 18) א פּועל, וואָס קומט פון דער פּרעמד און וויל נישט טון קיין שידוך פון אונזער שטאָט און דאָך וויל ער זיך דאָ באזעצן בקביעות — קאָן נישט לענגער פאַרבליבן אין דער שטאָט ווי 3 יאָר. דאָס אדורכצופירן מוזן אלע חברים צוהעלפן.

ווייטער קומען תקנות און באשלוסן פון די משגיחים, וואָס איבערגעבן די חברה חייטים דאָס רעכט צו נייען על כל צרה שלא תבא די בגדים פאר נפטרים, דערבייַ איז באוואָרנט געווארן, אז די וואָס וועלן זיך מיט דעם פארנעמען זאָלן אויספירן זייער ארבעט באימה וביראה, זיי זאָלן דאן זיין ניכטער און נישט רעדן קיין דברים בטלים.

דעם אָפּצאָל פאר דעם דארפן זיי נעמען לויט דעם פארמעגן־צושטאנד פונם פארשטאָרבענעמס קרובים און לויט די באשטימונג פון די משגיחים אָדער גבאים פון דער חברה קדישא. אן אָרימאן איז פּטור פון אָפּצאָל.

אויפן בלאט 18 געפינט מען פאָלגנדיקע תקנה, וועלכע איז געשריבן אין דעמאָלסטיקן יידיש געמישט מיט לשון קודש:

„יצא פסק בית דין מאתנו גבאים וממונים דחברא נושאי המיטה וועלכיס בשעת התמניות הקאלפּע שלהם טאָהרען די בוררים מן החיוטים נישט מאכן קיין שלושה גבאים נאָר איין גבאי מעג זיין איין חייט און די אנדרי צוויַיא גבאים מוזן זיין פון דער נעמליכער חברא נאָר זיי טאָהרען נישט זיין קיין חיוטים גם האָבן די בוררים נישט קיין כח דס זייא זאָלין עלייגט מאכין התמניות נאָר זייא מוזין קומען מיט דיא התמניות צו די גבאים מהחברא נושאי המטה די וואָס וועריז דעמסמאָל זיין אונד די גבאים מהחברא נושאי המטה מוזין אויף זייערע ממונים מסכים זיין כדי עס זאָל קיין שום מחלוקת פון צווישען דיא חברא חיוטין ואם לא יקיימו החברא חיוטים התקנות והפסק מה שעשינו וברשות הגבאים וממונים דח״ק אזי יוכלו החברא נושאי המטה לבטל את החברא חיוטים לעולם גם בני החברא דחיוטים מחויבים לצייַת את הגבאים שלהם ואם זייא וועלין נישט צייַת זיין להגבאים שלהם אזי האָבין די גבאים דחיוטין כח והרשאה דעם נעמליכין חברא מאָן מרחק צו זיין פון דער חברא אונד האָט שוין גאָהר קיין חלק נישט צו דער חברא חיוטין אויך האט עהר שוין גאָהר קיין טענה ומענה שבעולם גם הפנקס שלהם מוז ליגין אצל גבאי ראשון כדי עס זאל קיין מכשול נישט ארויס קומען״.

„כ״ז אנחנו גבאים וממונים דחברא נושאי המטה עשינו לטובת החברא דחיוטין למען ישמרו ויראו ולא יזידון עוד לעולם יום א׳ אסרו חג דשבועות ח׳ אייר לפ״ק פה בענדין״.

אויף די ווייטערדיקע בלעטער פון פנקס געפינט מען שוין נור בלויז איינשרייבונגען פון מיטגלידער און רשימות פון די קלפות, וואס זענען פארגעקומען יעדעס יאָר.

ס׳איז כאָראַקטעריסטיש, אז סיי ביי די רשימות פון די אויס־געווייַלטע גבאים אן סיי ביי די איינשרייבונגען פון די מיטגלידער איז נישט פאָראן קיין מוקדם ומאוחר (כראָנאָלאָגישער סדר). די איינשרייבונגען זענען אָפט אין א שטארק פארגרייזטן העברעיש. די סיבה דערפון איז, וואָס אין קעגנוואָרט צום פנקס פון דער חברה קדישא, איז דער פנקס פון דער חברה חייטים געפירט געוואָרן דורך געווייַנלעכע פאָלקס־מענטשן, נישט קיין תלמידי חכמים, און ממילא איז די שפראך א שטארק פאָרגרייזטע.

דערבייַ איז צו באמערקן בדרך כלל, אז וואָס שפּעטער אן איינ־שרייבונג איז געמאכט אלץ מער די שפראך פארגרייזט.

אין אלגעמיין ווערט פונם פנקס קלאר, אז די גרינדער פון דער חברה חייטים האבן זיך געשטעלט זייער וויכטיקע עקאָנאָמישע און גייסטיקע אויפגאבן, וועלכע ס׳איז זיי נור טיילווייז געלונגען צו דערפילן.

אין דער איצטיקער צייט איז פון דעם אלעם פארבליבן די בלויזע פארם, וועלכע ווערט טיילווייז אָפּגעהיטן דורך די היינטיקע מיט־גלידער. זיי מאַכן טאקע יאָר־יערלעך די קלפי און ווייַלן גבאים, אָבער די באדייטונג פון דער חברה און איר איינפלוס אויף די בעלי מלאכות און געזעלן איז כמעט שוין גארנישט צו דערקענען.

צום סוף מוז נאך באמערקט ווערן, אז ביים איבערגעבן אריכ־נעלע טעקסטן, סיי העברעישע און סיי יידישע האָבן מיר זיך באמיט אָפּצוהיטן דעם גענויען אויסלייג פון די ווערטער לויט דעם ווי עס ווערט באנוצט דורך די שרייבער אין פנקס. אזוי צב״ש ווערט דאָס וואָרט „חיטים״ (שנייַדער) אויסגעלייגט א מאָל „חייטים״, „חייטין״, „חיוטים״ און „חיוטין״. ווי מיר זענען אלוֹג געפינען זיך אין איין טעקסט די זעלבע ווערטער אין פארשידענע אויסלייגן.

III

דער פנקס פון דער חברה הכנסת כלה

דער דאָזיקער פנקס פון דער „חברא הכנסת כלה וגמילת חס־דים״, ווי די חברה ווערט פארצייכנט אין די תקנות — איז פארלייגט געוואָרן אינם גרינדונג־יאָר פון דער חברה ד״ה אין תר״ב (1842). דאָס בוך איז דיק 5 צ״מ, פארמאַגט 22 × 18 צ״מ און איז געבונדן אין לייוונט מיט א לעדערנעם רוקן. דאָס שער בלאט פעלט.

די זייטן 1—3 זענען פארנומען מיט די תקנות פון דער חברה, אין וועלכע ס׳ווערט פיל גערעדט וועגן דער וויכטיקייט פון מצות הכנסת כלה און ס׳ווערן דאָרט רעגולירט די פליכטן און רעכט פון די חברה מיטגלידער. די אָנפירונג פון דער חברה ווערט אויך רעגו־לירט אויף דעמזעלבן אופן ווי אין אלע אנדערע חברות ד״ה דורך א קלפי, וואָס ווערט יעדעס יאָר איינגעאָרדנט, כדי צו ווייַלן בוררים, וועלכע באשטימען די גבאים און אנדערע אמט־לייט פון דער חברה. דער טעקסט פון די תקנות, עשריבן אין העברעיש, איז מייסטנס שטארק אָפּגעריבן כמעט אומלעזבאר.

אויף דער 4־טער זייט געפינט זיך א הסכמה פונם דעמאָלסטיקן בענדינער רב ר׳ דוב בעריש הערציגער ז״ל, ווי אויך א באשטעטיקונג פון די משגיחים (דאָזאָרעס).

די ווייטערדיקע זייטן זענען פארנומען מיט איינשרייבונגען פון חברה־מיטגלידער זייט דער ערשטער גרינדונגס־צייט. וויייטער ביז נומער 83 זענען פאראן איינשרייבונגען פון דער שפּעטערדיקער צייט, מייסטנס אָן דאטעס. אויף די זייטן 84 ביז 90 געפינט מען איינשרייבונגען פון מיטגלידער, וואָס זענען צמאכט געוואָרן דורכן דעמאָלסטיקן דיין ר׳ יהודה לייב טעלנער ז״ל (א פאָטער פון ר׳ יהושעלע דיין ז״ל).

פון זייט 120 קומען די איינשרייבונגען פון די חברה גבאים, וועלכע ווערן באשטימט דורך די בוררים, וואָס האָבן זוכה בגורל געווען אין דער „קלפי כשירה".

דער רב ר' דוב בעריש הערציגער ז"ל, אין וועמענס צייט און מיט וועמענס מיטהילף די חברה איז געגרינדעט געוואָרן, איז געווען דער ערשטער „על גביהם" (ערן פרעזעס). אחוץ דעם זענען יעדעס מאָל באשטימט געוואָרן 3 „אלופי ראשי השגחות" (א מין אויפזיכט ראט), 3 „אלופי גבאים" (עקזעקוטיוו), 3 „אלופי רואי־חשבון" (רעווידיר־קאָמיסיע) און א קאסירער.

אויף דער זייט 150 געפינט מען פאָלגנדיקע נאָטיץ:

„לזכרון מה שנתנו מהחברה הכנסת כלה לכלות עניות בנות עירנו מיום שנתיסדה". ד"ה „צום אָנדענק, וואָס אונזער חברה האָט

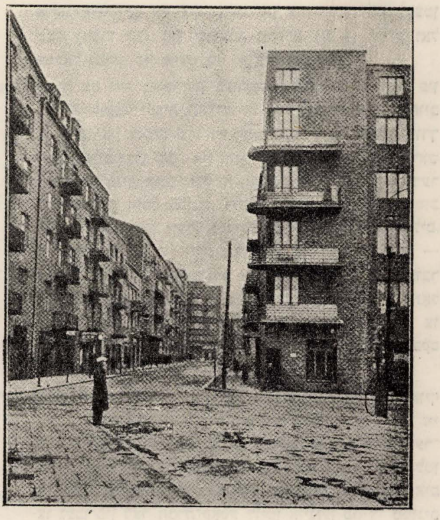

די פילסודסקי גאס
רחוב פילסודסקי

אויסגעצאָלט זייט איר עקזיסטענץ לטובת אָרימע כלות פון אונזער שטאָט".

נאָך דעם קומט א לאנגע רשימה, וועלכע נעמט ארום אונטער־שטיצונגען פון יאָר תר"ב ביז תרכ"ח (1842—1868), וואָס זענען אויסגעצאָלט געוואָרן פארשידענע נויטבאדערפטיקע יידישע משפחות, כדי זיי ארויסצוהעלפן ביים חתונה מאכן זייערע טעכטער.

אויף די ווייטערדיקע זייטן ביזן נומער 160 געפינען זיך די רעזולטאטן פון די יערלעכע קלפיות.

אויף זייט 161 געפינט מען א הסכמה פאר דער חברה, געשריבן אין יאָר תרל"ח (1878) דורך דעם דעמאָלסטיקן בענדינער רב ר' יצחק קימעלמאן ז"ל.

אויף דער זייט 187 ענדיקט זיך דער אלטער טייל פון פנקס און ס'הויבט זיך אָן דער נייער טייל, וואָס איז צוגעגעבן געוואָרן אין יאָר תרל"ט (1879) און איז נומערירט פון 188 ביז 270. די ווייטערדיקע בלעטער זענען גענצלעך אָן נומעראציע.

אין יאָר תרכ"ז (1867) האָבן די חברה מיטגלידער איינגעפירט א נייע תקנה (זייט 188), לויט וועלכער זיי האָבן זיך מתחייב געווען קעגנזייטיק זיך צו העלפן. אין פאל ווען א מיטגליד ווערט קראנק דארפן צו אים קומען חברים אלס משמורים צו וואכן ביי אים א גאנצע נאכט. קיינער פון די חברים טאָר זיך נישט אָפזאָגן פון צו גיין אויף א משמור, ווען די גבאים וועלן זיי באשטימען. ווען איינער פון דער חברה שטארבט, דארפן די חברים, וועלכע די גבאים באשטי־מען, שאפן ביי אים אין שטוב א מנין און דאָרט דאווענען במשך פון 4 וואָכן. ווער עס וועט זיך נישט צופאסן צו דער דאָזיקער תקנה, האָבן די גבאים דאָס רעכט יענעם צו דערווייטערן פון דער חברה.

אויף די ווייטערדיקע זייטן קומען די רשימות פון די גבאים פון יעדן יאָר.

אין די לעצטע יאָרן, זייט תרפ"ז (1927), ווערן די גבאים רשימות איינגעשריבן מיט כתיבה־אותיות דורך א סופר.

אין יאָר תרפ"ז זענען אויך אריינגעטראָגן געוואָרן פאָלגנדיקע תקנות, געשריבן אין יידיש מיט כתיבה אותיות דורך א סופר, וועלכע מיר געבן דאָ איבער לויט דער אָריגינעלער טראנסקריפציע.

א) אזויא ווי אין יאָר תרפ"ז האָט זיך גימאכט אין דיא חברה הכנסת כלה פון עטליכע פערזאָן וואָס האָבין גיוואָלט מתקן זיין תקנות וואָס איז קייגן די חברה וואָס עס האָט געקאָנט ברענגען אז די חברה זאָל פאר ניכטעט ווערין דוירך דעם ח"ו ע"כ האָבין מיר זיך גישטארקט מיט אללע כוחות אין די חברה הכנסת כלה איז צוריק אוף זיין עגזיטענטץ דריבער האָבין מיר מתקן גיווען ווער עס וועט זיך אנטוואגען אויף צי שטיין קייגין די חברה הכנסת כלה מעגמען דעם פארזאָן אויסמעקין פון פינקס הזהב אָן שים פרעטענציע צי די גבאים וואָס וועלין שולט זיין אין דעהר צייט.

ב) יעדער מיטגליד מיז קימען לכל הפחות 6 מאָהל אין יאָהר צים דאווינען דהיינו 1 מאָהל דוירך 2 חדשים ווען נישט קען ער נישט האָבין קיין וואל ריכט דהיינו ער וועט נישט אריין גיין אין די קלפי אין דיא צייט ווען מען מאכט איין קלפי.

ג) יעדער מיטגליד וואָס וועט נישט ערלעדיגין וואָס ער האָט צי ערלעדיגין צי מיט געלד זאכין צי עפיס אנדרש קען ער ערלעדיגין ביז פ' תולדת אין ער קען ערלעדיגין דוירך א צווייטן אין אויב ער וועט נישט ערלעדיגין ביז צי די צייט קען ער אויך נישט אריין גיין אין די קלפי.

ד) דעהר וואָס זיין הצלחה ברענגט עס וואָס ער קימט ארויס אללעס בורר קען נישט פאר קויפן אין נישט אוועק שענקין אויסער מיט הסכמה פין דיא רוב חברה אין אויב ער וועט האָבין פאר קויפט פאלט אוועק זיין גאנצין רעכט אין די אנדערע 2 בוררים טיען וואָס זיי וועלין וועל".

דאן קומט די אונטערשריפט פון הרב ר' צבי חנוך לעווין ז"ל.

די אייגנטלעכע טעטיקייט פון דער חברה און די באזונדערע געשעענישן צווישן די חברים זענען ליידער נישט ווי געהעריק באלויכטן געוואָרן אין זייער פנקס. די שרייבער האָבן זיך בלויז באגרענעצט צום איינשרייבן די מיטגלידער און די רשימות פון די גבאים.

IV

דער פנקס פון דער חברה תהלים

דער פנקס „דחברא תהלים וגמילות חסדים" — ווי די דאָזיקע חברה ווערט באצייכנט אויפן שער־בלאט — איז דערהאלטן אין א גוטן צושטאנד. אויך דאָס שער־בלאט, וואָס איז פארביק אָבער פרימיטיוו ארנאמענטירט, איז גוט דערהאלטן.

די גרינדונגס־דאטע פונם פנקס קאָן מען אויסזוכן אינם פרט פון פאָלגנדיקן פסוק, וואָס איז אָנגעגעבן — לויט אן אלטן יידישן מנהג — אויפן שער־בלאט:

בשנת: „למנ"צ ב'נ'ג'י'נ'ות' מז'מו"ר לד'ו'ד"

[די מיט די שטריכן באצייכנטע אותיות שטעלן צוזאמען דאָס יאָר תקפ"ט (1829)].

די דיק פונם פנקס איז 5 צמ. דער פאָרמאט 23×22 צמ. אין א גוטן איינבאנד מיט א לעדערנעם רוקן.

אויפן עמוד ב' געפינט מען א בריי־טע, מליצותדיקע פארהער־לעכונג פון קדושת שבת קודש און עס ווערט דאָרט אָנגעוויזן, דאָס אזוי ווי בעוה"ר (בעוונותינו הרבים) לאָזט זיך די בענדינער יוגנט ווייליגיין יעדן שבת קודש מיט טענץ און געזאנג — דערי־בער האָבן די בענדינער בעלי בתים באשלאָסן זיך צוזאמענצוקומען און האָבן אָנגענומען א באשלוס צו גרינדן א חברה תהלים. די מיטגלידער פון דער חברה זענען מחויב, סיי זומער און סיי ווינטער, יעדן שבת זיך צוזאמענצוקומען אין דער שול און פארברענגען די צייט ביי תהלים זאָגן מיט געזאנג און שמחה.

אויפן עמוד ג' געפינט מען 10 תקנות מיט א קלייניע איינלייטונג, פון וועלכע מיר ציטירן דאָ די ווייטיקסטע:

„תקנות גדולות שיש כאן עשרה תקנות כנגד עשרת הדברות נעשו ונגמרו בזמן מתן תורתנו בא"ח (באחרון) של שבועות תקפ"ט לפ"ק ואל ישראל לפרט מעתה ועד עולם אמן ואמן".

תקנה א) עלה במוסכם אצל בני החברא קדישא של תהלים שכל בני החברא קדישא מחויבים להודות ולהלל ולשבח בשירי דוד עבדך באמירת תהלים מידי שבת בשבתו וגם ביו"ט ובכל ערב ראש חודש וזיין אדר דהיינו מידי שבת ויום טוב איזה ספרי תהלים ובערב ראש חודש ובזיין אדר כל חמשה ספרים בפעם אחת. וכל מי שיעבור בלי סיבה או איזה אונס המונע אותו מלבא בחצרות ד' בית אלקים לומר תהלים יוקנס בששה גדולים פוליש לחברא.

תקנה ב) קבלו החברא על עצמם שבאם ח"ו יחלה אחד מהם ר"ל ויהי' נצרך לסיוע עם ממון להשיב נפשו ולכלכל מחליהו ולרפאותו מחויבים ליתן לו מקופת החברא כפי ראות עיני הממונים וגם באם ח"ו יהי' עת צרה ויהי' מהצורך להתפלל עבור החולה אם דל ואם עשיר אשרי משכיל אל דל ואין דל אלא חולה דל מיקרי מחויבים כל בני החברא קדישא להת־אסף יחדיו מותאמים להתפלל עבורו ולומר תהלים ועבור זה מחויב החולה ליתן לקופת הצדקה לחברא הנ"ל שמונה עשר גדולים כמנין ח"י חי יזכור.

תקנה ד) מחויבים לגמול חסד עם החיים דהיינו להלות מתוך הקופה לכל נצרך עני ואביון על משכון באופן שיהי' שוה כפלים מכפי הלואתו בלי שום רווחים לשלם החוב אפילו לאחדים. וגם אם יבא אורח הגון יתנו לו כפי ערך אשר יתנו לו החברא קדישא דגומלי חסדים טובים דביקור חולים ונר תמיד דפה חלק שלישי והקאסירער לא יוכל ליתן מדעת עצמו אפילו פרוטה אחת מתוך הקופה מבלי קוויטל בחתימת גבאי חודש והנאמן.

תקנה ה) אם יעשו א' מבני חברא קדישא הלזו נשואין לא' מבניו הן לבן או לבת מחויב ליתן לתוך הקופת הנ"ל מכל מאה זה' (זהובים) נדן ששה גדולים והילדים אשר יוולדו לו לאחד מבני החברא קדישא מבן ששה גדולים ומבת שנים עשר גדולים.

תקנה יוד) וטוב לב משתה תמיד בכל שנה ושנה בשבת ראשון אחר הפסח מחויבים לעשות משתה ושמחה בבית גבאי פרנס חודש לשמוח יחדיו בבשר ויין ודגים בסעודת מצוה וכל אחד מבני החברא קדישא מחויב ליתן לסיוע ח"י גדולים קודם עשיית הקלפי ובשמחת לבינו לא יתערב זר חוץ מי שיסכימו הממונים כתיקון בכל החברות.

איבערזעצונג:

די גרויסע (וויכטיקע) תקנות, וואָס געפינען זיך דאָ זענען צען אין דער צאָל אנטקעגן די צען געבאָט, געמאכט און אויסגעפערטיקט אין דער צייט פון מתן תורה אין לעצטן טאָג (אסרו חג) פון שבועות תקפ"ט (1829) לפ"ק ואל ישראל לפרט. פון איצט ביז אייביק אמן ואמן.

תקנה ערשטע) עס איז באשלאָסן געווארן ביי די מיטגלידער פון דער חיילישקער חברה תהלים, אז אלע חברים זענען מחויב צו לויבן און דאנקן מיט די געזאנגען פון דוד המלך, דורך זאָגן תהלים יעדן שבת און איך יום טוב און יעדן ערב ראש חודש, ווי אויך אינם זיבעטן טאָג פון חודש אדר, (אין דער יאָרצייט פון משה רבינו), דהיינו יעדן שבת און יום טוב דארפן אויסגעזאָגט ווערן איינעקע ספרים (טיילן) פון תהלים, און אין ערב ראש חודש, ווי אויך אין זיבעטן אדר — אלע 5 ספרים פון תהלים מיט אמאל. און ווער עס וועט עובר זיין אויף דער תקנה אָן א סיבה אָדער אָן אונס, וואָס זאָל אים שטערן צו קומען אין דער שול, אין גאָטס הויז, צו זאָגן תהלים — וועט באשטראָפט ווערן מיט א קנס פון זעקס פוילישע גראָשן לטובת דער חברה.

צווייטע תקנה) די מיטגלידער פון דער חברה האָבן געמומען אויף זיך א התחייבות, אז ווען ס'וועט חס ושלום איינער פון זיי קראנק ווערן אין ר'וועט ברויכן אָנצוקומען נאָך אן אונטער־שטיצונג, כדי זיך צו ראטעווען דאָס לעבן און אויסצוהאלטן זיין קראנקהייט מיט דער היילונג — זענען זיי מחויב אים צו געבן פון דער חברה־קאסע לויטן איינזען פון די ממונים (עלטסטע). אן אויך ווען ס'וועט חס ושלום זיין אן עת צרה און מ'וועט ברויכן צו בעטן פאר קראנקן, סיי אן אָרי־מאן און סיי אן עושר — ווייל איז דעם, וואָס האָט פאר־שטענדיש פארן אָרימאן — אן ס'איז נישטאָ נאָך אזא אָרימאן ווי א חולה, וואָס ווערט טאקע אָנגערופן דל (אָרי־מאן), דאן דארפן זיך אלע מיטגלידער פון דער חברה צוזא־מענקומען, כדי צו בעטן פאר דעם קראנקן און זאָגן תהלים. און דערפאר איז דער חולה מחויב איינצוצאָלן אין דער צדקה־קאסע פון דער חברה 18 גראָשן, אזויפיל ווייפל ס'באָ־טרעפט דאָס וואָרט „חי" (לעבן), צום לעבן צו דערמאָנען.

פערטע תקנה) מען דארף גומל חסד זיין מיט די לעבעדיקע (געזונטע מיטגלידער), ד"ה צו באָרגן יעדן נויטבאדערפטיקן אויף א משכון, וואָס דארף האָבן דעם טאָפלטן ווערט פון דער הלואה, אָן שום פראָצענט אויסצוצאָלן אפילו אין די קלענס־טע ראטעס. און ווען ס'וועט קומען אן אנשטענדיקער אורח, דארף מען אים געבן אן אונטערשטיצונג א דריטל פון דעם, וואָס ער וועט באקומען פון דער חברה גומלי חסדים טובים,

ביקור חולים און נר תמיד, פונדאנען. דער קאסירער האָט נישט דאָס רעכט אויסצוצאָלן פון דער קאסע אפילו איין פרוטה, אָן דער אונטערשריפט פונם גבאי־חודש און דעם נאמן.

פינפטע תקנה) ווען א חברה־מיטגליד מאכט חתונה זיין קינד, סיי א זון און סיי א טאָכטער, דארף ער איינצאָלן אין דער חברה־קאסע 6 גראָשן פון יעדע הונדערט גילדן נדן. ווען ס'ווערן געבוירן קינדער ביי א חברה־מיטגליד, דארף ער איינצאָלן 6 גראָשן פון א זון און 12 גראָשן פון א טאָכטער.

צענטע תקנה) אזוי ווי א משתה ברענגט צופרידנהייט, דארף מען יעדעס יאָר, אינם ערשטן שבת נאָך פסח איינאָרדענען א משתה ושמחה אין דער וווינונג פון גבאי, וואָס איז פרנס החודש, כדי זיך געמיינזאם צו פרייען אויף דער סעודת מצוה, ווו ס'וועט זיין פלייש, וויין און פיש. יעדער מיטגליד דארף געבן 18 גראָשן פארן איינאָרדענען די קלפי, און אויף אונזער אינטימער שמחה דארף זיך קיין פרעמדער נישט באטייליקן, אחוץ א מענטש, וואָס די עלטסטע וועלן אויף אים מסכים זיין — אזוי ווי עס פירט זיך אין אלע אנדערע חברות.

פונם אריינפיר און פון די אויבן ציטירטע תקנות איז צו זען, וואָס פארא וויכטיקע אויפגאבן די גרינדער פון דער חברה האָבן זיך געשטעלט. דעם הויפט אימפולס צו גרינדן די חברה האָט געגעבן דער רעליגיעזער מאָמענט. די גרינדער האָבן קודם כל געוואָלט אָפּציען די יוגנט פון די טענץ און דברים בטלים, ביי וועלכע זיי האָבן פארברענגט דעם שבת, און אלס ערזאץ האָבן זיי פאָרגעלייגט צו זאָגן תהלים אין דער שול „מיט פרייד און געזאנג" — ווי ס'דריקט זיך אויס דער בעל הקדמה. אָבער נעבן דעם רעליגיעזן מאָמענט זעט מען אויך ארויס פון די תקנות דעם בולט־געזעלשאפט־לעכן כאראקטער פון דער חברה, וועלכע האָט ביי זיך א גמילת חסד קאסע, וואָס גיט ארויס אירע מיטגלידער אָן פּראָצענטיקע הלואות אויף משכנות. אחוץ דעם, ערטיילט די צדקה־קאסע פון דער חברה אונטערשטיצונגען פאר נויטבאדערפטיקע חברים, בעת זיי געפינען זיך אין אן עת צרה. די זעלביקע קאסע שטיצט אונטער דורכ־וואנדערנדיקע אורחים, וואָס ווענדן זיך נאָך הילף.

די חברה זאָרגט אויך וועגן ארויסהעלפן די חברים מיט אונטער־שטיצונגען אין דער צייט פון א קראנקהייט. צוליב דעם האָבן זיי ביי זיך איינגעאָרדנט א מין קראנקן־קאסע, כדי זיך קעגנזייטיק ארויס־צוהעלפן מיט רפואות, משמורים און זיך צו פארזיכערן קעגן אר־בעטסלאָזיקייט.

ווי מען זעט, זענען די הכנסות־קוואלן פון דער חברה פארשידנ־ארטיקע. מען נעמט אָפּצאָלונגען פון נדנים, פון נייגעבוירענע קינ־דער — דערביי איז כאראקטעריסטיש, אז פון א מיידל מוז דער פאָטער צאָלן אן ארט קאָנטריבוציע: אָנשטאט 6 גראשן ביים געבורט פון א יינגל, מוז ער צאָלן 12 גר. פון א מיידל. ווייטער קומען הכנסות פון שטראָפן, ווי צב"ש 6 גראָשן פאר נישט קומען צו דער באשטימטער צייט תהלים זאָגן.

אין יאָר תר"ה (1845) האט די חברה באקומען פון די דעמאָלס־טיקע דאָזאָרעס (משגיחים) א דערלויבעניש אויף איינצואָרדענען א באזונדער מנין און פאר דעם זכות, האָט די חברה זיך מתחייב געווען צו צאָלן 25 גילדן יערלעך לטובת דער קהלה.

די ערשטע קלפי פון דער אויביקער חברה איז פאָרגעקומען אין יאָר תקפ"ט (1829). עס זענען דעמאָלט געוויילט געוואָרן 3 גבאים און 3 רואי־חשבון (רעווידיר־קאָמיסיע).

די ווייטערדיקע דפים פון פנקס זענען פארנומען מיט מיטגלידער־איינשרייבונגען און רעזולטאטן פון די קלפות, וואָס זענען יעדעס יאָר פאָרגעקומען.

דער פנקס ווערט ווייטער געפירט דורך די היינטיקע חברה מיטגלידער, וועלכע באגנוגן זיך אָבער בלויז מיטן איינשרייבן די רעזולטאטן פון די יערלעכע קלפות־צערעמאָניע. פון צייט צו צייט ווערן אויך נאָטירט די נעמען פון נייע מיטגלידער, וואָס טרעטן אריין אין דער חברה.

וועגן דער היינטיקער טעטיקייט פון דער חברה תהלים געפינט מען ליידער נישט קיין שום שפורן אין זייער פנקס.

V

דער פנקס פון דער חברה נושאי המטה

דער פנקס האָט א פאָרמאט פון 20×18 צענטימעטער, 3 צ"מ דיק אין א לעדערנעם איינבאנד, וואָס איז א ביסל באשעדיקט צוליב אלטקייט.

דער דאָזיקער פנקס פארמאָגט א שער־בלאט, אויף וועלכן ס'איז אָנגעגעבן דאָס גרינדונגס־יאָר פון דער חברה, ווי אויך א פרט, וועלכער באשטעטיקט די דאטע.

די אויפשריפט אויפן שער־בלאט קלינגט:

נתיסד למז"ט באיסרו חג של פסח תקב"ץ לפ"ק,

בשנת „בא יבוא דוד אשר הלך" פה בענדין.

אויף א זייט פארן שער־בלאט געפינט זיך פאָלגנדיקע איינ־שרייבונג אין יידיש געמישט מיט לשון קודש:

„היות לראי' ולזיכרון לחברא נוה"מ וביקור חולים לעדי עד איך שאירע המעשה בין חברא החיוטין וועליכעס עס איז גישעהין איין פסול צווישען די חברא דיא לייט אודת וואָס זיי האָבין אראָב גיגאנוועט פון דיא תכריכים אונד דיא זאך איז בירור ארויס געקומין ע"פ עדים נאמנים לכן האָט דס בית דין מיט דיא גבאים דח"ק גם המשגיחים איין פסק גימאכט דס דיא חיוטין טאָהרין שוין נישט מעהר נייען ר"ל ווען עס ווערט טרעפין איין בר מינן נאָהר מען האָט דס מוסר לחברה נוה"מ נאָהר ווייל דיא חברא חיוטין זענין דער נאָך גיקומין לפני הרב ולפני הבית דין אונד האָבין זיך גיבעטין דס מען זאָל זייא צו ריק מוסר זיין דיא מצוה ווייל די חברא נוה"מ האָבין זיך זעהר כשורה געפירט לכן האָט זייא דער רב מיט דען בית דין איין כתב גיגעבין גם אין זייער בוך איין געשריבען דס ר"ל ווען עס ווערט זיך טרעפין חלילה צונייען אזוא טאָהרין זייא נישט עליינט נייען רק אצל החברא נוה"מ בבית המדרש שלהם אונד דיא גבאים מן החברא נוה"מ מיזין אויף זייא איין השגחה האָבין כדי עס זאָל ח"ו נישט ווידער זיין איין קלקול בדבר המצוה זו ע"כ זאָל דיא מעשה זיין לזיכרון דס דיא חברא חיוטין טאָהרין שוין קיינמאָהל נישט עליינט נייען בלתי רשות הגבאים דחברא נוה"מ יום עיו"ט שני דפסח".

נאָכן שער־בלאט קומען די אלטע בלטער, וואָס זענען נומערירט פון 1—85. ווייטער גייען שפעטער־צוגעגעבענע בלעטער אָן נומע־ראציע, צווישן וועלכע ס'געפינט א בלאט נומער 34, וואָס איז אדורכגעלאָזט געוואָרן פונם אלטן טייל. צום סוף פונם פנקס געפינען זיך גאָר נייע בלעטער, וואָס זענען צוגעגעבן געוואָרן ערשט אין די לעצטע יאָרן.

אויף די בלעטער 1 און 2 געפינט זיך אן אויספירלעכע הקדמה, געשריבן אין א העברעאיש־אראמעישער מליצה־שפראך. דאָרט ווערט אָנגעגעבן די סיבה, צוליב וועלכער ס׳איז אין יאָר תקצ״ב געגרינדעט געווארן די חברה „נושאי המטה״ און ס׳ווערן אויך ארומגערעדט די אויפגאבן פון דער חברה.

בקיצור קלינגט די הקדמה אזוי:

„אמת איז, אז אין דער שטאָט געפינט זיך שוין א חברה קדישא, וואָס עקזיסטירט זייט אייניק הונדערט יאָר. די דאָזיקע חברה האָט איר פנקס, וועלכער באווייזט די וויכטיקייט און גרויסע פארדינסטן פון דער ח״ק. ס׳האָט דערביבער קיינער נישט קיין שום רעכט צו גרינדן אנדערע חברות, וואָס זאָלן חס ושלום מיט עפעס שאָדן דער ח״ק. אינם יאָר תקצ״א איז אָבער אין דער שטאָט אויסגעבראָכן א מגפה (באשריבן ענטוי אינם פנקס פון דער ח״ק, וועלכן מיר האָבן דאָ באאַרבעט), און ווייל די מיעשטשאָנעס האָבן נישט דערלויבט זוייטער קובר צו זיין אויפן בית־עלמין, וואָס עקזיסטירט שוין איבער צוויי הונדערט יאָר — האָט מען אין יאָר תקצ״א געמוזט קויפן פאר א סך געלט א נייעם פלאַץ אויף א בית עלמין. אָבער צוליב דעם, וואָס דער בית עולם געפינט זיך וויַיט פון דער שטאָט (געמיינט דעם בית עולם הינטערן בארג) און ס׳איז א גרויסע טרחה דאָרט אהין איבערצופירן די בר מינעס ר״ל, האָבן זיך דעריבער די גרינדער פון דער חברה נושאי המטה געוועדט צום קהל, בד״ץ און צו דער ח״ק, אז זיי זאָלן זיי דערלויבן זיך צו פארנעמען מיט דער מצוה. די גרינדער פארזיכערן, אז זיי וועלן אין אלע ענינים עהאָרזאָם זיין דער קהלה און ח״ק, און זיי וועלן גארנישט טון, וואָס זאָל ח״ו אָנגירירן די הכנסות פון בית הכנסת, בית המדרש אָדער די צדקה גדולה (קהלה־קאסט).

אויף דער 2־טער זייט פון בלאט 2 געפינט מען א תקנה פון יאָר תקצ״ה (1835), וועלכע פארפליכטעט אלע מיטגלידער צו זאָגן תהלים אין דער שול אָדער בית המדרש אין פאל ווען איינער פון זיי ווערט ח״ו קראנק. אויב איינער פון די חברים שטארבט, דארפן די חברה־לייט זיך צוזאמענקומען אין זיין שטוב, דאָרט דאוועגען די גאנצע שלושים און יעדן טאָג זאָגן תהלים. זיי זענען אויך מחויב צו דינגען 2 תלמידי חכמים, וועלכע זאָלן במשך פון דער שבעה — יעדן פרימאָרגן און אָוונט — לערנען משניות פאר דער נשמה פון נפטר.

אויפן בלאט 3 געפינט זיך פאַלגנדיקע איינשרייבונג אין אלט־יידיש:

„אנחנו המשגיחים הח״מ (החתומים מטה) האָבין זיך פר גלייכט עם החברא דנושאי המטה דפה היות דס חברא הנ״ל האָבין זיך ביז דען היינטיג טאָג געפירט אזוי וויא זיירי תקנות זענין ומה גם זייא קומין פיל מאָל צו ניצן די חברא קדישא אונד וואָס זייא האָבין צו גיזאָגט צו געבין לקופת הקהל פין זייער מנין בכל שנה ושנה האָבין זייא זיך אויס גיצאָלט עד יום דלמטה ומה גם דס זייא האָבין זייר אייגינס ספר תורה וואָס זייא האָבין זיך פר זייער געלד גילאָזט שרייבין ע״כ האָבין מיר משגיחים הח״מ זיך מיט זייא משוה גיווען דס זייא זאָלין געבין מהיום והלאה לקופת הקהל מידי שנה בשנה סך ששה ז״ה פוליש אונד דס ברויכין זייא צו געבין בכל חהמ״ד של פסח עד עולם אונד קיין שום קהל הן מיר ח״מ (חתומים מטה) והן דיא קהלס לייט וואָס וועלן נאָך אונץ זיין קאָנין זיירר מנין נישט שטארין וגם מוזין זייא גענין נאָך אונץ לא יאוחר מחוה״מ של סוכות הבע״ל להמשגיחים הח״מ חמשים ז״ה פויליש אכן וועז זייא וועלן אייגס פון דיא אויבן במעלדי זאכזין נישט האלטין הן זיי וועלן דיא חמשים ז״ה בחוה״מ של סוכות נישט געבין אבר זייא וועלן די ששה ז״ה בכל חוה״מ של פסח בכל שנה נישט געבין אזו קאָנין מיר ח״מ אָדר הקהל וואָס וועלן נאָך אונץ זיין זייר מנין שטארין רק זייא מוזין דאָס ספר תורה געבין לבהכנ״ס (לבית הכנסת) הקדושה דפה אָבר וועז זייא וועלן זיך אויס צאָלין אזו וויא אובין במעלד איזט קאָן זייא קיין שום מענטש אין דער וועלט נישט שטארין ואין ב״ד (בית דין) יכול לבטל דברי ב״ד חברו אלא אם כן גדול המנו בחכמה ובמנין כ״ז נעשה בלב ונפש חפיצה משני צדדים ובאו עה״ח היום אור ליום ה׳ ד׳ דחוה״מ של פסח תר״ב לפק פה בענדין. וליתר תוכף ועזו בא המא״ג אב״ד דפה ג״כ על החותם״.

עס קומען דאן פאַלגנדיקע אונטערשריפטן:

דוב בעריש הערציגער אב״ד דפה בעגדין

נתן מרדכי סאנזיר משגיח (דאָזאָר), דניאל בוגאיר, דוד ערליך, אליקום געצל שטאָרכאן ג״ר (גבאי ראשון), אהרן ברוינר ג״ש (גבאי שני), יצחק זאב בר״ס גבאי שלישי, פנחס שווארצ־בערג, נתן פוזמאנטירר, נחמן ברעס, מרדכי פעלץ, אפרים טעסטילירר, אליעזר ליזר שטאָרכאן, ר״ח (רואה חשבון) שני.

אויפן בלאט 4 געפינט זיך א באשטעטיקונג פון דער קהלה און דער חברה קדישא, וועלכע דערלויבן צו גרינדן א חברה נושאי המטה, בתנאי, אז זי זאָל אויספירן אירע פאראפליכטונגען, לויט ווי ס׳איז אָנגענעבן אין די וויַיטערדיקע פונקטן: (געשריבן אין לשון קודש):

1) די מיטגלידער פון דער חברה מוזן זיין יראים ושלמים. עס טאָרן נישט אָנגענהערן צו דער חברה אומפאסנדיקע מענטשן, וועלכע זענען חשוד אלס נישט פרומע און אויך אזעלכע, וואָס זענען נישט מקיים דין ב״ד ישראל.

2) זיי טאָרן נישט שאפן קיין שום נייעס, וואָס זאָל ח״ו ברענגען א שאָדן די אייניקונפטן פון דער שול, בית המדרש אָדער דער קהלה־קאסא. אויך טאָרן זיי נישט מתקן זיין קיין תקנה, וואָס קאָן ברענגען א פחיתת הכבוד אָדער התנגדות פאר דער חברה קדישא.

3) די חברה נושאי המטה טאָרן אליין נישט מאכן קיין קלפי, כדי צו באשטימען גבאים, נאָר יעדן ערב יו״ט שני של פסח קומען זיי זיך צוזאמען און די בוררים, וואָס ווערן ארויסגעצויגן פון דער חברה קדישא־קלפי באשטימען פאר דער חברה נושאי המטה: 2 גבאים, 2 רואי חשבונות און א קאסירער.

4) פון אלע חברה־הכנסות דארפן זיי אראָפגעבן לטובת דער חברה קדישא א דריטל פון נעטא איינקונפט, וואָס פאר־בליבט נאָכן אראָפרעכענען אלע הוצאות. דער שטרמין פון אָפרעכענען זיך מיט דער חברה קדישא איז ערב יו״ט שני פון פסח, און דער ממונה פון דער חברה נושאי דארף זיך שטעלן פאר די גבאים פון דער ח״ק און אָפגעבן א ענועים דין וחשבון.

5) די בוררים פון דער חברה קדישא קומט — לויט אן אלטע תקנה — יעדעס מאָל וועז זיי וועלן ארויסגעצויגן פון דער קלפי, נישט וויַיניקער ווי א האלבן טאָפ מעד. דעריבער מוז די חברה נושאי המטה — בעתן באשטימען זייערע גבאים — אויך געבן נישט וויַיניקער ווי א קוואָרט מעד, מער איז אוודאי גוט.

7) ס'איז בפירוש אויסגערעדט געוואָרן, דאָס אויב א שכיב מרע (א שווער קראנקער) וועט פארלאנגען פארן שטארבן, אז די נושאי המטה זאָלן אים נישט טראָגן, נאָר אנדערע פערזאָנען, וועלכע ער וועט זיך אויסוויילן — קאָנען די חברה־לייט דאָס נישט שטערן. אויב דער קראנקער וועט נישט איבערלאָזן קיין צוואה וועגן דעם, נאָר זיינע קינדער און קרובים וועלן פארלאנגען, אז די גרויסע חברה קדישא אָדער אנשים חשובים זאָלן נושאי המטה זיין — דעמאָלט דארפן די יורשים געבן לטובת דער חברה נושאי המטה 2 מאָל ח"י גדולים, מיט קיין גרעסערע סומע טאָר זיי נישט די חברה באלאסטן. אויב די יורשים וועלן אליין נושאי זיין, טאָר די חברה אומבאדינגט נישט שטערן, ווייל אזוי דארף טאקע זיין, לויט ווי ס'איז דערקלערט אין ספר מעבר יבוק.

8) אויב ס'וועלן וועלן צוטרעטן צו דער חברה נייע מיטגלידער טאָרן זיי נישט צוגעלאָזט ווערן ביז צו דער צייט פון דער חברה קדישא־אסיפה, ד"ה ביז שמיני עצרת אָדער אחרון של פסח און דאן אויך נור, אויב די ממונים און בוררים פון דער ח"ק וועלן דערצו מסכים זיין, ווייל די חברה נושאי המטה איז געשאפן געוואָרן מיט דעם באדינג צו הערן און זיין אונטערגעוואָרפן דער חברה קדישא.

9) ס'זאָל זיין „בלע המות לנצח ומחה ד' דמעה מעל כל פנים" (ד"ה, ס'זאָל נישט מער זיין קיין שום שלעכטס). אין פאל ווען ס'וועט זיין א בר מינן, איז א ממונה פון דער חברה מחויב אכטונג צו געבן, אז ער מיט זיינע מענטשן, וואָס וועלן דערצו באשטימט ווערן זאָלן אלעס באלד אויספירן, ס'זאָל נישט זיין קיין פארשפעטיקונג און ס'זאָל זיין גאָטס רצון, דאָס מיר זאָלן דערלעבן גוטס און פרייד און ביאת המשיח במהרה.

אונטערגעשריבן: הרב מ. נחום רוזאניס רב דפ"ק בענדין.
דאטירט: תקב"ץ לפ"ק נעשה יום גימל ב' ניסן בשנה הנ"ל.

אויף זייט 6 געפינט מען נאָך א צושריפט פונם יאָר תרי"א (1851), אונטערגעשריבן דורכן דעמאָלסטיקן רב ר' חיים דוד (לאנג־פוס) ז"ל און אייניקע גבאים, לויט וועלכער נייע מיטגלידער קאָנען נאָר איינגעשריבן ווערן דורכן רב, צו וועמען די גבאים מוזן ברענגען דעם חברה־פנקס.

אויף דער צווייטער זייט פון בלאט 6 געפינט מען א באשטעטי־קונג פון די ח"ק גבאים און בוררים, געשריבן אין יאָר תקצ"ה (1835), ווו ס'ווערט אויסגעדריקט אנערקענונג די מיטגלידער פון דער חברה נושאי המטה פאר זייער גוטער אויפפירונג. די אנערקענונג האָט זיך אויסגעדריקט מיט דעם, וואָס די גבאים פון דער ח"ק האָבן באשלאָסן צו פארלייכטערן די מיטגלידער פון נושאי המטה דאָס אריינטרעטן אין דער גרויסער חברה קדישא[1] דורך פארקלע־נערן דאָס אָפּצאָל־געלט, וואָס ווערט דערביי פארלאנגט. די פריווילע־גיע איז גילטיק נור פאר די איצטיקע מיטגלידער, אבער נישט פאר די שפעטערדיקע.

אויפן בלאט 7 געפינט זיך א באשטעטיקונג פון רב ר' דוב בעריש (הערציגער) ז"ל, געשריבן אין יאָר תר"ב (1842), אז די חברה האָט איינגעצאָלט די 50 גילדן, וואָס זיי האָבן זיך מתחייב געווען צו באצאָלן דער קהלה, לויט ווי ס'איז פאָרגעזען אין דער תקנה אויפן בלאט 3, זייט 2.

1. כדי זיך אונטערצושיידן פון אנדערע חברות וועלכע האבן פאר זייערע נעמען אויך צוגעשריבן די ווערטער ח"ק — באצייכענט זיך די אייגענטלעכע חברה קדישא מיטן אדיעקטיוו „גרויסע" (חברה קדישא גדולה).

די בלעטער 8—10 זענען פארנומען מיט די אייגנטלעכע תקנות פון דער חברה נושאי המטה. די דאָזיקע תקנות אונטערשיידן זיך נישט פיל פון די אויבן ציטירטע פונקטן. אין די תקנות ווערן נור רעגולירט די אינערלעכע באציונגען צווישן די חברים, דער מיטגליד־אָפּצאָל, דער סדר ביים מתעסק זיין, די פירונג פון דער קאסע אאז"וו.

זייער כאראקטעריסטיש איז די תקנה 8, וועלכע ווארפט א ליכט אויף אן אלטן בענדינער מנהג, נעמלעך, אז יעדער ברית־מילה איז פאָרגעקומען אין דער שול אָדער אינם בית־המדרש און מען איז אנטקעגנגעגאנגען דעם רך הנמול מיט הבדלות בעת דער סנדק איז געקומען אין דער שול אריין צום ברית.

די תקנה 8 זאָגט: די חברים פון נושאי המטה האָבן גענומען אויף זיך, אז ווען ס'וועט ביי איינעם פון זיי געבוירן ווערן למז"ט א בן זכר, דארף דער בעל־ברית געבן ח"י גדולים פאר דער צדקה־קאסע פון דער חברה. דערפאר אָבער, דארפן 2 ממונים פון דער חברה אנטקעגנגיין דעם סנדק מיטן רך הנמול (נייגעבוירענעם קינד) מיט אָנגעצונדענע הבדלות, ווען זיי קומען אין דער שול אָדער אין בית־המדרש אריין צום ברית.

פון דער תקנה 11 איז צו זען, אז די חברה האָט געהאט אן אויפגאבע צו געבן ליכט און א נר תמיד פארן פאָליש אין דער שול, אחוץ דעם האָבן זיי באדארפט אָנצינדן א לאמטערן נעבן דער שול, כדי די מתפללים זאָלן האָבן ליכטיק בעתן אהיימגיין פון דאווענען.

די תקנה 12 רעגולירט דאָס איינאָרדענען די סעודות פון דער חברה, דעם אָפּצאָל און די אָרדענונג.

די תקנה 13 באשטימט, דאָס אויב די בני־החברה וועלן זיך פירן כשורה און זיי וועלן פארלאנגען, אז דער רב זאָל פאר זיי האלטן א דרשה אויף זייער משתה אזוי ווי ביי אנדערע חברות — וועט מען דעם רב געבן רשות צו גיין צו זיי, נור בתנאי, אז עס זאָל זיין לכבוד הרב.

צום סוף קומט א דערקלערונג, דאָס די דאָזיקע 13 תקנות זענען מתקן געוואָרן אנטקעגן די שלש עשרה מדות, און ס'ווערט אויסגעדריקט דער וווּנטש זוכה צו זיין צו דער גאולה שלמה, צום בנין בית המקדש און צו שמחות און גדולות.

אונטער די תקנות זענען אונטערגעשריבן הרב רוזאניס מיט די גבאים, אין יאָר תקצ"ב (1832).

אויפן דף 10 עמוד 2 געפינט זיך א ליסטע פון 22 מיט־גלידער, וועלכע זענען געווען די גרינדער פון דער חברה. אלס ערשטער מיטגליד פיגורירט א געוויסער ר' אהרן בדחן, וועלכער ווערט דערמאָנט אין דער הקדמה דורכן רב לשבח גדול.

ביי א טייל נעמען פון די גרינדער איז באמערקט, אז זיי זענען נדחה (דערווייטערט) געוואָרן פון דער חברה, אָבער באלד דערנעבן געפינט זיך א צושריפט, דאָס דער נדחה געוואָרענער איז צוריקגעשטעלט געוואָרן אין זיינע רעכט.

פון בלאט 11—33 זענען איינגעשריבן די ערשטע מיטגלידער פון דער חברה.

די ערשטע התמנות פון 2 גבאים, 1 קאסירער און 2 רואי חשבונות, געפינט זיך אויפן בלאט 34 זייט 2, דאטירט אין יאָר תקצ"ג (1833).

נאָך דעם קומען ווייטערדיקע איינשרייבונגען פון התמניות ביזן יאָר תר"ב (1842), וואָס געפינט זיך אויפן בלאט 59, זייט 2.

אויפן בלאט 61 געפינט מען פאלגנדיקע איינשרייבונג:

„הן היום דלמטה יצא פסק בית דין מהגבאים דחברא נוה"מ (נושאי המטה) ובצירוף ממונים דחברא על ר' משה שטיינהארט אודות המחלוקת וואס ער האט מזלזל גיווען די חברא נוה"מ וואס ער האט גיזאגט דס דיא גאנצי חברא זענין גראבי יונגען אונד עס קען קיינער נישט קיין וואלד עברי אונד דער גבאי איז נישט ראוי צו זיין איין גבאי ביי אונץ אונד זעליכע גבאים מע מען איין שטעקען אונד ער וועלן ביי אונץ אזא מחלוקת מאכען וויא ביי דער חברא תהלים לכן האבן מיר גבאים וממונים איין פסק גימאכט דס דער ר' משה שטיינהארט דס בשנה זו תרי' איז ער קיין ממונה אונד זיין התמנות גילט נישט ואחר שנה זו דהיינו תרי"א טאהר ער קיין קאלפע נישט בעקומען אונד עס טאהר עהם קיין בורר נישט מאכן פר קיין שום ממונה ואחר שתי שנים דהיינו משנה זו תרי' ושנה תרי"א וועלן ער ייא בעקומען איין קאלפע אונד מען מעג עהם מאכען פר איין ממונה נאר פר איין גבאי טאהר מען עהם נישט מאכען ג' שנים רציפת דהיינו תרי"ב עד שנה תרט"ן לפ"ק כי הפסק זה לו נאה ולו יאה ע"ז באנו אנחנו גבאים וממונים עה"ח עש"ק פרשת בהעלותך תר"י לפ"ק".

ס'קומען דאן די אונטערשריפטן פון די גבאים.

אויפן בלאט 68, זייט 2 געפינט מען א חשבון פון יאר תרכ"ו (1866), ווו ס'זענען אנגעגעבן די בוי־קאסטן פונם בית המדרש פאר דער חברה נושאי המטה.

פארן חשבון געפינט זיך פאלגנדיקע צושריפט:

„חשבנו בחשבון צדק עם הגבאים וקאסירער דחברא קדישא שלנו דהיינו ר' אברהם דניאל ווינר ר' לייביש פיק עם ר' משה וואידסלבקי עם ר' קלמלי קייזר קאסירער מבנין הבית מדרש שלנו כל הקאסטין לאחדים בפירוש כמה עולה לסך דהיינו".

50 כור קאללעך א 2^{15}	—	125
לעשש געלד מיט וואסער עם ש"ע	10	103
12000 ציגעל מיט ש"ע (שכר עבודה)	—	560
3 קלאפטער שטיינר	—	105
זאנדט	10	73
2 שאק ברעטיר	20	266
בעלקיס	10	53
קראקטוועס	—	40
באללעס צו טוהרין עם בע"מ (בעלי מלאכות)	—	40
70 שאק שינדלען א 2^{24}	—	196
נעגיל	25	171
טוהרין מיט ראממען	—	117
סוממע עולה	15	1851

טראנצפורט	15	1851
לאטטעס	20	26
מאַרערס מיט צעצלערש	—	1140
העלפערס צו איין לייגין אין פונדימענט	—	50
קאוואל	—	20
פענצטער מיט שייבין מיט בישלאג	20	198
לאם מיט קלעבין דען באלטין	—	50
מאַהללין דען באלטין מיט דיא וועגט	10	69
י"ש (יין שרף) 15 טעפ א 8	—	120
קלייגה הוצאות לערך	—	50
ס"ה קאסט	5	3576

ס'דארף באמערקט ווערן, אז דער חשבון איז געמאכט געוואַרן אין גילדן מיט גראשן (1 גילדן — 30 גראשן).

אונטערן חשבון איז אַנגעגעבן פאַלגנדיקע דאטע: ולרא' באנו עה"ח (על החתום) היום יום א' דהחו"פ שנת תרכ"ו לפ"ק".

דאַנע קומען פאַלגנדיקע אונטערשריפטן: מאיר ווינר, קלונמוס קלמן רוס, שמעלקי וויינריב, אברהם מרדכי יונגסטער, בנימין מרדכי קריצלירי, שלמה פערשט.

אויף די וויייטערדיקע בלעטער קומען נאַטיצן פון רשימות פון שפעטערדיקע התמנות, ווי אויך חברים־איינשרייבונגען. אפט ווערן קינדער צוגעשריבן אויפן בלאט פון זייער פאַטער, דעריבער קאַן מען געפינען אויף דעמזעלבן בלאט איינגעשריבן 2 ביז 3 דורות פון דערזעלבער פאמיליע.

אויפן בלאט 83 געפינט מען פאַלגנדיקע איינשרייבונג:

„היות היקר ר' אלי' ניסן איז גיווען אצל ר' משה וואידסלעווער ופער פיו על החברא נוה"מ בדברים מכוערים ואמר בזה הלשון איי ער וועט ברויכען דיא חברא נוה"מ וועלן דער וויי"ל אלע חברא לייט אויס שטארבען אונד מען וועט ברויכען צו נוצין חוצניקעס (פרעמדע) לכן האבן מיר חברא נוה"מ דיא זאך גיווארן אונד האבן גובה עדות גיווען ע"פ עדים כשרים ונאמנים האבן מיר חברא נוה"מ נאך ר' אלי' ניסן וויי"סלער הנקרא ליטוואק געשיקט דס ער זאל צו דער חברא קומען האט ער משיב גיווען וועלן דיא גאנצי חברא וועלן נאך עהם קומין וועלן ער אויך נישט קומין לכן זענין מיר ממונים דחברא נוה"מ גיגאנגין צו דער חברא קדישא גבאים אונד דיא גבאים פון דער ח"ק האבין נאך עהם גשעשיקט איינמאהל האט ער משיב גיווען דס דיא חברא קדישא קאנין עהם מעהר נישט טאהין נאר אז ער וועלן שטארבען זאל מען עהם איין שרייבען האט מען נאך עהם עוד הפעם געשיקט האט עהר ווידער אזוא משיב גיווען דאס ער האט גאהר קיין מורא פר דער חברא אונד וויל נישט צו זייא גיין אונד האט גיזאגט בזה הלשון נעי באי דאס איז אויף רוסיש אונד אויף אונזער לשון איז דס וואלט דס עהר האט גאהר קיין מורא פר דיא חברא אונד ביי דעם איז גיווען איין עד ר' יוסף הירציגער אונד צווייא שמשים ר' משה יוסף פערשט אונד ר' קלמלע קייזער לכן עלתה בדעתינו במוסכם כל החברא קדישא ווא באלד אז עהר ווערט ברויכין דיא חברא צו עהם אונד צו זיין וויי"ב אונד צו זיינע קינדער ווערין דיא חברא ווידער צו עהם אזוא ענטפערין בזה הלשון נעי באי הן עהר ווערט ברויכין ביקור חולים אדר התעסקות דיא חברא קדישא ווערין זיך ברויכין מים עהם מתעסק זיין ווערין מיר חברות ווידער עהם אויך ענטפערין מיט דען נעמליכען לשון וויא עהר האט צו אונץ גיזאגט נעי באי נקרא אויף אונזער לשון עס מיר האבין פר עהם אויך קיין מורא ע"ז באנו אנחנו גבאים וממונים דח"ק וב"ק"ח ונ"ת וגבאים דחברא נוה"מ על החותם מש"ק פרשת תצוה ה' ימים בחודש אדר שנת תר"י לפ"ק בענדין".

ס׳קומען פאָלגנדיקע אונטערשריפטן:

הענדיל ערליך, מרדכי פרענקיל, מרדכי היידע, יחיאל מיכל שפירא, ארין נאנבערג (משגיח), בענדיט פישלס, משה הירש פישלס, אברהם יוסף פרענקיל הלוי, משה דוד שפירא, מרדכי פעלץ, קלמלי קייזר, משה יוסף פערשט, פנחס שווארצבערג.

באלד אויפן פאָלגנדיקן בלאט 84 געפינט מען א נאָטיץ, דאטירט, יום ד׳ ג׳ דחוה״מ של פסח תרי״ג (1853), ווו ס׳ווערט געזאָגט, אז דער דערמאָנטער ר׳ ניסן ווייסלער האָט מפייס גע־ווען די חברה קדישא, וועלכע האָט אים מוחל געווען במחילה גמורה און אים אָנגענומען אלס מיטגליד פון דער חברה מיט פולע רעכט. ס׳איז די חברים שטרענג פארבאָטן געוואָרן צו בא־ליידיקן אָדער שיקאנירן ווייסלערן.

אונטער דער נאָטיץ זענען אונטערגעשריבן די גבאים.

נאָכן בלאט 85 קומען ניי־צוגעגעבענע בלעטער אָן נומערא־ציע, ווו ס׳געפינען זיך פונאנדערגעוואָרפן פארשידענע נאָטיצן, חברים־איינשרייבונגען און התמניות אָן שום סדר, און אין א שטארק פארגרייזטער שפראך. די איינשרייבונגען ציען זיך ביז צום היינטיקן טאָג.

ווי מיר האָבן שוין באמערקט, איז פאר כמעט אלע פנקסים כאראקטעריסטיש, אז וואָס שפעטער די איינשרייבונגען זענען געמאכט געוואָרן, דעסטאָ מער זענען זיי פארנאכלעסיקט, סיי בנוגע דעם אויסלייג און סיי בנוגע דער פאָרם און אינהאלט. אזוי צב״ש טרעפט מען העברעישע ווערטער מיט א ריין פאָנעטישן אויס־לייג. פארשטייט זיך, אז דאָס איז נישט געמאכט געוואָרן מיט דער כונה צו רעפאָרמירן די העברעישע אָרטאָגראפיע, נאָר פשוט צוליב געוויינלעכער עם הארצישקייט, אזוי טרעפט מען אויסגעלייגט דאָס וואָרט „קאלפע״ אָנשטאָט „קלפי״, „שאהל״ אָנשטאָט „שאול״, „מאיער״ אָנשטאָט „מאיר״. אָדער „מאטכאה בען מוישאה״ אָנשטאָט „מרדכי בן משה״ אָדער „האבאכער שעלוימאה זאלממאה״ אָנשטאט „הבחור שלמה זלמן״ אאז״וו.

אויפן 50־סטן בלאט, זייט 2, פון די נישט נומערירטע בלטער, געפינט מען פאָלגנדיקע איינשרייבונג:

„אנחנו חתומים דלמטה האבין אויף גענומען רוב דעות אז אין דער חברה זאלל מען מעהר קיין קלפות נישט ציהען נאר יעדעס יאהר זאלל מען וועהלין 3 גבאים דורך וואהל צעטלען אין די 3 געוועהלטע גבאים קענען זיך אויס וועהלין איין קאסירער לויט זייער ווינטש, יעדעס יאהר מיז פערעפינטליך ווערין איין בילאנס פיר די גאנצע חברה פין די איינקונפטען מיט דיא אויסגאבען וואס זע־נין גימאכט גיוואָרין פר דיא חברה, דער זמן פין דיא וואהלין איז פין היינט אב באשטעטיגט ביז אי״ה ראש חודש טבת הבע״ל אין אזוי אויף ווייטער אי״ה יעדען ראש חודש טבת, דיא וואהלען פין יעדען יאהר וואס ווערין גימאכט ווערין קענין נאר באשטעטיגט ווערין דורך דיא גרעסערע העלפט וועהלער וועלכע ווערין האבין וואהל גלאָססין. די חברה לייט וואס וועלין נישט צאהלין אויף הצתרכות החברה דיא קענין אויף קיין פאהל נישט האבין קיין וואהל גלאָססין אין בוודאי קענען זאלכע נישט גיוועהלט ווערין דורך אנדרע וועהלער פר גבאים.

כל זה נעשה בהסכם ח״ דלמטה ביום א׳ לסדר בהר י״ט למב״י (למספר בני ישראל) שנת תרע״ג לפ״ק פה בענדין״.

אונטער דעם קומען 26 אונטערשריפטן.

באלד אויף דעם אנדערן באלט געפינט זיך פאָלגנדיקע נאָטיץ:

„למזל טוב דיא נייע גבאים וואס זענין היינט גיוועהלט גיוואָרין דורך ריכטעק וועהלין וויא אויך אלע קאנדידאטען וואס האבין בעקומען גלאָססען פון דיא חברה וועהלערס אין הש״י זאל העלפין אונזערע אללע מיטגלידער וכל ישראל מיט א גיט געזינד אין מיט גיטע פרנסות אין צי לעבין בשלום ושלוה עד ביאת גואל אמן סלה

ר׳ לוי וואלהענדלער גבאי ראשון	גלאָססען	29
ר׳ זינדיל ווייסמארק גבאי שני	״	26
ר׳ אהרן ראסס גבאי שלשי	״	18
ר׳ שלמה לייזעראוויץ	״	9
ר׳ משה ליווער	״	6
ר׳ וואלף ראסס	״	6
ר׳ שלמה פערשטענפעלד	״	3
ר׳ משה דוד מערין	״	1

מיר 3 גבאים האבין זיך אויס גיוועהלט איין קאסירער מיט מזל ר׳ איציק פערשטענפעלד״.

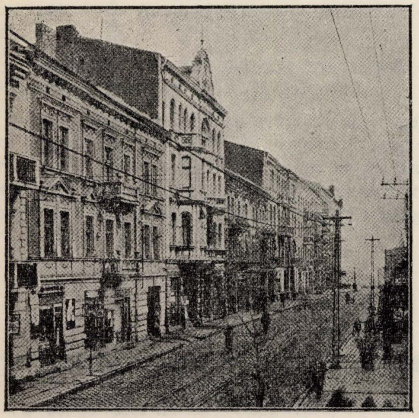

די קאלאנטאיא גאס („פארן טויער״)
רחוב קולונטאַי („ליד השער״)

אויף די לעצטע באשריבענע בלעטער געפינט מען פאָלגנדיקע נאָטיץ:

„בשנת תקצ״א איז געגרינדעט געוואָרען דיא חברה נושאי המטה מיט פערשידענע תקונות איין תקונה לויטעט דס יעדערס יאָהר אין חוהמ״פ זאל מען מאכען איין קלפי אין דיא ערשטע 3 קוויטלעך וואס ווערען ארויס געצויגען דיא ריפען זיך בוררים זייא האבען דס רעכט גיהאט צו מאכען גבאים ווי אויך אנדרע ממונים אין דיזעס יאהר דס הייסט תרצ״א איז ארויס געקימען בוררים ר׳ שאול נטע הערצבערג מיט ר׳ שלמה פערשטענפעלד אין האבען זיך אליין געמאכט פר גבאים אויף וועלכעס דיא גאנצע חברה לייט זענען נישט געוועזען איין פערשטאנד דאדורך איז געוועזען גרויסע מחלוקת ביז זייא האבען זיך אין מיטען יאהר געמיסט אב זאגען דאריבער האבען מיר אללע חברה לייט בישטעדיגט דס עס זאלל שוין מעהר קיין קלפי געצויגען ווערען נאר

יעדרעס יאהר זאלל מען מאכען די ממונים דורך וואלען אין ביז חוהמ״פ האט מען דיירך וואלען אויס געוועהלט ר׳ וואלף רוסס אין ר׳ יעקב סאפער אין א״ה אי״ה חוהמע״פ הייריקעס יאהר ווערען מיר זעהען וויא אזוי די וואלען זאללען געמאכט ווערן יעצט מיזען מיר ערינערין דס דיזעס יאהר איז געווארען 100 יאהר זייט די חברה נושאי המטה האט זיך געגרינדעט האבען מיר אין יובל געפייערט מיט אין גרעסטען פאראד אין דעם נייעם בית המדרש וועלכעס מיר האבען אויף געשטעלט אויף אין תלמוד תורה פלאַצץ שנת תרפ״ח פר אונזער אייגען געלד וויא אויך אללע כלים וואס געפינט זיך אין דעם בית המדרש דער בעלעמער דער שטיין לזכר עולם אין דס געהמעליכץ דס אללעס איז פערטיג געווארען צום יובל שנת תרצ״ב אלץ פיר אייגען געלד וועלכעס שדייט ווייטער אויס גערעכענט וויא פיהל איינעם האט געקאסט אין ווער די אנפירער זענען געווען פין דעם אלעמען״.

ליידער געפינט מען נישט אין פנקס די ליסטע פון די מתנדבים און די אַנפירער. אויף דער צווייטער זייט פון דער אויבן ציטירטער נאָטיץ געפינט זיך די רשימה פון די גבאים און אַמטלייט פון יאָר תרצ״ג.

די לעצטע באשריבענע זייט פונם פנקס איז פארנומען מיט דער רשימה פון די גבאים און אמטלייט פון יאָר תרצ״ו.

די חברה נושאי המטה עקזיסטירט ווייטער אין אונזער שטאָט, אַבער די אויבן דערמאָנטע 100 יעריקע יובל־פייערונג האט נישט פארגרעסערט די באדייטונג פון דער חברה, וואס איז מיט העכער הונדערט יאָר צוריק געגרינדעט געווארן דורך חשובע בעלי בתים; אלס פועל יוצא פון די דעמאָלסדיקע אויסערגעווינלעכע אומשטענדן.

VI

דער פנקס פון דער חברה „מלביש ערומים"

דער דאָזיקער פנקס איז דער יינגסטער צווישן די, דורך אונז באָאַרבעטע פנקסים. ר׳איז געבונדען אין לייוונט, דער רוקן פעלט, האט א פאָרמאט פון 18×22 צ״מ, 2 צ״מ די דיק און איז נומערירט פון 1—179 (די נומעראציע גייט נישט לויט די זייטן, נאָר לויט די בלעטער).

וועג דער גרינדונגס־דאָקטע פון פנקס ווערט מען געווויר פון דער פאָלגנדיקער אויפשריפט, וואס געפינט זיך אויף דער 2־טער זייט פונם בלאַט 179:

„נעשה ונגמר מרצוננו הטוב יום עש״ק פרשת בלק
ט״ז לחודש תמוז שנת תרנ״ג לפ״ק בעגדין״

ד״ה ס׳איז געמאַכט און פאַרטיק געוואָרן לויט אונזער גוטן ווילן, אין ערב שבת קודש פרשת בלק, 16 טעג אין חודש תמוז, אין יאָר תרנ״ג (1893) אין בענדין״.

אויף דער זעלביקער זייט געפינט זיך אויך דער סטעמפל פון הרב ר׳ איטשעלע קימעלמאַן ז״ל, ווי אויך דער סטעמפל פון דער חברה מיט דער אויפשריפט:

„חברה בחורים דמלביש ערומים
עבור תינוקות של בית רבן פה בעגדין״

ד״ה די „חברה בחורים פון מלביש ערומים פאַר די קליינע חדר קינדער אין בענדין״.

אויפן 2־טן, ינשט נומערירטן בלאַט, געפינט זיך פאָלגנדייקע, ערשטע איינשרייבונג:

„הבחורים המשכילים היקובים בשמותם למטה התנדבו לבובם לייסד החברה של מלביש ערומים דהיינו להלביש את ילדי עניים מת״ת מעירנו פעם אחת בכל שנה ושנה בר״ח מרחשון וקימו וקבלו עליהם בקושר אומץ וחזק את כל התקנות הנכתבים להלן בהפינקס הלז ובזכות זה יחדל אביון מקרבינו ויבא משיחנו במהרה בימינו אמן״.

איבערזעצונג:

„די אויפגעקלערטע יינגעלייט, וועמענס נעמען עס פיגו־רירן אונטן האבן באַשלאָסן צו גרינדן די חברה מלביש ערומים, ד״ה צו באַקלייידן, יאָר־יערלעך אין ראש חודש מרחשון, די ארימע תלמוד תורה קינדער פון אונזער שטאָט. זיי האָבן באַשטעטיקט און געזומען אויף זיך — מיט אַ פעסטן און שטאַרקן בונד — אַלע תקנות, וואָס ווערן ווייטער פאַרשריבן אינם דאָזיקן פנקס. און אין דעם זכות זאָלן צווישן אונז נישט זיין קיין ארימעלייט און עס זאָל באַלד קומען משיח, אין אונזערע טעג, אמן״.

אויפן זעלבן בלאַט געפינען זיך אויך די סטעמפלען פון הרב ר׳ יצחק קימעלמאַן ז״ל און פון דער חברה.

אויפן 3־טן — נישט נומערירטן בלאַט — זייט 2, הויבט זיך אָן די איינשרייבונג פון די תקנות, וואָס זענען פאַראָן 10, אַחוץ אַ צוגאַב־תקנה.

מיר גיבן דאָ אין אַ יידישער איבערזעצונג די תקנות, וואָס זענען געשריבן אין לשון קודש:

תקנה א) יעדער פון די חברה מיטגלידער איז זיך מתחייב צו צאָלן 5 קאָפּיקעס גראַשאָוות וועכנטלעך. פון יעדן נייעם מלביש, וואס אַ מיטגליד מאַכט זיך, מוז ער אָפּצאָלן 9 קאָפּ׳ וועז ער וועט תנאים שרייבן — 27 קאָפּ׳ און אין חופה־טאָג 54 קאָפּ׳.

תקנה ב) מיר זענען זיך מתחייב צו באַקליידן די תלמוד תורה קינדער איין מאָל אין יאָר, און אויב גאָט וועט העלפן און מיר וועלן זיך קאָנען דערלויבן, פאַרליכטן מיר זיך צו באַקליידן די קינדער 2 מאָל יערלעך. דער אָנהויב פון דער באַקליידונג דאַרף זיין אי ראש חודש מרחשון פונם יאָר תרנ״ה (1895).

תקנה ג) מיר פאַרפליכטן זיך צו דינגען אַ מלמד, וואס זאָל יעדן שבת, אין דער פרי און נאָכמיטאָג, לערנען מיט די חברה־מיטגלידער, און יעדער חבר איז מחויב אָנטייל צו נעמען אינם לימוד בציבור.

תקנה ד) דאָס שכירות דאַרף מען דעם מלמד אויסצאָלן פון דער חברה־קאַסע, און וועז אין דער קאַסע וועט נישט זיין גענוג געלט, דעמאָלט איז יעדער חבר מחויב צוצוהעלפן דער חברה לויט זיינע מעגלעכקייטן.

תקנה ה) יעדעס יאָר אין חול המועד פסח וועט דורך אַ גורל געמאַכט אַ קלפּי, פון וועלכער ס׳וועט אַרויסגעצויגן די

נעמען פון 3 בוררים, וואָס זענען כשר לעדות. די בוררים מאַכן 3 גבאים און אַלע ממונים, וואָס מוזן זיין אַנשטענדיקע מענטשן, צוליב וועלכע ס׳וואָלט נישט אַנטשטיין קיין מחלוקות. די בוררים טאָרן נישט מער אויסווייזן ווי 12 ממונים.

תקנה ו) די גבאים זענען מחויב יעדע וואָך צו שיקן 2 מיטגלידער פון דעם חברה, כדי צוזאַמענצונעמען דעם אָפצאָל (גראָשאָוועס) און דאָס געלט מוזן זיי יעדע וואָך איבערגעבן דעם קאַסירער. די חברים מוזן גיין אייגנקאַסירן יעדעס מאָל וועז עס שיקן זיי די גבאים.

תקנה ז) יעדער חברה־מיטגלידער איז מחויב יעדע וואָך פינקטלעך צו צאָלן גראָשאָוועס צו די 2 חברים, וועלכע די גבאים שיקן, און ער טאָר נישט פארשפעטיקן מער ווי אַ חודש. וועז דער טערמין גייט אַדורך און דער חבר האָט נישט באַצאָלט, האָבן די גבאים און די ממונים — אין הסכם מיט אַלע חברה־מיטגלידער — דאָס רעכט מיט אים צו טון לויט זייער וויל.

תקנה ח) נאָך דעם ווי די חברה וועט שוין עקזיסטירן און ס׳וועט עמעץ זיך וועלן דאָרט אייגנקויפן, מוז דאָס זיין מיטן וויסן פון דער חברה, און איך דער אַנוועזנהייט פון וויניקסטנס פון 10 עלטסטע, וועלכע דאָרפן דעם קאַנדידאַט איינשרייבן אין פנקס, און די עלטסטע מוזן זיך דערויף אונטערשרייבן.

תקנה ט) די בוררים טאָרן נישט באַזייטיקן קיין גבאי, כדי אים נישט מביש צו זיין. זיי טאָרן אויך נישט מאַכן קיין גבאי, אויב ר׳איז נאָך נישט געווען קיין עלטסטער (ממונה).

תקנה י) יעדעס מאָל וועז ס׳וועט געמאַכט ווערן אַ קלפי דאָרף מען דערנאָך מאַכן א משתה און דאָס געלט אויף דעם טאָר מען נישט נעמען פון דער חברה־קאַסע, נאָר יעדער איז מחויב צו געבן פון זיין טאַש. אויך ביי אַנדערע געלעגנהייטן, בעת די חברה וועט זיך צונויפזאַמלען אוז ס׳וועט געמאַכט ווערן אַ משתה, טאָר מען דאָס געלט נישט נעמען פון דער חברה־קאַסע.

אַ צוגאַב תקנה) אויב די גבאים אוז די עלטסטע ווילן עפעס טון פאָר דער חברה, מוז דאָס זיין מיטן הסכם פון אַלע חברה־מיטגלידער.

אויפן 5־טן, נישט נומערירטן בלאַט, זענען פאָרשריבן 40 נעמען פון די גרינדער. עס פיגורירן דאָרט, צווישן אַנדערע, אויך פאָלגענדיקע נעמען: חיים וואָלף שטיינהאָרט, אביגדור שווייצער, די בריידער אלי־מלך און חיים שטראָכלין, יוסף באָשקאָווסקי, מאיר בלומענפרוכט, אלי׳ דוד באָלימאָווסקי, חיים לייב קערנער, נחמיה וויינזאָלק.

פון בלאַט 1—99 קומען איינשרייבונגען פון מיטגלידער. אויפן בלאַט 100 איז איינגעשריבן דער רעזולטאַט פון דער ערשטער קלפי, וואָס איז פאָרגעקומען דאָנערשטאָג, דעם 4־טן טאָג חול המועד פסח, תרנ״ד (1894).

די בלעטער 101—146 זענען פאָרנומען מיט די רעזולטאַטן פון די קלפות אין די יאָרן תרנ״ה—תרצ״ז (1895—1937).

די בלעטער 147—166 זענען אומבאַשריבענע. אויף די בלעטער 167 און 168 זענען אייגנגעשריבן נייע מיטגלידער, און פון 169 ביז 179 קומען ווידער אומבאַשריבענע בלעטער.

די הויפט־אידיי פון דער חברה „מלביש ערומים״ ווערט אָפגעהיטן ביז אויפן היינטיקן טאָג. יעדעס יאָר ווערן אין חודש מרחשון באַקלייַדעט אַ פאָר הונדערט אָרימע קינדער וויי אויך דערוואָקסענע מענער און פרויען.

פון די פאָרשידענע באַמערקונגען און רשימות אין די אויבן דערמאָנטע פנקסים איז צו זען, אַז ביי דער קהלה אין בענדין האָבן די דאָזאָרעס אַדער משגיחים — ווי זיי שרייבן זיך אונטער — געפירט אַ קהל פנקס, ווו ס׳זענען אייגנגעשריבן געוואָרן אַלע וויכטיקע געשעניסן פון דער שטאָט, אָפמאָל מיט די היגע חברות, פאָרשידענע תקנות און פסקי דינים. דער דאָזיקער פנקס, וועלכער וואָלט אונז געקאָנט געבן אַ שלל מיט מאַטעריאַל פאָר דער עשיכטלעכער פאָרשונג פון יידישן ישוב אין בענדין און דער אומגעגנט איז ליידער פאַרלוירן געגאַנגען, און אויף ווי ווייט מיר האָבן נאָכגעזוכט איז ער מער נישט בנמצא אין בענדין.

באַמערקונג:

אַלע דערגענצונגען פון די ראשי תבות, דערקלערונגען, ווי אויך די אייראָפעישע דאָטעס, וואָס געפינען זיך אין די טעקסטן, זענען געמאַכט געוואָרן דורך די מחברים פון דער אויביקער אַרבעט.

אַ פראַגמענט פון שמואל ציגלערס מאָלעריי אין דער גרויסער שול
ציור־קיר של שמואל ציגלר מבית־הכנסת הגדול

מ. ר. בערג / א פערטל יארהונדערט בענדינער יידישע כראניק

I

פאַרן וועלט קריג.

די לעצטע 25 יאָר יידיש לעבן אין זאַגלעמביע זענען — ווי דאָס אַלגעמיינע יידישע לעבן בכלל — רייך און פאַרשידענע פאַסירונגען. די אַלע געשעענישן, וואָס זענען פאָרגעקומען אין יידיש־געזעלשאַפט־לעך־פאָליטישן לעבן, האָבן שטענדיק געפונען אַן אָפּקלאַנג אין זאַגלעמביע. דאָס יידישע זאַגלעמביע האָט שטענדיק רעאַגירט — אַמאָל שטאַרקער, מאָל שוואַכער — אויף אַלע דערשיינונגען, וועלכע זענען ביי אונז פאָרגעקומען.

און איצט ווען מיר האָבן שוין הינטער זיך יענע יאָרן, דאַכט זיך טיילמאָל אויס, ווי מיר וואָלטן אַריינגעקוקט אין אַ לאַנג פאַר־שווונדענער פאַרגאַנגענהייט, פון וועלכער מיר זענען שוין זייער לאַנג אַוועק, אַז די נייע ערע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן נאָך דער מלחמה וועט אונז שוין מער נישט צוריקברענגען צום טרויעריקן מצב פון פאַרן קריג. אָבער ביים רעאַלן ליכט פון דער צייט פערספּעק־טיוו זעען מיר, אַז אַ סך פראָבלעמען זענען פון דער יידישער גאַס נישט פאַרשווונדן און, אַז גאָר פיל ברענענדיקע לעבנס־פראַגן זענען געבליבן שטיין פאַר אונז אין דערזעלבער אַקטואַליטעט ווי מיט 25 יאָר צוריק. ס'ווערט פאַר אונז אויך קלאָר, אַז ווען ס'האַנדלט זיך וועגן דער יידישער לאַגע חזרט זיך די געשיכטע איבער, און אַ צייט אָפּשניט פון 25 יאָר איז אַ גאַנץ קנאַפּער מהלך.

די לעצטע יאָרן פון צאַריזם זענען געווען זייער שווערע פאַר דעם יידישן לעבן אין אַמאָליקן רוסלאַנד. נאָכן דערשטיקן די פריי־הייטס־באַוועגונג אין די יאָרן 1905/1906 איז איינגעשטעלט געוואָרן אַן אייזענער רעאַקציאָנערער רעזשים. עס האָבן געהוליעט די שוואַרצע מאה און דער זשאַנדאַרמען קנוט, עס איז נישט דערלויבט געווען קיין שום פרייער געדאַנק, עס איז נישט מעגלעך געווען צו פירן, וועלכע ס'איז געזעלשאַפטלעך־קולטורעלע אַרבעט אפילו אין די באַ־שיידנסטע ראַמען, ווייל אומעטום האָבן די צאַרישע שפּיאָנען דערזען דעם רעוואָלוציאָנערן שד, די „קראַמאָלע".

ממילא, ווען ס'קומט אויס צו שרייבן וועגן דעם יידישן לעבן פאַר די לעצטע יאָרן פון צאַריזם האָבן מיר פאַר זיך אַ גאַנצן קאָמפּלעקס פון יידן־רדיפות און גזרות, וועלכע וואָלטן זיכער אַדורכ־געפירט געוואָרן מיט דער גאַנצער ברוטאַלער שאַרפקייט ווען נישט די וועלט מלחמה, וואָס האָט כאָטש טיילווייז געשטערט די צאַרישע סאַטראַפּן צו רעאַליזירן זייערע טייילאָנישע פּלענער.

אין יאָר 1913 האָט די צאַרישע רעגירונג אָנגעהויבן זיך צו באַנוצן מיט אַן אַלט געזעץ, לויט וועלכן יידן טאָרן נישט וווינען אויף אַ שטח ביז 21 וויאָרסט פון דער גרענעץ. די יידן פון די זאַג־לעמביער דערפער זענען דעריבער אויפגעפאָדערט געוואָרן צו פאַרלאָזן זייערע וווינערטער.

מיט דער באַטייליקונג פונם בענדינער רב ר' יקותיאל זלמן גרויבאַרט איז רעדאַגירט געוואָרן אַ מעמאָראַנדום און טעלעגראַמעס צום אינערן מיניסטעריום וועגן מבטל מאַכן די גזרה. באַזונדערס האָט דער יידישער דעפּוטאַט צו דער „גאָסודאַרסטווענא דומאַ" ד"ר באָמאַש אָנגעשלאָגן די הויכע פענסטער אין פּעטערבורג. אויך דער באַראָן דוד גינצבורג איז געבעט געוואָרן זיך משתדל צו זיין וועגן דעם ענין.

אין אַ בריוו, דאַטירט פון 22־טן מערץ 1914 שרייבט יצחק גרינבוים צו הרב גרויבאַרט וועגן דער גזרה פאָלגענדיקעס:

„איך האָב דערהאַלטן אַ בריעף פון די יודן, וואָס וואוינען אין די דערפער פון בענדינער פאָוויאַט אין וועלכען זיי בעטען מיך איך זאָל מיך ווענדען צו ד"ר באָמאַש און צו שרייבען אַ טעלעגראַם צום מיניסטער וועגען אָבשטעלען די גירושים און מודיע זיין אייך וועגן דעם. איך בין אַלזאָ אייך מודיע, אַז היינט האָב איך געשריבען צו ד"ר באָמאַש און אויך צוגע־שטעלט דעם נויטיגן מאַטעריאַל. די טעלעגראַמע וועל איך די טעג פאַרטיג האָבען און וועל זי באַלד אָפּשיקן צו אייך".

גלייכצייטיק מיט די גירושים זענען מיר געווען עדות פון נאָך אַ טרויריקער דערשיינונג, וועלכע האָט איבערגעלאָזט זייער שווערע שפּורן אין דער יידיש־עקאָנאָמישער סטרוקטור. דאָס איז געווען דער באָיקאָט, וועלכער איז אָרגאַניזירט געוואָרן דורך די ענדעקעס קעגן דער יידישער באַפעלקערונג דערפאַר, וואָס בעת די וואַלן צו דער רוסישער דומאַ (פאַרלמענט) אין יאָר 1912, איז מיט דער הילף פון יידישע שטימען אויסגעוויילט געוואָרן דער פּ. . ס.־שער קאַנדיטאַט יאַגיאלאָ און ס'איז אַדורכגעפאַלן דער ענדעקישער קאַנדידאַט קוכאַזשעווסקי.

אין דער דאזיקער „הייליקער" אַנטי־יידישער אַקציע איז איינ־געשפּאַנט געוואָרן די גאַנצע ענדעקישע פאַרטיי און פרעסע. אין די זאַגלעמביער פאַרשטעט זענען געפּנט געוואָרן אַ גאַנצע ריי קאָאָפּע־ראַטיווע געוועלבער, וועלכע האָבן צוגענומען ביי יידישע קרעמער אַ גרויסע צאָל קריסטלעכע קונים. דער באָיקאָט האָט געטריבן טויזנטער קליינהענדלער אויפן ראַנד פון עקאָנאָמישן חורבן און אונטערגאַנג.

די ענדעקעס זענען אין זייער יידן־קאָמף נישט געווען פאַר־איינזאַמט, זיי האָבן געהאַט צו זייער מיטהילף אויך די יידישע אַסימי־לאַטאָרן פון זאַגלעמביע, וועלכע זענען נישט הינטערשטעליק געבליבן לגבי זייערע וואַרשעווער חברים. און אָט וואָס מיר ליינען אין דער ענדעקישער צייטונג „איסקראַ" נומ' 287 פון יאָר 1912: „די סאָסנאָ־וויצער אַסימילאַטאָרן האָבן אוועקגעשיקט קיין וואַרשע אַ טעלעגראַם מיט אַ פּראָטעסט קעגן נישט וויילן קוכאַזשעווסקין". אויך די בענדינער אַסימילאַטאָרן האָבן אוועקגעשיקט אַ טעלעגראַם מיט אַן ענלעכן נוסח.

דער עקאָנאָמישער חורבן אויף דער יידישער גאַס, וועלכער איז געקומען אַלס פּועל יוצא פון די צאַרישע יידן־רדיפות און פונם באָיקאָט, האָט גורם געווען, אַז עס זאָל זיך אָנהויבן אַ מאַסן עמיגראַציע. דורך זאַגלעמביע, וואָס איז געווען אַרומגענומען מיט גרענעצן, זענען אַדורכגעגאַנגען טויזנטער עמיגראַנטען. אָבער אַחוץ די לעגאַלע עמי־גראַנטן, האָט אַ גרויסע צאָל אומלעגאַלע געשוואַרצט די גרענעץ, און ס'האָט זייער אָפט פּאַסירט, אַז אָרימע עמיגראַנטן פון פאַרשידענע שטעט זענען אַריינגעפאַלן אין די הענט פון פּראָפעסיאָנעלע שמוגלער, וועלכע האָבן זיי פּשוט באַרויבט און זיי געלאָזט הפקר אויף גאָטס באַראָט ערגעץ אויף די טשעלאַדזשער פעלדער. עס האָבן נישט געהאָלפן קיין שום וואָרענונגען, די צאָל קרבנות איז כסדר אַלץ מער געוואַקסן. אין סאָסנאָוויץ אויף דער באַן־סטאַציע האָט זיך אפילו אַרומגעדרייט אַן אָנגעשטעלטער פון דער י. ק. א. מיט אַ גלאַנציק מעשערנעם בלעכל אויפן היטל, אָבער קיין ממשותדיקע הילף האָט ער נישט געקאָנט געבן. דורך זאַגלעמביע זענען, איבער מיסלאָוויץ,

געפֿאָרן גרויסע פֿאַרטיעס צו עמיגראַנטן קיין גאַלוועסטאָן, צפון און דרום־אַמעריקע, אַרגענטינע, בראַזיליע און אַנדערע לענדער. מיר האָבן דאָ געזען פֿאַר זיך דעם „פֿאַראַד מאַרש" פון דער ייִדישער אַרימקייט. וואָס נענטער צו דער וועלט מלחמה, אַלץ מער און מער איז געוואַקסן די צאָל עמיגראַנטן פון פוילן, ליטע און רוסלאַנד. ערשט די מלחמה האָט אויבערגעהאַקט דעם עמיגראַציע שטראָם און פֿאַר־קערוועט די ייִדישע מאַסן אויף אַנדערע וועגן פון פּיין און לייד.

אָבער דאָך זענען פֿאַר זאָגלעמביר ייִדן געווען אויך מאָמענטן פון פרייד. אָזוי למשל איז געווען אַ גרויסע שמחה צוליב דער באַ־פרייונג פון מענדל בייליס און מיר לייענען וועגן דעם אין דער בענדינער צייטונג „אונזער טעלעפֿאָן" פון 14־טן נאָוועמבער 1913 פֿאלגנדיקס:

„די שמחה פון דער יודישער באַפֿעלקערונג פון בענדין, סאָסנאָוויץ, זאָוויערטשע און אומגעגנט איז גאָרנישט צו בע־שרייבן, בעת מען האָט דערהערט, אַז בייליס איז פֿרײַ, איבעראַל האָט מען געהערט מזל טוב, מזל טוב. די באַוועגונג אויף די גאַסען איז געווען אַ שטאַרקע ביז 2 בייניאַכט".

מיט דעם באַפֿרייונג־אורטייל איז טיילווייז אַראָפּגעפֿאַלן דער קאָשמאַר פון וויסטן בלבול, וואָס די שוואַרצע מאַה מיט זי אַלע פינסטערע כוחות אין רוסלאַנד האָבן אַראָנזשירט קעגן דער ייִדישער באַפֿעלקערונג. דער קיעווער פּסק דין איז געווען אַ מאַראַלישער זיג פֿאַר די ייִדן אין דער רוסישער אימפּעריע. דער קונציק קאָנסטרויירטער שקר האָט נישט אויסגעהאַלטן און איז צעשמעטערט געוואָרן אונטער די קלעפּ פון די פּראָטפּולע ייִדישע און קריסטלעכע פֿאַרטיידיקער.

עס האָט זיך געדאַכט, אַז צוואַמען מיט דער מפּלה פון די אינס־צענירונג פון דער בייליס־אַפֿערע, וועט אויך קומען דער סוף פון דער שוואַרצער מאַה. אָבער אויך דאָסמאָל האָט מען געהאָט אַ טעות. די בייזע רוחות האָבן וויטער געבושעוועט און די רוסישע רעאַקציע־נערן האָבן כסדר צוגעשטראָכט נייע יצוואיטישע תחבולות, כדי צו פֿאַרמיאונן דאָס לעבן פון דער ייִדישער באַפֿעלקערונג.

אַ קורצע צייט נאָכן בייליס פּראָצעס איז אין ברעסלע נפטר געווארן דער בענדינער רב ר' ישכר בעריש גרויבאַרט ז"ל. דער טויט פונם רב האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן טרויער בײַ דער ייִדישער באַפֿעלקערונג אין זאָגלעמביע. אין דער לויה האָבן זיך באַטײַליקט צענטליקער טויזנטער מענטשן, צווישן וועלכע ס'האָבן זיך צעפונען פיל רבנים־דעלעגאַציעס פון לאָנד און אויסלאַנד. ס'זענען פֿאַרגעקומען אַ גאַנצע ריי טרויער־פֿאַרזאַמלונגען און זיצונגען.

אָבער גלייך נאָכן רבס פטירה האָט זיך צעפֿאַלקערט דער קאָמף אַרום כסא רבנות. דער קאָמף, וועלכער האָט זיך געצויגן שיינע יאָרן האָט זיך געענדיקט מיט דעם, וואָס דער אויסגעווײַלטער רב ר' יקותיאל זלמן גרויבאַרט — נישט קאָנצעדיק מער פֿאַרטראָגן דעם אינערלעכן קאָמף — האָט פּרייוויליק פֿאַרלאָזט זיין כסא רבנות אין בענדין און עמיגרירט קיין אמעריקע, וווּ ר'אי הייַנט אַן אָנגעזעענער רב איז ברוקלין.

די וואַלן זענען פֿאַרגעקומען אין דעצעמבער 1913. די אָטמאָספער פון די וואַלן איז געווען אַ שטאַרק אָנגעגליטע. די 2 צדדים האָבן צווישן זיך געפּירט אַ פֿאַרביסענעם קאָמף. דער רעזולטאַט פון די וויאַלן איז געווען פֿאַלגנדיקער הרב ר' יקותיאל זלמן גרויבאַרט האָט פון די 707 שטימען באַקומען 478 (צירקא 68%) און דער וויישגראָדער רב באַרענשטיין 229 שטימען (צירקא 32%). אויף אָזא אופן איז הרב גרויבאַרט מיט אַ גרויסער מערהייט אויסגעווײַלט געוואָרן אָלס בענדינער רב.

די וואַלן זענען דורך דער רוסישער מאַכט סקאַסירט געוואָרן און ס'זענען באַשטימט געוואָרן נייע וואַלן אויפן 20־טן יוני 1914, און אויך דאָן איז הרב גרויבאַרט אויסגעווײַלט געוואָרן מיט אַ גרויסער מערהייט שטימען.

דעם 20־טן דעצעמבער 1913 האָט בענדין געהאַט א ליבן גאַסט. צו דער דערעפֿנונג פון דער „הזמיר"־ביבליאָטעק איז געקומען צו פֿאָרן דער גרויסער ייִדישער שריפֿטשטעלער י. ל. פּרץ, וועלכער האָט דאָ געהאַלטן אַ רעפֿעראַט אויף דער טעמע: „נאַציאָנאַלע פֿערזעני־לעכקייט". דער רעפֿעראַט איז אַדורך מיט אַ קאָלאָסאַלן דערפֿאָלג. אין אָונט איז פֿאַרגעקומען די דערעפֿנונג פון דער „הזמיר"־ביב־ליאָטעק און שפּעטער איז די פּייערונג פֿאַרענדיקט געוואָרן מיט אַ באַנקעט, אין וועלכן ס'האָט זיך באַטייליקט די ייִדישע אינטעליגענץ פון דער שטאָט. אויפן באַנקעט האָט פרץ געלייענט זיין פֿאָעמע „מאָנישי". דער באַזוך פון גרויסן דיכטער אין אונזער שטאָט האָט אַרײַנגעבראַנגט אַ געוויסע אויפֿלעבונג צווישן דער ייִדישער אַרבעטנ־דיקער אינטעליגענץ.

דער „הזמיר" האָט דעמאָלט געפּירט זיין טעטיקייט מיט לעקציעס איבער ייִדישע ליטעראַטור, קאָנצערטן אאז"וו.

דעם 13־טן יאַנואַר 1913 איז, נאָך לאַנגע באַמיונגען, באַשטעטיקט געוואָרן דער סטאָטוט פון דער בענדינער ייִדישער קרעדיט געזעל־שאַפֿט אונטערן נאָמען: „האַנדל און אינדוסטריע קעגנזייטיקע קרעדיט גזעלשאַפֿט". די באַשטעטיקונג פון דער קרעדיט גזע. האָט אַרויס־גערופן אַ גרויסע פרייד צווישן די ייִדישע סוחרים, וועלכע האָבן שטאַרק געליטן פונם באַיקאָט און ס'איז נויטיק געווען אַ קרעדיט־צענטראַלע, וואָס זאָל דורך הלוואות העלפן די ייִדישע קרעמער און בעלי מלכות.

דעם 4־טן מאַי 1914 איז לעגאַליזירט געוואָרן דער בענדינער טורן און ספּאָרט פֿאַריין „הכח".

גאַנץ האָרט פֿאר דער וועלט מלחמה האָט, אויף זיין וועג קיין אויסלאַנד, באַזוכט בענדין דער בארימטער ייִדישער שרייבער שלום עליכם. דער רושם פון זיין בזוך אין אונזער שטאָט איז געווען אַ קאָלאָסאַלער. בײַ דער באַן־סטאַציע האָבן שלום עליכמן אפֿגעוואָרט הונדערטער מענטשען. שבת נאָכמיטאָג איז בײַ אַ פולגעפֿאָקטן זאַל פֿאַרגעקומען דער שפּנאָלעכער פֿאַרטראָג. דאָס טעאַטער „קרסא" האָט נישט געקאָנט אַריינגענומען אַלע מענטשן און אַ סך זענען דערבײַבער אָוועק אָן בילעטן. שלום עליכם האָט געלייענט זיי „לך לך" (אַ נייע מעשה פון טוביה דעם מילכיקן), „אַ דאָקטאָר", „קאַסרילעווקער פּייער־לעשער" און „אַ זשקה און זעכציק". דאָס פובליקום איז געווען באַגייסטערט און אַנטציקט. ביים אַרויסגאָנג פון טעאַטער האָט דאָס פובליקום געמאַכט זיין באַלייבטן שרייבער שטורמישע אָוואַציעס. אויך אין סאָסנאָוויץ איז דער פֿאַרטראָג אַדורך מיט אַן אויסערגעווייַנלעכן דערפֿאָלג.

II

אָקופּאַציע צייט.

דער שאָס אין סאַראַיעוואָ אין די נאָענטסטע מלחמה האָבן אַרויסגערופן אַ געוואַלטיקע באַאומרויקונג צווישן דער היגער באַ־פעלקערונג.

די מלחמה, וואָס איז געקומען פֿאַר יעדן אומגעריכט, האָט אַרויסגערופן אַ מהומה און אַ פאַניש שרעק. אַ גרויסער עולם וואַרט אַפֿ ביי יעדן צוג, מען וואַרט אויף פרישע ידיעות. די צייטונגען ווערן מאַמנטאַל צעכאַפט. מענטשן קומען מאַסנווייז צוריק פון די קור־ערטער. ערב תשעה באב ביינאַכט זענען די רוסן אַנטלאָפן פון

בענדין און איבערגעלאָזט די שטאָט אויף הפקר. צומאָרגנס, שוין גאַנץ פרי, האָט מען באַמערקט אויף די אַרומיקע פעלדער די ערשטע דייטשע פּאַטרולן און נאָכמיטאָג האָט שוין אריינמאַרשירט אַ פוסגייער־פּולק פון דער רעגולערער דייטשער אַרמיי.

גלייך האָבן זיך באַוויזן מעלדונגען, אַז עס ווערט פאַרבאָטן — אונטער דער דראָונג דערשאָסן צו ווערן — דער פאַרקער אויף די יועגן מאָנדזשעוו—שיעלצע און בענדין—סאָסנאָוויץ. די טויערן פון די הייזער האָבן געמוזט געשלאָסן ווערן 9 אין אָוונט און נאָך דער צייט האָט מען זיך נישט געטאָרט באַווייזן אויף די גאַסן.

די שטאָט געפינט זיך אונטער דער שווערער לאַסט פונם אָקו־פּאַנט. דער יקרות הויבט אָן זייער שנעל צו וואַקסן. דער מסחר האָט זיך אָפּגעשטעלט און ס׳פעלן אויס אַ גאַנצע ריי אַרטיקלען פון ערשטן געברויך. די נויט הויבט זיך אָן צו באַווייזן, דער עיקר ביי די אַרבעטער און בעלי מלאכות, וועלכע זענען געבליבן אָן מיטלען צום לעבן. טאָג־טעגלעך באַווייזן זיך אַלץ נייע און נייע קריגס־געזעצן, וועלכע מאַכן שווער אָדער אומעגלעך יעדע אַרט פרייע באַוועגונג. אין זאַגלעמביע פילט זיך אַ שטאַרקער ברויט־מאַנגל. די פּאָסט־אַמטן זענען נישט טעטיק, און שפּעטער ווען די פּאָסט הויבט אָן צו פונקציאָנירן מוז יעדע קאָרעספּאָנדענץ געשריבן ווערן אין דער דייטשער שפּראַך און זי ווערט צענזורירט דורך דער אָקופּאַציע מאַכט.

דער שטאָט־קאָמענדאַנט האָט דערלויבט די דיזשורן פון „לינת הצדק" צו ערטיילן הילף פאַר קראַנקע. די דיזשורן טראָגן אויפן אַרבל אַ רויטן קרייץ. עס ווערט אויך אין בענדין געשאַפן אַ מיליץ פון 250 מאַן, וועלכע דאַרף האַלטן אָרדענונג אין דער שטאָט.

דער מאַגיסטראַט לאָזט אַרויס פּאַפּירענע געלט־שיינען (באָנעס), מיט וועלכע ס׳ווערט געטריבן אַ שפּעקולאַציע.

די נויט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג האַלט אין איין וואַקסן. אַ גאַנצע ריי פּרנסה־צווייגן זענען צוליב דער מלחמה אונטער־געגאַנגען. די בעלי מלאכות אַרבעטן נישט, ווייל ס׳פעלן אויס די נויטיקסטע רוישטאָפן.

דער געשאַפענער יידישער בירגער־קאָמיטעט גיט אַרויס 3 מאָל וועכנטלעך צו אַ האַלבן פונט ראַזאָווע ברויט אויף אַ קאָפּ.

דער ערשטער ווינטער אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע איז זייער אַ שווערער. דעם 2־טן יאַנואַר 1915 ווענדעט זיך די שפּייז־קאָמיסיע ביים שטאָט־ראַט מיט אַן אַפּעל צו דער באַפעלקערונג אויס־צובאָרגן געלט אויף איינצוקויפן שפּייז־פּראָדוקטן.

אין 16־טן אַפּריל ווערט דורך דעם יידישן וווילטעטיקייט פאַריין געעפנט, אין הויז פון דער ברויעריי „קאָראָנאַ", אַ קוך פאַר דער אָרימער יידישער באַפעלקערונג אין בענדין. די קוך האָט אַרויסגעגעבן 1000 מיטאָגן טעגלעך און האָט אַזויאַרום כאָטש טיילווייז געלינדערט די נויט פון די אָרימסטע פאָלקסמאַסן.

אין פרילינג 1915 האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטאַרקע אויסוואַנדערונג קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט אין די קוילנגרובן און אַמוניציע פאַבריקן. הונדערטער יידישע מענער און פרויען פון זאַגלעמביע האָבן עמיגרירט קיין אויבערשלעזיע און וועסטפאַלן.

די שלעכטע דערנערונג און דאָס פעלן פון זייף האָבן גורם געווען צום אַנטשטיין פון אַ גאַנצע ריי עפּידעמישע קראַנקהייטן, יועלכע האָבן געהאַט זייער שווערע פאָלגן, דער עיקר ביי דער אָרימער באַפעלקערונג. די אָקופּאַציע־מאַכט האָט זיך באַנוצט מיט אויסער־געוויינלעך שטרענגע מיטעלן ביים באַקעמפן די עפּידעמיעס. מענטשן זענען געכאַפּט געוואָרן אויף דער גאַס און אָפּפירנדיק זיי אין קאָמי־סאַריאַט, האָט מען זיי דאָרט אָפּגעשוירן די האָר און די בערד.

אין יענער צייט האָט דער דייטשער קרייז־אַרצט, וועלנדיק אַדורכפירן די פאַראָרדענונג מכח דעזינפעקציע, קודם כל זיך אַנעמ־געטון צו יידן. ער האָט צו זיך געלאָזט רופן אַ גרעסערע צאָל יידן און האָט זיי מיט געוואַלט געלאָזט אָפּשערן די בערד. דער דאָזיקער ברוטאַלער אַקט האָט אויפגעשטורעמט דאָס זאַגלעמביער יידנטום. מ׳איז געקומען וועגן דעם צום בענדינער רב גרויבאַרט, וועלכער האָט גלייך איינגעלאַדנט דעם בויטענער ראַבינער ד״ר קאָפּפשטיין און ס׳איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ גרויסער מיטינג וועגן דעם אין סאָסנאָוויץ. אויף דעם מיטינג איז געווען אַ ריזיקער עולם, צווישן זיי די חשובסטע בעלי בתים ווי אויך דער רב גיטלער. דער רעזולטאַט איז געווען, אַז אַ דעלעגאַציע, וואָס איז באַשטאַנען פון ד״ר קאָפּפשטיין, הרב גרויבאַרט און סטאַניסלאַוו רייכער איז גלייך אַוועקגעפאָרן צום קרייז־זעף פאָן ביכטינג, וועלכער האָט אויפן אָרט געגעבן דעם קרייז־אַרצט אַ שטרענגע התראה נישט מער צו באַלעסטיקן די יידישע באַפעלקערונג.

אַ פּלאָג איז אויך געווען דאָס כאַפּן אויף אַרבעט און אויפהאַלטן אָפּטמאָל וואָכנלאַנג אין די קאַזאַרמעס.

אין יאָר 1916 האָבן זאַגלעמביער יידן געפאָדערט פון דער רע־גירונג מעל אויף מצות. אַזוי ווי אין יענער צייט איז געווען איינגעפירט ברויט־קאַרטן און די גאַנצע קאָנטראָל איבער די מעל זאַפּאַסן האָט געהאַט די אָקופּאַציע מאַכט, האָט מען ממילא געמוזט אָנקומען וועגן מצה־מעל צו דער רעגירונג.

אַלס ענטפער אויף דער יידישער פאָדערונג, האָט די אָקופּאַציע־מאַכט פאַרלאַנגט פאַרן מצה־מעל דעקונג אין גאָלד־מטבעות. די דאָזיקע אומדערהערטע פאָדערונג האָט אַרויסגערופן אַ שטורעם אין די יידישע קהלות איבערן גאַנצן לאַנד און פון אַלע זייטן האָבן זיך דערהערט פּראָטעסטן. מ׳האָט אין דעם דערזען אַ גרויסע באַליידיקונג פאַרן יידישן כבוד און אַ אומדירעקטע באַשולדיקונג, אַז די יידן באַזיצן גרויסע זאַפּאַסן גאָלד.

דער לאָמזער רב ר׳ יהודא לייב גאָרדין האָט אפילו געהאַט באַקאַנט געמאַכט, אַז יידן וועלן גיכער זיך אָפּזאָגן פון מצה־מעל, איידער נאָכצוגעבן די גאָלד פאָדערונג.

צוליב דעם ענין האָט די רעגירונג גערופן אַ קאָנפערענץ מיט די רבנים אין לאַנד, אויפן 16־טן און 17־טן יאַנואַר 1916. עס איז באַשטימט געוואָרן, אַז אַ געוויילטע רבנים־רעפרעזעטאַנץ זאָל וועגן דעם פאָרן צום דייטשן גענעראַל גובערנאַטאָר אין וואַרשע.

נאָך אַ פאַרשטענדיקונג מיט די קהלות אין פּוילן זענען צו דער רעפּרעזעטאַנץ איינגעלאַדן געוואָרן פאָלגנדיקע רבנים: ר׳ ח. י. פערלמוטער (וואַרשע), ר׳ אליעזר טרייסטמאַן (לאָדזש), ר׳ יחזקאל ליפשיץ (קאַליש), ר׳ נחום אש (טשענסטאָכאָוו) און ר׳ יקותיאל זלמן גרויבאַרט (בענדין). פון דער וואַרשעווער קהלה זענען איינגעלאַדנט געוואָרן: לייבוש דאַווידזאָן און אליעזר פּריוועס.

די קאָנפערענץ־זיצונגען זענען געפירט געוואָרן אונטערן פאָרזיץ פונם פאַרוואַלטונגס־שעף פאָן קריעז. אין דער באַראַטונג האָבן אויך אָנטייל גענומען די קרייז־שעפן פון די גרעסערע יידישע צענטערן און דער לאָדזשער אָבערפּאָליציימייסטער פאָן פּאַפּען.

דער יידישער צד האָט קאַטעגאָריש זיך אָפּגעזאָגט צו געבן גאָלד, אָנווייזנדיק אויף דער אומגערעכטיקייט פון דער פאָדערונג.

די רעגירונג, זעענדיק, אַז זי וועט די פאָדערונג נישט אַדורכפירן, האָט זיך דיפּלאָמאַטיש צוריקגעצויגן פונם גאַנצן ענין.

די לאָקאַלע רעגירונגס־פאַרוואַלטונגען האָבן אָבער געמאַכט פיל שוועריקייטן, און די יידישע קהלות זענען געווען געצוווּנגען טיילווייז

נאָכצוגעבן די רעגירונגס פאָדערונג, און אַ געוויסן פּראָצענט פון דער סומע פאַרן מצה־מעל האָבן זיי באַצאָלט אין גאָלד.

עס דאַרף אויך דערמאָנט ווערן וועגן דער הילף, וואָס דאָס בענדינער יידנטום האָט באַקומען פון די דייטשע יידן בעת דער וועלט מלחמה. הרב גרויבאַרט האָט זיך פּערזענלעך משתדל געווען ביים ד״ר פּאַול נאַטהאַן, דעם פירער פון „הילפס פעריין דער דויטשן יודען״ אין בערלין, און אַדאַנק די 3 חשובע יידן פון אויבערשלעזיע: דעם בויטנער ראַבינער ד״ר קאָפּפשטיין, סאַלאָמאָן ווינער (קאַטאָוויץ) און יוליוס בערגער (קעניגסהוטע), האָבן פאָלגנדיקע בענדינער אינ־סטיטוציעס: „וווילטעטיקייט פאַריין״ („דאָבראָטשיננאָשטש״), „לינת החולים״, „תלמוד תורה״, „פרויען פאַריין״ א״אַנד., באַקומען אַ מאָ־נאַטלעכע אונטערשטיצונג.

אין אלגעמיין האָט די יידישע באַפעלקערונג שווער געליטן אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע.

III
אין ווידעאויפגעלבטן פּוילן.

מיטן צוזאַמענברוך פון די דייטשע אַרמייען אויף אַלע פראָנטן, איז אויך געקומען דער פונאַנדערפאַל פונם דייטשן קייזערטום.

דעם 15־טן נאָוועמבער 1918 האָבן די דייטשע אָקופּאַנטן אָנגע־הויבן צו פאַרלאָזן זאַגלעמביע. עס האָט זיך קיינעם נישט געוואָלט גלויבן, אַז די ענדערונג זאָל פאָרקומען אַזוי שנעל. במשך פון עטלעכע שעה האָט מען מער נישט געזען קיין דייטשן סאָלדאַט אָדער אַ בעאַמטן. בליץ־שנעל האָט די פּוילישע באַפעלקערונג אַלץ איבער־גענומען אין אירע הענט. די דייטשע סאָלדאַטן זענען אַנטוואָפנט געוואָרן אָן שום ווידערשטאַנד. פאַרנאַכט איז אין די קאַזאַרמעס איבערגענומען געוואָרן דאָס גאַנצע געווער און אַ באַשטימטער טייל דערפון איז פונאַנדערגעטיילט געוואָרן צווישן דער קריסטלעכער און יידישער באַפעלקערונג, וואָס האָט זיך פאַרשריבן אין דער שטאָטישער מיליץ.

די כסדרדיקע שיסערייען האָבן אָנגעוואָרפן אַ שרעק אויף די שטאָטישע איינוווינער און די געשעפטן זענען טיילווייז געווען גע־שלאָסן. אָבער ביסלעכווייז האָט מען זיך צוגעוויינט צו די שיסערייען און די באַפעלקערונג האָט זיך באַרויקט.

צומאָרגנס, דעם 16־טן נאָוועמבער האָט דער מיליץ קאָמענדאַנט נאָרבלין צוגענומען דאָס געווער ביי אַלע יידישע מיליציאַנטן.

די דייטשע געפאַנגענען־לאַגערן זענען געעפנט געוואָרן, און צענטליק טויזנטער רוסישע געפאַנגענע, נאַקעטע, באָרוועסע און הונגעריקע זענען אַדורכגעוואַנדערט דורך זאַגלעמביע, אויפן וועג צו זייערע היימען.

דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן, וואָס איז געווען באַשווערט בעת דער דייטשער אָקופּאַציע, האָט אָנגעהויבן שטאַרק צו פּולסירן. ס׳זענען גערופן געוואָרן אַ גאַנצע ריי מיטינגען, אויף וועלכע ס׳איז פאַר די ברייטע מאַסן אויפגעקלערט געוואָרן די געשאַפענע לאַגע. אַלע פּאָ־ליטישע גרופירונגען פירן אַ לעבהאַפטיקע אַרבעט. עס ווערן געשאַפן ביליקע קיכן און טיי־האַלעס.

אין אָנהויב 1919 זענען באַשטימט געוואָרן די ערשטע וואַלן צום פּוילישן סיים. צום ערשטן מאָל איז דער באַפעלקערונג געגעבן געוואָרן אַ מעגלעכקייט צו וויילן אירע פאָרשטייער אויפן יסוד פונם נייעם וואַל־געזעץ, און צום ערשטן מאָל האָבן זאַגלעמביער יידן אַרויסגעשטעלט אַן אייגענעם קאַנדידאַט.

די סיים וואַלן זענען אויסגעפאַלן נאָענט מיט די שטאָטראַט וואַלן.

בעת די ערשטע סיים וואַלן זענען אין זאַגלעמביע געווען 3 פאָלגנדיקע יידישע ליסטעס: דער אַלגעמזנער יידישער בלאָק, מיט ד״ר וויינציהער, ד״ר פּערלמאַן און יצחק גרינבוים, „פּועלי ציון״ און „בונד״.

דער רעזולטאַט פון די וואַלן איז געווען פאָלגנדיקער:

אַלגעמ. ייד. בלאָק	12.235	שטימען	(געוויילט ד״ר וויינציהער)
„פּועלי ציון״	1.936	״	(אָן מאַנדאַט)
„בונד״	548	״	״

בסך הכל זענען אין זאַגלעמביע אָפּגעגעבן געוואָרן 106.340 שטימען. די וואַלן זענען אַדורך רויק.

אַ ספּעציעלע פּלאָג פאַר דער יידישער באַפעלקערונג זענען געווען די אָפּטע אַנטי־יידישע אַרויסטרעטונגען, וועלכע האָבן זיך איבער־געחזרט אין אַ גאַנצער ריי שטעט. באַזונדערס בלוטיק זענען די געשעענישן געווען אין לעמבערג, ווו ס׳זענען געפאַלן אַ סך יידישע קרבנות. די בענדינער קהלה האָט בייגעטראָגן אַ גרויסע סומע געלט לטובת די פאַראומגליקטע אין לעמבערג.

ו׳ טבת תרע״ט (1919) איז דערקלערט געוואָרן אַלס טרויער־טאָג און טויזנטער יידן אין שטאָט האָבן זיך פאַרזאַמלט אין דער שול און בתי מדרשים, ווו זיי האָבן אויסגעדריקט זייער שאַרפן פּראָטעסט קעגן די מעשי תעתועים. עס איז געשאַפן געוואָרן אַ קאָמיטעט פון אַלע יידישע ריכטונגען, וועלכע האָבן געזאַמלט גרעסערע געלט סומעס, ווי אויך קליידער מיט וועש און עס איבערגעשיקט קיין לעמבערג.

אין וואַרשע ווערט געשאַפן דער יידישער נאַציאָנאַל־ראַט, אין וועלכן ס׳איז איינגעלאַדן געוואָרן דער ד״ר וויינציהער מיטצואַרבעטן.

דערווייל דערנענטערן זיך די שטאָט־ראַט וואַלן, ווו ס׳פיגורירן 5 יידישע קאַנדידאַטן־ליסטעס.

אין פעברואַר 1919 האָט אין בענדין געוויילט אַן אַמריקאַנער מיסיע, וועלכע האָט אַדורכגעפירט אַ באַשפייזונגס־אַקציע פאַר אָרימע און שול קינדער. די באַשפייזונגס־אַקציע האָט געהאַט אַ גאָר גרויסע פּאָזיטיווע ווירקונג אויף דעם געזונט־צושטאַנד פון די קינדער, וועלכע זענען צוליב דער מלחמה געווען שלעכט דערנערט. בראש פון דער מיסיע איז געשטאַנען דער באַקאַנטער „דזשאָינט״־טוער ד״ר באָגען.

אויף מערץ 1919 זענען באַשטימט געוואָרן די וואַלן צום בענ־דינער שטאָט־ראַט. צווישן ד יידישע בירגערלעכע פאַרטייען און די קריסטלעכע איז געשלאָסן געוואָרן אַן אָפּמאַך, לויט וועלכן די יידן האָבן רעזיגנירט פון זייער געזיכערטן וואַל־נצחון און ס׳איז פון פריעראויס באַשטימט געוואָרן אַ פּראָפּאָרץ פון 13 יידן און 14 קריסטן. ס׳דאַרף באַמערקט ווערן, אַז לויט דער דעמאָלסטיקער וואַל־אָרדינאַציע וואָלטן יידן אַדורכגעפירט אַן ערך פון 20 ראַטמענער.

זונטאָג, דעם 9־טן מערץ זענען פאָרגעקומען די שטאָט־ראַט וואַלן. די באַטייליקונג איז געווען זייער אַ שוואַכע. פון 7.200 וואַל־באַרעכ־טיקטע האָבן געשטימט נור 2.932 פּערזאָן.

דער וואַל־רעזולטאַט איז געווען פאָלגנדיקער:

די האַנטווערקער: 860 שטימען, 6 ראַטמענער: גאָלדשטיין, רודאָלער, שטרויסמאַן, רעטמאַן, גראָסמאַן און פּאָטאַש.

די לאָקאַטאָרן: 289 שטימען, 3 ראַטמענער: לאַנדוי, פרידע און קריגשטיין.

„פּועלי ציון״: 401 שטימען, 4 ראַטמענער: פיינער, ד״ר ווידער־מאַן, האַמבורגער און וואָלף.

„בונד״: 238 שטימען, 2 ראַטמענער: פּסחזאָן און אַראָנאָוויטש.

די יידיש־קריסטלעכע ליסטע ; 1035 שטימען, אויסגעוויילט זענען געוואָרן 6 קריסטן און 5 יידן.

דער ניי־געוויילטער שטאָט־ראַט האָט אָבער נישט געהאַט קיין אריכות ימים. דעם 7־טן אַפּריל זענען די וואַלן געפּסלט געוואָרן מיט דעם מאָטיוו, אַז בעת די וואַלן זענען ביי דער וואַל־אורנע פון גוטמאַנס רעוויר געזעסן 2 מיטגלידער אנשטאט 3. גלייכצייטיק איז אויך באַשטימט געוואָרן אַ טערמין פון די נייע וואַלן אויפן 18־טן מאַי.

אין זאַגלעמביע קומען כסדר פאָר אַנטי־יידישע אַרויסטרעטונגען אין צוזאַמענהאַנג מיטן פּאָבאָר *). ס׳האָבן וועגן דעם אינטערווענירט: ד״ר וויינציהער ביים פּולקאָווניק רילסקי און אַ דעלעגאַציע ביים שטאָט־קאָמיסאַר, וועלכער האָט געראַטן די יידן זיך נישט אַקעגנ־צושטעלן און זיך באַמיען אויסצומיידן די רעקרוטן.

דעם 18־טן מאַי זענען צום 2־טן מאָל פאָרגעקומען די שטאָט־ראַט וואַלן. דאָסמאָל איז די פרעקווענץ געווען נאָך אַ קנאַפּערע. פון 7000 וואַל־באַרעכטיקטע האָבן נור געשטימט 1631. די יידן האָבן באַקומען 12 מאַנדאַטן און די קריסטן 15.

אין בענדין וויילט צום 2־טן מאָל אַן אַמעריקאַנער מיסיע, וועלכע האָט באַשטימט 60 טויזנט שפּייז־פּאָרציעס פאַר שול קינדער. די פּאָרציעס זענען באַשטאַנען פון מילך, רייז, קאַקאַאָ און ווייצן־ברויט. אַחוץ דעם איז פאַר יעדן קינד באַשטימט געוואָרן אַ האַלבער קילאָ זייף אַ חודש.

דעם 28־טן יוני 1919 איז אָפּגעשטעלט געוואָרן די וועכנטלעכע צייטונג „אונזער טעלעפאָן", וועלכע איז דערשינען אין בענדין, זייט דעם 14־טן נאָוועמבער 1913. ס׳זענען דערשינען איינמאָליקע אויס־גאַבעס „פרייטאג" און „ערב שבת".

דעם 18־טן יולי 1919 האָט אין בענדין אָנגעהויבן צו דערשיינען אַ וועכנטלעכע יידישע צייטונג אונטערן נאָמען: „זאַגלעמביער ציי־טונג".

אין ווינטער 19/1918 האָט געהערשט אַ שרעקלעכער יקרות אויף אַלע לעבנסמיטל־פּראָדוקטן. באַזונדערס לאָזט זיך פילן אַ גרויסער ברויט־מאַנגל, וועלכער רופט זיך אָפּ שוידערלעך אויף די אָרימע יידישע מאַסן. דעם דאָזיקן מצב נוצן אויס פאַרשידענע טונקעלע עלעמענטן, וועלכע פאַרשפּרייטן קלאַנגען, אַז דאָס האָבן יידן אויפ־געשרויפט די פּרייזן. אַלס פּועל יוצא פון דער אַנטיסעמיטישער העצע זענען אין פיל שטעט פאָרגעקומען אָנפאַלן און רויבערייען אויף יידן. דער מאַגיסטראַט דערקלערט די סיבה פון יקרות מיט דעם, וואָס ס׳איז פאַרן נייעם שניט, ווי אויך צוליב טראַנספּאָרט שווערקייטן.

ביים סוף פון יאָר 1919 זענען אָנגעקומען די איוב־בשורות וועגן די מוראדיקע פּאָגראָמען, וואָס פּעטליוראַס באַנדעס האָבן איינגע־אָרדנט איבער די שטעט און שטעטלעך אין אוקראַינע, ווו טויט און פאַרוויסטונג זענען געווען די הערשער איבער דער שוצלאָזער יידישער באַפעלקערונג. די בלוטיקע כוואַליע פון פיין, וועלכע האָט נישט געהאַט אירס גלייכן אין דער יידישער געשיכטע, האָט געמאַכט אַ קאָלאָסאַלן רושם אויפן זאַגלעמביער יידנטום. עס זענען געמאַכט געוואָרן פּרווון פאַר אַ הילפס־אַקציע לטובת די געליטענע, אָבער קיין גרויסן פאַרנעם האָט די אַקציע נישט געקאָנט אָננעמען, ווייל צוליב דער מלחמה איז די היגע יידישע באַפעלקערונג שטאַרק פאַר־אָרימט געוואָרן.

אויך אין אָנהויב 1920 הערשט אַ גרויסער יקרות. דער האַנדל איז כמעט אָפּגעשטעלט געוואָרן, אויך טויזנטער בעלי מלאכות זענען געוואָרן אַרבעטסלאָז.

פאַרערגערט די לאַגע האָט נאָך דער פאַקט, וואָס דער לעבנסמיטל־קאָמיטעט, וועלכער האָט אין פאַרלויף פון די מלחמה יאָרן געטון אַ גרויסע וויכטיקע אַרבעט אויפן געביט פון פאַרזאָרגן די יידישע באַפעלקערונג מיט שפּייז — איז דעם 1־טן פעברואַר 1920 ליקווידירט געוואָרן. אויפן אָרט פון קאָמיטעט, זענען ביי פאַרשידענע אינסטי־טוציעס געגרינדעט געוואָרן אַ גאַנצע ריי קאָאָפּעראַטיוון, וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין אריכות ימים.

טראָץ דער מאַטעריעלער נויט, לאָזט זיך אין 1920 באַמערקן אַ דערפרייענדיקע דערשיינונג אויפן קולטור־געביט. ס׳ווערן געגרינדעט ביבליאָטעקן, דראַמאַטישע קרייזן, ס׳קומען פאָר פיל פאָרלעזונגען און טעאַטער פאָרשטעלונגען. אַ באַזונדערע אַקטיווע טעטיקייט האָבן געפירט די „פועלי ציון" און דער „גראָסער קלוב".

די קהלה האָט אויך געוואָלט גרינדן אַ האַנטווערקער־שול. צו דעם צוועק זענען גערופן געוואָרן אַ גאַנצע ריי קאָנפערענצן. צו וועלכע ס׳איז אָבער געקומען אַ גאַנץ קליינע צאָל פאַראינטערעסירטע, אַזוי אַז דערפון איז גאָרנישט געוואָרן.

אין פעברואַר 1920 האָט אין בענדין אויסגעפעלט ברויט. ס׳איז כמעט אומעגלעך געווען צו באַקומען דאָס באָנע־ברויט (אויף מאַגיס־טראַט־קאַרטן). דער געדראַנג אין די רייען פאַר די ברויט־געוועלבער און בעקערייען איז געווען געוואַלטיק און האָט דערמאָנט די נישט לאַנג פאַרשווונדענע מלחמה צייטן. ערשט ווען דער מאַגיסטראַט האָט איינגעטיילט די שטאָט אין 60 רעווירן און האָט באַזאָרגט די ניי געעפנטע פאַרקויף־שטעלן מיט מעל, האָט זיך די לאַגע פאַרבעסערט.

זייט מערץ 1920 איז — אַלס רעזולטאַט פון אַ סיים־געזעץ — איינגעפירט געוואָרן אין פּוילן דער אָבליגאַטאָרישער זונטאָג רו. די סוחרים האָבן באַקומען שטרענגע אויפפאָדערונגען זיך צוצופּאַסן צום נייעם געזעץ, וועלכעס האָט אויך שווער געטראָפן די יידישע בעלי מלאכות.

די פּויליש־באָלשעוויסטישע מלחמה איז אויך נישט אַדורך אָן אָפּקלאַנגען אין זאַגלעמביע. אויפן חשבון פון די יידן האָבן זיך אָנגעהויבן שיטן אַ גאַנצע ריי זינלאָזע באַשולדיקונגען. מיט אַ באַזונדערן אייפער האָט עס געטון דאָס העץ־בלעטל „איסקראַ", וועל־כעס האָט אין יעדן נומער געוואָרפן אַ גאַנצע ריי שמוציקע בלבולים און „ידיעות" וועגן יידן שפּיאָנען, ליכוויאַזשעס אאז״וו. אין רעזולטאַט פון דער פּיינלעכער העצע, האָבן זיך ווידער באַנייט די עקסצעסן, וועלכע האָבן געדויערט לאַנגע חדשים.

נישט קוקנדיק אויף די אַלע צרות, האָבן דאָך בענדינער יידן געפונען צייט צו פירן אַ רבנות־קאַמף, וועלכער דויערט, מיט פאַר־שידענע פּויזעס, ביזן היינטיקן טאָג **).

אין יאַנואַר 1921 איז, נאָך לאַנגע באַמיונגען, געעפנט געוואָרן ביי דער געז. „אַרבעטער היים" אין בענדין, אַ קינדערהיים מיט דער יידישער אונטערריכט שפּראַך.

אין דערזעלבער צייט איז אויך געגרינדעט געוואָרן די יידישע דראַמאַטישע געז. „מוזע", וועלכע האָט זיך שפּעטער פּרעזענטירט מיט אַ גאַנצער ריי אויפפירונגען, ווי: „דיבוק", „דאָרפסיונג", „ביי־נאַכט אויפן אַלטן מאַרק" און אנד.

דעם 1־טן נאָוועמבער 1922 זענען פאָרגעקומען די 2־טע סיים וואַלן. אויף דער אַלגעמיינער יידישער ליסטע נומ׳ 16 האָט קאַנדידירט ד״ר ש. וויינציהער, וועלכער איז צום 2־טן מאָל אויסגעוויילט געוואָרן מיט 17.400 שטימען.

*) רעקרוטירונג צום מיליטער די רעד.

**) 1936

די יידישע מיטגלידער פון בענדינער שטאטראט אין 1937
(חברי העיריה היהודים בשנת 1937)

פון רעכטס צו לינקס:
(מימין לשמאל):

1) ד"ר ש. ווייצ'יהר
2) צירלה שיין
3) ג. רעכניץ
4) א. רובינליכט

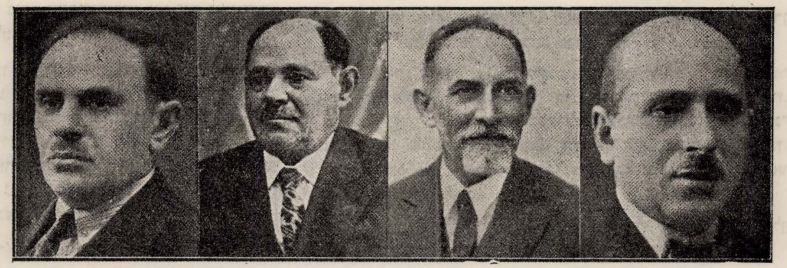

1) ה. ל. גאלדשטיין
2) א. ד. באלימאוסקי
3) ה. ד. גראסמאן
4) ה. יאקובאוויטש

1) י. קליינמאן
2) נ. האמפעל
3) א. ל. גרינוואלד
4) ב. זילבערשאץ

1) ח. מ. זילבערבערג
2) י. גערטנער
3) א. האמפעל
4) ד"ר ח. פערעל

פון אלע אויבן־דערמאנטע איז
נעבליבן לעבן ח. מ. זילבערבערג
(אין ישראל)
מכל המנויים לעיל נשאר בחיים
ח. מ. זילבערבערג (בישראל)

דער דאָקטוירים פאַריין, צו וועלכן ד״ר וויינציהער האָט אָנגע־הערט, האָט אים אויסגעשלאָסן אַלס מיטגליד, צוליב דעם, וואָס ד״ר וויינציהער איז אַלס סיים דעפּוטאַט געווען אַ מיטגליד פון יידישן נאַציאָנאַל ראַט. עטלעכע נאַציאָנאַל־געזאָנענע יידישע דאָקטוירים זענען אַלס פּראָטעסט פרייוויליק אַרויסגעטרעטן פונם פאַרבאַנד. עס האָט זיך ווידער אָנגעהויבן אַ העצע מצד דער „איסקראַ״, אָבער דאָסמאָל איז שוין דאָס העץ־בלעטל נישט געווען איינזאַם, ווייל ס׳האָבן אים צוגעהאָלפן עטלעכע משומדים און די אַסימילאַטאָרן.

אין דעצעמבער 1922 האָבן זיך — נאָך אַ לענגערער שטילקייט אויפן קולטור־געביט — ווידער אָנגעהויבן באַווייזן סימנים פון אַ באַנייטער קולטור־טעטיקייט אין בענדין. ס׳איז געגרינדעט געוואָרן די געז. „אָוונט קורסן פאַר אַרבעטער״, וועלכע האָבן געעפנט אַ גאַנצע ריי קורסן פאַר יידישע אַרבעטער איבער פאַרשידענע קעגנשטאַנדן, אין דער יידישער שפּראַך. די קורסן זענען באַזוכט געוואָרן דורך הונדערטער אַרבעטער און אָנגעשטעלטע.

דאָס יאָר 1923 האָט זיך נישט אויסגעצייכנט מיט קיין באַזונדערע געשעענישן, וועלכע ס׳וואָלט כדאי געווען צו פאַרצייכענען.

אָנהויב יוני 1924 זענען אין בענדין פאָרגעקומען וואַלן צו דער קהלה. דער וואַל יריד האָט זיך אָנגעהויבן אַ סך פריער פאַרן באַ־שטימטן וואַל־טאָג. דער וואַל־קאַמף איז געווען אַ זייער שאַרפער און דער אינטערעס אַ גרויסער. אין וואַל־טאָג איז די אַגיטאַציע אַנטוויקלט געוואָרן צו אַ גאָר גרויסן מאַסשטאַב. אַ סך וויילער זענען אין אויטאָס און דראָשקעס געפירט געוואָרן צו די וואַל־אורנעס. אין רעזולטאט זענען געוויילט געוואָרן פון:

ליסטע נומ׳ 1 (קליינבירגער)	254	שטימען	2	מאַנדאַטן
〃 〃 2 (אגודה)	654	〃	4	〃
〃 〃 3 (פאַראייניקטע חסידים מיט „מזרחי״)	836	〃	6	〃
〃 〃 4 (האַנטווערקער)	691	〃	5	〃
〃 〃 5 (נאַציאָנאַל־ראַט)	421	〃	3	〃

אַלס פּועל יוצא פון דער שלעכטער עקאָנאָמישער לאַגע אין לאַנד, ווערט אויך ערגער דער מצב פון דער יידישער באַפעלקערונג. ס׳הויבן זיך אָן קריזיס־יאָרן, די אַרבעטסלאָזיקייט וואַקסט אין אַ שנעלן טעמפּאָ. במשך פון דער ערשטער העלפט יוני זענען אין זאַגלעמביע רעדוצירט געוואָרן העכער 8 טויזנט ארבעטער.

אויף זיין צוריקרייזע פון ארץ ישראל האָט אין בענדין געהאַלטן אַ פאָרלעזונג דער שריפטשטעלער ה. ד. נאָמבערג, וועגן זיינע דאָר־טיקע איינדרוקן. צו דער פאָרלעזונג איז געקומען אַ גרויסער עולם און דער רעפעראַט איז אַדורך מיט אַ גרויסן דערפאָלג.

דעם 31־טן יולי 1924 האָט אין בענדין געוויילט די באַרימטע פוטבאל מאַנשאַפט פונם ווינער „הכח״. כדי מקבל פּנים צו זיין די געסט, איז געגרינדעט געוואָרן אַ קאָמיטעט, אין וועלכן ס׳האָבן זיך באַטייליקט פאָרשטייער פון אַלע נאַציאָנאַלע אינסטיטוציעס. ס׳זענען באַשטימט געוואָרן דעלעגאַציעס, וועלכע האָבן איינגעאָרדנט פאַר די געסט אַ קבלת פּנים ביי דער באַן־סטאַציע.

אין אָקטאָבער 1924 איז אין בענדין געגרינדעט געוואָרן אַן אָפּ־טיילונג פון דער ייד. שול אָרגאַניזאַציע. צו דער גרינדונגס־פאַרזאַמ־לונג איז פון דער וואַרשעווער צענטראַלע דעלעגירט געוואָרן ב. אייסוראָוויטש, וועלכער האָט אויף דער פאַרזאַמלונג רעפערירט וועגן דער רעכטלעך־פאָליטישער לאַגע פון דער יידישער שול. ס׳איז געוויילט געוואָרן א פּראָוויזאָרישע פאַרוואַלטונג, וועלכע איז גלייך צוגעטרעטן צו דער אַרבעט צו פאָפּולאריזירן דעם געדאַנק פון וועלט־לעכן שול־וועזן אין בענדין.

דעם 4־טן יאַנואַר 1925 האָט בענדין באגריסט אַ חשובן גאַסט, דעם גרויסן דענקער ד״ר חיים זשיטלאָווסקי. צו זיין פאָרלעזונג אויף דער טעמע: „דער זין פון מענטשלעכן לעבן״, איז געקומען אַ ריזיקער עולם, וועלכער האָט אויסגעפילט דעם טעאַטער זאַל.

אין זיין העכער 2 שעהדיקן רעפעראַט האָט זשיטלאָווסקי אַנט־וויקלט די מיינונגען פון די גרעסטע פילאָזאָפן און דיכטער איבער דעם אויביקן פּראָבלעם, ווי אויך זיין אייגענעם פילאָזאָפישן צוגאַנג.

אין פעברואַר איז פאָרגעקומען די גרינדונגס פאַרזאַמלונג פון קליינהענדלער פאַריין, וועלכער איז ביז היינט אַ וויכטיקע אינסטיטוציע אין אונזער שטאָט.

אין אַפּריל 1925 איז דער בענדינער שטאָט־ראַט אויפגעלעזט געוואָרן און אַלס צייטווייליקער קאָמיסאַר איז באַשטימט געוואָרן ה׳ מיכעל (שפּעטערדיקער שטאָט פּרעזידענט).

דערווייל ווערט די יידישע עקאָנאָמישע לאַגע נישט בעסער און אַלס פּועל יוצא פאָרן אָפּ קיין ארץ ישראל הונדערטער יידן, מיט דער אַזוי גערופענער 4־טער עליה. מייסטנס זענען עס קליינ־בירגער אָן גרויסע געלט מיטלען און מיט קנאַפּע פאַך קענטענישן. דער פּאַלעסטינע אַמט איז ממש געווען באַלאַגערט דורך גרויסע מאַסן עליה־קאַנדידאַטן.

זונטאָג, דעם 30־טן אויגוסט 1925 זענען פאָרגעקומען וואַלן צום בענדינער שטאָט־ראַט. עס זענען געוויילט געוואָרן פון:

ליסטע נומ׳ 2 (פּ. פּ. ס.)	3559	שטימען	9	מאַנדאַטן
〃 〃 3 (ענדעקעס)	2491	〃	6	〃
〃 〃 5 (אַרב. סאָלידאַריטעט)	2472	〃	6	〃
〃 〃 6 (צעירי ציון)	525	〃	1	〃
〃 〃 7 (יידישער בלאָק)	3869	〃	10	〃

פון דער ליסטע נומ׳ 6 איז געוויילט געוואָרן יאַקוב ערליך, פון דער ליסטע נומ׳ 7: ד״ר וויינציהער, ל. רובינליכט, פרוי ראָטנער, ה. גאָלדשטיין, ק. קאָפּלאָוויטש, ר. רעכטמאַן, מ. האַמפּעל, לידזבאַרסקי, א. קליינמאַן און ה. יאַקובאָוויטש.

אין דעצעמבער האָבן דעלעגאַציעס פון יידישע ראַטמענער אין בענדין און סאָסנאָוויץ זיך געווענדעט צו די דאָרטיקע שטאָט־פּרעזי־דענטן וועגן אַנגאַזשירן יידישע באַאַמטע אין די מאַגיסטראָטן. די שטאָט־פּרעזידענטן האָבן צוגעזאָגט דעם ענין גינסטיק צו דערליידיקן, אָבער ביז היינט הענגען נאָך די הבטחות אין דער לופט.

אין יאַנואַר 1928 איז אין לאָקאַל פון בענדינער „האַנטווערקער־פאַריין״ פאָרגעקומען אַ ראַיאָן־קאָנפערענץ פון יידישע בעלי מלאכות פון דער לעדער בראַנזשע. אין דער קאָנפערענץ האָבן אָנטייל גענומען פאָרשטייער פון 16 שטעט אין דער קיעלצער וואָיעוואָדשאַפט.

דעם 18־טן יאַנואַר האָבן אָנגעהויבן צו קורסירן אין זאַגלעמביע די עלעקטרישע טראַמווייען אויף דער ליניע בענדין־סאָסנאָוויץ און צוריק. גלייכצייטיק זענען געמאַכט געוואָרן פּראָבע־רייזעס נאָך דאָמבראָווע.

דעם 30־טן יאַנואַר האָט די בענדינער שטאָט־פאַרוואַלטונג געקויפט אין סלאָווקאָוו אַ פערמע פאַר 32 טויזנט גילדן. אין דער פערמע

ווערן יעדעס יאָר איינגעאָרדנט זומער־קאָלאָניעס פאַר קריסטלעכע און יידישע שול־קינדער.

דעם 4־טן מערץ 1928 זענען אין פּוילן פאָרגעקומען סיים־וואַלן. אין בענדינער און זאַוויערטשער פּאָוויאַטן האָבן פיגורירט פאָלגנדיקע יידישע ליסטעס: נומ׳ 4 („בונד״), נומ׳ 5 („פּועלי ציון״), נומ׳ 18 (מינדערהייט־בלאָק), נומ׳ 33 (קירשברוין—פּרילוצקי בלאָק).

דער רעזולטאַט איז געווען פאָלגנדיקער:

אין בענדין: ליסטע נומ׳ 4 — 230 שטימען, ליסטע נומ׳ 5 — 519 שט., ליסטע נומ׳ 18 — 4426 שט. און ליסטע נומ׳ 33 — 1833 שט.

אין סאָסנאָוויץ: ליסטע נומ׳ 4 — 334 שטימען, נומ׳ 5 — 620 שט., נומ׳ 18 — 3064 שט., נומ׳ 33 — 2069 שט.

אין דאָמבראָווע: נומ׳ 4 — 123 שט., נומ׳ 5 — 196, נומ׳ 18 — 927, נומ׳ 33 — 544 שט.

דער אַלגעמיינער ס״ה איז געווען פאָלגנדיקער:

אין בענדינער פּאָוויאַט האָט דער נומ׳ 18 באַקומען 9397 שטימען. דער נומ׳ 33 — 4987 שט.

אין זאַוויערטשער פּאָוויאַט: נומ׳ 18 — 1965 שט. און נומ׳ 33 — 1275 שט.

אין רעזולטאַט פון די וואַלן האָט דאָס זאַגלעמביער יידנטום נישט באַקומען קיין מאַנדאַט צום סיים.

די 6 מאַנדאַטן פון זאַגלעמביע האָבן באַקומען: קאָמוניסטן — 3, סאַנאַציע — 2 און פּ. פּ. ס. — 1.

דעם 11־טן מערץ זענען אין זאַגלעמביע פאָרגעקומען וואַלן צום סענאַט. אין בענדינער פּאָוויאַט האָט די ליסטע נומ׳ 18 באַקומען 7740 שט. און נומ׳ 33 — 2431 שט. אין זאַוויערטשער פּאָוויאַט: נומ׳ 18 — 1546 שט. און נומ׳ 33 — 721 שט.

אינם קאַמף קעגן יקרות, וואָס די רעגירונג האָט אונטערגענומען, איז אין דער ערשטער ריי גענומען געוואָרן אין באַטראַכט דער יקרות אין זאַגלעמביע.

לויט אַ סטאַטיסטיק פון יאָר 1928 געפינען זיך אין בענדין 9177 וווינונגען, וואָס באַשטייען פון 17.320 צימערן מיט 43.806 נפשות.

הייזער באַזיצט בענדין 1302, פון זיי — 1065 געמויערט און 237 הילצערנע. האַנדלס־לאָקאַלן זענען פאַראַן 2029.

אין אָנפאַנג אויגוסט האָט מען אין בענדין אָנגעהויבן צו בויען אַ נייע באַן־סטאַציע.

דעם 2־טן אויגוסט האָט די בענדינער שטאָט־פאַרוואַלטונג איבער־גענומען פון דער „פראַנצויזיש־איטאַליענישער געז.״ די שטאָטישע עלעקטראָווניע. מצד דער שטאָט זענען געווען אָנוועזענד: פרעזידענט מיכעל, פרעזעס פון שטאָט־ראַט זשעבראָווסקי, מיטגלידער פון דער קאָמיסיע: ד״ר רעכטמאַן און אינזש. בערעשקאָ.

דעם 10־טן דעצעמבער זענען אין בענדין פאָרגעקומען שטאָט־ראַט וואַלן, אין וועלכע ס׳האָבן זיך באַטייליקט אַן ערך 60 פּראָצענט וואַל־באַרעכטיקטע.

דער רעזולטאַט איז געווען פאָלגנדיקער:

ליסטע נומ׳ 1 (סאַנאַציע)	2195	שטימען	6 מאַנדאַטן
〃 〃 2 (פּ. פּ. ס.)	2053	〃	5 〃
〃 〃 4 („בונד״)	299	〃	0 〃
〃 〃 5 (פּ״צ לינקע)	769	〃	2 〃 :

י. ל. פיינער, מ. ב. ראָטענבערג.

ליסטע נומ׳ 6 (פּ״צ רעכטע), 566 שט. 1 מאַנדאַט: יאַקוב ערליך.

ליסטע נומ׳ 7 (מיעשטשאַנסקאַ)	420	שטימען	1 מאַנדאַטן
〃 〃 10 (ענדעקעס)	1425	〃	4 〃
〃 〃 11 (ארב. סאָליד.)	1894	〃	(געפּסלט)
〃 〃 12 (האַנטווערקער)	2136	〃	5 מאַנדאַטן:

ש. פירסטענבערג, גאָלדשטיין, האמפּל, קליינמאַן, יאקובאָוויטש.

ליסטע נומ׳ 13 (געמבאָרסקי)	313	שטימען	0 מאַנדאַטן
〃 〃 15 (באָזשיקאָווסקי)	150	〃	0 〃
〃 〃 16 (התאחדות)	644	〃	1 〃
			ד״ר רעכטמאַן
〃 〃 17 (יידישע סוחרים)	1791	〃	5 〃 :

ל. רובינליכט, לידזבארסקי, מ. שטייער, י. גאָלדפעלד, ג. רעכניץ.

ליסטע נומ׳ 18 (צעירי מזרחי)	292	שטימען	0 מאַנדאַטן
〃 〃 19 (פּ״א ישראל)	610	〃	1 〃
			ה. ערליך
〃 〃 21 (קלמן זיידמאַן)	42	〃	0 〃
〃 〃 22 (ציונ. בלאָק)	494	〃	1 〃
			פרוי נ. ראָטנער

אין אָקטאָבער 1929 האָבן הונדערטער יידישע משפּחות, וואָס האָבן געצויגן חיונה פון האַנדל אויפן אַלטן מאַרק, געמוזט פאַרלאָזן זייערע פּלעצער און זיך אַריבערטראָגן מיט זייערע סטראַגאַנעס אין די ניי־אויסגעבויטע האַלעס אויף דער מאָנדזשעווער גאַס.

אַסך הענדלער האָבן נישט געהאַט פון פריער קיין אויסגעקויפטע פּלעצער אויף בודקעס און ס׳האָט זיי דעריבער געדראָט די געפאַר צו פאַרלירן זייערע האַנדלס־פּלעצער. וועגן דעם ענין האָבן אינטער־ווענירט ביים מאַגיסטראַט די יידישע ראַטמענער, אָבער אָן דערפאָלג. ס׳איז אויך געפאָרן וועגן דעם אַ דעלעגאַציע צום וואָיעוואָדע, וועלכער האָט מסכים געווען אָפּצולייגן דאָס איבערטראָגן דעם מאַרק אויף אַ חודש צייט.

דעם 1־טן דעצעמבער איז אין בענדין געעפנט געוואָרן די וואַסער לייטונג. צו דער פייערלעכער דערעפנונג זענען געקומען פאָרשטייער פון אינערן מיניסטעריום, וואָיעוווּדזטווע און אַ גאַנצע ריי געסט.

אין אָקטאָבער 1930 איז דער בענדינער שטאָט־ראַט אויפגעלעזט געוואָרן, און אַלס קאָמיסאַר איז באַשטימט געוואָרן דער רעפערענט פון דער סאָסנאָוויצער האַנדלס־קאַמער. אין די מאָטיוון איז אָנגעגעבן געוואָרן, אַז צוליב דעם, וואָס דער שטאָט־ראַט האָט נישט געהאַט קיין שטענדיקע מערהייט, האָט זיך דאָס שלעכט אָפּגערופן אויף דער אַרבעט.

אין נאָוועמבער 1930 זענען פאָרגעקומען סיים־וואַלן. צוליב דעם, וואָס ס׳איז נישט געווען קיין איינהייטלעכע יידישע ליסטע, איז די שטימען צעשפּליטערונג געווען אַ זער גרויסע. צוליב דער סיבה איז דאָס יידישע זאַגלעמביע געבליבן אָן רעפּרעזענטאַנץ צום סיים און סענאַט.

דעם 3־טן יאַנואַר 1931 איז נאָך אַ קורצער קראַנקהייט געשטאָרבן דער באַקטנטער יידישער מאָלער משה אַפּעלבוים, וועלכער איז געווען דער קינסטלערישער לייטער ביים אויסמאָלן די בענדינער שטאָטישע שול. אַפּעלבוים האָט די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן געוווינט אין אונזער געגנט און איז געקומען צו קבורה אויפן קאַטאָ־וויצער בית עולם.

אין מאַי 1931 זענען אין בענדין פאָרגעקומען וואַלן צו דער קהלה. דער וואַל־קאַמף איז געווען אַ זייער שאַרפער און די וואַל־פרעקווענץ האָט באַטראָפן 80%. דער רעזולטאַט איז געווען פאָלגנ־דיקער:

ליסטע נומ׳ 5	(„פועלי ציון״־לינקע)	205	שטימען	1	מאַנדאַטן
〃 〃 7	(〃 〃 רעכטע)	212	〃	1	〃
〃 〃 12	(האַנטווערקער)	231	〃	1	〃
〃 〃 13	(„אגודה״)	657	〃	6	〃
〃 〃 15	(האַנטווערקער)	180	〃	1	〃
〃 〃 16	(„מזרחי״)	295	〃	2	〃
〃 〃 16	(ציוניסטן)	545	〃	5	〃

אין יולי 1931 איז געעפנט געוואָרן די נייע בענדינער באַן סטאַציע. ביי דער פייערלעכער דערעפנונג זענען אָנוועזענד געווען פאָרשטייער פון דער מאַכט און פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג.

אין אָקטאָבער 1931 האָט געוויילט אין אונזער שטאָט דער באַ־רימטער העברעישער דיכטער חיים נחמן ביאַליק, וועלכער האָט באַזוכט אַ גאַנצע ריי געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס און שולן.

אין אָקטאָבער 1932 איז אין בענדין געעפנט געוואָרן דאָס יתומים הויז, וועלכעס שטעלט מיט זיך פאָר אַ גרויסן בנין, ווו ס׳האָבן געפונען אַ וואַרימע היים אַ גרויסע צאָל אָרימע יידישע קינדער. אין דער פייער־לעכער דערעפנונג האָבן זיך באַטייליקט פאָרשטייער פון די געזעל־שאַפטלעכע אינסטיטוציעס, ווי אויך אַ גרויסע צאָל איינגעלאַדענע געסט.

אין יאַנואַר 1933 איז — מיטן אָנטייל פונם „דזשאָינט״־פאָרשטייער גיטערמאַן — אָרגאַניזירט געוואָרן אַ גרויסע פראָפאַ־גאנדע־אַקציה פאַר דער גמילת חסד קאַסע. עס זענען פאָרגעקומען אַ גאַנצע ריי מאַסן פאַרזאַמלונגען, אויף וועלכע ס׳איז אָרומגערעדט געוואָרן וועגן די באַדייטונג פון די קאַסעס, וואָס ראטעווען אַ סך הענדלער און בעלי מלאכות פון אונטערגאַנג.

אין מערץ הויבן אָן אָנצוקומען טרויעריקע ידיעות פון דייטשלאנד וועגן שרעקלעכע יידן רדיפות אין צוזאַמענהאַנג מיט היטלערס קומען צו דער מאַכט. עס איז געשאַפן געוואָרן אַ פאַרייניקטער קאָמיטעט, וועלכער האָט אָרגאַניזירט אַ פראָטעסט מאַניפעסטאַציע קעגן די רדיפות. 4 זייגער נאָכמיטאָג זענען אַלע יידישע געשעפטען געשלאָסן געוואָרן און טויזנטער יידן האָבן געשטראָמט צום „הכח״ פלאַץ, ווו ס׳איז, אונטערן פרייען הימל, אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ גרויסער מאַסן־מיטינג. שפּעטער איז פאָרגעקומען אַ גאַסן דעמאָנסטראַציע. גלייכ־צייטיק זענען אויך פאָרגעקומען מיטינגען אין אַלע זאַגלעמביער שטעט און ס׳איז פראָקלאַמירט געוואָרן דער באָיקאָט אויף דייטשע סחורות.

דאָס יאָר 1934 האָט זיך אָנגעהויבן אונטערן צייכן פון גרויסע רעדוקציעס אין דער אינדוסטריע. אין די חדשים יאַנואַר — פעברואַר האָבן טויזנטער אַרבעטער פאַרלוירן זייערע אַרבעטס־פּלעצער און ממילא האָט זיך דאָס געמוזט שלעכט אָפּרופן אויך אויף די יידישע קרעמער און בעלי מלאכות.

אין יאַנואַר איז אין זאַגלעמביע פאָרגעקומען אַן אַקציע לטובת דעם יידישן בוך, וועלכע איז דורך מיט אַ באַדייטענדן דערפאָלג.

דעם 27־טן מאַי 1934 זענען אין זאַגלעמביע פאָרגעקומען שטאָט־ראַט וואַלן, וועלכע האָבן געגעבן אין בענדין פאָלגנדיקע רעזולטאַטן:

ליסטע נומ׳ 1 „בע־בע״ (פוילישער אומפאַרטייאישער בלאָק) 1064 שטימען, 3 ראַטמענער.

ליסטע נומ׳ 3 (פועלי ציון רעכטע) 551 שט. אויסגעוויילט אהרן האַמפּעל.

ליסטע נומ׳ 4 (בונד) 321 שט. אויסגעוויילט ד״ר פערעל.

ליסטע נומ׳ 5 (בלאָק) 1342 שט. אויסגעוויילט: ל. רובינליכט, פרוי צ. שיין, מ. זילבערבערג און י. מאָנטאַג.

ליסטע נומ׳ 6 (האַנטווערקער) 1220 שטימען, אויסגעוויילט: ה. ל. גאָלדשטיין, א. ד. באָלימאָווסקי און ה. יאַקובאָוויטש.

ליסטע נומ׳ 7 (קליינהענדלער) 756 שטימען, אויסגעוויילט: גרשון רעכניץ און יהושע קליינמאַן.

ליסטע נומ׳ 8 (נייער האַנטווערקער פאריין) 510 שטימען, אויס־געוויילט: ח. ד. גראָסמאַן.

ליסטע נומ׳ 9 (אגודה) 918 שטימען, אויסגעוויילט: א. ל. גרינ־וואַלד, ב. זילבערשאַץ און ש. פיעקאַרסקי.

ליסטע נומ׳ 11 (פועלי ציון לינקע) 300 שטימען, געפעלט 7 שטימען צו אַ מאַנדאַט.

אויפן פארלאנג פון „צעקאַבע״ אין ווארשע האָט דאָס ביוראָ פון דער בענדינער קהלה צוזאמענגעשטעלט א גענויע רשימה פון אלע פערזאָנען, וואָס זענען אונטערגעשטיצט געוואָרן אויף פסח.

פון דער אדורכגעפירטער סטאטיסטיק האָט זיך באקומען א טרויעריק בילד, וועלכעס באַווייזט, אַז די יידישע נויט האָט זיך ביי אונז פאַרגרעסערט אויף טאָפּלט. די צאָל מענטשן, וואָס האָט באַקומען פסח־שטיצע האָט דערגרייכט ביז 1200. אחוץ דעם זענען — צוליב געלט מאנגל — נישט געבליבן אויסגעצאָלט עטלעכע הונדערט אסיג־נאַציעס. די גרעסטע צאָל מקבלים האָבן זיך רעקרוטירט פון קליינ־הענדלער און בעלי מלאכות. ס׳דארף באמערקט ווערן, אז אין יאָר 1933 האָט די צאָל מקבלים דערגרייכט נור 700.

אין פעברואַר 1935 איז נאָך אַ שווערער האַרץ קראַנקהייט נפטר געוואָרן דער בענדינער רב ר׳ צבי חנוך לעווין ז״ל. אין דער לויה האָבן זיך באַטייליקט טויזנטער מענטשן און פיל רבנים פון פאַרשידענע שטעט. גלייך נאָך דער לויה האָט זיך צעפלאַקערט דער קאַמף אַרום דעם היגן כסא הרבנות, וועלכער איז ביז היינט נאָכנישט דערליידיקט.

דעם 8־טן סעפּטעמבער זענען פאָרגעקומען די לעצטע סיים־וואַלן. צוליב דער ניי־צוגעשניטענער וואַל־אָרדינאַציע, איז פאַר דער יידישער באַפעלקערונג אין זאַגלעמביע נישט מעגלעך געווען ארויסצושטעלן קיין אייגענעם קאַנדידאַט און דעריבער האָבן גרויסע טיילן פון דער יידישער באַפעלקערונג געשטימט פאַר דער „בע־בע״־ליסטע, וועלכע האָט אין זאַגלעמביע אַדורכגעפירט עטלעכע דעפוטאַטן. אין אַלגעמיין האָבן זיך אין די וואַלן באַטייליקט 46 פראָצענט וואַל־באַרעכטיקטע.

דעם 17־טן מערץ 1936 איז, אונטערן פאָרזיץ פון קהלה פרעזעס ל. רובינליכט, פאָרגעקומען אַ פאַרזאַמלונג מיטן צוועק צו אָרגאַניזירן אַ ברייטע הילפס־אַקציע לטובת די געליטענע אין פשיטיק. אין דער פאַרזאַמלונג האָבן זיך באַטייליקט: דער גאַנצער ראַבינאט, דאָזאָרעס, פרנסים, לאַווניקעס און געזעלשאַפטלעכע עסקנים. ס׳איז געשאַפן גע־וואָרן אַ קאָמיטעט, וועלכער איז גלייך צוגעטרעטן צו דער הילפס־אַקציע.

דעם 30־טן יוני איז אין זאַגלעמביע פאָרגעקומען אַ פראָטעסט־

שטרייק קעגן דער כוואַליע פון אַנטיסעמיטיזם און אויסראַטונגס גזרות. פונקט 12 אַזייגער זענען אַלע יידישע געשעפטן און ווּאַרשטאַטן געשלאָסן געוואָרן און די באַוועגונג אויף די גאַסן האָט זיך שטאַרק פאַרגרעסערט. דער פראָטעסט־שטרייק איז אַדורכגעפירט געוואָרן זייער אימפּאָזאַנט, ווירדיק און ערנסט. די זאַגלעמביער יידן האָבן אַזוי אָרום זיך אָנגעשלאָסן אין דער אַלגעמיינער אָקציע פונם פוילישן יידנטום.

אין סעפטעמבער האָט די בענדינער פאַליציי אַרעסטירט עטלעכע צענטליק פערזאָנען, פון וועלכע אַ טייל איז איבערגעגעבן געוואָרן דער געריכט־מאַכט, ווייל זיי זענען געשטאַנען אונטערן חשד, אַז זיי האָבן אויסגעפירט באַמבן־אַטענטאַטן אויף דער שול, געשעפטן, יידישע ווּוינונגען און באַגאַזין די מלבושים פון יידישע בירגער מיט ברען־מאַטעריאַל.

אויפן אָרט פונם פאַרשטאָרבענעם דומ״ר ר׳ יהושעלע טעלנער ז״ל איז אין יאַנואַר 1937 נאָמינירט געוואָרן אַלס צייטווייליקער רב אין בענדין, דער קאָנסטאַוויצער רב כאַמיידעס.

דעם 21־טן פעברואַר איז אין בענדין פאַרגעקומען אַ קאָנפערענץ מיט דער באַטיילינקונג פון „אָרט״־עסקנים פון בענדין, סאָסנאָוויץ, דאָמבראָוע, זאַגלעמביער און קאָטאָוויצער האָנטוערקער פאַריינען, ווי אויך אָרגאַניזאַציעס און געזעלשאַפטן, וואָס זייער אויפגאַבע איז צו פראָדוקטיווישירן די יידישע מאַסן. דער צוועק פון דער קאָנפערענץ איז געווען צו קאָאָרדינירן די געז. „אָרט״ אין איין קערפערשאַפט און צו פירן אַן אַיינהייטלעכע אָרבעט.

דעם 10־טן אַפּריל 1937 האָט דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע זאַגלעמביע געפייערט דעם יום טוב פון דער 40־יעריקער קולטורעלער און געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט פון ד״ר ש. ווייניצייהער. די פייערונג, וועלכע איז פאָרגעקומען אינם גרויסן זאָל פון בענדינער „בית יתומים״, איז אויסגעפאַלן זייער אימפּאָזאַנט. עס איז דאָרט געווען פאַרטרעטן דאָס שענסטע און בעסטע פון דער זאַגלעמביער יידישער געזעלשאַפט. צו דער פייערונג זענען אויך געקומען פיל גאָסט פון אויבערשלעזיע, ווּאַרשע און אַנדערע שטעט.

דעם 6־טן יוני איז אין לאָקאַל פון דער בענדינער קהלה פאַרגעקומען — אונטערן פאָרזיץ פון פרעזעס ש. פירסטענבערג — אַ זיצונג מיט דער באַטיילינקונג פון פאַרשטייער פון דער קהלה פאַר ווּאַלטונג, ראַט און פון געזעלשאַפטלעכע ארגאַניזאַציעס, כדי צו שאַפן אַ פאָראייניקטן הילפס־קאָמיטעט לטובת די בריסקער געליטענע. אין דער לייטונג זענען אַריין פאָלגנדיקע פערזאָנען: ש. פירסטענבערג (פאָרזיצער), ד״ר רעכטשאַפט, מ. מאַנעלא, נ. לאַנדנער, ל. בוכווייץ, ג. רעכניץ און ש. לעווקאָוויטש.

אין בענדין איז בין צום חודש אויגוסט געזאַמלט געוואָרן 6.795 גל.

בעת מיר פאָרענדיקן די כראָניק און מיר גיבן אַ בליק הינטער זיך, זענען מיר וויידער פאָר זיך בילדער ווי מיט 25 יאָר צוריק, נאָר אין אַ געענדערטער פאָרם. דער באַיקאָט איז מאָדערניזירט געוואָרן מיט פיקעטן, וואָס היטן די יידישע געוועלבער, אַז ס׳זאָל דאָרט חלילה נישט אַריין קיין קריסטלעכער קונה, אויף די הויכשולן וועלן איינגע־פירט באַזונדערע בענק פאָר יידישע סטודענטן, פון דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן און אינזשיניערן־פאַרבאַנדן שליסט מען אויס יידן — מיט איין וואָרט. מען זויל אונז בגוואַלד צוריק אַרייגשטופן אין געטא און אונז צוקלעבן אַ געלע לאָטע.

די פויפעריזאַציע פון די יידישע פאָלקס־מאַסן פאַרשאַרפט זיך פון טאָג צו טאָג און טויזנטער יידן וועגדן זייערע בליקן, זוכנדיק אַן אָרט וווהין צו עמיגרירן, ליידער זענען אומעטום די לענדער גע־שלאָסן מיט שוועכע עמיגראַציע גזרות.

אָבער אין דער דאָזיקער שווערער אַטמאָספערע פון שנאת חנם און פאַראַכטונג לגבי אונז, לאָזט זיך אויך הערן די שטים פון אַ טייל פון דער פראָגרעסיווער פוילישער אינטעליגענץ קעגן די יידן־פאַרפאָלגונגען און אַנטיסעמיטיזם. און מעגלעך, אַז בקרוב וועלן אָנהויבן וויייען אַנדערע ווינטן, וועלכע — געזונט מאַכנדיק די אָלגע־מיינע לאָגע — וועלן אויך אַ סוף מאַכן צו דער רעכטלאָזיקייט פון די יידישע מאַסן אין פוילן.

ביבליאָגראַפיע:

„אַנאַנסן בלאַט״, יאָרגאַנג: 1911 — 1913 / „אונזער טעלעפאָן״. י״ג 193 — 1919 / „זאַגלעמביער צייטונג״, י״ג 1919 — 1937 / פאַר־שידענע דאָקומענטן.

כלה באַדעקנס סקיץ פון משה אפעלבוים
כּיסוי־ראש של הכלה בשעת החופה
רישום של הצייר משה אפלבוים

ל. שפיגעלמאן

/ די אנטשטייונג פונם יידישן געדרוקטן ווארט אין זאגלאמביע

(כאראקטער־שטריכן פון א פערטל־יארהונדערט קולטולערער פיאנערן ארבעט)

1) אַ קורצער אריינפיר.

שרייבן די געשיכטע פון דער „זאַגלעמביער צייטונג" איז באַ־שטימט קיין לייכטער ענין, אויב מ'וויל, אַז די אַרבעט זאָל ווי געהעריק און געוויסנהאַפט אויסגעפירט ווערן, ווייל דאָ קומט אין באַטראַכט אַ גאַנצע תקופה, אַ יובל. ווו מ'דאַרף צוריקמישן בלעטער און אויפ־פרישן זכרונות פון זעקס, זיבן און צוואַנציק יאָר צוריק.

אין אַזעלכע מאָמענטן באַווייזן זיך אין זכרון פאַרשידנפאַרביקע בילדער, וואָס האַלטן זיך אין איין טוישן, אין איין פאַרביילויפן, וואָס איינס יאָגט דאָס צווייטע און ס'דאַכט זיך, אַז מיר קוקן אריין אין אַ קאַליידאָסקאָפּ, אין וועלכן מיר באַוווּנדערן אַ פּראַכטפול שפּיל פון אַ קאָלאָריט־סימפאָניע.

אַז מ'נעמט אַ צייטונג אין דער האַנט אַריין און מ'וויל זיך מיט איר באַקענען, גיט מען קודם כל אַ קוק אויף דער איבערשריפט ווי אַלט זי איז, וויפל יאָר זי דערשיינט, און האָט זי דערגרייכט אַ בכבודיקע עלטער, באַקומט מען פאַר איר רעספּעקט און אַכטונג.

פאַרשטייט זיך, אַז וויבאַלד אַ צייטונג עקזיסטירט לאַנג, דאַרף מען צו איר האָבן אַכטונג שוין בלויז צוליב איר עלטער, וואָס זי האָט דערגרייכט, פּונקט ווי מ'האָט דרך ארץ פאַר אַן אַלטן מענטש, וועלכער איז דערפאַרן אין שכל און אין יאָרן.

און אַ צייטונג איז טאַקע פּונקט ווי אַ לעבעדיק וועזן. פונם ערשטן מאָמענט, וואָס זי הויבט אָן צו דערשיינען, מוז מען זי דער־ציען גראָד ווי אַ קינד פונם געבוירטאָג אָן.

האָט מען טאַקע אַ סך אויסצושטיין פון אָט דעם קאַפּריזנעם צייטונגס־קינד: דאָ האָט עס אַ סוד אַנטדעקט, פון וועלכן די גאַנצע שטאָט און אומגעגנט קלינגט, אַן אַנדערש מאָל וואָרנט דאָסזעלבע קינד, נישט אריינצוקריכן אין אַ בלאָטע, פונוואַנען ס'וועט זיין שווער אַרויסצוקריכן און זיך ריינצוּוואַשן.

דאָס איז די אייגנטלעכע מיסיע פון אַ צייטונג, צו שטיין אויף דער וואַך, און ווי אַ פּילבאַרער סייסמאָגראַף צו פאַרצייכענען די פאַרשידנאַרטיקסטע וויבראַציעס אינם געזעלשאַפטלעכן לעבן.

די מטבע האָט אָבער אויך אַ צווייטע זייט: די צייטונג דאַרף טון אַלץ, כדי צו דערגרייכן די געהעריקע הויך, אויב זי וויל זיך דערוועַרבן דאָס מאָראַלישע רעכט צו זאָגן אַ דעה און אַרויסגעבן אַ דעצידירנדיקע מיינונג, מיט וועלכער דער דעת־הקהל זאָל זיך רע־כענען.

בכדי צו שטיין אויף דער דאָזיקער מדרגה, מוז מען אָפּהיטן די הייליקייט פונם געדרוקטן וואָרט. יעדעס פּראָבלעם מוז ערלעך און אויפריכטיק באַהאַנדלט ווערן. דער אמת — ווי שרעקלעך און מורא־דיק ער זאָל נישט זיין — מוז זיין דער אידעאַל פון די, וואָס דערציען די צייטונג, אָבער גלייכצייטיק מוז דער שקר אויסגעריסן ווערן מיט דער וואָרצל, נישט רעכנענדיק זיך מיט קיין שום שטערונגען און בייזוויליקייטן.

האָבן מיר אָפּגעהיטן די דאָזיקע אַקסיאָמעס? איז דאָס געווען דער אידעאַל פון די דערציער? אויף די דאָזיקע פאַראַנטוואָרטלעכע פראַגע־צייכנס דאַרפן געבען אַן ענטפער די לייענער גופא, וועלכע זענען דערציגן געוואָרן אויף דער „זאַגלעמביער צייטונג".

2) דער פאַרמלחמהדיקער פּעריאָד.

דעם 21־טן יולי 1911, האָט זיך באַוויזן דער ערשטער נומער פון דער „זאַגלעמביער צייטונג". אָבער אין יענע יאָרן איז אַרויסגעבן אַ צייטונג נישט געווען אַזוי איינפאַך, און דאָס צוליב 2 טעמים: ערשטנס, האָט זיך אַ דורכשניטלעכער מענטש מורא געהאַט צוצורירן צום געדרוקטן וואָרט, נישט קוקנדיק, וואָס ר'האָט געקאָנט האָבן אַן אומבאַגרעצנטע ליבע צו דער יידישער קולטור. פאַרקערט, וואָס שטאַרקער ס'איז געווען די באַציאונג, וואָס גרעסער די פאַרשטענדעניש פאַרן געדרוקטן וואָרט, אַלץ מער פאַראַנטוואָרטלעכקייט האָט מען דערפאַר געהאַט.

פּונקט ווי אַן אָפּגעהיטענער סופר האָט זיך געהאַלטן אין איין טובלען פאַרן שרייבן די הייליקע אותיות אין אַ ספר תורה, האָט אויך אַ שרייבער געהאַלטן פאַר אַ הייליקייט די ווערטער, וואָס האָבן געדאַרפט דורך אים געדרוקט ווערן, און דערפאַר איז ער צו זיין אַרבעט צוגעטרעטן, נישט ווי צו אַ פּראָפעסיע, נאָר ווי צו אַ דערהאַ־בענעם אידעאַל, צו וועלכן ר'איז באַרופן געוואָרן דורך דער השגחה העליונה.

און צווייטנס, איז אין יענע יאָרן — אין די צייטן פון דער רוסישער מאָנאַרכיע — נישט געווען פון די לייכטע זאַכן צו באַקומען אַ קאָנצעסיע אויף אַ צייטונג, אַזוי, אַז אונזערע אויסגאַבן זענען נישט געווען גלאַט כשר. דעריבער האָט מען דעמאָלט נישט געקאָנט טראַכטן אפילו וועגן אַזאַ ברייטן זשעסט ווי אָנרופן דאָס קינד מיטן נאָמען „זאַגלעמביער צייטונג". מיר האָבן דעריבער געמוזט אָפּנאַרן די צאַרישע רעגירונג און מיר האָבן אַ נאָמען געגעבן אונזער צייטונג: „אַנאָנסן בלאַט", וועלכעס מיר האָבן געמאַכט אַלס אַן אומזיסטע ביי־לאַגע צו די וואַרשעווער צייטונגען, אַנדערש וואָלטן מיר די צייטונג נישט געקאָנט אַדורכשמוגלען.

שפּעטער האָט זיך אונז איינגעגעבן אַרויפצושטעלן אַ פּרייז אויף דער צייטונג און זייט דעמאָלט הויבט זי אָן שפּילן די ראָל פון אַ זעלבסטשטענדיקן אָרגאַן, וועלכער איז געווען פאַרשפּרייט פון סאָס־נאָוויץ ביז פּיעטריקאָוו און איז געווען, אַחוץ לאָדזש, די איינציקע יידישע פּראָווינץ־אויסגאַבע אין געוו. קאָנגרעס־פּוילן.

דאָס „אַנאָנסען בלאַט" האָט זיך שנעל אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען, אויף אַזוי ווייט. אַז ס'איז געוואָרן נויטיק צו עפענען אַ רעדאַקציע־אָפּטיילונג אין טשענסטאָכאָוו. די אָפּטיילונג האָט זיך געפונען אונטער דער לייטונג פון רפאל פעדערמאַן מיטן אָנטייל פון משה צ. (צע־שינסקי, איצט אַ פערלעגער אין אַמעריקע). די צייטונג איז אויך גוט קאָלפּאָרטירט געוואָרן אין פּיעטריקאָוו, ראַדאָמסק, קיעלץ, לובלין און אפילו אין אויבערשלעזיע, וואָס האָט דאַן אָנגעהערט צו דייטש־לאַנד.

אמת, אַז די דאָרטיקע יידן זענען דעמאָלט שוין געווען שטאַרק אַסימילירט און זיי האָבן נישט געהאַט דעם מינדעסטן אינטערעס פאַר אַ יידישע צייטונג, נאָר צוליב דעם, וואָס זאַגלעמביע מיט אויבער־שלעזיע זענען עקאָנאָמיש געווען געבונדן, האָט דער דאָזיקער פאַקט געצוווּנגען די אויבערשלעזישע יידן צו שטיין מיט אונז אין קאָנ־טאַקט. די קאָטאָוויצער און בויטענער סוחרים, אינדוסטריעלער, דאָק־

טוירים אאז"וו, האָבן פאַרשטאַנען אויסצונוצן די גינסטיקע פאַר זיי קאָניונקטור און האָבן פשוט פאַרוואָרפן די צייטונג מיט אַנאָנסן. דאָס איז געשען אין אַ צייט ווען ביי אונז האָט מען נישט פאַרשטאַנען, צו וואָס מ'דאַרף אומזיסט „אַרויסוואַרפן" געלט אויף אַזעלכע „נאַריש־קייטן".

אויב דער אַנאָנסן־טייל איז געווען גוט אַוועקגעשטעלט, איז אָבער דער אינפאָרמאַטיווער טייל געבליבן זייער הינטערשטעליק און האָט זיך בהדרגה אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען. אַזוי צב"ש האָט דער שרייבער פון די שורות איבערגעגעבן אין דער פאָרם פון „בריוועלעך", אונטערן פסעוודאָנים „אברהם" — אָפשפיגלונגען פונם געזעלשאַפטלעכן לעבן. שפעטער ווערט די כראָניק פון אַלע שטעט און שטעטלעך כסדר רייכער און אינטערעסאַנטער.

באַלד דערנאָך איז צוגעקומען לייבל גאָלדשטיין, וועלכער האָט אינטענסיוו מיטגעאַרבעט אַלס פעליטאָניסט, טעאַטער־רעצענ־זענט און האָט אויך אָפט געשריבן לייט־אַרטיקלען.

גלייכצייטיק באַווייזט זיך אויך ישעיה לעווקאָוויטש, וועלכער הויבט אָן, וואָס ווייטער, אַלץ מער, אָנטיילצונעמען אין דער צייטונג.

שפעטער קומט אויך צו מאַקס אַראָנאָוויטש, וועלכער באַטייליקט זיך אין דער צייטונג מיט דער גרעסטער מסירות נפש, באַמיענדיק זיך איר צו געבן אַ געהעריקן טאָן און פאָרם.

אויך שלמה אַבראַמסאָן, וווינענדיק דעמאָלט אין בענדין, באַטייליקט זיך מיט עקאָנאָמישע אַרטיקלען, וועלכע זענען געווען געשריבן זאַכלעך, אויסגעהאַלטן, און דער לעזער האָט דערפילט, אַז צו אים רעדט אַ באַוווסטזיניקער אינטעליגענט, פון וועלכן מ'האָט געקאָנט פיל לערנען.

איינציקווייז האָבן זיך אויך אָנגעהויבן צו באַטייליקן מיט פאָ־לעמישע אַרטיקלען: י. וויגאָדזקי, גאָלדמער, יעביץ, י. מ. וויינרעב, ב. פרעגער א"א.

אין קיעלץ, וואָס האָט אַלס אַ גובערניע שטאָט געשפילט אַ גרויסע ראָל, האָט אונז רעפרעזענטירט, דער נאָך דעמאָלט יינגער דיכטער — פישל בימקאָ, וועלכער פאַרנעמט היינט אַ בכבודיקן פלאַץ אין דער יידיש־ליטעראַרישער משפחה אין אַמעריקע.

דאָס איז דער ערשטער פעריאָד פונם יידישן געדרוקטן וואָרט אין זאַגלעמביע.

ס'מוז אונטערגעשטראָכן ווערן, אז קיינער פון אונזערע מיטאַר־בעטער, אַ חוץ דער שרייבער פון די שורות, האָט נישט געוווסט, דאָס די צייטונג איז אומלעגאַל און, אַז ס'האָט אונז יעדע מינוט געדראָט אַרעסטירט צו ווערן. וויסנדיק דאָס אַלץ, האָבן מיר נישט גערוט, ביז ס'האָט זיך אונז ענדלעך איינגעגעבן צו באַקומען אַ קאָנצעסיע פון פיעטריקאָווער גובערנאַטאָר אויף אונזער צייטונג, וועלכע האָט זייט דאַן אָנגעהויבן צו טראָגן דעם נאָמען: „אונזער טעלעפאָן".

אויב מיר האָבן פראָגרעסירט, מאַכנדיק פונם „אַנאָנסן בלאַט" אַ זעלבסטשטענדיקע צייטונג מיט אַ פרייז, וואָס האָט דאַן געהאַט אַ קאָלאָסאַלע באַדייטונג — האָבן מיר פשוט אַ פעסטונג אַדורכ־געבראָכן באַקומענדיק די קאָנצעסיע, ווו מיר האָבן שוין געקאָנט לעגאַל אַרבעטן.

פאַר דער דאָזיקער, אומבאַגרייפלעך שווערער, פיאָנערישער אַר־בעט, האָט דער שרייבער פון די שורות צו פאַרדאַנקן זיין פאָטער, וועלכער האָט זיך פאַר קיינעם און פאַר גאָרנישט אָפגעשטעלט ביז ס'האָט זיך אים איינגעגעבן צו רעאַליזירן די קאָנצעסיע.

פריער האָבן מיר געמוזט דרוקן אונזער צייטונג אין שלמה בעלכאַטאָווסקיס דרוקעריי אין פיעטריקאָוו, וואָס ס'איז אגב נישט לייכט אָנגעקומען. באַקומענדיק די קאָנצעסיע אויף „אונזער טעלע־פאָן", האָבן מיר זיך געמוזט אַרומזען וועגן אַ דרוקעריי אין בענדין. צו דעם צוועק האָבן מיר זיך פאַרבונדן מיט אפרים זיידנער, וועלכער איז אין יענע יאָרן געווען דער באַזיצער פון דער גרעסטער דרוקעריי אין בענדין, און דעם 14־טן נאָוועמבער 1913 איז דערשינען דער ערשטער נומער „אונזער טעלעפאָן", אַלס פולקאָם לעגאַלע צייטונג. די דאָזיקע דאַטע איז די וויכטיקסטע אויפן געביט פונם יידישן צייטונגס־וועזן אין זאַגלעמביע.

ווי נור ס'זענען דערשינען 2 נומערן פון דער לעגאַלער צייטונג איז אָנגעקומען פון ברעסלע די טרויעריקע ידיעה, אַז דאָרט איז נפטר געוואָרן דער בענדינער רב ר' ישכר בעריש גרויבאַרט ז"ל. מיר האָבן דאַן אַרויסגעלאָזט אַן עקסטראַ אויסגאַבע, וועלכע איז פאָר־שפרייט אין פיל טויזנטער עקזעמפלאַרן, נישט בלויז אין דער שטאָט, נאָר אויך אין דער גאַנצער אומגעגנט און אין די ווייטערע שטעט. דער אינטערעס צו דער צייטונג איז געוואָרן אַזוי גרויס, דאָס מיר האָבן זי געמוזט אַרויסגעבן טעגלעך, אַזש ביז נאָך דער קבורה פונם גרויסן נפטר.

וואָס ווייטער האָט זיך די צייטונג אַלץ מער און מער איינגע־בירגערט, אין זי האָט אַרום זיך קאָנצענטרירט די בעסטע מענטשן פון יידישן זאַגלעמביע.

אַלס אַן אומפאַרטייאישער אָרגאַן האָט זיך אונזער צייטונג שטענ־דיק באַמיט צו שטיין אויף דער געהעריקער הויך און אַזויאַרום געקעמפט פאַר אַ בעסערער עקזיסטענץ און אַ שענערער צוקונפט. אונזערע אַרטיקלען, וועלכע זענען געשריבן געוואָרן לאָגיש און מיט אַ געהעריקער באַגרינדונג, האָבן אַרויסגערופן אַלזייטיקן רעספעקט און אינטערעס און אַזויאַרום צוגעצויגן צו אַ שטענדיקער מיטאַרבעט אַזעלכע פערזאָנען ווי: י. פסחזאָן, מ. האַלפערן, ג. סטאַוו־סקי, ב. טענצער, מ. פיינקינד א"א.

אָבער אין מיטן דער אַנטוויקלונג, אינם שענסטן און בעסטן גלאַנץ־פעריאָד פאַר דער צייטונג, האָט פלוצלינג אַ בליץ געטון און ס'איז אויסגעבראָכן דאָס העלישע פייער — די וועלט מלחמה פון יאָר 1914.

3) אָקופאַציע פעריאָד.

פרייטאָג, דעם 31־טן יולי 1914 איז דערשינען די צייטונג און צומאָרגנס, שבת, איז דאָס רוסישע מיליטער, נאַטשאַלסטווע, פאָליציי רעגירונגס־באַאַמטע אין אַ בהלה אַנטלאָפן קיין וואַרשע.

זונטאג איז שוין זאַגלעמביע געווען באַזעצט דורך אַ דייטשער מיליטער־אָפטיילונג. די שרעק איז געווען אין לשער, צוליב דעם וואָס די דייטשן האָבן דערקלערט קריגס און באַלאַגערונגס־צושטאַנד און האָבן רעקווירירט די ערשטע לעבנסמיטל פראָדוקטן.

מיר זענען גלייך אָפגעשניטן געוואָרן פון וואַרשע און לאָדזש און האָבן קיין שום פאַרבינדונגען נישט געהאַט, אַזוי, אַז מיר האָבן זיך געפונען ווי אין אַ קאַסטן, ענג, נישט דעם אָטעם צו כאַפן. דעמאָלט האָבן מיר זיך ווידער געפונען אין אַ פאַרצווייפלטער לאַגע. וואָס טוט מען? אַרויסגעבן די צייטונג? שטעלן זיך אין פאַרבינדונג מיט די דייטשן, פון וועלכע מיר דאַרפן באַקומען די ידיעות און

צושטעלן די צייטונג צו דער צענזור, איז געווען אַ געפֿאַר, ווייל יעדער איז דאָך געווען זיכער, אַז היינט—מאָרגן קומען די רוסן צוריק, און דאָן וועט מען אַלע, וואָס האָבן געהאַט אַ מגע ומשא מיטן שונא פֿאַרשיקן אין קאָלטן סיביר. אָוועקשטעלן זיך ווידער אין אַ זייט און נישט אַרויסגעבן די צייטונג אין אַזאַ גורל־מאָמענט, ווען מ׳דאַרף נאָך מער ווי אין אַ נאָרמאַלער צייט נעמען אויף זיך די התחייבות, האָבן מיר בייַ זיך אויך נישט געקאָנט פועלן. נאָך לאָנגע וואָקלענישן האָט געזיגט דער געדאַנק וויייטער אָרויסצוגעבן די צייטונג, און צוליב די אומגעהויערע וויכטיקע געשעענישן, האָבן מיר זי באַשלאָסן צו פֿאַרוואַנדלען צייטוויילין אין אַ טאָג צייטונג.

נישט האָבנדיק קיין שום יידישע צייטונג, האָט מען פֿשוט גע־שלונגען אונזערע אויסגאָבן. מ׳דאַרף נישט פֿאַרגעסן, אַז די צייטונג איז דאָן געווען אַ וועג־וווייזער. אין איר זענען געווען געדרוקט די פֿאַרשידענע באַקאַנטמאַכונגען און פֿאַראָדנונגען פון דער דייטשער עטאַפּ־קאָמאַנדאַנטור און אַזויפֿוס זענען די לעזער אינפֿארמירט גע־ווארן, ווען מ׳מעג זיך באַווייזן אין די גאַסן, וואָס מען טאָר נישט האָלטן אין שטוב אָן אַ באַזונדערער דערלויבעניש אאז״ו. אונזער אויפֿגאָבע איז אויך געווען צו וואָרענען די איינוווינער, אַז זיי זאָלן זיך צוהערן צו די באַפֿעלן פון דער בירגער־מיליץ, ווען אפֿילו דאָס זענען יידן און דערצו גוט באַקאַנטע. די טעגלעכע צייטונג איז אַלוא דעמאָלט געווען אַ וויכטיקער פֿאַקטאָר אין אונזער טאָג־טעגלעכן לעבן.

וואָס לענגער די דייטשן האָבן זיך געפונען אין פוילן אַלץ מער האָבן זיי אָנגעהויבן צו באַלעבאַטעווען, באַזונדערס בייַ אונז אין זאַגלעמביע, וווּ — צוליב דער סטראַטעגישער לאָגע — האָבן זיי זיך געפֿילט זיכערער און באַקוועמער. ס׳איז דערגאַנגען דערצו, דאָס זיי האָבן אונז קאָנפיסירט אַ נומער „אונזער טעלעפֿאָן״ און פֿאַראָדנט די צייטונג צוגעלייגט אָפּצושטעלן. אָבער דערמיט איז די פֿראָגע נאָכנישט געלעזט געוואָרן. אין אַ געוויסן טאָג איז געקומען אַ קאָמיסיע מיטן שוף פון דער דייטשער פֿרעסע־פֿאַוואַלטונג אין דער שפּיץ, וואָס האָט אַדורכגעפֿירט אַ רעוויזיע אין אונזער רעדאַקציע און געפֿאָדערט די געהיימע טעלעפֿאָנישע פֿאַרבינדונג מיט דער רוסישער רעגירונג, פונוואַנען מיר באַקומען די ידיעות פֿאַר „אונזער טעלעפֿאָן״. אַז מיר האָבן זיי דערקלערט, דאָס בלויז דער נאָמען פון דער צייטונג איז אַזאַ און מיר וווייסן נישט פון קיין שום אונטערערדישע פֿאַרבין־דונגען, האָבן זיי אַלץ נישט געגלויבט און זענען געגאַנגען זוכן דעם אונטערערדישן טעלעפֿאָן אין דער דרוקעריי פון דער צייטונג. פֿאַר־שטייט זיך, אַז אויך דאָרט האָבן זיי גאָרנישט געפונען. אָבער דער סוף איז געווען, אַז מער האָבן זיי אונז די צייטונג נישט געלאָזט אַרויסגעבן, מיר זענען שוין געווען בייַ זיי אפֿגעזענקט...

4) אין באַפֿרייטן פוילן.

מאָנטאָג, דעם 11־טן נאָוועמבער 1918 האָט זאַגלעמביע ממש יעדע שעה אָנגעהויבן צו באַקומען אַן אַנדער קאָליר. יעדע ווייל האָבן מיר געזען אַנדערע בילדער און אינסטינקטיוו האָט מען געפילט, אַז ס׳קומט אַן איבערבורן אין דער וועלט־אַרדענונג, במשך פון עטלעכע שעה איז די דייטשע מיליטער־ און ציוויל־פֿאַוואַלטונג פשוט אָנטאָפּן פון זאַגלעמביע. דאָס איז געשען בליץ־שנעל, לויט דער דייטשער אַרדענונג און פּינקטלעכקייט אַזוי, אַז בין די איינוווינער האָבן באַווייז זיך צו אַריענטירן, וואָסערע היסטאָרישע געשעענישן עס שפּילן זיך אָפּ, האָט מען שוין קיין דייטש פֿאַר דער ליכטיקער שיין נישט געזען.

גלייך האָט זיך געשאָפֿן אַ פֿאַלקס־מיליץ, אין וועלכער ס׳האָבן זיך באַטייליקט די בירגער פון זאַגלעמביע, וועמענס אויפֿגאָבע ס׳איז געווען צו דערהאַלטן די אַרדענונג און צו דעם צוזעץ האָבן זיי אויך באַקומען געוואָר.

גלייך האָבן מיר אָנגעהויבן באַנייען „אונזער טעלעפֿאָן״, וואָס איז פֿאַר די דייטשן געווען אַן אומגעהויער געפערלעכער משחית. אָבער דער נאָמען האָט שוין קיין גרויס מזל נישט געהאַט. דעם 28־טן יוני 1919 האָט וויידער די פּוילישע מאַכט אָפּגעשטעלט די צייטונג, ביז דער ענין וועגן „אונזער טעלעפֿאָן״ וועט קלאָר ווערן.

מיר האָבן אָבער נישט געוואָלט פֿאַרלירן קיין צייט אין אַז וויכטיקן היסטאָרישן מאָמענט, בעת מ׳האָט זיך שטאַרק ענגויטיקט אין אַ לאָקאַלן אָרגאַן און מיר האָבן זיך געהאַלפן מיט אָרויסלאָזן איינמאָליקע אויסגאָבעס, אַזוי איז דעם 4־טן יולי 1919 דערשינען דער „פרייטאָג״ און דעם 11־טן יולי דער „ערב שבת״. היות ווי מיר האָבן ביז דעם טערמין נישט געקאָנט בקומען קיין ענגויע אויפֿקלערונג וועגן פֿאַרמאַכן „אונזער טעלעפֿאָן״ און מ׳האָט אים אויך נישט דער־לויבט ווייטער אָרויסצוגעבן, האָבן מיר דעם 18־טן יולי 1919 אָנגע־הויבן אָרויסצוגעבן די „זאַגלעמביער צייטונג״, וועלכע דערשיינט ביזן היינטיקן טאָג.

מיטן ווידערגעבורט פון דער פוילשער מלוכה, זענען די בירגער באַפֿרייט געוואָרן פון יאָך און קנעכטשאַפֿט און ס׳האָט אָנגעהויבן צו פֿולסירן אַ ניי לעבן. צוזאַמען מיטן פוילישן פֿאָלק, האָבן אויך מיר יידן צוגעטראָגן ליים און ציגל צום גרויסן אויפֿבוי־ווערק, וואָס הייסט אומאָפּהענגיק פוילן. אין אַזאַ היסטאָרישן מאָמענט האָט אויך אונזער געזעלשאַפֿטלעך לעבן אָנגענומען אַנדערע פֿאָרמען אַזוי, אַז די צייטונג איז געוואָרן דער לעבעדיקער פֿאַקטאָר, דער וועגווייזער פֿאַר די בירגער, וועלכע האָבן אויף זיך געמוזט נעמען די התחייבות לגבי דער ניי־אָנטשטאַנענער מלוכה.

צו יעדער צייט האָבן מיר געדענקט אָפּצוהיטן די ריינקייט פון דער צייטונג און נישט לאָזן דערנידריקן דאָס געדרוקטע וואָרט. מיר האָבן אויסגעמיטן דאָס פירן פון פערזענלעכע פֿאַלעמיק אויף אונזערע שפֿאַלטן, פונקט ווי מיר האָבן נישט דערלאָזט, אַז יחידים זאָלן אָפּטון על דעת עצמם, אין נאָמען פון דער גאַנצער צייט. דאָס איז ווען נור געפעלן ווערן. דאָקגען האָבן מיר צו יעדער צייט אַרויסגעוויזן די גרעסטע מאָס אָנערקענונג און דאַנקבאַרקייט פֿאַר ערלעכע און איבער־געגעבענע גזעלשאַפֿטלעכע פֿארשטייער, וואָס זענען אויסן געווען דעם טובת־הכלל.

חניפה־טאָן האָבן מיר פיינט בתכלית השנאה, פונקט אַזוי ווי ס׳עקזיסטירט נישט בייַ אונז דער באַפעלערישער טאָן, וועלכער איז כאַראַקטעריסטיש פֿאַר פיל פֿראָווינצער צייטונגען.

אמת איז, אַז פֿאַרשידענע אינדיווידואומס נעמען דערפֿאַר בייַ יעדער געלעגנהייט אין אונז נקמה, אָבער מיר רעכענען זיך נישט דערמיט.

פונם ערשטן טאָג זייט אונזער צייטונג דערשיינט ביז היינט, האָבן מיר פון קיין פירמע אַדער גרויס־אינדוסטריעלער נישט פֿאַר־לאַנגט קיין טובה־אַנאַס, מיר האָבן אפילו די צייטונג קיינמאָל נישט צוגעשטעלט נישט פֿאַרלאַנגטערהייט.

בעת ס׳איז געווארן 25 יאר זײט די צייטונג דערשיינט האבן אונז פריינט, לאקאלע און פון דער בריטער וועלט, אויפגעפארדערט ארויסצוגעבן א רייכן יובל־נומער, ווי ס׳פאסט פאר אונזער צייטונג און פאר אונזער רייכן אינדוסטריע־ראיאן. אויב מיר האבן אזא געלעגנהייט אדורכגעלאזט, איז עס נאר דערפאר, וואס מיר זענען נישט געווען אין דער לאגע ארויסצוגעבן אזא אויסגאבע, וואס דארף פארשלינגען א סך גלעלט, און פארלאנגען, אז מ׳זאל סובסידירן אונזער אויסגאבע, האבן מיר נישט געוואלט.

איצט איז שוין פארשטענדלעך פארוואס די צייטונג האט קיינמאל נישט געוואלט דינען די אדער יענע ריכטונג, נאר האט שטענדיק געדינט די אינטערעסן פונם פאלק און געקעמפט פאר דער טובה פון די מאסן, נישט נעמענדיק אין אכט, צו וועלכער ריכטונג יענע געהערן.

מיר ווייסן נישט צי ס׳איז איבריק אדער נויטיק צו דערציילן, אז אונזערע לעזער זענען צוגעבונדן צו דער צייטונג, נישט בלויז אין זאגלעמביע, נאר אויך מעבר לים, סיי אין ארץ ישראל, סיי אין פארשידענע טיילן פון אמעריקע, ווי אויך אין דער גארער וועלט, ווו אונזערע זאגלעמביער ברידער געפינען זיך, אומעטום מוזן זיי האבן זייער גייסטיקע חיונה, וואס זיי געפינען אין דער „זאגלעמביער צייטונג", דורך וועלכער זיי באקומען — לויט זיי דריקן זיך אויס — „דעם היימישן, וואַרעמען גרוס פון דער אלטער היים".

אונזערע שטענדיקע רעדאקציע־מיטארבעטער זענען: ר. לעט, ש. לעווקאוויטש (בן־אמוץ), סעלעקט, עלעס און ד״ר פאפורי.

אחוץ דעם באטייליקן זיך שטענדיק אין אונזער צייטונג פאלגנדיקע מיטארבעטער: י. אבערושאנסק, פ. בלומענקראנץ, ח. זיעלאני, ש. ראטענבערג, ד״ר ווייניציהער, ד״ר רעכטמאן, יהודה יפת, י. וויגאדזקי, ז. האבער, ל. גאלדשטיין, ראזא יאקובאוויטש, ל. טענענבוים און נ. שטערנבערג.

באדייטנדיקע ארבעטן, אויף וועלכע ס׳לוינט זיך באזונדערס אפצושטעלן, זענען אויסגעפירט געווארן דורך פאלגנדיקע מיטארבעטער:

מ. פיינקינד האט אין יאר 1934 אנגעשריבן א גרעסערע מאנאגראפיע א. נ. „די בענדינער קהלה אין דער 2־טער העלפט פון 19־טן

פרעזידיום פון דער קהלה אין יאר 1937.
(נשיאות הקהלה בתרצ״ז)

אליעזר רובינליכט
פארזיצער פון דער קהלה־פארוואלטונג
(יו״ר ועד הקהלה)

נטע לאנדנער
וויצע־פארזיצער פון קהלה־ראט
(סגן יו״ר מועצת הקהלה)

שלמה יצחק רינסקי
פארזיצער פון קהלה ראט
(יו״ר מועצת הקהלה)

יאָהרהונדערט" און שפּעטער: „די ערשטע תקופה פון דער סאָסנאָוויצער קהלה". אַחוץ דעם איז אויף יעדן יום־טוב געקומען אַ היסטאָרישע דערציילונג מעניני דיומא.

י. וויגאָדזקי האָט די מיסיע צוצוגרייטן אויף יעדן יום־טוב אַן אַרטיקל, וואָס באַזירט אויף די ספרי חכמינו ז"ל, ווו ער קערט זיך צוריק צו דער אוראַלטער פאַרגאַנגענהייט, ווען יידן זענען נאָך געווען אַ זעלבסטשטענדיק פאָלק אין זייער לאַנד, מיט אַן אייגענער שפּראַך, קולטור און טראַדיציע. וויגאָדזקי פאַרקניפּט דעם עבר און קעגנוואַרט מיט דער צוקונפט, פון וואָס ס'קומט שטענדיק אַרויס אַ שיינע אָפּהאַנדלונג. אַזעלכע באַלערנדיקע פאָרשונגען, וועלכע זענען גלייכצייטיק צוגעפּאַסט צום אַלטעגלעכן לעבן, קאָנען נור אַרויס פון אַ פעדער, וואָס האָט אַזויפיל וויסן און אינטעליגענץ ווי פריינט וויגאָדזקי.

ש. לעווקאָוויטש (בן־אמוץ) איז מיטרעדאַקטאָר און פירט אָן מיט דער זאַגלעמביער כראָניק. ער שטעלט אויך צוזאַמען דעם סאָטיריש־הומאָריסטישן „קאָך־לעפל" און שרייבט בילדעלעך אונ־טערן אַלגעמיינעם נאָמען: „געהערט און געזען", ער באַאַרבעט אויך די רעדאַקציע־קאָרעספּאָנדענץ פאַר „אונזער פּאַנאָראַמע".

ש. ראָטנבערג שרייבט צוערשט אַרטיקלען איבער לויפנ־דיקע אַקטועלע טעמעס. שפּעטער באַהאַנדלט ער די פאַרשידנסטע צייט־פּראָבלעמען אונטערן אַלגעמיינעם קעפּל: „באַמערקונגען". אוי־סער דעם, גיט ער אויספירלעכע און זאַכלעכע אָפּהאַנדלונגען איבער קונסט, שרייבט רעצענזיעס איבער בילדער־אויסשטעלונגען, מוזיק און טעאַטער־פאָרשטעלונגען. ווען ראָטענבערג קומט צוריק פון ווילנע, ווו ר'איז געווען צוליב שטודיע־צוועקן אין די יאָרן 33/1932, פאַרעפנט־לעכט ער אויף די שפּאַלטן פון אונזער צייטונג אַ סעריע אַרטיקלען אונטערן נאָמען: „דאָס ליטווישע ירושלים", ווו ס'איז געקומען צום אויסדרוק דאָס אַלגעמיינע לעבן פון יידישן ווילנע און באַזונדערס די טעטיקייט פון די ווילנער וויכטיקסטע יידישע קולטור און געזעל־שאַפטלעכע אינסטיטוציעס. פאַר זיין אַרבעט איז ראָטענבערג באַ־שאָנקן געוואָרן דורך די פּרעזידיומס פון די דאָזיקע אינסטיטוציעס מיט אַ קאָלעקטיוון דאַנק־בריוו, וועלכער איז אונז צוגעשיקט געוואָרן צו פאַרעפענטלעכן, און איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אין דער „זאַגלעמביער צייטונג" פון 1־טן סעפּטעמבער 1933.

פ. בלומענקראַנץ שטעלט זיך אָפּ אויף די צאַפּלדיקסטע טעגלעכע פראַגן, שרייבט אויך ערנסטע אַרטיקלען איבער די פאַר־שידנסטע ענינים, סיי יידישע און סיי אַלגעמיינע. בלומענקראַנץ מאָלט אויך שיינע בילדלעך און שרייבט פיין טעאַטער רעצענזיעס.

ג. סטאַווסקי שרייבט פאַר אונז אָפּהאַנדלונגען און גיט כאַראַקטער־שטריכן וועגן די מאָדערנע שעפער פון נאַציאָנאַלן געדאַנק, ווי: נ. סאָקאָלאָוו, ח. נ. ביאַליק, וועלכן ער געדענקט נאָך זייט דער צייט ווען ר'איז געען אַ לערער אין סאָסנאָוויץ, א"אנד. סטאַווסקי האָט אויך אויף די שפּאַלטן פון אונזער צייטונג אָנגעשריבן אין יאָר 1936 אַ גרעסערע אינטערעסאַנטע מאָנאָגראַפיע א. נ.: „זכרונות פון די ערשטע ציוניסטן אין זאַגלעמביע".

אין די גרעסטע צענטער־שטעט אין אויסלאַנד זענען מיר פאַר־טרעטן דורך פאָלגנדיקע קאָרעספּאָנדענטן: ז. האַבער (ווין), ד"ר אימערגליק (ניו־יורק), ש. ווייס און מאָטעק האַמפּעל (ארץ ישראל). אונזער שליח איבער אַמעריקע, אפריקע און אַנדערע לענדער, איז ד"ר פראָמאַן.

ווי באַוווסט זענען ביי אונז פאַראַן עטלעכע רעדאַקציע חברים, וועלכע שרייבן נור אונטער פּסעוודאָנימען און נישט זיי גיבן זיך אויס און נישט זיי דערלויבן, אַז די רעדאַקציע זאָל זיי אויסגעבן. לעזער און פריינט פון דער צייטונג קאָנען אָבער נישט איבערטראָגן, אַז זיי זאָלן וואָך־וועכנטלעך לעזן איקסן אָדער איגרעקן און נישט וויסן וועמען זיי לעזן און ווער ס'רעדט צו זיי.

מיט יאָרן צוריק איז עס געווען. אין סאָסנאָוויץ זענען אַלע לעזער זיכער געווען, ווי צוויי מאָל צוויי איז פיר, אַז ד"ר פּאַפּורי איז נישט קיין אַנדערער ווי ד"ר פּערלמאַן. און וויפל מאָל מיר האָבן נישט געזאָלט דערקלערן די לעזער, אַז דאָס איז נישט אַזוי, האָט מען סיי אונז און סיי דעם ד"ר פּערלמאַן נישט געגלויבט, אַזוי, אַז נישט איינמאָל האָט דער לעצטער געהאַט פיל דערפון אויסצושטיין. איינ־מאָל, בעת ד"ר פּערלמאַן איז געווען אַ קהלה פאָרשטייער, האָט זיך פון אונזער מיטאַרבעטער באַוויזן אַן אַרטיקל, וואָס האָט באַהאַנדלט די קהלה פּראָבלעם נישט לויט דער אויפפאַסונג פון ד"ר פּערלמאַן. דעמאָלס טאַקע האָט ער געהאַט די געלעגנהייט צו באַווייזן זיינע אָנהענגער און קעגנער, אַז ד"ר פּאַפּורי איז נישט ער. דאָך איז מען אַלץ ווייטער געווען אין ספק. ערשט ווען ד"ר פּערלמאַן איז געשטאָרבן און ד"ר פּאַפּורי האָט ווייטער געשריבן, האָט מען זיך איבערצייגט, אַז סיי אונזערע ווי זיינע דערקלערונגען זענען געווען אמת.

אַ צווייטער פאַקט מיט אונזערס אַ פּסעוודאָנים: דאָסמאָל אין בענדין. מיט עטלעכע יאָר צוריק איז עס געווען. ס'קומט אַריין אין רעדאַקציע אַ דעלעגאַציע פון 3 פּערזאָן, אָנגעזעענע אין דער שטאָט מענטשן, און אין נאָמען פון זייער פאַריין פאַרלאַנגען זיי, אַז מ'זאָל זיי אַרויסגעבן דעם פּסעוודאָנים פון אונזער מיטאַרבעטער ר. לעט, וועלכער האָט כלומרשט באַליידיקט דעם כבוד פון זייער אינסטיטו־ציע, צוילב וואָס זיי האָבן געליטן אַ מאַטעריעלן שאָדן, און אַזוי ווי זיי ווילן זיך נישט איינרייסן מיט דער רעדאַקציע, ווילן זיי פאַרקלאָגן בלויז דעם מחבר פונם אַרטיקל. פאַרשטייט זיך, אַז מיר האָבן זיי געענטפערט, אַז אַזאַ זאַך איז אונז נישט דערלויבט אָן דער הסכמה פון מחבר. אָבער יענע האָבן אונז דערקלערט, דאָס אייגענטלעך ווייסן זיי אַזוי אויך ווער דאָס איז, ס'איז דאָך אַ סוד פאַר גאַנץ בראָד — שרייען זיי — אַז דאָס איז רובינליכט, ווער ווייס דאָס נישט, אַז ר. לעט מאַכט רו—בענליכט.

אָט וואָסערע סיורפריזן ס'אַנטשטייען צוליבן האַלטן פאַרשלייערטע פּסעוודאָנימען.

זייטן יאָר 1933 גיבן מיר אויך אַרויס פאַר קיעלץ און דער אומגעגענט אַ מוטאַציע־אויסגאַבע פון אונזער צייטונג א. נ. „קיעלצער זאַגלעמביער צייטונג".

דער לעזער גיט זיך באַשטימט נישט אָפּ קיין דין וחשבון ווי שווער ס'איז צו רעדאַגירן אַ צייטונג, אויב זי וויל זיין פאַראַנטוואָרט־לעך פאַרן כלל, אויב זי וויל האָבן אַן אויסגעהאַלטענע ליניע. דער לעזער באַקומט די צייטונג אַ פאַרטיקע און ער זעט נישט וויפל שווע־ריקייטן און מסירת נפש ס'ליגט אָפּטמאָל צווישן די שורות ביז זי ווערט דערלאַנגט אַ גרייטע דעם לעזער אין דער האַנט אַריין.

מיר האָבן געמאַכט אַ פּרווו פון אַ קורצער כאַראַקטעריסטיק איבער אַלע דערשיינונגען פון דער „זאַגלעמביער צייטונג" — אין אַלע אירע עטאַפּן.

ד״ר ר. רעכטמאן / די בענדינער זעלבסטפאַרוואַלטונג

„היסטאָריאַ מאַגיסטראַ וויטע עסט״ (די געשיכטע איז דער לערע פון לעבן) — זאָגט אַ לאַטייניש שפּריכוואָרט. און באמת, ווער ס׳וויל זיך באַקאָנען מיטן לעבן פון דער שטאָט בענדין, זאָל לעזן די געשיכטע פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג, און מישנדיק די בלעטער, וועט ער באַקומען אַ באַגריף וועגן דער אַנטוויקלונג פון דער שטאָט און אירע בירגער.

ביזן יאָר 1914 האָבן די היגע תושבים נישט אַרויסגעוויזן קיין שום אינטערעס פאַר דער שטאָט און אירע איינריכטונגען. די סיבה דערפון דאַרף מען זוכן אין דעם, וואָס ביז דעמאָלט איז די שטאָט רעגירט געוואָרן דורך נאָמינירטע בורמיסטשעס, וועלכע האָבן קודם כל אין זינען געהאַט זייערע אייגענע אינטערעסן און נישט דעם טובת הכלל.

מיטן איינפירן פון דער זעלבסטפאַרוואַלטונג, איז דערוועקט גע־וואָרן דאָס באַוווסטזיין פון די בירגער און זייער אינטערעס פאַר דער שטאָט.

דער פאַרלאַמענטאַריזם מיט אַלע זיינע אייגנשאַפטן, ווי: וואַלן, געזעצגעבונג און געזעלשאַפטלעכע קאָנטראָל איז די בעסטע בירגער־שול, וועלכע דערוועקט ביים יחיד דעם געזעלשאַפטלעכן חוש, דעם אינטערעס און אפילו אָפּפערוויליקייט לטובת זיין שטאָט. אויפן אָרט פון אַ גלייכגילטיקער, שקלאַפערישער הכנעה, קומט אַ פרייוויליקע ענטוזיאַסטישע אַרבעט און אַ לעבעדיקער אינטערעס צו דערהויבן די שטאָט און אירע איינריכטונגען, וואָס אַמאָל צו אַלץ אַ העכערן ניוואָ.

בענדין איז פאַרן וועלט־קריג געווען נאָך אַ קליינע שטאָט, אָן וועלכע ס׳איז קולטורעלע איינריכטונגען, און כמעט אומבאַקאַנט.

דער קריג־אויסברוך האָט באַלד אין אָנהויב איבערגעלאָזט די שטאָט אָן אויפזיכט און אָן וועלכער ס׳איז מאַכט. אָבער באַלד אין די ערשטע טעג ווערט געשאַפן אַ פרייוויליקע בירגער מיליץ, וועלכע האָט געבילדעט דעם פאַקטישן אָנהויב פון דער בענדינער זעלבסט־פאַרוואַלטונג.

דעם 2־טן אויגוסט 1914 האָט זיך קאָנסטיטוירט אַ בירגער־קאָ־מיטעט פון 20 פּערזאָן, צווישן וועלכע ס׳האָבן זיך געפונען 4 יידן: אַדוואָקאַט רידער, אינזש, גאָלדשטאַוב, ח. ד. ראָזענבלום און ישעיה ראָטנער.

עטלעכע טעג שפּעטער האָט דער דאָזיקער קאָמיטעט אָרגאַניזירט דעם ערשטן שטאָט־ראַט פון 25 ראַטמענער, צווישן זיי 4 פאָלגנדיקע יידן: אַדוו. רידער, ראָטנער, שיין און ד״ר וואַסערצווייג.

דער שטאָט־ראַט האָט אין די קריטישע מלחמה טעג באַוויזן צו אָרגאַניזירן די אויפזיכט איבער דער שטאָט, און הגם ער האָט נישט דיספּאָנירט מיט קיין אויספיר־אָרגאַנען, איז דאָך די אָרדענונג און רו אין דער שטאָט געווען אַ מוסטערהאַפטע.

דער ערשטער שטאָט־ראַט האָט געהאַט גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער שטאָט. אַדאַנק דעם פרעסטיזש פונם ראַט ביי דער אָקופּאַציע מאַכט האָט בענדין, אין פאַרהעלטניש צו אַנדערע שטעט, ווייניקער געליטן בעת דער דייטשער אָקופּאַציע.

דער ראַט האָט עקזיסטירט ביזן 20־טן יוני 1915. דעמאָלט איז ער אויפגעלעזט געוואָרן דורך דער אָקופּאַציע מאַכט, און אויף זיין אָרט איז געקומען דער צווייטער שטאָט־ראַט, נאָמינירט דורך דער־זעלבער מאַכט, אין אַ צאָל פון 23 פּערזאָן, צווישן זיי 6 יידן: ג. וויינציהער, בעריש פּרעגער, הענדל נונבערג, סערצאַזש, ראָטנער און פּאָטאָק.

צווישן די 4 לאַווניקעס אין דער שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט זיך געפונען 1 ייד — אַדוו. רידער.

דעם 26־טן מערץ 1917 האָט איבערגענומען די שטאָט־ווירטשאַפט דער 3־טער שטאָט־ראַט, וועלכער איז געוויילט געוואָרן לויט א קוריע־סיסטעם אין ווינטער 1916.

דער ראַט, אונטערן פאָרזיץ פון גוסטאַוו וויינציהער, איז באַ־שטאַנען פון 24 פּערזאָן, בלויז יידן.

אין די היסטאָרישע טעג פונם צוזאַמענברוך פון די צענטראַל־מלוכות (דייטשלאַנד, עסטרייך), האָט זיך דער ראַט אַליין אויפגעלעזט.

הגם דער ראַט האָט נור עקזיסטירט אַ קורצע צייט, האָט ער דאָך פיל געלייסטעט לטובת דער שטאָט און אירע איינוווינער.

פון דעם 12־טן נאָוועמבער 1918 ביזן 10־טן יוני 1919 האָט געווירטשאַפט אין בענדין אַ צייטווייליקע שטאָט־פאַרוואַלטונג פון 15 פּערזאָן, בתוכם 7 יידן: ד״ר וויינציהער, ל. רובינליכט, אַדוו. רידער, י. פּסחזאָן, י. גאָלדפעלד, ה. נונבערג און ג. וויינציהער.

דעם יורידישן יסוד פאַר די שטאָטישע זעלבסטפאַרוואַלטונגען האָט געשאַפן דער דעקרעט פון 13־טן דעצעמבער 1918.

שוין אויפן סמך פון דעם דעקרעט, זענען דעם 18־טן מאַי 1919 אַדורכגעפירט געוואָרן וואַלן צום 4־טן שטאָט־ראַט אין בענדין.

דער צוזאַמענשטעל פונם ראַט איז געווען: 27 ראַטמענער, צווישן זיי 12 יידן. אין דער שטאָט־פאַרוואַלטונג זענען געוויילט געוואָרן 2 יידן.

דער ראַט האָט אַ סך געלייסטעט אויף אַלע געביטן פון דער שטאָטישער ווירטשאַפט, און ער האָט זיך אויפגעלעזט לויט אַן אייגע־נעם באַשלוס אין אָנפאַנג אַפּריל 1925.

ביז צו די נייע וואַלן, וואָס זענען פאָרגעקומען דעם 30־טן אוי־גוסט 1925, האָט די אויפזיכט־מאַכט נאָמינירט אַ צייטווייליקע שטאָט־פאַרוואַלטונג פון 6 פּערזאָן, צווישן זיי 3 יידן: ד״ר וויינציהער, נונבערג און סערצאַזש.

דעם 23־טן סעפּטעמבער 1925 האָט זיך קאָנסטיטואירט דער 5־טער שטאָט־ראַט פון 32 ראַטמענער, דערונטער 11 יידן — און אַ שטאָט־פאַרוואַלטונג פון 6 פּערזאָן, בתוכם 2 יידן. צום ערשטן מאָל האָט בענדין באַוויזן אויסצוויילן אַ יידישן וויצע־פּרעזידענט, אין דער פּערזאָן פון ל. רובינליכט.

בעת דער קאַדענץ פון דעם ראַט איז די שטאָטישע ווירטשאַפט שטאַרק אַנטוויקלט געוואָרן אין יעדער הינזיכט, ווי: אין שול־בוי, געזעלשאַפטלעכן־שוץ, גאַסן־בוי אאז״וו, מיט איין וואָרט עס איז דאָן פיל געלייסטעט געוואָרן פאַר דער שטאָט.

די שטאָטישע ווירטשאַפט איז אין יענע צייטן געווען כמעט אַ מוסטער פאַר אַנדערע שטעט און האָט געפונען אַן אָפּקלאַנג אין גאַנצן לאַנד.

די קאַדענץ פונם ראַט האָט זיך געענדיקט אין יאָר 1928.

ביים סוף פונם דאָזיקן יאָר זענען אין בעזדין פאַרגעקומען נייע שטאָט־ראַט־וואַלן. אינם נייַ־געווייַלטן 6־טן שטאָט־ראַט פון 32 פערזאָן זענען אַריין 16 יידן. אַלס פאַרזיצער פון שטאָט־ראַט איז דעמאָלט אויסגעווייַלט געווארן ש. פירסטענבערג און אַלס וויצע־פאַרזיצער — יאַקוב ערליך.

צום ערשטן מאָל האָבן זיך אין שטאָט־ראַט באַוויזן סאַנאַציע ראַט־מענער, און שוין אויף די ערשטע זיצונגען האָט זיך אָנגעהויבן אַ קאַמף צווישן דער סאַנאַציע און ענדעציע.

דער דאָזיקער קאַמף האָט אויך אַרויסגערופן אַ צעשפליטערונג בייַ די יידישע ראַטמענער.

די דעמאָקראַטישע עלעמענטן האָבן זיך אָנטקעגנגעשטעלט דעם וואָל פון ענדעקישן פרעזידענט.

דער אינטערעס פון דער געזעלשאַפט צום איצטיקן שטאָט־ראַט, האָט זיך צוליב אַלגעמיינע סיבות שטאַרק פאַרקלענערט. אַן אָפשאַצונג וועגן זיין טעטיקייט וועט זיך ערשט לאָזן מאַכן אין דער צוקונפט.

שטערט די נאַרמאַלע טעטיקייט פון ראַט, און האָט סוף כל סוף דערפירט צו דעם, אַז די אויפזיכט־מאַכט האָט דעם ראַט אויפגעלעזט אין יאָר 1930.

ביזן אָנהויב פון יאָר 1935 האָט אין אונזער שטאָט געווירקשאַפט דער רעגירונגס־קאָמיסאַר אינזוש. רזשעטקאָווסקי, מיט אַ בייראַט, אין וועלכן ס'האָבן זיך באַטייליקט 5 נאָמינירטע יידן.

די נייע וואַלן זענען פאָרגעקומען דעם 27־טן מאַי 1934. דער נייַ־געווייַלטער 7־טער שטאָט־ראַט פון 40 ראַטמענער, בתוכם 15 יידן, האָט אָפגעהאַלטן זיין ערשטע זיצונג דעם 18־טן מערץ 1935.

אַדאָנק דער צעשפליטערונג צווישן די יידישע ראַטמענער, איז נישט געלונגען אויסצווייַלן אַ יידישן וויצע־פרעזידענט.

דער אינטערעס פון דער געזעלשאַפט צום איצטיקן שטאָט־ראַט, האָט זיך צוליב אַלגעמיינע סיבות שטאַרק פאַרקלענערט. אַן אָפשאַצונג וועגן זיין טעטיקייט וועט זיך ערשט לאָזן מאַכן אין דער צוקונפט.

פאַרוואַלטונג פון דער קהלה אין 1937
(וועד הקהלה בתרצ"ז)

י. נייַמאַרק

ה. שטראַבליץ

ל. גאלדשטיין — נ. טענענבערג — מ. יאכימאוויטש — ש. פיעקאַרסקי

ס'פעלן די פאטאגראפיעס פון: (חסרים תצלומיהם של):

מ. מאנעלא, ש. ב. באנהארט, ד. סקאציליאס, א. ב. ווערדיגער. די פאטאגראפיע פון א. האמפעל אויף זייט 59. (תצלום א. המפל בעמוד 59).

י. פ. / די בענדינער קהלה אין באפרייטן פולין

דער געוויילטער אין אָנהויב יוני 1924 אויף דעמאָקראַטישע יסודות קהלה־ראַט, איז זיך צום ערשטן מאָל צונויפגעקומען אין אויגוסט 1924 אין פאָלגנדיקן צוזאַמענשטעל: הערש בלומענפרוכט און יוסף שוויי־צער (קליינבירגער), יחיאל קורלאַנד, יעקב מ. גוטמאַן, יצחק מאיר שענבערג און קלמן ליווער (אגודה), יצחק אהרן לאַנדוי, משולם ליווער, גרשון רעכניץ, לייביש בוכווייץ, דוד טורנער און משה נייבערג (פאַראייניקטע חסידים מיט „מזרחי"), הערש ליפּמאַן גאָלדשטיין, משה האַמפּעל, אפרים קליימאַן, יוסף באַנק און הערש רעטמאַן (האַנט־ווערקער), ד"ר ש. וויינציהער, שלמה פרענקעל און אברהם ליווער (נאַציאָנאַלער בלאָק).

אַלס פאָרזיצער איז געוויילט געוואָרן משולם ליווער, אַלס וויצע־פאָרזיצער — שלמה פרענקעל.

אין דער קהלה־פאַרוואַלטונג זענען געוויילט געוואָרן: ד"ר ש. וויינציהער (פאָרזיצער), מ. י. פּראַווער (וויצע־פאָרזיצער), שמעון פירסטענבערג, יחיאל קורלאַנד, אברהם ליווער, שמעון פּלעסנער, ל. באָזשיקאָווסקי, יעקב ניימארק, יצחק וויגאָדזקי און דניאל פּאַנסקי.

די קאַדענץ פון די קהלה־אָרגאַנען האָט זיך פאַרצויגן ביז אויגוסט 1933, אַלזאָ גאַנצע 9 יאָר.

מיט קיין ספּעציעלע אויפטוען האָט זיך די קהלה דאַן נישט אויס־געצייכנט, פאַרקערט — אויב ביז דעם אויסוואַל איז די אַרבעט געגאַנגען אין דער ריכטונג פון אויסברייטערן די קאָמפּעטענצן פון דער קהלה, האָט זיך פאַר דער צייט דער טעטיקייטס־געביט שטאַרק פאַר־שמעלערט. אַזוי צב"ש זענען ביי דער קהלה צוגענומען געוואָרן די מעלדונגס־ביכער, וואָס זענען געפירט געוואָרן פונם יאָר 1921, די גמינע האָט פאַרלוירן די רעכט אַרויסצוגעבן אידענטישקייט־צייגענישן פאַר דעם פּאָסט־אַמט, אדג"ל. גורם געווען דערצו האָבן קודם כל די אינערלעכע פּאַרטיי־שטרייטיקייטן, און אַלס רעזולטאַט דערפון האָט זיך פאַרהעלטנישמעסיק אָפּט געטוישט די קהלה־לייטונג: ד"ר וויינציהער האָט רעזיגנירט פון זיין אַמט, אַלס פאָרזיצער אין יאָר 1925, דער געוויילטער אויף זיין אָרט אין יאָר 1926 ש. פירסטענבערג האָט, צוליב די זעלבע סיבות, געמוזט רעזיגנירן אין יאָר 1927. צוזאַמען מיטן פּרעזעס פירסטענבערג איז אַוועק פון פּאָסטן דער לאַנגיעריקער קהלה־סעקרעטאַר יצחק פּסחזאָן, וועלכער האָט מער נישט געקאָנט פאַרטראָגן די אַטמאָספערע, וואָס עס האָט זיך געשאַפן אין און אַרום דער קהלה. די לייטונג האָט דאַן איבערגענומען דער וויצע־פאָרזיצער מרדכי יוסף פּראַווער און אַלס סעקרעטאַר איז באַשטימט געוואָרן ישראל פריילך. אין יאָר 1930 איז געוויילט געוואָרן אַלס פאָרזיצער אברהם ליווער, וועלכער האָט שוין, אונטערן דרוק פון זיין פּאַרטיי (אגודה), געמוזט פאַרנעמען דעם פאָרזיץ־אַמט ביזן סוף פון דער קאַדענץ.

אויפן ווירטשאַפטלעכן געביט איז פאַר די 9 יאָר פון דער קאַדענץ פונדעסטוועגן עפּעס געטאָן געוואָרן: ס'זענען צוגעקויפט געוואָרן פּלע־צער צום בית־החיים. די אַרבעט ביים איבערבויען די מקוה האָט זיך ווייט גערוקט פאָראויס און עס איז רעמאָנטירט און אויסגעמאָלט געוואָרן די שול דורך די קינסטלער אַפּעלבוים, ציגלער, האַנפט, וואָס האָט אַ רום אין פּוילן, און אפילו אויסער אירע גרענעצן.

דעם 18־טן מאַי 1931 זענען פאָרגעקומען נייע וואַלן צום קהלה־ראַט, וועלכע האָבן געבראַכט אַ פולשטענדיקן נצחון דעם נאַציאָנאַלן לאַגער איבער דער אגודה. אויף 18 געוויילטע פּרנסים האָט די אגודה באַקומען ס"ה 6 מאַנדאַטן: ה. ד. ערליך, י. פישעל, י. א. לאַנדוי, ש. י. רינסקי, י. מ. שענבערג און מ. ל. זילבערפריינד. פאַקטיש באַ־שטייט די פראַקציע פון 7 פּערזאָן, ווייל אין אַלע וויכטיקערע פראַגן גייט דער פּרנס אפרים קליימאַן (האַנטווערקער) צוזאַמער מיט דער אגודה. מצד דעם נאַציאָנאַלן לאַגער זענען אַריין: י. ל. פיינער (לינ־קער פּ. צ., האָט שפּעטער רעזיגנירט לטובת יחיאל קאָרנפעלד), ל. גאָלדשטיין (ציוניסט, היינט פאַרוואַלטונג־מיטגליד אויפן אָרט פון פאַשטאָרבענעם נחמן טענענבערג, ציוניסט), ה. הערשלעוויטש (ציו־ניסט), מ. ל. קייזער (האַנטווערקער), ה. קיסנער (רעוויזיאָניסט), י. מ. קורלאַנד (מזרחי), נ. לאָנדנער (ציוניסט), א. י. רעכניץ (קליינ־הענדלער), ש. ראָזענבלום (רעכטע פּ. צ.), מ. ראָזענקער (התאחדות) און ח. י. וועלנער (מזרחי) (ישראל).

אַדאַנק די פאַרשידנסטע פּראָטעסטן און אָנקלאַגעס צו דער מאַכט מצד דער אגודה, זענען די ניי־געוויילטע קהלה־אָרגאַנען, דער קהלה־ראַט (אין אויבן־אויסגערעכנטן צוזאַמענשטעל), און די פאַרוואַלטונג, זיך צונויפגעקומען ערשט נאָך 2 יאָר מיט 3 חדשים, דעם 13־טן אויגוסט 1933, כדי איבערצונעמען די קהלה־לייטונג. די פאַרוואַלטונג איז דאַן באַשטאַנען פון פאָלגנדיקע פּערזאָנען: ש. ב. באָנהאַרט (אגודה), א. האַמפּעל (רעכטער פּ. צ.), מ. יאָכימאָוויטש (אגודה), ל. קאַצענגאָלד (מזרחי, וועלכער האָט אין 1933 פאַרלאָזט בענדין און אויף זיין אָרט איז אַריין אין דער פאַרוואַלטונג משה מאַנעלאַ, מזרחי, תורה ועבודה), אברהם ליווער (ציוניסט), י. מ. ניימארק (מזרחי), ש. פּיעקאַרסקי (אגודה), ל. רובינליכט (אומפּאַרטייאישער), י. ד. רודזין (האַנטווערקער, געשטאָרבן אין יאָר 1934 און אויף זיין אָרט איז אַריין דער פאַרשטאָרבענער נחמן טענענבערג, ציוניסט), ב. ד. סקאָצילאַס (אגודה), ה. שטראָכליץ (ציוניסט), א. ב. ווערדיגער (אגודה). פאָרזיצער פון קהלה־ראַט איז צו יענער צייט געווען י. מ. קורלאַנד (וועלכער האָט אין יאָר 1935 פאַרלאָזט בענדין און שפּעטער האָט דעם פאָרזיצער־אַמט פאַרנומען דער אגודיסט ש. י. רינסקי), וויצע־פרזיצער — נ. לאָנדנער; פאָרזיצער פון דער קהלה־פאַרוואַלטונג — ל. רובינליכט, וויצע־פאָרזיצער — אברהם ליווער, וועלכער איז אין אַפּריל 1934 אָפּגעשטעלט געוואָרן אין זיין טעטיקייט מצד דער סטאַ־ראָסטווע „צוליב זיינע באַמיונגען צו שאַפן פון דער בענדינער קהלה אַ פּאָליטישע פּלאַצוווקע, אַראָפּשטופנדיק די רעליגיעזע ענינים אויפן צווייטן אָרט".

עס פאָדערט זיך אַ געוויסער דיסטאַנץ, כדי צו געבן אַן אויס־פירלעכן איבערבליק און אָפּשאַצונג פון דעם אַלעם, אין וועלכער ריכטונג און צוליב וואָסערע טעמים דאָס קהלה לעבן פאַר די לעצטע קאַדענץ איז אַוועק. די געשעענישן זענען אַלעמען גוט באַקאָנט, און ווייל דער פּראָצעס איז נאָכנישט פאַרענדיקט, האַלטן מיר פאַר נישט מעגלעך (כדי נישט אַריינצופאַלן אין פּרטים און סוביעקטיוויטעט) וועגן דעם אַלעם צו שרייבן.

צום סוף דאַרף נאָך באַמערקט ווערן, אַז די בענדינער קהלה צוזאַמען מיט דער אומגעגנט ציילט אַרום 24 טויזנט נפשות און אָפּערירט מיט אַ יערלעכן בודזשעט פון 250 טויזנט גילדן. די הויפּט הכנסה־קוואַלן בילדן: דער עטאַט אַן ערך 100 טויזנט גילדן, שחיטה אַרום 65 טויזנט גילדן.

מ. וו. קאמינסקי / די יידישע פראפעסיאנעלע באוועגונג אין בענדין

די יידישע פראָפעסיאָנעלע באַוועגונג אין בענדין איז אַלט בסך הכל עטלעכע דרייסיק יאָר.

די ערשטע שפּראָצונגען פאַר אַ פּלאַנמעסיקער און אָרגאַניזירטער פּראָפּ. באַוועגונג הויבן זיך אָן אין די יאָרן 1905/6. ביז דאַן האָט בכלל נישט עקזיסטירט קיין שום קערפּערשאַפט, וואָס האָט זיך געמישט אין די פאַרשידענע חלוקי־דעות צווישן אַרבעטגעבער און אַרבעטנעמער. אין סכסוכים צווישן מייסטער און זיינע געזעלן פלעגט אין רוב פאַלן דעצידירן דער מייסטער אַליין, וועלכער איז אין יענע צייטן געווען, נישט בלויז דער אַרבעטגעבער, נאָר אויך דער דערציער און בעל הבית איבער דעם פּערזענלעכן לעבן פון זיינע „יינגען". איבריקנס, איז דעמאָלט צווישן די יידישע בעלי מלאכות און זייערע געזעלן נישט געווען קיין גרויסע קלאַסן־אונטערשידן. דערזעלבער לעבנס־ניוואָ, קולטור באַדערפענישן, וווינונגס־באַדינגונגען אאז"וו, פלעגן מייסטנס מאַכן פונם געזעלן אַ מיטגליד פון זיין בעל הביתס משפחה.

די אַרבעט גופא פלעגט זיך אָנהויבן שבת בין השמשות מיטן באַווייזן זיך פון די 3 שטערן און ענדיקן זיך פרייטאָג פאַרנאַכט האַרט פאַר ליכט צונדן. קורצע איבעררייסן זענען געמאַכט געוואָרן אויף „אַריינצוכאַפּן" דאָס עסן, דאַוועגנען מנחה מעריב און אַ הפסקה, שפּעט אין דער נאַכט, אויף אַ פּאָר שעה שלאָף.

אין יענע צייטן האָבן די געזעלן — דער עיקר צוגערייזטע — געהאַט אויסצושטיין גרויסע צרות מצד די בענדינער „וווילע יינגען", וועלכע האָבן פון די אָרימע אַרבעטזוכנדיקע בעלי מלאכות אויסגע־פּרעסט „איינקויף געלט", כדי צו מעגן אַרבעטן ביי היגע מייסטערס. די „שטאַרקע" פלעגן אויך אויספירן די פונקציעס פון בוררים, בעת סכסוכים צווישן מייסטערס און געזעלן. ערשט מיטן אַנטשטיין פון די סאָצ. פּאַרטייען און פּראָפּ. באַוועגונג איז געמאַכט געוואָרן אַ סוף צו דער העגעמאָניע פון די „שטאַרקע".

די ס"ס זענען געווען די ערשטע, וועלכע האָבן אָרגאַניזירט אין בענדין אַ פּראָפּ. פאַריין פון מאַלאַזשעס, פורמאַנעס און האָנדלס־אָנגעשטעלטע. שפּעטער האָבן די ס"ד אָנגעפירט מיט די טישלער און וואַלקער און די „פּועלי ציון" מיט אַנדערע פאַריינען. דער „בונד" אַלס אָרגאַניזירטע פּאַרטיי איז נאָך אין די יאָרן 1905/6 נישט געווען טעטיק אין אונזער שטאָט.

ס'איז קלאָר, אַז די דערמאָנטע פאַריינען האָבן נישט געהאַט דעם אויסזען און כאַראַקטער, וועלכע עס האָבן די פּראָפּ. פאַריינען היינט צו טאָג. די אָנפירונג און די טעטיקייט זענען געווען כאַאָטיש, שטרייקן זענען פאָרגעקומען ספּאָראַדישע, די געוווּנענע לוינען זענען נישט איינגעהאַלטן געוואָרן, און דאָס מחמת דעם, וואָס די צאַרישע מאַכט האָט נישט געוואָלט דולדן, וועלכע ס'איז פרייע צונויפרעדונג, אפילו אויפן ריין פּראָפעסיאָנעלן געביט. דעריבער זעען מיר, ווי שוין אין די נאָענטסטע 2 יאָר, מיטן צוריקאויפשטיין פון דער רעאַקציע און גלייכצייטיקע פאַרשיקונגען פון די וויכטיקסטע סאָצ. טוער, צעפאַלן זיך זייער שנעל די פּראָפּ. פאַריינען און ביזן יאָר 1915 איז אין זאַגלעמביע נישט פאַראַן קיין שום שפּור פון וועלכע עס איז פּראָפּ. אָרגאַניזאַציע.

ערשט בעת דער דייטשער אָקופּאַציע הויבט זיך אָן, אין אַ שנעלן טעמפּאָ, דער אויפשטייג פון דער פּראָפּ. באַוועגונג אין זאַגלעמביע.

אַזוי זענען די „פּועלי ציון" געווען די ערשטע, וואָס האָבן אָנגע־הויבן צו אָרגאַניזירן די האַנדלס אָנגעשטעלטע, וועלכע האָבן אין אַ קורצער צייט געציילט אַן ערך פון 300 מיטגלידער. דער דאָזיקער פאַריין האָט אָבער לאַנג נישט עקזיסטירט, צוליב דעם, וואָס דער עלעמענט פון די מיטגלידער איז אין יענע צייטן נאָך נישט רייף געווען צו שיצן זיינע אינטערעסן דורך אַ פּראָפּ. פאַריין.

דאָסזעלבע איז געשען מיטן פאַריין פון די מאַלאַזשעס, וואָס זענען באַשטאַנען דער רוב פון אַ יוגנטלעכן עלעמענט, מיט וועלכן ס'איז לכתחילה שווער געווען צו פירן דעם אויפבוי פון אַ פּראָפּ. פאַריין. אַמבעסטן זענען דעמאָלט געווען אָרגאַניזירט די לעדער אַרבעטער (אויך דורך פ"צ). כמעט די גאַנצע הונדערט פּראָצענט פונם דאָזיקן פאַך זענען געווען מיטגלידער אין זייער פאַריין, און האָבן אין משך פון יאָרן אָנגעהאַלטן זייער אָרגאַניזאַציע אין פולער דיסציפּלין. דער דאָזיקער פאַקט האָט זיי געגעבן אַ מעגלעכקייט צו שטאַרקן די אייגענע אָרגאַניזאַציע ווי אויך איינצוהאַלטן די געוווּנענע פאָדערונגען. דער צושטאַנד האָט זיך שוין דערהאַלטן ביז צום היינטיקן טאָג. נאַטירלעך, איז מיטן אַלגעמיינעם שוואַך פולסירנדיקן געזעלשאַפטלעכן לעבן אין לאַנד, אויך דער דאָזיקער פאַריין אָפּגע־שוואַכט געוואָרן, אָבער זיי באַמיען זיך זייער אָרגאַניזאַציע איינ־צוהאַלטן.

אַ גאַנץ אַנדערן כאַראַקטער טראָגט דער פאַריין פון די טרעגער. דער דאָזיקער עלעמענט האָט אַ גאַנץ באַזונדערן חוש פאַר קאָלעק־טיוויזאַציע. זיי איז שווער צו פאַראינטערעסירן מיט געזעלשאַפטלעכע פראַגן, זיי האַלטן זיך שטרענג צוזאַמען און אַלס גאַנצעס קומען זיי און גייען אַוועק פון די פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס, צו וועלכע זיי זענען אָנגעשלאָסן.

די ערשטע אָרגאַניזאַטאָרן פון די טרעגער־אַרבעטער זענען געווען די „פּועלי ציון". אומגעפער אין דערזעלבער צייט ווערן אויך דורך זיי אָרגאַניזירט די פּריוואַט, מענער און דאַמען־שניידער אַרבעטער.

די ערשטע אַקציע, וואָס דער פאַריין האָט אונטערגענומען האָט זיך געענדיקט פּאַטאַל פאַר דער אָרגאַניזאַציע גופא. די אָרויסגע־שטעלטע פאָדערונגען האָבן אָנגעטראָפן אויף אַן עקשנותדיקן ווידער־שטאַנד מצד די אַרבעטגעבער, וועלכע האָבן דערקלערט אַ לאָקאַוט, צוליב וואָס די אַקציע איז געוואָרן פאַרשפּילט. אַלס פּועל יוצא פונם דורכפאַל, האָט זיך געגרינדעט דער ערשטער קאָאָפּעראַטיוו פון דאַ־מען־שניידער אַרבעטער, וועלכער איז בקרוב אַריבערגעגאַנגען אויף פּריוואַטע יסודות. צוליב דעם פאַקט איז שוין ממילא די אָרגאַניזאַציע אַליין צעפאַלן.

די אויבן דערמאָנטע פאַריינען זענען טראָץ אַלעם געווען אַ דאַנקבאַרער און שעפערישער פאַקטאָר און אַ פּאָליטישער כח פאַרן אויפבוי פון דער פ"צ פּאַרטיי.

אין יאָר 1917 זענען די נאָדל־אַרבעטער ווידעראַמאָל אָרגאַניזירט געוואָרן, דאָסמאָל אונטער דער השפעה פון „בונד", וועלכער האָט באַוויזן במשך פון זיין 2 יעריקער טעטיקייט אין בענדין אריינצוציען כמעט אַלע אַרבעטער, וואָס האָבן דאַן געהאַט אַ שייכות מיט דער נאָדל־בראַנזשע. צום נאָדל פאַריין האָבן דאַן געהערט, אַחוץ שניידער, אויך היטלמאַכער, מאָדיסטקעס, קירזשנער, גאָרסעטן מאַכערינס, וועש נייער, א"אנד. דער פאַריין האָט געציילט העכער 350 מיטגלידער, צווישן זיי אַ געוויסע צאָל נישט־יידן, דאַקעגן האָבן זיך שווער געלאָזט אָרגאַניזירן די מאַגאַזין־שניידער.

דעם נאָדל־פאַריין האָט אייגענטלעך געדינט ווי אַ מוסטער פאַר אַלע פּראָפּ. פאַריינען אין זאַגלעמביע. דער דאָזיקער פאַריין האָט דער ערשטער איינגעפירט אַ 46 שעהדיקע אַרבעטס־וואָך מיט באַוועגלעכע לוינען. די מוסטערהאַפטע דיסציפּלין און די אויסגעצייכנטע אָרגאַ־ניזאַציע זענען געווען די בעסטע מיטלען צוצובינדן די מיטגלידער צו זייער פאַריין.

צום אַקטיוו פונם נאָדל־פאַריין דאַרף מען אויך צושרייבן די איניציאַטיוו צו שאַפן אַ לאָקאַלן צענטראַל־ראָט פאַר די פּראָפּ. פאַ־ריינען. צוליב סיבות פון פּאָליטישער נאַטור איז אָבער פון דעם ענין גאָרנישט געוואָרן.

אַרום די יאָרן 1924/25 הויבט זיך אָן די ירידה פונם דאָזיקן מעכטיקן פאַריין, וועלכער האָט געהאַט אין זיינע רייען כמעט אַלע נאָדל־אַרבעטער אומאָפּהענגיק פון זייערע פּאָליטישע איבערצייגונגען, און איז אַדאַנק דעם געווען אַ גרויסער כח אויפן פּראָפּעסיאָנעלן געביט.

נאָך דער שפּאַלטונג פון דער „פּועלי ציון"־באַוועגונג אויף רעכטע און לינקע, גרינדן די רעכטע פ"צ באַזונדערע פּראָפּ. פאַריינען צו וועלכע ס'געהערן אָן קירזשנער און עטלעכע צענטליק שניידער.

אַ טייל פון דער נאָדל־בראַנזשע איז אויך אָרגאַניזירט ווי אַ באַזונדערער פּראָפּ. פאַריין, וועלכער האָט נישט קיין שייכות מיט קיין שום צענטראַלער פּראָפּ. קערפּערשאַפט. דער שטאַם אָבער פון די אויבן דערמאָנטע אָפּגעריסענע נאָדל־פאַריינען געפינט זיך נאָך אונטער דער השפּעה פון „בונד".

נישט קוקנדיק אויף אַלע פּרוּוון און באַמיונגען, איז דאָך נישט געלונגען צו פאַראייניקן דעם דאָזיקן רעאַלן און מאָטאָרישן כח, וועל־כער האָט געקאָנט דינען אַלס פייער־זייל פאַר דער גאַנצער פּראָפּ. באַוועגונג אין בענדין.

***

צו איינעם פון די גוט געבויטע פּראָפּ. פאַריינען געהערט דער בעקער־פאַריין, וועלכער רעכנט זיך אייגנטלעך צו די עלטסטע אויפן שטח פון זאַגלעמביע.

דער עלעמענט איז דאָ — להיפוך צו אַנדערע פאַריינען — אַ פּאָזיציעס.

גאַנץ אייגנאַרטיקער. דאָ טרעפט מען מייסטנס מענטשן, וואָס האָבן הינטער זיך צענטליקער יאָרן פון שווערער האָרעוואַניע, אַלס לוין־אַרבעטער מיט די מינימאַלסטע שאַנסן צו קאָנען ווערן ווען עס איז זעלבסטשטענדיק. ביי די בעקער האָט זיך אויך זייט צענטליקער יאָרן איינגעבירגערט די שיינע טראַדיציע צוצולאָזן צו דער אַרבעט מענטשן, וואָס האָבן נישט קיין סטאַבילן אַרבעט־פּלאַץ, אויף איין אָדער צוויי טעג אין דער וואָך. די יושרדיקע אַרבעט־פאַרטיילונג געפינט דאָ אַזויאַרום זיין אמתדיקן אויסדרוק.

די פרייע אייניקייט צווישן די בעקער־אַרבעטער איז עלטער פונם היינטיקן, מאָדערן אָרגאַניזירטן פּראָפּ. פאַריין.

אַלס גאַנצער, איז דער בעקער־פאַריין פריי פון וועלכער ס'איז פּאָליטישער באַפאַרבונג. דעריבער קאָן מען אים טרעפן אין פאַר־שידענע צייטן ביי פאַרשידענע פאַרטייען — אַמאָל ביים „בונד", אַמאָל ביי „פּועלי ציון" לינקע, און ביים היינטיקן טאָג געפינען זיי זיך אונטער דער השפּעה פון די פּ. פּ. ס. (פּוילישע סאָצ. פאַרטיי).

דער בעקער־פאַריין איז נישט קיין ריין יידישער. ער ציילט אַן ערך פון 70 מיטגלידער, צווישן זיי אַ געוויסע צאָל נישט־יידן.

די באַציונגען צווישן די מיטגלידער זענען חברישע, און מיט קליינע אויסנאַמען באַטייליקט זיך דער פאַריין, אַלס גאַנצער, וויניק אין געזעלשאַפטלעכע אַקציעס.

***

ווי ס'איז שוין אויבן דערמאָנט, האָבן אויך די רעכטע פ"צ אָנ־געהויבן צו אָרגאַניזירן פּראָפּ. פאַריינען.

דער ערשטער פאַריין, געגרינדעט אין יאָר 1930, איז באַשטאַנען פון אַן ערך 50 קירזשנער־אַרבעטער. דער פאַריין פירט אַדורך מיט געוויסע דערפאָלגן אַ ריי אַקציעס, צווישן זיי: קאָלעקטיווע אָפּמאַכן מיט די אַרבעטגעבער, 8 שעהדיקער אַרבעט־טאָג, הונדערט פּראָצענ־טיקע באַלוינונג פאַר איבער שעהן אאז"וו.

הגם דער פאַריין איז אַ קליינער לויט דער צאָל, איז ער אָבער דאָך גוט דיסציפּלינירט און האַלט עקשנותדיק איין זיינע געוווּנענע

דער פראפעסיאנעלער פאריין פון טרעגערס
האגודה המקצועית של הסבלים

אין יאָר 1934 ווערט אויך רעאָרגאַניזירט דער פריזיער־פאַריין, וועלכער האָט אין די יאָרן 1917/18 אָנגעהערט צו די לינקע פ״צ.

די פאַריין־מיטגלידער באַשטייען פון אַ יוגנטלעכן עלעמענט און צוליב דעם איז שווער אַדורכצופירן, וועלכע ס׳איז איינהייטלעכע אַקציע. דער פאַריין ציילט אַן ערך פון 50, שוואַך דיסציפּלינירטע מיט־גלידער, אויף וועלכע ס׳קאָן זיך נישט שטיצן די פּראָפּ. באַוועגונג.

דער פאַריין פון דער דערנערונגס־בראַנזשע באַשטייט פון 2 סעקציעס:

1) צוקערניקעס־סעקציע, וועלכע נעמט אַרום אַן ערך 70 מיט־גלידער, וואָס האָבן הינטער זיך אַ ריי געוווּנענע עקאָנאָמישע אַקציעס, אַ שטרענג באַגרענעצטן אַרבעטס־טאָג און שטעלן מיט זיך פאָר אַ דיס־ציפּלינירט געזעלשאַפטלעכן עלעמענט.

2) פליישער־סעקציע ,וואָס איז אַן איינהייטלעכער קאָלעקטיוו פון 25 מיטגלידער, וועלכע האָבן זייערע גאַנצע הכנסות איינגעשטעלט אויף קאָלעקטיווע יסודות. דאָס שחיטה־געזעץ האָט זיי שווער גע־טראָפן, אָבער אַדאַנק זייער גוטער אָרגאַניזאַציע, איז זיי געלונגען, אַז כאָטש אַ געוויסער טייל מיטגלידער זאָלן בלייבן ביי זייערע פאַר־דינסט מעגלעכקייטן. פאַר געזעלשאַפטלעכע אַקציעס האָט דער פאַריין, אַלס גאַנצער, אַ קנאַפּע פאַרשטענדעניש.

אין יאָר 1937 ווערט אויך רעאָרגאַניזירט דער פאַריין פון טראַנ־ספּאָרט־אַרבעטער, וועלכער טיילט זיך אויף 3 סעקציעס:

1) טראַנספּאָרט־סעקציע מיט 37 מיטגלידער.

2) טרעגער־סעקציע מיט 45 מיטגלידער.

3) פורמאַנעס־סעקציע מיט 70 מיטגלידער.

אין גרויסן רוב איז דאָס אַן עלעמענט אַן עלטערער מיט אַ לאַנג־יעריקער טראַדיציע. אַ געוויסע פאַרשטענדעניש פאַר קאָלעקטיווי־זאַציע איז אַלעמאָל געווען ביי די טרעגער. שוין זייער באַשעפטיקונג גופא פאָדערט אַן ענגע צוזאַמענאַרבעט אין אַלס פּועל יוצא דערפון איז ביי זיי אַנטשטאַנען דער קאָלעקטיווער פאַרטיילונג־סיסטעם פון די הכנסות. צו דעם קומט נאָך צו דאָס אחריות־געפיל און זאָרגן פאַר דער פולער אויסהאַלטונג פון די פאַמיליעס פון קראַנק געוואָרענע מיטגלידער. די טרעגער זענען שטאַרק דיסציפּלינירט און מיט דער צייט האָבן זיי אויך באַקומען אַן אינטערעס פאַר געזעלשאַפטלעכע אַקציעס, אין וועלכע זיי נעמען אַ שטאַרקן אָנטייל.

ביי די רעכטע פ״צ איז אויך אָרגאַניזירט אַ גרופּע פון 70 האַנדלס־אָנגעשטעלטע, אונטרען נאָמען „רופערס". אייגנטעלך קאָן מען דעם דאָזיקן עלעמענט נישט קלאַסיציפירן צו האַנדלס־אָנגעשטעלטע, ווייל זייער אויפגאַבע באַשטייט בלויז אריינצורופן אין די פאַרשידענע געשעפטן צופעליקע קונים, וועלכע קומען פון דער פרעמד מאַכן אין בענדין זייערע איינקויפן. די אויפגאַבע פון די „רופערס" ענדיקט זיך דעמאָלט ווען דער קונה געפינט זיך אין געשעפט, און אויב ער קויפט עפּעס, באַקומט דער „רופער", אַ געוויסע פּראָוויזיע פונם סוחר, קיין סטאַבילן געהאַלט באַקומען זיי נישט.

די לאַגע פון די „רופערס" איז זייער אַ שווערע צוליב דעם, וואָס דער דאָזיקער עלעמענט איז אויסגעזעצט אויף צופעליקע פאַרדינסטן. נישט זייענדיק קיין לוין־אַרבעטער און אויך נישט קיין אָנגעשטעלטע, קאָנען זיי נישט געניסן פון קיין סאָציאַלער הילף.

ווי ס׳איז שוין דערמאָנט זענען די ערשטע פּרוּוון צו אָרגאַניזירן די האַנדלס־אָנגעשטעלטע געמאַכט געוואָרן נאָך אין די יאָרן 1905/6 דורך דער פּאַרטיי ס״ס. אָבער צוליב די שוין אויבן־אָנגעוויזענע סיבות, האָט זיך דער פאַריין נישט לאַנג געהאַלטן.

אויך דער צווייטער פּרוּוו אין די יאָרן 1915/16, דורך די „פּועלי ציון" האָט אויך נישט געהאַט קיין אריכות ימים.

די ווייטערדיקע באַמיונגען אין די יאָרן 1925—1927 און שפּעטער האָבן אויך נישט געגעבן קיין פּאָזיטיווע רעזולטאַטן.

ערשט אין יאָר 1935 געלינגט עס ווידעראַמאָל אויפצולעבן דעם פּראָפּ. פאַריין פון האַנדלס און ביוראָ־אָנגעשטעלטע מיט אַלע זיינע סעקציעס, וועלכע זענען גוט אָרגאַניזירט און אַנטוויקלען זיך כסדר.

דער פאַריין, צו וועלכן ס׳געהערן אַן ערך פון 260 מיטגלידער פון פאַרשידענע ריכטונגען, איז אַלס גאַנצער, אַן פּאָליטישער באַפאַר־בונג. אויפן עקאָנאָמישן באָדן האָט ער צו פאַרצייכנען קליינע דער־פאָלגן, אָבער ביי געזעלשאַפטלעכע אַקציעס פון אַלגעמיינעם כאַראַק־טער, שטעלט ער מיט זיך פאָר אַ וויכטיקן פאַקטאָר.

דער בוי־פאַריין איז געגרינדעט געוואָרן אין די יאָרן 1905/6 דורך די ס״ד און איז זיך פונאַנדערגעפאַלן אין די רעאַקציע יאָרן פון 1907/8.

אין די יאָרן 1917/18 ווערט ער אויפסניי אָרגאַניזירט, ווידער־אַמאָל דורך די ס״ד און איז טעטיק אַ לענגערע צייט מיט דערפאָלג.

אין די לעצטע צייטן ווערט ער, צוליב פאַרשידענע סיבות, איינ־געשרומפן, ביז עס קומט די ענדגילטיקע אויפלעזונג פונם בוי־פאַריין דורך דער מאַכט.

ביים היינטיקן טאָג בילדן די יידישע בוי־אַרבעטער (אייגנטלעך טישלער), אַ סעקציע פונם אַלגעמיינעם בוי־פאַריין פון מויערער, טשעשלאַרעס, מאַלאַזשעס, ברוקאַזשעס און צעראַמיקער.

אין יאָר 1925 האָבן די דרוקער־אַרבעטער אין בענדין זיך געפונען אין אַ זער קלאָגעדיקער לאַגע. די אַרבעטס־באַדינגונגען זענען געווען פּשוט נישט איבערצוטראָגן. אַ כוואַליע פון די אַזוי גערופענע „לערן־יינגלעך" האָט זיך א לאָז געטון אויף די דרוקערייען און דאָס האָט געדראָט נאָך מער צו פאַרערגערן דעם מצב.

אַדאַנק דער איניציאַטיוו פון א גרופּע דרוקער־אַרבעטער איז געגרינדעט געוואָרן אַן אָפּטיילונג פון צענטראַלן פּראָפּ.־פאַריין פון דרוקער־אַרבעטער אין פּוילן, וועלכע איז תיכף צוגעטרעטן צו ממשותדיקער אַרבעט, וואָס איז אין דער ערשטער ריי באַשטאַנען אין אָרגאַניזירן אַלע דרוקער און איינבינדער־אַרבעטער אין שטאָט. עס ווערן אַדורכגעפירט אַ ריי געלונגענע אַקציעס מיטן ציל איינצופירן אַן 8־שעהדיקן אַרבעט־טאָג, נאָרמאַליזירן די לוינען לויט קוואַליפי־קאַצייעס און רעגולירן די באַציונג פון די אַרבעטגעבער לגבי די יוגנטלעכע. די אַלע אַקציעס און שטרייקן האָבן געברענגט נצחונות.

עס איז באַזונדערס ווערט צו דערמאָנען, אַז צום פאַריין האָבן געהערט אַלע דרוקעריי־אַרבעטער אין שטאָט.

דער דרוקער־פאַריין האָט, דורך די דריי יאָר פון זיין עקזיסטענץ (1925—1928), געפירט אַ קולטור־אַרבעט און מיט דעם זיך פאַרשאַפט, אין יענער צייט, די סימפּאַטיע פון דער גאַנצער היגער אַרבעטערשאַפט.

הגם בענדין איז נישט קיין אויסגעשפּראָכענער יידישער אַרבע־טער־צענטער, פונדעסטוועגן האָט די יידישע אָרגאַניזירטע אַרבעטער־שאַפט געלייגט איר חותם אויפן עקאָנאָמישן און קולטורעלן לעבן, נישט בלויז פון אונזער שטאָט — נאָר אויך פון גאַנצען יידישן זאַגלעמביע.

די בענדינער יידישע אַרבעטערשאַפט האָט הינטער זיך אַ רומ־פולע פאַרגאַנגענהייט פון קאַמף קעגן די צאַרישע אונטערדריקער. זי האָט געגעבן, צוזאַמען מיטן פּוילישן פּראָלעטאַריאַט, איר בלוטיקן צושטייער אויפן מזבח פון פּוילנס באַפרייונג.

י. וויגאדזקי / די אנטשטייונג פון בענדינער יידישער גימנאזיע „יבנה"

אינם טראַגישן יאָר 1916, אין דער צייט ווען די וועלט־מלחמה האָט געבושעוועט מיט איר גאַנצער טייוולאָנישער קראַפט און האָט צעטרייסלט די יסודות פון דער אַלטער וועלט, האָט זיך אין אונזער שטאָט פאַרזאַמלט אַ קליינע גרופּע אידעאַליסטן, אַ מין „עשרה בטלנים", וואָס איז באַשטאַנען פון פאָלגנדיקע פּערזאָנען: בעריש פּרעגער, ישעיה הענדל ערליך, סאַלאָמאָן גוטמאַן, משה שיין, מ. אַראָנאָוויטש, אלעזר רובינליכט, יצחק וויגאָדזקי, משה קלמן ערליך, מאיר פּאָטאַש, אינזש. שמעון זשמודזקי, משה גרונדמאַן א"אנד., וועלכע האָבן נאָך אַן אַלזייטיקער באַטראַכטונג באַשלאָסן צו שאָפן אין בענדין אַ יידיש־נאַציאָנאַלע גימנאַזיע.

נאָך אַ סך באַמיונגען און אינטערווענצן ביי דער דעמאָלסטיקער אָקופּאַציע־מאַכט, איז געלונגען צו באַקומען אַן אַנטשפּרעכנדיקע קאָנ־צעסיע צו עפענען אַ גימנאַזיע אונטערן היסטאָרישן נאָמען „יבנה". די גרינדער האָבן צווישן זיך געשאַפן אַ גרויסע געלט־סומע און שוין אין נאָענטסטן יאָר 1917 ווערן געעפנט אויף דער קאָלאָנטאַיאַ גאַס נר. 45 דריי פאָרברייטונגס און צוויי נאָרמאַלע קלאַסן, מיטן רעכט כסדר צו עפענען יאָר־יערלעך ווייטערדיקע קלאַסן ביז צו דער אַכטער איינשליסלעך. ס'איז געשאַפן געוואָרן אַן אויפזיכט־ראַט פון די אויבן דערמאָנטע פּערזאָנען מיט סאַלאָמאָן גוטמאַן אַלס פאָרזיצער און ס'זענען אויך צוקאָאָפּטירט געוואָרן נייע מיטגלידער מיט ישעיה ראָטנער אַלס וויצע פאָרזיצער און משה קראָנענטאַל. אַלס דירעקטאָר פון דער גימנאַזיע איז אַנגאַזשירט געוואָרן ד"ר נח בראַון (איצט דאָצענט אויפן ירושלימער אוניווערזיטעט). אין די ערשטע יאָרן גייט די לערנאַנשטאַלט אַדורך אַ שווערן מאַרטירער־וועג צוליב דער קליי־נער צאָל שילער. דאָס איז געשען אַלס פּועל יוצא פון דער איגנאָראַנץ צו דער גימנאַזיע מצד די רייכע אַסימילירטע שיכטן, וועלכע האָבן זייערע קינדער געשיקט אין די נישט־יידישע שולן, וואָס האָבן געהאַט עפנטלעכע רעכט.

דער קלאָגעדיקער מצב פאַרערגערט זיך כסדר און צוליב דער שווערער מאַטעריעלער לאַגע פאַרלאָזן די שול די בעסטע פּעדאַגאָגישע כוחות ווי: ד"ר שטיינבערג, ד"ר באַראַש, ד"ר מעטאַלמאַן, ד"ר אינפעלד א"אנד. אַלס קאָנסעקווענץ פון דער געשאַפענער טרויעריקער סיטו־אַציע, קומט זיך דער אויפזיכט־ראַט, אין יאָר 1925, צוזאַמען אויף אַ באַראַטונג אין דעם ביוראָ פון די „ברידער שיין", כדי צו באַטראַכטן די פראַגע פון ליקווידירן די שול. דער אויפזיכט־ראַט גיט זיך אָפּ אַ דין וחשבון וועגן דער ערנסטקייט פון דעם פּראָבלעם, און נאָך לאַנגע ליידנשאַפטלעכע ויכוחים ווערט באַשלאָסן נישט צוצולאָזן צו אַ ליקווידאַציע, וועלכע וואָלט געוואָרפן אַן אייביקן שאַנדפלעק אויפן יידישן נאַציאָנאַלן בענדין.

מיט באַנייטע כחות טרעט צו דער אויפזיכט־ראַט צו סאַנירן די פאַרהעלטענישן, און צו דעם צוועק באַשטייערן זיך קודם כל אַלע זייַנע מיטגלידער מיט גרעסערע סומעס, באַזונדערס האָבן זיך אויס־געצייכנט: דער פאָרזיצער סאַלאָמאָן גוטמאַן און די „ברידער שיין". גוטמאַן האָט זיך מתחייב געווען צו צאָלן דריי טויזנט גילדן יערלעך, אַחוץ דעם ,אויסצוהאַלטן מיט שכר למוד 10 שילער, און די ברידער: חיים און יצחק שיין האָבן, אויסער אָפּטע גרויסע שפּענדונגען, זיך פאַרפליכטעט אויסצוהאַלטן עטלעכע שילער. ביי די אימפּרעזעס, וועל־כע זענען פאָרגעקומען לטובת דער שול 2 מאָל יערלעך, האָבן זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט מיט זייער מסירת נפשדיקער מיטאַרבעט די פרויען: צעשע שיין און די פרויען פון שלמה פרענקל און פון הענריק אינוואַלד.

ס'איז אויך אונטערגענומען געוואָרן אַן אַקציע לטובת דער גימ־נאַזיע ביים היגן שטאָט־ראַט און ביי דער קהלה, וועלכע איז געקרוינט געוואָרן מיט אַ געהעריקן דערפאָלג. ס'זענען אויך צוקאָאָפּטירט גע־וואָרן נייע מיטגלידער צום אויפזיכט־ראַט, צווישן וועלכע ס'האָבן זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט דער עסקן שלמה פרענקל און דער ענערגישער כלל־טוער אברהם ליווער, ווי אויך לייביש בוכווייץ ,א. לאַכמאַן, משה גרונדמאַן, אברהם פּטאַשניק, וואָלף רעכניץ א"אנד. עס האָט זיך אויך פרייוויליק געמאָלדן אַלס אַדמיניסטראַטאָר דער שול־טוער מאיר פּאָטאַש. און אָט פון דעם מאָמענט הויבט זיך אָן אַ נייע עפּאָכע פאַר דער שול, די אַנטוויקלונג מאַכט ריזיקע שריט פאָראויס און די פרעק־ווענץ וואַקסט כסדר. אַ סך מיטגעווירקט צו דעם האָט דאָס באַקומען פון קאָעדוקאַציע־רעכט. אָבער אַ גרויסע שטערונג צו דער ווייטער־דיקער אַנטוויקלונג פון דער גימנאַזיע איז געווען דאָס נישט באַזיצן קיין עפנטלעכע־רעכט, צוליב וואָס די שילער האָבן צו די מאַטורע־עקזאַמענס געמוזט אָנקומען אין די נישט־יידישע שולן, און דער רעזולטאַט איז געווען אַזעלכער, אַז פון 8 שילער, וועלכע זענען צוגעטרעטן צו די עקזאַמענס האָט קוים איינאיינציקער באַקומען מאַטורע. ס'איז פאַרשטענדלעך, אַז אַזאַ מצב האָט אונטערגעבראָכן די ווייטערדיקע אַנטוויקלונג פון דער שול און האָט נישט געקאָנט לענגער געדולדעט ווערן.

אָבער צום גליק פאַר דער שול האָט אין יענער צייט אויפגעשיינט

דער פראָנט־טייל פון דער גימנאַזיע א. נ. פון פירסטענבערג.
חזית בניין הגימנסיה ע"ש פירסטנברג.

אַ נייע האָפענונג, וואָס איז פאַרווירקלעכט געוואָרן דורך דעם פּאָ־פולערן נדבן ש. פירסטענבערג, וועלכער האָט זיך אין די לעצטע יאָרן פאַראינטערעסירט און אונטערשטיצט מאַטעריעל די גימנאַזיע און האָט צוגעזאָגט אויפצובויען פאַר איר אַ ספּעציעלן בנין. אויפן סמך פון פירסטענבערגס דערקלערונג האָט דער דעמאָלסטיקער די־רעקטאָר הירשבערג — וועלכער האָט אגב געהאַט גרויסע פאַרדינסטן לטובת דער אַנטוויקלונג פון דער גימנאַזיע — צוזאַמען מיט מאיר פּאָטאַש, באַזוכט דעם וויזיטאַטאָר מאָראַווסקי וועגן געבן דער שול עפנטלעכע רעכט. דער וויזיטאַטאָר האָט מסכים געווען דערצו, נאָר בתנא,י אַז פירסטענבערג זאָל צושיקן אין קוראַטאָריום אַ שריפטלעכע דערקלערונג, אַז ער וועט אויפבויען אַ ספּעציעלע געביידע פאַר דער גימנאַזיע. פירסטענבערג האָט גלייך צוגעשיקט אַ פאַרזיכערונגס־בריוו וועגן דעם ענין און אַלס רעזולטאַט איז די שול געראַטעוועט געוואָרן פון אונטערגאַנג. די גימנאַזיע האָט באַקומען עפנטלעכע רעכט און אַלס פּועל יוצא האָט אַ גרויסע צאָל שילער אין יענעם שול־יאָר באַקומען מאַטורע אין אייגענעם שול־לאָקאַל.

אין אָנפאַנג פון שול יאָר 1929/30 ווערט די גימנאַזיע איבער־געטראָגן אין פירסטענבערגס פּראַכטפולער געביידע, און דער נאָמען פון דער שול „יבנה" ווערט געענדערט אויף „קאָעדוקאַציע־גימנאַזיע פון שמעון פירסטענבערג און פרוי".

זייט דעמאָלט הויבט זיך אָן אַ נייע עפּאָכע פאַר דער גימנאַזיע, וועמענס געשיכטע עס האַלט זיך ערשט אין סטאַדיום פון אַנטוויקלונג און וועמענס פערספּעקטיוון פאַרזיכערן אַ גרויסע און גלענצנדיקע צוקונפט.

די קאעדוקאציע־פאלקס־שול, גימנאזיע און ליציי אויפן נאמען פון שמעון פירסטענבערג און פרוי

ווען אַלס פּועל יוצא פון דער וועלט־מלחמה האָבן גענומען פּלאַצן די קייטן, מיט וועלכע דער צאַראַט האָט געשמידט דאָס געוו. קאָנגרעס־פּוילן, האָט דער פריערדיקער דערשטיקטער דראַנג צו ליכט און וויסן פון דער יידישער געזעלשאַפט אַלס „עם הספר" מיט אַן עלע־מענטאַרער קראַפט אָנגעהויבן צו באַדעקן דאָס לאַנד מיט אַ נעץ פון אַן אייגענעם שולוועזן, און אויפן שטח פון זאַגלעמביע איז שוין אין יאָר 1917 אַנטשטאַנען אין בענדין אַ יידישע לערן־ און דערציערי־שע־אַנשטאַלט אונטערן נאָמען „יבנה".

גרינדן אַ שול הייסט אָבער נאָכנישט איר פאַרזיכערן אַן עקזיס־טענץ און אַנטוויקלונגס־מעגלעכקייטן, און אַזוי האָט זיך טאַקע אָנ־געהויבן פאַר דער שול — נאָך אַ קורצן פּעריאָד פון ענטוזיאַזם — אַ צייט פון אויסערגעוויינלעכע שווערקייטן און קאַמפן מיט דער האַרטער ווירקלעכקייט.

די גרעסטע צרה איז געווען דאָס פעלן פון אַ געהעריקן בנין פאַר דער שול. זייענדיק איינגעדונגען אין אַ פריוואַטער געביידע, בשכנות מיט לאָקאַטאָרן און דערצו נאָך אין אַ ענגן לאָקאַל, איז פאַר דער שול־לייטונג אומעגלעך געווען צו פאַרזיכערן פאַר דער יוגנט אַנטשפּרעכנדיקע היגיענישע באַדינגונגען און דאָס האָט אויך געשטערט איינצואָרדענען מאָדערנע לאַבאָראַטאָריעס, לייענזאַלן, פאַר־וויילונגס־זאַלן אאז"וו. דאָס פעלן פון אַ גימנאַסטיק־זאַל און אַ געהע־ריקן ספּאָרט־פּלאַץ, האָט ווידער געשטערט די אַרבעט איבער די פיזישע אַנטוויקלונג פון דער יוגנט, אַזוי, אַז די דערציונג פון די שילער, סיי אויפן גייסטיקן און סיי אויפן פיזישן געביט איז געבליבן שטאַרק הינטערשטעליק. אין אַזעלכע באַדינגונגען האָט מען אפילו נישט געקאָנט חלומען וועגן דערווערבן פאַר דער שול רעכט פון מלוכה־גימנאַזיעס.

אָבער אין מאָמענט פון דעפּרעסיע און פאַרצווייפלונג, ווען דאָס ווייטערדיקע אָנפירן מיט דער שול איז געוואָרן זייער פּראָבלעמאַטיש, האָט זיך באַוויזן פּרעזעס ש. פירסטענבערג אַלס רעטער און האָט דערקלערט, אַז ער וועט אויף זיין אייגענעם חשבון אויפשטעלן אַ ספּעציעלן בנין פאַר דער גימנאַזיע.

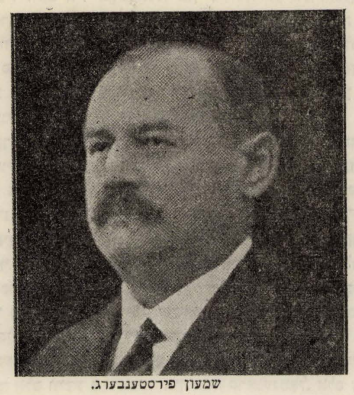

שמעון פירסטענבערג.

העלענע פירסטענבערג.

אַזוי אַזוי איז אין שול־יאָר 1928/29 זיין צוזאָג פאַרוואַנדלט גע־וואָרן אין א ווירקלעכקייט, נאָר מיט דעם אונטערשיד, וואָס אַנשטאַט אַ באַשיידענעם בנין, אויף וועלכן די היגע געזעלשאַפט האָט זיך געריכט, איז איר איבערגעגעבן געוואָרן אַ פּראַכטפולע מאָדערנע שול־געביידע מיט אַלע איינריכטונגען, וואָס זענען נויטיק פאַר דעם שול־לעבן.

די שול־געביידע ליגט צווישן גרינע פעלדער און גערטנער דורך וועלכע עס שלענגלט זיך די שוואַרצע פּשעמשע, און טראָצדעם, וואָס די שול געפינט זיך אין דער שטאָט באַקומט מען דאָך דעם איינדרוק, אַז זי ליגט ווייט פון שטאָטישן טומל.

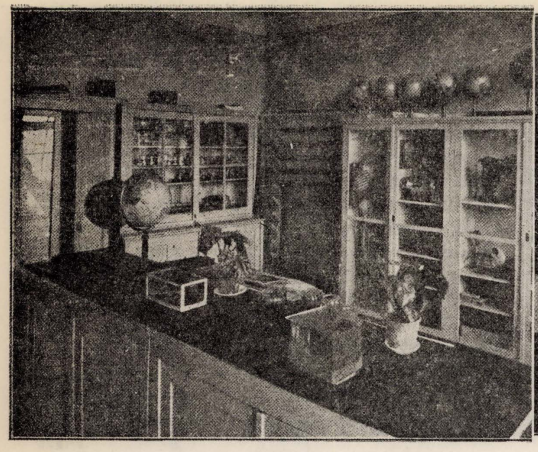

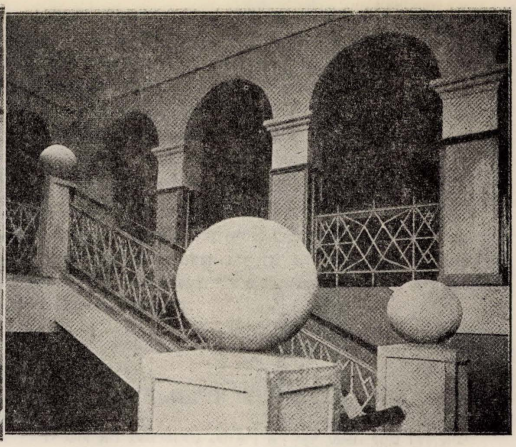

אַ פראַגמענט פון די הויפט טרעפ.
קטע מגרם המדרגות.

דער גימנאַסטיק זאַל.
אולם ההתעמלות.

דער אינעווייניקסטער טייל אַנטציקט דאָס אויג פון באַזוכער מיט דער ווירקלעך פּראַכטפולער אויסשטאַטונג און אויפן ערשטן בליק דערקענט מען גלייך, אַז דאָס איז נישט קיין געוויינלעך וווינהויז, וואָס איז צופעליק פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שול, נאָר, אַז דאָס איז אַ ספּעציעל געבויטע אַנשטאַלט פאַר וויסן און דערציונג, פונוואַנען עס שפּרודלט מיט אמתער לעבנס־פרייד. עס איז נישט לייכט צו באַשרייבן די שיינקייטן פון די לערנזאַלן, לאַבאָראַטאָריעס, אַרבעט־קאַבינעטן, ביבליאָטעקן, גימנאַסטיק־זאַל, ספּאָרט־פּלעצער, שול־גאָרטן, באָד־אַנשטאַלט און פון אַנדערע הערלעכע איינריכטונגען, דאָס אַלץ דאַרף מען אַליין זען, כדי עס צו קאָנען באַוווּנדערן. מיט איין וואָרט, די שול, וועלכע האָט אַלס דאַנק פאַר אירע בויער באַקומען דעם נאָמען: „קאָעדוקאַציע־גימנאַזיע אויפן נאָמען פון שמעון פירסטענבערג און פרוי", איז איינע פון די שענסטע יידישע לערנאַנשטאַלטן אין פּוילן און שטעלט מיט זיך פאָר אַן אמתדיקן גן עדן פאַר דער יוגנט, וואָס ווערט דאָרט דערצויגן.

ביי אַזעלכע אויסערגעוויינלעך גינסטיקע באַדינגונגען איז נישט קיין וווּנדער וואָס די פריערדיקע פרעקווענץ האָט זיך כמעט פאַדריי־פאַכיקט און שטייגט איצט אַריבער די צאָל פון 500 שילער, וועלכע שטאַמען נישט בלויז פון בענדין, נאָר פון גאַנץ זאַגלעמביע, אויבער־שלעזיע און ווייטערדיקע מקומות. די סיבה דערפון איז, וואָס די דערמאָנטע שול ווערט איבעראַל באַטראַכט אַלס די צענטראַלע יידישע לערן־ און דערציערישע אַנשטאַלט פון זאַגלעמביע און אויבערשלעזיע.

וואָס שייך די היגיענישע באַדינגונגען, קאָן מען מיט אַ ריין געוויסן פעסטשטעלן, אַז זיי זענען פּונקט ווי אין אַ סאַנאַטאָריע.

די אויסשטאַטונג פון די ארבעט־קאַבינעטן מיט די מאָדערנסטע מכשירים, דערלויבן אָנצוווענדן די נייעסטע וויסנשאַפטלעכע לערן־מעטאָדעס, וועלכע באַזירן אויף דער אַקטיווער מיטבאַטייליקונג פון דער יוגנט און זייערע לערער אויף אַלע געביטן פון דער פּעדאַגאָגיש־דערציערישער טעטיקייט. די דאָזיקע מעטאָדע האָט געשאַפן אַן אינ־טימע באַציונג צווישן די דערציער און זייערע שילער, וועלכע באַ־טראַכטן די שול פאַר זייער צווייטע היים. דעריבער טרעפט מען זיי טאַקע דאָרט, נישט בלויז פאַרמיטאָג, בעת די אייגנטלעכע למודים, נאָר אויך נאָכמיטאָג, ווו זיי פאַרברענגען אין די לייענזאַלן, אַרבעט־קאַבינעטן, ספּאָרט־פּלעצער, ביי דער קורצוועלן־סטאַציע, ביי די אָר־קעסטער־איבונגען אָדער ביי די אַרבעטן פון דער שול־זעלבסטפאַר־וואַלטונג אאז"וו.

מכח דעם פּעדאַגאָגיש־וויסנשאַפטלעכן ניוואָ פון דער לערנאַנ־שטאַלט, זאָגט עדות דער פאַקט, וואָס די מלוכהשע שול־מאַכט האָט אין מאַי פונם שול־יאָר 1934/35, אַלס אַנערקענונג פאַר דער שול, איר געגעבן פולע רעכט פון די מלוכהשע גימנאַזיעס, וועלכע זענען באַקאַנט אונטערן נאָמען: קאַטעגאָריע „אַ". די דערמאָנטע שול איז די איינציקע אין דער קיעלצער וואָיעוואָדשאַפט, וואָס באַזיצט די דאָזיקע העכסטע רעכט.

אין צוזאַמענהאַנג מיט דער רעאָרגאַניזאַציע פונם שולוועזן אין פּוילן, וועלכע האָט איינגעפירט אַ 4 יעריקע גימנאַזיע מיט אַ נאָכ־פאָלגנדיקן 2 יעריקן ליציי מיט פאַרשידענע אָפּטיילונגגען, איז די היגע אַנשטאַלט געשטאַנען פאַרן פּראָבלעם צו שאַפן ליצייען. און אָט האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די שול־מאַכט האָט אַנערקענט פאַר דער היגער לערנאַנשטאַלט דאָס רעכט איינצואָרדענען אזש 3 טיפּן ליצייען: אַ הומאַניסטישן, אַ נאַטורוויסנשאַפטלעכן און פיזיש־מאַטעמאַטישן. היות אין איצטיקן מאָמענט נויטיקט זיך דאָס יידישע שולוועזן אין זאַגלעמביע נור אין 2 טיפּן ליצייען, איז דעריבער אין שול־יאָר 1937/38 געעפנט געוואָרן 2 אָפּטיילונגען: אַ הומאַניסטישע און אַ נאַטורוויסנ־שאַפטלעכע, און אויב ס'וועט נויטיק זיין וועט אויך אין דער צוקונפט געעפנט ווערן אַ פיזיש־מאַטעמאַטישע אָפּטיילונג. ס'דאַרף דערביי באַמערקט ווערן, אז די ניי־געעפנטע ליצייען באַזיצן די פולע רעכט פון די מלוכהשע ליצייען (קאַטעגאָריע „אַ").

ביי דער גימנאַזיע עקזיסטירט אויך אַ 6 קלאַסיקע פאָלקס־שול מיט אַלע רעגירונגס־רעכט, ווו ס'ווערן אין אַן אַנטשפּרעכנדיקער מאָס באַריקזיכטיקט די יודאַיסטישע למודים און ס'ווערן אויך געלערנט פרעמדע שפּראַכן (פראַנצויזיש און ענגליש).

פּאַראַלעל מיט דער אַלגעמיינער לערע אַנטוויקלען זיך זייער

שיין אויך די יודאיסטישע למודים, וועלכע נעמען אָרום פאַלגנדיקע קעגנשטאַנדן: רעליגיע, העברעישע שפראַך, תנ"ך, תלמוד, יידישע געשיכטע און פאַלקסטינאַגראַפיע. די צאָל שעה'ן, וואָס זענען געווידמעט פֿון דער שול־לייטונג, וועט אַזוי ווי אַלע יאָרן, בלייבן אומבאַרירט. מע וועט אויך ווייטער אַרבעטן מיט דער אַלטער מעטאָדע, וואָס האָט זיך אַזוי גוט באַווערט. אין יעדן פֿאַל וועט מען זיך אָנשטרענגען, אַז דער שול־בוך זאָל זיין אַזוי גוט ווי מעגלעך.

ס'דאַרף אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז סיי בעתן לייגן דעם גרונט־שטיין און סיי ביי דער דערעפנונג פון דער נייער שול־געביידע, האָט פֿרעזוס פֿינקעלשטיין ניט צוגעלאָזט צו קיין ספעציעלע פייערונג, נאָר אַן רעש זענען די קינדער פֿון דעם אַלטן לאָקאַל אַריבער אין דער נייער שול־געביידע. אין יענעם מאָמענט האָט דער דעפּיציט פֿון דער שול „יבנה" באַטראָפֿן צירקא 18 טויזנט גילדן, וואָס איז געדעקט געווָארן דורכן פֿרעזוס פֿינקעלשטיין.

צום סוף דאַרף נאָך באַמערקט ווערן, אַז זייט דער דערעפנונג פון נייעם שול־בנין האָט איבערגענומען די לייטונג פון דער גימנאַזיע דער באַקאַנטער פּעדאַגאָג און וויסנשאַפטלער, מחבר פון אַ גאַנצער רייַ וויסנשאַפטלעכע ארבעטן, ד"ר דוד איינהאָרן, אַדאַנק וועמען ענערגיע און אַדמיניסטראַטאָרישע פֿאַרשטענדעניש האָט די שול דער־גרייכט צו אַזאַ הויכן ניוואָ.

די „מזרחי־שול" „יבנה"

די שול איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1920, לויט דער איניציאַטיוו פון א גרופע „מזרחי"־טוער מיט ל. בוכווייץ בראש און האָט געטראָגן אין אָנפאַנג דעם נאָמען „בית ספר מזרחי". שטופנווייז איז זיך די שול אויף אַזוי ווייט אַנטוויקלט, אַז במשך פון אַ פאָר יאָר האָט שוין די צאָל שילער דערגרייכט העכער 200, עס זענען אַנגאַזשירט געוואָרן פֿרשטקלאסיקע פּעדאַגאָגישע כוחות אויפן געביט פון יודאיסטישע און אלגעמיין וועלטליכע קעגנשטאַנדן. בקרוב האָט די שול באַקומען א גוטן שם צווישן די בריסטסטע ספערן פון רעלי־גיעז־נאציאָנאלן יידנטום אין אונזער שטאָט און דער אומגעגנט. ס'דאַרף באַמערקט ווערן, אַז א גריסער טייל פון דער ציוניסטישער יוגנט פון אַלע גרופּירונגען און ריכטונגען האָט באַקומען די דער־ציונג און בילדונג אין דער „יבנה"־שול.

צו א שטארקן אויפבלי איז די שול דערגאַנגען, וועו אין שול־יאָר 1930/31 האָט די לייטונג איבערגענומען דער פּירער פון דער „תורה ועבודה"־באַוועגונג אין פוילן, ד"ר א. גאָטעסדינער (איצט אין ארץ־ישראל). אין יענעם פערייאָד איז דער שול־קאָמיטעט באשטאנען פון די באַקאַנטע „מזרחי"־טוער אין בענדין: ל. בוכווייץ, י. מ. קורלאַנד, יעקב ניימאַרק, שלמה לעווין, דוד ערליך און חיים גאָטפּריד.

ווען ח. נ. ביאליק האָט אין יאָר 1931 געוויילט און בענדין האָט ער באזוכט די „יבנה"־שול און האָט אויסגעדריקט זיין אנערקענונג די דערציער און די קאָמיטעט־מיטגלידער פֿאַר זייער פרוכטבאַרער אַרבעט, וואָס באשטייט אין פלעגן און פֿאַרשפרייטן דעם טראַדיציאָנעלן געדאנק, לויט די געבאטן פונם ווידעראויפגעלעבטן יידנטום.

נאך דעם ווי ד"ר גאטעסדינער האט פארלאזט די לייטונג האט די שול געדראט א קריזיס, נאר א דאנק דער ענערגישער ארבעט פון די „תורה ועבודה" קאמיטעט מיטגלידער: משה לעווין, ז. מעטאל, ח. מ. זילבערבערג, י. גאָלדבערג, הערש טעלנער, ח. ד. גרינוואַלד א"אנד. איז געלונגען גובר צו זיין אלע שוועריקייטן און צו דערהאלטן די שול, פארזיכרנדיק איר א וויייטערדיקע עקזיסטענץ. זייט דעמלט איז די שול געוואָרן אַ קאָאָפּעראַטיוו פון די לערער.

די יודאיסטישע לימודים ווערן געלערנט אונטער דער השגחה פון א ספעציעלען פּעדאַגאָגישן־ראט, וואס באשטייט פון פאלגנדיקע מיטגלי־דער: ח. וועלנער, מ. מאנעלא, לעווין, א. פערל און ח. מ. זילבער־בערג.

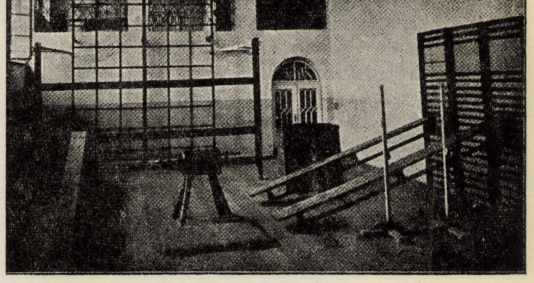

א פּראָגמענט פון פּיזיק קאַבינעט.
קטע מהמעבדה לפיסיקה.

דער לערן־פּראָגראַם נעמט אַרום דעם גאַנצן קורס פון אַ פאָלקס־שול, ווי אויך אַ ברייטן שטח פון יודאַאיסטישע ידיעות מיט אַ ספּעציעלער באַריקזיכטיקונג פון דער העברעאישע שפּראַך. די לערער־גרופּע באַשטייט פון 12 פּערזאָן, פון זיי, 7 פאַר וועלטלעכע לימודים און 5 פאַר יודאַאיסטישע. ביים היינטיקן טאָג דערגרייכט די צאָל שי־לער ביז 140.

ספּעציעלע פארדינסטן פאר דער שול האט דער „מזרחי"־טוער הלל זשאַבנער, וועלכער איז געווען איינער צווישן אירע גרינדער. אין דער שפּיץ פון די וועלטלעכע לימודים שטייט דער לייטער בער־קאָוויטש.

צום סוף דאַרף נאָך באַמערקט ווערן, אַז די שול געהערט צו דער נעץ „יבנה"־שולן אין פּוילן.

דער חדר „יסודי התורה"

דער חדר איז געגרינדעט געווארן אין יאר (1917) דורך דער „אגודת האורטודוכסים" שפּעטער „אגודת שלומי אמוני ישראל", היינט „אגודת ישראל", און האט זיך צוערשט געפונען אויף מאנ־דזשעווער־גאַס 64.

אין יאָר תרע"ה האָט זיך די צאָל תלמידים אַזוי שטאַרק פאַרגרע־סערט, אז מ'האט געמוזט טראכטן וועגן אן אייגענעם גרויסן בנין. אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פון גערער רבין (וועלכער איז ספּעציעל וועגן דעם געקומען קיין בענדין), מיט דער מיטהילף פון ראדאמסקער רבין און די פאַרוואַלטונג־מיטגלידער פון דער דערמאָנטער אָרגאַני־זאציע: מענדל שפּירא, ליפּע קאמינער, שלמה יצחק רינסקי, יצחק מאיר שענבערג, בערל רעכט, משה חיים קאַמינער און מאיר בערי, איז געקויפט געוואָרן אַ גרויסע 3 שטאָקיקע געביידע אויף מאַלאַ־כאווסקי גאס, וווהין דער חדר איז איבערגעטראגן געווארן און ווו ס'געפינט זיך ביזן היינטיקן טאָג.

ביים קויפן דאָס הויז האָבן מיט גרעסערע געלט־סומעס מיטגע־האלפן: יחיאל ווינער און וואלף ווערדיגער. נחום צוקערמאן האט גע־שאנקן לטובת דעם חדר א טייל פון זיין פּלאץ, וועלכער געפינט זיך האַרט ביים בנין.

דער חדר האט במשך פון זיין עקזיסטענץ ארויסגעלאזט פיל טויזנטער תלמידים, צווישן וועלכע ס'געפונען זיך רבנים, עלויים און באַוווּסטע כלל טוער.

דער חדר איז באזוכט געווארן דורך די גרעסטע גדולי ישראל און תורה־אויטאָריטעטן פון פּוילן, צווישן וועלכע ס'האבן זיך געפו־נען די רביים פון גער, סאכאַטשעוו, ראַדאָמסק, סאקאלאוו, ווי אויך הרב שפּיראָ (גרינדער פון „ישיבת חכמי לובלין") און אַנדערע רבנים. וואָס האָבן אויסגעדרוקט זייער באַגייסטערונג און צופרידענקייט פון חדר.

ביים היינטיקן טאָג לערנען אין חדר העכער 400 תלמידים פון חסידישע און באַלעבאַטישע עלטערן. די תלמידים ווערן פאַרפולקאָמט אין אַ געהעריקע מאָס למודי־קודש און מאַכן אויך אַדורך דעם פּראָ־גראם פון א 7 קלאסיקער פאלקס־שול. צוליב דעם, באזיצט דער חדר די זעלבע רעכט, וואס ס'האבן די פאלקס־שולן („פּאוושעכנע").

דער פּראָגראַם פון די למודי־קודש באַשטייט פון התחלת דרדקי (א' ב') ביז גפ"ת (גמרא, פּוסקים, תוספות), און פון די למודי־חול, איז ער דער זעלבער ווי אין אַלע 7 קלאַסן שולן.

ביים חדר עקזיסטירן אויך האַנדלס־קורסן, פאַר יענע תלמידים, וועלכע האָבן שוין געענדיקט די 7 קלאַסן למודי־חול.

דער לייטער (מנהל) פון די למודי־קודש איז הר' יחזקאל זיידנ־בייטל פון וואַרשע, אַ באַוווּסטער פּעדאַגאָג און גרויסער למדן, וועל־כער פירט אן מיט א פּערסאנאל פון 14 קוואליפיצירטע מלמדים. הרב זיידנבייטל איז דער גרינדער פון ערשטן חדר יסוה"ת אין ווארשע זייט דעם ערשטן גרינדונגס־טאָג.

משגיח און גייסטיקער דערציער, איז דער באַקאַנטער פּעדאַגאָג און טאַלאַנטפולער רעדנער הר' נטע גוטער פון לאָדזש.

לייטער פון די וועלטלעכע למודים איז י. ראפּאָפּאָרט (דער ליי־טער פון דער „פּאָוושעכנע"־שול נר 2), וועלכער פירט אָן מיט א

דער לערער פערסאָנאַל פון דער „מזרחי" שול „יבנה" מיט אַ טייל פון די שילער. עס שטייען פון רעכטר: וו. פיינער, זשאבנער, אייזענבערג, וויינרייך, דער לייטער פון דער שול בערקאָוויטש, פיינער, אייזענבערג, זידער, טראוב.

חבר המורים של ביה"ס „יבנה" מיסודו של „המזרחי" וחלק מן התלמידים.

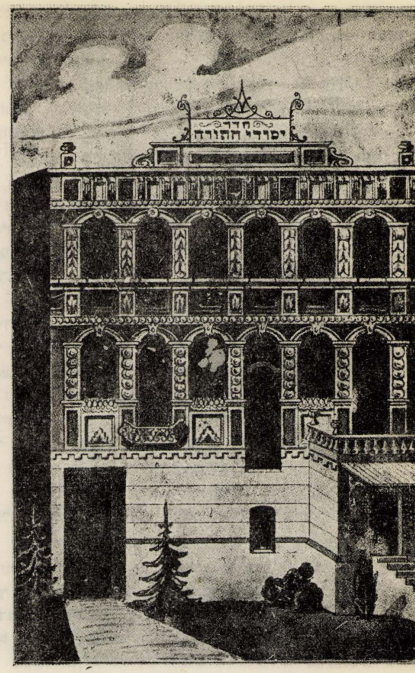

דער בנין פון חדר „יסודי התורה".
בנין ה„חדר" „יסודי התורה".

פערסאָנאל פון 41 קוואָליפיציערטע לערער. צוזאַמען זענען בייַם חדר באשעפטיגט קרוב 40 פערזאָן.

דער יערלעכער בודזשעט פון חדר באָטרעפט העכער 60 טויזנט גילדן. די הויפּט־הכנסות שטאַמען פון: שכר־למוד, סובסידיעס פון דער „קרן התורה"־ צענטראָלע „חורב" בייַ דער „אגודת־ישראל"־ צענטראלע אין ווארשע, פון דער בעמדינער קהלה און מאגיסטראט.

די פארוואָלטונג, וועלכע פירט אַן מיטן חדר באַשטייט פון פאָלגענדיקע צוזאַמענשטעלט: שמואל וואָלף קאָזלאָווסקי (פאָרזיצער), משה חיים קאָמינער (וו. פארזיצער), חיים פישל פריידמאן, (סאָסנאוויץ־ערן־קאָסירער), מרדכי ראָדאָשיצקי (סעקרעטאָר), אליהו לעווין פּרץ טויבע, אהרן קאָפּלאָוויטש, שמעלקע שפירא, אברהם מאיר הערצ־בערג, נחמיה סטאשעווסקי און איטשע גרינגראז.

בייַם היינטיקן טאָג פארנעמט דאָס חדר יסוה״ת אין בענדין דעם חשובסטן פּלאַץ צווישן די רעליגיעזע חנות־אָנשטאַלטן אין פּוילן.

די „בית יעקב" שול

די שול איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1925 דורך פאָלגנדיקע פארוואָלטונגס־מיטגלידער פון „אגודת ישראל" אין בענדין: משה חיים קאָמינער, ישראל יוסטמאַן, זיסקינד זיגעלבוים און דוד סקאטשילאָס. די אויפגאבע פון דער שול איז צו דערציען די שילערינס אינם רעליגיעזן גייסט. דער לערן־פראגראם באשטייט פון רעליגיעזע לימדים, שרייבן און לעזן יידיש, תנ״ך און יידישע געשיכטע. א זייער גרויס געוויכט ווערט געלייגט אויף שמועסן וועגן יהדות.

די שול, וואָס איז זייער פאָפולער בייַם היגן רעליגיעזן יידנטום, ציילט אַן ערך 500 שילערינס אין עלטער פון 7 ביז 15 יאָר. די איצטיקע פארוואָלטונג באשטייט פון: זיסקינד זיגעלבוים (פאָרזיצער), מאָטל גערטנער (קאסירער), מענדל מאנצאוש (סעקרעטאָר), איטשע מאיר פערשטער, אברהם מרדכי ווייס, בעריש מאָקאָווער, משה ווייסבאָרט און נחמיה סטאָשעווסקי.

בייַ דער „בית יעקב"־שול עקזיסטירט אויך א „בנות אגודת ישראל"־אָרגאַניזאַציע, וועלכע באשטייט פון מיטגלידערינס, וואס האָבן געענדיקט די שול. די טעטיקייט פון דער „בנות" אָרג. טראָגט א קולטור־רעליגיעזן כאַראָקטער.

בייַ דער אָרג„ וועלכע צייַלט אָרום 200 מיטגלידערינס, עקזיסטירט אויך א ביבליאטעק מיט העכער 1000 ביכער.

יעדעס יאָר ווערט דורך דער פארוואָלטונג פון דער אָרגאַניזאַציע אייַנגעארדנט א זומער־קאלאניע פאר די מיטגלידערינס. די קאלאניע ווערט געפירט אויף א מוסטערהאפטיקן אופן.

די פארוואלטונג פון דער „בנות אגודת ישראל" באשטייט פון פאלגנדיקע מיטגלידערינס: ט. מושל, ז. בוכשרייבער, ט. פרידריך, ש. יוסטמאַן, מ. פעפער, ר. ערליכמאַן, י. פעדער און יינגסטער. ספעציעל פארדינסטן פאר דער ארגאניזאציע האבן: יהודית סושקע, חנה קוגעלמאַן און מלכה פעפער.

די „תלמוד־תורה"

ביזן יאָר 1900 האט די „תלמוד תורה" נישט פארמאגט קיין אייגענעם בנין און איז ביז דעמלט געווען איינגעדונגען אין פריוואטע הייזער. ערשט לויט דער איניציאטיוו פון הרב ר׳ ישכר בעריש גרוי־באָרט ז״ל איז מען צוגעטרעטן צו שאפן אַן אייגענעם ציצארט פאר די ת״ת. לטובת דעם צווועק האָבן די דעמאָלסטיקע שטאָט־גבירים מנדב געווען עטלעכע טויזנט רובל, מיט גרעסערע נדבות האבן זיך אויסגעצייכנט פאלגנדיקע פערזאנען: יוסף ערליך 2000 רובל, יעקב הערש פישער 2000 ר׳, וואלף ווערדיגער 1000 ר״, בערל ראזענבלאט 500 ר׳, הלל פאָכטער 300 ר׳ און בערל בלייכער 200 ר׳. א חוץ דעם זענען געפאַלן א סך נדבות צו 100 און 50 ר׳.

ס׳איז געקומען צוואָרן א פּלאַץ מיט אַן אַלטן בנין אויף דער זאוואלא גאס. די געבויידע איז גענצלעך רעסטאורירט און צוגעפאסט געווארן פאַרן געברויך פון דער אינסטיטוציע.

פון די שפעטערדיקע מנדבים האבן זיך באזונדערס אויסגעצייכנט: יצחק דוד דאָוויד־אָוויטש און גרשון גלעצער, וועלכע האבן סיסטעמאָטיש געשטיצט די ת״ת מיט גרעסערע נדבות, הגם זיי זענען נישט געווען קיין גבירים.

ביזן יאָר 1927 מאכט די ת״ת אדורך פארשידענע טעטיקייט־פער־יאָדן, די צאָל תלמידים וואָקלט זיך דעמאָלט צווישן 300—400. די למודים נעמען אָרום פון אלף־בית ביז גמרא, תוספות, און ווערן אָנגעפירט דורך דעם מנהל ר׳ אברהמל שאפיר, דער שטענדיקער פאָטראָן פון דער ת״ת איז געווען וואָלף וועדיגער, וועלכער האָט אויך במשך פון 40 יאָר פאָרגומען דעם קאָסירער־אָמט און איז אי־

בערהויפט געווען דער לעבנס־נערוו פון דער אינסטיטוציע. אים האָבן פיל צוגעהאָלפן די טעטיקע פארוואלטונגס־מיטגלידער: דודל טורנער, הענעך זילבערשאץ, מענדל דאמב, שמואל לעווין, ליפע קאמינער און שבתי מאנדעלבוים.

מיטן איינפירן אין לעבן דאס געזעץ וועגן צוואנג־שול, געפינט זיך די אינסטיטוציע פלוצלינג אין א שווערע לאגע אין עניני החנוך, ווייל 80 פראָצענט פון די תלמידים אין שול־עלטער זענען געצוווּנ־גען זיך צו פאַרשרייבן אין די אַלגעמיינע שולן. נאָר אַ דאַנק דער אומדערמידליכער אַרבעט פונם דעמאָלסדיקן פאָרזיצער מרדכי דאַפ־נער איז געלונגען צו באַקומען פאַר דער ת״ת אַ קאָנצעסיע מיט רעכט פון אַ פאָלקס־שול. דער דאָזיקער פאַקט האָט אויך מיטגעווירקט, אַז די צאָל תלמידים האָט זיך פאַרגרעסערט ביז 500. אָבער גלייכצייטיק מיטן וווּקס פון דער צאל תלמידים איז אויך געווארן אקטועל דאס אויפשטעלן אַ נייעם בנין.

א דאנק דער איניציאַטיוו פון פאַרוואַלטונגס־מיטגליד שבתי מאַנ־דעלבוים איז אַדורכגעפירט געוואָרן אַ זאַמל־אַקציע לטובת אַ נייעם בנין, וועלכער איז אויסגעפערטיקט געוואָרן אין יאָר 1928 און בא־שטייט פון צוויי גרויסע לאָקאַלן. דער בנין האָט אָפּגעקאָסט 8000 גל. און אַ העלפט דערפון ד״ה 4000 גל. האָט געדעקט דער באַקאַנטער נדבן פרעזעס ש. פירסטענבערג. אַחוץ דעם האָט נאָך פירסטענבערג מנדב געווען 700 גל. אויף בענק און 500 גל. אויף אַ קאפל־אויוון. אלס אנערקענונג פאר זיין גרויסער טאט האט די פארוואלטונג בא־שלאָסן צו פאראייביקן דעם נדבנס נאָמען מיט אַ מאַרמאָר־טאָוול אין איינעם פון די 2 נייע לאָקאַלן, וועלכער ווערט אָנגערופן אויף זיין נאָמען.

די יאָרן 1928—1932 זענען זייער גינסטיקע פאַר דער ת״ת. אין דער פאַרוואַלטונג זענען דעמאָלסט טעטיק, צווישן אַנדערע, אויך ווערדיגער, דאַפנער, ניימאַרק, יאַנאָווסקי מיט הרב ר׳ צבי חנוך לעווין ז״ל בראש. אָבער מיטן יאָר 1932 הויבט אָן די מאַטעריעלע לאַגע כסדר צו ווערן קריטישער, אַזוי, אַז די ת״ת פאַרוואַנדלט זיך מיט דער צייט, סיי אויסערלעך און סיי אינערלעך, אין אַ פשוטער חורבה. און אויב די אינסטיטוציע איז דאָך נישט ליקווידירט געוואָרן, איז עס נאר צו פארדאנקען די אויסדויער־קראפט פון לאנגיעריקן סעקרעטאַר, יצחק דרעקסלער, וועמענס הילפס־רופן האָבן ווידער דערגרייכט צום פרעזעס פירסטענבערג.

פירסטענבערג נעמט אונטער אַן אַקציע צוריק אויפצולעבן די ת״ת און גיט אַליין דעם ערשטן ביישפיל. ער לאָזט אויף אייגענער רעכענונג פולשטענדיק רעמאָנטירן, אויסערלעך און אינערלעך דעם בנין. דאַן רופט ער כסדר זיצונגען פון די פני־העיר און דערפירט דערצו, אַז עס ווערט אונטערגענומען אַן איינמאָליקע זאַמל־אַקציע, וועלכע ברענגט לטובת דער אינסטיטוציע עטלעכע טויזנט גל. די ווירטשאפט ווערט סאנירט און ס׳ווערט גערופן אן אלגעמיינע פאר־זאמלונג אויף וועלכער ס׳ווערט געוויילט א פארוואלטונג, ווו ס׳זענען פאַרטרעטן מיטגלידער פון כמעט אַלע שיכטן פון דער בענדינער יידישער באַפעלקערונג.

די פאַרוואַלטונג ווייזט אָבער אַרויס גאַנץ קליינע עקזיסטענץ־פעיקייטן און דער איינציקער טעטיקער לייטער בלייבט ווייטער נאָר פרעזעס פירסטענבערג, אויף וועמענס פלייצעס עס לאַסטעט די אויס־האַלטונג פון די אַרום 400 תלמידים מיט דעם צאָלרייכן פערסאָנאַל.

די אַלגעמיינע לייטונג פון דער אינסטיטוציע ווערט אָנגעפירט דורכן לאַנגיעריקן סעקרעטאַר יצחק דרעקסלער.

די פאלקס־שולן

(„פאָוושעכנע").

די שול נר. 2

אויפן נאָמען פון הענריק שענקעוויטש.

אין יאר 1917 האָט די דייטשע אָקופאַציע־מאַכט קאָנצענ־טרירט אַלע דעמאָלט עקזיסטירנדיקע יידישע שולן, אין איין יידי־שער 7 קלאסיקער שטאטישער־שול, אלס פעדאגאגישער און ווירטשאַפטלעכער־לייטער איז דורך דער זעלביקער מאַכט נאָמינירט געוואָרן דער לערער י. ראַפאָפאָרט און אַלס שול־אינספעקטאָר, מיע־טשיסלאוו טשימאַשקאַ, מיטן זיצאָרט אין סאסנאוויץ.

צוליב מאַנגל אין די דעמאָלט עקזיסטירנדיקע שולן, האָט דער מאַגיסטראַט געעפענט 5 נאָכמיטאָג קאָמפלעטן ביי די יידישע שולן.

דעם ערשטן סעפטעמבער 1919 איז די שול צעטיילט געווארן אויף 2 לייטונגען: נר. 2 און נר. 4. די לייטונג איבער דער שול נר. 4 האָט איבערגענומען פרוי ס. שאַנצער.

דעם 51־טן אָקטאָבער 1923 ווערן ביי דער שול געעפנט אָוונט־קורסן פאַר יענע קינדער, וועלכע זענען — צוליב מאַנגעל אין פלאַץ — נישט אנגענומען אין דער שול.

אין יאַנואַר 1924 ווערן געעפנט אָוונט־קורסן פאַר דערוואַקסענע מיט אַ פראָגראַם פון אַ 7 קלאַסיקער פאָלקס־שול אָדער 4 קלאַסן מיטל־שול.

דעם 3־טן יוני 1928 ווערט געפייערט דער 10 יעריקער יובילייי פון דער שול. אין דער פייערונג האבן אנטייל גענומען פארשטייער פון דער שול־מאַכט, שטאָט־פאַרוואַלטונג, שטאָט־ראַט, ווי אויך פון פאַרשידענע אינסטיטוציעס. אין שייכות מיט דער פייערונג איז איינ־געאָרדנט געוואָרן אַן אויסשטעלונג פון די שול־קינדערס אַרבעטן.

דעם 21־טן סעפטעמבער 1930, ווערט די שול איבערגעטראָגן אין אַ נייעם בנין, וועלכער איז צו דעם צוועק ספעציעל אויפגע־בויט געוואָרן, לויט דער נייעסטער בוי־טעכניק, מיט אַלע מאָדערנע איינריכטונגען. ביזט דעמאָלט זענען די שול־לאָקאַלן געווען צע־וואָרפן אין פאַרשידענע פונקטן פון דער שטאָט, צוליב וואָס די אַר־בעט איז זייער באַשווערט געוואָרן.

צו דער פייערלעכער דערעפענונג פון בנין איז געקומען דער שול־קוראטאר פון קראקע, דער שול־אינספעקטאר, פארשטייער פון מאגיסטראט, שטאט־ראט, סטאראסטווע א״אנד.

צום שול־יאָר 37/1936 ווערט די שול ווידעראַמאָל רעאָרגאַני־זירט און ס׳ווערט אויסגעטיילט אַ נייע שול פאַר יינגלעך די „פאָ־וושעכנע שול נר. 9". צוליב דעם פאַקט זענען די אָפּטיילונגען פון דער שול נר. 2 פארקלענערט געוואַרן פון 31 אויף 19.

וועגן די אַנטוויקלונג פון דער שול זאָגט עדות פאָלגנדיקע סטאַטיסטיק:

אין שול־יאָר 1920/21 האָבן זיך פאַרשריבן 701 קינדער. אין שול־יאָר 1921/22 — 772 קינדער, דערונטער 219 יינגלעך און 553 מיידלעך און איז אין יאר 1922/23 — 777 קינדער צווישן זיי 226 יינגלעך און 551 מיידלעך.

אין שול־יאָר 1930/31 פאַרשרייבן זיך אין די 16 אָפּטיילונ־גען 844 יינגלעך, אין יאָר 1932/33 — 1074 יינגלעך און אין יאָר 34/35 פארשרייבן זיך 1030 יינגלעך.

ביים היינטיקן טאָג פאַרמאָגט די שול אַן אייגענע ביבליאָטעק מיט העכער 1400 ביכער, אַ געאָגראַפישע־אָפּטיילונג, א טישלעריי

און אן ארקעסטער, די שול פירט אויך א דערנערונגס־אקציע פאר אָרעמע קינדער.

אין דער שפּיץ פון דער שול שטייט דער לייטער י. ראַפּאַפּאָרט, וועלכער אַרבעט אינטענסיוו צוזאַמען מיט די שול־אָפּיעקונעס (אפוטרופסים) מ. האמפּעל און מ. ראזענבערג לטובת איר אנטוויקלונג, סיי אויפן פעדאַגאָגישן און סיי אויפן ווירטשאַפטלעכן געביט.

די שול נר. 4

אויפן נאָמען פון עליזאַ אָזשעשקאָוואַ.

די שול נר. 4 איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1919 און אַלס לייטערן איז באשטימט געוואָרן די פרוי אורשטיין־שאַנצער, וועלכע איז שוין געווען א לערערין אין דער בענדינער שול זייט דעם יאָר 1889.

בעת דער גרינדונג האָט די שול געציילט 4 גרונט־אָפּטיילונגען און 4 פּאראלעלע, וועלכע זענען באזוכט געוואָרן דורך קרוב 470 קינדער. דער לערער־פּערסאָנאַל איז באַשטאַנען פון 7 פערזאָן.

זייט 1924 באשטייט דער לערער־פּערסאָנאַל פון 41 מיטגלידער און די צאָל קלאַסן וואַקלט זיך צווישן 14—19 אָפּטיילונגען, וועלכע נעמען אַריין אַרום 1000 קינדער.

ביזן יאָר 1928 געפינט זיך די שול אין פאַרשידענע פונקטן פון דער שטאָט, אָבער אינם זעלביקן יאָר האָט די שול באקומען אַ לאַקאל אין דער „פּיאַסט"־געביידע אויף מאַלאַכאָווסקי גאַס 35 און זייט דעמאָלט קאָנצענטרירט זיך דאָס גאַנצע לעבן פון דער שול נר. 4 אינם דאָזיקן בנין.

צוליב דער נישט גענוגנדיקער צאל לערנזאלן, קומען די למודים פאָר פאַרמיטאָג און נאָכמיטאָג.

אין יאר 1931 גייט די לייטערין, פרוי שאנצער — נאך א 24־יעריקער טעטיקייט אין שולוועזן — אַריבער אין רו־צושטאַנד און אויף איר ארט ווערט באשטימט די לערערין פון דערזעלבער שול, פרוי פּאָדלינסקאַ, וועלכע פארנעמט דעם אמט ביזן היינטיקן טאָג.

אין איצטיקן מאָמענט באַזיצט די שול 14 אָפּטיילונגען, וועלכע געפינען זיך אין 8 זאַלן וווּ ס'לערנען זיך 800 שילערינס. די לערע קומט ווייטער פאָר פאַרמיטאָג און נאָכמיטאג און דער פּערסאנאַל באשטייט פון 12 פערזאָן.

די שול־אויפזיכט, וועלכע ווערט אויסגעוויילט דורך די עלטערן פון די קינדער, באשטייט פון די פאָלגנדיקע מיטגלידער: דוד גוטשטיין (הויפּט־אָפּיעקון), קאַראָל פישעל און שמואל ליבערמענש.

די שול נר. 8

אויפן נאָמען פון מאַריאַ קאָנאָפּניצקאַ.

אין אָנהויב פון שול־יאָר 1929/30 האָט די שול־מאַכט אַדורכגעפירט אַ רעארגאַניזאַציע פון די אַלגעמיינע שולן פאַר יידישע קינדער אין בענדין. פון די עקזיסטירנדיקע צוויי יידישע קאָעדוקאציע שולן נר. 2 און נר. 4 איז געשאַפן געוואָרן צוויי יידישע פרויען־שולן און איין מענער־שול. אַלע יינגלעך זענען קאָנצענטרירט געוואָרן אין דער שול נר. 2 און פאַר די מיידלעך זענען באשטימט געוואָרן די שולן נר. 4 און נר. 8.

אלס לייטערין פון דער שול נר. 8 איז דורכן סאָסנאָוויצער שול־אינספּעקטאָר באשטימט געוואָרן די פרוי פ. ברוידא.

אין דערמאָנטן שול־יאָר זענען אין דער שול נר. 8 אָנגענומען געוואָרן 590 שילערינס אין ס'זענען געשאפן געוואָרן 11 אָפּטיילונגען, צווישן זיי 7 גרונט־אָפּטיילונגען און 4 פּאראלעלע.

די שול לאקאלן זענען געווען פונאנדערגעוואָרפן און האבן זיך געפונען אַזש אין 4 בנינים, אין פאַרשידענע פונקטן אויף דער קאָלאָנטאַיאַ גאַס.

דער לערער פּערסאָנאַל, וועלכער איז צוגעטיילט געוואָרן פון דער שול נר. 2 איז באַשטאַנען פון 8 לערערינס און 1 רעליגיע לערער.

אין דעמזעלביקן שול־יאָר איז פאָרגעקומען די ערשטע עלטערן פארזאמלונג און ס'איז אויסגעוויילט געוואָרן א שול־אויפזיכט. ס'איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ ביבליאָטעק פאַר די שילערינס מיט אַן ערך 400 ביכער און ס'איז איינגעפירט געוואָרן מוזיק לערע פאַר די פעיקסטע קינדער. דעמאָלט איז אויך ארגאַניזירט געוואָרן א שול־קאאפּעראטיוו, אַן אָפּשפּאָר־קאַסע, אַ ביבליאָטעק פאַר די לערער מיט העכער 100 ביכער אין ס'זענען אויך אָרגאַניזירט געוואָרן אַ רייע אויספלוגן פאַר די שילערינס.

אין שול־יאר 1930/31 זענען געוואָרן אָנגענומען 680 שילערינס און ס'זענען געשאַפן געוואָרן 12 אָפּטיילונגען. די שול האט צובאקומען צוויי לאַקאלן אויף דער פּאדגורסקא גאס נר. 4 און אויף קאָלאָנטאַיאַ נר. 27.

ס'איז ארגאַניזירט געוואָרן אַן אלגעמיינע זעלבסטפאַרוואַלטונג, וועלכע האט זיך אין א שנעלן טעמפּא זייער גוט אנטוויקלט. אויף די 2 מאָליקע לוסטראַציעס פון דער שול־מאַכט, איז די אַרבעט פון דער זעלבסטפאַרוואַלטונג זייער געלויבט געוואָרן.

אין שול־יאָר 1931/32 אַנטוויקלט זיך די שול נאָך מער. ס'ווערן געשאַפן 2 נייע אָפּטיילונגען און ס'קומען צו 2 לערערינס.

ס'אַנטוויקלט זיך אויך גינסטיק די זעלבסטפאַרוואַלטונג, וועלכע טיילט פון זיך אויס אייניקע סעקציעס און גיט ארויס אַ קליינע שול־צייטונג.

ס'ווערט אָרגאַניזירט אַ דערנערונגס־אַקציע פאר די אָרעמסטע קינדער, וועלכע באקומען אויך מלבושים און שיך.

מיטן אָנהויב פון שול־יאָר 1932/33 איז דער שול־לאָקאַל איבערגעטראגן געוואָרן אין דער געביידע אויף מאַלאַכאָווסקי גאַס נר. 35, וווּ ס'געפינען זיך אלע קלאסן, א חוץ צוויי, וואס געפינען זיך אויף מאלאכאווסקי גאס נר. 42.

דעם 11־טן נאָוועמבער 1934 האָט דער קיעלצער וואָיעוואָדע אייגנהענטיק איבערגעגעבן דער לייטערין פרוי ברוידא דעם „זילבערנעם פארדינסט קרייץ", פאר איר אומדערמידלעכער ארבעט אויפן קולטורעלן, דערציערישן און געזעלשאַפטלעכן געביט.

אין שול־יאר 1936/37 האט זיך דער לערער־פּערסאנאל פאר־קלענערט מיט צוויי פּערזאן. דער מאגיסטראט האט אויך צוגענומען ביי דער שול איין לערן־זאל, צוליב וואס ס'האבן זיך פארערגערט די באדינגונגען לגבי דעם פאָריקן יאָר. די שול באזיצט איצט נאָר 13 אפּטיילונגען און 7 לערנזאלן.

ביי דער שול איז טעטיק אַ שול־אויפזיכט פון פאָלגנדיקן צוזאַמנשטעל: אברהם ווייצנבערג (הויפּט אָפּיעקון), יצחק פּאַראַסאָל און שרה ראָזענוואַלד.

די שול נר. 9

די שול איז געגרינדעט געוואָרן דעם 1־טן סעפּטעמבער 1936. דאס איז אַ 7 קלאסיקע קאָעדוקאציע־שול, וועלכע באזיצט 5 לערנ־זאלן, אַן אייגענע ביבליאטעק מיט העכער 500 ביכער, און ציילט 400 שילער, דערפון 379 יינגלעך און 21 מיידלעך.

דער לערער־פערסאָנאל באשטייט פון 5 פּערזאָן מיט דעם ליי־טער ל. רעכטמאַן בראש.

ביי דער שול עקזיסטירט אַ שול־אויפזיכט מיט ח. זויבער־מאַן אין דער שפּיץ.

די שול נר. 9 געפינט זיך אין זעלביקן בנין ווו די שול נר. 2.

* * *

די קינדער פון די פאָלקס־שולן געפינען זיך סטאַביל אונטער אַ היגיעניש־מעדיצינישער השגחה, און ווען ס'איז נויטיק ווערן זיי אָפּגעשיקט אין שטאָטישן געזונטהייטס־צענטער, ווו זיי באַקומען מעדיצינישע הילף אין אַלע אַמבולאַטאָריעס, וואָס ווערן אויסגע־האלטן דורכן בענדינער מאַגיסטראַט.

בעת די זומער־פעריען, ווערן די יידישע קינדער אַרויסגעשיקט אויף קאלאניעס און האלב־קאלאניעס, די קאלאניעס ווערן אויסגע־האלטן דורך דער בענדינער שטאָט־פאַרוואַלטונג און געפינען זיך אין אייגענע בנינים, וועלכע זענען ספּעציעל אויסגעבויט געוואָרן פאַר די יידישע קינדער.

די 3־קלאסיקע פריוואטע האנדלס־שול

ביים צענטראלן דעטאליסטן און קליינהענדלער פארבאנד אין פּוילן, אָפּטיילונג אין בענדין.

די האנדלס־שול איז געגרינדעט געווארן אין יאר 1927 דורך מאריא באיארסקא. אין ערשטן יאר פון איר עקזיסטענץ איז נור טעטיק געווען די ערשטע קלאס און שפּעטער ווערן אויך שטופנווייז טעטיק די 2־טע און 3־טע קלאַסן.

די ערשטע צייטן זענען געווען זייער נישט גינסטיק פאר דער שול . טראָץ דעם, וואָס דאָס איז געווען די איינציקע יידישע האַנדלס־שול, נישט בלויז אין בענדין, נאָר אויפן גאַנצן זאגלעמ־ביער שטח, איז דאָך די פרעקווענץ געווען אַ גאָר שוואַכע. די סיבה דערפון דארף מען זוכן אין דעם, וואָס דאס פאך־שולוועזן איז דע־מאָלט נאָך נישט געווען גענוג פּאָפּולער צווישן יידן.

דער דאזיקער צושטאנד האָט אָנגעהאלטן כמעט ביזן יאָר 1934. אין יענעם יאר איז די שול פארגעזעלשאפטלעכט געווארן און איז גע־וואָרן דאָס אייגנטום פון דער געזעלשאפט „צענטראלער דעטאליסטן און קליינהענדלער פארבאנד און פּוילן" אָפּטיילונג אין בענדין.

גלייכצייטיק איז אריין אין לעבן דאָם נייע געזעץ וועגן פּוי־לישן שולוועזן, וועלכעס האָט אין א ברייטער מאָס באריקזיכטיקט דאָס מיטל־פאך־שולוועזן, שטעלנדיק עס אויף אַ גלייכער מדרגה מיט דעם מיטל־שולוועזן פון אַלגעמיינעם כאראקטער. צוליב דער סיבה האָט זיך אויפן ערשטן פּלאץ ארויסגערוקט דאָס האנדל־שול־וועזן, וואָס האָט אויך געפונען אַן אָפּקלאַנג צווישן דער יידישער געזעלשאַפט.

סהאט זיך אנגעהויבן א באדייטנדיקער צופלוס פון דער יוגנט אינם האַנדלס־ שולוועזן און אויך אין דער אויביקער שול האָט זיך געלאָזט מערקן א ווענדונג צום בעסערן. אַחוץ דעם האָט דאָס פאר־געזעלשאפטלעכן פון דער שול גורם געוועזן צו דער פרעקווענץ פאַרגרעסערונג.

דער פאקט, וואָס די האנדלס־שול האָט זיך געפונען אין די הענט פון אַ געזעלשאפטלעכער אינסטיטוציע איז געווען די בעסטע פּראָ־פּאגאנדע לטובת דער שול און די צאָל שילערינס איז געוואָקסן פון יאר צו יאר. אויב אין שול־יאָר 1934/35 האָט די צאָל שילערינס בא־טראפן 54, ציילט זי אין 1935/36 שוין 90, אין 1936/37 — 147 און אין שול יאר 1937/38 דערגרייכט שוין די צאָל ביז 210.

די שול באזיצט היינט צו טאָג 5 קלאסן: דערפון 2 ערשטע, 2 צווייטע און 1 דריטע. אַחוץ דעם וועט אין לויפנדיקן יאָר געעפנט ווערן אַ קאָעדוקאציע־קלאס, און אָנהויבנדיק פון 1־טן יאַנואר 1938 ווערט אויך געעפנט אַן אָוונט דערגענצונגס־קורס פאר סוחרים און האַנדלס־אָנגעשטעלטע.

צוליב דער גינסטיקער אנטוויקלונג פון דער שול האט די אויבן־דערמאָנטע געז. געפונען פאר נויטיק צו ענדערן דעם לאקאל אויף אַ גרעסערן, וועלכער געפינט זיך איצט אויף דער קאָלאָנטאיא גאס נר. 33.

ביזן יאר 1934 איז אין דער שפּיץ פון דער שול געשטאנען מאריא באיארסקא און זייט דעמאָלט פירט אָן מיט דער שול רעגינע מייט־ליס.

ד"ר שטאטלערס האנדלס־קורסן

די דאזיקע לערנאַנטשטאלטן זענען אַנטשטאַנען אין יאר 1918. אירע גרינדער זענען געווען: ט. ראָקאָווסקי און ק. שטאַטלער. דאָס זענען געווען די ערשטע האנדלס־קורסן אין בענדין, וואָס זענען באשטע־טיקט געוואָרן דורכן בילדונגס־מיניסטעריום.

פון אנפאנג זענען די לעקציעס פארגעקומען אין לאקאל פון דער היגער פּוילישער רעאַל־שול און זייט דעם יאָר 1931 קומען זיי פאָר אין אַן אייגענעם לאָקאל.

זייט דעמזעלביקן יאר איז דער אויסשליסלעכער באזיצער פון די קורסן דער ד"ר ק. שטאטלער, וועלכער איז גלייכצייטיק באשטימט געוואָרן דורכן קוראטאריום אלס זייער לייטער.

די קורסן זענען א קאָעדוקאציע־לערנאַנשטאלט, וועמענס אויפגא־בע ס'איז אויסצובילדן די שילער אין האנדלס און אַדמיניסטראציע־וועזן.

די קורסן, וואָס געפינען זיך אונטער דער אויפזיכט פון קראָ־קווער קוראטאריום, זענען שטארק פּאפּולער אין זאגלעמביע און האבן במשך פון זייער עקזיסטענץ ארויסגעלאזט הונדערטער אבסאל־ווענטן, צווישן וועלכע א גרויסע צאָל פארנעמט אָנגעזעענע פּאָסטנס אין האנדלס, אינדוסטריע און פינאנס־אינסטיטוציעס.

ביז צום היינטיקן טאג פירט אן מיט די קורסן ד"ר ק. שטאטלער, וועלכער איז אויך זייט א רייע יארן א געשוווירענער זאכקענער פון בוכהאלטעריע ביי דער האנדלס־ און אינדוסטריע־קאמער אין סאָס־נאָוויץ.

בקרוב וועלן אויך ביי דער אויביקער לערנאנשטאלט געעפנט ווערן קורסן פאר פרעמדע שפּראכן, ווי אויך פאר פרעמד־שפּראכיקע האנדלס־קארעספּאנדענץ.

ש. ראזענבלום / דער טורן און ספארט פאריין „הכח"

דעם 22־טן מערץ 1913, איז אין ברוקנערס וווינונג אויפן „קאָר־דאן" צונויפגעקומען א גרופע שילער פון דער דעמאלסדיקער האנדלס־שול, מיט יאקוב ערליך אין דער שפיץ, אויף אַ געהיימער באראטונג וועגן שאפן א יידישע ספארט־גרופע אין בענדין.

יענע היסטאָרישע זיצונג האָט דער אויביקער ספאָרט־פאריין צו פארדאנקען, נישט בלויז דעם נאמען „הכח" נאר אפשר אויך זיין גאנצער ווייטערדיקער עקזיסטענץ.

מען מוז מודה זיין, אז די ערשטע גרינדער האָבן אין יענער צייט אויף זיך גענומען א גרויסע פאראנטוואָרטלעכקייט, צוליב דער ברו־טאלער צארישער „נאהייקע", וואס האט דעמאלט געהערשט און האט נישט דערלאָזט צו קיין שום געזעלשאפטלעכער טעטיקייט.

די דערמאָנטע גרופע האָט זיך נישט אָפגעשטעלט פאר קיין שום געפארן און האָט געלייגט דעם גרונטשטיין פאר דעם ערשטן יידישן טורן און ספאָרט פאַריין אין זאגלעמביע (דער דריטער אין געוו. קאָנגרעס פוילן).

די טעטיקייט פון דער גרופע איז געווען — צוליב די דער־מאָנטע סיבות — אויסגעוויינלעך באשווערט. די לעקציעס זענען פאָרגעקומען ביינאכט, אויף זייער פרימיטיווע און אליין צוזאמענ־געשטעלטע מכשירים, און דאָס נאָר אין זומער.

צוליב די הערשנדיקע באדינגונגען אינם יידישן געזעלשאפט־לעכן לעבן, זענען צו די טורן־לעקציעס צוגעלאָזט געוואָרן בלויז מענער, הגם ס'איז אויך געווען א גרויסער דראנג צו ספאָרט מצד פרויען.

הגם די ארבעט איז געפירט געוואָרן שטרענג קאָנספיראַטיוו, פונדעסטוועגן האָט זיך די גרופע שנעל אויסגעברייטערט און די צאָל מיטגלידער איז געוואקסן פון 13 אויף 72.

די ערשטע טורן־גרופע איז באשטאנען פון: יאקוב ערליך, אב־רהם גאלדמינץ, הערצבערג, לייביש פאסטערנאק, פ. לעדערמאַן, יוסף קליינמאן, ארטור ווינער, ברוקנער, אברהם קאָקאָטעק־שלעזינ־גער, א. מ. ראָטענבערג, אברהם בלעכמאן, יעקב זאובערמאן און שבתי אנזלאוויטש.

דעם 1־טן פעברואר 1914 אָרדנט איין דער לאדזשער „מכבי" א טורן־פעסט, צו וועלכן ס'ווערט דעלעגירט אַ בענדינער גרופע מיט יאקוב ערליך, ארטור ווינער, ברוקנער, קליינמאן און פאסטערנאק. אויפן טורן־פעסט האָט זיך די גרופע זייער שיין אויסגעצייכנט און קומט צוריק מיט א פרישן חשק צו א ווייטערדיקער ענערגישער אר־בעט. די מיטגלידער שטעלן זיך די אויפגאבע צו פראפאגאנדירן און אָרגאניזירן די גאנצע יידישע יוגנט פאר דער פיזישער דערציונג. אלס רעזולטאט פון דער אקציע וואקסט דער דראנג צו פיזישע קול־טור צווישן דער יידישער יונגט פון טאָג צו טאָג און די ארבעט לאָזט זיך מער נישט פירן אין געהיים. צוליב דעם ווערן די אינ־ציאטארן געצוווּנגען צו זוכן מעגלעכקייטן צו ווערן לעגאל.

צו דעם צוועק ווערן אויסגעארבעט די סטאטוטן פארן פאריין, וועלכע ווערן אונטערגעשריבן דורך סאלאָמאָן גוטמאן, ד"ר ווא־סערצווייג, איזידאר סערצאזש און אליעזר רובינליכט. אָבער די סטא־טוטן זענען אפגעווארפן געווארן דורכן פיעטריקאווער גובערנאטאר. ערשט מיט דער הילף פון א פיעטריקאווער „מאכער" און א ביסל שוחד, ווערט דער „הכח" לעגאליזירט דורך דער רוסישער מאכט דעם 7־טן מאי 1914.

די אָפיציעלע גרינדונגס־פארזאמלונג איז פאָרגעקומען דעם 12־טן יולי 1914 אין זאל „הארמאניע" אונטערן פארזיץ פון ד"ר

די מיטגילדער פון דער ערשטער טעכנישער קאָמיסיע ביים „הכח" אין יאָר 1916. עס שטייען פון רעכטס צו לינקס: צוקערמאַן, פלעסנער, ראָטענבערג, צימערמאַן, ארליך. עס זיצן: באָזשיקאָווסקי, אַנדזלעוויטש, י. ארליך, שלעזינגער, שטיינבערג.
חברי הועדה הטכנית של „הכח" ב־1916.

וואסערצווייג. ביי א גרויסן פֿון דער בענדינער יידישער יוגנט.

אָבער קיין אריכות ימים איז דער ערשטער פאַרוואלטונג נישט באשערט געווען, ווייל אין א חודש שפּעטער איז אויסגעבראכן די וועלט־מלחמה און די דעפּרעסיע, וואָס האָט באהערשט די גאַנצע יידישע געזעלשאפטלעכקייט, האָט אויך נישט אויסגעמיטן דעם „הכח".

ערשט שפּעטער, וועו דאָס לעבן הויבט זיך אָן צו „נאָרמאליזירן", באַנייט ווידער דער „הכח" זיין טעטיקייט און אין יאר 1915 געפינט ער זיך שוין אין א אייגענעם לאָקאל, אין ד. זמיגראָדס הויז. אָבער לאנג האָט דאס נישט אויסגעהאלטן, ווייל אין א קורצער צייט ארום איז די דייטשע זשאַנדארמערי באפאלן דעם לאָקאל, גראַד ביי א לעקציע פון א גרופּע מיידלעך, וואס איז אָנגעפירט געווארן דורך יאקוב ערליך, וועלכן זיי האָבן ארעסטירט און גלייכצייטיק אויך פארהאפטעט דעם לאקאל, די טעטיקייט איז דערבער ווידער אָפּגעשטעלט געווארן, און ס'האָט זיך אָנגעהויבן א נייע „סדרה" לעגאליזאציע.

אז מען בלעטערט אדורך דעם ארכיוו פון „הכח" פון יענער עפאכע, מוז מען פשוט באוווּנדערן די ענערגיע פון יאקוב ערליך, וועלכער האָט פאר דער אינסטיטוציע אוועקגעגעבן פיל מי און צייט, ער האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט פאר קיין שום שווערקייטן, געארבעט בייטאָג און ביינאכט ווידמעדיק זיין גאנצע ענערגיע דעם „הכח".

די דייטשע אקופּאציע־מאכט האט בשום אופן נישט געוואלט לע־גאליזירן דעם „הכח". יאקוב ערליך האט ממש פארשיט מיט בריוו די דייטשע „קרייז־קאָמאנדע" און אויך די „ציוניסטישע פאריינ־קונג" אין בערלין, אז זי זאל אינטערוועניִרן ביי דער דייטשער רעגירונג לטובת דעם „הכח" אלס פּועל יוצא איז זיין ארבעט ג־קרוינט געווארן מיט דערפאלג, און נאך עטלעכע פארהערן פון ער־ליכן דורך דער דייטשער „קרייז ־ קאמאנדא", איז דער „הכח" ווידער דערלויבט געווארן, דעם 23־טן נאוועמבער 1916.

אבער אויך ביז דעמאלט האט דער „הכח" נישט אפּגעשטעלט זיין ארבעט אויף קיין איין מינוט ווייל גראד צו יענער צייט איז ג־ווען טעטיק די העברעאישע קולטור־געזעלשאפט „עבריה" וועלכע האָט זיך פארזען אין אִיר סטאטוט מיט א פונקט וועגן פיזישער דער־ציונג פון דער יידישער יוגנט און דער „הכח" פירט זיין ארבעט אלס סעקציע ביי דער געזעלשאפט „עבריה".

נאך די סכסוכים צווישן דער פארוואלטונג פון „עבריה", און „הכח" וועלכע זענען געווען ווירטשאפטלעכע ווי אויך קולטורעלע, ווי צב"ש: דער תנאי, אז אלע מיטגלידער פון „הכח" מוזן לערנען די העברעאישע שפּראך א. אז"ו. צווינגען די „הכחאנער" זיך צוריק זעלבסטשטענדיק צו ווערן.

דעם 30־טן דעצעמבער 1916 קומט ווידער פאָר די אלגעמיינע פארזאמלונג פון באנייטן „הכח" און ס'ווערט אויסגעוויילט א פאר־וואלטונג מיט ד. מ. ראטנער אלס פאָרזיצער, יאקוב ערליך, מאָטל גאָלד, ישראליק בלומענפרוכט, אברהם קאָקאטעק־שלעזינגער, ראָ־מעק רעכטמאן א"אנד. די פארוואלטונג האט מיט קליינע ענדערונגען, געארבעט ביזן יאר 1920, זי איז געשטאנען אויף א געהעריקער הויך און האָט געהאט צו פארצייכענען גרויסע פארדינסטן, ווייל די יאָרן 1915—1918 געהערן בלי ספק צו דער גלאנץ־עפאכע פון דער „הכח" טעטיקייט צווישן די בענדינער יידישער יוגנט.

אין יענער צייט איז דעם „הכח" געלונגען צו פאפולאריזירן די אידיי פון פיזישער דערציונג צווישן דער יידישער יוגנט אין א גאָר גרויסער מאס. ס'האבן געשטראמט אין די „הכח"־לאקאלן גאנצע מחנות בחורים און מיידלער מיט אויסגעקרומטע רוקנס און בלא־סע פנימער, בכדי צוריק צו באקומען די קאלירן און שטארקע מוס־קולן. און די ארבעט האָט געגעבן אירע פרוכטן, דעם 12־טן אויגוסט 1917 נעמט דער „הכח" אנטייל אין טשענסטאכאוו אויפן קאנקורס,

די ערשטע טורן גרופּע פון „הכח". עס שטייען פון רעכטס צו לינקס: באָזשיקאָווסקי, שטיינבערג, מעלאך 1, גוטמאן, (אָלע ביידע אין ישראל) מעלאך 2, אלטוש, ווינער (אמעריקע), שטיינבערגער, פּלעסנער, באָזשיקאָווסקי אין גוטמאן (ישראל). עס קניען: ט. קאָקאטעק, צוקערמאן אין פולטאַראָק.
קבוצת ההתעמלות הראשונה של „הכח".

וווּ ס׳האבן זיך ספעציעל אויסגעצייכנט: ארטור ווינער, אברהם קאַ־קאַטעק־שלעזינגער, יחזקאל באזשיקאווסקי א״אנד.

אין זעלבן יאר, איז אויך פארגעקומען די הערלעכע רעוויע פון די „הכח״־קאדרען אין וואיקאוויץ, בעת דער אנטהילונג פון דער פאריין־פאַן.

א קאפיטל פאר זיך זענען די הערלעכע טורן־פעסטן, וועלכע זענען איינגעאָרדנט געוואָרן אין האבן עטלעכע מאָל געמוזט איבער־געחזרט ווערן, אין בייַ יעדן מאל האבן אויסגעפעלט בילעטן. אין די יארן 1916/17 זענען אויך געפירט געווארן קורסן פאר היגיענע אן אנאטאמיע דורך די דאקטוירים: ווייניציהער, וואסערצווייג און רעכטשאפט.

דער „הכח״ האט אויך אויסגעפוילט ביים דעמאלסטיקן דייטשן שול־א־נפספעקטאָר, איינצופירן טורן־צוואנג אין די שולן און חדרים וווהין דער „הכח״ האט דעלעגירט זיינע אינסטרוקטארן.

אין יענער צייט האָט זיך יאקוב ערליך געווענדעט צום דייטשן געזאראל קרעוועל, וועלכער איז דעמאלט געווען דער קאָמאנדיר אי־בער די מיליטערישע כוחות אין זאגלעמביער ראיאן, וועגן אן אינ־סטרוקטאר פארן „הכח״. די מיליטערישע לייטונג האט דעלעגירט דעם פעלדפעבל דעקער, וועלכער האט זיך ספעציעל אויסגעלערנט די העברעאישע קאמאַנדע־שפראך.

ס׳האבן אבער דעם „הכח״ נישט אויסגעמיטן קיין ארומרייסענישן, וועלכע זענען אנטשטאנען אויפן באדן פון דער שפראכן־פראגע, די צוגעהעריקייט צום וועלט־פארבאנד „מכבי״ אין די בלויז־וויסע פאַן.

די דיסקוסיע אויף די אלגעמיינע פארזאמלונגען אין זאל „האר־מאניע״ האבן אפגעהאלטן אין די יארן 7־1916.

די אפאזיציע איז אנגעפירט געווארן דורך: סטוד. ח. פערעל, יעקב שווייצער, יחיאל קארנפעלד, בצלאל בערקאוויטש, סאלעק טראוב א״אנד.

אין יאר 1917 איז אנגענומען געווארן א קאמפראמיס־פארשלאג, וועלכער האט גלייטעט „די בלויז־וויסע פאן וועדט נישט באַ־טראכט ווערן אלס די נאציאנאלע פאן, נאר אלס פאן פון פאריין״.

די אפאזיציע האט אויך אויף א שפעטערדיקער אלגעמיינער פאר־זאמלונג אויך פארלאנגט, אז ס׳זאל באזייטיקט ווערן דער מגן דוד פון דער פאן, וואס די אלגעמיינע פארזאמלונג האט אָפגעווארפן.

בנוגע דער „שפראכן־פראגע״ איז אנגענומען געווארן אן „אי־זערנער־געזעץ״, וועלכער בארעכטיקט די שפראכן: „ייִדיש, העברע־איש און פויליש״.

אחוץ גימנאסטיק איז אויך געווען טעטיק א ראוערן־סעקציע און א מוזיק־סעקציע. אין דעמאָלסטיקן ארקעסטער האבן אנטייל גענומען: יעקב ווינער, שבתי אנזלאוויטש, מענדל קאנער, נאטאן גוטמאן, דוד ערליך, הערמאן פשעראווסקי, פינקוס גאלדמינץ, מאָטל ראטענבערג, יצחק מאלאך, סאלעק טראוב, ראמעק רעכטמאן א״אנד.

א לענגערע צייט איז דער אָרקעסטער אנגעפירט געווארן דורך סאלעק טראוב, שפעטער דורך די דיריגענטן: קאגאן און אקערמאן (א דייטשער קאפעלמייסטער). דער אָרקעסטער האָט אנטייל גענומען אין עטלעכע אויספלוגן, טורן־פעסטן און אויך אין א רייע עפנטלעכע קאנצערטן.

ס׳איז אויך טעטיק געווען אן אייגענע קראנקן־קאסע, וועלכע איז געשאפן געווארן א דאנק דער איניציאטיוו פון א. קאַקאַטעק־שלעזינגער.

אין אָקטאָבער 1918 וועדט אויך געשאפן א פוטבאל־סעקציע, וועלכע איז אויך געלייטעט געווארן דורך קאקאטעק־שלעזינגער. די פיאנערן פון יידישן פוטבאל אין בענדין זענען געווען: א. קאַקאַטעק־שלעזינגער, מאקס זמיגראד, יעזשי פירסטענבערג, וועניא באַיארסקי, ח. ח. שיווּעק, אישעק בירנצווייג, מ. קארנפעלד, א״אנד.

אין יאר 1921 הויבט שוין אָן די פוטבאל־סעקציע ארויסצוטרעטן פענפלעך. אין דעם זעלביקן יאר עפנט דער „הכח״ דעם ערשטן אין בענדין פוטבאל־פאלק, אויף שטשיביכצם פעלדער. דעמאלט האט שוין די פוטבאל־סעקציע פון „הכח״ א נאמען און א סך „קיביצער״. די ערשטע פוטבאל־מאנשאפט פון „הכח״ איז באשטאנען פון פאלגּ־דיקע מיטגלידער: יוסף בראמא, יידל רעכניץ, מאַניעק בירנצווייג, בענדעט קארנפעלד, וואלף פראכטוויג, גאלדמאן, מאניעק זמיג־ראָד, מאקס זמיגראָד, ח. ח. שיווּעק, יידל שיווּעק, מעלאך און יורא.

אין יאד 1924, אין צוזאמענהאנג מיטן 10 יעריקן יובילייי פון „הכח״, וועדט אויך געפייערט די דערעפענונג פון נייעם ספארט־פּלאץ (גוטמאנס פלאץ), וועלכער איז שוין פיל באקווסמער און אויך בעסער אייגנארדנט. צו די ארבעטן בייַ אויפבויען דעם ספארט־פלאץ, איז וועריטרט געווארן א גרויסע צאל „הכח״־מיטגלי־דער.

אנגעפירט מיטן „הכח״ האבן צו יענער צייט: פרעזעס ש. פיר־סטענבערג, ד״ר רעכטשאפט, יעקב ליכטענשטיין, וויצע שווייצער, ד״ר רעכטמאן, פנחס שטערנפעלד, פאדליגסקי, ח. באזשיקאווסקי, פ. בארענבלאט א״אנד.

די יארן 1928—1926 געהערן נישט צו דער גלאנץ־עפאכע פון „הכח״. אָחוץ וואס די פוטבאל־מאנשאפט האט זיך אין יענער צייט דערווארבן די מייסטערשאפט אין שטענסטאכוועך־קרייז און א ביסל גימנאסטיק אין די אייגענע לאקאלן איז מער גארנישט געלייסטערט געווארן.

צו דעם שלעכטן מצב האט אנגענומען א סוף אין יאר 1929, וועז צו דער ארבעט איז צוגעטרעטן א גאנץ נייע פאראוואלטונג, אין זוועמענס שפיץ ס׳האט זיך געפונען ד״ר רעכטמאן (פארזיצער), אברהם קראמאלאווסקי (וויצע־פארזיצער), שלמה ראזענבלום (סע־קרעטאר), משה העלבערג (קאסירער), די ברידער באזשיקאווסקי, צינע ווינער, פסח בארענבלאט, יעקב מאנסאג, משה פלעסנער די ברידער י. און מ. ליכטנשטיין, אברהם גאלד, משה לאסקער און אהרון זיסקינד. במשך פון א קורצע צייט האט די פארוואלטונג בא־וויזן צו סאנירן די פינאנסן און צו פארגרעסערן די צאל מיטגלידער פון 180 אויף 700.

די רייען פון די טורנער האבן זיך פילפאכיק פארגרעסערט אונ־טער דער ענערגישער לייטונג פון די ברידער באזשיקאווסקי. צוי ליב דער אומגעהויערער פרעקווענץ־פארגרעסערונג, הויבן אן די זאלן פון „הכח״ ענג צו ווערן פאר די גרויסע מאסן טורנער.

צו יענער צייט האבן ביים „הכח״ עקזיסטירט פאלגנדיקע סעק־ציעס, וועלכע האבן אויסגעצייכנט פונקציאנירט:

די ראוערן־סעקציע געפינט זיך אונטער דער לייטונג פון צינע ווינער.

די פוטבאל־סעקציע פירט איר טעטיקייט אונטער דער אויפ־זיכט פון פ. בארענבלאט און די ברידער ליכטענשטיין.

מיט די סעקציעס: קויש־און האנטבאל, לייכטאטלעטיק פירן אן: אינזש. טאדעק אינוואלד, משה פלעסנער און משה לאסקער.

אין דער שפיץ פון דער טענים־סעקציע שטייט אברהם קראמאלאוו־סקי.

מיט דער פינג־פאַנג־סעקציע פירט אָן משה העלבערג.

די באַקסער־סעקציע וועדט געלייטעט דורך ארטור ווינער און אברהם וואראצלאווסקי.

מיט דער גליטשער־סעקציע פירן אן יעקב ליכטענשטיין און יעקב מאנטאג.

א דאנק דער ענערגיע פון דער דעמלסטיקער פארוואלטונג, וועל־כע האט נישט פארנאכלעסיקט קיין שום ספאָרט־געביט און באמיט זיך וואס אמאל מער צו פארצווייגן איר טעטיקייט, איז אויך גע־שאפן געווארן דער „הכח"־אָרקעסטער. צו דעם צוועק האָט די פאר־וואלטונג אָסיגנירט 2000 גילדן, דער אָרקעסטער האָט זיך אין אנ־פאנג געפונען אונטער דער לייטונג פון אברהם קראָמאָלאָווסקי און שפּעטער ווערט ער אָנגעפירט דורך שלמה ראזענבלום.

דער ארקעסטער באווייזט דורך א קורצע צייט צו מאכן ריזיקע פאָר־שריט, און אין יאר 1933 ווערט ער אויסגעקליבן דורכן וועלט־פאר־באנד „מכבי" אָנטייל צו נעמען אין דער ווינטער „מאכאביאדע" אין זאקאפאנע, וועלכע האָט זיך אגב זער גוט איינגעגעבן.

דער ארקעסטער געפינט זיך דעמאלט אונטער דער לייטונג פון קאפּעלמייסטער יצחק בארענבלאט.

אין יאָר 1930 פייערט דער „הכח" זיין 15 יעריקן יובילי, וועל־כער איז געווען א רעוואלאציע פאר אלע אנטיילנעמער, די פייערונ־גען האָבן געדויערט 3 טעג און זענען געווען פארזען מיט א פאר־שידנארטיקן פּראגראם.

צו דעם צוועק איז דערשינען א ספּעציעלע ביילאגע צו דער „זאגלעמביער צייטונג" וועלכע איז געווען געווידמעט דער 15 יע־ריקער טעטיקייט פון „הכח" און ווו ס'האבן זיך באטייליקט: פּרעזעס פירסטענבערג, ד"ר רעכטמאן, ד"ר ערווין מעכנער (ביליץ), רעד. שמעון ראָטענבערג, יאקוב ערליך, רעד. ש. לעווקאוויטש, שלמה ראָ־זענבלום א"אנד.

אַחוץ די פאריינען פון זאגלעמביע, האָבן אין די פייערונגען אנ־טייל גענומען די „מכבי"־פאריינען פון פאלגנדיקע שטעט: לעמ־בערג, קראָקע, טשעשין, ביליץ, דזשעדזשיץ, קזשאנווו, כאָזשווו, טשענסטאכאוו, אלקוש, וויערושאוו און אויך פון אנדערע שטעט.

אויסער דעם זענען געווען פארטרעטן דעלעגאטן פון די „מכבי"־פארבאנדן: בערלין, ווארשע, קראקא און ביליץ.

דער „הכח" איז געווען פארטרעטן אויף ביידע „מכביאדעס" אין ארץ ישראל דורך דעם טויערמאן נתן נוּנבערג.

די פארוואלטונג האָט, מיט קליינע ענדערונגען, אָנגעהאלטן ביזן יאָר 1933.

זייט יאר 1933 הויבט זיך אן צו מערקן א לאנגזאמע ירידה אין דער טעטיקייט פון „הכח". דער מצב פארערגערט זיך אויף אזוי ווייט אז אין אויגוסט 1936 איז דער „הכח" געצווונגען צו פארלאָזן זיין לאָקאל. דעם קריטישן קולמינאציע־פּונקט דערגרייכט דער „הכח" אין ווינטער 1937, דעמאלט דראט דער געזעלשאפט א פולשטענדיקן פונאנדערפאל.

ס'דארף גלייכצייטיק באמערקט ווערן אז טראץ די פארשידענע שווערקייטן, האָבן די פארוואלטונגען אין די יאָרן 1937—1933 אלץ געטון, אז די טעטיקייט פון „הכח" זאָל נישט גענצלעך פאראליזירט ווערן, א דאנק דעם האָבן א געוויסע צאָל סעקציעס ווייטער געפירט די ארבעט און אנטייל גענומען אין פארשידענע מייסטערשאפטן, ווו זיי האבן דערגרייכט שיינע רעזולטאטן און אפילו ערשטע פּלעצער.

דער אנשטאָנענער קאטאסטראפאלער מצב האט אבער נישט צו רו געלאזט די „געשווירענע" „הכח"־טוער, וועלכע האָבן בשום אופן נישט געוואָלט שלום מאכן מיטן געדאנק, אז אזא וויכטיקע אינסטיטוציע זאָל ליקווידירט ווערן. און דעריבער האָבן זיי אויף אַ באראטונג באשלאָסן צו רופן אן אלגעמיינע פארזאמלונג אויף דעם 22־טן דעצעמבער 1937. אין דער פארזאמלונג האבן אָנטיילגע־נובען א פאָר הונדערט פּערזאָן, וועלכע האָבן באשלאסן, אז דער „הכח" מוז אומבאדינגט צוריק אויפגעלעבט ווערן.

ס'איז אויסגעוויילט געווארן א סאנירונגס־קאָמיטעט מיט ד"ר א. רעכטשאפט אלס פאָרזיצער, (וועלכער האָט הינטער זיך א 10 יע־ריקע „הכח"־טעטישקייט) אינזש. ט. אינוואלד (וו. פארזיצער), מ. סער־צאזש (קאסירער), ל. באזשיקאווסקא (סעקרעטארין), ה. הירש, פ. בארענבלאט, מ. פּלעסנער, ד"ר ס. לאנדפיש און ר. לאכמאן.

די אויפגאבע פון ניי־אויסגעוועלטן קאמיטעט איז: געזונט צו מאכן די פינאנסיעלע פארהעלטנישן, צו ברענגען אין באוועגונג אלע סעקציעס און צו פארשארפן פאר דער געזעלשאפט אן אָנט־שפּרעכנדיקן לאָקאל.

בעת מיר פארענדיקן די שורות, ארבעט דער קאמיטעט זייער אינטענסיוו און ס'איז מעגלעך, אז ווען די ווערטער וועלן דערגיין צום לעזער, וועט שוין דער „הכח" באזיצן אן אייגענעם לאקאל און אַ ספּאָרט־סטאדיאָן.

די יידישע דראמאטישע געזעלשאפט „מוזע"

I

טעאַטער פעקציע.

די ייד. דראמ. געז. „מוזע" איז אייגנטלעך א המשך — מיט אַנדערע ווערטער — א נאכפאלגערין פון די פריערדיקע אזוי גערופענע „סצענישע אַמאַטאָרן־קרייזן" אדער „דראַמאַטישע סעקציעס", וועמענס אידיי ס'האט זיך מיט דער ציים וואס וויי־טער אלץ מער אויסגעפורעמט און קריסטאליזירט, אין א ברייטערן פארנעם און פארייניקט אונטער איין פאן אירע בעסטע דראמאטישע כוחות, שאפנדיק אט די דאזיקע געזעלשאפט אונטערן נאמען „מוזע".

איר התחלה גרייכט נאך אין די יאָרן 1905. דעמאלט איז דורך דער איניציאטיוו און אונטער דער אנפירונג פון הערשל שטאַטלער און אין יוסף קאלושינסקי געשאפן געווארן אן אמאטארן־קרייז, וועלכער האט פון ציים צו ציים געשפילט טעאַטער. עס זענען צווישן אַנדערע אויסגעפירט געווארן: „דודס פידעלע" טשירקאָווס „יידן", פינסקיס „פאַמיליע צבי" און גאָרדינס „דער ווילדער מענטש".

אין יאר 1909 אַרגאַניזירט זיך אויפסניי א דראמאטישע סעקציע בייים דעמלסטזיקן „הזמיר", וועלכע פירט אויף צווישן אַנדערע: „מזל טוב", „נאָר אַ דאָקטאָר", „צעזייט און צעשפרייט" פון שלום עליכם, ווי אויך גאָרדינס „דער יידישער קעניג לירי", „די אמתע קראפט" און שלום אשס „מיטן שטראם".

אין די שפעטערדיקע יארן ווערן אונטער דער אנפירונג פון ה. שטאטלער, ווי אויך פון וואלף רעכניץ — נאך געשפילט: „דער קרבן", „תלמיד חכם", „מאטיע מלך דער סטאליארי", „געבריידער לוריע", „קרייצער סאנאַטע", „נבלה", „תקיעת־כף", „דער פאַטער", „די יורשים", „דאס ווילנער בעל־הביתל" (רעזשי: אַרטיסט קאָן) און א גאנצע ריי איינאַקטערס.

שוין אין דער צייט פון דער אקופאציע דערוועקט זיך ביי די אמאטארן דער געדאנק צו שאפן א פעסטן דראמאטישן פאריין, וואס זאָל פאריינקן אלע כחות פון פארשידענע סעקציעס און קרייזן. ס'איז דעמאלט אויסגעארבעט געווארן א סטאטוט פארן דאזיקן פאריין, וועלכער איז אַריינגעטראָגן געווארן צו דער אָקופאציע־מאכט מיט דער וועגדונג וועגן אַ לעגאליזאציע. די אָקופאַציע־מאכט האָט אַבער די דאָזיקע וועגדונג אָפגעוואָרפן מיטן אויסרייד, אז ס'עקזיסטירט שוין אַזאַ פאריין אין בעגדין אונטערן נאָמען „הזמיר". די איניציאטאָרן האבן זיך אַבער פון דעם געדאנק נישט מייאש געווען און האָבן וויי־טער אלץ געטון, כדי צו פארווירקלעכן די אויסגעטרוימטע אידיי — נישט קוקנדיק אויף אַלע מניעות און שטערונגען, וואס זיי האָבן אין יענער צייט געהאט צו באקעמפן.

אין עטלעכע יאר שפעטער (1920), קומט פאר אַ באַאַטונג פון א גרופע אמאטארן אין די פערזאנען פון: הערשל שמאטלער, מאיר ווייגשטאק, עובדיה בלומענפרוכט, וואלף רעכניץ, מענדל קאָגער, חיים דוד ברוינער, הערשל וועקסלמאָן, הערשל לעבער א"אנד" וועלכע טראגן אויפסניי איריין א סטאטוט צו דער דעמאלסטיקער.

דער דראַמ.־קרייז מיטן באַרימטן רעזשיסער דוד הערמאָן (×). עס שטייען פון רעכטס צו לינקס: קאָמינסקי מ. וו., לאָסקער י., וועקסלמאָן ה., בערקאָוויטש, מיעדזשינסקי ע., בלומענפרוכט, קאָגער, ראָטענבערג, ווייגשטאָק. עס זיצען: האָמפעל, שינטאָל ח., מעלניק, הערמאָן דוד, פאָטאָשינסקי, שטאָטלער, 3 פרויען, 2 שוועסטער מעלניק אין פאָטאָק.

האגודה הדרמטית „מוזה" עם הבמאי דוד הרמן (×).

קער בענדינער סטאראסטוטע, מיט דער וועגדונג צו לעגאליזירן אין אונזער שטאַט א פאריין א. נ. „ליבהאַבער־פאריין פון דער יידישער סצענישער קונסט „מוזע" אין בענדין" (מיטן רעכט צו גרינדן אַפטיי־לונגען אין גאנץ זאגלעמביע).

דעם 7־טן מאי 1921 קומט פאָר אין לאָקאל פון פאריין „הכח" אין בענדין, די אַפיציעלע גרינדונגס־פארזאמלונג פון דער „מוזע". אויף דער דאָזיקער פארזאמלונג איז צווישן אנדערע געווארן אויסגע־וועלט א נייע פארוואלטונג וועלכע איז באשטאנען פון די פאָלגע־דע פערזאָנען: ה. שטאטלער — אלס פאָרזיצענדער, א. וויינשטאָק, ה. וועקסלמאן, וו. רעכניץ, ע. בלומענפרוכט, ה. לעבער, ה. וו. קא־מינסקי, ישראל לאסקער, מ. קאנער און מ. ב. ראטענבערג, די נייע פאריואלטונג פארבריטערט איר טעטיקייט אין לאדענט איין א גאנ־צע רייע רעזישיסערן, ווי דוד הערמאן, מרק ארנשטיין א.א.

עס ווערט דאן געשאפן ביי דער „מוזע" א דראמאטישע סטודיע, ווי נאָך א קורצע צייט קומט פון דאָרט אַרויס נייע און יינגע כוחות, וועלכע ברענגען אריין א שטארקע אויפלעבונג אין דער דראמא־טישע געזעלשאפט. דאָס זענען געווען, חנה שענטאל (ישראל) נחום מעלניק אין משה פאטאשינסקי (אלע ביידע אין דרום אמעריקע) און נאָך אַנדערע אין די יאָרן 25—1922 וועט דורך די „מוזע" אויסגע־פירט א גאנצע רייע פון ליטעראריש פיעסעס, ווי צ.ב. פרצ'ס — „ביינאכט אויפן אלטן מארק", אנסקיס — „דיבוק" נונבערגס — „די משפחה", אונטער די רעזישי פון דוד הערמאן, דאן הירשביינס — „דער דאָרפס יונג", שלום עליכם־ס — „דאָס גרויסע געווינס".

די אלע פיעסעס זענען געווארן געשפילט ביי פול געפאקטע זאלן מיט גרויס דערפאָלג נישט נאָר אין בענדין נאָר אויך אין גאנץ זא־גלעמביע. ווי אויך אין קילצער און אין טשענסטאכאָווער קרייז.

אין יאָר 1925 ווערט אנגאשירט דורך דער „מוזע" דער טא־לאנטפולער ארטיסט, ח. לעווינשטיין, אלס שטענדיקער רעזישיסער אין דראמאטישער לייטער, אונטער זיין רעזשי ווערן אויסגעפירט א גאנצע רייע ליטעראריש פיעסן פון יידישע שרייבער ווי אויך פון דער איראָפעאישע ליטעראטור.

דער דראמאטישער קרייז האָט אויך געגעבן א גאנצע רייע וואָרט־קאָנצערטן ווי עס האָבן אָנטיילגענומען די ארטיסטן: גראָס־בארט און מארעווסקי פון ווארשע, און ח. לעווינשטיין, מעלניק פא־טאשינסקי פון דער „מוזע" וועלכע זענען געווארן שטארק באזוכט. באזונדער איז ווערט צו דערמאָנען די ליטעראריש אָונטן וואָס די „מוזע" האָט איינגעאָרדנט מיטן אנטייל פון די דיכטער, בראָ־דערזאן, קצנעלסאָן, פרץ מארקיש, מארעווסקי און אנדערע.

II

כאָר פעקציע

אין דער זעלבער צייט ווערט ביי „מוזע" אָרגאניזירט א כאָר, וועלכער ווערט אנגעפירט אונטער דער לייטונג פון ו. רעכניץ, וועלכער הויבט אָן אירע עפנטלעכע מוזיק־קאָנצערטן אין די חדשים פון יאר 1924, איז באלד באקאנט געווארן אין די ברייטע קרייזן פון דער אָרטיקער יוגנט. אין אַ גאָר קורצער צייט, באוויזן זיך א ברייטער צופלוס פון פעיקע זינגער און דאס מאכט רייף דעם געדאנק צו צעמעג־טירן אן אָרגאניזאציע אינטער דער אָנפירונג פון אַ פאראנטוואָרט־לעכן און פאכמענישן מוזיק־לייטער.

דעם אמט אלס ערשטער פאקטישער דיריגענט פונם „מוזע"־כאר האָט פארנומען דער מוזיק־פראָפעסאָר צ. בינשטיין און דאס איז גורם, אז די באציונג צו דער אונטערגענומענער ארבעט ווערט אן ערנסטע. דער ערשטער אויפטריט, וואס איז פארגעקומען דעם 12־טן דעצעמבער 1924 איז געווען א קולטור־יום טוב אין שטאָט און דער גרויסער עולם אפלאדירט ווי אמוואָרעמסטן די זינגער.

בעתן דאָזיקן אויפטריט ווערן אויסגעפירט די שאפונגען פון בע־טהאָווען, מענדעלסאָן און א רייע יידישע פאָלקס־לידער.

די כאָר מיטגלידער פון „מוזע" כאָר. עס שטייען פון רעכטס צו לינקס: פערשטענפעלד, אָפענהיים, ראָטענבערג, רעחניץ, זאובערמאָן, גוטמאָן, פרידלער. עס זיצען. לאָסקער, פלעטנער, גאָלדקאָרן, פרידלער, דונקעלמאָן, שפירא, מעלניק.

חברי המקהלה ליד אגודת „מוזה".

ארגאניזירט דעם כאר און אַ סך מי געשענקט פאר דער דאזי־קער אינסטיטוציע האָבן די „מוזע" מיטגלידער: פנחס לובלינג, הערש אלימלך מאַנשין, לייביש קאַנער, יידל ראָטענבערג און חנה שיינטאָל.

דער נישט פאַראויסגעזענער צופאל, וואָס דער פּראָפעסאָר בינ־סטין האָט פארלאזט פוילן, ברענגט אן איבערברוך אין דער ארבעט און איבערייסט א באמת שיין בלעטל געשיכטע אין דער „מוזע".

אין יאר 1932 טרעפן זיך ווידער צונויף די אויבן דערמאָנטע „מוזע"־מיטגלידער און ביי דער מיטווירקונג פון דעם פידל־קינ־סטלער שמואל גאָלד, מענדל קאנער און לייבל קארנפעלד ווערט באשלאָסן אויפצולעבן די כאָר־אינסטיטוציע. אין פארלויף פון עט־לעכע וואכן ווערט דער כאר אויפסניי רעארגאניזירט און ס'ווערט אנגאזשירט צו דער לייטונג פּראָפ. ק. באָראָווקע.

דער כאָר האט זיך אין דער צייט געפונען קוואליטאטיוו אויף א זייער הויכער מדרגה און עס ווערט באשלאסן צו געבן די כאָר־אָנגעהעריקע אן אלזייטיקע מוזיקאלישע אויסבילדונג.

די קאנצערטן וואס דער כאר האט געגעבן, זענען געשטאנען אויף אַ גאָר הויכן ניוואָ, וואס אפילו מבינים האָבן אונטערגעשטראכן. עס זענען אויסגעפירט געווארן די בעסטע שאפונגען פון דער פוי־לישער און דייטשער מוזיק־ליטעראטור, ווי אויך יידישע פאָלקס־לידער, נאך א געוג לאנגער הפסקה, זענען ווידער געהערט גע־ווָארן אין אַ פרעכטיקער אויספירונג דורך הונדערטער מוזיק־ליבהאָ־בער די שענסטע געזאנגען.

די דאזיקע ארבעט וועלכע — לויט די אינטענצן פון א טייל פון די גרינדער — האט געזאלט זיין אן אנהויב, א יסוד פאר א מו־זיקאליישער אינסטיטוציע פון א בריי־טן פארנעם (אין וועלכער זא־גלעמביע נויטיקט זיך גאר שטארק), איז פלוצלינג געליימט גע־ווארן דורך א גרופע „אומצופרידענע", וועלכע האבן אן א ספע־ציעלן „פארואס" צוגעפירט צו אן ארויסטריט פון א עוויסער צאָל כאריסטן. דאס האט אבער נישט גורם געווען צו קיין גרויסן אי־בערברוך, און די ארבעט איז — כאטש מיט אפגעשוואכטע כוחות ווייטער געפירט געווארן.

אין דער צייט וועלט אריינגעצויגן צו דער אקטיוויטער מיטארבעט מענדל קאנער, וועלכער איז שוין באקאנט געווען בייַם עולם א דאנק זיינע געלונגענע מוזיק־אילוסטראציעס צו א ריי פארשטע־לונגען, וואס די טאָטער־סעקציע ביי דער „מוזע" האָט אויסגע־פירט.

אין די ווייטערדיקע קאָנצערטן פירט אויף דער כאָר מיט דער־פאָלג זיינע שאפונגען: „שטארקער פון א חלום" (טעקסט קליינער). „היי איר יאטן" אין 4 שטימען (טעקסט פלאם) און די סאָלאָ־גע־זאנגען: „צוויי הערצער", „נעבן א בוימל" (קליינער) און „דעם אוואָגאָדד" (טעקסט בראניעווסקי, יידיש שניידערמאן).

פארשידענע אויסערלעכע סיבות האבן גורם געווען, אז די טע־טיקייט איז ווידער איבערגעריסן געווארן. אבער דאך דארף אונטער־געשטראכן ווערן, אז די אפגעטונענע ארבעט האט דערוועקט בייַ א בריישן עולם א געהעריקע פארשטענדניש פאר מוזיק, פארן יידישן פאלקס־ליד, וואס פריער איז עס געווען א פרעמדער ענין, און אלס פעל יוצא ווערט די כאר־ארבעט ווידער באנייט.

ל. גאלדשטיין / דער „הזמיר"

נאכן דערשטיקן די רוסישע רעוואלוציע פון די יארן 6/1905, ווען די צארישע מאכט מיט די שרעקלעכסטע רעפרעסיעס אומעגלעך געמאכט יעדע פאליטיש־געזעלשאפטלעכע ארבעט, האט א גרופּע יונגט, וואס איז פריער טעטיק געווען אין פארשידענע פאָ־ליטישע יונגט, געזיכט א וועג ווי אזוי עפעס צו שאפן כאטש אויפן ריינעם קולטור־געביט. צו דעם צווועק האבן פאלגנדיקע יונגע־לייט: יעקב קריגשטיין, הערשל שטראכלין, קאפל אָפענהיים, ראובן סאָנטשעוו, איזידאר לעווינסקי א"אנד געגרינדעט אין יאר 1907, א מוזיקאליש־ליטעראריש־דראמאטישע געזעלשאפט א. נ. „הזמיר", לויטן מוסטער פון די ענלעכע געזעלשאפטן אין ווארשע און לאדוש. אָפּיציעל איז דער ציל פון „הזמיר" געווען צו ווערן דעם חשק פון דער יידישער יוגנט צו מוזיק, לייטעראטור און טעאטער, פאקטיש אָבער, איז ער אויסער דעם אויך געווען דער גייסטיקער צענטער, ארום וועלכן ס'האָט זיך קאנצענטרירט די גאנצע יידיש נאציאָנאלע און ארבעטנדיקע אינטעליגענץ אין דעמאלסטיקן בענדין.

מיט אומגעהויערע מאטריעלע און ארגאניזאטארישע אנשטרענ־גונגען, איז די אויבן דערמאנטע יונגעלייט קודם כל געלונגען צו שאפן א מוזיקאלישע־סעקציע, וועלכע האָט אפגעהאלטן פּראבן 2—3 אין דער וואך אין זאל „הארמאניע" אויף דער סלאָוויאנסקא גאס (הייַנט מאלאכאווסקי). בייַם שאפן און פירן דעם ארקעסטער האבן פיל מיטגעהאלפן די מוזיקער פאמיליעס: לוסטיק און בארענ־בלאט, וועלכע האבן במשך פון א יאר צייט, נאך פאר דער לעגא־ליזאציע, אנגעפירט מיט דעם מאטאָרן־ארקעסטער אן שום באלוי־נונג, הגם דאס זענען געווען פראפעסיאנעלע מוזיקער.

היות בייַם אדורכפירן די לעגאליזאציע־פארמאליטעטן זענען נויטיק געווען פוליעריקע און פארענטוואָרטלעכע מענטשן, האט זיך די יוגנט באמיט ארייַנצוציען אין דער ארבעט דעם עלטערן דור אינטעליגענטן. טראץ די אסימילאטאָריישע טענדענצן פון דער דע־מאלסטיקער בירגערלעכער יידישער אינטעליגענץ, איז דאָך געלונ־גען צו געווינען פאר דעם ענין דער מער באציאָנאל געשטימטע יחי־דים, צווישן וועלכע ס'האָבן זיך געפונען: דער פאפולערער העברע־אישער לערער יעבץ, מאיר שווארץ, יאקוב שטאטלער, אלעזר רו־בינליכט, י. רעגירער, ש. שעפטל א"אנד. די דאזיקע פערזאנען האבן פיגורירט אלס די „פארמעלע" גרינדער פון „הזמיר" לגבי דער רו־סישער מאכט

ווי ס'איז שוין אויבן דערמאנט, האט זיך די ארבעט פאר דער לע־גאליזאציע באגרענעצט בלויז מיטן ארקעסטער, און הגם די רע־זולטאטן אויף דעם געביט זענען געווען זייער שיינע, האָט מען אָבער

דאך נאָכנישט געקאנט זיך ווייזן פאר דער עפנטלעכקייט. די אמת־דיקע קולטור־געזעלשאפטלעכע טעטיקייט הויבט זיך ערשט אן נאָכן באקומען די לעגאליזאציע, וואס האָט געדויערט העכער א יאר צייט און אפגעקאסט א סך געלט אין דער פיעטריקאווער גובערניע. נאך דעם איז מיט א גרויסער פאמפע אָרגאניזירט געווארן די ער־שטע אלגעמיינע פארזאמלונג. ס'איז איינגעלאדנט געווארן דער דע־מאלט בארימטער חזן, קאמפאזיטאר און שריפטשטעלער, גרינדער און לייטער פון דער חזנים שול אין טשענסטאָכאָוו (די ערשטע און איינציקער אין געוו. קאנגרעס־פוילן) בירענבוים, וועלכער האט גע־האלטן א שיינעם פארטראג, און דער ארקעסטער האט אויסגעפירט א רייע מוזיקאלישע שאפונגען. זייט דעמאלט, ד. ה. זייט דעם יאר 1908, דאטירט זיך די אפיציעלע גרינדונג פון „הזמיר". ס'איז כדאי צו דערמאנען, אז ביז צו דער אלגעמיינער פארזאמלונג זענען כמעט אלע אויסגאבן, וואס האבן געהאט א שייכות מיטן „הזמיר", געדעקט געווארן דורך יעקב קריגשטיין, הערשל שטראכליץ, קאָפל אָפנהיים און ראובן סאָנטשעוו.

צוליב דעם, וואס אויף דער אלגעמיינער פארזאמלונג זענען אין דער פארוואלטונג אויסגעוויילט געווארן די אנגעזעענסטע און פארמעגלעכסטע מענטשן פון אונזער שטאט, איז דער דערפאלג און עקזיסטענץ פון „הזמיר" פון פריעראויס געווען א געזיכערטע.

אלס פארזיצער איז געוויילט געווארן דער חשובער בירגער און געוו. דאָזאָר חיים דוד ראָזענבלום, וועלכער האָט געשאנקען דעם „הזמיר" א נייע, ערשטקלאסיקע פוסהארמאָניע — וויצע־פאָרזי־צער איז געווען איזידאר סערצאזש (שפעטערדיקער ערן־פארזיצער פון בענדינער עספעראנטיסטן פאריין). ווייטער זענען אין דער ער־שטער פארוואלטונג געוויילט געווארן סאָלאָמאָן גוטמאן (סעקרע־טאר), וואס איז געווען דער טעטיקסטער און אָפפערוויליקסטער פאר־וואלטונגס־מיטגליד. ער האָט אין זיין אייגן הויז אומזיסט אָפגעגעבן אַ גרויסן לאקאל, וואס איז באשטאנען פון אייניקע צימערן, א חוץ דעם האט ער נאך געשפענדעט גרעסערע געלד־סומעס און געקויפט אייניקע אינסטרומנטן פארן ארקעסטער. מען קאָן מיט רעכט זאגן, אז סאלאמאן גוטמאן איז געווען די נשמה פון „הזמיר", ער איז — טראָץ זיינע גרויסע געשעפטן — שטענדיק גרייט געווען, אויף יעדן רוף, צום דינסט לטובת דער אַינסטיטוציע.

עס זענען נאך אריין אין דער פארוואלטונג: ש. אבראמסאן, איי־נער פון די אינטעליגענסטע מענטשן אין דעמאָלסטיקן בענדין, איזאק סערצאזש ל. רובינליכט (קאסירער) וועלכער האט אויך שפעטער פיל מיטגעווירקט ביים אויפהאלטן דעם „הזמיר", יעבץ, א. פערל־מוטער, מאיר שווארץ, י. רעגירער, יאקוב שטאַטלער, ש. שעפטל א"אנד.

אַלס ערשטער דיריגענט איז אנגאזשירט געווארן דער מילי־טערישער קאפעלמייסטער קלעביאנסקי, וועלכער האט אנגעפירט מיטן ארקעסטער און כאר. די בעסטע קרעפטן אין ארקעסטער זענען גע־ווען: רובינזאָן, ה. גאָלדצווייג, מרדכי רעכניץ, א. פטאשניק, וואָלף רעכניץ, פ. ווערדיגער, ק. האמבורגער, וואָידיסלאווסקי, ק. הענ־דלער, בוכמאן, ה. ביאלקא, ד. ערליך און פיל אנדערע. אין כאָר זענען אויפן ערשטן פלאץ געשטאנען: די פרוי פערלמוטער. די פריילנס: וודאָווינסקאַ, פרעגער, אַנדזשע פלעסנער, אַנדזשע גוט־מאַן, די שוועסטערן: רחל, איטע און נאדזשע פערשטענפעלד א"אנד. פון די מענער האָבן זיך אויסגעצייכנט: ה. שטראָכליץ, ל. גאָלד־שטיין, ב. סאלאמאנאוויטש, פערלמוטער, קויפמאן, א. לאכמאן, מ. ווערדיגער, ל. לעמקאָוויטש א"אנד.

איצט איז די הויפט אויפגאבע פון „הזמיר" געווען צו פארייניקן אלע יוגנטלעכע און עלטערע עלעמענטן ארום דער אויפלעבונג פון דער יידישער קולטור־נאציאנאלער ארבעט. צוליב דעם האבן די גרינדער זיך באמיט, אז דער ערשטער קאנצערט זאל פארוואנדלט ווערן אין אַ אמתן יידישן יום טוב, וואָס איז אַבסאָלוט געלונגען. דער קאָנצערט איז פארגעקומען אין צוזאמענהאנג מיט א פורים־באל. אין פראגראם האבן זיך געפונען העברעאישע און יידישע נא־ציאָנאלע לידער פארן כאר מיט אָרקעסטער באגלייטונג, סאָלאָ־גע־

די פאָרוואָלטונג און גרופע „הזמיר" מיטגלידער מיט שלום עליכמען אין יאָר 1913. עס שטייען פון רעכטס: ד. בוים, רעדאַקטאָר שפיגעלמאַן, י. קריגשטיין, שלום עליכמ'ס סעק. דער שרייבער אויערבאַך, די פרוי פין שלום עליכם, דער שרייבער י. ב. זאיאנץ, א. ליווער ל. גאָלדשטיין, י. וויגאָדזשקי. עס זיצען: מאָטל טענענבוים, ל. בלומענפרעכט, פרוי סערצאזש, א. סערצאזש, שלום־עליכם, ד. מ. ראַטנער, מ. פאָטאָש, נייפעלד. גאַנץ אונטן: מ. גאָלד, ה. ביאַלקאַ, מרים טענענבוים.

הנהלת „הזמיר" וקבוצת חבריה עם שלום עליכם.

זאַנגען און אַ סצענישע אויפפירונג „מזל־טוב" פון שלום עליכם. דער דערפאלג פונם קאנצערט און פון דער פארשטעלונג האט איבער־געשטיגן יעדע דערווארטונג.

נאָכן ערשטן קאָנצערט (1909) זענען אנטשטאנען פארשידע־נע סכסוכים צווישן דער פארוואלטונג — אין וועמנס שפיץ ס'איז דעמאלט געשטאנען סאלאמאן גוטמאן — און דעם דיריגענט קלע־באַינסקי, וועלכער איז ווירקלעך געווען מער מומחה אויפן אינ־סטרומענטאלן געביט ווי אויפן וואָקאלן. אַחוץ דעם איז דעם די־ריגענט מיטן „צאריש־מיליטערישן" אוניפארם נישט געלונגען צו געוווּנען די סימפאטיע פון די כאר און אָרקעסטער־מיטגלידער. אלס פועל יוצא, איז קלעבאינסקי אָפּגעזאָגט געוואָרן פון זיין פאסטן און אויף זיין ארט איז אנגאזשירט געווארן א יונגער פעיקער מוזיקער לעאָן קאָפּף, וועלכער האָט דאן נאר וואס געהאט געענדיקט זיין מוזיקאלישע סטודיע אין אויסלאנד.

די צייט פון לעאן קאפף געהערט צו די גלאנץ־עפאכע פון „הזמיר", דעמאלט האט די אינסטיטוציע דערגרייכט דעם גרעסטן אויפשוווּנג און איז מוזיקאליש געשטאַנען אויפן העכסטן ניוואָ. דער „הזמיר" האָט אין יענעם פעריאָד אנגעהערט צו די ערשטע מוזיק־געזעל־שאפטן אין פוילן.

דער כאר איז רעארגאניזירט געוואָרן, און צו דעם צוועק האט לעאן קאָפּף אויסגעזוכט צווישן די מאסן און ארבעטנדיקע אינטע־ליגענץ די פעיקסטע מענטשן, וואס דאס יידישע בענדין האט דאן פארמאגט. און ווען קאָפּף איז אין א צייט ארום עפנטלעך ארויס־געטרעטן מיט א קאנצערט, ווו ר'האט מייסטנס מיט אן אומגעשולטן מאטעריאל אויסגעפירט די שווערסטע קאָמפּאָזיציעס פון הענדעל, לעוואנדאווסקי, מייערבער, מענדעלסאן א"אנד., איז דאס געווען אַ געוואדליקע איבעראשונג. דער כאר וואס איז באשטאנען פון 49 פער־זאן, פרויען און מענער, האָט אונטער דער לייטונג פון לעאן קאפף וווּנדערבאר געזונגען און אנטציקט די צוהערער.

די פּאפּולאריטעט פון דער בענדינער מוזיק־אינסטיטוציע איז אזוי שטארק געוואקסן, אז נאָך אייניקע קאנצערטן איז דער כאָר מיטן אָרקעסטער, וועלכע האָבן שוין דאן געציילט אן ערך פון 130 מיטגלידער, איינגעלאדעט געווארן קיין קאטאָוויץ, וואָס איז דאן געווען איינע פון די באדייטנדיקסטע דייטשע גרענעץ־שטעט און האָט פארמאָגט א גרויסע יידיש־דייטשע אינטעליגענץ. דער קאָנ־צערט איז אדורך מיט א ריזיקן דערפאלג. די העברעאישע און יידישע פאלקס־לידער האבן הארמאניש געקלונגען אין דער דעמאלס־טיקער קאטאוויצער „רייכס־האללע". אויפן קאָנצערט זענען אויך ארויסטרעטן די סאליסטן: נ. קויפמאן (טענאר), וועלכער האט גע־זונגען „זאמד און שטערן" פון ש. פרוג — און ל. גאָלדשטיין וואס האט געזונגען, דאס דעמאלט אזוי פאפולערע פאלקס־ליד „א ברי־וועלע דער מאמן", מיט א ספעציעל דערצו פארפאסטן אקאָמפּאניא־מענט פון לעאן קאפף.

אין יענער צייט האָט אויך די דראמאטישע סעקציע אָנגעהויבן אן אינטענסיווע טעטיקייט. די סעקציע, וואס איז דאן באשטאנען פון די שוועסטערן: רחל, איטע און נאדזשע פערשטענפעלד, פרי־מעט לוסטיק, אסתר אסט, הערשל שטראכליץ, הערשל שטאטלער, וואלף רעכניץ, מאיר צימבערקנאפ, ל. גאלדשטיין, פסח בארענבלאט, דוד פינקוס א"אנד. האט אויסגעפירט א ריי פיעסן ווי: „צעזייט און צעשפרייט" פון שלום עליכם, „מיטן שטראם" פון שלום אש, „קעניג

אַ גרופע גרינדער און אקטיווע „הזמיר" טוער. עס זיצן פון רעכטס: בוכמאַן, י. לעווינסקי, דיריגענט לעאָן קאָמף, ל. גאָלדשטיין, י. קריגשטיין. שטייען פון רעכטס: ק. האָמבורגער, ק. אָפענהיים, ש. וואידיסלאווסקי, ה. שטראָכליץ.

קבוצה של מייסדי „הזמיר" וחברים פעילים.

ליר" פון י. גארדין. „תלמיד חכם", „משה חייט" א"אנד. אויסער דעם איז אויך אויסגעפירט געווארן — אונטער דער רעזשי פון טאלענט־פולן אקטיאר און רעזשיסער שידלאווער — גארדינס פיעסע „די אמתע קראפט".

צום סוף פונם יאר 1910 האט, אלס גאסט פון „הזמיר", געוויילט אין בענדין דער דיכטער אברהם רייזין, וועלכער האָט אנטייל גע־נומען אין א קינסטלער אוונט, געווידמעט לכבוד אים. רייזן האט רעציטירט א רייע אייגענע שאפונגען, און אַחוץ דעם איז אויסגעפירט געווארן דורך דער דראם.־סעקציע „מיטן שטראם" פון שלום אש. סאיז כדי צו באמערקן, אז אייניקע „הזמיר"־מיטגלידער האָבן פאר־שאפט רייזינען א פאס. א דאנק וואָס ס'איז אים געלונגען גלייך פון דאנען אפצופארן קיין אמעריקע.

דער גלאנץ פעריאָד פון „הזמיר" האָט געדויערט ביזן סוף פון יאר 1912. זייט דעמאלט הויבט זיך אן די ירידה פון דער מוזיקא־ליש־דראמאטישער סעקציע. די סיבה דערפון איז געווען: די פאר־נאכלעסיקונג מצד דער יידישער קולטור־אינסטיטוציע אין אונזער שטאט וואס האָט גורם געווען, אז צוליב פינאנסיעלע שווערקייטן איז לעאן קאָפף אוועק פון „הזמיר". מיט גרויסע אנשטרענגונגען און מי איז געלונגען צו אנגאזשירן דעם בארימטן קאָמפאָזיטאָר און מוזיקער מתתיהו בענסמאן, וועלכער האט איבערגענומען די ליי־טונג.

אָבער פאר בענסמאנען, וועלכער האָט דעמאלס געהערט צו די באדייטנדיקסטע יידישע קאמפאזיטארן, איז דער „הזמיר" געווען אַ צו קליין ארבעטס־פעלד, ווו ר'האט זיך נישט געקאנט מוזיקאליש אויסלעבן. אויסער דעם האבן נאך די פינאנסיעלע שווערקייטן מיטגעווירקט דערצו, אז נאָך אייניקע קאנצערטן, געווידמעט דער יידישער פאלקס־מוזיק און עטלעכע טעאטער פארשטעלונגען (אויך אונטער בענסמאנס רעזשי) און נאך אייניקע וואכן פראבן פון ווערדיס אפערע „טראוויאטא" אויף יידיש (וואס בענסמאן האט אליין איבער־געזעצט און איבערדיכטעט), האט דער גרויסער מוזיקער געמוזט פארלאזן בענדין.

צוליב בענסמאנס אפפאר הויבן אן איינציקווייז פאלן די לייס־טונגען פון דער מוזיקאליש־דראמאטישער סעקציע און ס'ווערט געלייגט מער אכט אויף דער ליטעראַרישער טעטיקייט.

צום סוף פונם יאר 1912 טרעפט מען אין דער „הזמיר"־פאר־וואלטונג פאלגנדיקע מיטגלידער:

סאלאָמאָן גוטמן (פארזיצער), שלמה אבראמסאן (וו. פארזי־צער), ל. רובינליכט (קאסירער), ש. שעפטל (סעקרעטאר), ק. אָפנ־היים, איזאק סערצאזש, ש. זשמודזקי, י. שטאטלער, י. וויגאדזקי און רעד. ל. שפיגעלמאן.

אין יענער צייט איז געלייגט געווארן דער פונדאמענט פון אַ מאָדערנער יידישער ביבליאָטעק אין בענדין. ס'האט זיך אנגעהויבן א זאמלונג פון ביכער, ביי וועלכער ס'האט פיל געלייסטעט מ. אראנא־וויטש.

גרויסע פארדינסטן פאר דער ביבליאטעק, אין אנפאנג פון דער אנטשטייונג, האט אויך געהאט ד. מ. ראטנער, וועלכער האט פיל מיטגעווירקט לטובת איר אנטוויקלונג און זי אויך מאטעריעל שטארק געשטיצט.

ווייטער האָבן זייער אקטיוו מיטגעארבעט: מאָטל גאָלד, אַל־טער טענענבוים, יידל קריגשטיין און מרים טענענבוים, וועלכע איז געווען פארוואלטונגס־מיטגלידערין און געארבעט אלס ביבליאָטע־קארין מיט גרויס איבערגעגעבנקייט זייט דעם יאר 1913 ביז 1920.

דעם 20־טן דעצעמבער 1913 איז פארגעקומען די פייערלעכע דע־רעפענונג פון דער „הזמיר"־ביבליאטעק, צו וועלכער ס'איז ספע־ציעל איינגעלאדנט געווארן י. ל. פרץ. דער גרויסער דיכטער האָט דאן געהאלטן א רעפעראט, און אין אוונט איז לכבוד דעם בא־רימטן גאסט איינגעארדנט געווארן א פייערלעכער באנקעט, וואס איז פארוואנדלט געווארן אין אַ דעמאָנסטראציע פאר דער יידישער ליטעראטור.

נאענט פאר דער וועלט־מלחמה איז אויך שלום־עליכם — בעת זיין רייזע קיין אמעריקע — געווען דער גאסט פון „הזמיר". דער באליבטער שריפטשטעלער האט דאן געלייענט פארשידענע פראג־מענטן פון זיינע ווערק און דערקוויקט די הונדערטער צוהערער מיט זיין שפרודלדיקן הומאר.

ביים אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה איז די ארבעט אָפגע־שטעלט געווארן. ערשט אין יאר 1915 הויבט דער „הזמיר" אָן אויפ־סניי צו פירן א קולטור־טעטיקייט. די ביבליאטעק ווערט צוריק גע־עפנט און ס'ווערן איינגעארדנט אָפטע פארלעזונגען און ליטערא־רישע שמועסן. אלס פרעלעגענטן זענען געווען טעטיק צווישן אנדע־רע: מ. אראָנאָוויטש, ד"ר ש. וויינציהער, י. פסחסאָן, מ. מערקין (סאָסנאָוויץ). אויסער דעם זענען אראפגעבראכט געווארן א גאנצע רייע פרעלעגענטן פון דער פרעמד.

אין די ווייטערדיקע יארן מוז זיך דער „הזמיר", צוליב פינאנ־סיעלע שווערקייטן, באגרענעצן בלויז מיט דער טעטיקייט אין דער ביבליאטעק, מיט וועלכער ס'אינטערעסירן זיך דער עיקר י. פסחסאָן, מ. גאָלד, י. פריילך, ע. קאָוואַלסקי, ב. גרויבארט, ד"ר ח. פערעל, מ. קאמינסקי און נטע בראדקעוויטש. דער לעצטער האט ספעציע־לע פארדינסטן לטובת דער ביבליאטעק, ווייל ער איז גלייכצייטיק טעטיק, זייט דעם יאר 1930 ביזן היינטיקן טאָג, אלס ביבליאטעקאר, קאסירער און פארוואלטער (נאטירלעך אָן שום באלוינונג).

לויט דער אויפפאדערונג פון דער בענדינער אויפזיכט־מאכט פון 30־טן דעצעמבער 1936 מוז זיך די געזעלשאפט „הזמיר" ליק־ווידירן, און אויב די ביבליאטעק וויל ווייטער עקזיסטירן מוז זי לאזן לעגאליזירן נייע סטאטוטן, וועלכע זאלן זיין צוגעפאסט צו די פאר־ארדנונגען וועגן געזעלשאפטן פון יאר 1932.

צו דעם צוועק איז אויף דעם 6־טן פעברואר 1937 גערופן גע־ווארן א מיטגלידער־פארזאמלונג, ווו ס'איז געוויילט געווארן אן ארגאניזיר־קאמיסיע פון פאלגנדיקע פערזאנען: ישראל פריילך, מאָטל גאָלד, ד"ר חיים פערעל און נטע בראדקעוויטש, וועלכע האבן געדארפט שאפן די סטאטוטן פאר דער נייער ביבליאטעק אויפן נאמען פון „שלום עליכם".

דעם 24 מאי 1937 איז פארגעקומען די אלגעמיינע פארזאמ־לונג, ווו ס'איז געוויילט געווארן א נייע פארוואלטונג פון דער „שלום עליכם"־ביבליאָטעק פון פאלגנדיקן צוזאמענשטעל: מאָטל גאלד (פאָר־זיצער) יצחק פעלדבוים (סעקרעטאר), ד"ר ח. פערעל (קאסירער), נטע בראדקעוויטן (ביבליאטעקאר און פאוואלטער), ישראל פריי־ליך, ש. ניישטעטער און י. א. ליווער.

די ביבליאטעק האט אין יאר 1937 געציילט 41 מיטגלידער, 175 לייענער און פארמאגט 3150 ביכער. די ביבליאטעק איז אַ שטענ־דיקער אבאנאמענט פון אלע יידישע ביכער און וויכטיקע אויסגאבן.

די „לאנדקענטשאפט געזעלשאפט"

לויט דער איניציאטיוו פון ד"ר פ. ווידערמאן, איז אין אָקטאָבער 1929 געגרינדעט געווארן אין זאגלעמביע אן אָפּטיילונג פון דער יידישער לאנדקענטשאפט געזעלשאפט, וועמענס אויפגאבע ס'איז געווען צו דערוועקן ליבשאפט צו טוריסטיק און לאנד־קענטשאפט.

אין אנפאנג האט זיך דאס זיצארט פון דער אפטיילונג געפונען אין סאָסנאוויץ, אין די ערשטע מיטגלידער האָבן זיך רעקרוטירט פון דער לערערשאפט פון דער דארטיקער יידישער פרויען גימנא־זיע.

אין נאוועמבער 1930 איז דאָס זיצארט פון דער אפטיילונג אריבערגעטראגן געווארן קיין בענדין אין לאקאל פון סוחרים פאריין. די נייע פארוואלטונג, מיט דער באטיילונג פון ל. רעכטמאן, י. טענענבוים א"אנד. האט אנגעהויבן אן אינטענסיווע ארבעט.

זייט דאס זיצארט איז איבערגעטראגן געווארן קיין בענדין הויבט זיך אן א שטארקע אנטוויקלונג פון דער אפטיילונג, צו וועלכער עס טרעטן צו א סך נייע מיטגלידער, אזוי, אז צום סוף פון יאר 1932 ציילט שוין די געזעלשאפט 258 מיטגלידער פון בענדין, סאסנאוויץ, דאמבראווע און דער אומגעגנט.

א חוץ צאלרייכע נאָענטע און ווייטע לאנדקענטשאפט־אויספלוגן, האט אויך די אפטיילונג ארגאניזירט א גאנצע רייע אויספלוגן אין די זאגלעמביער און אויבערשלעזישע פאבריקן און האט אזוי ארום דערמעגלעכט די יידישע געזעלשאפט זיך צו באקאָנען מיט די אינדוסטריע־צענטערן אין די אויביקע ראיאנען.

גלייכצייטיק האט די געזעלשאפט אנטוויקלט א קולטור און אויפקלערונגס־ארבעט צווישן אירע מיטגלידער, אָרגאניזירנדיק פארלעזונגען, ליטעראַרישע אוונטן, פרעמדשפּראכיקע קורסן און האט אויך איינגעארדנט בילדער־אויסשטעלונגען פון יידישע מאלער.

ביי דער געזעלשאפט איז אויך געגרינדעט געווארן א טוריסטן ביבליאטעק און א לייענזאל, וועלכער איז פארזען מיט 21 פארשידענע אויסגאבן.

אין דער טעטיקייט פון דער געזעלשאפט פארדינט א ספּעציעלע אויפמערקזאמקייט דער פאקט פון איינארדנען אין יאר 1931, די ערשטע אויפן שטח פון זאגלעמביע, טוריסטיק און לאנדקענטשאפט־אויסשטעלונג, ווי אויך דאס ארגאניזירן אין יאר 1933 פאפולערע צוגן קיין קריניץ און אין די יארן 1934—1936 קיין קראקע.

אין יאר 1930 איז געשאפן געווארן א נארטן־סעקציע, וועלכע איז א מיטגליד פון נארטן־פארבאנד, — א פאטאגראפיע־סעקציע, מיט א גוט פארזארגטע טונקל־קאמער און ס'איז אויך געגרינדעט געווארן פאטאגראפיע־קורסן.

צוליב דער שטארקער אנטוויקלונג פון דער אפטיילונג איז אנטשטאנען א נויטווענדיקייט צו באזיצן אן אייגענעם לאקאל, וועלכער איז אין יאר 1933 געדונגען געווארן אויף דער סאנטשעווסקי גאס. היות די צאל מיטגלידער איז אין יאר 1936 כסדר געשטיגן, האט זיך די געזעלשאפט אריבערגעטראגן אין א בעקוועמערן לאקאל אויף דער קאלאנטאיא גאס.

אזוי ווי אין דער לעצטער צייט זענען אנטשטאנען פארשידענע שווערייקייטן ביים ארגאניזירן אויספלוגן, ווערט געלייגט מער אכט אויף דער קולטור־און אויפקלערונגס־ארבעט, און צו דעם צוועק ווערן סיסטעמאטיש יעדן מיטוואך איינגעארדנט פארלעזונגען, רעפעראטן און ליטעראַרישע אוונטן. מיט דער דאזיקער טעטיקייט פירט אן דער געזעלשאפטלעכער קלוב, וואס עקזיסטירט ביי דער אפטיילונג.

די פארוואלטונג פון דער לאנדקענטשאפט געז. איז אין יאר 1937 באשטאנען פון פאלגנדיבע מיטגלידער: ד"ר ווידערמאן (פארזיצער), ל. רעכטמאן (וויצע פארזיצער), ש. האמפּעל (סעקרעטאר), ב. סאַלאָמאָן (קאסירער), ה. ווייזענפרוינד, י. טענענבוים, מ. פּלעסנער, ד"ר. ש. וויינבאך, און א. רודזין.

דער צוזאמענשטעל פון דער קלוב־פארוואלטונג איז געווען פאלגנדיקער: י. ערליך (פארזיצער), ל. רעכטמאן (וויצע פארזיצער), ד"ר וויינבאך (קאסירער), וו. בוכווייץ (סעקרעטאר), י. אייזענבערג (פארוואלטער), י. טענענבוים, ד. צוקערמאן, ל. גאלדשטיין און א. האמפּעל.

דער אקאדעמיקער־קרייז „אגניסקא"

אפיציעל עקזיסטירט אין אונדזער שטאָט דער אקאדעמיקער־קרייז — אלס א פראווינץ־אפטיילונג פון דער יידישער סטודענטן ארג. „אגניסקא" אין קראקע — זייט דעם 22־טן אויגוסט 1925, פאקטיש אבער האט שוין אזא קרייז פריער עקזיסטירט ביים פארבאנד „אָוקסיליום אקאדעמיקום יודאָקום" אָפּט. אין בענדין.

דער ציל פון קרייז איז לויטן סטאטוט פאלגנדיקער: ערטיילן די מיטגלידער הלואות, בכדי זיי צו דערמעגלעכן צו ענדיקן די סטודיעס, צו פארשטארקן די מיטלען פון דער קראקאווער צענטראלע, ווי אויך צו דערוועקן ביי די מיטגלידער דעם חשק צו פירן א וויסנשאפטלעך און געזעלשאפטלעכן לעבנס־שטייגער. אויב ס'האנדלט זיך וועגן די ערשטע 2 צילן, קאָן זיך די היגע „אָגניסקאָ" באַרימען מיט באדייטנדיקע דערפאלגן. די אלגעמיינע סומע פון די הלואות, וואס זענען ערטיילט געווארן דורך דעם קרייז ביז צום סוף פונם אקאדעמישן יאר 1936/37 באטרעפט 18.720 גילדן. די דאָזיקע הילף האָט דערמעגלעכט א גאנצע רייע מיטגלידער צו ענדיקן זייערע סטודיעס, און אַסך דאָקטוירים, אדוואָקאטן אאז"וו, האָבן צו פארדאנקן זייער איצטיקע עגזיסטענץ די דערמאָנטע הילף.

די אלגעמיינע געלד־סומע, וואס איז איבערגעגעבן געווארן דער קראקאווער־צענטראלע באטרעפט 4.820 גל. דער דאָזיקער סכום באווייזט, אז דער בענדינער קרייז געהערט צו די באדייטנדיקסטע יידישע אקאדעמישע פראווינץ־פונקטן.

דער קרייז ציילט היינט צו טאג אן ערך פון 200 מיטגלידער און

קאנצענטרירט ארום זיך כמעט די גאנצע פראפעסיאנעלע אינטעלי־גענץ, די אקאדעמישע־יוגנט און די אבסאלווענטן פון די מיטל־שולן.

די קולטור און אויפקלערונגס־ארבעט, וואס איז ביז נישט לאנג באשטאנען אין אדורכפירן בלויז די אלגעמיינע פארזאמלונגען האָט זיך אין די לעצטע צייטן ענערגיש פארברייטערט אויף א גאנצער רייע אנדערע געביטן. אזוי צב״ש זענען אין אקאדעמישן יאר 37/1936 פארגעקומען אן ערך פון 20 קולטור־אימפרעזעס ווי: פארלעזונגען, קינסטלערישע אָוונטן, דיסקוסיעס אאז״וו.

א זער וויכטיקער געווינס אויפן קולטור־געביט איז דאָס ארויס־געבן. בשותפות מיטן סאסנאוויצער קרייז — אן אייגענע צייט־שריפט אונטערן נאמען „אָגניסקאָ". די צייטשריפט, וואס באניצט א ליטעראַרישע, פאליטישע און וויסנשאפטלעכע אפטיילונג, בא־מיט זיך אָנצובינדן א קאָנטאקט צווישן דער יידישער אקאדעמישער יוגנט מיט דער עלטערער גענעראציע און שטעלט מיט זיך פאר א וויכטיקן קולטור־פאקטאר אויפן שטח פון יידישן זאגלעמביע.

דער אקאדעמיקער־קרייז „אָגניסקאָ" איז זייער פאפולער און בא־ליבט צווישן דער היגער געזעלשאפט. אלס באווייז דינט דער פאקט, וואס אלע אונטערנעמונגען, וועלכע ווערן איינגעארדנט דורך דעם קרייז ווערן פריינטלעך און ברייט אונטערשטיצט. איבערהויפט קומט דאס צום אויסדרוק ביים איינאָרדנען דעם יאָר יערלעכן אקאדעמי־קער־באל, וועלכער גייט אן אלס די גרעסטע געזעלשאפטלעכע־אַטראַקציע פון יידישן זאגלעמביע און אויבער־שלעזיע.

דער צוזאמענשטעל פון דער פארוואלטונג אין אנהויב פונם יאר 1938 איז געווען פאלגנדיקער: מגר. ר. רעכניץ (פארזיצער), ל. דרעקסלער (וויצע פארזיצער), פר״ל פ. טשארנעצקא (קאסירע־רין), ה. בערקאוויטש (סעקרעטאר), ע. גוטמאן, מ. שווייצער און פרל. ג. בערי.

דער קוראטאר פון אקאדעמיקער־קרייז איז דער פארדינסטפו־לער געזעלשאפטלעכער עסקן ד״ר ש. וויינציהער.

דער סוחרים פאריין

די סטאטוטן פון סוחרים פאריין זענען לעגאליזירט געווארן דורך דער רוסישער מאכט אין יוני 1913. אלס גרינדער האבן פיגורירט: סאלאָמאָן גוטמאן, שלמה אבראמסאן און ל. רובינליכט. אין סעפ־טעמבער פון זעלבן יאר איז פארגעקומען די גרינדונג־פארזאמלונג, אויף וועלכע ס׳איז אויסגעוועלט געווארן די ערשטע פארוואלטונג, פון פאלגנדיקן צוזאמענשטעל: ח. ד. ראזענבלום (פארזיצער), ל. רו־בינליכט (וויצע פארזיצער), נחום צוקערמאן, שלמה אבראמסאן, י. וויינריב, ד״ר ווינציהער א״אנד. היות ד״ר וויינציהער האט נישט אָנגענומען דעם מאנדאט, איז אויף זיין ארט אריין אין דער פאר־וואלטונג מענדל בלומענפרוכט. אין די ערשטע זיצונגען האבן אויך גענומען א לעבהאפטיקן אנטייל: סאלאמאן גוטמאן, י. גאלדפעלד, ישעיה הענדל ערליך, מ. קראנענטאָל, ש. ראטנער א״אנד.

אין יענער צייט האָט דער סוחרים פאריין אויך געפרוווט צו אר־גאניזירן דאָס יידישע האנטווערקערטום.

דעם ערשטן שטויס צו גרינדן אן אייגענעם סוחרים פאריין האבן געגעבן די ענדעקעס, וועלכע האבן אין יאר 1912 פראקלאמירט אן אנטי־יידישן באיקאט צוליב דעם, וואס די יידן אין פוילן האבן נישט געשטימט אויף דעם ענדעקישן קאנדידאט צו דער רוסישער „דומע" קוכאזשעווסקי, נאר אויף דעם דעמאקראטישן קאנדידאט יאגיעלאָ.

נאכן אנטשיין פון פאריין זענען די מיטגלידער אריינגעטרעטן אין דער פינאנס־אינסטיטוציע אונטערן נאָמען: „קעגנזייטיקע קרעדיט געזעלשאפט" און האָבן געפאדערט — צום ערשטן מאל — אז אין דער פארוואלטונג דיסקאנטע־קאמיסיע און אין אלע אנדערע אפטיי־לונגען זאלן זיך אויך געפונען יידישע מיטגלידער. די דאזיקע פא־דערונג האט ארויסגערופן א שטארקע דענערווירונג מצד דער נישט־יידישער פארוואלטונג, וואס איז נישט געוווינט געווען צו הערן אזעלכע דרייסטע פארלאנגען פון יידישע סוחרים.

א דאנק דער איניציאטיוו פון סוחרים פאריין איז אנטשטאנען אַ ריין יידישע קעגנזייטיקע קרעדיט געזעלשאפט מיטן אַדוואָקאט רידער בראש. די דאזיקע פינאנס־אינסטיטוציע האָט געהאט א גרויסן דערפאלג און זיך שיין אנטוויקלט.

דער אויסברוך פון דער וועלט מלחמה אין יאר 1914 האט צייט־ווייליק פאראליזירט די טעטיקייט פון סוחרים פאריין און פון דער פינאנס אינסטיטוציע, אבער אין א קורצער צייט ארום האט דער פא־ריין ווידער אנגעהויבן צו פירן אן אינטענסיווע ארבעט.

שטארק פאפולער איז בעת דער דייטשער אקופאציע געווען דאָס בוררים געריכט, וואס האָט דערליידיקט פארשידענע ענינים.

נאך אן ענערגישע אינטערווענץ מצד איינייקע מיטגלידער פון סוחרים פאריין ביי דער אקופאציע מאכט, איז אין יאר 1916 גע־לונגען צו באקומען א קאנצעסיע אויף א יידישע גימנאזיע, און ביזן היינטיקן טאג איז דער קאנצעסיאנער פון דער גימנאזיע אויפן נאָ־מען פון ש. פירסטנבערג און פרוי, דער בענדינער סוחרים־פא־ריין.

ביים אנטשטיין פון ווידעראויפגעלעבטן פוילן האט דער פא־ריין ארויסגעוויזן א גרויסע אינטענסיוויטעט בעת עס זענען אין דער שטאט פארגעקומען רעקוויזיציעס פון פארשידענע סחורות, ווי אויך שפעטער ווען ס׳איז אנטשטאנען דער אמט צו קעמפן מיט ווו־כער־פרייזן. דער סוחרים פאריין האט זיך דעמאלט דערווארבן גרויס אָנזען ביי דער מאכט, וואס האט זיך שטארק גערעכנט מיט דער מיינונג פון פאריין. שפעטער איז אלס בייזיצער אין וווכער־געריכט אנגאזשירט געווארן דער דעמאלסטיקער לייטער פון סוחרים פאריין מ. טענענבוים, וועלכער האט פיל געלייסטעט לטובת דעם היגן סוחרטום.

ביי אלע וואל־אקציעס צום שטאט־ראט נעמט דער סוחרים־פא־ריין א לעבהאפטיקן אנטייל און פירט שטענדיק אדורך זיינע קאנ־

די פאַרוואַלטונג פון סוחרים פאַריין אין יאָר 1937. עס זיצן פון רעכטס: נ. גאָלדסאָבעל, מ. גערטנער, מ. לעווין, פרעזעס ל. רובינליכט, י. גאָלדפעלד, ש. קראַקאָווסקי, מ. גרונדמאַן. עס שטייען פון רעכטס: א. גיטלער, ב. רעמבישעבסקי, ש. פרידלער, ק. קאָפלאָוויטש, ש. ליווער, פ. אונגער, פראווער בעאַמטער מ. גאָלד, א. י. סאנדזער (אלע ביידע אין ישראל) אין סעקרעטאַר אייזענבערג.
ועד אגודת הסוחרים בשנת 1937.

דידאטן אין דער קאמונאלער פארוואלטונג. א לאנגע צייט איז דער פארזיצער פון סוחרים פאריין ל. רובינליכט געווען וויצע פרעזי־דענט פון אונדזער שטאט און ביים היינטיקן טאג איז ער לאווניק אין היגן מאגיסטראט.

ווען ס.איז אנטשטאנען די האנדלס־קאמער אין סאסנאוויץ, האָט דער פאריין דארט אהין דעלעגירט זיין פארזיצער, וועלכער איז ביזן היינטיקן טאג ראטמאן פון דער דאזיקער אינסטיטוציע, אחוץ דעם, איז רובינליכט אויך האנדלס־ריכטער.

א דאנק די באמיונגען פון פאריין זענען פיל פון זיינע מיטגלי־דער אויסגעוויילט געווארן אלס לאווניקעס אין ארבעטס־געריכט. אין דער דאזיקער אינסטאנץ, וואס געפינט זיך ביים קרייז געריכט זע־נען צווישן אנדערע אויך פארטרעטן מארקוס גערטנער און אל־פרעד שווארצבוים. אין דער רעקורסן קאמיסיע ביי דער „איזבא סקארבאווא" (שטייער־קאמער) אין קיעלץ איז פארטרעטן מ. גאלד.

במשך פון א לענגערע צייט זענען די פארוואלטונגס־מיטגלי־דער: מיכאל לעווין, משולם ליווער און ק. קאפלאוויטש געווען דע־לעגירט אין דער שאצונגס־קאמיסיע ביים בענדינער שטייער־אמט.

דער סוחרים פאריין שטייט אויף דער וואך פון די אינטערעסן פונם יידישן סוחרטום און אינטערווענירט שטענדיק אין אלע מלו־כהשע און קאמונאלע אינסטאנצן לטובת זיינע מיטגלידער.

דער קליינהענדלער פאריין

אין יאר 1924 איז אין אונזער שטאט רייף געווארן דער געדאנק צו ארגאניזירן די יידישע קליינהענדלער, וועלכע האָבן נישט קיין שום שייכות מיט דעם קלאס גרויסע סוחרים און הורטאווניקעס, ווע־מענס אינטערעסן עס זענען אפט קעגנגעזעצטע.

דאס איז געשען נאך דעם גרויסן נצחון, וועלכן ס'האט אפגע־האלטן דער דעמאלסטיקער קליינבירגערלעכער וואל־קאמיטעט בעת די קהלה־וואלן.

מיט דער גרינדונג פון דער היגער אָפטיילונג פונם צענטראלן קליינהענדלער פארבאנד אין פוילן, האט זיך פארנומען א קליינע גרופע מענטשן, א דאנק וועמנס אויסדויער און ענערגיע ס'איז גע־לונגען צו שאפן יענע אינסטיטוציע, וואס איז געווארן דער וועג־ווייזער און פארטיידיקער פון די ספעציפיש יידישע אינטערעסן פונם יידישן דעטאל־סוחר און קליינהענדלער.

דעם 15־טן פעברואר איז אין אייגענעם לאקאל, אויף מאדזשע־ווער גאס 37, פארגעקומען די אלגעמיינע גרינדונגס־פארזאמלונג, ווו ס'האט אנטיילגענומען א עולם פון 280 פערזאן. אויף דער פאר־זאמלונג זענען געווען אנוועזנדיק: דער פארזיצער פון דער צענטרא־לע, קרים, דער מיטגליד פון צ. ק. ח. וויינשטאק, סיים־דעפוטאט ד"ר ש. וויינציהער און דער פארזיצער פון טשענסטאכאווער קליינהענ־דלער פאריין ניעמיראָווסקי.

אין דער ערשטער פארוואלטונג זענען געוויילט געווארן יעקב ערליך, יוסף שווייצער, אברהם לידזבארסקי, נטע לאָנדנער, זיסקינד

די פאַרוואַלטונג פון קליינהענדלער פאַריין אין יאר 1937. זיצן פון רעכטס: ה. סטאפינצקי, י. רוס, ג. רעכניץ (פאַרזיצער), ד. גוטענשטיין (וו. פאַרזיצער), ש. קליימאַן. שטייגן: מ. קאַנער ביורא לייטער, א. קריצלער, ש. רייכמאַן, שוצער, וו. מערין. עס פעלן: ג. בראמא, א. ד. באלמאוסקי און א. י. רעכניץ.
ועד אגודת הסוחרים הזעירים בשנת 1937.

זיגלבויס, הערשל בלומענפרוכט, שמעון קרוק, קלמן היידע, יוסף רוס, אהרן פעלדבעריג, דוד גוטענשטיין, משה מאיר זאקס, הערמאן שטראַכ־לין, מיכאל שטרויסמאן און זיסקינד פעלדבערג. אלס פארטרעטער: נחמן טענענבערג, משה ראַזענבלום און ליפע בערקאוויטש. אין דער רעווידיר־קאמיסיע: הערשל שטאטלער, הענריק שווארצבערג און שמואל פעלץ. דער ערשטער ערן־לייטער פון סעקרעטאריאט איז געוואן לייבל ראזענבלום, שפעטער זענען אנגאשירט געווארן: קלמן זיידמאן און מענדל קאנער.

דורך דער צייט פון זיין עקזיסטענץ, האָט זיך דער פאריין קונה שם געווען מיט זיין אומדערמידליכער ארבעט לטובת דעם יידישן קליינהענדלער. ער האָט זיך דערוואַרבן א געהעריקן אָנזען בייַ די מאסגעבנדיקע ספערן און אויך באקומען א פארטרעטערשאפט אין אלע מלוכהשע, קאמונאלע און ווירטשאפטלעכע זעלבסטפארוואל־טונגס־אינסטיטוציעס. מיט איין ווארט — דער פאריין איז געווארן א וויכטיקער פאקטאר אינם בענדינער יידישן ווירטשאפטלעכן לעבן.

זייער אקטיוו האבן אין פאריין במשך פון לאנגע יארן מיט־געארבעט: הערשל הערשלעוויטש, אברהם פלאק, נחמן טענענבערג א״אנד, וועלכע האבן גרויסע פארדינסטן לטובת דער אנטוויקלונג פון דער אינסטיטוציע.

די היגע אפטיילונג איז געווען פארטרעטן אין צענטראל־קאמי־טעט דורך יוסף רוס, וועלכער האָט זייער פיל מיטגעווירקט צו דער פארייניקונג פון ביידע קליינהענדלער־צענטראלעס אין ווארשע.

אין יאר 1937 איז דער צוואמענשטעל פון דער פארוואלטונג געווען פאלגנדיקער: יוסף רוס (פארזיצער), דוד גוטענשטיין, (וו. פאר־זיצער), ברוך בראמא (סעקרעטאר), אלי׳ דוד באלימאוסקי (קא־סירער), גדשון רעכניץ, יהושע קליינמאן, איסר קריצלער, וואלף מערין, אברהם ישכר רעכניץ, שלמה רייכמאן און הערשל סטאפ־ניצקי. די רעווידיר־קאמיסיע: דוד גיטלער, שמואל לאַזדאַן און יצחק יואל וועקסעלמאן, דער יוריסט־קאנסול פון פאריין איז אדוו. ד״ר ר. רעכטמאן און ביורא־לייטער, מענדל קאנער.

דער פאריין איז פארטרעטן: אין דער האנדלס־קאמער, דורך ד. גוטענשטיין — שטאַט־פארוואלטונג, דורך ג. רעכניץ, — שטאַט־ראט — דורך יהושע קליינמאן, אין דער גמילת חסד קאסע — דורך מענדל קאנער — קהלה־פארוואלטונג, דורך ה. שטראַכלין, — קהלה־ראט דורך א. י. רעכניץ.

אין יאר 1927 איז ביי דעם פאריין געגרינדעט געווארן א קאַא־פעראטיוו קרעדיט־אינסטיטוציע א. נ. „ספולדזיעלטשי באנק דיסקאָנ־טאָוו״, וואס עקזיסטירט ביזן היינטיקן טאָג, אין יאר 1937 איז די פארוואלטונג פון דער באנק באשטאנען פון: ברוך בראַמאַ, יוסף רוס, יהושע קליינמאן און מאַטל לענטשנער. דער אויפזיכטס־ראט פון: גר־שון רעכניץ, דוד גוטענשטיין, הערש סטאפניצקי, הלל באַלימאוו־סקי, וואלף מערין, דוד גיטלער און שלמה רייכמאן, פארטרעטער: אהרון פעלדבערג און משה לאסק.

אין 1934 האט דער פאריין איבערגענומען פון פריילן באַיאר־סקא די 3 קלאסיקע האנדלס־שול פון גימנאזיאלן טיפ, וועלכע ווערט געפירט אונטער זיין השגחה.

דער האנטווערקער פאריין

דער האנטווערקער פאריין אין בענדין, וועלכער איז היינט אן אָפּטיילונג פון צענט. פארבאנד אין ווארשע, איז געגרינדעט געווארן אין סעפּטעמבער 1916 מיט אן אייגענעם סטאטוט אלס האנטווערקער־קלוב. דער פאריין איז געגרינדעט געווארן דורך פאלגנדיקע פערזאנען: ח. ד. רודזין, ה. ל. גאָלדשטיין, ש. קליינער, ד. לוסטיקער, ז. וויינשטאָק, ה. יאקובוויטש, מ. בארנשטיין, ש. עלבוים, א. ברינער, ש. אינאָ־ווראָצלאווסקי, א. ראָדזינסקי, מ. אַראַנאָוויטש, ל. בלומענפרוכט, ד״ר ראטשטיין, מ. האמפל, ח. ד. גראסמאן, ה. רעטמן, ג. אראנאוו, ל. פוקס, א״אנד.

נישט אלע האנטווערקער האבן דעמאלסט פארשטאנען די אויפגאבע פון פאריין און, אז אַ האנטווערקער פאריין קאָן אָנגעפירט ווערן דורך בעלי מלאכות גופא. דעריבער האָט א גרעסערע טייל טאקע גע־זוכט א פארזיצער צווישן דער אינטעליגענץ.

אויף דער ערשטער פארזאמלונג פון 16־טן סעפּטעמבער 1916 איז אויסגעוועלט געווארן אלס פארזיצער דער דענטיסט ד״ר ראטשטיין, וועלכער איז געווען טעטיק אויף זיין אמט ביזן 17־טן פעברואר 1917. נאך אים האט דעם פארזיץ איבעדגענומען ל. בלומענפרוכט.

אין די פארוואלטונגען האבן אין יענע צייט אקטיוו מיטגעארבעט: ה. ל. גאלדשטיין, ש. קליינער, דענטיסט מ. שטרויסמאן, ל. שפּיגעל־מאן, מ. האמפל, ד. לוסטיקער, א. ברינער, ח. ד. רודזין, א״אנד.

דער פאריין האט דעמאלט איינגעארדנט פארשידענע פארלעזונ־גען מיטן אנטייל פון מ. אראנאוויטש.

אויפן פארלאנג פון די מיטגלידער האט די פארוואלטונג גע־עפנט א טיי־האלע, ווו פאר 2 קאפּיקעס האט מען באקומען א גלאז טיי מיט צוקער.

עס איז אויך געגרינדעט געווארן א לעבנסמיטל־קאָאָפּעראטיוו, וועלכער האָט געבראכט גרויס נוצן זיינע מיטגלידער. כדי צו געניסן פון די פארשידענע פריוויליגיעס, האָבן זיך אין פאריין פארשריבן אויך פיל נישט האנטווערקער.

אלס אילוסטראציע, ווי גרויס ס׳איז געווען די סימפּאטיע צום פאריין מצד אלע שיכטן פון דער היגער יידישער באפעלקערונג, קאן דינען דער פאקט, אז דער דעמלסטיקער רב ר׳ יקותיאל זלמן גרויבארט האט זיך פארשריבן אלס מיטגליד פון פאריין. דעם דא־זיקן פאקט באשטעטיקט דער פראטאקאל פונם 24־טן סעפּטעמבער 1918. הרב גרויבארט האָט שטארק אונטערגעשטיצט דעם האנטווער־קער פאריין. אזוי למשל האט ער דעם 27־טן יוני צוגעשיקט לטובת דעם פאריין 300 מארק, פון די געלטער, וואס ער האָט באקומען צו פארטיילן. ער האט אויך איבערגעגבן דעם פאריין דאס פונאנדער־טיילן פון א וואגאן צוקער, וואס איז באשטימט געווארן פאר דער יידישער באפעלקערונג אין בענדין אויף פסח. דאָס האט דעם פא־ריין פארשאפט, א חוץ א הכנסה אויך א גרויסן פרעסטיזש.

אלס צווייטע אילוסטראציע דינט דער באשלוס פון דער פאר־וואלטונגס־זיצונג פון 10־טן סעפּטעמבער 1918, וועלכער זאגט אז

די פאַרוואַלטונג און די צעכן־פאַרשטייער פון האַנטווערקער פאַריין אין יאָר 1937. 1) ד. זילבערגאָלד, 2) ל. פוקס, 3) ש. גוטמאַן (ישראל), 4) ראטמאן א. ד. באלימאָווסקי, 5) ראטמאן ה. ל. גאָלדשטיין (פארזיצער פון פאַריין), 6) א. י. פערשטענפעלד (וו. פארזיצער), 7) א. א. בלאכארזש, 8) י. וויינריב (סעקרעטארין), 9) נ. מערין, 10) ד. קילשטאק, 11) י. טוכשניידער, 12) י. ד. גאלדשטיין, 13) ב. אראנאוו, 14) ל. ה. בראמא, 15) וו. וועלנער, 16) ד. לוסטיקער, 17) בראנדוויינהענדלער, 18) ה. ב. גאלדבלום, 19) ש. ה. ראזענצווייג, 20) מ. שנאל, 21) נ. וועלנער, 22) פ. בורשטיין, 23) ח. ה. זאובערמאן, 24) ל. א. וויעצענטאווסקי, 25) מ. אראנאוויטש, 26) י. בוכבינדער, 27) ג. זאקס, 28) י. ז. טשערנער, 29) מ. קעניגשטיין.

הועד של נציגי החטיבות המקצועיות באגודת בעלי־המלאכה בשנת 1937.

„אויב א נישט־האנטווערקער שרייבט זיך איין אלס מיטגליד, דארף ער באצאלן 500 מארק איינשרייב געלט".

צום ערשטן שטאט־ראט האבן די האנטווערקער ארויסגעשטעלט אלס זייערע קאנדידאטן פאָלגנדיקע פערזאנען: מ. לעווין און שעפטל.

אין 2־טן שטאט־ראט זענען געווען פארטרעטן דורך יצחק רו־דאלער, ה. ל. גאלדשטיין און מ. שטרויסמאן.

אויף דער האנטווערקער־קאנפערענץ, וואס איז פארגעקומען אין לאדזש דעם 24־טן און 25־טן פעברואר 1918, זענען פון היגן פא־ריין געווען פארטרעטן: ה. ל. גאלדשטיין און ה. יאקובאוויטש.

דער האנטווערקער־פאריין איז געווארן איינע פון די חשובסטע אינסטיטוציעס אין אונזער שטאט. ער איז שטענדיק בכבודיק פאר־טרעטן אין דער קהלה, ווי אויך אין שטאט־ראט. דער פארזיצער פון פאריין ה. ל. גאלדשטיין איז געווען א לענגערע צייט לאוויניק אין מאגיסטראט און אלס אזעלכער האט ער אויך אנגעפירט מיט דער שטאטישער זומער־קאלאניע פאר די יידישע קינדער אין בענדין.

דעם 2־טן פעברואר 1927 האט דאס בענדינער יידישע האנטווער־קערטום געפייערט דעם 10־יעריקן יובילייי זייט דער גרינדונג פונם האנטווערקער פאריין. דאס איז געווען א גראנדיעזע פייערונג, אין וועלכע ס'האבן זיך באטייליקט טויזנטער מענטשן און דעלעגאציעס פון יידישע געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס אין זאגלעמביע און פון ווייטערע שטעט, ווי אויך פארשטייער פון דער מאכט, שטאט־ראט און קהלה.

אויף דער פייערונג וועלכע איז פארגעקומען אין זאל פון קינא „נאוואשטשי" איז ה. ל. גאלדשטיין איינשטימיק באערט געווארן מיטן טיטול: „ערן פרעזעס פון האנטווערקער פאריין" פאר זיינע גרויסע פארדינסטן לטובת דעם פאריין.

אבער דער דירעקטאריאט צווישן זיך האט אויך נישט געלעבט בשלום און דאס האט גורם געווען צום ארונטעררייסן דעם אויטארי־טעט פון פאריין אין די אויגן פון די מיטגלידער.

ערשט אין יוני 1932 ווען די לייטונג האבן ווידער איבערגענו־מען: ל. בראמא, א. י. פערשטענפעלד, מ. י. פראכצווייג, א. בלאכאזש, און רודאלער, מיט ה. ל. גאלדשטיין אין דער שפיץ, האָט די אינ־סטיטוציע ווידער אויפגעלעבט. דעמאלט איז דער פאריין איבערגע־גאנגען אויף די סטאטוטן פון דער צענטראלע אין ווארשע און ס'זע־נען אויך אויפגעלעבט געווארן די אויסגערעכנטע צעכן, וועלכע זע־נען ביים היינטיקן טאג אנגעשלאסן ביים האנטווערקער פאריין.

די צעכן ביים האנטווערקער פאריין

1) דער שניידער־צעך:

דער צעך ציילט 300 מיטגלידער און פירט א פארצווייגטע אר־בעט. די גרעסטע צאל מיטגלידער באשטייט פון מענער־שניידער. וועלכע ארבעטן פאר מאגאזינען, די קלענערע צאל באשטייט פון דא־מען־שניידער, וואס ארבעטן פאר מאגאזינען, ווי אויך פון מענער און דאמען באשטעלטע שניידער, שניידערינס, היטלמאכער, קירזשנער, גארסעטן־מאכערינס און וועש־נייער.

סטארשי — נ. מערין, פאד־סטארשי — ר. ווינטער, סעקרעטאר — ג. סאבקאווסקי.

2) דער מעטאל־צעך:

צו דעם צעך געהערן: בלעכער, שלאסער, שמידן, זייגערמאכער, יובילערן און גראווירער. דער צעך ציילט צוזאמען צירקא 100 מיט־גלידער.

סטארשי — ל. ה. בראמא, פאד־סטארשי — א. ד. באלימאווסקי.

3) דער טישלער־צעך:

צום צעך געהערן: מעבל־טישלער, בוי־טישלער, דרעקסלער און שניצער. ער ציילט צירקא 80 מיטגלידער.

סטארשי — משה אראָנאָוויטש, פאד־סטארשי — ש. גוטמאן.

4) דער פליישער־צעך:

צום צעך, וועלכער ציילט אן ערך 50 מיטגלידער געהערן קצבים און ווורשטן־מאבער.

סטארשי — ה. ב. גאלדבלום, פאד־סטארשי — אויאזד, טעטיקער מיטגליד — ג. זאקס.

5) דער בעקער־צעך:

צום צעך געהערן: בעקער, צוקערניקעס, שאקאלאד און וואפלע־מאכער, ווי אויך קאנדידאטן. דער צעך ציילט צירקא 45 מיטגלי־דער.

סטארשי — וואלף וועלנער, פאד־סטארשי — יצחק בוכבינדער.

6) דער מאלער־צעך:

דער צעך ציילט 25 מיטגלידער.

סטארשי — מ. קעניגשטיין, פאד־סטארשי — ח. ח. זויבערמאן.

7) דער שוסטער־צעך:

צום צעך געהערן: שוסטער, גריוויאזשעס, קאמאשן־מאכער, רי־מער, טאפיצירער און טעקע־מאכער.

סטארשי — י. טוכשניידער, פאד־סטארשי — ד. קילשטאק, סעקרע־טאר — ס. האלפערן.

8) דער פריזירער צעך:

דער פריזירער צעך איז געגרינדעט געווארן איז סאסנאוויץ נאך אין יאר 1918, אלס פאוויאטאווער־צעך פון יידן און קריסטן, זייט דעמאלט, ביזן יאר 1936, האבן פאלגנדיקע פערזאנען: בארענבלאט, פערשטענפעלד, קראוויעץ, רודאלער, שטערן און ווארצמאן, רעפרע־זענטירט די יידישע פריזירער־מייסטער אין געמישטן צעך. די יידי־שע מיטגלידער האבן דארט געפירט אן אינטענסיווע טעטיקייט, וועל־כע איז ספעציעל געקומען צום אויסדרוק ביים גרינדן א באנק פאר אלע בעלי מלאכות אָן אונטערשיד פון נאציאנאליטעט און גלויבן. און ווירקלעך זענען ביים געבן הלואות נישט געמאכט גע־ווארן קיין אונטערשידן צווישן יידן און נישט־יידן. אָבער דער „אריער־פאראגראף", וועלכער איז איינגעפירט געוואר אין געמישטן צעך, האט א סוף געמאכט צו דער פראדוקטיווער ארבעט און די יידישע פריזי־רער זענען צוליב דעם געצוווּנגען געווארן צו גרינדן אן אייגענעם צעך.

די צייטווייליקע פארוואלטונג פון צעך באשטייט פון א. י. פער־שטענפעלד, פ. בארענבלאט, י. רודאלער, ש. ה. ווארצמאן, פיימאן, א. גאלענזער (בענדין), הערשקאוויטש, א. קראוויעץ, שטערן (סאס־נאָוויעץ), לאנדנער, טייכנער (דאמבראווע).

סטארשי — א. י. פערשטענפעלד, פאד־סטארשי — יאקוב רודא־לער.

די פארוואלטונג פון האנטווערקער פאריין אין יאר 1934 צום אבפארן פין פרעזעס רודאלער קיין ארץ־ישראל.
ועד אגודת בעלי המלאכה בשנת 1934, לרגל עלייתו של היו״ר רודאלר.

ביים היינטיקן טאג איז דער האנטווערקער פאריין פארטרעטן אין שטאט־ראט דורך ה. ל. גאלדשטיין, א. ד. באלימאווסקי און ה. יא־קובאוויטש. אין דער עקזעקוטיווע פון צענטראלן האנטווערקער פאר־באנד, ווי אויך אין דער פארוואלטונג פון דער האנטווערקער־קאמער איז פארטרעטן ה. ל. גאלדשטיין, אין ראט פון דער האנטווערקער קאמער — דניאל קילשטאק.

דער פאריין איז אויך פארטרעטן אין ארבעטס־געריכט, אין דער „איזבא־סקארבאווא", אין דער געז. „ארט" אאז״וו. ער פירט א ברייט פארצווייגטע ארבעט אויפן געביט פון לעגאליזירן יידישע בעלי מלאכות, געזעלן און מייסטער, און אונטערשטיצט קורסן, ווו ס׳בילדן זיך אויס און גרייטן זיך צו יידישע בעלי מלאכות צו מייס־טער־עקזאמנס.

ביים האנטווערקער פאריין עקזיסטירט אויך 2 אינטערשטיצונגס־קאסעס, וועלכע ערטיילן הלואות זייערע מיטגלידער.

אין דער שפיץ פון האנטווערקער פאריין איז אין יאר 1937 גע־שטאנען אַ פארוואלטונג פון פאלגנדיקע פערזאנען: ה. גאלדשטיין (פארזיצער), א. י. פערשטענפעלד (וו. פארזיצער) פראכצווייג (קא־סירער), ל. ה. בראמא, א. בוכבינדער, ש. בלאכאזש י. קילשטאק, נ. מערין און י. רודאלער.

דער חלוצישער קיבוץ א. נ. פון בער באראכאוו

אין יאר 1932 זענען 5 מיטגלידער פון קיעלצער קיבוץ געקו־מען קיין בענדין כדי „דעראבערן" זאגלעמביע. אין אָנפאנג האט זיך די היגע יידישע באפעלקערונג באצויגן צו דער ערשטער גרופע חלוצים מיט אומצוטרוי און רעזערוו. אבער א דאנק זייער אויס־דויער, איז די חלוצים מיט די צייט געלונגען צו געוווּנען די סימ־פאטיע מצד א גרויסן טייל פון דער זאגלעמביער יידישער געזעלשאפט. וואס שפעטער, אלץ מער פארפעסטיקט זיך דאָ דער קיבוץ, וועלכער שיקט פונדאנען ארויס פיאנערן אין גאנצער אומגעגנט, ווו ס׳ווערן געשאפן חלוצישע הכשרה־פונקטן.

אזוי אהום איז אנטשטאנען דער זאגלעמביער־שלעזיש־מערב גאליצישער ראיאָן מיט 13 אפטיילונגען און העכער 600 מיטגלידער, פון וועלכע א גרויסע טייל איז באשעפטיקט אין יידישע אונטערנע־מונגען פון זאגלעמביע און אויבערשלעזיע.

דאס שווערסטע פראבלעם פארן קיבוץ אין בענדין איז געווען די שלעכטע וווינונג־באדינגונגען. דאס קליינע הייזל הינטער דער שטאט, איז ווייט נישט געווען צעגעפאסט צו די באדערפענישן פון די 70—80 חלוצים. אויסער דעם, האט די שטענדיקע געפאר, וואס האט געלויערט אויף דעם איזאלירטן קיבוץ אין גזשיכוו, נישט געגעבן קיין מנוחה זיינע מיטגלידער. אבער ערשט די באקאנטע איבערפאלן, וואס זענען פארגעקומען אויפן קיבוץ אין יאר 1936, האבן אויפגע־וועקט דאס געוויסן פון דער בענדינער יידישער געזעלשאפט, וועל־כע האט זיך ערנסט געמוזט פארטראכטן איבערן גורל פון די חלו־צים. א דאנק דער איניציאטיוו פון דעם אקטיוון געזעלשאפטלעכן עסקן, פרעזעס ש. פירסטענבערג, איז געלונגן צו שאפן א פאַטראָ־נאַט פון די פראָמינענסטע ציוניסטישע־ און געזעלשאפטלעכע־טוער, וועלכע האבן מיטגעהאלפן די חלוצים צו שאפן אן אייגענעם, בא־

קוועמערן לאקאל אין צענטער פון שטאט. דערבייַ זענען די לייסטונגען פון פירסטענבערג געווען אומגעהויערע.

היינט ציילט דער קיבוץ אן ערך 180 מיטגלידער, (במשך די 6 יאָר זענען ארום 150 חלוצים עולה געווען קיין ארץ ישראל). פון די 180 פערזאן איז 65 פֿרויַ. באשעפטיקט מחוץ דעם קיבוץ. מייסטנס ארבעטן זיי אין פאלגנדיקע אינטערעסנמונגען: אין פירסטענבערגס פאבריק „פאלסקע זאקלאדי", אין פאטאקס פאבריק „פאָסאָלי", אין יאקוב גוטמאנס אייזן־פֿלאַץ און אין פיל אנדערע. די אויבריקע זענען באשעפטיקט אין די אינערלעכע ארבעטס־ווער שטאטן ווי: סטאלערייַ, שוסטעריי, שניידעריי, מעכאניש וועשעריי, באדינונג סעקרעטאריאט אאז"ו.

אומעטום גילט דער פרינציפּ פון 8־שעהדיקן ארבעטס־טאָג און אלץ ווערט געריכטעט לויט די אַנווייזונגען און באשלוס פון דער אלגעמיינער פאריזאמלונג, וואס שטעלט מיט זיך פאר די הויפטסטע אויטאריטעט אין אלע ענינים. וועלכע האבן א שייכות צום לעבן אין קיבוץ. פיל מיטגלידער זענען ארגאניזירט אין פראפֿ.פאריינען (בוי, טראנספארט א"אנד.).

די קולטור־ארבעט ווערט אָנגעפירט דורך א ספעציעלער קאָמיסיע. פיל מי און צייט ווערט געשאנקן לטובת דעם לערנען פון דער העברעאישער שפראך און פלעגן די ניי־ארץ־ישראלדיקע לי־טעראטור. דער קיבוץ פארמאָגט אַן אייגענע ביבליאָטעק פון העכער 1000 יידישע, העברעָישע און פוילישע ביכער, ווי אויך א ליי־ענזאל, וועלכער איז פארזען מיט טעגלעכע צייטונגען, וואכנ־שריפטן און ליטעראריש אויסגאבן אין פארשידענע שפראכן.

נאָך א שווערן ארבעטס־טאָג קומען פאר — לויט א געוויסער ארדנונג — גימנאסטישע־ און ספארט איבונגען.

דער קיבוץ איז א שטענדיקער צאלער פון „קרן היסוד" און זיין טייל אין אלע ציוניסטישע און געזעלשאפטלעכע אקציעס איז זייער אָנזעעוודיק.

די לעצטע עליה־באגרענעצונגען האבן געצוווּנגען די מענטשן צו בלייבן אין קיבוץ במשך פון 4—3 יאר.

דער דאזיקער מצב האט גורם געווען צו באפעסטיקן דאס עקא־נאמישע, קולטורעלע, און סאציאטארע־לעבן פון קיבוץ. אין זומער 1937 איז אין אלקוש אויפגעשטעלט געווארן אן אפרי־סאנאטאריע און לעצטנס אויך א דענטיסטישער־קאבינעט. פיל צוגעהאלפן צו דעם האט דער פארטרויונגס־דאקטאר פון פאלעסטינע־אמט, ד"ר טא־ראשייסקי.

בענדינער שרייבער און קינסטלער

משה אפעלבוים*) איז געבוירן געווארן אין אמשינאוו (בייַ ווארשע), בייַ ארעמע חסידישע עלטערן. נאך אין זיינע יונגסטע יארן הויבט ער אָן אַרויסצוווייזן גרויסע קינסטלערישע פעיקייטן, אלס זייענדיק 15 יאר, פארלאזט ער זיין געבורט־שטעטל און הויבט אָן צו וואנדערן איבער דער וועלט. אַ דאָנק זיין געוואלדיקן דראנג צו ארבעטן און שאפן, געלונגט עס אים, אין יאר 1905, אריינצוטרעטן אין דער לאנדאנער קונסט־אקאדעמיע.

נישט האָבנדיק קיין שום הכנסה־קוואל, איז ער געצוווּנגען אין די אָוונטן צו טון כלערליי שווארצע ארבעטן, כדי ער זאל בייטאג קאָנען שטודירן.

דער יונגער מאלער ציט באלד אויף זיך די אויפמערקזאמקייט פון זיינע פראפעסאָרן און קונסט־קריטיקער און ער באקומט אָן אקא־דעמישע סטיפענדיע אויף צו פארן קיין פראנקרייך און האָלאָנד, כדי זיך צו פארפולקאָמען אין דער פֿלאסטישער קונסט.

אין יאר 1918 קומט פאר אין לאנדאן זיין ערשטע אויסשטעלונג אונטערן פראטעקטאראט פון ד"ר מאקס נארדוי און באלד באקומט ער א נאָמען אלס טאלאנטירטער ידישער מאלער.

אין יאר 1921 קומט ער צוריק קיין פוילן. אין ווארשע איז ער טעטיק, נישט בלויז אלס מאלער, נאר אויך אלס צייכן־לערער אין דער „ארט־שול", אלס קונסט־קריטיקער און גאנץ באזונדערס צייכנט ער זיך אויס אויפן געביט פון מאדערנער יידישער טעאטער־דעקא־דאציע.

אין יאר 1925 קומט ער קיין בענדין וווּ ער נעמט איבער צוזא־

*) הגם אפעלבוים איז נישט געווען קיין בענדינער, פונדעסטוועגן שרייבן מיר דא וועגן אים, ווייל אין די לעצטע יארן פון זיין לעבן איז ער געווען טע־טיק אין אונזער שטאָט, ווי אויך אין אויבערשלעזיע.

וועלט־טיילן. טראץ דער שטארקער קאנקורענץ, האָט אויך דאסמאל אונזער בן עיר באקומען דעם ערשטן פריז אין דער הויך פון 10.000 פראנק.

די דערפאלגן פונם יונגן ווירטואז זענען נישט געבליבן אן אָפּ־קלאנג. ר׳איז אנגאזשירט געווארן אויף א גאנצער רייע אירויסטרע־טריטן קיין אמעריקא, ווו ר׳האט קאנצענטרירט מיט א גרויסען סוקצעס, פאפולאריזירנדיק איבעראל די פוילישע מוזיק. בעת זיין אויפהאלט אין ניו־יארק טרעט בארענבלאט איריין אלס סאליסט אין גרויסן „זיגפיעלד פאליעס״־טעאטער אויף בראדווויי. אין א געווי־סע צייט ארום אין קראקוֹ געווארן דער דיריגענט פון טעאטער־אָר־קעסטער און בארענבלאט ווערט באָאויפטראגט אים צו פארטרעטן. עס וווייזט זיך באלד אריוס, אז ער באזיצט אויך א נישט דורכשניט־לעכע באגאבונג אלס דיריגענט און וועט דער קאָנטראקט מיט דעם „זיגפיעלד פאָליעס״־טעאטער ענדיקט זיך. ווערט בארענבלאט אָנ־גאשירט אלס דיריגענט פון ניו־יארקער „ווינטערגארדען״ ווו ער איז טעטיק ביז צום אָנהויב פונם יאָר 1938.

אין ווינטער פונם זעלבן יאָר האָט אין ניו־יארק געווייזלט דער ענגיאלער דיריגענט טאסקאניני, וואס האָט דאָרט געשאפן דעם גרעסטן סימפאָנישן ארקעסטער, צו וועלכן ס׳זענען אנגאזשירט גע־ווארן די היינטצייטיקע בעסטע מוזיקער. צוויישן זיי האָט זיך אויך גע־פונען ל. בארענבלאט אלס פידלער־סאליסט.

לעצטנס איז ער אויך איינגעלאדנט געווארן דורכן אמעריקאנער פינאנס־מיניסטער אויף א רייע קאנצערטן.

*

שמואל גאלד וויזט שוין אין די קינדער יארן ארויס א ניי־גונג צו מוזיק. אין די יאָרן 1919—1917 לערנט ער זיך שפילן אין דער פעטראָגראדער קאָנסערוואטאריע.

שפעטער פארט ער צוערשט קיין ווין, און דאן קיין בערלין, ווו ער שטודירט, אין די יארן 1924—1921, אין דער דאָרטיקער מלו־כהשער קאנסערוואטאריע, וועלכע ער האָט אבסאָלווירט.

אין בערלין איז גאלד זייער אפט ארויסגעטרעטן מיט פידל־קאָנצערטן אין דאָרטיקן ראדיא.

אין די לעצטע יארן געפינט ער זיך אין פאריז, ווו ער האָט זיך וווייטער פארפולקָאמט בייַ דעם וועלט־בארימטן פידלער טיבאָ, און א דאנק דעם האָט גאָלד באקומען פון דער פאריזער קאנסערוואטאריע דעם טיטל: פידל־ווירטואָז.

בייַם היינטיקן טאָג נעמט גאָלד אנטייל אין אן ערשטקלאסיקן קינסטלער־קוואַרטעט„ וועלכער האָט זיך קונה־שם געווען צוויישן די פאריזער קונסט־מעלאָמאנען.

*

אברהם גאלדבערג שטודירט מאלעריי אין אמעריקע און שפע־טער אין דער פאריזער קונסט־אקאדעמיע. אָבער ווי אן אויסגעשפרא־כענע אינדיווידועלער קינסטלער־נאטור, קאן זיך גאלדבערג לאנג נישט האלטן בייַ די שאבלאָנארטיקע אקאדעמישע „קונסט רעצעפטן״. ער פארלאזט דעריבער די אקאדעמיע און הויבט אָן צו גיין אויף זיין אייגענעם וועג זוכנדיק אינדיווידועלע קונסט־קאנצעפציעס.

אין יאר 1925 ווערט אין פאריז איינגעארדנט גאלדבערגס אויסשטעלונג, וועלכע ציט גלייך אויף זיך די אויפמערקזאמקייט מצד די דארטיקע קונסט־מבינים. אין זעלבן יאר דערשיינט אויך אין פארלאג „טריאנגל״ זיין ערשט בוך: „צען צייכנונגען פון יידישן לעבן״, וווּ מען געפינט שוין שטארקע שפורן פון אַריגינאליטעט. אָבער דאָס גרויסע בוך מיט 56 צייכנונגען פון יידישן לעבן. וואס איז דער־שינען אין יאר 1935 אין דערמאָנטן פארלאג, זאגט עדות, אז מיר האָבן פאר זיך א ביז גאר אייגנארטיקן און רייפן קינסטלער.

גאלדבערגס מאלעריי און צייכנונגען זענען כאראקטעריס־טיש מיט זייער סובטעלן ליכט־ און שאטן־שפיל, וואס דערמאָנט אונז אינם אלטן האלענדישן גרויס־מייסטער רעמבראנד דער אי־בערגאנג פון ליכט צו שאטן און פארקערט, איז בייַ גאלדבערגן נישט קיין ברואַלער און פלוצלונגדיקער, נאָר אן אָנגענעמער און שטופ־וויזיגר. די קאנטראסטן ווערן בייַ אים גמילדערט דורך זיין פאר־שטענדניש בייַם פונאנדערלגן די שווארץ־וויַיסע פלעקן און זיין גלעט צנדיקער פונקטיר־טעכניק, אַ דאָנק וואָס זיינע ארבעטן טראגן אויף זיך דעם חותם פון האָרמאָנישער גאנצקייט.

אין זיין פארריעדע צו גאלדבערגס גרויסן בוך צייכנונגען, שריַיבט דער פראנצויזישער קונסט־קריטיקער פויל פיערען, אז גאלדבערג צייכנט זיך אויס אין זיינע ווערק מיט מענטשלעכע דערהויבנקייט און א מיסטישן שוווּנג, דעם טיפן קערן פון א געלייטערטן יידישן ווען. ער לויבט שטארק די פלאסטישע מעלות פון די צייכנונגען, וועלכע פירן אונז אריין דורך ליכט־ און שאָטן־שפיל אינם תוך פון די גע־שילדערטע דערשיינונגען און ער קומט צום באשלוס, אז אזעלכע ווערק וויַיזן דעם ריכטיקן גייסט פון דער צוקונפטיקער יידישער קונסט.

*

הערמאן גאלדצווייג: הויבט אָן יונג לערנען שפילן פידל בייַם בענדינער מוזיקער יוסף לוסטיק, אין אייניקע יאר שפעטער טרעט ער שפנטלעך אריוס מיט א קאנצערט, וועלכער האָט געהאט א גרויסן דערפאלג. באמערקנדיק זיינע פעיקייטן האָט דער היגער בירגער און פאפולערער נדבן הענדל גונבערג אוועקגעשיקט גאלד־

מ. אפעלבוים ל. בארענבלאט מ. גאָלד א. גאָלדבערג ה. גאָלדצווייג

צווייגן אין דער בערלינער קאָנסערוואטאָריע, ווו ער האָט שטודירט ביזן יאר 1914, אויף נונבערגס פולער אויסהאלטונג.

זייטן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה ביזן יאר 1933 געפינט זיך גאלדצווייג אין דייטשלאנד, ווו ער טרעט אויף מיט קאנצערטן, שפילט אין דייטשן ראדיאָ אאז״וו.

נאך היטלערס קומען צו דער מאכט, מוז גאלדצווייג פארלאזן דייטשלאנד און ער קערט זיך צוריק קיין פוילן, ווו ער איז טעטיק אלס ערשטער פידלער ביי פארשידענע מוזיק־אימפרעזעס.

צום סוף פון יאר 1937 ווערט ער אנגאזשירט קיין כארבין (יאַ־פאָניע), ווו ער איז טעטיק אלס ערשטער פידלער אין א קינסטלער־אָרקעסטער און שפילט אויך אין דער דאָרטיקער ראדיאָ־סטאציע.

*

אברהם גאלדקארן: ווייזט ארויס פעיקייטן צו מאלעריי נאך אלס יינגל מיט אים אינטעריסירט זיך דער באקאנטער מא־לער הענריק גאטליב, וועלכער באוועגט גאלדקארנען אריינצוטרענן אין דער היגער גימנאזיע „יבנה״ און שפעטער שיקט אים גאטליב קיין קראקע אין דער פרייער אקאדעמיע פון די פראפעסארן: פעדקא־וויטש און האָמולאטש.

אין יאר 1927 פארט גאלדקארן קיין בעלגיע, ווו ער ווערט אויפ־גענומען אין דער בריסעלער קעניגלעכער־אקאדעמיע. פון דארט אי־בערטראגט ער זיך, אין יאר 1928, קיין אנטווערפן אין „הויכן אינ־סטיטוט פאר שיינער־קונסט״, ווו ער באקומט אַ מעגלעכקייט פאר אן אינדיווידועלער קינסטלערישער אנטוויקלונג. דארט פארבלייבט ער במשך פון 5 יאר אונטער דער השגחה פונם באקאנטן פלעמישן מאָ־לער, פראָפ. י. אָפסאַמער. אַ דאַנק זיינע ספעציעלע פעיקייטן, בא־קומט גאלדקארן צו זיין דיספאזיציע אן אייגענעם אטעליער און לע־בעדיקע מאָדעלן אויפן חשבון פון דער שטאָט אנווערפן.

גאלדקארן געפינט זיך נאָך אין סטאדיע פון זוכן, זיין מאָלעריי האָט דערווייל נאָך נישט קיין אויסגעשפראכענע ריכטונג. זיינע קאָמ־פאָזיציעס זענען א געמיש פון סענטימענט, פאסיע און סאָצאילע רע־אליטעט. זיין פארבן־סקאלע איז א גענוג רייכע און ער באמיט זיך אין די ארבעטן אויסצומיידן דאָס פראפעסיאָנעלע און שאבלאָנאר־טיקע.

*

א. דרעקסלער: הויבט אן ביי 31 יאר שפילן פידל ביי א מוזיקאנט. ער ווייזט ארויס בולטע פעיקייטן אויף דעם געביט און ס׳אינטעריסירן זיך מיט אים איינעקע בענדינער אינטעליגענטן, וועלכע פארנעמען זיך מיט זיין ווייטערדיקער מוזיקאלישער אויסביל־דונג. אַ דאַנק דער גוטער טעארעטישער און פראקטישער צוגריי־טונג פונם היגן מוזיקער אהרן בארענבלאט ווערט דרעקסלער, אין יאָר 1909, אָנגענומען אין דער בערלינער קאנסערוואטאריע אלס שילער פון די בארימטע פראפעסארן, פידעמאן און איסאַי־באַרמאַס. דאָרט בלייבט ער ביזן אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה.

אין די יאָרן 1915—16 איז ער טעטיק אלס ערשטער פידלער אין דער בערלינער קייזערלעכער אָפערע.

אין יאר 1917 ווערט ער אויפגענומען אין דער „ווינער אקאדעמי־שע האָכשולע״ ווו אלס פראָפעסאָר האָט געווירקט דער באוווסטער מייסטער שעווציק. די אקאדעמיע ענדיקט דרעקסלער אין יאר 1918. פון דעמאלט אָן טרעט ער ארויס אויף קאָנצערטן אין בערלין, ווין, בודאפעשט און אין אנדערע הויפט־שטעט.

זייט דעם יאר 1924 געפינט זיך דרעקסלער אין פאריז ווו ער איז טעטיק אויסשליסלעך אויפן פעדאגאגישן געביט.

*

סט. וויגאדזקי דעביוטירט אין 1928 אויף א קאנקורס אין דער פוילישער ליטעראַרישער וואכנשריפט „וויאדאמאשטשי ליטע־דאצקע״ מיט א ארבעט איבער דער פוילישער ליטעראטור, זייט דע־מאלט ארבעט ער מיט אין פאלגנדיקע ליטעראַרישע אויסגאבן: „גלאס ליטעראצקי״, „קוואדריגא״, מיעשענטשניק ליטעראצקי״, „אָקאָליצא פאעט״, „קאמענא״, „גאזעטא ארטיסטווו״ א״אנד.

במשך פון די יארן 1934—1936, זענען דערשינען 2 בענדער לי־דער און א חוץ דעם אין געווען געדרוקט קריטישע און בעלעטרי־סטישע פראזע אין פארשידענע ליטעראַרישע צייטשריפטן.

וויגאדזקיס ארבעטן זענען איבערגעזעצט געווארן אין פאלגנ־דיקע שפראכן: ענגליש, פראנצויזיש, דייטש, רוסיש, אוקראיניש, טשע־כיש, העברעיש און יידיש. ער האט אויך פארעפענטלעכט אריגינעלע יידישע פראזע אין דער „ליטעראַרישע טריבונע״ און באטייליקט זיך אין אויסלענדישע פרעמדשפראכיקע אנטאלאגיע פון פוילישע דיכ־טונג.

לויטן אויפטראג פון דער לייטונג פונם פוילישן ראדיאָ איז ווי־גאדזקי טעטיק אלס רעצענזענט פונם ראדיאָ־הערשפיל־טעאטער.

*

ארטור ווינער: הויבט זיך אָן פארנעמען מיט מאלעריי אין די פריערסטער יוגנט. בעת דער דייטשער אקופאציע לערנט ער זיך אין דער ווארשעווער קונסט־שול. שפעטער שטודירט ער אין

פ. טענענבוים ר. יאקובאָוויטש ח. לעווענשטיין נ. מעלניק

ווין און דאן ווערט ער אנגענומען אלס שילער אין דער מינכענער קונסט־אקאדעמיע.

נאָך א געוויסע צייט שטודירן, פארט ווינער קיין אמעריקע, ווו ער געפינט זיך, מיט איבעררייסן, ביזן היינטיקן טאָג, אַנטייל־נעמנדיק אין פארשידענע בילדער אויסשטעלונגען.

ווינערס מאלעריי צייכנט זיך אויס מיט איר נאטוראליסטישער אופפאסונג און טראגט מייסטנס א דעקאָראטיוון כאראקטער.

*

רחל טענענבוים: ווייזט ארויס אין די קינדער יארן גרויסע פעיקייטן צו מוזיק. ווען זי ווערט אַלט 15 יאר פארט זי קיין בער־לין, ווו זי שטודירט מוזיק אין דער דארטיקער שטערנישער קאנסער־וואטאריע. זי ציט גלייך אויף זיך די אויפמערקזאמקייט מצד די פרא־פעסארן, וועלכע באמערקן אין איר א נישט דורכשניטלעכע באגא־בונג, ווי אויך א שטארקן ווילן און דורשט צו קונסט.

נישט קוקנדיק אויף דער שווערער צייט בעתן וועלט־קריג, פארט ר. טענענבוים קיין בודאפעשט שטודירן מוזיק צו די באקאנטע קינסטלער פראפעסארן: ווו זי ענדיקט די אקאדעמישע הויכשול פאר מוזיק און ווו זי צייכנט זיך אויס אויף עפנטלעכע קלאוויר־אָוונטן. במשך פון עטלעכע חדשים קאנצענטירט זי אויך אין דייטשלאנד און אין פוילן מיט גרויס דערפאלג.

איר שטרעבן צו אן אלץ העכערע פארפולקאמונג, פירט זי אויף דער בערלינער אוניווערזיטעט, וועלכע זי אבסאלווירט, נאכן ענ־דיקן מוזיקאלאגיע.

אין די לעצטע יארן געפינט זיך ר. טענענבוים אין ארץ ישראל, ווו זי איז טעטיק אויפן געביט פון מוזיק, קאנצערטירט, גרינדעט קורסן פאר קלאסישער־מוזיק און פארעפנטלעכט קריטישע איבער־זיכטן וועגן קונסט אין דער פרעסע.

*

פעלע טענענבוים: ענדיקט די אקאדעמישע הויכ־שול פאר מוזיק אין בערלין. אין יאר 1929 קומט זי קיין ווארשע און טרעט אויף אין דער דארטיקער פילהארמאָניע אלס קלאוויר־סאליסטן אין א סימפאנישן קאנצערט, אונטער דער לייטונג פונם דיריגענט וואלפשטאט. שפעטער איז זי ארויסגעטרעטן מיט קאנ־צערטן אין בערלינער „קולטור־בונד", באקומנדיק די בעסטע רע־צענזיעס אין דער פרעסע. זייט דעם יאר 1936 איז פעלע טענענבוים טעטיק אין ארץ־ישראל (תל־אביב) אויפן געביט פון מוזיק.

*

רויזע יאקובאוויטש טאכטער פון הרב גרויבאדט ז"ל.). דעביוטירט אין פרצס אלמאנאך „יידיש" (אין יאר 1910) מיט א ליד: „צו מיין טאטען". שפעטער באטייליקט זי זיך אין וואכנ־בלאט אונטער דער רעדאקציע פון ה. ד. נאמבערג), אין צייט־שריפטן", „ווארשעווער אלמאנאך" א"אנד. אין יאר 1934 איז ארויס־געגעבן געווארן אין בוך־פארם, א לידער־זאמלונג „מיינע געזאנגען". אין די לעצטע יארן ארבעט זי מיט אין א רייע צייטשריפטן און פער־יאדישע אויסגאבן זי פארעפנטלעך לידער און נאוועלן אויף פאלקס־טימלעכע טעמעס. איצט גרייט רויזע יאקובאוויטש צו צום דרוק א גרויסע זאמלונג א. נ. „לידער צו גאָט" („איוב־לידער" א"אנד.).

*

ח. לעווענשטיין: הויבט אן פרי צו זיין טעטיק אויפן שויש פילערישן געביט. נאך אלס יונגער בחור שפילט ער אין טשענסטא־כאוו אונטער דער רעזשי פון דעמאלט בארימטן אקטיאר און רע־זשיסער, מארעק שווייד.

אין יאר 1916 געפינט זיך לעווענשטיין אין פראנקפורט ביים מאין, ווו ער ארגאניזירט א יידישע אמאטארן־טרופע, וועלכע איז טעטיק א לענגערע צייט מיט דערפאלג.

אין יאר 1919 באזוכט לעווענשטיין די ייד. דראמ. מלוכה־שול אין פעטראגראד, וועלכע געפינט זיך דאן אונטער דער קינסטלערישער לייטונג פון אל. קוגעל (האָמאָ־נאָוווס). אין אַ יאָר שפעטער טרעט ער אויף אין דער הויפט ראָל אין העבעלס טראגעדיע „יהודית", וואס איז געשטעלט געוואָרן אין לענינגראדער מארינסקי־טעאטער.

אין יאר 1922 קומט לעווענשטיין צוריק קיין פוילן און ארגאני־זירט אין טשענסטאכאוו א טרופע א. נ. „נייע קונסט".

אין יאָר 1925 ווערט ער אנגאזשירט דורך דער בענדינער דראמ. געז. „מוזע" אלס שטענדיקער רעזשיסער, און ס"ווערן דורך אים געשטעלט א גאנצע ריי ליטעראַרישע פיעסן.

אין יאר 1930 ווערט לעווענשטיין אנגאזשירט אין דער בארימ־טער „ווילנער טרופע", ווו ער שפילט די הויפטראלן אין לייוויקס „גולם", אָניעלס „שווארצע געטאָ" און אין קאברינס דארפס־יונג„.

אין יאר 1933 שפילט ער אין לאדזשער גרויסן סקאלא־טעאטער, אונטער דער קינסטלערישער לייטונג פון מארעק אָרנשטיין (אנ־דזשעי מארעק).

ביים היינטיקן טאג איז לעווענשטיין טעטיק אלס רעזשיסער ביי דער בענדינער דראמ. געז. „מוזע" און טרעט אויך אויף אין ווארט־קאנצערטן.

א. גאלדקארן — א. דרעקסלער — סט. וויגאדזקי — א. ווינער — ר. טענענבוים

נחום מעלניק און משה פאטאשינסקי 1) לאנגיאריקע מיטגלידער פון דער „מוזע", זענען אין יאר 1924 אריינגעטרעטן אין דער יידישער דראמאטישער שול אין ווארשע, וועלכע זיי האבן אב־סאלווירט אין יאר 1926.

אלס סטודיאנטן פון דער דאזיקער דראמאטישער שול — אונ־טער דער רעזשי פון דוד הערמאן — זענען זיי אויפגעטרעטן אין א ריי־א פארשטעלונגען, ווי: פרץ הירשביינס „גרינע פעלדער", פרצעס „ביינאכט אויפן אלטן מארק", „אליהו הנביא" א"אנד.

באזונדער איז כדי צו דערמאָנען זייערע אויפטריטן אין בא־רימטן קליין־קונסט־טעאטער „עזואזל" „אונטער דער רעזשי פון דוד הערמאן), וועלכעס האט געהאט דעם גרעסטן דערפאלג בפרט מיט זיין „דריי דבוקים"־פאראדיע.

ווייטער האט זיך נחום מעלניק באטייליקט אינם טעאטער־אנ־סאמבל, אונטער דער לייטונג פון אידא קאמינסקא", ווו אויך אין דער טרופע אונטער דער אנפירונג פון זיגמונט טורקאוו („ווינט").

שפעטער האבן מעלניק און פאטאשינסקי צוזאמען געשפילט אין דער טרופע, אונטער דער רעזשי פון אברהם מארעווסקי, ווי אויך אין דער „ווילנער טרופע", אונטער דער אנפירונג פון מאזע און אחרון דעם אין א גאנצע ריי־א ערשטקלאסיקע טעאטער־טרופעס און קינסטלעריש אימפרעזעס.

סוף סעפטעמבער 1933 זענען זיי ביידע ארויסגעפארן קיין אויס־לאנד מיט דער „ווילנער טרופע" (לייטונג מאָזע) אויף א וועלט־טורנעי. אין בריסעל האָבן זיי זיך באטייליקט אין דער פאר־שטעלונג פון שלום אש „קידוש־השם", וועלכע איז באזונדס גע־ווארן דורך דער בעלגישער קעניגן.

נאָך א געווייסער צייט איז די „ווילנער טרופע" צוריק געקומען קיין פוילן און מיט איר אויך משה פאטאשינסקי. נחום מעלניק דא־קעגן, איז ווייטער פארבליבן אין בעלגיע, פונוואנען ר'איז שפעטער (1934) אנגאזשירט געווארן קיין לאָנדאָן אין א דארטיקן יידישן טע־אטער.

שפעטער קומט מעלניק צוריק קיין בעלגיע, וווהין ס'קומט אויך צום צווייטן מאל פאטאשינסקי און זיי שפילן דארט טאטער אין בריסל און אין אנטווערפן.

ענדע 1935 וועלט נחום מעלניק אנגאזשירט קיין סאן פאָולאָ (בראזיליע), וווּ ער טרעט אויף מיט גרויסן דערפאלג.

ער שפילט אויך טאטער אין ריא דע זשאניירא, און זיינע גאסט־שפילן געפונען א שטארקן אפקלאנג אין דער דאָרטיקער פרעסע.

אין יאר 1936 טרעט מעלניק אויך אויף אין מאָנטאָווידעא (אר־רוגוויי), וווּ ער פירט אויך אָן מיט אן ארבעטער־טעאטער אלס רע־זשיסער.

צום סוף פון זעלביקן יאר ווערט מעלניק אנגאזשירט קיין בו־נאָס־איירעס, וווּ ער פירט ביז צום היינטיקן טאָג זיין שוישפילערי־שע טעטיקייט.

משה פאטאשינסקי געפינט זיך היינט צו טאָג אין בעלגיע וווּ ער איז טעטיק אלס שוישפילער און רעזשיסער.

*

לוטא נונבערג הויבט אן שפילן קלאווּיר אלט זיי־ענדיק 13 יאר. אין די יארן 1913—1910 שטודירט זי מוזיק בייַם דע־סאלס באריטמן ווינער פיאניסט און פעדאגאָג, פראפ. לעשטשיצקי. אין די יארן 1923—1913 געפינט זי זיך אין פוילן, וווּ זי פארפולקאמט זיך כסדר אין מוזיק.

אין יאר 1923 פארט זי קיין פאריז, וווּ זי טרעט אויף מיט פאר־שידענע קאנצערטן.

אין יאר 1927 ציט לוטא נונבערג אויף זיך די אויפמערקזאמקייט מצד די פאריזער און אינטערנאציאנאלע מוזיק־ספערן, מיט איר ערשטן אויפטריט וועגן איר אייגענע געשאפענע מעטאדע, וואס בא־דייט א גרינטלעכע רעפארם אין דער ביז איצטיקער מוזיק־פעדא־גאגיק בכלל און אין דער קלאווּיר־שפיל־טעכניק בפרט.

די דאזיקע מעטאדע שטיצט זיך אויף א גאנצע ריי־א אדורכגע־פירטע אנאליזן פון די הענט באוועגונגען (בעתן שפילן פון די גרעס־טע קלאווּיר־ווירטואזן, ווי: קארטא, רובינשטיין א"אנד.), וועלכע זע־נען פארפיקסירט געווארן, אין א פארלאנגזאָמען טעמפּאָ, אויף פילם־לענטעס.

די ניי־געשאפענע מעטאדע דערמעגלעכט יעדן דורכשניטלעכן פע־יקן שילער צו באהערשן אפילו די שווערסטע טעכנישע פראבלע־מען, וועלכע ס'האָבן זיך ביז דעמאָלט אייגענעגבן גובר צו זיין נאר גצציילטע ווירטואזן און דאס אויך אומבאוווסטזיניק.

וועגן איר מעטאדע האט פרוי נונבערג ארויסגעגעבן 2 גרע־סערע ארבעטן אין בוך־פארם, ווי אויך א ציקל נאָטן הפעטן, וואס נעמען ארום שאפנס עטיודן, וועלכע זענען באארבעט געווארן לויט דער דערמאנטער מעטאדע.

אין די לעצטע יארן איז פרוי נונבערג טעטיק סיי אויפן קינסטלע־רישן און סיי אויפן פעדאגאגישן געביט. עס קומען ספעציעל לערנען שילער פון אלע וועלט־טיילן. זי איז ארויסגעטרעטן אין פארשי־דענע לענדער מיט פארלעזונגען וועגן דער מעטאדע און גלייך־צייטיק מיט אייגענע קאנצערטן. זי האָט זיך אויך געשאפן א נאָמען אלס ערשטקלאסיקע קינסטלערין. זי האט אויך אָנטייל גענומען אין

1) צוליב דעם וואס די קינסטלעריש טעטיקייט פון די 2 שוישפילער איז כמעט אידענטיש, גיבן מיר וועגן זיי א בשותפותדיקע נאָטיץ.

ל. נונבערג ב. סאלנא ז. פעדער מ. פאטאשינסקי

די אלע זאלצבורגער מוזיק־פעסטיוואלן, וועלכע האָבן — נאָכן „אנשלוס" אין יאר 1938 — פארלוירן דעם אינטערנאציאנאלן כאַראקטער.

*

בערנארד סאלנא (סאלאמאנאוויטש).

שוין אין די ערשטע „הזמיר"־קאנצערטן, אין וועלכע ס'באטייליקט זיך בערנארד סאלנאָ, ציט ער אויף זיך די אויפמערקזאמקייט מיט זיין פרעכטיקער באס־שטימע.

אין יאר 1909 פאָרט ער קיין בערלין, ווו ער שטודירט געזאנג אין דער דאָרטיקער מלוכהשער קאָנסערוואָטאָריע, וועלכער ער ענדיקט אין יאר 1914.

בעת דער וועלט־מלחמה זינגט סאלנא אין דער בערלינער אָפּעראָ, ווו ער טרעט אויס אין פאָרשידענע ראָלן, אלס באס־קאָמיקער.

אין די שפעטערדיקע יארן וועלט ער אנגאזשירט קיין האָמבורג, דאָרטמונד, קאָטבוס און גערליץ, ווו ער שפילט און זינגט אין די דאָרטיקע שטאָט־טעאָטערן.

אין יאר 1925 וועלט סאלנא אנגאזשירט אלס רעזשיסיאר און זינגער פון גרוסן שטאָט־טעאָטער אין ראָסטאָק (מעקלענבורג). דעם דאָזיקן פאָסטן פארנעמט ער ביז יולי 1931, בעת אין דייטשלאנד הויבן שוין אן יידישע קינסטלער באזייטיקט צו ווערן — א דאנק נאצישע אייפלוסן — פון אנפירנדיקע שטעלן.

פאר אונז ליגט אן אפשריפט פון א בריוו, דאטירט, דעם 5־טן יולי 1931, פונם אינטענדאנט פון ראָסטאָקער שטאָט־טעאָטער, ערנסט איממיש. פון דאָזיקן בריוו ווערט קלאר, אז קיין שום אנדערע סיבה, אויסער ראסן־שנאה, האט גורם געווען צו סאלנאָס באזייטיקט ווערן פון דער ראָסטאָקער אפערע.

מיר לייענען דאָרט צווישן אנדערע אויך פאלגנדיקעס:

„איר זענט במשך פון 6 יאר געווען טעטיק, אונטער מיין לייטונג אלס ערשטער באס־קאָמיקער און אפערן־רעזשיסיאר, און איר האט זיך דערוואָרבן די וואָרעמסטע סימפאטיעס פון פובליקום און פון דער פרעסע, לייִדער אבער מוז איך אייך אומגערן פארלירן".

גאנץ אנדערע סיבות אלס קינסטלעריש האָבן גורם געווען צו אייער פארלאָזן ראָסטאָק, און כ'מוז מודה זיין, דאס סיי פון מענטשלעכן און סיי פון קינסטלעריש שטאנדפונקט, באדויער איך זייער טיף דעם דאָזיקן פאקט".

בערנארד סאלנא האט אין ראָסטאָק רעזשיסירט, געשפילט און געזונגען אין אן ערך פון 90 פארשידענע אפערעס און זיין קינסטלערישע טעטיקייט האט שטענדיק געפונען א וואָרעמען אפקלאנג אין דער גאנצער מעקלענבורגער פרעסע.

אין יאר 1933, נאָך היטלערס קומען צו דער מאכט, גרינדעט סאלנא א טרופּע פון עטלעכע דרייסיק יידישע שוישפילער און אפערן זינגער א. נ. „הגפן".

די טרופּע שפילט דאן אין די גרעסטע שטעט פון דער טשעכאָסלאָוואקיי, עסטרייך, גרייכנלאנד און צום סוף אין ארץ־ישראל, וווּ דער אנסאביל לעזט זיך אויף.

פון דאָרט ווערט סאלנא אנגאזשירט קיין עגיפטן, ווו ער פאָרבליבט א לענגערע צייט.

זייטן אָנהויב פונם יאר 1938 געפינט ער זיך אין ארגענטינע. דאָרט גרינדעט ער א קוואָרטעט פון באקאנטע קינסטלער, וועלכער ווערן איינגלאדנט אויף סטאבילע קאנצערטן דורך דער ראדיא־סטאנציע „ספלענדיד" אין בועאנאס־איירעס. אויסער דעם טרעט בערנארד סאלנא אויף אין די דאָרטיקע טעאטערן מיט גרויס דערפאלג, אויף וואס עס זאגן עדות די וואָרעמע רעצענזיעס אין דער בועאנאס־איירעסער פרעסע.

*

זאמי פּעדער (איצט אין פאריז), פאָרט אין 1919 קיין פראנקפורט בייַם מאין, ווו ער באזוכט די דאָרטיקע קונסט־געווערבע־שול. גלייכצייטיק העלפט ער מיטגרינדן פארשידענע יידישע יוגנט־ארגאניזאציעס, צווישן זיי אויך דעם דראמאטיש־מוזיקאלישן „שלום עליכם"־קלוב, ווו ער אליין שפילט מיט.

פעדערס שוישפילעריש פעיקייטן ציען די אויפמערקזאמקייט פון דער דייטשיידישע רעזשיסערין, לעאָנטינע זאגאן, וועלכע העלפט אים צו אָנגענומען צו ווערן אין דער דייטשער מלוכהשער שוישפילשול.

אין דער זעלבער צייט קומט די „הבימה" קיין פראנקפורט און צבי פרידלאנד מיט דעם שרייבער משה לישקין, וואס האבן גע־שאפן א יידישע טעאטער־סטודיע אין בערלין, נעמען דאָרט אהין פעדערן, וועלכער פארבליבט שוין אין דער סטודיע, אין בערלין שפילט אויך פעדער מיט אין דער „פיקאסאָר־בינע" און אין דער דייטש־רוסישער פילם־געזעלשאפט „פראמעטהאוס".

נאָך היטלערס קומען צו דער מאכט, איז פעדער געצוווּנגען

ח. שיינטאל

לייביש שפיגעלמאן

טעאדאר רידער

שמואל ציגלער

צו פארלאזן בערלין און ער קומט צוריק קיין פוילן. אין יאר 1934 רע־זשיסירט ער איין מיט יעקב ראטבוים סטודיע די פיעסע „אויף דער וועלט בייט זיך גארנישט" (א שותפות־ארבעט פון ז. פעדער און ל. פעלזנער), וועלכע ווערט געשפילט אין קאמינסקיס טעאטער אין ווארשע.

אין יאר 1935 פארט פעדער צוריק קיין זאגלעמביע, ווו ער שטעלט זיך אין קאָנטאקט מיט דער בענדינער דראמ. געז. „מוזע". ער רעזשיסירט איין די פיעסע „היטלעריאדע", וועלכע האט געהאט א גרויסן דערפאלג.

זייט דעם יאר 1937 איז פעדער טעטיק אין דער סאסנאוויצער מוזיק. דראמ. געז. „לירע" ווו ער האָט געשטעלט, צווישן אנדערע, אויך די פיעסע דער „גואל" פון עמיל בערנהארדט וועלכע איז פיל מאָל געשפילט געווארן אין זאגלעמביע.

*

שמואל ציגלער: שוין ביי 31 יאר הויבט ציגלער אן צו לערנען צייכנען און פארנעמט זיך מיט מאלעריי.

אין די יארן 1920—1918 לערנט ער זיך אין דער האמבורגער קונסט־געווערבע־שול, און אין די יארן 1924—1920 שטודירט ער מאלעריי אין דער קראקאווער קונסט־אקאדעמיע, וועלכע ער ענדיקט מיט אן אויסצייכנונג.

נאכן ענדיקן די אקאדעמיע, פארט ציגלער קיין פאריז, ווו ער פארפולקאָמט זיך ווייטער אין דער מאלעריי. צוליב דעם, וואס ער ווערט איינגעלאדנט אנטייל צו נעמען אין אויסמאָלן די בענדי־נער שול, איבעררייסט ער זיין שטודיע־רייזע.

ציגלערס מאלעריי טראגט א נעאָ־איפרעסיאניסטישן כאראקטער, און גאנץ באזונדערס צייכנט ער זיך אויס אלס גראפיקער. אין די לעצטע יארן פארנעמט ער זיך מייסטנס מיט אקווארעל־מאלעריי.

במשך פון ציגלערס קינסטלערישער טעטיקייט זענען אין לאנד, ווי אויך אין אויסלאנד, איינגעארדנט געווארן א גאנצע רייע אויס־שטעלונגען פון זיינע ארבעטן, פון וועלכע אייניקע זענען געקויפט געווארן פאר די פוילישע מלוכהשע זאמלונגען אין ווארשע און אין קראָקע.

*

טעאדאר רידער: שטודירט מוזיק ביים פראפ. יוליאן וואלפסאן אין ווארשע און שפעטער ביים פראפ. זאס (דירעקטאר פון דער קאנסערוואטאריע און ערשטער קאפעלמייסטער פון דער דראמאטישער אפערע).

אין די יארן 1906—1904 ווערט רידער אנגאזשירט אלס קארע־פיטיטאר פאר די סאליסטן פון דער דארמשטאטער אָפערע. אין די יארן 1914—1906 איז ער טעטיק אלס אָפערן־דיריגענט אין די שטא־טישע־טעאטערן אין פרייבורג (באדען), ראסטאק (מעקלענבורג), באזעל און ליאן, אין 1918—1916 אין דער ווארשעווער אפערע און זייט דעם יאר 1918 איז ער דירעקטאר פונם לאדזשער פילהארמאניע־ארקעסטער, פראפעסאר פון דער דארטיקער קאנסערוואטאריע, די־ריגענט פון פארשידענע כארן און איז אויך טעטיק אלס אקאָמפא־ניאטאר.

ס'איז כדי צו באמערקן, אז ט. ראדער האט א חוץ מוזיק אויך שטודירט יוריספרודענץ (ווארשע, 1901—1899) און מעכאניק (דארמ־שטאט, 1095—1901).

*

חנה שיינטאל דעביוטירט צוערשט אין דער היגער דראמ. געז. „מוזע", ווו זי ווייזט ארויס אן אויסגעשפראכענעם שוישפילערישן טא־לאנט. שפעטער פארט זי אָפּ קיין ארץ ישראל, ווו זי איז, זייט דעם יאר 1925, א שוישפילערין פונם בארימטן ארבעטער טעאטער „אהל".

זי שפילט מיט אין גאנצן „אהל"־רעפערטואר און צייכנט זיך באזונדערס אויס אין כאראקטער און קינדער־ראלן, גראטעסק־טיפן, יונגע און אלטע.

זי ווירקט מיט אין פאלגנדיקע פיעסן: סטעפאן צווייגס „ירמיהו", מענדעלעס „מסעות בנימין השלישי", בערגעלסאנס „ברויטמיל", „יעקב ורחל", הייערמאנס „פישער", „מגלת אסתר", זינגערס „יאשע קאלב" און אין פיל אנדערע.

*

לייביש שפיגעלמאן: גרינדעט אין 1911 א וואכנשריפט א.נ. „אנאָנסן בלאט", וואס דערשיינט ביזן יאר 1913. אין זעלבן יאר ווערט דער נאמען געענדערט אויף „אונזער טעלעפאן" און אין יאר 1919 אויף „זאגלעמביער צייטונג", וועלכע עקזיסטירט ביז צום היינ־טיקן טאג אונטער דער רעדאקציע פון ל. שפיגעלמאן.

ס'איז כדי צו באמערקן, אז רעד. שפיגעלמאן איז געווען איינער פון די פיאנערן, וואס האבן געשאפן רעגיאנאלע יידישע צייטשריפטן וועלבע האבן זיך שפעטער שטארק אנטוויקלט איבערן גאנצן לאנד. גלייכצייטיק מיט אנטשטיין פון דער יידישער פרעסע אין פוילן, גרינדעט שפיגעלמאן א צייטונג־אגענטור, ווי אויך א בוכ־האנדלונג און העלפט צו, אז די יידישע פרעסע און דאס בוך זאלן אויף א מאדערנעם אויפן קאלפארטירט און פארקויפט ווערן צווישן די ברייטסטע יידישע מאסן אין זאגלעמביע.

באמערקונג פון רעדאקציע:

דערמיט ענדיקט זיך דער טייל פון „זאגלעמביער אלמאנאך" וואס איז געלונגען אפצוראטעווען.

אלע אפהאנדלונגען אין דעם טייל וואס זענען נישט געחת'מעט, ווי אויך דער ארטיקל פון מ. י. בערג — זענען געשריבן געווארן דורך ש. ראטענבערג.

די ארטיקלען פון פארפ' ד"ר מאיר באלאבאן אין עמנואל רינגעל־בלום, זענען געשריבן געווארן ספעציעל פארן אלמאנאך אין זענען ביז יעצט נאך נישט פארעפענטלעך געווארן.

ד"ר א. שאצקי / זכרונות פון א ייד פון בענדין וועגן די פוילישע אויפשטאנדן פון 1831 און 1863

אין יאר 1914 האב איך זיך באקאנט אין דער שטאט בענדין מיט א אלטן יידן שווייצער (דורך דער פארמיטלונג פון רעדאקטאר ל. שפיגעלמאן). דער דאזיקער ייד האט מיר דערציילט אין א שיינעם פויליש עטלעכע ספיזאדן פון לעבן, וואס האבן א שייכות מיט דעם אויפשטאנד פון 1831. איך האב אים געבעטן זיי אנשרייבן פאר מיר, און ער האָט עס געטאָן. איך האב זיינע קורצע זכרונות איבערגעזעצט אויף רוסיש פאר דער „יעוורעיסקאיא סטאריינא". פון די פאקטן וואס דער אלטער פנחס שווייצער האט מיר דערציילט, האב איך געפונען א באשטעטיקונג אין דער היסטאריישער ליטעראטור.

„אין דער צייט פון פוילישן אויפשטאנד פון 1831 בין איך אלט געווען זעקס יאר. אבער די אויסערגעווייניגלעכע גשעענישן וואס זיינע דעמאלסט פארגעקומען בייַ אונז אין שטאט, האבן זיך טיף אייַנגעקריצט אין מיין זכרון. דערצו נאָך וועז איך בין עלטער געוואָרן. איין מאל איז געקומען א פאפיר, אז מען זאל גרייַנדן אין שטאט א וואָך און איינשליסן אויך די יידן ווי „סטראזשניקעס".

די וואך האט מען געהייסן אוועקשטעלן אויף דעם שטאטישן מארק; סך הכל זיינען צו יענער צייט געווען אין בענדין א דריי הונדערט יידישע פאמיליעס. איך געדענק, ווי מען האט זיי געגעבן אייַזערנע פיקעס, און באוואפנט אוועקגעשטעלט אויף דער וואך.

צווישן די „סטראזשניקעס" זענען געווען יונגע אין אלטע, בעלי בתים, אין ארעמע לייט. דאס איז געווען אן אויסערגעווייניגלעך בילד. יידן פרומע, מיט לאנגע קאפאטעס, צוגענומען פון מסחרים און בתי־מדרשים, זיינען זיי ארומגעגאנגען איבערן מארק מיט אן אויפשריפט אויף די היטלען: (Straz berpieczenstwa)

צווישן די יידישע סטראזשניקעס" (זייער צאל איז געווען 30) האט זיך באזונדערס אויסגעטיילט אייַנער א ר' אנשל, א גרויסער תלמיד־חכם, א לערנער, געשמט מיט זיין בקיאות, זיין פרוי האט געהאנדלט מיט זאלץ אין האט מפרנס געווען א גאר גרויסע משפחה; ר' אנשל האט זיך געריימט דערמיט, וואס ער וווייסט נישט, גאט צו דאנק, פון קיין צרות מטבע, ער איז א שלעכטער בעל־חשבון אין אן עם־הארץ אין מסחר. אין פלוצלונג האט ער געדארפט אוועקווארפן די גמרא און ווערן א „וועכטער" אויפן מארק.

אין א פאר וואכן ארום האט מען אלע יידן באפרייט פון דעם דאזיקן דינסט. מען האט גערעדט אין שטאט, אז דאס האט געקאסט שיין געלד, אבער דעם אנדענק פון יענע יידישע „סטראזשניקעס" איז עד היום נאָך לעבעדיק אין בענדין, און נישט איין משפחה שטאלצירט מיט דעם, וואס איר זיידע איז געווען א „יידישער סאלדאט".

אין 1863 האט מען בייַ אונז די יידן נישט גערירט, נאר איין מאל זיינען אַין שטאט אריינגעקומען דריי פריצים פון דער ארומיקער געגנט און ארומפארנדיק איבער די שטאט, האָבן זיי פראקלאמיט, אז פוילן איז אויפגעריכט געוואָרן. הגם די מערהייט יידן האבן סימפאטיזירט מיט די פאלאקן, דאך האט די שרעק פאר דער רוסישער מאכט געהייסן זיצן שטיל. נאָר אייניקע רייכע יידן האבן מנדב געווען פארן „זשאָנד נאראדאווי" (נאציאנאלע רעגירונג) א היפש סומע פאר יענע צייטן, אן ערך צען טויזנט רובל. (דאס איז אויך באשטעטיקט געווארן פון פוילישע מקורות).

(„איוו בלעטער" 1933, באנד 5 זייט 174)

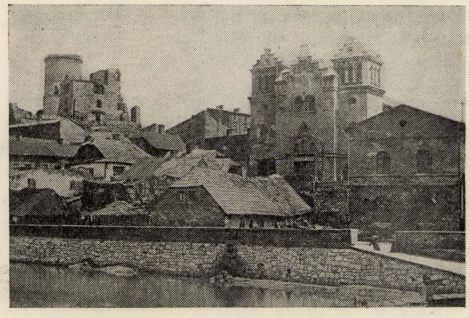

50 יאר האנדל און אינדוסטרי

די שטאט בענדין איז איינע פון די עלטעסטע אין זאגלעמביע.

אויפן האנדלס־שליאך, וואס האט פארבונדן מיטל־פוילן מיטן שכנישן דייטשלאנד — האט זיך אין לויף פון פיל דורות אנטוויקלט אלס א וויכטיקער האנדלס־ און אינדוסטריי־פונקט.

ווען מיר שרייבן וועגן האנדל און אינדוסטרי מיינען מיר דעם יידישן אנטייל, ווייל די גאנצע פיאנער־ארבעט אויפן געביט פון אנט־ וויקלען דעם האנדל און אינדוסטרי אין אונזער שטאט — איז גע־ טון געווארן כמעט אויסשליסלעך דורך דער יידישער באפעלקערונג. אַנהויבנדיק מיט די גרויסע האנדלס־פירמעס, הורט און דעטאל גע־ שעפטן, ביז דער גרויסער פארצוויגטער קליין אינדוסטריי, — אלץ איז געלעגן אין אין די יידישע הענט.

ערשט אין די לעצטע יארן פארן אויסברוך פון צווייטן וועלט־ קריג, האבן זיך אין שטאט באוויזן קריסטלעכע הורט סוחרים, וועלכע האבן עקזיסטירט נאר א דאנק דער גרויסער אונטערשטיצונג פון די פוילישע מאכט ארגאנען, וואס זענען געווען פראיניטעריסירט אונטערצודריקן דעם יידישן האנדל.

דורך בעגדין פלעגט גיין דער אריינפיר און ארויספיר פון פאר־ שידענע סחורות פון פוילן קיין אויסלאנד און צוריק, קיין גענויע ציפערן וועגן אנטייל פון אלע באפעלקערונגס־שיכטן אין דער אנט־ וויקלונג פון האנדל אין אונזער שטאט איז נישט מעגלעך צו באקו־ מען, באזונדערס נישט אין די אפיציעלע מקורות. דעריבער כדי זיך צו שאפן א בילד וועגן דער שטופנווייזער אנטוויקלונג פון די דא־ זיקע ווירטשאפטס־צווייגן אין אונזער שטאט, האבן מיר זיך בא־ נוצט מיט מאטעריאלן וואס זענען איבערגעגעבן געווארן בעל פה דורך מענטשן, וואס גדענקן מער אַדער ווייניקער פרטים וועגן די בארירטע פראגן. אדער, אליין אנטייל־ענומען אין דער אנטוויקלונג פון דער בעגדינער ווירטשאפט.

דער ווּוקס פון דער יידישער באפעלקערונג

איידער מיר טרעטן צו צו אונזער טעמע, א קורצן איבערבליק איבער דעם ווּוקס פון דער יידישער באפעלקערונג אין בענדין.

בענדין איז געווען צווישן די ערשטע 5 שטעט אין פוילן, אין וועלכע די יידישע באפעלקערונג האט געמאט א סטאבילן און נארמאלן צוּוווקס, צוליב דער פעסטער עקאנאמישער באזע פון דער שטאט, ווּוּ יידן האבן אויפגעבויט און אנטוויקלט א גרויסן האנדל און אינדו־ סטריי. בענדין האט געמאט איר ספעציפישן יידישן כאראקטער, א דאנק איר שטענדיקער גרויסער יידישער מערהייט. די פאלגנדע טא־ בעלע וווייזט דעם ווּוקס פון דער יידישער באפעלקערונג פון יאר 1789 ביז 1939, און איר פראצענטועלן אנטייל אין דער אלגעמיי־ נער באפעלקערונג פון דער שטאט (לויט מ. קאנטאר־מירסקי, ז. לעש־ טשינסקי און אנדערע מקורות):

יאר	אלגעמיינע צאל	יידן	פראצ.
1789	1200	300	25
1835	2500	1200	48,6
1855	3350	2240	68,0
1897	13550	10839	80,0
1921	30.000	18210	60,0
1931	50.000	24000	44,0
1939	60.000	27000	45,0

אין 1941 מיטן צושטראם פון יידישע פליטים פון ארומיקן קרייז, האט בענדין געציילט בערך פערציק טויזנט יידישע נפשות.

אין יאר 1897 איז דער פראצענט פון דער יידישער באפעלקערונג אין בענדין געווען 80 פראצ., אין 1921 נאר 60 פראצ. און אין 1931 געפאלן ביז 44 פראצ., גלייכצייטיק אבער איז געוואקסן די אבסאלוטע צאל פון דער יידישער באפעלקערונג אין בענדין פון 1897 ביז 1939 דרייפאך. די פראצענטועלע פארקלענערונג איז געווען א פועל יוצא פון דער פאליטיק פון דער פוילישער אדמיניסטראציע, וואס האט צוגעטיילט די פארשטעט, ווי מאלאבאנדז און אנדערע ריין פוילישע ישובים צו בענדין. דאס הייסט — די אדמיניסטראציע האט קינסטלעך גהויבן דעם פראצענט פון דער פוילישער באפעלקערונג.

אין יאר 1931 איז אין בענדין געווען צווישן די ערשטע 10 שטעט אין פוילן לויט דער צאל פון אירע יידישע איינוווינער און אין 1937 שוין צווישן די ערשטע 7 שטעט אין פוילן.

יידישער פלייס און אונטערנעמונגס־גייסט

מען וועט פשוט דערשטויגט וועז מען דערמאנט זיך, אז די אינדוסטרי אין בענדין איז אין הונדערט פראצענט געבויט געווארן דורכן יידישן אונטערנעמונגס־גייסט, אן פאכמענישער צו־ גרייטונג, אן באדייטנדיקע קאפיטאלן, אן שטיצע מצד די צארישע און שפעטער אויך פוילישע רעגירונגען. יידישע יונ־ געלייט, וואס דאס בית־המדרש איז געווען זייער פאכמענישע שול, זייער פאלקס־אוניווערסיטעט, האבן אויפגעבויט גאנצע אינדוסטרי־ צווייגן אַנהויבנדיק פון דער קוילן אינדוסטרי, (וואס איז נישט גע־ לעגן אין יידישע הענט — געווען בלויז אינצלנע יידישע קוילן גרובן), יידן האבן געקויפט און געפירט די זאגלעמביער קוילן אין וויטן רוסלאנד אין אויך אויסער די גרענעצן פון לאנד, אזוי אז אין יאר

1935 האט דער קוילן־עקספּארט באטראפן 35 פּראצ. פון דער גאנ־צער פּראדוקציע וואס איז באשטאנען אן ערך פון 71/2 מיליאן טאָן. אזוי האט דער יידישער פלייס געהאלפן אנטוויקלען נישט נאר די זאגלעמביער קוילן גרובן, נאר אויך די גרויסע פאבריקן פון די פּאטאקס, שיינס, פירסטענבערגס, ביז די צענדליקער פאבריקלעך פון אייזן־מעטאל־אויסארבייטונגען. יידן בויען גרויסע קאלך־אויוונס, צע־געלניעס, שרויפן־ און נעגל פאבריקן, צינק־ און פארבן פאבריקן א. אז. וו.

ארום דער קליינער וואסער־מיל אויף דער פּשעמשא, וואקסן אויס פינפ גרויסע מאדערנע מילן, געטריבן דורך עלעקטרישע קראפט, עס אנטשטייען גרויסע אונטערנעמונגען. און ארום דער דאזיקער אינדו־סטריע אנטוויקלט זיך א גרויסער האנדל, עקספּעדיציע קאנטארן, קאמיס־הייזער, פארשידענע פארמיטלונג־אגענטורן, באנקן, א. אז. וו.

בענדין — א טראנזיט - שטאָט

בענדין אלס טראנזיט פּונקט צווישן רוסלאנד און אויסלאנד, ספּע־ציעל דייטשלאנד, האט שטארק געווירקט אין אויפבויען דעם האנדל און הויבן דעם עקאנאמישן באדייטונג פון דער שטאט. צוליב דעם וואס בענדין האט זיך געפונען אין צענטר פון דאמבראווער־זא־גלעמביע באסיין, וועלכער פארמאגט אומגעהויערע אוצרות פון קוילן און אנדערע מינעראלן, האט די שטאט געמוזט פארלירן דעם כא־ראקטער פון אן אויסשליסלעכן האנדלס־צענטער, און עס האָבן זיך אויך געמוזט אנהויבן צו אנטוויקלען געוויסע צווייגן פון דער אינ־דוסטרי.

אמפריסטן האבן זיך אנטוויקלט די וואסער־מילן א דאנק דער קראפט, וואס האט צוגעשטעלט דאס וואסער פון דער „שווארצער פּשעמא", וועלכע פליסט דורך דער שטאט, שפּעטער זענען אַנטשטא־נען ברויערייען, אייל פאבריקן, פארב־און צינקווייס פאבריקן א.אז.וו.

אָבער א שטארקע אנטוויקלונג פון דער אינדוסטרי באמערקט מען ערשט ווען די שטאט באקומט, אין יאר 1911, עלעקטרישע ענער־גיע, נאכן ערשטן וועלט־קריג, ווען יעדע מלוכה באמיט זיך צו ווערן אומאפּהענגיק סיי אויפן פּאליטישן, סיי אויפן ווירטשאפטלעכן גע־ביט פון אויסלאנד, ווי יעדע מדינה שטרעבט צו אויטאקראטיע, קומט אויך ביי אונז פאר א געוויסע ענדערונג אין דער ריכטונג פון צו־פאסן די פּראדוקציע צו די פרישע באדערפענישן.

קאָנקורענץ מיט דייטשלאנד

די רעגירונג רעגולירט דעם אימפּארט, און שטיצט מיט א צאל־באריער די יונגע אייגענע קליין־און גרויס־אינדוסטריע פאר אויס־לענדישער קאנקורענץ, כדי אזוי ארום זיי צו דערמעגלעכן א גע־זונטע עקאנאמישע אנטוויקלונג. עס אנטשטייען אזוי ארום אין בענ־דין א סך נייע אינדוסטריע אונטערנעמונגען, וועלכע פארגרעסערן נאָך מער זייער פּראדוקציע, צוליב דעם צאָל קריג מיט דייטשלאנד וואס איז אויסגעבראכן אין יאר 1926. די פאבריקן ארבעטן אויס פיל פון די ארטיקלען וואס זענען ביז דאן אריינגעפירט געווארן פון דייטשלאנד. דער אונטערנעמונגס־גייסט און די אומדערשעפּלעכע ענערגיע פון די יידישע פאבריקאנטן, האבן במשך פון א קורצע צייט באוויזן צו שאפן פארשידענע נייע אינדוסטרי־צווייגן, וועלכע פאר־טרעטן פולשטענדיק די אויסלענדישע אויסארבייטונגען.

בענדין, וואס איז געווען א פּאוויאַט־שטאָט מיט אן ערך 60.000 איינוווינער, האָט פארמאגט פּראָפּאָרציאָנעל א גענוג אנגעזעענע צאל קליינע פאבריקן, אבער ווייניק גרויסע אינדוסטרי־אינטערנעמונגען. צו די גרעסטע פאבריקן דארף מען פאררעכענען די פּוילישע אנ־שטאלטן פאר צינק אינדוסטריע", „קאבעל פאבריק", קאקאס־פּוטער פאבריק „פאטאקאל", פארב־און צינקווייס פאבריקן, שרויפן, קייטן און דראט.

זעלבסטפארשטענדלעך, ווי א באגלייט־דערשיינונג פון דעם וווקס, און פון דער ראל פון יידן אין עקאנאמישן לעבן פון בענדי־דער קרייז, האט זיך אנטוויקלט א שטארקע טענדענץ צו פארפּוילישן דעם האנדל, וועלכער איז אבער אין בענדין פארגעקומען שפּעטער ווי אין אלע אנדערע שטעט אין פּוילן.

בענדינער יידן האבן זיך נישט געלאזט ארויסשטופּן פון זייערע דעראַרבערטע פּאזיציעס, און עס זענען אויך נישט געווען אין שטאט די קריסטלעכע כוחות און קאפּיטאלן, וואס זאלן קאנען איבערנעמען די יידישע פּאזיציעס אין האנדל און אינדוסטרי, שוין נישט רעדנ־דיק וועגן קוואליפיצירטע פאכמענער. להיפך — געווען פאלן, ווען פּוילישע אונטערנעמונגען זענען אריבער אין יידישע — ווי אויך אין אויסלענדישע הענט, צ. ב.: אין בענדין איז אנטשטאנען די גרוי־סע פאבריק פון קאבעל אין דראט, געגרינדעט דורכן יידישן אינזשי־ניער גאלדשטאב, אבער מיט פּויליש קאפּיטאל, און אין א קורצע צייט איז די פאבריק אריבער צו א פראנצויזישע געזעלשאפט, וועלכע האט זי ערשט אנטוויקלט צו איינער פון די גרעסטע פאבריקן פון איר מין אין פּוילן, ווו ס'האבן געארבעט איבער טויזנט ארבעטער און 120 ביורא־אנגעשטעלטע.

געווען א סך פאלן, ווען פּוילישע פאבריקן זענען אריבער אין יידישע הענט. נישט קוקנדיק אויף דער שווערער שטייער־לאסט, און אנדערע שווערייקייטן וואס די פּוילישע מאכט האט געשטעלט אויפן וועג פון יידישן האנדל, האבן בענדינער יידן כמעט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, נישט איבערגעריסן דעם גרויסן אנטוויקלונגס־פּראצעס פון האנדל און אינדוסטרי.

די לעדער בראנזשע

איינע פון די עלטעסטע און ערשטע אין שטאט איז געווען די לעדער־בראנזשע. נאך מיט הונדערט יאר צוריק, פלעגט גיין דער יונגער ראובן ליווער, א הויכער ייד מיט ברייטע פּלייצעס, גארנישט ענדלעך צו די דאמאלסטיקע יידן מיט זיין פיזישן כוח, אין די ארומיקע דערפער אין אויפקויפן דא א קוניגל, (א מין פעל) דארט א קאזע אדער האזן־פעל, אין אזוי משבת לשבת, יאר איין יאר אויס, ביז ער איז געווארן דער הויפּט־אָפּנעמער פון רויע פעל פון אלע ארומיקע שטעטלעך. שפּעטער איז ער געפארן אויך איבער דער גרענעץ קיין דייטשלאנד אין געבראכט רויע פעל קיין בענדין, צו דעם צוועק האט ער אויפגעשטעלט אויף די „ווארפּיעס", דע־מאלט ווייט פון דער שטאט אבער נאָנט צו דער באן־ליניע, די „סו־שארניע": א גרויסע געביידע מיט אפענע פענצטער, ווו די לעדער זענען געווארן געזאלצן און געטריקנט, און דאן ווייטער געשיקט קיין ווארשע און רוסלאנד אין די לעדער־פאבריקן, צום אויסאר־בעטן.

נאך ראובן ליווערס טויט אין יאר 1910 האבן זיין זון, ר' קלמן ליווער, און זיין איידעם, יחיאל קאוואלסקי, ווייטער געפירט דאס גע־שעפט, און די בענדינער לעדער האט געהאט א גוטן שם אין גע־ווארן געזוכט דורך די ווארשאווער פאבריקן, צוליב זיין גוטער קוואליטעט און אויך צוליב דער רעיעלקייט פון דער פירמע.

דאן אנטשטייען געוויסע הורט געשעפטן פון פארטיקע לעדער, ווי פון משולם ליווער, פישער און אנדערע.

שוין אין יאר 1904 זענען געווען אין שטאט איבער 15 שטעפער אונטערנעמונגען, ווו עס האבן געארבעט ביז 200 ארבעטער, אלע יידן. די פראדוקציע איז געגאנגען קיין רוסלאנד. די ארבעטער פלעגן דאן ארבעטן ביז 14 שעה אין טאג און באקומען א מינימום־געהאלט. עס פלעגן אויסברעכן שטרייקן, געשטיצט דורך דער דעמאלסטיקער יונגער ארבעטער פארטיי פועלי־ציון, אבער אן רעזולטאט, ווייל דער בעלי־הבית איז אליין געווען הויפט־פאכמאן, מיט דער הילף פון צוויי ארבעטער וואס האבן גענייט אויף דער מאשין, די איבעריקע זענען געווען נישט־קוואליפיצירטע, און דער בעל־הבית האט זיי געקענט טוישן ווען ער האט געוואלט.

אין 1905 האט די פוילישע סאציאליסטישע פארטיי פ.פ.ס. גע־האלפן ארגאניזירן א שטרייק אין דעם שטעפער פאך, אבער אויך דער שטרייק איז אדורכגעפאלן. ערשט ווען די „אחדות"־־יונגען האבן זיך אריינגעמישט און מיט טעראר אראָפּגענומען די רעדלעך פון די ניי־מאשינען, זענען ערשט די בעלי־בתים געווארן נאכגיביק און די ארבעטער האבן אויסגעקעמפט א בעסערן לוין.

אויך די שיך פראדוקציע האט זיך אין בענדין גוט אנטוויקלט, ספעציעל ארבעטער־שיך פאר פויערן און גרובן־ארבעטער. דאס זע־נען געווען פאבריקלעך אן מאדערנע מאשינען. דער גרעסטער טייל פון זיי האט זיך געפירט לויטן סיסטעם פון היים־ארבעטער, באקאנט מיטן נאמען „כאלופניקעס". געווען אויך אין שטאט צענדליקער פא־בריקלעך פון לעדער־גאלאנטעריע, ווי דאמען־טאשן, לעדערנע טע־קעס, לעדער־וואליזן, א. אז. וו., דאס זענען געווען קליינע ווארשטאטן, געפירט אין די וווינונגען, ווו דער פאבריקאנט איז געווען אויך דער איינקויפער און פארקויפער, און וואס זייער פראדוקציע האט געהאט א גרויסן אפזאץ־מארק אין נאענטן אויבערשלעזטע. פון די גרעסערע אונטערנעמונגען אין דער בראנזשע איז געווען דוד'ל זשמיגראדס לעדער־טראקן און לעדער פאסן פאבריק, וואס האט געהאט א גוטן אָפּזאץ אין שטאַט א דאנק די צענדליקער פאבריקלעך ביי אונז.

האָלץ - בראנזשע

די שטאט בענדין ליגט צווישן צוויי וויכטיקע אינדוסטרי צענ־טערן, וועלכע האבן באווירקט און באאיינפלוסט דעם גאנצן פוי־לישן ווירטשאפטלעכן לעבן; פון איין זייט די דאמבראווער קוילן־גרובן און פון דער צווייטער זייט — די סאסנאוויצער און אויבער־שלעזישע קוילן און אייזן הוטעס. יידישע ארבעטער זענען נישט צוגעלאזט געווארן אין די קוילן און אייזן־הוטעס, דאקעגן זענען גע־וויסע פאכן, ווי צ. ב. סטאליער, בלעכער, מאלער אפילו אין די גרובן געווען בלויז יידן, ווייל דער בענדינער יידישער האנטווערקער האט געהאט א גוטן נאמען אלס קוואליפיצירטער פאכמאן. אויך די צו־שטעלער פון די פארשידענע סחורות אין די גרובן זענען געווען אויסשליסלעך יידן. אזוי האבן יידן צוגעשטעלט אויך האלץ אין גרויסע קוואנטומס, וואס די גרובן האבן פארברויכט.

פון די ערשטע האלץ־סוחרים אין צושטעלער אין די הוטעס זע־נען געווען די פירמעס: פאטאק־פראקוצינער, און הלל פאכטער. זיי האבן אפילו געהאט אין בענדין אייגענע טארטאקן (פאטאק אויף דער מאלאכאווסקי גאס, ביי דער מיל, און פאכטער אויף גזשי־כאוו. אויך לאזער באזשיקאווסקי און דער באקאנטער נדבן הענדל נונבערג, זענען געווען פון די גרויסע האלץ־סוחרים און צושטעלער אין די פאבריקן און קאפאלניעס. ר' הענדל נונבערג האט עקספלאָאַ־טירט וועלדער און עקספארטירט אין די ווייטע לענדער. שוין אין יאר 1905 האבן ביי אים געארבעט א 20 יידישע ביורא־אנגעשטעלטע. בענדינער יידן האבן געהאנדלט מיט האלץ אין גאנץ גרויסן פארנעם. אזוי אנטשטייט א גאנצע רייע פון גרויסע האלץ־לאגערס, פון וועל־כע ס'זענען באקאנט געווען: ליכטענשטיין־ערליך, יצחק גאלד, יידל האמפל, שלמה שלעזינגער, מנדל פערענס, וואלף פערענס און זי־גרייך.

מיט דער אנטוויקלונג פון בענדין קומען צו נאך א רייע קלענע־רע סוחרים, ווי געלבארד, שווארץ, וויינשטיין, ראזענבלום, און אזוי ווערט בענדין דער האלץ־צענטער פאר גאנץ זאגלעמביע, און שפע־טער אויך פאר גאנץ אויבערשלעזיע. ארום די האלץ־לאגערן אנט־וויקלט זיך אן אינדוסטריע פון האלץ־אויסארבייטונגען: מעבל, קוך־געפעס, דאך־שינדלען, וואס מען פלעגט עקספאַרטירן אפילו קיין דייטשלאנד. אונזער האלץ־מעבל האט געהאט א גוטן אפזאץ־מארק, נישט נאר ביי דער גרויסער ארבעטער־מאסע פון זאגלעמביע נאר אויך ספעציעל ביי די פויערן פון אלע דערפער אין אונזער קרייז, וועל־כע פלעגן קומען קיין בענדין איינקויפן די ביליקע „ווישניאווע"" שענק. מיר געדענקן נאָך די „טארגן" — די מארק־טעג פון בענדין און פון שעווער, וועלכע פלעגן פארקומען איינמאל אין דער וואך מיט זייער גרויסע, צאל האלץ־אויסארבייטונגען. אויך פלעגן קו־מען קיין בענדין פון די ווייטערע שטעט און שטעטלעך סטאלערעס און דאן געפונען א מקור פון פרנסה. אינטערעסאנט צו דערמאַנען. אז שוין אין יאר 1910 האבן 60 יידישע סטאלערעס געשאפן א קאָאָפּע־ראטיוו אין בענדין.

געווען דאן אין בענדין די אזוי גערופענע „יידישע ליי־ און שפאר־קאסע", וועמענס פרעזעס איז געווען ה' סערצאזש און לייטער מאקס אראנאוויטש. קיין דיסקאנטן האט די צארישע מאכט נישט דערלויבט דער „ליי־ און שפאר־קאסע" צו מאכן. אין אזוי ווי יידן האבן דאך געברויכט געלט צו קויפן האלץ און צאלן ארבעטער־לוין, איז טאקע אראנאוויטש געפאלן אויפן געדאנק צו פאראייניקן אלע סטאליארעס, ער האט זיך באראטן מיטן יונגן האלץ סוחר מאטל גאלד (איצט אין ישראל) און טישלער־פאכמאן יאקובאוויטש און געשאפן דעם האלץ־קאָאָפּעראטיוו, ווו עס זענען אריין חוץ די 60 יידישע אויך עטלעכע קריסטלעכע סטאלארעס.

לויט דעם פלאן האָבן די בעלי־מלאכות אריינגעגעבן די פער־טיקע אויסארבייטונגען אין אן אלגעמיינעם מאגאזין; יעדער האט באקומען גלייך 25 פראצענט א קאנטא פון די געליפערטע סחורות. יע־דע וואך האט מען זיך אפגערעכנט, און צוגעצאלט לויט דער פאר־קויפטער פראדוקציע. כדי עס זאל נישט זיין קיין איבערפראדוקציע, איז באשלאסן געווארן, אז קיינער טאר נישט ארבעטן לענגער ווי 10 שעה א טאג. נישט געקוקט אבער אויף דער קאנטראל, האט זיך ארויסגעוויזן, אז עטלעכע סטאלארעס גיבן ארויס א צו גרויסע פרא־דוקציע. נאך א לאנגער חקירה ודרישה האט זיך ארויסגעשטעלט אז זיי פלעגן אויפשטיין אין מיטן דער נאכט און ארבעטן.

שפעטער איז געקומען א געוויסער האראוויטש, צוגענומען די מעבל־ אויסארבייטונגען ביי די סטאלארעס אין זיי געגעבן א קאנ־טא פון 50 פראצ. און די רעשט ביים פארקויפן די סחורה. היות ווי קיין שווערקייט ביים פארקויפן די סחורה איז נישט געווען, פלעגן יידן ארבעטן און האבן פרנסה בשפע. ס'איז אנצונעמען, אז אין דער מעבל־פראדוקציע האָבן געארבעט פון 250 ביז 300 ארבעטער־געזעלן, ווייל יעדער בעל־הבית האט געארבעט מיט עטלעכע געהילפן — פון דריי ביז צען. ביים אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דער קאאפעראטיוו אויפגעלעזט געווארן.

חוץ די 60 סטאליארעס פון ביליקן מעבל, איז געווען נאך א צאל וואס האט געארבעט נאר לוקסוס־מעבל פאר די נגידישע הייזער. צווישן די דאזיקע סטאלארעס זענען געווען באקאנט: קערנער, וויינ־בלום, לעווקאוויטש, פראמערמאן, הערשקאוויטש און מ. דיאמענט.

געווען אויך א צאל טאקער אין דרעקסלער ווי: זינדל וויים־מארק, ע. וויינבלום, און נאך. אויך איז געווען באקאנט די גוט איינ־געארדנט מעכאנישע ווארשטאטן פון הערשקא יאקובאוויטש און משה שפיגל, וועלכע האבן געארבעט פאר דעם בוי: טירן, פענ־צטער א. אז. וו.

אין יאר 1940 האבן די דייטשן צוגענומען אלע מאשינען ביי די יידישע סטאלער, און געעפנט אין דער גרויסער געביידע פון פע־דערס ספירט־ראפינעריע א סטאלער־שאפ. 150 סטאלערעס האבן זיך געמוזט שטעלן צו דער ארבעט, כמעט אלע געוועזענע מייסטערס. אין דער צייט ווען אין שניידער־ און שוסטער־שאפ האבן די יידן באקומען א הונגער־לוין, האבן די סטאלארעס באקומען אויף מיני־מאלער אויסהאלטונג, א דאנק זייערע גוטע און פאכמענישע אר־בעטן.

די אייזן בראנזשע

בענדין איז שוין פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען א פלאץ פון אייזן האנדל, אין אפילו א פיאנער פון געוויסע אייזן־אינ־דוסטרי־ארטיקלען. ערשט אין יאר 1914, נאכן באזעצן פוילן דורך די דייטשן, ווערט אונזער שטאט כמעט דער צענטר פון אייזן האנדל אין גאנץ פוילן. די נאָענטקייט פון דער שטאט צו דער דייטשער גרענעץ, ווו עס האבן זיך געפונען די גרויסע אייזן־הוטעס, האט אויך מיטגעווירקט צו פארשפרייטן פון אייזן־האנדל. בענדינער יידן, וועל־כע האבן באהערשט גוט די דייטשע שפראך, פלעגן אנקניפן האנדלס־באציונגען און ברענגען פון דייטשלאנד די שטאל און אייזן, די אזוי גערופענע: „קורץ־ווארן ארטיקלען" און עס ווייטער פארשפרייטן אין גאנץ פוילן. שפעטער, נאָך פוילנס אנטשטייונג און פארן אויבער־שלעזישן פלעביסציט, ווען ס'איז נישט געווען קיין צאל־באגרעני־צונגען מיט פוילן, האט עס שטארק געהאלפן דעם נאָענטן בענדין צו פארפעסטיקן דעם אייזן האנדל, און די שטאט איז געווארן א צענטער פון דער אייזן בראנזשע.

פון די גרויסע אייזן סוחרים וואס האבן געשפילט א ראלע אין דער ברייטער סוחרישער וועלט, האט דעם ערשטן ארט פארנומען די פירמע פון יעקב גוטמאן, איינע פון די גרעסטע אייזן־לאגערס אין פוילן, ספעציעל אין קורץ־לאנג־אייזן און בלעך. עס שיינט, אז עס איז נישט געווען קיין שטאט אין פוילן וואס זאל נישט האבן געקויפט ביי אים סחורה. פון ווארשע, לעמבערג, ווילנע, פויזן און פון גאנץ פוילן, פלעגן קומען גרויסע סוחרים און קויפן אייזן אין זיין פירמע. אין די גרויסע מאגאזינען אויף דער קאָלאָנ־טאַיאַ און קאשטשושקא גאס איז אלע מאל געווען א גרויסע באוועגונג: באנען מיט וואגאנען סחורות, לאסט־אויטאס, פערד און וועגע־נער אן א שיעור. כמעט אלע אנגעשטעלטע און ארבעטער זענען געווען יידן. דאן קומען די אנדערע הורט סוחרים: העשקא מערין, אלפרעד שווארצבוים, פון די געציילטע בענדינער סוחרים וואס האבן פארקויפט סחורות דעם אנטיסעמיטישן פויזן. ווייטער קומען א. ק. ליווער, י. מ. קורלאנד, י. ב. גרונדמאן, מ. ל. גרונדמאן, לאנדנער, ש. י. מערין, שמואל ליווער, א חוץ א רייע קלענערע אייזן־סוחרים.

דער דאזיקער האנדלס־צווייג האט אריינגעבראכט אן אויפלע־בונג אין שטאט, סוחרים און וואיאזשארן פלעגן כסדר קומען איינ־קויפן סחורות.

ס'זענען געווען אין שטאט אויך א גרויסע צאל מעטאל־סוחרים פון צינק, בליי, מעש, קופער, וועלכע פלעגן אויפקויפן שמעלץ און אליין עס גיסן אין בלאקן. פון די באקאנטע סוחרים זענען געווען חיים וואלף שטיינהארט, בורשטין, שטיינהארט — טשארניצקי, חיים ליווער, געברידער גאלדבערג, די פירמע דוד ארליך — אברהם ליווער און אנדערע. בענדין האט נישט בלויז געהאנדלט מיט אייזן, נאר אויך פראדוצירט א גרויסע צאל אייזן־ארטיקלען.

זייענדיק נאענט צו די קוועלן פון די רוי־אייזן שטאפן, האט די שטאט אויך צוגעהאלפן צום אויפבוי פון א גרויסער אייזן און מע־טאל־אינדוסטרי. גאר שטארק האט זיך די אייזן אינדוסטרי אנטוויקלט נאכן יאר 1933, ווען דאס פוילישע יידנטום האט געפירט די גרויסע באיקאט־אקציע געגן האנדל מיט היטלער־ דייטשלאנד און נישט קוקנדיק דערויף, וואס בענדינער סוחרים זענען געווען שטארק פאר־בונדן מיטן דייטשן האנדלס־מארק, איז בענדין דאך געווען פון די ערשטע שטעט אין פוילן וואס האבן אמשטארקסטן באקעמפט דעם האנדל מיט דייטשלאנד. דאס האט טאקע געבראכט אן אויפלעבונג אין דער אינדוסטרי און צום אויסארבעטן נייע אינדוסטרי־ארטיקלען, וועלכע מ'האט ביז דאן געבראכט פון דייטשלאנד־ און א פאר צענטליק פאבריקלעך האבן פראדוצירט: בוי־ און מעבל באשלעג, נעגל, קייטן, שלעסער, דראט, שרויפן, קלאמקעס, צינק־ און אייזן־וויאדרעס.

די פיאנערן פון דער בענדינער אינדוסטריע זענען געווען ר' שלמה שיין און מאנעלע לאסקער. ר' שלמה שיין האט געהאט א געוועלב פון אייזן אויפן אלטן מארק 1. אין יאר 1860 האט ער אפגעקויפט א קליין פרימיטיוו פאבריקל פון נעגל אין סלאווקאָוו, ווו ס'האבן געארבעט עטלעכע ארבעטער. ער איז געווען נישט בלויז א גוטער סוחר, נאר אויך א פעיקער ארגאניזאטאר, אין אזוי בויט ער אויס פון זיין קליינער פאבריק אן אונטערנעמונג, איינע פון די גרעסטע אין זאגלעמביע, נאך זיין טויט האבן זיינע דריי זין: חיים (געשטארבן אין ישראל) מרדכי (איצט אין ישראל) און יצחק (אומגעבראכט) נאך מער פארגרעסערט די פראדוקציע, געארבעט מיט די מאדערנסטע מאשינען. די פירמע איז געווארן אן אקציען־געזעלשאפט (די אקציעס זענען געווען אין די הענט פון די ברידער). די פאבריק האט אויס־געארבעט: נעגל, דראט, שרויפן, קייטן, און לעצטנס אויך אנגעהויבן אויסארבעטן איידל־מעטאלן, מעש און קופער דראט. אין דער פא־בריק האבן געארבעט איבער טויזנט ארבעטער, פון זיי א 25 פראצ. יידן. אויך דער הויפט־אינזשיניער איז געווען א ייד. נישט געקוקט דערויף, וואס דער פוילישער ארבעטס־אמט האט נישט צוגעלאזט קיין יידישע ארבעטער אין דער שווער־אינדוסטרי, האבן דאך די ברידער שיין, געפועלט אז א געוויסע צאל יידן זאל קאנען ארבעטן אין זייער פאבריק. א דאנק די שיינס האט דער הכשרה־קיבוץ אין סלאווקאוו געקענט זיך אנטוויקלען און ווערן איינער פון די בעסטע הכשרה־פונקטן פאר די פוילישע חלוצים. כמעט 50 פראצ. פון די חברים אין קיבוץ האבן געארבעט אין דער נעגל־פאבריק ביי די שיינס. אויך די 80 ביורא־אנגעשטעלטע זענען געווען יידן. די פא־בריק האט אויך א דאנק אירע גוטע אויסארבעטונגען געהאט אן עקספארט קיין אויסלאנד.

עטלעכע יאר פאר דער מלחמה האט איינער פון דער פאמיליע שיין געעפנט א נעגל־פאבריק אין בולגאריע.

א צווייטער פיאנער פון דער אייזן־אינדוסטרי איז געווען מא־נעלא לאסקער, וועלכער האט צוזאמען מיט משה הערש גוטמאן (דער מאן פון בלומעלע סענדערס)געגרינדעט אין יאר 1890 די

„דרויטשארניע", וועלכע האט זיך געפונען אויף דער מאלאכאוויסקי גאס בייַ דער סטאציע, וווּ ס׳זענען אויסגעארבעט עטוואראן נעגל און קייטן. אין 1910 איז די פאבריק אָפגעברענט געווארן.

צו די גרויסע פאבריקן האט אויך גהאערט די קאבל־פאבריק, איינע פון די גרעסטע אין פוילן, געגרינדעט דורך דעם יידישן אינזשיניער גאלדשטאב, מיט פוילישן קאפיטאל. אין דער פאבריק האבן בעארבעט איבער 1.200 ארבעטער, אלע קריסטן, נאר א טייל פון די ביורא־באאמטע זענען יידן.

אויך שמעון פירסטענבערג איז געווען אייגנער פון די פיאנערן פון דער פוילישער אינדוסטרי. א פעאיקער סוחר און גוטער ארגאניזאטאר. אין 1920 האט ער אפגעקויפט בייַ א דייטש אין קעניגסהוטע א קליין פאבריקל פון צינק־ווייאדרעט און עס איבערגעפירט קיין בעג־דין, וווּ ער האט שוין געהאט אפגעקויפט די צינק פאבריק פון טולמעס אפּהיים, און אין א קורצע צייט ארום עס אויפגעבויט אלס איינע פון די מאדערנסטע פאבריקן „די פוילישע אנשטאלטן פאר צינק אויס־ארבעטונגען" איז געווען פון די ערשטע אין פוילן פון דעם סארט, וווּ ס׳איז פראדוצירט געווארן: פארצינקטע בלעך, און פארצינקטע וויאדרעס. בעאאט א אפּזאץ מארק וווייט מחוץ די גרענעצן פון פוילן.

אין דער פאבריק האבן בעארבעט 1.500—1.200 ארבעטער, פון זיי א 250 יידן, חוץ 100 יידישע ביורא־אנגעשטעלטע. שמעון פיר־סטענבערג (אויך די שיינס) איז געווען אן אויסנאם צווישן די יידישע פאבריקאנטן, וועלכע זענען געווען בדרך כלל וויייט פון יידישן לעבן, און נישט באשעפטיקט קיין יידישע ארבעטער אין זייערע פאבריקן. ער האט גענומען אן אקטיוון אנטייל אין יידישן געזעלשאפטלעכן לעבן אין שטאט. א גרויסער נדבן. איינער אליין אויפגעבויט די גרוי־סע יידישע גימנאזיע, נישט געווען אין שטאט קיין סאציאלע אונטער־נעמונג וואס זאל נישט געניסן פון זיין אונטערשטיצונג.

אויך אין זיין פאבריק האט ער זיך באמיט צו באשעפטיקן וואס מער יידן, איבערהויפט אויף אנפירנדיקע פאסטנס; אינזשענירן, מייסטערס, מאגאזיניערן א. אז. וו. ׳יעדער יייד וואס האט זיך געווענדעט נאך ארבעט אין פאבריק, איז געווארן צוגענומען. עס איז שיעור נישט געקומען צו א שטרייק פון די פוילישע ארבעטער, וועלכע האבן פראטעסטירן קעגן באשעפטיקן אזוי פיל יידן אין פאבריק, אין דער צייט וועז ס׳האט גהאערשט א גרויסע ארבעטסלאזיקייט בייַ די פוי־לישע ארבעטער.

פירסטענבערג האט נישט מורא געהאט פארן פוילישן ארבעט־אמט, און אריינגענומען אין פאבריק יידן.

אינטערעסאנט איז אז יידישע ארבעטער זענען ביז יאר 1920 נישט געווען בנמצא אין דער שווערער — וויי אויך מיטעלער אינדו־סטרי אין זאגלעמביער קרייז, אין די קוילן גרובן, וויי אויך אין די דאמבראוער אייזן־הוטעס זענען קיין יידישע ארבעטער נישט צוגע־לאזט געווארן. ערשט אין 1924, וועז ס׳קומט קיין בעגדין דער הכ־שרה קיבוץ בעלונגט א טייל פון זיי צו באקומען ארבעט אין דּ׳ וואלצן־און צינק־פאבריקן א דאנק שמעון פירסטענבערגן וועלכער האט א סך געהאלפן דעם קיבוץ בארואאוו מיט געבן ארבעט אין זיין פאבריק. אויך אנדערע יידישע פירמעס, ווי די פוטער־פאבריק „פאטאקאל", און די גרויסע אייזן סוחרים גוטמאן און מערין, האבן אויך גענומען חברים פון קיבוץ בארואאוו אויף ארבעט.

פירסטענבערג האט אויך אנגעהויבן בויען א גרויסע אייזן־הוטע אין בעגדין, נאר דאס ארבעט איז אינגעפרוירן געווארן צוליס דעם אויסברוך פונם קריג.

צו דער מיטעלער אינדוסטרי האט אנגעהערט: די פא־בריק „מייוועג", אייגנטימער: אברהם ליוווער, אינוואלד אין יעקב ניימארק, וועלכע האבן אויסגעארבעט טיילן צו ראוועךן. אין דער פאבריק האבן געארבעט 125 ארבעטער, פון זיי א גרויסע צאל יידן. צו די מיטעלע פאבריקן אין בעגדין קענען אויך צוגערעכנט ווערן די קייטן און שרויפן פאבריק פון די ברידער פייערמאן. אין דער פאבריק האבן געארבעט 125 ארבעטער. דער הויפט מייסטער איז געווען דער אלטער פאטער פון די פייערמאנס, וועלכער האט א מאל אליין שווער געארבעט, געווען א קאוואל, דערבייַ געגעבן די קינ־דער א גוטע דערציונג און בילדונג.

אייגנער פון די זין, הענריק, איז א דאנק זייַנע פעיקייטן געווארן דירעקטאר פון דער גרעסטער וואל פירמע: „צ. ג. שיין" אין ביליץ; דער צווייטער זון האט געארבעט אלס בוכהאלטער אין א גרויסער אייזן־פירמע; דער דריטער האט געעדיקט א טעכנישע שולע; די דריי ברידער האבן מיט זייערע פעיקייטן און קענטניש אויפגעבויט אייגע פון די שענסטע פאבריקן אין שטאט.

דאן קומען א רייַ קלענערע פאבריקלעך, וווּ ס׳האבן געארבעט פון 25—50 ארבעטער. פון די עלטעסטע איז געווען די וואש־ברעט־לעך פאבריק פון פלטיאל אונגער — און גאלדקארן. אין 1912 איז אונגער אויפגעקויפט אין לייפציג פארפולקאָמען זיך אין זיין בראנזשע. שפעטער זענען אנטשטאנען נאך צוויי וואש־ברעטלעך פאבריקן פון שווייצער און גליימאן. אויך שמעון פלעסנער איז געווען פון די ערשטע, וועלכע האבן אויסגעארבעט בויי־באשלעג.

עזריאל אפאטש־נסקי האט פראדוצירט בראטערן און באשלעג, די פירמע „דוד אונגער ליכטענפעלד", משה פלעסנער, שמואל ליי וועך ראבינאוויטש, משה פרעגער, „מעטאלפאל" (איינגגנטימער: איסר לאנדנער ־ האמבורגער) — אלע האָבן זיי אויסגעארבעט מעבל און בויי־באשלאג, שלעסער, בראטערן, קייטן א. אז. וו. אַנווען אויך א מעש־גיסעריי פון די ברידער פרידרין, וועלכע האט אויסגעארבעט מעשענע קלאמקעס און מערשערס.

זינט 1920 עקזיסטירט די פאבריק פון זילבער אויסארבעטונגען פון דער פירמע „באלימאוסקי און טענענבוים".

צו דער אייזן־בראנזשע־אינזטרי קאן מען אויך צורעכנען די צוויי אייזן־בעטן־פאבריקן, איינע פון העגדל גוטמאן, וועלכע האט עקזיסטירט זייט 1910, וואס האט פראדוצירט בעטן און קינדער ־ וועגעלעך. וווּ ס׳האבן געארבעט איבער 60 ארבעטער. די צווייטע פאבריק „אריף" (די אייגנטימער: דוד ליוונר, נחום ארנער און בענדעט פישל האט אויסגעארבעט בלעך־ און אייזן בעטן, וואש־טישן און דראט אויסארבעטונגען; אין דער פאבריק האבן גע־ארבעט איבער 70 ארבעטער. געווען אויך א דראט־שאטקעס פא־בריק פון אהרן לייב גרינוואלד. און עטלעכע גאלוואניזאציע און ניקל פאבריקן ווי סאנדעק ־ פערשטענפעלד און אנדערע. אויך די דריי שמערגעל פאבריקן פון קליינמאן, בוכווייץ און דאפנער קאן מען צורעכענען צו דער אייזן בראנזשע.

סך הכל האבן געארבעט 3.500 ארבעטער אין דער אייזן אינ־דוסטרי, פון זיי בלויז 400 יידן.

די כעמישע אינדוסטרי

די בראנזשע איז געווען, פארהעלטניסמעסיק, שוואך אנטוויקלט ביי אונז אין שטאט, אָבער פונדעסטוועגן האט זי געהאט צו פאר־צייכענען א געוויסן אנטייל אין פארשידענע כעמיש־טעכנישע ארטי־קלען, ווי צ. ב. — פארבן, צינקווייס, טעכנישע פעטצן, איילן, פא־קאסט, זייפן, ליכט א. אז. וו. נאָך אין יאר 1882 האבן די ברידער

אינוואלד געגרינדעט די ערשטע פארבן־פאבריק, וועלכע איז געווען טעטיק ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט מלחמה.

צווישן די אנדערע פארבן פאבריקן זענען געווען באקאנט די פון ניימארק גרינשפאן און פישל. נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה, אנט־שטייט די הוטע „פעניקס", וועמענס אייגנטימער: שפיגעלמאן — אינ־וואלד האבן אויסגעארבעט צינקווייס, אויך דער באקאנטער אינדו־סטריעלער שמעון פירסטענבערג האט שפעטער אנגעהויבן אויס־ארבעטן צינקווייס.

חוץ דער פירמע „פאטאקאל"" וואס האט אויסגעארבעט מאשין־אייל, זענען געווען נאך עטלעכע פאבריקן: בראנער, מערין, דאפנער־גערטנער און אנדערע וועלכע האבן אויסגעארבעט איילן אין פארבן. זייף פאבריקן זענען געווען דריי: פון די ערשטע איז געווען שלום ריכטער געגרינדעט אין יאר 1905 דאן בורשטין און ראזען. צו דער אינדוסטרי קאנען אויך צוגערעכנט ווערן די צוויי קאלך־אויוונס פון זיגרייך (איצט אין ישראל) און פראווער. בערך טויזנט ארבעטער, פון זיי א קליינע צאל יידן, און 200 יידישע באאמ־טע, זענען געווען באשעפטיקט אין דער בראנזשע.

די באקליידונגס אינדוסטרי

געווען אונטערנעמונגען, וועלכע זענען אנטשטאנען און זיך אנטוויקלט ביי אונז אין שטאט, נאר א דאנק דעם געברויך און קויפס־קראפט פון דער באפעלקערונג, באזונדערס פון ארבעטער און אנגע־שטעלטע אין אויבערשלעזיען.

אזוי ווי בענדינער יידישע סוחרים האבן געהאט די פעאיקייטן זיך איבערצוווארפן פון איין פאך צום צווייטן, און זיך צופאסן צו יעדער סיטואציע אויפן האנדלס־מארק, האבן זיי טאקע מיטן אנשלוס פון אויבערשלעזיע צו פוילן, באוויזן צו אנטוויקלען א גאנצע רייע פון קליינע אינדוסטרי פאבריקלעך, וועלכע האבן געפונען א גוטן אפזאץ־מארק אין דער גרויסער אויבערשלעזיע מיט איר מיליאָנען באפעלקערונג.

די בענדינער קאנפעקציע אינדוסטריע האט אין 90 פראצ. פרא־דוצירט פארן אויבערשלעזישן מארק, ספעציעל די דאמען מאנטל־קאנפעקציע, וועלכע איז געווארן גלייך זייער פאפולער מיט אירע ביליקע פרייזן, פונקט אזוי ווי אין פוילן זענען געווען באוווסט די בזשעזשינער הויזן מיט זייערע קאקנקורענץ־פרייזן, וועלכע זענען עקספארטירט געווארן אזש קיין ענגלאנד, אזוי איז אויך געווען מיט דער בענדינער דאמען־קאנפעקציע, מיט וועלכער קיינער האט נישט געקענט קאנקורירן. פון וואנען האבן זיך פלוצלונג גענומען אזוי פיל שניידער אין שטאט? ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען אין בענדין געווען באקאנט די צוויי מענער־שניידער: יואל שניידער אין בית המדרש געסל און ישראל טאמאשאווער ביי משה שטייערן אין הויז; זיי האבן גענייט זיידענע זשופיצעס אין געהאקטע כאלאטלעך פאר די גבירים. געווען נאך עטלעכע שניידערס וואס האבן גענייט פארן פאלקס־מענש, און א שניידער וואס האט גענייט „קורצע מלבושים" פאר דער אינטעליגענץ אין שטאט. געווען עטלעכע טאנדייט־שניידערס, וואס האבן גענייט הויזן און רעקלעך, וועלכע זענען פארקויפט גע־ווארן מיטוואך אין מארק־טאג, אויפן אלטן מארק, פאר די פויערים. געווען אין שטאט דאן געציילטע דאמן־שניידער, צווישן זיי דער „גאלדענער שניידער" פאר די גבירישע פרויען מיט פאריזער מאדעלן. געווען עטלעכע קאנפעקציע געשעפטן אויף דער קאלאנטאיא גאס: חיים לייב באלימאווסקי (געשטארבן אין ישראל) מערין, שלמה טיל א. אנד.

פלוצלונג איז די קאנפעקציע בראנזשע אויסגעוואקסן צו איינע פון די שטארקסטע אין שטאט, סיי מיט איר אומזאץ, סיי מיט די צאל באשעפטיקטע; אין יאר 1937 זענען אין דער נאדל־בראנזשע געווען באשעפטיקט איבער 1.500 ארבעטער. טויזנטער דאמען־מאנטלען זענען יעדע וואך געשיקט געווארן קיין קאטאָוויץ, כאָ־זשאוו, מיסלאָוויץ און אנדערע אויבערשלעזישע שטעטלעך. וויפל די ביליצער און טשענסטאכאווער קאנפעקציע־פאבריקן האבן פרובירט ארויסשטופן דעם בענדינער קאנפעקציאניסט פון אויבערשלעזישען מארק, איז עס זיי נישט געלונגען. חוץ דעם, איז צוויי מאָל אין חודש — דעם ערשטן און פונפצענטן — ווען די אויבערשלעזישע ארבעטער האבן באקומען אויסגעצאלט זייער ארבעטס־לוין, פלעגן זיי קומען אין די טויזנטער קיין בענדין און סאסנאוויעץ איינקויפן קליידונג, ספעציעל דאמען־קאנפעקציע, מאנטלען און קליידער, וועל־כע זיי האבן באקומען ביי אונז מיט 75—50 פראצ. ביליקער ווי אין קא־טאוויץ.

די דערשיינונג האט גורם געווען, אז ביי דער בראנזשע איז אנט־שטאנען א געהילפס־פאך פון „רופערס", — אנגעשטעלטע אין די געשעפטן, וועלכע האבן אפגעווארט דעם שלעזישן קונה, ביי די אין שטאט אָנקומנדיקע באנען, און זיי פירן אין די געשעפטן; דער „רופער" האט נישט באקומען קיין סטאבילע פענסיע, נאר געארבעט אויף פראוויזיע, וואס עס האט זיך אים בעסער געלוינט. געווען „רו־פער" וועלכע זענען געווען קינסטלער אין פאך. פון זיי האט זיך פארלאנגט, אין דער ערשטער רייע, דאס קענען די שפראך פון אוי־בערשלעזיער, וואס איז געווען א מין זשארגאן פון דייטש און פוי־ליש א דאנק וואס עס איז זיי לייכטער געווען צו באאיינפלוסן דעם קונה. די „רופערס" האבן שנעל באהערשט די „שפראך", און מיט זייער געשיקטקייט און רירעוודיקייט, אריינגעפירט אפילו נייע טערמינען ,וועלכע זענען איבערגענומען געווארן דורך דער שלעזי־שער באפעלקערונג.

די דערנערונגס אינדוסטרי

צו דער אינדוסטרי געהערן: תבואה־ און קאשע־מילן, ביר ברוי־ערען, אייל־ און קאקאס־פאבריקן, שאקאלאד־ און צוקער־אויסאר־בעטונגען. אונזער טייך פשעמשא האט נאך פון די אלטע צייטן גע־שפילט א וויכטיקע ראלע ביי דער אנטוויקלונג פון דער שטאט. שוין אין די אלטע כראניקעס געפונען מיר, אז ביי די ברעגעס פון דער פשעמשא האבן זיך געפונען וואסער־מילן, אויך די ביר־ברויערייען, וועלכע האבן פארברויכט א סך וואסער האבן זיך ביי אונז אנטוויקלט א דאנק דעם טייך, וואס איז געווען א גוטער וואסער־רעזערוווואר. אין בענדין זענען געווען 6 תבואה־מילן; די עלטסטע פון זיי — בא־זשיקאווסקים וואסער־מיל ביי די „סטאווידלעס", אויף די גראבלעס. צו די גרעסטע מילן האט געהערט די „מערקורא" פון אברהם ליווער און חיים מיטלים, דאן קומט די מיל פון די ברידער שלום, דוד לאסקער און אברהם ניעמיעץ. אויך פאטאקס דאמף־מיל איז געווען פון די גאר אלטע מילן, און איז שפעטער אפגעקויפט געווארן דורך קלמן ליווער און איבערגעארבעט אויף א מאדערנער מיל געטריבן דורך עלעקטריע. די פינפטע מיל איז געווע איטשע מאיר שענבערגס אויף דער מאנדזעווער גאס, און די זעקסטע — א קריסטלעכע, קלאפ־צעס, וועלכע איז אָבער תמיד געווען אין ארענדע אין יידישע הענט, (איציק פרידלער און הענעך עפשטיין). די אלע מילן זענען כמעט גע־ווען מאדערן איינגעריכטעט, און האבן פארברויכט נאר א 75 ארבע־טער, פון זיי 50 פראצ. יידן. געווען אויך עטלעכע יידישע מילנער

מייסטערס פון זיי באקאנט ה׳ גאלדמינץ, א גוטער מילן בויער (איצט אין ישראל.

נישט געקוקט דערויף וואס די בענדינער מילן האבן געקענט מיט זייער פראדוקציע באשפייזן די שטאט מיטן אומגעגנט, האבן דאך זיך געפונען ביי אונז א גרויסע צאל מעל סוחרים, וועלכע פלעגן ברענגען מעל פון פויזן, וואס האט זיך אויסגעצייכנט מיט איר גו־טער קוואליטעט און קאנקורירט מיט די היימישע מילן. צו די גרויסע הורט סוחרים האבן געהערט: מענדל דאמב, די פירמע לייביש ליווער און אליעזר קאכאן, לענטשנער, שמואל קראקאווסקי (איצט אין ענ־גלאנד), הערשל ליווער און באזשיקאווסקי, און נאך אנדערע.

אזוי ארום איז בענדין געווארן א צענטער פון מעל־הורט האנדל פארן גאנצן קרייז. געווען אויך עטלעכע קליינע קאשע־מילן ווי: הירש יוסף האלענדער, אפלערס, י. מ. שענבערג, און קלמן ליווער.

ביר ברויערייען זענען געווען אין שטאט דריי: די עלטסטע איז געווען סערצאזשעס ביי די וואסער בריק, ווו ס׳האבן געארבעט כמעט בלויז יידן; די צווייטע גרויסע ברויעריי פון אברהם טראפאווער און שוויצער וואס איז שפעטער געווארן א אקציע־געזעלשאפט, די דרי־טע פון שמשון ראזענבלום, אויף דער מאלאכאווסקי גאס. נישט ווייט פון בענדין האָבן זיך געפונע די גרויסע ברויערייען פון טיכא און זשיוויעץ מיט זייער גוטן ביר, אבער צוליב דער ביליגייט האט אונזער ביר געהאט א גוטן אפזאץ מארק אין גאנצן אומגעגנד, ספעציעל ביי דער ארבעטער באפעלקערונג.

צו די גרעסטע פאבריקן אין דער דערנערונגס אינדוסטרי האבן געהערט די פירמא „פאטאקאל" (דער גרינדער פון דער פאבריק ח. ד. פאטאק), וועלכע האט אויסגעארבעט עס־איילן און קאקאס פוטער. זייער פראדוקציע איז געווען באקאנט אין פארשפרייט איבער גאנץ פוילן.

געווען אין שטאט אויך גרויסע הורט־פירמעס אין דער קא־לאניאל־שפייז בראנזשע. צווישן די עלטעסטע איז געווען באקאנט אברהם ליווער מיט זיין גרויסן הורט לאגער פון געטריקנט פרוכט און געטריידעס, משה הירש פישל, שפעטער די באקאנטע גרויסע פירמע פון נחום צוקערמאן מיט זיין גרויס קאלאניאל־געשעפט. און די גרויסע לאגערן אין זיין אייגן הויז אויף דער קאלאנטאיא גאס. אויך מענדל פינטשעווסקי איז געווען פון די גרעסטע הורט סוחרים. שפעטער קומען צו משה ווייסבארט. נתן דוד לעדערמאן, חנה נונבערג, אברהם אויערבאך, מרדכי שאנצער, דוד זיגרייך, געצל שטייניץ און אנדערע. אין דער לעצטער צייט איז פון די אנגעזעענסטע און בא־דייטנדיקסטע פירמעס אין דער בראנזשע אין שטאט געווען די בא־קאנטע פירמע פון „א. האמפעל און נ. גאלדסבעל" אויף דער שוויענ־טאיערסקי גאס, וואס האט פארקויפט אין הורט: צוקער, הערינג, רייז, געטרוקנטע פרוכטן און אנדערע פראדוקטן. די פירמע האָט גע־האט אָפטיילונגען אין גאנץ זאגלעמביע, באשעפטיקנדיק צענדלי־קער ארבעטער און אנגעשטעלטע (אלע יידן). די פירמע איז געשטא־נען אין האנדלס־באציונגען מיט דער ברייטער וועלט: נארוועגיע, איטאליע, יוגאסלאוויע, דייטשלאנד. אין יאר 1932 האט אברהם האמפעל, אלס איבערגעגעבענער ציוניסט, פארלאזט זיינע גוטע גע־שעפטן אין אפגעפארן מיט זיין משפחה קיין ארץ־ישראל, ווו ער האט געפלאנצט א פרדס אין מגדיאל וואס ווערט באארבעט עד היום דורך זיין זון, מאטעק האמפעל.

אין צוזאמענהאנג מיט דער עליה פון א. האמפעל האט די זא־גלעמביער אנטיסעמיטישע צייטונג „איסקרא" געשריבן: „הלמאי טאָ־לערירט די רעגירונג אז יידן זאל פארן קיין ארץ־ישראל און נע־מען מיט זייערע קאפיטאלן, וואס זיי האבן דעראבערט אין פוילן?" אינטערעסאנט איז, אז באלד נאָך דעם איז דערשינען א געזעץ, אז עס ווערט באגרענעצט דאס ארויספירן געלד פון פוילן אן א דער־לויבעניש פונם מלוכה־אוצר.

דאס געשעפט וואס איז ווייטער אנגעפירט געווארן דורך נתן גאלדסאבעל. אהרן האמפעל (ביידע אומגעקומען) און יעקב לאסקער (ישראל) האט גוט פראספערירט ביזן סאמע אויסברוך פון דער צוויי־טער וועלט־מלחמה.

געווען אויך עטלעכע גרויסע קאווע־ברענערייען, ווי: האמער זלמן, האמער לייב וואלף, וויינשטיין חיים משה, גערטנער מאטל, זיסקינד יוסף, וויינשטיין יוסף ברוך, גרינבערג, שלמה ליווער און זיגרייך פישל א. אנד.

די שאקאלאד און צוקערלעך בראנזשע

בענדין האט געהאט א גרויסע צאל פאבריקן פון שאקאלאד און צוקערלעך, וועלכע האבן געשפייזט דעם גאנצן קרייז, און שפעטער אויך דעם נאענטן אויבערשלעזיען, א דאנק דער נאָנטקייט און גוטע קאמוניקאציע און טראנספארט מעגלעכקייטן, האבן די בענדינער איינ־גענומען דעם אויבערשלעזישן מארק, וועמנמס באפעלקערונג איז גע־ווען א גרויסער קאנסומענט פון זיסקייטן. להיפך צום פוילישן ארבע־טער פון זאגלעמביער קרייז וואס האט ווייניק פארדינט און געלעבט אין דחקות און אין שיכרות. דער אויבערשלעזיער איז אויך געווען בעסער קוואליפיצירט אין ממילא מער פארדינט, בכלל געלעבט אין בעסער באדינגונגען, און געווען א גוטער קאנסומענט פון אלעם, אנ־הויבנדיק פון מעבל, קליידונג ביז זיסקייטן.

די עטלעכע בענדינער פאבריקלעך האבן יעדן טאג ארויסגעשיקט זייערע אויסארבעטונגען קיין אויבערשלעזיע, און אויסגעארבעט האבן זיי אלץ, אָנהויבנדיק מיט קליינע דרוזשע ביז די פיינסטע שאקאלאדן, ארויסשטופנדיק פון אויבערשלעזישן מארק די גרויסע פאבריקן, וועל־כע האבן נישט געקענט אויסהאלטן די קאנקורענץ פון די קליינע פרי־מיטיווע פאבריקלעך. נאך אין יאר 1905 האבן שוין אהרן בער רעכט און שליווקא אויסגעארבעט שאקאלאד און צוקערלעך. שפעטער מיטן וווקס פון דער שטאט זענען צוגעקומען נייע פאבריקלעך פון חיים אביגדור צוקערמאן, א. ה. צוקערמאן, מ. מיצענמאכער, זלמן גראספעלד, (נפטר געווארן אין ישראל), א. בוכבינדער, שלום פלאוונער, מאיר קאזשימיערסקי, יוסף פילצער, דוד שטיינער, י. ד.גאלדשטיין, יצחק בוכבינדער, י. פרידמאן, לייבל לאנדער, אייזיק שטייער, ל. ראטשטיין, נ. מייטליס און אנדערע. די פאבריקלעך האבן באשעפטיקט פון 25—5 ארבעטער יעדע איינע, כמעט אלע מיידלעך. געווען נאך א צאל קלע־נערע פאבריקלעך, ווו עס האָבן געארבעט אויסער דעם בעל־הבית נאך צוויי דריי ארבעטער. בסך הכל האבן אין דער בראנזשע געאר־בעט 500 יידישע ארבעטער.

צום שלוס פון אונדזער איבערבליק זאל אונדז דערלויבט זיין צו דערמאנען די יידן, וואס האבן שווער געארבעט אויף זייער פרנסה, אבער מיט זייער ענערגיע און פלייס געהאלפן פארשפרייטן די בענ־דינער קליין אינדוסטרי אויסארבעטונגען, ווייט ווייט אויסער די גרע־ניצן פון דער שטאט; דאס זענען געווען די „הויזירער", וואס זענען נישט געווען ענלעך צו די אמאליקע יידישע דארפס־גייער, אדער פע־דלער, וועלכע פלעגן קויפן און פארקויפן מציאות דער „הויזירער" איז געווען א ריין זאגלעמביער דערשיינונג, וואס איז אנטשטאנען א דאנק דעם עקאנאמישן און סאציאלן כאראקטער פון דער זאגלעמביער און אויבערשלעזישער באפעלקערונג, וועלכע איז באשטאנען צום גרעסטן טייל פון 80 פראצ. ארבעטער און אנגעשטעלטע.

יעדן טאג פלעגן די הויזירער זיך לאזן אין די הונדערטער מיט דער באן קיין קאטאוויץ, און פון דארט ווייטער אין אלע שטעטלעך און דערפאר, ביז דער דייטשער גרענעץ, און אויך אין דעם נאענטן גא־ליציע.

די הויזירער האבן דעם ארבעטס־מענטש און פויער געבראכט אין שטוב אריין אלץ אין וואס זיי האָבן זיך גענויטיקט, אין דאס אויף גוטע באדינגונגען. די דאזיקע יידן האבן געארבעט ערלעך און שווער פון פארטאג ביז שפעט אין דער נאכט; איינער איז נישט אריין אין צווייטנס תחום, נישט געפירט צווישן זיך קיין קאנקורענץ, דער האט פארקויפט גאלאנטעריע, דער צווייטער שטאפן, דער דריטער מעבל, א. אז. וו.

די הויזירער זענען געווען ארגאניזירט ביים קליינהענדלער פא־ריין; שווער איצט פעסטצושטעלן זייער צאל, אבער זיי זענען געווען א סך הונדערטער. באקאנט איז דאס ווערטל וואס איז ארומגעגאנגען אין שטאט: ווען דער הויזירער מאכט חתונה א טאכטער האט ער דעם חתן געגעבן נדן א דארף, דאס הייסט — אים אפגעטרעטן א דארף צו הויזירן... אין דעם וויץ איז געלעגן פיל אמת, ווייל יעדער הויזירער איז געווען א בעל הבית אין זיין דארף, ווו די קליענטן האבן צו אים געהאט דעם גרעסטן צוטרוי; האט דאך דער ייד זיי געבראכט אלץ אין שטוב אריין און נאך אויף אויסצאלן און פיל ביליקער ווי אין די דייטשע און פוילישע געשעפטן.

די יידישע בענק

נישט די רוסישע און אויך נישט די פוילישע רעגירונגען האבן געוואלט, אדער זיך באמיט צו געבן הילף דעם יידישן האנדל און אינ־דוסטרי; די אנטיסעמיטישע שיטה פון דער פוילישע רעגירונג איז דאך געווען צו שטערן די אנטוויקלונג פון יידישן האנדל מיטן ארויפלייגן שווערע שטייערן, נישט געבן דערלויבענישן צו בויען פאבריקן א.אז.וו. אבער יידן האבן זיך ווי עס איז אן עצה געגעבן. ערגער איז אבער געווען מיטן קרעדיט, ווייל דער מסחר אין פוילן אין אלע בראנזשעס האט זיך בדרך כלל געפירט אויף קרעדיטן פון 3 ביז 6—5 חדשים, און די גרויסע מלוכה בענק: „באנק פאלסקי", אדער „באנק גאספאדאר־סטווא קראיאוועגא" האבן נישט געגעבן הלואות אדער געוואלט מאכן דיסקאנטע. אפילו אין דער „ווארשאווער האנדלס באנק", וועלכע איז געווען פון די ערשטע בענק אין שטאט נאָך פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האט באקומען קרעדיט נאר א גרויסער סוחר. דאקעגן האט דארט דער קליינער סוחר נישט געהאט קיין דריסת רגל.

אבער בענדינער יידן האבן פארשטאנען צו שאפן אייגענע הילפס־ארגאנען, ווי די יידישע בענק, וועלכע האבן טאקע געשפילט א באדייטנ־דיקע ראלע אין דער ענטוויקלונג פון דעם האנדל און אינדוסטרי אין שטאט. די ערשטע באנק וואס איז אנטשטאנען איז געווען די „יידישע ליי און שפאר־קאסע" וועמנעס פרעזעס איז געווען סערצאזש, אייגנ־טימער פון דער ביר־ברויעריי, הגם זי האט אפשר געטראגן מער א פריוואטן, ווי א געזעלשאפטלעכן כאראקטער. די רוסישע מאכט האט דאן פארווערט די באנק צו מאכן דיסקאנטא־אפעראציעס, אבער דאך האבן יידן סוחרים דארט באקומען קרעדיט. נאך פאר דעם זענען געווען עטלעכע פריוואטע „קאנטארן" (ווי מייטליס־פאטאק), וועלכע האבן געבארגט געלט אויף צינזן קעגן גוטע פארזיכערונגען, ווי משכנתאות אויף הייזער, מאשינען א. אז. וו. אויך בערגמאן און משולם ליווער אייגנטימער פון אייגענע גרויסע צעגעלניעס האבן אויך געהאט א קאנ־טאר, דאס זעלבע פראווער און ווינער.

אין יאנואר 1913 איז געשאפן געווארן די יידישע באנק האנדל און אינדוסטרי „קעגנזייטיקע קרעדיט געזעלשאפט", וועלכע האט זיך געשטעלט פאר אן אויפגאבע צו העלפן דעם קליינעם פאבריקאנט און סוחר. מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האט זיך די באנק ליקווידירט.

נאך פוילנס באפרייאונג, ווען דער מסחר און אינדוסטרי האבן זיך שטארק צוואקסן אין שטאט, זענען אַנטשטאַנען א רייע יידישע בענק וועלכע האבן געלייסטעט א גרויסע און וויכטיקע ארבעט ביים געבן קרעדיט די יידישע סוחרים.

צו די ערשטע בענק געהערן די „האנטווערקער באנק", „באנק ספולדזשעלטשע", וועמנס פרעזעס פירסטענבערג האט זי שטארק אונטערשטיצט, דירעקטאר פון דער באנק איז געווען ה.ל. גאלדשטיין די באנק האט ספעציעל אונטערשטיצט די גרויסע צאל האנטווער־קער פון בענדין.

שפעטער איז אנטשטאנען אויף דער סאנטשעווסקי גאס די „באנק קרעדיטאווע". פרעזעס איז געווען יעקב גוטמאן און דירעקטאר — מאטל טענענבוים. די באנק האט געגעבן קרעדיט די קליינע סוחרים און קליינהענדלער. אויך די „ספולדזשעלטשע באנק דיסקאנטאווי" וועלכע איז געגרינדעט געווארן אין יאר 1927 ביים קליינהענדלער פאריין האט אנגעפירט א גרויסע הילפס־קרעדיט־טעטיקייט פאר דעם קליינהענדלער. פרעזעס פון דער באנק איז געווען: ברוך בראמא, איז דער פארוואלטונג: גרשון רעכניץ, הלל באלימאווסקי, משה לאסק, יוסף רוס, יהושע קליינמאן. דירעטאר איז געווען קאנער מענדל, און שפעטער, ביז 1939 — א. ברוקנער (ישראל). צו די גרויסע בענק האט געהערט דער „באנק קופיעצקי" וועלכע איז געגרינדעט געווארן אין יאר 1926, און געפירט א פארצווייגטע טעטיקייט אויפן קרעדיט־גע־ביט פאר סוחרים. די לעצטע פארוואלטונג איז באשטאנען פון: פרע־זעס קלמן ליווער, דוד סקאטשילאס, דוד סקורניק, טוביה שפירא; אין ראט: פרעזעס — ישעיהו ראטנער, י. מ. קורלאנד, שלמה יצחק רינסקי, י. מ. גאנצווייך, מענדל דאמב, הענדל ערליך.

געווען נאך פריוואטע בענק. וועלכע זענען געווען אנגעשלאסן אין דער „צענטראלע פון דעם רעוויזיאנס־פארבאנד" אין ווארשא. דאס זע־נען געווען די „ווזאיעמני קרעדיט", וועלכער האט אנגעהערט צו דער משפחה פראכטצווייג, די באנק פון בינם שפירא און הרשקה ביאלקה און די באנק פון משה קאצענגאלד מיט שותפים.

די 10 יידישע פאלקס בענק האבן נישט באקומען קיין אונטער־שטיצונג פון וועלכע ס'איז פוילישע מלוכה־באנק. זיי זענען געווען אנגעשלאסן אין איינע פון די צוויי צענטראלעס פון דעם „רעוויזיאנס פארבאנד" פון די קאאפעראטיווע בענק אין ווארשע, (אויף רימאר־סקע 19 און מאריאנסקא), אונטערגעשטיצט פונם „דזשאינט". די פאלקס בענק זענען געווען א גרויסע ברכה פאר דער גאנצער יידישער בא־פעלקערונג.

„מ'האָט פרנסה"

מיר האבן דא געשילדערט בקיצור דעם אנטוויקלונגס־וועג פון דעם יידישן האנדל און אינדוסטרי פאר די לעצטע יארן אין בענ־דין. אוממעגלעך צו דערמאנען די אלע יידן וואס האבן געהאלפן אנט־וויקלען דעם האנדל אין שטאט און אויסצורעכנען אלע פאבריקלעך; נישט געווען קיין הויז אין בענדין, וואס זאל נישט האבן געהאט א פאבריקל, ווייל אלץ האבן בענדינער יידן אויסגעארבעט: קנעפ, שפיגלען, באקאליט (2 פאבריקלעך) הענטשקעס. דאמען־ און מע־

נער־וועש, שנוראוואדלעס, קינסטלעכע בלומען, שפילווארג און גא־
לאנטעריע, בערשטן, שטריק (2 פאבריקלעך), קארטאנאזש א.אז. וו.
געווען אויך עטלעכע גרויסע דרוקערייען, ווי ס׳זענען געדרוקט ג׳־
ווארן צייטונגען און ביכער, ווי זיידנער, הערשל בלומענפרוכט פון
מאנדזשעווער גאס, בלומענפרוכט פון קאלאנטאיא גאס, שפיגעלמאן,
גאלענזער, און אנדערע.

די שטאט האט געלעבט און געשאפן מיט א דינאמישן טעמפּא.
יידן האבן געארבעט און געהאט פרנסה, אפילו די יוגנט האט נישט
געוווסט צו גיין לייד־יק ווי אין רוב פוילישע שטעטלעך; שוין פון
דער פריסטער יוגנט אן, — ווער ס׳האט נישט געלערנט האט געאר־
בעט, און נישט געפאלן צו לאסט די עלטערן.

בענדין איז געווען א שטאט וואס האט געלאקט מיטן צויבער ווארט
„מהאט פרנסה". אזוי איז די שטאט געוואקסן און זיך אנטוויקלט
צו איינער פון די איינצלנע שטעט אין פוילן, ווו דער האנדל און
אינדוסטריי האבן געבליט און געגעבן פרנסה טויזנטער יידישע מש־
פחות.

צבי קיסנער / לינת־החולים

(קימפעטארן אין מושב־זקנים אנשטאלט)

א ין 1906 האט א גרופע יונגעלייט געגרינדעט אין שטאט א „ביקור־חולים", ווען מען איפגאבע עס איז געווען צו באזוכן איינזאמע קראנקע, וועלכע האבן זיך נעמיטיקט אין מעדיצינישע הילף: באזארגן א דאקטאר אויף נעכטיקן בייס קראנקן ווען נויטיק, ספעציעל האבן די מיטגלידער פון „ביקור־חולים" געהאלפן די ארעמע באפעלקערונג און ארבעטער־היימען, ווו דער מאן האט געמוזט גיין צו דער ארבעט, און אין שטוב איז געבליבן א קראנקע פרוי, און ווו עס האט ס׳רוב געפעלט דער גראשן — האבן שוין די מיטגלידער געזארגט, אז עס זאל זיין דאס נויטיגסטע. שפעטער, ווען די צאל מיטגלידער האט זיך פארגרעסערט, ווערט די ארבעט אויסגעבריטיגט. דער נאמען ווערט געענדערט אויף „לינת־החולים", וועלכע קויפט דאן א הויז „אונטערן בערג" אויף דער פאדזאמטשע גאס, דארט ווו עס האט געווינט דער ארעמסטער טייל פון דער באפעלקערונג. אין דעם הויז ווערט געעפנט דאס ערשטע יידישע קימפעטארן אנשטאלט, ווו יעדע פרוי קען אנגענומען ווערן אן אפצאל.

די פארוואלטונגג און א גרופע גרינדער אין אקטיוויטעט „לינת החולים" טויער.
ההנהלה וקבוצה של מייסדים ופעילים של „לינת החולים".

עס שטייען פון רעכטס צו לינקס: קוטנער, גוטמאן, טראוב, זילבערשטיין (ישראל), וויינצענבערג, גאספריד, פערשטענפעלד, לאודאן.
2־טע רייע: ברעדין, א. הלל־פישל, פאזמאנסיר, מ. ראזענבלום, ל. ראזענבלום, זעלמאנאוויטש, שווייצער. דאפנער.
3־טע רייע: פרוי האפפעל, פרוי ווערדיגער, פרוי יאקאבאוויטש, פרוי צוקערמאן, י. ראזענער, פרוי גרונדמאן, פרוי זילבערשאץ, פרוי אפשטיין.
4־טע רייע: פרוי בלומענפרוכט, בלומענפרוכט, לוין, לנדאו, אייזענמאן, רעדאקטאר י. לעווקאוויטש, פרוי קראקאווסקי.

שפעטער פארברייטערט זיך דער „לינת־החולים" און עס ווערט צוגעבויט נאך א הויז, ווו עס גייט אריין דער „מושב־זקנים" און אויך אן אייגענע שול. אינטערעסאנט, אז דער „לינת־החולים" האט זיך אויסגעהאלטן פון די קליינע חודש אפצאלן פין דער יידישער באפעלקערונג, ווי אויך פון די אפטע בלימל־טעג וואס דער „לינת החולים" פלעגט איינארדנען אין די זומער חדשים, וואס פלעגן אריינברענגען גרעסער סומעס. ערשט נאך פוילנס אנטשטייונג האט די געזעלשאפט באקומען צוגעטיילט א סובסידיע פון שטאט־ראט און פון דער קהלה.

ביים איינגאנג פון הויז איז געווען איינגעמויערט א מארמאר טאוועל, ווו עס זענען געווען אויסגערעכנט די גרינדער פון „לינת החולים": הרב יששכר ב. גראבארט, משה ראזענבלום, משה קיסנער, לייביש מארמאר, משה נטע שוויצער, אברהם משה טראוב, אברהם הלל פישל, שמעון ברעדין, ישעיהו ראטנער, א. אנ. וואס ס'איז שווער איצט געדענקען זייערע נעמען.

אין 1926 האט דער „לינת חולים" געפייערט זיין 20 יעריקן יובילייי און גלייכצייטיק דער געבורט פון טויזענסטן קינד אין דעם קימפעטארן אנשטאלט.

אויף דער פייערונג זענען אויסגעוויילט געווארן דריי ערן־מיטגלידער פאר זייער אונערמידלעכער ארבעט, דאס זענען געווען: ד"ר פערבער, משה ראזענבלום אין משה קיסנער. פון די אקטיווע טוער פארן „לינת חולים" איז ווערט צו דערמאנען: יענקל גוטמאן, שמואל לאודאן, ישראל יצחק ווייצענבערג, שמעון קרוק, ישראל יצחק פרייבערג, משה מאיר זאקס, ח. לאנגפוס, הערשל בלומענפרוכט, שלמה רייכמאן, אייזיק גיטלער, דאפנער און אברהם זילבערשטיין (ישראל). פון די פרויען האבן זיך אויסגעצייכנט: קראקאווסקי, זילבערשאץ, צוקערמאן, גרונדמאן, האמפעל און בלומענפרוכט. די הויפטארבעט האבן אנגעפירט דער סעקרעטער לייבל ראזענבלום אין ד"ר פערבער, וועלכער איז ביז דער לעצטער מינוט געשטאנען אויף זיין פאסטן אין שפיץ פון דער גינעקאלאגישע אפטיילונג, מיט דער מיטהילף פין די צוויי אקו־שערקעס — קאפלאוויץ אין ארבעסמאן.

א גאלד / לינת הצדק - מושב־זקנים

(„דאָבראָטשינאָשטש")

שוין אין 1900 איז אין בענדין געווען א לינת־צדק, ווסא האט זיך געפונען אויף מאנדזשעווער גאס; אין עטלעכע צימערן זענען געשטאנען אייזערנע בעטלעך מיט שטרויענע שעניקעס, אי־בערגעצויגן מיט ווייס בעטגעוואנט.

דער לינת־הצדק האט געדינט פאר בכבודיקע אורחים, וואס פלעגען קומען אין שטאט, און צוליב זייער מאטעריעלע לאגע אנקומען צו אן אומזיסט נאכט־לעגער; דער אורח פלעגט ברענגען א קוויטל פון גבאי, און דער שמש האט אים דאן אנגעוויזן זיין ארט צו שלאפן. די אורחים האבן אויך באקומען אומזיסט נאכט־עסען און פרישטיק, ברויט מיט טיי.

אויסגעהאלטן האט זיך דער לינת־צדק פון מאנאטלעכן אפצאל, וואס א שטענדיקער אינקאסענט פלעגט צענויפזאמלן ביי די בעלי־בתים.

אין 1905 האט זיך דער לינת־הצדק פארברייטערט און איין צימער פארוואנדלט אין א יתומים הויז, ווו עס זענען אנגענומען געווארן נאר יינגלעך יתומים פון 4 יאר. דער גבאי איז דאן געווען ר' ישראל יצחק מינץ, וועלכער האט געהאט אין שטאט א גרויס קאלאניאל־געשעפט אויף דער יאטקע גאס; נישט געקוקט דערויף וואס ר' ישראל פלעגט גיין אנגעטון אין א ווייס געפרעסט העמד מיט א שווארץ שניפסל (וואס איז אין יענע יארען געווען טריפה ביי די חסידים), דאך האט מען געהאט פאר אים דרך־ארץ. דער גבאי האט צוקאאפטירט נאך צוויי בעלי־בתים, און דאס איז געווען דער קאמיטעט.

אין יאר 1906 איז דער לינת־הצדק אריבער צו יחיאל ווינערן אין הויז, אין א גרויסן לאקאל פון 12 צימערן, ווו עס האבן זיך שוין געפונען 30 יתומים און 10 זקנים. די יתומים האבן געטראגען א ספע־ציעלן אוניפארם, צייגענע חאלאטלעך אין פירקאנטיקע היטלעך. דער שמש פלעגט די קינדער פירן יעדן טאג אין תלמוד־תורה, ווו זיי האבן באקומען זייער דערציונג און „בילדונג". די גבאים מינץ, ר' איציק גאלד, אליעזר באזשיקאווסקי אין מאיר בערי, האבן דאן גשאפן א פרויען־קאמיטעט, וואס האט געהאלפן זאמלן געלד, ווייל די איינקונפטן פון מאנאט אפצאל און פון די נדרים האט נישט געקענט דעקען די גרויסע אויסגאבן, וואס די אינסטיטוציע האט געהאט.

די פרויען חוה וינער, לאה קאמינער, מירל זאיאנץ א. אנד. פלעגן זיך פארנעמען מיט זאמלן פראדוקטן, קליידונג, שיך. באזונדערס איז ווערט צו דערמאנען די פרוי זיספעלד, וועלכע האט זיך שטארק אפגעגעבן מיט די יתומים, פלעגט זיי וואשן און קעמען און זען זיי זאלן גיין ריין אנגעטון.

אין יאר 1912 האט דער לינת־הצדק, אונטערן פראטעקטאראט פון באקאנטן נדבן ר' הענדל נונבערג אין ד"ר ווייניצי הער, איינ־געארדענט א בלימל־טאג וואס האט אריינגעבראכט א גרעסערע געלט־סומע. די יתומים זענען דארט דערצויגען געווארן ביז 12 יאר, און שפעטער זענען זיי צוגעטיילט געווארן צו בעלי־מלאכות און די גאנץ פעיקע — אין העכערע שולן.

נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען עס איז צוגעקומען א גרע־סערע צאל יתומים, האט זיך אין שטאט געשאפן א קאמיטעט וואס האט זיך גערופן „דאבראטשיננאשטש", אין וועמענס שפיץ עס זענען געשטאנען ד"ר ווייניצי הער, צירעלע שיין, פרוי פאראדיס־טאל, יעקב גוטמאן א. אנד. פון אנפאנג איז די ארבעט פון קאמיטעט באשטאנען אין אויפשטעלן א קיך פאר דער ארעמער בא־פעלקערונג, שפעטער אויך אין דער זארג פאר די יתומים אין שטאט. א דאנק דער איבערגעגעבענער ארבעט פון פרוי צירעלע שיין, איז ענטשטאנען אין שטאט אין אויפגעבויט איינע פון די שענסטע געביידעס אין פוילן — דאס „יתומים הויז", א גרויס 3־שטאקיק הויז, איינגעארדענט לויט דער לעצטער טעכניק, מיט אלע נויטיקע איינריכ־טונגען וואס א מאדערן קינדער־היים דארף האבן.

די דייטשען האבן פארוואנדלט דאס הויז אין א טרערען אינזל פארן זאגלעמביער יידענטום; עס האט געדינט ווי א דורכגאנגס־לאגער פאר אלע בענדינער יידן קיין אושוויץ.

1-טע רייע: באזשיקאווסקי, צוקערמאן, פירסטענבערג.
2-טע רייע: מאנטאג, שטראכליץ, אפעלבוים, פישער, זיסמאן.
3-טע רייע: בראנער, רעמבישעווסקי, פאטאש, האמפעל, בוכנער, גאלדשטיין, יאכימאוויטש, שפיגעלמאן.
4-טע רייע: פרידלער, פראכטצווייג, מינץ, פרידלער, לעמבערג, מערין, קוגעלמאן.
5-טע רייע: זילבערשטיין, גוטענשטיין, גיטלער, יאסקאראוויטש, גראנעק.

ד. ל. / די „גמילות חסד" קאסע

פון די פאפולערסטע אינסטיטוציעס אין שטאט. נאך אין יאר 1912 איז געגרינדעט געווארן בייַ נחום צוקערמאן אין הויז א שול „אהבת חסד"; מיט דער צייט האבן די גבאים געשאפן א „קופה קטנה", ווו די ארעמע מיטגלידער האבן באקומען א גמילת חסד, אבער דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האט אויבערגעריסן די טעטיקייט. אין 1920 האט די קאסע באנייט אויר טעטיקייט, אבער אין א קליינעם לאקאלן מאסשטאב. ערשט אין יאר 1921 זענען זיך אין „אהבת חסד" צוזאמענגעקומען אייניקע טויזנט, וועלכע האבן באשלאסן צו גרינדן די „גמילת־חסדים" קאסע. עס ווערט דאן גערופן א גרעסערע פארזאמלונג, אויף וועלכער ר' נחום צוקערמאן האט געשאנקען דעם לאקאל אלס אייגענטום פון דער קאסע. עס ווערן באלד אויפ'ן ארט געשאפן עטלעכע טויזנט זלאטעס, און עס ווערט אויס־געווועלט א פאוואלטונג: פרעזעס ל. באזשיקאווסקי, וויצע־פרעזעס מ. אפעלבוים, קאסירער י. פישער, ב. שטראכליץ, סעקרעטאר מ. זיסמאן און לייטער ר. מאנטאג. אין ראט גייען אריין: ש. לעווענשטיין, מ. האמפעל, ה. ל. גאלדשטיין, מ. ר. שפיגעלמאן, ב. רעמבישעווסקי, ל. בראנער, י. ב. פאטאש, ג. בוכנער, ד. גוטענשטיין און ה. זיל־בערשטיין (ישראל). אלס ערן־פרעזעס איז אויסגעווועלט געווארן דער באקאנטער נדבן ש. פירשטענבערג.

פון אנהויב האבן די איניציאטארן געמיינט צו שאפן אן איינמאליקע רעטונגס־אקציע פאר די פארארעמטע יידישע מאסען. נישט געקוקט דערויף וואס אין בעזדין זענען זוין געווען דאן עטלעכע גוט פראס־פערירענדיקע יידישע בענק, דאך איז די „גמילת חסד" קאסע באלד געווארן איינע פון די באזוכטעסטע אינסטיטוציעס אין שטאט; הונ־דערטער קליינהענדלער און בעלי־מלאכות האבן געהאט צו פארדאנ־קען זייער עקזיסטענץ דער „גמילת־חסד" קאסע, ווו זיי פלעגען באקו־מען א הלוואה אן פראצענט.

שוין דעם דריטען חודש פון איר טעטיקייט האט די קאסע אריס־געגעבן 70 הלוואות אין איין חודש אויף א סומע פון 20 טויזנט זלאטעס. און אזוי ווי עס האט אנגעהויבן אייַנפליסן א גרויסע צאל בקשות פין נויטבאדערפטיקע, האבן די מיטגלידער געמאכט א גרויסע זאמל־אקציע אין שטאט, וועלכע האט אריינגעבראכט עטלעכע צענדליק טויזנט זלאטעס. אויך דער „דזשאינט", זענענדיק די פראדוקטיווע טעטיקייט פון דער קאסע, איז געקומען צוהילף אין 1926 מיט 40 טויזנט זלאטעס. אזוי האט די קאסע שוין אין ערשטן יאר צעטיילט איבער 100 טויזנט זלאטעס. מיט יעדען יאר איז די סומע פון הלוואות געווארן גרעסער — און אזוי ביזן חורבן.

ד. ל. / די צווייטע און דריטע עליה און בענדינער חלוצים

א גרופע בענדינער חלוצים פון דער 3־טע עליה
קבוצת חלוצים אנשי העליה השלישית מבנדין.
פון רעכטס: עס שטייען אפענהיים, זעלינגער, פעלדבערג, מייטליס, וויינשטק.

בענדין איז געלעגן נישט ווייט פון צוויי גרענעצן: די רוסיש־דייטשע און רוסיש־עסטרייכישע; א דאנק דעם איז די שטאט פון שטענדיק אן געווען אן ארט, ווו דער גרעסטער טייל פון די דורך דער צארישער מאכט פאליטיש פארפאלגטע האבן געפונען א צייט־ווייליקן מקום־מקלט, און א פונקט דורך וועלכן זיי פלעגן אריבער שמוגלען די גרענעץ, ווער קיין ווין, ווער אין דער שווייץ. געווען פראפעסיאנעלע שמוגלערס, וועלכע האבן געלעבט פון דעם, געווען אויך א גרופע פועלי־ציון חברים, וואס האט זיך „ספעציאליזירט" אויך אינם אריבערשמוגלען קיין אויסלאנד סאציאליסטישע טוער.

לייב טראצקי, וועלכער איז אנטלאפן פון רוסלאנד, איז א גע־וויסע צייט געזעסן אין בענדין ביז ער איז אריבער די גרענעץ. יוסף שפרינצאק איז אין יאר 1905, אויף זיין וועג קיין ארץ־ישראל געווען אין בענדין, ווו ער איז אויך געווען ארעסטירט אין דער שטאטישער תפיסה. בער בראכאוו מיט זיין פרוי, יצחק בן־צבי, מאיר יארבלום, די פרוי פון יצחק טאבענקין, חאזאנאוויטש, זרובבל, בלאך־בלומענ־פעלד און נאך א גאנצע רייע טוער פון פארשידענע סאציאליסטישע גרופירונגען זענען אריבער די גרענעץ אין די יארן 1905—1907.

שלמה צמח באשרייבט אין זיין בוך „בראשית", ווי אזוי ער איז אין יאר 1904 אריבער די גרענעץ קיין ארץישראל. אויך נאכן ערשטן וועלט קריג, גלייך נאך דער באלפור דעקלאראציע ווען ס'האט זיך אנגעהויבן די גרויסע ציוניסטישע אויפלעבונג באוועגונג. איז בענ־דין געווען א באזע פאר די צענדליקער גרופן פון חלוצים פון רוס־לאנד און פוילן, וועלכע זענען געווארן באזארגט ביי אונז אין שטאט מיט עסן, באקליידונג און דאקומענטן, און געשיקט דורך דער גרענעץ ווייטער, קיין ווין און טריעסט.

נישט קיין ווונדער, וואס בענדינער חלוצים האבן אנטייל גע־נומען אין אלע עליות. אין דער צווייטער עליה, אין די יארן 1907/5, איז געפארן א גרופע פון 10 יוגנטלעכע בענדינער. דאס זענען גע־ווען: אליעזר האמפעל, אריה שווייצער. משה שטיינפעלד־שהם, יוסף קאלוזשינסקי־אריאלי די ברידער דב און שלמה שניידערמאן, די שוועסטערס שרה און מלכה האמפעל און די שוועסטערס שרה און חנה שניידערמאן.

באזונדערס איז ווערט צו באמערקן די צוויי גרופן בענדינער בחורים, וועלכע האבן אין יאר 1918 זיך געלאזט קיין ארץ ישראל — און היסטאריש דאטירט זיך טאקע דער אנהויב פון דער דריטער עליה מיט אט די 6 בענדינער, וועלכע זענען דעם 12.12.1918 אנגע־קומען קיין יפו. די ערשטע גרופע איז באשטאנען פון ישראל אפענ־היים, סענדער לובלינג, יעקב לאסקער, יצחק האנדלסמאן, קובא זשמיגראד און דוד מייטליס. צו דער צווייטער גרופע האבן אנגעהערט: די ברידער משה און יעקב ראטענבערג, דער מאלער אברהם גאלד־בערג, מרדכי ווינער, הערשל טענענבוים, יוסף זאבוסקי, שמואל ליווער, יהודה פרעגער, טראפאוער און אנדערע, וועלכע מ'האט גערופן „די 105".

די ערשטע גרופע האט זיך געלאזט דורך א ווייטן וועג — לעמ־בערג, אדעס, טערקיי, ביירוט, יפו; דאקעגן איז די צווייטע גרופע גע־פארן דורך ווין — טריעסט. עס האט זיך ארויסגעוויזן, אז דווקא דער ווייטער וועג איז געווען דער קורצער, און עס געלונגט די 6 חלוצים, דורך שווערע שטרויכלונגען, אין דעם גרויסן כאאָס וואָס האט דאן געהערשט אין פוילן — אנקומען די ערשטע אין לאנד. עס איז געווען א העלדישקייט פון די 6 בחורים, וועלכע האבן זיך געלאזט אן דאקומענטן צווישן צוויי פייערן, דעם פוילישן און אוקראינישן מיליטער, און זיך געריסן מיט אלע מיטלען ווייטער און ווייטער, אויף דעם אָנגעצייכנטן וועג, נישט אפשטעלנדיק זיך צוליב דער גרויסער געפאר צו ווערן ארעסטירט, אדער צו פאלן פון פוילישע און אוקרא־ינישע קוילן. עס געלונגט זיי במשך פון 43 טעג אנצוקומען קיין ארץ־ישראל. אלע זענען זיי געווען קינדער פון פארמעגלעכע עלטערן, האבן פארלאזט איינגעפונדעוועטע היימען קעגן דעם ווילן פון די עלטערן, געטריבן דורך דעם חלוצישן גייסט פון וועלן אויפבויען דאס לאנד.

מיר גיבן דא די איינדרוקן פון די אנטיילנעמער אין דער 3־טער עליה: ישראל אפענהיים, שמואל ליווער, אין יידיש און יעקב לאסקער אין העברעאיש.

ישראל אפענהיים / די זעקס חלוצים פיאנערן פון דער דריטער עליה

(אויסצוגן פון א טאג־בוך)

א ין א רעגנדיקן טאג דעם 31.10.1918 זענען 7 חברים פון החלוץ אין בענדין אריוס אויפן וועג קיין ארץ ישראל, גייענדיק צופוס 25 קילאמעטער ביז צו דער עסטרייכישער גרענעץ־גראניצא. דארט האבן מיר מיט דער הילף פון א שמוגלער, וועלכן מיר האבן באצאלט צו 70 קראנען פאר יעדן איינעם, אדורך די גרענעץ אין מיליטעריש צוג. אזוי זענען מיר אנגעקומען אין טשעביניא, וווּ מיר האבן גע־מוזט וואַרטן א גאנצע נאכט, כדי צו פארן וויייטער קיין לעמבערג.

אין פשעמישל האבן מיר געמוזט פארלאזן דעם צוג, וועלכער האט וויייטער נישט געקענט פארן, ווייל די אוקראיניער האבן פארנומען א טייל פון לעמבערגער קרייז. אין פשעמישל האבן מיר דאן געזען, ווי די פוילישע לעגיאנערן נעמען צו דאס געווער און אפילו די מל־בישים ביים אפטרעמדיקן עסטרייכישן מיליטער. היות ווי עס איז נישט געווען קיין מעגלעכקייט צו פארן וויייטער, און נישט וויסנדיק וואס צו טאן אין אי א פרעמדער שטאט, האבן מיר זיך געווענדעט צום הרב ר׳ גדליה שמעלקעס, א הייסער ציוניסט. דער רב, הערענדיק וועגן אונזער ציל, האט אונז וואַרעם אויפגענומען און גלייך געשיקט רופן די אנגעזעענסטע ציוניסטישע בעלי־בתים פון שטאט, וועלכע האבן אונז איינגעלאדן אויף שבת צו זיך צ׳ היים. נישט קוקנדיק דע־רויף וואס אין שטאט איז א גאנצע נאכט געווען א סיסערייי, האבן מיר צומארגנס, שבת, באשלאסן צו פארן וויייטער כדי צו דערגרייכן אונזער ציל.

אויפן וואקזאל האבן מיר געטראפן א מיליטערישן צוג, וועלכער האט גאלאט אפגיין קיין לעמבערג, און אזוי וויי ער איז געווען פול מיט מענטשן, האבן מיר נישט לאנג געטראכט און זיך אריפגעכאפט אויפן דאך, ווי מיר זענען אפגעפארן א גווויסע צייט, איז אויסגע־בראכן א שיסעריי צווישן אוקראינער און פוילישן מיליטער. א סך רייזנדע אויף די דאכער זענען געפאלן פון די אוקראינישע קויל־מענטשן זענען געשפרונגען פונם לויפנדיקן צוג. אויך מיר האבן זיך געגריפט צו שפרינגען, נאר אזוי ווי דער צוג האט פארשטארקט זיין שנעלקייט — זענען מיר געבליבן אויפן ארט. אזוי האבן מיר זיך דער־שלעפט כיו צו דער סטאציע זשימנאוואדא פאר לעמבערג. נישט קוקנ־דיק דערויף וואס מ׳האט אונז דערציילט, אז אין לעמבערג קומען פאר גאסן־קאמפן, האבן מיר באשלאסן צו גיין וווייטער צו פוס. אזוי האבן מיר זיך דערשלעפט אין שטאט, וווּ ס׳האט געהערשט א שרעקלעכער כאַאס. אין דער פינסטערניש האבן מיר זיך גערוקט ביי די וועגט אונטער אן אומאויפהערלעכער שיסעריי. יעדע וויילע האבן אונז פארהאלטן פאטרולן; איינמאל זענען עס געווען פאליא־קען, וועמען מיר האבן געזאגט אז מיר זענען פאליאקען; און איינמאל אוקראינער, וועמען מיר האבן געזאגט, אז מיר זענען יידן, סוף כל סוף האט א אוקראינישער מיליטער־פאסטן אונז פארהאלטן און געבראכט אויף זייער קאמאנדא, וווּ מען האט אונז באזוכט צי מיר האבן נישט קיין געווער, צונעמנדיק דערביי אונזערע דאפלטע שיך. וועז זיי האבן געפונען אונזערע ציוניסטישע לעגיטימאציעס, האבן מיר זיי דערקלערט, אז אונזער ציל איז ארץ ישראל. דאן האבן זיי זיך אנטשולדיקט, אונז אפגעפירט אין יידישן טייל פון שטאט און אונז איבערגעגעבן אין די הענט פון דער יידישער זעלבסט־שוץ.

דאַרט זענען מיר געווארן גוט אויפגענומען, און גלייך באקומען עסן און אויך באזארגט מיט פלעצער צו שלאפן.

צומארגנס, דעם 3/11, זענען מיר געגאנגען אין „יד־חרוצים", וווּ עס האט זיך געפונען די יידישע מילין. א יידישער אפיציר האט אונז באגלייט צום רעדאקטאר פון „לעמבערגער־טאגעבלאט", צו וועמען מיר האבן געהאט א רעקאמענדאציע־בריוו פון ד״ר ביקעלס (איצט אין ישראל). אויסהערנדיק אונזער פארלאנג, האט דער רעדאקטאר אונז געגעבן א בריוו צום אוקראינישן קאמענדאנט, וועלכער האט אונז געהייסן וואַרטן א פאר טעג. ווייל דער צוג קיין אדעס איז אפגעשטעלט. נאך דריי טעג זיין אין לעמבערג, האבן מיר באשלאסן צו פארן וויי־טער. מיר האבן זיך געוואנדן צו דער ציוניסטישער ארגאניזאציע און געבעטן א המלצה. זיי האבן אונז געהייסן צוווארטן, ביז די לאגע וועט קלאר ווערן. עטלעכע מאל האבן מיר זיך געמוזט אומקערן פון וועג. צוליב דער אומאויפהערלעכער שיסעריי אין שטאט. אזוי ווי מיר האבן זיך נישט געקענט פריי באוועגן אין שטאט מיט אונזערע דאקו־מענטן, האבן זיך צווויי חברים אונזערע פארשריבן אין די יידישע מי־ליז, וווּ זיי האבן באקומען געווער, און דאן האבן מיר זיך געקאנט ווי־דער משתדל זיין ביי דער אוקראינישער מיליטערישער מאכט, אז מיר זאלן קענען אריוס פון לעמבערג.

פאר דער צייט איז אנגעקומען די מוטער פון אונזער חבר בירנ־צוויג, כדי אים נישט לאזן פארן וווייטער, און געפרווט ווירקן אויך אויף אונז, אז מיר זאלן אויפגעבן דעם „משוגענעם" פלאן צו פארן דווקא איצט קיין ארץ־ישראל.

פון דער פרוי בירנצווייג (איצט אין ישראל) האבן מיר זיך דערווסט, אז די בריוו, וועלכע מיר האבן איבערגעגלאזט פאר אונזער אריופספארן, ביי אונזערע בעזדינער חברים פאר די עלטערן און געבעטן זיי איבערגעבן ערשט נאך 5 טעג, וועז מיר וועלן שוין זיין וווייט פון דער היים, זענען גלייך צומארגנס נאך אונזער אריופספארן פון שטאט איברעגעבן געווארן די עלטערן. אזוי ארום איז אלונגען דער פרוי בירנצווייג צו דערגרייכן אונז און „ראטעוועז" איר זון, וועלכער איז סיי ווי סיי שפעטער עולה געווען קיין ארץ ישראל, און נאך א קורצער צייט — אויך זיין גאנצע משפחה.

נישט קוקנדיק אויף אונזער שווערער לאגע, האבן מיר זיך נישט געלאזט באאיינפלוסן און זיך געלאזט וווייטער אין וועג.

מאנטיק, דעם 11.11, האבן מיר זיך ווידער געוונדעט מיט א רע־קאמענדאציע־בריוו פון דער יידישער מיליץ צו דער אוקראיניישער מאכט, און געבעטן רייזע־פעסער קיין אדעס. מיר האבן באשלאסן, אז אויב מיר זאלן די פעסער נישט באקומען, וועלן מיר אויך פארן. דאס מאל אבער האבן מיר מצליח געווען; מיר האבן באקומען די גע־וווּנשטע דערלויבענישן, אבער קיין צוג איז פון לעמבערג נישט גע־גאנגען. וואס טוט מען וווייטער? זענען מיר דעם 1־/13 אריוס פון לעמ־בערג צו פוס. 60 קילאמעטער זענען מיר געגאנגען ביז גלינאווא, דארט האבן מיר געדונגען א פויער וואס האט פאר הונדערט קראנען אונז אפגעפירט קיין קראסנא, פון וואנען עס איז אונז געלונגען צו פארן מיט א צוג ביז פאדוואלאטשיסק; דארט האבן מיר ווידער געמוזט אריוס פון צוג, ווייל ער איז וויטער נישט געגאנגען.

דערווייל האבן מיר געזען אנקומען א מיליטעריישן צוג. מיר האבן לאנג נישט געטראכט, און זיך אריינבאקומען אין אים.

אזוי האבן מיר אין א פראסטיקן טאג זיך דערשלעפט ביז וואלא־טשיסק. מיר האבן געמיינט, אז פון דאנען וועלן מיר שוין קאנען גלייך

פארן ביז אדעס. ערקלערט מען אונז אבער דארט, אז א צוג קיין אדעס גייט ערשט פון זשמערניקע, און מיר לאזן זיך ווייטער קיין זשמערינקע אין די פול געפאקטע וואגאנען. דעם וועג, וואס האט געזאלט נארמאל דויערן א שעה, זענען מיר געפארן א מעת־לעת און דערביי גוט צוגעהונגערט.

אין זשמערינקע הויבט זיך אן א נייע צרה: נישט געווען מעגלעך צו באקומען באן־קארטן. מיר האבן נאר באקומען איין באן־בילעט פון ערשטן קלאס. נישט האבנדיק קיין אויסוועג, באשליסן מיר צו פארן אויף „גאפע". דעם באן־קאנדוקטאר האבן מיר באצאלט צו 50 רובל פאר א פערזאן, און ער פארזיכערט, אז ער וועט אונז אפשטעלן אין אדעס. ביים אריינגאנג אין צוג איז געווען אזא געדראנג, אז מיר האבן זיך אלע פארלוירן. אנקומענדיק קיין אדעס האבן מיר זיך ווידער אלע צונויפגעטראפן. און עס האט זיך ארויסגעוויזן, אז האנדעלסמאן איז געבליבן אין זשמערינקע.

נאך דעם זעלביקן טאג, דעם 17/11, האבן מיר זיך געווענדעט צו מנחם מנדל אוסישקינען. וועלכער האט אונז דערקלערט, אז דערווייל זעט ער נישט קיין מעגלעכקייטן צו פארן קיין ארץ ישראל. צומארגנס זענען מיר געגאנגען אין פאלעסטינא־אמט, אבער אויך דארט האט מען אונז נישט געגעבן קיין האפנונגען, מיר ווענדן זיך צו ביאליקן, וועלכער האט אונז געגעבן צוויי בריוו: צו אוסישקינען און צו די צעירי־ציון, אבער אויך די רעקאמענדאציע בריוו האבן ווייניק אונז דערנענטערט צום ציל.

דערווייל זענען מיר געבליבן אן געלט. אין אדעס האבן מיר גע־טראפן א גרופע פון 9 עולים וועלכע האבן שוין געזאלט אפפארן מיט דער נעכסטער שיף, זיי האבן אונז געבראכט צום אוקראינישן אוי־בער־נאטשאלניק, וועלכער האט אונטערגעשריבן אונזערע פעסער מיט דער דערלויבעניש ווייטער צו פארן. דאן האבן מיר אויסגעפו־נען אין פארט א לאסט־שיף און נאך פיל מי און אונטערהאנדלונגען מיטן קאפיטאן — האט ער אויסגעדריקט זיין גרייטקייט אונז מיטצו־נעמן קיין טערקיי.

מיר האבן זיך געזעגנט מיט ביאליקן, וועלכער האט אונז זייער פיל געהאלפן אין אדעס. דעם 21/11 זענען מיר ארויף אויף דער שיף, וועלכע האט אונז געבראכט נאך א פאר טאגיקער רייזע קיין קאנ־סטאנטינאפאל.

אונזער „אויסערן מיניסטער" יאקוב לאסקער, האט זיך געמאלדן ביי דער טערקישער מאכט מיט די פעסער. מיר האבן אנגעגעבן, אז אונזערע עלטערן געפינען זיך אין ארץ ישראל און אז מיר זענען געבוירן אין יפו. אזוי ארום באקומען מיר די איינרייזע - ערלויבע־ניש קיין ארץ־ישראל.

19 טעג האבן מיר געווארט אין טערקיי, ביז עס איז אונז געלונ־גען נאך שווערע אנשטרענגונגען און מי צו באקומען אן ארט אויף א לאסט שיף, וועלכע האט אונז געבראכט קיין ביירוט, און דעם 12.12.1918 האבן מיר געאנקערט אין יפו.

שמואל ליווער / זכרונות פון דער דריטער עליה

(פון בענדין ביז תל־חי)

אין דערזעלבער צייט ווען ס'זענען פון בענדין אפגעפארן די ערשטע 7 חלוצים דורך לעמבערג—אדעס: ישראל אפענהיים, יעקב לאסקער (ביידע אין ישראל), קובא זמיגראד, סענדער לובלינג, יצחק האנדעלסמאן, דוד מייטליס (אלע אומ־געקומען) און אישעק בירנצווייג (בארי) (געשטארבן אין ישראל אין 1957), זענען מיר 8 בחורים, א פאר טאג שפעטער, אנהויב נאוועמבער 1918, זיך ארויסגעלאזט דורך א צווייטן וועג קיין ארץ־ישראל. די 8 זענען געווען אברהם גאלדבערג, (תל־אביב) מרדכי ווינער (ירושלים) יהודה פרעגער (קרית־מוצקין), שמואל ליווער (חיפה), די ברידער משה אין יעקב ראטענבערג (גע־שטארבן אין פאריז), שמואל טראפאוער אין שלמה זאבאטצקי; מיר זענען געפארן קיין ווין און פון דארט קיין טריעסט. די ערשטע גרופע וואס איז אנגעקומען קיין טריעסט מיט דער האפנונג צו געפינען א שיף קיין יפו.

דורך די דריי חדשים וואס מיר האבן געווארט אין טריעסט, האבן זיך דא צענויפגעזאמלט א 60 חלוצים פון בענדין, סאסאנאוויץ, מאנ־זשעוו, לאדזש, ראדאם און פיאטרקאוו.

אונזערע באמיונגען זיך ארויפצובאקומען אויף א שיף האבן זיך נישט איינגעגעבען, צוליב דער מלחמה צווישן ענגלאנד אין טערקיי. מיר האבן אויך נישט באקומען קיין דאקומענטן פון דער איטאליענ־שער רעגירונג, וועלכע האט געקוקט קרום אויף אלע געוועזענע רוסישע בירגער ווי אויף באלשעוויקעס. ערשט א דאנק דער הילף פון ראבינער חיות, וועלכער איז ספעציעל געקומען צו אונז קיין טריעסט און דער מיטהילף פון ד"ר צעלמייסטער (א פערזענ־לעכער פריינד פון ד"ר הערצל), איז געלונגען ארויסצובאקומען פון שפאנישן קאנסולאט פאר אונז נאנסן־פעסער.

ערשט דאן האבן מיר זיך געקענט פריי באוועגן. באקומענדיק א באגלייט־בריוו פון טריעסטער ראבינער פארן מיר ווייטער קיין גענוא, און מיר ווענדן זיך צום דארטיקן ראבינער וועלכער נעמט אונז אויף זייער קאלט, ווייל ער האט מורא געהאט אז מיר זענען קאמוניסטן. באין ברירה פארן מיר ווייטער קיין רוים. פרייטאג נאכמיטאג זענען מיר אנגעקומען קיין רוים, נישט געקענט די שפראך, נישט געהאט קיין אדרעס צו וועמען זיך צו ווענדען. צוויי איטאליענישע יידן האבן אונז דערקענט אלס יידן, אבער די איינציקע ווערטער וואס זיי האבן געקענט מיט אונז רעדען זענען געווען „שלום", „שבת" און „כשר". מיר האבן זיך דערשלעפט ביז דער גרויסער שול, און זיך אוועקגעזעצט אויף די איינגאנגס־טרעפ. דאס איז געווען פאר קבלת שבת. באלד האבן אנגעהויבן קומען די מתפללים וועלכע האבן נישט פארשטאנען וואס דא קומט פאר, און ווער מיר זענען. מיר האבן זיי אויפגעקלערט אונזער ציל און פארלאנגט רעדן מיטן הויפט־ראבינער, וועלכער האט אונז אבער נישט געוואלט אויפנעמען, נאר פארלאנגט מיר זאלן אים שריפטלעך איבערגעבען וואס מיר פארלאנגען. נאך פיל מי האט דער ראבינער מסכים געווען צו רעדן מיט אונז טעלעפאניש. ערשט זונטיק פרי האט אונזער חבר ספיר, וועלכער האט געקענט פראנ־צויזיש, גערעדט מיטן ראבינער דורכן טעלעפאן און געבעטן הילף פאר דער גרופע חלוצים צו פארן ווייטער קיין ארץ־ישראל.

א גרופע בעגדינער חלוצים פון דער 2־טע און 3־טע עליה.
קבוצת חלוצי העליה השניה והשלישית מבנדין.
פין רעכטס אויף לינקס עס שטייען: 2 ברידער שנייד־ערמאן.
2־טע רייע: שווייצער אריה, זאבלאצקי שלמה, ליזוער שמואל, ראטענבערג יעקב, האמפל.
3־טע רייע: פראכטצוויג, פרעגער יהודה, קאלוזשינסקי, ראטענבערג משה.

קיין גרויסע הילף האבן מיר ליידער נישט באקומען. אינטערע־סאנט, אז דער זעלבער ראבינער, ל א ט ע ס, האט דוקא שפעטער ארויסגעווינן גרויס אינטערעס און געזאלגט פאר אלע חלוצים, נישט נאר פאר די וואס זענען געקומען קיין רוים, נאר אויך פאר די וואס האבן זיך געפונען אין גאנץ איטאליע. אבער דאס איז געווען שפעטער, נאך דעם, ווי אוסישקין און ד"ר רופין האבן אויפן וועג פון אדעס קיין ארץ־ישראל באזוכט רוים.

דערווייל, אבער, זענעדיק אז אין רוים וועלן מיר גארנישט אויפ־טון, האבן מיר זיך געלזאט קיין נעאפאל; אויך דארט האבן מיר געפונען א גרופע חלוצים מיט וועלכע מיר האבן זיך פעראייניקט. דערווייל איז געווארן אויסגעפועלט אין רוים בייַ דער איטאליעניישער רעגירונג, אז זי זאל אונז אנערקענען אלס שטאטלאזע, און אלס אזעלכע האבן מיר באקומען שטיצע — צוויי לירעטעס א טאג. מיר האבן דאן געלעבט אין שווערע באדינגונגען, מיט טרוקענעם ברויט און זופ. ביי יעדן פון אונז האבן זיך געהאט שוין אויסגעלאזט די לעצטע פרוטות וואס מיר האבן מיטגענומען פון דער היים. זאל דא באמערקט ווערן, אז ס'איז געווען אין נעאפאל א קריסט פון פוילן, פ א ל א ק האט ער געהייסן, וועלכער האט אונז שטארק געהאלפן, און געפונען פאר אייניקע פון אונז ארבעט.

א וואך פאר פורים האט מען אונז גערופן אין נעאפאלער שטאט־ראט, און דער בירגערמייסטער האט אונז ערקלערט, אז אין צוויי טעג ארום פארן מיר קיין אלעקסאנדריע.

צוויי טעג פאר פורים, 1919, זענען מיר ארויף אויף דער שיף, — די ערשטע שיף נאך דער מלחמה, וואס האט אויפגענומען פרייוואט פאסאזשירן.

מיר זענען געווען 63 חלוצים צווישן אן ערב־רב פון איטאליענער, ענגלענדער, אראבער, סודאנער, א. אז. וו. ביז די שיף איז אפגעפארן, האבן מיר געטאנצט אין געזונגען חלוצישע לידער, און ווי נאר די שיף האט געריכט פון פארט האבן מיר פונאנדערגעווייקלט א בלוי־וויסע פאן. אונזערע באגלייטער און פריינט וועלכע מיר האבן זיך דערווארבן דורך די ציט, זענעדיק די פאן האבן אנגעהויבן שרייען „וויווא פאלעסטינא"! „וויווא ישראל"! אבער באלד איז צוגעקומען צו אונז דער שיפס־אפיצער, און ערקלערט, אז מיר מוזן תיכף איינ־וויקלען דעם פאן, ווייל ס'איז נישט ערלויבט קיין שום פאן אויסער דער איטאליענישער. מיר האבן די פאן באהאלטן, מיט דער האפנונג זי ווידער פונאנדערוויקלען ביים ברעג פון יפו.

אויף דער שיף האט געהערשט א געהויבענע שטימונג. די חלוצים האבן נישט אויפגעהערט צו טאנצן און זינגען. פורים האבן אונזערע חברים געגעבן א קאנצערט. די טאכטער פון קאפיטאן האט באגלייט אויפן קלאוויר אונזער חבר ש פ י ל מ א ן פון קעלץ, וועלכער האט געשפילט אויף א וויאלענטשעל; שפעטער האט דער קאפיטאן גע־הויבן זיין כוס פארן עזונט פון יידישן פאלק און ארץ־ישראל. צור־מארגנס איז געקומען צו אונז א דעלעגאציע פון ערשטן קלאס, און געבראכט א סומע געלט וועלכע זיי האבן געזאמלט פאר אונז... מיר האבן, נאטירלעך, צוריקגעשיקט דאס געלט.

נאך 8 טאג זענען מיר אנגעקומען קיין אלעקסאנדריע. דארט האט שוין געווארט אויף אונז א דעלעגאציע פון די דארטיקע יידן, וועלכע האבן אונז גלייך איינגעארדענט אין אן ערשטקלאסיקן האטעל. אין אלעקסאנדריע איז דאן געווען א גרויסע גרופע פון איראפעישע יידן, וועלכע האבן דורך אונז באקומען די ערשטע גרוסן פון זייערע היימען. נאך א קורצע צייט זענען געקומען קיין אלעקסאנדריע נאך 42 חלוצים פון אלע עקן פוילן, אזוי אז צוזאמען זענען מיר געווען 105 מאן. פון דאן אן האבן מיר זיך געפונען די קבוצה פון „הונדערט פינף", וועלכע זענען נאך די ערשטע 6 בעגדינער חלוצים, געווען די ערשטע גרויסע ארגאניזירטע גרופע וואס אין געקומען קיין ארץ־ישראל נאך דער ערשטער וועלט מלחמה. מיט זיי האט זיך פאקטיש אנגעהויבן די דריטע עליה.

צוליב דעם וואס אין עגיפטן זענען דאן פארגעקומען אומרוען, האבן די ענגלענדער דערלויבט צו פארן נאר אין קלייַנע גרופן. די ערשטע גרופע פון די „הונדערט פינף" האט געזאלט ציילן 18 מאן. יעדער איינער האט געוואלט זיין צווישן די ערשטע. אוז ס'איז בא־שלאסן געווארן אז די וואס זענען די ערשטע אריס פון זייערע היימען — די וועלן אויף זיין די ערשטע וואס וועלן פארן קיין ארץ־ישראל.

ערב פסח 1919 זענען מיר, 8 בענדינער, געווען צווישן די אכצן וואס האבן זיך איינגעזעצט אין דער באן צו פארן קיין קאהיר, וווּ עס האבן אויף אינז שוין געווארט פראסטייער פון דער צינטסטישער

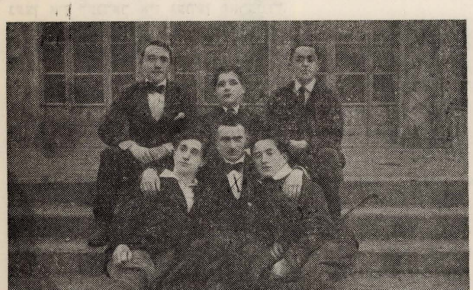

א גרופע בעגדינער חלוצים פון דער 3־טע עליה.
קבוצת חלוצי העליה השלישית מבנדין.
1־טע רייע: ראטענבערג יעקב, ווינער מרדכי, ראטענבערג משה.
2־טע רייע: גאלדבערג אברהם, פרעגער יהודה, זאבלאצקי שלמה.

ארגאניזאציע, וועלכע האבן אונז געבראכט מצות. מיר ווערן איינגעלאדן צום סדר וואס די קאהירער יידן האבן איינגעארדנט פאר די זעלבער פון „יידישן לעגיאן". צומארגנס פארן מיר ווייטער קיין קאנטינא און פון דארט דורכן מדבר סיני, אין אפענע וואגאנען, קיין רפיח. דעם צווייטן טאג חול המועד פסח זענען מיר אנגעקומען קיין יפו.

אלס חבר פון „אחדות־עבודה" האט מיך די פארטיי געשיקט קיין כפר־גלעדי. חבר שניאורסאן פון כפר־גלעדי איז געקומען נאך אונז מיט א וואגן איינגעשפאנט אין פרדות; 4 בחורים אין איין בחורה, זענען מיר געפארן 3 טעג. אין כפר־גלעדי איז דאן געווען נאר איין הילצערנער צריף, איינגעטיילט אין צוויי טיילן — אין איינעם זענען געווען די בחורות, און דער צווייטער האט גערופן פאר א חדר־אוכל און מזכירות, און ביי נאכט — פאר א שלאף־רוים. ערשט נאך א פאר חדשים פון מיין זיין אין כפר־גלעדי, איז אונז געלונגען צו באקומען א פאר פונט און מיר האבן געקויפט ביי די אראבער פון חולתא ראגאשעס, פון וועלכע מיר האבן אויפגעשטעלט א פאר ביידלעך. עס האט זיך אונז דאן אויסגעזען אז מיר לעבן ווי לארדן...

ווען עס האבן זיך אנגעהויבן די אראבישע אנפאלן אויף תל־חי, זענען מיר, א גרופע חברים, געשיקט געווארן קיין תל־חי צו הילף די דארטיקע חברים. אזוי האבן אויך אין משה ר א ט ע נ ב ע ר ג, צוזאמען מיט 30 חברים, אויסגעטראגן דעם בלוטיקן אנפאל אויף תל־חי.

ווען טרומפעלדאר איז פארוווונדעט געווארן, האבן מיר געמאכט א טראג־בעט פון קאצן, און אים געמומען איבערפירן קיין כפר־גלעדי, אבער צווייהונדערט מעטער פאר דער קבוצה איז ער געשטארבן. מיר קערען זיך צוריק דיזעלבע נאכט קיין תל־חי, פון וואנען מיר האבן ארויסגעצויגן די געפאלענע חברים און שפעטער אויך דעם לעבעדיקן אינוועניטאר. צולעצט האבן מיר זיך צוריקגעצויגן אויף א בערגל, און צוויי חברים אונזערע האבן אונטערגעצונדן תל־חי. איך וועל קיינמאל נישט פארגעסן די נאכט ווען כ'בין געלעגן ביי דער זייט פון שניאורסאנען; און ווען תל־חי האט אנגעהויבן צו ברענען, האט שניאורסאן אויסגעשריען: „תל־חי איננה"! — דאס איז געווען דער געשריי פון דעם גאנצן ישוב.

דוד אבי־סנחם / זיבן בענדינער חלוצים פארן מיט אן אויטא קיין ארץ־ישראל

דרך כלל איז בענדין געווען א פיאנער אויף דער יידישער גאס אויף א ריי געזעלשאפטלעכע געביטן, ס'איז דעריבער נאטירלעך, אז אויב אין דער צווייטער עליה האט בענדין אנטייל גענומען מיט איינער פון די ערשטע חלוצים־גרופן, זענען אין דער דריטע עליה די 6 בענדינער בחורים געווען די ערשטע וועלכע האבן געעפנט די דריטע עליה. צו זיי דארף מען צורעכענען די 7 פון יאר 1932. די אייניציקע אין פוילן וועלכע האבן זיך אונטערגענומען צו פארן קיין ישראל מיט א קליינער מאשין, נישט קוקנדיק אויף די גרויסע שווערישקייטן מיט וועלכע אזא רייזע דורך גרעץ נעצן און לענדער איז געווען פארבונדן.

די רייזע פון די 7 חלוצים איז געווען איינע פון די שענסטע פראפאגאנדע־רייזעס פארן ציוניזם אין דער דאמאלסטיקער צייט, אומעטום וווּ זיי זענען נאר אדורכגעפארן האט מען זיי וואריעם אויפגענומען, און נישט נאר די יידישע באפעלקערונג נאר אויך ספארטלער פון אלע פעלקער. אפשר א דאנק דעם איז זיי טאקע געלונגען דערגרייכן זייער ציל. די רייזע איז נישט געווארן פינאנסירט דורך קיין שום אינסטיטוציע, נאר דורך די 7 איינטיילנעמער — חלוצים אליין.

אויפגעקומען איז דער גדאנק ביי איינעם פון דער גרופע, וועלכער איז שוין געווען אין ישראל, און צוליב א קאנפליקט מיט דער אראבישע און ענגלישע פאליציי עמעוזט פארלאזן דאס לאנד. דאס איז געווען דוד הניגמאן ז"ל, וועלכער האט זיך געווואנדן צום שרייבער פזן די שורות, אלס פארוואלטונגס־מיטגליד פון ספארט־פארריין „הכח", וועלכער האט זיך געשטעלט אין פארבינדונג מיטן וועלט־פארבאנד פון „מכבי" אין פוילן און געבעטן זיין אונטערשיצונג פאר דער רעאליזירונג פון דעם גדאנק; דער וועלט־פארבאנד „מכבי" אין ווארשע האט אין פרינציפ מסכים געווען אויפן פלאן, מיט דער באמערקונג, אז די רייזע קאנען די איינטיילנעמער מאכן נאר אויף אייגענע אחריות.

עס האט גדדויערט א געוויסע צייט ביז ס'זענען אויסגעקליבן געווארן די געהערטיקע קאנדידאטן. דאס זענען געווען: דוד האניגמאן (געשטארבן אין ישראל), זיין ברודער שמעון האניגמאן, קלמן האניגמאן, אריה מיימלים, משה גאלעמ און צוויי פון סאסנאוויץ — יחזקאל שטייניץ און ארנאלד וואקסבערג (אלע אין ישראל). אן געטאן אלע איינהייטלעך, זענען די 7 אין א „מערצעדעס" אויטא דעם 4־טן דעצעמבער 1932 אריסגעפארן פון בענדינער „הכח" פלאץ באגלייט דורך עטלעכע טויזנט יידן, מיט א בלוי־וויים פאן קיין ישראל. די ערשטע נאכט האבן זיי פארבראכט אין קראקא, ווי זיי זענען וואריעם אויפגענומען געווארן דורך דער ציוניסטישער ארגאניזאציע און דעם דארטיקן יידישן ספארט־פארריין; פון דארט זענען זיי דעם צווייטן טאג געפארן קיין ביליץ אין מעריש־אסטרו צו דער טשעכישער גרענץ. דא זענען זיי אפגעווארט געווארן דורך פארשטייער פון וועלט־פארבאנד „מכבי" אין טשעכאסלאוואקיי, מאכט וועבער, וועלכער האט זיי באגלייט ביז ברין, וווּ זיי זענען געשלאפן אין סטודענטן־הויז. אומעטום זענען זיי געווארן ענטזיאסטיש אויפגענומען, פראסניץ, ווישאו, אלמעץ, וווּ זיי האבן גענאכט דעם ערשטן עקסידענץ מיט דער מאשין, פארנדיק בארג ארויף. פלוצלונג האט זיך די מאשין געלאזט אויף צוריק און זיך איינגעהאלטן ביי א בוים, וועו נישט וואלטן זיי זיך אראפגעקייקלט אין א תהום פון א פאר הונדער מעטער. אפקומנדיק מיט לייכטע וווּנדן, האבן זיי אויפגעזוכט דעם סאלטיס פון דארף, וועלכער האט זיי געהאלפן, אריינגענומען צו זיך אויף נאכט און זיי געגעבן עסן. צומארגנס, נישט געפונענדיק קיין גראזש, האבן זיי אריינגעפירט די מאשין אין א פוילישער קוושניע, אליין זי פארקנכטן — און

וויטער געפארן קיין ווין, ווו זיי האבן געמוזט פארבלייבן צען טעג צוליב וויזע־שווערקייטן. געשלאפן זענען זיי אין סטודענטן־הויזן, פארבראכט די צייט אין ויכוחים און געזאנג. א דאנק דער השתדלות פון ד״ר שטריקער אין ד״ר הורביץ איז זיי געלונגען צו באקומען א וויזע קיין יוגאסלאוויע.

אויך אין די יוגאסלאוויש שטעטלעך זענען זיי פייערלעך אויפגענומען געווארן דורך דער גאנצער יידישער באפעלקערונג. די ערשטע חנוכה־נאכט האבן זיי פארבראכט אין א קליין שטעטל, ווו די גאנצע באפעלקערונג קריסטן און יידן האבן זיי פייערלעך אויפגענומען אין א צווייט שטעטל האט מען פאר זיי איינגעארדנט א באנקעט מיט באגריסונגס־רעדעס. אין דער קורצער צווישנצייט געלינגט זיי צו גרינדן דארט א ״מכבי״ קלוב.

קיין זאגרעב זענען זיי אנגעקומען אין סילוועסטער נאכט אין א גרויסן רעגן. נישט וויסנדיק ווו צו גיין, איז פלוצים צוגעקומען צו זיי א פרעמדער און געפרעגט וועמען זיי זוכן: ער האט זיי אריינגעפירט אין א האטעל, וואהיין געבן עסן און אויף צומארגנס געבראכט אין יידישן ספארט־קלוב; ווי עס האט זיך אריסגעווייזן, איז דאס געווען א קריסט וועלכער האט דערקלערט, אז ער האט געהאלטן פאר נויטיק זיי צו העלפן אלס ספארטלער. שפעטער וועלן זיי איינגעלאדנט דורך דעם יידישן מיליאנער שפיץ אויף מיטאג אין זיין פאלאץ. ביים געזעגענען זיך האט ער זיי געגעבן צווויי רע־וואלווערן און געבעטן עס איבערגעבן דער ״הגנה״ אין ארץ ישראל. אין דאלנא־מיקאלאץ אויפן וועג קיין בעלגראד האבן זיי נישט גע־קענט פארשטן דעם וועג צוליבן שטארקן רעגן. מיט ליבע האט די פוירעריש באפעלקערונג זיי געהאלפן אדורכצמאכן דעם שווערן און גליששיקן וועג, ברעגענדיק זאמד אין אש און עס געשאטן אויפן וועג — אזוי ארום איז די מאשין וויטער געפארן. אבער נישט וויט פון דארט האבן זיי געהאט דעם צווייטן עקסידענט. א גליק וואס עס איז געווען נישט וויט פון שלאס פון יידישן בארון שלעזינגער, וועלכער האט זיי אויפגענומען מיט גרויס כבוד, געלאזט רעמאנ־טירן די מאשין, און טאקע א דאנק אים וועלכער האט זיי געגעבן א באגלייט־בריוו צום ענגלישן קאנסול אין בעלגראד, האבן זיי בא־קומען די ענגלישע ווייזעס קיין ישראל.

אנקומענדיק קיין בעלגראד ווערן זיי אויפגענומען דורכן הויפט רב און אויך דורכן פוילישן קאנסול; נישט האבנדיק די מעג־לעכקייט צו באקומען די טערקישע ווייזע, (ווייל דער טערקישער קאנסול האט דערקלערט, אז צוליב די אומרוען אין ארץ ישראל האט ער מורא פאר זייער לעבן...) זענען זיי געפארן קיין גריכנ־לאנד און פון דארט מיט א שיף בין אלעקסאנדריע, ווו זיי זענען געווען די געסט פון יידישן ספארט־קלוב, וועלכער האט זיי איינ־קוואטירט אין שענסטן האטעל פון שטאט.

די צייט וואס די גרופע האט פארבראכט אין אלעקסאנדריע איז געווען א צייט פון אויפלעבונג פאר דער ציוניסטישער יוגנט — מען האט געזונגען און געטאנצט יעדן טאג ביז שפעט אין דער נאכט. פון דארט פארן זיי קיין קאהיר, און ווערן ווידער וואוים אויפגענומען דורך דער גאנצער יידישער באפעלקערונג. אזוי אזוי ווי די קהילה האט אין דער צייט געפענט א נייי הויז פאר הכנסת אורחים, זענען זיי דארט געווען די ערשטע געסט.

אכט טעג האבן זיי פארברענגט אין קאהיר, און ארומגעפירט גע־ווארן דורכן ״מכבי״ פארבאנד איבערן לאנד. יעדע נאכט באנקעטן מיט רעדעס, ציוניסטישע לידער, מתנות. באגלייט דורך דער גאנ־צער יידישער יוגנט, זענען זיי געפארן קיין איסמאליע, איבערן סועץ קיין תל־עריש און פון דארט — מיט א זאמדיקן וועג קיין ארץ־ישראל. קוים מיט צרות זיך דערשלעפט ביז באר־שבע. דא ווערן זיי ארעסטירט דורך דער ענגלישער פאליצייי, וועלכע האט געפונען ביי זיי אין דער מאשין א זעקעלע מיט רעוואלווערן קוילן. זיי ווערן באשטראפט דורכ׳ן גערייכט צו באצאלן 7.350 פונט, נישט האבנ־דיק אבער קיין געלט טעלעפאנירן זיי קיין ירושלים; די סוכנות האט גלייך ארויסגעשיקט דאס געלט און באצאלט די שטראף.

דעם 14־טן פעברואר 1933 ווערן זיי פייערלעך אויפגענומען דורכ׳ן ״מכבי״־קלוב אין ירושלים. צומארגנס פארן זיי קיין תל־אביב, ווו ס׳וואוארט זיי אויפן וועג אפ דער ״מכבי״ מיטן פארזיצער משה שהם, אונזער בן־עיר וועלכער פירט זיי אריין מיט גרויס פאראד אין תל אביב.

די 7 חלוצים אויפן וועג נאך ארץ־ישראל.
שבעת החלוצים בדרכם לארץ ישראל.

מאמעק האמפעל / געשטאלטן און עפיזאדן פון אמאליקן בענדין

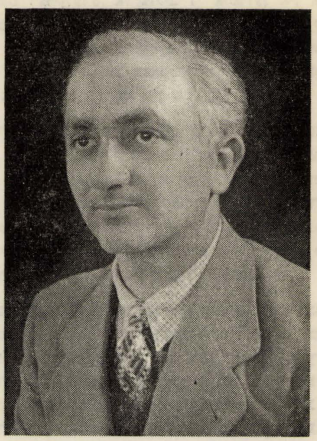

קינדער יארן, שיינע זיסע יארן,
אייביק בלייבט איר ביי מיר אין זכרון,
וועו כ'טראכט פון יענער צייט
טוט מיר אזוי באנג און לייד...
(פון א פאלקס־ליד)

מיין זיידע, ר' איצעק פרידלער ע"ה, איז געווען, מיט איבער א האלב יאהרהונדערט, אן אנגעזעענער, בכבודיקער יידּ, מיט וועלכן מען האט זיך געריבן. נישט קוקנדיק דערויף וואס ער איז געווען א געריר־חסיד, האט ער געהאט צוליב זיינע גוטע מידות א שם־טוב אין אלע קעגנעריש חסידישע קריינ.

אין א ווינטערדיקן שבת־נאכמיטאג האט דער זיידע אויסגעהויבט זיין נשמה. דער מארגנדיקער טאג, וועו ס'איז פארגעקומען די לויה, האט זיך טיף איינגעקריצט אין מיין זכרון. דאס בילד, ווי דער זיידע ליגט אויף דער ערד, פארדעקט מיט א שווארצן טוך, די צאנקענדע פלעמלעך פון די טריפנדיקע ליכטלעך אין די לייכטער ביי אים צוקאפענס, און די יאמערלעכע געשרייען פון דער אלמנה און צען פארקליבענע יתומים — האבן דערשיטערט מיין נשמה.

דער זיידע האט געהאט א מיל, וואס האט זיך געפונגן איבער דער הילצערנער בריק, אויפ'ן וועג קיין גזשיכאוו, ביים טייך טשארנא פשעמשא, א צופלוס פון דער ווייסל. די מיל איז נישט געווען זיין אייגנטום, נאר האט געהערט צו א פריץ, שפערלינג האט אר געהייסן, א גוי נישט פון די ערגסטע, וואס האט זי פארפאכטעט מיין זיידן מיט זיינעם א שותף, ר' הענאך עפשטיין, וועמענס געראטענע און שיינע טעכטער האבן געהאט גאר גרויס דערפאלג ביי די בענדינער בחורים.

אלס קינד האב איך אפט באזוכט די מיל, וואס איז געווען מיין בעסטער צייט־פארטרייב, ווייל דארט האב איך געהאט די מעגלעכקייט צו לאבוועווען אן יעדער שטערונג און קאמאנדעווען אויף א שטח מיט אזא רחבות און פארנעם. וואס איז דארט אלץ נישט געווען? פערד מיט זשרעבעקלעך, וועלכע כ'האב גערן געהאט העלפן אייַנ־שפאנען אין די גרויסע לאסט־וואגנס, סטאדאלעס מיט הויפנס היי, מאגאזינען מיט הויך אנגעלייגטע זעק מעל, וויינדעס און לייטערס אויף וויעלכע איך האב זיך אריפגעדראפעט און נישט איינמאל ארונ־טערגעפאלן און זיך גוט צעקלאפט, אבער בעת מעשה איז געוואקסן דאס הארץ מרוב הנאה און שמחה.

איך בין געווען א יינגל פון א יאר 6—5 וועו כ'האב געלערנט אין חדר פון ר' נחום „קאטשקע" (זיין צונאמען צוליב זיין ראשענ־דיקן קול), א יידּ א הויכער, א דארער, מיט א שפיציק ווייס בערדל, וואס האט קיינמאל נישט ארויסגעלאזט דעם קאנטשיק פון האנט. די תלמידים זענען אים נעבאך דערגאנגען די יארן מיט כל מיני המצאות, אבער וועו כיר זענען אריינגעפאלן אין זיינע הענט, האט ער אין אונז זיך נוקם געווען כדבעי.

אין איינעם א טאג האט ר' נחום אויסגעגאסן זיין גאנצן כעס אין צארן דווקא אויף מיין קעפל, זייענדיק פול מיט תרעומות אויף מיר, אז כ'בין נישט הופס דעם אלף־בית מיט פינטלעך, און איך בין געווען גאט די נשמה שולדיק. דער טאטע מיינער האט אן שהיות, נאך אין סאמע מיטן „זמן" מיך אביערגעפירט אין חדר פון ר' יהושע ראזענקער, קעגנאיבער אונזער מויער, אויף דער שווייענטאיאנסקא גאס.

ר' יהושע איז נישט געווען אבי ווער, פון די פארטגעשריטענע מלמדים און א ציוניסט־מזרחיסט. ער איז כל־ימיו געווען פעדאנטיש ריין, און זיין שווארצע בארד איז געווען גוט געפלעגט און פארקעמט. גייענדיק אין דער גאס מיטן שטעקן אין דער האנט, האט ער פאריסן הויך דעם קאפ מחמת אנזען און חשיבות אין לייטענס אויגן. ביי אים האבן געלערנט די זין פון די נגידים און באלעבאטישע) יידן. כ'דערמאן נאר אייניקע הדר־חברים: מארעק שיין, אלימלך דיאמענט, דוד פעלדבוים (די דריי אין ישראל), זלמן שטראכליץ (אין אמע־ריקע), מנדל מאלערמאן (לאנדאן), קאפל הערצבערג (פאריז). די ברידער רעמבישעווסקי, יצחק פעלדבוים, די ברידער לעווקאוויטש, משה'ל פראווער, לעמל ראטנער, יואל שוויצער, דוד'טשע כאפער זכרונם לברכה, און נאך.

דער דערמאנטער פרייַנד ד. כאפער, וועמענס פאטער איז בעס־טיאליש דערמארדעט געווארן דורך אן אויבערשלעזינער קצב מיט הועלכן ער האט געהאנדלט, וואס האט אין יענע יארן פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה געמאכט א פיינלעכן רושם אויף דער יידישער באפעלקערונג — איז געווען ביזין סאמע אומקום אן איבערגעבענער ציוניסט, א נדבן און א רעוויזיאניסטישער עסקן.

מיין מלמד, ר' יהושע, איז אויך אנגעגאנגען אלס גוטער בעל־תפילה אין „שטיבל" (אין שלמה שיינס הויז) וווּ קורלאנד האט געהאט דאס אייזן־געשעפט אויפ'ן אלטן מארק, וואס איז שפעטער איבערגעפירט געווארן אין דער ווינזנוג פון ברכיה מיטליס, אן אנגעזעענער תושב אין דער שטאט, אין חיימל ליווערס הויז, אויף דער סאָנטשעווסקאָ גאס, באקאנט אלס „קאטאוויצער שטיבל". וועו ר' חיים שיין האט געבויט זיין הויז, 1924, אויף דער מאָלאָכאווסקאָ גאס, האט ער אפגעגעבן א ספעציעל צימער פאר דעם דאזיקן מנין, וואס האט זיך דאן געראפן אויף זיין נאמען און פונעם ברודער איטשל שיין, וועלכע האבן פיל געלייסטעט פאר דער שטאט געזעלשאפטלעך און פילאנטראפיש, צוגלייך מיט זייערע טייערע פרויען חנה'לה און די פיעטעטאפולע צעשא, פון די זעלטענע עסקניות אין שטאט. אין דעם מנין זענען אויך אויפגעטרעטן אלס שליחי־צבור די באקאנטע

בעלי־תפילות: יחזקאל פרידמאן, אברהם'לע רעכניץ און גרשון רעכניץ, וועלכער איז אויך אנגעגאנגן אלס פארדינסטפולער שטאט־עסקן.

ווען ר' יהושע האט זיך אוועקגעשטעלט אין די ימים־נוראים פאר'ן עמוד און געזונגען אזוי הארציק, אונטערגעהאלטן דורך זיין זון משה'ל (אין ישראל) די תפילות — האט ער אלע מתפללים מהנה געווען און אלעמענס הערצער גערירט.

אין מיין חדר, וואס איז געווען א „חדר מתוקן", האט מען אויך געלערנט למודי־חול. דער באקאנטער לאנגיעריקער פעדאגאג יהושע ראפאפארט האט אונז געלערנט רוסיש און פויליש. דעם רבינ'ס זון האט אונז געלערנט אריטמעטיק און קאליגראפיע. דער רבי זעלבסט — יודאיסטישע קעגנשטאנדן און יידיש, דער לערער יא־נאווסקי — עברית. די גירסא דינקותא פון יענע צייטן — געדענקט זיך עד היום און פארגעסט זיך קיינמאל נישט.

יא, עס דערמאנט זיך נאך, אז אויף דער מזרח־וואנט אין חדר האט געהאנגן א גרויס בילד פון צאר ניקאליי דעם צווייטן. ווען ס'איז געקומען דער אינספעקטאר פון דער שול־נאטשאלסטווא אויף א באזוך האט זיך דער רבי שטארק דערשראקן, ארויפגעצויגן אינדער־גיך אויף זיך די שבת'דיקע קאפאטע, ארונטערגעכאפט הכנעה'דיק זיין יידיש היטעל, און מיר, קינדער, האבן געזונגען שטייענדיק און פון אויסווייניק דעם רוסישן הימען „באזשע צאריא כראני", וואס מיר האבן נישט פאר־שטאנען.

אין חדר האט מען געקנעלט אומגעדולדיק א גאנצן טאג ביז אין די אוונט־שעהן, נאר מיט א מיטאג־הפסקה. אפילו שבת זענען מיר געגאנגן אין חדר לערנען פרקי אבות און „ברכי נפשי". באפרייט זענען מיר געווארן ווען אין דרויסן איז שוין געווען כמעט פינצטער, ווען ס'האט זיך באוויזן אין די גאסן דער שטאט־לאטארניק, וועלכער האט אנגעצונדן די גאז־לאמטערן און ארום אים שארן זיך קינדער, באגלייטנדיק יעדע באוועגונג זיינע מיט „האפ־האפ" און „הורא" אויסגעשרייען.

אפטמאל האט מען זיך ארויסגעגנבט פון חדר, געשפילט זיך אויף דער גאס אין „יאגעלעך", „כאפעלעך", „קאמער־קאמער־טיר", אדער נאכגעלאפן די שטאט־משוגעים, וועלכע זענען געווען בטבע רואיקע: „מענדעלע מי־שברך", אנשל „דרייקאפ", וועלכער האט זיך געדרייט עטלעכע מאל הין־און־צוריק, שטעלנדיק קוים איין טריט, און דאן די „פאפולערע" משוגענע שרה פון וועלכער כ'האב אמאל באקומען א שטיין אין קאפ...

דער בעסטער טאג אין חדר איז געווען פרייטיק, ווען מ'האט געלערנט נאר ביז מיטאג־צייט. מיר האבן איבערגעחזרט די פרשת־השבוע, מעביר סדרה געווען און דאן האט דער רבי אונז פארגע־לייענט מעשיות פון דער אגדה, וואס האבן גאר שטארק נושא־חן געווען און מיר וואלטן נישט מיד געווארן צו הערן נאך און נאך, ווייל אזוי ענטוזיאסטיש האבן משפיע געווען אויף אונז גאט'ס נסים בעת יציאת־מצרים, די וווּנדערלעכע געשיכטע פון מכירת־יוסף, אדער די דערציילונג וועגן די צרות און פורענויותן, וואס וועלן קומען באחרית הימים, אין משיח'ס־צייטן, אויף די פעלקער גוג און מגוג מחמת די רדיפות און נגישות, וועלכע זיי האבן פאראורזאכט דעם אתה־בחרתנו פאלק...

איך בין געווען א גאטפארכטיק־פרום יינגל, און אפגעהיט אלע מצוות און דינים. נישט געגעסן און נישט געטרונקען אויב כ'האב פריער נישט אפגעזאגט „המוציא" און „שהכל". פארן שלאפן גיין האב איך נישט פארגעסן לייענען קריאת־שמע, אין דער פרי אפגע־גאסן נעגל־וואסער און אפגעזאגט דעם מודה־אני, — דאס אלץ אויך אדאנק דער דערציונג פון חדר, ווו כ'האב זיך אנגעהערט שרעקלעכע מעשיות וועגן נישט פרומע יידן, וועלכע ווערן, רחמנא ליצלן, געברענט און געבראטן אין גיהנום...

אין די זומער־אוונטן, ווען די זון האט זיך געבויגן צו מערב און די הימלן האבן זיך אנגעצונדן מיט רויטע כמארעס, האב איך געוווּסט, אז דאמאלסט ברענט מען די רשעים מיט גאנצע פעסער סמאלע...

מנחה און מעריב פלעג איך מתפלל זיין אין בית־המדרש, ווו ר' פייוועל ראפאפארט (דער „רוסעל מאכער") פון הערינג־געשעפט אויפן אלטן מארק האט מיך געצויגן פארן אויער און געקניפט אין באק, אז איך זאל נאכזאגן דעם שליח־צבור נאך יעדער ברכה „ברוך הוא וברוך שמו" און „אמן". זייענדיק צופרידן מיט מיין התנהגות, האט ער מיר פארזיכערט עולם הבא, ארויסגענומען זיין טאבאק־פוש־קעלע און מיך מכבד געווען צווישן די פינגער מיט א שמעק־טאבאק און אריינגעצויגן דעם שארפן ריח — האב איך זיך אזוי שטארק צע־ניסט, אז עס האט אזש אפגעהילכט אין גאנצן בית־המדרש...

אין די זומער־חדשים זענען מיר געגאנגען אהיים פריער פון חדר, פאר דער צייט, כדי מיר זאלן קענען געניסן פון די פריילעכע, זוניקע און נאך פאר אונז זארגלאזע טעג. אין די פרייע שעהן האב איך זיך געלאזט אין זיידענ'ס מיל, באדן זיך אין טייך, קריכן און קייקלען זיך אויף די זעק מעל...

די פשעמשא איז נישט געווען א שטורמיש וואסער, הגם אויך זי האט געפאדערט און געלויערט אויף איר יאר־קרבן. והיה און אז עס האט פאסירט, חלילה, אן אומגליק, אז עמיצער איז דערטרונקען גע־ווארן, האט עס אנגעווארפן אן אימה אויף דער גאנצער סביבה, און טאטע־מאמע האבן אנגעזאגט די קינדער נישט דערוועגן זיך מער צו באדן. מען האט געמוזט זיין שטארק פון אייזן, כדי בייצושטיין אזא ביטערן נסיון, ווארעם דער יצר־הרע איז פארט שטארקער אויף דעם זינדיקן גאטס וועלטל...

דאס וואסער פון בענדינער טייך האט אויך געדינט צו וואשן וועש און אפילו צו טרינקען. דאמאלסט האבן מיר נאך נישט געוווּסט פון דעסטילירט־וואסער, ווייל ערשט אין די שפעטערדיקע יארן איז איינגעפירט געווארן אין רוב הייזער וואסער־לייטונג. חיים דוד גראסמאן איז געווען פון די ערשטע יידישע בעלי־מלאכות אין בענדין אויף דעם געביט, דאן חיים דוד רודזין און משה'ל קשא־נאווסקי.

די שטאט האט אויך געהאט עטלעכע ברונעמער, פון וועלכע וואסער־טרעגער האבן געשלעפט און געפלומפט און געצויגן די עמערס מיט וואסער אויף די קלובעס, צעטראגנדיק אין די הייזער פאר א פאר גראשן. צוויי פון זיי געדענק איך: סאנדל וואסער־טרעגער און בערל בעסער דער „ליפעראנט" אין אונזער הויז. אן עלטערער צעבראכענער ייד, וואס האט שווער גע־הארעוועט, זיך גוט אנגעגורט די לענדן, כדי מפרנס צו זיין זיינע צוויי יתומים, ביז ער איז געפאלן אונטער דעם לאסט פון די נאשיד־לעס. ער האט אפגעשפארט פון זיין ארעם ביסן ברויט און געלאזט לערנען זיין זון אין „יבנה"־גימנאזיע, — דער לעצטער האט שפעטער געארבעט אלס בוכהאלטער ביי קורלאנדן אין געשעפט.

אז מיר שמועסן שוין מכוח דער אנטוויקלונג פון אונזער שטאט דארף מען געדענקען, אז בענדין האט גאר שטארק פראגרעסירט ערשט אין די לעצטע יארן פאר דער מלחמה און געהאט ווייט־גייענדיקע אויסזיכטן. צוליב דעם געזעץ פון „אורבאניסטיק" (פארשענערן די פוילישע שטעט), איז בענדין פארוואנדלט געווארן אין א יפה־פיה... אלטע געביידעס און צוימען זענען איינגעלייגט געווארן, און אויף זייער ארט קומען צו נייע הויך־שטאקיקע הייזער, געבויט אויסשליס־לעך דורך יידן, לויט דעם לעצטן סטיל פון ארכיטעקטור. עס זענען

אויפגעבויט געווארן א מאדערנע באן־סטאציע און פאסט־אנשטאלט, עס איז פארלייגט געווארן א פונאנדערגעשפרייטע עלעקטרישע נעץ. דער אלטער און נייער מארק (ווו ס'האט זיך צענויפגעזאמעלט דער שטאטישער יריד) זענען אויסגעוואקסן אין סקווערן. די דאראשקעס און פערד, וואס האבן פון תמיד אן געדינט פאר אן אינערלעכן קא־מוניקאציע־פארקער, זענען אפגעשאפן געווארן, און זייער ארט האט געירשנט די טראמוויי־קאמוניקאציע, א זעלטנהייט אויף דער פרא־ווינץ, מיט'ן אויסנאם פון זאגלעמביע.

עס קומען אויך צו הערלעכע יידישע סאציאל־ און קולטור־אנ־שטאלטן, ווי למשל — דער קינפעטארין־שפיטאל ביים לינת־חולים, די קאעדוקאציע־גימנאזיע אויפ'ן נאמען פון שמעון פירסטענ־בערג און פרוי (פריער „יבנה"), דאס יתומים־הויז „שעראטשיניעץ" (אויפגעבויט געווארן דורכ'ן באקאנטן נדבן יאקוב גוטמאן).

לאמיר זיך אומקערן צו דער טעמע. געבאדן האט מען זיך לרוב אונטערן בארג, ווו די פשעמשאַ שלענגלט זיך צווישן דופטיקע פעלדער און גרינע מיט בלומען און מארגאריטקעס באוואקסענע לאנקעס, ווייט פון א מענטשלעכן ישוב. דא האט מען תמיד געקענט טרעפן דעם פאפולערן מאריאן סטאנעק מיט זיין גרויסן הונט, א ליבעראלער קריסט, וועלכער האט זיך געחברט מיט יידן. ער איז געווען פון יענע יידן־פריינט, וועלכע זענען געווען אזוי זעלטן.

געבאדן האט מען זיך אויך אין די אזוי גערופענע „בעדלעך" אויף דער גראבלע, קעגן א געלט־אפצאל, אבער ס'איז געווען כדאי, ווייל דא איז מען געווען זיכערער פון אן אנפאל פון שקצים, וועלכע האבן נישט איינמאל טעראריזירט יידן בעת דעם באדן זיך אונטער'ן בארג, ווו מען האט זיך אויך „געלאדקעוועט" און אין ווינטער — געגליטשט זיך אויפן פאפרוירענעם וואסער.

כ'געדענק אז אמאל האט פאסירט א מעשה מיט א יינגל פון „תלמוד־תורה־חדר", וועלכער האט זיך געגליטשט אויפ'ן טייך און איז אריינגעפאלן אין וואסער ווו דער אייז איז זיך פלוצים צעגאנגען. אישעק בירנצווייג (איסר בארי, געשטארבן אין ישראל) פון דער ליבלעכסטער יוגנט אין יענע יארן, און איינער פון די ערשטע חלוצים פון דער דריטער עליה, דערזעענדיק דאס, איז ער אריינגעשפרונגען אין קאלטן וואסער און אים ארויסגעצויגן, אבער דער יינגל איז שוין געווען א טויטער.

בענדין אלס אינדוסטרי־שטאט האט נישט פארמאגט קיין שיינעם נאטור־פייזאזש, געהעריקע אפרו פלעצער, פארקן און גערטנער. די ארומגעצוימטע „גורא זאַמקאָווא", ווו ס'זענען פארבליבן ביז היינט צו טאג די רואינען פון אלטן פוילישן שלאס, האט געדינט אלס פאר־ווייילונגס־ארט פאר פארליבטע פארלעך און ראמנטישע באגעגענישן. ווען ס'איז געשען און אזא פארל איז אנדעקט געווארן אמוזירנדיק זיך ביחידות, האט מען תיכף מכריז געווען אין דער שול און אין בית־המדרש, אז מען וועט אזעלכע „הפקרדיקע יאַדן און מאַדן" מחרים זיין, ישמרנו אלקים, און זיי וועלן נישט קומען אין קהל פון עדת ישראל...

אגב, אונטר דער „גוּראַ זאַמקאָוואַ" האט זיך געפונען דער על־טסטער יידישער בית־עולם פון 150 יאר צוריק, די מצבות האלב פארזונקען. אבער אויף זיי האט מען נאך געקענט שווערלעך לייענען די אויפשריפטן. ס'איז איבעריק צו זאגען, אז פון דעם בית־הקברות (און פון אנדערע) איז קיין זכר נישט פארבליבן, ווייל זיי זענען צעשטערט געווארן דורך די דייטשע תלינים.

די „פלאנטן", ווו די באן גייט דורך און די אפענע „גורקע", זענען אין די הייסע זומר־חדשים באלאגערט דורך נישט פארמעגלעכע איינוווינער, וועלכע זענען געקומען אהער כאפן א ביסל פריש לופט. דאקעגען די פארמעגלעכע יידן זענען געפארן אויף דאטשע קיין זשאַרעק, אָלקוש און אין די סלאָווקאָווער וועלדער, און אין די שפעטערדיקע יארן — אין די בעסקידן־געבירג, קיין רייטשע און שטשירק.

בענדין איז געווען ארעם אין וועלדער. אין ברזשעזאוויצער וואלד, אדער אויף דער „זשעלאנע", אייניקע קילאמעטער אונטער דער שטאט, איז געווען דער אריינטריט פארבאטן, ספעציעל פאר יידן. ווער עס האט געוואלט גיין אויף „מאיוווקע" אין די וועלדער, האט זיך זיך געמוזט פריער פארזען מיט א הסכמה פון דעם „לעש־נע" (וואלד'ס שומר) — און א דערלויבעניש האט מען באקומען זעל־טן...

אונזער טייך האט נישט געהאט קיין פלאזשע. מאנסבילן האבן זיך געבאדן אויף איין זייט ברעג, מוטער־נאקעט, און פרויען — אויפן צווייטן ברעג, אין די האלקעס און נאכט־העמדער. נישט איינ־מאל האט פאסירט, אז עפעס א לץ, וואס האט געוואלט אפטון א שפיצל אויף להכעיס, האט זיך אריבערגעכאפט אויף דער „באבסקע" זייט... אז מען האט אים באמערקט, איז אנשטאנען אזא בהלה און טומל ביי די איבעראשטע מיידלאך, ווי מען וואלט אויף זיי, חלילה, אנגעפאלן...

אין יענע יארן איז די בושה געווען גרויס, מען האט זיך גע־שעמט נישט בלויז מיט א קליינעם האלדז־דעקאלט, נאר אפילו א קליידל מיט האלבע ארבעל איז געווען א חרפה. אויב עס האט זיך געטראפן אזא פרוי איז זי אנגעגאנגן, לא עלינו, אלס א „חצופה"...

כ'האב גערן געהאט זיך צו באדן אין טייך ביי דער מיל פון זיידן, ווייל דארט בין איך געווען זיכער על כל צרה שלא תבוא. אנו־מעלט האט געטראפן -- כ'געדענק נישט גענוי ווי אזוי דאס איז געשען — אז עמיצער פון מיינע חברים האט זיך נישט לאנג מיישב געווען און מיר א שטויס געגעבן, אזוי אז כ'בין אריינגעפאלן אין וואסער ווי כ'שטיי און גיי. שווימען האב איך נישט געקענט, און כ'האב זיך אנגעהויבן צו טרינקען. אויף די געוואלדן פון די ארומיקע זענען זיך צענויפגעלאפן די מיל־ארבעטער, און עפעס אן ערל איז אריינגעשפרונגען אין וואסער. מיך א כאפ געטון פאר די האר און ארויסגענומען כמעט א טויטן: מען האט מיך אוועקגעלייגגט אויף דער ערד, איבערגעדרייט מיט די פלייצעס ארויף, און אנגעהויבן צו קלאפן איבער דעם קאפ און לונגען, כדי דאס וואסער זאל פון מיר ארויס... קומענדיק א ביסל צו זיך און פילנדיק צוריק דעם אטעם, האט מען מיך א ציטערענדיקן און אן איינגעקארטשעטן פון קעלט אוועקגעטראגן אין א שכנס שטוב.

מען האט באלד ארויסגערופן דעם פעלדשער בראון, וואס איז געווען באקאנט מיטן נאמען „מאטל פעלדשער", און האט גוט געקענט די מלאכה פון שטעלן פיאווקעס, האקען באנקעס אויף יעדן בויך־ווייטיק פארשריבן ריצנאייל — דאס זענען געווען דעמאלסט די בעסטע סגולות קעגן אלערליי מיחושים. מחמת דעם האט ער געשמט אלס גוטער רופא, נישט ווייניקער ווי די בענדינער יידי־שע דאקטוירים פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה: וואסער־צווייג און ווייניציהער.

דער ארויסגערופענער פעלדשער, וועלכער איז תמיד געווען אין גוטן הומאר, האט מיך אונטערזוכט, געטאפט דעם דופק, צוגע־לייגט זיין אויער צום הערצל מיטן שטעכענדיקן געלן בערדל, גע־קלאפט מיר אין די קנעכלען, געדרייט די עלענבויגנס, און זעענדיק מיינע העויות און תנועות האט ער קאנסטאטירט, אז איך לעב... ער האט געשמייכלט, ווי ער וואלט מיין פארוויינטע מאמע געוואלט בארויקען, זאגנדיק, אז אויב איך בין יעצט ארויס א נישט געשעדיק־טער און בייגעקומען אזא אויסטערליש אומגליק, איז עס באשערט פון רבונו של עולם, אז כ'וועל לעבן עד מאה ועשרים שנה...

לשבח זאלן דא דערמאנט ווערן די פעלדשער הארטמאן און „אבעלע־פעלדשער", וועלכע האבן אויך דאמאלסט פראקטיצירט. ערשט אין די שפעטערדיקע יארן איז געקומען קיין בענדין הערמאן שער, א וווילער ייד און א משכיל, וואס איז געווען אנגענומען ביי די יידישע מאסן אלס א גוטער פעלדשער צוליב זיין מבינות און בקיאות. ער האט אויך געשריבן אין די בענדינער צייטונגען. געווען אויך א נישט יידישער פעלדשער, קשימאווסקי, אן אוהב ישראל, א מענטש מיט פראגרעסיווע אנשויאונגען. פון ארעמע קראנקע האט ער נישט גענומען קיין געלט און זיי אפילו געגעבן מעדיקאמענטן אן א אפצאל.

*

אין בענדין האט דאמאלסט פארנומען דעם כסא רבנות דער באקאנטער רב ר' יששכר בעריש גרויבארט ז"ל, א באקאנטע פערזענלעכקייט אין דער רבנישער וועלט. איך געדענק אים גאנץ קנאפ, עס דערמאנט זיך נאר די ריזיקע לויה און די באלאגערטע גאסן פון שטראמענדיקע מענטשן מאסן, וועלכע האבן זיך געשטויסן פאראויס, כדי צו זיין נאענט צום ארון.

ער איז געווען באליבט ביי אלע טיילן פון דער באפעלקערונג צוליב זיין טאלעראנץ לגבי יעדן, אפילו אין באצוג אויף די „פרייע", וועלכע האבן זיך אנגעהויבן דאן צו קליידן אויפ'ן „דייטשישן" שטייגער: מיט א דריי־פערטל ראק, מיט מאנזשעטן אין העמד, מיט א שטייפן קאלנער און א „שניפס". דער אויסערלעכער לבוש איז נישט געווען ביי אים דער עיקר, באשר ביי אים האבן דאמינירט דאס הארץ און גוטע מעשים פון יעדן איינעם, ער איז געווען בדרך כלל א גרויסער מקל, און נישט קיין קפדן אין פסקנען דינים, און זיך באמיט תמיד אפצוהאלטן פון איבעריקע אסורים, כדי נישט צו באשווערן די באפעלקערונג, וואס מיר לערנען אויך פון זיינע ספרים און מאמרים.

פון א בריוו וואס הרב גרויבארט ז"ל האט געשריבן צו זיינעם א ידיד דערוויסן מיר זיך, אז פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען מאשין־מצות אויף פסח זענען געווען כמעט א זעלטנהייט אין פוילן (א חוץ קראקע און גאליציע וואס האט געהערט צו עסטרייך), האט ער געגעבן זיין הסכמה און היתר אויף די דאזיקע מאשין־מצות. אונטערן דרוק פון רעליגיעזע־ראדיקאלע ספערן און חסידים פון בענדין, וועלכע האבן געהאלטן, אז מצות פראדוצירט דורך מאשינען און נישט געקנעטן מיט די הענט און נישט געבאקן אין אויוון אונטער א ספעציעלע השגחה פון משגיחים, זענען נישט כשר — איז דער רב נישט געקוקט אויף זיין קאמפעטענץ און אויטאריטעט געווען געצווונגען, כדי נישט צו פארשארפן די באציאונגען, מוותר צו זיין אויף זיין אנטשלאסענעם היתר און געאסרט די מאשין מצות, וואס ס'האט אים געקאסט פיל געזונט.

אזעלכע פארשארפטע און אומאנגענעמע שפאנונגען האט ער געהאט אויסצושטיין די והותר, אבער ער האט געמוזט דאס אלץ פארליב נעמען צוליב שלום בית און צו פארמיידן בייז בלוט.

וועגן הרב גרויבארט ז"ל האב איך זיך אנגעהערט פיל עפיזאדן, וואס מ'האט דערציילט אין שטאט, וועלכע אנטפלעקן חכמה און פארשטנדניש פארן פאלקס־מענטש. אט איין מעשה:

אן ארעמע יידענע האט זיך אפגעשפארט עטלעכע צענדליק קאפיקעס און געקויפט א הון אין א געווענלעכן טאג (א פארגעניגן וואס זי האט זיך געקענט ערלויבן נאר לכבוד א יום טוב) פאר איר שוואכן און קראנקן מאן, כדי אים צו דערהאלטן ביי די כוחות, מיט א ביסל זופ און א שטיקל ווייס פלייש, אויפן באפעל פון א רופא. ווען זי האט כשר געמאכט די הון האט זי באמערקט, אז די גאל איז נעלם געווארן... האט זי געמאכט א ויצעקו. ווייל זי האט געוווסט דעם דין, אז א הון אן א גאל איז טריפה.

א ציטערדיקע איז זי געלאפן צום רב פארענטפערן א שאלה. דער רב, זעענדיק די באומרויקטע און פארוויינטע יידענע, האט געהאט מיט איר מיטלייד. „אפשר האט זיך אייך נאר געדאכט, אז די הון האט נישט געהאט קיין גאל?, פרוווט נאר אבצולעקן די הון, אויב עס וועט אייך זיין ביטער, איז עס א סימן, אז די הון האט געהאט א גאל, נאר איר האט זי פארזען — דאן איז זי כשר; און אויב איז די הון, חלילה נישט ביטער — איז זי טאקע טריפה"...

די יידענע, וועלכע איז געווען איבערצייגט אין איר טענה, איז אריינגעפאלן אין פארצווייפלונג און מיואשדיק געמורמלט: וואס וועל איך יעצט טון, טייערער רב? אוי ווי ביטער מיר איז!...

אויפכאפענדיק דאס ווארט „ביטער". האט דער רב גלייך געפסקנט: די הון איז דאך כשר!...

*

די רביצין דבורה גרויבארט עליה השלום, די אלמנה פון גרויסן בענדינער רב זצ"ל, איז געווען א קלוגע און איידעלע פרוי, פון די זעלטענע פרויען־טיפן, וואס בענדין האט פארמאגט אין יענע גוטע צייטן פאר דער פארטיליקונג.

זייענדיק א יינגל פלעג איך באזוכן איר וווינונג אין שליחות פון מיין פאטער צוויי מאל אין יאר — פורים און אין חנוכה, און געבראכט איר שלח־מנות און א חנוכה־געשאנק. יעדעס מאל האט זי שיין געדאנקט, גוטהארציק געשמייכעלט, געפרעגט מכוח משפחה־ענינים און געווען נייגעריק צו וויסן ווי־אזוי כ'לערן אין חדר. ביים געזעגנען זיך האט זי מיר בנעימותדיק געגלעט און מיך געבענטשט, אז טאטע־מאמע זאלן קלייבן פון מיר פיל נחת און כ'זאל זיין א געטרייער און ערלעכער ייד.

איר מאיעסטעטיש אויסזען, דאס בלייכע געזיכט אויף וועלכן ס'האט גערוט די שכינה, די בליצענדע קופקע באפוצט מיט אימיטירטע פערל און בריליאנטלעך, איר מוטערלעכע באנעמונג מיט יעדן איינעם — דאס אלץ האט פארכאפט מיין יונגע נשמה. איר געשטאלט שטייט פאר מיר, ווי כ'וואלט זי ערשט געזען, נעכטן, הגם ס'זענען שוין פארלאפן זינט דאמאלס איבער 40 יאר.

אין בענדין האט מען דערציילט א געשיכטע, וואס כ'האב זי געהערט פון מיין מאמען זכרונה לברכה. און אזוי איז געווען דער ספור המעשה:

א יידענע פון אונזער שטאט פלעגט ארומגיין צווישן די יידישע באלעבאסטעס, צענויפנעמען זייערע גענז און קאטשקעס, געגאנגען מיט זיי צום שוחט, דאן געפליקט די פעדערן און גערייניקט. די מלאכה איז נישט געווען קיין לייכטע, אבער וואס טוט מען נישט פאר פרנסה.

איר מאן, א מטופל מיט א האלב טוץ קינדערלעך, האט נישט באוויזן אהיימצוברענגן די בידנע פרנסה אין שטוב אריין, אזוי אז זיין ווייב איז אים געווען אן עזר כנגדו. ביידע האבן געהארעוועט און נישט געוואלט זיך באגנוגענען בלויז מיט א שטיקל ברויט און א געקעכץ פון קארטאפעל און פערל־גרויפן, ווייל פונוואנען זאל מען נעמען אויף שפענצערלעך און שיכלעך פארן קליינווארג און אויף שכר־לימוד פארן מלמד, אויף אַ נדר און סתם צדקה און אן אורח אויף שבת, דען לא על לחם לבדו יחיה אדם...

אזוי האבן ביידע קוים קוים ארויסגעצויגן די שוואכע חיונה, און מען וואלט שוין אזוי אויסגעלעבט די יארן, ווען נישט דער שטן המקטרג, וואס האט אנגערעדט אונזערע יידענע מיטן כוח הטומאה, אז

זי זאל אליין קוילענען די עופות, פארשפארנדיק צו באצאלן דעם שוחט שחיטה־געלט...

זי האט נישט געקענט גובר זיין דעם סטרא אחרא, זיך געלאזט טאקע אַנרעדן פונם יצר־הרע, און אליין געקוילעט דאס געפליגעל און גורם געווען, אז אפגאהיטענע פרומע יידן זאלן נכשל ווערן, רחמנא לצלן.

דער סוד האט אבער לאנג נישט אנגעהאלטן. אין א איינעם א טאג האט זיך עמיצער דערוווסט פון דער מעשה, און די ידיעה האט זיך תיכף פארשפרייט איבער דער שטאט, וואס איז געווארן שטארק בא־אומרויקט און אויפגעציטערט פארן שטראף פון בורא העולם.

ס׳איז געווארן א טומל, א געשריי אין לשער ואין לספר. עפעס א קלייניקייט: אזא חטא איז געווארן אפגעטאן, וואס מען גענדענקט דאס נישט פון אדם הראשון׳ס צייטן... איז מען געלאפן צום רב זיך

די רביצין דבורה גרויבארט.
הרבנית דבורה גרויבערט.

מיט אים אן עצה האלטן, ווי אזוי מכפר צו זיין די אפגעטוענע חטאים שלא במזיד... אבער די ידיעה האט אלץ פארלייקענט און נישט געפונען אויף זיך קיין שום שולד, ווייל זי איז דאך פון תמיד אן אפ־גהיטענע גאטספארכטיקע יידישע נשמה...

וועז די יידענע אי״ז געקומען צום רב איז ער גראד געווען פאר־טון אין א שיעור מיט זיינע תלמידים, בעת וועלכן ער האט קיין מאל נישט אויפגענומען יידן מיט „שאלות״ און נישט געפסקנט דינים. האט זי אויפגענומען די רב׳צין, אוף ווי געווייגלעך יעדן איינעם בסבר פנים יפות, געבעטן זי זיצן און אפוואַרטן געדולדיק ביז דער רב וועט זיך באפרייען פון די לימודים.

די בארעדעוודיקע יידענע האט נישט געקענט רואיק אייגזיצן, אויסגעגלאצט אויף דער רב׳צין א פאר אויגן. געפרווט זיך פאר־טיידיקן מיט כל מיני הייליקסטע שבועות, אנגעבראייעט מיט א מין מענה־לשון, און געשאלטן מיט קולי־קולות דיעניקע וואס האבן אויס־געטראכט אויף איר, נעבעך, אזא בלבול, שלא היה ולא נברא...

האט די רב׳צין׳ן געדולדיק אויסגעהערט אירע אלע רייד, און צום סוף אזוי געזאגט:

„מילא, אז איר האט אליין געשאכטן די גענז, קאטשקעס און הינער איז עס באמת א האלבע זינד. אבער פיל גרעסער איז די עבירה, וואס איר זענט באגאנגען, קוילענדיק די עופות מיט א מלביק מעסער״...

הערענדיק אזא ארגומענטאציע איז די זינדיקע יידענע אויפגע־שפרונגען, ווי אן אפגעבריטע מיט א פאטעלניע קאכעדיק אייל, און אויסגערופן: „כ׳זאל אזוי לעבן מיט מיינע קינדער צוגלייך, טייערע רב׳צין, אז כ׳האב זיך באנוצט שטענדיק מיט א פליישיק מעסער...״

*

1914. די ערשטע וועלט־מלחמה איז אויסגעבראכן. א מורא און שרעק איז אויסגעגאסן אויף אלעמענס פנימער, דען ווער ווייס, וואס דער מארגן וועט ברענגען.

מיר, חדר־יינגלעך, האבן נישט געקענט תופס זיין די סיבה פון דעם אומרו און טרויער, וואס האבן יעדן באהערשט. אדרבא, א שמחה, וויייל כ׳בין געווען באפרייט פון עול צו לערנען, א נס וואס פארלויפט זיך א מאל אין א יובל...

איך געדענק ווי אזוי דאס רוסישע מיליטער האט אפגעצויגן פון שטאט. עס האט געהערשט א תוהו־ובוהו. מען איז אינגעפאלן רע־גירונגס־אמטן, שפייכלערס, קאזארמעס. כאפענדיק אלץ, וואס ס׳איז געקומען אונטער דער האנט. איך מיט נאך שכנות׳דיקע יינגלעך זענען ארומגעלאפן איבער די גאסן, אזש ביז צו דער באן־סטאציע, ווו עס זע־נען געווען אויפגעפראלט די קאסטס און באן־בילעטן האבן זיך גע־וואל־גערט. כ׳האב אנגעפילט די קעשענעס און אוועק אהיים א פרייליכער, גלויבענדיק מיט תמימות, אז איצט, פארמאגנדיק אזא אוצר, וועל איך קענען ארומרייזן בחינם איבער דער גאנצער וועלט מיט דער „קאלע״ (באן).

מיינע עלטערן האבן דאמאלס געווויינט אין א דריי־שטאקיקן הויז אין א געסעל, וואס האט סך־הכל בעצויילט אויף ביידע זייטן טראטוארן, זעקס הייזער. די בעל־הביתס פון אונזער הויז איז געווען א גויה, וואס פלעגט אונז תמיד פארווארפן אז מיר יידן, זענען שולדיק אינ׳ם אומברענגן פון דעם קריסטלעכן משיח. וועז די דייטשן זענען אריין אין שטאט, זענען מיר ארויף אויף דעם בוידעם און פון דאנען געקוקט מיט א „שפאקטיוו״ (לארנעטע) אויף דעם טשעלא־דזער בארג, וואס איז געווען באלאגערט מיט מיליטער, מארשירנדיק קיין אויבערשלעזיע. כ׳געדענק דעם פארפאסטן, וואס האט געריטן אויף פערד מיט לאנגע שטאלענע פיקעס באצירט מיט נאציאנאלע פענ־דלער, פרעגענדיק: „זינד נאך קאזאקן אונד רוסן דא?״ — נאכן פארפאסטן איז ענגאנגען די קאוואלעריע, ארטילעריע, גאנצע פאלקן פוסגייער און אן ענדיגן באדעקט מיט ברעזענט, וויייל אטא־מאביליז זענען געווען דאמאלסט א יקר־המציאות און פערד וויידער — א גאנצער יחוס.

די יידישע באפעלקערונג האט זיך צוטיילט אויף צוויי לאגערן: איינער האט געהאלטן פארן דייטשן קייזער וויילהעלם, און דער צווייטער צד איז געווען פאר „פאַניען״ (רוסלאנד).

אין יענע יארן, אז מען האט זיך גענויטיקט אין בענדין אין א גוטן דאקטאר, האט מען געדארפט פארן קיין פרייסן, קיין ברעסלוי, וואס איז געווען באקאנט מיט דעם „יידישן האספיטאל״. אויף איך האב זיך געהיילט אין קאטאוויץ צוליב דעם וואס אין אונזער געגנט ביז קראקע, וואס האט געהערט צו „קירה״ (עסטרייך), — זענען נישט געווען בנמצא קיין ספעציאליסטן פאר אויערן־נאז־און האלדז קראנקהייטן. די זין פון מיין פעטער ר׳ יאנקעל פרידלער ז״ל פון

מאנדזשעוו (א טייערער ייד געווען, ממש א צדיק מיט אלע זיינע רמ"ח אברים) האבן מיר אריבערגעפירט די גרענעץ אן א פאס, ווייל זיי זענען געווען מיט דער וואך „קנעפל שבקנעפל".

כדי אויסצומיידן אן אומארדנונג אין דער שטאט, איז געווארן געגרינדעט א מיליציע פון יידן און קריסטן. מיך האט שטארק בא־איינדרוקט מיינער א פעטער, שאול פרידלער ז"ל (דער געווע־זענער אינהאבער פון קינא „נאוואשטשי") וואס איז געווען א מילי־ציסט און געטראגן אויפן ארעם א באנד, א פייפערל ארומגעהאנגן אויפן האלז און א נאגייקע אין דער האנט. ער איז אנגעגאנגן אין מיינע אויגן ווי עפעס א גבור...

דער קאמיסאריאט פון דער מיליציע האט זיך געפונען אין אונזער געסל, אין ר' איציק הערש מייטליס הויז, דער ערשטער באנק־באזיצער אין בענדין, וואס שפעטער האט עס אפגעקויפט דער באקאנטער אייזן־סוחר העשקא מערין, — דארט ווו ס'איז געווען די געזעלשאפט „לינת החולים" ביז איר איבערציען זיך אין אייגענעם בנין.

צוליב מאנגל אין דירות פאר העכערע מיליטער־לייט, האט מען ביי יעדער משפחה מיט א גרעסערער וווינונג רעקווירירט א צימער, כדי איינצוקווארטירן א הויך־ראנגיקן מיליטער־מאן. אויך ביי אונז איז איינגעשטאנען א אפיציר פון יידישער אפשטאמונג, מיט וועמענס לאנגער בלאנקענדער שווערד, וואס איז געווען גרעסער פון מיר, איך האב זיך ליב געהאט צו שפילן. קיין רעה האבן מיר פון אים נישט גע־האט. להיפך — גאר טובות, ווייל ער האט אונז פארזארגט מיט פרא־וויאנטן, באשר עס איז געווען א מאנגל אין שפייז־פראדוקטן, וואס מען האט צוגעטיילט אויף קארטן.

צו קאארדינירן די גערעכטע צוטיילונג פון לעבענס־מיטל אין אנשטאנען א צענטראלער שטאטישער אפראוויזאציאנס־קאמיטעט, וואס איז באשטאנען אויסשליסלעך פון קריסטן. די יידישע באפעל־קערונג האט געמוזט שטיין שעהן לאנג אין די רייען פון יידישן קא־מיטעט אין שעכט־הויז, כדי צו באקומען די צוגעטיילטע פארציעס.

דאס שווארצע ראזעווע ברויט איז נישט געווען מעגלעך צו עסן, ווייל עס איז געבאקן געווארן פון קוקורודזע, פונעם שלעכסטן אפגעפאלענעם מעל מיט א מישונג פון שטרוי און כל מיני פסולת. יא, ס'איז געווען א שווארצער מארק, ווו מ'האט באקומען אלץ, פון כל־טוב, אבער מען האט געמוזט זיין רייך ווי קרח, כדי צו באצאלן די אויפגעשרויפטע פרייזן. פוטער, אייער, מילך, פלייש און גרינס איז געווען זייער טייער. די אויפגעקומענע עשירים האבן זיך געקענט פארגינען, אבער די ברייטע פאלקס־שיכטן האבן ממש נישט געגעסן צו דער זעט. די רעזולטאטן פון אונטערדערנערונג האבן נישט לאנג געלאזט אויף זיך ווארטן. עס זענען אויסגעבראכן און געבושעוועט אנשטעקענדיקע קראנקייטן און מגפות. ווען ביי א משפחה איז זיך פארלאפן א בויך־אדער פלעק־טיפוס, האט מען דאס גאנצע הויז איזאָ־לירט, דעם מסוכנדיקען חולה אוועקגעפירט אין א ספעציעלן שפיטאל אונטער דער שטאט, ווו די באדינגונגען און פלעגע זענען געווען גאנץ קנאפע, אזוי אז דאס האט ממש אנגעווארפן אן אימת־מוות. די דירות פונעם הויז זענען געווארן דיזענפעקציאנירט מיט קאַרבאָל. די איינ־וווינער און אלע שטוב־זאכן האט מען אוועקגעפירט אין די „קאד־זשארניע", ווו מען האט זיי גוט אויסגעצוואָגן אין קאכעדיקן וואסער. אפגעשוירן די האר פון קאפ — און די מלבושים אויסגעפארעט אין א ספעציעלען פארע־קעסל.

האנדלען אויף שווארץ איז געווען פארבאטן מצד דער שטאט מאכט, וואס איז ארויס מיט א לאזונג „וואלקא ז'ליכוואָן" (קאמף מיט דער ליכווע). ווער עס איז עובר געווען אויף דעם איסור און מ'האט אים געכאפט ביי אן עבירה, איז אוועקגעשטעלט געווארן פאר א משפט און באשטראפט געווארן.

ס'איז אויך שווער געווען מיט קליידונג און שוכווארג. דאס יונג־ווארג איז ארומגעגאנגען לרוב בארוועס, אדער געטראגן אויף די פיס „לאפטשעס", א מין סאַנדאַל פון האלץ מיט א רצועה. די בגדים זענען געווען גענייט פון שלעכטסטן שטאף, אפילו זעק־צייג.

פון דער מלחמה־צייט געדענק איך נאך, אז דייטשע זעלנער זענען ארומגעגאנגען פון הויז צו הויז און רעקווירירט מעשענע זא־כן, ווי קלאמקעס פון טירן, מערזשערס פון קאווע, קיך־געשיר, הענגלייכטער, קאנדעלאברעס און בכלל יעדן חפץ אויסגעארבעט פון מעש, וואס איז געווארן געשמעלצט אויף אמוניציע.

אינטערעסאנט איז, אז נישט קוקנדיק אויף דער דעפרע־סיע צוליב די מלחמה־געשעענישן, האט די יוגנט געפונען א באשעפטיקונג אין פארשידענע פאריינען, וואס זענען דאמאלסט געגרינדעט געווארן און געהאט א שטארקן אויפשטייג: „השומר", „הכח" און „עבריה". אפילו די פאליטישע פארטייען, וועלכע זענען לעגאליזירט געווארן, האבן געפירט א אינטענסיווע טעטיקייט.

די העברעאישע לערער ראזענקוויט, זילבערבערג, יאנאווסקי און חורגעל האבן געשאפן א דראמאטישע סעק־ציע, אין וועלכער עס האבן זיך באטייליקט עברית־רעדנדיקע יוגנט־לעכע, איך בתוכם, פון וועלכע כ'דערמאן נאר אייניקע: יהושע ווי־גאדזקי, איצט אין פוילן, דיכטער אין דער פוילישער שפראך, זיין ברודער לייבעק ויגאדזקי (זיין גורל אומבאקאנט, נאך זייענדיק יונג האט ער זיך געלאזן קיין רוסלאנד, און זינט דאן אנטשוויגן געווארן), שלאמעק ערליך (געענדיקט דעם חיפה'ער טעכניקום, זיך אומגע־קערט קיין בענדין, דארט אומגעקומען), אבראמעק ערליך (אויך אן אבסאלווענט פון חיפה'ער טעכניקום, שטאט־אינזשינער אין חיפה), יעקב ווינער, וואס האט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין שיינעם זינגען (אומגעקומען מיט דער גאנצער משפחה).

אונזערע פארשטעלונגען זענען געגעבן געווארן אין „קארסא"־זאל און האבן געהאט פיל הצלחה. דער רעפערטואר איז באשטאנען פון „חנה ושבעת בניה" (אלס חנה — די דאמאלס גוט באקאנטע אנפי־רערן פון מיידלאך־גרופעס ביים „השומר", די טייערע און באליבטע אסתר לאסקער), א פורים־שפיל, שלום־עליכם"ס איינאקטער־זאכן, יצחק קאצענעלסאנס קינדער־פיעסן און נאך.

אמאל איז זיך פארלאפן א מעשה, אז איינער פון אונז „שוישפי־לער" האט באקומען אימת הצבור — און דאס וואס ער האט געהאט צו שפילן שפעטער, האט ער אפגעזאגט פריער, פאר דער צייט, און פארדרייט די יוצרות... דער סופלאר אן אויפגערעגטער, האט זיך באמיט אים צו דערמאנען די ראל מיט אזא הויכן קול, אז מען האט אים געהערט אפילו אויף דער גאלעריע. דער עולם האט אונזער מאדנע און מיאוסע סיטואציע נישט פארשטאנען, אזוי, אז מיר זענען ארויס גאר בשלום און דערביי נאך גענאסן פון גאר שטארקע אפלאדיס־מענטן..

אזוי לויפן יארן. די מלחמה גייט צו סוף. מ'זעט עס באשיימפערלעך, ווייל די ענגלענדער און די פראנצויזן האלטן אפ נצחונות אויף אלע פראנטן. אין די גאסן פון שטאט שלעפן זיך ארום אויסגעמאטערטע, הונגעריקע און אפגעריסענע דייטש־אונגאריש־עסטרייכישע סאלדא־טן. דער פלאץ פון נייעם מארק, ווו מען פלעגט אויפ'ן וואכנדיקן יריד פארקויפן קיך־געשיר, שטוב־זאכן און מעבל, איז באלאגערט מיט פארוווונדעטע זעלנער, איינגעהילט אין באנדאזשן. יידן — בני רחמנים דערלאנגען זיי עפעס צו עסן, כדי צו דערהאלטן זיי ביי דער נשמה און אַ „טעפעלע"־טיי (אונזערע ספעציפישער יידיש: „לעפעלע",

„שיסעלע" מיט א ווייכן „למד" פון וואס דער שרייבער שלום עליכם האט זיך אנטציקט זייענדיק אין בענדין).

די דייטשן קאפיטולירן, גיבן זיך אונטער און ציען צוריק. די פאליאקען יובלען, איצט איז געקומען זייער שעת־הכושר זיך צו באפרייען פון פרעמדע שליטים. זיי באפאלען די אפטרעטענדיקע דייטשע זעלנער, אנטוואפנענדיק זיי אן יעדער שטערונג. כ'האב געזען, ווי ביים טויער־איינגאנג פון אונזער הויז האט א פאליאק אראפגעריסן פון א דייטשן זעלנער זיין מונדיר און שיך, לאזנדיק אים נאר אין די סאמע אונטערהויזן.

מיר, יידן, האבן געהאפט, אז מיטן אנטשטיין פון א באפרייט אומאפהענגיק פוילן, וועט אונזער לעבן אנגיין פון דאס ניי. ס'איז אבער געשען גאר פארקערט. רעקרוטן און „האלערטשיקעס" (פוי־לישע זעלנען אויפ'ן נאמען פון גענעראל האלער) האבן זיך געווארפן אויף יידן, געשלאגן און געשניטן בערד. געליטענע יידן באווייזן זיך אין די גאסן מיט ארומגעבונדענע טיכלעך אויף די געשוירענע פנימער. קוים האט מען דערזען מארשירנדיקע רעקרוטן, איז געווארן א בהלה, מ'האט פארקלאפט די קראמען און זיך אויסבאהאלטן. די איינציקע, וואס האבן נישט מורא געהאט זענען געווען די יידישע „באכמאנעס" (לאסט־טרעגער), וועלכע האבן זיך קיינמאל נישט אפגעזאגט פון ביטערן טראפן און קיינמאל דערביי נישט געווען בגילופין און שיכור. אפטמאל איז געקומען צו בלוטיקע געשלעגערייען צווישן זיי און הפקרדיקע שקצים, וועלכע זענען ארויס באשעדיקט און מיט צע־קלאפטע ביינער פון אונטער די טרעגערס געביילטע פויסטן. מיר געדענקען נאך די מעשה מיט ישראלקע פערשטענפעלד („פי־פעק"), וועלכער האט פארוווּנדעט א שגץ דעם קאפ, אפזיצענדיק טאקע צוליב דעם אין דער תפיסה א קנאפ יאר.

אויך אין די דרייסיקער יארן, ווען דער אנטיסעמיטיזם האט פון דאסניי געבושעוועט אין פוילן און נאך די פאגראמען אין פשיטיק, טשענסטעכאוו און בריסק, האבן די טרעגער, וועלכע זענען שוין געווען ארגאניזירט אין א פראפעסיאנעלן פאריין ביי די פועלי־ציון, געשאפן אין בענדין א „הגנה"־שוץ על כל צרה שלא תבוא.

בענדין איז געבליבן א גליקלעכער יוצא מן הכלל, און צו מזל זענען ביי אונז קיינמאל נישט פארגעקומען קיין ערנסטע אנטי־יידישע אומרוען, ווי צום ביישפיל אין קעלץ, די רעזידענץ פון דער וואיעוווּדזטווע, ווייל מיר זענען געווען די מערהייט אין דער שטאט און די קריסטלעכע ארבעטער, וועלכע האבן אנגעהערט צו דער סא־ציאליסטישער באוועגונג, זענען געווען פאר טאלעראנץ און ארבע־טער־סאלידאריטעט פון אלע פעלקער.

זאלן דא דערמאנט ווערן לטובה די פראסטע עמך־מענטשן, וועלכע האבן אזוי שווער געהארעוועט ארויסצוקריגן דאס בינדע טעגלעכע אויסקומעניש, באווייזענדיק, אז יידיש לעבען און גוטס איז נישט הפקר און פארטיידיקט אונזער כבוד: דער נאז־רויטלעכער פונעם זעקס־און־ניינציקער בראנפן, אברהמלע באכמאן און זיינע זון, די „באמבילאקס", די „פיפקעס", די „שניעבעס" און די אנגעשטעלטע ארבעטער אין מיין פאטערס צוקער־ און קאלאניאל־געשעפט, די ברידער וואלוועלע און ריבעלע זאוואדע (ביידע אין ישראל) און אנדערע.

איך קען נישט פארענדיקן די יוגנט־זכרונות נישט שריי־בענדיק א פאר ווערטער וועגן דער סקויטן־ארגאניזאציע „השומר" און ספארט־פאריין „הכח", צו וועלכע כ'האב אנגעהערט א געוויסע צייט.

איך בין דאמאלס אלט געווען 13 יאר. קיין באזונדערע צערע־מאניעס האט מען אין יענע יארן נישט געמאכט ווען מען איז געווארן בר־מצוה. אין א געוויינלעכן מאנטיק אדער דאנערשטיק איז מען עולה לתורה געווען, אפגעזאגט די ברכות, געטרונקען „לחיים" און ברוך שפטרני... כ'האב באקומען פון טאטן א ניקל־זייגערל, געפלאנצט א בוים אין יער־הרצל פון קרן קיימת — און דאס איז אלץ. די תפילין מיינע, נאך פון דאמאלס, ממש אן אנטיק, האט שוין מיין זון באצייטנס פון מיר געירשנט...

דער „השומר" איז באשטאנען הויפטזאכלעך פון שול־יוגנט. ערשט אין די לעצטע יארן זענען צוגעטרעטן פאלקסטימלעכע יוגנטלעכע און אפילו לאנג געקליידעטע. כ'האב זיך געגרויסט דערמיט, דערשיינענדיק אין דער גאס אינעם שומרישן אוניפארם מיטן „זשעטאן" („ליליקא") צוגעשפילעוועט צום ברוסט־קאסטן, וואס נאר פארדינסטפולע שומרים האבן עס געקענט טראגן. מיר, שומרים, זענען געווען מחויב צו טאן אלץ לויט די צען געבאטן פון אונזער „אני מאמין" און נאר מעשים טובים. ווען, למשל, אין דער שטאט, אדער אין דער סביבה, האט פאסירט, חלילה, א שרפה, האבן מיר געמוזט זיין די ערשטע אויפ'ן ארט פון אומגליק, כדי צו העלפן די פייערלעשער צו לעשן און ראטעווען.

די פייערלעשער האבן זיך געפונען אויף דער זאוואלע־גאס, ביי דער ברייטער „בועך" (וואסער), און זענען באשטאנען פון קריסטן און פון אייניקע יידן: דער דענטיסט זעליג פעלזנשטיין, הענד־לער, פלעסנער, יצחק מושינסקי (אין ישראל), מאטעק ווינער, וועלכער איז אומגעקומען טראגיש אין א קאנאליזאציע־גרוב, וועלנדיק ראטעווען א יידיש יינגל וואס איז דארט דערטרונקען געווארן און ווראצלאווסקי (באקאנט מיטן נאמען „יאדזשקא", (איצט אין אמעריקע).

ווען עס איז אויסגעבראכן א שרפה, און דאס האט פאסירט גאנץ אפט, האט מען געקלונגען אין די גלאקען, וואס האבן זיך געפונען אין די עקן פון די גאסן. די פייערלעשער זענען זיך תיכף צענויפ־געלאפן, מען האט רעקוויירירט פערד און זיי איינגעשפאנט אין די וואגנס פון די פייערלעשער — געפאמפעט מיט די הענט דאס וואסער און געלאשן די פלאמען פייער. ערשט אין די שפעטערדיקע יארן האט זיך די שטאט פארזען מיט א מאדערנער פייערלעשער־מאשין, „יאדזשקא" האט זי געהייסן, וואס האט שוין אליין געצויגן וואסער דורך א דיזל־מאטא־ און געהאט א רעזערוו־קעסל פון אייניקע טויזנט ליטער.

מיין ראש־הקבוצה איז געווען וואידיסלאווסקי (אין ישראל). דער לאקאל איז געווען אין זשמיגראד'ס גרויסער געביידע, דאן אין בראדערס הויז אויף דער מאנדזשעווער גאס. אויף דער הויפט־וואנט פון לאקאל האט געהאנגן גאר א גרויס בילד פון באדן־פאול, דער גרינדער פון אלוועלטלעכן סקויטינג, געמאלט דורך אלטוש ווינער (יעצט אין אמעריקע). לרוב פלעגן מיר זיך צענויפקומען, אויך אין ווינטער־צייט, אויף די מאלאבאנדזער לאנקעס, געלערנט ציוניזם און סקויטישע תורה, געלייענט און געמיטלעך פארבראכט.

צו מיין קבוצה („זאסטעמפ") האבן אנגעהערט: יאנקעל פריי־בערגער, משה הערשפינקעל (ביידע אין ישראל), יוסף שפירא (געשטארבן אין ישראל), שלאמעק רעמבישעווסקי (געשטארבן אין ישראל פון אן אומגליק בעת דער ארבעט אויפ'ן טראקטאר), אנשל ווייצענבערג, אהרן אפענהיים, משה קאוואלסקי, הענאך ארנער, אדאש וויינבערג, קובא קארענפעלד און אנדערע, וועלכע זענען שוין מער נישט דא.

איינציקווייז האט זיך דער „השומר" אויפגעלייזט, און דאן איז געגרינדעט געווארן דער „השומר הצעיר", אבער דאס איז שוין א קאפיטל פאר זיך.

אויך דער בענדינער „הכח" איז געווען זייער פאפולער און עס

שיינט מיר, אז עס איז נישט געווען א יוגנטלעכער, מיט'ן אויסנאם פון פרומע קרייזן, וואס זאל נישט זיין קיין מיטגליד אין דעם ספארט־פאריין, וועמענס לאזונג ס'איז געווען: „א געזונטע נשמה אין א געזונטן קערפער!" דער „הכח" איז געווען נאציאנאל געשטימט, און אדורכגעמאכט אין פארלויף פון זיין לאנגער עקזיסטענץ ירידות און עליות. נישט ציוניסטישע עלעמענטן האבן זיך באמיט אויסצובריידערן זייער השפעה אויף אים, אבער ער איז געבליבן טריי דער בלוי־ווייסער פאן.

מיינע לערער זענען געווען שטיינבערג (אומגעקומען) און פריינט יאנקעל זויבערמאן (תל־אביב), ביידע אויסגעצייכענטע ספארטלער, וועלכע האבן תמיד באוויזן אויף די גימנאסטישע פארמעס־טונגען גרויסע קענטענישן אין טורנען.

האט ניט פאריבל, ליבע לייענער און פריינט, הלמאי כ'האב מאריך געווען. כ'האב דערציילט און דערמאנט דעם לייענער פון „פנקס בענדין" וועגן אונזערע נעכטיגע טעג, פאסירונגען און זכרונות פון בענדינער שטייגער. אין אצייט ארום, וועט שוין מער קיינער נישט זיין פון אונז, ווער ס'זאל דאס געדענקען און איבערגעבן, ווייל גאר זייער ווייניק איז די שארית־הפליטה פונעם פארטיליקטן, פארעלענדן און אויף אייביק פאריתומטן יידישן בענדין, ווו עס איז פארגאנגען אונזער קינדהייט און יוגנט.

אברהם גאלד / דער חינוך אין אנהויב פון 20־טן יארהונדערט

מיט איבער 50 יאר צוריק איז די באפעלקערונג פון בענדין באשטא־נען כמעט פון יידן. די שטאט האט זיך געצויגן פון דער ווא־סער־מיל ביז צום „פארן־טויער" אויף דער קאלאנטאיא גאס, וואס האט געפירט קיין דאמבראווע. ווען נישט די קירכע וואס שטייט עד־היום אויפן בארג ביים אלטן מארק, און די רואינען פונם קעניגלעכן שלאס פון קאזשימיערזש דעם גרויסן — וואלט מען געקענט זאגן, אז בענדין איז אין יענע יארן געווען א ריין יידישע שטאט. מיט פרנסה איז געווען נישט לייכט, מ'האט אנגעוואנדן אלץ, כדי אויסצו־קעמפן דאס שטיקל ברויט, און צוליב דעם האבן אין שטאט נישט גע־פעלט קיין מלמדים, וועלכע האבן זיך באמיט צו באקומען וואס מער קינדער אין זייערע חדרים, פאר א שכר וואס האט געקלעקט קוים־קוים די נשמה צו דערהאלטן. יעדער יינגל פון 4 יאר איז גע־גאנגען צו א דרדקי־מלמד, ווו מ'האט געלערנט דעם אלף־בית ביז עברי, און ערשט שפעטער אנגעהויבן גיין אין חדר, ווו מ'האט געלערנט חומש און גמרא. די שטרעבונג פון יעדע טאטע־מאמע איז געווען, אז זייער קינד זאל אויסוואקסן א רב, א דיין, א תלמיד־חכם, אדער לכל־הפחות א חזן און א שוחט. מ'האט געקארגט דעם ביסן פונם מויל, בכדי אפצושפארן א קאפיקע און צו געבן די קינדער דעם געהעריקן חנוך.

די דרדקי־מלמדים זענען געווען באקאנט אין דער שטאט, יע־דער מיט זיין צונאמען. מיין מלמד האט מען גערופן קלמן „קאט־לאס", א צווייטן נחום „קאטשקא", א דריטן אברהם ־ לייביש מיט דער ברייטער בארד, וכדומה. ווי האט אויסגעזען אין חדר אין יענע צייטן? — דער אריינגאנג איז געווען גלייך פון דער גאס אין דער ווינונג. אין דער זייט איז געשטאנען א פעסל מיט וואסער, וואס אפרים וואסער טרעגער פלעגט ברענגען מיט די סאנדעס פון דער פלומפ אויפן אלטן מארק, פון צייט צו צייט פלעגט די „רביצין" אויך ארויסשיקן די תלמידים ברענגען אן עמער מיט וואסער. איבער־הויפט פלעגן מיר גערן אויספירן די שליחות'ן פון דער „רביצין", ווי וויגן דאס קינד, איינקויפן אין געוועלבל, ברענגען וואסער א.א.וו. אבי נישט צו זיצן מיט מורא ביים רבינ'ס טיש. פאר דער טיר איז געשטאנען אן עמער מיט אומריינעם וואסער, וואס מ'האט גערופן „פאמעשאף", דאן א אייזערנער אויוון, און א לאנגער טיש מיט צוויי גרויסע בענק, ווו מיר, „שקצים" פלעגן זיצן און לערנען. דאס צוויי־טע צימער האט געדינט פארן מלמדס בני־בית; דער מלמד פלעגט האבן א באהעלפער, גערופן האט מען אים „בעלפער", א געזונטער יונג, וועלכער פלעגט ארומגיין יעדן טאג אין דער פרי צוזאמענע־מען די קינדער. ער פלעגט זיי נעמען צו עטלעכע קינדער אויף די פלייצעס אויף דער האנט און ביי דער האנט.

דער מלמד און „בעלפער" האבן געלערנט די תלמידים דעם אלף־בית פון א סידור, מיט א טייט־העלצל אין האנט, אריינשריי־ענדיק הויך אינם אויער, אז מ'זאל געדענקן דעם אות, און אז דער שטן המקטרג האט נישט געלאזט געדענקן דעם אלף־בית, האט מען דאס קינד גוט אנגעקלאפט אינם... אזוי, אז ס'זענען נישט איינמאל פאר־בליבן צייכנס. נאך א צוויי יאר, ווען מ'האט שוין תופס געווען די תורה פון עברי, איז מען איבערגעגאנגען אין חדר, ווו מ'האט גע־לערנט חומש, און די ערשטע מסכתות פון דער גמרא; פון דעם אלעם האבן די מלמדים נישט געהאט קיין חלונה, און די „רביצינס" האבן געמוזט צוהאנדלען מיט געבעקס און ממתקים. חול־המועד פסח און סוכות האט זיך געענדיקט דער „זמן", און די מלמ־דים האבן זיך געלאזט איבער די הייזער, פארשאפנדיק זיך נייע תלמידים. אין חדר האט מען נישט געלערנט וועלטלעכע למודים, נאר רוסיש, אויפן פארלאנג פון דער צארישער מאכט. יעדעס קינד האט געמוזט קענען בעל־פה דעם לויב־טיטל פון צאר. ביי יעדן רוסישן נאציאנאלן יום־טוב, אדער געבורטס־טאג אויפן צארישן הויף זענען מיר געגאנגען אין דער שול אריין, ווו מ'האט געמאכט אַ „מי שברך" פארן געזונט פון צאר און זיינע מקורבים.

ווען מ'איז עלטער געווארן, און דער רבי איז געווען צו „שוואך" אין לערנען, איז מען געפארן אין די ישיבות, אדער געגאנגען לער־נען „פאר זיך" אין בית־המדרש. קינדער פון פארטגעשריטענע היי־זער האבן ממשיך געווען אין ווראנצבערגס שול, וואס איז שוין דעמלסט געווען א רעפארמירטע שול פון דריי קלאסן, ווו מ'האט געלערנט אלגעמיינע למודים. די דאזיקע שול איז געווען איינע פון די בעסטע, און פון דער גאנצער אומגעגנט איז מען געקומען דא לערנען, ווער ס'האט נאר געהאט, זעלבסטפארשטענדלעך, די מא־טעריעלע מעגלעכקייטן. העברעאיש האט מען געלערנט אין דער הב־רה אשכנזית, תנ"ך און דיקדוק האט געלערנט דער דירעקטאר הער ווראנצבערג, וואס איז געווען אַ גוטער העברעאיסט און תלמודיסט,

געווען אויך א באזונדערער לערער פאר דייטש און רוסיש; פויליש האט מען געלערנט געהיים, ווייל ס'איז געווען פארבאטן דורך דער רוסישער מאכט; דער לערער פון רוסיש איז געווען א גוי, ביז ס'האט זיך באוויזן ווראנצבערגס א קרוב פון ווארשע, דער לערער יהושע ראפאפארט, וועלכער איז שפעטער געווארן טעטיק אויפן פעדאגאגישן געביט אין בענדין און דערצויגן טויזנטער תלמידים ביז צום אומקום.

פון ווראנצבערגס לערער האט זיך אויך אויסגעצייכנט שלמה סאבאטקע, געבוירן אין סלאמניק, אויך א גוטער העברעאיסט. אין די שפעטערדיקע יארן איז ער געווארן זעלבסטשטענדיק און געעפנט אן אייגענע שול וואס האט געהאט גרויס דערפאלג.

אין דער שול זענען מיר דערצויגן געווארן אין נאציאנאלן גייסט, געלערנט דעם מקור פון אונזערע יום־טובים נישט נאר אין רעליגיעזן — נאר אויך אין נאציאנאלן זין געווען אויך א לערער ישעיהו יעבץ, וואס האט גערעדט א גוטן העברעאיש און געהאט זיין קינדער־שול אין קונצ'ס הויז אויפן נייעם מארק. די פרוי זיינע האט געהאט א אינטערנאט פאר יידישע שילער פון ליטע און רוסלאנד, וועלכע האבן געלערנט אין דער בענדינער רוסישער שול „קאמערטשיסקאיע אוטשילישטשע" אין ראובן ג. נונבערגס הויז.

אין 1905 איז אין בענדין געגרינדעט געווארן א פוילישע האנדלס־שול, ווו ס'האט געלערנט א קליינע צאל שילער פון גאנץ פארטגעשריטענע קרייזן, וועלכע האבן געמוזט באזוכן די שול אויך אין שבת. אויך געווען א שול אין ייחיאל ווינערס הויז מיט דער רוסישער אונטערריכטס־שפראך, ווו ס'האבן געלערנט יידישע תלמודים, וועלכע זענען געווארן שפעטער „שרייבערס". ד. ה. געשריבן „פראשעניעס" צו דער מאכט. מיידלעך פון די פאלקס־שיכטן האבן געלערנט חוץ וועלטלעכע למודים אויך א ביסל „יידישקייט" אין די צוויי פאפולערע שולן פון שמואל יודל ראזענעס אין צוקערמאנס הויז, און מאיר לעמעל סענדישעוו (געשטארבן אין ישראל) אין בלימעלע סענדערס הויז. מיטן אנטשטיין פון די צוויי פוילישע גימנאזיעס פאר מיידלעך אונטער דער לייטונג פון די פרויען (קשימאווסקא און צעפלינסקא), האבן די ביידע לערער אויפגעגעבן זייערע שולן און געווארן סוחרים.

מ. ל. סענדישעוו איז שפעטער עולה געווען מיט די משפחה קיין ארץ ישראל, און זיין זון משה'לע, איז געפאלן אין די געשעענישן פון 39—1936.

מיידלעך פון רייכערע היימען האבן געלערנט ביי דער פרוי מאנדעלקארן. געווען אין בענדין א צאל בחורים פון רוסלאנד, וועלכע האבן געלערנט אין אונזער שטאט, מחמת די באגרענעצונגען אין זייער געבורט־שטעט; די דאזיקע יונגעלייט האבן א סך מיטגעווירקט אויפן געביט פון פאלקס־בילדונג, געבנדיק לעקציעס אין פריוואטע משפחות. זיי האבן געטראגן ספעציעלע שול־מונדירן מיט מעשענע קנעפ און ספעציעלע היטלעך, צוליב וואס זיי זענען אין די רעליגיעזע קרייזן אנגעגאנגען אלס „שקצים". דאקעגן האבן זיי שטארק אויסגענומען ביי די משכילישע פאמיליעס, וועלכע האבן געלעכצט נאך וועלטלעכע בילדונג און קענטניש פון פרעמדע שפראכן. יידיש איז געווען טרייף, פסול, מ'האט זיך מיט דער שפראך געשעמט. נישט קוקנדיק דערויף וואס דער גרעסטער טייל אין שטאט האבן גערעדט נאר יידיש, איז אבער לעזן א יידיש בוך געווען אסור. די וואס האבן געליינט א יידיש בוך זענען אנגעגאנגען פאר „אפיקורסים". ס'האט לאנג געדויערט ביז עס איז רייף געווארן דער געדאנק, אז יידיש איז א שפראך און דינט אויך אלס א ווערקצווייג קעגן דער אסימילאציע.

יחיאל קאמינסקי (פאריז) / די יידישע ארבעטער־באוועגונג

אנהויב פון 20־טן יארהונדערט, האט דער יידישער ארבעטער אין אונזער שטאט נישט געהאט צו פארצייכענען קיין ספעציעלע דערגרייכונגען און פארדינסטן אויפן געזעלשאפטלעכן געביט. די יידישע ארבעטער־אינטעליגענץ איז געווען אנגעשלאסן אין דער פוילישער סאציאל־דעמאקראטישער פארטיי, וואס האט געהאט א ברייט פעלד פון ארבעט צווישן די פוילישע ארבעטער. צו די יידישע הארעפאשנע מאסן האט מען געקאנט רעדן אין דער יידישער שפראך, אבער די יידישע ארבעטער־אינטעליגענץ, אדורכגענומען מיט דער רוסישער קולטור, איז געווען ווייט פון יידיש, און צוליב דעם טאקע נישט געקומען אין באריר מיטן יידיש־רעדנדן ארבעטער.

דער מצב פון די יידישע ארבעטער איז געווען א גאנץ שווערער. מען האט געארבעט 14 שעה אין טאג אין אפילו נאך מער און דער געהאלט איז געווען א נישטיקער: 30 רובל מיט עסן פאר א גאנצן „זמן", נעמלעך — 6 חדשים. אזוי איז עס געווען ביים שניידערפאך, אבער אויך ביי אנדערע פאכן איז נישט געווען בעסער. צוליב די דאזיקע שווערע ארבעטס־באדינגונגען איז געווען לייכט די יידישע ארבעטער פארטייען, „בונד" און „פועלי־ציון", צו פירן זייער א ברייטער אגיטאציע צווישן די ארבעטער פארן אויסבעסערן זייער עקאנאמישע לאגע. דער „בונד", וואס איז אנטשטאנען אין בענדין אין יאר 1903 (און איז גערופן געווארן אין יענער צייט „אחדות־יונגען"), איז געווען דער ערשטער וואס איז אריינגעדרונגען אין די יידישע ארבעטס־שיכטן.

עס ווערן ארגאניזירט קאמאשן־שניידער, שוסטער־ארבעטער ווי אויך דינסט־מיידלעך. דער ערשטער שטרייק קומט פאר אין 1905, און נעמט ארום די אלע דערמאנטע ארבעטער. די הויפט־פאדערונג איז געווען: א 12־שעהדיקער ארבעטס־טאג... עס זענען פארגעקומען געהיימע פארזאמלונגען, ווו ס'האט זיך נאר געלאזט, אפילו אין גערער שטיבל. ווען די פאליציי האט זיך אמאל דערוווסט דורך א מסירה וועגן אזא פארזאמלונג אין גערער שטיבל, איז זי באפאלן די פארזאמלטע און אנגעהויבן שיסן. עס איז אנטשטאנען א גרויסע בהלה, דער עולם איז זיך צעלאפן, מען איז געשפרונגען איבער צוימען, גוט זיך צעקאליעטשעט און עטלעכע זענען דערשאסן געווארן. דאס האט נישט אפגעהאלטן די ארבעטער ווייטער זיך צענויפקומען אויף קאנספיראטיווע פארזאמלונגען אין בית המדרש און אין תלמודתורה, וואס האט ארויסגערופן ווייניקער חשד. ווען די פאליציי האט

עמעצן געכאפט, איז מען געווארן ארעסטירט און באקומען א קער־פערלעכן שטראף, דהיינו — מלקות...

אין 1906 האט דער „בונד" באשלאסן צו פייערן דעם ערשטן מאי, און קיין פאן האט מען נישט געהאט. וואס טוט מען? דריי חברים זענען אריין אין גרויסן געשעפט פון פייגעלע חוה'לעס אויפן אלטן מארק, אנידערגעלייגט דעם רעוואלווער אויפן טיש און גע־פאדערט רויטן שטאף אויף א פאן. דער ארגומענט פון רעוואלווער האט טאקע געפוילט און מען האט באקומען שטאף, וואס האט געקלעקט אויף עטלעכע פאנען... אזוי האט מען זיך געפירט אויך ביי שטרייקן.

אין בענדין איז געווען א „סטראזשניק" מיטן נאמען יאקוביק, וואס האט אנגעווארפן אן אימה אויף אלע ארבעטער מחמת זיין רשעות און סאדיזם, ווען מען איז אריינגעפאלן אין זיינע הענט. אויס חשד, אז אלע יונגע בחורים זענען סאציאליסטן, איז ער סתם בא־פאלן יידן אין דער גאס און באפוילן זיי צו ווייזן די ארבע כנפות... ווער עס האט נישט געטראגן קיין „ציציות" איז עס געווען א סימן, אז ער איז א רעוואלוציאנער און פאר דעם באקומען שמיץ. דער דאזיקער מנוול יאקוביק האט באקומען דעם געהעריקן שטראף: אין א שבת־טאג איז געווארן אויסגעפירט איבער אים אן איבערפאל, און ער איז דערמארדעט געווארן פון א באמבע־אויפרייס. די קא־זאקן האבן זיך געווארפן אויף דורכגייענדיקע רויקע בירגער, וועל־כע האבן געאיילט א היים, געשאסן אין די פענסטער, און אייניקע יידן זענען אומגעקומען פוי די שיסערייען.

במשך פון דער צייט האבן זיך די יידישע ארבעטער־פאכן גאר שטארק אנטוויקלט. עס זענען געווען שניידער־ווארשטאטן וועלכע האבן באשעפטיקט צו 5 ארבעטער און מער. אויך די לאגע פון אנדערע פאכן: קאנפעקציע, שטעפעריי, בעקעריי, שוסטעריי האט זיך פארבעסערט. א דאנק דעם וואס די ארבעטער זענען געווארן ארגא־ניזירט. די איינציקע „מיוחסים" וועלכע האבן זיך נישט געוואלט אויסמישן מיטן „פראסטן פאלק", זענען געווען די פארקויפער אין געשעפטן, וועלכע מען האט גערופן „סוביעקטן". א קליינער טייל פון זיי איז געווען ארגאניזירט ביי די פועלי ציון, און אנדערע האבן נישט געהאט קיין שום אינטערעס פאר ארגאניזאציע.

אזוי דויערט עס ביז צום אויסברוך פון ערשטן וועלט־קריג, וואס האט דערפירט צו א קריזיס אין אלע פאכן אין עס איז נישט געווען קיין ארבעט. די ארעמקייט איז געווען גאר גרויס. עס אנטשטייט א יידישער לעבנסמיטל־קאמיטעט, אנגעפירט דורך די פני־העיר. ביים קאמיטעט ווערט געגרינדעט א ביליקע קיך.

אין זומער. 1915, האבן אייניקע מיטגלידער פון די פ. פ. ס. (לינקער פליגן): וואלטער שאלץ, האפס, סאמעק וויינציהער (דער ברודער פון סיים דעפוטאט, ד"ר סאלאמאן וויינציהער), י. קאזלאווסקי און פרוי בעלא סוקעניק, צונויפגערופן עטלעכע ארבעטער פון שניי־דער־פאך: פישל, יחיאל לאנדער און די ברידער משה וואלף און יחיאל קאמינסקי, כדי צו שאפן א קרייזל, וואס זאל אנפירן אן אינטעלעקטועלע ארבעט. עס איז געווארן אויסגעארבעט א פראגראם פון רעפעראטן און לעקציעס, וועלכע זענען געהאלטן געווארן אין פויליש, וואס מיר האבן ווייניק געקענט. מיר האבן אויך געלערנט די פוילישע שפראך, די לערערין איז געווען פרוי בעלא סוקעניק.

אונזער קרייזל האט זיך מיט דער צייט אויסגעברייטעט, עס זענען צוגעקומען נייע מענטשן און מען האט געטראכט וועגן אן אייגענעם לאקאל. עס איז טאקע געגרינדעט געווארן א „טיי־האלע". די דער־עפעננונג איז פארגעקומען מיט א גרויסער „פאמפע". די פארוואלטונג האט אויסגעארבעט א פלאן פון קולטור־ארבעט, און עס איז אויך געווארן באשלאסן צו געבן אומזיסט ברויט און טיי יעדן חבר פון דער „טיי־האלע".

די ארעמקייט איז געווען גרויס און אונזערע געלד־מיטלן — קליין. מיר האבן זיך געוואנדן צום יידישן לעבענסמיטל־קאמיטעט און גע־בעטן א סובסידיע, כדי צו פארברייטערן אונזער ארבעט און ערטיילן אומזיסט אונזערע חברים אויך מיטאגן. אונזער ביטע איז אפגעווארפן געווארן, וואס האט באשווערט אונזער הילפס־ארבעט. מיר האבן ווייטער אנגעפירט די ארבעט לויט די מיטלן וואס זענען געשטאנען צו אונזער דיספאזיציע, ביז אין א שיינעם העלן טאג איז די „טיי־האלע" אויפגעלעזט געווארן דורך דער דייטשער מאכט, מחמת דעם וואס מען האט דארט געלערנט די פוילישע שפראך, — אבער די קולטור ארבעט איז ווייטער אנגעגאנגען אינעם קרייזל.

אין מערץ 1916 איז געקומען פון ווארשע דער בונדישער עסקן מאוריצי אזשעך, א מיטארבעטער פון די „לעבענספראגן", און גע־האלטן א פארטראג אין קרייזל וועגן דער יידישער ארבעטער באוועגונג. נאכן רעפעראט איז פארגעקומען א הייסע דיסקוסיע, אין וועלכער קאזלאווסקי האט געהאלטן א רעדע, וואס האט ביי אונז, יידישע ארבעטער, נישט נושא חן געווען, פילנדיק, אז מיר האבן מיט די אסימילאטארישע קרייזן קיין שום געמיינזאמעס מער נישט.

א חודש שפעטער איז ווידער געקומען צו אונז חבר קאן, און אויף א זיצונג מיט אים איז באשלאסן געווארן צו גרינדן אין בענדין דעם „בונד", וואס האט א געוויסע צייט נישט עקזיסטירט אין אונזער שטאט. גלייכצייטיק איז מיט דער מיטהילף פון פריינט בערקאוויטש פון סאסנאוויץ און ברוקנער פון דאמבראווע, געגרינדעט געווארן די בונדישע ארגאניזאציע אויך אין די צוויי זאגלעמביער שטעט.

אינעם זעלבען יאר קומען פאר וואלן צום בענדינער שטאט־ראט, ווו דער „בונד" פירט אריין אלס ראטמאן דעם חבר פסחזאן, און דאן ווערט דערעפנט דער „גראסער־קלוב", וועלכער האט אנגעפירט א קולטורעלע טעטיקייט.

דער „בונד" גרינדעט פראפעסיאנעלע פאריינען פון שניידער, שוס־טערס און בעקער. די פועלי־ציון ווידער — טרעגער־ און פארקויפערס־פאריינען. דער „בונד" פירט אן א קולטורעלע ארבעט און לאדעט איין אנגעזעענע רעפערענטן פון ווארשע.

די רוסישע רעוואלוציע האט אריינגעבראכט א גרויסע אויפ־לעבונג אויף דער יידישער ארבעטס־גאס. עס זענען פארגעקומען גרויסע מאניפעסטאציעס פון אלע ארבעטער ארגאניזאציעס, אין וועל־כער דער „בונד" און פועלי ציון זענען געווען שטארק פארטרעטן. דער פוילישער ארבעטער האט געווארפן די לאזונג פון ארבעטער־און סאלדאטן־ראטן, און די יידישע פאליטישע ארבעטער פארטייען זענען גערופן געווארן צו שיקן זייערע דעלעגאטן. פון די בענדינער פועלי־ציון זענען געווארן דעלעגירט 3 דעלעגאטן און פון „בונד" — 2: הענריק פייערמאן און דער שרייבער פון די שורות.

ווען פילסודסקי האט פונאנדערגעיאגט דעם ארבעטער־ און סאל־דאטן־ראט (1918) און די מענטשן ארעסטירט, האט א גרויסער טייל פון זיי פארלאזט דאס לאנד און עמיגרירט, און איך מיט זיי.

דוד ליווער / שולן, שטיבלעך און מנינים

ב ענדין האט געציילט איבער 80 בתי תפילה, צווויי שולן, א גרויס בית־המדרש. חסידים שטיבלעך, בתי תפילה ביי די חברות א. אז. וו. יידן האבן געדאוועט. נישט געווען קיין פוילישער חסידישער רבי, וואס זאל נישט האבן געהאט זיינס א שטיבל אין בענדין.

און ווען מ׳פלעגט ארויס א שבת פרי אויף די בענדינער גאסן, — וואס פאר א שלווה האט געהערשט! טויזנטער יידן אין זיידענע ייבע־צעס און סאמעטענע היטלעך, א טייל אין שטריימלעך און גארטלען ארום די לענדן, מיט גרויסע חומשים אונטערן ארעם — פלעגן גיין די יידן לאנגזאם, נישט נעאיילט, און זיך ווינטשן א גוטן שבת.

גאָר פרומע יידן פלעגן טראגן די טליתים אנגעטון אויף זיך, באשר זיי זענען קיינמאל נישט געווען זיכער צי דער „ערוב״ איז גאנץ. די גבירים פלעגן טראגן טוכענע קאפאטעס מ׳זאל נישט ארויס־זען די זיידענע ייבעצעס; בענדינער יידן האבן זיך געפילט פריי, אן מורא געלעבט אין א ריין יידישער שטאט.

די גרויסע שול

די שול איז געבויט געווארן אין יאר 1881 און שפעטער עס־לעכע מאל איבערגעבויט געווארן. אין יאר 1926 איז די בענדינער שול געווָארן אינערלעך אויסגעמאלט און באצירט דורך די יידי־שע קינסטלער־מאלער משה אפּעלבוים, שמואל ציגלער און דער מע־טאל־פלאסטיקער חיים האפּט. דאס איז געווען די איינציקע שול אין פוילן, וועלכע איז אויסגעמאלט געווארן דורך יידישע קינסטלער.

די שול האט געהאט א שטענדיקן חזן מיט א כאר, אנגעפירט דורך א דיריגענט. די בענדינער גרויסע שול איז געווען באקאנט מיט אירע גוטע חזנים ווי צ.ב. אברהם יצחק שירמאן, ליכטענשטיין, מנחם זופּוביץ, משה קלאנסווואלד א. א. רחבותדיק איז געווען די גרויסע שול מיט די ריייען מאסיווע בענק. שיין איז געווען די מזרח־וואנט מיט אפּעלבוימ׳ס מאלעריי, און די מערב־וואנט מיט ציגלערס פרעטטיקע מאלעריי.

אין דערוואכנס פלעגט מען אין דער גרויסער שול נישט דאוונען, חוץ ביי ספעציעלע פייערונגען ווי צ. ב. כ׳ תמוז אדער דעם 11־טן נאוועמבער — פוילנס נאציאנאלער יום־טוב, דאן פלעגט מען זיך צוזאמענגעקומען כדי צו הערן דרשות מעניני דיומא. די מתפּללים זענען צומייסטנס געווען פשוטע יידן, בעלי מלאכות, צווויי מאל אין יאר פלעגן אויך די חסידים קומען דאוונענען אין שול — שבת תשובה און שבת הגדול, וועו דער רב האט געהאלטן זיין יערלעכע דרשה. אויך שמחת תורה פלעגן א טייל חסידים באגלייטן דעם רב אין שול אריין צו די הקפות. שחריתים אין שול פלעגן דאוונענען לייבל לאנדער און מאיר בערי. דער שטענדיקער בעל־קורא איז געווען שאול פרידלענד. די לעצטע גבאים — משה לייב שויצער, יעקעלע זיסקינד, און איבער אלעמען האט זיך אויסגעטיילט דער שמש אברהם קאפלן, וועלכער האט געהערשט אין דער שול ביד רמה, געווען הויך אין דיק, העכער פון אלע מתפּללים אין דער שול... אז ער האט געגעבן א געשריי שא! שא!, האט מען גהעערט אין אלע געסלעך ארום...

אין יאר 1939 האבן די דייטשע באנדיטן פארברענט די שול און אירע מויערן אייגנעווארפן; פון דער גרויסער שיינער שול איז גע־בליבן א בארג מיט שטיינער.

בענדינער יידן וועלכע זענען געווען שטאלץ אויף זייערע פרעכ־טיקער שול און שטארק צוגעבונדן צו איר פלעגן נעמען די ציגל פון אירע חורבות און אויף זיי שבת געצינדן ליכט....

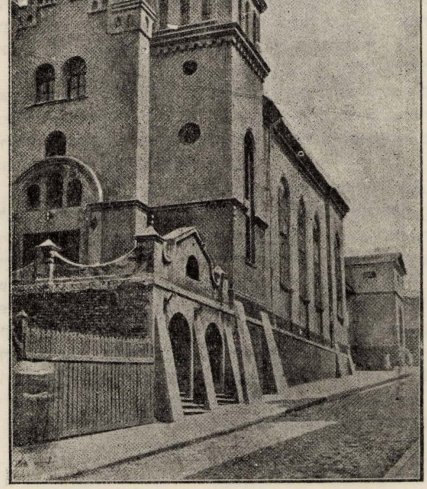

די גרויסע שול אין 1936.
בית הכנסת הגדול בשנת 1936.

דער גרויסער בית מדרש

דער בית המדרש האט זיך געגרענעצט מיט דער שול, די צוויי־טע שול לויט איר גרויס אין שטאט (אויפגעבויט אין 1859). דאס איז געווען א היימישער פאלקס־טימליכער מקום־תפילה. געווען אלע מאל פול מתפללים, די מערהייט פון זיי פאלקס־מענטשן אזן פון די ארעמע שיכטן; דאס איז געווען שבת, דאקעגן אין די וואכן־טעג פלעגן א סך „שיינע" יידן זיך אהער אריינכאפן, וועך אויף א שעור פון דף יומי, אדער סתם א פרק משניות. בחורים פלעגן זיצן אין לערנען א בלאט גמרא פאר זיך, אדער בלעטערן אין א אלט ספר, ווייל דער בית־המדרש האט פארמאגט א גרויסע צאל אלטע ספרים פון דער רבנישער ליטעראטור וואס זענען געווען א זעלטנהייט אין שטאט. דער בית המדרש איז געווען וויי א אוניווערסיטעט פארן יונגן לומדישן דור; בחורים פלעגן זיצן ביז שפעט אין דער נאכט אזן זיך מתפלפל זיין אין שוועדע סוגיה׳ס; מ׳קאן זאגן, אז דער קול התורה אזן קול התפילה האט דארט נישט אויפגעהערט א נאנצן טאג. אויך פארן עלטערן דור איז דער בית־המדרש געווען דער בעסטער אזן אפשר אויך דער איינציקער ארט פון גייסטיקער פארווייללונג.

כעלות השחר פלעגן זיצן די „צען בטלנים" אזן זאגן תהילים, אזן ווי נאר ס׳האט אנגעהויבן טאגן, פלעגן קומען די ערשטע מת־פללים — דאס זענען געווען די יידישע פורמאנעס פון די „רוסארעס" וועלכע פלעגן פארן מיט פאסאזשירן קיין טשעלאדז׳, גרויצע, שע־ווער אזן אנדערע שטעטלעך. אויך די גרענעץ־פארער פלעגן קו־מען פרי אין אריינכאפן שנעל א דאוונען. דאן פלעגן קומען די בעלי מלאכות, העגדלער, אזן אזוי האט זיך געשטעלט איין מנין נאכן אנדערן, ביז שפעט אין טאג אריין, א זייגער איינס אדער צוויי.

די לעצטע מתפללים זענען אלע מאל געווען די זעלבע באקאנטע טיפן, אן ווילכע מ׳קאן זיך נישט פארשטעלן דעם בעגדינער בית־המדרש. מ׳האט געזאגט — אז צווישן זיי געפינט זיך זיכער א למד־וניק, מ׳האט אבער נישט געווויסט ווער פון זיי איז עס...

אט זענען זיי: ר׳ אברהם מרדכי דער אייביקער גלט־זאלער, ער האט נישט געמאנט, נישט פארלאנגט פון קיינעם מ׳זאל אים געבן א נדבה, נישט געפאדערט — נאר אויסגעשפריית א רויטע פאטשיילע אויפן בית־המדרש־טיש, און יידן האבן דארט אריינגעווארפן מטבעות, אלע האבן געווויסט, אז נישט קוקנדיק דערויף וואס ר׳ אברהם מרדכי איז א גרויסער ארעמאן, האט ער נישט חס וחלילה, פון דעם גע־זאמלטן גלט קיין טובת הנאה; ער האט שוין געהאט זיינע ארעמע יידן. אזן זיי געשטיצט.

א צווייטער טיפ איז געווען ר׳ אברהם ליטוואק. דער ארגאניזא־טאר פון די שניידער תהילים־זאגער. יעדן פארטאג געזאגט מיט זיי תהילים, אזן א סך חסידים פלעגן קומען אין מיטזאגן א קאפיטל תהילים מיט ר׳ אברהם ליטוואקס שניידער.

יעצט העגדלט, אונמעגלעך זיך פארצושטעלן דאס בית־המדרש אן אים; א יידּ אין די זעכציקער האט ער יעדן טאג געפעגט דעם בית־המדרש אזן אויך געווען דער לעצטער וואס האט אים ביי נאכט געשלאסן. זומער אין ווינטער פלעגט ער קאנצענטרירן ארום זיך ביים גרויסן אויוון די ארעמע־לייט אזן זיי דערציילן ווונדערלעכע מעשיות אזן פאנטאזיעס פון רוסישן צאר...

הייגט נאטעלע שניידער, דער אייביקער ארעמאן, ווועלכער האט געהאלטן פאר נויטיק צו פארזארגן די ארעמע־לייט מיט תכריכים. אין געשטארבן אן ארעמאן, אין מען גלייך געלאפן צו אים.

כמעט יעדן טאג זענען די לעצטע מתפללים געווען די זעלבע טיפן: דער מעלאנכאלישער אברהם פון דער זאוואלע נאס, נישט ער האט אויסגערעדט א ווארט, תמיד מעיין געווען אין א ספר אזן גע־זאגט האט מען אויף אים, אז זעלטן וועך קאן זיך מיט אים פארגלייכן אין לערנען; אזן זיין מעלאנכאליע איז טאקע געווען פון צו פיל לערנען.

א צווייטער איז געווען טוביה ישראל, אדער ווי מ׳האט אים גע־רופן „איוון סטראלא״, ווועלכער איז געווען באהערשט פון א פאר־פאלגונגס־מאניע, — ער פלעגט גיין איין טריט פארויס אזן צוויי טריט צוריק; גייענדיק אויף דער גאס פלעגט ער אריין אין יעדן טויער. בכדי זיך באהאלטן פון זיינע קלוימערשטע פארפאלגער. די דאזיקע מורא, האט מען געזאגט, איז געקומען פון דער צייט ווען ר׳האט עדעינט אין רוסישן מיליטער, אזן אויפן פראנט האט א גראנאט געטראפן זיין פאזיציע, פון דעם שטאמט אויך זיין צונאמען.

א דריטער איז געווען דוד ספר תורה׳לע. געווען א מאל אליין א סופר, אייביק געשטאנען אין בית־המדרש פארן ארון־קודש, גע־קומען פרי צום דאוונען מיט דעם גרויסן טלית־זאק אונטערן ארעם, וועלכער איז געווען אזוי גרויס אז ר׳האט פארנומען די גאנצע בריט פון בית־המדרש טיש. אזן יעדן טאג קוים פארטיק געווארן מיטן לעצטן מנין.

יעצט קומט דער „שיבער", א קליין יידל מיט א האלב געל בערדל, זומער אזן ווינטער געטראגן דריי אדער פיר ייביצעס, ביים דאוונ־נען געוואנט עטלעכע מאל יעדעס ווארט, זיך געדאכט אז ער וועט נישט ענדיקן די תפילות... צום לעצט דער משוגענער שלמה, וואס איז געווען א גרויסער בן־תורה. מ׳האט נישט געווויסט פאר וואס ער האט אויבערגעריסן די באציונגען מיט דער משפחה, מ׳האט אים אויך קיינמאל נישט געזען עסן, אזן נישט געווויסט פון וואס ער לעבט. זעט זיך אויס געווען פון ר׳ אברהם״ס מרדכ׳ס „קליענטן"....

אזן יעדן טאג, א זייגער איינס האלב צוויי נאך מיטאג, האבן זיך די יידן ארומגעזעזן, אז עס פעלט זיי צוויי דריי מענטשן צום מנין, אבער גאט פארלאזט נישט זיינע געטרייע יידן; אט האבן אנגע־הויבן אנקומען די ערשטע מנחה־ דאוונער, אזן מ׳האט געמאכט אַ קאמבינאציע אזן זיי מצרף געווען צום שחרית, מ׳האט געזאגט א בשותפדיקע שמונה־עשרה — די צום שחרית אזן די צו מנחה, אזן יידן האבן געהאט א הנאה — דאך געדאוונט מיט מנין.

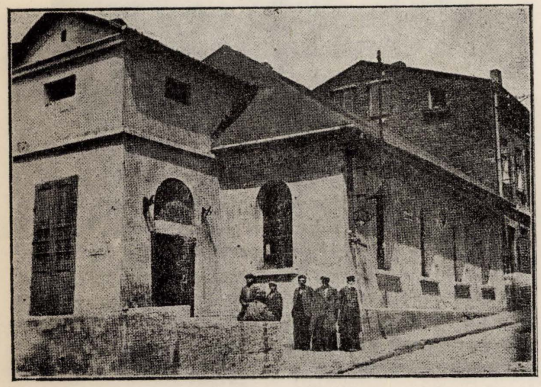

דאס בית המדרש אין יאר 1936.
בית המדרש הגדול בשנת 1936.

אויף צו לעצט לאמיר דערמאנען די שטענדיקע בית־המדרש זי־
צער: ר׳ לייזער בער פּודרשט, א מוכר ספרים, שוין אין יענע צייטן
געהאט א סטעמפל וואס ער האט עלייגט אויף זיינע ספרים און בי־
כער, יא. ביי ר׳ לייזער בער פּרשט האט מען אויך באקומען צו לעזן
פאר דריי קאפיקעס שמר׳ס ראמאנען וועלכע ער האט צעטיילט אין
א סך טיילן, וואס די שנידער־געזעלן און די ייִדישע דינסט־מייד־
לער פלעגן נעמען אויף שבת צו לייענען; ביי אים פלעגן די השכלה
יונגע־לייטלעך באקומען צו לייענען דעם מסתרי פריז, און מענדעלעס
„קלאטשע״ און נאך; און געוואגט האט מען אז דעם ערשטן שקל אין
שטאט האט געהאט ר׳ לייזער בער פּרשט. און בראש פון אלע

די אויסגאנג טיר פון דער שול. מעטאל פלאסטיק פון חיים האנפט.
דלת היציאה מבית הכנסת. פיתוחי מתכת מאת חיים האנפט.

בית המדרש זיצער לאמיר נישט פארגעסן דעם ישיש ר׳ יהודה לייב סופר, דאס גייסטיקע שיינדל פונם בית־המדרש, פון די פרימסטע ייִדן אין שטאט, פלעגט תמיד זיין אריינגעטון אין טובל זיין זיך אין דער מקוה, און דאוונען און שרייבן ספר־תורה׳ס, געווען דער שטענדיקער כל־נדרי זאגער אין דער גרויסער שול. דער לעצטער שחרית אין בית־המדרש האט זיך נאך נישט פארענדיקט, און שוין איז מען געקומען מנחה דאוונען, און ווידער איין מנין נאכן צוויטן. בענדינער ייִדן האבן נישט געהאט קיין צייט, אריינגעכאפט א מנחה און געלאפן וויייטער, ווער צו דער ארבעט צוריק, ווער צום מסחר. ייִדן זענען געגאנגען ארויס און אריין; האט איינער נאך נישט גע־ האט געענדיקט דעם „עלינו״ און דער צווייטער האט שוין אנגע־ הויבן „אשרי יושבי״ און אזוי ביז מעריב.

און נאך מעריב, כמעט יעדן טאג איז געווען א מגיד, און פארן ארויסגאנג איז געלעגן אויפן טיש די רויטע פאטשיילע, ווו ייִדן פלעגן וואראפן מטבעות פארן בעל־דרשן. קיין מגיד איז נישט אוועק־ געפארן פון בענדין מיט ליידיקע הענט, און דרשנים פון גאנץ פוילן, ליטע און גאליציע האבן געצויגן קיין בענדין.

דער בית־המדרש האט געהאט א אייגענעם חזן, א שטאטישן, וואס פלעגט די לעצטע יארן באקומען געצאלט פענסיע פון דער קהילה קאסע. יארן לאנג איז געווען חזן משה יעקב פיאטרקאווסקי, און שפע־ טער זיין זון ליפא, די לעצטע גבאים זענען געווען ר׳ מענדל אפענהיים און ר׳ יעקל וועלגרין.

צום לעצט לאמיר דערמאנען מיכאל שמש מיטן שטענדיקן פאר־ זארגטן פנים, שטיל און רויק געטאן זיין ארבעט.

ווען די נאציס האבן אונטערגעצונדן די שול, איז אויך דער בית־המדרש מיט די ארומיקע הייזער אוועק מיט פלאמען.

די „דייטשע״ שול

האט זיך געפונען אין ראזענבלומס הויז, אויף דער קאלאנטאיא גאס. דער עלעמענט פון דער „דייטשער״ שול איז געווען שוין גאר אן אנדערער און זיך שטארק אונטערשיידט פון די מתפללים פון דער גרויסער שול און פון בית מדרש; דא זענען נעקומען דאוונען יידן אן בערד, די „דייטשען״ מיט קורצע רעק, גבירים, דאקטוירים, לערער, און אנדערע אינטעליגענטן, אלע כמעט מיט געגאלטע בערד. די הויפּט־ארבעט אין דער שול האט געהאט דער שמש, וועלכער האט גע־ האט די אויפגאבע צו דערמאנען די מיטגלידער ווען זיי האבן יאר־ צייט און זיך באמיט ווען מ׳האט געדארפט צוזאמענשטעלן א מנין, ווען א מיטגליד האט געדארפט זאגן קדיש א. א. וו.

דער שטענדיקער חזן איז געווען וואלף הירש בוים, וואס איז זייט 1912 געווען חזן אין דער שול, געהאט א אייגענעם כאר פון זיינע זעקס זין. אין דער שול איז געגן ריין אין זויבער, מיט גלאטע פאליטרע שטענדערס, וווּ יעדער האט געהאט זיין שטענדיק ארט צום דאוונען. די שול איז נישט געווארן אונטערשטיצט פון דער קהילה, נאר זיך אליין אויסגעהאלטן פון מיטגלידס־אפצאל.

די חסידים שטיבלעך

דער רוב בתי תפילה אין שטאט זענען געווען די חסידים שטיב־ לעך. הוץ עטלעכע קליינע בתי מדרשים ווי צ. ב. דער בית מדרש פון האדמו״ר רבי יחיאל מאיר שפירא הי״ד (אומגעקומען אין אושוויץ), וועלכן מ׳האט געדופן אין שטאט „דער בריקעווער רבי״, ווייל ר׳האט געווויינט ביי דער וואסער בריק, און צו וועמען ס׳פלעגן קומען דא־ וועגען חסידים און בעלי־תורה. אין דער בית־המדרש פון יצחק מענדל הלוי ראטענבערג, ז״ל, וועלכן מ׳האט געדופן „דער שינעווער רבי״, ווייל ר׳האט געווויינט ביי די שינעס אויף דער מאלאכאווסקי גאס. אין אהרן מענדל שוסטערס הויז, אין דעם בית המדרש פלעגן קומען דאוונען יידן פון פשוטן פאלק. אזוי האבן זיך די צוויי רבנים איינ־ געטיילט מיט די חסידים אין שטאט.

געזען נאך א רייע בתי־מדרשים ביי די ווילטעטיקע חברות, ווי „אהבת חסד״ אין צוקערמאנס הויז, „לינת החולים״ אונטערן בארג אין מושב־זקנים, חברה תהילים, אויף דער זאוואלא גאס אין מערינס הויז, „מלבוש ערומים״, חברה „הכנסת כלה״ און נאך און נאך.

די דאזיקע בתי תפילה פלעגן איינלאדן די גבירים פון שטאט אויף שבת כדי זיי זאלן בעת עליה לתורה מנדר זיין גרעסערע סומעס

פאר דער חברה; געווען אויך קליינע בתי־תפילה, געבויט פון יידן וועלכע האבן געוואלט אזויפארט פאראייביקן זייער נאמען, ווי צ.ב. יחיאל ווינגרס. פינקאראסקים, בלימעלע סענדערס, דער בית תפילה פון די ברידער שיין און נאך, ווו ס'האבן געדאוונט יידן פון א גאנץ יאר.

ווי געזאגט, איז חוץ די אויסגערעכענטע בתי־מדרשים, ס'רוב בתי־תפילה אין שטאט געווען די חסידים שטיבלעך. יעדער חסיד האט געמוזט דאוונענען אין זיין שטיבל, און לויטן נוסח פון זיין רבין אבער געווען אויך חסידים וואס האבן ליב געהאט צו דאוונענען דווקא ביחידות, כדי קיינער זאל זיי נישט שטערן אין זייער התלהבותדיק דאוונענען, בעת ווען עלכע זיי האבן נישט געזען וואס ס'טוט זיך ארום זיי. און געווען, להיפך, חסידים וואס זענען געשטאנען אן עגדאוונט שטיל און רויק, כמעט זיך נישט באוועגט, אבער מיט גרויס כוונה.

יעדעס שטיבל — א וועלט פאר זיך. דארט האט געהערשט אח־דות צווישן גביר און ארעמאן, דארט האבן זיך אלע געזאגט „דו". דאס שטיבל איז פאר די חסידים געווען די „צווייטע היים, און פאר א סך די איינציקע היים. ווייל אהער זענען זיי אנטלאפן פון זייערע אלע דאגות און עגמת־נפש, דא האבן זיי געפונען היימלעכקייט און הילף, אויך טרייסט אזן א סך פון זייערע טאג־טעגלעכע זארגן.

דאס אחדות וואס האט געהערשט צווישן חסידים אין יעדן שטיבל, — איז אבער נישט געווען צווישן איין שטיבל און צווייטן, ווייל יעדער פון זיי האט געהאט אן אנדער שטעלונג צו אלע שטאטישע ענינים, אן עפעירט מחלוקת־ן דווקא אין רעליגיעזע פראגן ווי ביים אויפ־נעמן א רב, אדער א מורה הוראה, שוחט, חזן וכדומה אזוי ארום איז טאקע דער בעגדינער ראבינאט באשטאנען פון פארשטייער, גע־שיקט דורך די גרויסע שטיבלעך, ווועלכע האבן שוין געהאט דעם מאנאפאל אויף זיי אין שטאט.

יעדער חסיד האט געמוזט פארן איינמאל אין יאר צום רבין, בפרט אויף ימים־נוראים; בדרך כלל פלעגט מען אין די שטיבלעך דאוועגען מיט התלהבות, מיט לייב און לעבן — „כל עצמותי תאמרנה". אין שטיבל איז אלעמאל געווען פריילעך, און ס'האט נישט געפעלט קיין ביסל בראנפן, דא א ברית, אדער סתם א יאר־צייט; היינט אז ס'איז געקומען פוריים, אדער שמחת־תורה, ווען מ'פלעגט גיין איבער די שטיבער פון איין חסיד צום צווייטן, אויסטרינדיק און אויפעסנ־דיק אלץ וואס ס'איז געווען אנגעגרייט, — מיט איין וואדט א חסיד האט ליב געהאט זיך צו פריינן, און טרינקן אדער עסן צוזאמען, בחברותא.

דאס רוב חסידים שטיבלעך אין שטאט האבן געהאט גוטע בעלי־תפילות, ווועלכע פלעגן זינגען די נגונים פון „הויף" וואס מ'האט גע־בראכט פון רבין.

דאס גערער שטיבל

דאס ערשטע ארט אין שטאט האבן פארנומען, סיי אין איכות סיי אין כמות, די גערער חסידים מיט זייערע דריי שטיבלעך. דאס גרויסע גערער שטיבל האט זיך געפונען אויף דער בערעק יאסעלע־ויטש גאס. געווען פון די עלטסטע אין שטאט. שוין אין יאר 1905 האבן די „אחדות" יונגען אפגעהאלטן דארט א מיטינג ווו די קאזאקן זענען זיי דאן באפאלן, און ס'זענען אויך געווען קרבנות. אין דעם שטיבל האבן געדאוונט די אנגעזעענסטע פירער פון דער „אגודה", די ברידער שפיראַ פון ווועלכע ר' מענדל איז געווען א גוטער דער־ציילער פון מעשה'לעך, הגיך און טוביה שפיראַ, י. מ. שענבערג, ר' מענדל ראזענזאפט, פאר ווועלכן אויך מתנגדים האבן געהאט דרך ארץ, דער דיין ר' הענעך דוד פרידבערג, ווועלכער האט זיך גערעכנט פאר דעם „אייזערנעם קאפ" פון בענדינער רבינאט, ר' ליפא קא־מינער און זיין איידעם, משה חיים קאמינער, רעדאקטאר פון „יידישן וואכענבלאט מרדכי וויים, יעקעלע שפיראס איידעם, ר' שלמה יצחק רינסקי, פרעזעס פון דער קהלה; דארט איז געמאכט געווארן די פאליטיק פון דער שטאט.

יארן האבן די גערער חסידים געקעמפט אדורכצוועצן זייערס א רב, און עס איז זיי אויך געלונגען: די לעצטע צוויי רבנים פון בענדין זענען געווען פון גערער הויף, הרב ר' הירש חנוך לוין ז"ל

דאס בית המדרש פון אינעווייניק, אקווארעל פון ש. ציגלער.

בית הכנסת מבפנים.

כותל המערב בבית־הכנסת, מצוייר בידי ציגלר.

די מערב וואנד פון דער שול, געמאלן דורך ציגלער.

און נאך זיין פטירה — זיין זון ר׳ מענדעלע הי״ד. שוין פון פאר־טאג פלעגן זיצן אינם שטיבל די למדנים ביי דער גמרא און לער־נען, און זיך מתפלפל זיין אין תורה. דאס שטיבל איז געווען אפן א גאנצן טאג, און ביז שפעט אין דער נאכט פלעגט מען הערן בחו־רים לערנען מיטן באקאנטן גמרא ניגון.

די געררער זענען געווען באקאנט אלס חסידים יודע־נגן און גוטע בעלי־תפילות, פון זיי האט זיך באזונדערס אויסגעצייכנט דער אלטער ר׳ יעקעלע שפירא, וואס האט ביזן טיפן עלטער פון איבער 90 יאר געדאוונט פארן עמוד און די ימים נוראים כל־נדרי, מוסף און נעילה, דאן די ברידער אהרון און נטע קאפלעוויטש בערל אייכענוואלד, און ר׳ לייביש פראמאן. גבאי אין שטיבל איז געווען ר׳ אהרן מענדל רעד־ליך. די „אברכי־משי״ און געררר קעסט־איידעמלעך האבן זיך גע־שאפן אן אייגן שטיבל, וועלכן מ׳האט גערופן „14־נער״ אדער „קא־זאקן״; זיי האבן איבערגעשטיגן אין קנאות די עלטערע, נישט גע־וווסט פון קיין פשרות אין ויתורים, און זיך נישט אפגעשטעלט אין טיילן פעטש א קעגנער וועו מ׳האט געדארפט...

דאס ראדאמסקער שטיבל

דאס צווייטע ארט אין שטאט האבן פארנומען, לויט דער צאל מתפללים, די ראדאמסקער חסידים. זייער אנזען אין דער חסידישער וועלט פון דער שטאט איז געווען גאר גרויס. און אויב די געררר חסידים האבן זיך געהאלטן פאר תקיפים, האבן זיך די ראדאמסקער געהאלטן פאר „די אריסטאקראטן״. דאס גרויסע ראדאמסקער שטיבל, וואס האט זיך געפונען אויף דער „אטקע״ גאס, איז געווען א צענטער פון תורה און חסידות, דארטן זענען געזעסן צענדליקער בחורים און געלערנט געשמאק דעם גאנצן טאג, א בלאט גמרא.

אין דעם שטיבל פלעגן דאוונען א סך פון די אנגעזעענסטע בעלי בתים פון שטאט, ווי א שטייגער ר׳ נחום צוקערמאן, אברהם דוד אפענהיים, ר׳ משה הירש פישל, ר׳ שלמה שיין, אברהם יעקב רייך, יצחק מרדכי גאלד, הלל פאכטער, זלמן ערענסט, די ברידער חיים און משולם ליוווער, די ברידער שלמה יוסף און יחזקאל בער אפענהיים, גרשון רעכניץ און ר׳ יעקב רעכניץ, א גוטער בעל־תפילה און נאך א בעסערער דערציילער פון רבנישע מעשהלעך; די ראדאמסקער חסי־דים זענען געווען באקאנט אלס גוטע בעלי־תפילה און ליב געהאט געזאנג. צווישן זיי איז געווען באקאנט דער בלינדער יחזקאל (פרייד־מאן), שלמה׳לע און משה׳לע פרייד מאן, יעקב זיסקינד, שלמה הימל־פארב, אברהם און גרשון רעכניץ; שפעטער וועו די שטאט האט זיך צעווואקסן זענען צוגעקומען נאך צווויי ראדאמסקער שטיבלעך. איינס פון זיי אויפן נייעם מארק, וואס האט זיך געררופן דאס „קאטאוויצער שטיבל״, וווייל דארט האבן געדאוונט די פארטגעשריטענע חסידים, וועלכע פלעגן אויך פארן קיין קאטאוויץ זיך פארווייללן. אין דעם שטיבל האבן געדאוונט וואלף שטיינהארט, משה לאסק, בעריש רעמ־בישעווסקי. אהרון הענדלער א. אנד. דאס דריטע שטיבל איז געווען ביי די שיינס אין הויז, גערופן האט מען עס ראדאמסקער, אפשר דער־פאר וואס די בעלי־תפילה זענען געווען די באקאנטע ראדאמסקער חסידים דער בלינדער יחזקאל, יעקל זיסקינד און אברהם רעכניץ.

אלעקסאנדער חסידים

אויך די אלעקסאנדער חסידים אין שטאט האבן זיך געהאלטן פאר גרויסע מיוחסים און בעלי־גאווה. נישט געלאזט זיך פארשטופן דורך די געררר. אין זיין איינציקן גרויסן שטיבל אויף דער קאלאנ־טאיא גאס האבן געדאוונט עטלעכע הונדערט יידן. אין דעם שטיבל איז אויך געווען א ישיבה, וווּ בחורים פלעגן זיצן און לערנען א גאנצן טאג מיט א ראש־הישיבה.

אין אלעקסאנדער שטיבל האבן געדאוונט א גאנצע רייע אנגע־זעענע בעלי־בתים פון שטאט, ווי ר׳ מנדל דאמב, יצחק אהרן לאנ־דוי, פרנס אין דער קהלה, דיין דן ליפשיץ הי״ד, ר׳ לייביש בוכוויץ פרעזעס פון מזרחי א. אנד. די בעלי־תפילה זענען געווען ר׳ ישראלקע אורבך און די ברידער מאניע און יצחק אהרן לאנדוי. אויך די אלעק־סאנדער האבן געשפילט א גרויסע ראלע אין שטאט, ערשטנס א דאנק דעם שטענדיקן קאמף וואס זיי האבן געפירט מיט די געררר חסידים, און א דאנק די חסידים זייערע וועלכע האבן פארנומען אן אנגעזעענע שטעלונג אויף די יידישע גאס.

סאכאטשאוועך חסידים

פון די גרויסע שטיבלעך אין שטאט איז אויך געווען דאס סאכאטשאוועך, וואס האט זיך געפונען אויף דער מאנושעוועך גאס, אין היטלמאכערס הויז. בענדין האט געהאט שיינע יידן און גבירים אייגצוטיילן פאר אלע שטיבלעך, אבער די סאכאטשאוועך האבן זיך אויסגעצייכנט מיט די גרויסע למדנים און שארפע קעפ, יידן בני־תורה. פון די פאר צענטליק מנינים וואס האבן געדאוונט אין דעם שטיבל וועלן מיר דערמאנען נאך עטלעכע — די גבאים: ר׳ יעקב מ. גוטמן, ר׳ יוסף גרונדמאן, און ר׳ העניך יונגסטער, די בעלי תפילה: יעקב מ. גוטמאן, ר׳ יוסף פראוועך, ר׳ חיים דוד רייך, ר׳אהרון חיים מאנהיימער דאן ר׳ ידידיה פערענס, ר׳ העשל לופטיג, יעקב לאנדוי, חנוך יונגסטער, דעם נאשעלסקער רבס זון, ר׳ אברהם ארנער, יוסף גרונדמן, ר׳ הירש יוסף האלענדער און זיין זון פייוול, ר׳ יוסף הירשבערג (קולישער), ר׳ הערשעלע ארליך ראטמאן אין בענדינער שטאט־ראט, ר׳ מאירל הערשקאוויץ, דוד ארליך, מנדל ארליך (פאניא) און נאך און נאך. וועך קאן אויסרעכענען די אלע טייערע יידן?

זעלבסטפארשטענדלעך, האבן אויך אנדערע חסידים שטיבלעך געהאט יידן בני־תורה, אבער ס׳איז נישט מעגלעך זיי אלע דא דערמאנען. מיר וועלן נאך אנרופן די נעמען פון די שטיבלעך וואס זענען געווען ביי אונז אין שטאט, וווּ טויזנטער יידן פלעגן קומען אויסגיסן זייערע פארווייטיקסטע הערצער אין א עת־צרה: דאס קרימילאוועך שטיבל, אמשינאוועך, ראדאשיצער, פילצער, סוכעדניאוועך, פינטשעווער, ראספשער, כענעטשינער, קאצקער, סאקאלאוועך, וואלבארזשער, זשורעקער און אפילו א שטיבל פון וויטן באיאן, וואס האט זיך געפונען ביי דער אונגארישער גרענעץ וווּ ס׳האט געווינט דער באיאנער רבי פון דער סאדעגורער דינאסטיע; נאך אין יאר 1870 האט דער אנגעזעענער בענדינער תושב מנלה לאסקער געגרינדעט דאס באיאנער שטיבל, וווּ ס׳האבן געדאוונט דער דאמאלסדיקער רב ר׳ איטשע קימעלמאן (שפעטער געווארן א גערער חסיד), אין די לעצטע יארן די אנגעזעענע בענדינער גבירים די בריידער שלום און דוד לאסקער, גוטמאן, ריכטער א. אנד.

*

ביים אפשלוס פון דעם ארטיקל וויל איך נאך דערמאנען דאס שטיבל וווּ איך, אלס חסידיש געקליידעט בחור׳ל, פלעג מיט מיין פאטער גיין יעדן שבת צום דאוועגען, ס׳הייסט אונזער שטיבל, „ליווערס בית המדרש״. שפעטער האבן דארט די אמשינאווער חסידים איבערגענומען די הערשאפט. א סך יארן זענען שוין זיינט דאן פראנאנגען, א סך לענדער און י׳מען האב איך אדורכגעוואנדערט, אבער נישט איינמאל קער איך מיך צוריק אין זכרון צו דעם שטיבל, וווּ כ׳האב מיינע קינדער־יארן פארבראכט אין שפילן מיט חברים אין ניס, אדער „יאגערלעך״. נישט איינמאל פלעגט מיין פאטער ארויס אין מיטן לייענען די תורה, און מיך ביי די אויערן צוריק אריינגעשלעפט אין שטיבל אריין...

אדער שבת בין־השמשות, וועז די יידן פלעגן זינגען מיט התלהבות זמירות, זיך קלאמערן מיט אלע כוחות, און נישט וועלן זיך שיידן מיטן שבת, פלעגן מיר יינגלעך דאז זיצן אין א ווינקל און זיך דערציילן מעשיות וועגן שדים און רוחות, וועגן א בן־מלך א. ז. וו. אויך מיר פלעגן גישט וועלן זיך שיידן מיט דער וועלט פון חלומות... ביז עס האט וועך מיט א זיפץ געזאגט: — „נו! מען מוז דאוועגען מעריב״.

קליין איז געווען דאס שטיבל אין כמות, אפשר א דריי צענדליק יידן, אבער אין איכות האט עס געהאט א גרויסן איינפלוס אויף די שטאט ענינים. דריי דאזאנעס, אלע פון דער אגודה, האבן דארט געדאוונט: די צוויי פאטריארכאלישע בריידער אברהם און קלמן ליוועך, און דער גרויסער חסיד אין בעל־מוסף פון שטיבל בונעם באנהארט, הי״ד. אט זע איך דעם שיינעם און טייערן מענטש, יחיאל קורלאנד, וואס איז יארן לאנג געווען דער הויפט בעל־תפילה, און די צוויי יינגע בעלי־תפילות: דער אטלעטישער חנן לאנדנער מיט זיין שטארקן קול, און יעקב זעלמאנאוויטש מיטן שטילן, אביסל הייזעריקן קול, אבער מלא חן איז געווען זיין דאוועגען; און אויף צולעצט — דעם גבאי פון שטיבל, דער קליינינגקער ר׳ חיים רובין, וועלכער פלעגט יעדן טאג אהיים גיין פון דאוועגען אזייגער 12—1 נאכמיטאג.

*

שטיל זענען געווארן די אלע בתי־מדרשים און חסידים־שטיבלעך, נישט מער וועט געהערט דער קול התורה והתפילה, אומגעקומען אלע, נישט געבליבן קיין זכר, קיין קבר, נישטא ווער ס׳זאל נאך זיי קדיש זאגן; זאלן די וועלטער זיין א מצבה נאך די טייערע יידן. יתגדל ויתקדש...

אברהם בלאם / זאגלעמביע

אין דיינע צעיאטערטע גסלעך און גאסן
יאגן זיך טעג ווי דינאמא פאסן,
שווארצן זיך הימלן אויף וויארסטן און מיילן
פון טונקעלע רוירן און שטויביקע זיילן.

דא רעווען קילאפן און ס׳בורטשען די האמערס,
דארט שפריצן די פונקען פון אייזן ביים שמידן,
כליפן אין כאטעס פארוואגלטע מאמעס
אויף זיין גאז פערסמטס צו גאר אינוואלידן.

דא פייפן טורבינען פון „באנקאווע הוטעס״
דארט שפייען די קוימענס פון „דוטעלס״ פאבריק,
ציען זיך דרויסן פראצעסיעס פון מיטה׳ס
און ס׳הויבן זיך פויסטן מיט שטומיקן בליק.

דא נידערן גרעבער אין קברים אין שאכטן
און גראבן אוים פעלזן פון שווארצן דימענט;
אין פויזן אום גרעבער אין שווארצישע פלאכטן
(ווי פערדס בלינדס אין שאכטן)
אין זאגלעמביער קאנט.

אין הימל באגלייט די מיט קופער און בליי
שפראצט שווינדזוכט אויף ראגען ווי בעז אין אליי.
צאנקט דא ווז א קרעמל און דארט א סטראגאן,
זאגלעמבינ, א דראענדער ווולקאן.

(געדרוקט אין „אונזער טריבונע״, בענדין, כסלו, תרצ״ט)

דוד מאלעץ / מנחמ׳קה איז עולה קיין ארץ־ישראל

מיר ברענגען דא אן אויסצוג פון העבראישן בוך „מעגלות", וואס האט א קשר מיט בענדין, פונ־וואנען דער מחבר דוד מאלעץ שטאמט.

די רעדאקציע.

אין די קינדער־יארן, ווען מנחמקה האט פארבראכט טעג אין די „חדרים", וואס זענען געווען אים דערווידער, ווי אויך אין די שפעטערדיקע יארן, ווען ער האט זיך באפרייט פונ׳ם עול פון לערנען, זייענדיק א הולך בטל, האט ער פיל געלייענט און ממש „געשלונגען" גאנצע ביכער. ער האט אויך גערן געהאט צו זיצן שעהן לאנג א פארטראכטער איבער דער הילצערנער בריק, נישט ווייט פונ׳ם געסל, ווו ער האט געוווינט, צוהערנדיק זיך צום גערויש פון וואסער, וואס ער האט אריינגעזאפט אין זיך, אינ׳ם בלוט, אזוי, אז עס שיינט אים אז ער הערט דעם, אפקלאנג פון יענעם גערויש אפילו נאך היינט.

אין הויז, ווו די עלטערן האבן געוווינט, וואס איז געשטאנען אין קווער פון א גרויסן הויף, זענען געווען צוויי חדרים, ווי צוויי באזונדערע וועלטן. אין איין צימער, וואס איז געווען גרויס און באקוועם, האט געוועלטיקט דער גייסט פון פאטער און פון די מענטשן וואס שארן זיך ארום אים. דאס־דאזיקע צימער האט כל הימים גערעשט פון פאטערס בהלה׳דיקע געשעפטן.

מנחמ׳קה האט נישט גערן געהאט די דאזיקע שטוב מיט אירע עסקים און נישט איינמאל האט אים דער טאטע געפראוועט מוסר, הלמאי ער דרייט זיך ארום גאנצע טעג פוסט און פאסט, קימערט זיך נישט וועגן גורל פון דער משפחה און העלפט אים נישט טראגן דעם עול פון חיונה, וועמענס לאסט פאלט נאר אויף אים.

די מוטער — גאר אן אנדער וועלט. אין איר מחיצה איז פארהאן אזוי פיל ווארעמקייט, גוסטקייט און פיינקייט. מאנכמאל, ווען ער האט זיך אומגעקערט פרייטיק פון „חדר", ווען דער טאג איז נאך געווען אזוי גרויס און נודנע, זיצנדיק אזוי פארטראכט, האט זיך די מאמע צו אים דערנענטערט, ארומגענומען אים און געטוליעט זיין קעפל מיט אזא ליבשאפט און צערטלעכקייט צו איר הארץ, און איינגענורעט אין איר ווארעמען־שמעקעדיקן בוזעם.

זי האט אים דערלאנגט פון די שבתדיקע אנגעקאכטע פיש. ווען ער האט געטונקט די ווייסע, ווארעמע חלה אין דער גאלדענער יויך פון די פיש, האבן זיך זייערע דופטן צוגלייך מיטן פארשיכורנדיקן ריח פון זיין מאמען אריינגעגאסן ווי דער בעסטער וויין אין זיין בלוט. אפטמאל, נאך לענגערע יארן, שוין זייענדיק אין ארץ־ישראל, האט ער נאך אלץ געפילט דעם דאזיקן געשמאקן ריח.

די מאמע איז געווען תמיד פארנומען מיט שטוב־ווירטשאפט, אבער איר באשעפטיקונג איז געטון געווארן אזוי רוהיק און מיט אזא נחת. זי האט גערייניקט און געשערט, געוואשן און געקאכט, געפוצט און געלופטעט און תמיד אויפגעפאסט, אז דאס הויז זאל זיין פריש געקאלכט און עס זאל בלאנקען שיין און ריין. דערצו האט זי נאך געהאט א וויילע צייט צו ווידמען זיך דעם גארטן פון גרינס, וואס איז געווען פארזייט אויפן רחבותדיקן הויף און פינקטלעך דורך איר באארבעט און געפלעגט ריין פון אלע ווילדע גראזן.

גוט איז אים געווען אין דער נאענטקייט פון דער מוטער תמיד, סיי אין די קינדער־יארן סיי אין די קומענדיקע יוגנט־צייטן. ער איז איר געווען אזוי דאנקבאר פאר איר פולער אין לשערדיקער גוט־הארציקייט. ווען ער האט זיך געוואלט איר אפדאנקען האט ער זי גענומען אין די אוונט־שעהן נאך דער שטוב־ארבעט צום טייך, דארט ווו עס שטייט דער קליינער באראק פון סטעפאן דעם הויקער. ביים ברעג זענען געווען צוגעבונדן שיפלעך אין פארשידענע קאלירן. מנחמ׳קה האט זיך אריינגעזעצט מיט זיין מוטער אין איינעם פון זיי. ער האט באוווינגן מיט די רודערס, און בשעת מעשה האט ער זיך אזוי אריינגעקוקט אין דער מאמעס אויגן פון וועלכע עס האט געלייכט אזא העלקייט. ער דערקוויקט זיך מיט זייער בליק און קען נישט משיג זיין פונוואנען נעמט זיך צו אים אזא מאמע, און ווער קען זיך בכלל פארגלייכן צו איר, ווייל נישט פאראן נאך אזא מאמע צווישן אלע מאמעס פון זיין שטעטל...

ווען ס׳איז שוין געווארן טונקעל, ווען אלץ איז געווען פארזונ־קען אין די לעצטע ליכטן פון זון־אונטערגאנג, ווען א שטילקייט האט געהערשט ארום־און־ארום און ווען ס׳האט זיך געהערט נאר דער אפהילך פון די רודערס און דאס פליעסקען פון וואסער — האט די מאמע אונטערגעזונגען מיט אזא זיסן אנגענעמען קול׳כל עפעס א לידל, א ניגון פול מיט אומפארשטענדלעכער בענקשאפט און אומעט.

אז מנחמ׳קה האט באשלאסן עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, האט זיך דער פאטער שטארק אנטקעגענשטעלט, געשפאנט איבער זיין גרויסן צימער, געשריען און געליארעמט מחמת דעם, וואס זיין זון, זיין איינציקער „קדיש"־זאגער, לאזט אים איבער אליין אין זיין שווערער הארעוואניע, אינ׳ם שלעפן דעם יאך פון פרנסה, לאזנדיק זיך אין די מרחקים, ווו ער וועט פארגעסן, אז ער איז א ייד, אז ס׳איז פאראן א יידישקייט אויף דער וועלט און א רבונו של עולם אין הימעל.

די מאמע, אויך זי האט פארגאסן א סך טרערן אין שלאפלאזע נעכט אויפ׳ן געלעגער, ווען קיינער זעט נישט, באהאלטענערהייט. עס האט איר אזוי וויי געטאן, וואס איר איינציקער זון פארלאזט זי. איין גאט ווייסט, אויב זי וועט נאך האבן די זכיה אים ווען אמאל צו זען, אבער טראץ דעם זעט זי נישט איין קיין מניעה אים צו שטערן, נישט געפרוווט אפילו אים אפהאלטן פון דער נסיעה און אויך נישט משפיע געווען, אז ער זאל מוותר זיין אויף דער רייזע און דערצו אים געגעבן איר ברכה אויפן ווייטן וועג.

זי האט צוגעגרייט פאר אים די גויטיקע חפצים אויף אזא לאנגן וועג און פאר דעם צוקונפטיקן לעבן אין ארץ־ישראל, ווי דאס הארץ וואלט איר געזאגט, אז דאס איז דער ריכטיקער וועג פאר איר זון, אז זיין ארט איז דארט אין דער פעלד־ארבעט פון גליל, זייענדיק באהאפטן און פארבונדן מיט ערדיש־לעבן, וואס ער, מנחמ׳קה, האט איר דאס אפטמאל אזוי שיין געשילדערט.

יא, א דאנק דער מאמעס פארבארגענער הילף האט ער געהאט גענוג כוח בייצושטיין דעם פאטערס ווידערשטאנד און ער איז עולה געווען, און א געפיל פון דאנק און ליבע צו דער הערלעכער געשטאלט פון זיין זיסער מוטער באגלייט אים אויף זיין וועג קיין ארץ־ישראל.

ווי אזוי איז בכלל געבוירן געווארן דער געדאנק ביי מנחמ׳קען צו לאזן זיך קיין ארץ־ישראל? א סך יוגנט־ענערגיע, טיפע געפילן, ליכטיקע האפנונגען, גאלדענע חלומות און פריידיקע בשורות האבן זיך אנגעזאמלט אין די הערצער פון דער יונגווארג אין אלע טיילן פון פוילן, בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה. מען איז זיך צע־נויפגעקומען אין די ציוניסטישע פאריינען, מ׳האט געלערנט העברעאיש און געזונגען שירי־ציון, וואס זענען געווען איינגעוועבט מיט אן ארעאל־שיין פון זיסער בענקשאפט נאך גאולה, נאך אויסלייזונג און

אנגעהויבט געווארן מיט'ן נאציאנאלן גייסט און פארכאפט מיט אידייען.

די אפקלאנגען פון די רעוואלוציעס און פון די פאגראמען קענן יידן אין אוקראינע האבן אויפגעברויזט, דערשיטערט און האסטיקער אויפגערודערט מיט אן אומרואיקייט די יוגנט־הערצער, זיי באיינ־פלוסט און דערהויבן.

אויך די שאפונגען פון יידישע דיכטער, די פאעטישע אנדייטונג אין וועלכע עס האט געשלאגן דער אייביקער יידישער שמערץ און תוכחה — אויך דאס איז נישט געווען אומזיסט און נישט ענפאלן אויף טויבע אויערן. זיין און טעכטער פון ישראל־סבא האבן זיך געריסן קיין ארץ־ישראל, ווי כוואליעס, וואס באגיסן יבשות און גראבן אונטער ברעגן. קומענדיק אין פוסטן לאנד האבן זיי זיך בא־האפסן מיט דער ערד, מיט א יוגנטלעכן ברען, מיט אזא היציקער תאוה זי צו באפרוכפערן, זי אויפצולבן פון איר וויסטקייט.

שווער זענען געווען מנחם'קהס געבורטסווייען אין דער ארבעט, אין שווערן קלימאט פון ארץ־ישראל, אין פוסטן דארנדיקן באדן.

קומענדיק אין לאנד האט מען אים געשיקט אויף שאסיי־ארבעט אין עמק־הירדן, וואס האט זיך אים אויסגעדאכט, צוליב דער גליענ־דיקער היץ, אז ער איז אריינגעפאלן אין עפעס א קאלך־אויוון. אויך דער „ברחש", אזא מין פליג, וואס פילט אויס דעם גאנצן חלל פון דער וועלט בעת דעם שניידן די תבואה פון די פעלדער, איז אים גוט דערגאנגען דאס לעבן, געזשומעט אין די אויערן, אריינגעדרונגען אין די נאז־לעכער און אויגן, געביסן און געמוטשעט. ממש געריבן צו ווערן פון זיינען.

וואונדן, בלאטערס און פארשידנארטיקסטע פיזישע וויטיקן האבן אים אפגעשוואכט, נישט זייענדיק ביכולת צו טון יעטוועדע ארבעט.

ער האט זיך לאנג געראנגלט פאר'ן קיום. אין פיל עקשנות'דיקן כוח האט ער זיך גענוטיקט, כדי גובר צו זיין די ערשטע יסורים, די חבלי־קליטה, וואס ער האט גענומען פארליב, זיי בייגעקומען און זיך טאקע איינגעגלידערט אין דער מאמע־ערד...

(איבערזעצט דורך מ. האמפעל)

יעקב קענער / מיין ערשטע אומלעגאלע נסיעה פון קראקע קיין בענדין אין יאר 1905*

אזומערדיקן טאג פון יאר 1905, וועז כ'בין געזעסן בייַ מיין ארבעט אלס סעקרעטאר פון עסטרייכישן פועלי־ציון־פאראבאנד, אין דער קאנצעלאריע פון האנדלס־אנגעשטעלטן פאריין „אחדות" אין קראקע, אויף דער דיטל גאס 56, איז אריינגעקומען א פרעמדער יונ־גערמאן און זיך פארגעשטעלט אלס פועלי ציון חבר פון קאנגרעס־פוילן.

אינ'ם שמועס וואס עס האט זיך צווישן אונז אנטוויקלט, בין איך געווויר געווארן, אז דער גאסט פון קאנגרעס־פוילן הייסט יהודה לייב פיינער, אז ער איז א בענדינער און אז ער איז געקומען קיין קראקע צו א דאקטער אין צוזאמענהאנג מיט זיין געזונט־צושטאנד.

מיר האבן זיך קעגנזייטיק אינפארמירט וועגן די פארהעלטענישן אין דער רוסלענדישער און אין דער עסטרייכישער פועלי־ציון פארטיי. אייניג פון די ערשטע עיקרדיקע פראגן, וואס האבן ח' פיינערן אינ־טערעסירט צו וויסן, איז געווען: ווי אזוי מיר, די עסטרייכישע פועלי־ציון, נעמען־אויף דעם פאלעסטיניזם? צי מיר זענען „פראג־נאסיסטישע פאלעסטינענסע", ווי עס זיינען די מערהייט פון די רוס־לענדישע פועלי־ציון, צי אפשר „פראקטישע פאלעסטינענסע", בעת דער פולישער פארבאנד איז — לויט דער אינפארמאציע פון חבר פיינער — געשטאנען אויפן באדן פון פרינציפיעלן פאלעסטיניזם.

איך האב אים אינפארמירט, אז אין דער עסטרייכישער פארטיי איז בנוגע דער דאזיקער פראגע נישטא קיין איינהייטלעכע שטעלונג, און פאקטיש איז עס טאקע אזוי געווען. דער רוב זיינען געווען פריינציפיעלע פאלעסטינענסע, ס'זענען אבער אויך געווען א היפש ביסל „פראקטישע" און „פראגנאסטישע פאלעסטינענסע", און עס זענען אויך געווען א סך אזעלכע, ביי וועלכע דער צוגאנג, ווי אזוי און צוליב וואס מיר קומען צום פאלעסטיניזם, איז זיי געווען פול־

*) פון בוך „קוועשניט", ניו־יארק, 1947.

עסטרייכישער באוועגונג), אז ער זאל פאר זיך ארויסנעמען אזא פאסירשיין און ער זאל אים מיר אויסבארגן אויף עטלעכע טעג.

יידל נוסבוים איז בטבע א גוטער און דיסציפלינירטער חבר. ווען ער האט געהערט וועגן וואס ס'האנדלט זיך, איז ער אוועקגעגאנגען אין דער פאליציי־דירעקציע אין אויף דעם אנדערען טאג האט ער מיר געבראכט דעם פערלאנגטן פאסירשיין אויף זיין נאמען.

באקומענדיג דעם פאסירשיין בין איך געווען איבעראַשט פון דעם געדאנק, אז אָט־אָט וועל איך באלד זיין אין רוסלאנד... איך וועל פארזוכן דעם טעם פון אומלעגאלע פאַרזאמלונגען, און איך וועל זיך נאָך דערצו באנוצן מיט אפרעמדן פאס... איך האב דעם פאסירשיין אפילו נישט אָנגעקוקט, נאר בין גלייך געלאָפן צום צוג...

ערשט זיצנדיק אין צוג צווישן קראָקע אין גראניצע (די אמא־ליקע גרענעץ־סטאציע צווישן עסטרייך און רוסלאנד) האב איך אריינשטודירט אין מיין נייעם דאָקומנט, כדי זיך איינצוחזרן די נעמען פון מיינע נייע טאטע־מאמע... ביי דער געלעגנהייט האב איך אויך דורכגעקוקט די איבעריקע רובריקן, און צו מיין גרעסטן שטוינען האב איך דערזען, אַז לויטן דאקומענט בין איך גאר אַ בלאנדער, אַ הויך וווקסיקער, מיט אַ לענגלעך פנים און מיט 4 יאר עלטער, ווי איך בין דער אמתן...

פארשטייט זיך, אז דערפון איז מיר געוואָרן גאר־נישט פויגלדיק אויפן הארצן, און מיינע פאנטאזיע האבן שוין געמאלן בילדער, ווי־אזוי איך פאל אדורך און ווי־אזוי די צארישע זשאנדארמען פארשיקן מיך קיין סיביר... בינו לבינו בין איך שוין אבער אנגעקומען קיין גראניצע, און איידער ווער־וואס־ווען, האב איך שוין באדארפט ווייזן מיין פאסירשיין. אנגעקומען זענען מיר מיטן עסטרייכשן צוג אויף דער זייט פון וואקזאל, און כדי איינצושטייגן אינם רוסישן צוג, האט מען באדארפט אריבערגיין דורך דער גרענעץ־קאמער אויפן פעראָן פון יענער זייט וואקזאל. איך האב זיך „געמאכט הארץ" און האָב מארשירט מיט אלע פאסאזשירן צו גלייך. ווען די גרענעץ זשאנדארמען האבן מיך באטאפט פון אלע זייטן, גענישטערט אין די קעשענס, בין איך געווען א בריה און כלומרשט געשמייכלט... אבער ווען עפעס אן עלטעסטער מיט רויטע בענדלך האט אָנגעהויבן אריינצוקוקן אין מיין פאסירשיין, בין איך געווארן נאך רויטער פון זיינע בענדעלעך און איך האב געהאט דעם איינדרוק, אז איך האב פערלוירן דאס לשון...

ס'ווייזט אבער אויס, אז אָט דער עלטסטער האט זיך ווייניק אויסגעקענט אין די פוילישע און דייטשע אותיות, מיט וועלכע עס איז געווען אויסגעפילט דער עסטרייכישער פאסירשיין פון הויכן און בלאָנדן יידל נוסבוים מיטן לענגלעכן פנים, און ער האט מיר אים תיכף צוריקגעגעבן, אָנווייזינדיק מיר מיט וועלכער טיר איך דארף ארויס אויפן פעראן.

איבערגעקומען די רעוויזיע, האב איך געמיינט, אז איך בין שוין פטור געווארן פון אלע צרות, און איך בין גלייך געלאָפן צו דער קאסע כדי צו קויפן א באן־בילעט קיין בענדין. שטעלט אייך אָבער פאר מיין פארצווייפלונג, אז א צוג גייט ערשט דעם אנדערן טאג אַ זייגער אַכט אונדערפרי, בעת איצט איז ערשט 5 אזייגער נאָך מיטאג. מער ווי אויף אַ באן־בילעט דריטע קלאס האב איך נישט געהאט און ווארטען אויפן פעראן, צי אפילו אין ווארטעזאל מיט א אפרעמדן פאסירשיין א גאנצע נאכט, איז נישט געווען קיין „זיכערער" ענין, און איך האב געמוזט זוכן אַן אנדערן אויסוועג...

איך האב זיך באלד פארשטענדיקט מיט א פויליש רעדנדיקן באַן־קאָנדוקטאר וועלכער האט באַדארפט אין א שעה ארום אָפּפארן מיט א משא צוג קיין בענדין. אָנשטאָט צו קויפן א בילעט האב איך אים אווקגעגעבן די באַטרעפנדיקע סומע, און ער האט מיך אריינגע־זעצט אין זיין בודקע...

ס'איז געווען אַ שיינע אויסגעשטערנטע זומער־נאכט. די רייזע האט געדויערט שרעקלעך לאַנג, פון 6 אווענט ביז 2 באנאכט. סאיז געווען מורא'דיק לאנגווייליק, געמישט מיט שרעק פאר אונבאשטימטן... דעם רוב צייט פון דער נסיעה האב איך פאַרבראכט אויף די טרעפלעך פון דער בודקע, געקוקט און דעם ווייטן חלל פון די פרעמדע פעלדער, זיך דערפרייט מיט יעדן בלישטשענדיקן פייערל. וואס האט זיך דאָ אין דאָרט באוויזן פון דער ווייטנס אין די פויערישע הייזלעך, און זיך דענערווירט פונם אומהיימלעכן בילן פון די דארפישע הינט... די איבעריקע צייט, ווען מיר זענען געשטאנען אויף אַ סטאציע — האב איך זיך געמוזט אַריינרוקן אין קאנדוקטערס בודקע, כדי די איבעריקע באנערס, וואס זיינען געווען באשעפטיקט מיט אויסלאָדן און אָנלאדען די סחורות, זאלן מיך ניט דערזען. און אזא „פארפּאַקטן" צושטאנד האָב איך, צוזאמן מיט אלע קאסטנס און פעסלעך, געמוזט מיטמאכן דאס אהער־און־אהין — שיבן פון די וואגאָנען, און ערשט ווען מיר האָבן פארלאזט די סטאנציע פלעג איך, א פארמאטערטער, ארויסקריכן פון מיין באהעלטניש, כדי אביסל פרייער אפצועטעמען...

ערשט צוויי אזייגער נאך האלבער נאכט, האט מיר דער קאנדוק־טאר אָנגעזאָגט די בשורה, אז מיר זענען שוין נאָענט צו בענדין. אבער אזוי ווי אויסשטייגן אויף דער סטאנציע גופא איז אַ געפאר, האט ער מיר געהייסן אראָפּשפרינגען און מיטן גאנג פון צוג און — אַ „פאר שריט" צו גיין צופוס, ביז איך וועל קומען נאענט צו דער סטאנציע. ער האט מיר געוויזן די ריכטונג, ווו איך דארף גיין און מיר געצה'ט, אז הארט פאר דער סטאנציע זאל איך זיך אריבער־כאפן איבער א גאָרטן־פארצוימונג און איך וועל זיך שוין געפינען אויפן וועג, וואס פירט גלייך אין שטאָט אריין.

באין ברירה האב איך געפאלגט, און מיט א זעלטענער לייכטזי־ניקייט בין איך אראפּגעשפרונגען פונם גייענדיקן לאסט־צוג. ביים שפרינגען האב איך אויסגענוצט מיינע דערפארונגען אלס געוועזענער גימנאסטיקער (לויט דער היינטיגער טערמינאלאגיע וואלט עס געהייסן אלס געוועזענער „ספארטלער"...) און ס'איז מיר גאָר נישט געשען קיין שלעכטס. אבער די „פאָר שריט" ביז צו דער סטאנציע האבן זיך געצויגן אויף אן ערך 3־4 קילאמעטער, און נאך א האלבער שעה איינזאמן מארש אין דער זייט פון דער באַן־ליניע, אונטער דער באגלייטונג פון אַ זעלטזאַמער הינטישער מוזיק, האב איך אָנגעטראָ־פן די גאָרטן־פארצוימונג, איבער וועלכער איך בין אריבערגעקראָכן אין זיך טאקע שוין געפונען אויפן שאסיי אין שטאָט אריין.

ראשית־כל האב איך זיך א טאַפּ געטאָן בני דער קעשענע, צי איך האב נאך מיין איינציגן פארמעגן — דעם פאסירשיין אויפן נאָמען פון יידל נוסבוים, און דערנאָך האב איך זיך געלאָזט א פריילעכער אין שטאט אריין. הגם א צופרידענער, וואס די דאָפלט אומלעגאלע נסיעה איז מיר געלונגען, האב איך זיך אבער, שפאצירנדיק איבער די בענדינער גאסן דריי פאַרטאָג, פארטראכט איבער דער פראגע, וואָס טו איך יעצט? קיין געלט אויף אַ האָטעל האב איך נישט גע־האט,גיין קלאפן אין די קאַוויאַרניע, ווו חבר פיינער האָט זיך מיט מיר באשטעלט, איז געווען צוועקלאָז, ווייל דארט איז דעמאלט סיי־ווי קיינער נישט געווען, אזוי אז איך בין באמת געווען אין דער גרעסטע פארלעגנהייט.

גייענדיק אזוי פארטאָג פארטאָן אין מחשבות, האב איך פלוצים באמערקט ווי פון דער ווייטנס שלייכט זיך אַ ווייסער סילועט. פאר־שטענדליך, אז פאר מתים האב איך שוין קיין מורא נישט געהאט, אָבער ווי עס קומט אין מיטן שטאט דריי פארטאג, אַ פיגור אין תכ־ריכים, האב איך אויך נישט געקענט פארשטיין...

דאס רעטעניש האט זיך מיר אויפגעקלערט ערשט ווען די ווייסע פיגור האט זיך דערנעטערט צו מיר, און איך האב פאר זיך דערזען

א... יידישען בעקער־אַרבעטער. נו, אויב אַן ארבעטער אוּן דערצו א יידישער, האָב איך זיך אַגנגענומען מיט דרייסטקייט אוּן אים געפרעגט, צו ווייסט עך אפשר וווּ עס ווינט אייגער אַ יונגגרמאַן מיטן נאָמען יהודה־ליב פיינער. דערהערט פיינערס נאָמען, איז דער בעקער גוואָרן מיט מיר זייער היימיש. „א, איר זענט אוודאי דער רעדנער פון קראקע? איך ווייס, פאר מיר דאַרפט איר זיך נישט קאַנספיריר־ן, איך בין אויך א חבר. כ׳וויים, מיר דערוואַרטן אייך דאָ שוין עטלעכע טעג. אויף שבת גרייטן מיר צו א גרויסע פּראָזאַמלונג. זאָגט נאָר, זענט אין נאָר א גוטער מאַסאָוויץ? מיר דאַרפן צעקלאפן די „ס.ס.־אוועצעס".

איך האָב געשפּילט דעם תּם, אוּן געפרוווט אַפּהיטן די פּארשיפ־טן פון קאַנספּיראַציע, טענה׳נדיק, אז איך בין בלויז פיינערס אַ קרוב, אוּן איך בעט אים נאָר, ער זאָל מיר צופירן צו אים אין שטוב אריין. דער בעקער־אַרבעטער האָט זיך אבער ניט געלאָזט „פּרייַערן". ער האָט מיך צוגעפירט צו אַ האָטל, אַגנעקלונגען, זיך פּארדרופן אויף יהודה לייב פיינער, אוּן מיר געהייסן געבן א צימער. מיר האָט ער אַגנעזאגט, אז איך זאל שלאָפן אזוי לאנג, ביז מיין „קרוב" וועט מיך קומן אויפוועקן.

10 אזייגער אינדערפרי, בעת איך האָב שוין געהאלטן בייַם א ארומוואַנדן זיך, האָט מען אַגנעקלאפט אין טיר. דאס קלאָפן איז געווען א ביסל צו־האָסטיק, אזוי אז נישט ווילדיק איז מיר דורכגע־פלויגן א משונהדיקער בעדאנק, אז זשאנדאַרמען קומען מיך אַרעס־טירן. אבער ווען איך האָב געפּנט די טיר אוּן סאיז אריינגעקומן חבר פיינער, איז מיר גוואָרן אביסל לייכטער אויפן הארצן...

ס׳איז שוין געווען דאַנערשטיק אין דער פרי. חבר פיינער האָט מיר אריינגעפּירט אין א „פּראָלעטאַריישע", קאוויאַרניע, ווו איך האָב פּארבראכט סיי דאַנערשטיק סיי פרייטיק פון אינדערפרי ביז שפּעט אין אָוונט. דאָס איז געווען אונזער פּארטייאישע קאוויאַרניע, ווו עס האָבן זיך דורך גאנצע נעכט — אוּן דער עיקר אין די אָוונט — געפּירט ליידענשאפטלעכע דיסקוסיעס. אין אַן אינטערשטן שטיבל האָט געווינען די באלעבאסטע פון דער קאוויאַרניע, אוּן דאָרט פלעגן פארקומן זיצונגען סיי פון קאמיטעט, סיי פון די פּראָפּעסיאָנעלע קא־מיסיעס.

די בעמדינער ארגאַניזאציע האָט אין יענער צייט געפּירט אַ ברייט־פאַרצווייגטע פּראָפּעסיאָנעלע טעטיקייט. עס זענען געווען אַר־גאַניזירט ביי אונז די בעקערס, די הויז־אַנגעשטעלטע די פּרעמאַנעס, די אַנדעלס־אַנגעשטעלטע אוּן די לעדער־אַרבעטער. פון די אַנפּי־רנדע חברים אָהוּן פיינערן — דערמאָן איך זיך בלויז הערשל שמא־טלער, פאר וועלכע אלע האבן געהאט גרויס דרך ארץ צוליב זיין בעל־תּשיעריקייט אָדער אַז ער האָט געשפּעט מיט זיינע איינפאלן ביים ארויפלייגן גרעסערע געלט־שטראָפן אויף די ארטיקע גבירים לטובת די ארגאַניזאציע. גאָנץ זאגלעמביע האָט אין יענעם זומער געקלונגען מיט א „משה".וואס חבר הערשל שמאטלער האָט אפּגע־טאָן א בעמדינער געביר דערפאר, וואס יענער האָט זיך אפּגעזאגט אייניצוצאָלן א גרויסע סומע פאר דער פועלי־ציון ארגאַניזאציע אלס שטראָף פאר א באַגאַנגענעם חטא לגבי זיינע אנגעשטעלטע. הערשל האָט דעם געביר אריינגענאַרט צום טייך, כדי זיי זאלן זיך צוזאמען באדן, אוּן ווען דער בעל־דבר איז שוין געווען אינגאַנצן אויסגעטון, אדם נאקעט, זענען ווי פון אונטער דער ערד אויסגעוואקסן עטלע־כע יאטן מיט קראָפּעווע בעזימער אין דער הענט אוּן זיי האבן דעם גביר אזוי אויסגעשמיסן פון אלע זייטן, אז ער האָט געטאַנצט בואי־בשלום...

פּארשטייט זיך, אז נאכדעם ווי עס איז אים נאר בעסער געווארן האט מען אים צוויסן צעטאָן, אז פארן שמייסן מוז ער באצאלן כך־ וכך. דאס מאל האָט ער שוין באצאלט, אוּן טאקע נישט קיין אנדערער האט ביי אים איינקאסירט די שטראָף־געלט, ווי חבר הערשל שטאטלער בכבודו ובעצמו...

אין יענער קאוויאַרניע האָב איך זיך אַגנעהערט אסך מעשיות, וועלכע האבן פאר מיר, דעם „עסטרייכער", געקלונגן פשוט ווי מעשיות פון טויזנט אוּן איין נאכט. אַבער טאָמער האָב איך אין א מאמענט געצווייפלט אין וועלכע עס איז פון זיי, האָט מיך די שבת׳ דיקע פּראזאמלונג אביערציגט, אז די בעמדינער פועלי־ציון מעג מען אוּן מען דארף זיי אלץ גלויבן.

אויף שבת נאכן עסן איז געווען גערופן א דיסקוסיע מיט די ס.ס. די פּראזאמלונג איז געווען אַן אומלעגאַלע, אוּן זי איז גערופן געוואָרן אין א בית־מדרש. פארן גיין אויף דער פּראזאמלונג האָב איך באקומען פון קאמיטעט עטלעכע רובל, כדי ווי א זאך מאכט זיך, זאל איך האבן אין קעשענע א פאר רובל אוּן טאָמער געלונגט עס אונז יא אוּן די דיס־קוסיע וועט פּארענדיקט בשלום — זאל איך פון דאָרט גלייך שפּא־נען צום צוג. איך בין געזעסן אין קאוויאַרניע אוּן געווארט אויף א שליח. אז איך מעג שוין קומן. פונקט דריי אַ זייגער איז דער שליח געקומען אוּן מיך געפּירט אין בית־מדרש אריין. איך בין זיך מודה־ומתודה אז דער אויפן ווי דער רעפּעראט איז אַרגאַניזירט געווארן, האָט מיך מער פאראינטערעסירט, ווי דאס, וואס דער רעפּעראט דארף זיין. מיר האָט געוואלדיק אימפּאָנירט דער פאקט, וואס דער בית־מדרש איז געווען פון אלע זייטן אורומגערינגלט מיט אונטערע שום־רים, מיט חברים פון דער קאמפּס־דרושינע אוּן דאָס גאנצע געסל וואס האָט געפּירט צום אריינגאנג פון בית־ המדרש איז געווען באוואכט מיט חברים. ביי דער טיר גופא זיינען פון ביידע זייטן געשטאַנען צו צוויי חברים מיט „שפּייערס" אין די קעשענעס. אריינ־דאָוועצט זענען אין בענדין נישט געווען) אוּן ווער ס׳איז אריינגע־קומען אינגאוויניק, דער האָט פון די צוויי ביי דער טיר דיזשוירנדע חברים באקומען א מעלדונג, אז אין מיטן דער דיסקוסיע טאָר מען נישט אריסגיין אוּן דערבי האָבן זיי דיסקרעט געווארן, וואס זיי האָבן אין די קעשענעס.

דאס בית־המדרש איז געווען פול געפּאקט מיט הונדערטער אוּן הונדערטער ארבעטער אוּן ארבעטערינס מכל המינים. עלטערע יונ־גערע אוּן אפילו אַ היפּש ביסל גאָר יונגענטעכער, וואס ס׳איז דאָן געווען אַ זעלטענע דערשיינונג, אבער אין בענדין (אין אויך אין סאָסנאָוויעץ) האָט שוין דאָמאָלט עקזיסטירט א קליינע פועלי־ציון ארגאַניזאציע, אוּן זי איז מאביליזירט געווארן צו דער דאזיקער פּאר־זאמלונג.

מיין רעפּעראט האָט געדויערט איבער צוויי שעה. אזוי פיל האָט ער געמוזט דויערן, ווייל אויב ניט וואָלט אין־ לויט ס׳האָבן מיך גע־ראטן די חברים — נישט געווען אוסגענומען ביי דער „מסע"... וואס איך האב דעמאָלט געריידט, איז אסור, אויב איך גיידענק היינט... איך גידענק בלויז אז נאָך מיר האָט גערעדט א ס.ס.־אוועץ, וועלכן די בעמדינער ס.ס. האבן אויף יענעם שבת אראפגעבראכט אוש פון טשענסטאָכאָוו, ווו עס איז געווען די פּעסטונג פריער פון די „סא־ציאליסטן־טערי־סאריאליסטן" אוּן דערנאך פון זיי „אומאפהענגיקע"... אזוי ווי מיין אָפּאָנענט האָט געגידיקט אוּן איך בין אויף אויפן בעלעמער, כדי אים אָפּצוענטפערן, האָט עמיצער פון דער מסע געטון אַ ברום, אז ס׳זוכט זיך אים, אז פאָליציי גייט, אוּן מער האָט מען ניט בעדארפט. דער דאזיקער ברום האָט זיך אוּן איין אויגנבליק פאָנאַנדערגעטראגן איבערן גאנצן בית־מדרש אוּן דער גאנצער פיל הונדערט קעפּיקער עולם האָט זיך מיט אמאל אַ לאָז געטאן צום אריסגאנג. ס׳איז שיעור נישט געקומען צו א קאטאס־

טראפע, נאר אַ דאנק די קאמיטעט־מיטגלידער איז עס אָפּגעלאפן רוהיק. איינער פון זיי האט באלד אויסגערופן: לאָזט אייך נישט פראוואצירן! ס'איז נישט קיין פאליציי! די טיר־היטער האבן מיט זייערע „שפּייערס" זיך אנקעגענגעשטעלט און נישט דערלאָזט, אז דער עולם זאָל זיך צעלויפן אין פאניק. ערשט ווען עס איז גע־קומען א באפעל פון קאמיטעט, אז מען קען אויף א רוהיקן אויפן ארויס־לאָזן, איז די טיר פון בית־מדרש געעפנט געווארן. די גאנצע שיעור־נישט קאָטאַסטראָפע האט זיך געענדיקט בלויז דערמיט, וואס איך האב מער נישט געקענט קומען צום שלוס־ווארט. ווי ס'האט זיך שפּעטער ארויסגעוויזן איז דאס „טאקע געווען אַ שפּיצל פון די ס.ס.", ווייל דאָס טאקע האָבן זיי געוואלט, כדי ס'זאל ביי א טייל פונם עולם בלייבן כאטש א שטיקל איינדרוק פון זייער טשענסטאָכאָווער אָפּאָנענט...

וועלנדיק גיין פון בית־המדרש צום צוג, איז צו מיר צוגעקומען א 12־יעריקער „דעלעגאט" פון דער סאָסנאָוויצער אָרגאניזאציע פון די „קליינע פועלי־ציון" און געמאלדן, אז זיי פארלאנגען דורכאויס, אז איך זאָל שוין אריבערקומען צו זיי.

איך האב זיך געזעגנט מיט די בענדינער קאָמיטעטשיקעס און בין גלייך אָפּגעפאָרן קיין סאסנאוויץ. מיין פאר־שעה'דיקער באזוך אין סאסנאוויץ אין יענעם יאר און מיין צוריקרייזע קיין קראקע, איז ווערט אַ באזונדער קאפיטעל וואס איך וועל נאך, אמאל, ביי אפאסיקער געלעגענהייט, אָנשרייבן. איצט וויל איך בלויז פערענדיקן דערמיט אז מיין אויבענגעשילדערטע, אומלעגאלע נסיעה און מיין רעפעראט אינם בענדינער בית־המדרש, זענען פאר מיר צו יענער צייט געווען אזא וויכטיק געשעעניש, וואס האט אויף מיר בשעתו איבערגעלאזט אַ שטארקן און דויערנדיקן איינדרוק.

יאסל חריף / געווען א שטאט בענדין...

איך הער נאך דעם גערויש פון דיינע געמארקן, בענדין, איך פיל דיך נאך לעבעדיק. אָנגעפילט מיט קינדער־פרייד און געזאנג. כ'זע און פיל דיין גרויקייט, דיין שמחה, דיין צער, דיין שבת־דיקן דרימל און דיין וואָכענדיקע וואַכקייט.

געדענק איך נאך דעם גלאנץ, וואס האט געלויכטן אין די אויגן פון דיין טייערער יוגנט, פרעכטיקע געשטאלטן פון פאלקסטימ־לעכער אינטעליגענץ.

אן אייגענארטיקע יידישע שטאט מיט אייגענארטיקע יידן, יידן געהאמערטע אויף שטאָל פונדאַמענטן, געבוירענע אין קדושה צו דערהאלטן יידישקייט ביז משיח'ס צייטן. זיך געטובלט אין יידיש־קייט.

אירע צדקה־אנשטאלטן, אירע אינסטיטוציעס, איר פרעכטיקע שול, אירע שולן, זענען געווען א מוסטער פאר דער גאנצע זאגלעמ־ביער סביבה.

ווונדערבארע פארווארצעלטע טיפן פון יידן אין אן אלטער יידישער שטאט, אנגעפילט מיט טראדיציע און רומפולער געשיכטע.

בענדין וואס ביסט אין חורבות פערוואנדלט, זיי מיר מוחל; איך חלום נישט מער וועגן דיין אויפבוי...

איך בעט און טו תפלה, אז מ'זאל האבן כוח איינפלעכטן דיך דיינע פארשניטענע שטרעבונגען, דיינע בענקשאפטן, דיין אהבת ישראל; — און אז עס זאלן איינגעוועבט און אויסגעהיטן ווערן דיין צארטע יידישקייט אין ווידערגעבויטן ירושלים. שטיי אויף, טייערע בענדין, פון גלגול מחילות, שטיי אויף און זאמל דיך דא, תחית המתים'דיק אין משיחישן וואר!...

שטעל אויף דיינע געצעלטן, זינג דיינע לידער, פלעכט ווידער די קייט פון גאלדענעם יחוס....

שוין אין די פריסטע קינדער־יארן אין דער נאמען בענדין אריין און בעהערשט מיין הארצן אין מוח. מיינע יארן האבן באגלייט בילדער פון בענדין.

ראשית, האט מיין ברודער חאצקע, דער בכור פון אונזער שטוב, און א דרייסטער בחור פארלאזט דאס דארף פיאטקאוויצע, וואס ליגט אין קעלצער קרייז, ווו מיר האבן געוווינט א סאך יארן, און אוועק קיין בענדין. ווי קליין איך בין דעמאלט געווען, האט זיך מיר דאך איינגעקריצט אין זכרון מיין טאטנס זארג, אז ער, זייענדיק אן אנגעשטעלטער אין נחום צוקערמאנס גרויסע מאגאזינען, קאן זיך נאך, חס וחלילה, פארפלאנטערן מיט די שטרייקערס. דאס איז דאך געווען ממש אין די שטורמישע יארן פון 1905. מיין טאטענס פארגעפיל איז מקוים געווארן, און ער האט „זוכה" געווען צו האבן א זון אין דער חברה „אחדות"...

ווען מיין ברודער חאצקע איז געקומען אהיים אויף א יום־טוב, האט ער ארום זיך געזאמלט די פויערים פון דארף. איך פלעג אונ־טערהערן זייערע שמועסן, וואס האבן זיך געצויגן ביז אין דער טיפער נאכט פאר אונזערע פענסטער.

זיינע רויטלעכע וואנצעס, געדיכטע ברעמען, א קורצע מארי־נארקע און שווארץ היטעלע האבן אנגעזאגט, אז דא שטייט א בענדינער ארבעטער א באוווסטזיניקער בחור, וואס „פאָניעס" רעזשים איז אים נישט צום הארצן.

עס דערמאנט זיך מיר אויך די „מומע" צארקע. אט טאנצט זי אריין ממש אין אונזערע „כאטע", ווינטער צייט פארפאקט אין שא־ליקען, אנגעהאנגען אויף די אקסלען א פעלערינע, א קויש צוקער־קעס אויף דער האנט.

די „מומע" צארקע איז אונזערע א מומע נישט געווען, אזוי האבן מיר זי גערופן אויס ליבשאפט.

איינמאל אין יאר, חנוכה־צייט, פלעגט זי קומען, פארקויפן איר מאנס פראדוקציע, וואס איז געווען א צוקערמאכער אין בענדין. זי האט פארגעשטעלט דעם דאמאלסדיקן טיפ פון א יידישע ארבעט־פרוי, וואס ווערט אויסגעריסן פאר יעדער קאפיקע.

מיין מאמע האט איר אפגעגעבן גרויס כבוד, מכבד געווען מיט הייסע קאווע און „פארבייסעכץ". א פאר טעג איז זי ביי אונז גע־בליבן. דערציילנדיק ווונדערלעכע מעשיות פון דער גרויסער שטאט בענדין.

די „מומע" וואס האט ליב געהאט ארץ־ישראל און געהאלטן זיך פאר א ציוניסטקע, האט מיטגעבראכט פאר מיין מאמען בראשורקעס וועגן הערצלן און האט רוישיק גערעדט וועגען ארץ־ישראל. פון מיין מאמעס אויג האט א טרער געקאפעט.

און ווען די „מומע" צארקע האט אונז פארלאזט, האט די מאמע

אונז געזאגט, אז זי איז א ציוניסטקע, און א צייט לאנג האט זי אונטערגעזונגען א לידל, וואס ס'דערמאנט זיך מיר ביז היינט.

און מיר האט זיך באזונדערס איינגעקריצט איר געשטאלט ווי א שרה בת־טובים, וואס די ארעמקייט קלאמערט זיך צו אירע דארע ביינער.

דערציילט האט מיר אויך מיין מאמע וועגן דעם לערער מילער, וואס מיין זיידע האט אים אראפגעבראכט פון בענדין. דאס איז געווען אן עלעגאנטער זויבערער ייד, געטראגן א „צוויקער" אויף דער שפיץ נאז, און געפרעסטע הויזן מיט א קנייטש. א סך יארן שפעטער ווען איך האב געוווינט אין סאסנאוויץ, האב איך צופעליק געטראפן א זייער זויבערן אלטן מאן. איך האב אים דערקענט לויט מיין מאמעס שילדערונג אין די קינדער יארן. מיט די זעלבן „צוויקער" אויף די נאז, הויזן מיט א קנייטש, אבער זיין דארער שלאנקער גוף האט זיך אנגעשפארט אויף א שטעקן. מיט טרערן אין די אויגן האט ער, דער אלטישקער לערער פון מיין מאמען זיך אויסגעפרעגט אויף יעדן פרט.

ס'שוועבן נאך פאר מיינע אויגן די יידן, וואס האבן געוואנדערט איבערן גאנצן קרייז בענדין, און אין הויפן אויסגערופן „האנדעל, האנדעל!". מיט א שווערן זאק אויף דער פלייצע, ארויפגעקוקט מיט בעטענדיקע אויגן צו די פענצטער, אפשר רופט אים ווער פארקויפן אביסל אלטע זאכן. צווישן זיי יידן בני־תורה, הגם אין שווערן יאך פון פרנסה דערנידעריקט געווארן, אבער אין דערהויבונג אין הייליקן נשמה־ציטער האבן זיי יידישקייט געטראגן, און אט דער נשמה יום־טוב האט לייכטער געמאכט דעם פרנסה־עול אויפן רוקן.

בענדין האט א לאנגע צייט געהאט א יידישן וויצע־פרעזידענט, איין איינציקע העברעאיש־פוילישע גימנאזיע אין דער גאנצער סביבה, אן אקטיוו געזעלשאפטלעך לעבן. אט שטייען מיר נאך פאר מיינע אויגן די מאלער אפעלבוים און ציגלער. און איך זע זיי שטיין אויף רושטאוואניעס מיט פנים צום סופיט, ווי זיי מאלן די בענדינער שול, און יידישע קינדערלעך קוקן דורך שפארעס צו זעען זיי ביי דער הייליקער עבודה.

א שוידער נעמט ארום, אז דאס אלץ איז אין חורבן, אין אש פארוואנדעלט געווארן. שבת'דיקע נאכמיטאגן אויף דער „גורקע", אנגעפילט מיט יוגנט פרייד, דארט ווו דער אלטער פולישער שלאס דערציילט יידישע פוילישע לעגענדעס. טויזענט יאר געשיכטע האסט דו זיך, בענדין, אין דיינע וואסערן פון דער פשעמשא געטובלט.

גאנצע קווארטאלן מיט אייגנארטיקע יידן, הארפאשניקעס, הייסע הערצער מיט שטאלענע מוסקולן, צו פארטיידיקן יידישן כבוד.

וויפל ווארעמע יידישקייט האט געשטעקט אין די יידישע טרעגערס („באכמאנעס"), און ווי ביי מענדעלע מוכר ספרים האט אויסגעזען דער אונטערן־בערג („די זשימנע...") מיט אירע בעטלער. בענדין איז געווען א צענויפקלייב פון אלעם, וואס דאס יידישע לעבן האט פארמאגט.

פארשידענע פארטייען האבן געאקערט דעם באדן, געבויט אנשטאלטן און ביבליאטעקן.

גרויסע יידישע גייסטער האבן באזוכט בענדין: שלום עליכם, ד"ר ז'שיטלאווסקי, פרץ, ביאליק, בן־צבי, בן־גוריון און פיל פיל אנדערע.

וויפל מעשיות האט מיר דערציילט דער אומגעקומענער דיכטער און עסייאיסט מאקס ע ר י ק (זלמן מ ע ר ק י ן), וועגן בענדין, וועגן דיסקוסיעס ביז טאג מיט זיין פעטער פ ס ח ז א ן, דעם בונדיסט. פון די דיסקוסיעס — בלויז דער זכר איז געבליבן. געראנגלט זיך פאר ברויט און געגלויבט אין אידאלן. געוויס וועלן נאך קומען היסטאריקער, וועלכע וועלן וועגן און מעסטן די געשיכטע פון יידן אין פוילן, און אודאי וועט פארנעמען זאגלעמביע, ספעציעל בענדין, א באזונדערן פלאץ. ווייל נישט אומזיסט האט זי זיך דעראבערט א חשוב בלעטל אין דער געשיכטע פון פוילישן יידנטום.

באקאנט איז די סאנטשעווסקעגא גאס אין בענדין, אויפ'ן נאמען פון סאנטשטעווסקי, א גוי, וועלכער האט געקענט אויסגעצייכנט דאס יידישע לעבן. געווען א יידן־פריינד און ממש געלעבט ווי א ייד.

איינמאל, נאך קבלת שבת, ווען יידן פלעגן מיטנעמען מיט זיך אורחים אויף שבת צום טיש, איז איינער פון די קבצנים איבערגעבליבן, און עס האט אים קיינער נישט אהיימגענומען. שטייט, נעבעך, דער ייד א פארשעמטער, בייסט די ליפן אויף זיין ביטער מזל.

און ווי ער שטייט אזוי, באווייזט זיך אן עלעגאנט געקליידעטער מענטש, נישט יידישלעך, און פרעגט אים מיט א היימישן יידיש: ר' ייד, וואס שטייט איר אזוי פארזארגט?". דערויף ענטפערט דער ארעמאן: „ס'האט מיך קיינער ניט אהיימגענומען צום טיש, אויף שבת". גיט דער מענטש א שמייכל און זאגט: „קומט מיט מיר". גייט אזוי דער ארימאן נאך דעם עלעגאנטן מענטש אין דער וווינונג, און עס עפענען זיך פאר אים סאלעס באלויכטן מיט בליציקע זשיראנדאלן, און א טיש געגרייט פון כל טוב. זאגט דער גאסטגעבער צום קבצן: „מאכט קידוש און וואשט זיך, ווייל איך און מיין הויזגעזינט האבן שוין געגעסן". מאכט דער ייד קידוש ביחידות און וואשט זיך צו חלות. און עס באווייזט זיך יידיש געקאכטע פיש, זופ און פלייש. בענטשט־אפ, דאנקט און גייט אוועק.

קומט דער ייד אין הקדש נעכטיקן, און דערציילט פאר די איבעריקע אורחים די מעשה נפלא וואס מאט מיט אים געטראפן. זענען אים די אורחים, נאטירלעך, מקנא, און אים געפרעגט ווי דאס איז געווען. האבן זיי פעסטגעשטעלט, אז געגעסן האט ער ביי א גוי, טאקע ביי סאנטשטעווסקין. איז געווארן א געוואלט, און די מעשה איז דערגאנגען צום דיין. רופט דער דיין סאנטשטעווסקין און פרעגט אים: — „היתכן, ווי קומסטו, אן ארנטלעכער מענטש ווי דו, און ביזט מכשיל א ייד אויף אזא אויפן?" ענטפערט דער גוי: „וואס בעט עפעס איצט דער קבצן א תשובה? ער האט דאך געזען, אז ביי מיר איז נישטא קיין מזוזה. פארוואס האט ער ביי מיר געגעסן?..." דאס איז געווען דער כאראקטער פון דער שטאט, אפילו די גויים האבן זיך אסימילירט צווישן די יידן.

געווען צייטן פון פעסטער געדיכטער יידישקייט. געווען בענדין, געלעבט, זיך געראנגלט, געקעמפט. יעדער איינער פון אונז טראגט אין הארצן קברים פון נאענטע, וועלכע זענען אוועק אין פלאמען און רויך.

די וועלט פארגעסט צו ביסלאך, אדער וויל פארגעסן דאס וואס איז געשען!

אין אונזערע היימען, אין אונזער געזעלשאפט, טויכן אויף די וווּנדערבארע נשמות פון יידישע שטובן, וואס האבן געיוירט מיט שטרעבונגען. האבן דאס פאלק ישראל ליב געהאט, שטיבן וואס האבן געגלויבט דער וועלט, און די וועלט האט מיט אכזריות געשוויגן.

ווו מיר זאלן זיך נישט צונויפקומען, וועלן מיר אין יארצייטן אויפזאמלען נשמות פון די טייערע, וואס אויפן ראנד פון בויענדיקן ארץ ישראל, איז זיי, די פארשניטענע יידן, ניט באשערט געווען זיין דא, צוזאמען מיט אונז אינ'ם דריטן בית. אבער זייער הייליקן אנדענק וועלן מיר תמיד טראגן אין אונזער הארצן.

בענדינער טיפן

שמעון ישראלוביץ

1) ר׳ משה ווינטער

אין איינעם פון די הייזער אויף מאנדזשעווער גאס, וועלכע זענען געווען פול ווי א בינשטאק מיט יידישע משפחות — האט צווישן אנדערע געוווינט אויך ר׳ משה ווינטער, א קליין יידל מיט א בלאנד בערדל און קורצזיכטיקע אויגן מיט ברילן. שוין פיר פאר־טאגס פלעגט מען אים טרעפן אויף דער בענדינער סטאציע, פארטון אין זיין טאג־טעגלעכער ארבעט אויף דער ליניע בענדין—זאמקעוויץ. אלע האבן אים געקענט — פון זיין רופען „שוויעז׳ע אבעזשאנקי", „פרישע בייגל, פרישע בייגל". און אלע וואס זענען געקומען מיטן פריען צוג פון ווארשע, האבן זיך מחיה געוועזן מיט ווינטער׳ס פרישע קנאקענדיקע בייגל. אזוי האט ער געשלעפט מיט די אויסגעבויגענע פלייצעס טאג־איין טאג־אויס, זומער און ווינטער, די שווערע קוישן בייגל, אין גערופן מיט זיין הייזעריקן קול — „פרישע בייגל"...

אבער אז עס איז געקומען פרייטיק א זייגער 12, האט משה ווינטער אוועקגעשטעלט די צוויי קוישן, און געווארן גאר א אנדער משה; זיינע פלייצעס האבן זיך אויסגעגלייכט און זיין פנים האט אויפגעלויכטן.

פרייטיק נאך קבלת שבת און אפעסן די שבתדיקע סעודה, האט ער זיך געלאזט צו מענדל שענקער, זיך צו טרעפן מיט חברה, אדורכ־שמועסן ביי א גלאז ביר מיט געזאלצענע ארבעס און באבעס די וואך־פאליטיק און הערן די נייעס פון שטאט. שבת פרי פלעגט ר׳ משה ווינטער אריינכאפן א פאר קאפיטלעך תהילים, און אויף דער שנעל מעביר סדרה זיין, אריינכאפענדיק זיך דאן צום ערשטן מנין אין שול, אפדאווענען, מאכן קידוש — אין ווידער זיך גענומען צו זיינע קוישן... אבער דאסמאל נישט מיט בייגעל, — נעמענדיק צו הילף צוויי שכנים פלעגן זיי גיין פון הויז צו הויז און אויסרופן: „גוט שבת אידעלעך" „גוט שבת אידעלעך", און יידן הערנדיק דאס זינגענדיקע קול פון משה ווינטער מיט זיינע באגלייטער, האבן אנ־געהויבן טראגן חלות און אנדערע שבתדיקע מאכלים, און שנעל זענען די קוישן פול געווארן. מיט די קוישן לאזט ער זיך אין די ארעמע שטובן, ווו עס איז נישט געוועזן אנגעגרייט אויף שבת. ר׳ משה האט שוין געהאט ידיעות ווו און וועמען מ׳דארף אין דער שטיל, קיינער זאל נישט באמערקען, אריינטראגן חלות אויף שבת. ערשט שפעטער האט ער זיך געלאזט צו דער בענדינער תפיסה, און באזארגט די יידישע ארעסטאנטן מיט שבתדיקן עסן. אזוי איז ר׳ משה ווינטער געווען אן „אינסטיטוציע" פאר זיך, אן בעאמטע, אן בודזשעטן...

דוד בן קלונימוס

2) דער תהילים ייד

בענדעט דוד פיק — האט קיינער נישט געוווסט ווער ער איז, אבער ר׳ בענדעט דוד „דער שלייפער" האבן אלע געקענט. א שטענ־דיקער ארעמאן, אבער נישט פון די וואס גייען אין די הייזער, חס וחלילה. ער איז געווען א בעל־מלאכה, א שלייפער פון מעסערס און שערלעך. פלעגט ער אזוי ארומגיין די שטאט מיט זיין „שטענדער" און קלאפן מיטן העמערל און שטיקל אייזן, וואס האט געהאנגען אין דער זייט פון זיין „ווארשטאט". דאס פלעגט זיין א סימן, אז בענדעט דוד איז דא. קיין גרויסע פרנסה איז פון דעם שלייפן די מעסערס נישט געווען, ווייל די משרתים פלעגן נישט שטארק האלטן פון זיין „קונסט". אבער איין „מעלה" האבן יא געהאט זיינע אפגעשארפטע מעסערס: די האנט צושניידן זיך מיט זיי האט מען שוין נישט געקענט...

נו, מילא, ר׳ בענדעט דוד האט זיך נישט שטארק איבערגענומען מיטן ליצנות אויף זיין חשבון. נישט געווען צו שלייפן, איז ער גע־גאנגען אין גרויסן בית המדרש, אוועקגעשטעלט דעם שטענדער אין פאליש און געזאגט תהילים. דא, אין תהילים זאגן, האט זיך קיינער מיט אים נישט געקענט פארגלייכן. מיט זיין הייזעריקן קול פלעגט ער זיך צעלאזן און זאגן געשמאק מיט געזאנג און אן א סוף ביז, ביז זיין ווייב... יא, ר׳ בענדעט דוד האט געהאט אויך א ווייב, א קליינע, א קאליקע, מיט א הויקער און א שטימע וואס ווען זי האט זיך „צעשריגן", האט אפילו ר׳ בענדעט דוד געמוזט איבערייסן דאס תהילים־זאגן. אט איז זי געקומען צולויפן אין בית המדרש און גע־שריען אז קיינער האט נישט פארשטאנען אירע געשרייען, חוץ איר מאן. „נו, שוין גענוג, זינדיקע אשה, הער אויף צו געוואלדעווען, איך גיי שוין!" — פלעגט ער צו איר טענהן.

א זייגער איינס נאכמיטאג האט אים די ווייב א היים געשלעפט עסן ערשט פרישטיק, ווייל ווען נישט זי, די יידענע זיינע, וועלכע האט אים שטארק אפגעהיט, וואלט ער נישט געדענקט, אז מ׳דארף עסן, ווארעם עסן איז דאך נאר כדי צו קענען מאכן א ברכה, אבער אז מ׳זאגט תהילים, איז מען פטור פון אלעם... נאר איין איינציקן פארלאנג האט בענדעט דוד יא געהאט אין לעבן — א זייגערל, כדי צו קענען אויפשטיין ביי נאכט אפריכטן חצות. נאכט־איין נאכט־אויס פלעגט מען פון דעם קעלער־שטוב הערן דעם וויינענדיקן הייזעריקן קול פון ר׳ בענדעט דוד׳ן.

אין די שפעטערדיקע יארן, ווען קיין פרנסה איז אין שטאט נישט געווען, האט ער זיך געלאזט מיט דער מאשין איבער די דערפער ארום בענדין, שלייפן די העק און מעסערס פון די פויערן. ער פלעגט ארויסגיין פארטאגס נאכן דאווענען, נעמענדיק די מאשין אויף די פלייצעס, זאגנדיק תהילים פון אויסנווייניק. פון צייט צו צייט זיך אפשטעלן, איבערייסן דאס תהילים זאגן און קלאפן מיט העמערל און רופן מיט זיין הייזעריקן קול: „מעסער שלייפן!, מעסער שלייפן!". נישט איינמאל פלעגט ער באקומען געשלאגן פון די שקצים אין די דערפער, אדער זיי פלעגן אויף אים אנרייצן די הינט, דאן פלעגט ער אהיים קומען א צעבלוטיקטער און מיט צעריסענע מלבושים. ער פלעגט נישט האבן קיינע טענות צום רבונו של עולם און אלץ מקבל געווען באהבה. טאמער האט מען אים אנטשטאט געלט געגעבן א פאר קארטאפל, איז ער אויך געווען צופרידן, זיך נישט געדונגען, וויפל מ׳האט אים באצאלט איז גוט געווען. אבער פאר דעם פלעגט ער אהיים גיין א פריילעכער און אונטערזינגען א קאפיטל תהילים.

אין די לעצטע יארן איז ער בלינד געווארן. פלעגט ער גיין אין גאס געפירט דורך דער פרוי און זאגן תהילים, און טאקע געשטארבן אין מיטן תהילים זאגן...

מאטעק האמפעל

3) דאס גרויסע געווינס

געווען א ייד אין בענדין, וואס האט געוווינט אין געסל וואס פירט אין גערער שטיבל. שמואל צוקערפעלד האט ער געהייסן, אבער ער איז געווען באקאנט מיטן צונאמען „סטאפא". א ייד א ארעמאן, לא עלינו, און געלעבט האט מען פון די פאר זלאטעס,

וואס ער האט פארדינט ביים שלעפן און טראגן וואליזעס און געפעק ביי דער באן אויף דער אלטער סטאציע.

דאס איז געווען זייך פראפעסיע, און די פרנסה איז געווען שווער ווי קריעת ים־סוף. קוים געווען דעם טאג צו איבערצולעבן מיט א שטיקל ברויט און א שיטערן קרופניק, נישט רעדנדיק שוין וועגן קלייד־דער און שיך פאר זיינע עלטערע טעכטער, וואס האבן נישט געהאט קיין שום אויסזיכטן חתונה צו האבן, וועז נישט א גליק, וואס איז זיי באשערט געווען פון הימעל...

זייַ זון, חיימ'ל, מיטן בלאנדן קאפ האר, ווייסע גרויסע ברעמען און קורצזיכטיקע אויגן איז געוואקסן אן א „חדר", ווייל ער האט געמוזט גיין ארבעטן, נאך זייענדיק נאנץ יונג, אין די צוקער־סקלאדעס פון דער קאלאניאל־הורטאוועניע „האמפעל און גאלדסאבעל", כדי צו העלפן דעם טאטן אין דער פרנסה.

ר' שמואל, ווי לא־יוצלחדיק ער איז געווען, אזוי גאווה'דיק איז ער געווען. ער האט נישט געפאדערט פון קיינעם קיין טובה, און וועז מען האט אים אריינגעשיקט א ביסל בגדים פאר זיינע קינדער, האט ער זיך אפגעזאגט דאס צו נעמען, טענה'דיק: השם יתברך וועט העלפן...

ער איז געווען א ייד א פשוטער, נישט קיין למדן, אבער אן ערלעכער ייד, געגלויבט אין גאט און אפגעהיט אלע דינים און מצוות.

וועז ער פלעגט זיך לאזן פארטאג אויף דער סטאציע נאך זיין חיונה, האט ער פריער אפגעדאונט מיט דבקות און חדווה, אז די תפילה זאל זיין אנגעלייגט און דער רבונו־של־עולם זאל אים שיקן א גיכע ישועה, אז ער זאל נישט צוזען דעם צער פון די זין, וואס וואקסן ווי די „אכלייאפעס" און גויים, און דעם צער פון די טעכטער, וועלכע זענען שוין פונלאנג ראוי לחופה...

ר' שמואל האט געפרווט זיין גליק, שפילנדיק אויף דער לאטע־ריע, באשר ער האט געגלויבט אין זיין „דאברע מזל"; יעדן חודש געקויפט א לאָס אין קאנטאר פון שלעזינגער—קאקאטעק, און הגם ער האט קיינמאל נישט זוכה געווען צו געווינען אפילו די „סטאווקע", האט ער זיך דאך נישט ענטוישט, קיין פיפס פון חרטה נישט ארויס־געבראכט פון זיין מויל, נישט אויפגעגעבן די האפנונג, נישט פארלוירן דעם בטחון — און וויייטער געשפילט.

אין א שיינעם העלן טאג האט מען אים מבשר געווען, אז ער האט געווינען דאס גרויסע געווינס, נאר א גרויסע סומע געלט, מען זאגט, אז איבער הונדערט טויזנט זלאטעס אין אפשר נאך נאר מער. לכתחילה האט ער נישט געגלויבט אין דער בשורה, ווייל ער איז געווען זיכער, אז עפעס א „האלאָטע" לצים פלאפלען נארישקייטן, מסתמא לאכן זיי אים אויס און שפאטן פון אים, ווייל פון א ארעמאן, פון א קבצן קען מען תמיד חוזק מאכן...

וועז ער האט זיך אבער איבערצייגט, אז דער נומער פון זיין צעטל שטימט מיטן נומער פון דער גרויסער זכיה, איז ער געפאלן אין חלשות, אז מען האט געמוזט ארויסרופן צו אים דעם דאקטאר.

ר' שמואל איז געווארן אן עושר, א מיליאנער. מען רייסט אים ממש אפ די טירן און מען לאזט אים נישט צו רו. וואס אמאל קומט א נייע דעלעגאציע פון עפעס א ישיבה, פון א צדקה־געזעלשאפט, פון א „הכנסת־כלה"־פאריין, נישט נאר פון בעגדין, נאר פון דער גאנצער געגנט, ווייל זיין נאמען איז דערגאנגען אזש העס־ווייט, און די צייטונגען האבן וועגן דעם פיל געשריבן. ער איז טאקע זיי נישט מבייש, ער גיט זיי שיינע מטבעות און ווינשט זיי אלדאס־גוטס, ווי א צדיק.

און אז ר' שמואל קומט איצט אין בית־המדרש צום קבלת שבת, ווערט ער אויפגענומען דורך די גבאים און מתפללים מיט כבוד, מען זעצט אים אוועק ביי דער מזרח־וואנט מיט אלע רייכע גבירים און שיינע בעלי־בתים צוגלייך. ער האט גאר פיין אויסגעגעבן זיינע טעכטער, זיי אויפגעגייט די שענסטע און טייערסטע „וויפראוועס", יעדער איינער צוגעטיילט א שיינעם נדן, מחמת וואס זיי האבן בא־קומען גאר ווילד און געראטענע מענער מיט וועלכע ער האט שטאל־צירט.

ער האט שוין מער נישט געדארפט ארבעטן, ער האט זיך צעקענט אויסלעבן רוהיק און גליקלעך מיט זיין וויב זייערע יארן, וועז נישט די מורא'דיקע מלחמה, וואס האט אים פארשניטן מיט זיין גאנצער משפחה.

4) בענדין, די „זינגענדיקע" שטאט

ב ענדין זינגט. ס'איז פריילעך. פאלט אריין א פרעמדער אין שטאט, קען ער באקומען דעם רושם, אז זאגלעמביע געהערט צו די גליקלעכסטע שטעט אין דער וועלט, אז זאגלעמביע זענען זארג־לאז, טאנצן אין די גאסן.

ארקעסטערס איבער די גאסן. מענער און פרויען, גוט אייגע־שפילט, ממש קאנצערט־מעסיק, מארשירן פון הויף צו הויף און מ'שפילט די נייעסטע שלאגערס און מ'זינגט די אקטעלסטע און נייעסטע לידער.

טייל מאל דוכט זיך, אז די דאזיקע ארקעסטערס געהערן צו א חבריא פריילעך יונגווארג, וועמען ס'גלוסט זיך סתם צו מארשירן איבער די גאסן און צו פארטרייבן די מרה שחורה ביים עולם, צו שטארקן דעם מוט, ארויסרופן הייטערקייט און שטימונג ביי דער באפעלקערונג. גאר עלעגאנט און קולטורעל מאכן עס די דאזיקע ארקעסטערס, און דאס איז דאך היינט אזא נויטיקע אויפגאבע.

מ'קען אין איין טאג אפציילן א צענדליק אזעלכע ארקעסטערס, אויף אלע גאסן הערט מען שפילן אזוי הערלעך, אז איר מוזט אי־בעריין די ארבעט און ארויסשטעקן דעם קאפ פון פענצטער.

אבער וואס עפעס שטערקן זיי אויס די הענט און מאגן געלט? ס'איז, חלילה, נישט קיין נדבה, ס'איז אן האנאראר פאר קינסטלער.

מ'זאגט, אז די דאזיקע הויף־מוזיקאנטן באשטייען פון אינטעלי־גענטע און שטודירנדיקע יונגען. ס'איז נישט בלויז געזאגט, נאר טאקע אן אמת. מאנכע טראגן אויף די קעפ אקאדעמישע היטלער, אדער היטלער פון זייערע קארפארציעס, כדי צו קאקעטירן און וויזן: זעט, ווער מיר זענען... דאס, רבותי, שמעקט שוין אביסל מיט מיסבריף. מ'שפילט שוין נישט אויפן אינסטרומענט, נאר אויף די נערוון פון די פארבייגייער.

ס'איז אבער א פאקט, אז דאסדאזיקע יונגווארג האט זיך א נעם געגעבן צו הויף שפילערייַ און זינגעריי, כדי צו באקומען א שטיקל ברויט.

אמאל האבן די הויף־מוזיקאנטן געמוזט נאכגיין די מאדע, אראפ־געווארפן פון זיך די צעריסענע שיך, אנגעטאן א פאר פיינע הויזן, א זומער העמדל, אפראזירט דאס פנים, אויסגעקעמט די האר, — נישט בלאנדזען מיט קיין גרימפלדיקער פידל, נישט בעטן מיט רחמנות, נאר פארוואנדלען זיך אין וואנדערנדיקע קינסטלער.

ס'איז געשטיגן דער ניוא פון בעטלעריי...

און ווי ס'קריסטעלט זיך, אזוי יידלט זיך. פארהאן אויך אויף דער יידישער גאס אלטע בעטלער און בעטלערינס, וואס סימילירן בלינדקייט, טויבע, שטומע, לאמע און סתם קאליקעס, אן ארמיי פון פישקע דעם קרומען.

אבער ס'באוויזן זיך שוין נייע טיפן בעטלערינס, פרויען אנגעטאן שיער נישט לויט דער נייעסטער מאדע, אנדערע קליידן זיך ווידער ווי רביצ'ענס. מ'גייט אויך פארלוויז. די רעזולטאטן זענען טאקע בע־

סערע, מען באקומט מער ווי א גראשן, ווארים דאס אויסערלעכע אויס־זען רופט ארויס דרך ארץ.

מען דערציילט, אז אויף אן אסיפה פון דער יידישער בעטלער־משפחה איז באשלאסן געווארן אויפצוהערן מיט דער ביז איצטיקער מעטאדע פון נאכמאכן קאליקעס, און אנשטאט צעריסענע אין ברודיקע בגדים זאל מען זיך עלעגאנט קליידן, אנשטאט בעטלען — זאל מען גיין „זאמלען" געלט...

אויך מיט שפיל און געזאנג האט זיך די יידישע גאס „אייראפע־זירט". נישט נאר ארקאסטער, נישט־איינגעשפילטע, נאר אויך זינגער לאזן זיך דארט הערן. מ'זינגט שוין נישט מער ווען דער „טיטאניק" — שיף, שוין נישט „וואנע, וואנע, פלי אויף מיין קבר", נאר די נייעסטע יידישע געזאנגען. אויך א פוילישער זינגער־בעטלער פרווהט מזל מיט א אנטיסעמיטיש ליד, פרווהט דאן א יידישער זינגער מיט כלערליי נאציאנאלע אדער גאר ארבעטס־לידער, אפהענגיק אין וועלכן הויף ער קומט...

אויך דער יידישער חזן האט זיך געמוסן שפאצירן איבער די גאסן, אין הייפן, טאקע עטלעכע חזנים צוואמען און זינגען אפ א „השכיבנו", אדער אנדערע קאמפאזיציעס פון משה קוסעוויצקי און גרשון סירוטא. זעט מען חזנים אין יארמאלקעס און בעלי־תפלות מיט סאמעטענע היטלער אויף די קעפ און גארטלן ארום די קאפאטעס.

בענדין, די זינגענדיקע שטאט, זי זינגט פון דלות און נויט.

(„זאגלעמביר צייטונג", 1937)
דער שווארצער

חנה שענטאל־רביב

שוין אין די פריעסטע קינדער־יארן ווייזט ח. ש. ארויס א נייגונג צו שפילן אין טעאטער. דער יונג־פאראשטארבענער בענדינער עסקן משה קאמינער דערמוטיקט זיך, און א דאנק אים טרעט זי ארויס דאס ערשטע מאל אין לאקאל פון צעירי־ציון, צו וועלכע זי האט אנגעהערט.

אין דער היים שטויסט זי זיך אן אויף גרויסע שטערונגען מצד אירע עלטערן, פאר וועמען ס'איז נישט געווען קיין כבוד, אז זייער טאכטער זאל ווערן אן ארטיסטקע.

זייענדיק אלט 14 יאר ווערט זי עקזאמינירט דורך די רעזשיסאר־ן שמאטלער און רעכניץ פון דער בענדינער „מוזע", ווו זי ווערט א מיטגלידר, ביז איר עליה קיין ארץ ישראל, אין 1925. זי טרעט אויף אין דער „מוזע", אין „דבורק", „חפצי אין פינסק", „דער מטורף", „דארפס־יונג" און אנדערע פיעסן.

זי האט אויך געשפילט ביים באקאנטן רעזשיסאר דוד הערמאן (ווען אים — אין דער העברעאישער אפטיילונג פון בוך: „בקורי אישים בבנדין") — אין וועמענס דראמאטישער שול זי האט געואלט לערנען, אבער צוליב איר עולה זיין קיין ארץ ישראל, איז איר גדאנק נישט רעאליזירט געווארן. קומענדיק אין לאנד טרעט זי אריין אין דער קינסטלערישער ארבעטער־סטודיע „אהל", ווו זי שפילט עד היום.

זי נעמט אנטייל אין קלאסישן רעפערטואר פון שעכספיר, שאו, אסטראווסקי און אנדערע, ווי אויך אין די ביבלישע אויפפירונגען פון איר טעאטער. ספעציעל צייכנט זי זיך אויס אין די ראל פון מאדאם זילבערקנאפיק אין די פיעסן פון אברהם גאלדפאדן: „די מכשפה" און „שולמית", ווו זי ווערט שטארק אפלאדירט.

פיר מאל איז זי געווען מיטן „אהל" אין אויסלאנד. דאס לעצטע מאל, 1950, זייענדיק אין איראפא, האט זי שוין קיינעם נישט געטראפן פון איר משפחה, ווייל אלע זענען אומגעקומען.

חנה שענטאל־רביב

5) די משוגענע שרה

ווי אנדערע יידישע שטעט איז אויך בענדין נישט געווען קיין יוצא מן הכלל, און פארמאגט אירע נאראנים אין משוגעים. ס'איז נישט געווען קיין אנשטאלט וואס זאל פאר זיי זארגן (שפעטער ערשט איז אנטשטאנען אזא אנשטאלט אין בשזעוא־ויץ). בענדין האט זיך געבויט אן באוועגט, און פשוט נישט געוואט קיין צייט זיך אומצוקוקען אויף די אומגליקלעכע — האבן זיי זיך טאקע ארומגעשלעפט איבער די גאסן, אן א דאך איבערן קאפ. גענעכטיגט אין „הקדש", אין פאליש פון בית־המדרש, אדער אין אווינקל פון א טרעפ־הויז. געווען רוהיקע און ווילדע, געווען סעזאן־ און יאר־משוגעים, ווי למשל דער משוגענער „מרדכי", וועלכער האט געקענט טראגן די קרוין פון אלע משוגעים פון גאנצן קריז, „איוואן סטראלאי", „וועל־וועלע אייגעריסט", „שטרובעל", „מאירל דאמבערוועער", און נאך און נאך. מיר וועלן איבער זיי אלע נישט שרייבן, נישטא זיך וואס צו בארימען מיט זייערע חכמות, אבער איבער דער פאפולערער „משוגענער שרה", וועלכער ס'קומט דער טיטל „די משוגענע", ווילן מיר געבן א קורצן רעפעראטאזש, געשילדערט דורך פרוי חנה שענטל־רביב.

(די רעד.)

א יבער די גאסן פון בענדין האט מען געקענט זען ארומלויפן עטלעכע גייסטיק קראנקע, וועלכע האבן בדרך כלל נישט געטון קיינעם קיין שלעכטס. אויב מען האט זיי גלאזעט צו רו און זיי נישט געטשעפעט. קינדער פלעגן זיך אבער יא רייצן מיט זיי, און נאכשריייען „משוגענער". ערשט ווען מ'האט זיי דערצערנט אומ־זיסט און אויף צו־להכעיס, האבן זיי זיך פארטיידיקט, באוואפענדיק די ארומיקע מיט שטיינער און געשאלטן ווי געהערין. פון די אום־גליקליכע גאטס־באשעפענישן האט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון די „משוגענע שרה"; זי אין געווען באזונדערס באקאנט יעדן איינעם, ווייל במשך פון טאג פלעגט זי ארומלויפן איבער דער גאנצער שטאט פון איין עק צום צווייטן, באהאנגן מיט קאלירטע שמאטעס און באלאדן מיט האלץ, שטיקלעך קוילן און פראוויאנט, וואס זי האט אויסגעבעטלט. תמיד איז זי געגאנגען אפגערייסן און בארוועס, הגם מ'האט איר געגעבן אויס רחמנות קליידער און שיך, אבער זי האט עס נישט געטראגן, און עס אויסבעהאלטן פאר איר... קינד, וואס איז געווען איר קראנקהייט. מען דערציילט (כ'וויייס נישט וויפיל אמת ס'איז פארהאן אין דעם), אז זי האט געהאט א טאכטער, וואס איז באאנגעגן זעלבסטמארד, אדער געשטארבן מיט א נאטירלעכן טויט. זינט דאמאלסט איז זי אראפ פון זינען, און געהאלטן אין איין רעדן וועגן א קינד, א פזמון מיט די אמתע כללות, וואס איז נישט אראפ פון אירע ליפן, ווייל תמיד האט זי דעקלאמירט א „מאנאלאג" — און אין מיטן ריידן פלעגט זי בעטלען א נדבה, וואס מ'פלעגט איר גלייך געבן, נאר כדי פטור צו ווערן פון איר ווי אמשנעלסטן. אין דאס איז געווען איר „דרשה":

„גיב א גראשן, נאר שנעלער, כ׳האב נישט קיין צייט, אויב די ווילסט נישט געבן, דאן גיב א נאדל. מיט שפיזן זאל מען דיך שטעכן אויף יענער וועלט, גיב א שטיקל קויל, שנעלער, שרה׳ן איז קאלט, דיר איז וואַרעם, די קישקעס זאלן דיר ברענען, דו זאלסט קלאפן מיט די ציין, און מ׳זאל דיך וואַרפן אין גהינום אריין. הא, דו באהאלסט זיך אויס פאר מיר? האב קיין מורא! כ׳וועל דיר גאר־נישט טאן. מיין קינד וויל טרינקן, שא, שא וועק נישט אויף דאס קינד, עס שלאפט. — שנעלער גיב א נדבה, כ׳מוז אנטלויפן, מען וויל מיך שלאגן! כ׳זאל אווי לעבן כ׳האב גארנישט בעגנבעט, לאז מיך אנוואַרעמען, ביי שרה׳ן זענען פארפרוירן די הענט און פיס. גיב א שטיקל בריוש פאר מיין קינד, שנעל שנעל״.

אויסגעבעטן א גראשן, א שטיקל בריוש און א ביסל קויל, האט זי זיך א צופרידענע אוועקגעזעצט אויפן טראטואר בייַם רינשטאק, זינגענדיק מיט א טרויעריקער מעלאדיע דאס ליד: „שנייד אויף מיין האַרץ, וועסטו זען מיין שמערץ, ליבעניו, ליבעניו, האב רחמנות אויף מיר״. זי זינגט א וויג־ליד פאר איר טאכטער, זי שלעפערט זי איין. איינגעשלעפערט דאס קינד, ברעכט זי אויס מיט א ווילדן געלעכטער, נעמט צענוף אלע אירע פעקלעך און לאזט זיך וויייטער לויפן איבער די גאסן.

אין יאר 1928, וועו אין פוילן האט געהערשט א שטארקער פראסט, האט מען זי געפונען ליגן א טויטע, א פארפרוירענע אין גאס.

וועו כ׳בין געקומען מיט דרייסיק יאר צוריק קיין ישראל, און געווואלט אריינטרעטן אין „אהל״, האב אין, בעת מ׳האט מיך עקא־מיגירט, געגעבן אין דער יידישע שפראך די אימפראוויזאציע פון דער „משוגענער שרה״ — און טאקע דעם עקזאמען אויסגעהאלטן.

טוביה ישראל קאמינסקי (קאנאדא) / לעגענדעס וועגן בענדין

אין דער געשיכטע פון בענדין, פון איר אנטוויקלונג און וווּקס, זענען פארפלאכטן לעגענדעס, וועלכע האבן א שייכות מיטן לעבן פון אירע רבנים, גייסטיקע פירער, עסקנים און נאטירלעך, די יידישע פאלקס־מאסן.

אזוי ווי יעדע לעגענדע איז אן אפשפילונג און כאראקטעריסטיק פון גייסטיקן לעבן פון די מענטשן און פון דער סביבה, וואס ארום איר האט זיך די לעגענדע געשאפן, — אזוי זענען אויך די בענדינער לעגענדעס א שליסל צו אונזער פארגאנגענעם לעבן. זיי גיבן אונז א באגריף, וויאזוי די פריערדיקע דורות האבן געזען דאס לעבן, און וואס־פארא אויפפאסונג זיי האבן געווואלט איינפלאנצן אין אונז — זייערע קינדער און קינדס־קינדער. דער עלטערער דור האט געהאלטן די לעגענדארע מעשיות פאר ריכטיקע פאסירונגען, און זיי פארשפרייט צוויישן חדר קינדער און יוגנט.

רבי יצחק׳ל און זיין פטירה

פאראלעל צום מאדערנעם בענדין, וואס האט זיך אנטוויקלט און גיוואקסן מיט אן איבערראשענדיקער שנעלקייט, האט געלעבט זיין לעבן און עשפינט זיין שטייגער דאס אלטע בענדין. ארום דער שול געגנט, ביי די „גורקעס״, די אפטענ און פארמאכטע, ביי צום „אונטערן בערג״, וואס האט אויך געהאט א נאמען וועלכן מען ברענגט געווייגלעך נישט ארויף די ליפן. אדער אויפן אפיר... דער דערמאנטער „אונטערן בערג״ איז מייסטנס גיווען באוווינט דורך די ארעמסטע יידן פון דער שטאט.

אין א זומערדיקן טאג, פלעגט מען דא טרעפן ארום די קליינע איינגעפאלענע הייזלעך שפילנדיקע קינדער, אדם נאקעט, גענוי ווי די מאמע האט זיי געהאט. זייערע עלטערן זענען גיווען פארנומען מיט דאגות פרנסה, ס׳הייסט ארומגיין איבער די הייזער און קליבן נדבות. געזאגט האט מען אפילו: אז א סך פון די פראפעסיאנעלע שנארערס האבן גאנץ נישטקשה׳דיקע „קניפלעך״ ערגעץ־ווו, אבער שנארעריי איז שוין גיווען א טייל פון זייער וועזן וואס איז זיי געקומען בירושה...

ארום דער „אונטערבערג״ געגנט איז גיווען אן אלטער בית החיים, וואס איז געלעגן משופעדיק מיט הונדערטער מצבות; צוויישן זיי א סך איינגעפאלענע און אפגעריבענע. אויפן דאזיקן בית עולם, ין דער געשיכטע פון בענדין, פון איר אנטוויקלונג און וווּקס, זענען פארפלאכטן לעגענדעס, וועלכע האבן א שייכות מיטן לעבן פון אירע רבנים, גייסטיקע פירער, עסקנים און נאטירלעך, די יידישע פאלקס־מאסן.

אזוי ווי יעדע לעגענדע איז אן אפשפילונג און כאראקטעריסטיק פון גייסטיקן לעבן פון די מענטשן און פון דער סביבה, וואס ארום איר האט זיך די לעגענדע געשאפן, — אזוי זענען אויך די בענדינער לעגענדעס א שליסל צו אונזער פארגאנגענעם לעבן. זיי גיבן אונז א באגריף, וויאזוי די פריערדיקע דורות האבן געזען דאס לעבן, און וואס־פארא אויפפאסונג זיי האבן געווואלט איינפלאנצן אין אונז — זייערע קינדער און קינדס־קינדער. דער עלטערער דור האט געהאלטן די לעגענדארע מעשיות פאר ריכטיקע פאסירונגען, און זיי פארשפרייט צוויישן חדר קינדער און יוגנט.

רבי יצחק׳ל און זיין פטירה

פאראלעל צום מאדערנעם בענדין, וואס האט זיך אנטוויקלט און גיוואקסן מיט אן איבערראשענדיקער שנעלקייט, האט געלעבט זיין לעבן און עשפינט זיין שטייגער דאס אלטע בענדין. ארום דער שול געגנט, ביי די „גורקעס״, די אפטענ און פארמאכטע, ביי צום „אונטערן בערג״, וואס האט אויך געהאט א נאמען וועלכן מען ברענגט געווייגלעך נישט ארויף די ליפן. אדער אויפן אפיר... דער דערמאנטער „אונטערן בערג״ איז מייסטנס גיווען באוווינט דורך די ארעמסטע יידן פון דער שטאט.

אין א זומערדיקן טאג, פלעגט מען דא טרעפן ארום די קליינע איינגעפאלענע הייזלעך שפילנדיקע קינדער, אדם נאקעט, גענוי ווי די מאמע האט זיי געהאט. זייערע עלטערן זענען גיווען פארנומען מיט דאגות פרנסה, ס׳הייסט ארומגיין איבער די הייזער און קליבן נדבות. געזאגט האט מען אפילו: אז א סך פון די פראפעסיאנעלע שנארערס האבן גאנץ נישטקשה׳דיקע „קניפלעך״ ערגעץ־ווו, אבער שנארעריי איז שוין גיווען א טייל פון זייער וועזן וואס איז זיי געקומען בירושה...

ארום דער „אונטערבערג״ געגנט איז גיווען אן אלטער בית החיים, וואס איז געלעגן משופעדיק מיט הונדערטער מצבות; צוויישן זיי א סך איינגעפאלענע און אפגעריבענע. אויפן דאזיקן בית עולם, וואס האט גלייכצייטיק געדינט ווי א מחיצה צווישן די ביידע „גור־קעס״, האט זיך געפונען — שטענדיק באלויכטן מיט א נר תמיד — א האלב אין דער ערד איינגעזונקענער אהל, וואס איז געווען, לויט ווי מען האט דערציילט, דער קבר פון א געווזענעם בענדינער רב, רבי יצחק׳ל.

וועגן אט דעם רבי יצחק׳ל און זיין אוהל, וועלט דערציילט פאלגנדעס:

געווען איז עס נאך אין יענע אלטע גוטע צייטן, וועו גאטס וואלט און תורה האבן געהערשט איבער אלע יידן פון יונג ביז אלט. דא־מאלסט האט מען נישט געזען געארעמטע שפאציערנדיקע פארלאך, און אוודאי האבן די מיידלעך אין בוגרת עלטער, נישט געווואגט אנ־צוטון קלייד־ער מיט קורצע ערמל. אין דער פרייער צייט האבן זיך אלע דערווואקסענע מענער געפונען אין בית המדרש, ביי א גמרא, עין יעקב אדער ביי א קאפיטל תהלים. די יידישע טעכטער וויידער, זענען שטענדיק געזעסן אין דער היים ביי זייערע מאמעס אזוי ווי דוד המלך זאגט (תהלים מ״ה, י״ד) „כל כבודה בת מלך פנימה״. איז טאקע אין זכות פון דער תורה און מעשים טובים געווען ביי יידן פרנסה בשפע, און אויף דער וועלט האט געהערשט שלום ושלוה...

און א גרויסן חלק אין דער דאזיקער אויפפירונג פון די בענדינער יידן, האט געהאט דער איינפלוס פון דערמאנטען רבי יצחק׳ל, וועלכער איז דאמאלסט געזעסן אויפן בענדינער כסא הרבנות. ער איז געווען א הייליקער ייד, צו וועמען מען פלעגט זיך וועגדן פון נאענט און וויים נאך ברכות, אדער אפצושרייבן גזרות אויפן יידישן כלל אדער אויף יחידים. אונטער זיין השפעה האבן א סך יידן תשובה געטון, געווארן גוט פאר גאט און פאר לייט...

וועו רבי יצחק׳ל האט דערפילט אז זיין פטירה רוקט זיך אן, האט ער צוזאמענגערופען אלע לומדים, יראים ואנשי מעשה פון דער שטאט צו זיך אין שטוב אריין. געוואלט האט ער „אריינקוקן״ יעדן איינעם אין הארץ, כדי צו זען ווער ס׳איז ראוי צו זיין דער מלא מקום אויפן כסא הרבנות און א מליץ יושר פאר בענדינער יידן.

ליגגדיק אזוי פארטראכט איז בעט, אריינקוקנדיק איז די הערצער פון די פארזאמעלטע, האט ער זיך פלוצלינג צעווויינט. טרערען האבן זיך געגאסן פון זיינע אויגען אן אן אויפהער.

די סיבה פון זיין געוויין — האט ער דערקלערט — איז, ער האט

נישט געזען קיין איין אייניציקן, וואס זאל זיין ראוי צו זיין א מליץ יושר פאר די בענדינער יידן, ערב די שוועדע גזירות וואס רוקן זיך אן. דאן האט ער זיך ווידער פארטראכט, די אויגן פארמאכט, און מיטאמאל האט זיין פנים אויפגעלויכטן.

„יעצט קען איך שוין רוהיק אוועק פון דער וועלט, האט ער געזאגט, אין הימל איז מען מסכים, אז איך זאל ווייטער זיין דער מליץ יושר אפילו נאך מיין טויט...

„בויט ארום מיין קבר אן אוהל, לייגט דארט אריין ספרים און אויך זאל אין מיין אהל ברענען א נר תמיד, צו דערמאנען אלע פארבייגייענדיקע זיך נישט אפצוקערן פון גאט און זיין תורה"...

מיט די דאזיקע ווערטער האט ער אויסגעהויכט זיין נשמה.

זיין רצון איז, פארשטייט זיך, דערפילט געווארן, און ווידער האט געהערשט שלום ושלוה על ישראל.

יארן זענען פארבי, און דער נאמען פון רבי יצחק'לען איז טאקע נישט פארגעסן געווארן צווישן די עלטערע יידן. אבער דער יונגער דור האט אים שוין יא אנגעהויבן צו פארגעסן...

האט אמאל פאסירט, אז צוויי „דייטשן" זענען געקומען קיין בענדין אויף עטלעכע טעג.

גייענדיק אזוי שפאצירן שבת פארנאכט, נישט ווייט פון דער־מאנטן אהל, האט זיך איינעם פון זיי פארגלוסט צו פארייכערן א ציגארעט. נישט האבנדיק ביי זיך קיין פייער, איז אים איינגעפאלן, אז ער וועט ארייגיין אין אהל, און פרוירכערן ביים נר תמיד. זיין חבר איז געבליבן אויסערן בית הקברות.

מיטאמאל האט דער וואלטנדיקער חבר דערהערט שרעקלעכע גע־שרייען פונם אהל ארויס. צוקומענדיק דארט אהין, האט ער געזען זיין חבר ליגנדיק אויף דער ערד אין קאנוולסיעס. דער רויכנדיקער צי־גארעט אין מויל, נישט קענענדיק זיך רירן פון ארט, אדער עפעס ארויסרעדן.

האט ער אים פרובירט אויפהויבן, אבער ער איז געווען ווי צוגע־שמידט צו דער ערד... שנעל איז ער גלאפן נאך הילף, אבער ווען די הילף איז געקומען איז שוין געווען צו שפעט, דער טויט האט אים באפרייט פון יסורים. דער רשע האט באקומען זיין פסק פאר מחלל שבת זיין אין רבינ'ס אהל.

דא האט מען באשייניפערלעך געזען, אז רבי יצחק'ל האלט ווי־טער א „וואך אויב" אין זיין קבר. בענדינער יידן זענען געווארן פרו־מער, און האבן עוסק געווען אין תורה און מעשים טובים. אויך דער חבר פון אומגעקומענעם, האט חוזר בתשובה געווען און געווארן א פרומער ייד.

ר' בונם פון פשיסכע און דער משפט איבער דעם גבאי פון „קנין ספרים" *)

קיין בענדין איז אמאל געקומען א ייד מיט א המלצה־בריוו פון א באוואוסטן רבין פון יענער צייט. ער האט זיך ענוויטיקט אין עט־לעכע הונדערט רובל, כדי חתונה צו מאכן זיינס א בוגרת. אזוי ווי דער אינהאבער פון בריוו איז אליין געווען פון די מקורבים פון זעלבן רבין, האבן די בית המדרש בחורים באשלאסן, אז דער גבאי זאל אים געבן עטלעכע רובל פון „קנין ספרים" געלט.

האט זיך געדארפט מאכן, אז די מעשה פון אוועקגעבן די פאר רובל פאר הכנסת כלה זאל אנקומען צו די גבאים פון בית המדרש, וועלכע האבן געהערט צום מתנגדישן לאגער און דערפאר געקוקט קרום אויף די בחורים וועלכע זענען געווען חסידים.

האט זיך אנגעהויבן א העצה, אז די בחורים פארטראכלעווען קהליש געלט, וואס איז דאסזעלבע ווי גניבה.

גלייכצייטיק האבן די העצער געהאפט, אז דורך אזעלכע פליאט־קעס, וועט זיי אויך געלינגען צו פארמיאוסן חסידות אין אלגעמיין, און זיי האבן געפאדערט צו שטעלן דעם גבאי פון „קנין ספרים" צו אן עפענטלעכן משפט.

אין דעם זונטיק, ווען דער עפענטלעכער משפט האט געדארפט פארקומען, איז זיך צונויפגעקומען א גרויסער עולם נייגעריקע — אנ־הענגער פון ביידע צדדים (חסידים און מתנגדים); א זיג פון די בעלי־בתים האט געמיינט א זיג פאר מתנגדים. און א זיג פון די בחורים האט געמיינט א זיג פאר חסידות.

די גבאים פון בית המדרש מיט עטלעכע אנהענגער, און גראד פראסטע בעלי־בתים, האבן זיך אוועקגעזעצט ביים לאנגן און ברייטן טיש ביי דער מזרח וואנט, אין האבן אנגעהויבן צו פארהאנדלען די דאזיקע דין תורה...

דער רבי ר' בונם, וואס איז געווען א בענדינער תושב, איידער ער איז געווארן רבי, האט זיך גראד געהאט צוריקגעקערט פון א נסיעה און א באזוך ביים קאזשניצער מגיד. הערנדיק וועגן משפט און וועגן די רעזולטאטן, וואס א פסק דין קענן דעם בחור קען ברענגען דער חסידישער באוועגונג, האט ער באשלאסן צו זיין אנווועזנד ביים משפט און זיך איינשטעלן פארן דערמאנטן בחור.

אריינגעקומען איז דער רבי ר' בונם, גראד ווען מקטרגים האבן אנגעהויבן אויסצולייגן זייערע טענות קעגן דעם בעל דין. זיי האבן געפאדערט אז מען זאל דעם גבאי פון „קנין ספרים", צוואמען מיט זיינע חברים וועלכע האבן אים געצ'ט אוועקגעבן דאס געלט, פאר־וועלכן דעם איינטריס אין בית המדרש אין אויך זאלן זיי באצאלן א קנס.

די גאנצע צייט האט זיך דער רבי צעגעהערט צו די דבורים אין גארנישט געזאגט. מיטאמאל האט ער געגעבן א קלאפ אין טיש, און אויסגערופן:

איידער איך גיי אפפרעגען אייערע טענות, וואלט איך אייך גע־בעטן מיר דערקלערן דעם פשט פון דעם פסוק אין תהלים (קי"ט, קע"ו): „תעיתי כשה אובד. בקש". **)

ווען קיינער פון זיי האט נישט געענפערט, האט דער רבי בונם פארגעזעצט: כדי צו דערקלערען דעם מיין פון דעם פסוק, דארף איך אייך דערציילן א מעשה וואס האט זיך מיט יארן צוריק פארלאפן אין וואלה.

אמאל איז אויסגעבראכן א מגיפה צווישן די חיות.

האט דער לייב, דער מלך פון די חיות, צענויפגערופן אלע זיינע אונטערטאנען, און גענהייסן זיי דערציילן, וויאזוי זיי האבן זיך דערנערט די לעצטע צייט, כדי אויסגעפינען, אין וועמענס זינד די מגפה איז אויסגעבראכן. דער ערשטער פון די פארזאמלטע איז ארויסגעקומען דער טיגער; ער האט דערציילט, אז זייערדיק אין וואלה, האט אים

*) ר' בונם פון פשיסכע: געבוירן תקר"ה אין וואוידיסלאוו, נפטר געווארן י"ב אלול תקפ"ז אין פשיסכע. חתונה געהאט מיט רבקה בת משה פון בענדין („ספר החסידות" פון יצחק ווערפל); „קנין ספרים": א קליינער וועכנטליכער אפצאל, געזומען פון די מתפללים פאר א פאנד צו קויפן נייע ספרים און צו פאריכטן ספרים פון א מקום קדוש.

**) תעיתי כשה... אויסניצנדיק די אינגאראנץ פון די בעלי־בתים, האט דער רבי צוואמענגעשטעלט א סענטענץ פון צוויי משפטים, און אויך פאדדרייט דאס ווארט „בקש" — וואס הייסט זוכן, אויף „בקש" וואס הייסט אין שטרוי.

אנגעכאפט א שווערער הונגער. מיטאמאל הערט ער א גערויש. און ווי ער דרייט זיך אויס, דערזעט ער א בלאנדזשענדיקן מענטש ארומ־דרייען אין וואלד. האט ער זיך מיט אים געשטילט דעם הונגער.

דו ביזט נישט באגאנגען קיין שום חטא, האט געזאגט דער לייב. גאט אליין האט דיר געגעבן די גבורה — כדי אז די זאלסט זיך שפייזן אפילו מיט מענטשן־פלייש.

דאן איז צוגעקומען דער בער. ער האט דערציילט:

אמאל, נישט האבענדיק געגעסן צוויי טעג, דערזעט ער דעם וואלד־שומר גיין אין וואלד אן א ביקס. דעם שומר האט ער גראד ליב געהאט, ווייל ער פלעגט פאריאגן די יעגערס וועלכע פלעגן קומען שיסן אויף די חיות. האט ער אים נישט געוואלט טשעפען. אבער דער הונגער האט אזוי געפייניקט, אז ער איז אים באפאלן און פארצוקט.

דאס קען נישט זיין די סיבה פון דער מגפה, דו האסט נישט געטאן קיין עברה. יעדער איינער פון אונז וואלט געטאן דאס זעלבע, — האט דער לייב אים געזאגט.

נאך דעם איז געקומען דער פוקס און האט דערציילט, אז אויך ער איז ארומגעגאנגען א לאנגע צייט אן עסן. דאן האט ער דערזען ווי א פאטער רופט זיין זונעלע, וואס איז אים פארשוווּנדן פון אונטער דער האנט. אויפהויבענדיק דעם קאפ זעט ער, ווי דאס קינד שטייט נישט ווייט. האט ער דאס קינד פארשלעפט צו זיך, און עס פארצוקט.

אויך דו ביזט נישט באגאנגען קיין פארברעכן. דערין וואס דאס קינד לעבט נישט מער איז, בעצם, שולדיק זיין פאטער, וואס האט נישט גענוג אויף אים אויפגעפאסט, האט געפסקנט דער מלך פון די חיות.

אזוי זענען אלע חיות געקומען פארן לייב מיט פארשידענע רציחות וואס זיי האבן אפגעטאן. קיין איינער פון זיי האט אבער נישט געמאכט גענוג רושם אויף אים. צום סוף, גאנץ שפעט, איז געקומען צולויפן אין איין יאגעניש, מיט טרערן אין די אויגן, א קליין אויסגעדארט שעפסל, און דערציילט פאלגענדעס:

אמאל אין א ווינטער נאכט, ווען די קעלט איז געווען ממש צום געפרוירן ווערן, האט דער פארמער אויף מיר רחמנות באקומען און מיך אריינגענומען פאר איבערנאכט אין זיין וווינונג אריין. ביינאכט, ווען אלע אין הויז זענען שוין געשלאפן, האב איך באמערקט, אז אין שטיוול פון מיין בעל־בית איז געלעגן שטרוי, כדי עס זאל אים זיין ווארעם אין די פיס. אזוי ווי איך בין געווען זייער הונגעריק, האב איך מיך צוגעכאפט צום שטרוי און עס אויפגעגעסן. מיין באלעבאס האט, נאטירלעך, ביים אויפשטיין דאס שטרוי נישט געפונען, אזוי אז ער האט נעבעך געהאט קאלטע פיס א גאנצען טאג.

דערהערנדיק די „עולה" וואס דאס שעפסל איז באגאנגען,

האט דער לייב אויסגערופען: אט האבן מיר געפונען דעם זינדיקן צווישן אונז, פאר וועלכן מיר אלע מוזן ליידן. נישט גענוג וואס דער באלעבאס האט אים געגעבן א ווארעמע שטוב, האט ער אים אפגע־דאנקט מיטן אויפעסן, דעם שטרוי פון זיינע שטיוול, אז זיינע פיס זאלן פרירן א גאנצן טאג...

באלד האט זיך געשאפן א בית־דין פון חיות, כדי צו באשטימען מיט וואס פאר אן עונש מען זאל באשטראפן דאס שעפסל. נאך א קורצע באראטונג האבן זיי באשלאסן דאס שעפסל צו דערהרגענען, און אזוי אוועקצונעמען גאטס צארן פון אלע חיות.

דאס איז — האט דער רבי ר' בונם אויסגעפירט — דער פשט פון פסוק „תעיתי כשה אובד בקש". דוד המלך האט דערציילט, ווי אזוי א שעפסל האט פארלוירן זיין לעבן איבער אביסעל שטרוי, בעת די שטארקע און גרויסע בעלי עבירהניקעס באהאלטן זיך אין מאנטל פון גאטספארכטיקע, און ווילן באשטראפן די קליינע און שוואכע — פאר די חטאים וואס זיי האבן אליין באגאנגען...

אט זיצן די שופטים, האט ער פארגעזעצט, וועלכע זענען אליין באגאנגען עוולות און עבירות; אנווייזענדיק אויף יעדן איינעם מיט זיין פינגער האט ער געזאגט: — איר, ר' שמואל, האט איר נישט צוגע־נומען נדנים וועלכע ארעמע כלות האבן אייך געגעבן צום באהאלטן, זאגענדיק אז מען האט זיי פון אייך געגנבעט?... און איר, ר' משה, מאכט איר נישט קיין פרנסה פון ריבית (וואכעריי), און איר זענט עובר אויף עטלעכע „לאו"ן ביי יעדער הלוואה וואס איר גיט?... און איר, ר' זיינ־וול, האט איר שוין תשובה געטון אויף אייער זינד מיט דער אשת איש?...

אזוי האט דער רבי ר' בונם, אריינקוקענדיק יעדן איינעם אין הארץ און נשמה מיט רוח הקודש, אויסגערעכנט חטאים וואס זיי זע־נען באגאנגען אין זייער לעבן.

פארשעמטע האבן די שופטים פארלאזט דעם בית המדרש, און פון דעם גאנצען משפט איז גארנישט געווארן...

ה. מ. / „זאגלעמביער לעבען"

אין 1937, צוויי יאר פאר דער לעצטער מלחמה, האט ש. לעוו־קאוויטש (בן־אמוץ), וועלכער האט מיטגעארבעט אין דער „זאג־לעמביער צייטונג" און געווען מיט־רעדאקטאר זינט איר אנטשטייונג, פארלאזט די צייטונג און געשאפן א נייע מיטן נאמען „זאגלעמביער לעבען".

פון די בריוו פון רעד. שפיגעלמאן צו מיר, אין וועמענס צייטונג איך האב מיטגעארבעט אלס ארץ־ישראל קארעספאדענט, האב איך זיך דערוווּסט, אז שפיגעלמאן איז מער נישט געווען פאראינטערעסירט אין לעווקאוויטשעס מיטארבעט אין „זאגלעמביער צייטונג", ווייל ער האט געטראפן א פעיקן יונגן זשורנאליסט לייבל קערנער פון סאסנאוויץ, אן אינטעליגענטער בחור, וועלכער האט באהערשט די יידישע שפראך, בקי אין יודאיסטישע קעגנשטאנדן אין געהאט א לייכטע פעדער צו שרייבן און פאלעמיזירן. קערנער איז צוקאאפ־טירט געווארן צו דער „זאג. צייטונג".

ש. לעווקאוויטש'ס ארבעט אין „זאגלעמביער לעבען" איז נישט געווען פון די לייכטע, דען ער איז געווען דער רעדאקטאר, קארעק־טאר און אדמיניסטראטאר, אלע רעדאקציאנעלע און אדמיניסטראטיווע ארבעטן געטאן כמעט אליין, נישט קענענדיק זיך דערלויבן צונעמען

געהילפן און זיי צאלן שכר סופרים, כל זמן זיין צייטונג איז נישט מאטעריעל באזירט.

מיט דער צייט האט זיך די „זאגלעמביער לעבן" דעראבערט די סימפאטיע פון דער באפעלקערונג, וועלכע האט זי גערן געלייענט און זיך דארט אנאנסירט.

רעדאקטאר לעווקאוויטש איז געווען אן אינטערעסאנטער טיפ, אן וועמען ס'איז שווער געווען זיך פארצושטעלן דאס יידישע בענדין. א פאלקסטימלעכער מענטש, געקומען אין בארירונג מיט אלע קריזיז אין שטאט, געוווסט וואס עס קומט פאר הינטער די קוליסן פון אלע אינסטיטוציעס סיי קהילישע סיי אלגעמיינע. נישט געווען אין שטאט קיין מסיבה, קיין פארזאמלונג ער זאל נישט אנטייל נעמען, דאביי געווען א גוטער שמועסער. ליב עגהאט דערציילן מעשה'לעך. מיט דער צייט האט זיך „זאג. לעבען" דעראבערט א פאזיציע אין געזעל־ שאפטלעכן לעבן פון דער שטאט, געווארן גערן געלייענט אדאנק ש. לעווקאוויטש וועלכער האט מיט זיין פאלקסטימלעכן ארט שרייבן, מיט זיינע געלונגענע פעליטאנען אין וועלכע ער האט רעאגירט אין א אירגענישן טאן אויף די שאטנס פון אונזער לעבען און אפגע־ שפאט פון די עסקנים, וועלכע רייסן זיך צו דער מזרח־וואנט; מיט זיין סאטירישן „קאך לעפל" אין וועלכן ער האט געמישט דאס געמויזעכץ פון געזעלשאפטלעכן לעבן — האט ער פאראינטערעסירט די לייענער, וואס האבן שטארק אנגעקוואלן פון די געלונגענע ווערטלעך און וויצן.

לעווקאוויטש האט כמעט איינער אליין אנגעפילט די שפאלטן פון „זאג. לעבען" שרייבענדיק אונטער פארשידענע פסעודאנימען. לעווקאוויטש האט פראקלאמירט זיין צייטונג אלס אומפארטייאישן ארגאן, אבער היות ווי ער איז געווען א ציוניסט, האט די צייטונג געטראגן א ציוניסטישן כאראקטער, אפגעבענדיק פיל פלאץ אלע ציוניסטישע שטראמען. געקעמפט פאר ציוניסטישע ענינים אין דער קהילה, אין ראבינאט. אזוי ווי די יידישע גאס האט אין יענע יארן אין פוילן געלעבט מיטן גייסט פון ארץ ישראל, און די יידישע פרעסע האט געווידמעט פיל שפאלטן פאר אונזערע ענינים, האט אויך לעוו־ קאוויטש איינגעפירט א שטענדיקע אפטיילונג אפאר ארץ ישראל. אלס ארץ ישראל מיטארבעטער אין „זאג. לעבען" האט געדינט זאב לאנדוי־ארצי פון תל־אביב, וועלכער האט פון צייט צו צייט פארעפנטלעכט אינטערעסאנטע בריוו פון ארץ ישראל, ספעציעל וועגן לעבן פון דער זאגלעמביער־קאלאניע אין לאנד.

די צייטונג איז דערשינען ביזן אריינמאשירן פון די היטלעריש באנדעס קיין בעגדין.

ליפמאן בערקאוויטש / „דאס יידישע וואכענבלאט"

ד צייטונג האט אנגעהויבן צו דערשיינען אין יאר תרפ"ה — 1925 אונטער דער רעדאקציע פון משה חיים קאמינער ז"ל און ליפמאן בערקאוויטש.

עס איז געווען אין די יארן ווען די ארטאדאקסיע האט ערוואכט, געווארן זעלבסטשטענדיק און גענומען אין אירע הענט צו פארטרעטען אייגענע אינטערעסן, געשאפן אייגענע דערציונגס־קולטור־ און ווירטשאפטלעכע אינסטיטוציעס.

אין זאגלעמביע, בפרט אין בענדין, ווו עס האבן געלעבט קאמפאקטע ארטאדאקסישע מאסן און פיל געזעלשאפטלעכע אינסטיטוציעס זענען אנגעפירט געווארן דורך רעליגיעזע יידן, האט זיך געפילט דער מאנגל פון אן אייגענער טריבונע, וואס זאל איבערגעבן די געשעענישן און אויפטוען פון רעליגיעזן ציבור פאר דער ברייטער עפענטלעכקייט.

דער שרייבער פון די שורות האט אויף זיך גענומען די איניציאטיוו ארויסצוגעבן א וואכענבלאט געווידמעט אלגעמיינע געזעלשאפטלעכע און רעליגיעזע פראבלעמען פון זאגלעמביער און אויבערשלעזישן יידנטום.

אין חודש שבט, תרפ"ה, דערשיינט דער ערשטער נומער, וואס האט ארויסגערופן גרויס בייפאל און אנערקענונג ביי דער ארטאדאקסישער באפעלקערונג.

די ערשטע נומערן האבן זיך געדרוקט אין זיידנערס דרוקערייי אין בענדין וואס איז נישט געווען פאר אונז באקוועם, מיר האבן אנגעהויבן טראכטן וועגען אן אייגענער דרוקערייי, אבער דאס איז געווען פארבונדן מיט פיל פינאנסיעלע שוועריקייטן. נאכן דערשיינען פון 8 נומערן אין פרעמדע דרוקערייען האט זיך אונזער רעדאקציע דערוואוירבן אן אייגענע נייע זעצערייי, ווו די צייטונג איז געווארן גע־זעצט, אבער געדרוקט איז זי געווארן אין א נישט אייגענער דרוקערייי.

די צייטונג איז געווארן שטארק פארשפרייט. די אדמיניסטראציע האט נישט געגעבן די צייטונג אין די קיאסקן אדער צייטונגס־פאר־קויפער, נאר דירעקט זי געשיקט צו די אבאנענטן דורך דער פאסט און אזויאזוי געשטיצט די צייטונג אויף סטאביל לייענער.

דער אינפארמאטיוואר טייל איז געווען גוט בעארבעט, און אין דער כראניק האבן מיר געגעבן אביעקטיוון באריכטן איבער די זיצונגען פון די שטאט־ראטן, קהילות און איבער דער ארבעט פון פארשידענע אינסטיטוציעס אין זאגלעמביע, ביי וועלכע אונזער צייטונג האט זיך דערוואכן א גרויסן צוטרוי. עס איז נישט געווען קיין שום עסקן פון וועלכער פארטיי און געזעלשאפט עס זאל נישט זיין, וואס זאל נישט אבאנירן די צייטונג. הגם זי איז געווען א פרא־וויניצער צייטונג האט זי געהאט אבאנענטן כמעט אין אלע שטעט און שטעטלעך פון פוילן. דאנערשטיק ארום איינס ביינאכט, נאכן פאר־ענדיקן דעם נומער, האט מען די צייטונג עקספעדירט אויף די אנ־געגעבענע אדרעסטן, אזוי אז שוין פרייטיק אין דער פרי האט דער לייענער באקומען די צייטונג אין שטוב.

א שווער קאפיטל איז געווען דאס אנאנסן־פראבלעם, באשר די פירמעס זענען געווען פארבונדען מיט אנאנסן־ביוראס, וועלכע האבן צוגעשיקט אנאנסן אין די צייטונגען. עס זענען געווען פאראינטערע־סירטע צדדים, וואס האבן אנגעוועגדעט כל־מיני מיטלען, אז אונזער צייטונג זאל נישט נהנה זיין פון אזעלכע אנאנסן, אבער די אדמיני־סטראציע האט באזייטיקט אלע שווערקייטן, אזוי אז די אגענטן פון די גרויסע פירמעס, וועלכע האבן זיך דערווייסט וועגן גרויסן טיראזש פון אונזער צייטונג, האבן אונז צוגעשיקט זייערע אנאנסן, אויך די אנאנסן־ביוראס האבן שפעטער געענדערט זייער באציונג, און גלייך־בארעכטיקט אונזער צייטונג צוגלייך מיט דער גאנצער זאגלעמביער פרעסע.

„דאס יידישע וואכענבלאט" האט געדינט פאר אן אנפאנג־שול פאר פיל שרייבער און זשורנאליסטן, וואס זענען שפעטער געווארן בארימט; אויב עס האט ווער ארויסגעוויזן א נטיה און טאלאנט צו דער פעדער, האט די רעדאקציע אים גערן אויפגענומען און עהאלפן אנטוויקלן זיינע פעאיקייטן.

פון די שרייבער וואס האבן דעביוטירט און סטאביל מיטגעארבעט אין „וואכענבלאט" איז כדאי צו פארצייכענען איינעק: גרשון גורא (היינט אין ישראל), יחיאל פיינער (ישראל, באקאנט אונטערן פסעוו־דאנים — ק. צטניק), ב. מאנדעלבוים (אמעריקע), שטייער, יאקר באוויטש, צייזלער, גראנאטשטיין, דוד סקורניק, בערל רעכט, ששטש־קאטש, קאנער, זיידמאן און נאך.

וועז מען בלעטערט היינט אדורך די 8 בענדער פון „וואכענבלאט", וואס אנטהאלט א שטיק זאגלעמביער לעבן, קען מען אפשאצן כראוי די פארדינסטן פון דער צייטונג. ישרלעכע אפהאנדלונגען וועגן גוטע מאמרים פון „וואכענבלאט" קען מען געפינען אין די יאר־ביכער פון יידישען וויסנשאפטליכען אינסטיטוט (ייווא), וואס האט פאר־צייכענט א גרויסע צאל ארטיקלען, וואס זענען געווארן פארעפענט־לעכט אין דער צייטונג.

דוד ל. / בענדינער דיאלעקט

ב ענדין האט געאגראפיש געהערט צו קאנגרעס־פוילן, אויך די שפראך פון די יידן איז מיט קליינע ענדערונגען געווען ענלעך צום רעדענס־ארט פון וואר שא און לאדזש. אויך די נאנטקייט פון דער דייטשער גרענעץ, האט עהאט א געווירן איינפלוס. חוץ דעם האט בענדין, אלס איינע פון די עלטעסטע שטעט אין פוילן, געהאט אויך איר אייגענעם יידישן דיאלעקט וואס איז איבערגעגאנגען בירושה פון דור צו דור. שפראכלעך האט זיך די שטאט געטיילט, פאקטיש, אין צוויי טיילן: דאס אלטע בענדין — ארום דער שול און דעם „אונטערן בערג", גראבלעס און בוקאווינא, ס'הייסט כמעט דער גאנצער טייל שטאט וואס איז געלעגן ארום דער פשעמשא. דארטן האבן געווינט די אלטאייגעזעסענע. ווי אויך די ארעמע באפעלקערונג, אין קליינע איינ־געפאלענע הייזלעך און גערעדט האבן זיי אן אנדערן יידיש ווי אין דער נייער טייל שטאט, וואס האט זיך קאנצענטרירט ארום די גאסן: קאלאנטאיא, מאלאכאווסקא, מאנדזשעווער א. אנדערע. די אלטע שטאט האט געריידט א יידיש וואס איז געווען צוזאמענגעשטעלט פון פאר־שידענע אינסטיטוציעס אין זאגלעמביע, ביי וועלכע אונזער צייטונג האט זיך דערוואכן א גרויסן צוטרוי. עס איז נישט געווען קיין שום עסקן פון וועלכער פארטיי און געזעלשאפט עס זאל נישט זיין, וואס זאל נישט אבאנירן די צייטונג. הגם זי איז געווען א פרא־וויניצער צייטונג האט זי געהאט אבאנענטן כמעט אין אלע שטעט און שטעטלעך פון פוילן. דאנערשטיק ארום אייניק ביינאכט, נאכן פאר־ענדיקן דעם נומער, האט מען די צייטונג עקספעדירט אויף די אנ־געגעבענע אדרעסטן, אזוי אז שוין פרייטיק אין דער פרי האט דער לייענער באקומען די צייטונג אין שטוב.

א שווער קאפיטל איז געווען דאס אנאנסן־פראבלעם, באשר די פירמעס זענען געווען פארבונדען מיט אנאנסן־ביוראס, וועלכע האבן צוגעשיקט אנאנסן אין די צייטונגען. עס זענען געווען פאראינטערע־סירטע צדדים, וואס האבן אנגעוועגדעט כל־מיני מיטלען, אז אונזער צייטונג זאל נישט נהנה זיין פון אזעלכע אנאנסן, אבער די אדמיני־סטראציע האט באזייטיקט אלע שווערקייטן, אזוי אז די אגענטן פון די גרויסע פירמעס, וועלכע האבן זיך דערווייסט וועגן גרויסן טיראזש

ענדין האט געאגראפיש געהערט צו קאנגרעס־פוילן, אויך די שפראך פון די יידן איז מיט קליינע ענדערונגען געווען ענלעך צום רעדענס־ארט פון וואר שא און לאדזש. אויך די נאנטקייט פון דער דייטשער גרענעץ, האט עהאט א געווירן איינפלוס. חוץ דעם האט בענדין, אלס איינע פון די עלטעסטע שטעט אין פוילן, געהאט אויך איר אייגענעם יידישן דיאלעקט וואס איז איבערגעגאנגען בירושה פון דור צו דור. שפראכלעך האט זיך די שטאט געטיילט, פאקטיש, אין צוויי טיילן: דאס אלטע בענדין — ארום דער שול און דעם „אונטערן בערג", גראבלעס און בוקאווינא, ס'הייסט כמעט דער גאנצער טייל שטאט וואס איז געלעגן ארום דער פשעמשא. דארטן האבן געווינט די אלטאייגעזעסענע. ווי אויך די ארעמע באפעלקערונג, אין קליינע איינ־געפאלענע הייזלעך און גערעדט האבן זיי אן אנדערן יידיש ווי אין דער נייער טייל שטאט, וואס האט זיך קאנצענטרירט ארום די גאסן: קאלאנטאיא, מאלאכאווסקא, מאנדזשעווער א. אנדערע. די אלטע שטאט האט גערעדט א יידיש וואס איז געווען צוזאמענגעשטעלט פון האר־טער פתח:

לאָפן — לויפן, קאָפן — קויפן, א שטאָן — שטיין, אבאָן — א ביין, אמאָאד — א מיידל, גייא האָאם — גיי א היים, פלאָאש מיט באָאנער — פלייש מיט ביינער, טאָטע — טאטע, אדער טאטעשי — טאטשי — פאטער.

אינטערעסאנט איז אויך דער איבערגאנג פון הארטן צום ווייכן איי, ווי צ. ב.:

אָנס, צוואָ, דריי, אדער א טעפעלע, א לעפעלע, שיסעלע, מיט א ווייכ למ"ד.

ענדינער זענען געווען באקאנט אלס גרויסע עסער, און במילא געהאט אייגענע מאכלים און אויסדרוקן פון וועלכע מיר ברענגען דא עטלעכע צ. ב.:

א דאָלטן — כמעט אין גאנצן קריין פלעגט מען זאגן אויף בענדינער א בענדינער דאלטן — צעמיינט א קוץ־קוכן, פארבויגן אין אלע פיר זייטן.

עפל־פלאָטץ — פון גריבענע קארטאפל, געבאקן אין א גרויסע בלעך. כמעט א פאלקס־מאכל ביי בענדינער, ווו די עפל־פלאָטץ יידענעס פלעגן עס פארקויפן אין גאס, און כדי עס זאל נישט קאלט ווערן — צודעקן די בלעך מיט עטלעכע טיכער.

א יושקע — א קארטאפל־זופ, א טראדיציאנעל עסן פרייטיק נאך מיטאג, ווען די פרוען האבן נישט געהאט קיין צייט און די מענער האבן זיך נישט געוואשן צום עסן. מען דערציילט וועגן א באקאנטן בענדינער גביר, וואס האט געבעטן די פרוי זאל אויך מאכן אמאל א יושקע, ער ווייל וויסן פארוואס די ארעמעלייט ווייענען אזוי אויף דעם עסן... האט אים די פרוי געמאכט די קארטאפל־זופ, אנגעריישט מיט ציבעלעס פארבראקט מיט ענגזענע גריוון אין אריינ־געווארפן דערין א פאר פלייגעלעך. „איך פארשטיי נישט, וואס די קבצנים ווייענען אויף דעם עסן, ס'איז דאך א מאכל מלכים" האט ער געזאגט...

א יוכע, אדער יועך — א פלייש־זופ.

א לאָמע בריוִיט (פון לחם), א גראב שטיק.

א רעפטעלע, אדער א געמבעלע ברויט — א עקל.
קראפן — א קוכן געפילט מיט עפל.
יאגדע קיקעלעך — קיכלעך געבאקן מיט יאגדעס.
יאפצאק — א שבת'דיק עסן, א קוגל פון געריבענע קארטאפל — א טשאלענט.
פעשפער — עסן צווישן 4—5 נאכמיטאג.
געווען אויך אנדערע ספעציעלע אויסדרוקן וואס זענען אנטשטאנען אויפן בענדינער באדן, צוליב ריין לאקאלע סיבות, ווי צ. ב.:
א באכמאן — א טרעגער, דער אויסדרוק נעמט זיך פונם דייטשן ווארט בוכטע — א וואסער, די בענדינער טרעגער פלעגן תמיד שטיין אויף דער וואסער־בריק, אזוי אז מ'האט זיי גערופן בוך־מאן, באכמאן — וואסערמאן; זעט זיך אויס, אז ווען בענדינער יידן האבן אנגעהויבן זיך רופן מיט פאמיליע־נעמען, האבן זיך די טרעגער א נאמען געגעבן באכמאן. געווען אין בענדין א גרויסע משפחה באכמאן, וועלכע זענען געווען טרעגער, און אזוי ווי דאס פאך איז איבערגעגאנגען בירושה, האט מען שוין אין בענדין אלע טרעגער גע־רופן באכמאנעס.
א הישער — פון ווארט א היגער, אויף א געבוירענעם אין בענ־דין פלעגן די יידן זאגן, אז „ער איז א הישער", דאס הייסט א מיוחס, ווייל די הישער האבן געקוקט מיט ביטול אויף די צוגערייזטע.
פארן טואר — פארן טויער, אזוי פלעגט מען רופן דעם אנהויב פון דער קאלאנטאיא גאס, ווו עס האט זיך אנגעהויבן בויען דער נייער טייל שטאט.
די בועך — דער טייך, פון דייטשן ווארט די בוכטע.
פון דריבער — פון יענער זייט גרענעץ. בענדין איז געלעגן נאענט צו דער דייטשער גרענעץ. גייסט אריבער, קומסט פון דריבער.
א זוינע — א זעלכע, וואס פאר. וואלוויל — ביליק קויפן.

א ירע, פון ווארט איר, מיט וועלכן ס'פלעגן זיך באנוצן די בענדינער שנארער, וועלכע פלעגן גיין דאנערשטיק־פרייטיק איבער די הייזער גרופענווייז; איינער פלעגט ארויפגיין אויף די שטאקן און מעלדן דער בעל־הבית'טע: מאדאמישע 5 אירן דאס הייסט 5 מענטשען, געמיינט 5 ארעמעלייט זענען זיי.
עץ — ענק: עץ גייט — ענק גייען — איר גייט.
סארנא — וואס פארא.
איפטע וואך — די צווייטע וואך.
אייערנעכטן — פאר נעכטן, איבערמארגען — נאך מארגן.
א ביסל — ביסעלע — א טראפן, ווייניק.
א פאטשעניא — א טראטואר.
א מנוער — א פאן.
גלאמב — א נאר.
א האדער — א שמאטע צו ווישן דעם דיל, אדער פון פוילישן פאדלאגעס.
א זארקא — א באנצא — געבן יענעם א קלאפ.
א העמעד — א העמד.
א באנדא — א ווינטער מאנטל.
האבעלאק — א באשלאק איבערן קאפ.
גיי ארויעס — גיי ארויס פון צימער.
א ניכטערן — די אלטע ווייבער פלעגן שבת ביי נאכט צו דער פולער וואך נישט זאגן קיין נאדל, נאר א ניכטערן.
מומען, מוזמען — אז מען מוז מוז־מען.
אט איזן איז ער — ער איז געקומען.
כ'האב מיך געטוען טיען פרעגן, איך האב זיך געפרעגט.
געמע — געמען — גיב מיר.

א בינטל ידיעות פון בענדינער צייטונגען:

אויטצוגן פון „זאגלעמביער צייטונג", „זאגלעמביער לעבן", דאס יידישע וואכנבלאט" און „זאגלעמביער שלעזיש ווארט" אין די יארן 1937—1939; אן ענדערונגען

פייערלעכע דערעפענונג פון ספארט סטאדיאן פון „הכח" אין בענדין.

זונטיג האט דאס יידישע זאגלעמביע איבערלעבט פייערלעכע שעהן, זייענדיק עדות פון דער דערעפענונג פונעם איינציקן יידישן ספארט־סטאדיאן אין אונזער וואיעווודזטווע. שוין שבת האבן זיך אלע פאראינטערעסירט מיט די מעטראלאגישע קאמוניקאטן; כדי צו וויסן ווי דאס וועטער וועט אויסזען צומארגנס. צום מזל האט אונז דער ליבער כביכול באשאנקען מיט א הערלעך זומער־וועטער, אזוי אז די פייערלכקייטן זענען אדורכגעזעצט געווארן פראגראממעסיק.

שוין גאנץ פרי האבן זיך ספארטלער פארזאמלט אויפן סטאדיאן, כדי צו איבערחזרן די איבונגען און פארקאמפן. דער ריכטיקער יום־טוב האט זיך אנגעהויבן נאכמיטאג. האלב דריי א זייגער מאר־שירט אריין אויפן סטאדיאן דער ספארטלער צוג מיטן „הכח"־ארקעס־טער בראש. מיט דער דעפילאדע פירט אן דער טעכנישער לייטער פון דער גימנאסטישער סעקציע, מאניעק פלעסנער. עס מארשירן די „מכבי"־ארגאניזאציעס פון ביליץ, כאזשאוו, טשעטשין, טשענסטא־כאוו, סאסנאוויץ, די מוסטערהאפטע גרופן פון „בר־כוכבא" (קאטאוויץ), די הערלעכע יוניארן גימנאסטיקער פון ווארשאווער „מכבי" זש. ט. ג. (קראקע) און צום לעצט — די גרופן פון בענדינער „הכח": די פוט־באל מאנשאפטן, קויש־ און נעצבאל־שפילער, לייכט־אטלעטן, טעניס־שפילער. גימנאסטיקער און ציקליסטן. אמווארמסטן זענען באגריסט געווארן און אויפגענומען די גרופן פון דעם שילער־קלוב „ראפיד", וועלכע האבן גאר שיין דעפילירט.

דער פרעזעס פון בענדינער „הכח" זאגט אין זיין פייערלעכער דערעפנונגס־רעדע: „טראץ דער שווערער לאגע פון יידענטום וועלן מיר נישט אפשטיין אין דער ארבעט פאר דער פיזישער דערציונג פון דעם יונגן יידישן דור, וועלכער איז אונז אזוי נויטיק פארן אויפבוי פון אונזער לאנד".

אין נאמען פון „מכבי" פארבאנד באגריסט ה' רויכער פון ביליץ. נאך אנדערע באגריסונגען דאנקט ה' באזשיקאווסקי אין נאמען פון „הכח" די אלע אנוועזענדיקע פאריינען, וועלכע זענען געקומען זיך באטייליקן אין בשותפותדיקן יידישען ספארט יום־טוב.

דאן קומט פאר די צערעמאניע פון דעם סימבאלישן איבערשניידן פון דער באנד דורך „הכח"־פרעזעס, ה' פינקוס. דער ארקעסטער

אונטער דער לייטונג פון ה׳ בארענבלאט שפילט די נאציאנאלע יידישע און פולישע הימנען. דער סטאדיאן איז דערפענט.

איצט הויבן זיך אן גימנאסטישע איבונגען. דער בענדינער „הכח״ דעמאנסטרירט פריַיע איבונגען, אויסגעפירט פון מענער און פרויען, און אויך אנדערע גרופן באווייזן זייערע לייסטונגען. דאן קומען פאר פארמעסטונגען אויף פארשידענע געביטן: לייכט־אטלעטיק, קוגל־שטויס, דיסקוס־ווארף, ווייט־שפרונג, הויך־שפרונג, קויש־ און נעץ־באל און נאך.

אלס אפשלוס איז פארגעקומען א פוטבאל מעטש צווישן „הכח״ (בענדין) און „מכבי״ (וארשע) 0:2 (0:1).

דאן איז פארגעקומען די פרייז־פארטיילונג צו די פאלגענדע שפי־לער: נונבערג נתן, יאנקעלעוויטש יאקוב, ראזן יצחק, ראזן מרדכי און שיווע בער.

נאך דער ספארט אימפרעזע איז פארגעקומען אין זאל פון יתומים הויז א פייערלעכער אונט־ברויט פאר די איינגעלאדענע געסט און היימישע אנטיילנעמער.

מיר מוזן דערמאנען די פערזאנען, וועלכע האבן געהאלפן אדורכ־פירן אזוי גלענצנד דעם יידישן ספארט יום־טוב: די ה״ה פינקוס, מאגיסטער באזשיקאווסקי, זשמודזקי, פרל. סטעפא הער־צינגער, מאגיסטער בוכווייץ, פראפ׳ מעלער, מ. פלעס־נער, אינזשיניער טאדעק אינוואלד, נתן אלעקסאנדרא־ווימש, לאכמאן, פישעל און זוסמאן ליכטענשטיין. חזק ואמץ!

*

שטורמישע האנטווערקער פארזאמלונג.

אין אייגענעם לאקאל איז פארגעקומען די יערלעכע פארזאמלונג פון האנטווערקער־פארבאנד (קאלאנטאיא 45). נאך מיט עטלעכע וואכן צוריק האבן ארום דער פארזאמלונג זיך אנגעהויבן „חבלי לידה״. עס זענען פארגעקומען שטילע רייבונגען צווישן דעם שניידער־צענטער, וועלכער רעכנט זיך אלס „באזונדערע מלוכה״ אינעם אלגעמיינעם האנטווערקער־פארבאנד, און די איבריקע צענטער.

די „רייבונגען״ זענען אנטשטאנען צוליב דעם, וואס אלע צענטער זענען קעגן דעם פארשלאג פון שניידער־צענטער, אז אין דער נייער פארוואלטונג זאל זיין פארטרעטן אויך ה׳ סאבקאווסקי, וועל־כער האט געווינסט פארן האנטווערקער בכלל און פאר דער שניידער־צענטער בפרט.

די פארזאמלונג וועלכע געפענט דורכ׳ן וויצע־פרעזעס ה׳ פער־שטענפעלד. דעם פארזיץ פירט ה׳ מ. וו. קאמינסקי. אין פרעזידיום: אלימלך קאנער און אהרן גאלענזער אלס טעק־רעטאר. בעריכט פון דער טעטיקייט גיט איבער ה׳ פערשטענ־פעלד. קאסע־בעריכט — ה׳ פייגענבלאט. נאך די בעריכטן הויבט זיך אן דער „שטורעס״ ארום דער פראגע, צי ה׳ סאבקאווסקי זאל באקומען דאס ווארט. עס קומט פאר אן אפשטימונג. די מערהייט זאגט זיך אריס פאר „יא״.

בעת זיין רעדע וואפרט סאבקאווסקי באשולדיקונגען אויף די אק־טיוויסטע פארוואלטונגס מיטגלידער. דער אריסטריט רופט אריס שארפע פראטעסטן און עס אנטשטייט א כאאס. עס קומען פאר קעגענ־זייטיקע קריגעריַיען, און דער פועל יוצא דערפון איז, אז דער פאר־זיצער איז געצווונגען צו שליסן די שטורמישע פארזאמלונג אין יעטוועדע באשלוסן און רעזולטאטן.

א גרופע אינסטרוקטארן פון „הכח״. עס שטייען פון לינקס צו רעכטס: שטיינברעכער, לעמבערג, ארליך, שלעזינגער, ראזענבלום, באזיקאווסקי. עס זיצן: גאלד, שטיינבערג, סענדישעוו (יעצט טאלער, ישראל), לאסקער, שענבערג.

קבוצת מדריכי „הכח״.

*

יובל פייערונג פון „אהבת חסד״.

די געזעלשאפט „אהבת חסד״ אין בענדין האט געפייערט דעם 25־יעריקן יובל פון איר עקזיסטענץ. די פייערונג איז געווען א באשיידענע.

דער נייַ־רעמאנטירטער לאקאל איינגעטונקען אין א ים פון ליכט גיט צו א יום־טוב שטימונג; אויף א גרויסן טאוול זענען אויסגעקרייצט די נעמען פון די נפטרים מיט ר׳ נחום צוקערמאן בראש, וועלכער האט געשאנקען דעם לאקאל פאר דער געזעלשאפט.

די פייערונג עפענט פרעזעס ה׳ אליעזר באזשיקאווסקי, וועלכער דריקט אויס דעם וווּנטש, אז דער נעכסטער יובל זאל געפייערט ווערן אין ארץ ישראל.

אין פרעזידיום ווערן איינגעלאדענט: מו״צ פרידברג, רבי ר׳ שמואל באמבאך, ר׳ מענדל ראזענזאפט, רעד. לעווקא־ווי׳טש, משה ראזענקער אין ר׳ בונם שפירא.

דער חזן ה׳ קלאגסבאלד זינגט מיטן כאר „מה טובו״, דאוונט מעריב, ציילט ספירה און באקומט א וואראמען יישר־כח פון פאר־זאמלטן עולם.

נאכן דערמאנען די נעמען פון די פארשטארבענע מיטגלידער, גיט מו״צ פרידבערג א קורצן איבערבליק איבער דער טעטיגקייט פון „אהבת חסד״.

דאן קומט פאר דער גשמי׳ות־דיקער טייל. דער עולם זעצט זיך אוועק ארום די מיט כל־טוב סערווירטע טישן, און מען פארברענגט געמיטלעך און נישט מיט א קליינעם אפעטיט... רבי ר׳ שמואל באמ־באך דערלאנגט אויף א גייסטיקן שפייז, האלטנדיק א שיינע רעדע וועגן העכערע באגריפן פונעם מענטשלעכן לעבן. צום סוף דאנקט דער רעדנער דעם פרעזעס באזשיקאווסקי, וויצע־פרעזעס אפעלבוים, גבאי יהושע ראזענקער און אנדערע פאר זייערע לייסטונגען לטובת דער געזעלשאפט.

דער חזן קלאגסבאלד האט מהנה געווען דעם עולם, זינגענדיק נאציאנאלע פאלקס־לידער. צום סוף ווערט דערלאנגט דעם לאנג־יעריקן פרעזעס באזשיקאווסקי א מתנה — א שיינער בעכער. גאנץ שפעט ביינאכט איז די פייערונג געשלאסן געווארן.

שטורמיש ע אלגעמיינע פארזאמלונג פון בעדינער „תלמוד־תורה".

אין לאקאל פון „תלמוד־תורה" איז פארגעקומען די יערליכע אל־געמיינע פארזאמלונג. ווי תמיד איז אויך דאסמאל געקומען א קלייניע צאל מיטגלידער. די פארזאמלונג עפענט פרעזעס ה' אורבאך, און דעם פארזיץ נעמט איבער שלמה שעלצער.

ה' טענענבוים לייענט דעם פריערדיקן פראטאקאל און גיט אפ א קאסע־באריכט. ה' בוכווייץ באקומט דאס ווארט צו זיין טעטיקייטס־באריכט. ער גיט איבער די פארשידענע שטערונגען אין שיקאגע, וואס די פארוואלטונג האט געהאט אויסצושטיין מצד די גערער חסידים, וועלכע לייקענען שטיין אין ביין.

א שטורעם ברעכט אויס וועז ה' לייביש בוכווייץ פון „מזרחי" רופט אויס דעם נאמען: ר' מענדל לעווין. דא האט דער זאל ממש א ציטער געטון. ה' בוכווייץ וועדט באפאלן נישט מיט בלויז זידל־ווערטער „לאבוז", נאר ס'רייסן זיך צו אים יונגע לייט מיט געבייליטע פויסטן.

איבער טיש אין בענק שפרינגט א יונגערמאן — פינטשע שטיי ער און רייסט אראפ די הוטן פון די קעגנערס קעפ. דער שטורעם פאר־גרעסערט זיך. די לאגע וועדט דראעמדיקער, אזוי אז דער פארזיצער דערקלערט די פארזאמלונג פאר א געשלאסענע.

(באמערקונג: ר' מענדל לעווין ז"ל איז אנגעגאנגען אין די „אגודה"־קרייזן אלס רב אויפ'ן ארט פון זיין פראשטארבענעם פאטער, הרב ר' צבי חנוך לעווין ז"ל, וועלכער איז נפטר געווארן אין 1935. מחמת דעם וואס בוכווייץ ז"ל האט אנגערופען ר' מענדלען נישט מיטן נאמען „הרב הגאון ר' מענדל", איז אויסגעבראכן דער באשריבענער שטורעם. — די רעדאקציע.).

*

דער המשך פון דער פארזאמלונג

עס איז ווידער פארגעקומען אן אלגעמיינע פארזאמלונג פון תלמוד תורה, אבער דאס מאל איז דער פארלויף געווען א רואיקער. בעת דער דיסקוסיע איז מער נישט געווארפן געווארן קיין קענזזיי־טיקע חשאים, נאר עס איז געקומען צום אויסדרוק דער ווילן, אז די ת"ת זאל אוועקגעשטעלט ווערן אויף א עזונטער באזע.

דעם פארזיץ פירט ה' משה בנימין קליינמאן, וועלכער דער־קלערט, אז אויפן סדר היום איז נאר פאראן איין פונקט פון ווילן א פארוואלטונג. עס ווערט אריינגעטראגן א קאנדידאטן־ליסטע, וועלכע יוערט דורך די פארזאמלטע אקצעפטירט. עס זענען געוויילט געווארן: ד. לאסקער, מ. דאפנער, אורבאס, י. וועלגרין, אליעזר פעלדמאן, מ. מ. מיצענמאכער, ח. ליבערמאן, לעווין, י. ענגלראד, י. סלאוואטיצקי, א. טענענבוים, ש. שעלצער, משה בנימין קליינמאן, מנדל ראזענזאפט, מ. ראזע, ח. ו. שטיינהארט, ג. זאכאריאש, א. ווייגרעב, ה. שטיינקעלער, י. לאנדא, גרינוואלד און מענדל דאמב.

דער נייער ועד האט אויפן ארט אפגעהאלטן א זיצונג אויף וועל־כער ס'האט זיך קאנסטיטואירט דאס פאלגנדע פרעזידיום: מרדכי דאפנער — פרעזעס, אליעזר פעלדמאן און מ. מ. מיצענמא־כער — ווייצ־פרעזעסן, א. טענענבוים — סעקרעטאר.

א פייערליכער אקט אין יתומים־הויז צום סוף פון ש ול יאר 1938.

דער יידישער גביר יעקב גוטמאן האט באשלאסן צו פאר־ענדיקן דעם בנין פון „בית־יתומים". דער גאנצער פינפטער שטאק. וועלכער איז איצט אינגאנצען רוי, וועט בקרוב אויסגעפארטיקט ווערן א דאנק דעם נדבן ה' גוטמאן.

דינסטיק איז אין יתומים־הויז פארגעקומען די טראדיציאנעלע פייערונג אין צוזאמענהאנג מיטן פארענדיקן פון שול־יאר, וועז די קינדער באקומען די שול־צייגנישן.

די פייערונג קומט פאר אין גרויסן זאל ביי דער אנוועזנהייט פון דער פארוואלטונג. די ציכטיק געקליידטע קינדער פילן אויס די לאנגע שורות שטולן פונעם זאל.

„ליבע קינדערלעך!" — הויבט אן איר רעדע די פארזיצערן פרוי צירעלע שיין. „דער היינטיקער טאג האט פאר אייך א גרויסע באדייטונג. א סך פון אייך באקומען גוטע שול־צייגנישן, וואס בא־וויזן, זאז איר האט זיך פליסיק געלערנט און אויסגעהאלטן די עקזאמענס. איר קינדער, וואס האבן פארענדיקט די שול און הויבן אן א נייי לעבן, געדענקט, אז מיט ארבעט זאלט איר זיך נישט שעמען, וואריים מיט ארבעט בוזען מיר איצט אונזער לאנד און טראגט שטאלץ דעם נאמען יידן!"

יצחק וויגאדזקי רעדט וועגן דער באדייטונג און דעם זין „גירסא דינקותא", פון לערנען אין די קינדער־יארן, וואס מען גע־דענקט אייביק און דריקט אויס די האפנונג, אז די קינדער וועלן אויסוואקסן נוצלעכע בירגער פארן ייִדישן פאלק און לאנד.

דאן דאנקט די עלף־יעריקע גוטשע שאפיר דער פארוואלטונג און בפרט די פרויען צ. שיין און ס. ויינשטאק, וועלכע זי דאר־לאנגט בוקעטן בלומען.

צום סוף רעדט דער לערער זידער וועגן דער וויכטיקייט פון למודים ביים יידישן פאלק, און ער צוטיילט די שול צייגנישן.

די קינדער באקומען „לאדעס" (אייז־קרעם), און מיט „התקוה" ווערט די פייערונג געשלאסן.

*

„געשעענישן" אין דער בעדינער שול

די שטאט איז א גאנצע וואך געגאנגען אויף רעדלעך צוליב באדויערענדיקע געשעענישן, וואס זענען פארגעקומען אין דער שול שבועות, 1938.

אויף דער איינלאדונג פון די שול־מתפללים און פונ'ם שול־קא־מיטעט, איז הרב גראסמאן געקומען שבת, ערב שבועות, אין שול אריין דאוענען. נישט געקוקט אויף דער אפיציעלער איינלאדונג האט דער שול־שמש באקומען א באפעל, אז אן אן דערלויבעניש פון דער קהילה, טאר קיינער נישט רעדן אין דער שול.

דער פרעזעס פון שול־קאמיטעט, דאזער משה מאנעלא, נישט קוקענדיק אויפן „באפעל" פון דער גמינע האט ערטיילט דאס ווארט דעם רב צו זיין דרשה. אלע מתפללים זענען געשטאנען ווי צוגעשמידט צו זייער ארט, שלינגענדיק די פערלדיקע געדאנקען און מאמרי חז"ל, וואס דער רב האט געבראכט אין זיין דרשה, וואס האט געמאכט א קאלאסאלן רושם.

נאך דער תפילה איז דער רב ווידער איינגעלאדן געווארן צו קומען יום־טוב אין שול. צומארגנס, דעם ערשטן טאג שבועות, איז פארגעקומען אין דער שול אזעלכעס וואס בענדיג האט נאך נישט געזען.

נאך שחרית האט מען דעם פרעזעס רובענליכט מכבד געווען מיט פתיחה. געפינענדיק זיך ביים ארון הקודש, האט זיך געהערט

א רוף: — „די שול־מתפללים בעטן דעם הרב הגאון רעדן וועגן קבלת התורה!".

ה' רובענליכט האט געוואלט עפעס זאגן אין דעם ענין. אבער עס אנטשטייט א שטורעם, אזוי אז ער האט נישט געקענט קומען צום ווארט. די העררן לייביש בוכווייץ און מאנעלא האבן אפעלירט צום עולם, אז מ'זאל אויסהערן דעם ה' רובענליכט, אבער עס איז נישט געווען דער כוח, וואס זאל קענען איינשטילן די אויפגעברויזטע געמיטער.

ה' רובענליכט איז נישט געקומען צום ווארט, און מען איז צוגעטרעטן צו קריאת התורה. דער עולם האט זיך ביסלעכווייז בא־רואיקט, אבער ביי דער עליה „רביעי" איז געקומען א צווייטער טרוי־ריקער אקט. די עליות האבן געטיילט רובענליכט און מאנעלא. ביי דער עליה „רביעי" איז פארגעקומען צווישן זיי ביידע חלוקי־דעות. רובענליכט האט געהייסן אויפרופן דעם ה' אהרן הערציגער, און מאנעלא האט ערקלערט, אז די עליה קומט דעם רב גראסמאן.

דער חזן רופט אויף הערציגערן לויטן באפעל פון ה' רובענליכט, און מאנעלא רופט ווידער אויף דעם רב. „דער רב וועט די עליה נישט באקומען!" — רופט אויס רובענליכט און „פאראדנט" דעם בעל קורא נישט צו לייענען. „איך זאג, אז יא" — ענטפערט מאנעלא.

דער רב שטייט א פארשעמטער ביים אפענעם ספר, און קען נישט זאגן די ברכה. עס טרעפן זיך אזעלכע מתפללים וואס ווילן מיט געוואלט זיך ארויפרייסן אויפן בעלעמער, און אראפזעצן רובענליכטן פון וועלכן ס'ווערט אראפגעצויגן דער טלית. עס ווערט אן אומבע־שרייבלעכע מהומה.

ענדליך ווערט רואיק, דער רב באקומט די עליה און עס גייט שוין ווידער אלץ כשורה ביז נאכן דאוועגען, ווען הונדערטער מענטשען האבן זיך אוועקגעשטעלט פאר דער שול, אפווארטענדיק דעם ה' רובענליכט. כדי אים צו מאכן א „קבלת פנים"... און דער „קבלת פנים" איז געווען טאקע א „פייערלעכער": רובענליכט ווערט אונטער א פאליציי שמירה אפגעפירט א היים מיט זידל־ווערטער און פראטעסט־אויסרופן.

די סצענע האט זיך אפגעשפילט פון דער שול ביז אויף דער קאָלאָנטאַיאַ גאס, און ס'איז געווען א חילול השם. דער עולם איז פונאנדערגעטריבן געווארן דורך דער פאליציי. דער עפילאג פון די געשעענישן איז געווען, אז דער פרעזעס פון דער גמינע, רובענליכט, האט געהייסן שליסן די שול.

נאך אן „אינטערוועגץ" איז די שול צומארגענס, דעם צווייטן טאג שבועות, געעפענט געווארן, אבער עס איז נישט געווען קיין יום־טוב שטימונג. דער חזן האט נישט געדאוונט פארן עמוד, דער כאָר האט נישט געזונגען, דער שטענדיקער בעל־קורא האט נישט געלייענט. אן איבערקערעניש אויפן גאנצן פראנט...

אזוי האבן בענדינער יידן געפייערט דעם היי־יאריקן זמן „מתן תורתנו".

וואס איז דער מוסר השכל פון די דאזיקע געשעענישן? זיי בא־ווייזן, אז דער אויפברויז אין דער שול איז געווען א רעזולטאט פון דער פארביטערונג, וואס עס האט זיך אנגעקליבן ביי דער יידישער געזעלשאפט קעגן די תקיפים, וואס ווילן מיט געוואלט האבן די ממשלה איבערן יידישן בענדין.

זאלן די פירער פון דער „אגודה" נישט מיינען, אז דער נצחון איז מיט זיי, ווייל קיינער ווייסט נישט וואסערע רעזולטאטן עס קען ברענגען א מחלוקה און ווער עס קען מער ווערן געטראפן.

עס איז שוין די העכסטע צייט, אז עס זאלן זיך געפינען מענטשן, וואס זאלן נעמען די איניציאטיוו פון א „רונדן טיש", צו געפינען א פרידלעכן אויסוועג, כדי אויסצומיידן דאס שרעקלעכע וואס עס קענען ברענגען קריגערייען און מחלוקות ארום דעם קאמף, וואס הייסט רבנות. זאל הערשן שלום אין אונזער שטאט!

*

„דערציערישע" מעטאדן

ווי ווייט עס דערגייט די שנאה צוליב די רבנות־שטרייטן זאל דינען דער דאזיקער פאקט: אין חדר „יסודי התורה" פון דער „אגודה" האט א מלמד געלערנט מיט די קינדער חומש מיט רש"י. אויף דעם שיעור איז אנוועזנד געווען דער מנהל פון חדר, ר' נטע, וועלכער האט דערציילט א פשט פון היגן רב, און געמיינט האט ער דעם „אגודה"שן רב.

איינער פון די תלמידימלעך האט מיט פיל תמימות געפרעגט: דעם פשט האט געזאגט דער גראיעווער רב גראסמאן? (הרב גראסמאן איז געווען דער ציוניסטישער רב. — די רעד.).

דער מנהל ר' נטע איז רויט געווארן פון כעס, הערנדיק די פראגע. זיינע אויגן האבן געגלאנצט אויף דעם תלמיד, וועלכער האט געוואגט צו דערמאנען דעם נאמען פון דעם קעגנערישן רב...

דער תלמיד האט זיין שטראף באקומען: ער איז דערווייטערט געווארן פון חדר אין קארידאר. אפשטייענדיק אזוי א געוויסע צייט, האט אים ר' נטע דערלויבט אריינצוגיין צוריק אין חדר, בתנאי אז ער זאל זיך וואשן די הענט...

נישטא מער ווי איין קאנדידאט אויף א פאסטן פון א רב

נאך עטלעכע טעג, ווי עס איז גילטיק דער קאנקורס אויף אריינ־שיקן אפערטעס אויף די פאסטנס פון א רב און א „פאָדראַבין".

ביזן היינטיקן טאג איז דערווייל מער נישט איינגעפלאסן ווי איין אפערטע אויף א רב, דאס איז פון דעם בעל חזקה, דעם אלטן רבס זון.

דאקעגען אויף דעם אמט פון „פאדראבין" איז איינגעפלאסן א גרעסער צאל אפערטער, צווישן אנדערע פון דעם ראדאמסקער שוואַ־גער, הרה"ג ר' דוד האלבערשטאם פון סאסנאוויץ.

דער דאזיקער פאל האט ארויסגערופן גרויס צערודערונג ביי די ציוניסטן, וועלכע האבן דעם בעסטן באווייז, אז אלע רבנים אין פוילן פארשטייען, אז זיי טארן נישט ארויסשטעלן זייערע קאנדידאטן אין דער צייט, ווען עס איז פארהאן א יורש, א זון.

דעם לעצטן טאג חול המועד פסח, 1938, ענדיקט זיך דער טערמין פון קאנקורס.

*

שטאט־אויפגאבן און פארטיי־קאמפן

(וועגן דער רבנות־פראגע אין בענדין)

באמערקונג: זינט דער פטירה פונעם רב, ר' צבי חנוך לעווין ז"ל, 1935, איז בענדין געבליבן אן א געוויילטן רועה רוחני, הגם ס'האבן אין דער שטאט געווירקט צוויי רבנים, וועלכע האבן אנגעהערט צום „מזרחי" און „אגודת ישראל". פון צייט צו צייט האבן זיך געהערט אין פארשידענע קרייזן שטימען, אז ס'זאלן פארקומען רבנות־וואלן, כדי צו מאכן א סוף צו דער אומנארמאלער לאגע. דער מחבר פונעם געבראכטן אר־טיקל, בן־איש, זאגט זיך ארויס קעגן די וואלן, כדי אויסצומיידן ברידער־מחלוקת, שרייבנדיק, אז מען מוז נאך אפווארטן, ווייל

די צייט איז נישט קיין נארמאלע און אז די אנטשיידונג וועט שוין קומען פון זיך זעלבסט... די נבואה זיינע איז באמת מקויים געווארן: די אנטשיידונג איז געקומען פון זיך זעלבסט, א קורצע צייט שפעטער, מיטן חורבן פון דער שטאט, וואס נויטיקט זיך שוין מער נישט אין קיין רב...

(די רעד.)

אויף דער טאג־ארדנונג פון דער בענדינער קהילה שטייט די פראגע פון רבנות־וואלן. ס'איז קיין נפקא מינה נישט, ווען און דורך וועמען די פראגע וועט געלייזט ווערן. ס'איז א פאקט, אז אזא פראבלעם עקזיסטירט און איז אוועקגעשטעלט געווארן אין זיין גאנ־צער שארף אויפן פארום פון אונזער קהילה־לעבן.

די פרעטענדענטן און רעפליקטאנטן אויף פרנסה'דיקע עקזיסטענץ־שטעלעס האבן אנגעהויבן אויך צושטייער צו געבן זייער פערזענלעכן אנטייל אין דעם קאמף, קעגן וואס מיר זענען געצוווּנגען שארף ארויס־טרעטן.

דער ביטערער רבנות־קאמף אין סאסנאוויץ האט שוין אונז נישט ווייניק צרות אנגעטאן, דאס לעבן פארביטערט און אונזער פנים פאר־שווארצט. ענלעכע קערנער זענען שוין געווארפן געווארן אויף דעם בענדינער באדן, ווו די ערשטע זאמען וועלן זיך מן הסתם באלד אנהויבן אויסצופיקן און ארויסצושפראצן.

מיר טארן נישט פארגעסן, און זאלן אנדערע אויך נישט זיין נאאיוו און מיינען, אז אויב ס'וועט וועמען געלינגען אדורכצופארסירן זיין קאנדידאט, וועט די פראגע דערמיט אנטגילטיק געלייזט ווערן. דער בעזיגטער און בע'עולה'טער צד וועט קיינמאל נישט מוותר זיין אויף זיין פארלעצטן כבוד, און עס איז פארהאן א יסוד צו דערווארטן, אז דאס אמתע פייער פון מחלוקת וועט זיך ערשט דאמאלס רעכט צופלאקערן. די לעצטע געשיכטע פון רבנות־וואלן אין א סך שטעט פון לאנד קען ריכטיק־שטעלן מיט בעווייזן אונזער השערה. ווו איז, אלזא, דער אויסוועג און וואס איז די עצה, אז מיר זאלן עפעס ענלעכעס פערשפארן און אויסמיידן? לעבט זיך דען אונז ווירקלעך אזוי גוט, אז מיר זאלן קענען אונזער ענערגיע פטרן אויף אזעלכע קאמפן? צו דארפן מיר נאך מיט אייגענע הענט טרייבן זעלבסטפארניכטונג?...

רעדנדיק וועגן דער אנגעווייטאקטער רבנות־פראגע ביי אונז אין שטאט, מוזן מיר שטארק אין אכט נעמען פאקטן, וועלכע מיר זענען נישט אימשטאנד זיי צו פערלייקענען אדער באזייטיקן. קודם כל: מיר קענען אין אונזערע האנדלונגען נישט זיין איינזייטיק, און ס'איז די מאראלישע פליכט פון דער קהילה־לייטונג, אז זי זאל קיין שום צד נישט איגנארירן און עקספלאאטירן. זי מוז אירע מעשים אזוי ריכטן, אז זיי זאלן קענען צופרידנשטעלן אלע באפעלקערונגס־טיילן. די קהי־לה־אינסטאנץ קען נישט זיין איינזייטיק און שטרענג פארטייאיש, באשר אירע טאט־לייסטונגען וועלן נישט אקצעפטירט ווערן דורך די קעג־נערישע טיילן פון דער באפעלקערונג אין וועמענס אויגן זי וועט פארלירן דעם צוטרוי און אויטאריטעט.

ווו איז דער אויסוועג? אויף וואס פאר אַן אופן איז מעגלעך צופרידענצושטעלן מיט אמאל אלע טיילן פון דער שטאט־באפעלקע־רונג? מיר וועלן יעצט אפשאצן וועלכער צד האט מער כוח. איין צד ווערט רעפרעזענטירט דורך דער רעליגיעזער־נאציאנאלער פארטיי „מזרחי", און דער צווייטער צד באשטייט פון גערער חסידים. צווישן זיי ביידע בילדן די „אומפארטייאישע חסידים" א גאנץ באזונדערן דריטן פליגל.

מיר מוזן זיך רעכנען מיט עקזיסטירנדיקע פאקטן, אז די צוויי הויפט־צדדים האבן שוין ארויסגערוקט ווייטגייענדיקע קאנקרעטע פלע־נער, ווי אזוי צו לייזן די אנגעווייטיקטע רבנות־פראגע ביי אונז אין שטאט, איינלאדנדיק צוויי קאנדידאטן; און א פאקט איז, אז ביידע רבנים־קאנדידאטן וווינען שוין לאנג אויפן ארט, און ארום איינעם גרופירט זיך דער רוב מנין ובנין פון דער שטאט, וועלכער האט שוין, למען האמת, ווייט אריבערגעוואקסן די גרענעצן פון זיינע פארטיי־חברים. איגנארירן ווידער גענצלעך דעם צווייטן צד, הגם ער באזיצט נישט אזא מאראלישע קראפט, קען מען אויך נישט, ווייל דאן לאזט מען זיך אויף א זיכערן וועג פון שווערע פארטיי־קריגערייען. מען מוז דאך, אלזא, ביידע צדדים צופרידענשטעלן, און ווי אזוי מאכט מען דאס?

די קהילה־לייטונג איז מחויב צו רעקאנסטרואירן דעם רבנים־קאמיטעט אזוי, אז ער זאל ווירקלעך אנטשפרעכן די באדערפענישן און אינטערעסן פון דער שטאט, און אז זיין אנזען זאל באקרעפטיקט ווערן דורך אלע טיילן און שאטירונגען פון דער שטאט.

לויט אונזער מיינונג וועט אזא ראבינאט באקומען זיין אמת'ן אויטאריטעט, ווען מ'וועט צו אים צוקאאפטירן די רבנים פון גרייעווע און קאָזשעגלאוו. דער נאציאנאלער לאגער מיט די ברייטע פאלקס־מאסן וועלן דארט האבן זייער רב גראסמאן, די אומפארטייאישע חסידים — דעם קאָזשעגלאווער רב און די גערער חסידים וועט גאר קיין עוולה נישט געטון ווערן. צוזאמען וועט דאס זיין א פאסענדיקער בי"ד, וואס וועט פארדינען דעם צוטרוי פון אלעמען.

וואס טוט מען דערווייל מיט דער פראגע פון א רב? לויט אונזער מיינונג מוז מען אין דער היינטיקער צייט אויסמיידן ברידער־מחלוקת און אומזיסטע קאמפן, און ס'איז כדאי מוותר צו זיין אויפן כבוד פון א רב נאך א פאר יאר, ווען די צייט וועט זיך נארמאליזירן. די אנט־שיידונג וועט שוין דאן קומען פון זיך זעלבסט... זאל ווערענד דער צייט פארלויפיק הרב כמיידעס פון קאטאוויץ פארטרעטן אונזער קהילה אלס „קאזיאנער ראבינער".

יא, דאס איז אונזער פארשלאג, ווען מיר פארטרעטן דעם ערלעכן אומפארטייאישן שטאנדפונקט, ווייל פאר אונז זענען אין יעצטיקן מאמענט וויכטיק די פאלגענדיקע צוויי פראגן: א בי"ד חשוב און שלום!

בן־איש, (רעדאקטאר ש. לעווקאוויטש, בן־אמוץ)
„זאגלעמביער לעבן", נומער 18, פון 12.9.1938

*

א ווארט צו די שטאט־ראט וואלן אין בענדין, 1939

לויט די קורסירענדיקע קלאנגען גרייטן זיך גאר שטארק די קריסטן, ספעציעל די „ענדעקעס", צו עראבערן דעם שטאט־ראט אין די נאענטסטע וואלן. האבנדיק א גרעסערע פארטרעטערשאפט אין שטאט ראט וועלן די „ענדעקעס", ווי זייער שטייגער איז, אנווענדן כלערליי מיטלן, כדי אונז, יידן, אפשוואכן אויפן ווירטשאפטלעכן געביט.

אין איינקלאנג מיט דעם מוזן מיר יידן אנשטרענגען אלע כוחות, כדי צו שאפן אן איינהייטלעכן פראנט. אלע רייבונגען און רייסענישן און פערזענלעכע אמביציעס מוזן באזייטיקט ווערן, אין קעגנפאל דראט אונז א סכנה, אז די יידישע פארשטייערשאפט אין שטאט־ראט וועט זיין א קליינע, א נישטיקע.

מיר מוזן שוין באצייטנס זארגן וועגן א פאראיינהייטליכונג פון דער יידישער וויילערשאפט. דאס איז ביי אונז יידן א שווערע זאך, אבער די געזונטע לאגיק, דאס יידישע געוויסן און הארץ דיקטירט אזוי. עס דארף געווארפן ווערן איין איינציקע לאזונג — אחדות!

עס איז שוין די העכסטע צייט, אז אונזערע פארשידענע כלל־טוער און פאליטיקער פון אלע ריכטונגען זאלן פארשטיין, אז נאר אין איינהייט ליגט אונזער כוח.

אין קעגנפאל זענען מיר עתיד ליתן את הדין.

מיר מוזן אויך וויסן וועמען מיר האבן בדעה צו שיקן אין שטאט־

עלטערן קאמיטעט ביים בענדינער מאגיסטראט. עס שטייען פון רעכטס: הערשילעוויטש, וויינצענבערג, וועקסבערג, פאראסאל. עס זיצן: פישעל רעכניק, 2 קריסטן, גוטענשטיין, קאמינער. ועד הורים לידּ העיריה.

ראט. נישט בלויז די פארטיי אנגעהעריקייט פון קאנדידאט דארף דעציידירן, נאר זיין יחוס עצמו, זיינע פעאיקייטן, זיין מסירת נפש.

די יידישע באפעלקערונג און די צוקונפטיקע יידישע פארשטייער שטייען פאר א גרויסן עקזאמען, וועלכן זיי דארפן קענען אויסהאלטן. הלואי, זאלן מיר זיך נישט אנטוישן!

נאך די וואלן צום בענדינער שטאט־ראט, 1939

אימפאנירענדיק איז דער זיג פון די ציוניסטישע ריכטונגען, וועל־כע זענען געגאנגען פעראייניקט אין אייניהייטלעכן בלאק צו די וואלן צום היגן שטאט־ראט. באקומענדיק 7 מאנדאטן פון דער אלגע־מיינער צאל — 15 יידישע מאנדאטן. דאס יידישע בענדין איז אין זיין רוב געבליבן טריי דער נאציאנאלער פאן און בייּ די וואלן גע־שטימט פאר די קאנדידאטן מיט אן אויסגעשפראכענעם ציוניסטישן פרצוף.

דער „נס" פון „בונד" אין בענדין און אין גאנץ זאגלעמביע בכלל — איז נישט געשען. באקומענדיק אין אלע זאגלעמביער גרעסערע שטעט 3 מאנדאטן טראץ דער ריזיקער וואל־קאמפאניע, אויסהאלטנדיק ספעציעל עטלעכע „וואלספעצן"... דארט, וווּ דער יידיש־געזעלשאפט־לעכער באדן איז אויפגעאקערט און באזייט מיט נאציאנאל־באווסט־זיניקע זאמען — דארט איז נישטא קיין פלאץ פאר יעטוועדער מוחות־פארטעמפונג ביי די נאיווע, פאליטישע שוואך־אריענטירטע ווייּלער...

די געזעלשאפט „ארט" ביי דער ארבעט

די נייע פארוואלטונג פון דער געזעלשאפט „ארט" אין בענדין האט אפגעהאלטן די ערשטע זיצונג, אויף וועלכער עס איז געווען געוואהלט פאלגענדיקער פרעזידיום: פרעזעס — פרוי פאראדיס־טאל, וויצע פרעזעס — בנימין גרויבארט, קאסירער — נאט־איל, סעקרעטאר — צוקערקאנדל.

פון לערער פאריין

די טעג איז פארגעקומען אין בענדין אן אלגעמיינע פארזאמלונג פון יידישן פראפעסיאנעלן לערער־פאריין. אויף דער פארזאמלונג זענען באהאנדלט געווארן פארשידענע אקטועלע פראגן און עס איז אפגעגעבן געווארן א באריכט פון לעצטן לערער־צוזאמענפאר אין ווארשע. עס איז אויסגעווייּלט געווארן פאלגענדיקע פארוואלטונג: בערקאוויטש, הארוויטש, שוואנענפעלד, קאר־לין און פערלמוטער. פארטרעטער: אייזענבערג און אלחנן זידער.

*

זומער־קאלאניעס פון „גורדוניה"

לויט דער שטענדיקער טראדיציע האט אויך הייּ־יאר (1939) דער ראיאן־קאמיטעט פון „גורדוניה" ארגאניזירט א זומער־קאלאניע, וועל־כע וועט פארקומען אין רייטשע, וואס ליגט אין די בעסקידן־געבירג. די קאלאניע וועט קאנצעטרירען העכער צוויי הונדערט יונגע גאר־דאניסטן פון אלע ארגאניזאציעס אין זאגלעמביע.

לויט דער פארזיכערונג פון דער הנהגה הראשית, וועט זיך אין דער מושבת־קיץ באטייליקן דער ארץ־ישראל שליח קויפצ'ה אייזן פון משמר השרון אין עמק חפר. אויך רופט ארויס צופרידענהייט די באטייליגונג פון פאטראנאט־מיטגלידערין, פרוי מרים ליוועך. עס וועט זיך אויך באטייליקן א ספעציעלער אינסטרוקטאר פון „מכבי", אזוי דאס די הייּערייקע קאלאניע פון „גורדוניה" פארזיכערט פאראויס צו זיין א דערפאלגרייכע.

*

פון „ברית החייל"

זונטאג פארמיטאג איז פארגעקומען א טרויער אקאדעמיע לכבוד דעם אנדענק פון פאלקס־העלד, שלמה בן־יוסף זיל. די סצענע איז געווען דעקאריירט מיט א גרויס בילד פון אומגעקומענעם קדוש. ארום דעם בילד — בית"רים מיט פאנען. די אקאדעמיע האט געפירט זיגמונד שערער. מיט רעדעס זענען אויסגעטרעטן ד"ר שטערנבערג און אליעזר שאסטאק פון ארץ ישראל.

דער בענדינער „ברית החייל" מאכט אלע הכנות צו דעם פייער־ליכן סיום פון ספר התורה אויפן נאמען פון זאב זשאבאטינסקי.

דער ספר וועט געפירט ווערן פון אייגענעם לאקאל אין דער גרויסער שטאט־שול, מיט פאראד און ארקעסטער, וווּ עס וועלן אויסטרעטן מיט פייערלעכע רעדעס מעניני דיומא הרב גראסמאן פון בענדין און הרב כמיידעס פון קאטאוויץ.

*

אפרי־באנאטאריום פאר חלוצים

(וויכטיקער אויפטו פון בענדינער קיבוץ)

שטיל, אן רעש און אן טומעל, האט דער חלוצישער קיבוץ אין בענדין אויפגעשטעלט א וויכטיקן אנשטאלט: אן אייגענעם אפרי־סאנאטאריום אין אלקוש. אין א נייּ געבויטן הויז, הארט ביים וואלד, אין פרעכטיקע לימטיקע צימערן געפינט זיך א סאנאטאריום פאר זעכצן מיטגלידער פון חלוצישן קיבוץ.

מידע, פארהאראוועטע, אנגעוואקסע מיט רויך און מיט שעדיקער לופט קומען אהין די חלוצים, וווּ זיי פערברענגען עטלעכע וואכן, רוהען זיך אפ פון זייער ארבעט, פארבעסערן זייער געזונט־צושטאנד און פריש און מונטער קערן זיי זיך צוריק צו זייער טאג־טעגלעכער ארבעט. אט אזוי האט דער בענדינער קיבוץ געלייטט איינע פון זיינע וויכטיקסטע אויפגאבן: די זארג פארן געזונט צושטאנד פון זיינע מיטגלידער.

דאס סאנאטאריום וועט אנגעפירט דורך חברות פון קיבוץ און

געפינט זיך אונטער דער אויפזיכט פון אלקושער דאקטאר, איינ־האר, וועלכער ערטיילט דעם בית־הבראה אומזיסט מעדיצינישע הילף.

דער פאטראנאט פון קיבוץ האט א דאנק דער מי פון פרעזעס פירסטענבערג געשאפן די מיטלן אויף די ערשטע אייניריכטונגען.

*

א ראיאן־באראטונג פון די חלוצישע יוגנט־ארגאניזאציעס

דעם צווייטן טאג שבועות נאך מיטאג, איז פארגעקומען אין בענדין א ראיאן באראטונג פון אלע קיבוצים און חלוצישע יוגנט־ארגאניזאציעס אין זאגלעמביע.

אין נאמען פון מרכז החלוץ האט זיך באטיליקט א. זאדער־נאוסקי פון ארץ־ישראל.

אויפן סדר־היום זענען געשטאנען די פראגן, וואס האבן צו טאן מיט דעם 20־יעריקן יובל פון החלוץ (1918—1938) און מיט די ארבעטן פון די ארגאניזאציעס און זאגלעמביער קיבוצי־הכשרה.

צוויישן אנדערן איז באשלאסן געווארן: 1) פייערן מיט פאר־שידענע אימפרעזן דעם 20 יעריקן יובל פון החלוץ, 2) אויסבויען יעדער שטאט און שטעטל חלוצישע סניפים, 3) מאביליזירן די יוגנט פאר די קיבוצים, 4) פארשפרייטן די יובל אויסגאבען: „העתיד", „ידיעות" און אנדערע, 5) ארויסגעבן א זאמעלבוך פון לעבן און טעטיקייט פון די ציוניסטישע יוגנט־ארגאניזאציעס אין זאגלעמביע.

צום סוף איז פייערלעך באשלאסן געווארן איינשרייבן דעם החלוץ אין „ספר הזהב" פון קרן־הקימת לישראל. עס איז דער כבוד פון זאגלעמביע צו פאריבקן דעם 20 יעריקן יובל פון החלוץ אין „ספר הזהב", ווייל בענדין איז געווען דאס וויגעלע פון דער חלוצישער באוועגונג און פון דאנען האבן זיך תמיד געלאזן מיט אלע עליות די ערשטע חלוצים־גרופעס אויפן וועג קיין ארץ־ישראל.

עס איז געווייזלט געווארן א ראיאן־סעקרעטאריאט פון פאלקענדן צוזאמענשטעל: מארוטשיק (קיבוץ בענדין), שלאמעק צימערמאן („גורדוניה" בענדין), שפרינגער („פרייהייט" בענדין), באליצקי („השומר הצעיר", דאמברואוא) און אליעזר (קבוצת הכשרה, „גורדוניה", סאסנאוויץ).

*

אקאדעמיע פון „צעירי אגודת ישראל" אין בענדין

אין קינא „נאוואשטשי" איז פארגעקומען אן אקאדעמיע געווידמעט צוויי דער צוואנציק־יעריקער עקזיסטענץ פון „צעירי אגודת ישראל" אין פוילן.

די סצענע איז דעקאריירט מיט די בילדער פון די העכסטע מלוכה־מענער און פון די רבנים שפירא און ר' צבי חנוך לעווין ז"ל. דער זאל איז נישט קשהדיק באצעצט. דער רוב אבער זענען נישט קיין צעירים, נאר זקנים, עלטערע חסידישע יידן.

די אקאדעמיע עפענט דער ראבינאט־סעקרעטאר ה' הערצ־בערג, און אויף זיין פארשלאג ווערן באערט די קדושים פון ארץ ישראל. דאן קומען פאר באגריסונגען. אין נאמען פון דער ארטיקער ארגאניזאציע באגריסט אין העברעאיש ה' ווייצמאן, אין נאמען פון בענדינער ראבינאט — ה' הירש נחמן מיימאן.

א שיינעם רעפעראט האלט דאן דער קאטאוויצער רב פאגעל־מאן, וועלכער וויזיט אן אויף די נייע ישובים אין ארץ ישראל א דאנק די העראישע מעשים פון די חלוצים. דער יידישער רענטאמט — זאגט דער ראבינער — איז געקומען א דאנק דעם, וואס דער ווינטש פון שיבת ציון ווערט דורכן רעליגיעזן ייד דערמאנט דריי מאל אין טאג, וואס עס האט געגעבן בטחון דעם יידישן פאלק ביזן היינטיקן טאג.

אין נאמען פון צענטראל קאמיטעט באגריסט ה' קראנגראד. ס'רעדען נאך דער סאקאליקער רב און ה' בינענשטאק פון דער סאסנאוויצער ארגאניזאציע.

די שלוס רעדע האלט ה' פערלעגער און מיטן זינגען „הקבצו" ווערט די אקאדעמיע געשלאסן.

*

פון דער „מוזע"

פרייטיק און שבת קומען פאר אין לאקאל פון דער „מוזע" מוזיקאליש־וואקאלישע אונטן. אין פראגראם איז פארגעזעהן אן אויפטריט פון פאלק־כאר אונטער דער לייטונג פון מענדל קאנער און א גאנצע ריי ערשטקלאסיקע קאמפאזיציעס פון יידישן מוזיק־אוצר, א קלאוויר־רעסיטאל און דער דראמאטישער קרייז ווערט אויספירן אייניקטערס. מוזיקאלישע און כאראלע רעציטאציעס, רעזשיסירט דורך א קאלעגיום.

די „מוזע", וועלכע האט זיך שוין נישט לאנג באווייזן פארן ברייטן עולם, מאכט איצט א פרווו אייניצוארדענען אויף א מיניאטור־אופן קינסטלערישע אונטן, זאראפעלטיק צוגעגרייט אונטער א פאכמענישער אויפזיכט, וואס עס איז וועדט צו באגריסן.

ס'איז צו האפן, אז די „מוזע", וועלכע נעמט זיך ווידער צו אן ענערגישער קינסטלערישער ארבעט ווי א מאל, וועט געווינען די סימפאטיע פון דער שטאט און אירע אונטן וועלן וועדן רייך באזוכט.

אין צוזאמענהאנג מיט דער אקארשט נישט־לאנג פארגעקומענער ערשטער יאריייט פון באקאנטן טעאטר־רעזשיסער דוד הערמאן, וועלכער האט געהאט גרויסע פארדינסטן פאר דער „מוזע", איז פארגעקומען אן אקאדעמיע, אויף וועלכער עס האבן געריידט וועלווילע רעכניץ און ל. קאנער. עס זענען אויך פארגעקומען רעצי־טאציעס פון יידישע קלאסיקער.

*

פון „תפארת ישראל"

דער זאל פון „מזרחי" באקומט א יום־טובדיקן אויסזען. עס קומט אער די פייערונג אונטערן נאמען „שמחת התורה" איינגעארדענט דורך דער ני׳ געשאפענער „תפארת ישראל", וועלכע עס האבן געגרינדעט האנטווערקער, שאפנדיק א הילפס־קאסע און איצט א ספר התורה פאר דער געזעלשאפט.

די שמחה איז געפראווט געווארן מיט אלע פיטשעווקעס, אפילו מיט בדחנים. עס איז בין־השמשות. דער שיין דעקאריירטער און באלויכטענער זאל איז פול מיט חברים. אט לויפט איינער פון די ארדנער, וועלכער רופט אויס: מוזיק, דער רב גייט!

עס קומט הרב גראסמאן מיט זיינע מקורבים. דער ארקעסטער שפילט א „ברוך הבא". די נעסט זעצן זיך ארום די לאנגע געדעקטע מיט כל־טוב טישן, און די חגיגה הייבט זיך אן.

דער גרינדער פון „תפארת ישראל" און הויפט ארגאניזאטאר משה דריטער שפענט די פייערונג און איז מכבד דעם הרב הגאון ר' יצחק אייזיק גראסמאן מיטן פארזיץ. דער צווייטער הויפט־מחותן פון דער שמחה דוד וואלדערמאן באגריסט אין העברעאיש, און דער־קלערט די באדייטונג פון דער דורך זיי געשאפענער חברה א. נ. „תפארת ישראל".

פרעזעס פון האנטווערקער פארבאנד גאלדשטיין דריקט אויס אין זיין באגריסונגס־רעדע דעם וווינטש, אז מיט „תפארת ישראל" זאל

נאך מער פארשטארקט ווערן דער אחדות צווישן די יידישע בעלי־מלאכות.

אין נאמען פון לעדער־צעך באגריסט דער סטארשי יוסף טוכ־שניידער, און דאן ווערט ערטיילט דאס ווארט דעם הרב גראסמאן. די הקדמה פון זיין רעדע איז געווען דער טויט־אורטייל אויף דעם יידישען בחור אין ארץ ישראל, שלמה בן יוסף ז״ל, וועלכער האט זיך מקריב געווען פאר ציון אידעאל. ניין — רופט אויס דער רב מיט פאטאס — דאס יידישע פאלק איז גרייט צו ברענגען קרבנות פארן בנין הארץ, און קיין שום עקזעקוציעס וועלן אונז נישט אפשרעקן!

דאן רעדט דער חשובער רב וועגן פרעמדער און יידישער קול־טור, וועגן יידישע גייסטער וואס האבן געשאפן קולטור־ווערטן פאר אלע פעלקער, א חוץ פארן אייגענעם פאלק. ער רעדט אויך ארום ברייטער די באדייטונג פון דער איצטיקער שמחה מיטן שרייבן א ספר התורה דורך דער „תפארת ישראל".

דער ספר ווערט מחנך, דער ארקעסטער שפילט א „פריילעכס" און דער עולם כאפט א ריקודל מיט די ספרי תורות. נאכן אפזאגן דורכן חזן קלאגסבאלד „לדוד מזמור" ווערט דער רוחניותדיקער טייל פארענדיקט.

דאן קומט פאר די משתה, מען טרינקט „לחיים" און מען איז פריילעך. געוויילט דעם עולם האבן דער חזן, זינגענדיק הארציקע פאלקס־לידער און דער באקאנטער בדחן יצחק ראזענצווייג, דערציילנדיק סאטירישע מעשהלעך.

אין אלגעמיין איז די שמחה, וואס האט זיך פארצויגן ביזן גרויען טאג אריין, געווען זייער א געלונגענע. אין דער היינטיקער צייט, ווען דאס יידישע לעבן איז אזוי פינצטער אין גלות, איז אזא שמחה א גייסטיקע דערקוויקונג.

*

פון האנטווערקער פאריין

אין נייעם לאקאל פון יידישען האנטווערקער־פאריין איז פאר־געקומען א גרעסערע זיצונג מיט דער באטייליקונג פון דער פארוואל־טונג, פון שניידער־צעך און איינגעלאדענע מיטגלידער. פרעזעס משה קייזער רעדט וועגן דער טעטיקייט פון פאריין אין דער צוקונפט. עס אנטוויקעלט זיך דאן א דיסקוסיע, בעת וועלכער אברהמטשע קליינמאן טראגט אריין א פארשלאג צו גרינדען אַן אָן־פראצענ־טיקע ליי־קאסע פאר די מיטגלידער. דער פארשלאג־געבער שפענדעט באלד הונדערט זלאטעס. דעם ביישפיל טוען נאך אנדערע, און אויפן ארט ווערט געזאמלט א סומע פון דרייהונדערט זלאטעס. עס ווערט צו דעם צוועק געשאפן א קאמיסיע פון קליינמאן, ראטמאן, גרינוואלד און לעשניצקי.

די ווייטערדיקע באשלוסן זענען געווען: צו גרינדן א „מנין" ביים פאריין; בקשר מיט דער נאענסטער אלגעמיינער פארזאמלונג זאל די פארוואלטונג זיך ווענדען צו די חברים, אז זיי זאלן ווערן אקטיווע מיטגלידער; די ראטמענער גרינוואלד און משה האמ־פעל זאלן דיזשורירן יעדן טאג א שעה אין לאקאל פון פאריין, כדי אויפצונעמען אינטערעסאנטן.

*

ידיעות פון „התאחדות"

דעם ערשטן טאג שבועות איז פארגעקומען אין אייגענעם לאקאל א באראטונג פון אלע מיטגלידער מיט דער באטייליקונג פון גענעראל־סעקרעטאר פון דער ציוניסטישער ארבעטס פארטיי „התאחדות" אין פוילן, יצחק פייגענבוים.

די באראטונג עפענט שלאמעק צימערמאן. דער שליח פון צענטראל־קאמיטעט, פייגענבוים, רעדט ברייטער ארום די לאגע אין ציוניזם און אין ארץ־ישראל, ווו עס קומען פאר שוין דאס צווייטע יאר אומרוען מצד די אראבער קעגן יידישן ישוב, וואס שטייט העלדיש אויף דער וואך, אפשטויסענדיק אלע אטאקעס פון דעם שונא, וועלכן מיר וועלן באשטימט בייקומען און דאס לאנד ווייטער בויען ביז צום ענדגילטיקן נצחון.

דער רעדנער רעדט אויך וועגן דעם מצב פון יידן אין דער גארער וועלט און ספעציעל אין פוילן, אין צוזאמענהאנג מיט די באקאנטע דרייצען באשלוסן פון „אָזאָן", וואס זענען געווענדעט קעגן יידן.

אין זיין רעדע שטעלט ער זיך ברייטער אפ אויף דער באדייטונג פון דער פראקלאמירטער אקציע דורכן קרן קימת לישראל „הגלילה", וועמענס ציל ס'איז אויסצוקויפן וואס מער ערד אין גליל־טייל פון ארץ־ישראל.

נאך א שמועס אין וועלכן עס באטייליקן זיך פיל חברים און נאך א גענויער אינפארמאציע וועגן א ריי ארגאניזאציאנעלע ענינים, ווערט די באראטונג געשלאסן.

בקרוב קומט קיין בענדין דער באקאנטער וועלט־רייזענדער און טאלאנטפולער רעדנער און זשורנאליסט ד״ר חיים שאשקעס, וועל־כער וועט האלטן אין קינא „שוויאַטאָוויד" א רעפעראט אויף דער טעמע: „צווישן יידן אין בבל און אין פערסיען".

צומארגנס נאכן רעפעראט וועט פארקומען אין לאקאל פון „הת־אחדות" אן אויפנאמע לכבוד דעם חשובן גאסט, וועלכער געהערט צו דער „התאחדות"־באוועגונג. דער גאסט וועט איינשטיין ביים „הת־אחדות"־עסקן משה ראזענקער.

— אין צוזאמענהאנג מיט דעם פינפטן יארצייט פון אזוי יונג טראגיש אומגעקומענעם, ד״ר חיים ארלוזורוב זכרונו לברכה, וועט פארקומען אן אקאדעמיע געווידמעט זיין טייערן אנדענק. וועגן זיין לעבן און שאפן וועט ארויסטרעטן: ישראל זעלצער פון ווארשע, מיטגליד פון צ. ק. „התאחדות" און ההנהגה הראשית פון „גורדוניה" אין פוילן.

— ווי עס איז שוין געווען געמאלדן, ווערט דורך דער „התאחדות" אין בענדין אויך היי־יאר איינגעארדענט א זומער־קאלאניע פאר מיט־גלידער, פריינט און סימפאטיקער. די קאלאניע וועט זיך געפינען אין שטשירק און וועט דויערן דריי וואכן. דער אפצאל 65 זלאטעס. מיט דער קאלאניע וועט אנפירן א מיטגליד פון מרכז. איינשרייבונגען — אין סעקרעטאריאט פון דער פארטיי, קאלאנטאיא 24.

— בקשר מיט די נאענסטע שטאט־וואלן צום שטאט־ראט און צום ציוניסטישן קאנגרעס, וואס זאלן פארקומען זומער, 1939, קומט פאר א גרעסערע חברים פארזאמלונג מיט'ן פאלגענדן סדר היום: שקלים־אקציע, הכנות צו די שטאט־ראט וואלן און לופט־שוץ הלוואה.

*

די פסח אקציע פון דער קהילה

די קהילה, רעכנענדיק זיך מיט דער שטארקער נויט פון דער יידישער באפעלקערונג, וואס האט זיך היי יאר, 1937, פארגרעסערט, האט אסיגנירט העכער צוועלף טויזנט זלאטעס פאר דער קמחא־אקציע, א חוץ די געלטער, וואס זענען געשאפן געווארן דורך פריוואטע שפענדונגען ביי די פארמעגלעכע שטאטישע איינווינער.

די געזאמעלטע געלטער זענען שוין צעטיילט געווארן דער ארימער יידישער באפעלקערונג. מיט דער אקציע האט אנגעפירט פרנס דוד סקאצילאס.

פון דער „קאמערץ קאסע" אין בענדין

אין לאקאל פון סוחרים פאריין איז פארגעקומען די יערלעכע אלגעמיינע פארזאמלונג פון דער „קאמערץ־קאסע".

די פארזאמלונג עפענט ה' מאטל גאלד מיט א אייניליטונגס־רעדע און שלאגט פאר אלס פארזיצער דעם פרעזעס פון ראט. פינ־קוס. אין פרעזידיום ווערן אייניגעלאדן: א. ד. באלימאוסקי, בנימין גרויבארט און דער דעלעגאט פון רעוויזיאנס־פארבאנד אין וואַרשע, שפינדלער. אלס סעקרעטאר — פ. בלייך.

נאכן לייענען דעם פראטאקאל פון דער לעצטער אלגעמיינער פארזאמלונג דורכן וויצע־פרעזעס מ. גערטנער, ווערט איבער־גענעבן דער טעטיקייטס־באריכט, פון וועלכן עס שטעלט זיך ארויס, אז טראץ די גלגולים, וואס די באנק האט אדורכגעמאכט במשך פון די לעצטע חדשים, איז דאך דער קיום פון דער באנק א געזיכערטער.

פון בילאנס שטעלט זיך ארויס, אז דער אומזאץ פון יאר 1938 באטרעפט אן ערך פון זיבען מיליאן זלאטעס.

*

אלגעמיינע פערזאמלונג פון דער „דיסקאנט באנק"

פרעזעס פון אויפזיכט־ס־ראט ה' גרשון רעכניץ עפנט די פערזאמלונג, און נאכן באגריסן דעם פארשטייער פון דער צענטראלע ה' שפינדלער לאדט ער איין צום פרעזידיום די ה"ה: אדוואקאט ד"ר ראמעק רעכטמאן, ש. מושינסקי און ראזענבלום אלס סעקרעטאר.

נאכן לייענען דעם לעצטן פראטאקאל דורך ה' מ. קאנער, באשטעטיקט ה' שפינדלער אין נאמען פון רעוויזיאנס־פערבאנד דעם באריכט פון וועלכן עס שטעלט זיך ארויס, אז די באנק האט זיך בעדייטנד אנטוויקעלט, די צאל מיטגלידער איז א סך געשטיגן, אומזאץ פון אינקאסא באטרעפט אנדערטהאלבן מיליאן זלאטעס און דער עיקר — ס'איז דא אן עודף אין די הכנסות.

עס אנטוויקעלט זיך א דיסקוסיע אין וועלכער ס'בעטיליקן זיך: באלימאוסקי, קאנער, סטאפניצקי, י. רוס. גוטענ־שטיין, נ. לאנדענער, ד"ר רעכטמאן, סאנדצק פער־שטענפעלד א. אנד.

עס ווערט אויסגעדריקט אבסולוטאריום דער אפטרעטענדער פאר־וואלטונג און ראט. צוליב דער שפעטער שעה ווערן די וואלן אפגעלייגט אויף צוויי וואכן.

*

פון קרן קימת לישראל

אין אונזער שטאט איז פראקלאמירט געווארן די „הגלילה" אקציע פון קק"ל. אין שייכות מיט דעם זענען גרעקומען קיין בענדין די ד"ר משה קליינבוים, אברהם הארצפעלד און פרוי אסתר קאפ־לאן.

אין דעם דאזיקן ענין איז פארגעקומען אין לאקאל פון וויצא א קאנפערענץ מיט דער באטייליגונג פון די חשובע געסט, פארשטייער פון דער יידישער אגענץ און פון אלע ציוניסטישע גרופירונגען.

שבת־צו־נאכט קומט פאר א פייערלעכער „טיי־אוועגט" אין זאל פון יתומים־הויז, אויף וועלכן ס'ווערט פייערלעך פראקלאמירט ווערן די אקציע. מיט א רעפעראט ווערט אריסטרעטען דער ווארט־מייסטער און ציוניסטישער מנהיג ד"ר משה קליינבוים.

פון קליינהענדלער פאריין

דער קליינהענדלער פאריין האט אינטערווענירט ביי דער שטייער־מאכט אין דער פראגע פון דער הויכער אויסמעסטונג פון דעם אומזאץ־שטייער.

אין רעזולטאט פון דער אינטערוועניע האט דער נאטשעלניק פון שטייער־אמט פארלאנגט, אז מען זאל אים צושטעלן א ליסטע פון די באעזולהטע סוחרים, און אויב זיי זענען טאקע באעזולהט געווארן, וועלן זיי באריכטיזכט ווערן.

אין צוזאמענהאנג מיט דער נייער פאראדנונג ווערן צענניקעס מיט איינהייטלעכע פריזין, האט א דעלעגאציע קאנפערירט מיטן סטאראסטא און אים קלארגעמאכט, אז דער ענין פון צענניקעס איז זייער קאמפליצירט, ווייל עס איז נישט פעסטגעשטעלט וועלכע אר־טיקלען קענען דערקלערט ווערן אלס לוקסוס און וועלכע פון ערשטן געברויך.

דער סטאראסטא האט ענגעמען אין אכט די אויפקלערונג און צוגעזאגט, אז אין דער פראגע וועט ער רופן א קאנפערענץ פון פאר־שטייער פון דער האנדעלסקאמער פון יידישע און פוילישע סוחרים פאריינען, כדי צו הערן זייער מיינונג.

צום 7־טן לאנדעס־צוזאמענפאר פון די קליינהענדלער פאריינען, וואס קומט פאר אין וואַרשע זענען דעליגירט געווארן פון בענדינער פאריין: גרשון רעכניץ, דוד גוטענשטיין, וואלף מערין, י. רוס, און ה. באלימאוסקי.

*

צווישן די קהילה פרנסים

צוליב דעם וואס דער געזעלשאפטלעכער טויר דאזאר אהרן האמפל פון די רעכטע פועלי ציון־צ. ס. האט זיך איבערגעצויגן קיין סאסנאוויץ, איז ווידער אקטועל געווארן די אלטע פראגע, ווו דארף אנגעהערן דער ציוניסטישער דאזאר נטע לאנדענער: אין קהילה־ראט אדער אין דער פארוואלטונג?

די „אגודה" פראקציע פון דער קהילה וויל דורכאויס, אז נטע לאנדענר זאל אריין אין דער פארוואלטונג, כדי „פטור" צו ווערן פון אים אין ראט, ווו ער טרעט ענערגיש ארויס אין נאמען פון זיין ציוניסטישער פראקציע, צוליב וואס טאקע די „אגודה"־יסטן זענען פון דעם בכלל נישט צופרידן.

אין דער פראגע האט דאזאר לאנדענר זיך צעווענדעט צום סטא־ראסטא, וועלכער האט נאכאמאל אפראבירט זיין דעציזיע, וואס ער האט אין זיינער צייט ארויסגעגעבן, לויט וועלכער לאנדענר בלייבט א מיטגליד פון קהלה־ראט.

*

פון „לינת החולים"

די געזעלשאפט „לינת־החולים" אין בענדין איז כמעט די איינציקע אינסטיטוציע, וואס מאכט א וויכטיקע ארבעט און קלאפט נישט יעדן מאנטיק אין דאנערשטיק מיט דער צדקה־פושקע. אחוץ די חודשלעכע סטאבילע אפצאלונגען איז די יידישע באפעלקערונג נישט בעלאסטעט דורך דער אינסטיטוציע, וואס פירט אן א שפיטאל און אנדערע נוצ־לעכע אויפגאבן לטובת דער יידישער שטאט.

דערביבער איז זייער וויכטיק, אז די גאנצע באפעלקערונג זאל שטיצן מיט א ברייטער האנט און בייטראגן בתשואת־חן גרעסערע שפענדונגען לטובת דעם „נאלעפקע"־פארקויף, וואס די געזעלשאפט פירט איצט אדורך. שטיצט׳זשע דעם „לינת־החולים"!

פון דער געזעלשאפט „פריינט פון העברעאישן אוניווערזיטעט אין ירושלים"

אויף א ספעציעלער זיצונג אונטערן פארזיץ פון פרעזעס שמעון פירסטענבערג, האט די פארוואלטונג באשלאסן אדורכצופירן א וועריבירונגס אקציע פון מיטגלידער פון דער דאזיקער געזעלשאפט אין בענדין.

עס איז צו האפן, אז דער רוף פון דער געזעלשאפט וועט געפונען, דווקא אין איצטיקן מאמענט, וועו דער העברעאישער אוניווערזיטעט איז בארופן צו דערפילן אזא וויכטיקע ראל פאר דער יידישער יוגנט. דעם וואראמסטען אפקלאנג, און די צאל מיטגלידער וועט בלי שום ספק פארדאפעלט ווערן.

אויף דער זעלבער זיצונג האט די פארוואלטונג באשלאסן צו אנערקענען סובוועניצן צו 500 זלאטעס פאר צוויי מאטוריסטן פון דער יידישער גימנאזיע, כדי זיי צו דערמעגלעכן דאס שטודיום אין ירושלים.

די פארוואלטונג טיילט מיט אלע פארבאנדענע אוניווערזיטעט טערמין פון די איינשרייבונגען אויף דעם העברעאישן אוניווערזיטעט אין דעם אקאדעמישן יאר 1939/40 וועלן געשלאסן סוף אפריל.

*

וועגן דער ארדענונג אויף דער „גורקא זאמקאווא" אזן אין פארק

די שיקאנעס און פיזישע פארלעצונגען מצד קריסטלעכע גאסן־יונגען קעגן יידן אויף דער „גורקא זאמקאווא" און אין פארק — קומען פאר אלס אפטער. עסקנים און שליחי צבור זענען מחויב צו אינטער־וועניין וווּ מ'דארף, אז די רו פון די יידישע באזוכער אויף די דערמאנטע אפרי־ערטער זאל נישט געשטערט ווערן און אז די יידישע יוגנט, וועלכע קומט אהין פארברענגען עטלעכע שעה אויף דער פרייער לופט, זאל נישט אומקערן זיך א היים מיט צעבלוטיקטן קאפ, ווארום אזעלכע עטלעכע פאקטן זענען באמת פארגעקומען.

אט איז ווידער צו פארצייכנען א פאל פון נידעריקער באליי־דיקונג קעגן יידישע יוגנטלעכע, דאס מאל מצד די ארדנערס אין פארק, וועלכע האבן זיך דערלויבט צו זידלן בעת דעם פייערלעכן ראפארט פון זאגלעמביער „הנוער הציוני", וואס האבן דארט אפגע־האלטן זייער „קאלאניע טאג", מיט אזעלכע „פערלדיקע" אויסרופן: „מ'האט אייך פון דייטשלאנד פארטריבן — קומט איר דא אהער? מ'וועט אייך פון דאנען אויך פארטרייבן, ווייל איר זייט אונז דא אויך איבריק!"...

די יידישע דערצו בארופענע עסקנים אין בענדין, און אין דער ערשטער ריי די ראטמענער, מוזן זאגן דאפאר, אז ס'זאלן ווערן אגגרעסמען פון געהעריקע מיטלן פאר צוריקשטעלן די ארדענונג לגבי אלע איינווינער פון אונזער שטאט אן יעדע אויסנאם.

*

אנטיסעמיטישע „בלימעלעך"

אויף דער באלעבסטער מאַאַכאַווסקע גאס, נאענט ביים סקווער, האבן זיך באווייז אויפשריפטן מיט קדוש לבנה אותיות: „זשיד — ווירוּ פאלסקי!" („א ייד איז דער שונא פון פוילן!").

אין דער אנטיסעמיטישער צייטונג „גאניץ ווארשאווסקי" איז אפגעדרוקט א בריוו פון „זוויאזנעק פאלסקי" אין זאגלעמביע, מיט א הייסן אפעל צו די דירעקטארן פון די מיטל־ און פאוושעכנע־שולן, אז זיי זאלן די יידישע שילער אוועקזעצן אויף באזונדערע בענק, אפגעזונדערט פון דער קריסטלעכער יוגנט.

„מיר גלויבן — וועלט געזאגט אין בריוו — אז איר, הערען דירעקטארן, וועט אונזער הייסן בקשה דערפילן, כדי מיר זאלן נישט זיין געצוווּנגען זיך צו וועגן וועגן דעם דירעקט צו דער שול־יוגנט!".

— פירושים זענען איבריק.

*

אַן עליה־פּאַנד פאר זאגלעמביער חלוצים

ביי פארשידענע געגעלגנהייטן דעקלאמירט מען כסדר וועגן אונ־זערע פיאנערן, וועגן זייערע גרויסע לייסטונגען פארן ארץ ישראל אויפבוי און באזונדערס וועגן זייער אפפערוויליקייט און קרבנות־גרייטשאפט, וואס מען זעט דאס טאקע אין די 3 יארן טעראר אין ארץ ישראל, 1939/36.

אויף יעדער פארזאמלונג דערציילן מיר וועגן די העלדענטאטן פון די חלוצים, וועלכע שטייגן אויף דער וואך ביים פארטיידיקן די דערארבערטע פאזיציעס אין לאנד פון אונזער צוקונפס און וועגן נייע דערארבערונגען און דערגרייכונגען פארן יידישן פאלק.

ווי איז אבער די באציאונג פון דער נאציאנאלער געזעלשאפט צו אונזערע חלוצים אין די זאגלעמביער קיבוצים, אויף דער הכשרה, אויף דער פארבערייטונגס־סטאציע צו ארץ ישראל? מיר מוזן, ליידער, פעסטשטעלן, אז מיט קיין איבעריקער זארגפעלטיקייט וועלן אונזערע חלוצים נישט באהאנדלט פאר זייער עליה מצד דער יידישער גע־זעלשאפט.

מען דארף גענדענקן, אז דאס זענען דאך די צוקונפטיקע העלדן, די וועלכע שאפן דעם וווּנדערלעכן פאלקס־עפאס אין ארץ ישראל, דאס זענען דאך די זעלבע חלוצים, וועלכע האבן אין די לעצטע יארן פון קאמף און אויסדויער, גבורה און קרבנות־גרייטשאפט, אויסגע־צויבערט די לעגענדע פון חניתא, מעלה־החמישה, רמת־הכובש און צענדליקער אנדערע וווּנדערבארע ישובים.

צו וויסט אבער די נאציאנאלע געזעלשאפט אין וואס פאר א שוועריע מאטעריעלע און מאראליש־גייסטיקער אנשטרענגונג קומט אויס צו לעבן אונזערע חלוצים אויף דער הכשרה? עס געהערט כמעט צו די זעלטענסטע דערשיינונגען — באקלאגן זיך די אנפירענדע חברים פון א הכשרה קבוץ — צו דערגריכן א נייע ארבעטס־פאזיציע פאר א חלוץ ביי א יידישן ארבעטס־געבער מיט, זעלבסטפארשטענד־לעך, זעלטענע אויסנאמען.

אויך כדי צו פארלייכטערן די חלוצים זייער עליה קיין ארץ ישראל — וועלט גארנישט געטאן. היינט צו טאג שטייגן גרייט עטלעכע צענדליק חלוצים אין יעדן זאגלעמביער הכשרה־קיבוץ צו עליה, צו הגשמה — און זענען נישט ביכולת עולה צו זיין, צוליב'ן פעלן פון די נויטיקע געלד־מיטלען דערצו.

ווי זאל מען דאס פארשטיין? ווי זאל אזא אינדיפערענטע בא־ציונג מצד אונזער געזעלשאפט צו די חלוצים־קאנדידאטן אויף עליה אנגערופן ווערן?

עס מוז ווערן געשאפן א גרעסערער געלט־פאנד, וואס זאל דער־מעגלעכן די אלע חלוצים עולה צו זיין און קענען פארווירקלעכן די שטרעבונגען, פאר וועלכע זיי האבן זיך במשך פון יארן מכשיר געווען. לאמיר עס געדענקן און דערפילן!

אדוואקאט שטייגער משפט־זיך מיט אן ענדעקישן אדוואקאט

דער אדוואקאט שטייגער (וועלכער איז בשעתו געווען אזוי באריכמט צוליב זיין פראצעס אין וועלכן ער איז באשולדיקט געווארן אין וואַרפן א באמבע אויפן מלוכה פרעזידענט, וואיטשעכאווסקי — 5־טן סעפטעמבער 1924 — און איז באפרייט געווארן), האט אנגעקלאגט אין גריליט דעם ענדעקישן אדוואקאט פאזאווסקי, וועלכער האט אין זיין רעדע אויף א געוויסן פראצעס געזאגט: „שטייגער, וועלכער האט אויסגעפירט אן אנפאל אויפן מלוכה־פרעזידענט, איז אויף דער פריי און מיין קליענט, וועלכער איז באגאנגען א פאטריאטישן טאט — זיצט אין תפיסה". צוליב די דאזיקע ווערטער האט שטייגער אים אנגעקלאגט אין גריכט.

*

(באמערקונג פון דער רעד.: מאגיסטער סטאניסלאוו שטייגער האט זיך נאכן באקאנטן פראצעס אין לעמבערג, 1925, „בייליסיאדע" אין א צווייטער אויפלאגע) באזעצט אין בענדין, און נאכן ענדיקן זיין שטודיום געווארן דארט טעטיק אלס אדוואקאט און ציוניסטישער עסקן. ער איז אומגעקומען מיט אלע בענדינער יידן).

וועגן אלטן בית־הקברות אויף זאוואלע גאס

אין דער בענדינער סטאראסטווא איז פארגעקומען א קאנפערענץ מיטן אנטייל פון דער קהלה און רבנות, אויף וועלכער ס'איז באטראכט געווארן די פראגע פון בית־הקברות אויף דער זאוואלע גאס, וואס הארמאניזירט נישט מיטן שיינעם אויסזען פון דער שטאט...

אויף דער קאנפערענץ איז מצד דער יידישער פארשטייערשאפט פארגעשלאגן געווארן א „מאדוס ווייוענדי", וועלכער זאל באפרידיקן הן דעם אויסזען פון שטאט און צוגלייך שוינען די רעליגיעזע און עטישע געפילן פון דער בענדינער יידישער באפעלקערונג.

ווי אויף א באשטעלונג האט זיך די ארטיקע גאנץ־ און האלב־אנטיסעמיטישע פרעסע צעשריבן איבער דער נויטוועגדיקייט צו באַזייטיקן פולשטענדיק דאס בית־החיים, אן יעדן קאמפראמיס.

מיר האבן דא אלזא צוטון מיט א גוט אינספירירטער אקציע, וועלכע ציילט אין די יידישע רעליגיעזע און עטישע געפילן. עס איז די אויפגאבע פון אונזער רעפרעזענטאנץ צו פארדאפלען די וואכ־זאמקייט, און אננעמען אלע נויטיקע באווארענישן, כדי צו באוועגן די לאקאלע דעציידירנדיקע פאקטארן אין דער ריכטונג פון אונזער שטאנדפונקט, וואס פארזעט אלע מאמענטן ארום דער פראגע.

די מיטגלידער פון דער חברה „נושאי המטה" אין 1925. די חברה איז געגרינדעט געווארן אין יאר 1832. די מיטגלידער זענען געווען פון פראסטן פאלק „עמך שער אין אייזן". זייער אויפגאבע איז דאן געווען, — אזוי ווי דאס בית־חיים איז געווען ווייט פון דער שטאט — צו טראגן די מיטות. געהאט אן אייגן בית־המדרש, ווו שוין פארטאגס פלעגן די פאלקס־מענטשן זיצן אין זאגן תהילים.

חברי חברת „נושאי המטה" ב־1925. נוסדה ב־1832 על־ידי יהודים פשוטי־עם, שקיבלו על עצמם את נשיאת מיטות המתים אל בית העלמין המרוחק מן העיר. היה להם בית־מדרש משלהם שבו אומרים היו תהילים כבר עם השכמת הבוקר.

ערב מלחמה־שטימונגען (יוני, 1939).

אין זאל פון שטאט־ראט איז פארגעקומען א פארזאמלונג מיטן אנטייל פון פארשטייער פון דער מיליטערישער און פאליציי־אישער מאכט, ארגאניזאציעס, פארבאנדן, א ריי געזעלשאפטלעכע עסקנים און פרעסע, מיטן צוועק צו ווייזן א קאמיטעט לטובת דער הלואה־סובסקריפציע.

פרעזידענט פון דער שטאט, ה' אי־זידארטשיק, עפענט די פארזאמלונג און רעדט מיט פאטאס וועגן דער ערנסטער פאליטישער לאגע. „די מלחמה גיפאר איז גאר א גרויסע — זאגט דער רעדנער — און אלע בירגער פון לאנד דארפן ארויסווייזן זייער גרייטקייט מאראליש ובפרט מאטעריעל פאר דער מלוכה־פארטיידיגונג און צו שטארקן אונזער ארמיי, וועלכע וועט העלדיש אפשטויסן אלע אנגריפן פונעם שונא וועלכער באדארף אונזער קיום".

דער פרעזידענט שטעלט פאר דעם הלואה קאמיסאר איבער זאג־לעמביע, פולקאוויניק יאן קיאווסקי, און רופט אויס: „זאל לעבן די פוילישע ארמיי!". דער גאנצער עולם שטייט אויף און חזרט איבער דריי מאל דעם אויטרוף.

פולקאוויניק קיאווסקי זאגט אין זיין רעדע. אז דער גוטער רע־זולטאט פון דער הלואה באוויזט, אז דאס גאנצע פאלק איז איבער־געגעבן דעם לאנד און רעגירונג.

דאן ווערט געווייזלט א קאמיטעט: גלח זאוואדזקי, פרעז. רובענליכט, פאליציי קאמיסאר, לאווניק לאסקאווסקי, יעקב גלבארד, דירעקטאר אייזיק שיין, דירעקטאר שפיגלמאן, דירעקטאר סערצארזש, זאיאנץ, דזשעדזיק, דוד גו־טענשטיין, משה האמפעל. ד.ל. גאלדשטיין, סאלסקי, הערמאן פינקוס, קעמפינסקי, רעדאקטאר לעווקאוויטש (בן־אמוץ), הערמאן צוקערקאנדעל, גימנאזיע־דירעקטאר ד"ר איינהארן, ד"ר קאסיבאוויטש, ד"ר רעכטשאפט, ד"ר ווייניצייהער און נאך.

ס'ווערט אנגענומען פאלגענדיקע רעזאלוציע: „די פארזאמלונג מיטן אנטייל פון פארשטייער פון דער בענדינער גועזעלשאפט, וועגדעט זיך צו אלע בירגער פון דער שטאט אין דער דאזיקער ערנסטער שעה, וועו דאס לאגד איז באדראט פון אויסערלעכע שונאים, אז זיי זאלן דערפילן דעם פאטריאטישן חוב און צייכענען די נאציאנאלע מלחמה־הלואה. יעדער ערלעכער בירגער, אפילו דער ארעמסטער, דארף דער־פילן זיין בירגער פליכט! די וואס וועלן נישט אריסווייזן לאיאליטעט לגבי דער מלוכה און נישט צייכענען די הלואה, אדער וויניקער ווי זיי דארפן, וועלן געסטעמפעלט ווערן פאר שלעכטע און נישט לאיאלע בירגער, פאר וועלכע עס דארף נישט זיין קיין ארט אין פוילן..."

(באמערקונג: די לעצטע ווערטער פון דער געבראכטער רעזא־לוציע זענען ספעציעל דורכ'ן שרייבער פון דער נאטיץ אונטערגע־שטראכן מיט א פעטער ליניע, וועלנדיק מרמז זיין די אנטי־יידישע כוונה פון די ווערטער „פאר וועלכע עס דארף נשט זיין קיין ארט אין פוילן").

א טייל פון די וואנד־מאלעריי אין דער גרויסער שול.
חלק מציורי־הקיר בבית־הכנסת הגדול.

ד. געשטאלטן

ד״ר סאלאמאן (שלמה) וויינציהער

ווען איך בין געווען יונג, פלעגט מיין זיידע, א קהל־עסקן אין אונזער שטאט, זייער אפט דערמאנען דעם נאמען וויינציהער, מיט וועלכן ער פלעגט צוזאמען ארבעטן אין קהלישע ענינים. כ׳געדענק ווי מיין זיידע האט מיך א מאל געפירט אין וויינציהערס הויז. ווען די פרוי האט נאך געארבעט אלס דענטיסטין, זי זאל מיר געבען עפעס צו צאן־ווייטיק. דער זיידע האט דאן געזאגט: — זעסט דעם ד״ר וויינציהער, כאטש ער רעדט בלויז פויליש, איז ער א וווילער מאן מיט א יידיש הארץ, און העלפט א סך ארעמע מענטשן אין אונזער שטאט.

כ׳האב דאמאלסט נישט געטראכט, אז אין די שפעטערדיקע יארן וועל איך זיין איינער פון וויינציהערס נאענטע פריינד, און א נאענטער מיטארבעטער זיינער אין געזעלשאפטלעכע און אויך אין יידיש־פאליטישע ענינים. איידער איך קום צו מיין אייגענטלעכער אויפגאבע, צן שילדערן ד״ר וויינציהער אלס מענטש און ייד, — עטלעכע ווערטער וועגן מיין זיידן, וועלכער האט א סך בייגעטראגן צו ד״ר וויינציהערס באזעצן זיך אין אונזער שטאט.

ד״ר סאלאמאן (שלמה) וויינציהער

דאס גאנצע געלערנטקייט פון זיידן איז באשטאנען אין קענען דאווענען, זאגן א קאפיטל תהילים, מעביר סדרה זיין, און זיך אונטערשרייבן. אבער ער איז געווען א גרויסער סוחר, און מיט א גרויס ווארעם יידיש הארץ. א רייכער מענטש, פון די נכבדי העיר, פאפולער צוליב זיין געזעלשאפטלעכער ארבעט. געווען דאָזאָר אין דער קהלה, וואס אין יענע צייטן האט עס געמיינט — א בעל־הבית איבער די שטאט־ענינים. א גרויסער בעל־צדקה, אויסגעהאלטן א חסידיש שטיבל אין זיין הויז, אויף די עלטערע יארן צוגענומען אברהמלע הענדעלס, דעם בענדינער עלוי, אלס מלמד וואס איז מיט אים געזעסן יעדן אוונט אין שטיבל אין געלערנט א שיעור. געשטיצט ארימע קליינהענדלער. געהאלפן זיי פירן די געשעפטן; דערצויגן זיינע פיר זין און איידעם אלס לומדים און גרויסע סוחרים. בכלל איז מיין זיידע געווען שטענדיק גרייט צו העלפן יחידים און קהל. אין ווען די בענדינער שול האט געברויכט א געמויערטן פארקן, האט עס דער זיידע געלאזט מאכן אויף זיין חשבון. יעדער אין שטאט האט געוווסט, אז אין א עת־צרה דארף מען גיין צום „גרויסן ראובן״, ווי מען האט אים גערופען צוליב זיין אטלעטישן וווקס אין שניי־ווייסער בארד. כ׳וויל נאך באמערקן, אז אלע זיינע איינייקלעך זענען געווען קהלישע עסקנים. האבן אנגעפירט כמען מיט אלע ארגאניזאציעס פון שטאט — פון פועלי ציון ביז דער „אגודה״; דאס איז איבערגעגאנגען בירושה פון זיידן.

ד״ר וויינציהער האט זיך באזעצט אין בענדין סוף פאריקן יארהונדערט. געקומען פון א זייער אסימילירטער פאמיליע אין פיעטריקאוו, ווו זיינע ברידער זענען געווען דאקטוירים אין אינזשינערן. באלד נאכן באזעצן זיך ביי אונז אין שטאט האט ער אנגעהויבן ארויסווייזן פאראינטערעסירונג פאר געזעלשאפטלעכער ארבעט, — אין יענע צייטן האט עס געמיינט „פילאנ־טראפיע״. ער איז געווען דער ארגאניזאטאר פון דער באקאנטער אינסטי־טוציע, וואס האט זיך גערופן מיטן פוילישן נאמען „טאָוואַזשיסטוואָ דאָבראָ־צ׳ינאשצ׳י״, און לאנגע יארן געווען איר פרעזעס. די אינסטיטוציע האט זיך פארנומען מיטן זארגן און געבן הילף צו קראנקע, און זיך אויך פארנומען מיטן זארג פאר יתומים. פון אט דער ארבעט איז שפעטער ארויסגעוואקסן דאס יתומים־הויז, וואס איז געווען איינע פון די שענסטע אינסטיטוציעס אין בענדין און אומגעגנד. אט די ארבעט פאר יידישע אינטסיטוציעס האט וויינ־ציהערן געמאכט זייער באליבט און פאפולער אין אונזער שטאט, ביי אלע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג. וויינציהער האט תמיד גערעדט פויליש, יידיש האט ער אבער גוט פארשטאנען, און ער איז געווען שטארק צופרידן ווען ער האט געקענט אריינווארפן אין זיינע פוילישע רעדעס א פאר יידישע ווערטער. מ׳האט צו אים קיינמאל קיין טענות נישט געהאט צוליב זיין פויליש־רעדן, ווייל מ׳האט געפילט, אז דאס פויליש־רעדן קומט פון א יידיש הארץ.

נאכן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה איז וויינציהער געווען טעטיק אויך אויפן פאליטישן געביט. בעת דער אקופאציע פון די דייטשן, זענען אין בענדין פארגעקומען די ערשטע שטאט־ראט וואלן, וואס זייער אויסגאנג איז געווען א יידישע מערהייט. די וואל־רעזולטאטן האבן שטארק באומרוהיקט די פאליאקן, וועלכע האבן נישט געוואלט ליידן קיין יידישע מערהייט אין שטאט־ראט, האבן זיי זיך דאן געוואנדן מיט א חוצפהדיקן פארשלאג, אז די יידן זאלן זיך אפזאגן פון זייער מערהייט לטובת דער פוילישער באפעלקערונג. די יידישע ראטמענער, אנגעפירט דורך ד״ר וויינ־ציהערן, האבן אפגעווארפן מיט שטאלץ דעם אומגעהערטן פארשלאג, און איבערגענומען די פירונג פון שטאט־ראט. ד״ר וויינציהער איז אויסגעוויילט געווארן אלס פארזיצער. דער פאל איז דאן געווען א גרויסע סענסאציע אין לאנד: א יידישער שטאט־ראט — איין אויסנאם אין גאנץ פוילן. און ווען יצחק גרינבוים איז נאך פוילנס באפרייאונג צוריקגעקומען קיין פוילן, האט ער מיר געזאגט: „אייער בענדינער סנהדרין איז געווען פאפולער, אפילו אין רוסלאנד האט מען וועגן דעם גערעדט״.

וויינציהער איז נישט געווען קיין ציוניסט, אבער תמיד מיטגעארבעט מיט די ציוניסטן. ציוניסטישע ארבעט — האט ער געזאגט — מיינט גלייכ־צייטיק קאמף פאר יידישע רעכט, און פאר אזא קאמף איז ער תמיד געווען גרייט אוועקצוגעבן זיין צייט און כח; מיר, ציוניסטן, האבן דעריבער אים שטענדיק אונטערשטיצט ביים איבערנעמען פארשידענע וויכטיקע אמטן, סיי אין יידישע סיי אין נישט יידישע אינסטיטוציעס. מיר האבן געהאלפן אים אויסוויילן אלס קהלה פרעזעס אין אונזער שטאט, הגם מיר האבן געקענט און אפשר געדארפט באזעצן דעם אמט מיט א ציוניסט. מיר האבן אבער געהאט צו אים א גרויסן צוטרוי. זיין ערלעכקייט און ענערגיע האבן אים

באליבט געמאכט ביי אלע שיכטן פון דער ייִדישער באפעלקערונג. ער האט פארשטאנען די ייִדישע מאסן, גיפילט זייערע נויטן, און שטענדיק זיך באמיט זיי צו העלפן.

וועז ס'זענען פארגעקומען די ערשטע סיימ־וואלן, האט זאגלעמביע נעקענט אויסווייליז א ייִדישן דעפוטאט, אז אלע יידן אין גאנצן קרייז זאלן שטימען אויף אין וואל־ליסטע. די איינציקע פערזאן וועלכע האט נעקענט פאראיינגן אהרום זיך אלע פארטייען, איז געווען ד"ר וויינציהער, און ער איז שאקע אויסגעווייליט געווארן אלס סיימ־דעפוטאט. דאס האט אויף אים גמאכט א געוואלדיקן רושם. אין וועז דער שרייבער פון די שורות איז צומארגוס נאך די וואל געגאנגן מיטן באקאנטן מזרחי פירער בעריש פרעגער, אים באגריסן און ווינטשן אין נאמען פון דער ציוניסטישע באוועגונג צו זיין דערוויילט וועהן אלס סיימ־דעפוטאט, האט מען נעפילט פון זיין ענטפער, אז איצט איז ער נישט בלויז א בעגדינער עסקן, נאר א שליח פון גאנצן פוילישן ייִדנטום, גרייט צו פארטיידיקן זיינע אינטערעסן פארן פויליש סיימ.

מיר, ציוניסטן, האבן דאן אנגעפירט מיט דער גאנצער וואל־אגיטאציע צו סיימ. איך פלעג דאן פארן מיטן ד"ר וויינציהער אין די שטעט און שטעטלעך פון גאנצן קרייז סאסנאוויץ, דאמבראווע, זאוויערטשע, זשארקי, און רעדן צו די ייִדישע מאסן אין די בתי־מדרשים אין שולן. וויינציהער פלענט רעדן פויליש. אפט אויף די ריי־וועס פלעגט ער אזאג טאן צו מיר: „הלואי וואלט איך געקענט רעדן צו מיינע יידן אויף דער שפראך וואס איר רעדט צי זיי". — זיינע פוילישע רעדעס האבן אבער שטענדיק דערווארעמט די ייִדישע צוהערער, אלע האבן נעפילט אז עס רעדט צו זיי א גרויסער וואראפער ייִד. אין סיימ איז וויינציהער, הגם נישט קיין ציוניסט, גלייך אריינגעטרעטן אין נאציאנאלן ראס פון דער ציוניסטישער גרופע, און מיטגעמאכט אלע אירע קאמפן קעגן דער פוילישע רעגירונג און פארטיידיקט ייִדישע רעכט.

ס'איז שווער אין א קורצן ארטיקל צו שילדערן זיין ארבעט אין סיימ. איך וויל בלויז באמערקן, אז וועז ס'זענען פארגעקומען די רייבונגען צווישן גרינבוים'ס און ריי־ס גרופן, איז ד"ר וויינציהער אויסגעווייליט געווארן אלס פרעזעס פון דער אידישער „קאלא" אין סיימ. אלע האבן דאן פארשטאנען, אז מיט זיין ערלעכקייט וועט ער קענען פארמיידן א שפאלטונג צווישן די קאנגרעס־פוילישע אין גאליציאנער ייִדישע דעפוטאטן. בעגדינן האט גהאט א גרויסע צאל טיכטיקע אין אידערגעגעבענע עסקנים, וועלכע האבן יארן־לאנג געארבעט צוזעלאפטלעך און גהאט גרויסע פארדינסטן פאר דער אנט־וויקלונג פון ייִדישן בעגדין. אבער לויט וויי מיין זכרון דינט מיר — האט בעגדין קיינמאל פאר אט די עסקנים נישט געמאכט באנקעטן. אן אויסגאם איז געווען ד"ר וויינציהער, און דאס איז א באוויז פאר דרך ארץ צו אים.

אייניקע יאר פארן אויסברוך פון דער שרעקלעכער מלחמה איז וויינציהער אלט געווארן 60 יאר. ביי א באראטונג פון א גרופע געזעלשאפטלעכע טוער אין הויז פון דער אזוי באליבטער ביי אונז אין שטאט פרוי צירעלע שיין, איז באשלאסן געווארן צו מאכן אים א באנקעט אלס אנערקענונג פאר זיין נוצלעכער ארבעט, אין צוזאמענהאנג מיט זיין יובל. אין דער וואך וואך פרעסט, סספעציעל אין „נאַש פשעגלאנד", זענען דאן דערשינען א ריי אס־שאצונגן פון זיין ארבעט אלס סיימ־דעפוטאט, אנווייזענדיק אויף דערויף, אז הגם ער קומט פון א אסימילירטן קרייז, האט ער דאך באוויזן זיין ייִדישן שטאלץ און ליבע צו דיִדישע מאסן. סיי אלס דאקטאר, סיי אלס כלל טוער.

דער באנקעט איז פארגעקומען אין יתומים־הויז, אין דער גבעיידע וואס איז געווען די קרוין פון זיין ארבעט. וויינציהער איז שטענדיק געווען אן אפענהערציקער מענטש. וועז מ'האט אים מודיע געווען וועגן באנקעט, האט ער נישט — ווי ס'פאסירט אפט — גענוגט, — צו וואס דארף מען דאס? פארקערט, ער איז געווען צופרידן. מיט גערירטע וועריטער האט ער גענומען צום שרייבען פון די שורות. „כ'בין שטאלץ, וואס מ'אנערקענט מיין ארבעט פאר דער שטאט. אמת, נישט אלעמאל האב איך אלע צופרידן גענשטעלט מיט מיין עסקנות, דערביבער בין איך נאכמער שטאלץ אויף דעם צוטרוי צו מיר, און דאס איז די בעסטע באלוינונג פאר מיין לאנגיעריקער ארבעט. דאס גיט מיר ענערגיע פאר נאך לאנגע יארן פון ארבעט פאר די ייִדישע אינטערעסן". דערבייַ האט ער באמערקט: — „כ'וויס, ווי דער שטייגער, וועלן אויף דעם באנקעט צוזאמקומען, אבער אויף צוויי רעדעט ווארט איך מיט אומגעדולד. און די צוויי רעדעט וועלן זיין ייִדישע — דאס זענען אייער רעדע, פאניע ליווער, און ד"ר ליבמאנס".

ד"ר וויינציהער האט נאארבעט אין ייִדישן שפיטאל אין סאסנאוויץ, וווּ ס'האט אויך נאארבעט ד"ר ליבערמאן, א כלל־טוער, א לינקער פועלי־ציון. וויינציהער האט שטארק נעלויבט ליבערמאנס ארבעט אלס ראטמאן אין סאסנאוויצער שטאט־ראט. מיט די עטלעכע וועריטער בין איך אויסן צו באוויזין זיין באציאונג צי נאענטע פרייַנט און צו ייִדיש.

צו דעם באנקעט זענען נעקומען אלע פארטיי־טוער פון גאנץ זאגלעמביע. דאס איז נעווען אן אויסדרוק פון אנערקענונג פאר א מענטש, וועלכער האט דעם גרעסטן טייל פון זיין לעבן אפגעגעבן פאר זיינע ברידער, און אייביק נעפילט די פליכטן וואס די ייִדישע נעזעלשאפט האט אויף אים ארויפגעלייגט.

דאס לעצטע מאל האב איך אים נעזען אין איינעם פון פרייטיק דעם ערשטן טאג וועז די נאצים זענען באפאלן פוילן. עטלעכע מינוט צוזאמען — און מיר האבן זיך נעזעגענט. און פונקט ווי אמאל אלס יונגער בחור, האב איך נישט נעטראכט, אז וויינציהער וועט א מאל זיין מיין זייער נאענטער פרייַנד, אזוי האב איך אויך יענעם פרייטיק נישט נעטראכט, אז דאס איז דער לעצטער שמועס און לעצטער האנט־דרוק פון א מענטשן מיט וועלכן עס האט מיר נעבונדן א נאענטקייט פון כמעט דריי צענדליק יאר.

איך האב דעמזעלבן טאג פארלאזט בעגדין, און נאך א לאנגן שווערן וועג דערגרייכט דאס גרויסע פרייַע אמעריקע.

וויינציהער האט גהאט מעגלישקייטן צו פארלאזן בעגדין. ער האט עס נישט נעטאן. ער איז נעווארן אויס כלל־טוער, אויס קעמפער פאר ייִדישע רעכט, פארנומען זיך מיט מעדיצינישער פראקטיק. זיין הארץ האט זיכער נעבלוטיקט צוקוקנדיק זיך, ווער ס'זענען נעווארן די פארשטייער פון ייִדישן בעגדין. נעארבעט פאר ארעמע, פאר קראנקע, און מיטגעווייטיקט דעם צער פון די ייִדישע מאסן, פאר וועלכע ער האט אזוי פיל נעווידמעט כוחות און מי — און צוזאמען מיט זיי נעמאנגן צום טראגישן טויט, וואס די נאצישע מערדער האבן פאר זיי צוגעגרייט.

ער האט נעלעבט א שטאלץ ייִדיש לעבן ביז זיין לעצטן טאג. האט זיין נאמען נישט פארפלעקט ביז די לעצטע מינוטן פון זיין טראגישן אומקום. ערע זיין טייערן אנדענק.

אברהם ליווער

*

אליעזר רובינליכט

(פארדיצער פון דער קהלה, ווייצ־פרעזעס פון שטאט־ראט)

דער עקומען פון וואראש און נעווארן א בעגדינער איידעם. נעמט אן אקטיוון אנטייל אין פאליטיש־נעזעלשאפטלעכן לעבן פון דער שטאט. פון די ערשטע מיטגרינדער פון „הזמ"ר" וווּ עס האבן זיך קאנצעטרירט די קולטור טוער נאך פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה.

נעמאכט א רושם מיט זיין ערשיינונג, וואס האט ארויסגערופן דרך־ארץ. נעפירט א גרויס הורט־נעשעפט פון פאפיר. אין קורצן וועלט ער אריינ־נעצוינען אין די סוחרישע קריינן, און איז דער הויפט־רעדנער אויף אלע סוחרישע פאראמלונגען.

זיינ 1913 פארזיצער פון סוחרים פאריין, נעווען באקאנט אלס סוחרישער טוער וואס אין גרייס יעדן צו העלפן. נישט נעהערט צו קיין שום פארטיי, ער וועלט נעווייליט דורכן סוחרים־פארבאנד אין שטאט־ראט, און זיינ פוילנס אנשטיוונג ביזן יאר 1938 — איז ער נעווען טעטיק אין שטאט־ראט, א

לענגערע צייט אלס וויצע־פרעזעס פון שטאט־ראט און די לעצטע יארן אלס לאווניק. געפירט זייט 1912 א ענערגישן קאמף קעגן דער ענדעקישער באיקאט־אקציע, און שפעטער אויך קעגן צוואנגס זונטאק־רו; נישט געווען אין שטאט קיין הילפס־אקציע, אז רובינליכט זאל נישט זיין פון אירע אנפירער.

אין יאר 1936 ווערט ער געוויילט אלס פארזיצער פון דער קהלה־פארוואלטונג. געווען פארוואלטונגס־מיטגליד פון דער האנדעלס־קאמער אין

אליעזר רובינליכט

סאסנאוויץ און האנדלס־ריכטער ביים סאסנאוויצער קרייז־געריכט. שווער צו געדענקען די אלע אמטן וואס ער האט פארנומען אין געזעלשאפטלעכן לעבן פון בענדין.

אין דער צייט פון דער מלחמה ווערט ער באזייטיקט פון דער כלל־ארבעט, ער איז אויך נישט געווען גרייט צו ארבעטן מיט די וועלכע האבן מיטגעארבעט מיט די דייטשן.

אין איינער פון די לעצטע אויסזידלונגען ווערט ער דערשאסן דורך די דייטשן.

ד. ל.

*

ר׳ מענדל ראזענזאפט

ער איז געווען איינער פון אונזערע שענסטע יידן און מערקווירדיקסטע טיפן.

געבוירן אין יאר 1863. זיין פאטער משה שמואל איז געווען א גרויסער בעל־תורה, און איינער פון די חשובע מקורבים ביים גערער רבין דעם חדושי רי״ם זצ״ל. ר׳ מענדל באקומט ווי דער שטייגער, א טראדיציאנעלע יידישע דערציונג אין חדר און ישיבה. שוין אין די יונגע יארן באקאנט געווארן אלס עלוי. האט יונג חתונה, און ווערט אן איידעם פון באקאנטן גביר ר׳ יענקעלע שפירא, וועלכער איז געווען באוווסט אין בענדין אלס איידעלער מענטש און א גרויסער בעל־צדקה. די געשעפטן ביים שווער (ליפערונגען פון שמעלץ אין די הוטעס) — האט געפירט זיין יונגע פרוי, דבורה׳לה.

די אטמאספער פון שווערס הויז און זיינע דרכים אין לעבן, האבן שטארק געווירקט אויף דעם יונגן ווויל־לערנער. אט האט ר׳ יענקעלע שפירא געהאלטן ביי זיך אין הויז 5 בחורים וועלכע זענען געזעסן על התורה, געוווינט אין זיין הויז, אין דעם אויבערשטן שטיבל אונטערן דאך. אזוי פלעגט ר׳ מענדל לערנען מיט די 5 בחורים ביז זיין שווער, ר׳ יענקעלע, האט זיי חתונה געמאכט.

אין דעם גערער שטיבל וואס האט זיך געפונען נישט ווייט פון ר׳ יענקעלעס הויז, פלעגן זומער אין ווינטער שוין פון 4 פארטאג זיצען די שטענדיקע לערנער. ווי ר׳ אייזיק ערליכמאן, דער 80 יעריגער יענקל דאנציגער, ר׳ אברהם מרדכי גוטענשטיין, ר׳ יהושע דוד, מאיר פישל רינסקי, אברהם זעליג ארליך, אין ר׳ יענקעלע שפירא.

נישט איינמאל פלעגט דער יונגער ר׳ מענדל ראזענזאפט זיך מתווכח זיין מיט די ישישים אין א שווערער סוגיא פון דער גמרא, וואס פלעגט זיך תמיד ענדיקן מיט א הייסער קאווע, געבראכט יעדן טאג פון ר׳ יענקעלעס שטוב.

ביי ר׳ יענקעלע שפירא פלעגט תמיד זיין א אורח אויף שבת. אין איינעם א שבת — געווען איז דאס אין אנהויב פון דער ערשטער וועלט מלחמה, ווען אלע פרעמדע זענען פין בענדין אנטלאפן, זיצן אין שטוב ביי ר׳ יענקעלען אלע קינדער ארום טיש, אבער ר׳ יענקעלע אליין גייט נישט קידוש מאכן, — געהאט גרויס צער מחמת דעם פעלן פון אן אורח אויף שבת. האט ער געבעטן אן אייניקל, אז ער זאל נאך א מאל צולויפן אין שטיבל, אדער אין בית המדרש, אפשר דאך איז געבליבן א ייד וואס האט נישט ווו צו עסן. אין ווען דאס אייניקל קומט אין שטיבל, געפינט ער דארט א יידן וואס זיצט פארטיפט אין לערנען. זאגט ער אים: ר׳ ייד, קומט צום זיידן אויף שבת! דער ייד וועלכער איז טאקע געווען א פרעמדער אין דער שטאט, אבער א גרויסער סוחר, און איינגעשטאנען אין האטעל. האט ער געענטפערט: מיין קינד, איך האב ווו צו עסן. זאגט צו אים דאס אייניקל: ר׳ ייד, קומט צו אונז. ווייל דער זיידע וויל נישט קדוש מאכן אן אן אורח. דער פרעמדער האט תופס געווען, אז ער קען העלפן א יידן מקיים זיין א מצוה — איז ער מיטגעגאנגען. ר׳ יענקעלע האט זיך שטארק דערפרייט מיטן אורח. נישט איינמאל פלעגט אים דער שווער זיינער מגלה סוד זיין, און שיקן צו א נצרך פון „געסל״ מיט א מתן־בסתר, ווייל דער שווער זיינער האט אים געהאלטן פאר איינעם וואס ווייס ווי צו היטן א סוד. דאס האט אויך כאראקטעריזירט

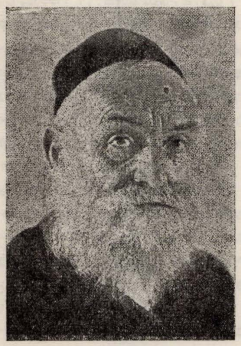

ר׳ מענדל ראזענזאפט

כל ימיו ר׳ מענדעלעס געזעלשאפטלעכע טעטיקייט, אין וועלכער ער איז אריינגעצויגן געווארן אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. בעת דער דייטשער אקופאציע, ווען עס איז געווען א הונגער אין שטאט, פלעגט ר׳ מענדל אין געהיים ארויסנעמען פון די שפייז־זאפאסן ביי זיין שווער אין שטוב און עס צעטיילן צווישן די ארעמע. ר׳ מענדל האט אנגעהויבן זיין טעטיקייט פאר די ארעמע אין „געסל״ ווו ער האט געוווינט, און שפעטער ארונטערגענומען אונטער זיינע פליגלען אלע נויטבאדערפטיקע פון דער גאנצער שטאט.

אזוי האט ער אנגעהויבן צו ארבעטן לטובת הכלל שלא על מנת לקבל פרס. נישט בעקוסק דערויף וואס ער איז געווען א גרויסער למדן און א בקי אין ש"ס און פוסקים, האט ער זיך נישט געשעמט זיך אפצוגעבן מיט דעם געווייניגסטן פאלקס־מענטש, וועלכער האט זיך נעוויס־טיקט אין זיין הילף, ער איז געווען א ייד א חכם, און געווייסט ווי צו רעדן מיט מענטשן, אריינ־צוגיין פאלקס־מענטש: אין ניכט בעקוסק דערויף, וואס ער איז געווען א שטארק פרומער, א מיטגליד פון אגודת ישראל, דאך איז ער געווען געשעצט און געליבט אין אלע קרייזן פון דער יידישער באפעל־קערונג. פון דן ציוניסטן ביז די לינקע גרופירונגען. וויייל ער איז געווען פון די עסקנים וואס האבן בעארבעט מיט ערלעכקייט און איבערגעבנהייט פארן כלל.

אין וועג ס'איז געשאפן געווארן אין יאר 1914 אין שטאט דער „קאמיטעט", וואס האט געשפענט די קיך ווי די ארעמע באפעלקערונג האט באקומען ברויט און ווארעם עסען, איז ר' מענדל געווען פון די טעטיקסטע טוער אירע, און נישט צו־רו גלאזט די בענדינער גבירים כדי די קיך זאל קענען עקזיסטירן. שפעטער, מיטן אנטשטייג פון דער בעזעלשאפט „דאבראטשינאשע", אנגעפירט פון די אסימילירטע יידן, ווערט ר' מענדל אייגנער פון אירע ערשטע און טעטיקסטע מיטגלידער, העלפט מיט איר אנטוויקלונג ביז דעם אויפבוי פון דעם גרויסען יתומים־הויז ווו עס האבן זיך דערצויגן טעלעכע הונדערט יתומים.

אינטערעסאנט, אז נישט קוקנדיק דערויף וואס די מיטגלידער פון דער „דאבראטשינאשע" זענען באשטאנען מערסטענטייל פון דער יידישער פוילישֿ־רעדנדיקער אינטעליגענץ, האט ר' מענדל זיך נישט געשעמט און מיט זיי בעזעדט דווקא יידיש, אין דער שפראך פון די מאסן וועלכע פון דאס בעזונדערע פון דעם העלפן. נישט בעזונען אין שטאט קיין פילאנטראפישע בעזעלשאפט, ווו ר' מענדל זאל נישט מיטארבעטן. חוץ דער פלעם. איז ר' מענדל בעזונען אן אינסטיטוציע פאר זיך, אן בעאמטע, אן בודזשעטן, אן יעדנס הילף — איינער אליין, האט ער נישט צו־רו גלאזט די בענדינער גבירים, פאדערנדיק פון זיי מאטעריעלע הילף פאר בעזעלשאפטלעכע צוועקן, וואס זיי האבן טאקע נישט אפגעזאגט און עפעמן פון אושוויץ.

באלד מיטן דערנענטערן זיך פון ווינטער, פלעגט ר' מענדל גלייך זיך נעמען פארשאפן קויל־ן פאר דער ארעמער באפעלקערונג.

אט קומט ער צום באקאנטן אין בענדין איין סוהר ר' יעקב גוטמן, וועלכער פלעגט איר גלייך פרעגן: ר' מענדל וויפיל וועגעלער ברויכט איר? דערויף האט ער בענטפענרט: „דערווייל א 15 וועגעלער קויל־ן, אז כ'וועל ברויכן נאך וועל איך ווידער קומען". אט איז ער ביים גרויסן נדבן שמעון פירסטענבערג, וועלכער האט תמיד בעפעלן ביד רחבה, און דערביי שטארק הנאה געהאט פון ראזנזאפסקע קויל־ן אקציע.

אין אז עס איז בעקומען פרייליג און עס האט זיך דערנענטערט דער פסח — לאזט זיך ר' מענדל מיטן רב און אנדערע חשובע בעלי־בתים שאפן קמחא דפסחא. און סוכות — ווי קען מען לאזן א יידן פארשעמט ווערן, אז ער זאל נישט האבן צו עסן צווישן שכנים? האט ער זיך ווידער ענגלמען צו זיין ארבעט. און אזוי א קיילעכדיק יאר, תמיד אין שטענדיקער באוועגונג. איין הילפן ארבעט פלעגט יאגן די צוויישע. זיין הויז איז בעווארן א גמילת־חסדים קאסע, אן יעדענס הילף, וויייל די מצווה פון מתן בסתר האט ער גאר שטארק אפגעהיטן. בעוועון משפחות וועלכע האבן באקומען שט־צע נישט וויסנדיק פון וועמען דאס קומט. נישט ליב בעהאט מ'זאל אים דאנקן, אנטלאפן פון יעדן כבוד. נישט בעוואלט ווערן קיין פרנס אין דער קהלה, הגם די אגודה האט אים דארט גאר שטארק בעוואלט האבן; ער האט פארשטאנען, אז דאס וועט איר שטערן אין זיין פילאנטראפישער טעטיקייט.

כדי צו אילוסטרירן זיין שיינע פערזענליכקייט, גיבן מיר דא איבער א פאקט — דערציילט דורך שמואל ליווער:

„בעווען איז דאס שבועות 1938, איז צו מיר אין ווינגוג בעקומען ר' מענדל אין דער באגליטונג פון באקאנטן גביר ר' דוד לאסקער ז"ל. איך האב זיך שפארק בעווונדערט — הייתכן, ר' מענדל ראזנזאפס אין יום־טוב צו מיר? אויף מיין פראגע האט מיר ר' מענדל בעענטפערט: איך נויטיק זיך אין בעלד. — וואס עפעס אין יום־טוב? — פרעג איך. האט ער מיר דאן אויפגעקלערט: מען מוז ראטעווען א יידן וואס מ'צייט מארגן אויסשטעלן זיין הויז אויף ליציטאציע. אט דאס איז בעווען ר' מענדל; כדי צו ראטעווען א יידן אין א עת צרה, איז ער גרייט בעווען אפילו יום־טוב צו נעמען בעלד..."

אט אזוי שטייט פאר מיינע אויגן לעבעדיק זיין בעשטאלט פול מיט טעמפעראמענט, און שפענדיקע באוועגונג, טראץ זיין עלטער. מיטעלער ווויקס, בריליטע פלייצעס, פול פנים מיט מיט דער גרויסער בארד, אנגעטון אין א לאנגער קאפאטע, ריין אין ציכטיק, תלמיד חכם שאין רבב על בגדו. בעהערט צום טיפ יידן, אין וועלכע ס'האט בעבראנט דער נר־תמיד, דער עכטער יידישער אייבריקער פייער, ייאס באהויכט מיט ווארעמקייט און ליכטיקייט דעם בעדריקטן און בעפאלאנטן, נישט בעשוינט זיין צייט צו העלפען ארעמע, וועלכע האבן אין אים בעפונען א הייס־גלידענדיק הארץ, א צארטע עמפינדלעכע נשמה.

א ליכטיק־איידעלע בעשטאלט, מיט פאטערלעך פייערדיקער ליבע צו יעדן מענטש.

אין די אונטן, זונן דאס „בעסל" פלעגט זיין איינגעהילט אין שלאף, פלעגט ר' מענדל זיצן אין זיין צימער און לערנען, אדער זיצן ביחידות אוֹן שרייבן, אין נעשריבן האט ער א סך. ליידער האבן מיר נישט זוכה בעווען צו זען זייגע כתבים, וועלכע זענען אומגעקומען מיט אים אין די פלאמען פון אושוויץ.

כבוד זיין אנדענק!

פון מענדל ראזנזאפס'ס קינדער איז געבליבן לעבן נאר איין זון יאסעלע, וואס האט אדורכגעמאכט אלע נאציש גיהנום'ס.

בעשפרונגען פון צוג, וואס האט בעפירט בענדינער יידן קיין אוישוויץ, אנטלויפט פון ארבעטס־לאגער, צום צווייטן מאל פארשלעפט קיין אוישוויץ, און צום סוף פון דער מלחמה בעפינט ער זיך אין טויפל־לאגער בערגן־בעלזן, ווו ער שטעלט אויף זיך פיס מיט זיין ענערגיע די האלב טויטע „מוזלמענער". אבער די אלע שוועריע איבערלעבונגען האבן אים נישט צעבראכן מארא־ליש. — געבליבן דער פרייליכער און ענערגישער יאס'ל, וועלכער שפינט ווייטער דעם גאלדענעם פאדעם פון זיין משפחה, און זעצט פאר די גרויסע גייסטיקע ירושה פון זיין גרויסן פאטער.

דוד ליווער

*

צירעלע (צעשא) שיין — די „מאמע פון די יתומים"

עי די כאראקטעריסטישע טיפן פון בענדין, וועלכע האבן אקטיוו און שטארק אנטייל גענומען אינם בעזעלשאפטלעכן אוֹן פאליטישן לעבן פון יידישן בענדין, בעהערט אויך די אייזעלע פרוי צירעלע שיין, פון די אקטיוסטע טוערינס אויף אלע געביטן, וואס האט זיך אויסגעצייכנט מיט איר מסירות־נפש אוֹן ענערגיי. א דאנק איר מיטארבעט האבן א סך בענדינער אינסטיטוציעס דערגרייכט א הויכע מדרגה.

צירעלע שיין איז געקומען פון איינע פון די שענסטע חסידישע היימען אין וואַרשע, און באלד נאכן באזעצן זיך אין אונזער שטאט, אלס פרוי פון יצחק שיין (אן אנגעזעענער צייגניסט אין שטאט), האט זי אנגעהויבן ארויס־וויייזן פאראינטערעסירונג אין בעזעלשאפטלעכער ארבעט, בעווארן א חשובער מיטגליד אין „טאוואזשיסטווא דאבראצ'נאשץ", די עלסטע פילאנטראפישע אינסטיטוציע אונטער דער אנפירונג פון ד"ר וויינציהער, און מיטגאהאלפן אין שאפן גרעל־מיטלן און מעדיצינישע הילף פאר די ארעמע מאסן. בעווייס האט די אינסטיטוציע פאראמאנט נאך אנדערע מיטארבעטער, וועלכע האבן איר בעווידמעט א סך צייט און מי, אבער צירעלע שיין האט איבערשטיגן אלע. זי האט געבראוויזט מיט איר ענערגיע, אין נישט בחינם האט מען זי ערופן די „מאמע פון די יתומים". פון דער ערשטער מינוט אן האט זי זיך בעווידמעט

דער געוואלדיגער הילפס־ארבעט פאר ארעמע יתומים. דער יתומים־היים האט זיך געפונען לאנגע יארן אין עטלעכע צימערן אין דוד׳ל זמיגראד׳ס הויז. דארט פלעגט צירעלע קומען טאג־איין טאג־אויס, געטראגן די זארג פאר דער מאטעריעלער און גייסטיקער אנטוויקלונג פון די יתומים. ווי א מאמע, — אליין וואשן און קעמען, אליין געזארגט אז די באשפייזונג זאל זיין א געהעריקע, אז לערער און מלמדים זאלן זיין גוטע, אז די קינדער זאלן באקומען אן אלגעמיינע און רעליגיעזע דערציונג. זי האט געחולמט צו שאפן א מאדערנע קינדער־היים, ווו די קינדער זאלן זיך פילן פרייער, בעסער און גליקלעכער ווי אין די דריי צימערן אויפן דריטן שטאק, צווישן צענדליקער שכנים.

נאך לאנגער אנגעשטרענגטער ארבעט, איז איר חלום מקוים געווארן: עס איז אויפגעבויט געווארן דאס גרויסע יתומים־הויז, א געביידע וואס איז געווען דער שטאלץ פון דער שטאט און א פרייד פאר די וואס האבן געהאלפן דעם פלאן רעאליזירן. אמת, געווען א קאמיטעט ביים „טאוואזשיסטווא דאב־ראצ׳ינאשטש", וואס האט זיך פארנומען מיטן בויען דאס הויז, אבער די

צירעלע (צעשא) שיין

טרייב־קראפט איז געווען צירעלע שיין, — זי האט זיך נישט באגנוגנט בלויז מיטן זאמלען געלט ביי די בענדינער גבירים, נאר זיך אליין באשטייערט מיט א גאנץ אנגעזעענער סומע געלד.

נאכן איבערנעמען דאס הויז פאר די יתומים, האט זי זיך מיט ענערגיע אריינגעווארפן אין דער ארבעט. זי איז געווארן די נשמה פון דעם הויז, זי האט אויך באגלייט די קינדער, וועלכע האבן אין א געוויסן עלטער פארלאזן די היים, אין זיי געהאלפן זיך איינארדנען, ווער אין א ביורא, ווער אלס אנגעשטעלטער, יעדער לויט זיינע פעאיקייטן.

די כלל ארבעט פון צירל שיין האט זיך נישט באגרענעצט בלויז אויף פילאנטראפיע. אלס געטרייע און גוטע יידישע טאכטער, איז זי געווען נאענט אויך צו דער ציוניסטישער ארבעט. געווען איינע פון די טעטיקסטע זאמלער פארן קרן־היסוד און אנדערע ציוניסטישע פאנדן. זייער אפט פלעגט זי איינ־ארדנען ביי זיך אין דער היים אוונטן מיטן אנטייל פון קרן־היסוד שליחים, און אונטער איר איינפלוס זענען שטענדיק דערגרייכט געווארן זייער גוטע רעזולטאטן. חוץ דעם איז זי נישט מיד געווען פון באזוכן אליין די קרן־היסוד צאלער, באמיענדיק זיך צו פארגרעסערן די סומען. אלע קרן־היסוד שליחים האבן געוווסט, אז צירעלעס מיטארבעט אין מגבית איז א זיכערער מיטעל צום דערפאלג.

אראנק איר אינטעליגענץ און חוש פאר יידיש געזעלשאפטלעכער ארבעט, איז זי אויסגעוויילט געווארן אלס ראטמאן אין שטאט־ראט, אלס פארשטייערין פון דער ציוניסטישער ארגאניזאציע. אויך אין שטאט־ראט האט זי אנטפלעקט איר ענערגיע, איר גוטע אריענטאציע אין שטאט־ענינים. אירע זאכלעכע רעדעס פלעגן אויסגעהערט ווערן מיט פולן ערנסט. איר געלאסנקייט און פארשטענדניש פאר שטאטישע פראבלעמען האבן ביי אלע, אפילו ביי די קריסטן, ארויסגערופן גרויס רעספעקט פאר איר פערזאן. צירעלע שיין איז געווען אין איר באציאונג צו מענשן — פשוט און פריינטלעך. מיר געדענקען ווי א טייל יידישע פרויען פון אין שטאנד, דערצויגן אין דער פוילישע שפראך, האבן זיך געהאלטן ווייט פון די יידישע מאסן. צירעלע, דאקעגן, פלעגט שיין אויפנעמען אין איר הויז מענער און פרויען פון די ארעמע שיכטן, וועלכע פלעגן קומען צו איר מיט זייערע דאגות. זי האט אלע פריינטלעך אויפגענומען, גערעדט מיט זיי יידיש, באגלייטנדיק זיי ארויס פון איר וווינונג, און תמיד מוסיף געווען, אז איר הויז איז שטענדיק אפן פאר זיי.

געווען פראבלעמען וואס זי אליין האט נישט געקענט וועגן זיי דעצידירן, האט זי שטענדיק געזוכט א עצה ביי אנדערע. ווען ס׳האט זיך געהאנדעלט וועגן דערציונג פון די יתומים, אדער וועגן רעליגיעזע פראגן, איז איר שטענ־דיקער בעל־יועץ געווען יצחק וויגאדסקי. אים האט זי אלץ אנפארטרויעט. וועלכער לערער אדער מלמד איז גוט פאר די קינדער. אפט פלעגט דער שריי־בער פון די שורות באקומען א טעלעפאן בזה הלשון: „פאניע ליווער, קומט ארויף צו מיר, כ׳וויל זיך מיט אייך באראטן וועגן געוויסע ענינים". נאך איינער צו וועמען זי פלעגט זיך אפט ווענדן איז געווען ד״ר וויינציהער, צו וועלכן זי האט געהאט גרויס רעספעקט און צוטרוי. זי איז געווען פאפולער ביי אלע שיכטן און אלע האבן זיך באצויגן צו איר מיט דרך־ארץ און דאנקבארקייט פאר איר אומדערמידלעכער אקטיוויטעט אויף אלע געזעלשאפטלעכע געביטן. אלץ האט זי געטאן אן רעש, אן רעקלאמע, אבער מיט א פילבאר יידיש הארץ.

זי איז געווען פון דער משפחה שיין, באקאנט אויסער די גרענעצן פון בענדין, וואס האט אלע יארן ארויסגעוויזן פיל פאראינטערעסירונג צו יידישע אין אלגעמיינע פראגן, צווישן זיי גרויסע נדבנים און שפענדער פאר ארץ ישראל פאנדן. צירעלע שיין האט אבער געלייסטעט נאך מער — איר צייט, איר ענערגיע, איר לעבן פאר טובת הכלל.

דער בלוטיקער נאצישער מערדער האט אומגעבראכט אויך די טייערע צירעלע, מיט איר מאן און איינציקן זון. זאל איר אנדענק שטיין פאר אונזערע אויגן. מיר, וועלכע האבן זי געקענט פערזענלעך און אויך מיטגעארבעט מיט איר, האבן תמיד באוווּנדערט די טייערע יידישע טאכטער, וואס איז א לעבן־לאנג געשטאנען אויף דער וואך צו לינדערן די נויט פון די ארעמע יידישע מאסן, און אין דערזעלבער צייט אויך געהאלפן בויען דעם גרויסן בנין — ישראל.

אברהם ליווער

*

שמעון פירסטענבערג

געבוירן אין אָפּאַטאָוו (קעלצער גובערניע), ווו ער האט זיך באשעפטיקט מיט בוכהאלטעריע און מיט שרייבן „פראשעניעס" צו דער רוסישער מאכט. באקענענדיק זיך מיט זיין צוקונפטיקער פרוי (פון דער היים גאלד־מינץ), האבן זיך אירע עלטערן, וועלכע האבן געזוכט א תכלית פאר זייער טאכטער, אנטקעגענגעשטעלט דעם דאזיקן שידוך, מחמת עס פאסט נישט, אז זייער קינד, וואס שטאמט פון א באלעבאטיש הויז, זאל הייראטן עפעס א „שרייבער". זיי האבן נישט געוואלט גלויבן, אז אט דער נישט איינ־געארדנעטער בחור, זייער צוקונפטיקער איידעם, וועט מיט דער צייט ווערן געבענטשט מיט עשירות, אז ער וועט שפילן די ראל פון א בעל בעמיו און וועט זיין אנגעזען ביי לייטן.

אנפאנגס יארהונדערט האט ער זיך באזעצט מיט זיין פרוי אין בענדין, און איז געווען בוכהאלטער אין דער ביר־פאבריק פון טראפויער און שווייצער. אין דער ערשטער וועלט מלחמה האט ער געעפענט א געשעפט פון מעבל און גראמאפאנען, איינפירענדיק, צו יענער צייט, א חידוש אין דער בראנזשע: פארקויפן מעבל אויף אויסצוצאלן אויף לענגערע ראטן; ער האט זיך טאקע אויסגעטויגט אין האנדל, געהאט הצלחה און

איז באגליקט געווארן אינם מסחר. דערשלאגענדיק זיך צו א פארמעגן האט ער פארלייגט אן אייגענע ברויעריי. אויך דא האט אים דער באשערטער מזל צוגעדינט, אזוי אז אין א קורצער צייט ארום האט ער געבויט א צווייטע גרעסערע ביר־פאבריק אין זדונסקא־וואלא, ביי לאדזש.

נאך דעם ערשטן וועלט קריג האט ער געקויפט אין קעניגס־הוטע (אויבערשלעזיען) א פאבריק פון מעטאל־פראדוקציע, וואס האט גאר שטארק פראספערירט. דא הויבט אן צו שטייגן זיין פארנעם, און א דאנק זיין אונערמידלעכער ענערגיע, ארגאניזאציאנעלע פעאיקייטן און איניציאטיוו, האט ער זיך דערשלאגן צו א גאר גרויסער מדרגה אין דער פוילישער אינ־דוסטרי, אלס אינהאבער פון די גרויסע צינקאווניעס אין בענדין (שעלעצקא גאס) וועמענס אויסארבעטונגען (צינק־ווייס, בלעכן, עמערס, א. ז. וו.) זענען געווארן עקספארטירט קיין אויסלאנד.

זיין אונטערנעמונג האט באשעפטיקט איבער טויזנט מענטשן, פון זיי פיל יידן און ספעציעל די אנפירערשאפט, די בעאמטע, פון וועלכע אייניקע האבן זיך געראטעוועט: דער טעכניקער גאלדמינץ, בעניעק פאגע־לעוויטש (ביידע אין ישראל), הענדל ראטנער (אמעריקע), העלא

שמעון פירסטענבערג.

שייער (בעלגיע), ברידער באזשיקאווסקי (שווייץ) און נאך. אין דער פאבריק האבן געארבעט חלוצים פון בענדינער קבוץ פאר וועלכן פירסטענבערג האט זייער פיל געלייסטעט. ער האט געזארגט, אז זיינע באשעפטיקטע ארבעטער זאלן ביי אים געניסן פון גוטע סאציאלע באדינגונ־גען, אויסבויענדיק פאר זיי ספעציעלע וווינונגען נעבן זיין פאבריק. ער האט געקויפט דעם בנין פון דער האנדלס באנק אויף סאָנטשעווסקא גאס, דארט געוווינט און פארלייגט דאס הויפט־ביורא פון זיין גרויסער אונטער־נעמונג.

פירסטענבערג האט נישט נאר געטראכט וועגן עולם הזה, נייערט אויך וועגן עולם הבא. ער איז געווען א פילאנטראפ און כלל־טוער בה"א הידיעה. זיינע דערגרייכונגען זענען געווען וואגיקע. פיל צייט, פיל געלט האט ער אוועקגעגעבן פאר דער יידישער געזעלשאפט און פאר ארץ־ישראל. נישט געווען אין אונזער שטאט א געזעלשאפט — נישט רעדענדיק שוין וועגן פילאנטראפישע אינסטיטוציעס — ווו ער זאל נישט זיין פארטרעטן: עטלעכע יאר פארזיצער פון ספארט־פאריין „הכח", אנפירער פון „תלמוד תורה", און עסקן (אויך זיין פרוי) אין „דאבראטשיננאשץ'", א געוועזענער פארזיצער פון שטאט־ראט אין די יארן 1927/30, ווו ער האט זיך אויסגעצייכנט אלס פאר־וואלטער מיט די שטאטישע ענינים, געוועזענער פארזיצער פון דער יידישער קהילה, פארזיצער פון „אגודת שוחרי האוניברסיטה בירושלים", א מיטגליד פון ראט פון יידישער אגענץ, און נאך און נאך.

ווען אין שטאט ווערט פראקלאמירט א געלט־אקציע פאר קרן היסוד און קרן קרן הקיימת, איז ער תמיד געגאנגען בראש פון די אנגעזעענסטע תורמים, צאלענדיק 10% (מעשר) פון די געזאמעלטע געלטער. ער האט אויך על פי רוב געגעבן פאר נישט ציוניסטישע פאנדן: פאר ישיבות, פארשידענע קולטור־אינסטיטוציעס („ייווא", „תרבות") הכשרה באדערפענישן, ספארט־צוועקן. ער האט קיינעם נישט אפגעזאגט, ווען מען האט זיך געווענדעט צו אים, און צוליב דעם איז ער געווען דורך אלעמען געשעצט.

איך געדענק אן אינטערעסאנטן פרט: ווען די ציונים כלליים האבן געפייערט אין די צוואנציקער יארן דעם „חנוכת־הבית" פון זייער נייעם לאקאל אויף קאָלאָנטאַיא גאס, האט ער אין זיין באגריסונג־רעדע פייערלעך מבטיח געווען, אז ער וועט שטענדיק טראגן די לאסט פון די אדמיניסטרא־טיווע אויסגאבן פון לאקאל (דירה־געלט, ווירטשאפט, ליכט, שטייערן) אבער בתנאי, אז די בעלי־בתים זאלן זיך באשעפטיקן מיט רוחניות און מיט ציוניזם... ער האט זיין צוזאג מקיים געווען.

דער קרוין פון זיינע וווילטעטיקע מעשים איז געווען דער פראכט־פולער בנין פון דער גימנאזיע „יבנה", וואס ער האט אויסגעבויט און אריינגעלייגט אין איר הונדערטער טויזנטער זלאטעס. תל־אביב וואלט געקענט שטאלצירן מיט אזא קולטור־נכס, וואס איז געווען געבויט מיטן גרויסן פארנעם, לויטן לעצטן ווארט פון דער ארכיטעקטור און שול־באדערפענישן. (לאמיר נישט פארגעסן, אז דאס איז געווען מיט עטלעכע דרייסיק יאר צוריק).

געווען צייטן, ווען פירסטענבערג איז געווען מאמענטאל פינאנסיעל געענגט צוליב וואס די בוי־ארבעט איז געווארן צייטווייליק איבערגעריסן. נישט זייענדיק ביכולת זי אויסצופערטיקן. ער האט זיך אבער נישט מיאש געווען, געבארגט געלט, געצאלט פראצענטער און ווייטער פארגעזעצט די בוי־ארבעט.

ווען דער בענדינער נדבן און גרויסער האלץ־סוחר, אליעזר באזשי־קאווסקי האט געוואלט פירסטענבערגן ארויסהעלפן, האט ער פארגעשלאגן דעם שול־קאמיטעט פון „יבנה", אז אויך ער וויל האבן א חלק אין דער נייער געביידע, און וויל שפענדן א באדייטנדיקן סכום. פירסטענבערג איז פון דעם אנבאט נישט נתפעל געווארן, אומגעקערט — ער האט זיך שטארק געפילט געטראפן, זאגענדיק: „א דאנק אייך פאר דער ברייט־הארציקייט, אבער איך נויטיק זיך נישט אין קיין הילף אין אודאי נישט אין קיין שותפים"...

די „יבנה"־שול, וואס האט ארויסגעגעבן טויזנטער אביטוריענטן (פיל פון זיי פראמינענטע אנשי־רוח: דיכטער, שרייבער, מעדיקער, אוניווער־זיטעט־פראפעסארן, קינסטלער, דענקער) האט געטראגן דעם נאמען פון די מעצענאטן „שמעון פירסטענבערג און פרוי". דאס האט ארויסגערופן א פארוווּרף, א פארדרוס און א דיסקוסיע ביי א טייל פון דער געזעלשאפט, וואס האט געזען דערין א חלול השם פין דער פריערדיקן, היסטארישען אזוי סימבאלישן נאמען „יבנה". פירסטענבערג האט א גערירטער באגרינדעט זיין פארלאנג, וואס אן אמת, מיט א קנאפ איבערצייגענדיקן ארגומענט, אבער מיט א מין ודוי־טאן, ווי ער וואלט פאראויס געזען דעם ביטערען עתיד, וואס איז טאקע, מקויים געווארן: „היות ווי איך האב נישט קיין נחת און קיין שליטה איבער מיינע אייגענע קינדער, וועלכע דערווייטערן זיך פון יידישקייט, פון נאציאנאלער דערציאונג, שפראכלעך און קולטורעל, פון יידישע נייגונגען, זאל מיר לכל הפחות באשעט זיין צו האבן א ביסל גייסטיקן תענוג פון פרעמדע יידישע קינדערלעך פאר וועלכע איך האב געבויט די שול, וואס וועט אויסשטראלן איר געבענטשטע ווירקונג אויף די תלמידים, וועלכע וועלן באקומען א חינוך אין ליכט פון נאציאנאלן אידעאל און באוווּסטזיין. זאלן זיי מיך אמאל געדענקן צום גוטן, ווייל איך האב עפעס מיטגעווירקט פאר זייער וווילזיין און אהבת ישראל".

מיטן אויסברוך פונם לעצטן קריג איז ער אוועק מיט זיינע בני־בית קיין לעמבערג. באגלייט מיט גרויל און שוידער האט ער זיך ערגעץ ווו

אויסבאהאלטן, מורא האבענדיק פאר דער רוסישער מאכט, וועלכע קען אים פארשיקן אויף קאטארגע קיין סיביר אלס געוועזענעם קאפיטאליסט און גרויסאינדוסטריעלער. אין יאר 1941 געלינגט אים צו קומען קיין ווארשע און פון דאנען ווערט ער איבערשיקט קיין בערגן־בעלזן, אין א ספעציעל לאגער פון אויסלענדער, מיט געפעלשטע אויסלענדישע פאפירן. די יידישע אגענץ אין ירושלים האט זיך פאראינטערעסירט מיט זיין גורל און געוואלט אים ראטעווען, אבער אומזיסט. פון בערגן־בעלזן האבן אים די דייטשן מכלומרשט טראנספארטירט קיין „אויסלאנד", פארשיקענדיק אים מיט זיין פרוי אין אן אומבאקאנטער ריכטונג — און זיי אומגעבראכט.

מ. האמפעל

*

יצחק וויגאדזקי

ג עקומען קיין בענדין פון זאַוויערטשע פאר דער ערשטער וועלט מלחמה, און איז באלד געווארן געזעלשאפטלעך אקטיוו. היות ווי פאליטישע טעטיקייט איז אין יענע יארן געווען פארבאטן, האט זיך דאס געזעלשאפט־לעכע לעבן קאנצענטרירט אין דעם קולטור־פאריין „הזמיר", וואס האט אויף

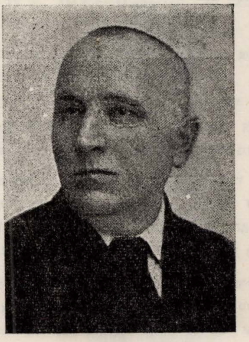

יצחק וויגאדזקי.

א פארשטעלטן אויפן איינגעארדנט פאליטישע פארזאמלונגען. ער איז גע־ווען אקטיוו אין „הזמיר" אויף אלע געביטן.

מיט דער גרינדונג פון דער העברעאישער געזעלשאפט „עבריה", שטעלט ער זיך צו איר דיספאזיציע און ווערט איינער פון אירע הויפט־טרעגער.

ווען די פאליטישע טעטיקייט איז לעגאלעזירט געווארן דורך די דייטשן בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, עפענען זיך פאר אים ברייטע האריזאנטן פון ציוניסטישער ארבעט, און ס'איז נישט פארהאן קיין שום צווייג אין וועלכן ער זאל נישט זיין טעטיק. ער ארגאניזירט רעפעראטן, וואל־מיטינגען צו די שטאט־ראט און קהילה־וואלן, אויפקלערונגס־פארזאמלונגען פארן שקל, קרן־קיימת, קרן־היסוד, תרבות און נאך. אומעטום שפילט ער די ערשטע פידל און גיט א ביישפיל פון איבערגעגעבענער ארבעט פון א טריין עסקן. אפילו זיינע קעגנער רעספעקטירן אים, וויסנדיק, אז ער טוט זיין ארבעט באמונה שלמה און מיט פיל ערלעכקייט.

הגם זיין עקאנאמישער מצב איז געווען פון שטענדיק אַן א שווערער, האט ער נישט פארנאכלעסיקט זיין כלל־ארבעט. ספעציעל צייכנט ער זיך אויס אלס גוטער פראפאגאנדיסט ביי פארשידענע וואלן, שטאטישע און אלגעמיינע, ווי צום ביישפיל צום פוילישן סיים. ער באזוכט די ארומיקע שטעטלעך און טרעט ארויס אויף מיטינגען, אפט עטלעכע מאל אין טאג. ווען מיר, ציוניסטן, זענען טעראריזירט געווארן בעת די סיים־וואלן דורך דער פוילישער מאכט, ווען די פאליציי האט אונז שיקאנירט אויף טריט און שריט, ווען שקצים פלעגן זיך אריינרייסן אויף אונזערע פארזאמלונגען און געדראט מיט שטעקנס און אייזנס, — האט ער זיך נישט דערשראקן און אגיטירט פריי און פראנק פון דער בימה.

אן אינטערעסאנט קאפיטל איז די קהילה אין בענדין. אויף דעם געביט איז ער, אלס פרנס, געשטאנען אויפן ערשטן פראנט מיט זיין קעמ־פערישער נאטור, ווייל אין דער גמינע האבן מיר, ציוניסטן, תמיד געהאט צו קעמפן מיט דער „אגודה", וואס איז געווען א שטארקער פאקטאר אין דער שטאט און געוואלט, אז די קהילה זאל זיין א רעליגיעזע אינסטיטוציע.

וויגאדזקי איז טעטיק אויך אויפן געביט פון דערציערישער ארבעט. יארן־לאנג איז ער געווען א נישט באצאלטער אויפזעער איבער די יידישע לימודים אין יתומים־הויז. דער הויכער ניווא פון די יידישע לימודים אין דעם אנשטאלט — איז געווען זיין פארדינסט.

ער איז געווען פון די גרינדער פון דער גימנאזיע „יבנה" און ביז די לעצטע טעג א טעטיקער מיטגליד אין אויפזיכטס־ראט פון דער שול. די אנטוויקלונג פון דער גימנאזיע איז אויך געווען פון זיינע דערגרייכונגען.

א שטענדיקער מיטארבעטער פון דער „זאגלעמביער צייטונג", געשריבן איבער אקטועלע ענינים. ספעציעל באקאנט מיט זיינע מאמרים לכבוד יידישע ימים־טובים, אין וועלכע ער האט אויפגעקלערט זייער באדייטונג פון נאציאנאלן שטאנדפונקט. מען האט אים גערן געהאט צו לייענען, ווייל ער האט געהאט א לייכטע פעדער און געשריבן קלאר און דייטלעך וועגן די טיפסטע פראבלעמען.

ער האט מיטגעארבעט אין פיל פילאנטראפישע אינסטיטוציעס, און אומעטום גענאסן אכטונג און כבוד.

30 יאר האב איך געארבעט טאג־איין, טאג־אויס מיט מיין ליבן פריינט וויגאדזקי, ביז עס איז אויסגעבראכן די גרויזאמע מלחמה. דעם צווייטן טאג פון קריג האב איך זיך מיט אים הארציק געזעגנט, ווייל איך האב זיך געגרייט מיט מיין משפחה צו פארלאזן בענדין און זוכן א רעטונג ווייט פון די נאצישע תליינים, און טאקע מצליח געווען. כ'האב דאמאלסט נישט געוווסט, אז דאס איז דער לעצטער האנט־דרוק און לעצטער „שלום" פון מיין אזוי באליבטן נאענטן חבר. כבוד זיין אנדענק!

א. ליווער

*

משה קאמינער

ג עבוירן 1898 אין בענדין, ביי איינער פון די אנגעזעענסטע און מיוחס־דיקסטע משפחות אין שטאט; דער פאטער, ר' ליפא קאמינער, א גרויסער למדן און שארפער קאפ. נישט איינמאל געווארן איינגעלאדן אין בית־דין פון ראבינאט, צו העלפן אדורכפירן א שווערע אין פארוויקלטע דין־תורה. געקענט גאנץ ש"ס אויסווייניק.

די מוטער, לאה, באקאנט אין שטאט אלס מזג־טוב, מיט אירע גוטע מעשים, געווען טעטיק אין „ביקור־חולים", „לינת־הצדק" און ספעציעל א סך געהאלפן ביים באקליידן די ארעמע תלמוד־תורה קינדער.

משה האט באקומען א טראדיציאנעלע דערציונג, געגאנגען אין „חדר", ווען ער איז געווארן עלטער איז ער באאיינפלוסט געווארן דורך די השכלה ביכער. פון זיין פריסטער יוגנט ארויסגעוויזן גרויס ליבשאפט צום בוך, א סך געלעזן אין יידיש, העברעאיש און פוילישׁ. זיין חלום איז געווען שטודירן, אבער משפחה געפילן האבן אים צוגעבונדן צו זיין חסידישער היים. ליב געהאט די עלטערן און זיי נישט געקאנט מצער זיין, אזוי אז ער האט אליין געלערנט און זיך אויסגעלערנט שפראכן, פון די אינטעליגענטסטע בחורים אין שטאט.

זיין געזעלשאפטלעכע ארבעט האט משה קאמינער אנגעהויבן מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

ווען די דייטשע ארמיי האט דורכמארשירט די שטאט און אנגעווארפן

א פחד אויף דער באפעלקערונג, דאס עקאנאמישע לעבן איז צעשטערט געווארן, און הונגער האט געהערשט דאן אין שטאט, — איז משה ארויס מיט א רוף צו העלפן לינדערן די נויט. לויט זיין איניציאטיוו האט זיך געגרינדעט א געזעלשאפט „עזרה", וואס האט אונטערגענומען א זאמעל־אקציע אין שטאט און אויך געעפענט א פאלקס־קיך, ווו מ'האט טעגלעך אויסגעטיילט אומזיסטע מיטאגן. באזונדערס איז ווערט צו דערמאנען זיין ארבעט אלס גרינדער פון דער ערשטער יידישע פאלקס־שולע ביי דער תלמוד־תורה אין בענדין.

ער האט אויף זיך גענומען די שווערסטע ארבעט, צוזאמענגעשטעלט א פרייוויליקן לערער־פערסאנאל אונטער דער לייטונג פון ד"ר חיים פ ע ר ל. געבראכט לערן־ביכער פון ווילנע, איינגעקויפט העפטן און שרייב־מאטע־ריאל און עס אומזיסט פארטיילט צווישן די תלמידים.

די שולע האט ארויסגערופן גרויס אינטערעס אין שטאט, און געווארן שטארק אונטערשטיצט דורך די אנגעזעענסטע כלל־טוער, ווי ד"ר ו ו י י נ־צ י ה ע ר, א ר א נ א ו ו י ט ש און פ ס ח ז א ן, ספעציעל האט מיטגעהאלפן די פרוי ז י ס פ ע ל ד ביים פארשאפן קליידונג פאר די תלמידים. די ארבעט איז נישט געווען קיין לייכטע פארן יונגן בחור, וואס האט נאך געהאט אויסצושטיין א קאמף מיט די חסידים וועלכע האבן נישט געוואלט צולאזן אז די קינדער זאלן לערנען יידיש, מורא האבענדיק אז זיי זאלן נישט ארויס לתרבות רעה. און די חסידים האבן געמאכט אן אנפאל אויפן סעקרע־טאריאט פון דער שולע און צוריסן די ביכער.

משה קאמינער איז פון דער פריסטער יוגנט אריינגעצויגן געווארן אין פאליטיש־געזעלשאפטלעכן לעבן פון בענדין. מיטגעריסן מיט די פריי־הייטס־ווינטן וואס האבן געבלאזן אין פוילן, האט ער זיך אנגעשלאסן אין דער פועלי־ציון פארטיי; איך געדענק די ערשטע אומלעגאלע פארזאמלונג, אין א שטוב אן באלייכטונג אויף די סאנשעווסקא גאס אין ראזענס הויז, ווו עס האבן גערעדט די חברים פ י י נ ע ר און ה א מ ב ו ר ג ע ר, און אויך משה ק א מ י נ ע ר האט מיט זיין שיינעם יידיש באגייסטערט די אנווע־זענדע. שפעטער, ווען די פארטיי האט זיך אריבערגעטראגן אין גרויסן לאקאל ביי ווינערן אין הויז, פלעגט משה דארט האלטן אפטע פארלעזונגען. ער האט זיך אבער נישט געקענט אויסלעבן אין פועלי־ציון, און אויף די פארטיי דיסקוסיעס האט ער פארלאנגט א מער פאזיטיווע באציונג צו ארץ־ישראל און העברעאיש. ער איז דאן שוין געווען א מיטגליד אין „עבריה", וואס האט געהאט די אויפגאבע צו לערנען די יוגנט העברעאיש. ער פאר־לאזט פועלי־ציון און גרינדעט די פאלקס־פארטיי „צעירי־ציון". זיין איינפלוס אויף דער יוגנט אין שטאט איז געווען גאר שטארק. מיט זיין שיינער גע־שטאלט, שווארץ־פייערדיקע אויגן, פייערדיקע רעדעס האט ער באגייסטערט זיינע צוהערער.

און אזוי פלעגט מען אים אפט זען אויפן בארג ביים שלאס ארומגע־רינגלט מיט א גרופע יוגנט, וועלכע פלעגן מיט דורשט טרינקען זיינע ווערטער. גאנץ אפט פלעגט ער אין די זומער־פארנאכטן זיצן איינער אליין, פארחלומ'ט און מאכן פלענער וועגן פארן קיין ארץ־ישראל. געווען דער פארזיצער פון דער „צעירי־ציון" פארטיי וועלכער ער האט אוועקגעגעבן פיל כוח און צייט, געשאפן די פאלקס־אוניווערסיטעט, ווו ער האט רעפע־רירט יידישע ליטעראטור, און זיינע רעפעראטן האבן צוגעצויגן א גרויסע צאל צוהערער. אויך די „קעסטל אווענטן" וועלכע ער האט איינגעפירט יעדן פרייטיק־צו־נאכטס האבן צוגעצויגן באזוכער פון אלע פארטייען. ער פלעגט אויך באזוכן די גאנצע פראווינץ אין האלטן רעפעראטן וועגן „צעירי־ציון".

און נישט באשערט איז אים געווען צו זען די פארווירקלעכונג פון זיין אידעאל. נאך א קורצער און שווערער קראנקהייט איז ער, אין בליענדיקן עלטער פון 24 יאר געשטארבן אין בענדין.

יצחק טענצער

*

טעוול קליימאן

אייגענטלעך איז טעוול'ס נאמען דוד קליינמאן. נאר אז עמיצער אין בענדין וואלט געפרעגט אויף אזא נאמען, וואלט קיינער — אויסער אפשר געציילטע חברים — נישט געוווסט וועגן וועמען מען פרעגט זיך.

צו איז געווען טעוול א בענדינער לויטן געבורט, אדער א בעזעצטער, דאס איז נישט באקאנט — מ'ווייסט אבער, אז שוין אין די יארן 1904—5 איז ער געווען אין בענדין. אלע יארן געארבעט אלס שניידער־געזעלן ביי יואל שניידער אין בית־המדרש גאס. אבער דאס שניידעריי אז ביי אים געווען א נעבן־זאך, — זיין לעבן איז באשטאנען פון ציוניזם און העברעאישע קולטור. טעוול האט בעהערשט די העברעאישע שפראך און איז געווען א לייענער און קויפער פון העברעאישע זשורנאלן און ביכער. געווען זייער פאפולער. א געלאסענער, א רוהיקער, אלעמענס פריינד, מיט קיינעם נישט געהאט קיין סכסוכים. וועגן אים קען מען זאגען, אז ער איז געווען א שטיק ציוניסטישע ענציקלאפעדיע. אינפארמאציעס ווי אויך ציפרען וועגן קאלא־ניאל־באנק, קרן קיימת, הכשרת היישוב א. אז. וו. האט מען געקענט בא־קומען ביי טעוולען.

מיט זיינע באשיידענע הכנסות איז ער געווען א שטענדיקער קויפער פון אלע ציוניסטישע און פאלעסטינער אקציעס וואס האבן אין יענע צייטן זיך באוויזן אויף דער יידישער גאס.

ער האט אויסגעטראגן אויף זיינע פלייצעס די אינערלעכע ארבעט פאר די ציוניסטישע און העברעאישע ארגאניזאציעס.

ער איז געווען סעקרעטאר פון „תרבות", פון דער ציוניסטישער אר־גאניזאציע, פאלעסטינע־אמט, שקלים־קאמפיין, און זיין ארבעט איז געווען א נישט־באצאלטע. אויך כבוד האט ער נישט פארלאנגט.

איז מען געקומען צו א זיצונג — איז טעוול שוין געווען ביים טיש מיטן פראטאקאל־בוך, גרייט צו דער ארבעט. בכלל איז ער געווען א וויי־ניק־רעדער, אפילו א שטיקעל כבד־פה. אין דיסקוסיעס האט ער כמעט נישט אנטייל גענומען. ער איז געווען א מענטש פון טאט און מסירות־נפש.

אויסער דאס טרעפען זיך מיט חברים אין ציוניסטישן לאקאל — איז טעוול געווען אן אפגעזונדערט מענטש. ווייניק וואס צו טון געהאט פריוואט מיט מענטשן. דער שרייבער פון די שורות גלויבט, אז ער איז אפשר געווען כמעט דער איינציקער, וועמען טעוול פלעגט באזוכן פון צייט צו צייט, און דאס ווייל מיר זענען געווען אלטע חברים במשך פון לאנגע יארן.

א שבת נאך מיטאג. א שטילער קלאפ אין טיר. טעוול האט זיך אריינ־געוויגט מיט זיין אריגינעלן גאנג. עטלעכע שעה האט געדויערט אזא באזוך. ביי זיין באשיידענהייט איז ער געווען קריטיש געשטימט וועגן א סך פראבלעמען וואס זענען געווען אקטועל אין יענער צייט; נישט בלויז ציוניסטישע ענינים האבן אים אינטערעסירט; ער איז געווען זייער אינ־פארמירט אויך אין וועלט־פאליטיק און ער פלעגט מיט קלארקייט מאכן זיינע אויסטייטשונגען.

זיין ארבעט פארן ציוניזם איז אנגעגאנגען א סך, א סך יארן און מיט גרויס נוצן.

פלוצים, עטלעכע יאר פארן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, איז טעוול פארשווונדן. ער האט אויפגעהערט זיך בעווייזען — אויס סעקרעטאר, אויס פראטאקאל־בוך. מ'האט נאר געוווסט אז ער פארט יעדן טאג קיין אויבער־שלעזיע. קיינער האט נישט געוווסט אין וואס איז באשטאנען זיין באשעפטיקונג. ער איז געבליבן דער זעלבער פארשלאסענער ווי אלעמאל. „וואס וועט שוין זיין, אז איר וועט וויסן?" דאס איז געווען זיין ענטפער. מ'האט זיך דערוווסט, אז טעוול, דער אלטער בחור — האט חתונה געהאט. אויף אלע בקשות אז ער זאל ווידער קומען צו אונז, בלויז זיך צו טרעפן מיט אלטע חברים ווי אמאל, האט ער געהאט איין ענטפער: „מ'וועט זען".

קיינמאל נישט געקענט אויסגעפינען, וואס האט טעוול'ן געמאכט אפ־זונדערן פון זיין אמאליקער טיכטיקער ציוניסטישער ארבעט. בלויז א קורצע צייט פארן מלחמה־אויסברוך, האט זיך טעוול ווידער באוויזן אין ציוניסטישן קלוב — נישט אלס מיטארבעטער, נישט אלס סעקרעטאר, בלויז אלס גאסט. געבלעטערט צייטונגען, ווייניק גערעדט. געקומען שטיל, אוועק שטיל. פאר אים איז דאס רוישיקע לעבן אין ציוניסטישן קלוב געווען אביסעל פרעמד. אבער מיר זענען געווען צופרידן אים צו זען פון צייט צו צייט ביי אונז. מיר האבן אים מיט פיל ווארעמקייט אויפגענומען, זיך באמיט ארויסווייזן א סך חברישקייט.

דער קריג־אויסברוך האט געמאכט א סוף צו זיין לעבן. זאלן זיין די געציילטע ווערטער וועגן טעוול'ן א שטיקל מצבה פאר אן אלטן גוטן חבר, וואס האט שטארק געהאלפן פארשפרייטן דעם ציוניסטישן געדאנק אין יענער „פרע־היסטארישער" איפברויז־תקופה.

כבוד זיין אנדענק.

אברהם ליווער

*

יצחק מרדכי פסחזאן

נישט געווען קיין בענדינער ייד, וואס זאל נישט קענען דעם געוועזענעם סעקרעטאר פון דער ארטיקער קהילה, דער איבעראל געאכטעטן בונדישן טוער, וועלכער האט א האלב יארהונדערט געטריי געדינט דעם יידישן ישוב און דעם סאציאליסטישן אידעאל.

געבוירן אין רוסלאנד, אין שקלאָוו ביים דניעפר, אין יאר 1876. באקומען א רעליגיעזע דערציונג אין פאטערס הויז, און נישט קוקענדיק אויף דעם וואס ער שטאמט פון א רבנישן יחוס און אויסגעוואקסן אין פרומקייט, איז ער גאר יונג פארכאפט געווארן פון ראדיקאלע שטרעמונגען.

אין די יונגע יארן קומט ער קיין ווארשע און ווערט טעטיק אויפ'ן געזעלשאפטלעכן און סאציאליסטישן געביט. ער פארבינדעט זיך מיט יצחק לייב פרץ און ווערט ביי אים אן איינגייער, ווייל ער איז געווען באהאווענט אין דער יידישער ליטעראטור און פון צייט צו צייט אויך זיך באנוצט מיט דער פען אין פארשידענע ליטעראריש אויסגאבן און אין דער פארטיי־פרעסע.

אין יאר 1893 העלפט ער ארויסגעבן א העקטאגראפירט אויפרוף צום 1־טן מאי, וואס ווערט פונאנדערגעשפרייט און אונטערגעווארפן אין ווארשטאטן און פאבריקלעך.

אין יאר 1897, מיט דער אנטשטייונג פון „בונד", שליסט ער זיך באלד אן אין זיינע רייען, און איז פון די אקטיווסטע טוער ביז זיין לעצטן טאג, ווען די נאצישע קויל האט אונטערגעהאקט זיין לעבן.

פאר אומלעגאלער טעטיקייט ווערט ער עטלעכע מאל ארעסטירט, זיצט לענגערע צייטן אין תפיסה. אין 1903 באזעצט ער זיך אין דער שווייץ (זשענעוו), ווו ער איז געווען טעטיק אין אויסלענדישן קאמיטעט פון „בונד".

ער קומט ווידער קיין פינסק, ווילנע און ווען זיין ערשטע פרוי איז געשטארבן, איבערלאזנדיק איר מאן און זון, קומט ער אין יאר 1909 קיין בענדין, ווו ער האט אפגעלעבט 35 יאר ביז צום אומקום.

ער פארבינדעט זיך מיט זיין צווייטער פרוי, און מיט איר געהאט דריי טעכטער, אלע דריי שפעטער אקטיוו אין דער בענדינער ארגאניזאציע פון „השומר הצעיר", אויסגעצייכנט זיך אין דער אונטערערדישער טעטיקייט בעת דער נאצישער הערשאפט און געפאלן העלדיש אויף דער וואך, באזונדערס עדזשא, וואס איז פארפייניקט געווארן, ווען מען האט זי געכאפט מיט געווער אין דער האנט, וואס זי האט אריבערגעפירט אלס ארישע פרוי אין בענדינער געטא.

נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה ווערט פסחזאן סעקרעטאר פון דער יידישער קהילה, און אין 1917 ווערט ער געוויילט אלס ראטמאן פון דער בונדישער ליסטע אין בענדינער שטאט־ראט.

אין דער וואכנשריפט „לעבענס פראגן" און אין דער טעגלעכער „פאלקס־צייטונג", פארעפענטלעכט ער אין א מייסטערהאפטער פארם און שיינער שפראך א סך ארטיקלען, סקיצן און זכרונות אונטערן פסעוודאנים „וואגנער" און דאן „אן אלטער באקאנטער".

לאנגע יארן איז ער געווען א מיטגליד פון צענטראל־קאמיטעט פון „בונד" אין פוילן און די נשמה פון דער בונדישער ארגאניזאציע אין בענדין. ער איז געווען שעפעריש אויף פארשידענע געביטן אין שטאט, און ספעציעל זיך געווידמעט דער יידישער שפראך און קולטור, לייסטענדיק פיל פאר ייוו"א.

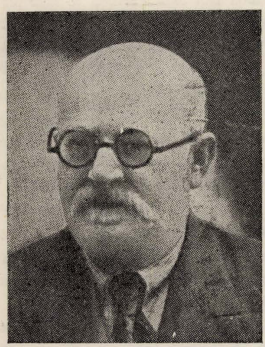

יצחק מרדכי פסחזון.

נישט קוקנדיק אויף זיינע ראדיקאלע אנטי־ציוניסטישע איינשטעלונגען און אידעאישע מיינונגס־פארשידנקייטן, איז ער געווען איבעראל געשעצט און פארערט צוליב זיין ערלעכקייט און מענטשלעכער באנעמונג צו יעדן, אפילו אין די קעגנערישע קרייזן, וועלכע האבן אפגעשאצט זיין אידעאליזם און מסירת־נפש פאר יעדער יידישער זאך.

אין לעצטן קריג ווערט ער ווידער אקטיוו אין דער אונטערערדישער ארבעט קעגן די נאצישע באנדיטן רויבער.

אין בוך „דורות בונדיסטן" (פארלאג „אונזער צייט", ניו־יארק, 1956), לייענען מיר פאלגענדעס: „אין פעברואר 1940 האט דער שליח פון צענטראל־קאמיטעט פון „בונד", ארטור נונבערג, געברענגט אין פסחזאנס וווינונג אומלעגאלע ליטעראטור און געלט, און אפגעהאלטן א זיצונג פון בענדינער קאמיטעט מיט דער באטייליגונג פון פסחזאן, סטאפניצער, ד"ר פערל, פריילך און קארענפעלד. צווישן אנדערן איז באשלאסן געווארן, אז בונדיסטן זאלן זיך נישט באטייליקן אין יודן־ראט".

צו מאראלישער דערהויבענקייט האט ער זיך דערהויבן ביי זיין העלדישן טויט, ווען בעת דער לעצטער אויסזידלונג, 1943, האט ער זיך נישט געלאזט אריינשלעפן אין באן, אויסרופנדיק צו די דייטשע יונקערס, וואס האבן אנגעפירט מיט גירוש: „איר ברוינע בעסטיעס, איר האט דעם קריג סיי ווי פארשפילט! דעם קאמף קעגן שוצלאזע יידן וועט אייך גאר נישט העלפן. מיר וועלן אייך איבערלעבן!"

א נאצישער תליין האט אים גלייך דערשאסן, אויסלעשענדיק זיין זויבערע נשמה.

כבוד זיין אנדענק!

מ. האמפעל

*

ראזע יאקובאוויטש

ג עבורין 1889 אינם קליינעם שטעטל פראשניץ, פלאצקער גובערניע, פוילן, ווו איר פאטער ר' ישעשכר בעריש גרויבארט איז געווען רב. נישט קוקענדיק אויף דער טראדיציאנעלער דערציאונג אין רבנישן הויז, באזוכט ראזע א רוסישע שול אין שדלעץ, און שפעטער ווען די גאנצע פאמיליע גייט אינעם אין יאר 1893 ווינענן קיין בעדזין, ווו איר פאטער ווערט רב, באזוכט זי אויך די פוילישע שול. ביי איר לערער יעקב בער זאיאנץ, ביי וועמען זי האט געלערנט העברעאיש, קומט ראזע יאקובאוויטש אין באירונג מיט דער משכילישער יוגענט פון שטאט. הויבט אן לעזן יידישע ביכער. באקענט זיך מיט די יידישע קלאסיקער, מענדעלע, פרץ, שלום עליכם. ספעציעל האט פרץ, וואס האט אויפגעלעבט אין זיינע נאוועלן די ראמאנטישע שיינקייט פון דעם פערגאנגענעם יידישן לעבן, עגווירקט און באאיינפלוסט די יונגע יידישע דיכטערן. פרץ האט באשריבן א וועלט אין וועלכער זי האט געלעבט.

ראזע יאקובאוויטש האט פלוצלינג זיך גספונען צווישן צוויי וועלטן. פון איין זייט — דאס פאטריארכאלישע רבנישע הויז פון איר פאטער, וועלכער פלעגט צווישן איין בלאט גמרא און צווייטן זיך אפגעבן מיט זיינע קינדער, און אין לאנגע גשפרעכן זיי דערציילן וועגן דער פאלקס־פארגאנגענהייט, וועגן דעם וואס דאס פאלק האט איבערגעלעבט אויף זיינע גלות וועגן, און אונטער דער השפעה פון פאטער האט זי זיך אויסגעלערנט פרי צו דענקן אין פילן; און פון דער צווייטער זייט, האט זי גספונען אין דער יידישער ליטעראטור א נייע גרויסע וועלט, אין וועלכער זי האט געמאכט אירע ערשטע שריט, אויפן געביט פון דער פאעזיע. אזוי שרייבט זי דאס ערשטע ליד: „צו מיין טאטן", וואס ווערט פארעפנטלעכט אין פרץ'ס זמלבוך „יידיש", ווארשא 1910. דאדט באזינגט זי זי גרויסקייט פון איר פאטער, וועלכער זיצט פארטיפט אין דער „תורה בענקשאפט", „אין שטילן גרויען נעפעל פון דעם אויפגעוואכטן טאג".

„ווי שטראלט געוואלדיק אין דיין אויג א פלאמענדע וועלט,
אין פארטאגט נעפל איינגעהילט געבוקט אין ג' געצעלט,
ווי גרוים ביסטו, א מאטע מיין, אַצינד אויף משה'ס שטעל".

(צו מיין טאטן)

ראזע האט זיך אַנגעשטויסן אין דער נייער וועלט אירער, אין דער יידישער ליטעראטור, אויף נייע שיינקייטן, און דאס ברענגט זי צו א שטילער מרידה קעגן דער אלטער וועלט פון אירע עלטערן. אין איר ליד „כלה סדור" זינגט זי:

„כ'האב אויפגעריסן ס'רויגעלע
פון טאטענס מאמעס טיר,
און לייכט ווי אויף א פליגעלע
ארויס אין פעלד צו דיר".

נישט געקוקט אויף דעם ריס מיטן טאטנס הויז, אויף דעם דערווייטערן זיך פון „טאטעס מאמעס וועלט", ציט זי צוריק צום מקור, צו דער שטוב פון איר גרויסן טאטן, ווי זי זינגט אין א שפעטערדיקן ליד:

„דיין טרויער בליק וואס האט מיר אויסדערציילט
מעשיות פון צוויי טויזנט יאר צוריק,
אלעס האט דער טויט מיר אפגערויבט
נאר מיין גלויבן אין דיר נישט".

(אויף קבר אבות)

א באזונדער שיינקייט פארמאגן אין זיך אירע ביבלישע מאטיוון. זי איז די ערשטע יידישע דיכטערין, וואס האט אריינגעפירט די דאזיקע מאטיוון אין דער יידישער פאעזיע. זי לעבט אויף פאר אונז די אלט־נייע גשעטאלטן, ספעציעל די ביבלישע פרויען, ווי רחל, רות, מרים, שולמית, אסתר, און וואס פאר א שיינקייט און שטילער לירייזם שלאגט פין יעדן שיר:

„שטיי אויף מיין שטילע שוואלב קום מיט
אין פעלד וואו אונזער גאָרטן בליט,
די טירקעלטויב איז מיט איר ליד
שוין דא אין אונזער לאנד".

(שולמית)

אדער אין א צווייט ליד:

„איז וואס, אזוי עס האט מיך די האָרין פארטריבן —
איך פיל נאך די הייליקע שטילקייט,
וועו ס'האט מיך דער פירשט פון די שאמעז אברהם'ס
געווענקט צו א זוניק דערוואכן
צווישן זוניקע סנאפעס און גארבן".

(הגר)

אין יענער צייט איז דאס גספילן פון ליבע אין דער יידישער ליטעראטור נאך נישט גקומען אזוי שטארק צום אויסדרוק, איבערהויפט ביי דער קליינער צאל פרויען־דיכטערינס. ראזע קומט דאן מיט אירע פרעכטיקע צארטע ליבע — אין לירישע לידער וועלכע זענען שיין, מלא חן און צניעות'דיק, וואס א יידישע פרוי איז פוילן האט זיך דאן גקענט פארגינגן. אירע ליבע און ביבלישע־לידער האבן אריינגעבראכט נייע מאטיוון אין דער יידישער פאעזיע.

אין 1924 גייט ארויס די ערשטע זאמלונג פין אירע לידער „מיינע גזואנגען". זי האט אויך פארענדיקט א צווייט בוך „לידער צו גאט", וואס איז נישט דערשינען צוליב דעם מלחמה־אויסברוך.

די לעצטע יארן האט זי גלעבט אין קאליש שפעטער אין ווארשע. אין דער צייט פון דער מלחמה גארבעט צוזאמען מיט פראפעסאר באלאבאן אין דער היסטאריישער קאמיסיע. אין 1943 איז זי געווארן פארשלעפט קיין טרעבלינקע.

דוד לייוער

*

אברהם גאלדבערג

ע איז שעפעריש אויפן געביט פון מאלעריי אין ישראל. מיר, די אמאליקע יוגנט פון בענדין נאך פון די יארן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, קענען אים נישט אלס מאלער, נאר אלס התלהבות'דיקן בחור, וואס האט אריינגעבראכט אזוי פיל לעבן אין אונדזערע קריייזן. כ'געדענק ווי דאס

אברהם גאלדבערג.

וואלט געווען אָקאָרש נעכטן, די אוונטן, ווען מיר, א כאליאסטרע יוגנטלעכע האבן זיך געשארט ארום אים, און ער האט אונדז געלערנט די דאמאלס־דיקע ציון־לידער.

ער ווערט מיטגעריסן און פארכאפט פון ציוניסטישע שטימונגען און נאציאנאלע באפרייאונגס־געפילן, און לאזט זיך קיין ארץ ישראל מיט די ערשטע חלוצים פון דער דריטער עליה. די רעאלע ווירקלעכקייט אין לאנד מיט וועלכער ער האט זיך אנגעשטויסן פנים־אל־פנים, איז אבער נישט אזוי אידעאל און ראמאנטיש ווי דער זיסער חלום מיט וועלכן ער האט זיך ארומגעטראגן אין הארצן. נאך א יאר ארבעט אין די ווירטשאפטן פון יק"א אין גליל, פארלאזט ער דאס לאנד, וואס האט אים שטארק באאיינדרוקט, און טראץ אלע אנטוישונגען אזוי ליב באקומען.

ער פארט קיין אמעריקע זיך לערנען. דא ערשט אנטפלעקט זיך ביי אים אין די שפעטערדיקע לעבענס־יארן די נייגונג צו מאלן. ס'ווייזט אויס, אז דער קינסטלערישער פונק איז שוין געווען פארבארגן ביי אים פון קינדווייז אן, און איצט איז ער געקומען צום אויסדרוק.

דאן באזעצט ער זיך אין פאריז, ווו ער לערנט מאלעריי. זיינע לערער און פראפעסארן זאגן אים פאראויס א צוקונפט, וואס איז טאקע מקויים געווארן.

זיין ערשטע אויסשטעלונג האב איך געזען מיט 20 יאר צוריק אין תל־אביבער מוזעאום. זינט דאמאלס באזוכט ער אפט ארץ ישראל, ביז ער האט זיך באזעצט אין תל־אביב, ווו ער ארבעט פלייסיק.

ער מאלט זעלטן פייזאזשן און שטיל־לעבנס. ער איז אינדיווידועל און האט זיין ספעציפישע פארם און סטיל. ער באהערשט די טעכניק פון ליכט און שאטן. א שטריך דא אין א שטריך דארט, א פלעק און נאך א פלעק און ס'דערשיינט פאר דיר א געשטאלט, א וועזן פול מיט לעבן.

גאלדבערג האט זיך אויסגעוויילט אן אייגנארטיקע טעמאטיק, וואס לייגט א חותם אויף זייז שאפונג — א מאטיוו פון דער אמאליקער, רומפולער אלטער

איילבילד פון א. גאלדבערג.
ציור שמן מאת א. גולדברג.

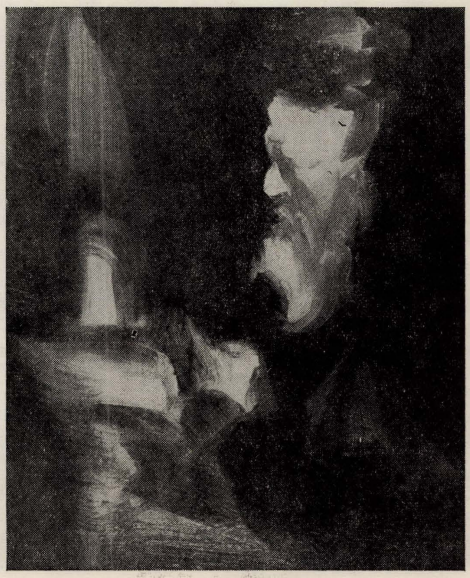

איילבילד פון א. גאלדבערג.
ציור שמן מאת א. גולדברג.

היים. די פראגמענטן זענען גענומען פון נאענטסן עבר, פונם געוועזענעם יידישן לעבנס־שטייגער. ער פארקערפערט אין זיינע שאפונגען די אומ־שטערבלעכקייט פון דער יידישער נשמה, ער פארמאגט א פיינעם חוש פאר די איידעלסטע און ערלעכסטע איבערלעבונגען פונם אלטן דור, וועלכן ער לעכצט צו פאראייביקן.

זיינע שאפונגען שטאמען פון די טיפענישן פון אונדזער פאלקס־לעבן, פון דעם שפרודלדיקן מקור שעפט ער קראפט און שטאף פאר זיין ארבעט. ער צייכנט טיפן פון יידישן בענדין, פון וועלכן ער איז אויסגעוואקסן, פאר־קניפט און פארבונדן ביז'ן סאמע שורש. דער דאזיקער כח טרייבט אים עד־היום. צו האט ער עפעס געפילט און פאראויסגעזען מיט זיין שארפן קינסטלער־אויג, אז עס דערנענטערט זיך א שקיעה, דער חורבן פון יידישן פאלק אין פוילן, ווען ער האט נאך מיט פיל יארן צוריק פארן אומקום געמאלט די פארשניטענע און אויף אייביק פארלוירענע יידישע פאלקס־טימליכקייט ?

אמאל, אין דער מחיצה מיט אים, האבן מיר פארפירט א שמועס איבער היימישע ענינים. מיר מישן אויף זיסע זכרונות פון בענדינער לעבן. מיט וואס פאר א בענקעניש רעדט ער וועגן יענע שיינע צייטן. ער געדענקט אלץ, דעם קלענסטן פרט, וואס איז זיך פארלאפן מיט קרוב א האלב יאר־הונדערט צוריק. ער דערמאנט יעדן איינעם פון די אמאליקע פרנסים, פון די שיינע יידן. פון די גבירים און אביונים צוגלייך. „דאס בענדין, די גלענ־צענדע פארגאנגענהייט, די טיפן און געשטאלטן — אט דאס איז דער ברונעם פון וואנען כ'שעפ און טרינק; תמיד וועל איך באקומען די השראה און דערקוויקונג פונעם דאזיקן אומדערשעפלעכן קוואל" — זאגט ער מיר.

יא, ער זאגט דאס נישט סתם בעלמא, ווייל צוקוקענדיק זיך צו זיינע

קאמפאזיציעס געמאלט שווארץ אויף ווייס, אדער אין פאסטעל־ און אייל־פארבן, דוכט זיך אונז באמת אויס, אז ס'לעבן אויף פאר די אויגן די טאטעס אין זיידעס מיט זייער הדרת־פנים'דיקן אויסזען, אונדזערע צערטלעכע מא־מעס און באבעס אין זייער פראכט, אין די פערוקן און קופקעס מיט קאלירטע פראנדזן און קרינאלין־קליידער. אין אויף אלעמענס חנוודיקע פנימער רוט די שכינה, די נשמה־יתרה...

זיינע שאפונגען האבן אין זיך עפעס טרויעריקעס און אומעטיקעס, צער און פארבארגענעם יאוש. ווייל גרוילעך איז געווען דאס לעבן אין גלות. דער מאלער האט אין זיך איינגעזאפט דעם דאזיקן טרויער.

יא, ארעם און בלייך איז געווען דאס אויסנווייניקסטע יידישע לעבן אין דער אלטער היים, אבער רייך און גייסטיק — דאס אינעווייניקסטע — און אזוי מאלט עס גאלדבערג.

זיינע רעפראדוקציעס זענען אין ישראל דערשינען אין אלבאמען, אין פראכט־אויסגאבן: „בתים בישראל" (הוצאת הקבוץ המאוחד), דמויות (הוצאת ספרים צ'צ'יק, תל־אביב) און „ששה עשר ציורי פסטל" (הוצאת „אז", ירושלים). אינעם זעקסטן באנד פון דער העברעאישער קאלאסאלער „אנציקלופדיה העברית" (חברה להוצאת אנציקלופדיות בע"מ, ירושלים) אין דער אפטיילונג „קונסט אין א"י" (זייט 1082/3) ווערט געגעבן אן איבערבליק איבער גאלדבערגס בילדער און סקיצן, וועגן וועלכע מ'שרייבט דארט, אז זיי זענען אין „בצלאל"־מוזעאום אין ירושלים, תל־אביב, „משכן" עין־חרוד און אין חוץ־לארצדיקע מוזעאומס.

נישט אומזיסט האט ער זיך דערווארבן אן אנגעזעענעם ארט אין דער קינסטלערישער משפחה פון מדינת ישראל.

מרדכי האמפעל

*

משה אפעלבוים

משה אפעלבוים איז נישט געבוירן אין בענדין, אבער זיינע לעצטע יארן האט ער פארבראכט אין דער שטאט און איז געווארן צוגעבונדן צו איר. דא האט ער געשאפן איינע פון זיינע שענסטע ארבעטן, דעם באראליעף פון דער מזרח־וואנט אין דער בענדינער שול. לויט ווי אפעלבוים האט זיך אויסגעדריקט, זענען דאס געווען די געציילטע יארן פון זיין לעבן — ווען ער האט נישט געליטן הונגער.

געבוירן אין 1887, זיינע קינדער יארן געלעבט אינם שטעטל אמשינאוו, אין א סביבה אין וועלכער מ'האט ניט פארשטאנען דען זין פון ווארט קינסטלער, דערצויגן אין אן ארעמער היים, געלעבט מיט א טרוקען שטיקל ברויט, א ביסעל גרינווארג — קארטאפעל, ציבעלעס, מערן זענען געווען א לוקסוס. נאך אלס צוועלף־יעריקער בחור פלעגט ער צייכענען ביים ליכט פון א קליין לעמפל, צייכענען מיט ברען, — און דאס נאר דאמאלסט ווען דער טאטע האט נישט געזען ווי ער איז מבטל דאס לערנען. ביי פופצן יאר אנטלויפט ער פון דער היים קיין קאליש, ווו ער ארבעט ביי א שילדן־מאלער. ביי אכצן יאר האט ער אזוי ווייט אוואנסירט אינם צייכענען, אז די ארטיקע טעקסטיל־פאבריק האט אים באשעפטיגט ביי זיך אלס צייכענער פון מוסטערן פאר טעקסטיל־אויסארבייטונגען.

ער לאזט זיך אין דער וועלט אריין, מיט דער האפענונג צו שטודירן מאלעריי. קומט קיין ווין, ווי עס געלינגט אים נישט זיך איינצוארדענען. ער הונגערט, לאזט זיך צו פוס קיין דייטשלאנד, וואנדערט פון דארף צו דארף, און לעבט דערפון, וואס ער פארקויפט צייכענונגען פאר 50 פענינג ביז איין מארק. אזוי דערשלאגט ער זיך קיין אמסטערדאם, ווו ער גלויבט צו קענען שטודירן, אבער אויך דארט הונגערט דער יונגער קינסטלער, נישטא ווער ס'זאל זיך מיט אים אינטערעסירן. זיינע צוויי פארלאנגען אין יענער צייט זענען געווען: עסן צו דער זעט, און שטודירן מאלעריי.

צו צוואנציק יאר קומט ער קיין ליווערפול. אין דער שטאט פארדינט ער זיין ברויט אלס טרעגער. ער פארברענגט אפט אין די שענקן ווו ס'קומען מאטראזן. ער צייכענט דארט זיינע טיפן פון מאטראזן־לעבן, און פון די פערדינטע גראשענס שלאגט ער זיך אדורך מיט גרויס מי. עס געלינגט אים צו ווערן אנגענומען אין דער ארטיקער קונסט־געווערב־שול, ווי ער שטודירט צוויי יאר, אין די שווערסטע מאטעריעלע באדינגונגען. ער שלעפט משאות, האקט האלץ, און אויף דעם פנים פון יינגען מאלער באווייזן זיך אלץ טיפערע קנייטשן פון נויט אין ליידן.

אין 1914 שטודירט אפעלבוים אין דער לאנדאנער קונסט־אקאדעמיע, און צום סוף 1918 שטעלט ער אויס צום ערשטן מאל אין לאנדאן זיינע ארבעטן: מאטיווען פון ווייטשעפל, דעם יידישן קווארטאל, ווי אויך א גרויסע טייל ארבעטן פונם לעבן פון ענגלישן ארבעטער. נישט קוקענדיק דערויף, וואס ער האט געהאט די מעגלעכקייט זיך איינצוארדנען אין לאנדאן, אדאנק דער אויסשטעלונג וועלכע האט געהאט א גרויסן ערפאלג, באשליסט ער זיך אומקערן קיין פוילן — עס האט אים געצויגן צום גרויסן יידישן קבוץ, ווו ער האט געהאפט צו געפינען א ברייט ארבעטס־פעלד. קומט קיין ווארשע, ווו ער פארנעמט זיך מיט א פיאנערישער ארבעט, — מאלן דעקא־ראציעס פארן יידישן טעאטער, ווו ס'האט דאן געהערשט א גרויסע פאר־

די קאפעליע — אייל בילד פון משה אפעלבוים.
הלהקה — תמונת שמן, צייר משה אפלבוים.

נאכלעסיקונג. דא, אין פוילן, צעוואקסט זיך דער קינסטלער, ער שעפט פון די יידישע פאלקס־מאסן. ער איז געווען א קינסטלער מיט א ברייטן האריזאנט, און ארויסגעבראכט אויפן לייוונט דאס יידישע לעבן מיט זיינע סאציאלע פראבלעמען.

אפעלבוים׳ס טיפן זענען פשוטע מענטשן, יידישע מוזיקאנטן, קבצנים, הענדלער מיט גרינצייג און פרוכטן.

אין יאר 1925 נעמט אפעלבוים אן דעם פארשלאג פון דער בענדינער יידישער קהילה, צו באצירן די שול פון אינעווייניק, און צוזאמען מיט נאך צוויי קינסטלער — דעם סקולפטאר חיים האנפט אין דעם מאלער שמואל צי גלער — פון סאסנאוויץ, געלינגט די דאזיקע דריי קינסטלער צו שאפן א גרויס קונסט־ווערק; שטיצנדיק זיך אויף אלטע מוסטערן פון וואנט־מאלעריי אין דער רענעסאנס־עפאכע, האבן זיי געשאפן א פרעכטיק קונסט־ווערק: די מאלעריי אין פלאסטיק פון דער שול איז געשטאנען אויף א הויכן קינסטלערישן ניווא, באזונדערס דער באראליעף פון דער מזרח־וואנט, ווו אפעלבוים האט אריינגעלעגט זיין גאנצן כוח אין קונסט. דאס איז בא־שטעטיקט געווארן דורך א גאנצע רייע קינסטלער אין קונסט־קריטיקער וועלכע האבן די שול באזוכט; רעפראדוקציעס פון די ארבעטן געפינען זיך אין תל־אביבער מוזיי, ווי אויך אין דעם בצלאל־מוזיי אין ירושלים. איבער א יאר האט געדויערט די ארבעט פון די דריי קינסטלער, — און בענדין איז טאקע געווען די איינציקע שול אין פוילן, וואס איז אינערלעך געווארן אויסגעמאלן דורך יידישע קינסטלער. ווען א פרעמדער פלעגט קומען אין שטאט אריין, פלעגט מען אים דאס ערשטע ווייזן די מאלעריי פון דער שול. די יידישע פרעסע אין פוילן האט געשריבן, אז ווארשע, לאדז און אנדערע שטעט, דארפן נעמען בענדין אלס ביישפיל אין איר באציונג צו יידישע קינסטלער.

אפעלבוים באזעצט זיך אין נאענטן קאטאוויץ, ווו ער מאלט די נויט פון די פוילישע קוילען־גרעבער. נישט קוקענדיק דערויף, וואס דאס זענען געווען זיינע בעסטע יארן, דאך האבן די צייטן פון הונגער און נויט איבערגעלאזט טיפע שפורן אינעם קערפער פון יונגן קינסטלער, און אין דעם 3־טן יאנואר 1931 שטארבט אפעלבוים פון שווינדזוכט.

דוד ליווער

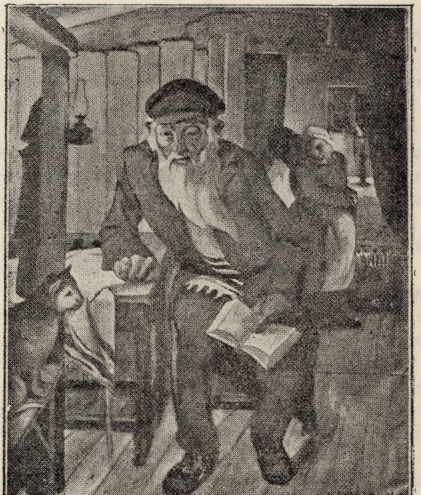

א יום תהילים — אייל בילד פון משה אפעלבוים.
אמירת תהילים — תמונת שמן, צייר משה אפלבוים.

אברהם גאלדקארן

געבוירן אין 1908 ביי חסידישע עלטערן. דער פאטער, א גערער חסיד, האט נישט געטראכט אז זיין זון זאל ווערן א מאלער, האט ער אים דערצויגן אין פרומקייט. געלערנט אין חדר, שפעטער ביז 15 יאר אין בית־המדרש, הויבט אן צייכענען, סתם אזוי. געפילט א טיפן דראנג צום צייכענען, ביז דער צופאל האט אים צוזאמענגעפירט מיטן באקאנטן גרויסן יידישן מאלער הענריק גאטליב, וועלכער האט געזען זיינע צייכענונגען, און ער האט איר געראטן צו שטודירן. אין 1928 פארלאזט ער טאטע־מאמעס הויז, און פארט קיין בעלגיע, ווו ער לערנט אין דער קונסט אקאדעמיע מאלעריי.

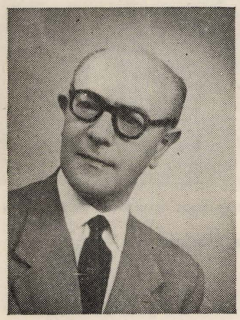

אברהם גאלדקארן

מאכט דורך שווערע צייטן אין דער גרויסער פרעמדער וועלט, — דער נאטירלעכער וועג פון א קינסטלער, פון וואס אויך גאלדקארן ווערט נישט נתפעל. דער דראנג צו לערנען איז שטארק — ביז ער ווערט איינער פון די אינטערעסאסאנטע פאריזער מאלער. ער הויבט אן מאלן בילדער מיט סאציאלער טעמאטיק. זיין מאלערישער סטיל האט אדורכגעמאכט פארשי־דענע ענדערונגען. ער זוכט נייע אויסדרוקן אין דער קונסט.

אין 1940 אנטלויפט ער קיין פראנקרייך, ווו ער נעמט אן אקטיוון אנטייל אין דער פראנצויזישער אונטערגרונד־באוועגונג. באזעצט זיך נאכן קריג אין פאריז. אין יאר 1946 האט ער אויסגעשטעלט זיין גרויס בילד, וואס האט מיט זיך פארגעשטעלט דער יידישן קאמף אין ווארשאווער געטא, דער אומגלייכער און אזוי ווונדערפולער געראנגל פון מענטש קעגן דער בעסטיע; דאס בילד האט דאן געמאכט א גרויסן רושם אין דער קינסטלערישער וועלט, און גאלדקארן ווערט בארימט.

ער דערווייטערט זיך פון רעאליזם, זוכנדיק אויסצודריקן די אידיי פון זיין בילד אויף אן אבסטראקטן אופן („אברהם מיט די מלאכים"), ער איז אויך דער מייסטער פון גראפיק — איינס פון זיינע שענסטע ארבעטן זענען די „ספרדישע מאטיוון" („ל׳אימאזש סעפארדיק") — אן אלבום מיט 19 ראדירונגען און האלץ־שניטן פון דער שפאנישער גאלדענער תקופה, אין א פראכטפולער אויסגאבע פארזען מיט א פארווארט פון ז׳אן קאסו, היס־טארישע טעקסטן פון סעסיל ראט, און איבערזעצונגען פון יהודה הלוי, שמואל הנגיד, אברהם אבולעפיה, רמב״ם, אברבנאל, און אנדערע. פאראן דארט אימפאזאנטע פארטרעטן פון די גרויסע יידישע גייסטער. 14 חדשים — טאג און נאכט האט דער קינסטלער געארבעט איבער דעם ווערק, וואס געהערט זיכער צו די פראכטפולסטע אויסגאבעס. פון די פארטרעטן שטראלט ארויס עטוואס מיסטישעס. דאס וואס דער קינסטלער האט מיט זיך מיט־גענומען פון בית־המדרש אין בענדין, אויף דעם ווייטן וועג איבער בעלגיע־טאלעדא־פאריז; לאנג האט גאלדקארן געוואנדערט איבער די געסלעך און

שולן פון טאלעדא, סעוויליע, און קארדאווא, געזוכט די שפורן פון דער הערלעכער פארגאנגענהייט, דערזען די וווּנדערבארע תקופה און אירע גרויסע שעפערס, און זיי אופגעלעבט פאר אונז אין זיין בוך. גאלדקארן איז איינער פון די יידישע קינסטלער וועלכע באנען א נייעם וועג אין דער יידישע מאלעריי.

אבי מנחם

דער יידישער אופשטאנד אין ווארשאווער געטא — אייל־בילד פון א. גאלדקארן.
המרד היהודי בגיטו ווארשה — ציור שמן, צייר א. גאלדקארן.

*

אברהם שמעון (שימעלע) ראטענבערג

געבוירן אין 1894 אין בענדין. דער פאטער יצחק יהושע האט געהאט א געשעפט פון אויבסט. ווער אין בענדין האט נישט געקענט יהושע ראטענבערג'ס קעלער, ווו מ'האט באקומען „רעבעלעך" (ארץ־ישראל ניס), ביר־העקעלעך, באניעקערן, א. אז. וו.?

אברהם שמעון (שימעלע) ראטענבערג.

די מוטער, דאבריש — א מזג טוב, פון די איטערעסאנטע טיפן אין שטאט. שטיל, און אן רעש האט זי זיך פארנומען מיט העלפן ארימע, וועלכע האבן זיך געשעמט אויסצושטרעקן די האנט, און זיי געהאלפן מיט מתן בסתר. נישט איין ארעמע שטוב איז אויפגעריכט געווארן אויף שבת, א דאנק דאבריש, שימעלעס מוטער.

שימעלע האט באקומען א טראדיציאנעלע דערציונג, געגאנגען אין חדר און אין דער זעלבער צייט געלערנט אין דער היים ביי א פריוואטן לערער עברית.

אין יאר 1924 פארט ער שטודירן קיין ווילנע. נאך אייניקע יאר קומט ער צוריק קיין בענדין אלס אבסאלווענט פון ייוו"א, און ווערט א מיטארבעטער אין דער „זאגלעמביער צייטונג", ווו ער שרייבט ארטיקלען וועגן יידישן קולטורעלן לעבן פון זאגלעמביע, און אויך אלס ליטעראטור־קריטיקער; ארבעט מיט אויך אין דער אמעריקאנער יידישער פרעסע. אין דער פרייער צייט האט ער זיך פארנומען מיט מאלעריי; געווען א גוטער פייזאזשיסט, פלעגט מאלן די קרומע געסלעך פון „אונטער בארג", דעם שלאס, די פשעמשא, די שול. ער האט ליב געהאט צו מאלן זיין היים־שטאט בענדין. שימעלע האט אויך אנטייל גענומען אין פאליטיש־געזעלשאפטלעכן לעבן. געווען פון די פריינט פונ'ם ארבייטענדן ארץ־ישראל, און א געוויסע צייט פארזיצער פון „ועד למען ארץ ישראל העובדת" אין בענדין.

אין יאר 1929 הויבט ער אן צו זאמעלן מאטעריאל פאר זיין גרויסן ווערק: „דער אילוסטרירטער אלמאנאך פון יידישן זאגלעמביע", וואס האט ארומגענומען די געשיכטע פון אלע יידישע קהלות אין זאגלעמביע. ווען זיין בוך איז געווען גרייט צום דרוק ברעכט אויס די צווייטע וועלט־מלחמה, און דער מחבר און זיין ווערק טיילן דעם גורל פון גאנצן זאגלעמביער יידענטום.

דעם 1־טן אוגוסט 1943 ווערט שימעלע ראטענבערג, צוזאמען מיט די לעצטע בענדינער יידן, פארשלעפט דורך די דייטשע מערדער אין די גאז־קאמערן פון אוישוויץ. ערע זיין אנדענק!

ד. ל.

*

מרדכי בעריש ראטענבערג

געבוירן אין בענדין אין יאר 1903, ביי זיין פאטער יהושע און מוטער דאבריש, וואס איז געווען באקאנט אלס גוטע דערציילערין פון משלים און מעשיות, וועלכע האבן אן שום ספק באאיינפלוסט אויך די דערציונג פון יונגן מרדכי בעריש. פון דער צווייטער זייט האבן אויף אים געמאכט א שטארקן איינדרוק די אפטע דיסקוסיעס פון דער גרופע ארבעטער אינטע־ליגענץ, וועלכע פלעגן אפט באזוכן דעם פרוכטן־קעלער פון זיין פאטער, און דארט דיסקוטירן מיט זיינע עלטערן און ברידער וועגן ציוניזם און סאציאליזם. זייענדיק 15 יאר אלט ווערט ער אריינגעצויגן אין דער יידישער ארבעטער־באוועגונג, ווארפט זיך אריין מיט לייב אין לעבן אין איר טע־טיקייט און ווערט דער פירער פון דער „באראכאווער־יוגנט". אין דער זעלבער צייט לערנט ער זיך א פאך, און ארבעט אלס סטאלאר.

די לעצטע 10 יאר געווען דער פאקטישער פירער פון דער לינקע־פועלי־ציון אין שטאט, זיך אויסגעצייכנט מיט א שנעלער תפיסה. געווען צווישן די שיינע און שטארקע רעדנער, ארויסגעטרעטן אויף אלע וואל־מיטינגען, פאלעמיזירנדיק מיט די קעגנערישע פארטייען, ספעציעל מיטן „בונד".

זיין איינפלוס איז געווען קענטיק נישט בלויז אין בענדין, נאר אויך אין דער פועלי־ציון באוועגונג אין גאנץ זאגלעמביע.

אין יאר 1925 פארט ער קיין ארץ־ישראל, ווו ער ארבעט אלס גאסן־קערער אין תל־אביב. קומט צוריק קיין בענדין, ווערט אויסגעוויילט אלס ראטמאן אין שטאט־ראט. אלס פרנס פון פועלי־ציון אין דער קהלה, געווען א שטענדיקער דעלעגאט אויף אלע פארטיי־צוזאמענפארן, א מיטגליד אין פארטיי־ראט פון פועלי־ציון אין ווארשא. אין דער לעצטער צייט פון די אקטיווע טוער פון דער דראמאטישער געזעלשאפט „מוזע". אין דער פרייער צייט פלעגט ער מאכן איבערזעצונגען פון דער פוילישער ליטערא־טור אויף יידיש.

אין 1942 ווערט ער דורך די דייטשן געשיקט אין אן ארבעטס־לאגער, און קומט מער נישט צוריק.

ליוו.

*

דוד זיטמאן

ג עבוירן אין טשעלאדזש ביי בענדין אין 1898, ביי א באלעבאטישער פאמיליע. געלערנט אין חדר, ווו געשמט פאר א גוטן קאפ. געבליבן קינדווייז א יתום פון פאטער, און צו 13 יאר געמוזט ארבעטן, כדי צו פארדינען אויף חיונה. אלט זייענדיק 15 יאר פארט ער קיין לאדזש, געווען אן אנגעשטעלטער, דאן א לערער פון העברעאיש. געפרוווט זיך פארנעמען מיט מסחר.

די ערשטע לידער פארעפענטלעכט צו 15 יאר אין א לאדזשער יידישער צייטונג, שפעטער זיך באטייליקט אין די זאמל־העפטן פון די יינגע דיכטער „יונג אידישע געזאנגען", „וועגען", „ס'פעלד" און אנדערע לאדזשער אויס־גאבן. באטייליקט זיך אויך אין דוד איגנאטאוו'ס זאמל־ביכער „שריפטן". אין 1921 גיט ער ארויס א בוך לידער א. נ. „אויף ווייטקייטן קרייצנדע פאל איך". ליידענדיק הונגער און נויט ווערט ער שווער קראנק. זיך געוואלגערט איבער פארשידענע שפיטעלער, געשטארבן עלנט און איינזאם אין א שפיטאל אין ברעסלאו (1921).

ד. ל.

*

דוד מיצמאכער

ג עבוירן 1904 נישט ווייט פון בענדין. אלס קינד קומט ער מיט די עלטערן קיין בענדין, גייט אין חדר און שפעטער אין א רוסישער פאלקס־שול. הויבט יונג אן צו ארבעטן. פארט אריבער קיין ווארשע, ווו ער ווערט א האנדלס־אנגעשטעלטער אין א גרויס אייזן־געשעפט.

אין 1924 פארעפענטלעכט די ערשטע דערציילונגען און סקיצן אין „אילוסטרירטע וואך", שפעטער ארבעט ער מיט אין א ריי אויסגאבן פון יונגע שרייבער: „פאר גרויס אין קליין", „דאס יידישע וואכענבלאט", ליטעראריש זאמעל־העפטן", „שפראצונגען". אין 1926 דערשיינט זיין בוך „שמאטע קלויבער", אין דעם זעלבן יאר באקומט ער א פרעמיע אין ליטע־ראריש קאנקורס פון אמעריקאנער „טאג".

דוד מיצמאכער איז די לעצטע יארן געווען שטארק טעטיק אין יידישן ליטעראטן פאריין אין ווארשע. זיין הויז איז געווען א זאמלפונקט פון אלע יונגע שרייבערס. זייענדיק גוט סיטואירט עקאנאמיש, האט ער אונטער־שטיצט ארעמע שרייבערס. פארעפענטלעכט א רייע סקיצן פון בענדינער טיפן אין דער „זאגלעמביער צייטונג". אומגעבראכט דורך די דייטשן.

ד. ל.

*

יצחק רודאלר

ג עבוירן 1884 אין בענדין. זיין פאטער הערש־שמעלקע האט זיך באמיט צו געבן אים א דערציונג וואס איז נישט געווען אנגענומען אין יענע צייטן. געגאנגען אין חדר ביז 12 יאר, און גלייכצייטיק האט אים דער פאטער געלאזט לערנען ביי א פריוואטן לערער פויליש און דייטש. ביי 16 יאר האט ער שוין געארבעט אין מעכאנישן ווארשטאט פון הער גאלד־בערג, שפעטער ביי אפאטשינסקי, און אין די גרויסע שלאסער־ווארשטאטן פון הארטמאן אין סאסנאוויץ. אין 1906 ווערט ער מאביליזירט אין רוסישן מיליטער. דריי יאר געפינט ער זיך אין קאווקאז. באפרייט פון מיליטער ווערט ער א מייסטער אין דער אייזן־פאבריק פון סאלאמאן גוטמן.

אין 1914, אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־קריג, איז רודאלער געפארן קיין דייטשלאנד כדי זיך צו קוואליפיצירן אלס שטאנצן־מייסטער. ער ארבעט אין די גרויסע פאבריקן אין דיסעלדארף. קומענדיק צוריק, אין יאר 1917, עפנט ער אין בענדין אן אייגענעם שלאסער־ווארשטאט. דאן ווערט ער אויסגעוויילט אלס סעקרעטאר פון בענדינער האנטווערקער־פא־ריין. פאר זיינע פארדינסטן אויפן געביט פון האנטווערקער־וועזן ווערט ער אין א יאר ארום — פרעזעס. ער איז אויך טעטיק אויפן געזעלשאפט־לעכן געביט און פאליטישן לעבן פון דער שטאט. ווערט א קאמיטעט־מיט־גליד פון דער וווילעטיקער געזעלשאפט „דאבראטשינאשץ'", וואס האט א סך געארבעט פאר דער ארעמע באפעלקערונג.

אין 1926 באזעצט זיך רודאלער אין ווארשע. אויך דא ווערט ער באלד איינער פון די אקטיווסטע טוער, און נעמט א לעבהאפטן אנטייל אין האנטווערקער לעבן פון דער הויפט־שטאט, ווי אויך א מיטגליד פון צענטראלן האנטווערקער־קאמיטעט אין פוילן און פרעזעס פון יידישן מיי־

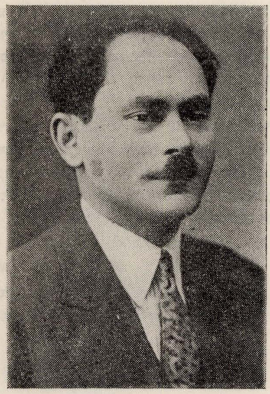

יצחק רודאלער.

סטער־צעך אין ווארשע. אין 1933 באקומט ער אן אויסצייכנונג פון דער פוילישער רעגירונג, א בראנזענעם קרייץ, פאר זיינע לייסטונגען. אבער ער לאזט זיך נישט בארוישן פון זיינע טיטלען און אויסצייכנונגן. צוקו־קנדיק זיך צו דער דיסקרימינאציע־פאליטיק פון דער פוילישער רעגירונג קעגן יידן האט ער פארשטאנען, אז דער יידישער האנטווערקער האט נישט קיין צוקונפט אין פוילן. און ער באשליסט צו פארלאזן פוילן.

נישט קוקענדיק דערויף וואס ער האט פארנומען אן אנגעזעען ארט אין געזעלשאפטלעכן לעבן בכלל און האנטווערקער־וועזן בפרט, באשליסט יצחק רודאלער צו פארלאזן זיין היים, זיינע חברים, זיינע אויסצייכנונגן און הויכע פאסטענס, און אין יאר 1934 פארט ער קיין ארץ־ישראל. אויך דא ווערט ער א פיאנער, גרינדעט די ערשטע פאבריק פון פרימוסן „תובל" אין עכו. אין דער צייט ציט ער ארויס פון דער „בורסע" אין ווארשע 20 יתומים, וועלכע ער האט אויסגעבילדעט און קוואליפיצירט אלס גוטע פאכ־מענער; אין יאר 1937 ווערט די פאבריק אין עכו אונטערגעצונדן דורך אראבער, און ווידער הויבט רודאלער אן פון דאסניי, און עפנט אין תל־אביב א שלאסער־ווארשטאט. באזונדערס איז ווערט אונטערצושטרייכן זיין ארבעט פארן „אירגון עולי בנדין", דער 1־טער אין לאנד. רודאלער אז געוועזן פרעזעס פון אירגון ביזן יאר 1946, ווען ער איז געשטארבן און געקומען צו קבורה אין תל־אביב.

ל. ד.

*

חיים דוד גראסמאן

עבוירן אין יאר 1863, אין אלקוש, נישט ווייט פון בענדין. דער פאטער זיינער, וואס האט געשטאמט פון א גרויסן יחוס, פון ר׳ דוד׳ל לעלע־וועד, איז געווען אן האראפאשניק א בעל־מלאכה, און דווקא אויסגעוויילט זיך א פאך וואס וויניק יידן האבן זיך דערמיט פארנומען: א מוירער. אויך זיין זון חיים דוד, האט ער דערצויגן אין דעם גייסט, אז א ייד דארף לעבן פון ארבעט און אים טאקע געלערנט א מלאכה. אין 1890 באזעצט זיך חיים דוד אין בענדין, ווו ער האט התונה. געווען פון די ערשטע בויער פון דער נייער שטאט, זיך פארפולקאמט דורך זעלבסטבילדונג אין א סך פאכן. געווען דער ערשטער פאטאגראף אין בענדין, און ווען ס׳אנטשטייט אין שטאט דער „קינאמאטאגראף" — איז ער דער ערשטער קינא־אפערא־טאר. אבער דאס זענען געווען בייי אים נעבן־פאכן. זיין הויפט־ארבעט איז געווען — וואסער אינסטאלאציע. בעת זיין באזעצן זיך אין בענדין איז נאך נישט געווען קיין וואסער־לייטונג אין שטאט, און חיים דוד האט זיך פארנומען מיט פאריכטן די ברונעס אין שטאט, פון וואנען די בענדינער וואסער־טרעגער האבן פארזארגט די הייזער מיט וואסער. ערשט שפעטער, וועז די שטאט הויבט זיך אן בויען, און עס אנטשטייען נייע גאסן מיט מאדערנע הייזער, וועלט חיים דוד דער ערשטער וואסער־אינסטאלאטאר. ער איז אויך געווען שטיק געזעלשאפטלעך. מיטגרינדער פון דער „דייטשער" שול, ערשטער קאמיטעט־מיטגליד אין „הזמיר". באזונדערס איז וועלט אונ־טערצושטרייכן זיין ארבעט פאר דעם האנטווערקער־פאריין, און וואס ער איז געווען פון זיינע גרינדער און טעטיקע מיטגלידער ביז זיין לעצטן לעבנס־טאג. אין 1919 איז ער אויסגעוויילט געווארן אלס האנטווערקער־ראטמאן אין בענדינער שטאט־ראט.

געווען נעשעצט אין שטאט אלס ערלעכער בעל־מלאכה, גוטער פאכמאן און אויפריכטיקער געזעלשאפטלעכער טוער.

ד. ל.

*

ד״ר חיים פערל

עקומען מיט דער מוטער פון רוסלאנד און זיך באזעצט אין בענדין. נאך אלס שילער אין דער רוסישער גימנאזיע, אריינגענומען אין רעוואלוציא־נערע קרייזן. דערצויגן געווארן אין אסימילאטארישן גייסט, האט ער זיך א דאנק דער פאליטישע טעטיקייט זיינער אנגעהויבן אינטערעסירן מיט יידישע פראבלעמען, טרעט אריין אין „בונד", ווו ער ווערט אין קורצן איינער פון די טעטיקסטע מיטגלידער.

זיין טעטיקייט אין בענדין הויבט ער אן מיטן גרינדן, מיט דער מיטהילף פון א גרופע יונגע לוטער א בחינם־דיקע שולע פאר די תלמוד־תורה קינדער, ווז עס ווערט געלערנט יידיש און ועלטלעכע למודים.

א דאנק זיין פעליס און ענערגיע ענדיקט ער זיין סטודיום אלס דאקטאר. ער האט שטארק ליב באקומען בענדין, און הויבט דא אן זיין מעדיצינישע פראקטיק.

פון אנפאנג האט די באפעלקערונג נישט געהאט צו אים קיין צוטרוי צוליב צוויי טעמים: ערשטנס האט ער גערעדט מיט זיינע פאציענטן יידיש, וויייל ער פלעגט זאגן „בעסער רעדן א גוטן יידיש, איידער א שלעכטן פויליש". צווייטנס האט ער נישט פארשריבן קיין טייערע רעצעפטן. אבער אין קורצן ווערט ער איינער פון די פאפולערסטע דאקטוירים אין שטאט, ספעציעל בייי די ברייטע פאלקס־מאסן.

ד״ר פערל האט גענומען אן אקטיוון אנטייל אין פאליטישן און געזעל־שאפטלעכן לעבן אין שטאט, ווערט דורכן „בונד" אויסגעוויילט אלס ראטמאן. געווען פון די טעטיקסטע „הזמיר"־טוער ביז דער לעצטע מינוט.

אין 1943 לערט ער צוזאמען מיט זיין פרוי און זון פארשלעפט און אומגעבראכט אין די גאז־קאמערן פון אוישוויץ.

דוד

*

הערמאן שער

פון די פאפולערסטע יידן אין שטאט, סיי אלס מענטש און סיי אלס מעדיקער. געקומען קיין בענדין פון נאענטן סאסנאוויץ, ווו ער האט געהאט א גרויס פראקטיק, דווקא ביי דער קריסטלעכער ארבעטער־באפעלקערונג. זיין קומען קיין בענדין האט ער דערקלערט מיטן ווילן צו

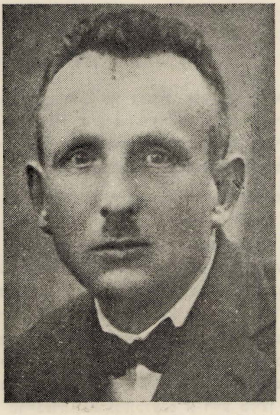

הערמאן שער.

אטמען די לופט פון דער יידישער שטאט. שנעל אנערקענט געווארן אלס אייגנער פון די בעסטע דיאגנאסטיקער מיט וועלכן גרויסע דאקטוירים האבן זי גערעכנט. אלס פאלקס־מענטש פלעגט ער ס׳רוב זיך באנוצן מיט דער יידישער שפראך. שוין מיט זיין דערזייענען אין א שטוב פון א קראנקן האט ער געווירקט צום גוטן אויפן פאציענט, צוליב זיין שטענדיקער הייטערקייט און נייגונג צו ווייַן. פלעגט קיינמאל נישט אפזאגן צו גיין ווען מ׳האט אים גערופן צו א קראנקן. א ייד א תלמיד חכם און א ציוניסט, א שטענדיקער מיטארבעטער אין „זאגלמביער צייטונג" ווז ער האט געשריבן ווען מעדיצינישע און געזעלשאפטלעכע פראגן.

פארשלעפט מיט די לעצטע בענדינער יידן קיין אוישוויץ, 1943.

ד. ל.

דוד ליווער / חורבן בענדין

מיר גיבן דא איבער די תקופה פון פיין און פארניכטונג, ווען די פינצטערע וואלקנס פון דער גרויזאמער היטלער נאכט האבן פארדעקט אונזער הימל.

שוין אין יאר 1946, מיט אנקומען פון דער שארית הפליטה קיין ארץ־ישראל, איז ארויס דאס בוך „עיר המתים" פון דוד ליווער, — דאס איז געווען פון די ערשטע ביכער וועגן אונטערגאנג. דאס בוך האט געגעבן א גענויען היסטארישן איבערבליק וועגן אונזער אזוי טראגיש אומגעקומענער שטאט בענדין. נישט געקוקט דערויף, וואס עס איז שוין זינט דאן אריבער 12 יאר, איז נישט פאראן קיין סך צוצוגעבן. מיר ברענגען דעריבער דא אין א קאנדענסירטער פארם די פרשה פון אומקום.

גלייכצייטיק האבן מיר זיך באמיט אויסצוברייטערן די ידיעות און ברענגן נייע קוועלן אין גביות עדות פון דער צייט, אבער כדי צו באקומען א פולשטענדיק און א גענוי בילד, מוז דער לעזער אויך אנקומען צום העברעאישן טייל פון בוך. ליידער, איז אונז צוליב פארשידענע סיבות נישט מעגלעך געווען צו איבערזעצן אלע ארטיקלען פון איין שפראך אין דער צווייטער.

מיר ברענגען אויך אייניקע קורצע אויסצוגן פונם „טאגבוך" פון היסטאריקער — מארטירער ד"ר עמנואל רינגעלבלום, וואס איז געפונען געווארן נאך דער באפרייאונג פון פוילן און פארעפענטלעכט געווארן דורך דער יידישער היסטארישער קאמיסיע אין ווארשע. הגם די פרטים זענען באקאנט, זענען זיי אבער כאראקטעריסטיש פאר די שטימונגען און קלאנגען אין געטא ווארשע, און אין פוילישן יידנטום בכלל אין די אומקום־טעג.

די רעדאקציע

בענדין איז געווען פון די וויכטיקסטע און פארווארצעלטסטע יידישע קהילות אין פוילן, אין איינעם פון די רייכסטע געביטן פון לאנד — פון דער קוילן־ און אייזן־אינדוסטרי. ביזן יאר 1939 האבן אין שטאט געלעבט ביז 30 טויזנט יידן, בעת דער מלחמה איז די צאל אויסגעוואקסן ביז 40—45 טויזנט.

בענדין האט געשעמט מיט איר גרויסער צאל הארעפאשניקעס, האנטווערקער, קליינהענדלער, פאבריקאנטן. הונדערטער יידישע פא־בריקן האבן געשיקט זייערע סחורות אין נאענטן אויבערשלעזיען. יעדע האלבע שעה איז אהין ארויס א צוג פול־געפאקט מיט יידן און געפעק אן א צאל. די שטאט האט געקאכט און געזידט, אלעס האט געארבעט. און ווען א פרעמדער איז געקומען קיין בענדין, האט ער זיך געווונדערט אויף דער געוואלטיקער ענערגיע וואס יוירט אין די בענדינער יידן.

אזוי האט בענדין געלעבט און געשאפן א סך דורות, און זיך געגרויסט מיט אירע אימפאזאנטע דערגרייכונגען פון יידישן אונ־טערנעמונגס־גייסט, סיי אויפן עקאנאמישן, סיי אויפן קולטורעלן געביט. האט דאך בענדין געהאט איינע פון די שענסטע געביידעס ווו עס האט זיך געפונען די יידישע גימנאזיע, האט זי דאך געהאט די אמביציע צו האבן די איינציקע שול אין פוילן, וואס איז אינערלעך אויסגעמאלט געווארן דורך דריי יידישע קינסטלער — אפעלבוים, האנפטקע און ציגלער; די שטאט איז כמעט געוועזן קריסטן־ריין. בענדין, וועלכע מ'האט גערופען „ירושלים ד'זאגלעמביע" האט געהאט א גרויסע השפעה אויף אלע ארומיקע שטעט און שטעטלעך סיי גייסטיק, סיי מאטעריעל.

ביז עס איז געקומען דער גרויסער שטורעם — און צוזאמען מיט דעם גאנצן פוילישן יידענטום, איז אויך דאס שיינע יידישע בענדין, וואס האט געהאט הינטער זיך א דורות־לאנגע געשיכטע, איז אין פארלויף פון פיר יאר אפגעווישט געווארן דורך א מערדע־רישער האנט; ליגנדיק הארט פאר דער דייטשער גרענעץ, איז בענדין געווען פון די ערשטע שטעט וואס די דייטשן האבן באזעצט אן איין שאס.

די יידישע יוגנט האט זיך געגרייט צו שטעלן א ווידערשטאנד, און פארלאנגט געווער פון דער פוילישער מיליטערישער מאכט. אבער ליידער איז דער פארלאנג נישט דערפילט געווארן. די פוילישע פא־ליציי און דאס מיליטער האבן נאך פרייטיק פארלאזט בענדין אן קאמף, און שוין זונטיק האבן די דייטשן באזעצט די שטאט. נאך שבת זענען טויזנטער יידן, גאנצע פאמיליעס, ארויס פון שטאט און זיך געלאזט אין וועג צו דער רוסישער גרענעץ, אבער זייער ווייניק האבן זיך צו איר דערשלאגן. ווייל גאנץ פוילן איז אריינגעפאלן אין א שוידערלעכן כאאס. נישט די ציווילע, נישט די מיליטערישע מאכט האבן געקענט באהערשן די לאגע. אלע וועגן, אלע באן־ליניעס זענען פארשטאפט געווארן דורך צענטליקער טויזנטער פליטים; נישט קיין באן, נישט קיין אויטא, אפילו דאס מיליטער האט זיך נישט געקענט פריי באוועגן. אזויארום האט זיך דער גרעסטער טייל פון דער יידישער באפעלקערונג געמוזט אומקערן א היים. נאר א גאנץ קליינע צאל יונגע מענטשן האבן זיך דערשלאגן ביז דער רו־סישער גרעניץ.

דער אנהויב פון דער נאצי־הערשאפט

באלד אין צווייטן טאג פון דער דייטשער הערשאפט אין שטאט, האבן זיי אויפגעהאנגען צוויי יידישע בעקער — סטאווסקי און כץ.

דער דריטער קרבן פון דער דייטשער טעראר אין שטאט איז געווען מרדכי צוקערמאן א ברודער פון אביגדור. דאס איז געווען דעם 8־טן סעפטעמבער 1939. פרייטאג ביינאכט זענען די דייטשן באפאלן דאס הויז אויף דער בערעק יאסעלאוויטש גאס נר. 2, און ארויסגענומען אלע מענער אויף דער וואסער בריק, זיי געשלאגן

מכות רצח און שפעטער אריינגעווארפן מרדכי צוקערמאן אין וואסער. און ווען עס געלינגט אים אריבערשווימען אויף דער צווייטער זייט פונם טייך, שיסן אים די דייטשן.

א טאג שפעטער דעם 9־טן פארנאכט האבן די דייטשן אונטער־ געצונדן די גרויסע בענזינער שול מיטן אלטן גרויסן בית־המדרש. די שול גאס און אלע געסלער ביזן שלאס־בארג. מיט דער „ארבעט" פון אונטערצינדן די שול האבן אנגעפירט די צוויי דייטשע פאר־ ברעכער אימהאף און פיאנטעק. עס האבן זיי צוגעהאלפן עטלעכע ארטיקע פאליאקן.

עס האבן זיך עטלעכע יידן, צווישן זיי ר׳ יחיאל שלעזינגער און זיין איידעם ר׳ יחזקאל קאן געווארפן מיט מסירות נפש אין דער ברענעדיקער שול, כדי מציל צו זיין די ספרי תורות, אבער די אונטערצינדער האבן אלע אויסגעשאסן און זיי אריינגעווארפן אין דער ברענעדיקער שול. אלע יידן וואס זענען גלאפן פון די ברע־ נעדיקע הייזער, און אריינגעפאלן אין די מערדערישע הענט זענען לעבעדיקערהייט געווארפן געווארן אין פייער. די גאנצע געגענט איז געווארן ארומגענומען מיט א געדיכטן קארדאן דייטש מיליטער און קיינעם נישט אריסגעלאזט, נאר א קליינע צאל יידן איז געלונ־ גען זיך צו ראטעווען. 6 יידן זענען אריין אין נאענטן קלויסטער, וווּ דער גלח זאוואדזקי האט זיי אויסבאהאלטן.

50 יידישע הייזער זענען אוועק מיטן פייער, און עטלעכע הונ־ דערט יידן זענען דאן אומגעקומען אין דער שרפה. פון זיי האט מען דערקענט בלויז 60 וועלכע זענען געבראכט געווארן צו קבורה אין דעם גרויסן בריידער־קבר אויף דעם טשעלאדזער בית־עלמין.

עס איז א דורך א קורצע צייט און דער דייטשער טעראר אין שטאט האט נישט אויפגעהערט; אט באפאלן די דייטשן מאלאכס הויז אויף פילסודסקי גאס, און אלע מענער — 17 אין צאל — ווערן ארויסגענומען און דערשאסן, און שפעט אין דער פינצטערער נאכט באגראבן אויף דעם פוילישן בית הקברות. אזוי האבן די דייטשן אנ־ געווארפן א פחד מיט זייער אומאויפהערלעכן טעראר און מארד־ אקציעס. יידן האבן מורא געהאט זיך צו באוועגן אין גאס. אין אקטאבער 1939 האבן די דייטשן אונטער טויט־דראָאונגען אוועק־ געוויבט ביי דער יידישער באפעלקערונג אלע ראדיא־אפאראטן. דאן איז ארויס די גזירה, אז אלע יידן מוזן אנטון אויף דער לינקער האנט א וויסן באנד מיט א בלויען מגן־דוד, — שפעטער האבן די דייטשן עס געענדערט אויף דעם געלן מגן־דוד, מיט דער אויפשריפט „יודע" וואס מ׳האט געמוזט טראגן אויף דער ברוסט.

די דייטשע אונטערדריקונגס־מאשין האט געארבעט מיט א גע־ נויער פינקטלעכקייט, לויט פארויס אויסגעארבעטע פלענער. נאכ־ דעם ווי די דייטשן האבן געזען, אז די באפעלקערונג איז צוואמענ־ געבראכן פון די טעראר און מארד־אקטן — האבן זיי פארלאנגט אז עס זאל געגרינדעט ווערן דער יודנראט. זיי האבן פארשטאנען, אז אן דער מיטהילף פון יידן וועלן זיי נישט ארויסבאקומען די יידישע פארמגנס. און דער יודנראט האט געמוזט צושטעלן די דייטשן אלץ וואס זיי האבן פארלאנגט, — און פארלאנגט האבן זיי אלץ — גאלד, זילבער, פעלצן א. ז. ו. און ווען דאס איז נישט גלייך צוגעשטעלט געווארן, האבן זיי אנגעוועדעט בלוטיקע טעראר־מיטלען. דאן קומט דער יודנראט אונטערהאנדלן — און די דייטשן באקומען וואס זיי ווילן.

סוף 1939 האבן די דייטשן ארויסגעלייגט אויף דער קהלה א קאנ־ טריבוציע פון 5 קילא גאלד אין 20 קילא זילבער; און ווען די קאנ־ טריבוציע ווערט נישט באלד צוגעשטעלט — ארעסטירט די געסטאפא 120 יידן, און זיי ווערן אזוי לאנג געשלאגן און גשפיינקט, ביז דער יודנראט שטעלט צו די געפאדערטע קאנטריבוציע. עס האט גע־ דויערט א געוויסע צייט ביז דער יודנראט האט זיך סטאביליזירט, נישט יעדער האט געוואלט און געקענט מיטארבעטן מיט די דייטשן. אין אנהויב טוישן זיך טאקע די יודנראט־מיטגלידער, ביז עס געלינגט מאניעק מערינען, דעם פרעזעס פון דער צענטראלע פון אלע יודע־ ראטן אין זאגלעמביע, צו נאמינירן דעם ה׳ חיים מאלטשאצקי (אליין נישט געווען קיין בענדינער) אלס פרעזעס פון בענדינער יודע־ ראט, וואס האט פולשטענדיק מיטגעארבעט מיט די דייטשן.

אזוי האט זיך אנגעהויבן די סיטעמאטישע עקאנאמישע, אוך פיזישע פארניכטונג פון דעם יידישן בענדין.

אנגעהויבן האט עס זיך מיטן צונעמען אנהויב 1940 אלע יידישע געשעפטן און אונטערנעמונגען. ס׳וועלן אין זיי אריינגעזעצט „טרויהענדער" — קאמיסארן, וועלכע פארוואלטן מיט די יידישע געשעפטן. אלע הייזער ווערן צוגענומען ביי די יידן, און דאס דירה־ געלד ווערט אריינגטראגן אויף די שפער־קאנטעס. דאן האבן די דייטשן פארלאנגט, אז דער יודנראט זאל יעדן טאג צושטעלן א גע־

די גרויסע שול ברענט
בית הכנסת הגדול עולה באש

וויסע צאל ארבעטס־כוחות, צו רייניקן די שטאט; און די פאדערונג איז געווארן וואס א מאל גרעסער. אין יאנואר 1940 האט דער יודנ־ראט געמוזט צושטעלן יעדן טאג 1500 ארבעטער, וועלכע האבן גע־ארבעט פון 12 ביז 14 שעה אן יעדער באלוינונג. די רייכע האבן זיך באפרייט פון דער ארבעט דורך באצאלן א געוויסע געלט־סומע פארן יודנראט. די ארעמע האבן געמוזט גיין צו דער ארבעט; שפעטער האט מען זיך געבעטן מ׳זאל נעמען צו דער ארבעט, כדי נישט צו שטארבן פון הונגער, ווייל אזוי האבן זיי באקומען יעדן טאג א ווארעמע זופ און א שטיקל ברויט פון דער קיך ביים יודנראט.

כדי אויספירן די אלע געסטאפא־גזירות, האט דער יודנראט גע־גרינדעט א אייגענע יידישע פאליציי, וועלכע איז שפעטער געווארן דער הערשער אויף דער יידישער גאס און אנגעווארפן א פחד אויף דער גאנצער באפעלקערונג.

סוכות 1940 האבן די דייטשן געפאדערט א געוויסע צאל אר־בעטער פאר די דייטשע ארבעטס־לאגערן. אויפ׳ן פארלאנג פון יודנ־ראט — וועלכער האט צוגעזאגט גוטע ארבעטס־באדינגונגען, — האבן זיך אין הושענא־רבה געמאלדן פרייוויליק 250 יונגע בחורים וועלכע זענען געשיקט געווארן אין די ארבעטס־לאגערן. די יידישע באפעלקערונג האט נאך נישט געוווסט וואס עס הייסט א ארבעטס־לאגער. אין קורצן קומען אן די ערשטע גרוסן פון דעם ארבעטס־לאגער, אין וועלכע עס ווערט באשריבן ווי־אזוי די ארבעטער אר־בעטן פון זון־אויפגאנג ביזן זון־אונטערגאנג, אן געהעריקע באשפיי־זונג, אן מעדיצינישע הילף, און ווער ס׳פאלט פון די כוחות איז שוין א פארמשפטער צום טויט. און ווען די דייטשן פאדערן נאך טראנספארטן פון ארבעטער — שטעלט זיך שוין קיינער נישט פריי־וויליק. דער יודנראט מוז אנווענדן שטרענגע מיטלען כדי צו דער־גענצן די דייטשע ארבעטס־קוואטע; אין דער צייט אנשטייען אין בענדין די ערשטע צוויי „שאָפן", דער סטאלער־שאפ, ווו דער דיי־טשער אינזשינער קילאף איז געווען קאמיסאר, און דער שניידער־שאפ פון ראסנערן.

אין סטאלער־שאפ האבן געארבעט 200 סטאלערס, אלע קוואלי־פיצירטע פאכמענער, ביי וועמען די דייטשן האבן צוגענומען די מאשינען און אריבערגעפירט אין דער געביידע פון דער שפירט־גיסעריי פון די ברידער פעדער אויף דער מאָנדזשעווער גאס. אין ראס־נערס שאָפ איז די צאל יידישע ארבעטער דערגאנגען ביז עטלעכע טויזנט. נישט קוקענדיק דערויף וואס די שאָפן האבן געצאלט א הונגער־לוין, זענען דאך יידן געגאנגען גערן ארבעטן אין די שאָפן, ווייל אזויארום זענען זיי באפרייט געווען פון ארבעטס־איינזאץ אין די ארבעטס־לאגערן. שפעטער האבן יידן נאך צוגעצאלט טויזנטער מארקן, כדי צו קענען זיך אריינבאקומען אין ראסנערס שניידער־שאָפ; און אזוי ווי די אויפנאמס־מעגלעכקייט פון ראסנעס שאָפ איז גע־ווארן וואס א מאל קלענער צוליב דער גרויסער צאל קאנדידאטן, איז שפעטער אנטשטאנען א גאנצע רייע פון שאָפן, ווי ראסנערס שוסטער־שאָפ, מיכאטש׳ס שניידער־שאָפ, גזשיבאווסקי׳ס שוסטער־שאָפ, ווו טויזנטער יידן האבן אוועקגעגעבן זייערע כוחות אן א געהעריקער באלוינונג, בלויז מיט דער האפנונג צו געפינען צייט־ווייליקע מנוחה, ביז דער שטורעם וועט אריבער. בעת אלע דייטשע אנפאלן אויף יידישע יוגענטלעכע וועלכע מ׳האט מיט געוואלט גע־שלעפט אין די ארבעטס־לאגערן, — זענען ראסנערס ארבעטער מיט די בלויע קארטע געווארן באפרייט.

אין מאי 1940 האט ראסנער געעפנט דעם שאָפ מיט עטלעכע מאשינען, אנהויב 1941 האט דער שאָפ שוין ארויסגעגעבן יעדן מא־נאט טויזנטער מיליטערישע מונדירן. פון צייט צו צייט פלעגן קומען דייטשע קאמיסיעס וועלכע האבן בודק געווען די ארבעט פון ראס־נערס שאָפ, און אלעמאל זענען זיי געווען פול מיט התפעלות פון דער גוטער קוואליטעט פון דער שניידער ארבעט, און פון דער בי־ליקייט, וואס קיין שום דייטשע פאבריק מיט די מאדערנסטע מאשי־נען האט נישט געקאנט נאכקומען. און נישט קיין ווונדער; ווייל יידן האבן געארבעט כמעט בחינם, 15 מארק פאר 14 ארבעטס־טעג. פון דעם איז איין דריטל אראפגענומען געווארן פארן דייטשן אמט — „זאָנדערבעאויפטראַגטן". אין דער צייט האט א ברויט געקאסט 25 מארק, א קילא פלייש 70 מארק, א קילא טיי 1200 מארק; יידן האבן געלעבט פון דעם וואס מ׳האט אויספארקויפט פון שטוב אלץ וואס ס׳איז געבליבן נאך פון די גוטע יארן, אדער פון אומלעגאלן האנדל, און נישט קוקענדיק וואס פאר כאפן א יידן מיט מסחר האט געדראט טויט־שטראף. יידן האבן נישט געהאט קיין ברירה, און געהאנדלט מיט אלץ און מיט אלעמען, אפילו מיט דייטשן. כדי אפצושרעקן די באפעלקערונג האבן טאקע די דייטשן ארויסגענומען די צוויי יידן:

מ׳פירט יידן צו צוואנגס ארבעט.
יהודים מובלים לעבודת כפייה.

הרשל שטערן און מרדכי שיינערמאן, וועלכע זענען געזעסן אין בענדינער תפיסה פאר אומלעגאלן האנדל, און זיי עפענטלעך אויפגעהאנגען אויפן אלטן בית־עולם, אויף דער זאוואלא־גאס. און געפאדערט אז די יידישע באפעלקערונג זאל זיין ביי דער עקזעקוציע.

אין 1942 האבן אין ראסנערס שאָפ שוין געארבעט איבער 12 טויזנט יידן. קינדער פון 12 יאר ביז זקנים פון 70 יאר האבן דארט געארבעט; זעענדיק ווי ראסנער ווערט רייך פון יידישער ארבעט, האבן זיך אנדערע דייטשן מתקנא געווען אין אים, און אזוי איז אנט־שטאנען, ווי געזאגט, א גאנצע ריי שאָפן פון שוסטער און שניידער וועלכע האבן געהערט צו די דייטשן בראון, מיכאטש, לאדז, הודל, גראבאווסקי — זיי האבן זיך באנוגנט מיט צונעמען די גרויסע רווחים אין די אייגענע קעשענעס, איבערלאזנדיק די גאנצע אדמיניסטראציע ביי די יידן.

אבער פון די אלע דייטשן וועלכע האבן אויסגעניצט יידישן כוח און שווייס, כדי רייך צו ווערן, איז געווען נאר איין ראסנער וועל־כער האט געזארגט פאר זיינע יידישע ארבעטער, זיי נישט געלאזט אויף הפקר, און זיי נישט געלאזט פארשלעפן אין די ארבעטס־לא־גערן, געווען א זעלטענער טיפ און א אויסנאם פון אלע אנדערע דייטשן ביי אונז אין שטאט; זיך באצויגן מיט רעספעקט און כבוד און אפגעשאצט די יידישע ארבעטער, און פאר יעדן גירוש האט דער דייטש ראסנער געווארנט „זיינע" יידן וואס עס שטייט פאר, און א סך יידן האבן זיך א דאנק דעם געראטעוועט; די אנדערע דייטשן

האבן אזוי לאנג געגראבן אונטער אים ביז ער איז אין יאנואר 1944 ארעסטירט געוואָרן דורך געסטאפא — און געוואָרן אויפגעהאנגען.

אין פעברואר 1941 האבן די דייטשן פארטריבן אלע אַשוויענ־טשימער יידן, וועלכע זענען געוואָרן אריבערגעפירט צו אונז, קיין זאגלעמביע; אויך אלע פאליאקן זענען דערווייטערט געוואָרן פון גאנצן אשוויענטשימער קרייז. די דייטשן האבן שוין דאן געהאט צוגעגרייט א פלאן אויפצושטעלן די בארימטע גאז־אויוונס פון אוישוויץ—בירקענאו, ווו מיליאנען מענטשן זענען שפעטער אומגעקומען. אלע אשוויענטשימער פליטים זענען דאן אין פארלויף פון איין וואך צוטיילט געוואָרן אין יידישע הייזער פון בענדין—סאסנאוויץ, אזוי אז קיינער איז נישט געבליבן אן א דאך.

אין 1941 האבן די דייטשן אנגעהויבן צו באשוערן די באוו־גונגס־מעגלעכקייטן פון דער יידישער באפעלקערונג. פון אנפאנג האבן זיי נישט דערלויבט יידן צו פארן אויף די באנען, נאר מיט די טראמווייען אויף וועלכע עס איז געווען אן אויפשריפט „נאר פאר יודן"; שפעטער איז דערלויבט געוואָרן יידן צו פארן נאר אויף דער פלאטפארם ביים אויסגאנג. צום סוף 1941 טאָרן מער שוין יידן אין גאנצן נישט פארן מיטן טראמוואי. כדי צו קענען דורכפירן די גזירות, באפעלן די דייטשן אין סעפטעמבער 1941, אז יעדער יד אין עלטער פון 14 יאר אן, מוז אַרויסנעמען א פאס מיט א בילד, און דערצו טראגן אויף דער ברוסט דעם מגן־דוד מיט דער אויפשריפט „יודע".

אין דעצעמבער 1941 פאראדנען די דייטשן, אז דער יודנראט זאל צושטעלן אלע פוטערס וואס זענען אין יידישן באזיץ, און נישט קוקנדיק דערויף וואס עס האט געדראט טויט־שטראף, האט א גרויסער טייל פון דער יידישער באפעלקערונג פארקויפט פעלצן צו פאליאקן פאר גראשנס. פאדערענט, אדער באגראבן אין דער ערד, — זאל עס בעסער פארפוילט ווערן, איידער עס איבערגעבן די דייטשן. דער יודנראט אבער, וואס איז געווען פאראינטערעסירט צו וויסן די דייטשן זיין צעטריישאפט, האט אפגעהיט, אז יידן זאלן נישט פארניכטן אדער פארקויפן צו פאליאקן די פוטערס, און וואס מער יידישע פעלצן זאלן צוגעשטעלט ווערן צו די דייטשן.

דער ערשטער גירוש

אין מאי 1942 איז פארגעקומען דער ערשטער גירוש פון בענ־דין. און פארגעקומען איז עס אזוי: דער יודנראט האט ארויסגעשיקט מעלדונגען צו א צאל יידן, אז אין דעם אויבן־דערמאנטן טערמין דארפן זיי זיך שטעלן אויף א גרויסן ארט מיט 10 קילא באגאזש, כדי זיי איבערצוזידלען אויף א צווייט ווינאַרט. עס וועט קיינעם גארנישט געשען — האבן זיי פארזיכערט — ווייל די סעקרעטאריע פון „דער צענטראלע פון יודנראט" פרוי טשארנא וועט באגלייטן דעם טראנספארט, אז אלץ זאל זיין אין אָרדנונג. טויזנט יידן האבן זיך דאן צוגעשטעלט, שטיל און רואיק. באגלייט דורך זייערע משפחה־מיטגלידער, זענען די יידן איבערגעפירט געוואָרן אין די וואגענען; צומיינסט זענען עס געווען עלטערע מענטשן. זשלבסטפארשטענדלעך, איז די פרוי טשארנא נישט מיטגעפארן. וויפל מיר האבן זיך נישט באמיט (פאר צעלד) גיווייר ווערן ביי די דייטשן, אין וואס־פארא רייכטונג מ'האט געפירט די יידן, איז עס אונז נישט גלונגענען.

דעמזעלבן מאנאט האבן די דייטשן פארלאנגט נאך א טראנס־פארט יידן. אבער מ'האט שוין מער נישט געגלויבט די מענטשן פון יודנראט, און יידן באשליסן זיך נישט צו שטעלן פרייוויליק. דאן רופט מערין אויף א באראטונג אלע רבנים און דיינים, ווי אויך א צאל כלל־טוער פון בענדין און סאסנאוויץ, צווישן אנדערע די רבנים ר' מענדל לוין און הרב גרויסמאן פון בענדין און די רבנים פון סאסנאוויץ. אויף דער באראטונג האט זיך מערין געוועדעט צו די פארזאמלטע מיט פאלגענדיקע ווערטער:

— „רבותי! כ'האב אייך איינגעלאדן היינט כדי איר זאלט פסקענען א גרויסע שאלה. אויף אייך, רבנים און כלל־טוער פון דער שטאט ליגט א גרויסע פאראנטוואָרטלעכקייט; און פון אייער ענטפער היינט אויף מיין שאלה, איז אפהענגיק דאס לעבן פון טויזנטער יידן. דעריבער גיט אייך אפ א דין וחשבון, איידער איר ענטפערט אויף מיין פראגע.

צו מיר אלס פרעזעס פון יודנראט פון גאנצן קרייז, האט

דער יודנראט מיטן מעדיצינישן פערסאנאל.
1) מאניעק מערין, 2) פאניה טשארנה, 3) חיים מאלטשאדסקי, 4) חיים מערין, 5) ד"ר ליבערמאן, 6) ד"ר וויינציהער 7) רעד. לעווקאוויטש.
היודנראט עם הסגל הרפואי.

זיך געווענדעט די געסטאפא מיט דער פאדערונג, איך זאל זיי ארויסגעבן 10 טויזנט יידן צום גירוש. זעלבסטפארשטענדלעך, האב איך נישט באלד מסכים געווען און זיך באמיט זיי איבער־צייגן, אז די יידן זענען א נוצלעכער עלעמענט, וואס ברענגט גרויס נוצן דער דייטשער ווירטשאפט. די געסטאפא האט דאן מסכים געווען אויף 5 טויזנט. לויט די שמועסן מיט זיי בין איך זיכער, אז זיי וועלן מסכים זיין אויף ווייניקער. איצט שטעל איך אייך די פראגע: צי זאל איך אויף מיר נעמען אויסצופירן דעם פארלאנג פון געסטאפא? ווען יא, איז דא א האפנונג, אז א סך יידן וועלן זיך ראטעווען פון גירוש, ווייל מיר וועלן דאן קענען אויסקלויבן די קאנדידאטן צום גירוש וואס מיר וועלן האלטן פאר נויטיק. צ. ב.: מוסרים, גנבים, די וואס פירן זיך נישט ווי געהעריק מאראליש, דאן משוגעים, קראנקע, און דעפעקטיווע קינדער, מענטשן וואס ברענגען קיינעם קיין נוצן. ווען נישט — וועט די געסטאפא באפאלן די שטאט און פארשלעפן וועמען און וויפל יידן זיי וועלן האלטן פאר נויטיק, און עס קען געשען, דא אזוי ווי אין סאסנאוויץ, אז די נכבדי העיר וועלן זיין דווקא די ערשטע קרבנות; מיין מיינונג — אז מיר זאלן זייער פארשלאג אננעמען".

הרב מענדל לעווין ז"ל, וועלכער איז געווען באקאנט אלס א מזג־טוב און ליב געהאט יידן, האט געזאגט: ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא. יידן קראנקע און אומגליקלעכע האבן אויך דאס רעכט צום לעבן. קיינער קען נישט צונעמען זייער רעכט אויף לעבן. און הרב גרויסמאן האט געזאגט, אז מערינס פארשלאג איז קעגן יידישן דת, און די פראגע פאדערט א גענויע באהאנדלונג.

מערין האט דאן ערקלערט, אז ער ווארפט זיך אונטער פון פארויס דעם פסק־דין פון די רבנים, און ער וועט צוווארטן אין צווייטן צי־מער אויף דעם ענטפער. נאך א לענגערער באראטונג זענען די רבנים ארויס צו מערינען, און הרב גרויסמאן האט דערקלערט:

„לעולם שטייט מערינס פאדערונג קעגן דער גאנצער יידי־שער וועלט־אנשויונג און קעגן יידישן דת; אבער אזוי ווי מערין האט פאר אונז געשטעלט די פראגע, זעט זיך אויס, אז יעדעס יידיש הויז אין שטאט שטייט פאר א גרויס אומגליק, דעריבער דארף מען און מ'מוז אויסקלויבן פון צוויי שלעכטס דאס קלע־נערע. מיר האפן, אז מערין וועט טון אזוי ווי זיין יידיש הארץ וועט אים דיקטירן, און מיר ווינטשן אים ער זאל זוכה זיין, צו זיין דער רעטער און אויסלייזער פון דעם זאגלעמביער יידנטום".

אין איין פרימארגן פון חודש מאי האבן די דייטשן געמאכט א איבערפאל אויף צוויי הייזער אין דער מאנדזשעווער גאס, אין א הויז אויף טשעלאדזשער און אין דער שול גאס, און ארויסגענומען אלע יידן און פארשלעפט זיי אין בית־יתומים — צום גירוש. זעט זיך אויס, אז די אקציע איז געמאכט געווארן מיטן וויס'ן פונ'ם יודנראט. ווייל וועמען די יודנראט־לייט האבן געוואלט ראטעווען, האבן זיי א טאג פאר דער אקציע צווויסן געגעבן, אז זיי זאלן נישט שלאפן אין דער היים. צומארגנס האבן די דייטשן ווידער געמאכט אן אנפאל אויף דער פאדזאמטשע גאס, דעם אזוי גערופענעם „אונטערן בערג", דארט ווו ס'האבן געוווינט די ארעמסטע פון דער יידישע באפעלקע־רונג און דער גרעסטער טייל פון זיי האט באקומען אונטערשטיצונג פון דער סאציאלער אפטיילונג. זעקס הונדערט יידן זענען ארויסגע־שלעפט געווארן פון זייערע הייזער.

אין דעם זעלבן טאג זענען אלע יידן פון גרויצע, א קליין שטע־טעלע נאענט פון בענדין, פארטריבן געווארן פון זייערע היימען און געבראכט געווארן אין „טרערען אינזעל" פון בית־יתומים — צום גירוש. עטלעכע טאג זענען די אלע יידן דארט געהאלטן געווארן, א טייל פון זיי איז דורכן יודנראט געווארן באפרייט. און היות ווי דער קאנטיגענט לויט די פאדערונגען פון געסטאפא איז נישט געווען פול, האט דער יודנראט ארויסגענומען אלע אלטע פון זקנים־הויז, ווי אויך אלע משוגעים און דעפעקטיווע מענטשן. טויזנט צוויי הונדערט יידן זענען דאן פארשיקט געווארן קיין אושוויץ. עס זענען נאכנישט פארטריקנט געווארן די לעצטע טרערן פון די פארשיקטע, און ווידער קומט דער יודנראט מיט נייע פאדערונגען — נייע קרבנות — און ער בארוהיקט גלייכצייטיק: יעצט וועט שוין זיין שטיל, עס וועט די בענדינער יידן גארנישט געשען. אלע ארבעטן דאך, און די דייטשן האבן אנערקענט די וויכטיקייט פון די שאָפן און פון דער פראדוקציע וואס זיי געבן ארויס. נאר איין קליינקייט — זיי פארלאנגען, אז די יוגנט זאל גיין אין די ארבעטס־לאגערן.

סוף יוני 1942 רופט מערין א פארזאמלונג פון דער יוגנט, אויף וועלכער ער פאדערט אויף זיך מעלדן פרייוויליק צום „ארבעטס־איינזאץ" אין די דייטשע לאגערן. און ווען די יוגנט וועט ברענגען דעם קרבן, וועלן די עלטערע יידן קענען בלייבן אין שטאט. מערין נעמט צו הילף דעם הרב גרויסמאן, וועלכער האט געזאלט ווירקן אויף דער יוגנט צו הארכן און גלויבן אין מערינס צוזאגן. און ווען דער רב דריקט זיך אויס, „אז ממשה ועד משה לא קם כמשה" — הויבט זיך אויף א שטורם, די יוגנט פראטעסטירט. „ס'איז א חרפה און בושה אז א רב זאל אזוי רעדן, אין דער צייט ווען הונדערטער יידן ווערן פארפייניקט דורך הונגער און פאלן פון דער שווערער ארבעט אין די לאגערן. ווי קען מען גלויבן מערינס הבטחות, וועלכע ער האט קיינמאל נישט מקיים געווען?". די פארזאמלונג האט נישט געבראכט פאר מערינען די געהאפטע רעזולטאטן. די יוגנט בא־שליסט נישט צו גיין אין די ארבעטס־לאגערן. יעדער איינער זוכט פארשידענע וועגן ווי זיך צו באפרייען פון דער געפאר. אבער מערין לאזט נישט אפ. ער ווענדעט זיך צו די דייטשע אנפירער פון די שאָפן, אז זיי זאלן באפרייען א טייל פון די יידישע ארבעטער כדי זיי צו שיקן אין די ארבעטס־לאגערן. און א פאראדאקס — דווקא די דייטשן האבן דערקלערט, אז זיי קענען נישט באפרייען קיין אר־בעטער, להיפך, עס פעלט זיי נאך ארבעטס־הענט. דאן מישט זיך אריין דער „זאנדערבעאויפטראגטער", וועלכער איז געווען דער פאקטישער בעל־הבית איבער אלע קאמיסארן אין די שאָפן און פא־דערט זיי אויף, אז זיי זאלן זיך שטעלן מיט זייערע ארבעטער אויף א קאנטראל. און עס האט נישט געהאלפן; אין דער בעשטימטער צייט שטעלן זיך די יידישע ארבעטער אויף דער קאנטראל, אין דער סוף איז, אז ווידער ווערן 500 יידישע יוגנטלעכע פארשלעפט אין די דייטשע ארבעטס־לאגערן.

דער צווייטער גירוש

דעם 8־טן אוגוסט 1942 האט דער פארזיצער פון דעם יודנ־ראט ה' מאלטשאדזקי גערופן די נכבדי העיר מיט די רבנים לעווין און גרויסמאן אויף א פארזאמלונג, אויף וועלכער ער האט געהאלטן א פייערדיקע רעדע וועגן ראטעווען די בענדינער יידן. צווישן אנ־דערן האט ער געמאלדן, אז אזוי ווי די געסטאפא האט באפוילן מאכן א ציילונג פון דער באפעלקערונג, דעריבער בעט ער די פאר־זאמעלטע אז זיי זאלן העלפן פירן א אַגיטאציע, אז די יידישע באפעלקערונג זאל זיך צושטעלן, און קיינער זאל אין דעם טאג פון דער ציילונג נישט בלייבן אין שטוב, נאר זיך געפינען אויף די אָנגעצייכנטע פונקטן. דעם 10־טן מאי רופט מאלטשאדזקי א פאר־זאמלונג פון אלע אנגעשטעלטע, בעאמטע פון דער קהלה, און ער פא־דערט זיי אויף זיך שטעלן מיט זייערע פאמיליעס אויף די אנגעצייכנטע

פונקט). ער פארזיכערט, אז קיינעם פון די בעאמטע וועט נישט געשען קיין שלעכטס, אזוי ווי ביז הייַנט וועט דער יודנראט וויסן אויך אין דעם מאמענט צו באשיצן זייַנע בעאמטע. אין וועך ס׳וועט זיך נאך געפינען פינף א זייגער אין דער פרי אין דער היים, — וועט אנטזאגט ווערן פון דער ארבעט.

דעם 11־טן אויגוסט לאזט דער יודנראט ארויס אן אויפרוף צו דער באפעלקערונג מיט ה׳ מאלטשאדסקי׳ס אונטערשריפט: „יידן טוט אייך אן די יום־טוב׳דיקע קליידער און גייט מיט פרייד אויף די אנגעצייכנטע פארזאמלונגס־פלעצער, זאל קיינער נישט בלייבן אין דער היים. וועך ס׳וועט נישט זיין ביי דער ציילונג, וועט שפעטער זיך נישט טארן געפינען אין זאגלעמביר קריין". דאס איז בקיצור.

דעם 12־טן אוגוסט 1942, פינף אין דער פרי, האבן אלע בעל־דינער יידן פארלאזט זייערע ווויזונגען, קינדער און אלטע, מענער און פרויען, אפילו קראנקע און קינדער אין די וויגעלעך. אלע האבן זיך גלאט צו די צוויי „זאמלפונקטן" פון „הכח" און „סאנאציע". 30 טויזנט יידן האבן פארלאזט זייערע הייזער מיטן גלויבן אין צוזאג פון יודנראט, אז עס וועט חלילה קיינעם גארנישט געשען. בייַם איינגאנג צו די פארזאמלונגס־פונקטן האט יעדער באקומען א לויף־נומער, און ביי טישלעך זענען געזעסן בעאמטע פון יודנראט, וועלכע האבן פארצייכנט די נעמען פון אלע אנוועזנדע. א זייגער 9 פרי האט זיך די ציילונג פארענדיקט. עס איז פעסטגעשטעלט געווארן, אז 90% פון דער באפעלקערונג האט זיך צוגעשטעלט. א זייגער 10 קומען אן די ערשטע ידיעות. דער גאנצער ספארט־פלאץ איז ארום־גענומען געווארן מיט א קייט פון פאליצייַ און ס. ס. מענער בא־וואפנט מיט מאשין־געווער. קיינעם איז נישט דערלויבט צו פאר־לאזן דעם „זאמלפונקט", אפילו נישט די הויכע בעאמטע פון יודן־ראט. א שעה נאך א שעה פארגייט, און אלע ווארטן מיט א שטיי־גענדיקן פחד אויף דעם קומענדיקן. ערשט א זייגער 2 נאכמיטאג זענען געקומען די צוויי פארשטייער פון „זאנדער בעאויפטראגטן" קוטשינסקי און שמעלט, און צוגעטרעטן צו דער „אקציע". יעדער איינער האט זיך געמוזט שטעלן פאר זיי מיט דער משפחה, מיט דער ארבעט־קארטע אין דער האנט. די באפעלקערונג ווערט דאן דורך זיי איינגעטיילט אין דריי קאטעגאריעס: א) יונגע ארבעטס־פעאיקע, ב) משפחות מיט צוויי קינדער, ג) עלטערע נישט ארבעטס־פעאיקע און משפחות מיט א סך קינדער. ערשט 9 אוונט איז געקומען די עפטאפא און באפרייט די ערשטע קאטעגאריע, די רעשט זענען געבליבן א גאנצע נאכט אונטערן רעגן אויפן פריין פעלד, עהיטן דורך דער דייטשער פאליצייַ און מיליטער.

צומארגנס דעם 13־טן, האט די עפטאפא באפרייט נאך א טייל, אזוי אז א זייגער 12 נאכמיטאג איז געווארן באווסט, אז 10 טויזנט יידן זענען געבליבן אויפן פלאץ צום גירוש. און אזוי ווי דאס איז געווען פרייטיק, און אוועקשיקן האט מען זיי געוואלט ערשט צו־מארגנס שבת, זענען די פערמשפטע צום גירוש איינגעטיילט ge־ווארן אין דריי גרויסע לאקאלן: אין יתומים־הויז, אין לאקאל פון דער „אגודה" און אין הויז פון יודנראט. די יוגנט באשליסט דאן אויסצוניצן די צייט, אין דורך פארשידענע מיטלן צו באפרייַען די ארעסטירטע. עס ווערן געמאכט אונטערגראבונגען אונטער די הייַ־זער, מען האקט מויערן דורך די דעכער, און אויך דאס אלטע שוחד מיטל ווערט אנגעוועגדעט — מען טרינקט אן די דייטשע שומרים. אזוי ארום איז געלונגען צו באפרייַען א העלפט פון דער גרופע.

שבת נאכמיטאג איז די רעשט פינף טויזנט יידן פארשלעפט געווארן אין צוגן קיין אוישוויץ. מיט דער גרופע איז אויך געווען דער רבי ש פ י ר א (דער בריקעווער). די האנט ציטערט — און דאס ארץ קלאפט פון אויפרעגונג — ווען כ׳דערמאן מיך די גרופע קינדערלעך וועלכע זענען די לעצטע, געפירט געווארן צו דער שחיטה. געבליבן א צאל קינדער אין עלטער פון א חודש ביז א יאר, וועמענס עלטערן זענען געאנגען אין צוג. האבן זיי די קינדער איבערגעלאזט אויף הפקר, געמיינט אפשר אזויארום צו ראטעווען זיי פון אומקום. זענען דאן געקומען די צוויי געסטאפא נבלים, פייקערט און פרייטאג האבן זיי געהייסן, געגומען זעק און אריַיי־געווארפן די קינדער אין זיי — און אזוי זיי געשיקט אין די וואגא־נען קיין אוישוויץ.

און ווידער איז געווארן שטיל אין שטאט. דאס לעבן שטראמט ווייטער, אייגענטלעך איז קיינמאל נישט געווען אזוי שטיל. צווישן איין גירוש און דעם צווייטן געפינען די דייטשן מיטלען ווי צו פאר־פינצטערן דאס לעבן דורך פארשידענע נגישות. אט למשל, די אזוי גערופענע קליינע אויסזידלונגען. יעדן מיטוואך פלעגט אפגיין דאס „קטשעל" מיט יידן נאך אוישוויץ. און אזוי 10 חדשים אן הפסקה

מ׳פירט קראנקע אויף וועגעלעך צום אויסזידלונג.
חולים מובלים לגירוש.

האט דער מולך פארלאנגט א קרבן: 5 אדער 20 יידן, נישט וויכטיק, א טראנספארט האט מיטוואך געמוזט אפגיין. און א פארשטייער פון יודנראט פלעגט אונטערשרייבן דעם פראטאקאל, אז דאס זענען קרימענעלע פארברעכער. צווישן די דאזיקע „קרימענעלע פארברע־כער" איז אין איינעם א מיטוואך געווען אויך דער מישקאווער רב.

דער יודנראט האט אלץ ווייטער פארזיכערט, אז אונזער לאגע איז וואס אמאל בעסער, א סימן — די דייטשן האבן פארגרעסערט די פארציע לעבענסמיטל־צוטיילונג פאר דער יידישער באפעלקע־רונג. דערווייל פארלאנגט טאקע דער יודנראט ווידער, אז די יוגנט זאל זיך מעלדען צום „ארבעטס־איינזאץ", אין די ארבעטס־לאגערן. די יוגנט באהאלט זיך אויס, עס העלפט נישט דאס ארעסטירן די עלטערן, צונעמען די שפייזקארטן א. ז. וו. ווער ס'קען נאר — באהאלט זיך אויס. ווייל די ארבעטס־לאגערן זענען א זיכערער טויט. און דא פארלאנגען די דייטשן וואס אמאל מער ארבעטס־קרבנות. אין אקטאבער 1942 פאדערט דער יודנראט אויף, אז אלע מענער פון 15 יאר און פרויען פון 14 יאר, מוזן זיך שטעלן צום ארבעטס־דינסט. די דייטשן באפאלן די גאסן און מיט דער הילף פון די יידישע ארדנער, ווערן די קינדער געשלעפט אין „דולאג" ווו עס קומען דייטשע פאבריקאנטן און קויפן די „סחורה", וואס ווערט שפעטער אפטראנספארטירט אין די וועבערייען פון גונטעבריקן—גרינבערג און אנדערע ערטער.

אין געטא

אין יאנואר 1943 האבן די דייטשן באפוילן, אז די יידישע בא־פעלקערונג זאל ארויס פון שטאט און זיך אריבערטראגן אין געטא; צו דעם האבן די דייטשן באשטימט די פארשטאט קאַמיאָנקאַ, וועלכע איז אלעמאל געווען באוווינט דורך דעם ארעמסטן טייל פון דער פוילישער באפעלקערונג, ווו עס האבן געוווינט די ציגיינער, די אונטערוועלט א. אז. וו. חוץ די עטלעכע ארבעטער־בלאקן, האבן זיך דארט געפונען בלויז קליינע אלטע הייזקעס, וועלכע האבן געקענט אריינגעמען נאר א פערט חלק פון דער פארבליבענער יידישער בא־פעלקערונג. שפעטער האבן די דייטשן צוגעטיילט צום געטא אויך די „קליינע שראָדולאַ" וועלכע איז געווען א ריין פויערישע געגנט. און דאס האט טאקע אביסל געהאלפן צו לינדערן די וווינונגס־נויט. מ'האט דאן געוווינט אין שטארקער ענגשאפט, צו צוויי משפחות אין איין שטוב, צו 10 און מער מענטשן אין איין חדר. געווען פאלן ווו מ'האט זיך געטיילט מיט די געלעגערס: א טייל פלעגט שלאפן ביי טאג, א טייל ביי נאכט.

פיר חדשים האט געדויערט דאס איבערגיין אין געטא. סוף אפריל האט שוין קיין ייד נישט געוווינט אויסערן געטא. שנעל האט דער טייל שטאט ווו ס'האט זיך געפונען דער געטא באקומען אן אנדערן אויסזען. יידן האבן געמאכט וועגן און טראטוארן, וועלכע זענען ביז דאן נישט געווען דארט בנמצא, מ'האט איבערגעבויט הייזער, צוגעבויט נייע פליגלען צו די אלטע. די געטא האט געארבעט אין א טעמפאָ, אזוי ווי מ'וואלט געגרייט זיך באזעצן דא אויף אייביק...

דער דריטער גירוש

אין מאי 1943 ווערט די יידישע באפעלקערונג אויפגעפאדערט דורכן יודנראט אפצוגעבן דאס גאלד און זילבער. דער יודנראט פירט די אקציע, און מערין גיט אויף אן עפענטלעכער זיצונג פון דער צענטראלע א ביישפיל, און גיט אוועק זיין גאלדענעם ציגארען־טאש, זייגער און רינגעל; און יידן האבן נישט קיין ברירה. אפשר וועט עס טאקע העלפן, אזוי ווי דער יודנראט מיינט. צענדליקער קאסטנס מיט זילבערנע לייכטער, קאנדילאברעס, בשמים־ביקסלעך, חנוכה־לייכטער, א. ז. וו. האט דער יודנראט אפגעליפערט דער געס־טאפא. אין א קורצער צייט נאך דער אקציע, איז מערין געפארן בא־גלייטן א גרופע יידן, וועלכע די דייטשן האבן מכלומרשט געזאלט איבערפירן אין „אולאַג" פאר אויסלענדער; און ווען ער איז באלד נישט צוריקגעקומען, האט די פרוי פאניע טשאַרנא, — זיין סעק־רעטארין, טעלעפאנירט אין קאטאוויץ, אין געסטאפא, האט מען אויך זי און דעם סעקרעטאר ד"ר לעווענשטיין געהייסן קומען גלייך קיין קאטאוויץ אויף א באראטונג. עס האט קיינעם נישט געקענט איינפאלן. אז דווקא די וואס האבן אזוי געטריי געדינט דער געסטא־

בענדינער יידן מארשירן צו צוואנגס ארבעט.
יהודי בנדין בדרך לעבודת הכפייה.

פֿא קען עפּעס געשען. אבער חיים און מאניעק מערין, פּרוי טשארנא און ד"ר לעווענשטיין, וועלכע האבן די לעצטע פּיר יאר געשפּילט אזא טרויעריקע ראל אין לעבן פון זאגלעמביער יידנטום, זענען מער פון דער רייזע נישט צוריקגעקומען. זיי האבן דאס זייערע אפּגעטוען...

אויסגערויבט די יידישע פּארמעגנס, געהאלפֿן אדורכפֿירן די גרוֿשים, אויסגעליפֿערט די יוגנט אין די דייטשע ארבעטס־לאגערן. דער נעגער האט זיינעס געטון —

אזוי האט די געסטאפּא אפּגעדינט די וועלכע האבן איר אזוי טרייַ געדינט. עס איז גענוג קלאר, אז אויך די דייטשן נוטיקן זיך שוין נישט אין זייערע נאענטסטע יידישע מיטארבעטער — א סימן אז מיר שטייען פּאר די לעצטע טעג...

דעם 22 יוני 1943 זענען די דייטשן 5 פּארטאג ווידער באפֿאלן דעם גענא, און אלע יידן צוזאמענגעשלעפּט אויף איין זאמלפּונקט. אלע גאסן זענען פּול מיט די ס. ס. לייט, וועלכע שלעפּן די יידן פון די הייזער. דאן קומט דער גרעסטער פערברעכער, דער פּאקטי־שער פּאראנטוארטלעכער פּארן אומברענגען דאס גאנצע זאגלעמ־ביער יידנטום קאמיסאר דרייער. אנגעטון אין ווייסע הענטשקעס, א שטעקעלע אין האנט, מוז יעדער צוגיין צו אים, און ער טיילט די באפֿעלקערונג — איינעם רעכטס איינעם לינקס. די דייטשע פּאליציי טרייבט אונטער — שנעל, שנעל. איינעם רעכטס, איינעם לינקס. א מאן רעכטס, די פּרוי לינקס, א קינד רעכטס די עלטערן לינקס א. אז. וו. דאן ווערט די גרופּע פון לינקס געטריבן שנעל צו דער באן, און גלייך אין די וואגאנען קיין אוישוויץ. פּיר טויזנט יידן זענען דאן מיט דער אקציע פּארשלעפּט געווארן, נישט געבליבן קיין גאנצע משפּחה נאך דעם גירוש. דא פּעלט א פּאטער. דארט א מאן, דא א זון, דארט א טאכטער. געבליבן קינדער אן עלטערן, עלטערן אן קינדער... א סך זענען דאן געשפּרונגען פון צוג, אבער נאר איינ־צעלנע איז גלונגען זיך צו ראטעווען און קומען צוריק אין געטא. דער גאנצער וועג פון אוישוויץ בי׳ בעגדין איז געווען פּארשפּרייט מיט טויטע, וואס זענען געשפּרונגען פון די לויפענדע צוגן.

דער סוף

זעט זיך אויס, אז די דייטשן האבן באשלאסן אפּצומעקן יעדן סימן יידישקייט פון בעגדין, פון דער שטאט וועלכע איז אויפגעבויט געווארן דורך יידן. ווייל נישט בלויז די לעבעדיקע, נאר אויך די טויטע וועלן געשטערט אין זייער אייביקער רו...

נאך אין 1941 וועלן דאס אלטע בית־הקברות אויף זאוואלא אויסגעגלייכט דורך די דייטשן מיט דער גאס. איצט האבן זיי באשלאסן צו ליקווידירן אויך דעם גרויסן בית־הקברות בייַ דער באן. דער יודנראט פּועלט, אז מ׳זאל דערלויבן איבערפּירן די ביינער אויף דעם טשעלאדזער בית־הקברות. א סך יידן קומען מיט קעסטלעך, נעמען צענויף די ביינער פון זייערע קרובים אין פּירן עס איבער אויפֿן טשעלאדזער בית־הקברות; אין שטאט הערשט דאן אפאטיע. קיינער קלערט נישט וועגן ארבעט, מ׳זוכט א וועג ווי צו לויפֿן, ווי זיך צו ראטעווען; אבער נישט געווען ווו צי לויפֿן. ארומגע־רינגלט דורך א פיינטלעכער וועלט און באפֿעלקערונג, געלינגט בלויז אייניצעלנע יידן זיך אויסבאהאלטן בייַ זייערע נאענטע קריסטלעכע באקאנטע.

נישט האבענדיק קיין אנדערן אויסוועג הויבט די באפֿעלקערונג אָן צו בויען בונקערס. נישט געווען קיין הויז אָן א בונקער. ליידער האט עס זיך שפּעטער ארויסגעוויזן פּאר א שוואך געווער קעגן דער ענטגילטיקער אויסזידלונג.

דעם ערשטן אויגוסט 1943 האט זיך אפּגעשפּילט דער לעצטער אקט — די סאטאלע אויסזידלונג פון אלע בעגדינער יידן. א זייגער צוויי ביי נאכט איז דער גאנצע ארומגערינגלט געווארן דורך גרויסע דייטשע מיליטער־גרופּן, און ווי נאר ס׳האט אנגעהויבן צו טאגן, זענען זיי מיט געשרייען און שיסערייען באפֿאלן די יידישע הייזער, טירן, פענסטער זענען מיט כוח אויפגעבראכן געווארן און די יידן זענען ארויסגעטריבן געווארן פון די הייזער. מיט דינאמיט האט מען אויפֿגעריסן די בונקערס. די לעצטע בעגדינער יידן זענען גע־שלעפּט געווארן צו די וואגאנען, אין די גאז־קאמערן פון אוישוויץ.

אזוי איז אונטערגעגאנגען „ירושלים ד׳זאגלעמביע״.

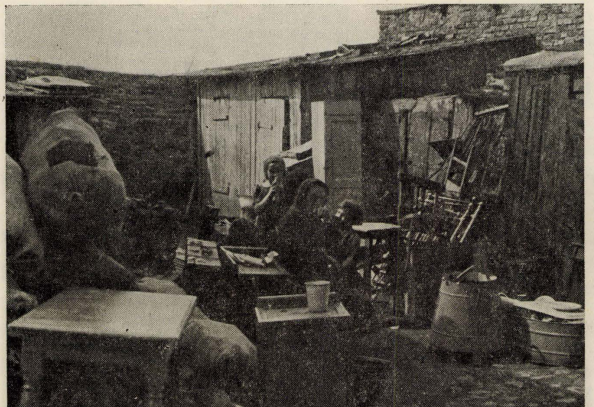

צוליב מאנגל אין דירות אין געטא ווויינט מען „דערווייל״ אויף דער גאס.
מחמת המחסור בדירות בגיטו גרים „לעת עתה״ ברחוב.

דוד ליווער / בענדינער אין דער ווידערשטאנדס־באוועגונג אין טויט־לאגער אוישוויץ

אוישוויץ (פריער אָשוויענצ׳ים) איז געווען דער גרעסטער „קאצעט", דער גרעסטער מארד־לאגער, ווו די דייטשן האבן אומ־געבראכט און פארברענט מיליאנען מענטשן, יידן פון אלע איירא־פעאישע לענדער, ווי אויך רוסן, פאליאקן, טשעכן און אנדערע. צוליב דער נאענטקייט פון אוישוויץ, זענען די זאגלעמביער יידן געווען די ערשטע קרבנות פון דער היטלערישער חיה, און די גאנצע באפעלקערונג, די הונדערט טויזנט זאגלעמביער יידן זענען דארט פארברענט געווארן אין גאז־אויוונס. נישט קוקענדיק אויף דער שטארקער וואך און שטרענגן רעזשים, דערשעפט דורך הונגער און שקלאפן־ארבעט, געלינגט דאך צו שאפן דארט אן אונטער־גרונט־באוועגונג.

פון אנפאנג איז די ארבעט באשטאנען אין העלפן אנטלויפן יעדן איינעם וואס האט נאר געוואלט און געהאט דעם מוט, — און א סך פרווון אנטלויפן; אמת, דער גרעסטער טייל ווערט געכאפט און צוריקגעבראכט אין לאגער, אבער דאך געלינגט א קליינעם טייל זיך צו ראטעווען. שפעטער האט די אונטערגרונט־באוועגונג אנגע־הויבן זיך פארשאפן געווער, און געמאכט פלענער צו א גרויסן ווידערשטאנד. נישט אלע ווידערשטאנד־אקציעס זענען אונז בא־וווסט. צום גרעסטן טייל איז די דייטשן געלונגען באצייטנס זיי צו דערשטיקן און זייערע אנטיילנעמער צו דערמארדן. מיר גיבן דא איבער איינצעלנע מאמענטן, וואס בענדינער, וועלכע זענען גע־בליבן לעבן אין אוישוויץ, האבן איבערגעלעבט.

*

אין בלאק 7 אין בירקנאו זענען געווען פארשפארט די יידישע מענער וועלכע מ׳האט סעלעקציאנירט צום גאז. דעם 30־טן דעצעמ־בער 1943, ווען מ׳האט געעפנט די טיר זיי אוועקצופירן, האבן זיך א 15 יידן א ווארף געטאן אויף די ס. ס. מענער. מיט הוילע הענט האבן זיי געדראפעט און געביסן די דייטשן. איינעם איז געלונגען אפילו ארויסצווייסן ביי א ס. ס. מאן דעם רעוואלווער. די דייטשן האבן אלארמירט נאך הילף, באזיגט די יידן, און אלע אויסגעטויטעט.

*

סוף אקטאבער האט מען געבראכט פון ווארשע קיין אוישוויץ א גרופע יידן, וועלכע האבן פאר געלט זיך געלאזט פארפירן דורך פאלשע אויסלענדישע פאפירן אלס אמעריקאנער בירגער. לכתחילה האבן די דייטשן זיי באזעצט אין „האטעל פאלסקי", אזוי אז די יידן האבן געגלויבט, אז די דייטשן וועלן זיי אויסטוישן פאר דייטשע בירגער. שפעטער האבן די דייטשן אלע אינטערנירט אין דער בא־רימטער תפיסה פון ווארשע, אין „פאוויאק", און פון דארט זענען זיי פארשלעפט געווארן אין פארשידענע פארניכטונגס־לאגערן, און דער גרעסטע טייל קיין אוישוויץ. א גרופע פון אזעלכע 1750 „אמע־ריקאנער" בירגער זענען אין אקטאבער 1943 געבראכט געווארן קיין אוישוויץ. דא האט מען זיי אן לאנגע הקדמות געהייסן זיך אויסטון און גענומען פירן אין קרעמאטאריום. איין פרוי האט זיך נישט געוואלט אויסטון אין אנוועזענהייט פון ס. ס. מאן, און זיך אקעגנגעשטעלט. ווען דער ראפארט־פירער שילינגער האט מיט כוח גענומען אראפרייסן פון איר די זאכן, האט די פרוי געשטעלט א ווידערשטאנד און אים דערלאנגט א פאטש אין פנים. און ווען ער האט אנגעהויבן זיך מיט איר צו ראנגלן, האט זי ארויסגעריסן זיין רעוואלווער פון זיין האנט און אים דערשאסן. אויף איר קוקענדיק האבן זיך אויך אנדערע פרויען געווארפן און געשטעלט א ווידער־שטאנד און פארוווּנדעט אייניקע ס. ס. לייט. נאך א קורצן קאמף זענען אלע געפאלן פון די דייטשע מאשין־ביקסן.

*

אין יאר 1943 האבן זיך אנגעהויבן אויסבילדן געהיימע ארגא־ניזאציעס אין לאגער, וועלכע האבן זיך געשטעלט אין פארבינדונג מיט גרופן אויסערן לאגער, וואס האבן אדורכגעשמוגעלט געלט און געווער. תחילה זענען דאס געווען קליינע גרופעס, — א יידישע, א פראנצויזישע, א טשעכישע. אין סעפטעמבער 1944 האבן די קאנ־ספיראטיווע ארגאניזאציעס שוין געציילט 160 פירנדיקע מיטגלי־דער, און 2800 ארגאניזירטע ארעסטאנטן, דער גרעסטער טייל פון זיי יידן. איין גרופע איז באשטאנען פון 900 יידן. אבער צו אן אלגעמיינעם אויפשטאנד לויט די אנגעצייכענטע פלענער פון דעם אויספיר־קאמיטעט פון די געהיימע ארגאניזאציעס, איז אין אוישוויץ נישט געקומען. ווייל די געשעענישן האבן זיך אזוי בחפזונדיק אפ־געשפילט, אז נישט די תליינים, און נישט זייערע קרבנות, האבן געהאט די מעגלעכקייט אויסצופירן די צוגעטראכטע פלענער; די עטלעכע קליינע אויפברויז־אויסברוכן וואס זענען פארגעקומען אין אוישוויץ, זענען געקומען פון דער „זאנדערקאמאנדא". („זאנדער־קאמאנדא" — נאמען פון דער גרופע אומגליקלעכע ארעסטאנטען, וואס האבן זיך געמוזט מטפל זיין מיט די קרבנות פון די גאז־קאמערן און קרעמאטאריומ׳ס). די ארעסטאנטן וועלכע די ס. ס. האבן גע־צווונגען צו דער דאזיקער שרעקלעכער ארבעט, האבן על פי רוב געלעבט נישט מער ווי דריי חדשים. יעדע דריי חדשים האבן די דייטשן פארניכטעט די מיטגלידער פון דער „זאנדערקאמאנדא", און א צווייטע גרופע האט פארנומען זייער ארט. פון א סך „זאנדער־קאמאנדאס" איז קיין זכר נישט געבליבן, נישט קיין איין איינציקער לעבעדיקער עדות. זיי האבן געלעבט אין באזונדערע באראקן, נישט געקומען אין בארירונג מיט קיינעם, געווען פולשטענדיק איזאלירט. כמעט אין אלע „זאנדערקאמאנדאס" האט געטליעט דער פונק פון ווידערשטאנד, אבער תמיד איז די דייטשן געלונגען צו ליקווידירן באצייטנס די בונטארן נאך איידער זייער פלאן איז רייף געווארן. בעת די עקזעקוטיווע פון די פאליטישע גרופן, וועלכע האבן זיך געגרייט צו אן עווענטועלער אפענער מיליטערישער אקציע, האט אלץ אפגעלייגט דעם טערמין פון איר אויסברוך, האבן די יידישע גרופן אונטער דעם איינדרוק פון דער שרעקלעכער פארניכטונגס־קאמפאניע קעגן די יידן אין אוישוויץ געדרענגט מ׳זאל גלייך אנהויבן די אקציע, נישט קוקענדיק דערויף וואס די לייטונג פון דער גע־היימער ארגאניזאציע האט נישט מסכים געווען, ווייל זי האט גע־האלטן די אקציע פאר פריצייטיק. דאך האבן זיי געגעבן א שטילע הסכמה, אז די ארבעטער פון דער „זאנדערקאמאנדא" זאלן אויף זייער אייגענער האנט דורכפירן א רעוואלוציאנערע אקציע. דער ערשטער פלאן איז געווען — אויפצורייסן מיט דינאמיט אלע פיר קרעמאטאריעס אין בירקענאו, אבער דער פלאן איז אנטדעקט גע־ווארן דורך די דייטשן און צונישט געמאכט עטלעכע שעה פאר זיין

דורכפירונג. **די דייטשן באשליסן דאן צואיילן דאס אומברענגען דער בונטארישער „זאנדערקאמאנדא".**

שבת דעם 3 אקטאבער 1944 זענען די ס. ס. לייט געקומען נעמען די 300 מיטגלידער פון דער „זאנדערקאמאנדא", כדי זיי צו ליקווי־דירן דורך גאז. פאר דער קרעמאטאריע־באדינונג איז דאס געווען א סיגנאל צום אויפשטאנד. די הייצערס פון דער קרעמאטאריע נומער 4 האבן מיט א האמער דערהרגעט דעם ס. ס. פירער און אונטער־געצונדען די קרעמאטאריע. דער פרוו אויפצורייסן די קרעמאטא־ריע־איינריכטונג האט זיך איינגעגעבן נאר טיילווייז. גלייכצייטיק האבן די ארבעטער פון דער קרעמאטאריע נומער 1 אריינגעווארפן אין אויוון אריין דעם דייטשן אויפזעער קאול, און דערהרגעט 4, ס. ס. לייט, פארוווּנדעט 15 אנדערע ס. ס., איבערגעשניטן די דראטן און אנטלאפן פון לאגער. **באלד האבן די דייטשן געשיקט א גרעסערע ס. ס. אפטיילונג, וועלכע האט אויף א בלוטיקן אופן דערשטיקט דעם אויפשטאנד. נאכן אויפשטאנד האט די געסטאפא גענומען חוקר ודורש זיין, ווער ס'האט די אויפשטענדער באזארגט מיט געווער, אמוניציע און אויפרייס־מאטעריאל.** ס'איז זיי געלונגען צו פאלן אויף די שפורן פון די 4 בענדינער מיידלעך, וועלכע האבן געארבעט אין דער פאבריק פון אויפרייס־שטאפן „אוניאָן", און פון דארט האבן זיי יעדן טאג ארויסגעגנבט דינאמיט און עס איבערגעפירט אין די פאלדן פון די קליידער אין לאגער, אין די הענט פון דער געהיימער ארגאניזאציע, וועלכע האט דאס ווייטער איבערגעגעבן דעם רוסישן פיראטעכניקער באראדין וועלכער פלעגט קאנסטרואירן די באמבעס. די מיידלעך זענען געווען: רעגינא (פאמיליען־נאמען נישט פעסט־געשטעלט), אַלאַ גערטנער, רוזשא און דארקא סאפירשטיין פון בענדין. אין נאוועמבער 1944 זענען די 4 העלדישע מיידלעך מיט דער פארמיטלערין צווישן זיי און דער געהיימער ארגאניזאציע ראָזאַ ראָבאָטאַ, נאך דעם ווי זיי האבן נישט געוואלט אויסגעבן מיט וועמען זיי זענען געשטאנען אין קאנטאקט, געווארן עפענטלעך אויפגעהאנגען.

פון די אנטיילנעמער אין אויפשטאנד זענען אונז באקאנט פאל־גענדע בענדינער: ישעיה ארליך, געווען א מיטגליד אין אויפשטאנדס־קאמיטעט אין בירקענאו—אוישוויץ, געבליבן לעבן, געקומען קיין ישראל, געפאלן אין גוש־עציון; משה וויגנאנסקי, דער ערשטער וואס האט מיט א מעסער דערשטאכן דעם דייטשן אנפירער פון קרעמא־טאריום, און דאס איז געוועזן דער סיגנאל צום אויפשטאנד און אויפרייס פון קרעמאטאריום 3. דאן זענען געפאלן בעניעק פער־שטענפעלד, וויגאדזקי, 2 ברידער צימבערקנאפ, דוד גוטמאן, גאלד־בערג פון סאסנאוויץ, אנגעזעענער טוער פון דער פועלי־ציון—צ. ס. באוועגונג פון זאגלעמביע. טוביה קלמנוביץ, דב זלמנוביץ, חיים גליקסמאן און נאך א סך בענדינער וועמענס נעמען עס איז אונז נישט געלונגען פעסטצושטעלן.

כבוד זייער אנדענק!

שמואל ליווער / א נאכט נאך דער מלחמה אין בענדין

(יוני, 1946)

זייענדיק קרוב זיבן יאר פארוואגלט אין רוסלאנד, פארשיקט אין די ארכאנגעלסקער וועלדער, האבן מיר נישט געהאט קיין שום קלארע ידיעות וועגן דער לאגע פון פוילישן יידנטום. און ווען ס'זענען דערגאנגען צו אונז פארשידענע קלאנגען, האבן מיר אויך נישט געוואלט גלויבן אין דעם גרויסן חורבן. פון בוכארא האב איך געשריבן צום בענדינער מאגיסטראט, אנפרעגענדיק וועגן יידישן בענדין. נאך דריי חדשים האב איך באקומען א ענטפער פון יידישן קאמיטעט, אין וועלכן מען האט מיר מודיע געווען, אז מיין יינגערער ברודער יחיאל מ. געפינט זיך אין אויבערשלעזיען. מער איז מיר נישט געלונגען אנצובינדן א קאנטאקט מיט בענדין. דאן האב איך באשלאסן צוריקצופארן קיין פוילן מיט מיין פרוי און זון.

דריי וואכן האבן מיר, 1500 רעפאטריאנטן פוילישע יידן, זיך געשלעפט מיט א ספעציעלן „עשאלאן" ביז אויבערשלעזיע. אנקו־מענדיק קיין מיסלאָוויץ, ווערן מיר געוואר, אז מיר וועלן דא ווארטן א לענגערע צייט. באשליס איך אראפ גיין אויפן סטאציע וואקזאל. איך קען זיך נישט באהערשן — געפינענדיק זיך אין גאנצן פופצן קילאמעטער פון בענדין... ווי קען איך פארן ווייטער, און נישט זיין אין מיין געבוירן־שטאט, ווו איך האב פארבראכט דעם גרעסטן טייל פון מיין לעבן? ווען די מלחמה איז אויסגעבראכן און כ'בין ארויס פון בענדין, האב איך דארט איבערגעלאזט מיינע עלטערן, ברידער, געשוויסטער, א גרויסע משפחה וועלכע איז אויסגעוואקסן פון איין בוים, פון מיין זיידן ראובן ז"ל, און זיך צעוואקסן איבער הונדערט פופציק מיטגלידער. באשליס איך — און גיי אריין אין פאסט זוכן אין טעלעפאן־ביכל. צוערשט זוך איך מיין געוועזענעם טעלעפאן־נומער, ליידער — נישטא. איך זוך באקאנטע נעמען פון אמאליקע סוחרים וועלכע האבן אלע געהאט טעלעפאנען, און קוים זיך אנגע־שטויסן אין א יידישן נאמען: געברידער דאנציגער, מיינע געווע־זענע שכנים. כ'קלינג — אבער קיינער ענטפערט נישט. איך דערוויס זיך דעם נומער פון יידישן קאמיטעט, איך קלינג, און א וויילע ארום הער איך — „דא רעדט די יידישע געמיינדע בענדין". כ'פרעג ווער ס'רעדט, און כ'באקום א ענטפער, א נאמען וואס זאגט מיר גארנישט. איך זאג דאן מיין נאמען, איך פרעג זיך, צו קען איך קומען קיין בענדין אדער כ'זאל פארן ווייטער, — און צו קען איך נאך אריינגיין צוריק אין מיין וווינונג, אדער איז ווער פון מיין גרוי־סער משפחה געבליבן, צו וועמען כ'וועל קענען אריינגיין. דער ענט־פער איז געווען — נישט געבליבן אין בענדין קיינער פון מיין משפחה, די וווינונג מיינע קען איך נישט צוריק באקומען, מיין ברו־דער געפינט זיך אין נידערשלעזיע, וואלדענבורג, און אויב כ'וויל קומען, וועלן זיי מיך אפווארטן און אויפנעמען אין רעפאטריאנטן־הויז וואס געפינט זיך אין געוועזענעם לאקאל פון „הכח". דער ענטפער, אז קיינער פון מיין גרויסער משפחה איז נישט געבליבן אין בענדין, האט מיך אזוי דערשלאגן, אז כ'האב נישט געוווּסט ווי אזוי כ'בין צוריקגעקומען אויף דער סטאנציע צו מיין פרוי און זון. אויף זייערע אלע פראגן האב איך נישט געהאט קיין ענטפער. איינס האב איך געוווּסט, איך וועל ווייטער נישט פארן, איך מוז זען בענדין נאך א מאל, איך וועל נישט האבן קיין מנוחה ביז כ'וועל נישט זיין נאך א מאל אין בענדין.

מיר פארן קיין בענדין, נעמען אראפ פון עשאלאן־צוג אונזער

קליין געפעק, ווייל דעם גרעסטן טייל האבן מיר איבערגעלאזן אויף אונזער וואנדער־וועג, און מיר לאזן זיך מיטן טראמוויי קיין שאפע־ניץ, און פון דארט ווייטער קיין בענדין — באקאנטע וועגן, נישט איינמאל מיט זיי געפארן.

דער אוונט פאלט צו, מיר דערנענטערן זיך צו בענדין. דאס הארץ קלאפט פון אויפרעגונג. נאך זיבן יאר וואנדערן בין איך ווידער אין בענדין. דער טראמוויי איז פול געפאקט, איך זוך א באקאנט פנים, א יידיש פנים, ליידער נישט געפונען. פריילעך זענען געווען די ארומיקע מענטשן. קיין איין פאָר יידישע אויגן. דאקעגן זענען מיר געווארן אבסערווירט דורך די מיטפארער, דערקענט אז מיר זענען „פרעמדע". מיר זענען אין בענדין — עס גיסט א רעגן. די טראמ־וויי שויבן זענען באדעקט מיט קייקעלעך רעגן וועלכע זען אויס ווי טרערן, יידישע טרערן וועלכע נעמען מיך אויף אין מיין חרוב געווארענער שטאט...

מיר פארן דורך באקאנטע גאסן און שטייגן אויס אויף דער קאלאנטאי גאס, ווו עס געפינט זיך דאס רעפאטריאנטן־הויז. כ'קוק מיך ארום: דאס איז בענדין? וואס פאר־א שטילקייט, מ'זעט נישט קיין מענטש אין גאס, נישט קוקענדיק אויף דער פריער אוונט־שעה. ווער געדענקט נישט בענדין א מאל? ווי די גאסן האבן גערוישט פון יידן, א ליכטיקייט האט געשלאגן פון די שוי־פענסטער — און יעצט? וואס פאר־א ענדערונג? מיר גייען אריין אין טויער פון דוד זמיגראד'ס הויז. באלד קומט צו א יונגערמאן און פרעגט מיך, צו איך בין ש. ל. — און זיך פארגעשטעלט אלס פארוואלטער פונם רעפאטריאנטן־הויז. ער פירט אונז אריין אין באקאנטן „הכח" זאל. געמיינט צו טרעפן דארט עטלעכע בענדינער, אבער ליידער קיין איין בענדינער. איך קוק זיך ארום אין דעם אזוי גוט באקאנטן לאקאל, צוויי קליינע עלעקטרישע לעמפלעך באלייכטן קוים דעם גרויסן זאל. אויפן ארט פון די טורן־מכשירים שטייען אויסגעשטעלט בעטלעך. עס האט מיך ארומגענומען א מרה־שחורה, איך און מיין פרוי און זון זענען דא די איינציקע בענדינער אינם הויז. געמיינט, אז עס וועלן אונז אפווארטן בענדינער, צו האבן מיט וועמען זיך טוישן מיט ידיעות. און עס געפינט זיך נישט אין שטאט קיין איינער פון אונזערע נאנטע. מיר האבן געגעסן אוונט־ברויט פון די רעשטלעך וואס זענען אונז געבליבן פון וועג. מיד פון די צוויי וואכן רייזע, בעת וועלכער מיר האבן נישט געהאט די מעגלעכקייט צו שלאפן אין א בעט, — זענען מיינע נאענטע גלייך איינגעשלאפן. ליגענדיק אויפן בעט, ארומקוקענדיק זיך איבערן זאל איך וועלכן ס'ברענט א קליין לעמפעלע, — הויבן אן באווייזן זיך בילדער פון אמאליקע צייטן ווען אין דעם זאל האט געלעבט א יידישע יוגנט, וויפל פריי־דיקע מאמענטן האב איך אין דעם זאל מיטגעמאכט, וויפיל באנקעטן, בעלער, האב איך מיט חברים, פריינט, אין דעם זאל בייגעוווינט, וויפל טויזנטער יידישע לעבנס האבן אדורכשפאצירט אין דעם זאל. פאר מיינע אויגן מארשירן דורך טויזנטער יידישע ספארטלער פון אמאליקער „הכח"־יוגנט, ווי אויך פון עלטערן דור, וועלכע האבן אדורכגעמאכט ספארט־איבונגן אין דעם זאל, פרויען און מע־נער, לאכענדיקע אויגן, עלאסטישע באוועגונגען — וויפיל פריידיק געלעכטער — א יידיש רוישיק לעבן פון א פאָר צענדליק יארן מארשירט דורך פארביי מיינע אויגן... און יעצט זענען מיר די איינציקע בענדינער אין זאל. ס'ווילט זיך נישט גלויבן, אז פון דעם אלעם איז מער גארנישט געבליבן, אז דאס־דאזיקע יידישע לעבן עקזיסטירט נישט מער. ווי איז דאס מעגלעך, אז דאס יידישע בענדין זאל מיט איינמאל אויפהערן צו עקזיסטירן, ווו זענען די דרייסיק טויזנט בענדינען יידן?

איך הויב זיך אויף און עפן דאס פענסטער. דער רעגן האט אויפגעהערט. איך גיב זיך אפ א קלארן דין וחשבון, אז ליידער איז עס א טרויעריקער אמת, אז בענדין איז אומגעקומען דורך די היט־לעריסטישע באנדיטן. דאס אמאליקע בענדין האט אויפגעהערט צו עקזיסטירן. די נאכט ציט זיך לענגער ווי די גאנצע זיבן יאר גלות אין רוסלאנד. ס'וויל גארנישט נעמען טאגן. מיינע ארומיקע שלאפן — פון צייט צו צייט הערט זיך א זיפץ. אפשר לעבן זיי אדורך אין שלאף דאס וואס איך אויף דער וואך? די געדאנקען לויפן כאאטיש. אט בין איך אויפן פליטים־וועג ווו ס'פאלן די דייטשע באמבעס

און דאס מעבל אויף דער גאס.
והרהיטים — ברחוב.

אזוי נאענט פון אונז; אט בין איך אין די ארכאנגעלסקער וועלדער אדער טאשקענט, בוכארא, — ס'ווילט זיך שלאפן — אבער פון דער צווייטער זייט האב איך מורא פארן שלאף, נישט אדורכצולעבן דאס אלץ נאך אמאל. די נאכט איז שטום און שווארץ, דויערט א אייביקייט, דער טאג וויל נישט אויפוואכן. איך הויב אן שפרייזן און ציילן די טריט, כדי אזוי ארום צו פארטרייבן די צייט ביז — ענדלעך הויבט אן גרויען דער טאג. כ'טו מיך שנעל אן, שטיל פארלאז איך דעם „הכח" זאל און גיי ארונטער אין גאס. וויפל מאל האב איך אט די קאלאנטאיא גאס געזען אין אזא פרימארגן! וויפל מאל האב איך געשפרייזט מיט חברים, פריינט אין די פרימארגן שעהן נאך א אוונט, אדער פון קלוב זש. ט. ק. וואס האט זיך געפונען טאקע דא נישט ווייט אין צווייטן הויז! דאן האב איך געהאט א ציל, געגאנגען א היים זיך אויסרוען, און דאן צו דער טאג־טעגלעכער ארבעט. און איצט, וואס פאר־א ציל האב איך פאר מיר? דאס ערשטע מאל נאך זיבן יאר בין איך ווידער אויף די בענדינער גאסן. כ'בלייב שטיין — ווו אהין גיין? אבער נישט וויסענדיק אפילו ווי אזוי, געפין איך זיך אויף סאנטשעווסקא גאס נומער 13, ווו מיינע עלטערן און געז שוויסטער האבן געוווינט. איך קוק ארויף צו מיין פאטערס וווינונג, אפשר וועל איך זען די ליבע געזיכטער?

איך גיי צו צום פענסטער פון מיין שוועסטערס וווינונג, איך שפרייז איבערן הויף רואיק — אזוי ווי ס'וואלט גארנישט געשען, אזוי ווי אין די אמאליקע גוטע צייטן, ווען אין יעדער שטוב פון דעם הויז האבן געוווינט היימישע מענטשן, משפחה, ברידער, האבן דאך דא געוווינט זינט 1912, ווען מיין פאטער האט דאס הויז געבויט, 20 יידישע משפחות, — און איצט? איך זוך אויף דער לאקאטארן־טאוול אין טויער, — קיין איין באקאנטער נאמען, קיין איין ייד, בלויז קריסטן. איך פארלאז דאס הויז ווו כ'האב א שטיק פון מיין לעבן פארבראכט, איך גיי ווייטער אין די שטילע פרימארגן שעהן. אין קורצן געפין איך זיך אויף דער מאַלאַכאווסקי גאס 36, ווו כ'האב גע־וווינט די לעצטע דרייצן יאר און געפירט מיינע אונטערנעמונגען. ס'האט זיך דארט גארנישט געענדערט, אויפן באלקאן פון מיין וווינונג — די זעלבע בלומען־קעסטלעך ווי פאר זיבן יאר. איך גיי־צו צו דער קליינער געביידע ווו ס'האבן פארן קריג געארבעט און גערוישט 24 שעה אין מעת־לעת די מאשינען פון מיין פאבריק. א שטילקייט, ווי ס'וואלט דארט קיינמאל קיין פאבריק נישט געווען. איך שטיי פארן טיר פון ביורא, גיי ארונטער אין קעלער ווו ס'זענען געווען די מאגאזינען. וואס האב איך דארט צו זוכן? האט מען מיר דאך געזאגט אין יידישן קאמיטעט, אז כ'האב אין דעם הויז גארנישט צו זוכן. בין איך ארויס וואנדערן איבער דער „טויטן שטאט", ווי דוד ליווער רופט אן בענדין אין זיין בוך. אריין אין די הייזער פון מאלאכאווסקי 58, 52, 33, ווו ס'האט געוווינט דער גרעסטער טייל פון מיין משפחה. קיינער נישט געבליבן — דאן האב איך פאר־שטאנען, אז אין דער שטאט וועל איך מער נישט קענען לעבן, און כ'האב באשלאסן באזוכן דאס הויז ווו כ'בין געבוירן, ווו מיינע עלטערן און געשוויסטער זענען געבוירן, אין דער רעזידענץ פון דער משפחה ליווער, אין הויז ווו ס'האט געלעבט מיין זיידע ראובן ז"ל און אויפגעשטעלט א גרויסע פארצווייגטע משפחה, אפשר די גרעסטע אין צאל אין בענדין, אין הויז אויף זאמקאווע 13.

איך קוק זיך ארום — און דערקען נישט דעם וועג. כ'האב גע־זוכט דאס הויז ווו כ'בין געבוירן געווארן, אלץ ארום איז אפגע־ווישט פון אויבערפלאך, אלע הייזער ארום און די שול זענען אויס־געגליכן מיט די ערד. פארברענט די הייזער צוזאמען מיט דער שול און דעם גרויסן בית המדרש, נישט געבליבן קיין צייכן פון די אלע מיר אזוי ליבע קליינע געסלעך ארום דעם זיידנס הויז, ווו איך האב מיינע שענסטע קינדער־יארן פארבראכט. אזוי בין איך גע־שטאנען אויפן בארג ביים שלאס א לענגערע צייט און געקוקט אויף די חורבות פון יידישן בענדין, אויף די חורבות פון א פאָר הונדערט יאר בענדינער יידיש לעבן.

די זון האט אויפגעשיינט — אבער מיר איז געווען פינצטער אין מוח, און טרויעריק אויפן הארצן. נישטא מער קיין צייכן פון פיר דורות בני־ליווער, א משפחה וואס האט פון זיך ארויסגעגעבן גע־זעלשאפטלעכע טוער, פארטיי־פירער, חלוצים, דאָזאָרעס, פרעזעסן פון דער קהלה, ראטמענער, משכילים, שארפע חסידים, חשובע גע־רער חסידים און ראדאמסקער טיש־זיצער, ווארט זאגערס אין רבנישע הויפן, סטודענטן, באנק בעאמטע, אנפירער פון קאפעראטיווע בענק, סוחרים, פאבריקאנטן, און וואס נישט? זיי אלע צוזאמען, מיט נאך טויזנטער בענדינער יידן, זענען מער נישטא, פארשלעפט אין די גאז־קאמערן פון אוישוויץ. זייער אש איז געווארן פארשפרייט אויף די פוילישע פעלדער — און קיינער פון זיי איז נישט געקומען צו קבורה. עס האט זיך מיר אויסגעדאכט — אז אט שטיי איך אויף דעם גרויסן קבר, אז אט די חורבות זענען דאס גרויסע קבר פון אלע בענדינער יידן. און א קללה שוועבט דאן ארויף אויף מיינע ליפן — פארשאלטן זאלסטו ווערן בענדין, מיין שטאט, וואס כ'האב אזוי ליב געהאט, פערשאלטן זאלסטו ווערן — אז קיין ייד זאל ווער דיין באדן נישט באטרעטן. דיין אויסזען זאל זיין אזוי — ווי איידער יידן האבן דיך אנגעהויבן בויען. אוועק פון דער דאזיקער ערד! אוועק פון דעם בית הקברות, ווו קיינער איז צו קבורה נישט געקומען — אוועק פון דער „טויטן שטאט"! —

איך גיי צוריק אין קאמיטעט. אין א פאר שעה ארום קומט מיין ברודער מיך ארויסנעמען פון בענדין. „מיר האבן נישט וואס צו זוכן מער אין בענדין" — זאגט צו מיר מיין ברודער. מיר פארען קיין וואלדענבורג, ווו מיר האבן זיך געפונען דריי חדשים, אבער קיין בענדין בין איך מער נישט געקומען.

אזוי האב איך פארבראכט א נאכט אין טויטן יידישן בענדין.

ד"ר פייוול ווידערמאן / א דעצידירינדיקע זיצונג

דער מחבר פון בוך PLOWA BESTIA (די בלאנדע חיה) פון וועלכן מיר ברענגען דא אן אויסצוג, שטאמט פון גאליציע (געבוירן 1889). שטודירט רעכט און פילאזאפיע אויפ'ן קראקאוער אוניווער־זיטען, און באקומען דעם טיטעל ד"ר יורי און א דיפלאם אלס פראפעסאר פון מיטל־שולן. ער האט טאקע גרויסע פארדינסטן פאר'ן יידישן שול־וועזן אין פוילן פון נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה ביזן סאמע אומקום פון זאגלעמביער יידנטום.

געקומען קיין בענדין אין יאר 1918, און ווערט געוויילט אלס דירעקטאר פון דער „יבנה" גימנאזיע, אויפ'ן ארט פונ'ם פריערדיקן, ערשטן דירעקטאר, ד"ר נח בראון (זינט לענגער יארן אין ירושלים), און אמטירט פינף יאר.

זינט 1923 און ביז'ן אויסברוך פון קריג, 1939, פירט ער אן מיט דער פרויען־גימנאזיע אין סאסנאוויץ. אויך בעת דער מלחמה פארנעמט ער זיך מיט אלגעמיינער און פאך־בילדונג צווישן דער יידישער באפעלקערונג.

ער איז דער מחבר פון א בוך געווידמעט פראבלעמען פון דער סאציאלער איבערגעשטאלטונג פון די יידישע פאלקס־מאסן, און אויך פון פיל ארבעטן אויף פעדאגאגישע טעמעס.

אין בענדין איז ער גלייכצייטיק אקטיוו אויפ'ן געזעלשאפטלעכן געביט, געווען א געוויסע צייט ראטמאן אין בענדינער שטאט־ראט מצד די לינקע פועלי־ציון און פארזיצער פון א גאנצער ריי אינ־סטיטוציעס, ווי למשל: פון יידישן לאנד־קענטניש־פאריין אין זאג־לעמביע, פון דער געזעלשאפט „האפנונג" צו ראטעווען דאס געזונד פון קראנקע יידישע קינדער, מיטגליד פון „אגודת שוחרי האוני־ברסיטה בירושלים" און נאך.

דער גורל האט געוואלט, ווי ד"ר ווידערמאן זאגט וועגן זיך אליין, אז נאר ער, דער איינציקער, פון אלע דירעקטארן פון די יידישע גימנאזיעס אין פוילן, זאל בלייבן ביים לעבן — אן א היים, אן א פאמיליע, כדי צו טרינקן פונם גיפטיקן כוס ביזן סאמע דנא.

זיין פרוי (די טאכטער פונם באקאנטן בענדינער תושב, אברהם'לע רעכניץ) און דער איינציקער זון, וועמענס הייליקן אנדענק איז גע־ווידמעט זיין בוך „די בלאנדע חיה" — זענען אומגעקומען צווישן די זעקס מיליאן קדושים.

מ. ה.

אין דער צענטראלע זענען פארגעקומען יעדן שבת די שטענדיקע זיצונגען פון די רעפערענטן פון פארשידענע רעסארטן, אויף וועלכע דער הויפט־לייטער מאניעק מערין און זיין סעקרעטארין, פרוי פ. טשארנא, האבן איבערגעגעבן א באריכט פון זייער טעטיקייט במשך פון דער וואך. אויף דער דאזיקער זיצונג האבן די רעסארט־רעפערענטן געקענט ארומרעדן פארשידענע ענינים, וואס האבן א שייכות צו דער ארבעט. לכתחילה האט זיך נאך עמעצער געקענט דערוועגן צו זאגן א קריטיק־ווארט, אבער שפעטער האט מען זיך איבערצייגט, אז די קריטיק האט נישט קיין שום השפעה אויפן לייטער מערין, וועלכער וויל פון דעם נישט הערן. יעדע מאכט וויל, אז מ'זאל איר פראווען שבחים, — און וואס־ערשט מערין און טשארנא?

מערין איז געווען גערעכט, זאגענדיק וועגן זיך, אז ס'איז נאך קיינמאל נישט געווען א יידישער פירער. וואס זאל האבן אזא השפעה אויף יידן, ווי ער, דער כל־יכול, אבער ער האט נישט איינגעזען, אז ער איז פארבונדן מיט א דינעם פאדעם מיט דער געסטאפא, און אז ער דינט אלס א געצייג, א מאריאנעטקע אין די הענט פון קא־מיסאר דרייער. מערין—טשארנא האבן געהאט גערן, אז מ'זאל זיי לויבן און חנפ'נען, און דערצו האבן זיי שוין שטענדיק אויסגעפונען די פאסיקע מענטשן, וועלכע ס'איז נישט שווער געווען צו געפינען, ווייל אזעלכע בריות זענען תמיד בנמצא, און ספעציעל אין מלחמה־צייטן.

אמאל האט ער גערופן די רעפערענטן אויף א זיצונג געווידמעט דער „אויסזידלונג". צו דער דאזיקער זיצונג האט ער אויך אייגע־לאדן די פארזיצערס פון די יודנראטן פון בענדין און סאסנאוויעץ און אייניקע פערזענלעכקייטן. 9 א זייגער אוונט זענען זיך צונויפ־געקומען א 30 מענטשן, פון די פני־הקהילות. דעם אויבן־אן פאר־נעמען, זעלבסטפערשטענדלעך. מערין—טשארנא.

— „די היינטיקע פארזאמלונג, — זאגט דער לייטער — האב איך צענויפגערופן, כדי ארומצורעדן די יידישע סיטואציע אין זאג־לעמביער־ראיאן, און כדי זיך צו באראטן, וואס פאר א שטעלונג מיר זאלן אננעמען מכוח דער דראענדער אויסזידלונג. איר האט דאך געהערט מסתמא, מיינע הערן, אז איך און פרוי טשארנא האבן מיר באזוכט די גרעסערע יידישע צענטערן, אזוי, אז מיר ווייסן גענוי וואס דארט קומט פאר. מיר זענען געווען אפילו אין בערלין און אין פראג, און וואס האבן מיר דארט געזען? א יאוש, ס'פעלט א שטארקע האנט, וואס זאל זיין ביכולת צו באהערשן דעם שווערן מצב, און די אנפירער פון דייטשן און טשעכישן יידנטום האבן ממש פארלוירן די קעפ... די אויסזידלונג פון די דארטיקע יידן ווערט אנ־געפירט דורך דער דייטשער מאכט אליין, און די קהלות האבן נישט קיין שום השפעה אויפן גאנג פון דער אויסזידלונג. זייענדיק דארט האב איך דערמאנט די אנפירער פון די קהילות אין דייטשלאנד זייער נעגאטיווע שטעלונג צו מיין פארשלאג, וואס כ'האב זיי פאר־געשלאגן מיט א האלב יאר צוריק, אז מיר זאלן גרינדן איין צענטראלע פון אלע קהלות אין דייטשלאנד און פון אקופירטן פוילן. אבער זיי האבן וועגן דעם נישט געוואלט הערן, אלץ צוליב זייער עקל צו פוילישע יידן. אפילו אויך היינט, אין אן עת־צרה, האלטן זיך די דייטשע יידן העכער פון די פוילישע יידן, נישט קענענדיק זיך בא־פרייען עד היום פון דער דאזיקער משונהדיקער מחשבה. זיי זענען אויך קעגן דער שאפונג פון איין פארבאנד פון אלע קהילות, מורא האבענדיק, אז די השפעה וועט אריבער אין מיינע הענט, פון עפעס א מאניעק מערין, א פוילישן ייד, וועלכער באהערשט נישט די דייטשע שפראך, און אז ער זאל פערטראקטירן אין זייער נאמען מיט דער דייטשער מאכט... צוליב זייערע פעלערן ליידט היינט אזוי שטארק דאס דייטשע און טשעכישע יידנטום. מיר נויטיקן זיך איצט — רופט אויס מיט פיל התלהבות מערין — אין נייע ענערגישע און געוואגטע מנהיגים, ווייל די אלטע דיפלאמאטיע האט באנקראטירט, און דערמיט דערקלערט זיך מיין גרויסער דערפאלג...

אזוי איז אויפן מערב, אבער אויפן מזרח איז אויך נישט בע־סער. אויך דארט הערשט פארלאזנקייט און פארצווייפלונג. און כ'זע איין, אז אין דער נאענטער צייט וועלן די אלע קהילות אפגעווישט ווערן פון דער אויבערפלאך און קיין זכר וועט פון זיי נישט פאר־בלייבן. דאס זענען, מיינע הערן, די רעזולטאטן פון דער פאלשער פאליטיק, וועלכע ס'באגיין די ראשי־קהלות רומקאווסקי פון לאדזש און טשערניאקאוו פון ווארשע, מיט וועלכע כ'קען זיך נישט צע־נויפרעדן. אויף א בשותפותדיקער זיצונג מיט זיי און אין מיין

עקספאזע־רעדע, וואס האט געדויערט דריי שעה, האב איך זיי נישט געקענט איבערצייגן אין דער פאלשקייט פון זייער פאליטיק און אין דער ריכטיקייט פון מיין פאליטישער איינשטעלונג. זיי האבן נישט געוואלט, אדער זיי זענען נישט געווען פעאיק מיך צו פארשטיין, און צוליב דעם וועלן די טרויעריקע רעזולטאטן נישט לאזן לאנג אויף זיך ווארטן. איצט, מיינע הערן, פארגלייכט דאס אלץ מיט דעם, וואס עס קומט פאר אין אונזער ראיאָן. די זאגלעמביער קהלות זענען שטארק ארגאניזירט און בילדן א כוח, א דאנק דעם, וואס זיי זענען פאראייניקט אין איין צענטראלע, אונטער מיין לייטונג. פון דער צענטראלע באשטימען מיר אלע באפעלן, וואס ווערן פינקטלעך אויסגעפירט. אונזערע פינאנסען זענען געזונטע, און צו אונזער דיספאזיציע שטייען גרעסערע געלד־סומען. דער אדמיניסטראטיווער אפאראט רופט ארויס א פארוווּנדערונג ביי די דייטשע מאכט־אר־גאנען מיט וועלכע כ׳קום אין בארירונג. אונזער הילפס־דעפארטא־מענט דערנערט טויזנטער קינדער און דערוואקסענע. דער „אר־בעטס־איינזאץ" פילט אויס זיין נארמאלן קאנטיגענט, און אין די „שאָפן" גייט די ארבעט נארמאל. דאס וויכטיקסטע איז, אז אונזערע באציאונגען מיט דער מאכט שטיצן זיך אויף קעגנזייטיקן צוטרוי, און מיר פון אונזער זייט האבן נישט קיין שום סיבה זיך צו בא־קלאגן..."

„איצט — זעצט ער ווייטער פאר — שטייען מיר פאר איינעם פון די שווערסטע פאר אונז פראבלעמען. הגם אונזער געגנט געפינט זיך, לעת עתה, אין א פריווילעגירטן מצב, און איז ענלעך צי אן אָאַזיס אין א גרויסן מדבר, דראט אונז נאך די סכנה פון אויסזיד־לונג, וואס וועט טראגן ביי אונז, ווי עס פארזיכערט די מאכט, א מילדן כאראקטער. מיר זענען זיכער, אז אויפ׳ן גאנג פון דער „אקציע" וועלן מיר האבן די גאנצע השפעה, אזוי ווי עס איז געווען ביי אנדערע „אקציעס". דער טערמין איז נאך נישט באשטימט, אבער מיר מוזן שוין מאכן פריער די געהעריקע הכנות, צוליב וואס, מיינע הערן, כ׳האב אייך גערופן צו דער היינטיקער באראטונג. אונזער הנחה איז געווען, אזוי האף איך וועט עס ווייטער זיין, אז אלץ וואס די דייטשן ווילן אויספירן אין באצוג צו יידן — ווערט אויסגעפירט דורך אונז אליין. אזוי איז געווען מיט די פארשידענע זאמלונגען פון פוטערס, וואָל־מאטעריאל, עלעקטרישע מכשירים, ניי־ און שרייב־מאשינען, פאטאגראפישע אפאראטען א. אז. וו. אראָפ פון דעם וועג טארן מיר נישט, ווייל דאס וואלט געהייסן, אז מיט אייגענע הענט שטירצן מיר א ווערק פון דריי־יעריקער טעטיקייט. כ׳בעט אייך. מיינע הערן, אז איר זאלט נעמען א ווארט אין דער פראגע, און נאך א זאכלעכער דיסקוסיע וועלן מיר רעזומירן די ארויסגעזאגטע מיינונגען אין אנעמען באשלוסן. ווער בעט דאס ווארט?..."

נאך א מיינונגס־אויסטויש, בעת וועלכן אייניקע אנטיילנעמער האבן ארויסגעזאגט דעם געדאנק, אז אונזער היסטאריע ווייסט נישט צו דערציילן פון א עובדה, אז א יידישע קהלה זאל ארויסגעבן דעם שונא אן עדה פון יידן אויף צו פארניכטן זיי, שטיצענדיק זיך אויפן רמב"ם וועלכער האט אונז געלערנט, אז אפילו איין מענטש טאר מען נישט אויסליפערן צום טויט און אודאי נישט א גאנצע געמיינ־שאפט, הגם עס דראט א סכנה דער גאנצער שטאט, — נעמט דאס ווארט ווידער מערין, זייענדיק אויפגערעגט, דעריבער טאקע האט ער גערעדט אין א שארפן הויכן טאן:

— „פיל געזונט האט עס מיך געקאסט, אז כ׳זאל אויסהערן רוהיק מיינע פאררעדנער און זייערע קינדערישע אויספירונגען. אונז, יידן, האבן תמיד געפעלט מנהיגים, וואס זאלן דענקען פאלי־טיש־רייף, מיט מוט און שוווּנג. תמיד זענען מיר געווען פארטון אין רבנישער פאליטיק, ווו מיר האבן באוויזן גענוג בקיאות. אין יעדער שטאט אין שטעטעל זענען פארגעקומען לענגערע קריגע־רייען איבערן כסא־רבנות, וועלכע האבן פארשלונגען אונזער גאנצע געזעלשאפטלעכע וואכזאמקייט, פארנאכלעסנדיק וויכטיקע פראב־לעמען לטובת דעם כלל. און אויב איך, וואס כ׳האב איבערגענומען מיט א שטארקער האנט דעם רודער פון אונזער פאליטיק, קום צו אייך מיט געזונטע געדאנקען און פלענער, געפין איך נישט צווישן אייך קיין פארשטענדעניש צו דער זאך. וועמענס פארדינסט איז עס, ווען ביי אונז הויבט מען ערשט אן צי רעדן וועגן דער אויסזידלונג, בעת עס זענען שוין לאנג אויסגעזידלט געווארן די יידן פון דייטש־לאנד, פון די אקופירטע לענדער און פון גובערנעמענט פוילן? ווען נישט די קלוגע פאליטיק פון דער צענטראלע אונטער מיין לייטונג, וואלט שוין קיין צייכן נישט פארבליבן פון זאגלעמביער יידן. יא. שוין לאנג דראט אונז די אויסזידלונג — כ׳בין זיך איצט מודה — וואס ס׳איז אונז געלונגען לעת־עתה אויסצומיידן, אבער איצט מוזן מיר זיך מיט דער פראגע ערנסט פארנעמען, ווייל זי איז אויך שוין ביי אונז אקטועל. כ׳האב זיך געוואלט מיט אייך, מיינע הערן, בא־ראטן, און אנשטאט צו הערן פון אייך עפעס פאזיטיוועס אין דעם ענין, האב איך געמוזט געדולדיק אויסהערן במשך פון צוויי שעה נארישקייטן און דערצו האב איך נישט קיין צייט..."

„אנשטאט זיך צו פארנעמען מיט רעאלער פאליטיק ראט מען מיך, אז כ׳זאל איצט לערנען דעם רמב"ם און זיין תורה... דאס לאז איך איבער די ראבינער און אנדערע יידישע געלערנטע, ווייל דאס איז זייער פאך און באשעפטיקונג, אבער איך אלס פאליטיקער, מוז שטיין אויף דער וואך און היטן אונזערע אינטערעסן, באשר די ביז־איצטיקע פראקטיק האט באוויזן, אז אונזער פאליטיק איז געווען א ראציאנעלע וואס האט באמת געהאט ערשטקלאסיקע רעזולטאטן..."

„איר זענט אין דער מיינונג, אז אונזערע קהלות זאלן זיך דירעקט נישט פארנעמען מיט דער אויסזידלונג. איבערלאזענדיק דאס דער דייטשער מאכט. כ׳וואלט באגאנגען די גרעסטע נארישקייט, הערנדיק אייערע עצה. וועלכער מיושבדיקער פאליטיקער וואלט געקענט בא־שליסן, אז מיר זאלן זיך פארלאזן אויף דער דייטשער מאכט גופא, אז זי זעלבסט מיט אייגענע הענט, זאל מאכן איבער אונז אן אפע־ראציע? אין אזא פאל זע איך איין אונזער באלדיקן סוף. כ׳האב נישט קיין ברירה און כ׳מוז זיך מיט דער אויסזידלונג באשעפטיקן, הגם כ׳ווייס, אז דאס איז נישט קיין דאנקבארער און פאפולערער וועג, אבער כ׳מוז אויף דעם וועג גיין".

„איך זעלבסט וועל מיט דער אויסזידלונג אנפירן, — רופט ער אויס מיט א גרעסערן פאטאס — אויך ווען איר אלע זאלט זיין קעגן מיר, אפילו מיינע נאנטסטע חברים אין דער ארבעט. די היס־טאריע וועט משפט׳ן ווער פון אונז האט געהאט רעכט..."

נאך דער דאזיקער רעדע האט שוין מער קיינער נישט גערעדט, איינזעענדיק אז יעדעס ווארט איז איבעריק און צוועקלאז. קיינער איז שוין נישט ביכולת איבערצוצייגן מערינען, אז זיין וועג אויף וועלכן ער גייט איז א פאטאלער. פאלשער און סכנות׳דיקער.

דער דירעקטאר דרייער, דער „פראטעקטאר" פון זאגלעמביער יידן און דער „פריינט" פון מאניעק מערינען און פרוי טשארנא. האט דעם 4־טן אויגוסט, 1943, מודיע געווען דער דייטשער צענ־טראלער מאכט פאלגענדעס:

„זינט נעכטן דעם 3.8.1943, איז מיין קרייז אפגערייניקט געווארן פון די יידן. מיט דער ליקווידאציע פון יידישע פארמעגענס באשעפ־טיקן זיך די שטאט־ראטן פון סאסנאוויץ און בענדין, וועלכע כ׳האב באאויפטראגט צו ירשענען די יידישע מיאנטקעס. לשם אינפאר־

אן א היים*

אן אַ היים און אן אַ דאַך —
געוואַנדערט האָבן מיר אַגאַנצע נאַכט,
נישט געווּסט וווּ אָהין,
וואָס וועט זיין אונזער ציל.

אויף דעם „פונקט" האָט מען אונז צוזאַמענגענומען,
אין מיט אַ קייט פון פאָליציי ס. ס. אַרומגענומען;
און ווי לאַנג נאָך וועט דויערן אונזער פיין,
דאָס גיכנוס ערגער קען דאָך שוין נישט זיין!

אן אַ היים און אן אַ דאַך — — —

קיין ברויט — קיין וואַסער געגעבן,
געהאַלטן האָט מען אונז, אַ מאָל און אַ נאַכט
די קינדער פון די מאַמעס אַוועקגערייסן,
און זיי ערגענץ־ווו פאַרשלעפט.

אן אַ היים און אן אַ דאַך . . .

מען יאָגט אונז — מ׳פלאָגט אונז,
און נעמ מאַטערט אונז,
אין אַזוי ציט מען אַרויס פון אונז דאָס בלוט,
אוי! אוי! דאָס בלוט — אוי — אוי! דאָס בלוט!

ווייל אן אַ היים און אן אַ דאַך — — —

אויף דעם זאַמעל „פונקט" האָט מען אונז געטריבן,
און ווי די שעפסן אונז געקליבן,
און פון די עלטערן אַוועקגעריסן
האָט מען אונז יונגע אין די לאַגערן געטריבן.

אן אַ היים און אן אַ דאַך,

געוואַנדערט האָבן מיר אַ גאַנצע נאַכט,
נישט געווּסט וווּ אָהין
וואָס וועט זיין אונזער ציל.

*) דאס ליד געשאפן דורך אן אומבאקאנטן מחבר דעם 12־טן אויגוסט אויף דעם אויסזידלונג־פונקט, שפעטער געווארן געווינגען דורך אלע אין נעטא און אויך אויפן וועג צום גירוש.

אברהם בלאט / מיין תפילה

— צו מיין יונגט־שטאט — בענדין.

גאט, טו געדענקן די העלע נשמות
וואס שוועבן אין אומרו אויף וויסטע אומווּסטן
וואס זענען געלייטערט געווארן אויף שייטער
אין פוילישע לאַנען און ליטווישע שטעגן.

גאט! טו געדענקן די נעכט פון קאשמארן,
אויגען ווי היילן, הערצער־רואינען
גופים ווי ווערבעס, בינטלעך פון ביינער
(געבליבן אין קיינער, געבליבן אין קיינער...)

גאט! טו געדענקן געווּיין פון די קינדער
אין ארמעס געפרעסטע וואס זוכן די ברוסטן
(ווי וואנדעה אין מדבר דעם לאגל, דעם לאגל,)
אין טונקל פון וועלדער, אין סלאווישע קוסטן.

זיכור! עס העלט שוין די זון אינעם מארגן
אויף גרוזן פון שטיינער אויף חורבות פון היים,
(און עס בליט נאָך דער אומעט אין אונדזערע הייזער,
אויף וועגט ווינט שאטנס, אין מאָך הילט די שטיין).

זיכור! זאל אויפגיין געבעט מיינס אין הימל
מיין תפלה ברבים, מיין פליסטער בחשאי,
אין זכות פון מיין זיידן וואס שטאמט פונעם חורב,
מיט שמחה אויף לעפצן פלעגט טראגן זיין ווייב.

זיכור! פארטרוקנט איז קוואל פון די טרערן,
און הארץ פליסט ווי קריעס איין אינעם ווינט
(זיי זענו געגאנגן אין ריי ווי די לעמער,
צוזאמן דער טאטע, די מאמע, דאס קינד).

גאט! טו געדענקן די העלע נשמות
וואס זוכן די רו אין זיין מלכות פון לויטער,
וואס האבן געהייליקט זיין שם בטהרה,
אין פלאט פון עקדות און קאמער פון גאז.

— — — — — — — — — — — —

עס האבן געקלוננען שוין גלעקער פון פרילינג,
עס לויכטן די פאקלען פריי און בונטאר,
ביי אונדז הויערט נאכט אין אונזערע שטובן,
ווי ביסטו פארהוילן? גאט — דו מיין האר!

מאציע ווייל איך דערמאנען, אז אין מיין קרייז זענען געווען אין יאר 1939 איבער הונדערט טויזנט יידן, פון וועלכע פופצן טויזנט יונגע מענטשן, מענער און פרויען, זענען געווארן איינגעגליידערט אין דעם „ארבעטס־איינזאץ" און די אנדערע אכציק טויזנט יידן זענען געווארן ליקווידירט דורך אויסזידלונג".

(א פרייַ איבערזעצטער קאפיטל און עפילאג דורך מ. האמפעל פון פוילישן בוך PLOWA BESTIA (די בלאנדע חיה", פון ד"ר פייוול ווידערמאן, מינכן, 1948).

מ. צאנין / זאגלאמביער קהילות אין אומקום

צווישן די קוילן־שאכטן, אייזן־גיסערייען און הויכע פאבריק־קוימענס אין דאמבראווער באסיין האט זיך געפונען א צענדליק ריינע יידישע קהילות, ווו דאס יידישע לעבן איז געוואקסן מיט דער אנטוויקלונג פון דער שווערער אינדוסטריע אין די שטעט פון אויבערשלעזיע.

אין שכנות פון די גרויסע פאבריקן איז אויסגעוואקסן א יידישע לייכטע אינדוסטריע, וואס האט פראדוצירט מלבושים און וועש, זאקן, שיך, פאראסאלן און טריקאטאזש. אין סאסנאוויץ, ווי אין בענדין זענען שטארק געווען די יידישע פאזיציעס אין דער ווירטשאפט, יידישע דאקטוירים, אדוואקאטן, לערער, גייסטיקע ארבעטער. פופ־ציק פראצענט פון דער יידישער באפעלקערונג זענען געווען אר־בעטער און האנטווערקער.

אין די דאזיקע שטעט, וואס צוליב זייער נאענטקייט צו איינ־אנדער מאכן זיי אייגנטלעך דעם איינדרוק פון א ריזיקן צעווארפע־נעם כרך, אין וועלכן עס האבן געלעבט העכער זעכציק טויזנט יידן (? די רעד.) — איז דאס יידישע לעבן געווען נאך רעשיקער נאך וווּלקאנישער, ווי אין אנדערע יידישע שטעט.

בענדין און סאסנאוויץ האבן דער יידישער ליטעראטור געגעבן עטלעכע טאלאנטפולע שריפטשטעלער, צווישן זיי מאקס ע ר י ק, עסייאיסט און היסטאריקער פון מערב־אייראפעאישן סטיל. עריק איז אומגעקומען אין ראטן־רוסלאנד.

ווען איך בין איצט געקומען קיין סאסנאוויץ, בענדין און קא־טאוויץ און מען האט מיר געוויזן אין וואס פאר־א בנינים עס האבן זיך געפונען די יידישע געזעלשאפטלעכע און צדקה־אינסטיטוציעס, האט זיך קוים געגלויבט, אז דאס איז ווען עס איז ווירקלעכקייט געווען. יידישע שולן, שפיטעלער, קינדער־היימען, קלובן, מושב־זקנים און אלץ מיט אזא רחבות און פארנעם, ווי די יידן וואלטן זיך דא געגרייט אויף אן אייביקייט. אפילו די יידישע פראלעטארישע פארטייען זענען דא געווען באזארגט מיט גוטע לאקאלן, מיט ביב־ליאטעקן און פאריינען, נישט ערגער פון די פוילישע; סאסנאוויץ און בענדין זענען געווען פעסטונגען פון פראלעטארישע סאציא־ליסטישע באוועגונגען מיט א גרויסן חלוצישן עלעמענט, וואס האט אין די געטאס געשאפן און אנגעפירט די אונטערערדישע באוועגונג.

דער דאזיקער יידישער רוישיקער באסיין איז פאקטיש חרוב געווארן מיטן מאמענט, ווען די דייטשע ארמיי האט פארנומען דאס פוילישע אויבערשלעזיע.

קיין סאסנאוויץ זענען די דייטשן אריין דעם פערטן טאג נאכן אויסברוך פון דער מלחמה, דעם 4־טן סעפטעמבער 1939. אין דעם טאג האבן יידן געגעבן די ערשטע בלוט־קרבנות און זיי האבן שוין מער נישט אויפגעהערט צו געבן קרבנות ביז דעם גארן אומקום פון דער סאסנאוויצער און בענדינער קהילה.

דעם צווייטן טאג נאך זייער אריינקומען האבן די דייטשן דורכ־געפירט די ערשטע „אקציע" פון אָפּגאָלן די יידן די קעפ, כדי מען זאל זיי דערקענען אין די גאסן. מיט עטלעכע טעג שפעטער האבן זיי אונטערגעצונדן די שולן. די טעגלעכע צעשיסונגען און דאס טרייבן די יידן איבער די גאסן האט באלד אין די ערשטע טעג מאראליש דערשלאגן די יידן. אין דער בהלה זענען פון דאנען אנט־לאפן די יידן, וועלכע זענען געקומען אהער פון מיעכאוו, וואָלבראם און אלקוש. א גרויסער טייל פון דער יוגנט איז אנטלאפן אויף מזרח, צו דעם סאוויעטישן טייל פון פוילן. די אויסרויבונג פונעם יידישן פארמעגן און דאס אנשליסן די געביטן אינעם דייטשן רייך האבן גענצלעך צוגעצויגן דעם שטריק אויפ'ן האלז פון די יידישע קהילות.

דא האבן די דייטשן פון אנהויב קיין געטא נישט געשאפן, אבער דאס נישט זיין אין געטא האט זיך פארוואנדעלט אין א פינצטערער קללה פון כסדרדיקע נגישות און באליידיקונגען. דאס טרייבן מחנות יידן צו דער סאוויעטישער גרענעץ, דאס ארויסווארפן יידישע קינ־דער פון שולן, די ספעציעלע ערטער פאר יידן אין טראמווייען, דער פארבאט צו קומען אין עפענטלעכע ערטער און צו גיין אין די אווענטן אין גאס, די ספעציעלע שעהן, ווען יידן מעגן קומען אין די אמטן — דאס אלץ איז געווען די פסיכישע צוגרייטונג צום שפע־טערדיקן טאטאלן מארד פון די יידן אין סאסנאוויץ, בענדין און אין ארומיקע שטעטלעך.

איבער די דערשלאגענע יידן איז באשטימט געווארן צו קיניגן דעם טרויעריק־בארימטן מאניעק מ ע ר ין. מיט זיינע הענט האבן די דייטשן אנגעהויבן פארניכטן די יידן. ער איז געווען דער, וואס האט די דייטשן צוגעשטעלט „סעלעקטירטע טראנספארטן" פון יידן קיין אשוויענטשים. צום ערשט די ארעמסטע, די ארבעטלאזע, שפע־טער יתומים, אלמנות, קראנקע פון שפיטאל, יידן פון אנדערע קהי־לות. דער גערמאנישער מולך האט געפאדערט מער און מער קרבנות און מערין האט געליפערט צו טויזענט, צו צוויי טויזענט און צען טויזענט. די אויווענס אין אשוויענטשים האבן ברייט צעעפענט די טירן פאר די יידן און מאניעק מערין האט געליפערט פולע צוגן.

ווען אויף דער פארשטאט פון סאסנאוויץ — און שראָדולאַ, זע־נען געשאפן געווארן צוויי געטאס פאר די יידן פון סאסנאוויץ און

מען גייט איבער אין געטא.
עוקרים לגיטו.

* א קיצור פונעם קאפיטל „סאסנאוויץ—בענדין—קאטאוויץ" פון בוך „איבער שטיין און שטאק" פון מ. צאנין, פארלאג „לעצטע נייעס", תל־אביב, 1952.

בענדין, האבן זיי שוין געוווסט, אז דאס קלייבט מען זיי בלויז צונויף, כדי עס זאל לייכטער זיין פון די דאזיקע געטאס צונויפצו־שטעלן טראנספארטן קיין אשוויענטשים.

דורך דער אונטערערדישער באוועגונג פון די דריי ציוניסטישע גרופן: השומר הצעיר, הנוער הציוני און גורדוניה איז מערין פאר־משפט געווארן צום טויט. די יידישע קויל האט אים נישט דערגרייכט. שפעטער ווען ער האט שוין געהאט כמעט אויסגעליידיקט די געטאס האבן אים די דייטשן אפגעדאנקט פאר זיינע „לייסטונגען" מיט פאר־שיקן אים קיין אשוויענטשים, אהין, ווו ער האט די רוצחים מיט־געהאלפן אויסליפערן די יידישע קהילות פון דאמבראווער ראיאן.

אכט אויסזידלונגען זענען די געטאס אויסגעשטאנען. מאנכע האבן אכט מאל איבערגעלעבט דעם טויט ביז דער ווירקלעכער איז געקומען.

אין דער ערשטער אויסזידלונג ווערן יידן אריינגענארט דורך ספעציעלע אויפפאדערונגען געשיקטע דורך דער יידישע קהילה. די אונטערערדישע באוועגונג ווארנט די גערופענע נישט צו שטעלן זיך אויף די באשטימטע פונקטן. א טייל יידן שטעלן זיך נישט. דער טראנספארט ווערט קאמפלעטירט מיט אנדערע יידן ביי דער הילף פון מאניעק מערין.

די צווייטע אויסזידלונג אין יוני, 1942, איז שוין מער נישט קיין באהאלטענע. מען זאגט שוין נישט, אז די אויסגעזידעלטע פארן אויף ארבעט. די קרבנות זענען דאס גאנצע ארעמקייט און די שפי־טאל־קראנקע, וועלכע ווערן ארויסגענומען פון די בעטן און אויס־געלייגט אויף פלאטפארמעס. מיט דעם „טראנספארט" ווערן אויך מיטגענומען אכציק קינדערלעך פונעם יתומים־הויז, די יונגסטע עופעלעך ביז 5 יאר. צוזאמען צוויי טויזנט נפשות.

איצט האבן שוין יידן אנגעהויבן גלויבן, אז די קלאנגען וועגן די גאז־קאמערן זענען ריכטיקע. אבער די דייטשע טעכניק פון איינ־שלעפערן די אויפמערקזאמקייט פון אירע קרבנות האט טויזנטער מיטלן און עס געלינגט די דייטשן צענויפצורופן דעם 12־טן אויגוסט, 1942, 26.000 יידן, וואס א דריטעל פון זיי גייען אוועק קיין אשוויענ־טשים אין די שרעקליכסטע מאראלישע און פיזישע ליידן. אויך דאס מאל האט די אונטערערדישע באוועגונג געווארנט די יידן נישט צו שטעלן זיך, אבער די מאסע האט נישט געגלויבט.

די אונטערערדישע באוועגונג איז באשטאנען פון יוגנט פון ציו־ניסטישע גרופן, וואס האבן זיך אפגעגעבן א חשבון, אז דער איינצי־קער וועג, וואס פירט צו רעטונג, אויב עס איז איבערהויפט פאראן א רעטונג, איז — קאמף. נאך דעם, ווי מרדכי אנילעוויטש, דער קאמענדאנט פונעם ווארשאווער געטא־אויפשטאנד באזוכט זאגלעמביע, באקומט די דארטיקע אונטערערדישע באוועגונג נייעם שווונג. זי אפעלירט צו די יידן, זי אפעלירט צו די פאליאקן. איר טעטיקייט איז אבער באשווערט, זי האט קעגן זיך דעם יידענראטלער מאניעק מערין, וואס זיין שטאב פון פראוואקאטארן און אגענטן פארפאלגן די אונטערערדישע באוועגונג. ווען די יידן ווערן איינ־געקלעמט אין געטא, ווערט איר טעטיקייט נאך שווערער. די יוגנט שטעלט זיך נישט אפ פאר קיין שום געפאר. זי דרוקט אויפרופן נישט בלויז צו דער יידישער באפעלקערונג, נאר אפילו צו די דייטשע פראנט זעלנער און די אויפרופן ווערן אריינגעלייגט אין די שיך, וואס זענען באשטימט געשיקט צו ווערן פאר די דייטשע אר־מייען אויפ'ן פראנט.

די בעסטע זין פון דער באוועגונג פאלן אריין אין די הענט פון געסטאפא און קומען אום. דער העלדישער צבי דונסקי, וואס האט געזאלט צוזאמען מיט נאך צוויי חברים אויספירן אן אטענטאט אויף מאניעק מערין, ווערט דערשאסן נאך שרעקליכע פייניקונגען.

יהודה פעפער

אויף ברידער קברים

א ריזיק פעלד ערשט געשניטן די תבואות,
ווער האָט עס מיט אָפענע קברים פאַרזייט?
אָן תכריכים, אָן קדיש, קיין שלוכץ, קיין טרער
אָן ודוי, אָן טהרה, אָן לויה־באגלייט...

אויף ברידער־קברים כ'האָב קריעה גערים,
אין פינסטערער נאַכט דאָ שבעה געזעסן.
ווי שוואָרצע קראָען מיט קראַ־קראַ געלעכטער,
האָבן ס'פלייש פון פארבלוטיקטע קעפ געפרעסן.

פאַרוואָס לייכסטו לבנה און פינקלט איר שטערן?
איר מאַכט ליכטיק אין נאַכט פאַר קראָען דאָס שפייז?
און לאָזט פרעסן נאָך וואָרעמע געהירן
פון ברודער און שוועסטער, פון קינדער און גרייז.

אַשאַ, אַשאַ בלוטיקע קראָען, אוועק!
אַוועק פון הייליקן אָרט אין פינצטערער נאַכט,
לאָזט רוען אונזערע טייערסטע קדושים
ביים שיין פון לבנה אין בלוטיקן פראַכט.

הימלען פאַרכמאַרעטע פארשליסט די טויערן!
וואָס קומערט אייך מיין ביטערעה צער און וויי?
אַז קינדערס געוויין און תפילות פון מוטער'ס
דערגייען צו אייך ניט, צו גאט סיי־ווי־סיי.

אַשאַ שוואָרצע קראָען פון מאַמעס קערפער,
פליט צו די הימלען, טוט זיי צעפראַלן,
צעשנאָבלט די שטערן די זון און לבנה
זאָלן זיי פאַרלאָשענע אויך צו ערד פאַלן.

אין שאָטן פון ווילד־געוואַקסענע בוימער,
האבן עמלק'ס ברידער־קברים פאַרזייט,
אָן תכריכים, אָן קדיש, קיין שלוכץ, קיין טרער,
אָן ודוי, אָן טהרה, אָן לויה־באגלייט.

* געדרוקט אין ארגאן פון פוילישן יידנטום אין דייטשלאנד „איבערגאנג", מינכן דעם 10.8.1947, צום פערטן יאר־טאג פון דער אלגעמיינער אויסזידלונג פון בענדין און זאגלעמביע.

ליפא מינץ ווערט פארשלעפט און אומגעבראכט אין אשוויענטשים. עס קומט אום די העלדישע העלא שאנצער.

עס איז נישטא קיין רעטונג פאר די זאגלעמביער יידן. שוואך און מאכטלאז איז די אונטערערדישע באוועגונג קעגן דער שרעק־לעכער דייטשער מארד־מאשין. פון די געטאס ווערן ארויסגעריסן לעבעדיקע שטיקער און מיט זיי גייט א טייל פון דער אונטערערדי־שער באוועגונג, בעת אנדערע ווערן פארפייניקט אין די ארבעטס־און קאנצענטראציע־לאגערן פון דייטשלאנד.

דורות...

(בילדער אין פערזן)

שלמה גראסמאן

געווען ביי אונז א שטאט בענדין
אזוי וועט דערציילן א פאטער זיין זון
אפגעשטאמט פון גאר אן אלט יחוס
מיט א חורבן־שלאס פאר היסטארישן זוכערס.
און א טייכל —
וואס איז געשוווימען א מאל קיין פרייסן,
אין געפירט פון אונטער קראקע
דעם זאלץ דעם וויסן —
האבן זיך טאקע אונזערע אבות באזעצט ארום דא
געהאנדעלט און געבוירן קינדער מיט נחת און רו,
און אט אזוי —
האבן זיי אכט הונדערט יאר געלעבט ארום דעם שיינעם
שלאס אן זארגן,
געבויט און געשאפן פאר זייערע דורות א מארגן.
ביז —
אנגעפאלן איז פריסן
אויף אונזער שטעטל בענדין,
און אפגענומען זיין נאמען
פאר וועלן? . . . פאר וואס? . . .
און אפשר . . . ווער ווייסט, . . .
פון גאט א גזר דין? . . .
און היינט —
געבליבן זיינען מיר דא
נאר אײַנצעלנע זאנגען,
וואס זאלן דערמאנען
אין א „זכור"
אין ווייטאג קלאנגען
געדענק!
וועו דו ווילסט געפינען דיין בענדין
זאלסטו פארן גלייך אהין,
דארט —
אויף א הויכן בארג —
נישט ווייט פון אלטן מארק
רופן זיי אלע, —
אין א טיפן שלאף
רייזן גאנצע, גוף־בײַ־גוף;
זיידעס, באבעס, פון פארצייטן,
מיט נחת כבוד פון אלע זייטן
מאטעס, מאמעס, טעכטער, זין,
דארטן טרעפסטו דיין בענדין.
און דו שמועסט מיט מצבות־שטיינער,
און עס ענטפערט דיר דארט קיינער.
קוקען דיר פרעמד אין די אויגן
און דו זעסט ווי דורך א רעגן־בויגן . . .
די גאנצע שטאט צוריק אויף איר ארט
נישט קיין חלום — זיי לעבן פארט —
אלע דורות לויט דער רייַ
גייסט דו דארט דורך זיי פארבײַ
ביז —
דו קומסט צו דער שענסטער צייט,
פון זיין געבוירן שוין באגלייט,
ווו —
עס קלינגט דיר נאך ביז היינט אין אויער:
„לאפן, קאפן,[1] פאכן טויער"[2]
ארום דעם אלטן שלאס אין מויער . . .
ביי נאכט — —
לויפן חדר יינגלעך מיט לאמטערלעך
די „גריפלעך" „דאלקענס" „צימעס מערלעך"
זייַדעס,
מאכן חתונה, אונזער מאמעס,
אויך מיר פיקן זיך אויס
קינדערלעך מיט פארשיידענע גאמעס
שוין נאכן טויער,
און הויכע הייזער
און ס'קלאפט א נייַ צייט דער ווייזער —
לעבן זיך דריי דורות.
פול מיט האפנונג זייער שעה
אין אלע עקן פון דער שטאט:
אין דעם אלטן מארק, אין נייעם מארק,
אין דער יאטקע גאס, ארום דער שול ביים בארג
פארבויט די גאנצע דאמבראווע־גאס
שוין פול מיט הייזער די סטאציע־גאס,
און אויך די אלטע מאנדשעווער־גאס
ביי דער קאלע, און נאך דער קאלע,
פון אלע בענדין ביז העט שראדזלע,
דורך די „קאמיאנקער" און אפילו „וואפינעס"[3]
ביי די „פלאנטן" ווו די „קאזע"[4]
„בוקאווינא" „מאלאבאנדז" „גראבלעס"[5]
ביים קארדאן, ביז העט קא גזשיכעוו,[5]
אין דער אונטערן בערג מיט בענדינער שנארערס,
קאמאריניאזשעס — כאטעס — נארעס,
און עס בויט זיך פון אלע זייטן,
פון נגידים גרויסע מיט שיינע פלויטן,
און עס שפראצט דארט אויף גאר א נייַ לעבן
פון דעם דריטן דור מיט פראגרעס־שטרעבן . . .
און ליידער . . .
ביי דעם פלוצימדיקען חורבן
זענען אלע דריי דורות אויסגעשטארבן . . .
גייען זיי דא שטיל פאר מיינע אויגן
אלע, אלע איינגעבויגן — — —
דו!
קוק ביזאס זיך אין מיט מיר

1 רעדנס־ארט פון די אלטע בענדינער; 2 די נייע טייל שטאט פון קאלאנטאיא האט געהייסן „פארן טויער".
3 בענדינער פארשטאט; 4 דאס ארעסט הויז; 5 נעמען פון בענד־נער קווארטאלן.

זעסט!
בלויז בענדינער אַן א שעור:
וחום צוקערמאן מיטן ריפסן קאפל, —
ישעיהו ראטנער מיטן קידוש־וויין,
הענדל נוגבערג מיטן נגידיש־גענגל, —
בלומעלע סענדערס מיטן לאנגן הוף,
דוד'ל זמיגראד מיט סאנדערס־הייזער,
יענקל גוטמאן דער אייזן־קייזער,
שמעון פירסטענבערג מיט מיליאנען וויאדרעס,
יאש סאנטשעווסקי, דער „יידיש רעדער",
יחיאל ווינער מיט דער מקווה,
פייגעלע־חוה'לעס מיטן „טריאוגאלניק",
איטשע קויפמאן מיט דער קארסא,
סערצאזש, הערציגער — קוימענס־ביר,
פינטשעווסקי מיט א זון א דאקטער,
פאטאק מיט זיין קאקאס־פוטער,
חיים דוד ראזענבלום מיטן „הזמיר" —
און אזוי פיל שיינע בעל־הבתים אין דער מיט
גייען נאך טריט ביי טריט . . .

*

ווייטער זעסטו:
חיים דוד גראסמאן דער פלומפן־מאכער,
הערשל רעטמאן מיט עלעקטריטשנע לעמפלעך,
דער בלינדער „יומע" זאלוזיע־שלאסער,
דער גאלדענער שניידער, דער זילבערנער שניידער,
אויך מיין זיידע הלל שניידער,
שוסטער, בלעכער, סטאלערס אין איינעם,
גייען צוויי מחנות, צוויי פאראיינען — — —
און נאך זיי —
שמואל יידל, מאנטאג, די מיידלעך־לערעס,
פינק מלמד מיט זיין חדר
מאנדעלקארן, שאנצערן,
די „נאוטשיטשעלקעס" פון אונזערע מאמעס,
באיארסקי דער „אדנאקלאסנע־גאראדעסקע" לערער,
מילשטיין מיטן „פאנדאמיניום",
בלומענפרוכט. כוואט, קאיעטן־פארקויפער,
און שפיגעלמאן רעדאקטאר פון „טעלעפאן" —
אלע זיי מיט קאליגראפיע געהאט צו טאן,
קוק ווייטער! . . .
פעסל עפעל־פלאץ מיט בלויז עקלעך,
ביילע דאבעס מיט ביליקע־זיפן,
בארסקי מיט די אויסגעלעקטע טעלער,
מענדעלע מיט די פרישע־בייגל,
רבקה חוה גליקס מיטן לעקעך־קוכן,
און אזוי פיל נעמען, דו ווערסט מיד פון קוקן.
איצט זעסטו קומען אן
די פאפולערסטע טיפן פון אונזער שטאט:
משוגענער מרדכי דער „אייטשישו־זינגער",
משוגענע שרה וואס לויפט אין די גאסן,
איוואן סטראלאי גייט אהין און אהער,
מויטע מיטן טיפן קאפעלוש,
וואוועלע „ס'איז נישט אנגעריסט ס'איז בלויז האר" . . .
„קליין גערשעלע" מיטן ציגאר אין מויל,
אנשל דרייקאפ טראגט דאס טהרה־ברעט,
און א הוף־זינגער מיטן „העמערל, העמערל קלאפ",
שטעלן צוזאמען אונזער משוגענעם גענעראל־שטאב . . .

*

יעצט
דערפילסטו קארבאל ריחות,
געוועזענע מענטשן מיט קרענק א שייכות,
לאזער זעליג — דער קנאבעל דאקטאר,
חאַמל פעלדטשער מיט דריי טאצן,
הארטמאן מיטן גרויסן אויער,
קושימאווסקי מיט די קליינע הינטלעך,
און נאך זיי אין ווייסע קיטלען:
דענעל, ווייניציהער, וואסערצווייג,
ד"ר פערל וואס רעדט בונדיסטיש,
זיספעלד דער פעלדשער פון שפיטאל,
אלע פון אונזער שטאט א מאל — — —

*

די זון אין הימל שוין לאנג פארגייט,
און דער סוף איז ווייט נאך ווייט . . .
דאן לעגסטו א שטיין,
אויף זייער רעשט־געביין,
און ווענדעסט דיין בליק
פון דעם הויכן בארג,
דורך דער טשעלאדזשער בריק,
און שוועבסט, אן איינזאמער,
דורך שטומע גאסן.
הייזער — ביימער
און דיין —
בית־עולם שטאט אן מתים
וואס זענען פארשלעפט געווארן,
אן תכריכים, אן טליתים,
פון געטא שראדולע
וואגאנען געפאקטע . .
און דורך קוימענס אלס קדושים
און די טיפע הימלען פארשוווּנדן,
איבערלאזענדיק
די זינדיקע וועלט
אויף דור דורות — — —
זייער איינציק ירושה געלט:
בלויז שיך צעריסענע,
האר בלאנדע און גראע,
זעקלעך פארפלעקטע מיט בלוט,
און ביי די פרלאשענע אויווענס —
בערגלעך מיט אש דארט צושיט . . .
האבן מיר,
דעם אש אלס זכר
אין אייגן לאנד פארהייליקט:
געווען א יידישע שטאט בענדין —
יתגדל ויתקדש . . .

ד"ר ע. רינגעלבלום / נאטיצן פון ווארשעווער געטא

מיר ברענגען דא אייניקע אויסצוגן פון עמנואל רינגעל־בלום'ס נאטיצן געשריבן אין געטא ווארשע און האבן א שיכות מיט אונזער שטאט. נישט געקוקט וואס די ידיעות זענען נישט גענוי, שטימען זיי בכלל מיט דער ווירקלעכקייט. באזונדערס אינטערעסאנט איז די כאראקטעריסטיק פון מאניעק מערין, און די באמערקונג „עס האט אים צוגעשפילט דאס גליק אין א סך פאלן". יא, מ. מערין איז אזוי לאנג געלונגען ווי לאנג ער האט געהאט צו געבן די דייטשן אלץ וואס זיי האבן פארלאנגט, גאלד, זילבער און אויך מענטשן קרבנות. אין ווען מערין האט מער גארנישט געהאט צו געבן האבן אים גלייך די דייטשע פארברעכער ליקווידירט.

דער פאקט וואס רינגעלבלום דערמאנט, אז מערינען איז געלונגען איבערצוזידלען 6 טויזנט יידן אין אשוויענטשים מיט זייער מעבל, איז נישט זיין פארדינסט. די דייטשן זענען געווען פאראינטערעסירט ריין צו מאכן דעם אשוויענטשימער קרייז כדי אויפשטעלן דעם דורך זיי צוגעגרייטן פלאץ פון פעל־קער־מארד און די גאז־אויוונס. ריכטיק איז דער פאקט, אז מערין האט געוואלט ווערן דער „פירער" פון פוילישן יידנ־טום, צוליב דעם איז ער געווען אין ווארשע און לאדזש, קאנ־פערירט מיט רומקאווסקין, אבער די דארטיקע יידנראטן האבן אים, מיט דער הילף פון זייערע דייטשע פריינט, נישט צוגעלאזט.

די רעדאקציע.

דעם 26--27 1940 נאטירט עמנואל רינגעלבלום אין זיינע נא־טיצן פון ווארשאווער געטא:

„געהערט א אינטערעסאנטע כאראקטעריסטיק פון דעם מלך מ. (מערין) ער איז געווען פאר דער מלחמה א שטיקל יורד. פאליטיש זיך איבערגעווארפן פון איין זייט אויף דער צווייטער. א געוויסע צייט א רעכטער פ. צ. דערנאך א ציוניסט. געווען א געוויסע צייט אן אנהענגער פון הרב האמער[1] תמיד געווען א פאליטישער שתדלן. געשפילט אין קארטן און פארשפילט א סך געלטער. געגט זיך מיט דער פרוי, פאר דער מלחמה אנגעהויבן זיך רעהאביליטרן. אין דעם טאג ווען געקומען די אשכנזים (דעם 4 סעפטעמבער) קיין ס. (סאסנאוויץ) האט מען אלע יידישע מאנסבילן אין עלטער פון פערצן ביזן טיפן עלטער צונויפגענומען אין א קעלער אונטערן ראטוש. די ענגשאפט דארט געווען א מוראדיקע, פון די מענטשן זיך געגאסן דער שווייס עמערווייז. ווען עס וואלט נאך געדויערט א האלבע שעה וואלטן אלע דערשטיקט געווארן. מענטשן געווען גרייט אויפצורייסן די וואסער קאנאלן, כדי דערטרונקען צו ווערן. ענדלעך ארויסגעלאזט און איבערגעטראגן אין דער האלע. דארט אויסגע־שטעלט די יידן צו 6 אין א ריי, געזאגט, אז די יידן האבן געשאסן אויף די אשכנזים פון די פענצטער. אפגעשארן די בערד און פאות, געשיקט אכט פריזירער נאך די מכשירים און געדראט די יידן, אז אויב זיי וועלן נישט קומען אין פופצן מינוט, וועט מען אויסשיסן די זיבן יידישע אינטעליגענטן, וועלכע זענען אוועקגעשטעלט גע־ווארן צו דער וואנט, אויסגעדונגען ענדלעך אויף א האלבע שעה. די מענטשן שוין געמאכט א חשבון הנפש, יענע רעפעטירט דאס כלי־זין. אין די לעצטע מינוטן די פריזירער געקומען צו לויפן. ביי זיי דעם שווייס גערינען פון די פנימער, אזוי ארום געראטעוועט געווארן. געווען אין לאגער נאך עטלעכע טעג און דערנאך פאמעלעך באפרייט. צום ערשט די בעל־מלאכות, דערנאך אנדערע אין משך פון דריי־פיר טעג פארלוירן איבער צען קילא, אויסגעזען ווי א האלב טויטער. דארט נהרגו שלש מאות יהודים, אין סאסנאוויץ ווייסט מען נישט צו וועמען געהערט דער איינפאל פון די גאלד און זילבער שפענדונג. געווען חשדים, אז דער מלך (מערין רעד.) עס געמאכט. די פוילן האלטן דאס נישט פאר פאסיק, אבער די יידן אויסגעטייטשט, אז דאס דארף פארהיטן פאר רדיפות. די בוכונג פון די באשטייערונ־גען פון דעם מין א פראבלעם. אין בענדין ווערט עס נארמאל גע־בוכט. דער מלך, א ווארעם יידיש הארץ. אים זייער גוט אויפגענומען אין מעריש־אסטראוו און פראג[2]. אים געגליקט צו באפרייען די יידן פון מעריש־אסטראוו פון דעם לאגער אין ניסקא, נויטיק געווען דער שטח פאר אן אנדער צוועק, דעריבער אנטקעגן געקומען דער בקשה וועגן באפרייען די יידן פון לאגער. עס האט אים צוגעשפילט דאס גליק אין א סך פאלן. דאך האלט מען, אז צוליב עמיגראציע גרייט צו טאן אלץ און נישט אפשטעלן זיך פאר גארנישט. באמיט זיך לעצטנס וועגן א באפולמעכטיקונג פון די ווארשעווער עסקנים מסתמא נויטיק אים צוליב די דייטשע יידן וועלכע פרעגן: „מה שמך". לעצטנס זיך קאמפראמיטירט צוליב דעם צוזאג וועגן צוואנ־ציק טויזנט סערטיפיקאטן און פון דעם זיך אויסגעלאזט בוידעם. דאס האט שטארק אפגעשוואכט זיין פאזיציע, דאך אים געלונגען אפצוהאלטן אויף עטלעכע חדשים דעם גירוש־שלעזיע. איצט דעם 26 אפריל דארף דאך פארקומען א גירוש פון ריבניק, אדערבערג, און אנדערע שטעט פון מזרח קיין סוכא, טשעבינא, זאוויערצע. טויזענטער יידן דארפן פארלאזן זייערע היימען. מלך מ. וויל איצט אריבערפארן קיין קראקע און ווערן דער מלך איבער דער גאנצער גובערניע און בכלל איבערן אלטרייך מיטן פראטעקטאראט. מען האט זיך מצד די פוילן ארויסגעזאגט קעגן דעם מלך מ. אין פלוג־בלעטל געשריבן וועגן אים און זיין סיסטעם.

דעם 8 .28 1940 פון לאדזש באקומען א ידיעה אז מערין זאל ווערן דער אויבערהאר איבער דער לאדזשער געטא.

15.1.1941. היינט דעם פינפצנטן יאנואר אנגעקומען די ידיעה וועגן דער אויסווייזונג פון הונדערט פופציק טויזנט יידן פון סאס־נאוויץ און בענדין. הם חפצים שאנחנו נעשה את הדבר ובתנאי הזה יהיה האפשרות להציל את הממון של האנשים האלה. דאס איז אן עיקר פראגע. צי זאל מען מיט אייגענע הענט טון אזא זאך.

פעברואר 1941. אין בענדין, סאסנאוויץ נעמט מען געלט מיט דער הילף פון „שלעפערס" וואס באזעצן די דירה פון דעם בא־שטייערטן, ביז וואנען מען באצאלט נישט די פולע סומע.[3]

17.4.1941. געווען די טעג מערין. מען האט אים אויפגענומען ווי א מלך, אין טעאטער האבן אים די ארטיסטן באגריסט. אויך ר. מנחם מנדל (קירשבוים?) האט אים פארגעשטעלט פארן עולם. א נייער אויסלייזער פון יידישן פאלק! אין בענדין, סאסנאוויץ גע־לונגען אויסצומיידן דאס געטא א דאנק זיינע באמיונגען. די שטערב־לעכקייט דארט קלענער ווי פאר דער מלחמה, נישטא קיין בעטלער אין די גאסן. מערין האט אין א קורצער צייט ארגאניזירט דאס איבערזידלען 6 טויזנט יידן פון אשוויענצים און סביבה, די יידן האבן אלץ מיטגעברענגט מיט זיך אפילו מעבל. די דירות פראגע איז געלעזט געווארן אויף אזא אופן, אז אין יעדער שטוב זענען אריינגעזעצט געווארן פליטים.

1 א טעות געמיינט הרב הגר.

2 מערין געוואלט ווערן דער „פירער" פון די טשעכישע יידן.

3 דער יידנראט האט אריינגעזעצט שטראף־קאמאנדעס אין די וווינונגען ווו עס איז נישט געווען באצאלט די פולע סומע פון די דורך זיי ארויפגעלייגטע שטייערן. (רעד.).

י. אברהמי (לוסטיג)

דער קבר

איך זע נאך די גאסן
פארשאָטן מיט שניי,
איך פיל נאך די בלומען,
וואס בליען אין מאי,
איך בענק נאך מיין שטעטל,
מיין וויג און מיין היים . . .

*

ווען עס וואלט געווען א קבר,
פון מיין טאטן־מאמען,
א בית־עולם פון שטעטל,
פון קדושים צוזאמען,
לייכטער וואלט מיר געווען.

ווען עס וואלט געבליבן
א שטיין, א צייכן,
א בלום, א בוים,
נאך זייער ליידן,
לייכטער וואלט מיר געווען.

נישט די ערד
קען איינזאפן די טרערן,
נישט דער הימל
וועט שטילן דעם ווייטיק,
וואס קען קיינמאל אויפהערן.

יזכור נאכן טאטן,
און יזכור נאך דער מאמען,
יזכור נאכן אש
און יזכור נאך פלאמען . . .

מיין הארץ פארפייניקט
ווייטיקט אין מיין לייב,
און עס וויינט זיך
און עס בענקט זיך
נאך מיין היים, מיין היים . . .

איך זוך אומעטום —
אין מדבריות, אין טייכן,
נישטא קיין זכר,
נישטא קיין צייכן!

יזכור נאכן טאטן,
יזכור נאך דער מאמען,
יזכור נאך קדושים
נאך אש און נאך פלאמען.
. . . זייער קבר בלייבט אין מיין הארץ . . .

מעלבורן, 1958

יהודה פעפער

לאזט מיך פריי*

קייטן פארזשאווערטע בינדן מיינע פיס,
קלינגענדיק ברענגען זיי אַ טרויעריקן גרוס,
פון קנעכטשאַפט, פון צאָרן און פינסטערן פיין,
פון אַ קער מיט דער האַנד: יאָ, צי נישט זיין . . .

אויסגעגלאָצטע אויגן ווילד פינקלען פון שרעק,
אָט גיי איך שוין דאָס מאָל מיין לעצטן וועג?
מיט מערדערישער הנאה, איין בליק פונם האַר
איז גענוג צום פאַרשרייבן מיט בלוט מיין גזר:

צו מאָרגן אָדער היינט נאָך וועט ברענען מיין גוף?
אין דער לופט וועט זשומען אַ שמע־ישראל רוף,
פון חבר'ס אויגן וועט זיך קייקלען אַ טרער
די נאַכט וועט פאַרגיין, מיין קויקע וועט זיין לער,
און מאָרגן וועט קומען אַן אַנדערער ייד,
און זינגען אויף מיין קויקע אַ טרויעריק אַ ליד.

נאר נקמה האט מיר האפנונג געגעבן און מאַכט,
פאַרגיין וועט דאָס אלעס אין אַ פינצטערער נאַכט,
און אויפגיין וועט טאָג מיט זיין שטראלנדער זין,
און מאַי וועט טריומפירן: אלעס ארום גרין!

אין פרילינג פון פרייהייט, אין פרילינג פון גליק,
מיט געביילטע פויסטן אויף צוריק כ'וואַרף מיין בליק,
כ'דערמאָן זיך מיין קויקע און שבועה נאָך נקמה,
די שבועה בעת מאַמעס יציאת נשמה.

דער איינציגער צוזאָג וואָס עגבערט מיין מח,
ווען פון העליש פייער געבליבן איז רויך,
ווען נשמות פון קוימען צו הימלען טאַנצן,
און אַ טרער נאָך כוח אין אויג האָט צו גלאנצן.

אוועק פון פיס מיינע, פארזשאַווערטע קייטן,
אַ סוף מאַכט צו יענע פינסטערע צייטן,
לאָזט מיך מיין מאַמען — איר ברענגען נחמה,
עס צאַפלט מיין הארץ נאך הייליקער נקמה.

*) געדרוקט אין „אונזער שטימע" בערגן־בעלזן, 17.3.46; און אין „אונזער וואָרט", זאמבערג, דייטשלאנד, 29.3.46.

שמואל קליינמן / געווען א פאדזאמטשע גאס (הינטערן בארג)...

איינס פון די אינטערעסאנטע געסלעך אין בענדין איז געווען די פאדזאמטשע גאס, אדער ווי מ׳פלעגט זי רופן „אונטערן־בערג״; אויב בענדין האט זיך לעצטנס צעוואקסן, אזן ס׳זענען אנט־שטאנען נייע גאסן אזן די אלטע זענען אויפגעפרישט אזן איבער־געבויט געווארן אזן ס׳זענען צוגעקומען נייע מאדערנע הייזער, — איז דאס פאדזאמטשע געסל פארבליבן אין איר אלטן טיפיש־פרי־מיטיוון סטיל, מיט איר האלב־דארפישן אויסזען. א לאנג שמאל געסל, קליינע הייזקעס מיט שינדעל דעכער, א טייל פארקרימטע אזן קרישעלדיקע פון אלטקיטס. א טייל ווינונגען האבן זיך גע־פונען אין טיפע קעלערס, ווו ווינטער איז געווען נאס אזן פייכט, אזן זומער איז קיין זונען־שטראל דארט נישט אריינגעקומען. דא האבן געווינט יידן אזן קריסטן פון דור דורות הארמאניש צוזאמען.

דער גרעסטער טייל איינוווינער פון געסל זענען געווען הארע־פאשניקעס, טרעגער, שניידערס, סטאלערס, שוסטערס, אזן סתם ארעמע ארבעטער — וועלכע האבן גאראבעט שווער אזן ביטער צו 16 שעה א טאג אויף חיונה. דא האבן געווינט די אזוי־גערופענע „ארעמעלייט״ — בעטלערס, קונצנזן־מאכער, קאטארינאזשעס מיט די פאפאגייען. דא האבן נאך געווינט יידן וועלכע האבן געדענקט דעם פויליטשן אויפשטאנד פון 1863.

ווינטער איז דאס געסל געשלאפן, א דאנק די בלאטעס וואס זענען דארט געווען, וועלכע האבן אויסגעטריקענט ערשט הארט פאר פסח. דאמאלסט האט דאס געסל אויפגעוואכט. קליינע כאפטעס קינ־דערלעך זענען דארט געווען, א סך. זומער פלעגן די קינדערלעך זיך געפונען אין גאס. דאס וויסן די הייזלעך מיט וויסן אזן בלאען קאלק, האט אנגעוואגט, אז דער פרילינג איז געקומען. די זון איז צוגעקומען בין צום פענסטער, אזן דאס געסל האט אויפגעלעבט. די שארפע לופט פון די לאנקעס אזן פון טייך, אונזער פעשמאק, האט ארויסגעצויגן די איינוווינער פון די קעלער־שטיבלעך. אויך די תושבים פון דעם צוויטן טייל שטאט האבן זיך אנגעהויבן באוויזן אין געסל, אין די אוועטן פלעגט די יוגנט קומען זיך אדורך־שיפען אין די לאדקעס, העט־וויס צוויישן די גרינע פעלדער, וויט אויסער די שטאט.

דאס געסל האט זיך געצויגן פון באזיקאווסקיס וואסער־מיל ביז דער באן־פלאנטע ביי פירסטענבערגער גימנאזיע, פון איין זייט די גורקא אזן פון די צוויייטער זייט די פשעמשא; אויף דעם אפענעם בארג „גורקע״, פלעגט די פארטייאישע יוגנט האלטן דיסקוסיעס, זיך געהיצט אזן גאמפערט וועלנדיק איבערציינג איינער דעם צוויייטן, געפירט שמוסנן וועגן קונסט אזן ליטעראטור, אזן ווען די נאכט איז צוגעפאלן פלעגן די גרופן אנהויבן זינגען לידער, אזן לויט די לידער האט מען געווווסט ווער ס׳איז די גרופע; אט דארט זינגט די ציוניסטישע יוגנט ציון־לידער, פון דער צוויייטער זייט זינגען די בונדיסטן רעוואלוציאנערע לידער, פון א דריט ווינקעל הערן זיך די פאלקס־לידער פון ראזענפעלד, רייזן, אנסקי. און דאס געזאנג האט זיך געראגן אין דער טונקעלקייט פון דער נאכט וויייט, וווייט, און ווי א עכא זיך אנגעשלאגן אין די קליינע הייזקעס פונ׳ם גאסל, און זיס איינגעדרימלט אירע איינווינער נאך דעם שווערן אר־בעטס־טאג. דארט אויפ׳ן בארג, צווישן גרויסע שטיינער, פלעגן פאר־ליבטע פארלעך זיך שוועדן אייביקע ליבע. און יאסל דער שטאט־שדכן פלעגט טאקע זאגן, אז דער בארג איז זיין גרעסטער קאנקורענט...

א באזונדער וועלט איז געווען די געשלאסענע „גורקע״, וווּ מ׳האט געמוזט צאלן איינטריטס־געלד. דארט האט זיך געפונען דער היסטארישער שלאס מיט א הויכן רונדן טורעם — געשטיצט דורך דריי דיקע מויערן. און וועמען עס גאלינגט זיך ארויפצובאקומען אויף דעם דריטן מויער, האט פאר זיך דעם גאנצן פייזאק פון דער שטאט, די צוויי בריקען איבער דער פשעמשא אזן די וואסער־מיל, וווּ דאס וואסער האט זיך גערוסן און געבייזערט, דא האט מען געזען ווי די פשעמשא שלענגלט זיך צווישן די גרינע פעלדער, ביז די דאמבראוער קוילן־גרובן. אין דעם טייל בארג פלעגן קומען גאנץ אנדערע מענטשן; דא איז געווען שטיל רוהיק; דא פלעגט מען זיצן אויף די בענק אזן לייענען א בוך. דא פלעגט א בחור, אין געהיים פאר די עלטערן — זיך לערנען אזן גרייטן צום עקזאמען. מיט איין ווארט — די אפענע אזן די פארמאכטע „גורקע״ זענען געווען דאס וויכעלע פון דער בענדינער יוגנט — א יוגנט אונ׳ווערער זיטצט, וווּ זי האט זיך דערצויגן, געלערנט דענקען אזן געחלומ׳ט וועגן דער צוקונפט.

*

. . . אפריל 1946. אונזער טראנספארט שלעפט זיך פון ווייטן רוסלאנד. ענדלעך א דורך די פוילישע גרענצן. מיר זענען אין מיסלאוויץ. דער טראנספארט בלייבט שטיין עטלעכע שעה. איך בא־שליס באזוכן מיין היים, מיין געסל. דורך שאפענץ—סאסנאוויץ פאר איך מיטן טראמוואי קיין בענדין. איך גיי אינעם דער שטאט, איך זוך א ייד — לויטער קריסטן — מאלאכאוויסקי—קאלאנטאיא, — דער אלטער מארק, היימישע גאסן, אבער דאך פרעמד. איך זוך דעם גרויסן בית־המדרש, די שול, אלץ חורבות. דער קאפ איז שווער, עס שווינדלט פאר די אויגן — וווייטער, שנעלער! דא ביים בערג האט געזאלט שטיין ראובן ליוועדס הויז. אלץ חורבות, קיין סימן פון אלע געסלעך ארום דער שול. אט איז די פלאמפ, וואס האט גע־האט א שם מיט אירע ריינעם קרישטאל־וואסער, דא האבן חסידים געגומפן וואסער אויף מצה־שמורה. איצט שטייט זי איינזאם, דאכט זיך ווי דאס וואסער וואלט דארט אויסגעטריקנט... אט איז דער לינק־חולים — וואס פאר א שטילקייט הערשט דא! איך דערענעטער זיך צו אונזער הויז פאדזאמטשע 34, דא האבן מיינע עלטערן פאר־בראכט די לעצטע נאכט. איך עפן אויף די שוועדע טיר פון הויז אין בלייב שטיין — גארנישט געבליבן, אפילו קיין פענסטער, אפילו די ברעטער פון דער פאדלאגע, די קאפלעס פון אויוון, אלץ ארויס־געשלעפט. דא האבן די שכנים געראובט... א שוויינ באגיסט מיך...

נישטא מער דאס פאדזאמטשע גאסל מיט אירע הארעפאשנע יידן, אזן מ׳וועט שוין מער נישט הערן דאס הויכע עזונטע רעדן פון די בעל־דינער „באכמאנעס״ (טרעגערס). די ברוינע נאצישע חיה האט אלץ אויסגעריסן מיטן ווארצל...

משה בנימין קליינמאן / א טראגישע רעליגיעזע קהלה

סוף מאי 1945... ווי ערשט פון בוימער־געפאלענע הארבסט־בלעטער וועלכע ווינד האט אויף איין פלאץ צונויפגעטריבן, האבן זיך געבליבענע רעשטן פון אכט־הונדערט־איריק יידישן קבוץ אין בענדין, ווידער צונויפגעזאמלט אין „זייער" בענדין. זיי האבן געחלומט צו טרעפן נאנטע און ווייטע און צוריקאויפבויען די שיינע יידישע בענדינער וועלט, וועלכע איז אין פייער און אין רויך אוועק אויף אייביק... די אומגליקלעכע רעשטן האבן פארגעסן א נאטור־געזעץ, אז א בוים, וועלכער איז אויסגעריסן געווארן מיטן ווארצל, קען מען נישט פארפלאנצן פון דאסגיי דורכן פארפלאנצן פארוועלקטע הארבסט־בלעטער...

בעדין, אט די חסידיש־סוחרישע שטאט, וועמענס הייזער, געשפטן, בענק און פאבריקן זענען געווען עכט יידיש, וועמענס שבת איז געווען כולו קודש, אויף שריט און טריט האט זיך, געפילט די הערשאפט פון שבת מלכתא עצגירט אין זיידענע בעקעשעס, סאמע־טענע היטלען און חסידישע שטרייטלען, — האט א אנדערן פנים באקומען. פון אמאליקע יידישע פענצטער בליקן ארויס צלמים. אויף די נגידישע יידישע באלקאנען פאשן זיך ציגן און מעקן ארויס זייערע צונגען צו דעם ביסל יונגלעך און מיידלעך וועלכע דרייען זיך היימ־לאז אויף די יידן־פוסטע גאסן מיט אויסגעשטארטע אויגן פול בענק־שאפט און צער...

עס האבן יידישע דיכטער אין פוילן געזונגען אז די ווייסל רעדט יידיש און ראמאנטישע בעדינער יוגנט האט געחלומט, אז די פשעמשא רעדט אויך יידיש, אבער די יידן זענען אוועק אין מיט זיי איז אין פלאמען אוועק זייער שול, זייער בית המדרש, זייער תלמוד תורה, מקואות, שטיבלעך און אלע ווילטעטיקע אינסטיטוציעס; אבער די פשעמשא איז געבליבן און נישט איינגעטריקנט פאר פראטעסט, ווייל די פשעמשא איז געווען פויליש און געבליבן פויליש, ווייל די ערד איז געווען פויליש און אלעס וואס איז געשטאנען און געבויט געווארן אויף אט דער ערד איז געווען און געבליבן פויליש, נאר מיר, אונזערע עלטערן און זיידעס האבן זיך טראגיש טוען געווען...

צו די איינצעלנע מענטשן וועלכע זענען שוין געווען אין בענדין זינט דער פוילישער באפרייונג — יאנואר 1945, זענען אין מאי צוגעקומען נאך יחידי סגולה וועלכע זענען ערשט באפרייט געווארן פון די קאנצענטראציע־לאגערן. די אלע מענטשן וועלכע זענען געקומען פון די קאנצענטראציע־לאגערן זענען באדעקלאז, דאס־לאז און אויך היימלאז, האבן פשוט נישט געווסט וואס צו מאכן מיט זיך, ווו ס'פירט זייער וועג וווייטער און ווי אזוי וווייטער צו בויען זייער לעבן. עס האט עקזיסטירט א יידישער קאמיטעט, אנגעשלאסן אין צענטראלן וואראשאווער קאמיטעט, געגרינדעט און אונטערשטיצט דורך דער פוילישער רעגירונג. דער דאזיקער קאמיטעט האט זיך אייגענטלעך פארנומען נאר מיט סאציאלע און ערשטע הילפס־ארבעט. יעדן געקומענעם געגעבן עטלעכע זלאטעס און בחינמדיקע מיטאקן. וווינונגען האט כמעט קיינער נישט געהאט. דער ארטיקער סטאראסטע האט פאר די דאזיקע צוריקגעקומענע מענטשן צוגעטיילט עטלעכע צימערן אין הויז פון יחיאל ווינער, און דארט האבן די מענטשן „געלעבט" א לעבן פון אויסגעשפיגענע וועמען די וועלט האט אויסגעשפיגן, בלויז דערפאר ווייל זיי זענען יידן.

עס איז נישט געווען קיין צייכן פון געזעלשאפטלעכן יידישן לעבן. טרעפן אט דאס ביסל יידן האט מען געקענט ביז 12 מיטאג אין די הקדש־בעטלאך, אין די עטלעכע צימער פון יחיאל ווינערס הויז, אדער שפעטער שטיין אויף דער מאלאכאווסקי גאס ביים הויז פון קאמיטעט, שמועסענדיק און וואכטענדיק, נישט ווייסנדיק אויף וואס. די דורכגייענדיקע גויים האבן צוגעווארפן בייזע שנאה בליקן דעם ביסל יידן, באדויערנדיק, פארוואס עס איז די דייטשן, מיט זייער מיטהילף, נישט געלונגען אויך די דאזיקע יידן צו ליקווידירן; זעלטן האט זיך געטראפן א גוי, וואס האט די אומגליקליכע צוגעווארפן א שמייכל...

דרכי ההשגחה נסתרות הן, — האט די השגחה געוואלט, אז איך מיט מיין פרוי זאלן בלייבן לעבן אין די קאנצענטראציע־לאגערן, און אויך מיר זענען נאך דער מלחמה צוריקגעפאהרן קיין בענדין, זוכן אייגענע קינדער, שוועסטער־ברידער און קרובים, אבער קיי־נעם פון דער אייגענער נאענטער משפחה נישט געפונען, נישט קיין לעבעדיקן אן נישט קיין קבר ווו א טרער צו לאזן, קיין לעצטן גרוס נישט געקענט געפינען, און קיין לעצטן קרעכץ פון שטיין און מויער נישט געקענט דערהערן, בלויז ריח פון שריפה האט אנגעפילט די לופט...

צוריקצובויען יידיש־בענדין האבן מיר מער נישט געטראכט, אונזערע פיס האבן נישט געקענט טרעטן אויף דער ערד דורכגע־וויקטע מיט הייליק־בלוט. מיר האבן געווווסט אז מיר מוזן אוועק. דער כלומרשטער שותפות־גורל צווישן יידן אין פאלאקן האט זיך פאר אונז טראגיש געענדיקט אויף אייביק, אבער עטלעכע יאר וועט נאך בעדין בלייבן א טרעפ־פונקט פאר די רעשטן פון בענדינער יידנטום, צי קענען אט די יידן איבערגעלאזן ווערן אויף הפקר אן די עלעמענטארסטע יסודות פון יידישקייט, אן א שול, אן כשרות, אן א נארמאל יידיש פאמיליען־לעבן, אן קאנסטרוקטיוון ווידער־אויבויו פון יידיש לעבן, אן צוגרייטונגען צו א נארמאל רעליגיעז־נאציאנאל מענטשלעך לעבן אין ארץ ישראל, — צו זאלן מיר טאקע דערלאזן, אז יעדע שפור פון מאראל זאל פארשווינדן און דעמא־ראליזאציע זאל אויספרעסן דאס דאזיקע רעשטל יידן?

מיר האבן דערריבער באשלאסן צו ארגאניזירן א רעליגיעזע יידישע קהלה, א המשך צו דער טויזנט־יאריקער יידישער גלות־געשיכטע, וואס האט געהיטן אן דערהאלטן דעם יידישן פאלק.

די ערשטע שריט זענען געווען — דאס וועגן זיך צום סטאראסטא, אז ער זאל אונז צוטיילן עטלעכע צימערן צו דעם צווישן אין אמא־ליקן פאטאקס־הויז (שפעטער פאליטיינסקעס). באקומענדיק צוגע־

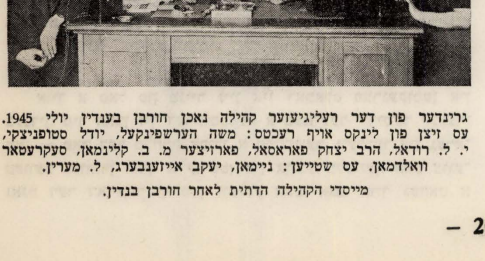

גרינדער פון דער רעליגיעזער קהילה נאכן חורבן בענדין יולי 1945. עס זיצן פון לינקס אויף רעכטס: משה הערשפינקעל, יודל סטופניצקי, י. ל. רודאל, הרב יצחק פראסאל, פארויצער מ. ב. קלינמאן, סעקרעטאר וואלדמאן. עס שטייען: נייטמאן, יעקב אייזענבערג, ל. מערין.

מייסדי הקהילה הדתית לאחר חורבן בנדין.

טיילט די דאזיקע צימערן, האבן מיר געגרינדעט מיט דער הילף פון דזשאינט א וועד הצלה, א כשר'ע קיך, ווו יעדער האט באקומען אומזיסט כשר עסן; דער דאזיקער פלאץ איז אויך פארוואנדלט געווארן אין א בכבודיקן צוזאמענטרעף־ארט פאר אלע איינזאמע דערוואקסענע יתומים; עס איז איינגעארדנט געווארן א לעזע־זאל, ביבליאטעק, די שבת'דיקע סעודות זענען געפראוועט געווארן געמיינזאם, פאמיליאר, אינטים, מיט זמירות און שמועסן וועגן פרשת השבוע. לאנגזאם האבן זיך די דאזיקע אומגליקלעכע דערמאנט אין זייערע אמאליקע היימען, און זיי האבן אנגעהויבן טראכטן מיט נארמאלע מענטשלעכע און יידישע קאטעגאריעס. מיר האבן אנגעהויבן אויסלייזן יידישע קינדער וועלכע טאטע־מאמע האבן פאר זייער אומקומען געוואלט ראטעווען, איבערגעבענדיק זיי צו באקאנטע קריסטן. מיט דער הילף פון הרב אברהם ענגלארד שליט"א, דער זון פון סאסנאוויצער רב ר' ישעיהו הי"ד, האבן מיר ווידער אויפגעבויט די בענדינער מקוה, וועלכע האט זיך אויסגעצייכנט מיט אירע היגיענישע און עסטעטישע איינריכטונגען. מיר האבן איינגעארדנט א ביורא מיט ספעציעלע באאמטע, וועמענס אויפגאבע ס'איז געווען צו זארגן און צו העלפן אין אלע הינזיכטן די וועלכע האבן זיך נאר גענויטיקט אין הילף. ר' יצחק פאראסול (היינט אין ירושלים) האט איבערנומען די אויפגאבע פון סידור חופה און קידושין. מיר האבן זיך געווענדעט צו די שוין־עקזיסטירענדיקע יידישע רעליגיעזע קהלות אין לאדזש, קראקא, ווארשא, און פארגעשלאגן צו שאפן א שותפותדיקע ביורא פארן אויפנעמען גביית־עדות וועגן אומגעקומענע, פון די לעבענגעבליבענע אין קאנצענטראציע לאגערן און צוריקקערענדיקע פון רוסלאנד, וויסנדיק אז די אלע וועלן זיך ווידער ארויסלאזן וואנדערן איבער דער וועלט און טויזנטער פרויען וועלן בלייבן עגונות. אבער ווען די אויבנדערמאנטע קהלות האבן דעם פארשלאג — צוליב אומפארשטענדלעכע טעמים — נישט געוואלט אננעמען, האבן מיר — די איינציקע ווארשיינלעך קהלה אין דער גאנצער וועלט — געעפנט אזא ביורא אין בענדין. מיר האבן געגרינדעט 2 רעליגיעזע קיבוצים, פון פועלי אגודת ישראל און הפועל המזרחי — ביי דער מיטהילף פון זייערע צענטראלעס, ווו די מענטשן האבן באקומען די נויטיקע גייסטיקע און געזעלשאפטלעכע הכשרה פאר זייער עליה קיין ארץ ישראל; די דאזיקע קיבוצים זענען געווען א מוסטער אין אלע הינזיכטן. מיר האבן אין איינעם פון די זאלען געגרינדעט א בית המדרש צום דאווענען און לערנען, וועלכער איז ווידער פול געווארן מיט מתפללים, דער קול תורה איז ווידער געהערט געווארן אין דער לומדישער חרוב־געווארענער בענדין.

זעענדיק, אז שחיטה איז, ליידער, פארגעסן געווארן ביים רוב יידן אין בענדין, האבן מיר געזוכט וועגען ווי אזוי צוריק צוגעוויינען די דאזיקע יידן; מיר האבן דאמאלסט געבראכט דעם שוחט ר' אליהו גד פון סאסנאוויץ (היינט אין חיפה), עטלעכע מאל אין דער וואך קיין בענדין; גלייכצייטיק האבן ארויסגעשיקט א ספעציעלן שליח, וואלף שווייצער (היינט אין חיפה), אין אלע יידישע שטובען צו נעמען די עופות צו שחיטה, נישט נעמענדיק קיין שחיטה געלט, און אלעמען א היים געשיקט די געשאכטענע עופות; מיר האבן געמאכט תפילין, און געטיילט אומזיסט סדורים און אנדערע תשמישי קדושה. חתונה געמאכט יתומים מיט יתומות בכבוד און כדת משה וישראל.

אויך א פאל פון מגייר זיין איז דאמאלס פארגעקומען אין בענדין. מיר האבן זיך דערוווסט, אז א בענדינער יידישער יונגערמאן — פאר דער מלחמה אפילו א חסידישער, וועלכער איז גערא־טעוועט געווארן דורך א קריסטן אין אויבערשלעזיען, האט צוגעזאגט דער דאזיקער קריסטן וועלכע האט, אגב, אויך געהאט א טאכטער, מיט איר חתונה צו האבן. האבן מיר דעם דאזיקן יונגערמאן איינגעלאדן אין ביורא. דערוויסענדיק זיך פון אים, אז די קריסטלעכע פרוי וויל זיך מגייר זיין, האבן מיר זי איינגעלאדן, אויפקלערענדיק איר אלע דיני ישראל. זי איז געווען גרייט מקבל זיין אלע דיני ישראל. דאן האבן מיר זיך געוואנדן צו דער גרעסערער קראקאווער רעליגיעזער קהלה, מיט דער בקשה, אז זיי זאלן די דאזיקע פרוי מגייר זיין. באקומענדיק אבער א תשובה, אז זיי האבן דאס מורא צו מאכן, ווייל דער דאמאלסדיקער געזעץ האט דאס נישט דערלויבט, האבן מיר עס אין בענדין אליין דורכגעפירט. מיר האבן פארשטאנען, אז אויב מיר וועלן דאס נישט מאכן — וועט דער דאזיקער יונגערמאן חו"ש נישט ביישטיין דעם נסיון, און אויך אנדערע קענען גיין אין אט דעם וועג. מיר וועלן דאמאלס קומען צו א לאגע, אז וואס חורבן און שריפה האבן איבערגעלאזט, וועט שמד אויסענדיקן...

אונזער ארבעט איז פארצווייגט געווארן און האט זיך אויסגעברייטערט. פון א סך שטעט און שטעטלעך זענען געקומען עסקנים זען אלעס וואס מיר האבן געשאפן, זען ווי־אזוי מיר האבן באזונדערע איברים פארוואנדלט אין א אינטימע משפחה, צוריקגעבענדיק די אלע מענטשן דעם פארלוירענעם צלם אלקים, מענטשלעך־יידישן שטאלץ און א געפיל, אז עס איז כדאי צו בלייבן לעבן...

אבער באנייטער אנטיסעמיטישער כוליגאניזם האט אנגעהויבן בושעווען אין פוילן. יידן זענען געמארדעט געווארן אויף די באנען און אין זייערע ערשט צוריק־געבויטע שטובן, אין דעם דערבייאיקן שטעטל טשעלאדז, איז טראגיש דערשאסן געווארן מיין קרוב גראסמאן הי"ד, ווייל ער האט געוואלט באקומען א קליינעם טייל פון זיין פאטערס פארמעגן. אויפן וועג פון לאדזש קיין קראקא זענען פון א גייענדיקן צוג ארויסגענומען געווארן 3 יידישע לעבנגעבליבענע בחורים, חברים פון א קיבוץ פון הפועל המזרחי, וועלכע זענען געפארן אויף א צוזאמנעפאר קיין קראקא, און בעסטיאליש דערמארדעט געווארן. דער שטאב פון אנדערס ארמיי אין ענגלאנד האט מיט א ברייטער האנט געשטיצט די דאזיקע אנטיסימיטיש־כוליגאנישע באוועגונג מיט דעם אויסרייד, אז זיי קעמפן קעגן דעם לינקן רעזשים אין פוילן און קעגן רוסלאנד. די פולישע רעגירונג איז געוועזן מאכטלאז, ווייל דער רוב פון פוילישן פאלק האט געשטיצט דעם אנטיסעמיטיזם. אויך דער שרייבער פון די שורות, וועלכער האט געוווינט ביי די מיליטערישע קאשארן אין בענדין, ווו עס האבן סטאציאנירט טויזנטער פוילשע זעלנער, איז צוויי מאל אפגעווארט געווארן דורך כוליגאנעס מיט רעוואלווערן אין די הענט און איז על פי נס ניצל געווארן פון טויט.

אין מערץ 1946 האב איך באקומען א עקספרעס בריוו ארויסגעשיקט פון קאטאוויץ און אונטערגעשריבן דורך אן אפיצער פון אנדערס באנדע, אז אין משך פון 48 שעה דארף איך פארלאזן פוילן, — אין קעגנפאל וועל איך דערמארדעט ווערן. די דאזיקע מערדערישע ווארנונג האט נישט איבערגעלאזט קיין שום ספקות, אז דאס ווייטערדיקע זיצן אין בענדין איז געפערלעך, און דער איינציקער וועג איז — פארלאזן וואס שנעלער פוילן, דעם טראגישן פאמיליען־קבר פון א דריטל יידיש־פאלק.

אבער די רעליגיעזע אינסטיטוציע האט שוין עקזיסטירט, און איז א ריי יארן געבליבן די היים און דערציאונגס־ארט פאר אלע צוריקוואנדערנדיקע בענדינער יידן, הויפטזאכלעך די פון רוסלאנד צוריקגעקומענע.

אין דער היסטארישער עפאפיי פון די יידישע קהלות אין גלות, וועט די דאזיקע קורץ־עקזיסטירנדיקע, טראגישע רעליגיעזע יידישע קהלה אויך פארנעמען איר באשיידענעם פלאץ.

אליעזר מערין / נאך דער באפרייונג

איך, דער ערשט נישט־לאנג אנגעקומענער קיין ישראל, און מיינע ברידער, וועלכע זענען לעת עתה פארבליבן אין בענדין, זענען כמעט די איינציקע בענדינער תושבים, וואס זענען געבליבן לעבן, זייענדיק פארשטעקט און אויסבאהאלטן די גאנצע זעקס יאר פון דער מלחמה אין אונזער שטאט, וועמענס חורבן כ׳האב, צו מיין פיינליכסטן ליידן, געזען מיט מיינע אייגענע אויגן.

אויך נאך דער באפרייאונג בין איך פארבליבן אין דער חרוב־געווארענער שטאט, וואס איז איצט לחלוטין „יודן־ריין", ביז כ׳בין עולה געווען קיין ישראל, 1957, ווען ס׳איז פארשטארקט געווארן די עליה פון די לעצט־פארבליבענע יידן אין פוילן, איינזעענדיק, אז זיי זענען דארט איבעריק און קענען זיין דער שעיר־לעזעזל, ווי תמיד, ביי יעטוועדער פאליטישער ענדערונג.

כ׳האב נישט בדעה צו שילדערן כראנאלאגיש די געשעענישן אין בענדין זינט דעם אויסברוך פון קריג, 1.9.1939, ביז צום לעצטן גירוש, 1.8.1943, ווייל וועגן דעם איז שוין פיל געשריבן און גערעדט געווארן. ס׳איז בלויז א מזל־זאך, וואס מיין משפחה איז ניצל גע־ווארן פון דער קאטאסטראפע, און מיר זענען כמעט די איינציקע פון די זעקס טויזנט פארשניטענע יידישע משפחות, וואס בענדין האט געציילט פארן אומגליק.

אונז, מיינע ברידער און שוועסטער, איז געלונגען זיך אויס־צובאהאלטן אויף בוידעמס און אין קעלערן, ווי די מייז אין די נא־רעס, ביי קריסטן, וועלכע האבן אונז גוט שאנטאזשירט און צוגע־נומען ביי אונז דעם לעצטן גראשן און ווערט־זאכן מיט וועלכע מיר האבן זיך געקענט אויסקויפן. מיר האבן געהאט דערביי גאר פיל גליק, וואס מ׳האט אונז נישט אויסגעליפערט אין די הענט פון דער געסטאפא, וואס ס׳האט באמת פאסירט מיט אנדערע פאר־שטעקטע פאמיליעס, ביי וועלכע מ׳האט פריהער אלץ צוגענומען און דאן ארעסטירט און אומגעבראכט. טויט־שטראף האט געדראט יעדן קריסט, וואס האט ביי זיך אויסבאהאלטן א יידן, דאקעגן האט ער באקומען א פרייז־לוין, ווען ער האט א יידן פאר־ראטן און געמסר׳ט.

על כן האלט איך פאר א מאראלישן חוב צו דערמאנען לשבח צוויי ערלעכע קריסטן פון בענדין, די הערן פאוועל שולץ און מאַריאַן סטאנעק, פון די חסידי אומות העולם, וועלכע האבן נישט פארלוירן דעם צלם אלקים אין די מלחמה־יארן, ווען די עטיק און הייליקע מענטשלעכע ווערטן זענען געטראטן געווארן מיט די שמוציקסטע לאפעס פון דער נאצישער בעסטיע און דאס יידישע פאלק איז דערטרונקען געווארן אין א מבול פון בלוט. די צוויי טייערע פאליאקן, הגם זיי אליין זענען געווען נישט איינמאל אין לעבנס־געפאר, האבן אונז בייהילפיק געווען אין אן עת־צרה, נישט וועלנדיק די קלענסטע באלוינונג, און אונז געמונטערט, אז מיר וועלן באפרייט ווערן און זען היטלער׳ס שווארצן סוף.

אויך דער בענדינער גלח פראָבאָשטש זאַוואַדזקי האט זיך פארדינט אן עפענטלעכן דאנק פאר ראטעווען יידן בעת דער שרפה פון דער שול, וואס די דייטשע מערדער האבן אונטערגעצונדן אין די ערשטע טעג פון דער אקופאציע, און זיי אויסבאהאלטן אין דער קירכע.

דעם 27.1.1945 איז בענדין דעראבערט געווארן דורך דער רו־סישער ארמיי, וואס האט מארשירט זיגעריש אויף בערלין. די דייטשן זענען אין א גרויסער בהלה שנעל אפגעטראטן פון דער שטאט, ניט באווייזנדיק אויסצורוימען די קראמען און מיטצונעמען די שטוב־זאכען, — דאס אלץ וואס האט געהערט אמאל צו אונז. די קריסטלעכע באפעלקערונג נוצט אויס דעם תוהו־ובוהו באפאלנדיק מיט גרויס חשק די אמאליקע יידישע, דורך די דייטשן רעקווערירטע וווינונגען און געוועלבער, ראבירנדיק יידיש האב און גוטס, וואס מיר האבן געגלויבט, אז נאך דער מלחמה וועט עס ווידער געהערן צו אונז.

די יידישע שטאט איז נישט צו דערקענען. די אמאל באוווינטע יידישע גאסן: פאדזאמטשא, זאוואלע, ריבנע רינעק, באזשניטשנא זענען לחלוטין אפגעמעקט געווארן נאך אין די קריגס־יארן, ווען מיר זענען פארטריבן געווארן אין געטא אויף דער קאמיאנקא און גרויס־שראדאלא. דאקעגן די הייזער אויף סאנטשעווסקעגא, קאלאנ־טאיא און א טייל פון מאלאכאווסקעגא זענען געשפאלטן און גע־פלאצט, אזוי אז מען מוז זיי אונטערשטיצן און אונטערהאלטן מיט אייזערנע פילארען, באשר ס׳איז א סכנה, אז זיי זאלן איינפאלן, מחמת דעם, וואס די הייזער האבן זיך געזעצט און געזונקן, ווייל אונטער דער ערד פון די דערמאנטע גאסן גראבט מען גאר אינ־טענסיוו קוילן.

דער אפגערוימטער פלאץ, ווו ס׳איז בשעתו געשטאנען די גרויסע שול, וואס איז אויך אוועק מיטן רויך בראשית פון דער מלחמה, דינט איצט אלס א צוטריט צו דער גורא־זאמקאווא, ווו ס׳געפינט זיך דער שלאס, וואס איז לעצטנס געווארן רעסטאַוורירט, אויפגעפרישט און פארוואנדלט אין א מוזיי.

אין בענדין באווייזן זיך נאכ׳ן קריג די על־פי נס אפגעראטעוועטע יידישע איינוווינער, וואס קריכן ארויס פון די בונקערס, פון די בא־פרייטע קאצעטן און טויטן־לאגערן, און דאמאלסט ווערט אונז קלאר, אז גאר ווינציק, כמעט יחידים, זענען פארבליבן פון רבים...

כ׳ווייס צו דערציילן פאקטן, ווען די ווייניק פארבליבענע בענ־דינער יידן, די רעשטלעך פון נישט־דערברענטע ברידער און שוועס־טער, האבן זיז געמאלדן, קומענדיק אין שטאט, אויף דער פא־ליציי, בעטנדיק אן ארט צום איבערנעכטיקן און א דאך איבערן קאפ, וואס איז געווארן פון זיי צוגערויבט, — האט מען צו זיי געזאגט: וואס נאך וועט איר פאדערן פון אונז? אפשר זאל מען לכבוד אייך באפוצן די שטאט־טויערן מיט קרענץ?

דאס איז טאקע געווען באלד נאך דער באפרייאונג, אבער שפע־טער האט זיך די באציאונג פון דער שטאט־מאכט צו אונז געענדערט לטובה. ס׳איז געוויילט געווארן א יידישער קאמיטעט, וועמענס ציל און אויפגאבע איז געווען צו העלפן די אנגעקומענע לאנדסלייט מיט אלעם מעגליכן, אבער דער קאמיטעט האט אנטוישט, ווייל בתוכו זענען פארגעקומען אינערלעכע רייבונגען און שטרייטן צווישן די קאמוניסטיש־ און ציוניסטיש־געשטימטע מיטגלידער. ס׳איז געווען, כ׳לעבן א חרפה און א שאנד פאר די פוילישע רעגירונגס־ארגאנען, וואס האבן געטענה׳ט: א הייפל יידן זייט איר פארבליבן און איר רייסט זיך צווישן זיך אזוי פיל ארום... היינט־צו־טאג איז אינם יידישן קאמיטעט קיין ציוניסט נישט בנמצא, ווייל דיעניקע ציוניסטן וואס זענען דארט געווען לכתחלה פארטרעטן, און די אין וועמענס הערצער ס׳האט נאך געטליעט א נאציאנאלער פונק, געפינען זיך איצט אין מדינת ישראל.

אינטערעסאנט איז, אז כ׳האב זיך אין תל־אביב, ווו כ׳געפין זיך ערשט אייניקע חדשים, אנגעטראפן אויך מיט אזעלכע בענדינער קא־מיטעט־לייט, וועלכע האבן בשעתו געשאטן פעך און שוועבל אויף

די ציוניסטן און יידישן לאנד... קען מען דערגרונטעווען א יידישע נשמה?...

ווען די גויים האבן דערזען אונז, די פאר נישטיקע אויסגע־שעפטע פארבליבענע יידן, האבן זיי זיך איבערגעצלמט און התפע־לותדיק געפרעגט, ווי מיר וואלטן אויפגעשטאנען תחית־המתים: „קאכאני באזשע, איר לעבט נאך?...“ זעט אויס, אז די פאר יידן זענען אויך געווען איבעריק אין זייערע אויגן און זיי האבן געוואלט פטור ווערן פון אונז, ווי אמשנעלסטן, ווארים אזוי ווייט איז דער־גאנגען די אנגעזאמלטע שנאה צו יידן, וואס איז געווארן געפריי־דיקט, שעה איין שעה אויס, דורכ'ן אבי אבות הטומאה.

לאנג האט עס נישט געדויערט און מיר האבן געפילט די רע־זולטאטן פון דער דאזיקער שנאה, און זיי האבן אונז געדינט פאר אן התראה: צוויי יידישע בחורים פון טשעלאדז', וועלכע האבן זיך בדרך נס געראטעוועט פון די נאצישע פארטיליקונגס־לאגערן, שטייענדיק ממש אויפן ראנד פונם טויט, דער זון פון יאסעלע גראס־מאן און דער זון פונעם בעקער געלבהארט, זענען דערמארדעט גע־ווארן דורך פאליאקן.

בענדין איז פארוואנדלט געווארן אין אן עיר־המתים, אין א גרויסן בית־הקברות, נישט איבערלאזענדיק קיין שפור פון דער יידישער רומפולער טראדיציע פון דורות־לאנג. דער גורל האט גע־וואלט, אז אויך די שוכני עפר זאלן נישט האבן קיין מנוחה, ווייל די בתי־הקברות זענען חרוב געווארן און די ביינער — פאראקערט.

דער בית־החיים אויף דער זאוואלע־גאס איז איינגעלייגט גע־ווארן לגמרי, און מיט די מצבות האט מען געפלאסטערט טראטוארן. פונם בית־עלמין ביי דער סטאציע האט מען ארויסגעריסן די מצבות און געגראבן שטיינער, פארנוצנדיק זיי פאר קאַלך, ווייל גאנץ נאענט געפינט זיך דער קאלך־אויוון, וואס האט פאר דער מלחמה אנגע־הערט צום ה' פישל זיגרייך פון זאמבקאוויץ (היינט אין ישראל).

דאס לעצטע „גוטע ארט“ אויף טשעלאדז איז געשענדעט גע־ווארן לחלוטין. פארן קריג האט דער באקאנטער בענדינער נדבן יעקב גוטמאן געלאזט דארט אויפבויען א צוים, א ציגל־מויער פון דער הויפטזייט און א האלץ־צוים פון די אנדערע דריי — האבן עס קריסטן איינגעלייגט און פארנוצט פארן אייגענעם געברויך. די מצבות ווערן צעטראגן, קברים ווערן אויפגעגראבן, זוכענדיק ביי די מתים גאלדענע ציין. כ'האב דאס אליין געזען.

בענדין ציילט היינט־צו־טאג א מנין יידן פון וועלכע בלויז איי־ניקע זענען פון די אלט־איינגעזעסענע און דארט געבוירענע. מיר האבן זיך ארומגעקוקט אויף וואס פאר א וועלט מיר זענען און האבן איינגעזען באשיינפערלעך, אז מיר מוזן פארלאזן פוילן. אייניקע האבן אויסגעוואנדערט מעבר לים אנדערע האבן געפונען זייער היים אין ישראל.

מאטל גאלד / דער בענדינער פליטים־קאמיטעט פאר ארויסגעטריבענע יידן פון דייטשלאנד

ווען דער היימישער און אימפארטירטער דייטשער אנטיסעמיטיזם האט שטארק געבושעוועט, אין 1938, אין סאנאציע־פוילן, איז די יידישע באפעלקערונג אויפגעציטערט געווארן פון אן אומגלויב־לעכער ידיעה, — אז פוילישע יידן, וואס האבן זיך באזעצט אין דייטשלאנד, זענען אויף א גרויזאמען אויפן ארויסגעיאגט געווארן פון דייטשלאנד אויף דער פוילישער גרענעץ, געטריבן דורך אויפ־געהעצטע הינט און אפילו שיסענדיק אויף זיי. די ידיעה האט גע־מאכט א פיינלעכן רושם אפילו אויף דער פוילישער שלעזישער בא־פעלקערונג, וואס האט ארויסגעוויזן א סך מיטלייד מיט די אומגליק־לעכע יידן און זיי געקומען צו הילף אויף פארשידענע אופנים.

נישט קענענדיק דאמאלסט די היטלער־מעטאדן, האט קיינער נישט געקענט באגרייפן, אז די אויסזידלונג פון פוילישע יידן, וועלכע האבן לאנגע יארן געלעבט אין דייטשלאנד זאל אדורכגעפירט ווערן מיט אזא וווט און פארנעם, און נישט רעכנענדיק זיך מיט דער גע־זעלשאפטלעכער מיינונג.

ווען די דאזיקע ידיעה איז דערגאנגען אין אונזער שטאט, איז לויט דער איניציאטיוו פונם קהלה־סעקרעטאר י. פרילעך, צע־נויפגערופן געווארן א זיצונג פון עלטערע עסקנים צו באהאנדלען די פראגע. ס'איז געשאפן געווארן אן ארגאניזיר־ און א פרויען־קאמיטעט מיט דער פרוי פאראדיסטאל בראש, מיטן צוועק צו באזארגן די אנגעקומענע פליטים מיט פארשידענע באדערפנישן: שפייז־פראדוקטן, מלבושים, בעטצייג און אפילו מיט דירות. דידאזיקע זאמעל־אקציע איז אדורכגעפירט געווארן סטיכיש, אן יעדער פרא־פאגאנדע, ווייל די בענדינער פרויען, צו זייער גרויסן רום, האבן בייגעטראגן אלץ וואס איז געווען נויטיק, מיט פיל ווילן און הארץ.

אין דער צווישנצייט וואקסן די פליטים־מחנות אלץ מער און מער, און ס'זענען שוין דערגאנגען ידיעות, אז במשך פון צוויי טעג זענען דורך די אויבער־שלעזישע גרענעצן, לרוב דורך ראדזיאנקא, פארטריבן געווארן א דריי טויזנט משפחות, און דורך דער זבאנ־שינער גרענעץ — א צוואנציק טויזנט מענטשן, בערך.

אויך אין דער שכנותדיקער שטאט קאטאוויץ איז געשאפן גע־ווארן א הילפס־קאמיטעט, וועלכער האט צוגלייך מיט בענדין געטון אלעס מעגלעכע, כדי צו פארלייכטערן דעם מצב פון די ליידנדיקע יידן.

אויף אן אספה וואס איז פארגעקומען אין בענדין מוצאי־שבת, 29.10.1938, צו וועלכער ס'איז געקומען אן יעדער אגיטאציע א גרוי־סער עולם פון אלע שיכטן, זענען געווארן ברייט באהאנדלט די וועגן און מעטאדן פון אונזער הילפס־אקציע. ס'איז געוויילט געווארן א סטאבילער קאמיטעט מיט ה' פירסטענבערג אלס פרעזעס, יצחק וויגאדזקי (וויצע־פרעזעס), מארקוס גערטנער (סעק־רעטאר), ישראל גאטהייל (קאסירער), בנימין גרויבארד, פרוי פאראדיסטאל (אלע טראגיש אומגעקומען), אברהם לי־ווער (איצט אין אמעריקע) און מאטל גאלד (צווייטער וויצע־פרעזעס), וועלכער איז לעצטנס געקומען מיט זיין משפחה פון רוס־לאנד קיין ישראל.

איך בין דעלעגירט געווארן קיין זבאנשין צו העלפן די דאר־טיקע פליטים און אין דער ארבעט פון „דזשאינט“. זייענדיק דארט א צייט האב איך געשילדערט אין א באריכטס־קארעספאנדענץ פון זבאנשין אין דער „זאגלעמביער צייטונג“, פאלגענדעס:

„דאס קליינע שטעטעל זבאנשין איז פארוואנדלט געווארן אין א גרויסן לאגער פון פליטים, וועלכע זענען „איינגעארדענט“ גע־ווארן אין פערדשטאלן פון די פריערדיקע דייטשע פריצים. די סא־

ניטאַרע ארדנונג — א צופרידענשטעלענדע. דער „דזשאינט" דאגה'עט אויף אלע געביטן, גרינדנדיק א קינדערהיים, זארגנדיק פאר מעדיצינישע הילף א. א. וו. דער „דזשאינט" דירעקטאר גיטערמאן (אומגעקומען אין ווארשאוער געטא, די רעד.) האט אויסגעדריקט אנערקענונג מהמת דעם, וואס בעגדין האט אריוסגעוויזן אזא פאר־שטענדניש אויפ'ן געביט פון לינדערן די ליידן פון די פאריאגטע פליטים. כ'בין געווארן צוקאאפטירט צו דער ווירטשאפטלעכער אפ־טיילונג, וואס האט געפאדערט פיל ארבעט, ווי למשל, צו פארשאפן פארשידענע פראדוקטן און אנדערע קעגנשטאנדן און זיי פונאנדער־טיילן אין פאלקס־קיך, קינדער־הייס און צווישן פריוואטע מענטשן.

„פון בעגדין איז אהער אנגעקומען א ספעציעלער אויטא מיט די געוואלטע זאכן און מעדיקאמענט. אויך א גרופע פון אונזערע דאקטוירים און סטודענטן־מעדיקער מיט'ן ד"ר טייכנער אין דער שפיץ איז געקומען אהער, צוטרעטנדיק תיכף צו זוכן ערגעץ־ווו א מקום־מקלט. יעדער פאסאזשיר, פארלאזענדיק די שטאט, וועט לעגיטימירט, צי ער איז נישט קיין פליכטלינג".

דער יידישער צבור אין פוילן האט אריסגעוויזן א גרויסן אינ־טערעס לטובת די פארטריבענע יידן, אויך אין פאליטישן און גע־זעלשאפטלעכן פארנעם, און געפאדערט פון דער פוילישער רעגי־רונג, אז זי זאל איבערנעמען אויף זיך איינצוארדענען און אויס־האלטן די אלע יידן, וועלכע זענען פארטריבן געווארן אלס פויליי־שע בירגער.

קיין זבאנשין קומען אן דער סיום־דעפוטאט ל. מינצבערג און דער פרעזעס פון דער קראקאווער קהלה ד"ר לאנדוי מיט א גרופע דאקטוירים, טוישנדיק די בעגדינער מעדיקער.

קיין בעגדין קומען אן א טויזנט נפשות פון די פליטים, פאר וועלכע די שטאט האט אריסגעוויזן א סך הארציקייט און ווארעם־קייט. פיל פליטים ווערן איינגעארדנט אויף ארבעט אין זייער באַ־רוף, אנדערע באקומען מאטעריעלע הילף; צו דערמעגלעכן א זעלבסט־שטענדיקן קיום און פרנסה. די געזעלשאפט „ארט" פארלייגט קורסן פון צושניידערײ, קינדער אין שול־עלטער ווערן באזארגט מיט שול־בילדונג, אזוי אז אונזער הילף פארצוויייגט זיך אויף אלע געביטן.

אין ווארשע קומט פאר א לאנדעס־צוזאמענפאר אונטערן פאר־זיץ פון ראבינער פראפעסאר משה שאר, געווידמעט דעם פליטים־פראבלעם. די שליחים פון בעגדין — פריילעך און דער שרייבער פון די שורות, האבן געפאדערט אויף דער קאנפערענץ, אז די הילף פאר די פליטים זאל איינגעריכטעט ווערן אויף א פראדוקטיוון און קאנסטרוקטיוון אויפן און וואס שנעלער, פארזארגנדיק זיי מיט ארבעט אין פאבריקן און אין ווארשאטן און מיט האנטווערקער־שולן — פאר דער יוגנט.

פריילינגס־צייט, 1939, באווייזן זיך אין בעגדין נייע פליטים פון סלאוואקיע, נאך דער באזעצונג פון היטלערן, ימח שמו וזכרו. אונזער קאמיטעט איז געווען טעטיק זייער פאזיטיוו בין צום אויס־ברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, וואס האט אונז אלע פאר־וואנדעלט אין פליטים און מתים.

כ'קען נישט פארענדיקן דעם ארטיקל, נישט ווידמענדיק אייני־קע שורות דעם הייליקן אנדענק פון דער אומגעבראכטער עדה־יידן פון בעגדין און מיינע חברים, מיט וועלכע כ'האב געארבעט אינם פליטים־קאמיטעט.

נישטא מער אונזער שטאט מיט איר ברויזנדיקן אימפולסיוון כאראקטער אויף אלע יידישע געזעלשאפטלעכע געביטן, די שטאט וואס האט רעאגירט אויף אלע אומגערעכטיקייטן און עוולות, די שטאט מיט אירע רבנים, לומדים און וועלטלעכער יידישער קולטור, די שטאט מיט אירע ברייט־האריציקע נדבנים און גוטהארציקע מענטשן.

זאלן דערמאנט ווערן אין יזכור־בוך פון בעגדין די טייערע נעמען פון דער אייזעלער און מיטן גאנצן הארצן איבערגעגעבענער טוערין פרוי פאראדיסטאל, פון די ערלעכע עסקנים יצחק ויגאדזקי, מארקוס גערטנער, בנימין גרויבארד, ישראל פריילעך עליהם השלום, וועלכע האבן נישט נאר געהאלפן צו לינדערן די נויט פון די פארטריבענע בריידער פון בעסטיאליש־היטלעריישן דייטשלאנד, נאר זיי האבן מיט זיי פשוט מיטגעליטן פיזיש און גייסטיק, און ווי פארויסגעזען דעם איגענעם ביטערן גורל און טראגישן סוף...

כבוד דעם אנדענק פון די צענטליקער־טויזנטער בעגדינער מאר־טירער און קדושים!

נישטא קיין ארט פאר מעבל אין די געטא־הייזער...
אין מקום להחיטים בבתי הגיטו...

א הספד

אויסצוגן פון א רעדע, געהאלטן אין ראדיא „קול ישראל לעולה" אין יידיש, ירושלים, ערב תשעה באב תשט"ו, 1955, צום ערשטן יאר־טאג זינט דער אנטהילונג פון דער מצבה אויפ'ן בית־הקברות אין נחלת־יצחק לזכר די זאגלעמביער קדושים, דורכ'ן געוועזענעם סעקרעטאר פון „ארגון יוצאי זאגלעמביע", מרדכי האמפעל.

פאר־א־יארן, תשעה־באב, תשי"ד, 1954, האט די זאגלעמביער לאנדסמאנשאפט אין ישראל דערפילט א דערהויבענע פליכט צום אנדענק פון די 100־טויזנט אומגעקומענע קרבנות אירע, די דערשטיקטע אין די אוישוויצער גאז־קאמערן און פארברענטע אין די קרעמאטאריע־אויווענס, אויפבויענדיק א מאיעסטעטישן מאנו־מענט, וואס זאל דינען אלס זכר לחורבן פאר זייער אומפערגעסלעכן אנדענק, אויפ'ן בית־החיים אין נחלת־יצחק, נאענט צו די מיליטע־רישע קברים פון די העלדישע ישראל חיילים, וועלכע זענען געפאלן אין מלחמת השחרור פאר מדינת ישראל.

ס'איז טאקע נישט קיין צופאל, וואס די פרעכטיקע מצבה פונם אונטערגעהאקטן צווייג פון יידישן שטאם אין פוילן שטייט ביי די רייען פון אונזערע זעלנער, באשר אויך זיי, די אויסגעקוילעטע דורכן גיפט־שוימיקן נאצישן טייוול מיליאנען יידן, פארקערפערן אין זיך גבורה, ווארים זיי האבן פונאנדערגעפלאקערט דעם גייסט, געוועקט און געדינט אלס שטויס קראפט פאר שמידן אונזער קיום און פאר גאולת ישראל.

מיטן טאָטאַלן און אנטגילטיקן גירוש פון די זאגלעמביער יידן אין די שעכט־הייזער פון אוישוויץ, דעם 1־טן אוגוסט 1943, איז אפגעמעקט געווארן אויף אייביק דאס זאגלעמביער יידנטום, ווע־מענס נאמען איז דערגאנגען ביז העט־ווייט. גאנץ ווייניקע, אחד מעיר ושנים ממשפחה, איז געלונגען זיך צו ראטעווען פון די קאלך־אויוונס, און די גאר־ווייניק לעבן־פארבליבענע איוב־געפרוווטע ברי־דער ווייסן צו דערציילן וועגן די גרויל־מעשים און יסורי־גיהנום אין די טויטן־לאגערן, וואס האבן נישט צו זיך קיין פארגלייך אין אונ־זער ספר־הדמעות.

ליינענדיק און צוהערענדיק זיך ווי אזוי דער צורר ישראל האט געשארפט זיין כלי־זין אויסצוקוילענען דאס יידישע פאלק, ווי אזוי מ'האט אומגעבראכט מיליאנען מענטשן מיט אלע מאדערנע פרא־ניכטונגס־מיטלען, מיט כל־מיני אמצאות און תחבולות וואס דער שטן־המשחית האט עס עד־היום נאך נישט אויסגעטראכט; ווי אזוי זאגלעמביע, די אלטע ערד־היים, איז פארוואנדלט געווארן אין א גרוילהאפטע חורבה, אונטער וועלכער ס'איז באגראבן א העראישע יידישע געשיכטע — ווערט פארכאפט דער אטעם און ס'ווערט פאר־גליווערט דאס בלוט אין די אדערן.

איינער פון אונזערע זאגלעמביער שרידים, דער מחבר פון די צוויי דערשיטערנדיקע ביכער: „סלמנדרה" און „בית הבובות", ק. צעטניק, וואס האט דורכגעלעבט די מוראות אויף זיין לייב און נשמה, האט געבראכט גלענצענד צום אויסדרוק די אלע שוידער־לעכע געשעענישן און זיין אנגעווייטיקטע נשמה אין זיינע קינסט־לעריש־דערהויבענע שאפונגען.

א הייפל אַש פון די זאגלעמביער קדושים איז ניצל און אפ־געהיט און געבראכט געווארן קיין ישראל (1951) דורך א זאגלעמ־ביער פליט, דוד זיכער, וועלכער איז געווען באשעפטיקט ביי די קרעמאטאריומס, און ממילא איז ער געווען אן עד־ראייה פון די גרויזאמע ארגיעס פון די בייזע גייסטער, וועמענס בלוט דורשטי־קייט האט זיך קיינמאל נישט געקענט איינשטילן. ער האט אונז דערציילט, ווי־אזוי זיינע הענט האבע געשארט און געזאמלט דאס הייליקע אַש אין וועלכן עס געפינט זיך אויך א רעשטל און פראך פון די ביינער פון זיין נאענטסטער משפחה. דאס קעסטעלע־אַש האט געהאט די זכיה צו קומען צו קבר־ישראל, (תשעה־באב, תשי"ב, 1952) און היות אונזערע קרבנות זענען בכלל נישט געקומען צו קבורה, קען מען אין באצוג אויף זיי זאגן דאס וואס די תורה זאגט וועגן משה'ן — „ולא ידע את קבורתו עד היום הזה".

אויפ'ן קבר פונם הייפל אש, האבן מיר אוועקגעשטעלט אויף אן אנזעעוודיקן און צענטראלן פלאץ (תשי"ד—1954) לזכרון־עולם א גראנדיעזע מצבה, אחת במינה, אויפ'ן בית־הקברות אין נחלת־יצחק, נעבן תל־אביב, וואס וועט דינען ווי א סימבאל, אַן אייביק דענקמאל נישט נאר פאר אונזער דור, נאר אויך פאר די קומענדע דורות, וועלכע וועלן נישט פארגעבן און פארגעסן „מה עשה לך עמלק".

אויף דער מצבה זענען אויסגעקריצט די נעמען פון די צוועלף פארשניטענע גרעסער און קלענערע קהילות, השם ינקום דמן:

בענדין, סאסנאוויץ, דאמבראווע, זאמבקאוויץ, סטשעמיעשיץ, מאנדזשעוו, טשעלאדזש, לאגישע, גאלאנאג, גרויצע, ניווקע און דאנדוווקע.

אויף שווארצן מארמאר איז אויסגעקריצט אין פערזן זייער שלשלת־יחוסין, זייער זכות־אבות, זייער הערלעכער עבר און זייער ביטערער גורל. א גליענדיקער פלאם־פייער, וואס איז אויסגעהאקט אויף דער מצבה, דריקט אויס אין פיר פייערדיקע ווערטער אונזער אלטע אמונה: „לא אמות, כי אחיה"!, „כ'וועל נישט שטארבן, ווייל כ'וועל לעבן!", דער פלאקערדיקער ווילן פון אונזער פאלק און ווידעראויפלעבונג, דעם נר־תמיד און גלויבן אין נצח ישראל, אין יידישער אייביקייט.

כדי בייצוזיין ביי דער אנטהילונג פון דעם מאנומענט, זענען זיך צענויפגעקומען כמעט אלע יוצאי־זאגלעמביע פון גאנצן לאנד. די מצבה ווערט אנטהילט מיט טיפן חרדת־הקודש דורכ'ן ערשט נישט לאנג נפטר־געווארענעם פארזיצער פון דער זאגלעמביער לאנדס־מאנשאפט, הרה"ג ר' מנחם האגער זצ"ל. די אויגן פארוואלקנט מיט טרירן, ברעכן אויס דא־און־דארט אין א יאמערלעך געוויין. אלע אינאיינעם זאגן „קדיש", ווייל ווער האט דען נישט קיין חלק אין דעם גרויסן אומקום, כי אין בית, אשר אין שם מת...

שטייענדיק אזוי ביי דער מצבה מיט פארקלעמטע הערצער, ווען די געדאנקען טראגן אונז נישט־ווילנדיק אוועק אין די קינדהייט־יארן, אין דער אלטער גלות־היים — לאמיר געדענקען די געפייניקטע נשמות פון אונזערע בלוט־און־לייב־נאענטעסטע, וועלכע האבן געוווסט, אז זייער אומקום איז נישט קיין אומזיסטער, גלויבענדיק, אז נאענט איז דער גרויסער טאג, דער דורך אונז אלע אויסגעטרוימטער ליכטיקער מארגן, וואס וועט ברענגען די בשורה פון האפענונג און רעטונג, בא־פרייאונג און אויסלייזונג, ווען אויף די חורבות פון דעם גרויסן יידישן נעכטן וועט אויסוואקסן אין יידישן לאנד א ניי לעבן, ווי ס'האט געזאגט דער נביא (ירמיהו, ל"א): „ושבו מארץ אויב, ושבו בנים לגבולם".

„ס'וועט קומען דער טאג, ווען פרילינג־זון וועט הויך אויפ־שטייגן, און מיין צעשפרייט פאלק וועט זיך אומקערן פון די לאנגע נע־ונד וועגן, צוריקקומען וועלן מיינע זין אין די גרענצען פון זייער לאנד, נישט וויסענדיק מער פון גלות, קנעכטשאפט און שאנד".

פנקס בנדין

חלק שני

עברית

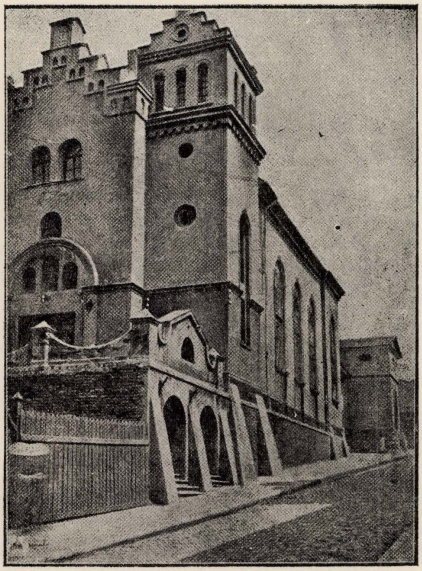

בית הכנסת.

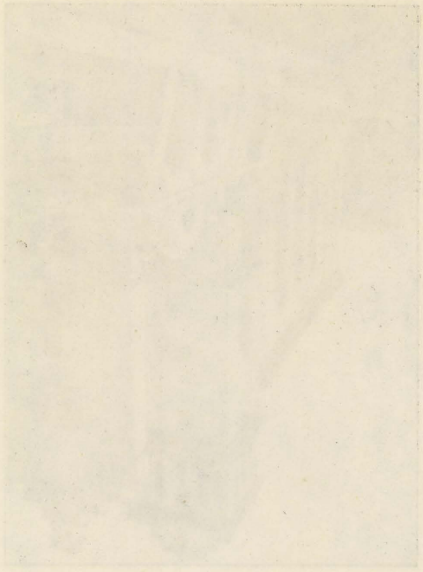

לתולדותיו של „מאסף זגלמביה" („אלמאנאך זאגלעמביע")

כשנתיים לפני מלחמת העולם השניה ואני מתגורר במגדיאל — הגיעני מכתב מידידי שמעון רוטנברג (המכונה בכינוי־החיבה „שימעלע") בו כתב שזה שנים עמל הוא בחריציות בכתיבת ספר לתולדות עיר־מורתנו, בנדין היהודית עתירת־השנים ורבת־היחוס.

כאשר ניגש המחבר לעריכתו של ה„אילוסטרירטער אלמאנאך פון יידישן זאגלעמביע" לא שיער כלל, ששואה איומה, שכמותה לא פקדה את עמנו באלפי שנות קיומו בגולה, מתרחשת לבוא על יהדות אירופה במאה העשרים „הנאורה". אמנם, גילוי־ אנטישמיות פרועה כבר נראו אז בגרמניה ויהודיה נרדפו על צואר עד חרמה ואזרחיה בעלי נתינות פולנית, בעיקר בני־עמנו, גורשו מגבולותיה, אולם איש לא תיאר לעצמו את ממדי האיבה והרשע, שקיננו בלבות הגרמנים.

דומה, מתחת לסף הכרתו של רוטנברג לחשה הרגשה, שעתיד המוות ללא מנוס ומפלט לפקוד את עמנו היושב בפולין, ולפיכך יש להחיש את כתיבת קורות עיר־הולדתנו כדי לשמרם בגנזי הנצח, למען ידעו ויזכרו הדורות הבאים, שכן מחר עלול להיות מאוחר מדי...

במכתביו הראשונים פרש לפני העורך רוטנברג את קורות ספרו, שהוא לא רק עורכו הספרותי, אלא גם מסדרו הטכני ודואג לא זו בלבד לאיסוף החומר, שריכזו והגהתו, אלא גם להבאתו עם מאות תצלומי־הלוחי לבית־הדפוס.

זאת ועוד: עליו רובצת גם דאגת מימונו של המפעל המונומנטלי הזה, המצריך אמצעים ניכרים — והאמצעים מצומצמים הם ומובלבים, באשר אין ראשי הקהילות והארגונים נלהבים ביותר ליצירות כגון אלו... אולם על אף הקשיים המרובים אין הוא נואש ואין הוא נרתע מפני המכשולים והאמן יאמין, שמשימתו תוגשם וספרו יראה אור עולם.

באחת מאגרותי אליו ביקשתי ממנו שכר־סופרים בשל יגיעתי. בהתנצלו נמנע למלא את משאלתי והסביר, שכל משתתפי הספר ומסייעיו עושים עבודתם שלא על מנת לקבל פרס, וזכות גדולה היא לי, אם עבודתי על ה„לאנדסמאנשפט" של זאגלמביה בארץ ישראל תופיע בספר — שמשתתפים בו סופרים ומלומדים ידועי־שם, כפרופ' ד"ר משה שור, פרופ' ד"ר מאיר בלבן, ההיסטוריונים ד"ר יצחק שיפר, ד"ר עמנואל רינגלבלום ועוד כיוצא בהם, שיצאו להם מוניטין ברחבי העולם היהודי. נסתתמה טענתי והמשכתי מלאכתי תוך סיפוק נפש ובתקוה, שפרי עבודתי לא יהיה לשוא ואף אני אתרום להנצחת קהילתנו המפוארת.

עשרות מאמרים ורשימותי (בצירוף תצלומים ותעודות) עניינם היה בראשוני בני־זאגלמביה, שנשתקעו בארץ מאז העליה השניה ועד לאחרון העולים מהעליה הרביעית. הרחבתי הדברו על הייתם ומעשיהם, ביחוד על אלה מהם, שנתבלטו בחיי הצבור ובשדה האמנות והספרות. מקום ניכר הקדשתי למדור „יזכור", לאלה מהם שנתנו נפשם על משמר העבודה, השמירה וההגנה. לא מעטים היו, ביחוד בשנות תרצ"ו—תרצ"ט (1936—1939), ימי מאורעות הדמים בארץ. נודע לי מפי העורך, שבספר תופענה סקירות גם על בני־בנדין וזאגלמביה בארצות שמעבר לים, רשימות שנכתבו בידי עסקנים, ששם אחד מהם אזכיר בזה: הרב זלמן גרוידברט ע"ה (בנו של הרב בבנדין לשעבר ר' י. ב. גרוידברט זצ"ל), רבה של העיר טורונטו, שבקנדה.

וכך חלפו שבועות וחדשים. כפעם בפעם זירזני העורך והפציר בי, שאסיים במהרה את עבודתי העומדת להימסר לדפוס, כי השעה דוחקת והשמים מתקשרים ענגים...

ימים אחדים לפני פרוץ המלחמה, אוגוסט 1939, קבלתי מרוטנברג מייתב — וזו היתה פנייתו האסרונה אלי — בו הוא כותב לי את הדברים הבאים, שלא אשכחם לעולם, שכן עמוק נחקקו במוחי עקב החרדה והחלחלה שהורגשו בהם:

„ידיד! מפה לאוון מתלחשים, שמלחמה עתידה לפרוץ כל רגע. האויב המתרברב והשחצן מוכן להתקיפנו, אם לא תתמלא תאוותו לספח לארצו אזורים שונים מאדמת פולין. האוירה האופפת אותנו מחושמלת מאד, ומי יודע מה יגידו ימים. אני כשלעצמי לא אוציא את עטי מידי עד ליריה הראשונה, כי רק היא תאלצני להפסיק את יצירתי עד יעבור הזעם, יצירה ששיקעתי בה במשך שנים רבות, כל ישותי..."

לצערנו הרב, לא חלף הזעם במהרה ואשר יגור — בא לו, והרהוריו שפיעמו לבו נתקיימו. בנדין, עריסת ילדותנו, נכרתה על־ידי מלכות־הרשע ורבבות יהודים נמחקו מעל פני האדמה.

ה„אלמאנאך" רב־הכמות והאיכות, שהיה מודפס על נייר משובח, בתבנית נאה, במתכונת ספר גדול רחב־החיקף — גם הוא עלה על המוקד יחד עם יוצרו, שהומת מות קדושים באושוויץ, 1943, והניחו לנו ירושה רוחנית עשירה שיצאה מתחת קולמוסו.

נקפו שנים. בא קץ לזוועות ולאימים. הניצולים הראשונים מגיחים ממחבואיהם, מתאי המוות. ממחנות־ההשמדה, והותרים לחופי ארץ־ישראל ובפיהם הבשורה האיומה, שלא שרד בעירנו כמעט יהודי אחד. עם בשורת־האימים עלה בנו הרעיון, שהיה לכוח מושך לנו. שזכינו להשאר בחיים, להנציח את קהילתנו המושמדת והטבוחה. בכל הזדמנות, שבני־עירנו נזדמנו יחד דובר על הצורך להקים מצבה חיה לייהדות בנדין, בצורת ספר מוקדש לזכרה.

אגב כך נודע לי, שה„אלמאנאך" כבר היה מודפס, אבל ההשתלשלויות והמאורעות רווי־הדמים במלחמה הקיצו עליו קץ ולא עלתה להסתירו ולהצילו.

באותו פרק זמן כתב לנו איש בנדין המתגורר עתה בקאטוביץ, שטופס אחד של ה„אלמאנאך" נתגלגל והגיע בדרך פלאים לארץ־ישראל ועלינו להתחקות על עקבותיו. הועד של ארגון יוצאי זאגלמביה בנשיאותו של יושב־הראש שלו הרב מנחם האגר זצ"ל, עקב אחר הספר, ונתברר, שהוא מצוי בידי אדם, שאינו רוצה להוציאו מידיו, בהנחה שיעשה ממנו לעצמו „משעמים". היינו תלויים איפוא, בחסדיו.

כיצד הגיע הטופס היחידי הזה לידים לא רצויות? עם תום המלחמה הואיל ה„סטארוסטה" (ראש המחוז) בבנדין להעלות מגנזי מרתפיו את הטופס הבודד שנמסר בשעתו לשם צנזורה, ומסרו בתורת מתנה לקהילה שנתארגנה מחדש. אחד מחבריה, שכיהן בשעתו בתפקיד בקהילה, לקח עמו את הטופס ובקשנוהו להעמידו לרשותנו, כי הוא קניין הכלל, אך השתדלותנו העלתה חרס.

הספר נקלע גם לאמריקה, מקום שם ניסה בעלו להדפיסו, אך המו"לים נמנעו מכך, בידעם שכל הזכויות שמורות ליורשי המחבר ולשארי־בשרו הנמצאים בישראל ובצרפת. לאחר מאמץ לא מועט הצלחנו לרכוש את הספר, אולם מה רבה היתה תדהמתנו משנוכחנו לדעת, שנמסר לנו רק חלק אחד מן ה„אלמאנאך" — וגם הוא אינו מושלם — החלק המסמך על קורות בנדין ואילו יתר החלקים על סוסנוביץ, דומברובה והקהילות הסמוכות, חסרים ואינם.

הסתפקנו באין ברירה, במה שנותר והחלטנו, לאות הכרה והוקרה לעורך רוטנברג, שהרגיש בעוד מועד בחשיבות הנודעת לכתיבת תולדות בנדין, לפרסם את החלק הזה, שניצל למזלנו, ככתבו וכלשונו, בהשמטות ובשינויים קלים כפי שגרמו הנסיבות. ה„אלמאנאך" מובא במלואו וכלשונו במדור ביידיש של הספר הזה, ואילו בתמציתו — במדור זה. דאגנו וחרדנו להשלמת החסר, לכל פרט לבל יאבד, שיעלה וייחשף מנבכי העבר, שייאסף ויכונס ב„ספר בנדין" המוגש עתה בחרדת־הקודש לקורא, תוך אובייקטיביות וגישה היסטורית צרופה.

מ. ח.

ש. רוזנברג / תולדות בנדין היהודית

(סקירה היסטורית משנים קדומות עד לקום מדינת פולין העצמאית)

קודם שנעמוד על תולדות היהודים בבנדין, נסקור את פרשת הקמתה של העיר. בנדין היא עיר מחוז בפלך קאַלץ ומשתרעת על גדתו השמאלית של הנהר טשאַרנאַ פשאַמשאַ ולמרגלותיו של המבצר העתיק.

במאה הי"ד נקראה העיר „באַנדיען", במאה הט"ו — בונדין, בונדזין, בונדזין במאה הט"ז והט"ז — בנדין, בנדז'ין, ומאז המאה הי"ח — בשמה הנוכחי בנדז'ין —

בנדין היא אחת הערים העתיקות בפולין. כאן קם ישוב, כנראה, בשלהי המאה הי"א. האוכלוסיה, שעסקה בדיג ובהובלת משאות על פני נהר הפשאמשא, התיישבה סביב המצודה שהוזדקרה על הר סלעים גבוה. בימי המלך בולאסלאוו „הבריון" (1238—1279) הוקם על חורבות המצודה מבצר עשוי עץ שנשען על יסודות איתנים. בולסלאוו העניק זכויות מיוחדות לבנדין, שהיתה אז בבחינת כפר.

בחירת הסביבה הזאת כמקום ישוב לא היה במקרה. כי בשנים קדומות נוצר כאן עורף תחבורה על פני הנהרות שהוליך מהפשאמשא לנהר וארטא, ומכאן לנהר האודר ומשם לויסלה. מלבד זאת הוליכה מבנדין דרך יבשה שקשרה את קראקא עם פולין הגדולה.

המלך הפולני קאַזימיאז' הגדול שהבין את הערך הנודע להר כנקודה איסטראטגית, הרס את המבצר העשוי עץ ובמקומו הקים בשנת 1358 מבצר אדיר, שעמד על משמר גבולות פולין כתריס נגד בני־שלזיה ה„מתגרמנים" התוקפנים. היה זה מבצר בן שלוש קומות וחומות בנות ארבעה מטר הרוחב ושנים עשר מטר הגובה. כאשר סיים קאז'ימאז' הגדול מלאכתו הוא יסד את העיר, בהעבירו את התושבים מבנדין הקודמת, שנמצאה בשטחי מאַלבונדז של היום.

ב־1364 הוקמו לצרכי ההגנה גם חומות אבן ששרידיהן נותרו עד היום. ברחוב זאַמקובאַ נמצאו בתים שנבנו על שרידי החומות הללו. גם בסימטאות „זאַולאק" ובבית־הקברות היהודי הנושן ברחוב זאַוואַלע, אפשר היה להבחין עוד בשנים האחרונות בשיירי החומות.

בנדין כעיר שוכנת על גבולות והצטלבות דרכים בכיוונים שונים, נתונה היתה בחסות מיוחדת של השגחת המלך, ולפיכך גדלה והתפתחה חיש מהר. על סמך הזכות שניתנה על ידי המלך קאז'ימיאז' יאגיאלו בשנת 1464, חייב היה כל סוחר המוביל את סחורתו לשלזיה להתעכב בבנדין ולמכור גם בה ממרכלתו.

בשנת 1540 היו בבנדין 100 בתים ו־800 תושבים, בו בזמן מנתה העיר קאלץ 84 בתים ו־600 תושבים.

בבנדין נערכו לעתים קרובות ירידים, שאליהם הגיעו סוחרים אף מברסלאו הרחוקה שבשלזיה, ותודות לכך היא היתה לאחת הערים העשירות, אבל בגלל ההתנפלויות התכופות של הגרמנים, שעינם היתה צרה בעיר העשירה, היא נחרבה כמעט כמעט, ושוב נבנתה מחדש, אך לא לאורך ימים. גם מלחמות שוודיה גרמו לידי חורבן העיר. המסחר והמלאכה ירדו פלאים וחלפה הגיאות הכלכלית.

בשנת 1673 מנתה העיר רק 40 בתים ו־346 תושבים. בשנת 1683 עבר דרך בנדין המלך הפולני יאַן סוביאסקי השלישי עם חייליו בדרכו לוינה, בהחישו עזרה צבאית לעיר שהיתה מוקפת על־ידי התורכים. המלך התעכב בבנדין ולזכר שהותו בה נבנתה אז אנדרטת־זכרון העומדת עד היום ברחוב קולונטאַי 45.

המשאל שנערך בשנת 1789 הוכיח, שבנדין מנתה אז 279 בתים ו־1.200 תושבים.

במחצית הראשונה של המאה הי"ט, כאשר התחיל כורים בשטחים הסמוכים לחצוב פחמים והקימו בתי־חרושת לייצור בדיל, שוב התחילה העיר משגשגת.

בשנות 1795—1807 היתה בנדין מסופחת לפלך שאָוואָר, בשנת 1808 — לפלך פילץ, ב־1813 לפלך אָלקוש.

בשנת 1831, אחרי מרד הפולנים, התרוששה העיר ושלטונות הצאר החניקו כל יזמה לקידומה הכלכלי, ורק בשנת 1858 כאשר הגיעה לבנדין המשלחת לשם בניית הרכבת זומקר־בין־סוסנוביץ, שוב נושמת העיר לרווחה, אך התקופה הזאת לא נמשכה זמן רב.

והנה, דוקא בעת מרד הפולנים ב־1863, בו השתתפו גם יהודים נגד המשעבדים הרוסיים, מתעוררת העיר לחיים חדשים.

ב־5 במאי 1864 נערך קרב של מורדים רבים נגד הרוסים, שנחלו תבוסה. ובמקום הזה (ליד הרכבת) שבו ונקברו חללי הקרב ולזכרם הוקמה מצבת־זכרון, שפורקה ב־1936, כי הפרידה לתחבורה העירונית; אולם לא הרחק ממנה נבנתה מחדש אנדרטה בדמות „האם הקדושה".

בדרך המוליכה לציאלאדז' נשתמרו חורבות של בנין ישן הנקראות „סיבירקע". מקורו של השם בכך, שהשלטונות הרוסיים הגלו לכאן אצילים פולנים מסביבות הנהר ניאַמאַן בעוון השתתפותם במרד 1831.

בשנים הבאות שימש הבית הזה לבית־מכס רוסי. עם קום פולין החדשה סולק הבית הזה, שסימל את הדכוי הצארי.

דף מזהיר בתולדות בנדין פותחים פועלי זגלמביה בשנות 1905—1907 בהתקוממותם נגד הרוסים.

למן אוגוסט 1914 עד סוף 1918 נמצאת בנדין תחת שלטון הגרמנים.

יהודים בבנדין

ראשוני היהודים הופיעו בסביבת זגלמביה בשנת 1226, הם התעסקו ברובם בחקלאות והיו חייבים לשלם, כיתר אזרחי העיר, מס בבחינת „מעשר".

בשלהי המאה הי"ג כבר מצויים יהודים בבנדין במספר ניכר. בתחילת המאה הי"ד עוזבים הם את החקלאות ופונים למסחר. מהם הפותחים דוכנים להחלפת כספים.

המוסד העליון בחיי היהודים היתה הקהילה, שנבחרה על־ידי נכבדי העיר. בראש הקהילה עמד הרב ויועץ חוקים. במחצית האחרת של המאה הט"ז משגרת בנדין שליח מיוחד לקראקא, לועד ארבע הארצות; שמו של שליחם של יהודי בנדין בשנת 1666 היה ר' ישראל בן שמואל (סמולוויץ).

יהודי פולין נחשבו אז נתיני־חוץ ומטעם זה היו נתונים להשגחת המלך, שמינה מושלים מיוחדים שפעלו בשמו. המושלים האלה שנקראו „וואיעוואדא" מסרו שוב את שלטונם בערים כמו בנדין ל„סטאראסטא".

מרות המשפט העירוני לא חלה על היהודים. באינסטנציה הרא־שונה נשפטו יהודים על־ידי בית־דין יהודי. על פסק־דין כזה אפשר היה לערער לפני „הוואיעוואדא" וה„סטראסטא" ואפילו אצל המלך.

בית המשפט היהודי היה מורכב מהרב, מיועץ החוקים ומשקיפים („לאוניק") שנבחרו על־ידי הקהילה. סכסוכים בין נוצרי לבין יהודי מובאים היו לדין לפני בית הדין היהודי בהש־תתפות ה„וואיעוואדא" או ה„סטראסטא".

המשפטים התנהלו בבית־הכנסת. בית־הסוהר שהיהודים היו צריכים להחזיקו על חשבונם, נמצא גם הוא ליד בית־הכנסת.

חוקי בית־המשפט היהודי שכללו 12 סעיפים, כתובים עברית ופולנית, חקוקים היו לעיני כל על גבי כתלי בית־הכנסת.

היהודים העניקו ל„וואיעוואדא" בעד השתתפותו במשפטים 100 „גולדן" בשנה, וכן מתנות גלויות וחשאיות...

תחילה היו זכויות היהודים בבנדין מוגבלות. היה עליהם לגור רק ברובעים מיוחדים בלבד, ולהתעסק במסחר בימים מסויימים של השבוע. גם כמות הסחורות מוגבלת היתה. בימי המלך קאזימיאז יאגאלו, 1453, עלה בידי היהודים להשיג יתר זכויות, אם לא מלאות.

על עיסוקם של היהודים שעסקו במסחר חוץ תוכיח העובדה, שבשנת 1695 משתתף ביריד לייפציג יהודי מבנדין בשם משה בנדינר.

ב־1527 השווה זיגמונט הראשון את הסוחרים היהודים בזכויו־תיהם עם הסוחרים הפולנים ביחס למכס ומסים, ו־15 שנה לאחר מכן כבר חכרו יהודים בתי־מרזח, ועסקו במסחר הספירט ובעסקים אחרים שהיו עד־כה אסורים.

בימי המלך סטאפאן באטורי הותר ליהודים לגור במרכז העיר, ולמכור את סחורותיהם בשוק הכללי יחד עם הסוחרים הנוצריים.

בשנת 1592 נתבעו שלטונות העיר על־ידי המלך זיגמונט השלישי, שיהיו למגן לזכויות היהודים והטיל עליהם אחריות על פגיעה בהם.

חרות מלאה השיגו היהודים בימי וולאדיסלאוו הראשון, שהעניק להם זכויות מלאות שאינן נופלות מזכויות הנוצרים.

כל פעם שהוכתר מלך חדש בפולין, שלחו אליו יהודי בנדין משלחת, שביקשה ממנו לאשר את זכויותיהם. מגילת־קלף שאושרה על־ידי המלך יאן סוביאסקי שמורה עד היום בעיריית בנדין בקופת־ברזל תחומה.

אחרי עליתו של סטאניסלאוו אוגוסט פוניאטובסקי על כסא המלוכה, יצאה אליו משלחת יהודית שחזרה ביולי 1766 ועמה מגילה חדשה חתומה בידי המלך בכבודו ובעצמו והנוטריון הממלכתי. גם תעודה זו שמורה בארכיון בבנדין.

לשם הטבת מצבם נקטו היהודים כל מיני אמצאות. בפולין היה קיים אי־פעם מס שנקרא „מס ארובות", כל יהודי חייב היה לשלם 30 גרוש בעד כל ארובה שבדירתו (לא יהודים שילמו 6 גרוש). והנה הביאה המצוקה את היהודים לכך, שצירפו את הארובות בבית אחד לארובה משותפת. ה„מצאה" נתגלתה, האשמים נענשו והוגלו מהעיר — ובתיהם הוחרמו.

במלחמתם על זכויותיהם נלחמו יהודי בנדין אפילו נגד ועד ארבע ארצות, שגרם להם לפעמים איזה עוול שהוא. „מהפכה" כזו פרצה ב־1666, ונחוצה היתה התערבות השלטונות. מקרים דומים של התמרדויות נגד ועד ארבע ארצות לא היו נדירים, ותולדות בנדין היהודית יחדשות לספר על עובדות לא מעטות ממין זה.

היהודים הראשונים שהגיעו לבנדין נתיישבו מאחורי חומות־המגן של העיר, באזור הרחובות זאוואלא ומונזאיובסקא של היום, אחר־כך באזור הרחוב זאוואלא ולבסוף בסביבות הרחובות ריבנא וברק יוסלביץ (מקודם קאזאנסקא).

במאה הט"ו הוקם באותו הרחוב בית כנסת בנוי עץ, ובתקופה זו נוסד בית הקברות הראשון ששרידיו נראים עד היום ברחוב זאוואלא, שהשתמשו בו עד שנת 1831. כאן באו לקבורה לא רק נפטרי בנדין, אלא גם מהסביבה כולה: מיסלוביץ, בויטן, טיכו, חוז'וב ושילצה (בית הקברות הישן הזה נהרס כולו בידי הנאצים — המתרגם).

הואיל ובית הקברות נמצא בתוך שטח העיר שחל עליו „מעשר" לרשות הכנסיה, התחייבה הקהילה היהודית עוד בשנת 1588 להכניס לקופת הכנסיה בעד כל בר מינן תשלום מיוחד, שנקרא „מס קבורה". על רקע זה נתעוררו לא פעם סכסוכים בין הכמורה והקהילה.

אירע, שיהודי בויטן קברו בחשאי את מתיהם, כדי להתחמק מהתשלום והקהילה לא שילמה את המס המגיע לכנסיה, ובגלל זה תבע הכומר הבנדינאי, יאן קאטולצקי, למשפט את הקהילה באשמת מעילה בחוקים הקיימים. בתור עד הביא הכומר אשה יהודיה. שאישרה ב־5 במאי 1687, כי יהודים זרים באים לבנדין וקוברים את מתיהם בבית־העלמין. המשפט הזה נמשך 8 שנים והגיע אף ללשכת הבישוף בקראקא. הכומר הוכיח, שיהודי בויטן מאוחדים עם קהילת בנדין ושאין קיים במיסלוביץ בית־כנסת ואף לא בית עלמין.

הכמרים של מיסלוביץ וגרויצה נתבעו לחקור בדבר. נגבתה עדות של יהודים שונים, שהושבעו בבית הכנסת על אמירת האמת. אחרי חקירה ודרישה הוצא פסק־דין, שעל הקהילה בבנדין לשלם לכנסיה את „מס הקבורה" המגיע ממנה.

חיי היהודים בבנדין התרכזו סביב בית־הכנסת. בראש הקהילה עמד הרב וארבעה דיינים, שמתפקידם היה לפקח על מוסדות הקהי־לה: חברה קדישא, תלמוד־תורה, ביקור־חולים, „מעון לדל" (מוסד לכלכלת עניים), הכנסת־כלה, מלביש ערומים והלוואות חן (כעין מוסד גמילת חסדים).

על המוסדות האלה הוטלה מעמסה אחראית, הואיל ולבנדין כעיר השוכנת על הגבול, מגיעים היו פליטים שגורשו מארצות שונות ומצאו כאן מקום מקלט, ומשום כך לא היה מצבה הכספי של הקהילה טוב ביותר ותמיד נזקקה להלוואות, כדי לעזור לאנשים בצר להם.

ליד בית־הכנסת קיימים היו „חדרים" וישיבה גדולה. מפורסם ביותר היה הרב ר' נתן מ י י ט ע ל ע ס, שהיה גם ראש הישיבה. כאשר נשקפה בשנת 1587 סכנה לבנדין מצבאות מכסימיליאן

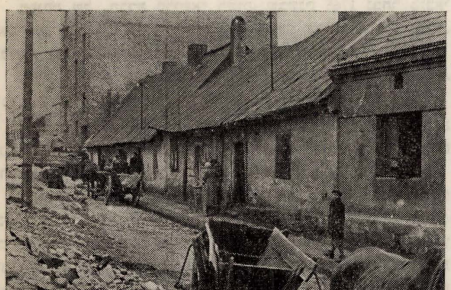

סימטא בבנדין על „הגבעה".
א געסל אויפן „בערג".

האוסטרי, אסף הרב סכום כסף בסך חמישים דוקאטים לשם ביצור חומות העיר. ר׳ נתן נפטר בגיל 105 שנה ונטמן בבית הקברות ברחוב זאַוואַלע.

ראוי לציין, שבבית־הקברות הזה נחות עצמותיהם של העסקנים הידועים מאז: שלמה מרקוביץ ויהונתן סמולוויץ, שעמלו הרבה למען הקהילה והופיעו בשמה לפני המלך יאן סוביאָסקי השלישי.

עד שנת 1538 התלבשו היהודים כשאר האוכלוסיה הנוצרית. אולם על פי חוק שניתן בפיוטרקוב נצטוו היהודים לחבוש כומתות וכובעים מיוחדים בעלי צבע צהוב.

קשה לקבוע את מספר היהודים במאה הט״ז בפולין בכלל ובבנדין בפרט. עקב מס הגולגולת הגבוה, לא מסרו הקהילות את המספר הנכון של היהודים, כדי לעקוף את תשלום המס שהגיע לשלשה גולדן לנפש. ונוספו על כך נימוקים פוליטיים ודתיים. היהודים השתדלו לבטל את „מס הגולגלת״ ולקבוע במקומו תשלום חד־פעמי. ואמנם, החליט הסיים הפולני בשנת 1590 לחסל את המס הישן וקבע תשלום שנתי לכל יהודי פולין בסך עשרים אלף גולדן.

במחצית השניה של המאה הי״ח כבר היו היהודים רוב בבנדין, ובידיהם נמצאו כל האטליזים, המסבאות ובתי־המרזח. הם חכרו גם בית־חרושת לבירה, את טחנות־הקמח ואת הגנים ליד המבצר. בפרק זמן זה הקימה הקהילה בית־כנסת חדש העומד עד היום הזה (בית הכנסת נשרף עם פלישת הנאצים לבנדין ואחר־כך נהרס כולו). במרתפי בית־הכנסת נמצא היה בית־סוהר שנועד ליהודים.

תחילה חודש בית־הכנסת בשנת 1921, ובשנות 1926/25 הוא קושט בפנים בידי הציירים משה אפלבוים, שמואל ציגלר והפסל חיים הנפט. העבודה האמנותית שבוצעה בבית־הכנסת עומדת על רמה גבוהה, רפרודוקציות שלה מצויות בבתי־נכות בירושלים, בתל־אביב ובמכון המדעי היהודי („ייווא״).

בשלהי המאה הי״ח נמנו עם נכבדי היהודים בעיר: הרשל ודוד אהרונוביץ, יעקב לבקוביץ, מאיר שפירא, הרשל רובין, יעקב ארליך, יצחק גיטלר, שמעון לונדנר, לייב זונדלוביץ, וולף ודוד ברוינר.

מתוך שאלות ותשובות „נודע ביהודה״ (מהדורא קמא, אבן העזר, שאלה ס״ב) מתברר, שבשנת תקל״ה (1775) פעל בבנדין רב בשם ר׳ מאיר. ממקורות אחרים נודע, ששם משפחתו היה אורבאך.

בפנקס של „חברה קדישא״ רשום, שבשנת 1765 נבחר כגבאי ראשי הנקרא „על גביהם״ הרב ר׳ משה. באותו הפנקס אמור, שבשנת 1783 נבחר ר׳ טוביה ואחריו בנו ר׳ דוד.

אחרי ר׳ דוד כיהן רב במשך 30 שנה ר׳ משה המבורגר, גיסו של האדמ״ור ר׳ אלימלך מליזנסק.

בפנקסי „חברה תהלים״, „חברה חטים״ ו„חברה קדישא״ פוגשים אנו בשנות 1807—1835 בחתימת מורה־הוראה בשם ר׳ מנחם נחום רוזאניס, שנבחר לאחר־מכן רב בבנדין.

באותה תקופה נחנך בית־קברות הידוע ליוצאי בנדין בשם „בית־הקברות אונטערן שלאס־בארג״. צויין, שבשנת תקצ״א (1831) רכשה הקהילה מאת התושבים המקומיים מגרש בסך 300 גולדן ו־20 גולדן תשלום שנתי קבוע. בבית־הקברות הזה נמצאות מצבות אחדות שחרות עליהן הנשר הפולני. סמל הנשר נחרת לפי דרישת האוכלוסיה הפולנית, שביקשה להנציח את היהודים שהשתתפו והצטיינו בהתקוממויות הפולנים בשנות 1831 ו־1863.

בשנת 1831 מתו, תוך שבועיים, למעלה ממאה יהודים, קרבנות מגפה שפרצה אז בבנדין ונפלו במרד הפולני.

אחרי ר׳ נחום רוזאניס כיהן זמן קצר רב בבנדין ר׳ אברהם הירש רוזאניס, שנרדף מתוך סיבות בלתי־ידועות לנו ע״י חלק מ„בעלי־הבתים״ ונאלץ היה לעזוב את העיר.

אחריו בא הרב ר׳ בעריש הרציגר, שנפטר בכ״ה שבט תר״ו (פברואר, 1846) ונקבר בבית־הקברות על „הגוראַ זאַמקובאַ״ ועל קברו הוקם „אוהל״. (גם מבית הקברות הזה לא נשאר כיום זכר).

בשנת תקצ״ט (1839) נולד כאן הגאון הנודע ומייסדה של שושלת אדמו״רי סוחצ׳ב, ר׳ אברמ׳לה בורנשטיין (בנו של הרב מביאלא, ר׳ זאב וולף, וחתנו של ר׳ מנדלה, הרבי מקוצק). אמו של הרבי מסוחצ׳ב, דאָבריש, היתה בתו של התושב הבנדינאי ר׳ מרדכי הירש ארליך.

בשנות 1807—1813 היו היהודים מוגבלים מאד בזכויותיהם הפוליטיות והאזרחיות. היה חוק, שאסר על היהודי לשאת אשה ללא רשות מהשלטונות. יהודי שביקש לשאת אשה חייב היה להיות בעל הון של אלף טלר, בן 25 שנה והיה עליו להוכיח, שאביו וסבו היו תושבים בעיר הולדתו.

לאחר שצורף חלק של פולין לרוסיה אחרי הקונגרס בוינה (1815), הופיע בשנת 1823 חוק האוסר על יהודי זר להשתקע בבנדין הנמצאת 21 קילומטר מהגבול הגרמני, או האוסטרי, בלי רשות מהשלטונות. לפיכך נאלצים היו יהודים להתיישב באזור סביב בנדין, מחוץ ל־21 קילומטר האסורים לפי החוק.

מחמת החוק הזה השתייכו לקהילת בנדין בעת ההיא הכפרים: שילצה, מונדז׳ב, לגישה, גז׳יכוב, שעווער, סטשמישיץ, סלאַבקוב ועוד. בנדין מנתה אז 2440 יהודים ו־1780 נוצרים.

החוק הזה בוטל על־ידי הצאר אלכסנדר השני.

בשנת 1867 הוכרזה בנדין עיר מחוז וצורפה לפלך פיוטרקוב. עד אז נמנתה העיר עם מחוז אלקוש ופלך רדום.

הסטטיסטיקה ב־1880 הוכיחה, שבבנדין היו באותה שנה 5424 תושבים, מהם 3800 יהודים.

כיום מונה בנדין וסביבתה כחמישים אלף תושבים, מהם עשרים וארבעה אלף יהודים.

בשנת 1850 נבחר כרב בבנדין הרב משאראדז, ר׳ דוד לנג־פוס, שהוקצבה בשבילו משכורת שנתית בסך 180 רובל, פרט לדירה חפשית והוצאות אחרות. הרב לנגפוס ישב על כס־הרבנות 14 שנה ונפטר בשנת 1864. בימיו נבנה בית המדרש שעלה 2500 רובל. המגרש שעליו הוקם בית המדרש שייך היה לוולף פלדמן, שמסרהו לקהילה.

תקציב הקהילה בשנת 1854 הגיע לסכום של 672 רובל. חלק מהתקציב כוסה בהכנסות מהמקוה וממקורות אחרים, אולם עיקר הדאגה לכיסוי ההוצאות הוטל על בעלי בתים שבגליל.

בשנת 1855 הגיע התקציב רק ל־495 רובל ואז היו 374 יהודים חייבי מס הקהילה, שמהם שילמו רק 209 בעלי־בתים ויתרם שהחררו, כי נחשבו מעוטי יכולת.

בשנת 1848 נבכרו לקהילה הפרנסים: אייזיק ביאלר, אהרן נונברג, הרשל לונדנר, בנדט פישל ועובדיה שנצר.

בשנת 1856 הגיש לייב פוטוק תלונה למושל ברדום, ששלושת הפרנסים האחרונים מועלים בכספי הקהילה: נערכה חקירה, שהוכיחה שהאשמה זו אין לה יסוד. פוטוק נתבע לדין על רכילות זדונית ואשמת שוא.

משפט אָפייני נערך נגד „חברה קדישא״ בבנדין בשנת 1855/54, והמעשה שהיה כך היה: יהודי מברסלוי, יעקב רייכמן, טבע בנהר באוגוסט 1853. כאשר הובא הבר־מינן לקבורה בבנדין לא טיפלו בו אנשי „חברה קדישא״, בדרשם מחתנו של הנפטר וועגזל 130 טלר. את הכסף קבל הנדל ארליך והמת בא לקבר

ישראל. הענין עורר רוגז בעיר שהגישה תלונה לפני השלטונות, והגבאים נחקרו. הנדל ארליך נתבע להחזיר את הכסף לקופת המלכות, אך סירב. ה„גוברנטור" דרש ממושל המחוז להכניס פלוגה צבאית על חשבונו של הנדל ארליך, עד שיחזיר את דמי־הקבורה. ראש עיריית בנדין שאליו פנה מושל המחוז לא מיהר לבצע את הפקודה, כי חיכה לסיום המשפט שהתנהל בשתי אינסטנציות נגד הנאשם.

ואמנם, ב־28 בינואר 1855 נתקיים המשפט נגד הגבאים מ„חברה קדישא" ששוחררו מכל אשמה, באין הוכחות חותכות. ה„גוברנטור" לא התחשב בפסק־הדין, בתבעו בתוקף שיגור פלוגה צבאית, שתכריח את ארליך להחזיר את הכסף.

בינתיים מת המושל וראש העיריה נאלץ היה מתוך לחץ להכניס חיילים אצל בנו של הנפטר, דוד, שפנה לשלטונות והוכיח, שאביו התפשר עם חתנו של רייכמן הנטבע. כן המציא חשבון, שהוצאות ההלוויה והקבורה עלו כסכום שנגבה על־ידי אביו בסך 130 טלר ולראייה המציא תעודות מתאימות.

בשנת 1856 הודיע ראש העיר לממוניו, שהמנוח הנדל ארליך השתמש בכסף לצרכי המת על־פי הסכמתו של חתנו וועגזל.

כיצד השתלשלו הענינים אחר כך לא ידוע, שעד כאן מדובר בפנקסי בנדין. אחרי פטירתו של הרב לנגפוס לא היה בכוחה של הקהילה להזמין במקומו רב אחר ורצו להסתפק רק בדיין, ר' דוד שלזינגר, ששימש מורה הוראה בבנדין מאז שנת 1849; אולם השלטונות לא נתנו את הסכמתם לכך, בדרשם רב בעל סמכות.

בשנת 1865 הציעה הקהילה בתור רב את ר' מאיר ענגלראד משצ'אקוטשין, שנפטר בפתע. ב־1866 נבחר רב ר' איצ'לה קימלמן מפיוטרקוב. בימיו פעלו בקהילה הפרנסים: אליעזר רינסקי, מרדכי פלסנר, משה הרמן ובריש שטאטלר.

בימים ההם התחילה בנדין להתפתח מהר תודות לתפוקה מוגברת של פחמים ובריול, שסביבתנו נתברכה בהם. האוכלוסיה הכללית מנתה ב־1897 24 אלף נפשות, מזה 11 אלף יהודים.

הרב קימלמן נפטר ב־30 ביוני 1893. אחרי פטירתו נבחר ממלא מקום אריי, מורה־הוראה ר' יהושע'לע טלנר.

ב־2 בספטמבר 1893 נבחר כרב ר' ישכר בריש גרויבארט. הקהילה התחייבה לשלם לו 1500 רובל בכל שנה, פרט ל־800 רובל הוצאות ההעברה משאדלאץ לבנדין, ו־400 רובל להחזקת מורה הוראה בסוסנוביץ, שנחשבה אז ככפר והשתייכה לגליל בנדין.

בדצמבר 1893 עלה ר' ישכר בעריש גרויבארט על כסא הרבנות. בימיו של הרב, שנפטר ב־1913, נמנו עם הקהילה הפרנסים: בעריש שטאטלר, ראובן ליור, יהושע לייב ווייגנגורט, אברהמ'ל טרופויער וישעיה רוטנר.

ב־30 בדצמבר 1913 נערכו בחירות לרב חדש. היו שני מועמדים: ר' יקותיאל זלמן גרויבארט, בנו של הרב הנפטר, והרב בורנשטיין מוישגרוד, שנתמך ע"י חסידי סוכצ'ב. מתוך 1062 איש, שהיו רשאים לבחור, בחרו 707. הרב גרויבארט נבחר ברוב קולות: 478 בעדו ו־229 עבור המועמד השני.

בגלל מחאה שהוגשה לשלטונות בטענה, שהרב החדש הוא רך בשנים בוטלו הבחירות הקודמות ונקבעו בחירות חדשות ל־20 ביוני 1914. גם הפעם קיבל הרב גרויבארט רוב קולות ונבחר כרב וכיהן בתפקיד הזה עד 1920. לאחר מכן נסע לאמריקה ועד היום הוא משמש כרב בעיר ברוקלין (נפטר ב־1942 — המתרגם).

בשנת 1921 נבחר לרב ר' צבי חנוך לווין ז"ל (גיסו של האדמו"ר, רבי אברהם מרדכי אלתר מגור ואביו של ר' איצ'ה מאיר לוין, חבר הכנסת ומנהיג „אגודת ישראל" בישראל), שנפטר ב־1935. מאז נשארה בנדין ללא רב.

ה„אגודה" מינתה כרב את בנו של הרב הנפטר, ר' מנדל, והציונים שוב את הרב גרוסמן מגאיעווע, ככה שבנדין זכתה לשני רבנים, שנמנו ע"י אוהדיהם, אולם לא נבחרו חוקית ע"י הקהילה ולא בבחירות ע"י האוכלוסיה היהודית.

מצב בלתי נורמלי זה הביא תמיד לידי חכוכים ושערוריות בחיי הציבור היהודי בבנדין, שנמשכו עד פרוץ המלחמה, שרק היא שמה קץ ל„מלחמת הרבנים" בת ארבע שנים.

שני הרבנים שפעלו בעיר ניספו עם אנשיהם יחד.

(עברית מ. ה.)

ד"ר שאצקי / בימי מרד הפולנים ב־1831

ב־1914 הכרתי בבנדין, (באמצעותו של העורך שפיגלמן), את הישיש פנחס שווייצר. מפיו שמעתי פרטים אחדים מחייו שעניינם במרד 1831. ביקשתיו לרשמם, והוא מילא מבוקשי. תירגמתי זכרונותיו בשביל ה„יאוראיסקאיא סטאריינה". לעובדות שהוא מוסר יש אישור במקורות ההיסטוריים.

בימי מרד הפולנים בשנת 1831 הייתי בן שש, והמאורעות שאירעו אז בעירנו נחרתו עמוק בזכרוני. משבגרתי שמעתי גם מפי אבי את כל הקורות אותנו בימים ההם. פעם אחת הגיע „נייר" (פקודה) להקים בעיר משמר בטחון ולספח אליו גם יהודים. בהתאם לפקודה הוצב המשמר בשוק העיר.

בבנדין התגוררו בעת ההיא יותר מ־300 משפחות יהודיות. זוכר אני, שנתנו לשומרים דקרי ברזל ובנשק זה עמדו על משמרתם ברחובות העיר, בין השומרים היו זקנים וצעירים, בעלי־בתים ואבינונים. היתה זו תמונה בלתי שכיחה, יהודים אדוקים בקפוטות ארוכות נטשו את מסחרם ואת בתי מדרשיהם והסתובבו בשוקי העיר, לראשם חבשו מצנפת שהתנוססה עליה כתובת: „משמר בטחון".

בין השומרים היהודים (30) הצטיין במיוחד ר' אנשל שהיה תלמיד־חכם גדול ולמדן מובהק, אשתו היתה סוחרת במלח, ועול משפחה גדולה היה מוטל עליה; ר' אנשל רגיל היה לומר, שאינו מכיר צורת מטבע, לקוי הוא בידיעת חכמת החשבון ובור בעניני מסחר. אף־על־פי־כן נאלץ פתאום לנטוש את הגמרא ולהיות שומר בשוקי העיר.

לאחר כמה שבועות שוחררו כל היהודים משירות זה, בעיר רווחו שמועות, שהדבר עלה בכסף רב. אולם יהודי בנדין עדיין שומרים בזכרונם את השומרים, ומשפחות רבות מתפארות בסביבתן שהיו חיילים יהודים.

(ייוואו־בלעטער 1933, כרך ה' עמ' 177/174).

אריה שווייצר / מאבק הפועל היהודי במשטר הצארי

בנדין, כעיר־התעשיה ומסחר, מאוכלסת היתה רובה יהודים, שעסקו במסחר, בתיווך ובמלאכה כגון — חייטות, תפרות, נגרות, צבעות וכו'. רובם נאמני דת ומסורת, חסידים ומתנגדים. החסידים התפללו ב„שטיבלעך" שקרויים היו על שמות הרביים, כמו חסידי גור, קוצק, קרימולוב, רדומסק, סוכצ'ב, ועוד. לקראת החגים היו הם מניחים את בני־משפחותיהם ונוסעים לחצרות הרביים, ליהנות מזיוום, לזכות בברכתם ולבלות במחיצתם. משחזרו לבתיהם היו מספרים נסים ונפלאות על הרבי, ממש ספורי אגדה, ובהשראה זו נתונים היו עד לנסיעה הבאה.

החסידים האמידים היו מעניקים לו, לרבי, פדיון נאה תמורת ברכתו והיו יושבים בראש השולחן, לידו, ואילו „עמך", שמביאים היו לרבי את פדיונם המועט שחסכו מפי בני־ביתם, הצטופפו ליד שולחנו, אך קבלו הכל באהבה, רק כדי לזכות ולהושיט לו יד „לשלום עליכם".

ה„מתנגדים" היו נמנים עם החוגים המשכילים, מגולחי זקן, לבושי בגדים קצרים וכותנות עם צוארון ועניבה ענודה, דוגמת הגויים, רחמנא לצלן. אמנם, גם הם היו שומרי מצוות, אך לא האמינו בפולחן הרביים. הללו התפללו בבית־הכנסת הגדול, או בבית־התפילה הנקרא „דייטשע שול".

בעיני החסידים היה כל ספר חילוני בבחינת „טריפה פסול". גם לימוד התנ"ך לא היה מקובל. ילדיהם היו לומדים ב„חדרים" ובישיבות, בנותיהם היו משועבדות לרצון אבותיהן, וכאשר הגיעו לפרקן השיאון — ולא אחת למורת־רוחן.

מחלוקת תמיד נטושה היתה בין החסידים למתנגדים.

רב העיר, ר' ישעכר בעריש גרויבארט ע"ה, היה יהודי פיקח, נוח לבריות ומהמקורבים לציונים, אם כי לא בגלוי, מחמת אימת החרדים. הוא התיר למטיפים ציוניים לגאום מעל בימת בית־הכנסת שהיה בפקוחו. הקנאים, שעינם צרה היתה בכך, הפריעו לנואמים לשאת דרשותיהם, הטילו לתוכו אבנים, ניפצו שמשות החלונות והדברים הגיעו לידי חילול הקודש.

זכורני, שבא פעם לבנדין המטיף הציוני הנודע הרב יצחק ניסנבוים ז"ל (ניספה בוארשה בשנת 1943). התכוננו החרדים „לקבל פניו" בהשמצות ובגידופים, כרגיל. בהודע הדבר לציונים „המתנגדים" עשו גם הם הכנות משלהם — וידם היתה על העליונה. הרב האורח נאם בבית הכנסת ללא הפרעות (פרטים על־כך במדור „בקורי אישים בבנדין" — המערכת).

בעת ההיא, המאה העשרים, חודרת לעירנו הציונות, כובשת לבבות וראשוני הציונים מתארגנים ופותחים מועדון וספריה. מנהל בית הספר, גולדשמידט, מתבולל, שההתעוררות הלאומית הרגיזתהו, אסר על תלמידיו לבקר במועדון הציוני, ולא — יגורשו מבית־ספרו. אני, תלמידו, לא שמעתי בקולו והייתי מבין מבקרי המועדון, אך המנהל לא העז להרחיקני, בידעו, שבית הספר שלו עתיד להתמוטט בעשותו כך.

מצבם הסוציאלי של היהודים בבנדין היה אז גרוע בהרבה ממצב הפולנים, שהיו אנשי עמל ופרוליטרים מבטן ומלידה, אם־כי גם מצבם היה רחוק מלהניח הדעת. הפועלים הפולנים התגוררו בפרברי העיר, בתנאי שיכון דלים והתקיימו קיום עלוב, כי רוב משכורתם בזבזו בהוללות ובשתית יי"ש, ותמיד ראינום שיכורים ולא דאגו למשפחותיהם. לשם מלחמה בשכרות נוסדה אז אגודה בסיסמת: „הלאה האלכוהול, הלאה העשון!"

גם תנאי העבודה היו אז קשים ביותר, ללא חוקים להגנת חיי הפועל במקרה של תאונה בעבודה. במכרות הפחם, מתחת לפני האדמה, עבדו 9 שעות ביום, ובבית־החרושת — עד 12 שעות. במלחמה להטבת תנאי העבודה פרצה השביתה הראשונה בבית־החרושת ליציקת־ברזל. הדרישה היתה: 8 שעות עבודה ותנאים סוציאליים מינימאליים. כאשר צעדו השובתים בתהלוכה שניפאו בה דגלים אדומים וכרזות והגיעו לשוק החדש, מצאו את הדרך חסומה על־ידי קווקים רוכבים על סוסיהם, כידונים נוצצים בידיהם ורובים לשכמיהם. ניתנה פקודה להתפזר, אך השובתים לא נרתעו. עלה אחד מהם על הבאר, שהיתה מצויה במרכז העיר, חשף את חזהו והכריז: „ירו־נא בי! בין כך לא תוכלו לעצור בעדנו להלחם במעכידים המנצלים והמוצצים את דמנו! פועלים, אנו נמשיך לצעוד ללא חת וחיל"! „הננו צועדים!" — ענו כולם. התהלוכה זזה קדימה, ולא נגעו בה לרעה.

גם הפועל היהודי, שעבד בבתי־המלאכה השונים, היה מנוצל די צרכו. יום עבודה — 16 שעות. היו אף מקרים של התעללות בו. לא יפלא, על כן, שהתחילה תסיסה בקרב הפועלים היהודים שהושפעו מרעיון הסוציאליזם הבא להטיב את מצבם. עלי עוד להזכיר, שברחוב היהודי בבנדין הופיעו אנשי־הפקר (הפקר־יונגען), שפניהם היו לפרנסות ולרווחים קלים, והם הטילו אימה על בני־העיר, סחטו כסף מכל הבא לידם, וביחוד מאנשי־עמל שהגיעו הנה מחוץ למקום לבקש עבודה. כל הסתדרויות הפועלים מאוחדות היו במלחמתן בנגע הזה בחיינו הצבוריים, ונקטו בכל האמצעים לחיסולו ואמנם הצליחו — הושלט סדר וארגון בחוגי העמלים.

זוכר אני, שפעם בחג שמחת־תורה הובל מתחת לאפריון הרב המקומי, הרב גרויבערט ז"ל, מבית הכנסת הביתה בשירה ובריקודים. לתהלוכת החסידים הזאת הצטרפו פועלים יהודים, והתחילו לשיר שירים על חופש ושחרור העובד מכבליו, ובאורח זה נהפכה חגיגת שמחת־תורה והיתה להפגנה סוציאליסטית. פני העיר, שליון את הרב, רצו להזעיק את המשטרה, אך הרב מנע מהם לעשות זאת, כדי למנוע שפיכת דמים, וקרא: „הגבירו קולכם, שירו בקול רם והחרישו קולם של האפיקורסים!..."

מלבד שתי מפלגות סוציאליסטיות לא־יהודיות — „איסקרה" ו„פ. פ. ס.", שהיו קיימות בעיר, נוסדה גם התנועה הסוציאליסטית היהודית „בונד", שחרתה על דגלה את הסיסמה, שאין ישועה לישראל אלא במקום מגוריו, בארץ מוצאו, ויש רק להעביר את ממשלת הזדון מהעולם ואז גאול נגאל, מבלי להזדקק להגר כל שכן לא לארץ־ישראל, שהיתה פסולה בהחלט בעיניה.

אחר הקונגרס הציוני השביעי בשנת 1905, שהביא בעקבותיו פיצול התנועה הציונית ל„טריטוריאליסטים" וארץ־ישראליים — קמו בעירנו שתי מפלגות — ס. ס. (ציונים סוציאליסטיים, שטענו, כי יש לרכוש לעם ישראל שטח ארץ אוטונומי, כדי לסייע שם לנצחונו של הסוציאליזם) ופועלי־ציון. הואיל ושתיהן השתוקקו לכבוש את הפועל היהודי, נלחמו ביניהן בדרכים לא נאותות והוגנות, כל צד לא טמן ידיו בצלחת והדברים אף הגיעו לתגרות ידים.

לקראת חגיגות ה־1 במאי התכוננו פועלי־ציון להשתתף בתהלוכה כללית, אולם אנשי ס. ס. התנגדו להופעת סיסמאות וכרזות ציוניות בתהלוכה. הדבר נמסר להכרעתם של אנשי פ. פ. ס., וראוי לציין, כי סטודנט נוצרי אחד, לוציאן סטאנק, ממשפחה מיוחסת בבנדין, שהיה מראשי דבריה של מפלגת פ. פ. ס. — הכריע לטובת פועלי־ציון, בנמקו, כי כל אומה משועבדת חייבת לחתור לקראת עצמאות ודרור בארץ אבותיה.

אכן, היתה זו הפעם הראשונה, שפועלים יהודים צעדו בתהלוכת

ה־1 במאי ברחובות העיר יד־ביד עם פועלים פולנים, וביד־יהם דגל אדום שחברות פוע״צ רקמוהו, וסיסמאות ציוניות מתנוססות על גבי שלטים גדולים. ההופעה הזאת עשתה רושם כביר, ומפלגת פועלי־ציון הלכה מחיל אל חיל.

הואיל וכל תנועה סוציאליסטית היתה בלתי־ליגאלית נוצרה ממילא מחתרת. מחשש המשטרה התנהלה הפעולה לא במועדונים, כי אם ברחובות העיר, ב״בורסאות״, מקום שם היו מתווכחים ורוכשים אוהדים וחברים. כל מפלגה ו״בורסה״ משלה.

הפעילות להטבת מצב הפועל גוברת כפעם בפעם, לעתים קרובות פורצות שביתות לשם הגדלת השכר וצמצום שעות העבודה. המחתרת הצליחה להגיע אף לקסקטיני הצבא, שהיו נעולים ושמורים בפני זרים ולהפיץ במחנות החיילים עלון מיוחד המכיל חומר הסברה מהפכני שקרא לפרוק את עול המשעבד ולמגר את המשטר. עלילות הגבורה של הפועלים בימים ההם — פרק לעצמו הוא.

אם אמנם שופרו תנאי־העבודה במקצועות החייטות, הנגרות ועוד, הרי בענף התפרות לא עלה הדבר בנקל, שכן לא שעון היה המקצוע הזה מומחיות יתרה, פרט לגזירה, וכל הרוצה עוסק בה. ולפיכך נתרבו בתי־מלאכה כאלה וקשה היה ללכדם ולארגנם. אולם גם כאן סודרו העניינים על הצד הטוב ביותר ושופרו התנאים. ההצלחה והצחון בענף זה הרימו את קרנה של מפלגת פועלי־ציון בעיני הפועלים במקום והעלו חמתם עד להקניט של אנשי „בונד״, שהשתדלו להכשילנו בכל הזדמנות.

פעם הגיע אלינו מטעם ה„טריבונאל״ הריבולוציוני המרכזי שליח שאת שמו לא אזכור אך הוא נתפס על־ידי הז׳נדרם הידוע בעיר, הקלגס י א ק ו ב י ק, שעינה אותו למוות. גוויתו לא נמסרה לחבריו והוא נקבר על־ידי השלטונות במקום בלתי־ידוע. מעשה הזוועה עורר את חמתם של הפועלים, שגמרו אומר לנקום את נקמת דם חברם הקדוש. בית־הדין המהפכני המקומי החליט על הגברת הטרור האדום נגד השלטונות ולהשיב להם כגמולם. ואמנם, פה ושם נמצאו פצועים והרוגים משומרי השלטון, וגם הצורר יאקוביק, בעל השפם העבות, שהיה בּוּר גמור, בריון ושונא־ישראל מובהק, שמעשיו היו מעוררים זוועה בצבור, גם הוא בא על ענשו ונפל חלל בידי נוקמיו.

הדבר כך היה: באחת השבתות, כאשר נהרו היהודים לבתי הכנסיות לתפילה, עבר יאקוביק, הרשע־מרושע, ברחובות העיר, ובהגיעו לשערי הגימנסיה הפולנית ברחוב סלאַבקובסקאַ (לאחרונה — קולונטאַיאַ) הותקף מגג ביתו של חיים דוד רוזנבלום בפצצה שנתפוצצה. פעולתה של הפצצה היתה קולעת ושלמה: אברי גופו של יאקוביק נתרסקו לחלוטין. המתנקש, סטודנט פולני גבה־קומה, הסתלק ונמלט בכיוון הכנסיה, כשהוא מעיר על מלוויו המזויינים של הקרבן בתכסיסי־הטעיה, בצעקו לעבר העוברים: — הזהרו, הסתתרו, יורים!...

מובן, שהוכרז מיד מצב מיוחד בעיר, והקוזקים משתוללים ואצים בדהרה על סוסיהם, בנסותם לגלות את המתנקש הנועז. צבא ומשטרה משוטטים ברחובות העיר ויורים ללא הבחנה. יהודים נסחבו מבתי־כנסיות עטופי־טליתות לחקירה ל„פאוויאַט״, אך שוחררו באין כל הוכחה נגדם. באותה השבת השחורה באוגוסט 1906 נהרגו כמה תושבי העיר. מגבירת־עדות של עוברי־אורח נודע, שמטיל הפצצה היה אדם גבה־קומה, מרכיב משקפיים כחולות ובעל זקן אדום — ותו לא... אמנם, אחרי חפושים מדוקדקים נמצאו המשקפים הכחולים וגם... הזקן האדום, אולם, המתנקש האמיץ הספיק להתחמק. מאמצי הבולשת לגלותו עלו בתוהו, ולא נמצא בוגד, שילשין עליו על אף הפרס הגדול שהובטח. היה זה מבצע, שדרש סודיות גמורה, זריזות, פקחות, דייקנות ופגיעה נכונה, — והוא הצליח למעלה מהמשוער.

הידיעה על הירצחו של ראש הז׳נדרמים בבנדין עשתה לה כנפים חיש מהר בכל המדינה, רישומה היה עז, ובני־העיר נשמו לרווחה ושתו ל„חיים״...

המצב המיוחד נמשך שבוע. אנשים פחדו לצאת מפתח ביתם. ויהודי, שהיה נאלץ לצאת לרחוב לצרכי פרנסתו — המשמרות חיפשו בכליו, ובראותם, שהוא לובש „ציציות״ (טלית־קטן) — שיחררוהו, מתוך הנחה, שאין הוא „אחדותניק״, כלומר סוציאליסט...

אולם הפועלים לא נחו ולא שקטו, והיו מעלים בלא הרף את תביעותיהם ונכונותם להילחם למען הגנת האינטרסים שלהם ולהפלת המשטר. פורצות שביתות ומהומות. בראותם את האש המתלקחת, נוכחו השלטונות שיש לבלום את סערת הרוחות במתן הנחות ולמנוע סיבוך המצב. אז מבטיחה הממשלה קוסטיטוציה ו„דומה״ (בית־נבחרים), והאזרחים ששו ושמחו לקראת ההכרזות האלה, שהיו אמנם נבובות ומילוליות גרידא. הפועלים לא האמינו בהבטחות הממשלה ונמנעו מלהשתתף בבחירות לבית־הנבחרים הרוסי הראשון, ב־1906. מה שאין כן הצבור האזרחי — גם היהודי — שהשתתף בבחירות באמונה, שהפרלמנט הרוסי יכריז על עקרונות החירות והשוויון. נבחרו אמנם שנים־עשר צירים יהודים ל„דומה״ הראשונה, אך כעבור חדשים מספר היא פורזה על־ידי הצאר ניקולאי השני.

גם המפלגות הסוציאליסטיות היהודיות החרימו את הבחירות והפריעו בעדן. זוכר אני, שמפלגת „גרודובה דמוקרטיה״ בבנדין, שמורכבת היתה בעלי־אחוזות ואמידי העיר, כינסה אספה באולם ה„דאַם פולסקי״, שעל ה„גוראַ זמקובאַ״ למען ההשתתפות בבחירות. בפתע נשמע קול התפוצצות וכל הנאספים ברחו כל עוד נפשם בהם. בפעולה הזאת השתתפו גם אנשי פועלי־ציון, ואחד מהם, שהצטיין בה נמצא כעת בישראל.

באותו זמן כונסה אספה חשאית מטעם פועלי־ציון בבית־המדרש של חסידי גור („געוּרער שטיבעל״), שנמצא ברחוב צדדי. בפתח בית־המדרש הופקדה שמירה, כדי להזהיר את המתכנסים במקרה של בוא המשטרה. באמצע נאומו של האורח, שבא במיוחד לאספה הזאת, הוא החבר יעקב קנר (ראה מאמרו בספר הזה — המערכת) נשמוע דפיקות בדלת וקריאות ברוסית: לפתוח! נכבו האורות והדלת נפרצה על־ידי המשטרה בכוח. הנאספים התחילו מתפזרים ברוב בהלה וקפצו דרך חלונות וחומות להציל נפשם.

השוטרים ואנשי הצבא שהקיפו את הסביבה ירו על ימין ועל שמאל, אך הואיל ובחוץ היתה עלטה, חושך גמור, הספיקו משתתפי האסיפה להילחץ מהצרה, בברחם דרך חצרות וסימטאות, לבית הקברות, ומכאן, כאשר נשתתקו היריות, הצליחו להגיע לבתיהם. נודע אחר־כך, שהמעשה הפרובוקאטיבי הזה בוצע על־ידי אנשי מפלגה יריבה, שכל האמצעים היו כשרים בעיניהם במלחמתם הפוליטית.

*

בינתיים התחילו מתגלים בתנועת פועלי־ציון, שהייתי מראשוניה, ניצני החלוציות הקוראת להגשמת הרעיון הציוני. נלאינו מה„געגנע וואַרטס־ארבעט״, מה„דיסקוסיעס״ ומהכרזות, ותבענו מעצמנו מעשים מחייבים, כלומר — לעלות לארץ־ישראל. גם הקול קורא של יוסף ויתקין מא״י המעורר את הנוער בגולה לשוב למכורתנו, מצא אוזן קשבת.

והנה, גם אני ואחדים מחברי החלטנו לעלות, אבל איך לעשות זאת, כאשר אין פרוטה בידינו? טרם הייתי עצמאי ותלוי בחסדי הורי,

שהיו מבכים אותי בלכתי לארץ המדבר, ששורצים בה תנים, נחשים ועקרבים... התנזרתי מכל חיי־תענוגות, כדי לחסוך כל פרוטה, וכאשר גדלו חסכונותי — גברו גם תקוותי.

משתארגנה הקבוצה הראשונה בבנדין לעליה (אליעזר המפל ואחיותיו, מלכה ורחל שרה בלאט, האחים שלמה ודוד שניי־דרמן, חנה שנידרמן־אריאלי, יוסף קלוזשינסקי (אריאלי), משה שטיינפלד־שוהם ובעל הזכרונות האלה) — סירבו חברי לספחני אליהם מתוך חשש, שמא אני, הצעיר בחבורה, לא אחזיק מעמד בארץ בגלל אקלימה ותנאי־החיים הקשים בה.

דבר עלייתי נודע בביתי, וכל בני־משפחתי התחילו משפיעים עלי כל מיני אמתלאות מטילות פחד ומורא. בראותי שחברי עולים והם עומדים בסירובם לצרפני, התחלתי לפעול בעצמי אחוז תשוקה המפעמת את נפשי. ללא ידיעת ההורים השגתי רשיון־מעבר את הגבול, תודות לתיקון קל בתעודת־לידה שלי ולדמי־שוחד, ששילמתי בעין יפה לפקידים שחיכו להזדמנויות כאלה.

השארתי את היקר לי ביותר, את שארי־בשרי, וללא פרידת אבא ואמא עליתי, ובלבי שאיפה אחת: להתחיל חיי מחדש. עברתי את הגבול הגרמני והמשכתי דרכי לוינה. גיסי, שעקב אחרי בחשאי, בהווכחו, שאין לעצרני, שלשל לידי סכום כסף לא מועט. נפרדנו בהתרפקות, ומאז לא ראיתיו עוד ולא את בני־ביתי, שעברה עליהם כוס הכלייה.

בבואי לוינה פניתי להסתדרות הציונית בענין עליתי. הם התיחסו אלי באי־אימון בגלל מראי הצעיר וניסו להוכיח לי, שטרם הגיע זמני לעליה, אך אני בשלי. התקשרתי, איפוא, עם סוכנות נסיעות ונודע לי, כי האניה „מריה טרוזובה" עומדת להפליג בקרוב מנמל טריאסט שבאיטליה, בדרכה לארץ.

הגעתי בשלום לטריאסט, ולתמהוני פגשתי את חברי מבנדין, שנסעו זמן־מה קודם לפני, אולם הפעם קבלוני ולא עזבוני עוד. האניה השמיעה את צפירותיה ועזבה את יבשת אירופה בכיוון לים־התיכון. כעבור כמה ימים הגענו לפורט־סעיד שבמצרים. כאן ירדנו והמשכנו באניה קטנה ליפו. הנסיעה הזאת שנמשכה לילה אחד, היתה הגרועה ביותר בכל טלטולינו בדרכים, כי הים סער וגעש ואנו הושלכנו מקצה לקצה והקאנו לאין סוף.

עם זהרורי השחר התקרבנו לחופי הארץ, והעיר יפו נראתה מרחוק. הלב פעם בקרבנו. האומנם הגענו לארץ שעליה כל־כך חלמנו ולה ערגנו? סירות קטנות שטות לקראתנו, כדי להביאנו לחוף. עובדי הנמל, אנשים נועזים ומנוסים, כולם ערבים, עולים ומטפסים באניה, מי במדרגות שהורדו, ומי בחבלים שנמתחו. בעלותם לאניה מקימים הם שאון והמולה. נתפסנו בכוח והושלכנו עם חפצינו לתוך הסירות, כחפץ שאין צורך בו. היתה בי ההרגשה, שהנה צולל אני לתהומות ים, אך הגעתי בשלום ליבשה. עיני אורו ופני נשתלהבו נוכח מראה ארץ האבות, ארץ מולדתי, משאת־נפשי.

הדבר, שהעליתי בסיפורי מנבכי זכרונותי, נתרחש לפני מחצית מאה שנים. ומאז היתה בנדין, ערישת הולדתי, עיר שעשועי, שאני רגיל לראותה, בחלומות עבר ובזכרונות על ימי ילדותי, על מה שהיה ואיננו.

יעקב לסקר / ששה חלוצים ראשוני העליה השלישית

(זכרונות מלפני 40 שנה)

עד בימים בהם היו הגבולות סגורים מחמת מלחמת העולם הראשונה, נתלקטנו שבעה בחורים מבנדין: איסר בירנ־צווייג־בארי (נפטר בישראל), ישראל אופנהיים (חיפה), קובא ז'מיגרוד (גרמניה), יצחק הנדלסמן־כנעני, סנדר לובלינג, דוד מייטליס (ניספו) ומחבר הרשימה הזאת — והחלטנו לקול קריאה פנימית בלבנו, לפלס לעצמנו דרך לארץ־ישראל שלאורה התחנכנו בהחלוץ.

מובן, שהדבר נעשה בסודיות גמורה, והורינו לא ידעו על־כך, כי התנגדו לעלייתנו שנראתה בעיניהם כהרפתקה בימים טרופים כאלה, בעולם אחוז להבות.

אולם על אף כל ה„קונספירציה" נודע הדבר מיד בעיר — ובמשפחותינו קמה מבוכה. אחת האמהות, הגברת בירנצווייג, רדפה אחרינו והדביקתנו, בהיותנו בלבוב והחזירה את בנה. נשארנו, איפוא, ששה שלא נרתעו והמשכנו.

נסשנו בית אבא־אמא חם וטוב ויצאנו את העיר ברגל ב־30 באוקטובר 1918. בצקלונינו לקחנו עמנו מעט בגדים ומזון, והתחלנו צועדים ברגל בכיוון העיר שצ'קובה, שהיתה הגבול בין אזור הכיבוש האוסטרי בפולין לבין אוסטריה.

תודות להשתדלותו של בן עירנו מאיר קליימן עברנו את הגבול באמצעות מבריחים תמורת מאה קרון. אותו הערב נמצאנו ברכבת המהירה המוליכה ללבוב.

בהגיענו לקראקא נודע לנו, שפרץ מרד נגד האוסטרים ובתחנת הרכבת ראינו לגיונרים פולנים, תלמידים וסטודנטים בלבוש אזרחי, מזויינים, מפרקים מהחיילים האוסטרים את נשקם.

למחרת היום הגענו לפשאמישל, אך כאן נתבשרנו, שהרכבת לא תמשיך לנסוע, כי האוקראינים כבשו את האזור שבין פשאמישל ולבוב.

רוחנו סוערת בנו, אך באין ברירה נתעכבנו בעיר, וטכסנו עצה כיצד לצאת מן המיצר ולפרוץ לעצמנו דרך.

בעיר היתה בהלה גדולה, ללא שלטון מסודר, מחסני המזון של הצבא האוסטרי נשדדו על־ידי ההמון הרעב. מכל הצדדים נשמעו יריות והיתה סכנה להלך ברחובות, שהיו לרוב שוממים.

פנינו למפלגת „צעירי־ציון" במקום וביקשנו לקבל עזרתם, אולם לא נענינו, כי לא היה בידם להושיענו מחמת המצב שנוצר. אז פנינו לרבה של העיר, ר' גדליה שמעלקעס ז"ל. לאחר ששמע על משימתנו קיבל אותנו בחמימות ובהבנה מלאה. היות

האוקראינים בריגול. בחיפוש שנעשה בבגדינו, נמצאה אצל מישהו מאתנו מפת אוקראינה, והיא שהגדילה את החשד. הובלנו למטה הצבא ונחקרנו. למזלנו היו עמנו גם כמה מכתבי־המלצה מאת ד"ר ביקלס הנודע (כעת בישראל), שהיה אז קצין רפואי בצבא האוסטרי, שנועדו לכמה אישים וביניהם גם לד"ר ליאון ריידך המנוח. כאשר נשאלנו לפשר המכתבים הסברנו, שאנו ציונים העולים לארץ־ישראל. שוחררנו ונספחנו לחגיגה היהודית לשם שמירת הסדר ברובע היהודי. ב„מיליציה" היינו כעשרה ימים, ובזכות זו קבלנו היתר־יציאה מהשלטונות האוקראיניים להמשיך דרכנו לאודיסה.

ואכן, אחרי כמה ימים של טלטולים ברגל, בעגלות וברכבת, הגענו לאודיסה. גם כאן שררה מבוכה, כי הגרמנים התכוננו לעזוב את העיר, הואיל וצבא הבולשביקים עלה עליה. פנינו לחברי ההסתדרות הציונית בדבר עזרה, אך הללו לא התלהבו ביותר, כי לא האמינו באפשרות של המשכת הדרך לארץ־ישראל בנסיבות כאלה.

פנינו, איפוא, אישית לאוסישקין, שיסייע לנו בעצה טובה ובהשגת רשיון להפלגה באניה לקונסטנטינופול, אולם גם הוא הסביר לנו, כי נמנע ממנו להושיענו, שאין השעה כשרה לעליה ושידל אותנו לחזור לחלוטין. משנוכח, שאנו עומדים בעקשנות על דעתנו ואיננו זזים מהמקום, שלח לנו אוסישקין אחר כמה ימים סכום כסף להוצאות הדרך בשביל כרטיסי אניה, אך אנו סירבנו הפעם לקבל ממנו את הכסף...

כאשר שוטטנו ברחובות נפגשנו עם כמה ארצישראליים והם צירפונו אליהם והבטיחו, שידאגו גם לנו ובהזדמנות הראשונה נפליג יחד עמם. מה רבה היתה שמחתנו!

כאשר נודע למשורר חיים נחמן ביאליק, שכמה חלוצים מבנדין הידועה לו מתוך שנות השתקעותו בסוסנוביץ, הגיעו לאודיסה, הזמינונו אליו, קיבלנו בחביבות והאיר לנו פנים. הוא תמך ברעיוננו ונטה חסד לנו — ובכך הפיח בנו רוח חיים ועידוד.

ואמנם, הזדיינו בסבלנות וחכינו באורך־רוח. כעבור כמה ימים הודיעונו הארצישראליים, כי קיימת אפשרות להפליג לקונסטנטינופול. הם סידרו בשבילנו את כל התעודות הדרושות ועלינו לאניה „טיגר", שהפליגה לתורכיה.

אחרי ארבעה ימים הגענו לקונסטנטינופול ופנינו, בבואנו לשם, להסתדרות הציונית, מקום שם התלקטו יהודים רבים מארץ־ישראל, ממגורשי ג'מאל פחה.

התעכבנו כאן כעשרה ימים. ההסתדרות הציונית דאגה לעלית כל הארצישראליים לארץ, ואנו בכללם. לא היה גבול לשמחתנו בעלותנו סוף סוף לאניה. הפלגנו באנית־משא, שהתנאים בה היו גרועים ביותר. מנת האוכל, שקבלנו אחת ביום, פת לחם מעופש, גבינה וזיתים שלא יכולנו לעכלם. באניה פרצו מחלות בשל המצב הסניטארי הירוד, וכאשר הגענו ליפו (12.12.1918) אחרי 13 ימי־נסיעה — הובלתי לבית־החולים „הדסה", בתל־אביב, חולה בטיפוס־הבטן, ושכבתי שם למעלה מחודש ימים.

נתקבלנו בארץ־ישראל בחיבה רבה, הכל שמח בנו, סודרו לכבודנו מסבות והתעוונות כתבה, שאנו הששה מבנדין הגנו כסנונית המבשרת עליה גדולה, שהארץ משתוקקת לה כל־כך אחרי ההרס והדלדול, שנגרמו לה בעקבות המלחמה והשלטון התורכי העוין.

נשלחנו על־ידי מפלגת „הפועל הצעיר" לקבוצות דגניה וכנרת.

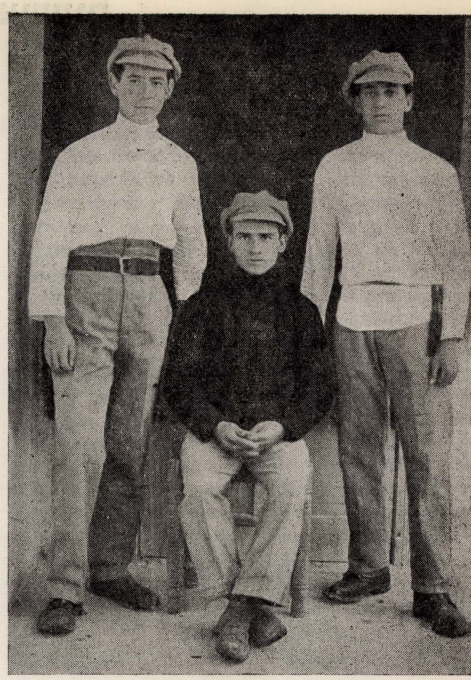

העומדים — חלוצי העליה השלישית: ישראל אופנהיים (חיפה) דוד מייטליס (ניספה בשואה).
פון רעכטס צו לינקס — צוויי חלוצים פון דער דריטער עליה.

והיה זה ביום ששי, הזמין אליו הרב כמה מחשובי העיר שיארחונו אצלם בשבת. דוד מייטליס המנוח ואני התארחנו אצל מר קלגסבלד (כעת בישראל), שבביתו הרגשנו את עצמנו כבבית־אבא ושמחנו ליחסם של בני המשפחה הזאת.

למחרת היום הלכנו לתחנת־הרכבת לנסות את מזלנו, אפשר תמצא אפשרות להיחלץ מן המצב ולהמשיך דרכנו. ואמנם, האיר לנו המזל פנים. בדיוק נעצרה רכבת־משא שהובילה שבויים רוסיים, מלאה עד אפס מקום, אך גגותיה תפוסים היו על־ידי אזרחים.

בתקווה שאולי נצליח להבקיע לעצמנו דרך, קפץ כל אחד מאתנו לקרון שנזדמן לו. האוקראינים ירו על הרכבת במהלכה, ורבים נהרגו בכדורים שפגע בהם עם קפיצה מהגגות, כדי להציל חייהם.

הואיל ואנו, הששה, היינו נפרדים איש מרעהו, לא ידע איש מאתנו על גורל חברו. רק לאחר שהגענו לתחנה האחרונה בעיירה זי'מנה־וודע, בקרבת לבוב נפגשנו שוב כולנו, בריאים ושלמים.

כאן נעצרה הרכבת ואנו המשכנו ברגל ללבוב, שהיתה נטושה בה אז מלחמה בין הפולנים לאוקראינים. נקלענו לשטח האוקראינים — ונאסרנו. היינו אחוזי פחד, פן יחבשונו בבית־הסהר, או יחזירונו לבתינו. הואיל ועל כובעינו (כובעי בית־הספר הפולני שלמדנו בו) היה דבוק סמל ה„נשר", הסמל הפולני, חשדונו

ששה ראשונים

בחוף ים יפו השומם שוב תנועה וחיים: ספינת־קיטור צרפתית עוגנת מעבר לסלעים ודגל כחול־לבן מנפנף על תורנה, ומן הספינה יהודים יורדים, פנים מוכרות, שגורל הזמן טלטל אותם טלטלה ופיזר אותם לכל עבר ופינה. והנה הם נקבצו, באו יחד, שבו כיונים אל ארובותיהם; ובין השבים גם פנים חדשות, צעירים, ילדים כמעט, שחותם ארץ מולדתם הרחוקה עדיין טבוע על פניהם ועל בגדיהם.

מבנדין באו, מפולין המבולבלת כרגע, מתוך התהו ובהו של ערבוב רשויות. הם עלו ומצאו להם את דרכם לארץ־ישראל; דרך החלוץ היתה דרכם. הם היו חברים לאגודת החלוץ, „צעירי־ציון", עבדו שנה אחת בעבודת אדמה, הכשירו את עצמם לעליה. כששמעו, שבארץ ישראל כבר הכל התכונן על מכונו, אמרו בלבם: האם אנחנו ברגע כזה פה, בבנדין, בין שיני הטרף של עם פולין? —הבה ונעלה!

והם עלו. ששה חברים היו. יצאו מבנדין לאוסטריה. עברו גבולין של ארצות מתהפכות ונלחמות, באו לפשמישל, משם רצו ללכת ללבוב ולא מצאו רכבת, הדרך נפסקה. בפשמישל שלטו הפולנים ובלבוב האוקראינים, והם הלכו ברגל ששים קילומטר. ללבוב באו בלילה. חלק מהעיר היה עוד בידי הפולנים ומשמרת של הלגיון הפולני עיכבה אותם. בתחבולות שונות השתחררו, עברו לרחוב אחר והנה משמרת הלגיונות של האוקראינים מעכבת אותם. אוסרים אותם, בודקים בכיסיהם ומוצאים כרטיסי־חבר של „צעירי־ציון". הקצין הממונה על המשמר מכיר על פי „מגן דוד" שעל הכרטיס, כי הם ציונים ונותן להם ללכת.

בלבוב נכנסו לתוך המיליציה העברית, שהיתה שם ועבדו בה עשרה ימים, אחרי־כן קיבלו מהממשלה האוקראינית רשות לנסוע הלאה. עסקני הציונים הביטו עליהם בכל מקום כעל משוגעים, אולם הם המשיכו דרכם בעקשנות רבה. מלבוב והלאה שוב הלכו ברגל, באשר לא היתה רכבת, וכשהגיעו סו"ס לתחנה, היו כל הרכבות עמוסות שבויים רוסיים, ששבו הביתה, ולא היה מקום בשבילם. הם התחכמו ונסעו על גגות הרכבות, אחד אחד נסעו ונפגשו שוב יחד באחת התחנות. כשהגיעו אחרי הרפתקאות רבות לאודיסה, נכנסו לא. (הכוונה לאוסישקין ז"ל — המעתיק), ששמעו על אודותיו, כי הוא נמנה למיניסטר ארצישראלי.

הוא הביט עליהם בעינים תמהות:

„איך באתם הנה? לאן אתם רוצים ללכת? לארץ־ישראל, ההשתגעתם, אין דרך!". הם בקשו ממנו, שישתדל להשיג בשבילם אצל הממשלה האוקראינית רשיון לנסוע לקושטא, אולם הוא לא רצה לשמוע על דבר זה, באמרו, כי אין שום אפשרות לנסוע. אולם הם השיגו את האפשרות הזאת בעצמם, הם השיגו רשיון ונסעו. כשהגיעו לקושטא מצאו כבר שם את האנגלים, וכעבור ימים אחדים ניתנה להם ההזדמנות לנסוע לארץ ישראל בין הגולים.

זהו רק תמצית הסיפור הארוך והמפליא הזה.

(„הארץ והעבודה", ה' בשבט, תרע"ט, 1919)

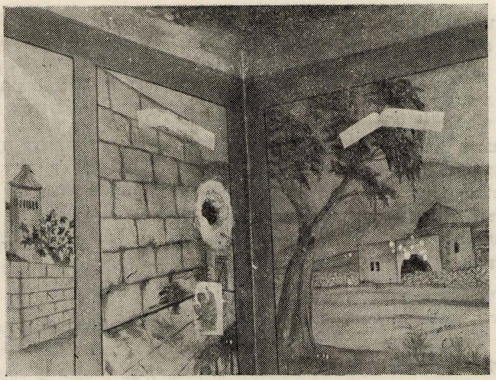

חלק מהכותל הצפוני בבית־הכנסת, מצוייר בידי אפלבוים וציגלר.
א טייל פון דער צפון־וואנט אין שול, געמאלן דורך אפעלבוים און ציגלער.

מ. ש. גשורי (ברוקנר) / על הצדיקים והחסידים

מוקדש לנשמת אבי מורי החסיד
ר' אליעזר ברוקנר ז"ל ממונדז'וב.

נולד במיסלוביץ (שלזיה) השוכנת ליד מונדז'ב שבגז־למביה, בשנת 1897. עוד בילדותו מצטיין בחוש למוסיקה. עם סיום הגימנסיה בברלין הוא ממשיך השתלמותו בקונסרבטוריון למוסיקה, באקדמיה לאמנות בדרזדן ובוינה.

היה פעיל בתנועת „המזרחי" בשלזיה ובגלמביה. בתרפ"א עלה לארץ, ומאז משתתף בעתונים שונים בארץ ובחוץ לארץ על נושא הנגינה והשירה היהודית. גם כאן ממשיך פעילותו הציבורית, וכיהן זמן־מה מזכיר כללי בועד הפועל של הסתדרות „הפועל המזרחי" ועורך העתונות שלה. היה ציר בכמה קונגרסים ציוניים, חבר באסיפת הנבחרים השניה, חבר „אגוד סופרים דתיים", מזכיר המחלקה למסחר ותעשיה של הסוכנות היהודית זעוד.

ביחוד מתמסר הוא לטיפוחה של המוסיקה וחקירתה, אסף (ואוסף) אלפי ניגונים של עדות ישראל שונות, אירגן בירושלים את המקהלה הראשונה לנגינת חסידים ואת התזמורת הראשונה לניגוני־עם. מארגן ומזכיר כבוד של איגוד החזנים וחובבי השירה הדתית בישראל. מרצה ב„קול ישראל" ובציבור על הניגון החסידי. עורך הירחון המוסיקלי „הלל" והירחון „צלילי חסידים".

פירסם ספרים רבים בנושאים כלליים ומוסיקליים: מסלילת הכביש עד בנית בית הפועלים (1926), הסוציולוגיה בישראל (1937), החקלאות במקרא ובתלמוד, שירתו של הרב א. י. הכהן קוק, רננים (1931), מוסיקה ופיוט בספרות הרמב"ם (1933), לחסידים מזמור (1936), צלילי חסידים (1938), ניגוני חגים ומועדים, הנגינה היהודית בספרות, הנגינה בחצרות הצדיקים, הניגון והריקוד בחסידות ועוד ועוד.

סופר פורה ושוקד על עבודתו וזכה בפרסים בעד חיבוריו המאלפים. אוסף תוי הניגונים שאסף, למעלה מעשרה כרכים, הוא האוסף הגדול ביותר בעולם היהודי בנושאו.

מ. ה.

א) החסידות והחסידים

מעין מבוא.

חנכתי וגדלתי על ברכי החסידות, ומשחר ילדותי הסתכלתי מקרוב אל אורח חייה המיוחד שלה בזגלמביה ומחוצה לה, מידותיה ומנהגיה, הלך־רוחה ונטייתה לשמחה וחגיגיות. וכעת, אחרי ככלות הכל, לאחר השואה רואה אני חובה קדושה לעצמי להיות גואל לזכרה הקדוש לבל ייעדר מקומה באנדרטה הרוחנית שאנו מציבים ליהודי בנדין וזגלמביה.

מכל בתי הכנסיות ובתי המדרשות, בתי־התפילה והקלויזים הרבים בבנדין עולה עוד באזנינו נגינתם של שליחי־צבור, חזנים ובעלי־תפילות, שקולם ערב ופרקם נאה ומעורבים הם עם הבריות, והדרת תפילתן של עדות קדושות המצפות לגאולה, קהל איתן באמונתו, מסור לתורה ולקדשי עם ישראל.

מתהומי העינויים של אושוויץ הקרובה, מקום כליונם של יהודי בנדין וזגלמביה בתאי הגאז, עולה אנחתה האחרונה של עדה קדושה, עיר ואם בישראל, היא בנדין, וחודרת לעמקי נשמותינו אנקת גסיסתה של קהלה גדולה שכל ימיה מתגעגעת היתה לימות המשיח, של יהודי תהלים ומשניות שגורל מר איחדם, שקציר מות אכזרי הפילם יחד — שפלי ברך וגאים, חסידים ובעלי־בתים, עניים ועשירים, לומדים ופשוטי־עם, הכל מאוחדים באמונה וברוח והכל שווים באסונם.

לא יוחגו עוד חגים ומסיבות בבתי החצרות של האדמו"ר הבריקובי שפירא ושל האדמו"ר ה„שיניבאי" רוטנברג, ולא יגילו עוד בבתיהם של רבני ודייני דמתא ונכבדי החסידים, ולא יתכנסו עוד בימי פגרא בקלויזים החסידיים. קהלה גדולה היתה למדבר שממה, חלפה ועברה כלא היתה מעולם. כולה עלתה על המוקד בידי עם של חיות טרף, שקעה בתהום עינויים וכליון ללא זכר, ללא קבר נמצא בה.

כל היקר והקדוש חולל ואובד. ורק שרידי הקהלה, שרידי הדור שנשמד, נושאים בקרבם ביגון את זכרם, שומרים על גחלת הזכרון ורושמים שמות וקורות ומקימים מצבות.

חייהם של יהודים שומרי תורה ומצוות נתרכזו בבתי־התפילה, בקלויזים ובבתי־המדרש. היו אלה נקודות־הגיבוש לעדות, לציבורים, לחבורות חסידים. ולכל אחד מבתי־התפילה האלה היו אופי משלו. לא הרי זה כהרי זה. מתפלליו של כל בית־תפילה טבעו חותמם עליו והיו מושפעים ממנו.

הבה ונחשב חשבונם של בתי־תפילה החסידיים של קהילת בנדין. מקובל היה, שמספרם עלה לכמה עשרות. אולם לא נשתמרה רשימה מדוייקת, ונרשום את השמור בזכרוננו.

ב) החסידות בפולין

אחד החזיונות שעוררו ענין עמוק בחיי יהדות פולין וזגלמביה היה, ללא ספק, החסידות, שקיבלה על אדמת פולין נוסח משלה. היא שהביאה ליהודי פולין הנרדפים אור חדש ובטחון, גירשה את העצבות ומילאה לב כל יהודי שמחה, צירפה אותו כחבר לעדת החסידים שבה שאב התעלות רוחנית ומרץ חדש, אהבת ישראל ומעשים טובים. יותר מאשר בכל מקום אחר היתה החסידות בפולין הווי ותרבות — חברה בעלת צורות וגוסחאות משלה. כמאה ועשרים וחמש שנה עמלו החסידים ורבותיהם על קביעת

הצורות הללו, טביעתן ושכלולן, ומלחמה התנהלה בלי הרף על קיומן.

אחת התופעות רבות־העניין בתולדות החסידות היא התפתחותה בתוך תחומה של פולין גופה. קויה הראשונים של החסידות נמתחו באזורים הנוטים מן המרכז לצד דרום־מזרח, בסביבות הערים לובלין, קאלץ, ראדום, ומשם פנו קצת מערבה לסביבות פיוטרקוב, ומשם לעבר צ׳נסטחוב ושלזיה. האם גרם לכך ריבוי הישובים הצפופים־יותר והוותיקים־יותר של יהודים בפולין?

וראוי לציין, שבבנדין אפשר היה למצוא את הקלויזים של הקוים השונים המנוגדים זה לזה, ובהם קלויזים שהיו רחוקים בהשקפותיהם זה מזה כרחוק מזרח ממערב. ובכל זאת נשאה אותם בנדין החסידית יחד, ללא התנצחות אידיאולוגית. כל חסיד הלך בשיטתו, וכל השיטות הטיפו לאהבת הבריות, לאהבת ישראל, ללימוד סגולריה ומסירות נפש על כל יהודי. האהבה היא פרי השמחה ופרי הענווה. מי שאין בו אהבה, משמע שאין בו ענווה ויש בו עצבות.

כל הקלויזים של השושלות השונות בבנדין ייצגו מעין קיבוץ גלויות בזעיר־אנפין, והחסידים ידעו להתמצא בהם ולשמור אמונים לשיטתם ולדרכם. לפני כשבעים שנה נצטמצמה בנדין למספר קטן של רחובות שבמרכזם עמד השוק הישן. ואז לא היו בעיר אלא קלויזים מועטים בלבד כשל חסידי רדומסק, גור, סוכצ׳וב, אלכסנדר. קוצק, ואחר כך — קלויז חנצ׳ין. יתר הקלויזים קמו רק עם גידולה של העיר ואוכלוסיתה היהודית.

ג) החסידות בבנדין

בנדין היתה אחת הקהלות הנאות ביותר בפולין. בכל קלויז חסידי מצויים היו יהודים בעלי הדרת־פנים לעשרות, שאפשר היה לחשבם לעידית החסידות הפולנית.

קהל החסידים בבנדין היה מורכב חצרות רבים ושושלתות החסידיות שהיו בפולין, ובכללם כל הרבנים והדיינים שבמקום. בעיקר התרכזו השטיבלעך ברחובות מאלאָחובסקי, קולונטאיָ, מונדז׳ובסקא והשוק החדש. ארבעה דיינים ישבו בבנדין, וכולם חסידים של שושלתות שונות: הדיין ר׳ יהושע טעלנר היה חסיד סוכצ׳וב, ר׳ דן ליפשיץ שנרצח בידי הנאצים כשהוא עטוף טליתו ותפיליו — חסיד אלכסנדר, ר׳ הניה־דוד פרידברג ור׳ חיים יצחק אייזיק מאנעלא — חסידי סוכצ׳וב.

הרב המקומי ר׳ איצ׳לה קימלמן, שהיה צדיק גדול ונודע וכיהן ברבנות בנדין משנת 1866 עד 1893 שאז נפטר — היה חסיד רדושיץ, אחר פטירת ה״סבא הקדוש״ היה חסיד רדומסק, ועבר אחר כך לגור. חתנו היה הרב ר׳ יצחק־טוביה ממונדזיוב. הרבי מגור לא נמנע מלבקר אצלו במונדז׳יוב בכל בקור מבקוריו בבנדין. הרב שבא אחריו, רבי ישעשכר־בריש גרוברט, מחבר ספרים נודעים, היה חסיד גור. אף בנו ר׳ זלמן, שמילא מקומו אחרי פטירתו, היה חסיד גור, ולאחר שנאלץ לעזוב את הרבנות ולנסוע לאמריקה נתמנה לרב העיר ר׳ הירש־הניך לוין, נכד הצדיק רבי חנוך מאלכסנדר, חתן ה״שפת אמת״ מגור, ואצלו נהג מפעם לפעם לבקר גיסו האדמו״ר מגור.

החסידים התרכזו במחיצה רוחנית שהבדילה ביניהם לבין יתר יהודי בנדין: בבתי־תפילה מיוחדים, הלא הם ה״שטיבלעך״ בנוסח התפילה (נוסח ספרד), באמונה ב״רבי״ ובלבושו הפטריארכלי, והיו ביניהם יחידי סגולה ו״יודעי ח״ן״ שלמדו והגו בתורה בנגלה ובנסתר יומם ולילה, וכמה מהם היו קמים לילה לילה לערוך תיקון חצות, התפלשו בעפר וקוננו על גלות השכינה — על חורבן הבית ועל סוכת דוד הנופלת.

ומאידך, מה רב היה רגש הקיבוציות שרווח בקרב החסידים. נער וזקן דיברו זה לזה בלשון „אתה״, ומה רבה האחוה והרעות בכל הקלויזים. לתופעה טבעית ורגילה נחשב הדבר, לעזור לחסיד יורד או מחוסר־פרנסה באמצעים שונים.

כל עדת החסידים מחוייבת היתה להתפלל ב„שטיבל״, שכן זה סימן ההשתייכות לתנועת החסידות. הכל התפללו בצוותא, הואיל שהיו ביניהם שינויי־נוסח בתפילות לפי הנוהג המקובל בבית־תפילתו של כל „רבי״. אך רבים אהבו להתפלל גם ביחידות לבל יפריעו להם בהתלהבותם ובהתרגשותם בעת תפילתם. והיו שהיו מתרוצצים בזמן התפילה הלוך וחזור, כשהם עושים תנועות ונענועים, כריעות והשתחוויות, בבחינת „כל עצמותי תאמרנה״. ויש שעמדו קפואים, בלי זיע וניע, צמודים ודבוקים למקום ובלהט שפכו את לבם בתפילותיהם.

הקלויזים — מהם ותיקים וישנים, מהם בינונים וגם חדשים. הישנים — עברו עליהם כמה דורות, ואף אירעו בהם כמה זעזועים, מהפכות ופירודים. מבחינה זו לא היה כמעט קלויז יוצא מהכלל. כמעט הכל יכלו להתגאות בבקורי צדיקיהם בצל קורתם.

ד) הקלויזים

קלויזים רבים היו בעיר, ולכל קלויז פנים אחרות, מנהגים מיוחדים, ניגונים משלו, וכל אחד טבע חותמו ופרצופו המיוחד על חסידיו, עד שגם בלי לדעת, קל היה להבחין באיזה קלויז התפלל כל חסיד מהעיר ולאיזה רבי הוא נוסע. היו חסידים, שאהבו ליהנות יותר מעולם־הזה, לאכול ולשתות בנעימים, נאים בתלבושתם ובגדם נקי ללא רבב, כי גם רבם אהב סעודה טובה והקפיד בנקיון בגדיו. והיו שחיו בדחקות ועוני, שהעולם־הזה לא היה להם אלא פרוזדור לחיי עולם־הבא. וכן היה שוני במידת החיבה לגיגות, שנחשב ערך יסוד בחסידות, ובאיכות הניגון ביחס למקוריות ועמידה על הצלילים היהודיים העתיקים, שלא כל שושלת ידעה ואף לא דקדקה ב„ענינים קטנים״ כגון אלה.

הקלויז היה כעין עולם מיוחד לעצמו, מעין בית־משפחה גדול. וכל אלה, שהשתייכו למשפחה זו נשארו בזכרון הדורות הבאים, על כל מעלותיהם וחסרונותיהם, בחיצוניותם ובפנימיותם, כשם שהיו בחייהם. הקלויז נתן לחסיד בטחון שאין הוא גלמוד בעולם, שמובטח לו אחיזה ומשען וחסות בשעת הצורך. הימים שבהם הסתופף החסיד בצל הרבי שלו היו לו ימי התרוממות נפשית. הקלויז החסידי נעשה למוסד דתי וצבורי כאחד. הוא היה קודש לתפלה ולתורה. בקלויז נוצרה האוירה החסידית של בנדין היהודית. לאחר יום־עבודה קשה הלך לו היהודי לקלויז ושם הסיר מלבו דאגותיו, שכח טרדות היום וספג לתוכו את אורות ה„ניצוץ היהודי״ שאין להגדירו. בקלויז ערכו „סעודת מצוה״, שתו ״ל״ש ביום־הזכרון של הרבי הנפטר, חגגו את השמחות הפרטיות של כל יחיד ויחיד, שכאן לא היה יחיד ושמחתו לא היתה שמחת־יחיד. בקלויז ידעו על מצבו של כל אחד ואחד, מי זקוק לעזרה ומי עשוי להגיש עזרה. כאן דנו והתווכחו בענינים העומדים ברומו של עולם, בעסקי הקהלה ובענין בחירת רבנים ובכל שמחשיב איש מישראל ובכל שהוא מבטל. הקלויז שימש מקום־בילוי הטוב ביותר לדור הקשיש והצעיר. מבן, שגם בית־המדרש ובית־הכנסת העניקו רוחניות. בית־המדרש היה בית־ועד לקהל הפשוט. בו

ישבו בחורים ולמדו בניגון הגמרא הידוע ונגינתם משכה לבבות. הרי גם בנגינת הבחורים היתה מעין תחרות של נעימות שונות, לפי הישיבות שבהן למדו.

הקלויז היה הכל ומעל לכל. מלבד היותו בית־ועד לקהל החסידים, התפללו בו, למדו, שוחחו בכל מיני ענינים, היו שואלים עצות וכיו"ב. שם הובעו כל השאלות והמשאלות הנוגעות לחיי העיר והקהלה, וכן בעיות־עולם כלליות. היה קיים פתגם, שבנוגע לכל הפוליטיקה העולמית מחליטים בשטיבל „מאחורי התנור". בימי „יארצייט" היו שותים בקלויז אחרי התפילה י"ש עם פרפראות ועוגות ומאחלים מזל־טוב. בערבי־ימי־השבתות ל„שלש־סעודות" היו יושבים בקלויז על השולחן ואוכלים חלה ודג מלוח, שרים ניגוני זמירות מלאים כיסופים ודביקות. הצללים משטשטשים את התחומים בין אדם לאדם, וכל היושבים איש אחד, לב אחד. עדת יהודים תלשה עצמה מכל העולם, התפשטה מכל דאגות חמריות, נימלטה מביתה הפרטי לקלויז הצבורי, לשולחן הדל, שדמה למזבח קדוש, לשפוך את מצוק לבה בגעגועים לשבת־מלכתא הנעלמת והולכת. אין החסידים חפצים להפרד מיום השבת, גם שמורגש כבר בחוץ חושך ואפלה. העיר כבר שקעה בעניני חול כשהחסידים התכוננו לערוך „הבדלה", ורק אחריה מתכוננים היו לתוספת־שבת, ל„מלוה־מלכה" עם זמירות ושירים וניגונים ישנים וחדשים.

ואין לתאר חיי קלויז בלי הניגון. לב כל יהודי נמשך לעולם הניגון כמו למעין המזקק, המעלה את חיי היום־יום ושבתות וחגים; התפילה, סעודות ושמחות, מלאות זמירות ונגינה. החסידים שרים בניגונים מושכים מלאי־כיסופים ויופי ל„בני היכלא" בקלויזים, לפני יציאת השבת. הניגון אצל החסידים הוא חלק מן החיים. בא חסיד מן הרבי — לא שכח להביא עמו ניגון חדש. ואם בעל־מגן הוא הידוע לעבור לפני העמוד, הכרוך אצל החסידים בזמרה ובנגינה, והיה הניגון החדש עד מהרה ל„שם־דבר" בפי כל חסידי העיר, שרוממוהו ושרוהו בכל הזדמנות.

הדור הקשיש, חסידים ותיקים, מתו, ומקומם תפסו יורשיהם. לא אחת חשבו שהדור החסידי פוחת והולך. אמנם, נשתנו העתים, שבהם חסידים, וגם גבירים בילו יותר מחצי יום בחייהם בקלויז, שעוד בבוקר היו השולחנות מלאים יהודים, בחורים ואברכים, בעלי זקן ופאות ולמדו שעורים. שני דורות פעלו אז בצוותא. הסתלקו הזקנים — באו במקומם צעירים. לא פסו אמונים. גם הנוער החסידי נטה שכמו בעוז לחיי הקלויז. תם הדור — ולא נשלמה החסידות...

אף מחלוקת לא נפקדה בקרב האוכלוסיה, והיא לא פסחה על הקלויזים. דבר זה אירע בשעת בחירת רב או ש"ב. בימים ההם טרם היו אמביציות מפלגתיות כפי שהתפתחו באחרונה, אלא אמביציות של קלויזים. כל קלויז חפץ, כי הרב או השו"ב הנבחר יהיה מאנשי שלומו.

ה) אמונה בצדיקים

גדולה היתה אמונת החסידים ברבם הצדיק. דמות דיוקנו היתה מרחפת תמיד לנגד עיניהם והיו קשורים ודבוקים בו בכל נימי נפשם. על פיו הקדוש היו יוצאים ובאים, נושאים ונותנים, ובתוקף אותם געגועים לרבי ולשולחנו„ לתורתו ולדבריו המאירים — לא נתקררה דעתם עד שקמו ונסעו אליו, להסתופף בצלו, לראותו ולהסתכל בזוהר פניו ולשמוע מידושי תורה ורזי אורייתא עליונים, לשתות בצמא את דבריו וללמוד ממעשיו וממידותיו. ובעת הבקור אצל הרבי כותבים ומגישים לו פתקאות (קוויטלעך) שבהם מציעים ופורשים לפניו את בקשותיהם וצרכיהם, שואלים בעצתו בעניני עסק ומסחר, להסכמתו לשידוכים ועניני משפחה, וגם בדבר תרופות ורפואות למחלות. דעתו של הרבי קודש היתה ומקיימים ומקבלים אותה בשלימות.

ביחוד גוברת היתה השתוקקות הנפשית העזה להיות במחיצתו של הרבי כש„הימים הנוראים" הקדושים ממשמשים ובאים. בימי הדין — עיניהם של החסידים נשואות אליו, כי הוא הוא המעביר את תפלותיהם ומשאלות לבם למרום, והוא הסניגור וה„מליץ יושר" בעדם ובעד כל ישראל.

בהשפעת ההשכלה נסחפו גם מבחורי החסידים, שטרם נתנו גט פטורין לחסידות, והם עוד אחזו באורח החסידי, בלבוש ובשיגרא. עוד הלכו להתפלל בקלויז, ולפעמים נסעו גם לרבי. הם לא יכלו להכריע ולקחת ברכת פרידה מהקלויז החסידי, לאחר שכולם היו מקודם בחורים חסידיים, למדו בעצמם בקלויז, והיו קשורים בו באלף נימים. אך החסידים הבחינו מיד, שאין פני הבחורים עוד כתמול שלשום, סטו ברב או במעט מהדרך הסלולה, והיו מתיחסים אליהם ביחס של בדלנות.

עם תקופת חיבת־ציון נראו בקלויזים הבנדינאים אברכים חסידיים האוספים כספים למען ארץ־ישראל. לא היה זה מן הדברים הקלים. היו קלויזים שדבר זה עורר בהם סערות, חסידים היו שוברים את הקערות, קורעים את הקו"קים, חוטפים את הכספים. אך לא היה מזה מפלט. הפעולה היחידה של חובבי־ציון אז היתה איסוף כספים. אך מאורעות גדולים אירעו בשנת 6—1905 מן „הצפירה", „המליץ" נודע על „מדינת היהודים" של ד"ר הרצל. מלבד זה חדר רעיון חיבת־ציון יותר בערי זגלמביה לאחר האספה הגדולה של חובבי־ציון בקאטוביץ הקרובה שמעבר לגבול שלזיה, שבה השתתפו רבנים הרב שמואל מוהילבר מביאליסטוק, הרב יצחק־יעקב ריינס מלידא ורבנים נודעים אחרים.

בבנדין לא היו מתנגדים לחסידות „לתיאבון" או „להכעיס" מהסוג הידוע במקומות אחרים, כמו למשל, שהיו מעמידים בליל ראשון־של־פסח בחלון ביתם קערה עם „קנייידלך", כהפגנה נגד החסידים שאינם אוכלים פתותים בפסח. ואם היו פה ושם מתנגדים בודדים הם נבלעו ונתבטלו בששים ברוב החסידי שבעיר. בעיקר היו אלה ה„ליטבאקים" מנפות ליטא שהתישבו בבנדין לרגל עסקם עם ארצות חו"ל, ואלה היו מבליטים את התנגדותם לחסידות, בלי להתגרות בחסידים.

ולא מעטים היו בין החסידים, ואף בין חסידי גור. בעלי לב יהודי חם, מלאי צער ואהבה ליהודי, שינקו חיות מידיעה טובה שהגיעה מארץ־ישראל יותר מאשר מהמסחר. בהם נמצאו חסידים שהיו מדברים במרירות נגד אותם הרבנים החסידיים שהיו מתנגדים לארץ־ישראל. לדעתם הרי הרבנים הם הם שהיו צריכים לעמוד בראש, ולהיות יחד עם חסידיהם בין הראשונים לעליה. ובעסק זה נגד האדמו"רים לא הפריע להם, אחרי דברי נאצה למתנגדי לארץ־ישראל למסור דברי תורה, מילתא דרבנן של הצדיק.

ומעשה שהיה בחסיד ותיק אחד, שפסק לנסוע לרבי. על השאלה שנשאל, מדוע אין הוא נוסע עוד לרבי, היה עונה: „לכל רבי מזומן שולחן מתאים לו. לרבי קטן — שולחן קטן יותר, לרבי גדול יותר — שולחן גדול יותר. הרבי שלי גדול כל כך עד ששולחנו מגיע לבנדין, ואני יושב לי תמיד על שולחנו של הרבי שלי, בלי להצטרך לנסוע אליו..."

והנה, נראו ניצני התקופה שבה נחלשה החסידות בהרבה ופסקה להיות כוח מושך עיקרי. בימים עברו, אם אחד מבחורי החסידים לבש „צוארון" נחשב הדבר למאורע כביר, ובעיר התחילו להתלחש עליו, כי הדבר היה נותן טעם לפגם. אך עם ניצני

ההשכלה והתרבות נתרבו הפרצות. עולם התרבות הקרוב מאד מעבר לגבול הגרמני והאוסטרי הגביר את צלילי „קול ענות". בני הנוער התחילו פורצים דרך לעצמם אל העולם ההוא, מי לשם למוד והשתלמות, מי לשם ידיעה ופרנסה, ועל כולם — בולמוס המפלגות ואידיאות הסוציאליזם במלחמתו נגד עריצות ה„צאר" הרוסי ועוזריו עושי רצונו ודברו, שעשה שמות בנפש הנוער ורבים היו חלליו.

אך רבים היו בין החסידים ובחוריהם שטו חלומות־זהב על מדינה יהודית, על עתיד גדול לעמנו. ורבים היו העולים לארץ שפתחו בה קנים חדשים לחסידות. בצער רב יש לציין, כי רבו עוד יותר, שחלמו ולא זכו לראות בהגשמת חלומם, והלכו בדרכם הנצחית האחרונה כששירת „אני מאמין" מתרוננת מתוך גרונותיהם כתפילת־אשכבה עצמית, ווהר האמונה והבטחון בצור ישראל ובעתיד ישראל מרחף לנגד עיניהם.

בתי אדמו"רים גדולים וקטנים

לא היו בבנדין צדיקים מן המפורסמים אשר מעריציהם היו נוהרים אליהם מקהילות אחרות. אמנם בדור האחרון ישבו בה שני רביים, נכדים של צדיקים, אך השפעתם בעיר היתה קטנה. החסידים המקומיים לא היו מרובים, ומן החוץ לא באו אליהם. לא היו להם קלויזים מחוץ לבנדין. מבחינה זו שפרה יותר נחלתה של סוסנובית הקרובה, שבה קבע מושבו האדמו"ר מראדומסק, רבי שלמה־חנוך רבינוביץ הי"ד, וכן נהג בה באדמו"רות הצדיק ר' יהושע מאוסטרובה בן הצדיק רש"ל מלנטשנו, ר' אלתר בידרמן מנכדי רבי משה'לה בידרמן מירושלים, רבי אליעזר פינקלר מקאלק.

לא היתה, איפוא, בבנדין „חצר" חסידית ראויה לשמה. אולם בנדין היתה עיר של חסידים הקשורים בחצרות הרביים הגדולים, בני השושלות ההיסטוריות בעולם החסידות. חסידי בנדין היו נוסעים אל הרביים שלהם לשבת ולמועדים וימים־נוראים והיו מתייחדים עם רבם בתפילה וב„שולחנות" ובמתן פדיונות ובפתקאות.

תחת זה יכלה בנדין להתגאות ב„עילויים" של תורה שהיו מושרשים בצדיקות ובחסידות, כרבי אברהם בורנשטין, הרבי מסוכצ'וב, שהיה יליד בנדין, ר' אריה־צבי פרומר הי"ד מקוזיגלוב והעילוי הרב יוסף אנגל שישב מספר שנים בבנדין עד לגירושו בעקב גזרת הצאר הרוסי.

הבה נתאר כסדרם את האדמו"רים ילידי בנדין שהקימו קינם מחוצה לה, ואת הרביים שקבעו בה מושבם ועסקו בזה כמקצוע.

א. בנדינאי מיסד שושלת סוכצ'וב

בבנדין נולד מייסדה של שושלת סוכצ'וב בשנת תקצ"ט לאביו רבי נחום־זאב בורנשטין, שכיהן אחר כך ברבנות באולקוש ובביאלה־רבתי, ובבנדין הכין עצמו הרך הנולד לתפקידו הנעלה. ויש אומרים שלא נולד בבנדין גופה, כי־אם בכפר סמוך לבנדין, ושהוא נתייתם בילדותו, ור' ליבוש לבקוביץ מזקני חסידי קוצק בבנדין לקחו לביתו ופירנסו כמה שנים ואז למד וספג תורה הרבה, ועוד בהיותו בן שש כבר נודע פעלו מקרוב ומרחוק, ותשובותיו החריפות והשנונות, שכלו החריף ואמרותיו המחוכמות חיבבוהו על סביבתו. היה זה ר' אברהם חתנו ותלמידו של רבי מנדלי הצדיק מקוצק, גאון וחריף, המפורסם בזכות חיבוריו „אבני נזר" ו„אגלי טל" הנחשבים כספרי־יסוד בהלכה.

(מספרים, שעוד בהיותו בן חמש, הביאו אביו להרב מפינצ'וב ר' ישראל רפופורט, שנזדמן לבנדין לחתונה. הרב שוחח עם הילד בן החמש בסוגיות שונות ונתפעל מזכרונו המופלא...).

הביוגראפים שלו עומדים בעיקר על גדלותו והתמדתו בלימוד וגאוניותו בתורה בקוצק, נאשלסק וסוכצ'וב, ופרט למקום לידתו הם כמו מתעלמים מקורות חייו שעברו עליו בבנדין. ורק בספר „אביר הרועים" אנו מוצאים יותר פרטים עליו על זמן ישיבתו בבנדין, ואנו מצווים להדגישם ולא להתעלם מהם.

לידתו של הצדיק נחשבה מאורע חשוב בבנדין היהודית בכלל ואצל חסידי קוצק הבנדינאים בפרט, שחגגוהו לפי דרכם ברינה ובצהלה. בספר הנ"ל מסופר, שחסידי קוצק אשר בבנדין, חברי הרב בעל הברית, שמחו בביתו כל שמונת הימים עד אחר הברית־מילה כאחד החגים ולא פשטו מעליהם בגדי שבת ויו"ט, והרב ערך בשבילם סעודה יום יום ושמחו ברנן וזמרה, ברקודים ומחולות ובהלל ושבח למרום על הטוב ששלח להם ברך הנולד.

סיפר הרב אברהם דוד, שהיה אז אב"ד בבנדין, שעם הבשורה על הולדת אברהם שמחו כל בני העיר, ומי שלא ראה שמחה גדולה זו לא ראה שמחה מימיו.

אמו של הצדיק הקשתה ללדת, בלא הכאבים הכרוכים בלידה, ורבי אחד ששהה אז בבנדין — ויש אומרים שהיה זה רופא מומחה — ציווה לעשן בחדר היולדת במקטרות, כדי שתגיע על־ידי העשן שיכביד על לבה לידי שיעול ובדרך כך לכאבים הנאותים, וכן עשו. באו חסידי קוצק ועישנו במקטרותיהם ומילאו את בית הרב עשן, עד שאי אפשר היה לראות זה את זה. ואמנם פעולה זו הצליחה, והיולדת קבלה את הכאבים הצפויים, והלידה עברה בשלום.

בבנדין ישב אז רב־מטעם מאושר על־ידי השלטונות, ולפי חוק הממשלה צריכים היו כל בני העיר לכבדו בסנדקאות. נצטער בעל הברית על שאיש זה יהיה הסנדק אצלו. אך בהגיע יום המילה באה בפתע פקודה מהממשלה על מינוי הרב־מטעם בעיר אחרת, ושעליו לעזוב מיד את בנדין, עד שלא היה סיפק בידו להיות נוכח בבריתו של הצדיק הרך.

עוד לפני שהתחיל ללמוד חומש לקח אביו לביתו מלמד מצויין, את ר' משה'לי מבנדין, ללמוד עמו, ושבועיים למד אצלו חומש וגמרא ותוספות ורי"ף ור"ן עד מלחמות ה' להרמב"ן...

ר' איצ'ה־בונים מבנדין, חסיד, היה מלמד־דרדקי שלו, והוא סיפר, שהרב מביאלה לקחו למלמד בנו העילוי בהיותו בן שש, שילמד עמו גמרא בפשטות, למען לא יטה עצמו, חלילה, בלימוד הגמרא מדרך הפשט על־ידי גודל חריפותו אז. הוא היה מספר נפלאות על כשרונו ותשוקתו והתמדתו של תלמידו בלמודים עוד בשנות ילדותו, עד כי בהגיעו לגיל עשר כבר זכה לסיים את כל הש"ס הבבלי.

ר' אברהם־ליבוש מבנדין, גיסו של הרב מביאלה ודודו של אברהם העילוי, היה מספר על תפיסתו המהירה בלימוד, כמסופר בספר „אביר הרועים" (פיוטרקוב, תרצ"ה, שחובר בידי צבי יהודה הלוי ממלוק מקאליש). בין מעשי הפלאים על הרבי מובא גם מה שסיפר ר' יעקב גוטמן מבנדין (שם, ח"ב, ס' רפ"ד).

ר' נחום־זאב אביו, בעצמו מגדולי הדור בתורה, היה חסיד נאמן לאדמו"ר מקוצק רבי מנדלי, והוא הביא את בנו המחונן אל רבו שלקחו לחתן לבתו. בן 14 היה בנשואין, ועל שולחן חותנו

הצדיק מקוצק עשה שבע שנים ולמד מפיו תורה וחסידות. הנער העילוי התבגר והיה לנשר גדול. יומם ולילה שקד על התורה ועל העבודה. שמו יצא לשם ולתהלה כגאון ופוסק, ומקרוב ומרחוק פנו אליו בשאלות. שנים מעטות אחר פטירת חותנו נשאר בקוצק, אולם נאלץ לקבל משרת רבנות, תחילה בפאַרצ'ב, אחר כך בקרושנביץ, ומשם עבר לנאַשאַלסק, ולאחרונה לסוחצ'וב.

הגאון מסוכצ'וב היה בעל אופי חזק ועשוי ללא חת, לא נרתע משום איש ולא הרכין ראשו בפני התקיפים וה„קרובים למלכות" בקהילות שכיהן בהן כרב. הוא התערב בכל עניני קהל עדתו, היה דואג למשקלות מדוייקים בחנויות ולשמירה קפדנית על דין־תורה. לא כיבד ולא החניף לתקיף, ותמיד עמד לימין המעונים והנדכאים. אלמנה ויתום היו אצלו המיוחסים הגדולים. אך בדרכו זו קנה לעצמו שונאים מושבעים מבין תקיפי הקהל ואנשים גסי־רוח שהתעשרו ותפסו עמדות של כבוד ושררה והיו קרובים למלכות ועושי דברה. שטמוהו ורדפוהו אנשים שמנע בעדם לחמוס חלש ודל, והם הלשינו והעלילו עליו. כמעט שגורש מקרושנביץ ונאסרה עליו הישיבה בנאַשלאַסק, בית־מדרשו והישיבה המפוארה שניהל נסגרו על־ידי השלטונות. נגישות ורדיפות היו מנת חלקו של אחד הגאונים הגדולים ביותר שקמו ליהדות פולין בדור שלפנינו.

ורק באחרית ימיו קבע מושבו בסוכצ'וב, שבה כיהן ברבנות. ישיבתו התפתחה והתרחבה. בית־מדרשו המה מדורשי תורה ודעת, וסוכצ'וב היתה לסמל של גאונות ולימוד התורה, בה למדו טובי הבחורים והאברכים שבפולין; רבים מרבני פולין הקונגרסאית, דייניה ומוריה קיבלו את תורתם בישיבה זו שהיתה לשם דבר. גדולי תורה ורבנים מובהקים בפולין יצאו מבית מדרשו של הגאון מסוכצ'וב, ובהם ראשי תלמידו בעל ספר „חלקת יואב" מקינצק ובעל ספר „ביכורי אברהם" מוארשה, הגאון מקוטנו ור' ווילוויש מצ'נסטוחוב ועוד.

„תלמיד הסוכצ'ובי" היה למושג שסימל גדלות בתורה, חריפות ועמקות יחד עם ניתוח ישר ושכלי. הללו הצטיינו בהתמדתם ובשגיונותם, נאמנותם וישרם. המורה הגדול טבע חותמו על תלמידיו, חותם האמת וחיפוש האמת ותיעוב השקר וכל סברה והבנה רחוקה מהאמת. שיטת הלימוד בסוכצ'וב נתרחקה מהפלפול המהודר שהיה נהוג בפולין במשך דורות רבים; ומאידך לא הזדהתה עם ההתעמקות המופרזת בסוגיה הלכתית מסויימת, תוך הזנחת הלימוד בסוגיות אחרות. ר' אברהם העדיף את העיון וההתעמקות החריפה רק כדי לברר את ההלכה למעשה. הוא חתר להגיע לאמת שבסברה ולא לחידוד היפה שבבעיה. בכך תרם ר' אברהם במשך דור שלם את חלקו המכריע להאדרת התורה ביהדות פולין המעטירה.

הוא לא רצה לשים עליו אצטלת אדמו„רות וביכר ארבע אמות של הלכה על פני מהגיגות של עדת חסידים, ואחרי פטירת הרבי הזקן מקוצק נוסע היה שבע שנים לגור ולאלכסנדר. ורק בלחץ של מאות חסידים, רבנים וגדולי־התורה נכנע הגאון והסכים להיות לאדמו„ר, והוקמה שושלת חדשה בתנועה החסידית, שושלת רבת־פאר והוד שכונתה במשך הימים „שושלת סוכצ'וב". סביב הצדיק החדש נתרכזו בעיקר רבנים וגדולי־תורה, וגם חסידים פשוטים, בעלי מלאכה ופועלים.

סוכצ'וב יצרה גם שיטה חדשה כמעט בתורת החסידות, שיטה נאמנה לבית מישיסחה—קוצק—גור מצד אחד, ומאידך — בעלת גון משלה בשטחים רבים. ר' אברהם שם את הדגש על לימוד התורה. באמצעות התורה — אמר — אפשר להגיע לידי חסידות. הוא שלל בורות ועם־הארצות, ואת גישתו של חסיד עם־הארץ שראה באדמו„ר איש־מופת שכל עיקרו לא בא אלא להושיעו בעת צרה. בסוכצ'וב לא ראו בעין יפה את לימוד הקבלה כמקצוע. שם שמו את הדגש על עבודת הבורא של החסיד ביחידות, כשהוא מתבודד בלבו עם קונו ויוצרו. הצדיק לימד את חסידיו את תורת החסידות כשהיא מבוססת על ההלכה, על תורה ולימוד התורה. „המדרגות שאפשר להשיג על־ידי לימוד התורה, אי אפשר להשיגן על־ידי שום עבודה אחרת" — היה אומר הסוכצ'ובי.

חסידות סוכצ'וב פשטה ונתרחבה כשיסודותיה נעוצים עמוק בשרשי התורה והיתה בתקופה קצרה לאחד ממרכזי החסידות שבפולין. קיצונים וקנאים היו חסידי סוכצ'וב ביחס לעצמם אולם מעולם לא דחו שום נפש מישראל. הצטיינו בחריפותם ועוז רוחם כלפי עצמם, נמנעו מלהטיל דופי או מומים באחרים.

כארבעים שנה נהג ר' אברהם בחסידי סוכצ'וב כאדמו„ר ונשיאם, ונסתלק בשיבה טובה בשנת תר„ע. את מקומו מילא בנו יחידו ר' שמואל, שהיה ידוע בין חסידי פולין על שם ספריו „שם משמואל". תמיד ישב ליד אביו, למד ונתחנך על ידו. נאמן לתורתו ולשיטתו המשיך בשושלת סוכצ'וב לפי הקוים שהתווה אביו וסבו מקוצק, ונהג בחסידיו במשך ט„ז שנה עד לשנת תרפ„ו. חיבר ספרים מרובים ובעיקר — ספרו רב הכמות והאיכות על התורה, בו העמיק את תורת אביו, ודרש עליה תלי תלים של הלכה בחסידות.

עם חלוף הימים נסתלק לעולמו הדור הראשון מחסידי סוכצ'וב הגדולים והמתח החסידי ירד. הגיעו עתים חדשות. החילוניות פרצה לרחוב היהודי ולא פסחה אף על מבצרי החסידות. ר' שמואל עמד בפרץ, מבליט יותו ויותר את אפיו העשוי ללא חת. איש קדוש וידע לאחד את ההתמדה בלימוד עם ההתמדה בחסידות, ולשיחותיו יצאו מוניטין. אחרי פטירתו, כ„ד בטבת תרפ„ו, הובל למנוחת עולמים ליד קברו של אביו הגדול.

ב. בנדינאי — אדמו„ר בלתי רשמי

(הרב ר' אריה־צבי פרומר הי„ד)

עם ילידי בנדין נמנה גם איש שהיה נערץ בכל רחבי פולין, והכל ראו בו איש אלקים, אם כי לא הכריז על עצמו כאדמו„ר — למרות שחסידי סוכצ'וב הפצירו בו שיסכים להיות אדמור„ם במקום רבו הנערץ וסירב. אף־על־פי־כן ראו בו אדמו„ר כללי ללא כתובת וללא כינוי נוסף, ורבים מאדמו„רי פולין וגדולי התורה שבה העריצוהו וכיבדוהו על שהגיע למה שהגיע בכוח יגיעתו הגדולה ורצונו העז.

הרב ר' אריה־צבי פרומר נולד בתרמ„ד בעיירה צ'אַלאַדז' ליד בנדין, ששכנה בסמוך לגבול הגרמני, מנכדי הרבי ר' בריש מאושפיצין, מתלמידי החוזה מלובלין ושל הרבי ר' משה, גיסם של האחים הקדושים ר' אלימלך מליז'נסק ור' זושיה. נתייתם בילדותו כשהוא בן שלש, מאמו, שהיתה מפורסמת בצדקותה, ורק משום שלא נמצא בעיר הולדתו „חדר" ראוי לשמו, שלחו אביו לקרובי אמו בעיר וולברום הקרובה להתחנך שם. כאן התחיל ללמוד ולצעוד צעדיו הראשונים בלימוד, ועד מהרה נתפרסם בכשרונותיו המצויינים ובזכרונו הנפלא.

בן י„ב עבר ל„ישיבה קטנה" שבאמסטוב הסמוכה לצ'נסטוחוב, שהתה מפורסמת כאחת הישיבות החשובות, וכאן הרבה הנער לייביש־הירש — כפי שכינוהו — לשקוד על התורה, ובהגיעו לגיל מצוות נסע לישיבה המפורסמת אשר בסוכצ'וב, שעמדה תחת

הנהלתו ופיקוחו של מייסדה וראשה ר׳ אברהם בורנשטין (אף הוא יליד בנדין), חתנו של ר׳ מנדלי מקוצק.

בסוכצ׳וב, בין מאות בחורים לומדים, שכולם היו אמנם קשישים ממנו בהרבה, גדל הנער ועלה מעלה מעלה בתורה ובחסידות, וכבר אז נתבלט בכשרונותיו העצומים ובהתמסרותו לתורה וחסידות, והכל ראו בו כלי מחזיק ברכה. בן י״ח נשא את בת דודו ר׳ יהודה שרגא שוי׳צר מעיר מיליווי׳. זמן מועט אחרי נשואיו הוציא לאור את ספרו הראשון „שיח השדה״ שעשה רושם עז בעולם התורני. ספר זה הוא, בעיקרו, ביאור על כמה סוגיות קשות בש״ס ובמיוחד במסכתות שבסדר מועד. הוא חיבר, כנודע, גם חיבורים נוספים שלא זכה להוציאם לאור. בבית חמיו ישב על התורה והעבודה 7—8 שנים, שם לילות כימים, ולא עברה עליו אף חצות לילה אחת בשינה. כפעם בפעם נסע לרבו לסוכצ׳וב, שחיבבו וכיבדו מאד ודיבר עליו גדולות, וברבות הימים נתפרסם כבקי נפלא בכל ספרות הקבלה ותורת הנסתר, ואט אט נתפרסם שמו כעילוי ואברך גאוני.

עם מותו של הרבי מסוכצ׳וב (בשנת תר״ע) נקרא ר׳ אריה־צבי — והוא אז בן 26 — להיות ראש הישיבה בסוכצ׳וב, והוא נענה להזמנה ועבר לסוכצ׳וב יחד עם משפחתו, ושם הוכתר לראש הישיבה המפורסמת, שניהלה בהצלחה רבה עד לחורבנה יחד עם העיר בימי החירום שבמלחמת העולם הראשונה. אז עבר ר׳אריה־צבי לוארשה, שבה סבל קשות, וגם חרפת רעב ממש.

עם סיום המלחמה נקרא לכהן כרב בקוז׳יגלוב במקום דודו הרב יצחק גוטנשטיין, שמת באותו זמן. לאט לאט נהרו אליו כל בחורי החמד שבסביבה, שביקשו להתחבשם מתורתו ולחזות בעבודתו. עבודת ה׳ שהיתה במסירות נפש ממש וללמוד ממנה. משם עקר עם משפחתו ותלמידיו לוזאבי׳ארצ׳א. שם התרחבה הישיבה ונתווספו לו תלמידים הרבה מהעיר גופה. משם עבר עם ישיבתו לסוסנוביץ. עם כל שנוי מקום מושבו נתרחבה ישיבתו ורבו תלמידיו שלמדו בהתמדה גדולה כשרבם מדריכם בלימודם.

בתרצ״ח, שנה אחרי הסתלקותו של מהר״מ שפירא, ראש ישיבת חכמי לובלין המפורסמת, נבחר הקוז׳יגלובי לתפקיד נעלה זה, ובלובלין, בין מאות בחורי חמד תלמידי חכמים וחסידים, מצא כר נרחב לפעולותיו בהצפת תורה וחסידות. אין לשער גודל ההערצה שהעריצוהו תלמידי הישיבה והנהלתה, שראו בו מורם ורבם בכל המובנים.

בהודמנות ראשונה שבאה לידו עשה את דרכו לארץ ישראל שכה השתוקק אליה, ועלה יחד עם רבו האדמו״ר רבי דוד מסוכצ׳וב, לאחר ששהה בארץ שלשה חדשים, חזר לישיבתו ולתלמידיו. בשנת תרצ״ט הוציא לאור את ספרו שו״ת „ארץ צבי״ הנוגע להלכות למעשה באורח חיים שבשולחן ערוך.

היה איש האשכולות. לא היה שטח ביהדות שלא היה לו בו יד ושם. גאון בירי׳עת התורה, בשמירת מצוותיה, בבקיאותו בש״ס ופוסקים וכל אביזריו. התורה כולה היתה פתוחה וחיה לפניו. התעמקותו בשיעוריו וכוח בקיאותו וזכרונו הכביר הביאוהו לא אחת להתפשטות הנפש מהמציאות ולביטול היש שלו. וגם בקבלה היה מפורסם כבקי נפלא, אך נזהר שלא לדבר עם מישהו בענין זה. ואף לא חיבר ספר בנושא זה.

עבודתו בקודש היתה שלהבת יה. כבר בצעירותו רגיל היה להאריך בתפילתו שעות מרובות. ורגיל היה לקום לילה לילה בחצות, לאמור בבכייה כמה מזמורי תהלים, לערוך חצות, ואחרי זה התחיל בלימוד הקבלה עד אור הבוקר, ואז פתח לימודיו עם תלמידיו או לעצמו.

ראויה לציון במיוחד עבודתו בשבת. בקבלת שבת היה כולו חוצה להבות אש, ואחרי סיומה היו מחשבותיו משוטטות בעולמות העליונים וכולו אומר קודש. אחרי התפילה היה לומד את מאמר הזוהר שלפני הקידוש, ורק אז קידש על היין בקול רם.

כחסיד נלהב של האדמו״ר מסוכצ׳וב היה נוסע אליו כפעם בפעם, ובהיותו שם ישב היה תמיד לצד מערב ומתפלל בשקט, כשמורא רבו ומורא שמים נסוכים בפניו. ובישבו לפני רבו לא היה מעיז לטעום דבר עד שרבו לא יצווה עליו. וכך היה נהג עם כל האדמו״רים. בהקדמתו לספרו „ארץ צבי״ הוא כותב: „דברי המתגעגע להיות בטל לעבדי ה׳, ולכל נקודה טובה מישראל אסקופה נדרסת תחת רגלי החכמים הצדיקים״. הוא יזם והמציא לימוד ה„משנה יומית״ לזכך את נשמות ישראל.

עם פרוץ המלחמה, בשלהי תרצ״ט, והחרמת בנין ישיבת חכמי לובלין על־ידי ממשלת פולין ואחר כך על־ידי הנאצים, עבר הרב מקוז׳יגלוב עם אשתו לוארשה, ושם ישב שוב יומם ולילה על התורה ועל העבודה וכתב חידושי תורה רבים. זמן מה עבד בגיטו בפירמה „שולץ״ הגרמנית יחד עם שאר רבני וארשה. עם דכוי מרד הגיטו גורש יחד עם שאר יהודיו מוארשה למאַידאַנעק, ושם נספה עם שאר קדושי ישראל. הי״ד.

ג. רבי יחיאל מאיר שפירא האדמו״ר מבנדין ושלשלת יחוסו

א. רבי חיים מאיר יחיאל ה„שרף״ ממוגלניץ

שלשלת יחוסה של משפחת האדמו״רים הוותיקה שפירא היתה רבת־גוונים. ואלה תולדות: רבי יחיאל מאיר שפירא מבנדין היה בן ר׳ שלום מפשיטיק בן ר׳ יעקב הצדיק מבלנדוב (אחי רבי אלימלך הצדיק מגרודזיסק), בן ר׳ חיים מאיר יחיאל ה„שרף״ ממוגלניץ, בנה של הרבנית פרלה הנודעה בת ר׳ ישראל המגיד מקוזיניץ ואשתו של רבי אבי עזרא זליג שפירא אב״ד גרעניץ. ייחוסו של הרבי מבנדין הגיע עד דוד המלך נעים זמירות ישראל.

שני האחים הצדיקים מבנדין ומפלוצק נקראו על שם סבם הגדול ה„שרף״ ממוגלניץ, שנקרא כך על שם קדושתו הגדולה. ה„שרף״ היה רעו הטוב של ה„חידושי הרי״ם״ מגור מימי הילדות. עוד הרבי אלימלך מליזנסק רמז לאמו פריל, בת המגיד מקוזיניץ, שהיא תביא אור גדול לעולם. ה„שרף״ אחר לידתו גדל על ברכי סבו המגיד מקוזיניץ ששיחק עמו, לימדו וגדלו וגילה לו סודות מן השמים. וכשגדל נתן לו לאשה את בת רבי אלעזר הרב מחמלניק בנו של רבי אלימלך הצדיק מליזנסק.

ה„שרף״ היה מבחירי התלמידים של ה„חוזה״ מלובלין. משנת תקפ״ה כיהן באדמו״ריות. אך היה נוסע בקביעות לסבא מרדושיץ. אחרי פטירתו של האחרון זכה ה„שרף״ ונסעו אליו רוב שמנה וסלתה של חסידי רדושיץ. ה„שרף״ היה צדיק לאלפי חסידים, מגדולי הצדיקים בדורו, אבי שושלתות גרודזיסק, בלנדוב, פיאסצ׳נה ואחרות.

מטבעו היה ה„שרף״ מלא הומור. לא אהב עצבות ופיזור נפש, כרביים רבים אחרים בפולין. אצלו היו חוגגים ימי שבת וחג באכסטזה ושמחה גדולה. בחצרו היו מתאספים מפעם לפעם צדיקי פולין הגדולים: ר׳ אלעזר מקוזניץ, ר׳ עמנואל מפשדבורש, בעל ה„תפארת שלמה״ מרדומסק, ר׳ בריש טורנחיים מוולבורש, ר׳ ישראל יצחק מראדושיץ, ר׳ סיני מראזוס ורבים גדולים אחרים, שהיו ממקוריביו ותלמידיו, וביחוד היו מתענגים ומתבשמים מחג הפורים בשעת הסעודה.

ה„שרף" נפטר בט"ו אייר תר"ט בוארשה ושם הובא למנוחת עולמים. הניח אחריו שני בנים. בנו הבכור ר' יעקב יצחק, הרב מבלגדוב, מילא מקום אביו במוגלניץ (נפטר כ"ד סיון תרמ"ב), והשני ר' אלימלך, שהי רב בגרודזיסק, יסד את בית גרודזיסק בצדיקות שקנתה לה את עולמה בעולם החסידות בעממיותה ובאפיה המיוחד. ר' אלימלך חיבר את הספרים „אמרי אלימלך" ו„דברי אלימלך". נפטר א' ניסן תרנ"ב.

ב. רבי חיים שפירא מפלוצק

אחיו של הרבי מבנדין היה רבי חיים שפירא הי"ד, הצדיק מפלוצק, שנרצח על קדוש השם בידי ממשלת פולין באלול תר"פ.

היה זה בעת ההתקפה הרוסית על פולין, והעיר פלוצק, אחת מנקודות החזית, היתה זמן קצר תחת שלטון הרוסים. לאחר שהצבא הפולני כבשה חזרה, הוצא הרבי שפירא להורג, על סמך עדותם של שני גויים שעסק בריגול לטובת הבולשביקים.

המקרה הנורא הזה הסעיר בשעתו את כל יהדות פולין ויהדות העולם. ימים רבים לאחר כך נעשו נסיונות לחדש את המשפט, ולהוכיח לעולם את צדקת הרבי ונקיון כפיו.

נולד בשנת תרל"ט בעיירה פשיטיק, במקום שאביו היה רב ואדמו"ר. מיד לאחר חתונתו החלו לנהור אליו חסידים רבים, וביתו היה בית ועד לחכמים ואנשי מעשה. היה ידוע במיוחד ברוב צדקתו ופרישותו, מסתפק במועט, ודוחה את כל הצעותיהם של חסידיו שרצו לבנות לו בית פאר ולקיימו ביד רחבה. זהירותו בקיום המצוות לכל פרטיהן ודקדוקיהן — אין לשער. במיוחד היה זהיר בהידור המצה שמורה לפסח, ושבועות רבים לפני כן עסק בהכנות לקראת חג הפסח.

בשנת תר"פ, בעת ההתקפה הרוסית על פולין, כשהעיר פלוצק היתה מוקפת חיילים רוסיים וברחובותיה התנהלו קרבות דמים — עמד הרבי על מרפסת ביתו, מעוטף בטלית ותפילין והתפלל לשלום העיר ותושביה, ודבר זה היה לו לרועץ. לאחר שגורשו הרוסים באו למטה הצבאי הפולני משרת וכובסת והעידו, כי בשעת הקרבות ריגל הרבי לטובת הרוסים, היה עומד על מרפסת ביתו ומגלה בתנועות ידים את סודות העיר. עדותם של ה„נאמנים" הללו הספיקה והרבי הובא מיד לבית הסוהר. הוא לקח עמו חומש ותיק הטלית והתפילין. בשתי היממות ששהה שם לא אכל ולא שתה מאומה, רק עסק בתורה ותפילה. ביום השלישי יצא פסק הדין להוציאו להורג בעוון ריגול.

הרבי קיבל את פסק־הדין בשקט ובשלווה, משל לא היה מכוון אליו. מופשט היה מעניני העולם הזה, והכין עצמו לקראת עולם הנצח. התפלל. על הטלית לבש מעיל עליון. חומשו בידו צעד בשקט נפשי בלוי משמר כבד של חיילים מזויינים למקום ההריגה — ליד ההר שמחוץ לעיר. בדרך רצו אחריו המון גדול שהתקלסו בו וידו בו אבנים. במקום ההריגה ניגש אליו המורה־הוראה של העיר. הרבי הושיט לו את ידו, ואמר, כי הוא נותן עתה בשויון־נפש גמור ומקבל על עצמו בשמחה למות מות קדושים ועל־ידי־כך יציל את יהודי העיר מהסכנה האורבת להם. בקשתו האחרונה היתה, לבל ייערכו הספדים ולבל ילך קהל גדול אחרי ההלווייה. והעיקר, להשתדל ללמד את ילדיו תורה ויראת שמים.

פשט את מעילו, כיסה ראשו בטלית, הפנה אותו לעבר החיילים, ופתח באמירת וידוי: שמע ישראל וה' הוא אלקים, ונשמתו יצאה באחד. הי"ד.

אחד מבניו התיישב אחרי פטירת אביו הטרגית בבנדין, ואחרי השתדלות רבה נתמנה דיין בעיר וישב בה עד חיסול הקהילה.

ג. רבי יחיאלימאיר שפירא מבנדין

הרבי מבנדין היה מצד אמו נכדו של ר' חיים הצדיק מצאנז, בעל „דברי חיים", קשור לקרבת משפחה לכל גדולי הצדיקים בפולין. בפי יהודי בנדין נקרא בשם „בריקעווער רבי" על שום שהיה גר בקרבת ה„בריק" (גשר) שעל נהר פאָמשה העובר בעיר.

השוני בינו לבין חברו ה„שיניווער רבי" היה בזה, שלאחרון היו באים רובי חסידיו מהמוני העם הפשוטים, שבאמונה עיוורת דבקו ברבם לאהבו, ואילו אליו היו באים חסידים יודעי תורה, אברכי בית המדרש ואברכי־משי.

ר' יחאל־מאיר שפירא הגיע לבנדין לאחר גמר מלחמת העולם הראשונה ועסק שם ברבנות עד יומו האחרון (שאין יודעים מתי היה) וחיסול יהודי בנדין בידי הנאצים. ישב בבנדין בבית חומה ליד בית־הכנסת, רחב כתפים, בעל הדרת פנים, פאות ארוכות מסולסלות, נעול נעלים וגרבים לבנות, בלבוש קטיפה, משי ואטלס, וניהל שולחנות כדרך צדיקי קוזניץ ומוגלניץ. ומבקריו — חסידים ואנשי מעשה, סוחרים ואומנים ולמדנים רבים — היו מתחממים לאורו, ויצא לו שם טוב בכל הסביבה כצדיק פיקח הבקי בהויות העולם, אוהב־ישראל מובהק בכל נפשו ומאודו, ותכונותיו אלה משתקפות היו גם בדברי תורתו ושיחותיו, מלבד בהליכות חייו ברוח „ואהבת לרעך כמוך".

היה גדול בתורה ובחכמה, בקי בש"ס ופוסקים, והצטיין בדביקותו ביהדות ובאהבתו לעמו. לא היה קנאי בדעותיו בעניני דת, חביב על המוני העם. רבים התדפקו על דלתות ביתו בבקשת עצה בחיי יום־יום, ואכן עצותיו נודעו להתהלה בין דורשיו. ר' יהודה־ליב ויסבקר, שהיה גר בבית הרבי וישב כעת בתל־אביב מספר, כי לפני שעמד להתגייס לצבא הפולני ביקש את עצת הרבי, ולפי עצתו השיג את מבוקשו ללא כל קושי. חסידיו היו מלאי התלהבות משיחותיו עמם, שגרמו להם הנאה רוחנית מרובה.

לא היו לו סניפים־קלויזים במקומות אחרים מחוץ לבנדין. אבל היו לו חסידים רבים בסביבת העיר, כי היה צדיק מכובד ונערץ בפי הבריות. כארבעים שנה ישב בבנדין.

ביתו היה פתוח לרווחה. כל מי שנכנס היו מקרבים אותו ומכניסים אותו לאוירת הבית, ואין פלא שהבריות אהבוהו אהבה רבה. בשבתות ובחגים היו מתפללים אצל הרבי כששה מניינים, ול„שולחן" הסבו כארבעה מניינים, שולחן שהתנהל ברחבות, „כיד המלך", ושוב תוך דברי־תורה שהשמיע הרבי כפעם בפעם ומדבריו בצבצה חכמתו ותבונתו הרבה. וכל סעודה וסעודה שופעת היתה זמירות וניגונים, ברוח המסורה של המגיד מקוזניץ וה„שרף" ממוגלניץ שהנגינה תפסה אצלם מקום בראש. בין אוכל לאוכל היו שרים נגוני זמירות מלאי כיסופים ודביקות. והיושבים על השולחן נעשו איש אחד, לב אחד.

התלהבותו של הרבי בעת התפילה היתה יוצאת מגדר הרגיל, ובמיוחד בשעת אמירת הלל. תפילת הלל של סוכות יחד עם הנענועים נמשכו אצלו כארבע שעות, תוך כיוונה והתלהבות של התפשטות הגשמיות. עד שחרדת קודש אפפה את המתפללים, ועם זה הרגישו עצמם במעמד עליון וברגש של חווייה עמוקה שאין להביעה במלים. התפילה בבית הרבי היתה לשיחת רבים בכל הסביבה, כי כל מי שהיה מתפלל שם פעם אחת היה נסחף בעוצם אוירת הקדושה.

כאחיו הרבי מפלוצק הי"ד, כן היה הרבי מבנדין זהיר בקיום המצוות לכל פרטיהן במסירות־נפש ממש. כנראה שדבר זה בא להם מורשה מבית המגיד מקוזניץ, מייסד השושלת ואבי הענפים של מוגלניץ, פשיטיק וצאצאיהם, וכמורשת אבות נצרוה הנכדים והנינים כבבת עינם. זהירות זו באה לידי ביטוי במיוחד בהידור

מצה־שמורה לפסח. אפיית המצות נעשתה בבית הרבי, ובנוכחותו. הוא היה המפקד, המשגיח ונותן הוראות, ועוד שבועות מרובים לפני כן כבר עסק בהכנות לקראת חג הפסח.

וגדול היה אצלו יום־הזכרון של אביו הצדיק מפשיטיק שהיה קבור שם. שנה שנה היו בני הצדיק המנוח באים לפשיטיק להשתטח על קבר אביהם, ולעירה היתה הרווחה מרוב החסידים שהגיעו ליום המיועד במוקדם, לבתי אכסניות ומסעדות וכיוצא בזה. מאיר שפירא, בן אחותו של הרבי, היושב כעת בתל־אביב מספר, שעודנו זוכר את פני הרבי מבנדין מבקוריו בפשיטיק, שהיו פנים אציליים, ובבית משפחתו הוא נחשב לדוד הטוב ביותר. עוד בנעוריו התבלט בעדינות נפשו, בתכונותיו הזכות ובמסירותו לכל קדשי האומה.

רעיתו של הרבי היתה בת למשפחת יוחסין של רבנים, מטורבין פלך לובלין. נולדו להם ששה ילדים: דוד, אלימלך, יצחק, נחמה, פרל ועוד בת אחת.

הבן הבכור, דוד, נטה משחרותו לספרות, עבר לוארשה והגיע לעמדת כבוד בספרות הדתית, ורכש לעצמו שם ותהלה בשמו הספרותי „יהודה יפת" שהיה לשם דבר, השתתף בעתון „היינט", בעתונות המזרחי וצעירי המזרחי, כתב ב„הצפירה", „בדרך" ואחרים ועורר תשומת־לב בסגנונו המזהיר, וביחוד הצטיין במסותיו ההיס־טוריות מחיי צדיקים נודעים בחסידות. בעקב פעולתו הספרותית נבע פרץ בקן משפחתו, שראתה בזה כעין סטיה מהדרך הישרה ביהדות. אליבא דאמת היתה אמונת היהדות נר לרגליו ונהג לפיה בכל דבר. באחרונה קידש את שם ישראל יחד עם כל בני עמו בגיטו. שמו ישאר לזכרון עולם בין בני עירו בבנדין וחבריו בוארשה ובין כל אלה שנהנו מכשרונו הספרותי.

חבל, שמבני משפחת הרבי לא נמלט אף אחד, ולא ידועה לנו פרשת הכלאו בגיטו בנדין, עם כל מה שעבר עליו במיוחד עד שנשלח לכבשן־הגאזים באושוויץ. ידוע רק, שאחר שנכלא בגיטו השתדל חסידו ומיטיבו גלייטמן, איש עשיר ועושה חסד לרבים בבנדין, לשחררו, ועשה מאמצים רבים, אך ללא הצלחה.

ואולם יוצאי בנדין היושבים בארץ ובארצות הגולה מעלים לעתים קרובות את זכרו הקדוש, בראש אחינו הנדחים והנענים שמצאו את מותם בידי הנאצים. זכרו ישאר קדוש ונערץ בפי מכיריו, חסידיו ויודעי שמו בארץ ובקרב בני עירו היושבים בארצות הגולה. יהי זכר כולם מבורך ונערץ. הי"ד.

ד. אדמו"ר בנדינאי ובית אבותיו

בבנדין קבעו משכנם שני אדמו"רים מבני שושלתות ידועות בחסידות הפולנית. הם הגיעו לבנדין לאחר חלוף תקופת ה„סער וכבוש" של החסידות בפולין, ואולי משום כך טרם זכו בתי האדמו"רים בבנדין לתיאור בספרות החסידות, בעוד שדמויות צדיקי פולין האירו וזרחו ושמם הגיע למרחקים.

א.

האדמו"ר ר' יצחק מנדל הלוי רוטנברג מבנדין

ישב בבנדין רבי אחד בשם רבי יצחק־מנדל הלוי רוטנברג, בעל שלשלת יוחסין גדולה, מיוצאי חלציהם של ר' מאיר'ל מאפטא ור' אברהם־יהושע השיל מאפטא בעל „אוהב ישראל", הצדיק רבי דוד מלילוב ומחותנו „היהודי הקדוש" מפשיסחה וצדיקים אחרים, בלי שרישומו יהא ניכר בספרות החסידית המגוונת, אולי משום שנכתב הרבה על אבותיו הצדיקים שתפסו מקום חשוב בחסידות פולין, בעוד שגם ה„נכדים" וה„נינים" פעלו הרבה בהפצת החסידות. אי אפשר, איפוא, לכתוב על האדמו"ר שישב בבנדין, בלי לתאר מקודם אף במקצת את יחוסו בדורות קודמים, וביחוד את אביו הצדיק מוולברום, שנחשב אישיות בקרב אדמו"רי פולין.

רבי אלתר מאיר דוד רוטנברג הצדיק מוולברום, היה בנו של הצדיק רבי יצחק־מנדל הגדול בן הצדיק רבי פנחס, בנו של הצדיק רבי מאיר'ל מאפטא בעל „אור לשמים" וממלא מקום רבו בחסידות „החוזה" מלובלין. ר' פנחס בנו ניהל עדתו באפטא ונהרו אליו אלפים מחסידי אביו. בנו ר' יצחק־מנדל נשא לאשה את בת הצדיק רבי משה מלילוב, בנו של ר' דוד הצדיק מלילוב, גולדה־אסתר, שהיתה חשוכת בנים שנים רבות אחרי נשואיה. אכלו מזונות על שולחן אביהם ר' משה מלילוב עד שעזב את פולין ונסע לארץ־ישראל בשנת תר"ט ונפטר בירושלים בי"ג טבת תר"י. לפי עצת אביה הצדיק פנתה לעזרת הצדיק רבי יששכר־בר מראדושיץ, והלה הבטיחה כי תלד בן זכר שיהיה גדול בישראל. ברכתו נתקיימה, ובמלאות הימים נולד לה בנה וקראו לו מאיר דוד, מאיר — על שם סבו הגדול מאפטא, ודוד — על שם סבו רבי דוד מלילוב. אחר כך, לרגל מחלה בשנות נעוריו, הוסיפו על שמו את השם אלתר כסגולה לאריכות ימים, ונקרא בעולם בשם רבי אלתר.

אביו, ר' יצחק־מנדל נשאר עוד כמה שנים אחר נסיעת חותנו ר' משה הצדיק, בלילוב, ובגלל סיבות בלתי־ידועות העביר משכנו משם לוולברום, והיה קדוש ונערץ בעיני האוכלוסיה היהודית שם. אנשי וולברום זוכרים שהיתה לו כרכרה רתומה לארבעה סוסים שבה היה הצדיק מטייל להנאתו כאצילי הפולנים במסעיו. ואף דבר זה עורר יראת־כבוד אליו, כי תוארו היה כפני מלאך. נפטר, בערך, בשנת תרל"ד, בכ"ה (או כ') אדר, ומנוחתו כבוד בבית העלמין בוולברום, ועל קברו עמדה מצבה מפוארה, ורבים היו מתפללים על קברו ביום־זכרון פטירתו.

בנו ר' אלתר נולד בלילוב בשנת תר"ז, בן יחיד להוריו. הוא ירש חסידים מאביו וגם מסבו מלילוב. והיו לו בתי־חסידים (קלויזים) בערים ועיירות: בנדין, סוסנוביץ, טשאֶלאַדז', זאַבירצ'ה, צ'נסטחוב, דומברובה, אֶלקוש, מיאֶחוב, חשניצה, וודיסלב, שצ'יקוצ'ין, ז'רנובצה, סלאבקוב, פילץ, סנדישוב, קאֶלץ, וארשה, לודז' ועוד. ישב בוולברום בבית מורשת אביו הצדיק, ובו בית־מדרש גדול ועזרת־נשים. נשא אשה מבני משפחתו, הרבנית שרה שהיתה מנכדי ר' דוד הצדיק מלילוב. וכן בא בקשרי חיתון עם גדולי הצדיקים בדורו.

גם לאחר, שהוכתר לצדיק לא פסק להיות חסיד של צדיקים אחרים. לא היה רבי בפולין מצדיקי דורו שלא נסע אליהם, ועד ליומו האחרון לא פסק לחפש צדיק כדי לקשור עמו חבלי ידידות. אפשר לומר, שלא הניח צדיק בימיו, שלא הכירו או שלא נסע אליו. דבר זה מנע בעדו מלהרבות מספר חסידיו ומעריציו, כי נסיעה כזאת היתה בימיו קשורה בבזבוז זמן וממון. על הכל העריץ את רבי חיים הצדיק מצאַנז, שהתחיל לנסוע אליו כשהוא בן י"ט, והלה השיב לו אהבה וכיבדו מאד והושיבו לידו בראש השולחן, אף שהיה עוד צעיר לימים. כשנפטר רבו מצאנז היה ר' אלתר בן כ"ט שנים וכבר יצאו לו מוניטין כרבי מפורסם. בהגיעו לצאנז עומד היה לפני הצדיק כתלמיד קטן המשמש את רבו. אחר פטירת רבו מצאנז היה נוסע לרבי אברהם „המגיד מטריסק", למרות המרחק הרב. וכן היה נוסע ל„היהודי הטוב" מניישטאַט, ר' נתן־דוד משידלובצה, לר' יהושע הצדיק מבלזה, ובעזבונו נשארו מכתבים רבים שקבל מהצדיק מצאנז שכיבדו בתארים ושבחים בעלי־ערך.

היה לו קהל גדול של חסידים. בחג השבועות ובראש־השנה נצטופפו בחצרו כ־300 חסידים, מלבד אלה שהיו מרבים לבקר

אצלו גם בימי שבתות או בימות החול, כי היה מפורסם כצדיק וחסיד מופלא. ובילו אצלו בתורה ועבודה, כי היה בר־אוריין ודברי תורתו הוכיחו גם פקחות מרובה. תמיד נמצאו אצלו חסידים מערי־השדה, מהם שהיו שרים נגונים מחצרות שונים. ביחוד רב היה מספרם בימים הנוראים, שאז תפוסים היו כל המקומות בבית המדרש, ורבים היו שעמדו בתפילה בחוץ, על הדשא ובשדה הפתוח שליד הבית.

הרבי היה עובר בימים־הנוראים לפני התיבה רק בתפילת נעילה בלבד. מרעים בתפילתו ומטיל אימה על שומעיו, ואילו בניו היו מתפללים מוספים, פעם ר' יוסף ופעם ר' יצחק־מנדל. פסוקי־דזמרא בימים הנוראים נחשבו לחזקה לר' חיים נוגבֿרג מחסידיו. ברם, הרבי היה מקבל פעמים רבות את פני שבת המלכה. הנעימות האדמו"ריות המסורתיות שהיו שגורות בפיו הוסיפו על הקדושה ויראת הרוממות ששררו בבית. לפעמים היה עובר לפני התיבה במוספים בימים־הנוראים בבית־המדרש העירוני לפי בקשת הגבאים ופרנסי העיר. מנהגו היה לקדש בליל שבת בחורף בשעה 7. בקיץ — בשעה 9. בבוקר החלה התפילה בשעה 9 ונמשכה עד 12—1. בראש־השנה נמשכה התפילה עד 5 בערב, ומיד עם גמר המוסף התפללו מנחה.

שני גבאים היו לו. הגבאי הראשי חיים־מלך ידע גם לשיר ולשמח, ואוצר ניגוניו היה ניכר, וביחוד היה כוחו גדול בליל פורים בבירור הדעת אצל השולחן.

בני וולברום יודעים לספר על רבי אלתר מופתים רבים, כי היה בעל מופת, והאמינו בו גם נוצרים מתושבי העיר. המספרים היושבים בארץ מעידים, שהמופתים הם עובדות שאירעו ושאין לפקפק באמיתותן. והנה מה שנשאר בזכרון בני העיר:

קרה מקרה, שבת הערל השכן לבית הרבי הציקה לילדי החסידים ששיחקו בחצר והצדיק קילל אותה. אחרי חתונתה ילדה ילדים מתים, וככל שהשתדלו קרוביה לפייס את הרבי לא נעתר להם, והעונש נשאר בתקפו.

פעם בערב יום־כפור לפני כל־נדרי הלך הרבי למקוה. נפגש בדרך בנער נוצרי שירק בו. הלה קללו שימשיך לירוק עד שיוציא ביריקה את המרה שלו. והקללה נתקיימה. אף הגויים השכנים האמינו שהנער נענש מחמת קללת הרבי.

והנה אירעה שריפה בעיר, שפרצה לשוק והגיעה עד לרחוב פיליצה, ומחצית העיר היתה למאכולת האש. יצאו הרבי ובניו, הסתכלו בלשונות האש. הוציא הרבי מטפחת מכיסו, נפנף בה הנה והנה לצד הרוח, ומיד פנתה הרוח לצד אחר. השריפה פסקה במרחק בתים אחדים לפני בית מושב הרבי.

בליל שביעי של פסח, שאז עברו בני ישראל את ים סוף, היו החסידים מוריקים מים מהבאר שבחצר הרבי, והחסידים רקדו סביב למים, והשמחה גדולה מאד, משל בעצמם עוברים בחרבה.

רבי אלתר נפטר אחרי מחלה ממושכה בשנת תרע"ח זקן ושבע ימים, ומנוחתו כבוד באוהל אביו בוולברום. על כסאו ישב בנו השני רבי יוסף נתן, שהיה, מתמיד גדול בתורה. בנו הבכור רבי שלום (אברהם שלום פנחס) כיהן באדמו"רות תחילה בזאביֿאַרצ"ה, ומשם עבר לצ'נסטחוב, ואחריו המשיך בנו רבי יעקב־יצחק אלחנן בצ'נסטחוב, שהתפרסם בהתמדתו הגדולה, וממש „לא פסיק פומיה מגירסא". והצעיר בבני רבי אלתר, רבי יצחק־מנדל, תקע אהלו בבנדין. כך חילקו הבנים ביניהם את מקומות כהונתם מיד אחר פטירת אביהם הצדיק מוולברום.

חמש בנותיו לוקחו אחר כבוד לבתי צדיקים ותיקים. הבת דבורה נישאה לר' שלום רוקח ממשפחת הצדיקים בבאַלז, שכיהן כרבי בוולברום, ובתקופת הגיטו ברח לצוזמיר ושם נרצח יחד עם כל יהודי העיר. אחד מבניו, משה רוקח, נמלט והגיע לארץ, ויושב בהרצליה. בת שניה נישאה לר' אהרן הלברשטאם אב"ד בבילין—ביאלה בגליציה, שהיה רב גדול וחריף בכל מקצועות התורה, מבני בניו של רבי חיים הצדיק מצאנז. אחד מבניו נמלט מגיא־ההריגה והגיע לניו־יורק, ושם הוציא בדפוס כמה ספרים של אביו. בת שלישית נישאה לרבי בנימין גוטשאל מראדושיץ, בן רבי אשר אנשיל גוטשאל מלודז', חתן רבי הלל מראדושיץ, נכדו של ה„סבא הקדוש" משם. הוא ישב ימים ולילות והגה בתורה, הקים בנין בראדושיץ ובו בית־מדרש גדול, וחסידים רבים הסתופפו בצלו. כשאר צדיקי ראדושיץ הרבה בסיגופים ובצומות, בהיותו עטוף כל היום בטליתו ובתפיליו, ורק למעריב פשטם וטעם מעט אוכל, כדי להמשיך בצום ביום המחרת. היה מנגן נפלא ובעל־תפילה מקובל. בעיקר היתה מפורסמת הדלקת נר־חנוכה שארכה אצלו כמה שעות. הרבה לבקר בעיירות שבהן ישבו חסידיו. נרצח בשואה. בת רביעית נישאה לרבי אריה הורביץ רב ואב"ד בבלאַזוב בגליציה, מנכדי רבי נפתלי הצדיק מרופשיץ. בת חמישית נישאה לרבי יצחק גליקמן (שם משפחתו היה רובין, בן אחר בן לרבי ישעיה רובין אב"ד רופשיץ, ממלא מקום חותנו רבי נפתלי הצדיק הנודע מרופשיץ), עילוי מופלא שבעודו בן י"ד היה שגור כל הש"ס בפיו ובשעתו הרעיש את העולם בחריפותו, חכמתו וצדקתו, ובשנת תרנ"ט נתמנה לרב בסוסנוביץ. נפטר בסוסנוביץ בשנת תר"צ, ובמקומו בא רבי יהושע בנו שהמשיך כהונתו עד ז' אלול תש"ג ואז גורש יחד עם בני־ביתו וחותנו הצדיק רבי יהושע־השיל הורביץ מחנטשין—אלקוש, שהיה זקן צדיקי פולין — לאושוויץ, ונשארו בחיים שני בנים היושבים בניו־יורק.

ב.

הצעיר בבני רבי אלתר הצדיק מוולברום, רבי יצחק־מנדל, קבע מושבו בבנדין שנתיים לפני פטירת אביו, ברחוב מַאַלאַכובסקַא, בבית ר' אהרן מנדל שוסטר, וניהל בית־מדרש משלו. היה זה בית מדרש מרווח. מדוע קראי אותו „שיניווער רבי"? על שום שהיה יושב ליד ה„שינעס", פסי־רכבת באידיש. לא היה לו שום קשר משפחתי עם שושלת שיניבה הגליציאית ממשפחת הלברשטאם, מלבד בדרך חיתון.

נשא לאשה את בת הצדיק רבי נפתלי רוקח (בן אחר בן של הצדיק רבי שלום מבאַלז) וביתו בבנדין היה פתוח לרווחה לכל דורש ומבקש. נהג במידת סבו מליולוב באהבתו את הבריות שלא כמצוי. חסידותו תקעה יסודותיה באמונה הפשוטה והאדוקה.

נטל לעצמו אחד מסניפי חסידי אביו, בבנדין, שעד אז היה בבחינת „קלויז", ופיתחו למדרגת צדיקות מיוחדת. בלי שהיו לו קלויזים של חסידים במקומות אחרים. רוב החסידים שבאו אליו היו מהמוני־העם הפשוטים, שדבקו ברבם לאהבו באמונה עיוורת, ורבי יצחק־מנדל היה מחנכם במידות טובות ומדריכם כי ישימו מבטחם בבורא יתברך. חסידיו שיתפו את רבם בכל המוצא אותם. כפעם בפעם היו באים אליו לחלק עמו את הטוב ששפר עליהם. וגם במקרים של תקלות ומצבים רעים היו באים אליו, ומיד נסו יגון ואנחה והם היו עולים בשלב העליה הרוחנית.

רבי יצחק־מנדל היה בעל קומה תמירה, זקן שחור לבנבן, הדור בלבושו, יפה־תואר, דמותו הנאצלה עשתה רושם בל יימחה. אמנם הערינו אותו פחות מהרבי שפירא שישב בבנדין, כי כחו

בתורה לא היה גדול. בעצמו היה עובר לפני התיבה בימי חול ושבת. קולו היה חזק ונעים ובעל טעם בתפילה, ועוד בבית אביו הצדיק מוולברום היה עוזר גם בימים הנוראים במוספים או בשחרית. לשלש־עשרה מדות היה מופיע במכנסים לבנות. בימים הנוראים היה מתפלל כל־נדרי, מוספים ונעילה. נעימתו היתה רגשית, בכיינית ולבבית. את פרקי תהלים היה קורא בנעימת השתפכות זכה של תחינה ובקשה. ואף בימי חג ושמחה לא שינה מאוירת העצב והבכי.

לימי שבת וחגים היו באים אליו חסידים רבים מסוסנוביץ, דומברובה וסביבה. היו לו גם חסידים עשירים, שעשו הרבה להחזקת הבית. בני תורה לא באו אליו, למרות שהיה אומר תורה על שולחנו. ביחוד היו מבקרים אצלו חסידים רבים בחגים ובימים־הנוראים.

נפטר במיתת נשיקה בום ה', כ' בשבט תרצ"ט, כמחצית שנה לפני השואה, כשהוא מגשם באהבה לכמה מחסידיו, שעמדו בעת יציאת נשמתו הטהורה. הלווייתו נערכה ביום א' בשבוע שלאחר פטירתו, ומספר מלוויו בעשרים אלף.

בנו, הרב משה יחזקאל, התיישב אחרי המלחמה הראשונה בברלין, כיהן כאדמו"ר, אחרי שסידר בית־מדרש וקיבל את הדורשים לעצתו. מברלין עבר לוינה האוסטרית, ומשם עבר לריגה, לטביה, ושם נרצח על קדוש השם יחד עם אחיו בני ישראל.

יתר בניו וחתניו היו: הרב אלימלך שישב בלונצ'יץ הסמוכה ללודז'. הצעיר בבניו שמילא את מקומו בבנדין היה הרב רבי מאיר, שמספר חדשים לפני פרוץ המלחמה האחרונה נשא לאשה את בת הרבי מקלישין, אך בימי המלחמה חזר לבנדין, ומכאן גורש עם יתר יהודי העיר לאושוויץ.

רבקה הרבנית מפשיסחה

בת בנדין — אדמו"רית מפורסמת

ערה בת בנדין, היא רבקה בת ר' משה אוהרורגר מבנדין, זכתה להנשא לרבי שמחה־בונם מפשיסחה (תקכ"ז—תרפ"ז) מגדולי הצדיקים בפולין ולהקרא בשם „הרבנית מפשיסחה". המונים זרמו לפשיסחה ומצאו מרגוע לנפשם. מאות אברכים עזבו בתיהם והתישבו בה לחדשים רבים, כדי לשאוב ממעין הקדושה ולמצוא את הדרך האמיתית להשתלמות בתורה ובחסידות.

רבקה הבנדינאית היתה ידועה בצדקתה ומדותיה הטובות. אשת חיל ועומדת לימין בעלה כל הימים. רבי שמחה־בונם היה סמוך שנים אחדות על שולחן חותנו בבנדין, ויכול היה להתמסר ללמוד התלמוד בלי דאגות. באותו פרק חלה גם התקרבותו לתנועת החסידות, אף־על־פי שאביו, ר' צבי המגיד, היה מתנגד חריף. רבי בונם התחיל להתנהג כדרך החסידים, להתפלל בהתלהבות ולהשתקע בהשתלמות מוסרית ולנסוע לגדולי הצדיקים בפולין בזמנו.

רבי שמחה־בונם נולד בשנת תקכ"ז (ויש אומרים בתקכ"ה) בוודיסלב לאמו שרה. עוד בהיותו בן עשר למד בחדר בעירו, אחת הקהילות העתיקות ביותר בפולין שכיהנו בה רבנים גדולי תורה. הצטיין עוד בימי ילדותו בתלמוד, הושפע מהאוירה של תורה שבמקום הולדתו, וביחוד מאביו המגיד, שסיפר לו על היהודים ומנהגיהם בשאר מדינות אירופה ועורר בו את התשוקה לנסוע למרחקים כדי להשתלם בתורה. אביו שלחו ללמוד למדינות הונגריה ומוריביה, שהרבנים במחוזות אלו היו מידידיו. למד בישיבת מטסדורף שנים אחדות. בהיותו בהונגריה למד גם בניקולשבורג שפות ופילוסופיה של ימי הבינים.

היה מסתתר מעיני הבריות, ולא רצה שיצא לו פרסום מידיעותיו בתורה. בא לידי גלוי בעברו פעם, במסעיו או ברגל, בעירה לינסק בגליציה, שם ישב אז רב, צדיק גדול, רבי מנדל רובין, אבי הצדיק מרופשיץ רבי נפתלי צבי הורביץ. כבחור־ישיבה הלך שמחה־בונם לבקר אצל רב העיר ועמד על טיבו של הבחור.

אחרי שחזר שמחה־בונם לביתו מהישיבה רצה אביו להשיאו אשה. אך לא נזדמן לו שידוך מתאים והגון כחפצו. פעם, כשהיה המגיד רבי צבי בעיר בנדין, בדרך מסעו כדרכו, התאכסן בבית הגביר הנודע ר' משה אוהרורגר. בשיחה שהתפתחה ביניהם התאונן האכסנאי בפני המגיד על שלא נזדמן לו שידוך הגון לבתו רבקה, המצטיינת בכמה סגולות, יפהפיה, חכמה, טובה וחסידה. ענה המגיד ואמר: — קרא־נא לנערה רבקה וראאנה. דומני, שיש לי בשבילה שידוך הגון עם בחור שאף הוא מצטיין בחסיד וטוב לבב ותלמיד־חכם. ומלבד זה הוא בן שלשלת היוחסין, חוטר מגזע הב"ח. אחרי שראה המגיד את הנערה שמצאה חן בעיניו, אמר לר' משה אוהרורגר: „תחת להיות שדכן שלך, מוטב שנתקשר שנינו בברית החיתון, אם תסכים שבני בונם יארוש לו את בתך רבקה". וכך סודרו הארוסין. ומיד אחרי זה ערכו ברנה וצהלה את החתונה. רבי בונם נשאר בבנדין והיה סמוך על שולחן חותנו.

לא יצאו ימים רבים ורבי שמחה־בונם נכנס לעולם המעשה. סמיכתו על שולחן חותנו בבנדין פסקה, והוא נאלץ לחפש לעצמו מקור לפרנסה, וכאן עמדה לו חסידותו למגן. תמר ברגסון, אשתו של ברק' ברגסון, בנו של רבי שמואל זביטקובר, היתה נודעת במעשי צדקתה הרבים ועזרתה לדלת העם. תנועת החסידות הצליחה לקרב אליה את הזוג העשיר הזה. תמר ברגסון תמכה בחצרות הצדיקים ובחסידים שונים ומנתה אותם לפקידים בבתי מסחרה. עם פקידי בית מסחרה נמנו ר' שמחה בונם מפשיסחה ורבי יצחק מוורקה. ר' שמחה בונם היה ממונה על מסחר היערות של ברגסון. הוא היה מובל ברפסודות את תוצרת העצים לנמל דנציג. לרגל מסחר זה היה גם נוסע מזמן לזמן לאשכנז — לירידי הגדול בליפציג. — יחסיו המסחריים דרשו ממנו ידיעת שפות אירופה והוא למד לדבר פולנית, גרמנית ורוסית. כן לבש בגדים אירופאים, שלא הסיר אותם גם בחזרו לפולין ובהכנסו לחצרות הצדיקים.

אחרי זמן חדל להיות פקיד בבית ברגסון, ובחפצו להתפרנס ממקצוע מכובד ומועיל השתלם ברוקחות, שלא היתה אז נפוצה בין היהודים, וביחוד בין החרדים. הוא נסע ללובוב, עמד בבחינה ב„ועד לעניני הרופאים" וקבל תואר „רוקח מוסמך". את בית המרקחת פתח בעיר פשיסחה, מחוז רדום. מבית המרקחת התפרנס רבי שמחה בונם בכבוד והיה ידוע לאצילים הפולנים ולרופאי הסביבה. בזמן מלחמות נפוליאון היה מספק רפואות לחיל הצרפתים. למרות עסקיו ובית המרקחת לא חדל כל הזמן גם מלעסוק בחסידות, והתקרב — מלבד נסיעותיו לקוניץ ואפטא — גם לרבי דוד מלילוב, והלה נסע עמו ל„חוזה" מלומלין שקרבהו מאד.

הניח בן יחיד, צדיק נודע, רבי אברהם משה, שמילא מקומו בפשיסחה.

לפני פטירתו בכתה אשתו. אמר לה: למה את בוכה? הרי כל ימי חיי למדתי איך למות. עכשיו כשהגיעה שעתי למות, האם כשרה השעה לבכייה?

קלויזים בבנדין

1) קלויזים של חסידי גור

מרחק רב היה בין בנדין לבין בירת שושלת גור, ואף־על־פי־כן לא מנע הדבר להרחיב את חוג חסידי גור בבנדין, שמנה שלשה קלויזים, וכל קלויז שימש כעין מעוז לחסידי גור.

גור של מטה היתה עיירה שקטה ששכנה במרחק של כשעתיים נסיעה ברכבת הזעירה מוארשה הבירה. שושלת החסידות שבה התחילה עם הרבי הגורי הזקן רבי יצחק־מאיר אלטר בעל „חידושי הרי״מ״, שהתחיל לנהוג בצדיקות גור אחרי קוצק. הרי״מ היה אומר: „ר׳ בונם מפשיסחה הנהיג את העולם באהבה, הרבי מקוצק נהגם ביראה, ואני מנהיגם בתורה״. חברו־תלמידו ר׳ חנוך לוין מאלכסנדר ניסח: „פשיסחה היתה מידת אהבה, קוצק — מידת יראה, גור — מידת תפארת, הכוללת את שניהם״.

מלבד תורה והתלהבות היתה באישיותו של הרי״מ מידה רבה של ידיעת הבריות וידיעת קירובם. הוא החשיב את מנהיגותו בחסידות והיה נערץ על כל חבריו צדיקי החסידות. בשנת תרכ״ו נפטר הרי״מ והניח אחריו כשלשים אלף חסידים. מילא מקומו נכדו הצעיר ר׳ אריה־לייב מגור, והוא נפטר בשנת תרס״ה והניח אחריו ספר „שפת אמת״, שנחשב עם טובי הספרים בספרות החסידות בדורות האחרונים. בנו ר׳ אברהם־מרדכי מגור היה הרבי האחרון שם, שעלה לארץ־ישראל בימי השואה בפולין אחרי כמה בקורים בה והתיישב בירושלים, שבה נפטר.

גור גדלה על שני עמודי־התיכון של חסידות פולין: פשיסחה וקוצק, ובמשך הזמן יצרה לעצמה דרך משלה, שהתאימה יותר לצרכי הזמן החדש. בגור קיבלה החסידות, במובן ידוע, צורה דמוקרטית ואופי המוני. בגור היתה הדלת פתוחה לכל דורש. הרבי בא במגע עם אלפי חסידים בכל קצות הארץ. ברם גור לא הביאה עמה שום חידוש בהשקפת העולם החסידית. היא נטתה לסינתיזה, ולכן הדגש היה בתורה, קיום מצוות ומעשים טובים. היא הלכה בראש החסידות בפולין במנין חסידיה ובאופי החברתי הרחב שלה, שהיה בו מקום לכל מי שקיבל עליו את עול מרותה. חוש־המציאות של גור נתן בידה את הכוח להשתמש ב„אגודה״, שתולדותיה בפולין בשנותיה הראשונות היו תולדות המלחמה על העליונות בקרב החסידים ולהפכה גורם חשוב בחיי־החברה שעיקרו היה מבוסס על תמיכה בממשלת פולין.

בבנדין התבצרו חסידי גור תודות ל„אגודה״ והתבצרותה בחיי הקהלה בעיר. חתנו של ה„שפת אמת״ מגור, הוא הרב הירש־הניך לוין — נכדו של רבי חנוך הצדיק מאלכסנדר, נתמנה רב בבנדין, והחסידים סיפרו כאילו נזרקה נבואה מפיו של הרבי מגור על רבנותו זו של גיסו. מאז היה הרבי מגור מבקר כפעם בפעם בבנדין והתאכסן אצל גיסו הרב, או אצל ר׳ מנדיל שפירא ברחוב פוטוצקי, וכה נתחזקה יותר ויותר השפעת חסידיו בבנדין. המלחמה הגדולה על קבלת רב בעיר לא היתה קלה ביותר, והיא נמשכה שנים רבות. היתה זו אחת המטרות העיקריות של חסידי גור בכל מקום, ואף בבנדין: לכבוש את כל מוסדות הקהלה ולשלוט על העיר ביד רמה.

שלשה קלויזים היו לבית גור בבנדין: א) הקלויז הגדול ברחוב יאסנה, ב) בשוק החדש, ג) בבית ה„אגודה״ ברחוב מאלאחובסקה. בהם נתרכזו טובי כוחותיהם, אם למלחמה ואם לכיבוש בכח הזרוע. כי אמנם חסידי גור היו קנאים וחפצי־קרב הרבה יותר מחסידים אחרים.

הקלויז הגורי הקטן נמצא בתחילתו ברחוב מדז׳יובסקא, ובו היו מצויים אברכים חריפים שהיו סמוכים על שולחנות חותניהם („קעסטקינדערי״). אברכים אלה היוו כוח, ולשם השגת נצחון לגור במלחמה על מינוי שו״ב, או פקיד בקהלה, מוכנים היו לבוא באש ובמים. וכשהיה צורך בעוז־פנים, לא היו נוקקים לאחרים. כל אחד מהאברכים הללו היה די תקיף.

ואילו הקלויז הגורי הגדול קבע מושבו בבנין מיוחד משלו עוד בימים עברו, ובו אישים חסידיים רבים כר׳ יעק׳לה שפירא עם משפחתו הענפה, בנו ר׳ מנדל שפירא שהקים לו בבנדין בית לתפארת, בית חסידי־יהודי מובהק. וכן בניו וחתניו ואחר כך נכדיו; ר׳ מנדל רוזנזאפט — חתן ר׳ יעק׳ל שפירא — איש שכל חייו עסק בצרכי צבור ותמיד היה מוכן לעזור לזולת, והיו רואים אותו מאסף כסף לצרכי עניים, וכן היה פעיל בחברות צדקה. הוא היה טיפוס הפוך של „חסיד שוטה״, חסיד וירא־שמים מובהק ורכש לו הערצה רבה בקרב המתקדמים ולקח חלק במוסדות־הצדקה שלהם. בין מתפלליו נמנו אישים כר׳ ליפא קאמינר, האחים ר׳ אברהם וקלמן ליור, שניהם פרנסים בקהלה מטעם ה„אגודה״, משה חיים קמינר, העורך של העתון האגודאי „יודישע וואכנבלאט״, ר׳ משה שטייער, רינסקי שלמה יצחק, יו״ר ה„אגודה״ ויו״ר הקהלה, פלטיאל אונגר, ר׳ מ. שנברג, משה ברגר, יצחק קצנגולד, פרץ טאוב.

ואף יודעי־נגן ובעלי־תפילה מצויינים היו לחסידי גור בבנדין. ר׳ יעק׳לה שפירא שימש במשך שנים כבעל־תפילה בקלויז הגדול, בימים הנוראים — בעל מוסף עם כל־נדרי ונעילה, ועבר לפני התיבה עוד בגיל התשעים. נפטר כמה שנים לפני פרוץ מלחמת השמד האחרונה.

ר׳ בריל אייכנוואלד כיהן כבעל־שחרית בימים הנוראים ונמנה עם הדור הצעיר יותר. אף הוא נחשב כוח בחבר המנגנים של גור, ובמסיבות החסידים היה קולו נשמע תמיד ברמה.

ר׳ אהרן קופלוביץ היה הבעל־מוסף בקלויז הגדול. קולו הנעים משך מתפללים הרבה גם מחוץ למסגרת חסידי גור, ויודעי־נגן הללו מאד תפלתו.

ועוד כוח נאמן היה להם בבנו של ר׳ מנדל פרוהמן, המנגן הקבוע בחצרו של הרבי מפילק, ובנו ר׳ לייביש שישב בבנדין לא בייש את שנות נעוריו בפילק.

גור ואלכסנדר היו שתי הדרכים הרחבות והמרכזיות בחסידות פולין עד לדור אחרון זה. ולכן שררה מעין שנאת חרש בין חסידי גור ואלכסנדר בכל מקום, ואף בבנדין, אם כי במידה פחותה. כל אחד ראה את השני כאילו סר מהדרך הישרה, מן ה„אורחא דמהימנותא״. היתכן? כיצד אפשר להיות חסיד ממש, אם לא לנסוע לאלכסנדר? וכך ראה החסיד הגורי בביטול את חסידי אלכסנדר: גם הם חסידים, אינם נוסעים לגור... יחס זה התחיל עוד בזמן שה„שפת אמת״ כיהן בגור ורבי ירחמיאל־ישראל־יצחק דנציגר באלכסנדר. שניהם גדולים. האחרון נחשב לחכם מחוכם שדבריו השנונים מסופרים עד היום „מפה אל פה״ בעולם החסידות.

השנאה בין חסידי שני ה„חצרות״ שררה לא רק בקרב הדור הקשיש. היא עברה גם לצעירים, עד כדי כך, שהבחורים, לומדי תורה, של שני הקלויזים נמנעו להפגש. אף הם הביטו בביטול זה על זה: אף הוא למדן! המוח לא תפס, שעשוי בחור מקלויז אחר להיות בן תורה. ולאמיתו של דבר היו בני־תורה גדולים בשני המחנות, גם בדור הקשיש וגם בדור הצעיר. כל השולחנות בקלויזים היו מלאים לומדים, בני תורה ותלמידי חכמים. ובשני

המחנות התרכזה „סלתה ושמנה" של האוכלוסיה היהודית בעיר. אך מה רב היה המרחק בהתנהגותם של סוגי חסידים אלה!

הדרך של חסידי אלכסנדר היתה פשוטה יותר מאשר אצל הגורים, ללא גאווה, שווים לכל. בקלויז אלכסנדר אפשר היה למצוא גם אומנים שונים שווים בזכויותיהם לכל. ואילו הגורים החזיקו עצמם גאים יותר. בקלויזים שלהם לא היו בעלי־מלאכות. רובם בעלי מחליקת בגלל רב, שו"ב, חזן, תקיפים גדולים, בעלי חוצפה חסידית אמיתית. ומאידך: למדנים גדולים ובעלי מוחות חריפים, מורשת רבי מנדלי מקוצק והחידושי הרי"מ. אך יחד עם זאת ידעו הגורים לשמוח לא פחות מאחרים. בשמחת־תורה, אחרי הסעודה, נתרכזו חסידים בקבוצות והלכו לשמוח. נערי החסידים הלכו לגבירים, שם אכלו אווזים צלויים עם יין הו"ל. חסידים בעלי מוחות חריפים הלכו לכוס משקה לחסידים מיוחסים, ותיקים, ובין ניגון למשנהו, בין רקוד לרקוד, חזרו על דברי־תורה של הרבי.

בקלויזים של הגורים בבנדין היו החיים תוססים כב„תנורו של עכנאי", ואף היו לברכה בעסקנות ובמדות טובות שהיהדות הדתית הצטיינה בהן.

2) קלויז חסידי רדומסק

שאלות רבות עולות כמאליהן בחקר תולדות החסידות בחבל זגלמביה בכלל ובבנדין בפרט, וקודם לכל: מה היה שמו של החסיד הראשון והקלויז הראשון בבנדין ולאיזו שושלת נשתייכו. התשובות — אילו היו ניתנות — היו מבהירות תעלומות רבות בחקר החסידות בזגלמביה. ומכיון שאין לקוות לתשובות ברורות — מן ההכרח להסתפק בהנחות ובהשערות בעלמא.

האדמו"רים הראשונים בפולין הקונגרסאית היו: רבי יעקב־יצחק הורביץ „החוזה מלובלין", רבי ישראל ה„מגיד" מקוזניץ ורבי אברהם־יהושע־השיל מאפטא בעל „אוהב ישראל". כל שלש הערים הללו נמצאות הרחק מזגלמביה, שהיתה עד לאחר מלחמת העולם הראשונה ליד גבולות גרמניה ואוסטריה, ממש „סוף העולם הפולני־רוסי". על העיירה מונדזיוב שעל גבול שלש המדינות היו אומרים, כי משקורא בה תרנגול שומעים אותו בגרמניה, אוסטריה ורוסיה... ועם זאת אין ספק, שנמצאו חסידים לצדיקים האמורים גם בחבל זגלמביה, אלא שבגלל המרחק הרב היו בקורי החסידים בחצרות הצדיקים נדירים יותר, בגלל ההוצאות הרבות וטלטולי הדרך. הצדיק העמסי רבי דודל' מלילוב קיצר את המרחק הרב לחסידיו בחבל זגלמביה, ובא רבי שלמה רבינוביץ בעל „תפארת שלמה" מראדומסק, תלמידו של רבי יששכר־בר מראדושיץ ורבי שמחה־בונם מפשיסחה, וקיצר עוד יותר את הדרך אליו. הוא היה מפורסם בחסידותו, בפקחותו ובמופתיו. גורם שני למשיכת הצדיק הרדומסקאי היה: הניגון שהצליח למשוך חסידים רבים. ואכן, עובדה היא שרדומסק שימשה אז מיתר ראשי בחסידות זגלמביה, ובקלויזים של השושלת בבנדין ובסביבה היו מרבים לשיר מניגוני רדומסק, והיו שדאגו לאספקה קבועה ומסודרת של ניגונים חדשים לעתים קרובות „למען לא יחסר המזג".

זקני חסידי רדומסק היושבים בארץ מספרים, שבשנת תרמ"ה טרם חיבקה בנדין זרועות של שטחי־מחיה גדולים בבנין ובכלכלה, והעיר עצמה נצטמצמה במספר קטן של רחובות סביב לשוק הישן. ואז לא היה רב מספר הקלויזים החסידיים בעיר. רק חסידי רדומסק, גור, סוכצ'וב, אלכסנדר, קוצק, ואחר־כך גם חנטשין זכו לקלויזים משלהם, ויתרם היו „חדשים מקרוב באו", ומשום כך לא משכו אליהם תשומת־לב רבה.

קלויז גדול זה של חסידי רדומסק שימש מרכז גדול של תורה וחסידות. בו ישבו ולמדו עשרות בחורים לא רק מחסידי רדומסק, אלא גם מקלויזים אחרים שבעיר, ושונים משנתם בהתלהבות. וביחוד רבו תלמידי־חכמים בין הבחורים הקשישים יותר. הקלויז נמצא אז (לפני כשלשים שנה) בבית ששימש מקום מעבר, והחצר שבו נמצא הבית היה מקשר את שוק הדגים עם רחוב זאוואלה. בחצר היתה תמיד שוקקת תנועה, וקול תורה היה עולה בהד נעים. ברם, במשך הזמן קמה „קנאת סופרים" בין הבחורים מקלויזים אחרים שלמדו בקלויז רדומסק, והם התחילו בפעולת אירגון ללמוד תורה גם בקלויזים אחרים, ובעיקר בקלויז אלכסנדר. התחרות זו לא השפיעה לרעה על לימוד התורה בקלויז רדומסק. במקומם באו בחורים אחרים, וקול התורה נשמע כמקודם ברמה.

חסידי רדומסק היו מרובים בבנדין ובזגלמביה בגלל קרבת רדומסק. ולא עוד אלא שכמה חסידים מהחשובים ביותר ישבו בבנדין, כמו ר' יחזקאל פרידמן שהשתתף במקהלת הצדיק בניצוחו של רבי לייזרקה פרלמוטר מלודז', ר' קלמן בנדינר (פרידמן) שמילא אצל הצדיק תפקיד של בדחן בדרך כבוד, כרבי מרדכי ראקובר אצל החוזה מלובלין. הצדיק, מיסד השושלת ברדומסק היה מבקר לא פעם בבנדין אצל חסידיו והיה מתאכסן לרוב אצל חסידו ר' משה־הירש פישל, עשיר גדול ובעל בית־מסחר הגדול ביותר בפולין. על עשרו היו מספרים אגדות שונות בבנדין. במשך הזמן קם לו מתחרה רציני באותו עסק מצד ר' נחום צוקרמן, אף הוא מחסידי רדומסק והיה נוסע ל„חסד לאברהם" (נפטר תרנ"ג). ר' משה־הירש, אחר שמצאו הכלכלי נמצא בשלב הירידה, בעוד שמתחרו ר' נחום היה במצב עליה אמר פעם: אני ור' נחום נמצאים כעת על שלבי הסולם. אני יורד והוא עולה. כששנינו ניפגש באמצע הסולם אשאל אותו: במה כוחך גדול בעליה? ואם כבר יש לך חמשה־עשר אלף רובל, אינך מתביש לעלות ולהתחרות בי שעשרי לא ישוער?...

מקום מכובד בחסידות בנדין תפסו חסידי רדומסק, ובקלויז נתרכזו „סלתה ושמנה" של האוכלוסיה היהודית. יתר הקלויזים לא היו כל־כך בולטים והתחשבו בהם פחות. חסרים אמנם פרטים על הקלויז הראשון של חסידי רדומסק בבנדין. ברם, קלויז זה נשאר הגדול והוותיק ביותר בבנדין, אף בין הקלויזים הרדומסקאים שבעיר. פעם, בשנים הראשונות לקיומו, שכן בבית ר' דוד הצבע, בקרבת „ארמון ההר", ובו ישבו כל היום על התורה ועל העבודה זקנים וצעירים, וממש לא פסקו פיהם מגירסא. בו ישב המלמד ר' משה אהרן לוי שלמד כל היום עם שתי כתות תלמידים.

בקלויז הרדומסקאי הראשון התפללו הרבה אנשי צורה בנדינאים, כמו ר' שלמה שיין, ר' אברהם־דוד אופנהיים שכינוהו „מוח ברזל", ר' אברהם יעקב רייך, ר' משה־הירש פישל ובנו ר' אברהם, ר' שלמה שיין, היה מעשירי העיר, בעל בית־חרושת למסמרים וברגים ועוד בסלאבקוב ובעל חנות ומחסן ברזל בסיטונות בבנדין, ובין פקידיו ר' בריש פרעגער — חסיד נאור מחסידי גור, בעל השכלה מהטיפוס הישן ועם זה „מזרחי" מסור וחובב ציון מושבע. ר' יעקב רכניץ היה חסיד נלהב, בעל חנות לנעלים, ותמיד היו ספרי חסידים פתוחים לפניו גם בעסקו במסחר; ר' ליפא קאנאל (חתנו של ר' הלל פחטר) היה אמיד, בעל בית מסחר עצים. לא היה חסיד רדומסקאי, אלא מתפלל בקלויז. ר' צבי פחטר (בנו של ר' הלל) היה אחר כך ממעצבי החסידות אצל האדמו"ר ר' שלמה־הניך רבינוביץ הי"ד שישב בסוסנוביץ; ר' אברהם יעקב רייך היה חסיד משכיל ויודע דקדוק, חותם על „הצפירה", עסק במלמדות

ותלמידיו היו מבחירי המשפחות בעיר, ולאו כל אדם זכה להמנות עם תלמידיו.

בקלויז זה היתה קיימת „כת פרושים", שאמנם התפללו יחד עם כל הקהל בקלויז, פרט בימי „עצרות", „חגיגות", ואפילו בימי־זכרון לא השתתפו יחד עם הקהל, עשו להם בימה לעצמם, ובראשם עמדו ר' יעקב רכניץ, ר' ליפא קאנאל, ר' צבי פכטר ואחרים. הם היו מתאספים בפרבר העיר גזיחוב אצל ר' הלל פחטר ושם התבודדו ועסקו בשיחות תלמידי־חכמים וגם בשתית „לחיים" — ולאו כל רדומסקאי זכה להמצא בחבורתם.

הקלויז הגדול והותיק של הרדומסקאים נמצא באחרונה ברחוב יאטקה. עם מתפלליו נמנו אישים כר' גרשון רכניץ, ר' שמעון פלסנר, ר' שלמה פרידמן שהיה בעל־תפילה נודע, וכן התפלל שם ראש־הישיבה של ישיבת רדומסק; ר' מרדכי גולד שהיה חסיד ובדחן גדול אצל החסידים ויודע נגן עם בנו ר' אלי גולד, שהצטיין כיודע־נגן גדול. וכן תפסו שם מקום חשוב ר' בריש שיעלצר, ר' שמעון צימרמן, ר' יוסף לאסק (אלקושר), האחים מרדכי יוסף ויחזקאל בר אופנהיים, האחים ר' חיים ור' משולם ליור, ר' יוספה גלייטמן, ר' נטע קוטנר (חשוך בנים), ר' קופל לונדנר (חתן ר' קלמן בנדינר). ההשתייכות לקלויז מכובד זה הוסיפה יוקרה בעיני כל.

עם הופעת ה„חסידים המתקדמים" נוסד קלויז שני לחסידי רדומסק בשוק החדש (קלויז זה נקרא גם בשם „קטוביצר שטיבל" משום שחסידיו היו נוסעים גם לקטוביץ לבילוי). הגבאים שלו היו: חיים וולף שטיינהארדט, משה לאסק, בריש רמביושבסקי, אהרן הנדלר ואחרים.

הקלויז השלישי לחסידי רדומסק נמצא בדירת ר' חיים שיין, בעל בעמיו ועשיר גדול, שרוב מתפלליו היו רדומסקאים, בהם גם ר' יחזקאל פרידמן הזמר ויעקל זיסקינד, שניהם בעלי־תפילה נודעים. בעל הדירה עלה אחר השואה לארץ, ישב בתל־אביב מחוסר אמצעים ומת שם לפני כמה שנים.

מובן, היו גם כאן כמו בכל קלויז אחר עזיבות חסידים מפעם לפעם בגלל נסיבות שונות (על ייסוד קלויז סדיגורה—בויאן עם פרישת מספר הסידים אחרי פטירת ה„תפארת שלמה" — עיין להלן בפרשת סדיגורה—בויאן). הנה ר' שלמה'לה פרידמן שנחשב בעל־תפילה גדול, עבר לקלויז אמשינוב.

עם פטירת ה„תפארת שלמה" נתהדקו עוד יותר הקשרים בין יורשיו הצדיקים לבין חסידי זגלמביה ובנדין. בבנדין נראו לעתים קרובות יותר פני ה„חסד לאברהם" ובנו ה„כנסת יחזקאל" שנקראו בפי החסידים על שמות ספריהם, והשמחה והגעגוע רבו במעוני חסידי רדומסק, ובקסם הרב והעונג ידעו לייסד חוגים של „יודעי נגן". ניגוני רדומסק הושרו גם בקלויזים אחרים, וביחוד בפי חסידי קוצק בבנדין שהיו מוקסמים מהחן והיופי שבנגונים האלה.

צדיקי רדומסק תרמו מידה גדולה מאישיותם לחסידיהם ול־קלויזיהם בבנדין, עד שהיו הללו ניזונים מכוח פנימיותם ועצמיותם.

3) קלויז חסידי אלכסנדר

א.

חסידות אלכסנדר תחילתה בדור הרביעי בחסידות פולין. אלכסנדר היא עיירת אורגים הסמוכה ללודז'. קודם ישב בה רבי יצחק־מאיר אלתר מגור. דרכו היתה בהתלהבות ובחריפות של קוצק. אך הוא היה קרוב לגיל שבעים ונהג שנים מעטות. נפטר בשנת תר"ל. עם פטירתו עברו רובי חסידיו לשושלת גור הקרובה אליו קרבה רוחנית ומהותית, וחסידות אלכסנדר חוסלה, לפי שעה.

רבי פייבל, רבה של העיירות שפס, גריצה ומאקוב, היה אבי בית הצדיקים דנציגר באלכסנדר המחודשת, היורש העיקרי של חסידות וורקה שירשה מפשיסחה את האהבה: אהבת ישראל ואהבת הבריות.

רבי יחיאל בנו ויורשו היה רב בטורצ'ין, גריצה, פילץ, ולבסוף באלכסנדר. איש צדיק, עובד ח' באמונה ובהתלהבות ועניו גדול. לא הסכים לקבל עליו את ההנהגה, עד שהושיבו בית־דין של שלשה שפסקו כי אסור לו לסרב... התלהבותו היתה מפורסמת. בכלל היה יורש נאמן לחסידות וורקה, אף הרחיבה והעמיקה: אהבת ישראל, דאגה לכלל ישראל, שמחה, אחווה בין החסידים ואהבת התורה. כדרכה של וורקה היתה חסידות אלכסנדר חסידות של רגש ומידות טובות יותר משל עמקות, אם כי ר' יחיאל היה גדול בתורה והיתה לו יד בקבלה.

אחרי פטירתו בשנת תרנ"ד ירש את עדתו בנו ר' ירחמיאל־ישראל־יצחק. אז עמדה על הפרק שאלת ירושת הבנים והתלמידים. שני פלגים גדולים של חסידי אלכסנדר עברו משם למקומות אחרים, אך ה„עולם" העיקרי של אלכסנדר נשאר עם בנו של הנפטר, שהוציא את חסידות אלכסנדר למרחב. הוא היה גדול בתורה והיתה לו הבנה רבה בקבלה. חכמתו ושנינותו היו מן המפורסמות בפולין. חריפותו וקיצוניותו בעניני אמונה ובדרישותיו מן החסידים עשויות היו על תחרות עם אלו של ר' מנדלי מקוצק. הוא היה מקובל מאד על חסידיו ומוראו היה עליהם. היה מקרב פשוטי העם ומעוררם לתשובה ולמעשים טובים. רבי אברהם הצדיק מסוחצ'וב היה אומר עליו, שעה שבא למלא מקום אביו: החסידים אמרו על וורקה שהיתה עמוד גמילות חסדים, וביאלה היתה עמוד התורה, ואלכסנדר — עמוד העבודה ואני אומר עליו, שהוא עצמו סימל בקרבו את שלשת העמודים שעליהם העולם עומד: תורה ועבודה וגמילות חסדים. נפטר בשנת תר"ע והניח אחריו ספר „ישמח ישראל". יורשו היה אחיו רבי שמואל־צבי דנצ'יגר.

גם עם פטירתו עמדה בויכוח חריף שאלת הבן, או האח והתלמיד. ר' שמואל־צבי לא הצטיין במידות אישיות בולטות, והיה אולי טיפוסי יותר מאחרים לנוסח וורקה: לב רך, אמונה תמימה, עניוות רבה ודאגה לכל אחד מחסידיו, אהבת ישראל ומסירות נפש. נפטר בשנת תרפ"ד ודברי תורתו נאספו בספר „תפארת שמואל". מקומו ירש בנו ר' יצחק־מנחם, שנספה בשואת פולין, ערב יום הכפורים תש"ג.

ב.

קלויז חסידי אלכסנדר בבנדין היה כעין מלוכה בזעיר־אנפין. היה זה קלויז יחידי, אבל גדול, שבו היו מצטופפים כמה מאות חסידים, ואף ישיבה שכנה בו.

מצבם של חסידי אלכסנדר ואחרים בבנדין מבחינה כלכלית היה טוב יותר משל אלה בערי פולין האחרות, בגלל קרבתם אל הגבול הגרמני. אך הקו האלכסנדרי לא היה שונה במאומה. הם הלכו ב„שביל הזהב", באמצע, בלי לשים את הדגש בתענוגות עולם־הזה באכילה ושתיה טובה, ובלי חוצפה שציינה במיוחד את חסידי גור. הם התהלכו בנימה רכה ואצילית, עם הנגינה הלבבית של וורקה, באש דת חסידית־פנימית ופשטות חיצונית.

ברם, הקלויז בבנדין סבל מהגלגולים שעברו על השושלת עם פטירת כל צדיק מהשושלת. אחרי פטירת ה„ישמח ישראל" בתר"ע היה ממש „חושך" בקלויז הבנדינאי. רבים מהחסידים נסעו לאלכ־סנדר להלווייה, ואלה שנשארו בעיר הסתובבו בקלויז כאבלים,

ישבו על ספסלים מהופכים כביום תשעה־באב. והתאבלו כמו אחרי מות אביהם. לאחר כמה ימים התחילו להשלים עם המציאות והגורל, שהרבי אינו חי יותר, ואי אפשר להיות בלי רבי. והיו צדדים שונים, מי בעד ר' שמואל־הירש אחי הצדיק המנוח, על אף חסרונותיו שהוא קפדן קצת וביחוד „נחבא אל הכלים", ומי בעד ר' מנדלי מביאלה שהיה יושב בסטריקוב. נתפלג הקלויז לשתי פלגות, וכל צד רצה להשפיע על השני בטוב או ברע. לבסוף גברו האלכסנדרים, ורוב הקלויז נשאר גם להבא חסידים נאמנים לאלכסנדר. ואכן, היה רבי שמואל־הירש רבי מתאים בכל המובנים, וכל שהכירו מקרוב ידע שהוא צדיק, קדוש וטהור. דברי תורתו היו מלאי אש, נהג בצדיקות עד שנת תרפ"ד שאז נפטר. ושוב רצו חסידי סטריקוב לעזוב את אלכסנדר ולעבור לסטריקוב, אך לא הצליחו. חסידי אלכסנדר גברו והמשיכו לנסוע לבנו של הצדיק המנוח, ר' יצחק־מנחם שניהל את הצדיקות כהלכה. חסידים רבים שלא נסעו ל„תפארת שמואל" חזרו לאלכסנדר לרבי האחרון. הוא היה פעיל יותר בשדה הפצת התורה והחסידות. וכה נוצרו בפולין — ואף בבנדין — ישיבות בשם „בית ישראל", לע שם בעל „ישמח ישראל" מאלכסנדר.

בתחילת המלחמה האחרונה, כשכבשו הנאצים את פולין, התחבא הרבי מאלכסנדר בלודז', ואחר כך בוארשה ובאוטבוצק. עתוני גרמניה כתבו עליו „דער גראסראבינער אויס אלכסנדר", „שטירמר" פירסם תמונת ה„אוהל" שבו קבורים שלשה אדמו"רים.

בשנת 1941 השתדלו חסידי אלכסנדר בארץ ישראל לקבל סרטיפיקט בשביל הרבי שיוכל לעלות לארץ והגיעו להסכם עם הגסטאפו שתמורת כסף רב יינתן לצאת לאיטליה לרבי דנציגר, אשתו ובן אחד, אך הרבי לא הסכים. הוא אמר: „בעת צרה כזו רוצים אתם שאשאיר את כלל ישראל ואציל את נפשי בלבד? לא. בתוך עמי אנכי יושב ויחד עם עמי אמסור את נפשי להורג". ואמנם, הוא נרצח יחד עם חסידיו בטרבלינקה. יהי זכרו ברוך.

בין גור ואלכסנדר נמשכה גם בבנדין המחלוקת על המרות בקרב חסידי פולין, שהיתה לפני כן מחלוקתם של חסידי וורקה וקוצק. אך גם כאן הצטיינו חסידי אלכסנדר ברוח המתינות.

קלויז חסידי אלכסנדר היה בין הקלויזים המעטים הראשונים שהיו קיימים בבנדין שלפני גידולה, לפני כשבעים שנה, שאז לא היו בה אלא מספר רחובות וחשוק הישן במרכזם. הקלויז השתכן שנים רבות, עד לחורבנו בידי הנאצים, ברחוב קולונטאי. עם המתפללים נמנו עסקנים ואישים חשובים מטובי העדה בבנדין, ובהם ר' מנדל דומב — גביר ועסקן ראשי, ר' לייביש בוכווייץ — נשיא „המזרחי" בבנדין, ר' יצחק אהרן לנדוי — פרנס הקהלה, המו"צ ר' דן ליפשיץ, ר' בריש רפפורט ואחרים. מנה כ־200—300 חסידים.

ג.

אהרן דומב בנו של ר' מנדל דומב מבנדין, מוותיקי חסידי אלכסנדר, היושב באנטוורפן בבלגיה, כותב לי בזכרונותיו על קלויז אלכסנדר בבנדין דברים בעלי עניין.

עוד בהיותו נער לקח חלק פעיל בחיי הקלויז, היה מביא לקלויז קערות תבשיל בימי הזכרון ובסעודות ראש־חודש שהיו נהוגים בו (שכן אז, לפני מלחמת העולם הראשונה, ברחוב מודז־יובסקה, ובאותו חצר היו עוד שני קלויזים ואחר זה נתווסף גם שלישי). מאותו זמן הוא מעלה בזכרונו יהודי קטן־קומה למעלה מגיל השמונים, בשם ר' קלמן זיסקינד. כבוד מיוחד היו מחלקים לחסיד זה, משום שהיה נוסע עוד לרבי מנדלי מוורקה, וחסידות אלכסנדר הריהי המשך לחסידות וורקה. בימי־זכרון אלה היה הישיש ר' קלמן מספר בקלויז ספורים שונים שאירעו בוורקה, או עוד בפשיסחה אצל רבי בונם, והנוכחים שמעו בתשומת לב ספוריו ומעשיותיו.

קלויז אלכסנדר כבר מילא אז תפקיד חשוב בחיי היהודים בבנדין. שנים מארבעת השו"בים של העיר היו מחסידיו, בהם ר' ישראל־משה שוחט (סבו של מיכאל חזני, חבר הכנסת). הוא ניחן בכשרון ספורי גדול ובזכרו ספורי צדיקים לאין שעור. בימי החורף היו החסידים מתכנסים בקלויז בלילות שבת. החנור של פח להט בחום האש, החסידים ישבו סביב לשולחנות על כוס משקה ור' ישראל־משה מספר בלי הרף ספורי חסידים שלפעמים הגיעו עד ימי הבעש"ט. תודות לכשרונו העצום נתמנה לרב־פורים אצל הרבי מאלכסנדר, ותפקידו זה מילא בהצלחה במשך שנים רבות.

בשנות נעוריו היו נפוצים בקלויז נגוניו של ר' יעקל פראגר הנודע, המנגן הראשי בחצרות אלכסנדר. מלבד זה היו חובבי־נגן בין החסידים שהיו נוסעים לרבי לחגים, וכל פעם היו מביאים ניגונים חדשים. בשנים מאוחרות יותר הכו בקלויז שורש ניגוני מודז'יץ, וביחוד לאחר שחצר אלכסנדר באה בברית החיתון עם חצר הרבי ממודז'יץ. בעשר השנים האחרונות נתגלה באלכסנדר כוכב חדש בנגינה, אברך לודז'אי בשם גציל, שהיה בעל כשרון רב בחכמת הניגון. חיבר נגונים, וניגוני־לכת שלו ידועים היו בכל מקום. בעצמו לא היה בעל־תפילה, אלא שניצח על המקהלה בימים־הנוראים, וניצוחו יחד עם מקהלתו משכו חסידים רבים לרבי, כי שירת המקהלה בניצוחו הסבה עונג רב למאזינים. מובן, שבמשך הזמן תפסו ניגוניו של גציל מקום בראש בקלויז אלכסנדר בבנדין, ובלעדם לא נערכה שום מסיבה וזכרון.

במשך כל השנים היה מתפלל בקלויז מוספים ר' ישראל'קה אורבך. יהודי ירא שמים גדול וחסיד מובהק שהיה מתפלל בנעימות. קשה היה להשפיע עליו לעבור לפני התיבה בשבת רגילה, ואם נתפתה סוף סוף בהשפעת ר' מנדלי דומב, גרם למתפללים עונג רוחני מרובה.

עם בעלי־התפילה של כל השנה נמנו שני האחים מאניה ויצחק־אהרן לנדוי, נגידים ובעלי מידות. וכן היו עוברים לפני התיבה שו"בים אורחים מעיירות שונות בפולין. חסידי אלכסנדר השתדלו במיוחד לספק משרות לאברכים שלמדו בישיבת „ישמח ישראל" באלכסנדר, ואחרי נשואיהם עמדו ודאגו לספק להם קיום כלכלי, שבמובן ידוע היה מכובד ומספיק. היתה זו משרת שו"ב, ועליו היה גם לדעת לעבור לפני התיבה, כי בעיירות ביצע השו"ב גם תפקידים של חזן. אברך כזה, שבא לבקר בקלויז בשבת היו מחלקים לו כבוד גדול, כולל כל „העמוד" ואת הזמירות של שלש־סעודות. בקלויז אלכסנדר היו שרים כרגיל רק „אל אדון" בשחרית של שבת, ולכבוד האורח היו מתחילים לשיר מ„הכל יודוך" ודוקא בנגון מודז'יץ וב)אל אדון" היו עוברים לשיר אחר מניגוני־לכת (מארשים בלע"ז) של גציל.

עם העברת הקלויז האלכסנדרי לבית ר' עמנואל פיינסקי, מחסידי אלכסנדר הנלהבים, הוא נמצא בשכנות עם „יסודי התורה" שבו נמצא גם הקלויז הגורי הקטן עם אברכים חריפים, שהיו סמוכים על שולחן חותניהם. אז חזרו מישיבה מאקוב בחורים בעלי ידיעה הגונה בתורה, ובהם אחד מחסידי אלכסנדר בשם דוד גרין, שעורר את הרעיון לעבור מקלויז רדומסק (שבו ישבו בחורים מקלויזים שונים שבעיר והגו בתורה) וללמוד בקלויז אלכסנדר. וכך נוצר גרעין של בחורים־לומדים שממנו נוסדה הישיבה בבנדין.

למטה, בבית הקלויז האלכסנדרי, נמצאה מאפייה שהתמחתה במקצוע של אפית כעכי־מים (וואסער־בייגל). ששימשו מקור

פרנסה לרוכלים יהודים אחדים. מהם מצטיין אחד שהציע מרכולתו זו ברכבת, בשטח שבין סולנוביץ וזומבקוביץ. כל ליל יום חמישי היו הבחורים ערים בקלויז כל הלילה ולומדים תורה. בחצות לילה היו מפסיקים בלימוד ויורדים לאופה ליטול כעכים. במקום זה לא נשאר הקלויז זמן רב והוא עבר לרחוב קולונטאי, שם נשאר עד לרגע האחרון בפרוץ המלחמה האחרונה.

בזכרונו של המספר חי בקורו של ה„תפארת שמואל" בסוסנוביץ שהתאכסן בביתו של ר' מנדיל קליינר הי"ד. ימי ישיבת הרבי בסוסנוביץ דמו לימי חול־המועד, וכל יום היו החסידים נוסעים מבנדין לסוסנוביץ ברכבת ומצטופפים לפני שער חדר הרבי, והרושם היה נמרץ מאד.

היחסים בבנדין בין חסידי אלכסנדר וגור היו ברוח של סבלנות. הניגוד ביניהם לא הורגש כאן ביותר. חסידי אלכסנדר היו מצביעים בבחירות רב העיר בעד רבי הירש־הניך לוין, ואף היו באים לבית הרב בשבת או בחגים. דבר זה בא תודות לרוח הסבלנות ההדדית, ומלבד קבוצה קטנה של חמומי־מוח משני הצדדים נמצאו בשני המחנות יהודים בעלי דעה צלולה ונבונים, שהתיחסו זה לזה בנימוס, וכמעט פעם לא הגיע ביניהם לחלוקי־דעות בשום נקודה שהיא.

בשנות המלחמה הראשונה 1914—1918, בימי הכבוש הגרמני, לא היה המצב הכלכלי של יהודי בנדין וזגלמביה רע, מהם שאף נתעשרו מאד. בקלויז אלכסנדר נמצאו אברכים יראים ושלמים שהתחילו לסחור והצליחו מאד. בהם היה אברך אחד ר' דוד'ל עילוי, שמוצאו היה מבית פשוט ומהורים חפשים בדעות. הצטיין במוח חריף יוצא מהכלל בלימוד, ואף בפקחותו, ותמיד היו מזמינים אותו בתור בורר. ר' שלמה שלזינגר מחסידי הקלויז לקחו לחתן לבתו, אף שהיה בעל־מום פיסי. הוא נכנס לחוג חסידי אלכסנדר ובה היה לאחד האברכים היפים והנכבדים ביותר. אמנם בתחילת שנות השלשים רדפוהו בקלויז על פעולתו האקטיבית ב„אגודה", ולבסוף עזב את הקלויז האלכסנדרי, ויש אומרים שנסע לגור באחרונה.

4) קלויז חסידי סוחאצ'וב

זכתה בנדין ונולד בה בשנת תקצ"ט הגאון הנודע ר' אברהם בורנשטיין, האדמו"ר הראשון מסוחאצ'וב, בעל „אבני נזר", לאביו רבי זאב־נחום, שנמנה עם גדולי הדור, תופס ישיבה ומרביץ תורה, מצאצאי הרמ"א והש"ך שנתמנה אחר כך לרב באלקוש ובביאלה רבתי.

על קורותיו עמדתי במקום אחר במדור זה. עלי רק להוסיף, כי הוא פעל רבות לטובת ישוב הארץ. בספרו „אבני נזר" העלה הלכה למעשה, שמצות ישוב ארץ ישראל נוהגת בזמן הזה. ולא זו בלבד, אלא אפילו אלה היושבים בחו"ל, מצוה גדולה להם לקנות נחלה בא"י, ובפרט אם תביא להם פרנסה גם בזמן ישיבתם בחו"ל — וייחשב להם במקצת כמו ישבו בארץ־ישראל.

וכדי לקיים את הדבר בפועל, שלח את בנו יחידו הגאון רבי שמואל לא"י לרכוש לו קרקע. רק מחמת גזירת השולטן התורכי שלא למכור קרקעות ליהודים לא יצא הדבר לפועל.

רבי אברהם נפטר בי"א באדר תר"ע, בהיותו בן שבעים ואחת שנה בסוחאצ'וב ומקומו מילא בנו יחידו רבי שמואל בעל „שם משמואל" מסוחאצ'וב, אבי האדמור רבי דוד זצ"ל, שנפטר בורשה בזמן השואה. אחיו של האחרון רבי חנוך בורנשטיין היושב בירושלים ממלא את מקומו כאדמו"ר לחסידי סוחאצ'וב בארץ־ישראל.

רבי שמואל ורבי דוד היו מבקרים מפעם לפעם בבנדין והת־אכסנו אצל חסידם רבי יעקב גוטמן, שהיה גם פרנס הקהילה, אצל ר' זאב ורדיגר ואחרים. הקשר בין חסידי סוחאצ'וב בבנדין לבין אדמו"רי השושלת היה חי ועד, ותודות לכך היתה ניכרת השפעת החסידים בחיי הקהלה.

קלויז גדול היה לחסידי סוחאצ'וב בבנדין, ובשני גלגוליו הוא שכן ברחוב מונדז'יובסקה שעלה בגדלו על קלויז חסידי אלכסנדר ולבסוף השתכן בבית ר' מנדל היטלמאכר. הקלויז הגדול מנה כ־20 מנינים. כן היו שני קלויזים קטנים של חסידי סוחאצ'וב, אחד בבית בלימה"לה גוטמן והשני בבית ר' ישעיהו הנדיל ארליך ז"ל. עם חסידי סוחאצ'וב נמנו אישים חשובים, שהשפעתם היתה מורגשת בחיי הקהלה ומוסדות הצבור בבנדין, ביניהם העלוי הנודע רבי יוסף אנגל יליד טארנוב, מחבר ספרי „לקח טוב", „בית האוצר" ו„תשובת בן פורת" ואחרים, שישב תקופה מסוימת בבנדין, ואף הוא היה מתלהב מאד מרגש הקודש בקלויז.

בקלויז הסוחאצ'ובי רבו הלומדים — אחדים מהם אף מופ־לגים — וזה בהשפעת האדמו"ר בעל ה„אבני נזר" ששם את הדגש על הלימודים בתורה. השם „סוחאצ'וב" עורר כבוד בפי כל חסידי העיר. הקלויז מנה בין חסידיו מספר הגון של גבירים, בעלי תורה ובעלי מעמד.

בשלש־רגלים היו רבים מחסידי סוחאצ'וב בבנדין עולים ברגל להרב פרומר, הרב מקוזיגלוב בשנות ישיבתו בסוסנוביץ. הוא היה מבחירי חסידי סוחצ'וב ומתלמידיו המצטיינים של ה„אבני נזר", והרב היה אומר לפניהם חידושי תורה, חסידות וגם דברי קבלה, והשמחה היתה רבה במעונו.

עם הגבאים הראשונים נמנו ר' הנדיל (ממקורבי הרבי־המייסד מסוחאצ'וב) הרוח החיה בכל הנוגע לסוחאצ'וב, ר' מני ליכטנפלד, ועוד. ר' הניך יונגסטר (המו"צ מקאטרינה), ור' יוסף קאלישר (הירשברג) היו מגידי שעורים קבועים בקלויז. כן נמנו על חסידי סוחאצ'וב האנשים הידועים בעיר במדותיהם הנעלות כר' ידידיה פערנס הגביר החסידי שקנה לו חתנים בני תורה מופלגים (כר' משה־מרדכי בן האדמו"ר מפילוב, ר' הרשיל לופטיג ובנו היה חתנו של ה„שם משמואל" זצ"ל), הנדבן ר' הרשיל לופטיג ר' יוסף חיים דוד רייך (תלמידו של ר' יוסף אנגל ובעל „יוסף בימים הנוראים"), ר' יוסף פראוור, ר' יהושעלה דיין, המו"צ ר' אייזיק מנלה, ר'מנדל איילנברג, ר' מנדל ארליך, ר'יעקב גוטמן (בעל שחרית בימים הנוראים ופרנס הקהלה), ר'בצלאל קופר־וואסר, ר' שלמה שידלובסקי, ר' שמואל לווין, ר' יעקב לנדוי, ר' אברהם לייב גרינוולד (חבר המועצה בעיריה), ר' דוד ארליך, ר' ליפא סושאק, ר' הרשיל ארליך (חבר המועצה בעיריה), ר' מנדל רייך, ר' מאיר הרשקוביץ, ר' שלמה בינדר, ר' שרגא הולנדר, ר' אליעזר טשארנוכה, וכן המצטיינים ברנן התפילות ר'אהרן חיים מאנהיים (בשנים האחרונות בעל מוסף בימים הנוראים), ר' יש־ראלקה פישל ועוד. הגבאים האחרונים של הקלויז היו ר' יעקב גוטמן ור' יוסף גרונדמן הי"ד.

קלויז חסידי סוחאצ'וב בבנדין נחשב בין החשובים שבעיר וקבעו לו מעמד מכובד בחיי הצבור.

5) קלויז חסידי סדיגורה—בויאן

לא מעטים בין חסידי פולין הקונגרסאית נתלבטו בפתרון השאלה, כיצד נתגלגל דבר חסידות סדיגורה—בויאן לבנדין? עשרות קלויזים נתקיימו בבנדין, ופרט לקלויז האמור לא היה בבנדין שום סניף לצדיק מגליציה או מארץ אחרת. כל הקלויזים היו על טהרת צדיקי פולין הקונגרסית. אכן, לצדיק הראשון מרדומסק היו חסידים גם בערי גליציה המערבית והתיכונית.

השאלה שנשאלה היתה קשה בהתחשב במציאות ובמרחק הגיאוגרפי. שכן, כדי לנסוע מבנדין לסדיגורה או לבויאן שליד היה צורך לעבור ברכבת את כל גליציה, המערבית והמזרחית, לארכה, ולהגיע לצ'רנוביץ בירת בוקובינה, שנחשבה נפה אוסטרית עד סוף מלחמת העולם הראשונה. סדיגורה ובויאן שכנו בקירוב מקום לבירת בוקובינה צ'רנוביץ. ובהן ישבו צדיקים מבית משפחת פרידמן לבית־ריז'ין. הנסיעה לשם מבנדין היתה כרוכה בבזבוז זמן רב ובטלטול דרכים מרובה. מה היה, איפוא, הגורם לגמיעה למרחקים בעולם החסידות?

אף לרבים מחסידי בנדין קשה היה להבין בהתקלם בעובדה חיה זו, ועוד ה„בלתי מובן" העיק בחוסר־ודאות ובחוסר־אונים והטריד רוחם של רבים. מן הראוי, איפוא, לברר נסיבות אלה.

הקלויז של חסידי רדומסק היה בשעתו הותיק במעלה בבנדין ואליו השתייכו טובי חסידי העיר ופרנסיה. אך עם פטירת ה„תפארת שלמה" נדדעזעו אשיות השושלת. החסידים התאבלו על פטירת הצדיק שלא היה דוגמתו, וקשה היה להם להתרגל לרעיון שהצדיק שהיה להם רבי ופטרון בכל דבר — נסתלק ללא שוב. ההסתגלות למצב החדש פגעה קשה בקלויז הרדומסקאי. רבים היו החסידים שעזבו את המערכה ועברו לשושלות אחרות בערים אחרות. גם בקלויז רדומסק בבנדין נגע הכאב והזעזוע ונראו בקיעים במערכה.

והנה, נתעורר לפעולה אחד ממקורביו של הצדיק, הוא ר' אברהם־מנחם־מנלה בן יחזקאל לסקר, בעל בית־חרושת למסמרים בבנדין, איש מכובד ועשיר, וביחד עם רב העיר ר' אישטה קימלמן (שאף הוא היה מחסידי רדומסק) התחילו לחפש להם רבי אחר. לא חס ר' מנלה על זמנו ועל אמצעים ונסע למרחקים, ביקר בחצרות צדיקים שונים ותהה על מהותה ואיכותה של השושלת, מידותיה ומעלותיה. ואחר חפושים רבים הפיל פור על הרבי אברהם־יעקב מסדיגורה, שהיה בנו של רבי ישראל מייסד בית ריז'ין „החסידים ראי בו מ„גינוני מלכות". התוצאה לא איחרה: שנה אחרי פטירת הצדיק מרדומסק, 1870, נוסד קלויז חסידי סדיגורה בבנדין, שעורר תשומת־לב מרובה בצבור החסידים וויכוחים בעד ונגד. יסוד הקלויז הסדיגורי בבנדין הדהים בראשונה, ואחרי כן התחילו להספח אליו החסידים הראשונים בבנדין, הלא הם: ר' אייזיק ארליכמן, הרב ר' אישטה קימלמן, ר' משה־הירש פישל ונכדו ר' לייב אנגלרד, ר' הירש־ליב הויפטמן (בכינויו „דער פראנצויז"), גיטמן ריכטר ואחרים, — וכך נפתח אשנב לחסידות סדיגורה הרחוקה בחבל זגלמביה.

הקלויז נפתח בביתו של ר' יוסיל ארליך. עם הגבאים הראשונים נמנה ר' מנדיל אופנהיים, שכיהן גבאי גם בבית־המדרש, ושלום לסקר — בעל טחנת־קמח, שהיה תלמיד חכם גדול (אחד מל"ו צדיקים — כך קראו לו) ודוד לסקר אחיו. עם בעלי התפילה בקלויז נמנו: גיטמן ריכטר — בעל מוסף, שלמה זילברברג (שעבר אחר כך ללודז'), ר' חיים הויפטמן, דוד לסקר, שחיבב מאד את ניגוני סדיגורה ויותר את ניגוני חזן־החצר בבויאן ר' פיניה ספקטור, ותודות למאמציו ניתנו מהלכים לניגוני בויאן בבנדין, שעוררו תשומת־לב לא מעטה בצבור, בגלל שלל הרעיונות ששוקע בהם מותאמים לחכמת המוסיקה.

בין המסיבות והחגיגות המסורתיות הנהוגות בכל הקלויזים החסידיים תפסה מקום מיוחד המסיבה ביום ההילולא של הצדיק מריז'ין, ג' מרחשון, שאליה באו חסידים גם מקלויזים אחרים. כי שמע צדיקות סדיגורה הגיע לכל מקום ונחשבה למפוארה ביותר בגליציה.

אירע לא אחת, שבבנדין נתקע בדרך ממסעיו חסיד בויאני ממרחקים, מבוקובינה או מגליציה, בעניני מסחר או בנסיבות אחרות, והוא נחשב לאורח חשוב בקלויז, בהרגישו עצמו „בתוך עמו" — ועצם מציאותו של קלויז סדיגורה בבנדין גרם לו קורת־רוח יתירה. עובדה זו נתפרסמה חיש בחוגי חסידי סדיגורה בגליציה ובבוקובינה שראו בכך דבר יוצא מהגדר הרגיל, מעין „אצבע אלקים", שכן הצדיק מסדיגורה לא הטריח עצמו אף פעם לבקר אצל חסידיו בבנדין. ואילו חסידי בנדין היו מבקרים בסדיגורה בימים הנוראים ועוד יותר בימי סוכות, שאז רבה ההנהירה לטירת הצדיק והעיר היתה גדושה חסידים.

רב היה מספר חסידי סדיגורה בבנדין, והקלויז ריכז בתוכו מטובי האינטליגנציה החסידית שבעיר. מבחינה זו לא היה כל הבדל בינו לבין קלויזים סדיגוראים אחרים שמחוץ לפולין. אך עם פטירתו של רבי אברהם־יעקב הצדיק מסדיגורה, פגע הזעזוע הקשה גם בקלויז אשר בבנדין. רבים מחסידיו עברו לקלויזים אחרים בעיר. הרב קימלמן ור' אייזיק ארליכמן נספחו לקלויז חסידי גור, ואחריהם הלכו גם אחרים. ואילו הקלויז הסדיגורי היה לקלויז של חסידי גור. ברם, הנאמנים לבית סדיגורה לא אמרו נואש, בפתחם קלויז של חסידי בויאן בבית לסקר, ששם נתקיים עד שעבר לרחוב מודזיובסקא ונשתכן בבית למיל לונדנר עד לפרוץ המלחמה האחרונה.

חסידי בית בויאן נשארו נאמנים לרבם הנפטר והמשיכו לנסוע לבנו ר' יצחק שייסד ענף חדש לשושלת ריז'ין בבויאן, היה בעל יזמה וידע למשוך אליו צבור חסידים גדול, ואף הוא הקים לו ארמון לתפארת בבויאן עם גן וחצר גדולה, כדרך צדיקי סדיגורה וצ'ורטקוב, תורה וגדולה במקום אחד.

שם הקלויז בבנדין שונה מקלויז סדיגורה לקלויז בויאן, אך מספר חסידיו היה מצומצם בהרבה בהשוואה לגלגולו הראשון. קלויז בויאן היה בית־ועד לחסידים ולשולחנות ואף בו נשמעו ניגוני סדיגורה ובויאן, וביחוד יצא שם לבויאן בכוח נגוניה הרעננים שחוברו בידי חזן נודע שכיהן בחצר הצדיק, הוא ר' פיניה ספטקור, יליד רוסיה, שניצח על מלאכת הזמר והניגון. לקלויז היו מתקבלים מכתבים של דברי־תורה שנשמעו מפי הרבי בימי שבתות ומועדים, ושימשו אחד האמצעים לחיזוק הקשרים בין בית הרבי וחסידיו בכל תפוצותיהם.

התנהגותו של הרבי מבויאן הצטיינה בצניעות רבה, הוא התענין בגורל כל אדם שפנה אליו, ציוה על מקורביו לעסוק בצרכי צבור בעיר ובמדינה, וביחוד הדריך את חסידיו לעשות צדקה וחסד בכל עת, ושימש להם לדוגמה. היה חובב ארץ־ישראל מובהק, והדריך את חסידיו בכוון זה. כסף רב היה שולח לצרכי הארץ ועשה מאמצים מיוחדים להרבות המאמצים למטרה זו. שמח שמחה גדולה על כל מי שעלה לארץ. לרבי מבויאן היו קלויזים גדולים משלו בירושלים, טבריה, צפת ותל־אביב.

יש לציין, שהרבי מבויאן לא פקד אף פעם את חסידיו בבנדין. ורק אחד מבניו, הוא רבי ישראל, שישב אחר־כך כרבי בלייפציג ועלה לארץ ונפטר בתל־אביב, הגיע פעם לקטוביץ הסמוכה, מעבר לגבול, וחשש לבוא לבנדין, שמא יפגעו בכבודו.

הרבי מבויאן נמלט לוינה אם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, ב־1914, ועם חדירת צבא הרוסים לגבולות אוסטריה בגליציה ובוקובינה, כשם שנמלטו לשם כל צדיקי בית ריז׳ין (סדיגורה, צ׳ורטקוב, הוסיאטין ואחרים), ושם המשיכו בגינוני הצדיקות. נפטר בוינה ב״ז אדר א׳ תרע״ז והובא שם לקבורה. ר׳ לייב אנגלרד היה נוכח בשעת פטירת רבו בוינה כנציג העדה בבנדין. מאז נחלשה השפעת הקלויז בבנדין וכמעט לא נודע כי בא אל קרבה.

הזכרנו לעיל את שם היוזם הראשי של קלויז חסידי סדיגורה, ר׳ אברהם־מנחם מנלה לסקר, וראוי לציין, שאצל נכדו ר׳ מיכל לסקר היושב בתל־אביב נמצא כתב־הצוואה של סבו מתאריך ח׳ בניסן תרנ״ט כתובה עברית. הצוואה מענינת בתכנה וגם בסגנונה העברי. היא מעידה שהיה חסיד בכל נפשו ובכל מאודו. הניח אחריו רכוש שהיה שווה כארבעים אלף רובל (רכוש גדול בימים ההם), והורה לחלק אחוזים מסויימים לעניני הקלויזים של חסידי רדומסק, גור, סוחצ׳וב, עם סכומים גדולים יותר לאדמו״ר מביז׳אן ולאלמנות הצדיקים מרדומסק ומסדיגורה, למשפחת הצדיק רבי משה בידרמן מלילוב בירושלים. כן ביקש שלא לכתוב על מצבתו שום דברי שבח, בהבטיחו, שבעצמו חיפש ופשפש במעשיו אם יש לו איזו מידה טובה ראוייה להיזכר על מצבתו — ולא מצא; ואם יבואו יורשיו לכתוב לו דברי שבח — יגרמו לו בזה בושה.

6) קלויז חסידי קרימולוב

חסידות קרימולוב לא נחשבה לחסידות עצמאית, או ליוצרת קו חדש בחסידות, אלא כענף לחסידות רדומסק הותיקה. מייסדה היה ר׳ נתן־נחום רבינוביץ, אחד מארבעת בניו של ה„חסד לאברהם״ מרדומסק, שאחרי פטירתו (י״ג אלול תרנ״א) נסעו כולם לרבי יחזקאל הלברשטם הצדיק משיניאווה, הוא הסמיך את ה„כנסת יחזקאל״ לרב בנוביפולה, ומשם עבר להמשיך בצדיקות במקום אביו.

יתר הבנים — ר׳ שלמה התיישב באַלקוש (עסק במסחר דגים. הצעיר שבהם, ר׳ יעקב, היה חביב יותר מכולם על ה„חסד לאברהם״, כיהן רב ברזאזניצה ונפטר באוטבוצק בנעוריו. רבי נתן־נחום התחיל לנהוג בצדיקות כשנתיים לאחר שאחיו ה„כנסת יחזקאל״ התחיל לנהוג בצדיקות רדומסק, וקבע מושבו בקרימולוב, עיירה במרחק 5 ק״מ מזאַבי־אַרצ׳ה. בין חסידי רדומסק נתהוה פילוג קטן, אך הרוב עם הוותיקים שבחסידים נשארו להסתופף ברדומסק.

הרבי מקרימולוב גילה כשרון בארגון, והצליח למשוך אליו חסידים רבים ולפתוח קלויזים משלו בערים רבות בפולין ובגליציה, ואף בקראקא היו לו שני קלויזים. במחוז זגלמביה היו לו קלויזים כמעט בכל מקום, ואף בכפרים שבהם ישבו יהודים בניבקה, דינדובקה, זאַגורו׳ה ועוד.

בעקב מלחמת העולם הראשונה נאלץ הרבי לעקור מקרימולוב ונתיישב בזאַבי־אַרצ׳ה, בלי ששינה את שם הצדיקות של קרימולוב. וגבאי היה לו, ר׳ חיים ברקוביץ, תלמיד חכם וירא שמים, בעל תפילה מצויין וזמר חסידי בטוב טעם, שהיה מתפלל מוספים ביום כיפור רחוק מהעמוד, בעל־פה, מפאת חולשת ראייה, ונגוני ה„תפארת שלמה״ שגורים על פיו.

גם האדמו״ר מקרימולוב היה בעל־תפילה נצחון, כפי שקיבל מאביו ה„חסד לאברהם״. חסידים ותיקים בארץ מספרים על תפילתו של ה„חסד לאברהם״ בשנה האחרונה לפני פטירתו, שהתפלל בראש־השנה כשליח־צבור את המוספים בשני הימים, ועזר על ידו ר׳ טוביה שמשו שסלסוליו זכורים יפה בחוגי החסידים. מתק תפילת הצדיק עודו חי באזני חסידיו־שומעיו, ונפשם כמעט יצאה בדבריו בצקון לחשו שיצאו מן הלב.

הקלויז של חסידי קרימולוב בבנדין נוסד בשנה שבה התחיל ר׳ נתן־נחום רבינוביץ לנהוג בצדיקות, כלומר: בשנים תרנ״ז־נ. היה זה גלגולו של מנין אחד לתפילה, ללא שם וכיוון בחסידות שהחזיק בביתו אחד מחסידי רדומסק הנודעים בעיר, הוא ר׳ נחום צוקרמן, ובהסכמתו הפך ה„מנין״ לקלויז חסידי קרימולוב, שנמצא אז ברחוב דומברובסקא.

עם הפילוג שחל בחסידות רדומסק עם פטירת ה„חסד לאברהם״ עברו מחסידי רדומסק שבבנדין לקלויז קרימולוב, ואף נסעו לרבי. בימי שבת היו מתפללים בקלויז בקביעות כשלשה—ארבעה מניינים. ברם, על אף הפילוג הרשמי בין שני הבתים־האחים לא העמיק הפילוג בין החסידים. חסידי רדומסק היו נוסעים פעם לרדומסק ופעם לקרימולוב, וכן להיפך בהרגישם כעין קרבת גזע ביניהם. אף פעם לא שמעתי על סכסוכים שנפלו ביניהם.

עם הגבאים והעסקנים הראשונים בקלויז נמנו ישראל־קה ציגלר, לייבוש סריברנר, אברהם היידה (לשעבר מחסידי וורקה, ועם פטירת הרבי עבר לבית קרימולוב), ישראל־קה גרוסמן (שהיה בקרבת משפחה לחצר רדומסק), ובמאוחר יותר מרדכי דאפנר (שהיה בן־בית בחצר הרבי), יואל רויכר, אלחנן גוטליב, שלמה בולימובסקי, חיים־לייב בולימובסקי (מת בתל־אביב).

בין בעלי־התפילה ויודעי־נגן היו: ישראל ציגלר — בעל מוסף, וכן אברהם היידה ובנו משה׳לה — בעל שחרית, אוריש פליישהאקר — חסיד בר־אוריין גדול. בשדה הנגון החסידי ובחיבת הניגון לא היה הבדל בין חסידי רדומסק לבין קרימולוב. יודעי־נגן שבקלויז הנעימו את תפילתם בנגונים חסידיים שקיבלו מיודעי־נגן שלא חסרו גם בין חסידי קרימולוב, והיו שנסעו לעתים קרובות לרבי ושם למדו מפי השמיעה והביאו ניגונים חדשים לקלויז שנקלטו חיש בפי בעלי התפילה.

משכנו האחרון של הקלויז הקרימולובי בבנדין היה בבית קוק, ברחוב מונדז׳יובסקא.

הרבי מקרימולוב היה מבקר לעתים קרובות בבנדין אצל חסידיו והיה מתאכסן אצל מלך רוזן בימי שבת, ואצל אברהם גליצר בימות השבוע, ואז היו החסידים מכל הסביבה מסתופפים בצל הקדושה של רבם, נדחקו בשבת למאותיהם בשעת התפילה של הרבי, וכן ל„שולחנו״ בליל שבת ובשבת, ובימי חול נהרו אליו להראות ולזכות בברכה למילוי המשאלות המובעות בכתב בפתקאות.

החיבה לארץ ישראל שפיעמה בלב צדיקי רדומסק וחסידיה לא פחתה בקרב חסידי קרימולוב, ורבים מהם עלו לא״י בימות העליה. ודוקא חסידי קרימולוב הבנדינאים, משבאו לארץ התאמצו להקים להם קלויז בתל־אביב שישמש מעין מועדון לכלל חסידי קרימולוב שבארץ. בעיקר עסקו בזה פסח סריבנר, מראשוני החסידים של קרימולוב, שעלה לארץ ישראל בשנת תרצ״ד, ור׳ לייב פיוטרקובר (החסידים היו קוראים בשם עיר מגוריו ולא בשם המשפחה) שמת זה מקרוב בתל־אביב.

האדמו״ר ר׳ נתן־נחום נאלץ לעת זקנתו, עם פרוץ מלחמת העולם האחרונה, למצוא מפלט לעצמו בגיטו וארשה, ויחד עם אדמו״רים אחרים נרצח בידי הנאצים עם השמדת הגיטו. הי״ד.

7) קלויז חסידי אַמשינוב

קרוב לוארשה, על הכביש הראשי שבין וארשה ללודז', שוכנת העיירה אַמשינוב, המפורסמת ברבניה ואדמו"ריה ברחבי פולין, היא העיירה שזה למעלה ממאה שנה יצאה ממנה השפעה רוחנית, תורה וקדושה לרבבות חסידים ומעריצים. ועיירה זו שהשפיעה הרבה תורה ויראה על רבבות אנשים במשך שנים רבות נחרבה בשואה. ברם, אמשינוב לא היתה מטרה לעצמה.

אבי השושלת האמשינובית היה האדמו"ר הזקן רבי יצחק קליש מוורקה, שהיה מפורסם בצדיקותו ובהצטיינותו במידת הרחמים, ומשום כך הוכתר בתואר „בעל רחמנות", מתלמידי החוזה מלובלין, רבי דוד מלילוב ורבי שמחה־בונם מפשיסחה. התחיל לנהל עדה בעיירה זיריץ, ולבסוף עבר לעיר וורקה הסמוכה לוארשה. רבבות הסתופפו בצל קדשו, ובהם רבים מצדיקי הדור. הרבי מוורקה הצטיין במידת אהבת ישראל, שהגיעה אצלו עד כדי מסירת נפש, וכל ימי חייו היו שלשלת ארוכה של אהבת ישראל ומסירת נפש לעמו. נפטר ביום אחרון של פסח תר"ח בעיר וורקה, והניח אחריו שני בנים צדיקים מפורסמים: הבכור ר' יעקב דוד הצדיק מאמשינוב, והאדמו"ר האמצעי מוורקה ר' מנחם מנדל.

ר' יעקב־דוד, הצדיק הראשון באמשינוב, היה מפורסם כאחד מגאוני הדור בזמנו, גאון עצום בנגלה ובנסתר, ורבים מגדולי הדור פנו אליו בשאלות שונות בענינים תורניים. כיהן פאר בתור רב ואב"ד בעיירות הרבה, וגם בפשיסחה וגור, ובסוף ימיו נתקבל לרב באמשינוב.

היה אישיות מקורית, כולו אומר כבוד וכו'קר. צורתו הנאה שיוותה לו הוד ומלכות. קדושתו ופרישותו עוררו תשומת לב המבקרים. בזמן עריכת השולחן בשבתות ובחגים קרנו פניו אור. בהשמיעו דברי תורה לפני קהל חסידיו, ובאמירת זמירותיו במנגינות המסורתיות הידועות בשם „ניגוני וורקה", הרגישו הכל התעלות עילאית בבחינת כלות הנפש. תפילתו היתה „כל עצמותי תאמרנה".

רוב שנותיו בילה בוארשה, שם פעל לטובת הכלל כאביו הצדיק, והצליח לבטל הרבה גזירות רעות. נפטר ביום ד' כסליו תרל"ח בנאות־המרפא מירָאן באיטליה והובא למנוחות עולמים באמשינוב, בהניחו שלשה בנים: ר' מנחם מאמשינוב, ר' ירמיהו מאופולה ור' ישעיה מפשיסחה.

רבי מנחם שמילא את מקום אביו באדמו"ריות, כשרק מלאו לו י"ח שנה, ניהל עדתו ארבעים שנה. הצטיין בעסקנות, ובגלל טרדתו המרובה בעניני הכלל והפרט סעד לפעמים ארוחתו הראשונה בשעות המאוחרות בלילה. מצא נוחם לכל מרי נפש, וכל שזכה להסתופף בצל קדשו בשבת הרגיש הרגשה של מעין עולם הבא. מאות הסבו על שולחנו השָהור ונהנו מזיו אמרותיו הטהורות.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה עבר לוארשה כדי להיות קרוב למושב הממשלה ולפעול במהירות לכל דורש. אנשי וארשה מעלים על נס פעולתו המסורה בימי המלחמה למען מחוסרי־בית שגורשו מהעיירות הסמוכות לוארשה, למצוא בשבילם קורת גג לראשם. נפטר בכסליו תרע"ח בוארשה, בהניחו אחריו שלשה בנים ובת, את רבי יוסף מאמשינוב, ר' שמעון שלום שנפטר באמריקה, ור' אברהם מרדומסק.

רבי יוסף הצדיק מאמשינוב (נולד בתרל"ח) נתפרסם חיש כאחד מבני העליה שבדורו, מהאישים הבולטים ביותר ביהדות פולין, בהמשיכו במסורת האמשינובית בעסקנותו ובאהבתו לישראל עמו. משכמו ומעלה גבוה מכל העם ואלפים הסתופפו בצלו. בימיו חזרה אמשינוב לתחיה, שהיתה שממה אחרי שנעזבה על־ידי אביו, ונתחדשה מסורת אמשינוב.

הוא היה מבקר לעתים קרובות בזגלמביה ובבנדין והגדיל את מספר חסידיו, עד שיסדו להם קלויז משלהם, ובו היה נשמע קול תורה, כי האמשינובאים היו גאים בצדיקיהם שכולם היו גדולי תורה, ואף הם השתדלו לדעת את למוד התורה ולעסוק בה לשמה. נפטר באוטבוצק בשבט תרצ"ו, והובא למנוחת עולמים בוארשה באהלו של אביו הצדיק. הניח אחריו בנים צדיקים. עם חתניו נמנו הצדיק רבי שמואל־שלמה ליינר מרדזין הי"ד, רבי אלימלך האלשטוק אב"ד נאשלסק בן הצדיק מאוסטרובצה. בנו רבי יצחק קליש, שנמלט לשנחאי יחד עם דודו הצדיק רבי שמעון־שלום, נמצא באמריקה.

לפני כשלשים שנה ביקר פעם בבנדין הרבי מאמשינוב, שהיו לו כמה חסידים בעיר, והם הקימו אחר כך קלויז משלהם. הרבי התאכסן בבית ר' מנדל דומב, והלה — שהיה מחסידי אלכסנדר — נהג אתו כמו היה חסידו לכל דבר. ר' יוסף מאמשינוב היה מתאכסן בשני בקוריו בבנדין אצל קרובו וחסידו ר' בונם בונהארדט.

קלויז אמשינוב בבנדין שכן משנת 1930 ברחוב מאלאחובסקא (בבית המדרש של ליור), אחרי שעבר לשם מרחוב אחר. כגבאי כיהן ר' חיים רובין, כבעלי־תפילה: ר' בונם בונהארדט (בן אחר בן לרבי שמחה בונם מפשיסחה), חנה לונדנר (בעל־תפילה מעולה ונעים), ר' בריש יעקובוביץ — בעל־קורא. האחרון השתייך פעם לחסידי אלכסנדר ועבר למחנה אמשינוב. בלעדו היו עוד חסידים שאחרי פילוג שחל בקלויז חסידי אלכסנדר עברו למחנה אמשינוב.

8) קלויז חסידי ראדושיץ

ראדושיץ היתה מקודם עיירה ליד פשדבורש העתיקה, ואחרי שהיו נוהרים אליה אלפים ורבבות יהודים היא היתה לעיר־מרכז לחסידות, ושימשה אבן שואבת ליהודי פולין והתחרתה בקוצק המחמירה והמעמיקה.

בה איווה למושב לו מייסד השושלת רבי ישכר בר ברון ה„סבא קדוש", שלא בא לכתחילה לחדש ממה שקיבל מרבותיו: החוזה מלובלין, רבי ישראל המגיד מקוזניץ, רבי מנדלי מרימנוב וה„אוהב ישראל" מאפטא. ה„סבא הקדוש" מראדושיץ היה ממשיכה הנאמן של החסידות העממית בפולין מיסודו של רבי אלימלך הצדיק מליזנסק, שתפקידה העיקרי היה התעמקות בחסידות וביצועה. לא היה כאן בירור רעיוני של היסודות הקבליים־חסידיים ולא פולמוס עם מתנגדים שונים, אלא תורה חסידית חיה, המאירה לאדם את דרך חייו ומעשיו הלכה למעשה והוצאה לפועל של כל המדות החסידיות: ענווה, נסיעה לצדיק, אהבת ישראל, תפילה בהתלהבות, אחווה, צדקה, דביקות, נטירת ברית וכו'. ובמרכז עמדו אהבת ישראל והצדיק שהם אחד. ה„סבא" הטיף לנסוע לצדיק הדור, שרק על ידו אפשר להגיע לידי שלימות מוחלטת, וב„פדיון" הניתן לצדיק הוא ראה כהתקשרות החסיד אליו. מידת הענווה היתה אחת מדרכי חייו של ה„סבא". הוא שם את הדגש על אמונה פשוטה ותמימה, בניגוד לחסידות המחקר וההבנה, התנגד גם לאיחור זמן התפילה שהיתה נפוצה בפשיסחה, קוצק, גור ואלכסנדר, וכן לקיצור בפיוטים ולאי אמירת תחנון. גישתו זו נבעה לא מתוך חוסר למדנות, כפי שהלעיגו עליו חסידי קוצק, אלא מתוך נאמנות לתורת רבו החוזה מלובלין. היה שגור בפיו לומר, שאפילו אם יגיע אדם לשיא שלימותו, חייב הוא לנסוע אל צדיק הדור, שרק באמצעותו אפשר להגיע לשלימות מוחלטת.

אף הוא השתמש במופתים כדי להשפיע „שפע טוב" לישראל. גורם נוסף לשימוש במופתים היתה הכוונה לפרסם את האמונה באלקות בעולם. ואמנם ה„סבא" נחשב לבעל מופת הגדול בדורו.

אחרי הסתלקות ה„סבא", סיון תר"ג, נתמנה במקומו בנו רבי ישראל־יצחק ברון, שנפטר בוארשה בכסלו תרי"ח, כשהוא בן ארבעים ושמונה. מילא את מקומו בנו רבי יעקב־דוד כאדמו"ר בראדושיץ. וכן כיהן שם באדמו"רות ר' הלל פינקלר, בן רבי יצחק פינקלר חתנו של ה„סבא הקדוש", שנתפרסם כסבו לבעל־מופת. אלפי חסידים היו נוסעים אליו כדי להתברך בברכותיו. כל ימיו היה שוחר ישוב ארץ ישראל. עם עמיותו הרבה היה ר' הלל גם למדן גדול וחריף מוח.

ראדושיץ היתה שושלת־אב ל„תולדות" שהסתעפו ממנה, כמו: פינטשוב, סוכדניוב, סנדישוב, סטריקוב, קמינסק, סוסנוביץ, סטרופקוב ואחרים.

חסידי ראדושיץ הקימו לעצמם קלויז בבנדין ובערי זגלמביה האחרות, והיו נוסעים בצוותא לרבם. קרבת רבם השפיעה לטובה, ובסוסנוביץ התיישב אחד מבית הרבי כאדמו"ר.

9) קלויז חסידי פילץ

פילץ נחשבת לענף של גור רבתי, העיירה שוכנת בין זאַביאַרצ'ה מזה ובין וולברום מזה.

אחרי פטירתו של ר' חנוך הכהן לוין הצדיק מאלכסנדר בשנת תר"ל, שנהג שנים מעטות אחרי פטירת ה„חידושי הרי"מ" מגור, הלך חלק מחסידיו לרבי פנחס אליהו, אב"ד בפילץ, בעל אחותו של רבי לייב (בעל „שפת אמת" מגור) והוא המשיך בשיטת גור, שדרכה היתה בהתלהבות ובחריפות של קוצק בתוספת כמה מידות של גור. בזמנו של ר' פנחס ניטשטשו התחומים בין גור ופילץ. החסידים נסעו פעם לגור ופעם לפילץ. ולימות חג השבועות או לימים־נוראים אפשר היה לפגוש בפילץ מאות חסידים מעשירי לודז' ופביאַניץ שנחשבו לוותיקי גור, ועל אף המרחק היו באים לפילץ ומביאים עמם את אוירת גור, החריפות והחמימות, עד שלא ניכר היה כל הבדל, ולא אחת היה הרושם כמו העבירה גור את עצמה לפילץ...

כי אכן, חסידות פילץ הזדהתה בכל עם זו של גור. בה חגגו את ימי הזכרון של אדמו"רי גור, וקשרי חיתון ומשפחה הידקו מאד את הקשרים בין פילץ לגור. ואף בקלויזים של גור ופילץ בבנדין לא ניכרו כל הבדלים. חסידי גור לא פרשו עצמם מקלויז פילץ, וכן להיפך.

בית הצדיקים יוסטמן בפילץ הגדיל עשה ברבוי חסידיו. ומה רב היה כוחו של המגנן הנודע ר' מנדיל פרוהמן, בעל־התפילה בחצר הרבי מפילץ שמשך אליו חסידים רבים ממרחקים שבאו ליהנות מנגינתו, ובימים הנוראים היה דמיונו ככהן־גדול בכהונתו לפני־ולפנים. ועל ידו עזרו בניו, בהם ר' לייביל פרוהמן, שנשא אשה מבנדין ומאז היה בה אזרח קבוע ומנגן רב־יכולת בקלויז פילץ. בפיו שגורים היו ניגונים נפלאים ונעימים שבאו אליו מאביו, שהיה בהם קסם רב, וכל אחד השתדל ללמדם ולהביאם דורון לביתו ולעיירתו. גדול היה כוח משיכתם של הניגונים האלה, והם נחרתו בזכרון.

קלויז פילץ בבנדין הזכיר בהרבה את בית האדמו"ר בפילץ עם נעים זמירותיה. ר' לייביש למד מאביו את סוד הניגון, ובו פעל גדולות כבעל־תפילה. העמוד נועד רק לו בלבד, ולא היו לו מתחרים.

הקלויז נמצא בשוק החדש, ועם עסקניו נמנו ר' אלתר מיצמאכר, ר' קופל קופלוביץ (גם בעל תפילה), ר' איטשה־מאיר קורלאנד, ר' פישל ויסבורד, ר' שלמה רפפורט, ר' ישראל רייסקינד — תלמיד חכם נודע, ר' הירש־נתן וילאגה — הבדחן.

פני חסידי גור נראו כפעם בפעם בקלויז פילץ, ביחוד בימי־זכרון ומסיבות שונות. ניצח עליהם ר' לייביל פרוהמן, שהיה הכוח המושך בניגוניו ובקסם קולו הנעים ששימח לבבות שומעיו.

10) קלויז חסידי סוכאדניוב

רבי אלימלך יעקב יצחק (בקיצורו: ר' מלך) רבינוביץ מסוכאַדניוב, חתן רבי הלל בן רבי יצחק חתן ה„סבא קדישא" נושא בתו פרומט, ובזיווגו השני היה חתן ר' אליעזר דוד מראדושיץ גיסו.

אביו, רבי פנחס מקינצק, היה מגדולי האדמו"רים בדורו ונכדו של ה„יהודי הקדוש".

נתחנך בבית אביו הצדיק. בשנת תרס"ז נתמנה רב בסוכאַדניוב. בעיר זו כיהן גם באדמו"ריות. במלחמת העולם הראשונה עבר לקאַלץ. נפטר בכ"ב אלול תרצ"ח.

לפני פטירתו בכה בכי רב. כשנשאל על־ידי החסידים, על שום מה הוא בוכה, הרי הם מקבלים על עצמם לפרנס את יתומיו? אמר: „הריני בוכה, כי צרות גדולות שטרם היו כמוהן באות על ישראל והרבה דם יישפך".

אשתו הרבנית רודעל נספתה עם כל יוצאי חלציה בידי הנאצים.

חסידי סוכאַדניוב בבנדין הקימו לעצמם קלויז משלהם. גבאי שימש ר' אברהם גולדשטין (גירא).

11) קלויז חסידי פינטשוב

רבי חיים־מאיר פינקלר האדמו"ר מפינצ'וב, בן רבי יצחק מראדושיץ, חתנו של ה„סבא קדישא" רבי ישכר־בר ברון מראדושיץ, היה גאון וגדול בתורה, קיבל בחסידות מדודו רבי ישראל־יצחק מראדושיץ, רבי חיים מאיר יחיאל ה„שרף" ממוגלניץ ומרבי שלמה מראדומסק, אותו החשיב כרבו המובהק.

היה שרוי בתענית ופרוש מהבלי העולם הזה. ארבעים שנה רצופות היה מתענה ועוסק רובו של יום בתורה ובתפילה. תפילותיו היו נמשכות שעות מרובות, והיו מלוות השתחוויות, קידות ואנחות שוברות־לב. מאכלו היה קערת דייסה קטנה וכוס תה, אותה היה גומע בגמיעה אחת שלא ליהנות ממנה יתר על המדה. מספרים, כי בשעת שתיית התה היו שומעים את שקשוק המים בקיבתו הריקה.

דביקותו בשעת למודו היתה מפליאה. פעם אחזה שלהבת גר בכובעו ולא הרגיש בכך.

בגלל סדר יומו החמור נסעו אליו רק חסידים בעלי מדרגה. המונים לא היו בפינצ'וב.

חיבר ספרים רבים בהלכה ובחסידות. מהם נדפסו: „אמרי חיים" על ש"ס, קדשים וסוגיות, „אמרי חיים" לחודש אדר, ו„מנחת יהודה" על התורה. כל ספריו יצאו בלי הזכרת שם מחברם מתוך ענווה.

במלחמת העולם הראשונה עזב את פינצ'וב והתיישב בקאַלץ. אך לא האריך שם ימים, ובכ"ב בשבט תרע"ט נסתלק. על קברו בקאַלץ נבנה אוהל.

בנו ממלא מקומו היה רבי אליעזר פינקלר מקאַלץ—סוסנוביץ.

רבי אליעזר פינקלר מקאָלָש בן רבי חיים־מאיר מפינצ'וב היה חתן רבי מאירל מסטובניץ, הוא ר' מאירל מאפטא „השני", בן ר' פנחס בן ר' מאירל מאפטא בעל „אור לשמים".

נולד בשנת תרי"ח. משנת תרע"ז כיהן כאדמו"ר בעיר מושבו האחרון של אביו הצדיק בקאָלָש. בזקנותו עבר לסוסנוביץ, ובה האריך ימים.

כשאר צדיקי שושלת ראדושיץ התייגע רובו של יום בתורה ובתפילה. לא שח מעודו שיחה בטלה. רך מזג וטוב הלב. ביטל כל סדר ומשטר בהנהגת האדמו"רות. לא היו זמנים קבועים לא ל„שולחן" ולא לתפילה. פתע היו מודיעים: הרבי ערך שולחן. מענין, כי לעצמו היה בעל סדר ומקפיד על נקיון. נתפרסם גם כבעל מופת ורבו הבאים אליו. נפטר בסוסנוביץ י' שבט תרצ"ז בזקנה מופלגת.

הקלויז של חסידיו בבנדין נמצא ברחוב קולונטאי 17, בבית ששכן גם קלויז חסידי אלכסנדר. הגבאי בקלויז היה קשישובה.

12) קלויז חסידי רוספשה

רוספשה אינה אלא המשכה של פשדבורש הותיקה בצדיקות הפולנית. אכן, עלתה ה„תולדה" על ה„אב" גם בהיקף (מספר החסידים) וגם באיכות הרעיונית של החסידות.

מייסד בית־פשדבורש היה „חד מן קמאי" בצדיקות פולין, רבי ישעיה ב"ר מאיר ולטפריד (שמחת עולם), מגזע רבי אליקום געץ בעל „אבן השוהם". מגדולי החכמים בדורו, גדול בתורה וגאון הגאונים וזכה לתואר „ארון הספרים" בפי רבו „החוזה מלובלין", שהיה מעיד עליו ש„אור תורתו היה זורח מסוף העולם ועד סופו".

פשדבורש, הנמצאת במחוז קינצק והסמוכה לראדושין, קהלה יהודית עתיקה ונחשבה כמבצר הלמדנות בפולין. בעיקר נתפרסמה בשל בית־הכנסת העתיק שבה, שהיה בנוי עץ ונבנה לפי האגדה בידי אסתר־קה אשת המלך קזימיר הגדול. פשדבורש זכתה לשם התואר „ארץ ישראל בזעיר אנפין", היתה מפורסמת בלמדנית, דרשנית ומגידיה.

רבי ישעיה היה חברו ללימוד בישיבה של ה„יהודי הקדוש" מפשיסחה. תחילה נבחר לרב העיר. אחרי פטירת ה„חוזה" מלובלין בשנת תקע"ה הוכתר לרבי מפשדבורש, והמשיך בשיטת החסידות כפי שקיבל מפי רבו החוזה. רבי מאירל מאפטא היה קורא לו „ישעיה הנביא". הצטיין בעניוות וברוחה מן הפרסום. נפטר ד' אלול תקצ"א בפשדבורש, ועל קברו אוהל שמשך אליו המוני מבקרים.

בנו יחידו ר' עמנואל מילא מקומו ברבנות, ואחרי עלית רבי משה מלילוב לירושלים — גם בצדיקות. הוא היה מבקר הכופות אצל רבי יחזקאל מקוזמיר, רבי שלמה רבינוביץ מראדומסק. נפטר בוארשה בכ"ז שבט תרכ"ח, בן 63, ואוהלו נמצא בקרבת אוהל הצדיק רבי יצחק קליש מוורקה.

בנו רבי אברהם־משה ולטפריד מילא את מקומו ועבר לשבת בעיירה רוספשה ונקרא על שמה. במשך המלחמה הראשונה עבר לשבת בפיוטרקוב, ומשם חזר לפשדבורש, ושם נפטר בכ"ב אלול תרע"ח, בן 78, ונקבר ליד אוהל סבו הגדול. יצא לו שם כחכם ובקי בעניני העולם, ואף אצילי הפולנים הרבו לבקר אצלו. כן היה חובב נגן מופלא, והראה כוחו בליחון נגונים, היה עובר לפני התיבה כבעל־תפילה מובהק וניגוניו הושרו גם בחצרות צדיקים אחרים, בהם ניגונים מעשה חושב ואמנות.

בניו הצדיקים ישבו בפביאניץ ובטומאשוב.

בבנדין היה לו קהל חסידים ומעריצים, ובניגוניו היו משמחים במפגן בולט כדי להראות את כוח רבם גם בנגינה. עסקן הקלויז בבנדין היה ר' ישעיה ווייגשטוק. לבעלי־תפילה בקלויז נחשבו ר' חיים שטרוכלי'ן ור' יוסלה אפשטין, שהיה נכד האדמו"רים מרוספשה וניישטאט. יוצאי בנדין היושבים בירושלים ועדים אחרות שרים עד היום במסיבות שבת ומועד את ניגוני רבם מרוספשה, ותוך זמרת ניגוניו מספרים בשבחו כבעל מידות מצוינות.

13) קלויז חסידי חנצ'ין

קרוב לעיר המחוז קאָלָש שוכנת העיירה חנצ'ין, שפרסומה היהודי התחיל מאז נוסד בה צדיקות בידי רבי חיים־שמואל הורביץ, נכדו של ה„חוזה מלובלין" ואבי שושלת חנצ'ין שנתמשכה עד לשואת הנאצים. אביו היה רבי אליעזר בן רבי מרדכי־זאב בן רבי צבי, בנו השני של ה„חוזה", חתן רבי יוסף־ברוך ה„יהודי הטוב" מניישטאט, צדיק עושה פלא, בנו של רבי קלונימוס מקראקא מחבר „מאור ושמש". ה„חוזה" היה, כנודע, הדמות האדירה והמקודשת ביותר בחסידות פולין.

בחנצ'ין הקים לו הצדיק חצר רחבת־ידים, שבה שכנו בית־דירה נאה, בית־כנסת, מקוה, ובנין מיוחד לסוכה, שבה היה נוהג להתבודד כל ימות השנה. לא שאף להמונות חסידים. שאיפתו היתה לרכז סביבו בני־עליה, תבע מעצמו ומאחרים את האיכות שבחסידות, האמין בכוחותיו הגדולים, כוחות מנהיג לאנשי־רוח, והיה מקרב עשירים בנפש, בקיאים וחריפים בכל חדרי תורה ועוסק באופי. אנשים בינונים לא היה מקרב ביותר. שמו יצא לתהלה בתורת בעל מופת, ויהודים דוויים וסחופים, מוכי יסורים ונפגעי חיים, היו באים ממרחקים וממתינים ימים מרובים עד שזכו להכנס למחיצתו. היו ממתינים זמן רב, משום שלא מיהר להענות לדורשיו, מחמת היותו שקוע בלימוד תורה היה מקבל את החסידים בשעות שלאחר חצות הלילה. בלחץ המצוקה של הכלל והפרט נעשה רבי אף להמונות.

א.

ר' חיים־שמואל מחנצ'ין, עיר מצודה עתיקה, היה למדן גדול, מוח חריף, לן ימים ולילות בעומקה של הלכה, ומוניטין יצאו לו כאחד מגדולי התורה בין האדמו"רים. בכל שנה היה מסיים ש"ס וארבעת חלקי השולחן ערוך. אף היה לומד ספרי קבלה וחסידות. מסביו ירש את מידת אהבת ישראל, אהבת ארץ־ישראל וצפיה לגאולה שלימה. חובב נגינה נמרץ, והחיבה לניגון הוריש לבניו ולחסידיו, שהרבו לשיר בכל מסיבה.

השמחה היתה אחד מיסודותיה העיקריים של חסידות חנצ'ין. חסידים עצובים לא היו מקובלים על הרבי. אהבת רעים, גמילות־חסדים בחומר וברוח, אהבת הבריות כהמשך ישר לאהבת השם. כאן היתה למדנות וצרכים גשמיים כרוכים יחד. בחנצ'ין היו נוהגים לאחר בתפילה, ומשהתחילו להתפלל — התפילה היתה בחינת להבה. רב היה ערכה של הזמרה בשעת עריכת ה„שולחן", וכפעם בפעם היתה פורצת שירה נלהבה מפי החסידים, שירה מטהרת ומזככת את הגוף והנשמה.

חנצ'ין לא הצטיינה בחיצוניותה יותר משאר עיירות פולין אולם כשנכנסת לתחומי העיירה הרגשת תיכף התעלות רוחנית מיוחדת במינה, היא העיירה שמאז ישב בה רבה יצאה ממנה השפעה רוחנית אדירה על אנשי העיר ואורחיה, והמתארחים הרגישו הכל יצא שם לנגון ורקוד בחנצ'ין. וכשהיה הרבי יוצא למסעיו

לבקור אצל חסידיו, היה מביא עמו את השמחה על ערכיה עד להתפשטות הגשמיות.

ר׳ חיים־שמואל ירש מסבו ה„חוזה" את הדמיון, היה טיפוס מקורי מאד בעולם החסידות. ראשון בין צדיקי פולין שהכשיר את יין „כרמל" של ארץ ישראל, או כפי שקראו לו „יין ציוני", והחסידים והצדיקים מהמחנות האחרים הביטו עליו בהסתייגות ובחשדים. אך אף אחד לא הרהיב עוז לצאת נגדו בגלוי, כי מוראו היה על פניהם.

ואם בכל יום מימות השבוע המתה העיירה מרוב מבקרים, הבאים לשאול עצה ותבונה מפי הצדיק, וסתם יהודים חסידים שבאו להסתופף בצל קדשו וליהנות מזיוו, הרי המיית־משנה המתה העיירה בערבי שבתות וחגים. קדושת השבתות והחגים השפיעה השפעה רוחנית אדירה על אנשי העיר ואורחיה, והמתארחים הרגישו ברגש של קדושה שאין לתארו במלים.

בימי מלחמת העולם הראשונה אילצו הרוסים את יהודי חנצ׳ין לעזוב את העיר, והרבי עבר לשבת בקאָלץ, ששם נפטר בי״ח טבת תרע״ו, ובנו רבי יהושע השיל הורביץ, הרב מאָלקוש, מילא מקומו.

קלויזים רבים היו לרבי מחנצ׳ין ברחבי פולין, ורבים היו חסידיו בחבל זגלמביה בכלל ובבנדין בפרט, וכל זמן שחסידי חנצ׳ין בבנדין מצאו קורת גג בקלויזים הקיימים לא נתן להם הרבי לפתוח קלויז משלהם, עד שנמצא חסיד חנצ׳יני בבנדין שלא יכול היה לשלוט בנפשו ויסד את הקלויז. ומכיוון שנוסד הקלויז — שוב נתרבו חסידיו.

הרבי מחנצ׳ין היה מבקר מפעם לפעם בבנדין ובערי זגלמביה, והיה מתאכסן אצל חסידו ר׳ ליפא קאַנאַל. ואף בנו רבי יהושע־השיל היה מתאכסן שם בבקוריו.

ב.

בראש חסידי חנצ׳ין בבנדין עמד ר׳ ליפא קאַנאַל, נכד הצדיק רבי מאירל מאפטא בעל „אור לשמים", שהיה יליד שצ׳יקוצ׳ין ועבר לבנדין אחרי שהגביר החסיד ר׳ הלל פחטר לקחו לחתן בתו. הקלויז החנצ׳יני הראשון שכן בראשונה ברחוב בית־המדרש (זאַמקובאַ), ובשנת תרצ״ג עבר לרחוב מודז׳יובסקאַ 37. ליר ר׳ ליפא, החסיד החנצ׳יני הראשון בבנדין, עזרו המייסדים אהרן־יהושע ברונר, יוסף ברוך ליכטיג, דודל טורנר. מחבורת זקני חסידי חנצ׳ין בבנדין נחשבו: ישעיה רוטר, וולף־הירש מינצמאכר, הגבאי מנדל שפייזר, משה שפיגל, יעקב שפיגלר, מרדכי דוד גרוחובינה, אברהם שאפיר (בייזיצ׳ינר), הירשל צוקרמן שנהג להביא באמצע השבוע לקלויז גלידות בחדשי הקיץ, ובשבתות — סוכריות לילדים, וזולתם היו עוד 5—6 מנינים, של אברכים ובחורים. ב„תור הזהב" לחסידי חנצ׳ין בבנדין התקיימו בעיר שני קלויזים, וכן ישב בבנדין נכד האדמו״ר הזקן ר׳ יעקב־יצחק שפירא הי״ד. וגם אצלו היה מנין קבוע, וכדי לחזקו הלכו לפעמים כמה מחסידי חנצ׳ין להתפלל אצלו, ובהם ר׳ חיים־איטשה קאנאל, שכיהן אצלו כש״ץ ביום־כפור. לשאר החגים היה האחרון נוסע תדיר לאדמ״ור מחנצ׳ין שישב בשנים האחרונות באולקוש, ושם היה עובר תמיד לפני התיבה כש״ץ. בעקב רבוי נסיעת החסידים לרבם באולקוש נשאר בשבועות ובראש־השנה מנין מצומצם בבנדין. בחגים אלה היה כל חסיד חפץ להסתופף בצלו של האדמו״ר באולקוש.

הרבי השגיח בעין פקוחה שחסידיו בבנדין לא יקופחו בחגים מחוסר בעל־תפלה. ור׳ יוסף־ברוך קאנאל, היושב ברמת־גן, מספר, שפעם הגיע לבנדין דודו הירשלה מינצברג מלודז׳, בעל־תפלה ומנגן מצויין, כאורח בעיר. ר׳ ישעיה רוטר (חוקק מצבות), בעל המוסף הקבוע, ניצל את ההזדמנות ונסע לאלוקוש. כשבא לקבל שלום מהרבי, פקד עליו הלה לחזור מיד לבנדין ולהיות שם בעל־המוסף.

בערבי החגים היתה אולקוש — מושב הרבי — שוקקת תנועה וחיים. יודעי־נגן, ובפרט הצעירים שבהם, מיד לאחר הגיעם לאולקוש בערב החג התחילו לשנן לעצמם ניגונים חדשים, וביחוד מפיהם של בני יעקל סופר (פרדס) שבאו מלודז׳. לכל רגל הביאו ניגונים חדשים, רובם של מודז׳יץ ומיעוטם של אלכסנדר, וכך חזרו לביתם אחרי כל חג, מלבד עם מטען רוחני חסידי, גם עם ניגונים חדשים, שהיו שרים אותם עד לרגל הבא, ובפרט האברכים והבחורים הצעירים שהיו מתביישים לשיר ניגונים ישנים שעוד טרם עברה עליהם שנה.

רושם מיוחד הניחה ההילולא של האדמו״ר הזקן מחנצ׳ין בימי י״ח בטבת, שאז היו החסידים יושבים שעות על שעות, שמעו מזקני החסידים סיפורי מעשיות נפלאים וניגונים של חנצ׳ין עד עת יציאת הרכבת לקאָלץ, מקום מנוחתו של רבי חיים־שמואל האדמו״ר הזקן, ורבים נסעו להשתטח על קברו.

הרבי הזקן ביקר פעם בבנדין לרגל סיום ספר־תורה מיסודו של ר׳ מרדכי דוד גרוחובינה, ואף התאכסן בביתו. השמחה היתה אז גדולה במעוני החסידים. היה זה אחרי פטירת המרא דאתרא ר׳ הירש־הניך לוין. כרגיל התחילה מחלוקת בין חסידי גור לאנשי אגודת־ישראל לבין חסידי אלכסנדר ואנשי „המזרחי". שני הצדדים הציגו מועמדים למשרת רב ראשי בבנדין. עסקנים משני הצדדים באו לרבי מחנצ׳ין שישפיע על החסידים, ובפרט על חסידי חנצ׳ין, שיתמוך במועמדיהם. והרבי פנה לשני הצדדים בזה הלשון: „אני הכרתי „יהודים טובים" שכל מה שרצו לפעול פעלו בדרך התפילה, וליד השולחן בלי פוליטיקה". וכה מנע מחסידי חנצ׳ין לנקוט בעמדה מפורשת בכל מיני סכסוכים ומחלוקת.

הרבי מאולקוש דקדק מאד במצות אתרוג, באמרו שמצוה זו היא מיוחדת במינה. אם יש איזה פגם אין יוצאים בו ידי חובת אתרוג, מה שאין כן במצוות אחרות. והרבי אמר, שהראשי־תיבות של אתרוג הם: **א**מונה שלימה, **ת**שובה שלימה, **ר**פואה שלימה, **ג**אולה שלימה. כן יהי רצון.

כמעט כל חסיד חנצ׳יני היה יודע־נגן וידע לעבור לפני התיבה ולהשמיע נגוני־לכת וריקודים מלאי קצב ונועם. ר׳ לייבוש סושעק חשב לו לחזקה לעבור לפני התיבה בחגים ובשבתות, אך לא היה מוכן לעמוד בתוקף על חזקתו, וכה „נהנו" גם אחרים מהזכות שדבקה בכל חסיד.

הרבי הזקן היה נוסע כמעט שנה שנה למעינות הרחצה במאריאָנבאַד (אוסטריה) ולפני עברו את הגבול הגרמני היה לן אצלנו (אבי וסבי היו מחסידי חנצ׳ין המקורבים ביותר אליו), ואף בני הרבי שהתרועעו עם אבי ר׳ אליעזר ברוקנר (נפטר בירושלים בשנת תרצ״ג) היו מתאכסנים כפעם בפעם בביתנו במונדז׳יוב, ששכן ממש על הגבול הגרמני האוסטרי, ליד הגשר שעל נהר פשאָמשה ששימש נהר־גבול בין רוסיה וגרמניה מזה ובין רוסיה לאוסטריה מזה.

חילות הנאצים הכובשים נכנסו לבנדין ביום הרביעי אחרי פרוץ המלחמה, וכל הקלויזים חדלו להתקיים. אך חסידי בנדין היו עורכים פגישות בבתי פרטיים, עד לחיסולו הסופי של הקיבוץ היהודי בבנדין — בין המצרים כ״ט תמוז תש״ג.

ג.

ר׳ ליפא קאנאל, ראש חסידי חנצ׳ין ומייסד הקלויז הראשון בבנדין, זכה עוד להקבר בבית העלמין בבנדין, נפטר בגיטו בכ״ז מרחשון תש״ב מרוב צער ועוני, לאחר שהנאצים תפסו את חתנו הצעיר אברהם־יעקב מייזלס למחנה־כפיה, בהניחו אחריו את רעיתו עם שלשה ילדים קטנים, שהבכור שבהם היה בן ארבע, והוא ששאל את סבו: למה לקחו הרשעים את אבי?

צרור הסבל והעינויים הרבים שעברו על הקיבוץ היהודי בבנדין לא פסח, כמובן, על חסידי חנצ׳ין. כדאי לציין במיוחד פגישה אחת של חסידי חנצ׳ין, עת תפסו הנאצים יהודים ברחובות וגילחו את זקניהם. מרוב צער כיסו המגולחים הדתיים את פניהם במטפחות, בהם היה הגבאי מנדיל שפיזר, חיים־איטשה קאנאל, אברהם שפיגל, ישעיה רוטר ואחרים. כל אחד הביט בפני חברו המגולחים, רובם זקנים ושבעי ימים, עד שגבאי הקלויז מנדיל שפיזר לא יכול היה להתאפק ופרץ בבכי. פתאום נכנס וולף־הירש מיצנמכר האופטימיסטן, אף הוא מגולח, והתחיל לצעוק: „מה אתם בוכים? בעוד שנה־שעתיים יבוא הגואל האדום (הסובייטים) כביכול, ועלינו כבר לשתות לחיים״. וכה התווכחו האופטימיסטים עם הפסימיסטים כל פעם שנפגשו, עד בא הקץ המר והאכזרי...

*

גם על הרבי ר׳ יהושע־השיל הורביץ מחנצ׳ין־אולקוש עבר כוס הגירוש עם בוא הנאצים. עד אז היו חסידי חנצ׳ין זגלמביה מתרכזים סביבו ומחכים למוצא פיו. חסידי חנצ׳ין היושבים בארץ מדברים עליו עד היום בהערצה גמורה ועמוקה כאחת, ואף מספרים עליו מעשיות המוכיחות, שהרבי ידע וחזה מאורעות הרבה מראש והשתדל להציל ככל האפשר לפי מיטב ראייתו את המצב. הנה, כמה ימים לפני פרוץ המלחמה התחילו יהודי בנדין לברוח למקומות רחוקים יותר מהגבול הגרמני. חיים־איטשה קאנאל לא עשה דבר בלי לשאול את פי הרבי, ואף עתה נסע לרבי לאולקוש לבקש עצה מפיו. ענה לו הרבי בלשון שאינו משתמע לשתי פנים: לא לזוז. ואף הורה למסור לאנ״ש ולהשפיע עליהם להשאר בבנדין, וה׳ ירחם. ונתברר שצדק הרבי.

קשה לתאר במלים את סבלם של אלה שברחו מבנדין בנפש וברכוש, ממחנות מעצר, מהפצצות, מירידות ביהודים, וכהנה רבות. אחרי שבוע־שבועיים התחילו אלה שנשארו בחיים לחזור למקומותיהם ברגל, כי התחבורה ברכבת ובמכוניות היתה אסורה ליהודים. החסידים שחזרו דרך אולקוש נכנסו, כמובן, לרבי. יום אחד בבוקר יצא הרבי מחדרו ופקד: היום צריכים כולכם להשאר באולקוש ולא לחזור לביתכם בבנדין, סופנוביץ וכדומה. שום אחד לא ידע את פשר הדבר. רק למחרת נודע, שבאותו יום בשעות מסויימות ירו הגרמנים בכל יהודי שעבר את הגשר בסלבקוב וזרקום לנהר. אחרי תקופה זו פסק הרבי לענות על שאלות ולעוץ עצות, באמרו, שגדולה מאד הסתרת פנים, ואי אפשר לענות.

בקיץ תש״ב גורשו כל יהודי אולקוש, ובהם משפחתו של הרבי. רק הרבי בלבד הוצא יחידי על ידי „ראש היהודים״ מוניק מרין הידוע במכוניית של הגסטאפו, והעבירו לחתנו ר׳ יהושע דיין לגיטו סוסנוביץ.

יוסף קאנאל מספר, שבערב ר״ה תש״ג היה עד־ראייה למה שראה, שחצי שעה לפני זמן הדלקת הנרות בא מרין לרבי כדי לקבל ממנו ברכת „שנה טובה״. כל הנוכחים בדירת הרבי קפצו ממקומם. הרי לפניהם ה„מלך״ הכל־יכול, הפוסק מי יכול עוד להשאר בגיטו ואת מי יש לשלוח לאושביץ. ר׳ יהושע׳לה הדיין, חתן הרבי, העמיד לפניו כסא לשבת. אחר הביא כיבוד. אך הרבי, משראה אותו נכנס, קם ממקומו ואמר: נו! נו! להדליק את הנרות. הרבי לא רצה לשבת עמו אף רגע אחד, למרות שמרין עצמו הצילו מאולקוש והעבירו לסוסנוביץ. הרי „אסור להסתכל בפני אדם רשע״.

לבית צדיקי חנצ׳ין נשאר נין בארץ־ישראל. רבי ישעיהו שפירא, בן בתו של הצדיק הזקן מחנצ׳ין, מילא תפקידים יושבים חשובים בבנין הארץ, ושלשת בניו תופסים עמדה ניכרת בנוער הדתי. מלבד זה ממשיך נכדו האדמו״ר מאוו׳ירוב בצדיקות בתל־אביב ורכש לו שם בספריו „אש דת״, ובעל נכדתו (בן הרבי מגרוחוב אצל וארשה) הקים לו משק חקלאי למופת במוצא־ירושלים, וכה השתרשו בני בית הרבי מחנצ׳ין בבנין הארץ. חסידי חנצ׳ין מתאספים כפעם בפעם בתל־אביב, אם ליום ההילולא של דבם הזקן, ואם בהזדמנויות אחרות, ותמיד הם דנים בצד המעשי של חיזוק חסידות חנצ׳ין בישראל.

14) קלויז חסידי סוקולוב

בעיירה סוקולוב, הסמוכה לשדלאץ, ששכנה על פרשת דרכים, השתלבו השפעות שתי היהדויות, נוסח יהדות פולין ונוסח יהדות ליטא, ונתנו אותותיהן בשמשן שם בערבוביה.

אדמו״ריות סוקולוב לא היתה שושלת חדשה, כי־אם ענף של קוצק, בשינויים מסויימים, ובראשה עמד רבי יצחק־זליג מורגנשטרן, שנולד בשנת תרכ״ד בקוצק לאביו רבי חיים ישראל, הרבי מפלוב, חמש שנים אחרי פטירת סבו ר״מ מקוצק. עלה על כסא הרבנות בסוקולוב בטרם היה לאדמו״ר בשנת תרנ״ד, ואחר פטירת אביו, הרבי מפלוב (בשנת תרס״ה) הכתירוהו רבים מחסידי אביו לאדמו״ר, התקשרו אליו בעבותות אהבה, ובקרו בביתו לעתים קרובות.

אביו ר׳ חיים־ישראל מפלוב, בנו של רבי דוד ונכדו של ר״מ מקוצק, נודע בתכנית נועזת רחבת־ממדים ורבת־המעוף: עלי׳ה המונית של יהודים דתיים לארץ־ישראל „לאלפים ולרבבות״ (כדבריו במכתבו אל הרבי מגור, רבי יהודה־אריה אלטר, בעל ה„שפת אמת״), ולא כדי להתפרנס מתמיכתם של ה„כוללים״, אלא לקנות אדמה ולהתישב עליה, לעבד אותה ולהוציא בזיעת אפיים לחם מן החקלאות וממלאכות שונות אחרות. הוא עיבד את תכניתו בפרטי־פרטים, הן מצדה ההלכתי־העיוני, והן מצדה המעשי, וניגש לביצועה. את תכניתו פירסם בספר „שלום ירושלים״. והוא היה לא רק נאה דורש, אלא גם נאה מקיים. אסף סכומי־כסף ניכרים למדי בין מועמדים לעליה ובין נדיבים עשירים, לשם מימון קניית הקרקע, בנית הבתים, הכנת הציוד החקלאי וכיסוי הוצאות הנסיעה. עמל רב שיקע בעבודה זו, אך מכשולים ואבני־נגף מרובים נערמו על דרכו. ראשית, מחמת אדישותם ואף התנגדותם של כמה וכמה רבנים ורבנים לתכניתו, שהיה בה משום חידוש ופלא. היא נראתה כבלתי־ממשית, ורבים מפקפקו אם רצוייה היא מבחינה דתית. ושנית — לא משימה קלה היתה זו לאסוף סכומים עצומים. גם יהודים נדבנים בני נדבנים לא היו רגילים בימים ההם לתרומות בממדים כאלה. בהתקלו בהתנגדותם של אי־אלה מנהיגים דתיים, פנה מעל לראשם אל העם, ואסף סכומים לביצוע תכניתו, אלא שאלה לא הספיקו לשלם בעד הקרקע ובנין הבתים.

ואז צץ במוחו של הרבי מפלוב הרעיון לשתף את הבארון אדמונד רוטשילד „הנדיב הידוע״ מפאריס במפעלו. הוא שלח אל ה„נדיב״ את הכסף שהיה בידו בבקשה שהבארון יוסיף את החסר ויעזור להגשמת התכנית. אבל אותה שעה היה הבארון שרוי בחיכוכים וסיבוכים עם המתיישבים שבמושבותיו בארץ־ישראל,

וגם יועציו, מתבוללים צרפתים, שלא רחשו אהדה מיוחדת ליהודים דתיים, הזהירוהו לבל יסתבך בענין. הבארון נענה להם והחזיר לרבי מפילוב את הכסף שקיבל ממנו, בסירוב לטפל בדבר. בלית ברירה השיב הרבי את הכסף לנדיבים ולמועמדים לעליה.

ברבות הימים יצא בתכנית דומה ר' יצחק גרשטנקורן, חסיד סקרניאבין, ואחרי עמל ויגיעות לאין שיעור, קמה והיתה העיר בני־ברק. נחמתו היחידה של הרבי מפילוב היתה שכמה מחסידיו שמעו בקולו ועלו לארץ ישראל להשתקע בה.

עם פטירתו (תרס"ח) מילא את מקומו בנו רבי משה, שנשאר ב„חצר" אביו בפילוב, בעוד שאחיו ר' צבי־הירש היה לאדמו"ר מלוקוב. האח השלישי, רבי יוסף, לא שימש כרבי אלא אחרי פטירת אחיו רבי משה, שמילא מקומו כרבי של קוצק, בית קוצק המשיך, איפוא, להתקיים על סניפיו הקלויזיים.

אישיות מיוחדת במינה היה רבי יצחק־זליג, הרבי מסוקולוב, ובעלת תכונות מנוגדות. הניגודים היו טבועים בעובדה יסודית של מורשת־אבות. היה דומה לסבו ושונה ממנו. או שהיה שונה על שום שהיה דומה. וכסבו הקוצקאי לא הלך גם הנכד בתלם, ואף לא בתלם של סבו.

הרבי מסוקולוב היה גדול בתורה, בשקידה ובהתמדה לאין שיעור, בקי וחריף בכל מקצועות התורה שבכתב ושבעל־פה, לרבות ידיעה יסודית ומקיפה בתנ"ך, ששח שהוזנח בעולם החסידי, ואת לילותיו הקדיש ללמודים ולכתיבת חידושי תורה. שיחותיו בתורה על שולחנו בשבתות וחגים ארכו שעות רבות, לילות שלמים, עד עלות השחר. גדול היה גם כמורה־מחנך, וכמעצב אפיים של תלמידיו, כריש מתיבתא, מגיד שעורים, וכמנהיג באגודת־ישראל, כסופר־פובליציסטן, כנואם וכאדמו"ר בנוסח מיוחד, שמשך אליו חסידים לומדים בני דעת שדבקו בו באמונת חכמים ובהערצה ללא גבול. והכל בא אצלו לידי ביטוי ברגשנות, בקולות וברקים. שום דבר לא היה אצלו צונן ויבש.

הוא ביקר בארץ ישראל בשנת תרפ"ד, וביקורו זה עשה עליו רושם גדול ועמוק מאד. בשובו התאכסן בוארשה בבית חסיד אחד, והמון רב של יהודים באו לראות את פניו, שהתכנסו בחצר הגדולה של הבית. בשמעו את השאון, פתח הרבי את החלון וצעק בהתלהבות עצומה לתוך הקהל הרב, שהצטופף בחוץ: „יהודים. עלו, אלו לארץ־ישראל, כי טובה הארץ מאד מאד!".

נפטר ביגיל 76 שנה באוטבוצק בג' מרחשון ת"ש, והוטמן בבית העלמין של בירת פולין בקרבת קברו של רבי אברהם מרדכי אלטר, בנו של „חידושי מהרי"מ" ואבי ואבי בעל „שפת אמת".

כעסקן ה„אגודה" ביקר הרבי פעם בבנדין והתאכסן בבית ר' חיים דוד הנקר, חסיד סוקולוב, בעל־בית, שבניו נחשבו ללומדים מופלגים.

ר' דוד פראוור היה ראש הקלויז הסוקולובי בבנדין ועסקנו הנמרץ.

15) קלויז חסידי וולבורש

מייסד בית הצדיקות בוולבורש היה רבי בריש טורנהיים, אחד מצדיקי הדור הישן בפולין. נולד בתקס"ג בפיוטרקוב, והיה „נושא כליו" של ה„שרף" ממוגלניצה, ואחרי פטירתו היה „יושב" אצל הצדיק רבי אליעזר, תחנו של המגיד מקוזניץ. היה צנוע ונחבא אל הכלים, בורח מהפרסום.

העיירה וולבורש, במרחק 14 ק"מ מפיוטרקוב, היתה אסורה לישיבת היהודים, כי היתה אחוזת כמרים. מספרים, שעוד לפני כ־160 שנה, כש„היהודי הקדוש" ערך גלות והגיע בלוית רבי דוד'ל מלילוב נושא־כליו לוולבורש ולא מצא בה כל נפש יהודי, ציווה, שיהודים יבואו וישבו שם בלי להתחשב באיזה חומרות וגזירות שהן מטעם הממשלה, כי במקום זה יזרח אור גדול שיאיר פני העולם. היה זה אורו של רבי בריש. ואכן, רבי בריש היה מפתח את הישוב היהודי במקום, ייסד בה את ה„חברה קדישא" ו„בקור חולים" והיה לגבאם. רק בהגיעו לגיל 59 נבחר לרב המקום ונעשה תושב קבוע בוולבורש, ומכל קצוי המדינה התחילו באים אליו חסידים וסתם בעלי בתים והיה לרבי. שמו נתפרסם כבעל־מופת גדול. אך הוא היה צם משבת לשבת, בטעמו רק קצת פירות. היה מקדש על גביע מעובד מאבן ארץ ישראל, ועל הגביע היה נותן בשעת הקידוש עטרת כסף יקרה, בלווי דברו: „היום אנו מכתירים את ארץ ישראל". לו מייחסים את הפתגם בפולנית: „צא קידוש — טָא חידוש, צא הבדלה — וויעלקיע מפלה".

הוא היה מקבל את חסידיו רק אחר חצות לילה, אחרי שסיים עריכת חצות, בעליה שנמצאה מעל לבית־מדרשו, ששם היה יושב הצדיק ועורך התבודדות. נפטר ב' חשון תרל"ח, בן 75 שנה, ולפי צוואתו הובא לקבורה בפיוטרקוב, ליד קבר הוריו. הניח אחריו ספר על התורה בשם „עבודת יששכר" שיצא בדפוס ע"י נכדו בתרע"ב ר' חיים־ברוך דמבינסקי, הרב מטושין.

מילא את מקומו בנו הבכור רבי יעקב־משה טורנהיים שהצטיין בצדקות והלך בדרך אביו, החזיק ביבחות זמירים יקרים שהלהיבו בזמרתם הנאה, והחסידים אמרו שלא פעם השפיעו על הרבי בזמרתם בעבודת הבורא. ולקול צלילי הזמירים היה מקבל את ה„עולם" שנדחק לפני דלת חדרו עד שזכו להתקבל ולזכות בברכתו.

נפטר בי"ד כסליו תרע"ח, בן 89, ואת מקומו מילא בנו ר' אלעזר־מאיר (נפטר בזדונסקה־וולייה, אדר תרפ"ט) ובנו השני ר' צמח היה רב בבלכאטוב.

הקלויז של חסידי וולבורש בבנדין נמצא בבית ראובן ליור, ברחוב זאמקובא, שהיה קיים מאז כמאה שנה. לא היו בו מתפללים רבים. עם עסקנינו נמנו רבי בריש טורנהיים, מנכדי הצדיק מוולבורש, שהיה סוחר, ר' שמואל־אהרן סושעק ואחיו לייביש וויסמן, מהם בעלי תורה. אחד מהם, שעסק ביציקת נחושת, התחתן עם משפחת הרבי. בתו של ר' זיסמן סושעק נישאה לר' חיים־יחיאל בן הרבי, אך הנשואין לא היו בני־קיימא, ואחרי הגירושין נסע בן הרבי לאמריקה. חסידי וולבורש בבנדין היו מעורים בחיי העיר, ורובם אומנים וסוחרים מהמעמד הבינוני. לבעל־תפילה בקלויז נמנה ר' לייביש סושעק.

16) קלויז חסידי קוצק

הקלויז של חסידי קוצק בבנדין היה קיים בה עוד מימות רבי מנדלי (תקמ"ח—תרי"ט), מייסד השושלת בקוצק, שכל חייו היו התמרדות נגד השיגרה, המוסכם והמקובל, ההרגל והרגיל, המובן והנהוג, וחסידיו התאמצו ללכת בתלם רבם הגדול. גם בקלויז בנדין היו הקוצקאים מהדהדים רחשי־הגיגיו, ועדיין היתה מרחפת אוירה של מסתורין, של רזין דרזין, של רמזים דקים מן הדקים, של צירופי רעיונות נועזים, עמוקים ונוקבים עד התהום.

הקוצקאי היה הר געש, צדיק של סערה. הוא „הרעיש עולמות", כדי שעולמנו לא יתנוון בשלווה של קפאון; הסעיר רוחות, כדי שלא תתאבנה בשיגרה. אמרות תורותיו לא נתכוונו להבריק, אף על פי שהיו ברקים מזהירים. הן נועדו לזעזע. שיחותיו היו בוערות בלהט, לא כדי להקרין זוהר, אלא כדי להצית. הוא לא

סיים את אמרותיו עד סופן, אלא הניח מקום למחשבה גם לשומע. מתוך כך עורר להתעמקות, לעיון בדעה עצמאית. דעתו המזוקקת היתה כוח ממריץ ומרתיח, מגרה ומתסיס, פורה ומפרה, ביראת־שמים עצומה מתוך ידיעה, באמת צרופה ומזוקקת תוך מאבק מתמיד, שכן האמת אינה קנין שווכים בו מן ההפקר. צריך לחפשה וללחום עליה כדי להשיגה וחייבים להאבק, כדי לקיימה ולשמור עליה.

ולוחם היה מטבעו, לוחם גם עם עצמו. ואף מורד, מהפכן טבעי, שאינו יכול ואינו רוצה להשלים עם סביבתו, עם עולמו, עם עצמו. הוא היה חורש חריש יסודי בשדה נשמתו, ועל ידי כך גם בנפשות אלה שבאו במגע אתו. מכשיריו — קשת וחץ. דבריו — גחלים לוחשות, שאשן לא כבתה ולא דעכה לעולמים. אמרותיו חתכו כאיזמל בבשר החי וחדרו לנבכי הנפש.

חופר לעומק היה רבי מנדלי. ושעה שחדרה החסידות לפני זמנו אל הלבבות, הוא קלע דוקא אל המוחות. בעוד שהחסידות היתה במקורה תנועה עממית, שהכניסה בחיי היהודי גוונים רבים והשקפת חיים של שמחה ואופטימיות, ניגונים ורקודים, חתר רבי מנדלי לשכלול חוג קטן של בני עליה („תנו לי מאתים יהודים שלא כרעו לבעל, שיעלו על הגגות ויקראו: ה' הוא האלקים" — אמר רבי מנדלי).

מקום מיוחד תפס רבי מנדלי בחסידות פולין. בעצמו שלל את עניני עולם הזה. לא האמין הרבה בצבור, בכלל, ותמיד חיפש את הפרט, היחיד העליון. אף פעם לא השלים עם עצמו. תמיד חיפש, נאבק, מלא סער וחסר־מנוחה. היה רץ הנה והנה שקוע במחשבות, בהתפשטות הגשמיות, מלא סתירות וספיקות. לא היה רבי להמונים, משום שלא סבל חיים קיבוציים. גירש מעל פניו את כל מחפשי סגולות, קבצנים וכותבי פתקאות, חלם על בחירי סגולה, אמיצים וסבלנים ברוח. חיפש אנשים שסועים המבקשים שלימות. התקומם נגד איש החול, איש הפשרה, החלש, המחכה למופת וחי על חשבון שיריים של אחרים. שנא את הדרך הקלה, הסלולה ואת ההמון הרץ אחריו. חיפש דוקא את הדרך הקשה המלאה קוצים, וכדיוגנס בשעתו חיפש את האיש היחיד, הלוחם. לבסוף נשאר כמעט בודד, יחידי, פרש מהעולם והסתגר בחדרו בהתבודדות נצחית. ואז התחילו „ימי הסגירה" של קוצק שנמשכו עד לפטירתו, כ"ב שבט תרי"ט.

עד לשואה הנאצית המה הקלויז הקוצקאי בבנדין חסידים לומדים, מעמיקי דעת, שהגו יומם ולילה בש"ס ופוסקים, שהתעמקו במשנתו של רבי מנדלי, באמרותיו ובשיחותיו, וספגו את דבריו. הוא העתיר מזון לאין שעור — אמרות בודדות, שיחות מקוטעות, פתגמים, מלאי עיון ומוח.

גם בבנדין היו חסידים קוצקאים ששתו בצמא את שיחותיהם של ותיקי החסידים והוקסמו מספוריהם מלאי פלאי־הפלאים, וספגו בקרבם הדי דבריו של הצדיק רבי מנדלי מקוצק.

אגדת קוצק לא הסתיימה בחייו של רבי מנדלי. היא נמשכה בשושלתות שונות, בגור, באלכסנדר ועוד. רבי דוד מורגנשטרן, בנו של רבי מנדלי מקוצק, מילא מקום אביו ואצלו נשארו חסידים רבים שהיו נוטים להחזיק במקום. צאצאיו היו אדמו"רים בקוצק, פולאבי, לובלין, גראבוב, סוקולוב, לומאז, וארשה. ביניהם הצטיין רבי חיים־ישראל מקוצק ופולאבי (נפטר תרס"ו) בנו של רבי דוד, מחבר הספר „שלום ירושלים", חיבור שיש בו חשיבות לתולדות הרעיון הציוני.

בקלויז הקוצקאים בבנדין היה בתחילה מנין מצומצם. הקלויז נמנה עם הראשונים בבנדין שמספרם היה אז מועט. לותיקי החסידים נמנו ר' מאיר בריש ספרישטין ור' בריש אדלרפליגל שהיו נוסעים עוד לרבי מנדלי מקוצק. עם עסקניו נמנו ר' הנדיל שפירא ור' בנימין יצחק שפירא, בריי־אוריין מופלגים, מהמשכילים והציונים הראשונים בבנדין, והיו נוסעים עוד לרבי דוד'ל מקוצק. וכן ר' איסר הירשזון, ר' יעקב זיסמן לונדנר, ר' זיסמן זיגרייך, ר' נטע רוזנצוויג, ר' נתן גולדבוסל, ר' יהושע־לייב ווייגנגארט (פרנס העיר) שנסע עוד לרבי דוד, ובנו ר' אלי מאיר ווייגנגארט, ר' פייביש יקניר ור' לייביש לבקוביץ. לבעלי־תפילה נמנו לייבל טאומאן, אברהם שניאור, יצחק קליינר, שהיו מנעימים בפשטות את התפילה. ר' מנדל מאלעץ היה בעל־מוסף בקלויז, ר' מיכאל שפירא — בעל שחרית. התפילה בקלויז נערכה במאוחר, ובעוד שכל יתר החסידים כבר סיימו את סעודתם בשבת, היו אנשי קוצק ממשיכים בתפילה.

דור דור וחסידיו בקלויז קוצק. בכל דור של בית קוצק התחלפו גם החסידים. דור הולך ודור בא, ובית קוצק ממשיך להתקיים, בשינוי קצב. אחרי הרעש של רבי מנדלי, באה השלווה של בנו ר' דוד, שמילא את מקום אביו — ולא מילאו, ואחריו בא שוב בנו רבי חיים־ישראל מפילוב.

הקלויז הקוצקאי בבנדין נמצא באחרונה ברחוב יאַטקה. לא ידוע מה היה מספר חסידיו בדורות הקודמים. באחרונה היו קיימים בו כשלשה מניינים. גם בבנדין היו מוצאים בקלויז אנשי איכות, אנשי תורה ואצילי רוח, שתמיד היו כפופים על ספרי הש"סים והוגים בהם מתוך אהבה וחמימות, וגדול היה כוחם בפולמוס של תורה ויראה ביניהם לבין חסידים־מתנגדיהם.

17) קלויז חסידי קוזמיר

העיירה קוזמיר שעל נהר הויסלה, נאות־קיץ ההיסטורית של קוזימיר הגדול מלך פולין ואשתו אסתר היהודיה, נודעה בחסידות בראשונה כמושבו של הצדיק רבי יחזקאל טויב (נפטר טבת תרט"ו) בעל הספר „נחמד מזהב", מתלמידי החוזה מלובלין, שכינתו „הפלונסקאי הגבוה", כי גבה־קומה היה משכמו ומעלה מכל העם. וממנו יצאו ענפים שונים בחסידות, כמו: זוולין, יאבלונה, ניישטאט, מודז'יץ שהצטיינה בניגוניה. לשושלת זו הקדשתי אחד מספרי בשם „נגינה וחסידות בבית קוזמיר ובנותיה" (ירושלים, תשי"ב, 284 עמודים).

והנה, נתיישב שוב בקוזמיר צדיק אחד מבית צ'רנובל, רבי מרדכי'לה טברסקי, בעל ספר „מאמר מרדכי", בנו של רבי אברהם המגיד מטריסק (נפטר ב' תמוז תרמ"ט) בעל „מגן אברהם", ואף שמו נקרא על העיירה ההיא. היה פופולרי ביותר בדורו, הצליח לרכוש לו צבור חסידים גדול והיה פעיל בבקוריו בכל מגורי חסידיו. נודע בחיבתו לנסיעות.

הוא חונן בכשרון הנגינה. בעצמו היה בעל קול נעים ויודע נגן. תפילתו, גם ביחידות, היתה נאמרת בקול רם ובצליל.

רבי מרדכי מקוזמיר ואביו המגיד מטריסק היו מפורסמים בעולם כבעלי גימטריאות ונוטריקון, שהיו אחד מל"ב מידות שהתורה נדרשת בהן. כל חידושיהם ומאמריהם בספריהם בנויים על שתי המידות הללו. רבים מחסידי המגיד מטריסק עברו אחרי פטירתו לבנו הרבי מקוזמיר, ורבים למדו ממנו את דרכו בחסידות וסדר לימודו. קוזמיר היתה תחנת חייו הקבועה אחרי שנות נדודיו וחיפושיו הרבים.

רבי מרדכי'לה לא מצא לו אחיזה בתחילת פעולתו האדמו"רית,

וזמן רב היה נע־ונד, באין יכולת למצוא מקום שיוכל לשבת בו ישיבת־קבע. שטמוהו ורדפוהו. קודם נהג בצדיקות בוולודבקה, והרשות הרוסית גירשה אותו משם. התיישב בדומברוביץ הגליציאית, וכאן סבל ממלשינות „מתחרים" שהוא נתין רוסי ומסית את ההמון היהודי, הרשות האוסטרית גירשתו גם משם. שוב התיישב בעיר חאלם, וגם כאן רדפוהו, והוא עבר לשבת בלובלין, ומשם עבר לקוזמיר, שבה מצא לו חסידים רבים ויכול היה לשבת במנוחה.

העיר בנדין היתה לו לרבי מרדכי׳לה לבת יקרה, וביחוד תודות לחסידו המסור ומקורבו ר׳ שאול מייטליס מבנדין, שעסק בסוכנות מסחרית בבית־המכס הרוסי אשר במונדז׳יוב שעל הגבול בין פולין הרוסית לגרמניה (מיסלוביץ) ואוסטריה (יענזור). ר׳ שאול עזר לרבו להגדיל את מספר חסידיו בבנדין ובסביבה, ליוהו במסעיו בערי זגלמביה והגיש לו את מלוא עזרתו. הרבי מצא בחסידו זה ידיד נלהב, שתודות לעשרו הגיש לרבו עזרה רחבה.

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נאלץ הרבי לעזוב את קוזמיר ועבר לקאלץ, שהיתה בימי המלחמה עיר־מקלט לצדיקים מערי־השדה. ובקאלץ נפטר בעמדו באמצע תפילתו, כשהוא מעוטף בטליתו ותפיליו, ביום ה׳ בתמוז תרע״ו, כשהוא למעלה מבן שבעים, חשוך בנים.

הרבי היה מבקר כפעם בפעם בבנדין, ותמיד היה מתאכסן אצל חסידו ר׳ שאול מייטליס. אחרי שמספר חסידיו בבנדין נתרבה, ראו צורך לפתוח קלויז משלהם, שנמצא בשוק הדגים, בבית לדרמן. משם עבר לבית משה אלעזר אלטמן ובאחרונה ברחוב מונדז׳יובסקא.

18) קלויז חסידי ז׳וריק

ז׳וריק הקטנה, שלא זכתה להתחבורה ולכבישים טובים כערים אחרות השוכנות על דרך המלך והיתה רחוקה מתחנת־רכבת, זכתה ל„רבי" משלה, מה שלא זכו ערים גדולות ובעלות תכונות יותר. לא היה זה דבר פשוט לזכות ב„רבי".

רבי דוד אהרן טברסקי, אחד משלשת בניו של רבי יעקב־לייביניו הצדיק מטריסק (בנו של המגיד רבי אברהם מטריסק) היה נצר מגזע קדושים, משושלת צ׳רנובל, ובעיירה ז׳וריק שם משכנו, וחסידיו היו נוהרים אליו ממרחקים ליהנות מתורתו ומזיו תכמתו. נתפרסם כבעל מופת, ורבים נהרו אליו להתברך בברכותיו ולהוושע מישועותיו.

ההכרעה להתיישב בז׳וריק באה אחרי סכסוך בינו לבין הרבי מקרימולוב. שניהם רצו לשבת בזאבאראז׳ה ולנהוג בצדיקות, ולמטרה זו ישבו שם שניהם פרק זמן. לבסוף פרש ר׳ נתן־נחום רבינוביץ (נכד ה„תפארת שלמה" מרדומסק) לקרימולוב הסמוכה, ורבי דוד אהרן נתקבל מקודם רב בז׳וריק. היה זה בשנת 1906. אחר כך החל לנהוג בצדיקות. רכש לו קהל חסידים ונוהג היה לעבור בעצמו לפני התיבה. היה מתפלל לפני העמוד את כל התפילות מהחל ועד כלה. לא זז מה„עמוד" ביום־כפור מתפילת שחרית ועד לאחר תפילת „נעילה". אחרי כל־נדרי היו החסידים פותחים ברקידה נלהבת בהשתתפותו. קולו הערב של הרבי היה שובה לבבות. מצותו היתה פרושה על פני עיירות שונות, והיו לו קלויזים בחבל זגלמביה, ומשם ועד צ׳נסטחוב. ידע את סדר משיכת חסידים, שהרגישו עצמם בטוב במחיצתו.

הקלויז בבנדין התקיים בבית דוד שוויצר בשוק החדש, ומשם עבר לרחוב זאוואלה לבית איטשה רוזדזיול. עסקני הקלויז היו: מאיר בערער, ישעיה אלבוים, יחיאל וורצלבסקי, הירש בר מלניק, יעקב וורצלבסקי, אלעזר לייב מלניק, חיים חמצ׳ינסקי. לבעלי תפילה נמנו: אלבוים, נחמיה לוסטגארטן, משה רוזנברג, ישראל שטראסברג, זרח טבצ׳קיביץ, אלי סקוציאלס.

הרבי היה מבקר כפעם בפעם בבנדין אצל חסידיו, ומצליח היה בדבריו לעודדם ולהפיח בלבם רוח אמונה ובטחון, על אף החיים הקשים בהם נתונים היו יהודי פולין. היה מתאכסן בבית ר׳ אלי סקוציאלרס, והשמחה היתה במעונו.

לתולדות החזנות בבנדין

קהילת בנדין המפוארה מונה מאות שנים לקיומה והיא נחשבת אחת הקהילות הוותיקות בפולין. מאז הקימה את בית־הכנסת הגדול ואת בית־המדרש — כיהנו בהם חזנים שונים ורבים ובעלי־תפילה.

החזנות הפולנית

באירופה היו קיימות בקרב האשכנזים נוסחאות שונות של חזנות: החזנות הפולנית, החזנות האשכנזית (גרמנית) וכו׳. החזנות מבוססת על הסולמות המרובים המזרחיים, כי היסוד הקולי בנגינת המזרח שונה לגמרי מאשר בנגינת המערב. הסולמות המקובלים במזרח ובחזנות, הנקראים בשם „שטיגר" הם: א) הסולם הפריגי היוני העתיק, ב) הסולם הדורי העתיק, ג) הסולם הלידי היווני העתיק, ד) סולם חג׳ז או „אהבה רבה". מלבד זה נשתמרו בחזנות יסודות מזרחיים אחרים כמו הסלסול, שתפס בה מקום חשוב עד שנעשה תורה שלימה ועיקר גדול ביצירה. החזנות בצורתה הכללית נשארה מקורית, לפי היסוד השמי והמזרחי, בעוד שברוח ובתנועות חל בה תבדול תוך הסתגלות לנגינות העמים בהם ישבו היהודים.

בסוף ימי־הבינים גדלה בנגינה האשכנזית ההשפעה המערבית על ההשפעה המזרחית, והרבנים שהתחילו להרגיש בדבר נתעוררו לערער על החזנים, עד שבא המהרי״ל (רבי יעקב סג״ל הלוי) והכניס תקונים שנתקבלו בקהל.

חזנות מקורית במינה, מקורית במהותה, מזרחית־אירופית, שנקראה בשם „חזנות פולנית" הכריעה את הכף במאבקה נגד החזנות האשכנזית של ימי־הבינים, שההשפעה המזרחית הלכה בה ופחתה מפני ההשפעה האירופית־מערבית, והיסוד השמי־מזרחי נצטמצם בה מאד. החזנות הפולנית עומדת ברובה על מוסף ה„ריתול" הרצ׳יטטיבי ללא כל הכנה קודמת, והתחילה מתפשטת גם מחוץ לגבולותיה בכל אירופה, ובמאה הי״ח הספיקה להכות שרשים עמוקים גם בקרב יהודי גרמניה וחזני המערב. חזנות זו המיוחדת במינה שהתבלטה בסימנים ברורים ובקוים אפיניים, באה לעורר התפעלות והתעלות לעולם האצילות ולמלא תפקיד לאומי ומוסרי־דתי. הרצ׳יטטיב האימפרוביזטורי תפס בה מקום בראש, וכוח דמיונו של החזן־האמן מילא בה תפקיד נעלה, בפתחו לפי טעמו והרגשתו הוא נוסחאות שונות ונעימות שהמציא בכוח־

ההשראה. לבסוף הוטל עליה לעמוד במאבק נגד החזנות המודרנית מיסודם של החזנים זולצר וליבנזוובסקי בברלין ווינה.

אך החסידות דנה לגניזה את החזנות עם כל שפעת נוסחאותיה וגווניה, במצאה שהחזן מדגיש יותר מדי את נעימות קולו על פני תוכן המלים. מאידך הולידה החסידות חזנות חסידית חדשה עם חזנים עממיים ששמם נודע בכל העולם היהודי, כמו ניסן בלזר, ירוחם הקטן, זיידל רובנר, פנחס מינקובסקי, שלמה וינטרויב (קשטן) מדובנה ואחרים.

מצב החזנים בפולין

במאה הי"ט היה מצב החזנות והחזנים בפולין בכל רע. החזן לא היה בידו להתפרנס מהחזנות בלבד, והוטלו עליו גם עבודות אחרות. מקורות הקהלות השונות בפולין מתברר, שגורל אחד היה לחזנים בכל הערים והקהלות בפולין. החזן מילא תפקיד של שמש, מלמד תינוקות, לבלר הקהלה וכדומה, ויש מקום להשערה שבנדין לא היתה יוצאת מהכלל במובן זה. בצער רב יש לציין, שמפנקסי הקהלה בבנדין לא נשאר כל זכר, ולכן אין חומר מחיי הקהלה ו„כלי הקודש" שלה בדורות שקדמו.

החזן בפולין נאלץ היה, לפי המנהגים ששררו אז, להיות במדרגה בלתי־מכובדה ביותר. היה עליו ללכת לברית־מילה, חתונות וכו' ולברך „מי שברך" את האורחים הקרואים ואחר זה לפשוט את היד וללדרוש מהקהל דמי „מי שברך". אכן, היה לחזן גם אמצעי חוקי להרויח בלי בושה, כמו מס־חובה של נדוניה (או רח"ש) שבו היו מתחלקים הרב, החזן והשמש (ר"ת רח"ש). אך המחותנים מצאו תמיד תחבולה להוריד מחצית הנדוניה, כדי שלא יתעשר החזן חלילה...

ובברית־מילה היה על החזן לבוא בליל יום ששי שלפני הברית לבית היולדת ולשיר זמירות, וביום הברית היה שר באמצע התפילה „רוממות", מלבד מה שהיה עליו לשיר בסעודת הברית „יום ליבשה", „נודה לשמך" ו„הרחמן", ושכרו לא עלה על דמי „מי שברך". בסוף המאה הי"ט הוטב המצב והחזנות היתה למקצוע תרבותי ומכובד ולחי נושא את עצמו. החזנים הוציאו מקרבם אישים נודעים לשם ולתהלה.

החזן הנודע מצ'אנסטוחוב אברהם בר בירנבוים ייסד בית־ספר לחזנות והקים דור חזנים בפולין, מהם רבים המכהנים עד היום בבתי־כנסת שונים באמריקה, קנדה וארצות אחרות. הוא לימד את תורת המוסיקה גם במכתבים, הוציא את הירחון הראשון של החזנים בעברית יחד עם החזן הנודע מאודיסה פנחס מינקובסקי, ואף כתב מחקרים ומאמרים רבים על הנגינה היהודית בעתונות. כן ניסה לארגן את חזני רוסיה ופולין בארגון מקצועי ארצי.

החזנים בבנדין

אילו באנו למנות את שמות החזנים שכיהנו בבנדין במשך שנות קיום הקהלה לא היינו מספיקים. הקהלה לא ניהלה רשימה מיוחדת של חזנים, כשם שלא ניהלה רשימות של רבנים וחכמים (בזה אמנם בנדין איננה היחידה). עלי, איפוא, להתחיל בחזן הראשון ששמעו הגיע אלינו בתור חזן בבית־הכנסת בבנדין.

ר' ישראל החזן

הוא היה יליד בנדין, מחוגי החסידים, האחרון בבנדין מחזני הרגש, ללא השכלה מוסיקלית. כיהן בבנדין בחזנות עוד מסוף המאה הי"ט, ידע את נוסח התפילה המסורתי עם הנעימות („סקארבובי") שהיו שגורות בפי העדה. והרי לולא בעל־התפלה מסוג זה, עם נעימותיו המתמידות ונוסחאותיו, לא היה בידינו לבוא בתביעות לניגונים ונעימות סינגוגליים מסורתיים, לנגינה יהודית עצמאית בתקופה הקלאסית הישנה. אך הזמרה המסורתית היתה אז כמעין חתום, עומד, שאינו ניזון בתוספת מים.

ר' ישראל מילא את תפקידו באמונה. תפילתו חיממה את לבות המתפללים וסיפקה כל יהודי דתי. עם הגיעו לגיל הזקנה עבר לפנסיה. אך פרנסי הקהלה לא שמרו על הבטחתם והוא סבל מחסור ורעב, וקרה שהיה מעבד את תפלת החזן החדש, שירמן, כמחאה נגד פרנסי הקהלה שלא דאגו לפרנסתו בשנות שיבתו, מחוסר אמצעים בקופת הקהלה.

אברהם יצחק שירמן

אחד החזנים הנודעים בפולין. נולד בשנת 1881 בסטאשוב, פלך ראדום, היה שר אצל החזנים ר' יוסי'לה ור' משה'ליב חזן. בן 13 כבר עבר לפני התיבה. בלי לדעת תוי־נגינה חיבר כמה ניגונים מפרי מחשבתו, ועוד בנערותו היה לו חוש לנגינה ורגש ער לצלילים.

בן 17 נשא אשה, נעשה סוחר, הפסיד כספו וחזר לעסק הנגינה. נסע לצ'אנסטחוב לחזן אברהם־בר בירנבוים שפתח בית־ספר לחזנות. הראשון והיחידי בכל פולין, למד אצלו וסיגל לעצמו את יסודי המוסיקה והחזנות. אחר זה כיהן בחזנות בסטובניץ, קראשניק, קוטנו, שידלובצה, ומשם עבר לבנדין. היה זה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה. שירמן היה החזן המאומן הראשון, שהיה בעל השכלה מוסיקלית, ואחיו הצעיר ממנו פנחס, היה עוזר לו כמשורר במקהלתו. מבנדין עבר לוארשה ששם כיהן כחזן בבית הכנסת טלומצקי ונספה בשואת הנאצים. ה"ד.

אף בכהונתו בבנדין השתלם בידיעת המקצוע, למד תורת הקומפוזיציה, קונטרפונקט ויתר ידיעות המוסיקה, ותודות לכך עבר לעבודת יצירה וליחון בשדה החזנות, ובמשך הזמן הוציא בדפוס שורת רצ'יטטיבות מענינות בלווי פסנתר ומקהלה.

נתפרסם בישבו בבנדין כחזן כשרוני בעל ידיעות רבות במקצוע, מחבר יצירות רבות בחזנות, ועמד בקשרי מכתבים עם גדולי החזנים בפולין ורוסיה. פירסם במשך הזמן שלש רצ'יטטיבות בלווי פסנתר ו־11 רצ'יטטיבות לסליחות, חלקן בלי מקהלה. נתחבב על כל אנשי העיר, ועד היום מזכירים ותיקי בנדין הישובים בארץ ברגשי תודה את ימי חזנותו בבנדין וקולו הנעים.

בעקב מלחמת העולם הראשונה הוא נקלע בדרך מסעיו לפאריס ושם התפלל בבית הכנסת ברחוב פאבה בהצלחה רבה, ואחר זה התפלל בערי אנגליה: לונדון, ליברפול, מנצ'סטר, לידס ולבסוף חזר לבנדין, שבה נשאר בכהונת חזן עד שנת 1922.

בעקב הפרעות ביהודי פולין ה„משוחררת" עזב את פולין ונסע לקנדה, וכיהן בחזנות בעיר טורונטו, ומשם נסע לאמריקה וכיהן בבתי־כנסיות שונים בניו־יורק, שיקאגו, דטרויט. עוזרים על ידו שלושת בניו הידועים באמריקה כבעלי קולות נאים, ואף הם רכשו להם עמדה מכובדת בעולם החזנות.

החזן ליכטנשטין

הוא מילא את מקומו של שירמן בחזנות. בא מאוזורקוב, פולין, יחד עם מנצחו קלמוס, בעל טנור חזק, והפליא לשיר בלווי המקהלה שמנתה כ־15—20 משוררים מאומנים בטוב טעם. ליכטנשטין היה חזן־זמר מצויין, בעל־תפילה לבבי, אימפרוביזטור ערב, ובכוחו היה לעורר בתפילתו ובזמרתו עד כדי דמעות מרוב שמחה ועונג.

אף הוא לא נשאר בבנדין זמן רב, למרות שאנשי העיר הפיקו רצון מתפקידו, ואחרי שכיהן בה בחזנות כ־3 שנים עבר לצ'אנסטחוב וכיהן שם זמן קצר, עזב את פולין ונתקבל לחזן בבית־כנסת ביוהנסבורג, באפריקה הדרומית.

אחרי שעזב את בנדין, נשאר בית־הכנסת הגדול בלי חזן במשך שנים אחדות. מפעם לפעם היו באים חזנים מועמדים ועברו לפני התיבה לנסיון, בלי שהגיעו הגבאים להחלטה כלשהי.

יעקב זיסקינד

יליד בנדין, ממשפחה חשובה ומיוחסת, מנכדי ר' הלל פחטר, ושימש בבית־הכנסת כחזן בינים בתקופה שבין עזיבת ליכטנשטין לביאת זופוביץ. לא היה בעל השכלה חזנית, וחובבי־נגינה היו מוצאים בזמרתו שגיאות מרובות בטונים. הנגינה ...והפוליטיקה הלכו כאן יד ביד, באשמת הגבאים. נראה, שבגלל אי־שביעת רצונם של רבים מהמתפללים, שהתגעגעו לחזן מאומן ובעל טעם, באה הזמנת החזן זופוביץ, לאחר שזיסקינד שימש בחזנות כשנתים־שלש.

מנחם זופוביץ

יליד גרודנה, בנו של ראש הישיבה רבי חיים־לייב זופוביץ, למד תורה בישיבות, וגם חזנות, בעל טנור צלילי מעודן. בשנת 1915 בא לאודיסה, כיהן בחזנות בבית־הכנסת הגדול בווילנה, היה בביאליסטוק, ואחרי כן נתקבל בשנת 1925 בבריסק כחזן לבית־הכנסת הגדול והופיע בלווי מקהלה. בית־הכנסת היה מלא מתפללים שעה שעבר לפני התיבה. באחד החגים ניסה זופוביץ לחבוש לראשו לכבוד החג כיפה חזנית לבנה וגדולה, כמנהג החזנים החדישים מבית מדרשו של וולצר הוינאי. אך הרב זאב סולוביצ'יק ציווה עליו להסיר את הכיפה מראשו, משום שראה בה „הליכה בחוקות הגויים", ורק אחר שציית לדרישת הרב הותר לו להתחיל בתפילה. מאז היתה עמידתו בבריסק כעל גחלים לוחשות, והוא השתדל להחליף את מקומו באחר.

בשנת 1928 נתקבל לחזן בבנדין, אחרי שמשרה זו לא היתה תפוסה מאז עזיבתו של ליכטנשטין. זופוביץ היה חזן טוב, יפה ומאומן, ויכול היה להשאר בבנדין שנים רבות, כי בתפילתו הערבה עורר את מאזיניו לתפילה ולכוונה, וביחוד הפליא לעשות בלווי מקהלתו שהוסיפה יופי ונועם לזמרתו. אך זופוביץ היה מטבעו חסיד מאנשי „ויסעו ויחנו". קשה היה לו להשאר זמן רב במקום אחד. מלבד זה, על אף ידיעתו את תורת ההרמוניה בצלילים, לא ידע את יחסי ההרמוניה עם הגבאים, ושני הצדדים היו בני „עם קשה עורף", וכתוצאה מכך עזב זופוביץ את בנדין אחרי 2—3 שנים.

משם עבר לשדלאץ, ובתחילת מלחמת העולם השניה חזר לבריסק, בתקופת שלטון הבולשביקים נאסר והוגלה לסיביר. בשנת 1946 חזר מגלותו והגיע לשטטין ולודז' בפולין, וב־1947 עלה לארץ ומשמש כיום חזן בבית־הכנסת של הפועל־המזרחי „נחלת יצחק" בתל־אביב.

משה קלאגסוואלד הי"ד

יליד צאנז החדשה, ממשפחה עשירה, נולד בשנת 1905. בא לבנדין מעיר קאשו (או סלובאקיה) ששם כיהן בחזנות, אך כילד פולין גורש מטעם השלטונות הסלובאקיים. בבנדין התחיל בכהונתו כחזן בשנת 1936. בעל השכלה מוסיקלית, טנור נאה בעל צליל נעים, אנשי בנדין יודעים להבחין בינו לבין זופוביץ בכך, שהאחרון היה אמן יותר מחזן, ואילו קלאגסוואלד היה ההיפוך ממנו, והדגש היה בחזנותו הרגשית והלבבית, ואנשי העיר כיבדוהו מאד.

היו לו עוד תכונות נוספות, טובות ויפות, שהעלוהו כאישיות מכובדת בעיני הבריות: תלמיד־חכם, יפה־תואר ואציל הרוח. היה שר עם מקהלה. כיהן בחזנות בבנדין עד לשואה, וגורלו היה כגורל כל בני העיר. הי"ד.

המנצח הראשון על המקהלה אצלו היה דוידזון מקראקא. אחריו בא מנצח בשם פרנקל, ואחריו הוזמן רובין מלודז' שהיה מלחין ומנצח, ונשאר בכהונתו בבנדין עד להשמדת הקהלה. רובין היה יוצר מוכשר, וחיבר יצירות הרבה שהיו שרים במקהלה. בגיטו היהודי בבנדין סבל מרעב, והוא כבר בגיל שבעים, וקלאגסוואלד קנה ממנו את כל יצירותיו בשביל לאפשר לו לקנות לחם להשקיט רעבונו. הי"ד.

החזן וולף־הירש בוים בביהכנ"ס האשכנזי

בבית־הכנסת האשכנזי (דייטשע) אשר בבית דוד זמיגרוד, כיהן כחזן ר' וולף־הירש בוים, יליד בנדין, ממשפחת חסידים ותיקה.

החזן וו. ה. בוים ובניו.

לא היה זה בית־כנסת מסוג הרפורמים בערים הגדולות האחרות. דמה יותר לקלויז חסידי גדול יותר, והתפללו בו חסידים ש„נחמצו" קצת בלבושם הקצר והנאה יותר, ולכן קראו להם „דייטשענע".

תחילת כהונתו בחזנות בנדין משנת 1912, והיה שר עם מקהלה מורכבת של בניו עם עוד 3—4 משוררים. שכרו לא היה גדול כמו של חזן אמיתי, כי לא היה ביכולת הפרנסים לפרנס חזן ממש. הוא היה חצי חזן וחצי בעל־תפילה. יודעי נגינה לא התקשו למצוא אצלו טונים פגומים. היה איש ישר ונוח לבריות, שומר אמונה, והמשיך תפקידו עד לשואה. בניו הצליחו להמלט מהשמדת הנאצים ולעלות לארץ, והם יושבים ישיבת־קבע בנתניה.

משה יענקל פיטקובסקי

בבית־המדרש העירוני כיהן שנים רבות כחזן ר' משה יענקל פיטקובסקי, ממשפחת חסידים מושרשת. יליד וודיסלב, בעל־תפילה רגיל ומנוסה, וארבעת בניו עזרו על ידו כמשוררים, בהם הצטיין בנו ליפא בהופעותיו בקול־יחיד (סולו). במות האב מילא הבן ליפא את מקומו בחזנות.

רבי קלמן בנדינר (תקס״ב—תרמ״ח)

הבדחן של ה„תפארת שלמה" מראדומסק

(לפי נכדו שמעון פרידמן מרמת־ים)

רבי קלמן בנדינר (פרידמן) היה אחד האישים הדגולים בין חסידי ראדומסק אשר בבנדין ומוותיקיה המצוינים.

נולד בשנת תקס״ב בכפר הסמוך לבנדין, וכבן־כפר שלט בשפת פולין והיה משתמש בה לפעמים בבדיחותיו. למד תורה מפי הגאון ר׳ דוד דייטש זצ״ל בהונגריה. אחרי נשואיו פתח חנות למוצרי ברזל בבנדין. היה זה בית־המסחר הראשון מסוגו בעיר. בנדין היתה אז כפופה בעניני מסחר לעיירה טשאַלאַדז׳, שהיתה שוכנת אז (עד 1918) ליד הגבול הגרמני. משנתפתחה התעשיה הכבדה בסביבת בנדין ובראשה „מפעלי הוטא באנקאווא", מפעלי הולדשינסקי ועוד — התפתחה גם העיר בנדין ועלתה על טשאַלאַדז׳, ועם התעשיה נתפתח המסחר ונפתחו בתי־מסחר חשובים בידי היהודים, רובם חסידים.

ברם, ר׳ קלמן נשאר קופא על שמריו. הוא לא אץ להתעשר והתבטא בפירוש שאיננו רוצה להשאיר רכוש לבניו, כדי שלא להרבות מחלוקת ביניהם. ישב בחנותו ועסק במגבית מעות א״י יחד עם ר׳ נחמן בייטנר שהיה הגבאי, ומדי שבוע בשבוע היה נוסע לירידים שבעיירות שיעוור וסלאבקוב, סר מפעם לפעם גם ל„תפארת שלמה" והיה לאחד מחסידיו המסורים ול בכל לב ונפש. היה גם מוהל, ולמטרה זו היה נוסע לכפרים ולן בהם.

לאיזה רבי היה נוסע מקודם — לא ידוע. ברם, הוא היה מתאונן שלרעיתו יש יותר אמונת צדיקים ממנו, משום שהיתה טוענת, שאם נוסעים לרבי פעם בחצי שנה או בשנה דיינו, ואילו הוא היה אומר, שכדי להיות חסיד יש לנסוע לפחות פעם בשלשה חדשים.

היה מראשוני החסידים שנסעו ל„תפארת שלמה" שעה שהתחיל לנהוג בצדיקות בראדומסק. הצדיק אמנם סירב תחילה לקבל את ההנהגה, ובשבת הראשונה כשבאו אליו חסידים, צעק: אינני רבי, שיהיו משוגעים רביים (משוגעים זאלן זיין רעבעס). סעו לכם לביתכם. ר׳ קלמן הושיט לו ידו ואמר: רבי, אני נוסע. ברכני נא בברכת פרידה...

פעם הוציא ה„תפארת שלמה" צו לחסידים שיערכו חצות וילמדו אחר כך „ראשית חכמה" שער הקדושה פרק י״ז. כשבא ר׳ קלמן אחרי זמן לצדיק אמר לו הלה: שמעתי שאינכם ממלאים אחר הוראותי. ענהו ר׳ קלמן: הרי משנה מפורשת היא: כל מה שאמרו חכמים עד חצות מצוותו עד שיעלה עמוד השחר...

אירע פעם בשבת, שלא נתן הצדיק לחסידים להיות נוכחים ב„שולחן" וציווה שרק הנבחרים ישבו עמו, היינו: ר׳ אהרון מקראקא (בנו של בעל „מאור ושמש"), ר׳ חיים־דוד הפטריקובאי (רופא לשעבר שחזר בתשובה ונעשה צדיק) ועוד כאלה. קרא ר׳ קלמן את המשמש ואמר לו: בבקשה למסור לרבי, שיש לי לשאול שאלה, והוא מרא דאתרא ומוכרח להרשות לי להכנס. כשקיבל את הרשות להכנס, שאלו הצדיק: איזה שאלות יש לך בשבת? אמר: יש לי שאלה: מדוע כשאומרים בקיץ פרקי־אבות אומרים בכל שבת ושבת פרק אחד, ורק בסוף הקיץ מצרפים שנים או שלשה פרקים יחד, כדי לגמור את הקיץ. לא כן בפרשת השבוע שמצרפים באמצע השנה. מהי הסבה? נעביר בכל שבוע פרשה אחת ולבסוף נצרוף שתי פרשיות או יותר. אמר לו הצדיק: דומני, שיש לך תשובה מוכנה על השאלה. אמר לו ר׳ קלמן: אם הצדיק ירשה לי שלא אהיה מורה הלכה בפני רבו — אגיד. אמר לו: אמור. אמר ר׳ קלמן: אילו היינו אומרים כל שבוע רק פרשה אחת, אז היה תמיד „קדושים" בנפרד. הצדיק, אחרי שמעו זאת, אמר למשמש ר׳ טוביה: פתח הדלת ויכנסו כולם.

ופעם בימי חול היה הצדיק שרוי במצב־רוח מרוגז, ולא נתן להכנס אליו לברכת־פרידה. לקח ר׳ קלמן את ילדו בזרועותיו ושאל: רבי, האם נגזרה הגזירה גם על פחות מבני עשרים?

אירע פעם, ועל שולחן הצדיק הסבו רק חסידים עניים. אמר הצדיק: אין מי שיעמיד יין. אמר לו ר׳ קלמן: „שמך הגדול יעמוד לנו". ותיכף ציווה את המשמש להביא יין לשולחן.

הוותיקים שבחסידי ראדומסק הנמצאים בארץ מספרים, שפעם ביקר הצדיק רבי שלמה בבנדין, ואז טרם היתה תחנת־רכבת בבנדין עצמה, אלא היו נוסעים לדומברובה, ששם היתה התחנה הסופית של הרכבת. כדי לקבל את פני הצדיק בתחנה התפלגו החסידים בשתי דרכים מבנילות לתחנת דומברובה, כי לא ידעו באיזו דרך יגיע הצדיק, אם ישר מדומברובה לבנדין, או בדרך השניה — דרך גזיחוב. ר׳ קלמן, שישב ישיבת קבע בבנדין, היה מאלה שסטו מהדרך שהצדיק בא בו. ובינתים הגיע הצדיק, ור׳ קלמן טרם הגיע. כשבא הלה אמר לו הצדיק: „ר׳ קלמן! כבר רציתי ללמוד פרק משניות אחריך". ענהו הלה: „תודה לך, רבי. מצוה בו יותר מבשליחו"...

ר׳ קלמן מילא אצל הצדיק ר׳ שלמה מראדומסק תפקיד בדחן של כבוד כרבי מרדכי רקובר אצל ה„חוזה" מלובלין. בכלל היו בדיחותיו מוכנות לו תמיד. בכל מכתב שהיה כותב לבנו היתה בדיחה. האחרון התאונן פעם במכתבו לאביו בימים שלפני לפסח, שאין לו פדיון בחנותו. השיב לו ר׳ קלמן: די לעבד להיות כרבו. „אז דער רבש״ע לייזט ניט ווילסטו לייזין?" וכשנתמנה פעם לפני ימי פורים ר׳ ישראל דנציגר למו״צ בבנדין הוא כתב לבנו של ר׳ קלמן: דרוש בשלום ידידי ואני מאחל לו שלא יכשל בדבר הלכה, והמתפלל בעד חבירו הוא נענה תחילה. „אז איך וועל זיין פורים־רב זאל איך ניט נכשל וועהרן".

ר׳ קלמן ידע לכוון את השעה. פעם בערב יום־כפור הביא לו חסיד אחד מכתב מבנו שהיה גר בעיירה ז׳רנובצי, מכתב עם פתק להכנס תיכף ומיד ל„תפארת שלמה" בדבר ילדה, נכדתו שנכוותה בידה, ולהזכירה לפני הרבי. וידוע היה, שבימי פורים וערב יום־כפור היה הצדיק לפיד בוער ולא נתן לשום איש לגשת אליו. הסתובב ר׳ קלמן אנה ואנה בחצר וחיפש עצה באיזה אופן להיכנס. בינתים בא הדוור והביא מכתב מארץ־ישראל. והיות שר׳ קלמן ידע שהצדיק מחבב את ארץ־ישראל לקח את המכתב ונכנס. עמד וחיכה עד שיקרא את המכתב. וכשראה שבדוחה דעתו, מסר לו את הפתק של בנו. אמר הצדיק: בפתק כתוב „בתו אסתר בינה שנכוותה ביד". קלמן! זוכר אתה את המאמר „לעתיד כל אחד נכוה בחופתו של חבירו". זה סימן שתזכה לראות בחופתה. וכך היה. נכדו ר׳ שמעון פרידמן מרמת־ים שליד ת״א היה נוכח בחתונה זו, כשסבו ר׳ קלמן התחיל לרקוד וסיפר את הסוד של הבטחת הצדיק. ודבר זה היה כעשרים שנה אחרי פטירת ה„תפארת שלמה". ור׳ קלמן הוסיף: יש שעור למטה ואין שעור למעלה. ובכן אני מתפלל שיוסיף לי השי״ת שנים כהנה וכהנה. את הדברים השאיר לבני משפחתו בכתב — „למען תספרו באזני בנכם ובן בנכם את מפעלות הצדיקים וכו׳ וכו׳". זה היה בשנת תרמ״ו, והוא נפטר בשנת תרמ״ח.

ר׳ קלמן היה בעל פה שנון, מעין „פלפולא חריפתא", אהב בדיחה שנונה, פתגם, ולו סלחו הכל, ותמיד היה אורח חביב. היה מוקף תמיד אברכים ובחורים שהקשיבו להלצותיו, וכשהיה אומר בדיחה היו מתגלגלים מצחוק. אך הוא עצמו עמד בשויון נפש. ולאחר שכולם צחקו „לשובע" — המשיך לספר ולבדח.

בדיחותיו היו ידועות יפה בקלויז הראדומסקאי, ובכל הזדמנות היו חוזרים עליהן. היה כמעין המתגבר, וכל פעם שבא הביא עמו בדיחות חדשות.

פעם בחורף הוא ניגש לאחד הבחורים החדשים שטרם ידעו מהמצאותיו, ואמר בפנים של רחמנות:

— ראה, כאן יש לי שן קפואה...

— שן קפואה? — תמה הלה — מה זה?

— הנה, הנה — ר' קלמן פותח את פיו — הכנס אצבע ותיווכח.

וכשהבחור הכניס לו לתומו אצבע לתוך פיו, נשך לו הלה נשיכה חזקה, עד שהבחור ראה שביבי אש לנגד עיניו.

משנתאלמן מסר את חנותו לידי בנו והתיישב בראדומסק לחלוטין, בשאיפתו להמצא במחיצת רבו. לאחר פטירת ה„תפארת שלמה" הסתופף בצל בנו ה„חסד לאברהם". חלה בעת שה„חסד לאברהם" ישב במעינות הרפואה בחוץ־לארץ, והוא כתב לבנו: „אני מחכה לביאת האדמו"ר לביתי. ואז אין אני מפחד ומקוה שאבריא". אך הוא נפטר ביום ה' מנחם־אב תרמ"ח עוד לפני שהאדמו"ר הספי"ק לבוא, בגיל 86 שנה. במוצאי יום־כפור הקרוב כשהאדמו"ר אמר תורה על הנושא, שמי שדבק בצדיק בחייו — גם אחרי פטירתו הוא כפוף אליו, אמר: מה אתם סבורים, שר' קלמן איננו כאן?

בשם ר' קלמן היו מספרים מימרות ובדיחות רבות, וחבל שנשתכחו הרבה מאמרותיו ובדיחותיו.

המנגן רבי יחזקאל פרידמן

החסיד הרדומסקאי מבנדין

עוד בשנות נעורי, טרם עלה בדעתי לעסוק בספרות החסידות והנגינה וכיוצא בזה, הגיע אלי שמעו של ר' יחזקאל פרידמן מבנדין. שמעתי עליו סיפורים שצלצלו כאגדות, על חושו הגדול לנגינה, על מאות ניגוני רדומסק השגורים בפיו, מהם ניגונים רבים ששרו במסיבות ה„תפארת שלמה" בשעתו ברדומסק, על שיחו ושיגו עם בעלי מסיבות חסידיות ושל שמחות מצוה והופעתו החגיגית בכל מקום. ולא אחת נקלעו לביתנו מחסידי רדומסק וסיפרו לנו בהתלהבות על עולם הנגינה הרחב של ה„תפארת שלמה" ומקורביו, ואזנינו הקשיבו ברצון ובשמחה לחיל הרב שעשתה רדומסק החסידית בנגינה. על אף תשוקתי הגדולה להכיר פעם את החסיד המוסיקלי המופלא רבי יחזקאל לא אסתייעי מילתא. ובינתים גליתי למקום של תורה לישיבת בריסק דליטא, ומשם לברלין, דרזדן, וינה ועוד, ולבסוף ירט הדרך לגנדי ועליתי לארץ־ישראל בשנת תר"פ, שאז היתה הארץ רחוקה יותר משם מאשר היום. אך שמו של ר' יחזקאל נשאר בזכרוני כטל היורד על הררי חרמון, ותמיד חשבתי איך אוכל פעם לגמול עם החסיד הגדול חלף מסירותו הגדולה לניגון. והנה, עם התגברות עלית החסידים לא"י וכינון קלויזים גם לחסידי רדומסק בערי הארץ, צף שוב שמו של ר' יחזקאל בפי חסידי רדומסק מעולי זגלמביה, ולא אחת שאלוני, אם לא שמעתי פעם את ר' יחזקאל בשירתו הרדומסקאית ובהתלהבותו המוסיקלית, ובלבי הרגשתי כעין הרגשת עוול כלפי האיש הדגול הזה.

אכן, זכר השושלת של רדומסק לא מש מזכרוני שעה שניגשתי לכתוב ספרי הגדול על „הניגון והריקוד בחסידות" בן חמשה הכרכים. בכרך הרביעי, המוקדש לחסידות פולין הקונגרסאית, הנמצא אצלי בכתובים, הקדשתי פרק מיוחד לשושלת רדומסק, למיסדה ר' שלמה רבינוביץ ולראש מנגניו ר' ליזרקה פרלמוטר מלודז', בשורת התכניות המוסיקליות של „מלוה מלכה" ב„קול ישראל" לא פסחתי על ניגוני רדומסק.

חסידות רדומסק, על אף המרחק הרב בינה לבין ערי זגלמביה, היתה מקובלת מאד בסביבתנו. לא מעטים היו הקלויזים של רדומסק בבנדין ובסוסנוביץ, במונדז'יוב ובדומברובה, בצ'אלאדז' ובניבקה וכיוצא בזה, והשמחה בלווי צלילי ניגוני רדומסק היתה במעונם. ניגוני רדומסק היו לשם־דבר. הצליל שלהם משך לבבות שומעיהם, גם של חסידים מדינסטיות אחרות. ואמנם, אפשר לציין בשמחה, כי ניגוני רדומסק נשמעו בכל קלויז חסידי, וידם היתה על העליונה בשדה הנגינה החסידית. כל בעל־תפילה, שנגש אל העמוד היה בטוח בהצלחת תפילתו, אם ישיר את הפיוטים והתפילות המושרים בנגון, דוקא בניגוני רדומסק, ראשית כל — מפאת יופים של הניגונים. ושנית — בעקב הפופולריות שלהם עזרו כל בני הקהל, ומרחוק נשמעה כעין מקהלת חסידים השופכת את נפשה בשירה ובזמרה.

חסידות רדומסק כבשה את לבות אנשי זגלמביה באורח חייה העממיים והפשוטים ובניגוניה היפים. רדומסק תפסה אצלנו את המקום הראשון בשורת ההשתייכות לדינסטיות. נראה, שיורשי ה„תפארת שלמה" ידעו להתחשב ברגש התודה שלב אנשי זגלמביה רחש להם, והושיבו לבסוף את נינו של ה„תפארת שלמה", ר' שלמה־חנוך רבינוביץ הי"ד, בסוסנוביץ על כס האדמו"ריות. ואף הוא ידע למשוך אליו חסידים ולהטות להם חסד נעורים של רדומסק הישישה. מלבד זה תפסה מקום נכבד בערי זגלמביה גם ה„תולדה" של רדומסק, היא שושלת קרימולוב שליד זאביאר„ה, שמיסדה היה נכד ה„תפארת שלמה". גם לבית קרימולוב נוסדו קלויזים בערי זגלמביה, והשמחה היתה רבה במעונם.

הכרתי את הקלויזים של רדומסק ושל קרימולוב בערי זגלמביה בימי שמחה וגם בימי צער, אולם תמיד עבר בהם כחוט השני קו אופייני אחד: השמחה שבניגוני רדומסק גירשה מכל מקום את עניני הצער והיגון, עד שכל החסידים, מכל המחנות ראו בזה עקביות גמישה וכעין סגולה להתגברות השמחה על היגון. הניגונים ההם ידעו לעורר בנו, בלב הצעירים והאבות גם יחד, רגשות חזקים באהבת ישראל ובאהבת ארץ־ישראל. צדיקי רדומסק המליצו לחסידיהם לעלות לארץ־ישראל, ותודות לכך עלו מאות חסידים, שמצאו סדור בארץ, ואף בין החלוצים הראשונים מצויים היו מחסידי רדומסק. כעת נישא שם רדומסק מחדש בפי חסידיה שבארץ, והיא כאילו נולדה מחדש עם פתיחת קלויזים בערי הארץ.

עסקני חסידי רדומסק הפועלים בארץ, הם חסידים אמיתיים, נקיי כפים וברי לבב, המסורים בכל לבם ונפשם לבית רדומסק. הפצת חסידות רדומסק היא מטרת חייהם. ומאידך הם מוצאים ענין רב בחידוש שירת ה„זמיר" (הוא השם שבו כונו ניגוני רדומסק בין יתר החסידים) בקלויזים הרדומסקאים.

אגב, עלי להזכיר, כי הרבי מקרימולוב שלח לארץ ישראל את שני חתניו. האחד הוא רב ישעיהו שפירא זצ"ל בן רבי אלימלך הצדיק מגרודז'ינסק, שאחרי חתונתו ישב על שולחן חותנו כמה שנים, עד שעלה לארץ־ישראל והתישב בה ישיבת קבע והקים בה מפעלים לתפארת, כלכליים וישוביים. הוא שנתן יד לרבי יחזקאל הרבי מיאבלונה לרכוש את הקרקע עליה כוננו את המושב הדתי „כפר חסידים", יסד את הסתדרות „הפועל המזרחי" ולבסוף התיישב בכפר־פינס. השני הוא רבי חנוך־הניך בורנשטין, בנו של רבי שמואל הצדיק מסוחאצ'וב, וכעת האדמו"ר של חסידי סוחאצ'וב בארץ־ישראל, היושב בקביעות בבית וגן בירושלים.

ועוד חתן היה לו לרבי מקרימולוב, הוא הרב ישעיהו אנגלראד הי"ד, שישב מספר שנים במונדז'יוב בשכנות לחצר בית משפחתי.

עבר אחר כך לכהן ברבנות בסוסנוביץ. בנו, רבי אברהם אנגלרד, חתנו של הרבי מרדזין הי"ד, עלה אחרי השואה לישראל ובדעתו לייסד כאן ישיבה לחסידות רדומסק־קרימולוב.

הקדמתי בדברים אלה, כדי לעמוד על אישיותו הדגולה של היודע־נגן הגדול רבי יחזקאל, שלבו היה ברדומסק ורגליו עמדו בבנדין עיר מגוריו, שנעשתה לו לעיר הולדת.

אילו ניתן לו לרשום בעצמו בספר את זכרונותיו על חצר רדומסק ומייסדה בעל ה„תפארת שלמה", עם בנו ונכדו יורשי־כסאו, ועל פרשת חייו המלאים שירה רדומסקאית בפרט, כי אז היה מניח בידנו להציץ אל בית־היוצר של נגינת רדומסק והשפעתה גם בבנדין שבה ישב ובזגלמביה שבה פעל.

מוצאו של ר' יחזקאל פרידמן ממשפחת חסידים, יליד רדומסק. כינויו בפי מכריו היה: דער בלינדער ר' יחזקאל, על שום שהיה שתום עין אחת. לאוירה החסידית הוסיפה מנעוריו קרבתו לבית מיסד השושלת הרדומסקאית. בעודו בן תשע, בשנת תרכ"ד, היה שר במקהלה החסידית של ה„תפארת שלמה". ולאו כל אדם זכה לכך לשמש את הצדיק מרדומסק בנגינה. הצדיק הנודע ההוא נפטר בשנת תרכ"ו, אך רישומו לא פג מזכרו של ר' יחזקאל כל ימי חייו. ואין פלא. ברדומסק ובקלויזים שלה בכל מקום היתה שירת ניגוני רדומסק מין מעמד חגיגי, עצרת עם, פלא מוסיקלי.

לר' שלמה הצדיק היה משמש בקודש בשם טוביה שתפקידו היה גם לעבור לפני התיבה, כי היה מנגן גדול וחובב נערץ של ניגונים יפים. אחרי שטוביה שמע את הנער יחזקאל בשירו ובזמרו מצא הלה חן בעיניו, ואמר לו: שמע נא! אני אתפלל לפני העמוד ואתה תעוור לי בזמרתך למען אצליח. וטוביה הכניס את הנער יחזקאל למקהלת הצדיק מרדומסק. ומאז יצאו לנער מוניטין, וזכה להתהלה מופלגת בפי כל בכוח נגוניו וקולו האדיר. מאז הוא שם לילות כימים לשקוד על ידיעת הזמרה ועל קליטת ניגונים יפים.

בשנות נעוריו אחרי פטירתו של הצדיק ר' שלמה מרדומסק, היה ר' יחזקאל משורר אצל החזן ר' חיים מקשאנוב, חזן בעל מדרגה גבוהה, עד שרבי הירש הצדיק מרימנוב, שידלו להתפלל אצלו בימים־הנוראים (ור' חיים חזן היה מחסידי הצדיק מרדומסק). מאז היה ר' יחזקאל הרוח החיה בחוגי הזמרה של החסידים, מארגן חוגים של בחורים־חסידים, מדריך ומנצח ומזמר במסירות ובמרץ, בלהט, בקול ובלשון שנונה ובהומור חריף, וכך הספיק להכנס לפני ולפנים של ענייני החסידים בכלל וענייני הניגונים בפרט. כוונת בקוריו בערים ובעיירות זגלמביה היתה — לרכוש ידידים חדשים לנגינת רדומסק על־ידי הפצתה בצבור הרחב. וליחוס גדול נחשב לו בכל מקום דבר השתתפותו בפועל במקהלת ה„תפארת שלמה" בהנהלת המנצח הנודע ר' ליזרקה פרלמוטר מלודז', הוא המתכנן של כל ניגוני רדומסק לחגים ולימים־הנוראים, כפי שכונה בפי מכריו בשם „היועץ המוסיקלי של הרבי מרדומסק". ר' לייזרקה פרלמוטר — היה אז שם־דבר בעולם הנגינה החסידית, וגאוות המשוררים במקהלתו עליו. ולא אחת היה מספר ר' יחזקאל לפני קהל מאזיניו, איך בא ר' לייזרקה מלודז' לרדומסק עם צרור ניגוניו החדשים שהשמיע לפני ר' שלמה הצדיק, והלה שם אזנים כאפרכסת, שמע והתחקה על כל ניגון, תנועותיו וקמטיו. ואם מצא הניגון חן בעיניו היה הצדיק סוגר את קופסת טבק־ההרחה שהיתה מונחת תמיד לפניו על שולחנו, לאות שהניגון „כמונח בקופסה". מאות ניגונים ידע ר' יחזקאל בעל פה מאותה תקופה מפוארה ומאותה צוותא של ר' לייזרקה ומקהלתו. וכן זכר את הניגונים שהיו חביבים על הצדיק מרדומסק והיה מזמרם כפעם בפעם בקולו הרענן והלוקח לבבות שומעיו, ובראש ניגון מסובך אחד, ששרו בו את „במוצאי מנוחה קדמנוך" וכיוצא בזה, שרק ר' יחזקאל מסוגל למסרו בדיוק כמו שקיבלו מבית רבו.

ר' יחזקאל נשא אשה מבנדין, ובעיר זו ישב ישיבת־קבע ונשאר בה עד סוף ימיו. מקודם היה גר ברחוב דומברובסקא ועסק בחרושת סוכריות, משם העביר את דירתו לשוק החדש בבנדין, חיסל את עיסוקו בחרושת הסוכריות ועסק בממכר יינות ליחידי־סגולה, ואף נתמנה סוכן לשטרות־גורל, ומזה התפרנס. תמיד נראה חיוך על פניו, ובכל בית שנכנס אורו פני כל אדם. צחוק ובדיחה והלצה הפיגו כל עצבות, דכאון ודאגה, וזאת לא מתוך קלות דעת, אלא מתוך לבו הטוב ואפיו הנוח לבריות. תמיד נמצאה בפיו מילת עידוד.

הקסם באישיותו שמשך לבבות היה במזיגה המיוחדת במינה של עממיות שרשית, חסידית ורוחניות מוסיקלית נפשית. שירי חסידים היו שיריו וספורי חסידים לחם חוקו. כשבא אדמו"ר לבנדין היה ר' יחזקאל בין היושבים ראשונה ליד הרבי ונהנה מזיו שולחנו, וזמר לא פסק מפיו כל ימיו, אם בקול ואם בלחש ובנהימה.

עליו וצנוע בהליכותיו בקרב חבריו. בשמחת חיים שופעת הנעים את האוירה שסביבו: אם במפגש ארעי עם החסידים, במסיבה של כל הצוותא, או בחדר משפחתו, שפע עליצות שאין בה שמץ של הוללות.

על אף מוסיקליותו המופלגה לא הצטיין בתור בעל־תפלה. אין הכוונה לומר שלא היה עובר כלל לפני התיבה. החסידים נהנו מתפילתו בשלש־רגלים, מן ה„קדיש" שלפני „ברכו", מ„כולם אהובים" ומ„הלל". ורק בימים הנוראים נמנע לעבור לפני התיבה, ומטעם פשוט: לפי אפיו היה תמיד עליו ולא היה מסוגל „לרדת" מעולם השמחה לעולם הצער ולהתייפח בנעימות בכי והשתפכות ב„מלאכות סגל חבורה". ניגוני תחנון מעוררי דמעות היו בניגוד לאופיו המתרונן. אבל הוא היה עובר לפני התיבה בשלש־רגלים, וביחוד היתה לו חזקה לכך בשחרית של שמיני־עצרת. בתפילתו אז הגיע לשיא השמחה ולנחת־רוחם של החסידים לא היה קץ.

והנה, עברה עליו בזמן מן הזמנים הרינה במחנה החסידים, כי ר' יחזקאל נכנס ביחסי ידידות עם מנגנים מבנדין שלא נמנו עם כת החסידים, כגון אליהו גולד, וכתוצאה מכך החליטו גבאי הקלויז הרדומסקאי שלא לתת לו לעבור לפני התיבה. מה עשה ר' יחזקאל? בליל שמיני־עצרת הזמין אליו את בחורי הקלויז שהיו יודעי־נגן יוצא מהכלל, שיגע במיתרי הלב. חיפש ומצא את הדואט של בר־כוכבא לאברהם גולדפאדן. אמרו לו: כיצד אפשר הדבר? ענה להם: החסידים אינם הולכים לתיאטרון, ואם ימצא מי שהוא, שידע את סוד הניגון יתבייש לגלות קלונו ברבים. וכך היה. הוא בא במפתיע וניגש לפני התיבה ו... שחרית זו לא נשכחה חיש. כל מתנגדיו פערו פיהם מרוב התפעלות, ובסיימו את „אנא" שררה דומיה במשך רגעים מספר מרוב תדהמה...

זמרתו של ר' יחזקאל אצל האדמו"רים במסיבות־החצר בסעודות ימי־זכרון, בשלש־סעודות או בכל הזדמנות של שמחה — משכה את הלבבות. תפקידו העיקרי היה: לשיר „אקדמות" אצל האדמו"ר בחג השבועות. הוא הכין חומר מן המובחר, ובחג עצמו אירגן את המקהלה, והתוצאות היו מוצלחות ביותר. את החומר ל„אקדמות" היה לוקח על פי רוב מ„האמן־המנגן ריכטר מקראקא, שהיה מנגן באופירה המלכתית בוינה. וכן היה מביא ניגוני־לכת הונגריים שהשתמש בהם במקהלתו גם אצל בעל „כנסת יחזקאל" ברדומסק. פעם אחת התאים ל„אקדמות" את הניגון הנודע בשם „שיר־לכת

של זהב וכסף" (גאלד־אונד־זילבער וואלצער), — וכך הכניס מיפיפיותו של יפת באהלי שם.

עם כל זה נשאר ר' יחזקל כפוף לאחד המנגנים המצויינים בזמנו, הוא ר' בריש שיעלצער, שהיה מבעלי התפילה והמנגנים המצויינים בבנדין ובסוסנוביץ, ור' יחזקל נמנה עם מקהלתו בזמן שהתפלל מוספים בקלויז בימים־הנוראים והפילת שחרית אצל האדמו"ר מרדומסק. ר' בריש הנ"ל היה מחונן בקול נעים ובסגנון מושך את הלב בתפילה. הרב מבנדין ר' איטשה־לי קימלמן זצ"ל היה מחבבו מאד, ובכל חודש או אחת לששה שבועות היה נאלץ לבוא בשבת למסיבת שלש־סעודות שלו ולהנותו ב"ידיד נפש" ו"אל מסתתר". ר' בריש שיעלצער (או בכינויו "מונדז'יבר") היה בעל־תפילה נודע בשערים, שישב בבנדין והיה מתפלל בקלויז הרדומסקאי בבנדין, היה עובר לפני התיבה אצל ה"חסד לאברהם" ואחר כך אצל ה"כנסת יחזקאל". נפטר לעולמו בשנת תרס"ב.

ר' יחזקל הקים חוג של משוררים בבנדין, ואליו נספחו יודעי־נגן כמו אלי גולד, ישעיה גולדצויג, שלמה טיל ועוד. היו יושבים במסיבות ושרים ניגונים שונים.

אין, כמובן, לקפח זכותם ושכרם של מנגנים רדומסקאים אחרים שחיו בבנדין. הנה ר' שמעון צימרמן היה מבעלי־תפילה ומנגן אחרי ר' בריש הנ"ל, ובהעדרו של האחרון היה מתפלל ומנגן "ידיד נפש" ו"אל מסתתר". עד היכן הגיעה גדולתו של ר' ברוש בנגינה ועד כמה לקח את הלבבות שבי בזמירותיו, כדאי להזכיר, שכל זמן שהיה גר בבנדין (אחר כך עבר לסוסנוביץ) היו באים לשלש־סעודות בני משפחת שיין, יעקב גוטמן ועוד מחשובי קרתא בשביל ליהנות משירתו. כן ראוי להזכיר את ר' שלמה הימלפארב (חתנו של ר' שמעון צימרמן), את בעל־התפילה ר' שלום ברוך ליבוביץ, גרשון רכניץ (חתנו של הלל פחטר).

ר' יחזקאל פרידמן נפטר לעולמו לפני פרוץ השואה על בית ישראל, בשנת תרצ"ה.

במשפחת חסידי רדומסק בארץ עדיין ניכר ריושמו במהותו האישית־חסידית־ניגונית. עם העדרו מחבורת החסידים הרדומסקאים בבנדין ובערי זגלמביה — נפקדו אותו צליל ואותו גוון שתרם לכולם על ידי עצם היותו בתוכם. ואם היה זה צליל זך במיוחד — ואפילו שקט, אם היה גוון זה חמים במיוחד — חש כל אחד מבני החבורה בפגימה שנפגמה ה"צוותא" החסידית.

חסידי רדומסק מבנדין ומזגלמביה היושבים בארץ תמיד יזכרוהו בעליזותו, בבטחונו ובאמונתו.

(תודה וברכה לר' שמואל קריסטל מתל־אביב ולר' שמעון פרידמן מרמת־יס על עזרתם שהגישו לי בחיבור רשימה זו).

דמויות של אישי החסידות בבנדין

האחים קופלוביץ

אם נחשבה בנדין מבצר חסידי בפולין הקונגרסאית, הרי שימשה בה חסידות גור כמגדלאור. רוב פרנסי העיר, עסקניה ולמדניה השתייכו לחסידות גור. שלשה בתי חסידים לחסידי גור היו בעיר וכולם מלאים וגדושים מתפללים. ברם, כמרכזם שימש השטיבל הגדול — שם מצאו מקומם זקני החסידים מימות ה"שפת אמת" זצ"ל, גדולי הלמדנים וה"פני" של חסידי גור בעיר. השטיבל הגדול ריכז כ־500 מתפללים קבועים ובראשו עמד הגבאי ר' אהרן מנדל רדליץ, שנהג בגבאות בתקיפות וביד רמה.

כוח־משיכה לשטיבל הגדול שימש הש"צ ר' אהרן הכהן קופלוביץ, שלקולו — קול טנור דרמטי וקולוריט לירי עד לאוקטבות הגבוהות יצאו מוניטין בכל הסביבה. תפילתו היתה בטוי של השתוקקות אלהית, ונגינתו — נגינה פלאית ולבבית מבוטאת בצורה עממית וגם אמנותית־מוסיקלית מושלמת ביותר.

ר' אהרן הכהן קופלוביץ נולד לאביו ר' משה קאפל קופלוביץ בצ'אנסטוחוב בשנת 1985. גדל בסביבה של חסידים ואנשי־מעשה, סוחרים ונגידים. בהגיעו לגיל 20 נשא לאשה את בתו של ר' אברהמ'לי גוטמן, בעל מכרות־פחם בזגלמביה, מחשובי התושבים בבנדין. אשתו רבקה, היתה ידועה ומפורסמת כבעלת נפש, פקחית ואצילית, והיא יחד עם בעלה בנו ביתם, בית נאמן לחסידות ולמעשים טובים, שתורה וגדולה חברו בו יחד. ר' אהרן שהיה סוחר אמיד בעיר ניהל עסק גדול של אריגים, שהעסיק כמה שכירים, מלבד הבנים והבנות, שעזרו בעסק.

היתה לו זיקה מיוחדת לניגון ולשירה החסידית, ולא אחת קרה, שבאמצע היום, בזמן שהעסק המה מרוב קונים, נעלם פתאום ורץ לאחד מידידיו, שחזר מוארשה או מלודז' והביא באמתחתו ניגון חדש מאחת החצרות של האדמו"רים. וניגון זה היה יקר לו מפז וחשוב יותר מפדיון בעסק.

נוהג היה לנסוע שבוע שבוע ללודז' לשם קניות לבית עסקו, ובמשך יומים שלשה, שבילה בלודז' קיבל על עצמו, מלבד תפקידו העיקרי בעניני מסחר, תפקיד נוסף: לחקור ולחפש אחר יודעי־נגן מבין החסידים שביקרו בשבת אצל האדמו"רים השונים. ניגון חדש כשהוא בא בפיו של ר' אהרן קיבל צליל וגון מיוחד. נשמה חדשה נופחה בו, וכשהוא בעצמו שר אותו בקולו הלירי האדיר ובקצב המוסיקלי — הוא בא על תקונו והגיע לצורת בטוי מושלמת. בחזרו הביתה לשבתות התאספו אצלו בליל שבת אחרי הסעודה טובי המשוררים שבשטיבל, יודעי־נגן ובעלי קולות מושלמים, ועל כוס יין יקר התחילה העבודה העיקרית של ר' אהרן: חזרה על הניגון החדש, שהביא ממרחקים, עיבודו המדוקדק על כל התגים והסלסולים. ואוי לו למי שנכשל בזיוף כלשהו של רבע טון וכד'. מסיבה זו נמשכה עד אחרי חצות הלילה עד שיצא הניגון מהוקצע ומושלם ומוכן לשירה בשטיבל, ובשטיבל — לאו כל אדם זוכה להשתתף בשירתו.

מקהלת עוזרים מיוחדת היתה לו, כשמונה־עשרה משוררים קבועים, שהשתתפו בחזרות וכולם בעלי קולות מאומנים כהלכה. ומי שלא שמע תפילתו בלווי המקהלה לא שמע תפילה חסידית יפה ועילאית מימיו.

מאורע מיוחד קשור בהתחלת תפילתו של ר' אהרן במוספים של הימים־הנוראים בשטיבל הגדול. הבעל־מוסף הקבוע בשטיבל היה החסיד הישיש והלמדן המופלג ר' יעקלי שפירא, אביהם של בני שפירא הידועים ר' מנדל ור' משה. חזקה של 50 שנות מוספים בימים הנוראים עמדה מאחוריו. והנה קרה, שר' יעק'לה קיבל

פתאום לעת זקנתו חבלולים על שתי עיניו והיה לסגי־נהור. ימים הנוראים ממשמשים ובאים ויש לדאוג בעוד מועד לבעל־מוסף. אבל מי זה יהין לעבור לפני התיבה בשטיבל הגדול המלא תלמידי חכמים יראים ושלמים במקומו של ר׳ יעק׳לה הישיש והמופלג מה״פני״ ואנשי המזרח שבשטיבל? אבל כאן תפסו את ר׳ אהרן קופלוביץ וכולם ענו פה אחד: ר׳ אהרן יהיה בעל המוסף בימים הנוראים. ר׳ אהרן, שבמשך כל ימות השנה טרוד היה במ״ט שערי מסחר ולא היה בידו זמן להקדישו לתורה, האיך יהין למלא מקומו של ר׳ יעק׳לה? ומשום כך הוא התנגד בכל כחו וסירב להענות להפצרות הקהל. ברם, דעת הצבור חזקה עליו ביותר, וגדולי החסידים לא הרפו ממנו, ובעל כרחו נכנע לגדולים שבשטיבל. הגיעו ימי ראש־השנה ור׳ אהרן עם מקהלתו עומדים לפני התיבה. קולו קול ארי בוקע שחקים... במשך כל השנה לא פסקו לשוחח בבנדין במאורע. ניגוני ״היה עם פיפיות״ ו״חמול״ של ר׳ אהרן היו חֲמוּר לחזרות ולימוד בכל השטיבלך — והעיר היתה כמרקחה. בינתים נותח ר׳ יעק׳לה והתבלולים נעלמו מעיניו. ושוב הגיעו הימים הנוראים. ר׳ יעק׳לה שעיניו כבר היו פקוחות עמד על חזקתו בת החמשים, מוכן להמשיך כבעל־מוסף בשטיבל הגדול. והנה, קם רעש גדול. היתכן? כיצד לוותר על תפילתו של ר׳ אהרן? נמנו וגמרו בהתיעצות חשובי השטיבל לנהוג כמקובל בכל בעיה חשובה ולשלוח שאלה לרבי בגור. כנהוג, היו שולחים שאלה מסוג זה באמצעות אחד מאנשי החצר המקורבים ביותר ולא פנו במישרין לרבי. ולכן קם הגבאי ר׳ אהרן מנדל וערך מכתב ארוך לגיסו של הרבי, הוא הרב הצדיק רבי הירש־הניך לוין, ובו השאלה החמורה: מצד אחד דרישתו הצודקת של הישיש ר׳ יעקה׳לה, ומצד שני משאלתם של רוב אנשי השטיבל לשמוע תפילתו של ר׳ אהרן האברך. מאורע זה קרה דוקא בזמן, שבחצר בגור צצה ההצעה על מועמדותו של ר׳ הירש־הניך לרבנות בבנדין. וההצעה היתה עדיין בגדר סוד כמוס. נכנס ר׳ הירש־הניך עם המכתב שהגיע מבנדין לקודש פנימה ומסרו לרבי. וכאן קרה הדבר, שקבע את גורל הרבנות בבנדין ובעטייה המחלוקת הגדולה הידועה כמלחמת הרבנות בבנדין. הרבי, בקראו את המכתב אמר לר׳ הירש־הניך: הלא זאת היא השאלה הראשונה מהצבור בבנדין, ואתה כמי שעתיד להיות רבה של בנדין, עליך לפסוק בנידון. ואז הביע ר׳ הירש־הניך דעתו, שתפילת המוספים בשטיבל תתחלק בין שניהם, באופן שר׳ יעק׳לה יתפלל ביום ראשון של ר״ה, ור׳ אהרן יתפלל ביום השני וביום־כפור. הרבי נתן את הסכמתו בו במקום, ור׳ אהרן נעשה לבעל־מוסף קבוע בשטיבל הגדול. אבל חסידי גור בבנדין, אחר ששמעו מה שקרה בחצר הרבי, החליטו שר׳ הירש־הניך יהיה הרב בבנדין, דבר שנתקיים אחרי מלחמה קשה בעיר.

מאורע אחר אירע לר׳ אהרן עם בחירתו של ר׳ הירש־הניך כרב אב״ד בבנדין. כרב העיר היה עליו להתפלל בימים הנוראים בבית הכנסת המרכזי, שבו היה נוסח התפילה לפי נוסח הגר״א, היינו: נוסח אשכנז, עם חזן עובר לפני התיבה. ברם, לכבודו של הרב החדש שבעצמו היה לא רק חסיד אלא במידה ידועה גם רבי — החליטו גבאי בית־הכנסת להזמין בעל־מוסף חסידי, והפור נפל על ר׳ אהרן, שלכבודו של ר׳ הירש־הניך הסכים להתפלל פעם הראשונה בחייו בביהכנ״ס של בעלי־בתים. מספרים, שבתפילתו הגיע לשיא האמנות ולפסגת ההבעה. מלבד מאות מתפללי בהכנ״ס הקבועים, באו גם מאות חסידים לשמוע את תפילתו. ובהגיע לברכת־כהנים — והוא עצמו כהן — עבר רטט בקהל, ובעזרת־נשים עבר לחש: הלואי, שיבנה בית המקדש במהרה ור׳ אהרן ישמש בו ככהן גדול בעבודתו. לתפילתו זו של ר׳ אהרן יצאו מוניטין בחוגי החסידים, עד שאמרו: תפילתו של ר׳ אהרן ״בנדינר״ עולה על תפילתו של ר׳ יוסילי חנצ׳ינר שבחצר הרבי בגור.

אח צעיר בשנתיים היה לר׳ אהרן, ור׳ נתן־נטע שמו, ואף הוא היה בעל תפילה בחסד עליון. הלה נחשב בין גדולי תלמידי־החכמים שבבנדין, בעל לב טוב ונפש אצילית. אבל בעוד שאצל ר׳ אהרן בא הבטוי של הנשמה החסידית והכיסופין הטמירים במיתרי הקול וכלי הנשימה — באו אלה לידי בטוי אצל ר׳ נתן־נטע במיתרי הלב. תפילה רגילה של ר׳ נתן־נטע בימי שבתות וחגים היתה מלווה התלהבות והשתפכות הנפש של חמימות מלבבת והשתוקקות אלקית, עד שנטפי זיעה נטפו מפניו והרטיבו את בגדיו מרוב חמימות...

הוא היה גם בעל לב חם, ומוכן למסור כל שיש לו למען הזולת. ועוד בהיותו צעיר כשיצק מים על ידיו של הדיין המפורסם ר׳ בנציון דיין מצ׳אנסטוחוב כתלמיד מובהק, היה ר׳ בנציון אומר לר׳ משה קאפל אביו של ר׳ נתן־נטע: מרגלית טובה יש לך בביתך, ועליך לשמור עליה כבבת עינך.

נמלטי התופת הנאצית באושוויץ שעלו לארץ מספרים, שבתפילתו האחרונה בצבור של רבי אהרן קופלוביץ באושוויץ בליל כל־נדרי תחת כיפת השמים, התאספו כמעט כל יהודי המחנה ושמעו ברטט ובדמעות חנוקות את תפלתו הזכה והנעימה, שהניחה רושם בל־יימחה בלבם. גם בערי הארץ מזכירים חסידי גור את שמו ברטט ובקדושה ומספרים את פרשת גדולתו בתפילה ובזמרה ואת עוצם השפעתו על מאזיניו.

ג. מפלגות

דוד ליור / הסתדרות הציונים הכלליים

ההסתדרות הציונים הכלליים היתה הראשונה מכל המפלגות הפוליטיות שפעלו בעירנו, וכבר בשנות השמונים של המאה הקודמת, עם התעוררות הרעיון הציוני, נזרע הזרע הראשון שלה בבנדין. בועידת חיבת ציון בקטוביץ (1884) השתתף כנציג ציוני בנדין העסקן הנודע לשעבר, ר׳ בעריש פרגר, שפעל גדולות למען הציונות בעירנו. המשימה העיקרית של הציונים, שהיו מאורגנים בהסתדרות הידועה בשם „אגודת הציונים", התבטאה באיסוף כספים למען הקרן הקימת לישראל וה„קאלאניאל באנק", שמניותיו נפוצו בעירנו בשלהי המאה ה־19 בסכום של שבעת אלפים רובל, אף־על־פי שהפעולה הציונית אסורה היתה ברוסיה

מבין הציונים הראשונים ראויים להיזכר, מלבד ר׳ ב. פרגר, וו. ב. פישל, שלמה פרנקל, בעריש קויפמן, י. ה. ארליך, שלום קליינר, ישעיהו וודווינסקי והמורה ורונצברג. שני האחרונים פעלו רבות בשדה התרבות והפצת השפה העברית בין הנוער היהודי.

ערב מלחמת העולם הראשונה עמדו בראש הציונים: אברהם ליור (כעת באמריקה), יצחק ויגודזקי, נטע לונדנר, א. ק. ליור, אלימלך רוטנר, טעוול קליינמן, מאיר שורץ, ב. ינובסקי, אברהם פטשניק, (כעת בברזיל), יחזקאל לסקר, משה פרגר, יהודה שניאור (יוש־ראש ועד הדר הכרמל לשעבר), מרדכי וינריב וא. ב. קוקוטק.

בשנים ההן הצטיינו ציוני בנדין בהברחת ספרות ציונית מגרמניה והפצתה בכל רחבי רוסיה ופולין. בראש האירגון הזה עמד א. ק. ליור, שהעביר את הספרות הציונית מגרמניה לבנדין בדרכים נסתרות, ומכאן — למרכזים הציוניים הגדולים ברוסיה. אירע, שבשנת 1914 גילתה הבולשת הרוסית על הגבול הגרמני, בצ׳אלאדז׳ הגובלת בבנדין, משלוח של ספרות ציונית בלתי ליגאלית... הז׳נדרמריה הרוסית עקבה אחר המבריחים והתחקתה על עקבותיו של א. ק. ליור שהספיק להתחמק מידיה. מי יודע כיצד היה מסתיים הענין, אלמלא פרצה בינתיים מלחמת העולם הראשונה, והרוסים נטשו את העיר מפני צבאות גרמניה שכבשוה.

בימי שלטון הגרמנים היתה „אגודת הציונים" ליגאלית, ובאסיפה הכללית הראשונה, ב־1917, בהשתתפות חבר המרכז מ. י. פרייד, נבחרו לועד: ב. פראור, אלימלך רוטנר, משה קלמן ארליך, א. ליור, נ. לונדנר, י. ויגודזקי, צבי פפר, נ. אולרט, א. דיאמנט, שטאטלר וב. ברלאך. עומס העבודה הוטל בעיקר על ויגודזקי, לונדנר וליור, שבמשך מחצית יובל השנים שירתו בנאמנות את הרעיון הציוני ובאומץ־לב נלחמו את מלחמת הציונות עם כל יריביה ושונאיה מימין ומשמאל.

אברהם ליור (כינויו — „דער ווייסער") שיחק לו מזלו ונחלץ מהתופת הנאצית בהשתקעו עם כל משפחתו באמריקה, שם הוא ממשיך עסקנותו הציונית. הוא התבלט בקרב עסקני בנדין בכושר הדיבור והשכנוע שלו. המוני העם נהרו תמיד לאסיפות בהן הופיע, והאזינו לו בקשב רב לנאומיו המרתקים. הוא ייצג את ציוני בנדין במוסדות ציוניים מרכזיים ובכמה קונגרסים. פרט לפעלתנותו הציונית, טרח הרבה לטובת מוסדות מקומיים שונים: „דאברו־טשיננושץ׳", „ארט", „לינת חולים" ועוד.

עם קום מדינת פולין העצמאית, 1918, נעשתה בעירנו ע"י הסתדרות הציונית פעולה חשובה למען זכויותינו הלאומיות בפולין המשוחררת, ובשנת 1919 נבחר כציר לסיים הפולני הראשון, נציג יהודי זגלמביה. ד"ר ויינציהר ייצג את הציונים גם בעירית בנדין, יחד עם הנציגות הציונית בעיריה — נכה רוטנר, וצאשה שיין, והושגו הישגים ניכרים לאוכלוסיה היהודית.

פרק מיוחד מהווה מאבקם הקשה של הציונים בקהלה היהודית, שאותה השתוקקו לכבוש אנשי אגודת ישראל עם מקורביהם, ולפעמים היתה ידם על העליונה עקב תמיכת השלטונות בהם. כן ניהלו הציונים בשנות העשרים הראשונות מערכה סביב כסא הרבנות, במגמה להושיב על כס הרבנות אישיות בעלת עמדה ציונית — וללא הצלחה.

כאשר כיהן א. ליור ב־1934 סגן יושב־ראש בועד הקהלה, נפסקה כהונהו באופן שרירותי מטעם הממשלה, בהנמקה, שהוא חותר להפוך את הקהילה לזירה פוליטית, ודוחה את עניני הדת למקום השני...

הפרנסים הציונים של ועד הקהלה ב־1937 היו: נטע לונדנר, לייבל גולדשטין, הרמן שטרוכליץ ז"ל ואברהם ליור.

הקרע שחל בתנועת הציונים הכלליים בפולין בשנות העשרים, פקד גם את הציונים בעירנו, שמנהיגיהם ורוב חבריהם נטו לסיעת „על המשמר" מיסודו של יצחק גרינבוים. הפילוג הזה לשני מחנות יריבים בתנועה אחת („על המשמר" ו„עת לבנות"), היה בעוכרי ההסתדרות הציונית, שנחלשה לא מעט מחמת הסכסוכים הפנימיים שבהם נעזרו מתנגדיה של הציונות. התוצאות לא איחרו לבוא בבחירות לעירית בנדין, בהן זכו הציונים הכלליים במספר מועט של מנדטים, ועל כך התריעה העתונות הציונית המרכזית. המצב שופר רק ב־1939, חדשים מספר לפני פרוץ המלחמה, כאשר הציונים הכלליים הלכו לבחירות לעיריה ברשימה מלוכדת עם יתר המפלגות הציוניות, שזכתה ב־7 מבין 15 הצירים היהודים.

גם בבחירות לקונגרסים ציוניים היתה ידם של הכלליים על התחתונה, לעומת יתר הסיעות.

הציונים הכלליים לא דאגו בעוד מועד לחנך נוער משלהם, שבלעדיו לא תיתכן התפתחותה של תנועה פוליטית. העדר נוער מאורגן הדאיג את העסקנים, ורק בתחילת שנות השלושים סייעו בהקמת „הנוער הציוני" וטיפוחו.

מאידך, נתבלטה ההסתדרות הציונית בבנדין בעבודתה המפוארת למען הקרנות הלאומיות, והיתה דוגמה ומופת ליתר הקהילות.

מבין עסקני המקום שלא צוינו ברשימה זו, שרובם אינם עוד בחיים נזכיר את: מאיר צימברקנופף, יצחק רוס, פלץ, הנדל אלטמן, דוד רמבישבסקי, אברהם המפל, ברוך בראמא, פרנקל, פוטש, כאפר, זשמודזקי, י. מ. קורלנד, נחמן טננברג, א. ז. בורנשטיין, מרדכי ארליך, מארק שיין, טוביה מרין, (שניהם בישראל) ואחרים.

זאב לנדוי / התנועה הציונית הדתית (מזרחי-צעירי מזרחי)

ם ייסוד הסתדרות המזרחי על־ידי הרב ריינס זצ"ל, הוקם כעבור זמן־מה סניף של תנועה זו בבנדין, שריכז בתוכו משמנה וסלתה של היהדות הדתית בעיר.

בין מניחי היסוד של התנועה נמנו האישים הדגולים ר' בריש פרגר, ר' ישעיהו חנוך ארליך, ר' איסר הירשזון, ר' שלום קליינר, ר' צבי־נתן וולוגה, ר' לייביש דיאמנד, ר' ישעיהו יונה פשאניצה זכרונם לברכה ור' יוסף סיני רייך (בישראל), כולם מופלגים בתורה, ובעלי מידות נעלות.

את חיבתם העזה לציון החדירו בחוגי החרדים לכל שכבותיהם: סוחרים, בעלי־מלאכה ובעלי מקצוע חפשיים, שנצטרפו כחברים לתנועה הציונית הדתית.

בשנים האחרונות עמדו בראש תנועת המזרחי ר' לייביש בוכויץ, ר' משולם ליור, ר' יצחק מאיר קורלנד, ר' יעקב ניימרק (כולם פרנסי הקהלה) וכן ר' דוד ארליך, ר' יהושע רוזנקר, ר' מנחם מלץ, ר' שמואל דיאמנד, ר' לייביש באנאך, ר' זיסקינד פלדברג ועוד, הי"ד.

בשנת 1917 נוסד סניף של צעירי מזרחי (לאחרונה בשם תנועת „תורה ועבודה") שמשך אליו צעירים ואברכים רבים מחוגי האינטליגנציה הדתית בעיר. עם מיסדיו ועסקניו הראשיים נמנו הלל זבנר, משה אופנהיים, משה מנלה, חנוך לנדוי, משה לוין, יהושע גולדברג, משה צבי שפייזר, אברהם פרל, צבי טלגר הי"ד ויהודה כצנגולד ז"ל וייבדלו לחיים ארוכים — חיים ולנר, (פרנס הקהלה עד עלייתו לארץ), שלמה יואל פרידברג, יהודה טננבוים, מרדכי יוסף טננבוים, חיים מיכל זילברברג (חבר מועצת עירית בנדין), זליג מאטל, שבתי ליור, יוסף אלבוים (כולם בארץ) ועוד.

הועד של „צעירי מזרחי" 1919.
עומדים: משה לוין, שבתי ליור, משה אופנהיים
יושבים: חנוך לנדוי, חיים ולנר, יואל פרידברג (שניהם בישראל)
דער 1־סטר ועד פון „צעירי מזרחי"

עם התגברות העליה לארץ ישראל הוקמה חוות, בה למדו חלוצים דתיים תורת החקלאות הלכה למעשה.

כן הוקם בעיר אחד הסניפים הראשונים של ארגון בנות דתיות בשם „ברוריה", שריכז בתוכו בנות רבות מהחוגים החרדים, שהצטיינו בארגון הטוב בשדה הציונות הדתית ובפעולות התרבות. מספר ניכר של חברות „ברוריה" מבנדין עלו לארץ לפני השואה.

בשנת 1929 נתארגן ביזמת הח' זאב לנדו (שהיה אז מזכיר הסניף של צעירי מזרחי), ארגון נוער דתי־לאומי בשם „סיני", הראשון מסוגו בפולין. את הגרעין לתנועה זו היוו חניכי בית־הספר „המזרחי" בעיר.

בין ראשוני החברים של הארגון היו צבי קורץ, משה מרדכי לנצ'נר (ניספו בשואה), יחזקאל אורבך (נפל במלחמת הקוממיות, בגוש עציון) ויחזקאל מונצ'יק (נפל בהגינו על חניתה עם היאחזותה), וייבדלו לחיים ארוכים אברהם בלאט, ישראל ולנר, פרייברג, יהודה קימלמן (כולם בארץ).

בשנת 1934 הוקם סניף „השומר הדתי" שפיתח בין חבריו פעולות ציוניות ברוח „המזרחי".

הארגון שבראשו עמד אהרן פלדברג (נמצא בארץ) התפתח יפה ומספר חבריו מהחוגים הדתיים־לאומיים גדל והלך וכל פעולותיו נתקבלו באהדה רבה על־ידי הצבור היהודי בבנדין.

שמה של הסתדרות המזרחי בבנדין על כל שלוחותיה יצא לתהילה בכל פולין. היא פיתחה פעולת תרבות ענפה בין חבריה, ייסדה ספריה גדולה (עברית ויידיש) שנהנו ממנה גם שאינם חברי התנועה (הספרן — שמעון הימלפרב, בארץ). כן נערכו שיעורי ערב לעברית ולתלמוד. נציגיה לקחו חבל בכל שטחי הפעולה הציונית והצבורית.

גולת הכותרת של פעולותיה היתה יסוד ביה"ס העברי „המזרחי", שאליו נהרו תלמידים מכל שכבות העיר וסביבותיה. מאות חניכי ביה"ס תפסו במשך הזמן עמדות מכובדות בשדה התרבות והחינוך וכן בהנהגת ה„מזרחי" ומפלגות ציוניות אחרות.

על חשיבותה של תנועת המזרחי בעיר תעיד העובדה שביקרו בה אישי התנועה כהרב יצחק ניסנבוים, הרב מ. בר־אילן, יהושע השל פרבשטיין, שמואל חיים לנדוי, הרב א. נייפלד, ד"ר א. גוטסדינר (עובדיה) זכרונם לברכה — ויב"ל ז. ורהפטיג (סגן שר הדתות), יעקב גרינברג (סגן יו"ר הכנסת), ישעיהו ברנשטיין ועוד.

על הפעולות הברוכות של התנועה אפשר ללמוד גם מהמספר הגדול של חבריה שעלו לארץ, מאז הוטסדה בעירנו ועד לחורבנה של הקהילה המפוארת הזאת. וצר על קברניטיה האחרונים וחבריה המסורים, שלא זכו להגשמת חזונם. יהיה זכרם ברוך יחד עם זכר שאר קדושי קהלת בנדין.

שרה שיטנברג / כיצד נוסד ארגון צעירות מזרחי „ברוריה"

הרוצה לסקור את תולדות תנועת „ברוריה" בעירנו, חייב לעמוד על המצב הפוליטי ששרר אז ברחוב היהודי.

באותם הימים, שנות השלושים, היו כמה מפלגות שלחמו על נפש הנוער ורצו למשכו אליו. מצד אחד עמדו המפלגות השמאליות הקיצוניות ששללו את הציונות והדת, ומצד שני עמדה ה„אגודה" ובנות „בית יעקב" שלה, ולחמה את מלחמתה בציונות, ובתוך עמדו תנועות נוער ציוניות כלליות. ה„מזרחי", „צעירי־מזרחי", „השומר־הצעיר", „פועלי־ציון", „גורדוניה" וכד'.

בזמן ההוא ארגנה „תרבות" קורסים לעברית, ומיטב הבנות של עירנו נרשמו לקורסים אלה, רבות מבין התלמידות היו בלתי מאורגנות. ארגוני הנוער הציוניים, שיהיו את ה„תרבות", רצו לזכות בבנות אלו על־ידי הסברה. הדתיות ביניהן הסתייגו. הן חיפשו תנועה דתית לאומית, ואז הורגש בחסרונה של תנועה זו.

בשנת תרפ"ט פרצו מאורעות דמים בארץ־ישראל. יהדות פולניה הזדעזעה אז, ביחוד הנוער שרצה לפעול למען הישוב בארץ. היו כמה חברים מ„צעירי־מזרחי" שבאו לידי מסקנה שיש צורך לארגן את הבנות הדתיות. למרות ההתנגדות של כמה מחברי ההנהלה של ה„מזרחי" לכלול בנות במסגרת התנועה, הוקם בשנת תר"ץ הארגון בשם: בנות צעירות מזרחי — „ברוריה" ע"ש אשתו של רבי מאיר. באספת היסוד השתתף הרב אלימלך נייפלד ז"ל.

בין היוזמים להקמת הארגון נמנו הרצל לאסק הי"ד, ויבל"א שמעון הימלפרב, שבתי ליור ועוד, אשר גם הדריכו את חברות ההנהלה הראשונות בדרכי הארגון ובצוונו.

המייסדות היו: שרה ויינריב, רבקה יונגסטר והכותבת שורות אלה.

החברות הראשונות שהצטרפו לארגון היו: חנה לונדנר, האחיות ליכטיג, חיה אורנשטיין, חנה קוגלמן, וחיה סקורניצקי ז"ל ורבקה לונדנר הנמצאת בארץ. אלו היוו את הגרעין.

התחלנו בהסברה מקיפה בין בנות העיר. אחרי זמן מה הצטרפו אלינו חברות נוספות. נעשו פעולות כלל ציוניות כמו קק"ל, החלוץ־המזרחי, וכו'. בפעולות תרבותיות יש לציין במיוחד את החברים משה אופנהיים, משה לוין ומנלה הי"ד, ויבל"א ח. מ. זילברברג, ווליג מטל, שהקדישו מזמנם באופן קבוע והרצו לפנינו על בעיות התנועה, תולדות הציונות, ידיעת הארץ, יהדות וכו' אשר נתנו תוכן רב לתנועתנו.

הפעילות בין החברות מסרו מרוב זמנן ופעלו לביצור התנועה, להתפתחותה ושגשוגה. יש לציין את הרושם שעשתה הופעתנו הראשונה בתהלוכת כל תנועות נוער הל"ג בעומר מטעם הקק"ל. הנוער החילוני לעג לנו ואנחנו צעדנו זקופות קומה ונושאות בגאווה את דגלנו. הופעתנו זו עוררה יחס של כבוד ואהדה מצד ציבור ההורים. יחד עם זה עוררנו קנאה אצל בנות בלתי מאורגנות אשר רבות הצטרפו אלינו אחר כך, ומספרן הגיע קרוב למאה חברות.

כל מוסד ציוני הכיר בנו כארגון עצמאי. יסדנו גם סניף „ברוריה" בדומברובה גור וביבוו'נה שבגליציה המערבית. בשנת תרצ"ב יצאו החברות הראשונות להכשרה חלוצית. בשנת תרצ"ד שלחנו שתי חברות, לאה סטופניצקי וצילה לינדנר הי"ד לסמינר להשתלמות כמדריכות, שהתקיים על־יד וארשה תחת הדרכתה של הח' לאה ספיר־תירוש, שהיתה אז בשליחות בפולניה מטעם „הפועל־המזרחי", ובאותה שנה עלו החברות הראשונות ארצה ואני בתוכן.

העליה של חברות הארגון שלנו נמשכה עד פרוש המלחמה העולמית. הקימו בתים בישראל ברוח־תורה ועבודה. אחרי השואה הגיעו ארצה כמה שרידות. ועוד הרבה חברות לא זכו להגשים את שאיפותיהן. חבל על דאבדין ולא משתכחין!

ד. ל. / הפרקציה ומפלגת צעירי ציון (צ. ס.)

בתחילת המאה נתגבשה מתוך חוגי המעמד הבינוני בבנדין תנועת נוער ציונית־עברית־עממית — „צעירי־ציון". לימים עלו לארץ חברים משורותיה, והם היו ממניחי יסודותיה של מפלגת הפועל־הצעיר בימי העליה השניה.

חברי צעירי־ציון מאורגנים מצויים היו בבנדין בשנת 1916, ועם פעיליהם ויוזמיהם שבאו מתוך הנוער המשכיל והמעולה בעירנו, נמנו: משה קמינר, (נפטר בשנות שחרותו), אהרן המפל, טעוול קליינמן, הרשל ליור, המורים חורגל ורוזנקויט, ליכטמן, סונצ'ב, אסתר זילברשץ (כולם ניס־פו), יהודה פרגר, פלה נייברג, מירל רוטנברג, מרים פרידברג, חנה שנטל־רביב, ישראל זיגריין, משה רוזנקר, דוד ליור, מרים קמינר־ליור, יצחק טנצר, מאיר גולני־גוזלני, שמואל דומב (כיום בישראל), מ. ל. קוזלובסקי (אמריקה), משה פוטשינסקי (אוסטרליה) ועוד.

הרוח החיה במפלגה היה משה קמינר, בחור משכיל, נואם כשרונו, שהיה שליח־מרצה בערי השדה מטעם המרכז בוארשה.

חברי צעירי־ציון היו פעילים בכל תחומי הפעולה הציונית, בקרנות הלאומיות, בהחלוץ ובאגודת דוברי עברית „עבריה", שיסדוה וטיפחוה חובבי שפת עבר, וצעירי־ציון בכללם. הם שקדו על פעולה תרבותית־ספרותית בעיר, ייסדו ספריה, הפיצו את הבטאון המפלגתי „באפרייאונג", ערכו הרצאות ונשיפי קריאה. השפעתם מורגשת היתה בעיר. כן ייסדו אוניברסיטה להשכלת עם, בה נערכו שעורים בספרות היהודית, בבעיות הציונות, כלכלה פוליטית, תולדות תנועת הפועלים ועוד. בדאגתה לנוער ייסדה מפלגת צעירי ציון את הסתדרות „השחר".

בעת הפרעות בערי פולין, כינסה המפלגה אסיפות־מחאה ואירגנה את ה„הגנה" שמתפקידה היה לעמוד על המשמר נגד הבריונים הפולניים, אם ינסו לחולל פרעות גם בעירנו.

עם פרוץ העליה השלישית בשנת 1919, הגיעו לבנדין השוכנת על הגבול, חלוצים רבים מרוסיה ומפולין בדרכם לארץ־ישראל באורח ליגאלי ובלתי־ליגאלי. חברי צעירי־ציון דאגו להם בכל, וציידו אותם בכל הדרוש בדרכם לארץ.

מועדון מיוחד לא היה לצעירי ציון, והם קנו שביתה לעצמם באולם הציונים הכלליים. מפאת האולם המשותף היו תמיד ביניהם סכסוכים, ולבסוף נדחקו צעירי־ציון ממנו ונשארו כמה שנים ללא מועדון.

ב„באפרייאונג" מספר 6, מארס 1919, קוראים אנו: „הפרקציה שלנו קיימה את אסיפתה הכללית השנתית. היושב־ראש, יצחק טנצר (ישראל), מרצה על יסודותיה העיקריים של הנועתנו. אחרי מסירת דינים וחשבונות היו ויכוחים. נשמעו טענות נגד הועד על אי־פעילותו. ענו למתווכחים חברי הועד והצביעו על התנאים הקשים בהם הם נתקלים. נבחר ועד חדש: משה קמינר, רוזנקויט, ליכמן, א. המפל, פוטרמן, דצ'יגר, ליור, שנברג, הלר והחברות נייברג הלה וזילברשץ אסתר.

...240 חברים נמנים עם מפלגתנו, ביניהם אחדים מיוצאי „פועלי־ציון" ו„בונד". פעילות ועדות לעניני ארץ־ישראל, „תרבות", קרן קיימת לישראל, עתונות ועוד. שבוע שבוע נערכות הרצאות ושיחות־חברים בנושאים שונים. באחרונה הרצו אצלנו אלי מנחם מקראקא, אלתר אריך מסוסנוביץ (ישראל), גרויצקי מוארשה. בשדה התרבות פעיל משה קמינר. בקרוב יבקרנו החבר זאב אייזנברג (ברזילי, טבע בירקון) מוארשה, שנשא הרצאות פומביות אחדות".

ב„באפרייאונג" מספר 20/21, אוקטובר 1919, כותב אהרן המפל:

„מתוך 240 חברינו הרשומים נשארו רק 150, לא משום שעזבונו, אלא עקב גיוסם לצבא. אמנם, כמה עשרות הורחקו בשל אדישותם ואי ציותם להחלטות הועד. נחלשנו, אך בקרוב נתאושש שוב ונתחזק. אנו פותחים בקרוב מועדון לילדים. אנו פעילים בקרן הקיימת. פעולת התרבות מתנהלת ע"י קמינר, רוזנקויט והמפל. חברנו יאקוב ארליך מנהל בעירית בנדין פעולה מסועפת ברוח הפרקציה. הוא נבחר כמזכיר־משנה בעיריה. רוב חברינו מאוגדים בארגונים מקצועיים.

ברשותנו ספריה גדולה, הכוללת ספרים מובחרים בספרות כללית ועברית־יהודית ואוהדינו מבקרים בהן. בחול־המועד סוכות מארגנים „יום־פרח" (בלימל־טאג), ששני שלישים מהכנסותיו נועדו לקהק"ל ושליש אחד לספריתנו. ייסדנו הסתדרות נוער „השחר" המונה 120 חברים".

הפולמוס על הגדרת המפלגה לסוציאליזם חדר גם לסניף צעירי־ציון בבנדין ונבעו חילוקי־דעות, שבעטיים התגבשו שני גושים: „שמאליים", כלומר אלה שהכירו בעקרונות הסוציאליזם (והיו הרוב בסניף), שנספחו מעתה לתנועת „צעירי־ציון הסוציאליסטים" (צ. ס.), ו„הימניים" שנצטרפו למפלגת העבודה הציונית „התאחדות", שנוסדה ב־1920. מעטים חזרו לצור־מחצבתם — למסגרת הציונים הכלליים, שראו בעין רעה את ה„הפיכה" שהתחוללה בצעירי ציון, קטרגו נגדם ושללו מהם את המועדון כדי להפעיל לחץ לבל יצטרפו לסוציאליסטים.

חברי צ. ס. החדשים, שראו עצמם מקופחים, פירסמו מודעות מודפסות ברחובות העיר בשם „צום שאנד־סלום" (אל עמוד הקלון), בהן הוקיעו את ועד הציונים הכלליים על רדיפותיהם והרחקתם מן האולם. הגיעו הדברים לשערוריות.

בעתון המפלגתי, מארס 1921 ופברואר 1922, נתפרסמו שתי כתבות:

„קיימנו אסיפת־יסוד של מפלגת „צעירי־ציון (צ. ס.) ונבחר ועד מורכב מהחברים: קמינר יושב ראש, רוזנבלום סגן־יו"ר, פראוור (מזכיר), פרידברג (גזבר), מ. טננבוים, ליכטמן, קוזלובסקי,

קבוצת חברי צעירי־ציון בחווה הקלאית של ההלוץ, 1919
א גרופע חברים פון צעירי־ציון אויף דער פארם פון החלוץ
עומדים מימין לשמאל: יצחק זילברשץ, דוד הוניגמן (נפטר בישראל), מיכל רוטנברג־שליוקה (ישראל), לאה שפירא־גרוסמן (נפטרה בישראל), זאיונץ, מרדכי טננבוים, (שניהם בישראל), פרנס
יושבים: בלה זארומף־הלנגלס (ישראל), שרה טאומן, טננבוים (פאריס)

בן־ציון קליינמן ולונדנר. פעולתנו הראשונה היא — הפצת שקל הפועלים הראשון לקונגרס („דעם ערשטן ארבייט שקל צום קאנ־גרעס") ואיסוף כספים למען המרכז. „אגודת הציונים" פנתה אלינו בקטרוגים ובמכתבי־איומים שנעזוב את האולם, ולא — ינקטו אמצעים חריפים נגדנו. אליבא דאמת, קבלנו את הדירה לא מ„אגודת הציונים" אלא מאגודת „הזמיר" ו„החלוץ" ומ„גן הילדים", ששכנו בו קודם, וכל הזמן קיימנוהו על חשבוננו".

...בעתון „היינט" פורסמה רשימה, שאולם אגודת הציונים נסגר על־ידי השלטונות המקומיים. „היינט" הכשיל את קוראיו, הואיל ולא מעון הציונים נסגר, אלא של „צעירי־ציון צ. ס.". הכלליים המתגרים בנו מזמן נוקטים בכל האמצעים ה„כשרים" — ובגלגל הוחרם מועדוננו. הוקענו ברבים את המעשה ה„ציוני" הזה ואת גבוריו. ידע הקהל וישפוט".

מחמת הקרע בפנים ומחוסר דירה נחלשה הפעולה. החברים מזדמנים היו לפגישות במעונות פרטיים, או באולמות שכורים.

כעבור זמן־מה נתאוששה מפלגת צ. ס. ורכשה אולם חדש וחברים חדשים, ושוב ניכר מקומה בחיי הציבור בעיר, ואף בהתמודדות בבחירות לעיריה ולקהילה.

על כך כותב אהרן המפל ב„באפרייאונג" (יוני 1925):

...„כבר השגנו אולם משלנו והננו ליגאליים. מפלגתנו יוצאת למרחב. מתוספים אלינו חברים חדשים, כי הלך־הרוח בצבור הוא לטובת צ. ס., בכל מוסד בו אנו מיוצגים מורגשת ידנו המדריכה. אנו והנוער „צ. ס. יוגנט" משתתפים בפעולת כל הקרנות והמגביות. אנו מיוצגים גם במשרד הארצישראלי וליגה למען ארץ־ישראל העובדת, אנו הטורחים והעושים היחידים, וכל הפעולה מוטלת רק על סיעתנו.

...המפעל האחרון למען בנק הפועלים בארץ ישראל בהשתתפות החבר בוימן מוארשה — הוכתר בהצלחה רבה. הפצנו עד כ־300 מניות, וגבינו במזומנים לעת עתה 1300 זהובים. בקרוב נעביר שוב 400 זהובים נוספים. ברצוננו להפיץ בעירנו 400 מניות של בנק הפועלים, והדבר ייעשה.

...פעולת התרבות מתנהלת כהלכה. שבוע שבוע נערכות אסיפות חובה בהן נידונות שאלות מפלגתיות. „באפרייאונג" נפוץ ב־60 טפסים, אך בקרוב נגדיל את מספר המנויים. כל חודש נשלח בקביעות לוארשה המס המרכזי שהוטל עלינו מטעם מרכז המפלגה. מפעל השקלים לקונגרס ה־14 מתנהל כסדרו. עד־כה הפצנו אלף שקלים. אם נביא במניין את מלחמת הציונים הכלליים, המזרחי וה„התאחדות" נגדנו, העושים כל האפשר על מנת לביישנו ברבים (הולכי רכיל אלה הפיצו דיבה חסרת־בושה, שאנו מפיצים שקלים מזויפים ושהננו מועלים בכספי השקלים), — הרי שהשיגנו הוא, ללא ספק, ניכר.

„צ. ס. יוגנט" מסייע לנו הרבה בפעולה. לימינם עומדים החברים קוולובסקי, מוטל טננבוים וכותב הרשימה. בהשתדלותנו נוסדו „צ. ס. יוגנט" בדומברובה ובסוסנוביץ. בהשתתפותו של הח' בוימן נוסד הגרעין הראשון של מפלגתנו בקטוביץ. גם ביתר ערי זגלמביה ושלזיה יקומו בקרוב סניפי צ. ס. ונוער שלנו.

בחדשים האלה עומדת לעלות לארץ קבוצת חברי צ. ס. מבנדין".

בינתיים פקדה את התנועה כולה פלוגתה חדשה בשאלת האיחוד עם פועלי־ציון ימין, שלא היו קיימים כמעט עד אז בעירנו. רוב חברי המפלגה היו בעד האיחוד, שבוצע ב־1925, והמפלגה החדשה שנוסדה — פועלי ציון (צ. ס.), כבשה לעצמה מקום מכובד בעירנו.

יעקב מאירוביץ / מפלגת פועלי ציון – צ. ס.

לפני האיחוד עם מפלגת „צעירי־ציון" היתה קיימת בעירנו קבוצה קטנה של חברים מעטים שנמנו עם פועלי ציון ימין, אולם לא היתה להם שום השפעה בחברה.

לאחר האיחוד של פוע"צ עם צ. ס., 1925, יצאה המפלגה בבנדין למרחב ותפסה עמדה נכבדה בחיי הצבור והיתה לכוח בולט. נשכר מועדון ברחוב קולונטאיא 24, והמפלגה ניגשה לפעולה נרחבת.

ראשית דאגתה היתה לנוער, כי בלי מילואים אין לה למפלגה סיכויים לביסוס בר־קיימא. לפעולה בנוער „פרייהייט" התמסרו: שלמה גרוסמן, משה גוטמן, יהודה פרגר (שלושתם בישראל), אהרן המפל, שמואל סונצ'ב, שלמה רוזנבלום, בן־ציון קליינמן, ישראל אריה פראוור (כולם ניספו), ומשה לייב קוזלובסקי (כעת באמריקה).

ההרגשה במועדון היתה חברית וידידותית. הדאגה לחבר היתה כללית, ולא ניתן לו ליפול בשעת דוחקו. רבה היתה השמחה עם עליתו של חברנו הראשון מרדכי טננבוים (חיפה), 1925, ונפרדנו ממנו כאחד מבני המשפחה הקרובים ביותר. כעבור זמן מה עלה גם החבר אברהם טננבוים (המכונה „שלונזאק", נפטר בארץ) ומשה גוטמן (חיפה).

בסוף שנת 1926 נתקיימה הועידה הראשונה של „פרייהייט" בה השתתפו כצירים מטעם מפלגתנו גדליהו סובקובסקי ומרדכי ברינר (ניספו) וכותב השורות האלה. המפלגה והנוער מרחיבים את שורותיהם עד לידי כך, שכתלי המועדון נעשו צרים מהכיל את החברים הרבים, והיינו צריכים לשכור אולם יותר נרחב ברחוב מונדזשאיובסקא 69.

עתה מתחילה תקופה חדשה בעלת הישגים בכל השטחים. נוסדה אגודת ספורט „הפועל" ונתארגנו אגודים מקצועיים של חייטים, ספרים, עובדי בית־המטבחיים, סבלים, בנאים ועוד. המפלגה פעילה בקרנות הלאומיות ובליגה למען א"י־העובדת.

ביקרו אותנו אישים חשובים מהמפלגה והסתדרות העובדים בא"י: יצחק בן צבי ושלמה קפלנסקי (על ביקוריהם עיין במדור „בקורי אישים בבנדין" — המערכת), הרצפלד, טבנקין, ברל לוקר, ברוך צוקרמן, יהודה קופלביץ ועוד. וכן מחברי המרכז בוארשה: ישראל ריטוב, יצחק פונט, לייזר לוין ואחרים שהיו אורחינו התדירים. לא הסתפקנו בהסברה ציונית־סוציאליסטית בלבד אלא ניהלנו

קבוצת חברי מפלגת פועלי ציון — צ. ס., 1935
עומדים מימין לשמאל: טננבוים, שפיגל, וקסברג.
יושבים: טננבוים 2, סובקובסקי, אהרן פריברגר, אליעזר מנלה

גם פעולה תרבותית, ולפי הזמנתנו ביקרו בעירנו והרצו הסופרים: פרץ מרקיש, מלך ראוויטש, נחמן מייזל ואחרים.

בעירית בנדין היינו כל השנים מיוצגים ע"י יאקוב ארליך ואחריו ע"י אהרן המפל, שהיה גם נציגנו בקהילה. כאשר השתקע החבר המפל בסוסנוביץ מילא את מקומו בקהילה שלמה רוזנבלום ובעיריה הרמן צוקרקנדל.

משנוסד בבנדין קיבוץ ההכשרה הנודע ע"ש בורוכוב, עשו חברינו כמיטב יכולתם למענו ודאגו לו בהשגת מקומות עבודה בבתי חרושת ובתעשיה הכבדה, שרגל הפועל היהודי טרם דרכה בהם. הקיבוץ הזה נתפרסם גם מתוך גילויי גבורה במחתרת ובמרד נגד הצורר הנאצי בגיטו בנדין.

חברינו שגמרו את הכשרתם עולים לארץ, ואמנה אחדים מהם: לייבל קוקוטק, אהרן פרייברג, מרים ניימן, מאיר צימברקנופ, טרייסטר, משה'ל סנדישב (נהרג במלוי תפקידו כשוטר מיוחד במאורעות 36—1939) ועוד, כי קשה לזכור את כולם המפוזרים על פני כל הארץ.

כאשר נצטמצמו רשיונות־העליה עלינו לארץ בעליה ב', עליתנו נמשכה כל השנים.

גם המועדון החדש שלנו נעשה צר, ועברנו לדירה גדולה יותר ברחוב קושצ'ושקו. עם הטבת תנאי־הדיור שלנו התרחבו ענפי הפעולה. הקימונו ארגון חדש של בעלי־מלאכה בשם „העובד". חברים רבים נצטרפו אלינו והיינו למפלגה רבתי.

כעבור זמן מה הוברר לנו, שאין באפשרותנו להמשיך את עבודתנו בדירה הקיימת ושוב צריכים היינו להעתיק את המועדון לבניין רחב־הידים, בעל חדרים אחדים, ברחוב קולונטאיא, בבית ז'מיגרוד. את המועדון הקודם מסרנו ל„פרייהייט" ולהסתדרות הצופים, שהקימונו בשנת 1928, ולה התמסר במיוחד צבי פולידוה, צעיר מוכשר שניבאנו לו עתיד, גם הוא בין הקדושים.

בעת הפרעות אנטי־יהודיות בעיירה פשיטיק, 1936, בהן נהרגו ונפצעו יהודים מספר, הוציאה מפלגתנו עלון מיוחד בפולנית בעריכתם של חברנו אהרן המפל (עיין ברשימה „פנקס בנדין" — המערכת), ומאכסימיליאן ברוכוביץ' מקראקא, הוא מ. בורביץ', סופר יהודי־פולני (מפקד פרטיזאנים של המפלגה הסוציאליסטית הפולנית במחוז מיאכוב. בין הניצולים בצרפת), בשם „למען החרות שלנו ושלכם", שנפוץ במאות טפסים בין צירי הקונגרס של מפלגת הפועלים הסוציאליסטים — פ. פ. ס., שנועד אז בעיר רדום.

בעקבות הפוגרום בפשיטיק ובערי פולין אחרות בשנים ההן נוסדה ע"י המפלגה קבוצת ה„הגנה", מורכבת מחברי האגודות המקצועיות שלנו.

בקונגרס הראשון למען א"י העובדת בברלין, 1930, השתתף מטעם מפלגתנו אהרן המפל.

בקונגרס הבינלאומי של הנוער הסוציאליסטי בוינה השתתפו אהרן המפל, סובקובסקי, ד. ברונר, שמעון גוטמן, מרים ניימן, א. פרייברג, ישראל טננבוים, מ. ברינר.

בקונגרס הציוני בציריך, 1939, זמן מועט לפני פרוץ המלחמה השתתפו כצירים המפל וסובקובסקי.

במרכז בוארשה היה מיוצג בשנים האחרונות חברנו מ. ל. קוולובסקי, במערכת העתון — הרמן צוקרקנדל (ניספה).

מפלגת פוע"צ—צ. ס. בבנדין היה לה שם בתנועה כולה תודות לחבריה המסורים, ואציין לפחות אחדים מהם, פרט לאלה שכבר נזכרו ברשימתי: יאדז'א סובקובסקה, אליעזר מנאלה, י. מ. רפופורט, יצחק שיינרמן, ברל משרמן, ישראל רוזנברג, אהרן ברלינסקי, אהרן גרינבוים, ישעיהו גינזבורג, אסתר וצפורה הולנדר, דוד לייזרוביץ, רחל זאקס, הניה טננבוים, יעקב דוד לוסטיגר, אריה למברגר, שמשון מרין, הערש שפיגל, וו. ארליך, יעקב פוקס, ה. טננבוים, י. טננבוים ועוד רבים.

התלמידים רצחום ושאיפותיהם לבנות ביתם בארץ ישראל לא קוימו. יהי זכרם ברוך!

מפלגת פועלי־ציון (צ. ס.) בעתונות המפלגתית

לן צרור כתבות מתוך „באפרייאונג ארבעטער שטימע", תאונה של מפלגת פועלי ציון (צ. ס.), ובהן ציונים להתפתחותו של סניף המפלגה בבנדין.

עיינתי בעתונים שהועמדו לרשותי, ומהם אני מביא בצורה כרונולוגית צרור של כמה כתבות, שנכתבו ע"י חברים שונים של המפלגה. מובן, שעל הרבה פסחתי מפאת המצע הצר של ספרנו והישנותן, כמו: חגיגות ה־1 במאי, עצרות אבל לזכר ברוכוב ועוד.

ב„באפרייאונג ארבעטער־שטימע" (וארשה, נובמבר 1925, שנה ראשונה להופעת העתון, מס. 3 כותב אהרן המפל המנוח: „בהשתת־פות החבר יצחק פונט נתקיימה אצלנו אסיפת האיחוד של מפלגת צ. ס. עם חברי פועלי־ציון ימין בבנדין. נרשמו 80 חבר. אנו נגדיל בקרוב את מספר חברינו. בקשר לכך הכרזנו על גיוס חברים חדשים.

מצב הפועלים היהודים בבנדין רע ביותר בכל המובנים. בערים אלה — בנדין, סוסנוביץ ודומברובה אין אף איגוד מקצועי אחד (כן, רק על הנייר...) שיהיה בכוחו להגן על זכויות הפועלים. אין לפועלים היהודים אף נציג אחד בקהילות ולא בעיריות. הנציג היחידי הוא חברנו יאקוב ארלינ, שנבחר בבחירות לעיריה ב־250 קול. כל יתר מפלגות הפועלים היהודיות נחלו כשלון.

כן מורגש הפיגור בשדה התרבות. אין בכל הסביבה אף בית־ספר אחד עם יידיש כשפת הוראה, לא קורסים, לא אולם קריאה. טוב, שקיימות כמה ספריות המספקות את המזון הרוחני היחידי.

מפלגתנו מוקמת והולכת בכל ערי זגלמביה. אף בקוטביץ הקימונו סניף המתכונן לבחירות לקהילה. בחדשים האחרונים עלו מאתנו לארץ ישראל כ־25 חברים".

בגליון מס' 37, ספטמבר 1926, קראנו:

„בקשר עם הגיוס לאגודת הנוער שלנו „פרייהייט", נערכה באולם אגודת הסוחרים אסיפת־נוער, בה השתתפו צעירים רבים. דברו: משה גוטמן (חיפה), גדליהו סובקובסקי, ישראל גרטלר, אהרן המפל (כולם ניספו). ה„אדומים" ניסו להפריע בקריאות־ביניים, אך הצלחנו להשתיקם, ואחר־כך התנהגו בשקט. את האספה סיים מ. ל. קוזלובסקי.

„לפניתנו לנוער, שישתתף בפ. א. פ. (קרן למען פועלי ארץ ישראל), נענה הד. הם אספו ביניהם כ־300 זהוב. בקשר לחג היובל של האינטרנציונל המקצועי ערך הנוער שלנו חגיגה. ביום החג באו אלינו במיוחד חברי ס. י. פ. (נוער סוציאליסטי פולני) משלזיה העליונה. זו להם ההזדמנות הראשונה להיפגש עם נוער סוציאליסטי יהודי. התידדנו אתם והם הבטיחו לנו את עזרתם במאבקנו הפוליטי. ואמנם, תודות לס. י. פ. נוסדה בקאניגסהוטא הסתדרות „פרייהייט", שהיא הסתדרות הנוער היהודית הסוציאליסטית היחידה בכל שלזיה".

בעתון מס' 6, פברואר, 1927, כתוב:

„הרכב העיריה מוזר ביותר והוא מכביד על העבודה. נבחרו סך־הכל 32 ציר, מהאזרחים — 10 יהודים ו־6 „אנדקים", (מפלגת נ. ד. „לאומיים דמוקרטיים" — אנטישמית), מהפועלים — 9 צירים מפ. פ. ס., 6 קומוניסטים ואחד שלנו. בדרך כך מתחלקת העיריה למחצית אזרחים ומחצית פועלים, שווה בשווה. קשה היה להרכיב נשיאות אבל סו"ס הושג הסכם: יושב־ראש נבחר ציר מפלגת פ. פ. ס., סגנו — קתולי, „לאומי דמוקרטי" ומזכיר חברנו ארליך".

בעתון מס' 2, ינואר, 1928, סופר:

„בתיאטרון הגדול נערכה חגיגה לזכר ברוכוב שזכתה להצלחה רבה. הבמה מקושטת בצורה נאה. התזמורת מנגנת את מרש האבל של שופן. המקהלה בהנהלתו של הח' וועלוועלע רכניץ (ניספה) שרה שירי־אבל. הח' קוזלובסקי פותח ואחריו מרצה על ברוכוב הח' הניג מקראקא. בחלק האמנותי משתתפות התזמורת והמקהלה. החברות שלזינגר והלה מדקלמות שירי־פועלים. הצליחה ביותר „התמונה החיה" המתארת את אחדות הפועל היהודי בגולה עם החלוץ בארץ־ישראל. נערכה גם אקדמיה מיוחדת במועדוננו. נאמו: א. המפל, ציפלר, קוזלובסקי, פרייי־ברג וסובקובסקי".

בעתון מס' 40/41, דצמבר, 1928, הננו קוראים:

„ב־9 בדצמבר נערכו בחירות לעיריה. התשתפות הכללית היתה 70%, היהודים הצביעו ב־90%. נבחרו 24 אזרחים ו־8 פועלים: 5 חברי פ. פ. ס. 1 שלנו, שנים חברי פועלי ציון שמאל, „בונד" נכשל. רשימת הקומוניסטים — נפסלה. בעיריה הקודמת היו 16 אזרחים ו־16 פועלים. אנו קיבלנו הפעם 566 קול. „בונד" לא השיג קולות שיספיקו לו אפילו... לחצי מנדט. בכל זגלמביה אין ל„בונד" אף ציר אחד בעיריה".

בעתון מס' 2, ינואר 1929:

„החגיגה לזכר יום־השנה ה־11 של מורנו ברוכוב סודרה כיאות. האולם היה מלא. התזמורת פותחת במנגינת אבל. המקהלה שרה: „נישטא שוין בערל ברוכוב מער". בנאום הפתיחה מדבר הח' גוטמן על דמותו של ברוכוב, ואחריו מרצה ח' לעווין מלודז' על „ברוכוב, חייו ויצירתו". דקלמו החברות סובקובסקא וקופ־לביץ, שזכו להצלחה. הצעיר רזשעזשאק (כעת בישראל), בן ה־11, מ„סקויט" מדקלם את השיר „די יידישע פרייהייט" של מוריס רוזנפלד. הח' הניג מקראקא מסיים".

„פועלי־ציון שמאל אחרי נצחונם „הגדול" בבחירות לעיריה לפני שבועות מספר, לא ראו לנכון לערוך חגיגה לזכר ברוכוב".

בעתון מס' 14, אפריל, 1929:

„חברנו בעיריה ארליך הציע, שכל המודעות של העיריה תתפרסמנה גם ביידיש למען יבינו האזרחים היהודים: הצעה זו הוצעה על ידו עוד בעיריה הקודמת, אך נפלה בקולות האנטישמיים ופ. פ. ס., ועתה חידשה בועדת הכספים בקשר עם הדיון על התקציב והוצאות העיריה. הוא עמד במלחמה קשה, אך הצליח, כי הצביעו בעד הצעתו נבחרי פ. פ. ס., צירי ה„סאנאציה" והאנדקים, שלא היו מרוצים מקבלת ההחלטה צעקו: „בוו לפ. פ. ס.!". „בגדתם באינטרסים הפולניים!", „היהודים עוד עתידים לדרוש, שגם השלטים ייכתבו ביידיש!". הם הודיעו שיפנו בענין זה למליאת העיריה ויערערו על ההחלטה. האם זה יעזור להם? — ספק רב, כי פ. פ. ס. והיהודים מהווים רוב בעיריה".

בעתון מס' 17, מאי, 1929:

„ביקר אותנו יצחק בן־צבי בעניני ארץ־ישראל העובדת. נערכה חגיגה באחד האולמות הגדולים בעיר, שהכריזה על המגבית של

קפא״י. באקדמיה הופיע גם הציר לסיים מפ. פ. ס. סטאנצ׳יק, יושב־ראש אגודת פועלי המכרות. נאומו הכן, שהיה מלא מחמאות לפועלי ארץ־ישראל — נתקבל בתשואות־חן בלתי־פוסקות. לכבוד האורח בן־צבי נערכה מסיבה, ובמקום תרמו הנוכחים 700 דולר (מתוך הסכום הזה היתה השתתפות חברינו בסך 250 דולר). הח׳ בן־צבי ביקר במכרה פחם, 500 מטר מתחת לפני האדמה, בו עובדים ארבעת אלפים כורים. מפלגתנו ניצלה את שהותו בעיר וקיימה עמו כמה אסיפות וישיבות. הוא ביקר גם ב„פרייהייט״ וב„רויטער סקויט״ והתפעל ממנו״.

בעתון מס׳ 36, דצמבר, 1929, כותב, בין היתר, הח׳ קרשניצקי (כעת קרני בישראל):

„ניגשנו לארגן באגודה מקצועית את עובדי המסחר והמשרדים. הצלחנו בפעולתנו. הארגון מונה לעת עתה 100 איש. עבודתה הראשונה של האגודה — מלחמה ליום עבודה של 8 שעות. גם האגודה המקצועית של פועלי המחט התעוררה מחדש לפעולה. אך יש להוקיע את פלגנותם של ה„אדומים״ המפריעים בכל, כי עינם צרה בנו. אנשי „בונד״ לא הצטרפו לאגודה זו, כנראה שאין לה למפלגה זו פועלים במקצוע המחט...״

בעתון מס׳ 14, אפריל, 1930, כתוב:

„הפגישה המחוזית של „החלוץ״, שנתקיימה ב־8 וב־9 במארס בבנדין, קוימה בהצלחה, והמספר הרב של מאות המשתתפים, שהגיעו שעות אחדות לפני מועד הועידה — יוכיח. השתתפו 33 ציר ומאות אורחים משמונה ערי זגלמביה. מטעם המרכז השתתפו: פלושקו ולויטה מעין־חרוד״.

„הפתיחה החגיגית נערכה בשבת אחה״צ באולם „קורסר״. הבמה מקושטת בדגלינו ובסיסמאות חלוציות. בנוכחות 600 איש פותח בעברית ה׳ מרדכי המפל, יושב־ראש החלוץ בבנדין. אחר כך הושמעו ברכות מטעם הליגה למען א״י העובדת, מפלגת פועלי ציון, הקהק״ל, „השחר״, „פרייהייט״, „גורדוניה״ ועוד. לויטה מדבר על מאורעות הדמים בארץ ישראל. בישיבה הבאה, באולם ה„התאחדות״, הרצה לויטה על הנושא: „יסודות תנועת העבודה היהודית בארץ־ישראל״. בשיחה סביב ההרצאה השתתפו רבים. נשמעו דינים וחשבונות מהסניפים, שמהם יש לראות, כי החלוץ בזגלמביה גדל והולך ונוספים לו כפעם בפעם חברים חדשים. נבחר ועד מחוזי חדש עם מקום מושבו בבנדין״.

בעתון מס׳ 19, מאי, 1930:

„חגיגות האחד במאי השנה עברו בהצלחה רבה. בשעות המוקדמות של הבוקר מתכנסים חברינו בחצר המועדון. באסיפה מופיע חבר אברמעק. אחרי האסיפה מסתדרת ההתהלוכה, בה משתתפים חברי המפלגה, „פרייהייט״, „פרייע סקויטן״ במדיהם החגיגיים, חלוצים, אגודת־הספורט „קראפט״, חברי האגודות המקצועיות שלנו ואוהדים, יחד כ־800 איש מתחת לחמשה דגלים. אנו צועדים למקום המפגש, למועדון פ. פ. ס. מכאן זזה ההתהלוכה המשותפת לדומברובא. בעברנו את רחובות העיר בנדין — נתקבלנו בתרועות. אנשים שואלים: „היכן פועלי ציון שמאל ו„בונד״?...

מופיע חבר אברמעק. אחרי האסיפה מסתדרת ההתהלוכה, בה משתתפים חברי המפלגה, „פרייהייט״, „פרייע סקויטן״ במדיהם החגיגיים, חלוצים, אגודת־הספורט „קראפט״, חברי האגודות המקצועיות שלנו ואוהדים, יחד כ־800 איש מתחת לחמשה דגלים. אנו צועדים למקום המפגש, למועדון פ. פ. ס. מכאן זזה ההתהלוכה המשותפת לדומברובא. בעברנו את רחובות העיר בנדין — נתקבלנו בתרועות. אנשים שואלים: „היכן פועלי ציון שמאל ו„בונד״?...

הגדול נערכת אסיפת־עם רבתי. דיבר ד״ר פאוועלעק, יו״ר עירית סוסנוביץ, בשם פ. פ. ס. מטעם מפלגתנו מדברים הח׳ יהודה פרגר (כעת בישראל) בפולנית ואבראמעק ביידיש. „האדומים״ ביקשו לפרוץ לשורותינו, אך נהדפו על־ידי „המיליציה״ שלנו. „בונד״, כרגיל, ישב בבית, אפילו אסיפה לא ערך. פועלי ציון שמאל לא הופיעו השנה בפומבי, כי לא היה מי שיפגין בשורותיהם״.

בעתון מינואר, 1932:

„המפלגה ניגשה לחידוש העבודה ולגיוס חברים חדשים. אנו מכנסים בימים האלה את הועד המחוזי של מפלגתנו, כדי לזרז את חברינו בכל מקום להגברת העבודה.

ביקר אותנו חבר המרכז א. ביאלופולסקי, שהרצה בתיאטרון „שוויאטוויד״ על הנושא: „ציונות וסוציאליזם בשנת 1931״. אחרי ההרצאה נתקבלה ב־400 קול ההחלטה המנוסחת של האינטרנציונל הסוציאליסטי על פירוק הנשק. חנוכת־הבית של מועדוננו החדש (אגב, אולמם המרווח הקודם של פ. פ. ס.) קוימה בהתרוממות רוח. האולם התמלא חיש מהר מאות חברים מכל הסביבה. נכחו גם נציגי פ. פ. ס. הט. או. ר., הקיבוץ ברוכוב, אגודות מקצועיות ועוד.

הח׳ סובקובסקי מקדם את כולם בברכה חמה. אחריו מדבר ביאלופולסקי בשם המרכז ומאחל למפלגה שלנו, שתהיה לחלוץ תנועתנו בזגלמביה. בשם פ. פ. ס. מברך מזכיר העיריה הח׳ לסקובסקי, הח׳ באראן מברך בשם ט. או. ר., בשם הליגה — שמעון רוטנברג, בשם הקיבוץ — שליטא, בשם האיגוד המקצועי של הפרוונים — לייבל קוקוטק (כעת בישראל), בשם הסיעה בקהילה — א. המפל. הח׳ קוזלובסקי מודה לכל הנואמים ומבטיח, שפועלי ציון בבנדין ישמשו לדוגמה לכל סניפי המחוז. אחרי הקראות ושירה נגעלה האסיפה רב־רושם ב„אינטרנציונל״ ו„השבועה״.

אחרי האסיפה נערכה ישיבת הועד בהשתתפות הח׳ ביאלר פולסקי, שבה הוכרז על מפעל כספי למען המרכז. בו במקום נתרמו 500 זהוב כהתחלת המפעל״.

בעתון מס׳ 14, מארס, 1932 הננו קוראים:

„בשבת, 29 בפברואר, התקיימה אסיפה כללית של פועלי הפרוות המאוגדים באיגוד המקצועי שלנו. השתתפו 55 חברים; ל. קוקוטק וויגודזקי (ניספה) הרצו על תפקידי האיגוד. אחרי הויכוחים נבחר ועד חדש: אלימלך שפס, פוזמנטיר, דפנר, שטרובל, לבקוביץ, ויגודזקי וקוקוטק. ממלאי־מקום: פ. ר. זקס וא. ל. שטארכאן. לועדת הבקורת נבחרו: קליינר, יידל מארין, אופוצ׳ינסקי. הועד החדש כבר ניגש לפעולה פוריה״.

בעתון מס׳ 23, מאי, 1932, כתוב:

„חג גדול היה לנו ב־1 במאי האחרון, כאשר נתקיימה שוב התהלוכה המאוחדת של הפרולטריון היהודי והפולני יחד. „בונד״ לא השתתף, לא משום שאין הוא רוצה להפגין יחד אתנו, אלא מטעם אחר: נבצר ממנו לאסוף לתהלוכה אפילו מנין אחד... בבוקר נערכה אסיפת־עם בחצר המפלגה. פתח — א. המפל. נאמו: סובקובסקי, קוזלובסקי, וויסזלץ מ„פרייהייט״. בראש התהלוכה: 6 דגלי־סער, 2 דגלי המפלגה, שני דגלי „פרייהייט״ ודגל „הסקויט״ ועוד דגלים, שמספרם היה 19 ו־13 כרזות. בתהלוכה משתתפים 500 חברים. אנו צועדים לקסאוארי, מקום שם נהרגו שני פועלים בעת שביתת הכורים. כאן מחכים לנו אנשי פ. פ. ס. ויחד אנו מתקדמים לדומברובא. מנהיגי פ. פ. ס. הצירים לסיים — ביען וצאפלייאק מקבלים את פנינו בברכות חמות. שבעת אלפים איש השתתפו בתהלוכה זו. אחרי התהלוכה נערכה אסיפה רבתית. בשמנו דיבר קוזלובסקי. בקריאות: „תחי מפלגת פועלי ציון!״, „תחי מפלגת פ. פ. ס.!״ נסתיימה החגיגה, שלא תישכח במהרה״.

בעתון מס׳ 56, דצמבר, 1932:

„מזמן לא חגגנו בצורה כה נאה את זכרו של מורנו ברוכוב, ביום־השנה למותו. ראשונים למצווה היו חברי „פרייהייט״ שהקדימו בחגיגה את חבריהם הקשישים. בהתעניינות שמעו החברים את הרצאתו של הח׳ רוזנבלום מוארשה על ברוכוב ומשנתו. למחרת היום נערכה על־ידי המפלגה בתיאטרון אסיפה מפוארת. הופיע לייזר לוין מלודז׳, בחלק האמונתי: „תמונות חיות״ והמקהלה בהנהלתו של קליינר.

בעתון מס׳ 1, אוקטובר, 1934:

„בחודש העבר נערך כינוס מחוזי של המפלגה. משתתפים 46 ציר מ־12 סניפים. מטעם המרכז משתתף הח׳ צ. קרוי. פתח א. המפל, שסקר את התפתחות המפלגה מאז הכנוס המחוזי הראשון, וציין שהיא היתה למפלגת העם. אושר סדר־היום ונבחרה נשיאות. מהדו״ח מתברר, שהמפלגה בבנדין צועדת בפעילותה בראש המפלגות במחוז. אחרי מסירת הדו״ח נאם צ. קרוי, שסקר במשך שעתיים בהרצאתו רבת־העניין את כל בעיות התנועה. למחרת היום נתקיימו הויכוחים. פתח קוולובסקי. השתתפו 20 איש. הויכוח עמד על רמה גבוהה. אחרי הויכוחים נתקבלו החלטות, ודובר על הכנותינו לקונגרס הציוני ה־10. הח׳ קראוטשיק הרצה על שאלות ארגון. הוחלט, שהועד המחוזי החדש יכלול את ערי זגלמביה, שלזיה ומחוז צ׳נסטוכובה״.

בעתון מס׳ 10, מארס, 1935 נתפרסמה כתבה זו:

„האיגוד המקצועי של פועלי ההובלה כולל את כל הפועלים בשטח זה בעיר. הוא עבר גלגולים שונים: מ„בונד״, פועלי־ציון שמאל, עד שבא אלינו, והדבר היה עוד לפני שלוש שנים. במשך הזמן הזה התפתח הארגון הרבה. החברים מאורגנים בסקציות. לכל סקציה — קופה משלה. השכר מתחלק בין כולם באופן שווה. במקרה של מחלת חבר או גיוסו לצבא, מקבלת המשפחה את חלקה. כולם משתייכים לקופת־חולים.

„היו מקרים, שנותני העבודה רצו להפחית ממשכורתם של החברים, אולם לא הצליחו, תודות לאירגון. אשתקד קיבל האירגון מהקהילה היהודית, באמצעותו והשתדלותו של הח׳ המפל, סכום של 800 זהוב. האיגוד מארגן עתה את בעלי־עגלות ופועלי האכס־פדיציה. כבר נרשמו מהם 200 חבר.

„אבא חושי מחיפה, שליח ההסתדרות, שביקר אותנו, אישר לעליה שנים מאנשינו — אהרן פריידברגר (נפטר בישראל) והרש מנדל צסמסקי (חיפה), שיעלו לארץ ישראל יחד עם כל קבוצת הסבלים היהודים מפולין לעבודת הנמל בחיפה. האירגון דאג להוצאות הדרך לחבריו; לפני שבועות מספר ביקר אותנו מזכיר האיגוד המקצועי של פועלי ההובלה בפולין, הח׳ ראנגעל, שהתרשם מאופן עבודתנו.

„האיגוד של הפועלים העובדים בבתי־החרושת לממתקים, שהיה קיים זמן מה ליד ה„בונד״ והקומוניסטים, לא פעל מאומה. הם פנו אלינו, שנאגרגם. כן עשינו, והיום נמנים עם הארגון כל פועלי המקצוע הזה. האיגוד של פועלי פרוות קיים ליד תנועתנו זה שלוש שנים. כיום מחייב הסכם קולקטיבי עם נותני־העבודה במקצוע זה. לפטר ולקבל פועלים חדשים ייתכן רק באמצעות האיגוד. גובה השכר נקבע לפי דרגות. עובדים רק 8 שעות ליום, ומעל השעות האלה מגיעה תוספת שכר בסך 100% של המשכורת הרגילה.

„מ־1500 פועלי המחט בבנדין מאורגנים רק 200, וגם הם בשני איגודים מפולגים של „בונד״ והקומוניסטים. שניהם אינם פועלים מאומה. אנו מנהלים עתה תעמולה בין הפועלים הבלתי־מאורגנים הקרובים לנו, שיצטרפו לאיגודים אלה, כדי שיהוו בהם סיעה של פועלי ציון. האיגוד של עובדי המסחר והמשרדים התפורר עקב החתירות של הקומוניסטים, לשביעות רצונם של בעלי־בתים. אנו רוצים לארגנם מחדש. כאן פועל הרבה חברנו סובקובסקי. בזכות הפופולריות שלנו בין פועלי המקום — נצליח ודאי גם בשטח זה״.

ליקט מ. ה.

מרדכי המפל / פועלי־ציון שמאל

מפלגה מושרשת ומבוססת בעירנו במשך כל שנות קיומה. ניהלה פעולה נרחבת למען הפועלים היהודים בבנדין בכל תחומי החיים, לשיפור מצבם הכלכלי, להרמת השכלתם, לטיפוח בריאותם. היו לה לתנועה זו בעירנו כמה חברים נאמנים ומוכשרים, שבסגולותיהם העלוה לדרגת אחד הסניפים החזקים בפולין, עליו היתה גאוות המרכז בוארשה, סניף שידע למלא תמיד את המוטל עליו במסירות ופיתח את שלוחותיו בנוער, בארגוני־ספורט, באגודות מקצועיות, בשעורי־ערב, במועדונים לילדים וכדומה.

עוד בשלהי המאה הי״ט פעילים פועלי־ציון בקרב צבור הפועלים במקום, כמובן באורח בלתי ליגאלי, נרדפים על־ידי השלטונות הצאריים. הערשל שטאטלר (נפטר ב־1938), מפעילי המפלגה עד פטירתו, נאסר עקב ארגון שביתות והפצת כרוזים סוציאליסטיים, ובשנת 1907 נידון בצו אדמיניסטראטיבי של שר־הפנים לגירוש ברוסיה הרחוקה, אך העונש הוחלף לו אחר כך — תמורת עזיבת גבולות המדינה.

פועלי ציון בבנדין הצטיינו בהברחת עסקנים סוציאליסטיים מעבר לגבולות רוסיה דרך עירנו. את הגבול כאן עברו בין היתר: בר ברוכוב ורעיתו, הנשיא יצחק בן־צבי, מ. יארבלום, יושב־ראש הכנסת יוסף שפרינצק, יעקב זרובבל (שבשיחה עמו בארכיון העבודה בתל־אביב (בית ליסין), הזכיר לי את הימים ההם ואת החבר יהודה לייב פיינר, שהתמחה ב„הברחת״ הגבול(ת).

לשבח חברי פועלי ציון בתקופה ההיא יש לציין, שהם לא הסתפקו רק בתעמולה ציונית־סוציאליסטית בלבד אלא היו גם בר ברוכוב ורעיתו, הנשיא יצחק בן־צבי, מ. יארבלום, יושב־ראש הכנסת יוסף שפרינצק, יעקב זרובבל (שבשיחה עמו בארכיון העבודה בתל־אביב (בית ליסין), הזכיר לי את הימים ההם ואת החבר יהודה לייב פיינר, שהתמחה ב„הברחת״ הגבול(ת).

נאה מקיימים. כעשרה חברים קמו ועלו לארץ־ישראל להגשים רעיונם: אליעזר המפל, האחיות מלכה ורחל שרה־בלט המפל, האחים שלמה ודב שניידרמן, חנה שניידרמן־אריאלי, יוסף קלוזינסקי־אריאלי, משה שטיינפלד־שוהם, קליינמן ואריה שווייצר.

חולפות שנים עטורות פעילות מבורכת בחשאי. פורצת מלחמת העולם הראשונה, וכעבור שנתיים יצאה המפלגה מהמחתרת לעבודה גלויה, שהותרה על־ידי שלטונות והכיבוש הגרמניים בבנדין. המפלגה נושמת לרווחה, ועסקניה הותיקים המנוסים מארגנים מחדש

את המפלגה ועושים חיל רב. בבחירות לעיריה ב־1916, זכו בשלושה צירים. באותה שנה נוסדה אגודת „ארבעטער־היים", שהתחילה בפעולה פוליטית ותרבותית נרחבת, ומשכה חלק ניכר של הפועלים היהודים והאינטליגנציה העובדת.

ליד „ארבעטער־היים" נוסד מטבח זול וכן חולקו בו ארוחות־ערב חינם לפליטים שברחו מגרמניה המתרוששת והרעבה על סף התמוטטותה במלחמה ראשונה.

ליד המפלגה הוקם גם קואופרטיב, כעין „המשביר", שסיפק לחבריו מיצרכי מזון שנתקבלו בהועדה הראשית המקומית, שדאגה לכלכלת האוכלוסיה שסבלה מחמת המחסור במצרכים חיוניים כתוצרת חלב, ביצים, ירקות, תה ועוד.

הפילוג שחל בתנועה העולמית בשנת 1920 על רקע אידיאולוגי, לא היה ניכר במפלגת פועלי־ציון בבנדין, שהצטרפה כולה על עסקניה וראשיה לפלג השמאלי. רק בודדים בלבד, וביניהם טעוול קליינמן מראשוני פועלי־ציון בבנדין נשארו מחוץ למסגרת המפלגה, ורחשו אהדה לפועלי ציון ימין שלא היו קיימים בעירנו כמפלגה מאורגנת עד לאיחוד עם מפלגת צעירי־ציון־צ. ס. בשנת 1925.

בבטאון התנועה „נייע וועלט" (וארשה, 1921, מס׳ 25), קראנו:

„על אף רדיפות המשטרה, שנטפלה אלינו ואינה מניחה לנו, ניגשנו לפעולה נרחבת. מספר חברינו גדל והולך. ליד המפלגה נתארגנו 5 איגודים מקצועיים פעילים של עובדי מסחר (50 חברים), פועלי עור (125 ח׳), מתכת (30 ח׳), סבלות (46 ח׳), מספרות — זהו האיגוד המקצועי היחידי בכל זגלמביה (70 ח׳). גם האגודה המקצועית של פועלי אפייה (באגודה זו שולט בכל הארץ ה„בונד") בבנדין, עם מאפייתם הקואופרטיבית, נצטרפה אלינו, ומונה 40 איש. כן יזמנו ייסוד קופת־סיוע לפועלים. פנינו בנידון זה גם ל„בונד" שיצטרף למפעל הזה, אולם לאחר ששלוש פניותינו אליהם לא נשאו פרי — נוסדה הקופה בכוחותינו אנו. ליד המפלגה קיים נוער מאורגן. אנו פותחים בקרוב „א קינדער הייס" — מועדון לילדים".

ובעתון „פרייטיק" (וארשה, מס׳ 1, ינואר, 1923) אנו קוראים (עקב ההחמרות המכוסות של עתון התנועה מטעם השלטונות, הוא הופיע בשנים ההן בכל פעם בשם אחר):

„הסניף של „געזעלשאפט פאר אוונט־קורסן" (האגודה למען שעורי ערב), שנתארגן על־ידי מפלגתנו, מפתח פעולה חשובה. אנו פותחים בקרוב בית־ספר ערב שנועד לפועלים, למען ישתלמו בהשכלתם. כבר נרשמו עשרות תלמידים. הרצאתו של זרובבל על הנושא: „האינטליגנציה בשעה זו" הצליחה מכל הבחינות, אולם בסיומה ערכה לנו המשטרה „הפתעה": בניין התיאטרון הוקף שוטרים, והמאזינים, שמספרם היה רב — חייבים היו עם צאתם מהאולם לזהות עצמם. נאסרו כמה צעירים „חשודים", אך שוחררו כעבור שעות אחדות, כאשר נוכחה המשטרה, שאין יסוד להחשדתם".

ליד המפלגה בבנדין קיים מאז שנת 1928 סניף של אגודת הספורט „שטערן" („הכוכב"), שנוסד בפולין בשנת 1923, ויש לזקוף לזכותו פעולה חשובה. כן אירגנה המפלגה תזמורת, היחידה בעיר בין כל מפלגות הפועלים, שהשתתפה בחגיגות שונות והנעימה במנגינותיה לפועלים. על התזמורת ניצח המנגן הנודע בבנדין ובכל הסביבה, שמחה לוסטיג המנוח (ניספה), אף הוא חבר תנועת פועלי ציון שמאל.

ב„ארבעטער צייטונג", מס׳ 7, פברואר, 1933, אנו קוראים:

„למן היום שמפלגתנו עברה למועדון חדש ומרווח במרכז העיר (רחוב מודז׳ויובסקא) הגדלנו והרחבנו במידה רבה את פעולתנו, גם בשדה הספורט. הסקציה להתעמלות המונה שלוש קבוצות של בחורים וקבוצה אחת של בחורות, מנהלת פעולה סדירה בהנהלת מדריכים מקצועיים. הסקציה לפינג־פונג ניגשת למשחקי התחרות הנערכים בזגלמביה, ויש לנו כל הסיכויים לזכות באליפות. הסקציה לכדורגל, שצעדה אשתקד בראש בליגה „ג" ושעברה השנה לליגה גבוהה יותר, עושה את הכנותיה לעונה הממשמשת ובאה. תזמורתנו לכלי־נשיפה המונה עתה 25 חבר, רכשה כלי־נגינה חדשים והיא מתקדמת תודות למנצחה האמן, חברנו לוסטיג".

בשנת 1933 התנהלה בין חברי התנועה בפולין מגבית למען הקמת „בית ברוכוב", הוא בית מפלגת פועלי ציון שמאל בתל־אביב; למגבית זו נענה הד רחב במפלגה בבנדין, שעשתה כל מאמץ להצלחתה. בעתון התנועה נתפרסמו כפעם בפעם שמות החברים בבנדין המשתתפים במפעל, שהתרו לעבור את מכסתם. להצלחת המפעל שנקרא „רויטע ציגל" („לבנים אדומות", מחיר כל לבנה — 10 זל.). סייעו משה ארם וגרשוני (עתה בישראל) שביקרו בבנדין.

המפלגה ניהלה פעולת תרבות מסועפת: שעורי־ערב בהנהלת ויצנברג, קורסים ל„אספרנטו" בהנהלת מורובסקי, קיימה ספריה עשירה (הספרן — רוזן), הרצאות פופולאריות ועוד.

פרשה מיוחדת היא נציגות המפלגה בשלטון העירוני. כמעט כל שנות קיומה, פרט לשנות השלושים, היו לה נציגים בעיריית בנדין. בעיריה הראשונה, 1916, ייצגוה: הרשל שטאטלר, י. ל. פיינר והענריק וואלף. בשנות העשרים — ד״ר פייבל וידרמן ומשה המבורגר, ואחר כך י. ל. פיינר, שהתמחה בבעיות מוניציפאליות, ובעיריות האחרונות — אנשל ויצנברג.

על הבחירות שנתקיימו בבנדין ב־1934, שהנחילו כשלון למפלגה, הננו קוראים ב„ארבעטער שטימע", מספר 23, מאותה שנה:

„קשה לנו הפעם עד למאד מלחמת הבחירות לעיריית בנדין, משום שרודפים ומדכאים אותנו מכל צד. רשימתנו אושרה סוף־סוף (חששנו פן יפסלוה מחמת תכסים נגדנו) וקיבלנו את המספר האחרון, אף שהגשנו את רשימת המועמדים בזמן הנכון ולפי כל כללי הנוהג. אבל נמצאו כאלה ש„דאגו" לכך, שלא נקבל את מספרנו המסורתי „5", שהיה כה פופולארי בבחירות הקודמות. אף בעל קולנוע לא רצה להשכיר לנו את אולמו לאסיפות, לפיכך פיגרנו בהסברה ובתעמולה. רק בשבת האחרונה כינסנו אסיפת־עם בחצר המפלגה, שאליה באו גם אנשים ממפלגות יריבות בכוונה תחילה ל„פוצצה". ואמנם, לא טעינו. קודם שהספיק הנואם הראשון שלנו לפצות פה, הוא שוסע, הסדר הופרע — והקהל פוזר על־ידי המשטרה".

„במוצאי־שבת, אותו יום, נסינו לערוך אסיפה במועדון ה„שטערן" (רחוב קולונטאיא). גם הפעם הופיעו שוטרים, באמרם שנשלחו כדי לשמור על הסדר... פתח מ. ב. רוטנברג, ואחריו מילא פיינר על פעולתנו בעיריה המסיימת את מועד כהונתה. לבסוף דיבר שליח המרכז, נתן בוקסבוים (ניספה) שעמד על המצע שלנו לקראת הבחירות. באמצע דבריו התפרצו לעולם, דרך הפתח שלא הועמדה עליו שמירה, אנשים שפוצצו את אסיפתנו הקודמת שנערכה בצהרי היום בחצר המפלגה. הם התפרעו בקריאות־ביניים תכופות ולא הניחו לנואם לדבר ואף הרימו עליו מקל. כאשר רצינו לסלק את ה„בריון" קם רעש, והמשטרה שחיכתה להזדמנות כשרה — פיזרה את האסיפה.

„ביום הבחירות היו מועדוני המפלגה ו„שטערן" סגורים, כי הגיעתנו שמועה, שבריונים עומדים לחבל בהם ולפיכך ניהלנו את התעמולה רק ברחובות וגם כאן נרדפנו, שעה שפועלי ציון ימין ו„בונד" ניהלו את תעמולתם כל הזמן באופן חפשי לגמרי ללא

פעילי אגודת הספורט „שטערן" („הכוכב") של פועלי־ציון שמאל
אקטיוויסטן פון ספאָרט־קלוב „שטערן" ביי די לינקע פוע"צ

הפרעות ונגישות. השגנו 300 קולות, וחסרו לנו 7 קולות בלבד להשגת מנדט. „בונד" השיג 320 קולות, ותוצאה זו באה אף להם כהפתעה, כי בעצמם לא פיללו להצלחה כזו. גם פועלי ציון ימין זכו בציר, אך אנו לא התיאשנו — ונמשיך עבודתנו".

בבחירות שנערכו במאי 1939 הופיעו פועלי ציון שמאל ברשימה מאוחדת עם פועלי ציון ימין וזכו בצירים משלהם, אולם העיריה ההיא לא פעלה כמעט, כי פרצה המלחמה — ובא הקץ לכל.

לציון עשר שנים לקיום אגודת הספורט „שטערן", ב־1938, נערכה חגיגה בעיר, ועל כך קראתי: „הננו מתכוננים לחגיגה רבתי, בה תשתתף גם הפעם תזמורתנו ש„התאוששה" לאחר שניזוקה בתהלוכת אחד במאי 1935..."

בקראי משפטים אלה הרגשתי, שהנסתר מרובה בהם על הנגלה, ולכן שאלתי את פיו של אברהם זוננליכט („מענקא") מתל־אביב, מחברי התזמורת שניצל, שסיפר לי: באחד במאי יצאנו, חברי המפלגה, ה„יוגנט", אגודת הספורט „שטערן" (הידועה בעיר בשם „גוויזדא") ואירגונינו המקצועיים, התזמורת שלנו בראש, בשורות מלוכדות להפגין לחוד את חג הפועלים הבינלאומי, מחוץ להפגנת הפועלים הכללית שנערכה בעיר. הפגנתנו, שהשתתפו בה מאות אנשים שמעל לראשיהם התנופפו דגלינו האדומים ונישאו סיסמאותינו הסוציאליסטיות ו„הפלשתינאיות", התנהלה כשורה. אולם בהגיענו להצטלבות הרחובות קולונטאיא־מודז'איובסקא, בסמוך לכנסיה, ליד בית אברמצ'יק, נראו לפתע כרוזים קומוניסטיים ונשמעו קריאות פרובוקאטיביות: „הלאה ממשלת הדיכוי!", „תחי מדינת החופש!". המשטרה שליותה את ההפגנה התפרצה לתוך שורותינו, ובאלות־גומי התחילה מרביצה על ימין ועל שמאל ופיזרה אותנו בכוח. קמה מבוכה וריצה מבוהלת. כלי־הנגינה שלנו, שרכשנו בדמי־עמל ובכספי חסכונותינו, נשברו ברובם וניזוקו על־ידי השוטרים. המתופף יעקב פוטוק (נהרג כעבור זמן בתאונת־עבודה בבית החרושת של פירסטנברג), שהתבלט במיוחד בתוף הגדול, הוכה ביותר, אך גונן על ראשו בשימו עליו את תופו השבור, וכך נמלט... כמה מחברינו נפצעו עד זוב דם. תזמורתנו שותקה לכמה שנים, עד שהושגו האמצעים הדרושים וקנינו כלי־נגינה חדשים.

להקת „שטערן"—„גוויזדא" היתה מקבוצות הספורט החזקות בזגלמביה. הופעתה הפומבית האחרונה היתה ביולי 1939, כאשר התמודדה עם קבוצת כדורגל החזקה „שמיגלי" בסוסנוביץ וניצחה אותה בתוצאות מפתיעות — 2:4. את השערים הבקיעו שני השחקנים ווייסברג ושווייצר. לתחרות זו קדם משחק ידידותי בין „שטערן" ל„נורדיה" שנסתיים בתיקו 1:1. (ידיעה מתוך „זאגלעמביער לעבן").

מבין חברי המפלגה הפעילים בבנדין יש לציין: יהודה לייב פיינר, מרדכי בעריש רוטנברג, אנשל ויצנברג, יחיאל קורנפלד, משה קורצפלד, שלמה ולהנדלר, משה רוזן, אלתר רולניצקי (כולם ניספו), לייבל מאָרין (מת אחרי המלחמה), יוסף רוזנזפט (כעת בשוויץ). יוסף וייס (ישראל), הרשל שטאָטלר וישכר בייטנר (שניהם מחשובי המפלגה שנפטרו לפני המלחמה), ומבין ה„יוגנט": הענאך רובין, נח רולניצקי (שניהם בישראל), יידל מייטליס ואחרים.

עם פטירתו של הרשל שטאטלר ב־1938, הופיעה ב„זאגלעמביער לעבן" רשימה מפורטת והערכה על אישיותו, בה צויין: „נסתלקה דמות מרכזית, מעמודי התווך של מפלגת פועלי ציון שמאל בבנדין. תמיד עמד בשורות הקדמיות של הלוחמים לחרות. עוד בשנת 1905 נלחם, נאסר ונתענה בבתי־סוהר ובגירושים. כחייל נאמן במלחמה כן עמד כל שנות חייו בחזית למען שחרור מעמד הפועלים ממשעבדיו. בעירית בנדין הראשונה, 1916, נתפרסם כנציג פועלי ציון בהופעותיו המוצלחות לטובת עניני הפועלים והעיר היהודית כולה. הננו פוגשים אותו תמיד ב„ארבעטער־היים", ב„הזמיר" ב„געזעלשאפט פאר אוועגט קורסן" ובלהקת „מוזע", שהוא היה הבמאי הקבוע שלה. לא נרתע אף ליום משליחותו הציבורית, שעשאה באמונה ובמסירות. תנועת הפועלים היהודית איבדה במותו דמות אידיאלית, לוחם אמיץ, חלוץ הבמה היהודית וחובב נלהב של יידיש ותרבותה".

ועל יששכר בייטנר נכתב ב„ארבעטער צייטונג" (וארשה, מארס,

1939): „רק בן 36 היה במותו. בעל לב רגיש ואופי עדין. חבר תנועה נאמן, שאין כמותו. לשעבר נמנה עם הסתדרות הנוער „השחר" בבנדין ומפלגת צ. ס. ופועלי־ציון ימין. ב־1925 עלה לארץ־ישראל, אך מחמת מחלה קשה נאלץ לעזוב את הארץ. חזר לבנדין והצטרף לתנועתנו, בה נתבלט מיד כחבר מסור בכל לבו ונפשו. אף שהיה תמיד חולני, שפע חיים, גם בימיו הקשים ביותר. ביתו היה פתוח לכל ושימש בית ועד לשליחי המרכז בבואם לבנדין.

בעל השכלה ותרבות. אם כי ידע שבא הקץ לחייו, לא נפל ברוחו, עידד את משפחתו, את חבריו, ועד נשימתו האחרונה עקב אחר הנעשה בתנועה".

גם בימי מלחמת העולם האחרונה המשיכה המפלגה בבנדין פעולותיה, ככל יתר המפלגות, בתנאים המאויימים של המחתרת הנאצית. יחידים בלבד הצליחו להתחמק מלוע המוות במחנות העבודה וההשמדה.

ד. ל. / מפלגת העבודה הציונית „התאחדות"

ם היווסד מפלגת התאחדות בשנת 1921 קם בעירנו סניף, ביוזמת החברים משה אופנהיים, ישראל גרטנר ודוד ליור. להלן צרור כתבות שנתפרסמו בבטאון התנועה „פאלק און לאנד" על סניף המפלגה בבנדין.

בגליון העתון מיולי, 1921 קוראים אנו: „כאשר הגיענו החוזר מהמרכז התכנסנו לאסיפה, שקידמה בברכה את ההתאחדות העולמית של הפועל־הצעיר וצעירי־ציון. פה אחד הוחלט להצטרף לתנועת „התאחדות" החדשה, שתפיסתה הפוליטית קרובה ללבנו, וסיכויי התפתחות נרחבים לה בעירנו ובכל הסביבה. אין ספק, שבמרוצת הזמן נהיה גורם חשוב בצבור היהודי. המחסור במעון עצמי הוא לנו מכשול בפעולתנו הנעשית בחדר הלא־נוח של אגודת „תרבות". ביקר אותנו הלל ליפשיץ והרצה על הנושא: „לקח מאורעות הדמים בארץ ישראל (1921)".

בגליון יולי, 1924, כתוב: „ביקר אותנו הד"ר גור־אריה טרלו, שהרצה על יסודות הציונות העובדת. סניפנו ניגש לפעולה מוגברת תודות לאורח מהמרכז שהמריצנו לכך. בקרוב יגדל מספר חברינו, מכיון שהכרזנו על גיוס חברים חדשים".

בגליון מפברואר 1925: „מזמן דנות הסיעות הציוניות על ארגון „החלוץ" בעירנו. לשם כך נוסדה ועדה בת ארבעה חברים, ביניהם שנים משלנו. הועדה הזאת הכריזה על מגבית למען „קרן החלוץ". מחברינו משתתפים במפעל: ישראל גרטלר, בן־ציון פוגלביץ, מרדכי קארב, י. אופנהיים ודוד ליור. חברנו י. גרטנר נתמנה מזכיר המגבית. באסיפה כללית של סניפנו דובר הרבה על „החלוץ", שחייב להיות בלתי־מפלגתי. חברנו ישראל אהרן ליור, הממונה על הפצת „פאלק און לאנד", עושה עבודה יפה למען בטאוננו ורכש עד־כה 30 מנויים נוספים. גם השבועון הארצישראלי „הפועל הצעיר" נפוץ בין חברינו בשבעה טפסים. הועד החדש של מפלגתנו מורכב מהחברים: משה רוזנקר (יושב ראש), רכצ'ץ, גרטלר, י. א. ליור, דוד ליור, מ. קארב, פוגלביץ וד. בייטנר. שכרנו מעון מרווח בבית נחום צוקרמן, שיאפשר לנו הגברת הפעולה, שנתנה כבר את אותותיה: הקימונו אגודת נוער „גורדוניה" המבטיחה רבות".

במעון החדש התנהלה לא רק פעולת הסברה ציונית, אלא גם פעולה להפצת השכלה ודעת. נוסד אולם קריאה שבו היתה

קבוצת חברי מפלגת „התאחדות"; א גרופע פון „התאחדות" חברים
עומדים מימין לשמאל: אלתר, שלמה ליור, שפיגל (ישראל), דנציגר, צבי גינזבורג (ישראל)
יושבים: יורא (אמריקה), שלמה פלדמן (לונדון), יואל אופנהיים, פישר, אלקנה מנלה, דב ליור (ישראל), גרוספלד

מצויה גם העתונות הארצישראלית. כן נערכים שעורי־ערב להשתלמות (פאלקס־אוניווערזיטעט). המרצים היו: פרנקל — ספרות עברית, דוד ליור — ספרות יידיש, מאגיסטר ארליך — ספרות פולנית, י. גרטנר — ציונות וארץ ישראל, רכניץ — כלכלה פוליטית, גרטלר — סוציאליזם.

בלילות שבת נערכו שיחות בבעיות אקטואליות שונות מחיי העם היהודי ועל ארץ ישראל. נשפי שאלות ותשובות (קעסטל־אונטן), ויכוחים חפשיים עם נציגי מפלגות אחרות. המפלגה הוציאה לאור כפעם לפעם, וביחוד לרגל חגיגות שונות, עתון היתולי „דער קנייפער" (המצליף) בעריכתו של דוד ליור.

סניפנו תפס עמדה חשובה בחיי הצבור בעיר, והיה מיוצג כל השנים עד פרוץ המלחמה, בכל המוסדות העירוניים על־ידי משה רוזנקר — בקהילה, וד"ר ראובן רכטמן — בעיריה.

בשנת 1925 עולים לארץ ישראל חברינו הראשונים וביניהם מייסדי מפלגתנו: אופנהיים, גרטנר, דונקלמן, פוגלביץ וליור. עליתם שהיתה למאורע בעיר ורבים באו להפרד מהם בתחנת הרכבת, עודדה את חברי המפלגה, שניגשו לפעולה ביתר שאת. נבחר ועד חדש: י. גרטלר, בריש ליור, י. א. ליור, מ. קארב, משה גראנצקי, איסר לונדנר ופישל זיגרייך.

ב„פאלק און לאנד" (ספטמבר ואוקטובר 1926) אנו קוראים, בין היתר: „בבחירות האחרונות לעיריה השתתפנו בפעילות רבה. חברנו ד"ר רכטמן נמנה עם חברי העיריה הפעילים ומגלה עירנות בכל שטחי עבודה. חדרנו לערי זגלמביה ושלזיה הגדולות. סניפינו בקטוביץ וסוסנוביץ מניחים את הדעת. כן עלה בידינו לארגן סניפים בדומברובה, קניגס־הוטה, וולברום, אלקוש וזומבקוביץ ביום א', 10 באוקטובר, נערך בבנדין כנוס של מפלגתנו בו השתתפו הסניפים של כל גליל קאלץ. המרכז היה מיוצג ע"י החבר מרדכי יפה, חבר הפועל הצעיר בארץ ישראל".

בגליון מיום 4 במארס 1927: „בחודש שעבר נתקיימה האסיפה הכללית של מפלגתנו בה נכחו כל חברינו. אחרי דברי־הפתיחה של היושב־ראש ד"ר רכטמן נמסרו דינים וחשבונות ע"י מינצברג (מזכירות), לונדנר, (גזברות), זיגרייך (ועדת התרבות), ב. ליור, (עתונות). החברים המפל, לונדנר וזיגרייך הרצו על פעולתנו לחבא. בויכוחים על הדו"ח וההרצאות השתתפו חברים רבים שהביעו הכרתם לועד שעשה הכל למען חיזוק המפלגה והתפתחותה. באחרונה הרצה חברנו מ. המפל על הועידה השלישית של הסתדרות העובדים בארץ ישראל. ב־29 בינואר ש. ז. נערכה אסיפת־יסוד של „גורדוניה" המתעוררת מחדש לפעולה, המורכבת הפעם מבני־נוער של השכבות העממיות והמושתתת על יסודות חלוציים. פתח אריה ליור, וד"ר רכטמן הרצה על חשיבות תנועת „גורדוניה" ומקומה בתנועת הנוער היהודית. נשמעו ברכות מטעם התאחדות — הח' שניצר, „השחר" — לוסטיגר, השומר הצעיר — שפייזר, „תרבות" — אלטמן ונציגי החלוץ, הקהק"ל והליגה למען א"י העובדת. הח' מרדכי המפל הרצה על א. ד. גורדון ומשנתו, ושלמה ניימרק על תפקידי הנוער בשעה זו".

בגליון מס' 14, יולי 1927, אנו קוראים: „דבר ידוע הוא, שצעירי־ציון (צ. ס.), בהתאחדם עם פועלי־ציון ימין הקריבו את העבריות, אבל להתנות תנאי, שהמזכירות של ועדת הקהק"ל בבנדין לא תשתמש בעברית — דבר כזה טרם נשמע. כן, זה קרה אצלנו, פשוטו כמשמעו: פוע"צ (רובם יוצאי צעירי־ציון לשעבר) פנו במכתב־איום לועדת הקהק"ל, שאם לא תפסיק לנהל את חליפת המכתבים שלה והפרוטוכולים של הישיבות בעברית — יעזבוה. כדי להתחנף לפוע"צ שמאל מוכנים הם לחלל את הערכים היקרים ביותר של מפלגתם, „אחדות העבודה" בארץ ישראל. הידד, פוע"צ צ. ס. בבנדין, אתם מתקדמים!"...

ברשימה מיוני, 1930: „בפגישה מחוזית של מפלגתנו שנערכה בבנדין השתתפו 150 נציגים. בנאום הפתיחה סקר מ. המפל את המצב בציונות, בארץ ישראל ובתנועה. המזכיר הארצי של ההתאחדות בפולין, יוסף לוי מלודז', הרצה על שאלות אקטואליות שונות. גדליה גלר, שליח ההסתדרות בארץ ישראל (נרצח

משמרת צעירה של ההתאחדות, 1936, עם ישראל גרטלר, יו"ר המפלגה
יוגנט פון דער התאחדות—פארטיי, מיטן פארזיצער י. גערטלער
שורה ראשונה: דנציגר (ישראל) סטבסקי, גרוסמן, נוימן, (ברזיל) גולנזר, א. ליור (אמריקה) שורץ,
פרגר, רוזנברג, ברונר (ישראל) רוזינר (ישראל), פישר,
שורה שניה: שר, רוזינר (ישראל) הימלפרב, ארליכמן, וולגרין, ישראל גרטלר, פריידמן (אמריקה) שפיר,
שורה שלישית: בנק, מ. גרוספלד, ס. דפנר, ויסבורד,—גולנזר סקאצילס—שורץ, י. לנצנר, דנציגר

קבוצת מגשימים של „ויתקיניה", 1932, עם הפטרון דוד ליור
א גיוסע פון מגשימים (פארווירקלעכער) פון „ויתקיניה", 1932, מיט זייער פאטראן ד. ליוער
שורה א' מימין: גציל בוכבינדר, וולף גולנזר (ישראל) אהרן צוקרמן צבי גרוסספלד (שניהם בישראל)
קרולה גוטמן, יוסף נויפלד, אלתר רכניץ (נפל במלחמת הקוממיות), דב רפופורט, שרה סקוצילס—שורץ,
יחזקאל זיסקינד (ישראל), דב לונדנר (פאריס)
שורה ב': אהרן ורדיגר, טוניה נויפלד, אריה ליור, יהודה מירובסקי, דוד ליור, חדוה הוניגמן, דב ליור,
שורה ג': יהושע פדרמן. גרוספלד, טוביה קוקוטק (שלשתם בישראל)
אהרן גולנזר, ויסבורט־גולנזר, ראובן אלתר.

במאורעות הדמים 1936/39 — המערכת) הרצה על החלוץ, הכשרה ועליה. ביוכוח השתתפו: גרטלר, זיגרייך, רגינה הולנדר ושניצר מבנדין, אינטרוליגטור, מילשטיין ודרזנר מסוסנוביץ, שטרויס — צ'נסטוכובה, הרצברג — פיליצה, שפרלינג — קלובוצק ועוד. לאחר מסירת הדו"חות, דיונים שונים וקבלת החלטות — נבחר ועד מחוזי מצומצם חדש: ד"ר רכטמן, גרטלר וליבל קרנר (אחרי כן מעורכי „זאגלעמביער צייטונג" — המערכת). מהחלטות הפגישה: א) הכינוס מוחה נגד גזירות־העליה ומצהיר חגיגית, ששום הגבלות לא יוכלו לעכב את חברי „התאחדות" מלהגשים ולעלות לארץ ישראל בכל הדרכים שברשותנו. ב) הכנוס שולל את אחוד המפלגות של תנועת העבודה הציונית בארץ ישראל ובגולה, העלול לטשטש את מהותה האידיאולוגית של מפלגתנו. ג) הכינוס עומד לימין המרכז, השואף לבסס את המפלגה ברווח „הסוציאליזם העממי העברי", לאור יסודות התנועה שנקבעו בפראג ובברלין".

באותו הגליון אנו קוראים: „מאמץ לא מועט נעשה ע"י חברינו בבנדין, כדי לשים לאל את התקפות פוע"צ מאוחדים עם צ. ס. נגד דגלנו הציוני, שהצענו להניפו בתהלוכה נגד גזירות העליה שנתקיימה בעירנו החודש. פוע"צ ימין רצו להפגין רק תחת הדגל האדום, אולם כדי שלא לפוצץ את ההפגנה הכללית הוחלט להניף שני דגלים. התהלוכה בה השתתפו אלפי מפגינים היתה רבת־רושם. בין יתר הנואמים הופיעו מטעם התאחדות חברנו יוסף לוי מלודז', ובשם „החלוץ" מרדכי המפל שחזר זה עתה מארץ ישראל, בה סייר כשליח העתון המקומי „זאגלעמביער צייטונג".

כאשר „גורדוניה", שאנו יסדנוה וטיפחנוה במשך שנים רבות, היתה לעצמאית ובלתי תלויה, ראתה מפלגתנו לנכון לארגן הסתדרות נוער משלה בשם „ויתקיניה". הועד הראשון היה מורכב מהחברים: אריה ליור, גולזנר, טוביה קוקוטק, שרה סקוצ'ילס, צבי שורץ, רוזנברג וגרוספלד. אל הועד נספח כפטרון מטעם המפלגה — ד. ליור. במשך זמן מה מנתה „ויתקיניה" כ־200 חברים פעילים בכל העבודות הציוניות וגם ב„החלוץ". חבריה יצאו להכשרה בקרובלבסקה־הוטה (שלזיה), רדומסקו ובמקומות אחרים, ובגמר הכשרתם עלו לארץ ישראל. נתארגנו שעורי ערב לעברית בהנהלת מורה מקצועי.

לרגל התפתחות המפלגה „ויתקינה" נשכרה דירה מרווחת בת כמה חדרים בבית דוד'ל ז'מיגרוד ואת המעון שלנו הקודם, שנעשה צר מלהכיל את כולנו, השארנו ל„גורדוניה", שגם היא הלכה מחיל אל חיל ולא איכובתנו ביום מפקד.

בגליון מאי 1933 כותב אריה ליור: „**ועידת החיסול של התאחדות בדנציג, שהחליטה על איחוד מפלגתנו עם פוע"צ, לא השפיעה עלינו כלל וכלל. אדרבא: תשובתנו על „הקפיטולציה" של תנועתנו תהיה בהגברת עבודתנו למען קיום „התאחדות" עצמאית וריבונית. ואנחנו, המפלגה בבנדין משמשת דוגמה, מגבירה את עבודתה בהרבה ומתעתדת לגדול. חנוכת הבית של מעונגו החדש נערכה מתוך מצב רוח מרומם. בחגיגה השתתפו 250 חברינו, פרט לנוער שלנו ומוזמנים רבים מסניפינו הקרובים. תזמורתנו פתחה במנגינת ההימנון הלאומי. ד"ר רכטמן קידם בברכה את האורחים ונציגי הסתדרות ומוסדות ציוניים שבאו לשמוח אתנו יחד. שליח המרכז יוסף לוי עמד על בעיות המפלגה, שבשום ואיחל שבית המפלגה ישמש מקור שופע אור לכל חוגי העם. בהזדמנות זו נפרד א. ליור מהקבוצה הראשונה של חברי „ויתקינה" היוצאת להכשרה. בשם חלוצי „ויתקיניה" הודה ראובן אלטר. את המסיבה שנערכה לידי שולחנות ערוכים הנעימה התזמורת**

חברי ויתקיניה בטיול ל"ג בעומר
חברים פון „ויתקיניה" אויף א ל"ג בעומר אויספלוג

המצוינת שלנו במנגינות עבריות וארץ־ישראליות. העתון ההיתולי „דער קנייפער" עורר גל של צחוק ובדיחות־הדעת. עד אור הבוקר בילינו בחגיגה נעימה זו שרשמיה לא יימחו במהרה".

בקצב ובעירנות נמשכה העבודה כל השנים עד לפרוץ המלחמה, ולא נחלשה אף לרגע, ואף שהמבוכה הרעיונית בקשר לאיחוד עם פוע"צ הביאה את התנועה בפולין לידי משבר, לא נודעזע הסניף בבנדין ונשאר נאמן למרכז שנאבק קשות לקיומה העצמאי של המפלגה. סניפנו היה ידוע ברחבי התנועה בפולין כמבוסס ביותר מכל הבחינות, שימשנו דוגמה לאחרים. ידי חברינו לא רפו אף לרגע, גם בימיה הקשים של התנועה כולה. חברינו הותיקים אופן לא תתחסל ותשמור על עצמאותה הרעיונית והארגונית, עלו לארץ ישראל, ובמקומם באה משמרת צעירה — ונמשכת השלשלת.

גם בשנות המלחמה לא נטשנו את פעולתנו שהתנהלה בתנאי המחתרת, ותפסנו עמדה נכבדה בהגנה ובחווה החקלאית הידועה בבנדין, ששימשה גם כהסוואה לפעולה ציונית.

תודות לקשרינו החשאיים עם שליחי ארץ ישראל בשווייץ, שציידונו בדרכונים כאזרחי חוץ, עלה בידי כמה מעסקני „התאחדות" בבנדין להמלט על נפשם, ואחרי המלחמה השתקעו בישראל.

תמה ונשלמה פרשת חיי ה„התאחדות" בבנדין, שרשמה דף מזהיר בתולדות התנועה בפולין.

מפלגת „ההתאחדות" היה לה שם בעיר והצטיינה בפעילותה בזכות חבריה המסורים, ואציין אחדים מהפעילים ביותר: יולעק אפענהיים, שלמה ליור, יצחק בוכבינדער, אלקנה מנלה, שניצער, דוד ריכטער, אפרים גולדמינץ, ניימן וישכר הוזנס. כולם ניספו בשואה.

יהודה ספר / תנועת הצה"ר

בשנת 1927, עם בקורו הראשון של זאב ז'בוטינסקי בסוסנוביץ — לפי הזמנתו של יו"ר „מכבי" אז יוסף קלרמן — הוכשר הקרקע להקמתם של סניפי תנועת הצה"ר בזגלמביה, ובכלל זה בבנדין.

הופעתו של ז'בוטינסקי באספה פומבית באולם „אודז'יאלובי" לפני קהל של 1500 איש היתה להפגנה רבת־רושם למען הרעיון הציוני, ואף על פי שהייתי אז רק נער „בר־מצוה" נחרתה בזכרוני האספה לפרטיה. בפתחי האולם נתקהלו אלפים בתקוה שיצליחו לזכות להאזין לדברי הנואם הגדול והציוני הדגול, שהלהיב המונים בלהט דבורו.

דבקותו של אבי ז"ל ברעיון הז'בוטינסקאי עמדה לו להיות בין הזוכים להכנס לאולם, ולהכניס גם אותי להאזין להרצאתו המקיפה על יסודות הצה"ר.

בדרך הביתה הסביר לי אבי את קוי היסוד של התנועה הרביזיוניסטית, עליהם התעכב הנואם בהרצאתו הגדולה, אשר הרבה מתוכנה לא הבנתי.

והנה לא יצא זמן רב, ובשנת 1928 נוסד רשמית סניף הצה"ר בבנדין, שבראשו עמדו העסקנים הציוניים דוד חאפר וא. דיאמנד. כן יש להזכיר את הצטרפותם המיידית של הצעירים י. טורנר, י. זילברברג, ל. האמר, ב. צוקרמן, א. שטשגובסקי, י. צווייגנהפט, א. צינאמון, מ. קוֹ־פרברג, א. ג. יסקרוביץ, פשנדזה, שנצר, פוקס,

קבוצת חברי הצה"ר
א גרופע חברים פון הצה"ר
עומדים מימין לשמאל: דוד זליקוביץ, (פריז) יצחק צויגנהפט, מהנדס משה שטרנפלד (ישראל)
יהודה לנגפוס.
יושבים: לייב המר, שלמה פוקס, שלמה שנצר, ראובן דנציגר (ישראל)

ברגר, ברונה, אלטר, שייאר, שוורצבוים (כולם ניספו בשואה) וכן י. לנגפוס, ד. זלקוביץ, מ. ארליך, י. י. יסקרוביץ, ר. דנציגר, פ. קילשטוק, ב. רוטנר וי. פרגריכט (כולם בישראל), רובם ככולם באו מ„השומר הלאומי" ו„השחר" — ארגוני נוער שהיו קיימים קודם לכן בעיר.

מיד עם היווסדו של הסניף, ניגשו מייסדיו לעבודה מעוגפת בכל שטחי הציונות המדינית והמעשית.

בשנת 1929 עם פרוץ מאורעות הדמים בארץ ישראל, הופיעה קבוצה גדולה של הנוער הרביזיוניסטי מבנדין בהפגנה רבת־רושם לפני הקונסוליה הבריטית בקאטוביץ, והמשטרה המקומית בהגיבה להפגנה בלתי־חוקית זו — אסרה את הצעירים דוד צווייגנהפט, חיים מרקוביץ וכותב השורות האלה.

לאחר הפגנה זו נצטרפו לתנועה חברים חדשים ביניהם פנחס ברינר, מ. מגר, ח. פוטורקה, רחל מנהיימר, י. פינקוס, י. ולנר וי. פיינר.

ליד התנועה הרביזיוניסטית נוסד גם סניף בית"ר בעיר שבראשו עמדו דוד זליקוביץ, יהודה טורנר, פישל קיל־שטוק, ראובן דנציגר, בצלאל רוטנר ועוד ובמיוחד יש להזכיר את סגן המפקח אברהם קוכמן שהתמסר בכל נימי נפשו לבית"ר.

התנועה הרביזיוניסטית היתה מיוצגת בועד הקהלה בבנדין על־ידי צבי קיסנר, ונציגה במועצת העיריה היה אברהם מונטאג.

כך שיתפו פעולה חברי תנועת הצה"ר במגביות קרן היסוד, וקה"ק ובהפצת השקל בין חברי התנועה ואוהדיה.

לאחר בקורו של המפקד הראשי של בית"ר בפולין אהרן פרופס, התרחבו שורות בית"ר בבנדין יותר ויותר, וזרם חדש של כוחות צעירים נצטרף אליו.

בשנת 1931 נחנך דגל בית"ר שהיה מלאכת מחשבת והצטיין ביופיו (עם התקרב חסולה של הקהלה בבנדין נשרף הדגל לפי פקודת מפקד בית"ר אז, דוד זלמנוביץ הי"ד).

ליד בית"ר קם גם ארגון ספורטיבי בשם „נורדיה", בהנהלתו של ל. מלאך.

כן נוסד ליד התנועה ארגון נשים בשם „ווערעף", בהנהלתן של הגברות שוורצבוים, שרף ועוד, וכן ארגון של נוער אקדמאי בשם „מסדה" שבראשו עמדו ז. שער (בישראל), מ. שטרנפלד, מגיסטר גוטרמן, מ. רוטשטיין, רוזן, לאה דנציגר, הלינקה זיגל, דורה ואסתר שנצר, ו. פרנקל מ. גרייצר, א. פסחזון (בנו של עסקן „בונד" בבנדין) ועוד.

עם גידולו של סניף בית"ר בעיר עברו משרדיו לדירה מרווחת ברח' מאלאכובסקה 13 (בבנינו של שמשון רוזנבלום), שם התנהלה עבודה ארגונית נפרדת מהצה"ר.

בשנים האחרונות עמדו בראש בית"ר דוד שטיין, ז. שער, דב דנציגר, ברונר, זלמנוביץ ועוד.

בשנת 1933 הוקמו ליד סניף בית"ר כמה נקודות הכשרה בסביבת בנדין ומחוצה לה, בהן קיבלו הכשרתם מאות חברי הסניף. כן הוקמו מחנות קיט לחברי בית"ר בביאלה־בילסקו, מילובקה, זומבקוביץ ועוד.

התנועה הרביזיוניסטית גדלה והקיפה שכבות רחבות של כל חוגי היהדות שבעיר.

פעילים רבים של ההסתדרות הציונית עברו לשורות הצה"ר, מהם יש להזכיר את אבא טננבוים, מהנדס ז'מוצקי (נפטר בישראל), סלומון גוטמן ועוד.

בשנת 1933 הוקם הסניף של „ברית החייל", אליו נצטרפו רק אנשי צבא לשעבר, ארגון שהוכר רשמית על־ידי הממשלה הפולנית, התפתח מאד והקיף כמעט את כל משוחררי הצבא מכל

קבוצת חברי בית״ר בזגלמביה בקורס להכשרת מדריכים ׳בבנדין
א גרופע בית״ר־מיטגלידער אויף אן אינסטרוקטאָרן־קורס אין בעגדין

הדרגות. בראש „ברית החייל״ עמדו המפקח משה גלידמן, אחריו שימש כמפקד עד ליום פרוץ המלחמה העולמית השניה י. זיגל (בישראל). יתר חברי המפקדה היו: א. פאראסול, מ. פאקטור, א. לנדוי, א. פלדמן, זליג זילברפניג (השנים האחרונים בישראל) וכן אחוב הצבור הבנדינאי איש „עמך״ מרדכי ווינר, שנספה בתאונה לאחר שחש להציל פועל צעיר שעבד אצלו בתקון בור שופכין, ושניהם מתו מיתת חנק בגאזים שפרצו מהבור.

„ברית החיל״ היה לגורם הגנה חשוב, והאנטישמיים שניסו לערוך פרעות ביהודי העיר נסוגו לא פעם בבושת פנים לאחר שטעמו נחת זרועם של אנשיו.

הם פיתחו גם פעולת תרבות נרחבת, שבראשה עמד הניק ארליך (נפטר ב־1957 בישראל) ועיקר עבודתם התרכזה בשדה הציונות, ותודות לכך נתקרבו לציונות רבים שהיו רחוקים ממנה.

בשנת 1934 הוקם הסניף של הארגון הדתי „ברית ישורון״, שבראשו עמד דוד ברוקנר (בישראל), משה הלר, מיכאל פאקטור ועוד.

הארגון משך אליו חברים מהחוגים הדתיים, וכן נצטרפו אליו חברים משורות „המזרחי״ ו„אגודת־ישראל״.

במשך עשר שנות קיומה של התנועה הרביזיוניסטית ביקרו בעיר אישי התנועה זאב ז׳בוטינסקי, אבא אחימאיר, אורי צבי גרינברג, ד״ר א. אלטמן, מאיר גרוסמן, ד״ר זאב פון ווייזל, אייזיק רמבה ואחרים.

אחת הפעולות הגדולות של בית״ר היתה ארגונה של העליה הבלתי־ליגאלית (עליה ב׳) שרבים מחבריה נצלוה ועלו בדרך זו לארץ.

במיוחד יש להזכיר את יעקב קייזר, שהתמסר בכל נימי נפשו לפעולה זו.

כן יש להזכיר את הביתרי שמואל ביאלקה, שנפל בנגב במלחמת הקוממיות.

עם פרוץ המלחמה נצטמצמה פעילותה של התנועה, והיתה קיימת בחשאי עד לחיסולה של יהדות בנדין.

תצוין במיוחד הביתרית הצעירה הלנקה זיגל, שפעלה בזמן המלחמה בבית החולים היהודי בסוסנוביץ, ואף על פי שהיתה לה האפשרות להינצל, לא רצתה לעזוב את החולים והלכה יחד עמם לכבשני אושביץ. הי״ד.

מ. ה. / הסתדרות „וויצו"

בבנדין קיים היה סניף חזק של הסתדרות עולמית לנשים ציוניות וויצו, שנוסד בעירנו בשנות העשרים. היו לה להסתדרות זו כל הנתונים להתפתחות מהירה ומבורכת, הואיל ונמצאו בעירנו נשים פעילות, שהתמסרו לה בלב ובנפש ונשאו בכל דאגותיה, הגבירות היקרות, שאינן עוד: נכה רוטנר וחוה הוטנר ואחרות.

הן הזניחו עניני פרט ומשפחה בגלל פעילותן המופלגת בויצו שהיתה בעיניהן כשליחות קדושה ודעתן נתונה היתה תמיד לעניין זה: האיך להגדיל את האגודה ולהאדירה ולמשוך אליה חברות חדשות.

דומני, לא היתה אשה בעלת הכרה ציונית, שלא מצאה מקומה בוויצו, תודות למרצן הרב של שתי העסקניות הנזכרות ועוזרותיהן הנאמנות. המנוחה נכה רוטנר, המתכננת והמוציאה לפועל, היתה אשה משכילה ונואמת נדירה בין נשים, שלטה בעברית ובאומיה בלשון זו קסמו לכל. זכורני ביקורו של נחום סוקולוב בקטוביץ בשנות העשרים, כאשר המנוחה רוטנר קבלתהו בברכה עברית נמלצת שהמנהיג הציוני הדגול התרשם ממנה, לחץ ידה והפליג בשבחה. היתה חברה במוסדות המרכזיים של ויצו בפולין ומשתתפת בכל ועידותיה.

נשי ויצו ניהלו פעולה ציונית מסועפת בכל השטחים, וביחוד התבלטו בקרנות הלאומיות. רוח התנדבותן היתה למופת, דוגמה לפעולה צבורית. המועדון שלהן בבית משה קלמן ארליך, רח' סונטשאוסקגו 13, המה בערבים מרוב החברות שמתכנסות היו לשיחות, הרצאות ו„לשבת אחים גם יחד".

לא היה שליח מארץ ישראל, אם זה ביאליק שעשה אצלנו למען הספר העברי, לייב יפה מטעם קרן־היסוד, אברהם הרצפלד מטעם הסוכנות היהודית, דניאל פרסקי מטעם „תרבות" ועוד ועוד, שנשי וויצו לא תושטנה להם מלוא עזרתן.

ויצו עזרה ודאגה גם לקיבוץ החלוץ בבנדין, כאשר פונה היה אליה בעת צורך. לא הבדילו הן בין קיבוץ שמאלי, ימני או דתי, כי כל החלוצים על זרמיהם המשתוקקים לארץ ישראל — טובים היו בעיניהן. עם הסתדרות ויצו נמנו נשי ציונים כלליים, נשי המזרחי ונשי החברים של הציונות העובדת, כי קיימת היתה בבנדין הסתדרות נשים ציונית אחת, פרט לנשי הרביזיוניסטים שעזבו את ההסתדרות הציונית ויסדו הסתדרות נשים לאומיות נפרדת.

נשי ויצו עסוקות היו כפעם בפעם בעריכת נשפים ושווקים („באזארים") שהיו אצלנו לשם־דבר והכנסתם קודש לקרן הקיימת ולמוסדות ויצו בארץ ישראל.

גולת הכותרת בפעולת ויצו היה גן־הילדים העברי, המוסד החינוכי היהודי היחידי בבנדין שפעולתו בלשון העברית, נתחנכו בו במשך למעלה מעשר שנות קיומו מאות ילדים, שרק אחדים מהם נשארו בחיים. ביאליק ביקר ב„גן" והזין עיניו בתינוקות של בית־רבן השרים שירים בעברית.

ליד ויצו קיימת היתה ויצו צעירה, שגם היא הצטיינה בפעילותה ולא פיגרה בעבודתה לעומת חברותיהן הקשישות.

מבין נשי ויצו העסקניות ראוי להזכיר: נכה רוטנר (יושבת־ראש), חוה הוטנר (סגנית), צירלה שיין (הידועה בהתמסרותה ליתומים ולמפעלים אחרים), גוטשה ליפשיץ, איטה בוכווייץ, אדלה שטרוכלין, רחל ספר, רוזנקר, אסתר בילקה, דורקה לסקר, שפרה ארליך, דובה'לה ארליך, דפנר, חוה בוז'יקובסקא, מניה פערעל, לוניה ליור, חנה לסקר, צילה פכטר ועוד רבות שהצטיינו בפעליהן ובנדיבות־לבן.

מרדכי המפל / „בונד"

על אף התפתחותו של „בונד" ברוסיה ובפולין — לא היתה השפעתו, בראשיתו, ניכרת בעירנו, אם כי מפלגות סוציאליס־טיות אחרות פעלו רבות בה בחוגי העובדים היהודיים.

הואיל וכל פעולה סוציאליסטית היתה בעיני השלטונות הרוסיים בשנים ההן מהפכנית ומרדנית, היתה גם פעולת „בונד" בעירנו קונספירטיבית, וכל שנתפס בה נאסר וגורש, אף ללא פסק דין.

חברי „בונד" מתכנסים היו לאסיפות חשאי בבתים פרטיים וברחובות השקטים בעיר, ליד תחנת־הרכבת, בסימטאות המוליכות ל„גורא זאמקובא", מקום שם נשתמרו שרידי המבצר העתיק, בשדות מאלובונדו ובשבילים המובילים לצ'אלאדו', שנחשבו „בורסות" (בערזעס), ושם היו מנהלים תעמולה ועבודת הסברה לרעיונם ואף מנהלים ויכוחים עם חברי מפלגות אחרות.

אף־על־פי שבנדין היתה עיר תעשייתית לא היה בה פרולטריון יהודי מובהק; אנשי עבודה היו בעיקר בעלי־מלאכה קטנים שהעסיקו שוליות, או פקידים ועוזרים בבתי־מסחר יהודיים. להם נועדה תעמולתן של כל המפלגות הסוציאליסטיות שהשתדלו לכבשם לצדן. כל מפלגה הבטיחה „הרים וגבעות", — שיפור תנאי העבודה שהיו ירודים ביותר, העלאת השכר ועוד. התועמלנים פושטים היו על פני בתי־מלאכה, מפיצים כרוזים ועלונים ופעולתם לא היתה לשוא: פועלים שלא היו מאורגנים עד כה ולא הבינו לערך האירגון, נתפסו לרעיון החדש, לסיסמאות החופש, השוויון והאחווה, נתלהבו לדגל האדום והתחילו מתלכדים ומצטרפים לאגודות סר־ציאליסטיות. על כל פועל נטוש „מלחמה".

גם „בונד" בבנדין משך לצדו עמלים ופעל למענם לא מעט: הוא שהגביר בלבם אמונה בל־תמוט בעתיד, הרחיב את אפקיהם, הפיץ דעת והשכלה, הכריז שביתות שנסתיימו לא אחת בהצלחה.

המפלגה יצאה למרחב בעת מלחמת העולם הראשונה, בעת הכיבוש הגרמני, כאשר פעולת צבור היתה ליגאלית ומותרת. החברים הותיקים נתאוששו ונוספו חברים חדשים. מתכנסים היו ערב ערב במועדונם בבית דוד'ל ז'מיגרוד הידוע בבתיו הגדולים, בהם התרכזו אגודות ומוסדות רבים. הוחל בהחתמה על בטאון המפלגה „לעבענס־פראגן", שדן בעיות השוטפות ובעניינים שניסרו בעולמה של תנועת הפועלים והעולם היהודי. לפי ידיעה שנתפרסמה באחד מגליונותיו של כתב־עת זה, חתם סניף „בונד" בבנדין בשנת 1917 על קרוב לשלש מאות טפסים וצעד במקום השלישי בפולין בהפצת השבועון המפלגתי.

במועדון נערכו שעורי־ערב לשם הקניית השכלה כללית ויהודית לחברים חסרי חינוך עממי יסודי, אסיפות והרצאות, ביחוד בלילות שבת, על תולדות תנועת הפועלים היהודית, יידיש וספרותה, הסוציאליזם ונושאים אחרים. בין המרצים התבלט אז מזכיר הקהילה היהודית בבנדין, ממכובדי עירנו, יצחק פסחזון, מהחברים הדגולים בתנועת „בונד" בפולין במשך של כ־50 שנה עד השמדת יהדות בנדין.

בבחירות לעיריה בשנת 1917, שהביאו רוב יהודי מוחלט בממשל העירוני, הופיע גם „בונד", ונבחר חברו נציגו המנוח פסחזון, שלזכותו יש לזקף הישגים רבים למען בנדין היהודית. על כך קוראים אנו ב„לעבענס־פראגן" (מספר 6, פברואר 1917): „בונד" בבנדין ניגש למלחמת הבחירות לעיריה, כאשר הגוש האזרחי והמפלגות הסוציאליסטיות פ. ס. ד. (המפלגה הפולנית של הסוציאל־דמוקרטים, שבין חבריה היו גם יהודים) ופועלי־ציון כבר היו פעילים בשדה הבחירות. זו הפעם הראשונה הופיע בא־כוחנו באסיפות־עם של פ. ס. ד. שנועדו לבוחרים היהודים. שני נואמים מטעם המארגנים דיברו בעד ונגד הקמת בתי־ספר ליהודים

קבוצת חברי „בונד" בבנדין, 1916
ביניהם: פריילידך מזכיר הקהילה, קמינסקי, קורנפלד
א גרופע חברים פון „בונד"

בשפת יידיש. הופיעו גם אנשי פועלי ציון, שדיברו כזבים ואמרו דברי־הבל והקימו שערוריות עד כדי כך, שכל האסיפה היתה ליריד של צעקות ואיש לא הבין את חברו. האסיפה היתה „מתפוצצת", אלא שחברנו פסחזון הציל את המצב, ובנאום הפופולארי ביסס את המצע הרעיוני של „בונד" וחשף את פרצופם האמיתי של פועלי־ציון.

...גם מפלגתנו ערכה אסיפת־עם, שעמדה תחת ביקורת המשטרה, שבדקה וחקרה את המשתתפים, אם יש להם זכות־בחירה. על אף זאת נתכנס קהל של מאתיים איש, שהקשיבו קשב רב לדברי חברינו.

...בבחירות נבחר ב„קוריה" הששית החבר פסחזון. מתוך 619 קולות ב„קוריה" זו קיבלה רשימתנו 292 קול. לפי מספר הקולות שהשגנו זכאים אנו לשני צירים. הואיל והמועמד השני החבר זקס אינו שולט בשפה הפולנית — הוא נפסל ונבחר רק החבר פסחזון בלבד. פועלי־ציון השיגו שני צירים ומפלגת פ. ס. ד. שקיבלה רק 52 קול — זכתה בציר אחד".

ושוב אנו קוראים ב„לעבענס־פראגן" (מספר 30, 1917) בקשר עם המחסור במזון בעיר בזמן ההוא את הדברים הבאים:

„בבנדין נאספות חתימות לפטיציה שנועדה לשלטונות העיר, ובה הדרישות דלקמן: 1) להוציא את המסחר בחלב, חמאה, ביצים, תה, קפה וציקוריה מידים פרטיות ולהעבירו לידי העיריה. 2) חלב, חמאה וביצים יש לחלק רק לילדים ולחולים בלבד לפי אישור של רופא. 3) תה, קפה וציקוריה יש לחלק רק לאלה הזקוקים באמת לכך. 5) על העיריה לדאוג לאספקת פחמים לכל התושבים.

אנו מייפים את ידי חבר עיריית בנדין פסחזון, שיגיש למועצת העיריה את הפטיציה הזאת וידאג להגשמתה.

„עד כה נאספו שמונה מאות חתימות".

שגשוגה של הסתדרות „בונד" בבנדין לא נמשך זמן רב, כי התמורות וההפיכות שהתחוללו ברוסיה המיטו משבר רעיוני ופילוגים בתוכה והחלישוה.

חולשתו של „בונד" ברחוב היהודי בבנדין מורגשת היתה בכך, שבכל הבחירות לעיריה ולקהילה היהודית יצא הוא בכשלון, ולא הצליח לבחור מאז 1917 אף ציר אחד, שעה שמפלגות פועלי־ציון ימין ושמאל ואף מפלגת־העבודה הציונית „התאחדות" זכו בנציגויות לא מבוטלות. רק בבחירות לעיריה בשנת 1934 חל מפנה לטובה, ובהתמודדות הכוחות עלה בידי „בונד" לזכות בציר אחד — ונבחר ד„ר ח. פערל, רופא, מעסקני העיר הנאמנים והמסורים. בימים ההם מתבלט עסקן חדש, נואם מוכשר ובעל מרץ שופע, יצחק סטופניצר, (ניספה), יליד צ'נסטוכוב, שהשתקע בבנדין, ולזכותו יש לייחס הצלחות רבות למפלגתו.

בשנות השלושים הולכת התנועה בפולין מחיל אל חיל, השפעתה וקרנה עולות בתוך יהדות פולין. חיזוק המפלגה טבע חותמו גם על ההסתדרות בבנדין, שמגבירה גם היא פעולתה בהצלחה לא מעטה, והיא מנהלת פעולת תרבות במועדון המפלגה הנקרא „גראָסער קלוב" (ע„ש עסקן „בונד" הנודע), ב„קולטור־ליגע", באגודת „הזמיר" בייווא ועוד. כפעם בפעם נערכות אסיפות פומביות והרצאות ספרותיות של סופרים ועסקנים, ואזכיר אחדים מהם: ויקטור אלטער והנריך ארליך (הוצאו להורג ברוסיה במלחמת העולם השניה), ישראל ליכטנשטיין (מת באמריקה) ושמואל זיגלבוים (כינוי ארתור — איבד את עצמו לדעת בלונדון, בימי מרד גיטו וארשה), יעקב פאט (כעת באמריקה) ואחרים.

זמן מה לפני פרוץ המלחמה הצטרפו ל„בונד" 50 קומוניסטים, ממיסב החברים בבנדין, שנמנו על הפלג הטרוצקיסטי.

בשבת, 4 ביוני 1938, נערכה אסיפת־עם גדולה בסיסמה „למען הזכויות שלנו". על־כך קוראים אנו בכתבה ב„פאלקס־צייטונג":

„אולם לודוֹבי" היה מלא מפה לפה. כל המקומות היו תפוסים ורבים נאלצים היו לעמוד שעתיים בחצר הסמוכה, באין מקום באולם הגדול ובמסדרונותיו. כשליח המרכז נאם החבר ש. סעווער (הוא שלאמעק ארליך מבנדין מ„הטרוצקיסטים" שהצטרפו לבונד).

הרצאתו ומסקנותיו נתקבלו על־ידי הקהל הרב בתשואות לאות הזדהות עם דבריו".

„בונד" שהיה גורם חשוב בטיפוח שפת יידיש, ניסה להקים בעירנו — בשיתוף עם מפלגות ומוסדות אחרים, בית־ספר בשפת־ההוראה יידיש דוגמת בתי־ספר של צישׁ"א (צענטראלע יידישע שול אַרגאַניזאַציע), אולם נתקל בקשיים מרובים — ובנדין היהודית נשארה כל השנים ללא בית־ספר בלשון יידיש.

ליד המפלגה פעלה הסתדרות הנוער „יוגנט־בונד צוקונפט" וכן „סקיף" („סאציאליסטישער קינדער פֿאַרבאַנד"), שכלל ילדים מגיל שתים־עשרה. „סקיף" (נוסד ב־1936), שמנה כמה עשרות חניכים, ילדיהם של חברי „בונד" הקשישים והאוהדים, — היה בעל אופי צופי. החברים הצעירים משתתפים ברוב מפעלי המפלגה ואף משתתפים בחגיגות ה־1 במאי. מפעלם האחרון היה מחנה קיץ בזאַקופנה (הרי הטטרים) בשנת 1939.

בהשתדלות המפלגה נוסדה אגודת־הספורט „מארגענשטערן", שטיפחה במיוחד את משחק הכדורגל ושחקניה התמודדו בתחרויות עם להקות כדורגל אחרות, שהיו קיימות כמעט ליד כל מפלגות הפועלים היהודיות.

„בונד" בעירנו ניהל פעולתו גם בימי הכיבוש הנאצי, במחתרת. על־פי עדות הספר „דורות בונדיסטן" (ניו יורק, 1956) הגיעו לכאן שליחים מיוחדים מהמרכז בוארשה, הביאו עמם כסף לניהול פעולה והפיצו חומר־הסברה חשאי נגד „היטלר־ראט" וקראו לא לשתף פעולה אתו ואף להתקומם נגדו בשל היותו מכשיר בידי הנאצים משמידי עמנו. אולם התנגדות פעילה עם נשק ביד, אם־כי תוכננה, לא בוצעה מחמת סיבות רבות. גורל כל יהודי בנדין היה גם גורלם של מאות חברי „בונד" והנוטים אליהם, שהלכו יד ביד עם כל קדושי קהילתנו בדרכם האחרונה לגיא־ההריגה — ורק בודדים בלבד נותרו בחיים.

מעסקני „בונד" בבנדין אציין מעטים: יצחק מרדכי פּסחזון, ישראל פריילִיך (מזכיר הקהילה), ד"ר חיים פערל, לייבל קארנפלד, משה וואַלף קאַמינסקי, נטע ברודקע־ווִיטש, מאטל זאיאנץ, קלמן מיעכאווער (כולם ניספו), פלוז'ניק ויחיאל קמינסקי (שניהם בצרפת), דוד ווִיינ־שטוק, הנריק פייערמאן (שניהם באמריקה). אחרים הראויים אף הם לציון, לא אזכור.

מ. ה. / „פאלקס פארטי" („המפלגה העממית")

מפלגה זו, שחרתה על דגלה מסיסמאות ההיסטוריון דובנוב על אוטונומיה לאומית־תרבותית, קמה בימי מלחמת העולם הראשונה, 1916, והצליחה להקיף בתקופת פריחתה המונים במרכזים הגדולים המאוכלסים יהודים (ואחרים, לודז') ואף היתה מיוצגת בסיים הפולני, בעיריות ובקהילות, אולם הסניף שלה בבנדין היה חלש, ולא הלך בגדולות. השפעתה היתה אפסית ולא השתתפה אף פעם בבחירות לעיריה ולקהילה אצלנו.

אמנם, מרכז המפלגה בוארשה היה שולח כפעם בפעם לבנדין את אנשיו, ביחוד את חיים ראסנער, עסקן האומנים, כי היוו בעירנו כוח מאורגן, לשם יסוד סניף למפלגה בבנדין וכיבוש המקום, אך הנטע הרך לא נקלט.

מבין הנוטים ל„פאלקיסטים" בבנדין יש להזכיר את בנימין גרויבארט, אדם משכיל ואהוד על הבריות בשל עסקנותו הנאמנה וסגולותיו הנאצלות, מורשת אביו הרב.

פרק זמן שימש בעת המלחמה יושב־ראש קהילת בנדין ובאמונה ביקש לעזור להמוני היהודים במצוקתם, לעקוף פקודות הגסטאפו, לשנותן או להמתיקן, אולם נאלץ להתפטר, מכיוון שלא יכול היה ללכת בתלם של ראשי ה„יודנראט", ששימשו מכשיר בידי השליטים הנאצים.

כן נמנה עם ה„פאלקיסטים" משה האמפל, מהעסקנים המוכשרים והמסורים של בעלי־המלאכה בעירנו.

משה בנימין קלינמן / פועלי אגודת ישראל (פאג"י)

שנות העשרים הונח היסוד להסתדרות פועלים דתית זו בעירנו. כיום קיום תנועה זו — היא דבר מובן מעצמו, אולם אז, בשנים ההן בפולין, היה ביסודה משום צעד נועז.

פועלי אגודת ישראל בבנדין היו מבין יוצרי רעיון העבודה הדתי ויוזמיו בקרב המוני עמלים חרדים. תנועה זו היתה סמוכה תחילה לארגון העולמי „אגודת ישראל", כהסתדרות נוער מורכבת פועלים דתיים, שתנאיהם הסוציאליים דחפום מהחדר ומהישיבה לעבודה בבתי־מלאכה או בחנויות. השאיפה לשמור אמונים לדת ישראל והחשש מהשפעת הסביבה המתנכרת לערכיה, — ליכדו את הנוער הזה תחת דגל אחד, בארגון אחד.

הסתדרות פאג"י בבנדין שכנה בשנים הראשונות לקיומה במעונה ב„חדר" יסודי־התורה, שבו נתרכזו מוסדות אגודת־ישראל בעיר. פעולתה הראשונה התבטאה בארגון שוחרי־תורה, בייסוד קופת גמילת־חסדים, אולם־קריאה, בית־תפילה וכדומה.

עם הועד הראשון נמנו: יעקב ווינטר (חייט), אברהם יעדוואבני (שען), שלמה יצחק שניצר (זבן), נפתלי בורשטיין (תפרן), האחים אברהם, יהודה ואהרן אברמוביץ (תפרים), הי"ד.

במרוצת הזמן, כאשר נתגבשה ההכרה בצדק סוציאלי על־פי התורה והנביאים, הורחבה מסגרת הפעילות של פאג"י בכל השטחים

של חיי הציבור בעיר, והיא היתה לגורם חשוב בצבור. השתתפנו בפעילות באגודות המקצועיות הכלליות של פועלי בנדין. היה זה בתקופת שגשוגו של הסוציאליזם באירופה, שנתן אותותיו גם בהסתדרותנו. הרוח החדשה שהפעימה את התנועה הביאה אלינו אנשים חדשים; גדלנו והיינו לכוח בלתי־מבוטל.

להנהלה נבחרו חברים חדשים בעלי־תנופה ומעש: ליפמן ברקוביץ, דוד רוזנולד, עסקן ללא ליאות, משה לייב גוטנשטיין (שלשתם בישראל), שלמה שווינקלשטיין (כיום בחוץ־לארץ), שמואל שווייצר (נודע בזמנו כשחקן מעולה בשח־מט בזגלמביה, וכיום פעיל בחיי הציבור הדתי בבלגיה), יעקב שמעון אורבאס ז"ל הבקי בתורה ומצטיין בכשרונות רוחניים (המכונה „העילוי מאוסטרווויץ"), דוד ברוך ז"ל, תלמיד־חכם מהחסידים החריפים של הרבי מאלכסנדר, אליעזר פעלדגייער ז"ל, הצעיר ומלא התלהבות בחברותא שלנו, ומחבר הרשימה הזאת. במאמצינו קמה הסתדרות נוער חזקה בשם „סיני".

עם התפשטות תנועתנו שכרנו לעצמנו מעון מרווח ונוח לפעולה בביתו של שמעון קרוק, ברחוב מודז'יובסקה. באולמנו החדש והנרחב זכינו להישגים ניכרים. ייסדנו אוניברסיטה עממית (פאלק־אוניווערסיטעט), שהצטרפו אליה גם רבים מהאינטליגנציה העובדת מקרב המפלגות החילוניות. הסתדרותנו הופיע בבחירות לעיריית בנדין ואף זכתה בנציג משלה, הרשל ארליך ז"ל (פנקסן). עובדה זו זכתה להכרה במנהיגות התנועה בפולין, שמעטים היו נציגיה ברשויות מקומיות.

ליד פאג"י בבנדין קיים היה „חדר", בו למדו ארבע מאות ילדים. שכר־הלימוד היה אחיד ומינימאלי, שאיפשר ליהודי חרד מהשכבות העממיות להכניס את ילדו לרשת־החינוך שלנו. מנהל המוסד היה דוד ברוך ז"ל, המנהל הארגוני — החבר משה פוקס (כעת בתל־אביב), המלמדים — חברי הסתדרותנו.

היינו פעילים באירגון נוער כללי בעיר — „צעירי משמורי החולים". כותב השורות האלה שימש סגן־יושב־ראש האירגון. בכל פעולה ציבורית לקחנו חבל, כגון במחאות ובהפגנות נגד פרעות הדמים בפשיטיק ב־1936, בפעולות החרם נגד גרמניה ב־1933 ועוד.

הוצאנו עתון „דער נייער ארבעטער וועג" בעריכתם של י. ש. אורבאס, ז"ל, ליפמן ברקוביץ ומ. ב. קליינמן (שניהם בישראל), וכן יחזון „אונזער טריבונע" שהעלה על דפיו רעיונות שהסתדרותנו בבנדין עוררה בתנועה בפולין. לרשותנו עמד סדר־דפוס משלנו לצורך עתוננו.

בתנועתנו בפולין היינו ההסתדרות המבוססת ביותר בכל המובנים, והטפנו לדרכים ולעקרונות חדשים, לעצמאות התנועה ולהשקפות ארץ־ישראליות. למטרה זו נוסד ועד מחוזי עצמאי, שעסק באיסוף כספים למען ארץ־ישראל. בתנועה היתה לנו השפעה מכרעת, וערב פרוץ המלחמה היינו קרובים לקבל את הגה התנועה כולה לידינו, אך האגרוף הנאצי עקב־הדמים עקר את בנדין היהודית התוססת על כל שכבותיה, מפלגותיה וזרמיה, ופועלי אגודת ישראל בכלל זה.

„ההלוץ — פועלי אגודת־ישראל

שורה א' מימין לשמאל: — אלטמן, קיזר, מ. אונגר, גוטרמן, ידובני.

שורה ב': וינטר, בלום, קיזר (אמריקה) טוכמאיר, טאובה, גולדקורן, גרינגרז, מ. ח. קמינר (עורך „דאס יידישע וואכנבלאט") בורנשטין, ברינר, ל. אונגר, פרידברג.

שורה ג': גוטנשטין, פלדגייער, אדלרפליגל, הרשקוביץ, טוכמאיר, ויסבקר, שניצר, אונגר

מרדכי הספל / החלוץ

אגודת החלוץ בעירנו נוסדה בעת מלחמת העולם הראשונה, 1916, והיתה מהראשונות בפולין. יעודה היה, להכשיר בעבודות חקלאיות את הנוער המתעתד לעלות לארץ. לשם כך נמסרה ל„החלוץ" חלקת אדמה גדולה על־ידי יעקב גוטמן ז"ל, שעובדה בידי החברים, וביחוד בידי החברות, שטיפחו בחריצות את גן־הירק, ותנובתו רבת־המינים נמכרה לאוכלוסיה היהודית בעיר. היו בחווה גם עצי־פרי ואף בריכה לגידול דגים. במשתלות מיוחדות עשויות ארגזים בעלי זגוגיות (חממות) הוכנו שתילים. לשם השתלמות בחקלאות שלחה האגודה את חבריה להכשרה החלוצית הנודעת גרוכוב ליד וארשה. והיו בחווה חיי־תרבות. נערכו בה הרצאות בנושאים ספרותיים ומקצועיים. מבין מייסדי החלוץ בעירנו יש להזכיר את ישראל שטרוכליץ, יעקב ומירל רוטנברג, לאה שפירא, דוד מייטליס, יעקב לסקר, סנדר לובלינג, יעקב סנדזר, ישראל אופנהיים, משה שנברג, משה יואל רפופורט ואחרים.

לימים חוסלה החווה והאגודה פורקה, אך היא קמה מחדש בשנות העשרים, בהתגבר זרם העליה לארץ ישראל. חואיל ומכסת רשיונות־העליה (סרטיפיקטים) לארץ היתה מצומצמת ביותר ולא היה בה כדי לספק את דרישות המועמדים לעליה, ניתנה זכות־בכורה לחלוצים, שעברו הכשרה תוך שנה־שנתיים והסתגלו לחיי עבודה. בכל ערי־פולין קמו אגודות החלוץ, שנועדו להקנות הכשרה פיסית ורוחנית לחבריהן. מובן, שרבים נצטרפו להחלוץ בתקוה, שבאמצעותו יהיה בידם להגשים את שאיפתם ולעלות לארץ — חלום הנוער החלוצי.

עם הסתדרות החלוץ נמנו בתחילתה בוגרי ארגוני הנוער והמפלגות שהזדהו בתפיסתן ובדרכן עם ארץ־ישראל העובדת. כלומר, עם תנועת הפועלים בארץ, אולם במרוצת הזמן גם שאר המפלגות הציוניות — ציונים כלליים והמזרחי — ייסדו אגודות החלוץ משלהן.

הרוב בהחלוץ בעירנו היו חברי גורדוניה, מכיוון שהיתה הסתדרות מגישמה וחייבה את חבריה הבוגרים לצאת להכשרה, ולא — סולקו משורותיה. חואיל וגורדוניה היתה השולטת בהחלוץ בעירנו, נמסרה ראשותו לכותב הסקירה הזאת עד לעליתו לארץ. הועד, שניהל את העבודה לפי הוראות המרכז, היה מורכב מנציגי כל הסתדרויות הנוער הציוניות חלוציות.

באין מעון מיוחד מתכנסים היינו בשבתות באולם מפלגת ההתאחדות לשיחות והרצאות על המתרחש בארץ ובתנועה. ביזמת החלוץ בעירנו נוסדו כמה קיבוצי־הכשרה בבנדין (פרייהייט — דרור), בסוסנוביץ (גורדוניה), בקרולבסקאָ־הוטאָ בשלזיה (ויתקיניה), בדומברובה (קבוץ ברוכוב) ועוד. הקבוץ בבנדין התפתח מאד, כי חוג־האפוטרופסים שלו עם הנדבן הנודע המנוח פירסטנברג בראש, דאג לו בכל. עבודה היתה מצויה תודות למכונות־מלאכה שונות שהקבוץ הצטייד בהן. אפילו מכבסה מיכנית, שהיתה בימים ההם מן הדברים הנדירים, הועמדה לרשותם והאוכלוסיה היהודית

עסקני העיר בחווה החקלאית בשנת ייסודה, 1916
בענדינער עסקנים אין דער חלוצישער פאַרם בעת איר גרינדונג, 1916
בין היושבים: דוד רוזנבלום, ישעיהו רוטנר, מנדל קרימולובסקי
עומדים: רייכמן, י. ה. ארליך

השתמשה בה לשביעות רצונה. במיוחד יש להזכיר את הסנטוריום (בית הבראה), שהוקם באולקוש לחברי הקיבוץ.

בספר „מלחמת הגיטאות" (הוצאת הקבוץ המאוחד) בפרק „קיבוצים מתארגנים", מסופר, שמכל קיבוצי „החלוץ" בפולין לא נותר בתחילת המלחמה אלא הקבוץ בבנדין בלבד, שכן עמוקים וחזקים היו שרשיו במקום והוא לא נתפרק אלא עם חיסול העיר כולה.

כפעם בפעם ביקרו אותנו חברי המרכז ושליחי הארץ, שהדריכונו בפעולה ועזרו לנו בכל. חברינו שסיימו את הכשרתם עלו לארץ, רובם נקלטו בקבוצה, בעיר ובכפר, ומהם אף היו פעילים בחיי הצבור.

בשנת 1930, נערך בעירנו כינוס מחוזי של החלוץ בהשתתפות החברים ל. לויטה מעין־חרוד וא. פולושקו מיגור. שעות מעטות לפני פתיחת הכינוס הודיעונו השלטונות, שנאסר קיומו של הכינוס, אם־כי מקודם מילאנו את כל הדרישות הפורמליות כחוק. לאחר ריצה והשתדלויות אצל מושל המחוז הוסרה הגזירה, אבל הכינוס התנהל בנוכחות שוטרים ובלשים. אולם התיאטרון „קורסר" המה מאות החלוצים, שבאו לועידתם מכל ערי זגלמביה. הפתיחה החגיגית היתה מוקדשת בנאומי (בעברית) ליוסף טרומפלדור וחבריו, שאז חל יום־השנה העשירי לנפילתם בהגנת תל־חי. השליחים נשאו נאומים פרוגרמתיים, והדיונים המעשיים התנהלו במוצ"ש ולמחרת היום במעון ההתאחדות.

כל שנות קיומו ועד פרוץ המלחמה, שקד „החלוץ" על עבודתו הפוריה, גדל והתרחב ומנה מאות חברים. רק קידום המרצחים שם קץ לקיומו.

מ. ה. / כיצד גורשתי ע"י המשטרה מההכשרה

(מהווי החלוצי בפולין)

עם העליה הגדולה לארץ בשנות העשרים גברה הדרישה בנוער להכשרה, שבלעדיה אי־אפשר היה לזכות בסרטיפיקט — חלומו של כל יהודי אז. רשיונות־העליה ניתנו לסוכנות היהודית על־ידי שלטונות המנדט פעמיים בשנה, ומספרם היה מבוטל לעומת רבבות החלוצים, שחיכו שנים רבות לתור עלייתם.

מרכז החלוץ בוארשה לא היה בכוחו לספק את דרישות החברים שהשתוקקו לצאת להכשרה, באין מקומות־עבודה בשבילם, ועל כן חייב את הסתדרויות הנוער לדאוג בכוחות עצמן למקומות־הכשרה לחבריהן. שליחים מיוחדים יצאו לערי־השדה במטרה זו. אם נתמזל למישהו המזל לגלות מקום־עבודה, מיד עטו עליו מכל הצדדים, כדי לרכשו.

בויאלון (עיירה במחוז צ'נסטוכוב) גילו חברי גורדוניה אפשרות לסדר כ־20 חבר בעבודות שונות. הסתדרות גורדוניה בבנדין קיבלה הוראה מאת ההנהגה בלודז' עם החבר פנחס לוביאניקר (לבון) בראש, שעלינו לצאת מיד לכבוש את מקום ההכשרה בויאלון. חברינו, שהצטרפו אליהם גם החברים מסוסנוביץ, קליש ולודז', יצאו לשם ונתקבלו באהדה על־ידי כל ציוני העיירה, שהשתדלו להקל עלינו בהיאחזות במקום.

התגוררנו בדירה צפופה, עבדנו בשדות, בסדנאות ובכל עבודה גופנית אחרת, אם אך נזדמנה לנו. החברות הועסקו במשק־בית. שכר־העבודה הספיק לנו בקושי ובצמצום, ועל־כן לא היו כלכלתנו ותנאי־הדיור מהטובים ביותר, אך קיבלנו הכל באהבה, בידענו, שעלינו להסתגל לכל המצבים והתנאים העלולים להווצר בחיינו העתידים בארץ.

עם כל אלה לא התבודדנו, אלא השתתפנו בחיי הנוער והכנסנו רוח־חיים במקום. זכורה לי העצרת רבת־העם שנערכה לזכר יום השנה להרצל שבה מילאנו אנו, חברי ההכשרה, תפקידים ראשיים בחלק הפרוגרמאטי והאמנותי.

דא עקא, שנוכחותנו וההתעוררות בקרב הנוער היהודי בויאלון היו כצנינים בעיני הגויים, שלא סבלו אותנו בתחומי עיירתם, שבלאו־הכי מוצפת היתה, לדעתם, „יהודונים" מקומיים... ויאלון היתה עיירה אנטישמית, ככל האוכלוסיה הנוצרית במחוז צ'נסטוכוב, העיר הנוצרית הקדושה, חדורת איבה נגד יהודים מאז ומתמיד ואירעו בה גם כמה פעמים פרעות אנטי־יהודיות.

והנה, הופיעו יום אחד במעוננו שני שוטרים לזהותנו ולחקרנו על השקפתנו הפוליטית ועל מציאותנו הבלתי־חוקית, כביכול, במקום, בלי הסכמת השלטונות. הסברתי להם את מגמת שהותנו בעיירה, שאליה נשלחנו לעבודה על־ידי הסתדרות החלוץ הפועלת בכל רחבי המדינה באורח ליגאלי בידיעתה המלאה ובאישורה של ממשלת פולין.

אולם הסברתי הברורה לא ערבה לאזני השוטרים שקיבלו, כנראה, פקודה לחסל את קבוצת־ההכשרה שלנו ולגרש את אנשיה מהמקום.

ללא טענות ומענות נאסרתי, והובלתי כנציג הקבוצה לתחנת־המשטרה, שם התחילה פרשת החקירה מחדש על־ידי קצין גבוה. דברי הסנגוריה שלי היו לשוא. נחבשתי ונכלאתי כפושע בתא מיוחד. חברי דאגו לי, הביאו לי מזון ומפיהם נודע לי, שפרנסי הקהילה עושים הכל, ככל שידם מגעת, לשחררני וודאי שאצא לחפשי.

עברו שעות — ולא שוחררתי. בחצות הובאתי אל ראש־המשטרה שהודיע לי, כי חשודים אנו בעיניו, ולפיכך עלינו להתפרק ולחזור למקומותינו, מהם באנו. וכדי להוכיח שהחלטתו היא בלתי־חוזרת, מצווה הוא עלי לצאת תיכף־ומיד את ויאלון והוא אוסר עלי להופיע כאן שנית, באיום שאענש בכל חומר הדין.

מבלי להניח בידי את האפשרות להודיע על כך לחברי הובלתי לתחנת־הרכבת בשעה מאוחרת בליווי שוטר מזויין ברובה ובאקדח, פן אמלט מידיו... השכם בבוקר הגעתי לבנדין, לתחנת־המשטרה בעירנו. הואיל וקציני משטרת בנדין הכירוני כתושב המקום שאינו ממרה את חוקי המדינה, שוחררתי, אך כפו עלי לחתום, שלא אחזור לויאלון. באין ברירה חתמתי, בידיעה מלכתחילה, שהשלטונות נטפלו אלינו, לא יניחונו עוד, יציקו וירדפו אותנו על כל צעד ושעל, ולא יהיה בכוחנו לעמוד נגדם.

על גרושי נודע לחברים למחרת היום, וגם הם נצטוו לעזוב את המקום במשך 24 שעות. הקבוצה פורקה וחבריה עברו לזאַגנאַנסק, מקום־ההכשרה החדש. בענין פירוק קבוצתנו פנה מרכז החלוץ לצירי היהודים בסיים, שהגישו שאילתה, על סמך מה חוסלה הנקודה על־ידי השלטונות. שר הפנים נשאל אמנם לסיבת הדבר, אך הלה הבטיח לחקור...

ד"ר חיים ולגרין / השומר הצעיר

בשנת 1913, בימי המשטר הצארי, קמה בעירנו הסתדרות בשם „השומר", שעריסתה בגליציה, ושהיתה צופית וחדורת הכרה ציונית ועברית. עם ההסתדרות הזו נמנו המייסדים: לוצק רכטמן, אישק ברונר, יאקוב ארליך, משה גרוסמן, לולק גלי (ניספו), מכס זימיגרוד (ניצל) ועוד. הפעולה, שהיתה בלתי־ליגאלית, התנהלה בעלית־הגג בבית דודל זימיגרוד ברחוב סלאבקובסקא (אחר־כך קולונטאי).

בימי המלחמה העולמית הראשונה, כשהיתה בנדין בכיבוש הגרמני, משנת 1915, נעשה „השומר" ליגאלי, כרוב ההסתדרויות היהודיות ואף הסוציאליסטיות, יצא למרחב, ופיתח פעולה חשובה באולם הגדול והמרווח שבאותו הבית.

כמעט כל הנוער הלומד הצטרף ל„השומר". התבלטו העסקנים — יוזק אברמזון, לולק גליק, פנחס ברלך, אהרן המפל ואסתר לסקר (ניספו), שאירגנה ראשונה בזגלמביה גדוד של צעירות ליד „השומר" והיא היתה מנהלתו („דרוזשינובא"), אישק בירנצווייג, יעקב לסקר (שניהם בישראל) ועוד.

משנת 1918 נתבטל „השומר" בעירנו וקיבל את השם „השומר הצעיר", שהתארגן בפולין, אם־כי הקן העירוני לא הצטרף לתנועה הארצית — ונשאר עצמאי.

פירוק „השומר" הביא למשבר בקן; הסתדרות „השומר הצעיר" החדשה נחלשה, ותיקיה ועסקניה עזבוה והיא עברה לדירה קטנה בבית מרת ברודר ברחוב מודז'איובסקא. הקן היה מורכב משני גדודים, בחורים לחוד ובחורות לחוד. כל גדוד התחלק לשלוש־ארבע פלוגות, לפי הגיל, ובכל פלוגה קבוצות אחדות, שכל אחת מנתה עד 15 איש. העבודה העיקרית התנהלה בקבוצות שהיו מקיימות אסיפותיהן פעמיים־שלש בשבוע. אחת בחודש התכנסו הפלוגות ולעתים רחוקות — שני הגדודים של השומרים והשומרות, שלמעשה היו אסיפות הקן כולו.

החינוך ב„השומר הצעיר" היה ברוח לאומית־ארצישראלית, עולם במרוצת הזמן חדרו לשורותיו גם אלמנטים זרים ואף מתנכרים, שהתחילו בחתירה תחת יסודותיו הציוניים. עתים התנהלה „מלחמה שקטה" בין ראשי הקבוצות לא רק על רעיונות התנועה, כיוון ההדרכה והחינוך, אלא גם על השפה בה התנהלו הפעולות היו קבוצות שניהלו פעולותיהן ביידיש ובפולנית וגם בעברית מחיכוכים לא הוסיפו, כמובן, לגיבוש הקן, ואם נוסף על כך נאסרו, למרבית הפתעתנו, מספר מדריכים וביניהם הניעק הורוביץ, ראש הקן, שנחשדו בקומוניזם והוגלו מחוץ למקום — הרי התפוררות הקן לא איחרה לבוא.

בזמן ההוא היו באים אלינו שליחים מההנהגה הראשית של השומר הצעיר, כדי לשכנע את הקן שיצטרף לתנועה הארצית, אלא שלא הצליחו במשימתם בשל סיבות אידיאולוגיות. הצעירים בקן היו בעד ההצטרפות, אולם הקשישים נגד, — והם הכריעו.

מאסרם של מנהיגי הקן המבוגרים נוצלה על־ידי בעלת־הבית כעילה „להפטר" מאתנו בנקל, לפי שביקשה מזמן, ובא הקץ לקיומו של הקן, אם כי גם אחר כך מתקיימות היו אסיפות של קבוצות מסויימות במקומות שונים ובדירות פרטיות.

אזכיר את שמות מדריכינו, ראשי הקבוצות והפלוגות, שרובם לא נשארו בחיים: אנשל ויצנברג, אדאש וינברג (ניספו), חיים בוזיקובסקי (ניצל), הנדל רוטנר (כעת באמריקה), בריש סלומון, יאנקעל פריברגר (שניהם בישראל), הניעק פרנקל (כעת בבלגיה), מניה לסקר־רוטנר, דורקה המפל־לסקר ובשקה זימיגרוד־רודזין (ניספו) ואחרים שלא אזכור.

קבוצת יוזמים של „השומר הצעיר" בבנדין, 1925.
עומדים מימין לשמאל: פרשט, ד"ר חיים ולגרין (ישראל) צבי פרידלר־שלו (נפטר בישראל) פרנקל, זבורובסקי, ליב המר, צוקרמן
יושבים: אברהם שטרוכליץ, בן ציון פוגלביץ (ישראל) ד"ר קובא רוזנברג, (חבר ההנהגה הראשית בורשה, נפטר בישראל), מרדכי המפל, זלקוביץ (כעת בצרפת).
א גרופע אינציאטארן פון „השומר הצעיר" אין בענדין, 1925

עברו שלש שנים ללא הסתדרות, ואנו, החניכים שגדלנו הרגשנו בחוסר הקן, החלטנו להקימו מחדש ולקשור קשרים עם התנועה הארצית. אנו, קבוצת הצעירים: האחים ויצק והניעק פרנקל, מנדק גולדשר, קילשטוק, שטרוכליץ ואחרים יחד עם קבוצה מבוגרת יותר: רלה הרציגר (כעת בישראל) דורקה המפל (ניספתה) אדלה סנדישב־טלר, ריבה ספיר־טבצ׳־ניק, משה בוים, שיינדל רוטנברג־אילן (ארבעתם בישראל) ועוד, הצלחנו לארגן קבוצה ניכרת של נוער לומד ועובד, ולאחר מאמצים גדולים התחלנו בעבודה סדירה בהדרכתנו. עלה בידינו גם לקבל מעון לקן בביתו החדש של חיים שיין המנוח ברחוב מאלאכובסקאגו. העבודה נתחדשה ואף לקחנו חבל בפעולות החבל שאורגנו מטעם ההנהגה המחוזית, שמקום מושבה היה מתחילה בקאלץ ואחר כך בצ׳אנסטוכוב. זכורני, שפעלו אז בגלילנו מטעם ההנהגה הראשית בוארשה קובה רוזנברג (ניצל, עלה לארץ, עבד כרופא בקופ״ח ומת בדמי ימיו) וחילק גרינברג.

הפגישה המחוזית הראשונה שנתארגנה על־ידי ארטק פרישמן מקאלץ, נתקיימה בדירת הגימנסיה היהודית בהשתתפות הקן הבנדינאי. הפגישה הזאת שימשה דחיפה להתפתחות נוספת של הסתדרותנו.

כאלה היו פני הדברים עד לאחר הועידה העולמית של „השומר הצעיר״ בורוטקי. שלחנו שני צירים למועצת התנועה בוארשה, שנתקיימה לשם מסירת דין־וחשבון על החלטות הועידה העולמית, שהעיקריות ביניהן היו: הגדרה סוציאליסטית, הגשמה חלוצית על־ידי עליה לארץ־ישראל וחיי הקיבוץ.

כאשר חזרו שליחינו מהמועצה ומסרו לקן את החלטות הועידה העולמית, נתעוררו ויכוחים סוערים, שהביאו למשבר רציני בקן ואף לפילוגו. השוללים את החלטות הועידה העולמית נימקו את התנגדותם בכך, שאי־אפשר לקבל את חיי הקיבוץ כדרך יחידה להגשמה וכן עלולה ההגדרה הסוציאליסטית להביא את התנועה לאורינטאציה קומוניסטית. חלוקי־דעות אלה גרמו לפילוג בקן, חלק מחבריו עזבוהו והצטרפו אחר כך ל„השומר הלאומי״ (1929).

קן השומר הצעיר בעירנו איבד בדרך כך חלק מחבריו ובעיקר — את מדריכיו החשובים. רק בעבודה אירגונית מאומצת הצלחנו שוב להרחיב את שורותינו ולקרב לקן שורה שלמה של תלמידים, רובם מהגימנסיה „יבנה״.

הקן נחלץ מן המיצר, עמד במבחן ההגשמה והעלה לארץ מספר ניכר של בוגרים, לאחר שעברו הכשרתם בקיבוץ „פלאנטי״ שבסלונים, והצטרפו לשלושה קבוצים ותיקים — מרחביה, משמר העמק ורמת יוחנן. חלק מהם ממשיך עד היום בחיי הקיבוץ.

גם במלחמת העולם השניה, בתנאים הקשים ביותר, המשיך הקן בבנדין להתפתח ולשגשג וריכז סביבו נוער רב. מעטים בלבד נשארו בחיים ועלו לארץ, וביניהם חיקה קלינגר (כעת בקיבוץ „העוגן״), שסיפרה על הדברים הנוראים, שלא ידענום עד־כה (את דבריה אנו מביאים בספרנו במדור השואה — המערכת).

ובסיום נתייחד עם זכרן היקר של האחיות אדו״ה ולאה פסחזון, שפעלו רבות במחנות ובמחתרת ברכישת נשק והעברתו לגיטו היהודי בבנדין ושנפלו על משמרתן. יהי זכר כל חברי השומר הצעיר הקדושים ברוך וחקוק עמוק בלבנו!

מרדכי המפל / הסתדרות „השחר״

בזמת מפלגת „צעירי־ציון״ בבנדין נוסדה בשנת 1918 הסתדרות צעירים „השחר״, שמטרתה היתה לחנך את חבריה ברוח לאומית. מפלגת „צעירי־ציון״ העמידה לרשות „השחר״, לשם הדרכתו וכיוונו, את מיטב חבריה: משה קמינר ז״ל, בחור משכיל, שמת בצעירותו; אהרן המפל ז״ל, שפעילותו החברתית היתה ניכרת בעיר במשך עשרות בשנים עד לשואה; דוד זיטמן ז״ל, בעל כשרונות ספרותיים, אך גם הוא קיפח חייו בהיותו צעיר; מאיר גוזשלני (גולני), (כעת בישראל), משה לייב קוזלובסקי המתגורר באמריקה ודוד ליור (ישראל) ועוד.

עם קום מפלגת העבודה הציונית „התאחדות״ בועידת פראג בשנת 1920, כתוצאה מאיחוד „צעירי־ציון״ עם „הפועל־הצעיר״, נחלשה המפלגה בבנדין, כי עבר עליה משבר ארגוני ורעיוני ואף פילוג שנתן את סימניו גם ב„השחר״, אולם חברי האגודה הזאת לא נתפזרו, אלא התארגנו מחדש, מבלי לוותר על שמם הקודם, והגדירו את עצמם כהסתדרות בלתי־תלוייה.

הציונים הכלליים שלא היה להם אז נוער מאורגן משלהם, קיוו להבנות מ„השחר״ והעמידו לרשותם את מעונם ושרותים אחרים, בבית ישעיה הגדל אוליך, רחוב קולונטאיא ללא כל תמורה, אך תמורת זאת הסכים „השחר״ לפטרונט (ועד אפוטרופסים) סמלי מטעם הציונים הכלליים, ובראשו אברהם פטשניק (כעת בברזיל).

„השחר״ היווה הסתדרות מקומית בלבד, ללא סניפים ומרכז, אם־כי בוארשה קיים היה ארגון באותו שם בעל נטיות רביזיוניסטיות, שניסה להתקשר עם „השחר״ בבנדין, אך הצעת האיחוד נדחתה על ידו.

בתחילת 1924, עם העתקת המעון לבית סלומון גוטמן, כמה בני המקום פנו לראשי „השחר״, שיהיו להם לעזר בארגון „השומר הצעיר״, שלא התקיים אז בעירנו ושיחמזג עמם. ההצעה הזאת נראתה ל„השחר״, כי קסמה לו תנועת נוער זו, לפני שנזדהתה עם השקפותיו הפוליטיות של הקבוץ הארצי בארץ ישראל. לשם־כך בא לבנדין המנוח קובה רוזנברג מהשומר הצעיר בוארשה (עבד כרופא בקופת־חולים בת״א ונפטר בשנותיו הטובות ביותר). נבחרה ועדה משותפת שמתפקידה היה לגשת לפעולה, שלא הצליחה מטעמים שאין לעמוד עליהם ברשימה זו. חברי הגרעין (רובם הגדול ניספו) נתפזרו לארגוני נוער אחרים, פרט לידידי, ד״ר חיים ולגרין (כעת בת״א, פעיל בהסתדרות הרופאים בישראל

ובארגון רופאי קופ"ח), שעלה בידו אחר־כך להקים את קן השומר הצעיר בעירנו, שנאבק קשות לקיומו בשנתיים הראשונות מחמת סטיות שמאליות וחוסר מדריכים, אולם סופו שיצא לדרך המלך ורשם דף מזהיר בתקופת הכיבוש הנאצי ובמחתרת בבנדין.

יושב־ראש „השחר" שימש שנים אחדות אברהם שטרוכליץ (ניספה), שעלה לארץ עם חלוצי העליה הרביעית, אך נתאכזב מהר, חזר לפולין ופנה עורף לציונות.

כותב המאמר הזה, שעוד מימי היותו תלמיד בגימנסיה, נמנה עם חברי „השחר", הועמד עתה בראשו וניהלו כשנתיים. בימים ההם שגשג „השחר" והיה פעיל בכול. התנהלה פעולת תרבות והסברה מדינית כללית וקוימה ספריה נאה.

הואיל והאגודה היתה בלתי־פוליטית, שלחו אליה כל המפלגות ברצון את חבריהן להרצות בתקוה להשפיע ולמשוך חברים לשורותיהן. אמנם, חברי „השחר" היו נוטים לכל המפלגות הציוניות על כל זרמיהן והשקפותיהן, והיו אחר־כך מבין הפעילים בהן, כגון: החברים פישל זיגרייך ובעריש לויר במפלגת „התאחדות", גציל ברינר ומשה בוים ב„השומר הלאומי", אהרן פרייברג, מרים ניימן־פרייברג וטוביה בוים במפלגת פועלי־ציון, וב„פרייהייט" — דרור (אלה השבעה כולם בארץ) אברהם יאסקירוביץ (ניספה) ב„ברית־טרומפלדור" ומחבר הסקירה הזאת ב„גורדוניה".

אציין כמה חברים מהבולטים ב„השחר": האחים מושינסקי, פייבל סקורניצקי, שלמה נימרק, שלמה פישל גרשון קרנר, יעקב דוד לוסטיגר, שמעון סקורא, אבא גרויער, אברהם פוקס, מאיר ברלינר, אליעזר מאנלה (כולם ניספו), אהרן וולטפריד, מרדכי הרשליקוביטש וקאפל גרוכוביגה (שלשתם בישראל), יעקב שפייזר (נפטר בארץ) ואחרים.

עם הצטרפותי ל„גורדוניה" היה ישראל ברפמן לראש „השחר", וכעבור זמן־מה חלה ונפטר בדמי־ימיו. אחריו הועמד בראש „השחר" החבר אברהם בירמן (כעת בישראל), אולם עם יציאתו להכשרה ועליתו לארץ נחלשה ההסתדרות לגמרי.

עם פרישת חברים אחדים מההתאחדות, 1933, שהיו נוטים לאיחוד עם פועלי־ציון־צ.ס. ועם הווסדה של המפלגה החדשה בבנדין שנקראה „צ.ס. התאחדות", שמעונה נמצא בבית פלסנר (ליד הגשר המוביל לדומברובה), הצטרפו חברי „השחר", רובם ככולם, למפלגה זו, והיתר שוב נספחו למפלגות אחרות, ואז בא הקץ ל„השחר", שהתפרק אחרי 15 שנות קיומו.

חברי „השחר" עם יעקב אורי מנהלל 1924

א גרופע חברים פון „השחר" מיט יעקב אורי פון נהלל, 1924

שורה א': מימין לשמאל: משה פרידריך, ישראל ברפמן, מאיר ברלינר, פנחס ליברמן (ברזיל) לייב גוטמן, יוסף רוזנבלום, אברהם דימנד:

שורה ב: טוביה בוים, אהרן פריברג, פישל, ישראל מלאך, אלקנה מנלה, יעקב דוד לוסטיגר.

שורה ג: דב ליור, מרדכי המפל, אברהם פטשניק, (הפטרון מטעם ההסתדרות הציונית כעת בברזיל), יעקב אורי (נהלל), אברהם שטרוכליץ, פישל זיגרייך, גרשון קרנר.

שורה ד: שמעון סקורא, אליעזר מנלה, ישעשכר הוזינס, פוקס, פרידמן. אברהם יסקירוביץ, שורה ה': יעקב גרוכובינה.

מרדכי המפל / הסתדרות הנוער החלוצית גורדוניה

ב שנת 1924 נוסד בעירנו, ביוזמת מפלגת העבודה הציונית „התאחדות", סניף לתנועת הנוער החלוצית גורדוניה, שכבר היתה קיימת בגליציה והתחילה מתארגנת גם בפולין הקונגרסאית ובערי ווהלין. ה„התאחדות" תלתה תקוות ב„גורדוניה" שתכשיר מילואים למפלגה ותהיה תנועת הנוער שלה, שבהתבגרו יצטרף לשורותיה. ברם, במרוצת השנים היתה גורדוניה עצמאית ובלתי־תלוייה ב„התאחדות", שהקימה לעצמה אחר כך הסתדרות נוער „ויתקיניה" הנתונה למרותה.

עם הווסדה לא היו יסודותיה הרעיוניים של גורדוניה מגובשים, אך היה ברור, שזוהי תנועה חלוצית הדוגלת בערכי הפועל־הצעיר בארץ ישראל; באסיפת היסוד נבחרה הנהלת גורדוניה בעירנו בצירוף חברי ה„התאחדות" — דוד ליור וישראל גרטנר המנוח לשם הדרכה ופיקוח. ההנהגה המקומית התקשרה עם המרכז בלבוב, שבראשו עמד פנחס לובינסקי (לבון), ופעלה בהתאם להוראו־תיו. במהלך הפעולה נתברר, שהיסוד האנושי של הגרעין הראשון לא נקלט יפה במסגרת הרעיונית־החלוצית של התנועה. ב־1926 (שנה זו נחשבת כשנת הולדתה של „גורדוניה" בבנדין) בוצעה ריאורגניזציה, הובוגרים עברו למפלגה והוכרז על גיוס חברים חדשים, והפעם — מבין הנוער העממי ומשכבות עמלים.

תודות לעורך־דין ד"ר ראובן רכטמן (ישראל), שכיהן אז כמורה בעירנו, ובהשפעתו, נצטרפו לגורדוניה רבים מתלמידיו, שלמדו בבתי־ספר עממיים ממשלתיים (חניכיו הנמצאים בארץ זוכרים לו חסד־נעוריהם). תלמידי הגימנסיות לא באו בזמן ההוא אלינו, הואילו והם היו מאורגנים בהסתדרות נוער אקדמאית „הרצליה". רק עם התפתחותה של גורדוניה נוספו אליה גם מתלמידי הגימנסיות.

בעירנו קיימות היו כל הסתדרויות נוער, וממילא היתה הרדיפה אחר כל נער ונערה, שיצטרפו לכאן או לכאן, בבחינת התנגחות והתמודדות הכוחות. כל הסתדרות ניסתה באמצעים משלה לרכוש לעצמה חברים ולהשפיע עליהם בדרכה הרעיונית.

כותב הטורים האלה, שעמד זמן־מה בראש אגודת הנוער „השחר", נצטרף גם הוא לגורדוניה, וניהלה עד עלותו לארץ ישראל, יחד עם החבר המסור אריה ליור.

בינתיים נתגבשה התנועה והגדירה את עצמה כתנועה עצמאית, חלוצית ומגשימה. כל שאינו מגשים ואינו עולה לארץ — מקומו מחוץ לתנועה. ההסתדרות היתה לעצמאית, ולא אחת אירעו סכסוכים בין הנהגת גורדוניה לבין ועד ה„התאחדות", הואיל ושתי ההסתדרויות השתכנו במועדון אחד (בית נחום צוקרמן, רחוב קולונטאיא) שהיה אמנם גדול ומרווח, אולם צר לשתיהן. היחסים שופרו רק לאחר שעברה ה„התאחדות" ב־1933 לדירתה החדשה.

עם הצטרפותי לגורדוניה עמדנו בסימן גידול מתמיד, ולא יכולנו לקלוט את הרבים המתדפקים על שעירנו, מחמת חוסר במדריכים ומחנכים. משום־כך נאלצנו להסתפק בשנים הראשונות לקיומנו בשתי שכבות — „המתעוררים" ו„מגשימים". כאשר גדלו חניכינו ורכשו לעצמם נסיון והם היו למחנכים ולראשי־קבוצות, הרחבנו את מסגרת ההסתדרות וקלטנו גם בני־נוער מגיל רך — „צופים" ו„ניצנים".

הקן שלנו היה אחד הפעילים בתנועה בפולין. קשרינו עם ההנהגה הראשית היו הדוקים ומתמידים, והשתתפנו בכל כינוסי התנועה וועידותיה. עקב פעילותנו המסועפת זכינו לשם טוב בתנועה כולה, ואף ההסתדרויות המקומיות המתחרות בנו הודו

קבוצת מגשימים ב„גורדוניה"
אֵם גרופע „מגשימים" (פארווירקלעכער) אין „גורדוניה"
עומדים מימין, שורה א: דוד ספירשטין, יהודה אנולביץ, דורקה צימרמן, מרדכי המפל, צבי קוטנר (נפל הקוממיות), שושנה צימברקנוף, סטבסקי, ריבה טורנהיים—ספירשטיין, שושנה וינרב.
יושבים, שורה ב: יצחק לונדנר, ריבה קורץ, אריה ליור, שושנה קליגמן, חנה וולהנדלר.
שורה ג: שרה אקשטין, בתיה פרשטנפלד, חנוך ורדיגר, חוה גורסט.

קבוצת „אל-על" ב-1932, ערב עליתו של ראש ההסתדרות מרדכי המפל, לארץ ישראל
א גרופע פון „אל על" חברים ביים אפפאר פון מ. האמפעל קיין ארץ ישראל
עומדים בשורה א' מימין: יוסף הוניגמן, היה ניישטטר, בנימין ישכיל, מרים פרייטמן, חנה וילדר, יעקב גולני, רבקה רדזינסקה, נחום גיטלר.
יושבים בשורה ב' מימין: מנדל גלבנד, בן ציון הימלפרב, רחל בוקובסקה, מרדכי המפל, צפורה גליטמן, יחזקאל גלצר, שרה שפורן, רפאל מלאך.
שורה ג': מרדכי קז'שיבו (קשב), יעקב פרנס, יצחק הרשקוף, שרה בלום, יעקב רייכמן, משה כאלעווא, אברהם פדרמן.

בכך. עתים ערכנו הופעות פומביות מוצלחות, הצגות, הרצאות וחגיגות שונות.

לא תישכח חנוכת־הדגל המפוארת, שנערכה בשנת 1929 באולם „נובושצ'י", שהיה מלא וגדוש קהל רב. החגיגה היתה מלווה פומבי רב: תהלוכה ברחובות, נגינת תזמורת, מקהלה, חלק אמנותי מגוון. כעשרים וחמישה באי־כח הסתדרויות, מוסדות, ואישים בירכונו ושיבחונו על פעולתנו הנאה, ולשם הוקרה נעצו הם ז'יטונים של זהב במוט הדגל הנאה העשוי קטיפה ומשי כחול־לבן, ועליו רקומים באותיות מוזהבות שמה ומקומה של הסתדרותנו בעברית ובפולנית וסיסמת התנועה „הגשם ועלה!" זכורים לי הימים, כאשר מאות גורדונאים צעדו צוהלים ברחובות העיר, בהזדמנויות שונות, בתלבושתם הצופית, ללוויית צלילי תופים, חצוצרות ומצלתיים ולתרועות הקהל שנהנה מהנוער העברי זקוף־קומה ודגלנו מתנופף ברמה. בימי שלטון הנאצים שמרו חברינו על הדגל הזה והחבר מרדכי קז'שיבו (קשב), מפעילי הסתדרותנו ומנצולי התופת, הביאו לארץ והפקידו בידי „חבר הקבוצה" למשמרת. העתונות המקומית פירסמה בשעתה תיאור נרחב על טקס חנוכת־הדגל.

ב„פאלק און לאנד" (בטאון „התאחדות"), מאי 1931, פורסמה הכתבה הבאה: „בחמישה עשר בשבט נערכה חגיגת יובל החמש לקיום גורדוניה בבנדין. לחגיגה באו נציגי מפלגות, ארגונים ועתונות, המסובים ליד שולחן־הנשיאות. גם עסקנים ציוניים ואורחים רבים תופסים מקומותיהם על הבמה. נקישות קצובות של תוף ותרועות החצוצרה מבשרות את פתיחת החג. נשמעים צלילי „התקוה" ו„תחזקנה". — ראש הקן, מרדכי המפל, מקדם בנאום הפתיחה (עברית), את פני האורחים, עומד על תפקידי הנוער היהודי וסוקר את שלבי התפתחות הקן בחמש שנים האחרונות.

ראשון למברכים זקן הציונים הפעילים בעיר, יושב־ראש המועצה של הקהילה היהודית, יצחק ויגודזקי (ניספה) בשם ההסתדרות הציונית, בשם הסיעות בקהילה של הציונים ו„התאחדות" — הפרנסים אברהם ליור (אמריקה) ומשה רוזנקר (ישראל), קרן היסוד — נטע לונדנר (ניספה), התאחדות — דוד ליור, הסתדרות נשים „ויצו" — חברת העיריה, גברת נכה רוטנר (ניספתה), סיעת „התאחדות" בעיריה — ד"ר רכטמן, „תרבות" — המורה א. ז. בורנשטיין (ניספה), הלשכה הראשית של הקהק"ל בוארשה — מרת לאה ויגדורוביץ (נפטרה בישראל), ועד ההורים של גורדוניה — מרת צ'רנוכה (ניספתה), החלוץ — יהודה אזולביץ (ניספה), ליגה למען א"י העובדת — אבא גרויצר (ניספה), הנוער הציוני — משה הורוביץ (ישראל), „השחר" — יהודה קליינר (נפל בקבוצת חולדה, 1938), „גורדוניה" בסוסנוביץ ודומברובה — הלל מנקרסקי־קמחי וצבי מגרק־ביץ־מגן, ההנהגה הגלילית — אברהם פריד (שלושתם בישראל).

בתשואות חמות נתקבלו הברכות שהגיעו מארץ ישראל, מחברי גורדוניה בבנדין שעלו לא מזמן לארץ. הח' אריה ליור הודה למברכים והבטיח, שתשבחותיהם לא היו לריק, וגורדוניה תתמיד בפעולה ביתר השוקה ומרץ.

החלק האמנותי הצליח מאד. הכנר הצעיר, תלמיד הקונסרבטוריון בקטוביץ, ל. רכניץ, ביצע בהצלחה מרובה קטעי נגינה על נושאים קלאסיים יהודיים וארץ־ישראליים. הגורדונאים ריבה „ורשבסקי" (ניספתה) משכבת ה„מתעוררים" שרה סולו „יד ענוגה" של שניאור; פרחיה ויסברוד (ישראל) החיננית, גם היא מה„מתעוררים", דיקלמה ברוב טעם קטעי שיר של שלונסקי ו„בן־יהודה" לקרני, א. פלדברג (ניספה) מדקלם „את אדמה" של פיכמן. המקהלה בהנהלתו של שימק רוס (ישראל) שרה מחרוזת שירים חלוציים ונתקבלה במחיאות כפיים ממושכות, ונאלצה לחזור פעמים אחדות ולהוסיף „הדרנים" לדרישת הקהל שלא הרפה ממנה.

בסיום החגיגה סודרה מסיבה לאורחים ליד שולחנות ערוכים,

ניאות ליום ט"ו בשבט על טהרת פרי ומיצי־הדר מארץ־ישראל. עד שעה שתיים בלילה בקעו השירים ו„רעדו" הכתלים מרקודי „הורה" הגלהבים".

בקיץ נוהגים היינו שנה־שנה לארגן מושבות מיוחדות בהרי הבאסקידים (שטשירק, רייטשע) או בכפרי הסביבה, ששמיה היו זכים וללא אבק עפרות הפחם שבזגלמביה. בחיק הטבע בילינו בנעימים, ביערות־ארנים, בטיולים, בשחייה, במשחקים, אולם גם פעולת התרבות לא הוזנחה. המושבות התנהלו על־ידי חברי ההנהגה, בשיתוף פעולה עם החניכים־הקייטנים, שחוזרים היו תמיד הביתה אחרי 3—4 שבועות נופש רעננים, מלאים רשמים וחוויות, וחיכו בכליון־עינים למושבה הבאה. השתתפנו גם במושבות מיוחדות (ציסאנוב, 1938) שאורגנו ע"י ההנהגה הראשית לשם הכשרת מדריכים ומחנכים, וכן במחנה אוגוסטוב שנועד למועמדים לכפר הנוער בן־שמן.

משנת 1929 יוצאים חברינו העומדים על סף ההגשמה להכשרה בחוות „החלוץ" בזאקליקוב, סוסנוביץ, ווישליצה, זגנאנסק, ויעלון ועוד. היציאה להכשרה, וכל שכן העליה לארץ ישראל, נתקלה לכתחילה בהתנגדות לא מעטה מצד ההורים, שחששו בעיקר לבנותיהם, ולא אחת פנו אלינו אמהות בבקשה לעכב את עליית בניהן... המציאות הוכיחה, שהקללה שספגנו לא פעם היתה לברכה, ובזכותנו ניצלו עשרות חברי גורדוניה בבנדין החיים בישראל, והם מבכים את אבותיהם, שאינם עוד.

ואלה חלוצינו הראשונים: שרה אופנהיים־פוקס, בלה ווייסהויז־בליי, חנה וולהנדלר־שוימר, ריבה קורץ־הויפטמן וחנוך ורדיגר.

היינו פעילים בליגה למען א"י העובדת וביחוד בהחלוץ, שבו היתה ניכרת השפעתנו. תוך עיון בחומר על גורדוניה בבנדין, נתקלתי בשתי הרשימות הבאות:

...„יום הנוער (אוגוסט, 1926) למען א"י העובדת עורר התעניינות כללית בהסתדרויות הנוער החלוציות ובמפלגות הציונות העובדת. נערכה אסיפת הסברה גדולה בנוכחות 300 צעירים. חברנו מרדכי המפל נושא את דברו, בין יתר הנאומים, על הסתדרות העובדים, מעשיה והישגיה. נואמים גם נציגי ארגוני נוער אחרים. חברי „יוגנט" של פועלי־ציון שמאל הפריעו ללא הרף. ניתנה להם רשות הדבור, אולם תחת לדבר על הנושא, סטו מהענין ו„קבעו" שמאז שנת 1924, כאשר פועלי־ציון־שמאל פרשו מפ.א.פ. (פאלעסטי־נער־ארבעטער־פאנד — קופת פועלי ארץ־ישראל), היתה הקופה לכלי המשרת את הבורגנות... הח' קוזלובסקי עונה להם מנה אחת אפיים. האסיפה החליטה, שכולנו מתיצבים לקריאת ארץ־ישראל העובדת."

...„החודש (נובמבר, 1932) נערכה בבנדין פגישה גלילית של חברי גורדוניה בזגלמביה. יום לפני הפגישה נערך בסוסנוביץ כנס של כל קבוצות ההכשרה של גורדוניה בפולין. בכנס השתתפו נציגי הקבוצות מסוסנוביץ, ווישליצה, דזילושיץ, ליפא, פביניץ, זגנאנסק, שראדז. חסרו נציגים מהמקומות המרוחקים בערי־הספר. בשם ההנהגה הראשית השתתפו בכנס: ד"ר ישעיהו שפירא, יוסף ליקור, חיים גולדפרב, יונה גולדברג־יגול וגרשון אוסטרובסקי (כולם בישראל) מטעם מרכז החלוץ. התגלה שיחה ערה על יסודות תנועת החלוץ ועל מצב קבוצות ההכשרה שלנו בפולין. בשיחה השתתפו: נחום קלרמן, ישראל אינטרוליג־טור, סוניה, אברהם בייטנר, יצחק לונדנר (כולם בדגניה ב'), צבי קוטנר, יהונתן ויסבורד (שניהם מבנדין — דגניה ב'; נפלו במות גבורים במלחמת השחרור); ישראל גרויער, ואחרים.

...הפגישה ההגיגית נערכה בתיאטרון „קאפיטול". קדמה לה תהלוכה רבתי ברחובות בנדין. מאות גורדונאים צעדו בסך למקום פגישתם. הבמה היתה מקושטת וטבולה בירק. משמר כבוד ניצב ליד דגל הקן. נשמעו ברכות של כל ההסתדרויות המקומיות. ד"ר י. שפירא, חבר קבוצת חולדה, הרצה על „הציונות וארץ־

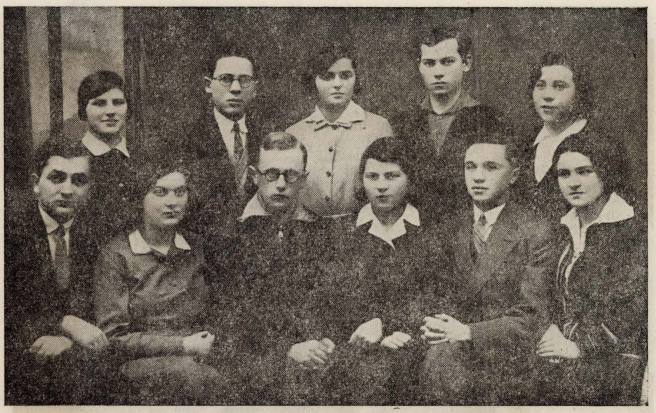

החלוצים הראשונים של „גורדוניה", ערב עליתם לארץ ב־1930.

די ערשטע חלוצים פון „גורדוניה" ערב זייער עליה קיין ארץ ישראל אין 1930

עומדים מימין לשמאל: שושנה צימברקנוף (אמריקה), שמעון רוס, בלה ויסהויז (שניהם בישראל), יעקב שורצבוים (נפטר בישראל), בתיה פרשטנפלד (ישראל).

יושבים: שושנה קלינמן (ישראל), יהודה אנזלביץ (נספה) חנה וולהנדלר, משה פרנקל, שרה אופנהיים, מרדכי המפל (כולם בישראל).

ישראל בשעה זו". לתום טקס הפתיחה נתקיימו, למחרת היום, באולם ההתאחדות יתר הישיבות שעסקו בשאלות חנוכיות וחלוציות. תנועתיות וארגוניות. נבחרה הנהגה גלילית, שבה ישתתף מטעם ההנהגה הראשית — אברהם ביינר (סוסנוביץ — דגניה ב)".

בהיותנו מבוססים ומאורגנים כהלכה פשטנו על כל הסביבה והקימונו קנים חדשים ותמכנו בקיימים. כל הסתדרויותינו בזגלמביה מאוגדות היו בהנהגה גלילית, שמקום מושבה היתה עירנו. כפעם בפעם התכנסנו לפגישות גליליות לשם עיון וליבון בעיות התנועה. אזכרה את חברי מבנדין בהנהגות הגליליות בשנות פעולתי: צבי קוטנר ויהונתן ויסבורד זכרונם לברכה, יצחק לנדנר, ישעיהו רפפורט, יצחק כהן, חנוך זהלגר, דוד ספירשטין, שמעון רוס, שושנה קליינמן־רוס, בתיה פרשטנפלד־פומרנץ, משה פרנקל (כולם בישראל), ראובן ליור ויהודה אנזלביץ (ניספו), ובשנים הבאות עד לקץ האיום: מרדכי קז'שיבו־קשב, יחזקאל גלצר, בן ציון הימלפרב, אברהם מאנלה (כולם בישראל), נחום גיטלר (אמריקה), חנקה בורנשטיין היקרה (ניספתה).

ההסתדרות נהגה לערוך שנה שנה עצרות־אבל ליום הזכרון של א. ד. גורדון ויוסף טרומפלדור. להלן שתי רשימות מתוך עתונים שונים:

...„באולם הקולנוע „קורסו" נערכה (1932) אקדמיה מוקדשת ל„תל־חי". על טרומפלדור ותל־חי מרצה ד"ר אריה טרטקובר, וקורא להאדרת המאמץ למען מגבית קרן פועלי ארץ־ישראל. בחלק האמנותי שבוצע ע"י חברי „גורדוניה", ושבוים על ידי שחקני הלהקה הוילנאית („ווילנער טרופע") נאכומאוו (הוא נחום מלניק מבנדין) ודבורה רוזנבלום (שניהם באמריקה) התבלטו, בין השאר, יחזקאל גלצר (ישראל), אברהם פדרמן ויעקב אופנהיים (ניספו). בשירת „תחזקנה" ננעלה האקדמיה."

...„ב־20 בפברואר, 1933 אורגנה אסיפה לזכר א. ד. גורדון ליום השנה לפטירתו. פתח בעברית יהודה אנזלביץ. על א. ד. גורדון ומשנתו הרצה הרצאה מקיפה יעקב גוזלקו (גורלי, חבר התאחדות לשעבר, כעת בישראל) שעשה בעירנו בשליחות קרן־היסוד. בחלק האמנותי, שבוצע לקורת־רוחו של הקהל הרב שמילא את תיאטרון „קאפיטול", הצטיינו פרחיה ויסבורד בהקראות, מרדכי קז'שיבו־קשב — מנהל המקהלה, יהודית ברענער (ישראל) — מנהלת הריקודים, התפאורות היו מעשה ידי שמואל קליינמן (ישראל). אסיפה זו הניחה רושם בל־ימחה."

ההופעה האחרונה לפני הציבור בבנדין היתה ב־1939, ליום השנה ה־17 לפטירתו של א. ד. גורדון, בתיאטרון „נובושצ'י". פתח אנזלביץ ואחריו השלים יושב־ראש ה„התאחדות" בבנדין, הפרנס משה רוזנקר (ישראל). יעקב אורי מנהלל סיפר בהרצאתו זכרונות מפגישותיו עם א. ד. גורדון. החלק האמנותי שכלל מערכות: „חניתא", „יהודים בארצם העצמאית", „על קברי חברי גורדוניה בקבוצת מעלה החמישה", דיקלומים וריקודים ריטמיים, עורר תשואות־חן וקורת רוח מרובה.

בעזבי את בנדין הנחתי לממשיכים אחרי הסתדרות גדולה ואיתנה, שעמדה בסימן של התרחבות מתמדת, בה השקעתי שש שנות פעולה פוריה שטופחה גם אחר־כך, ואף במלחמה נמשכה, סמויה מעיני הגרמנים, וחברינו היו מבין ראשי החווה החקלאית בה נרקמו תכניות ההגנה והמחתרת.

המזל האיר פנים רק לעשרות מאתנו (יש אומדים את מספר יוצאי גורדוניה מבנדין בארץ במאה ויותר), שהספיקו לעלות לארץ־ישראל בכל הדרכים וליהנות מהחיים והאושר במדינת ישראל העצמאית, אולם לבנו דואב בזכרנו את מאות החברים שעיניהם לא ראו בקום המדינה, משאת נפשם.

ונזכיר בזה חלק מחברינו הקדושים והטהורים, שרופי־אש וחנוקי־גאזים, חללי רעב וחרב, שהיו פעילים כראשי־קבוצות וגדודים, וכשליחי הקן בועדות ובמוסדות שונים, ונציב ציון לנפשם: שלמה צימרמן, חנקה בורנשטיין, יהודה אנזלביץ, ראובן ליור, שלמה לרנר, אברהם פלדברג, אברהם פדרמן,

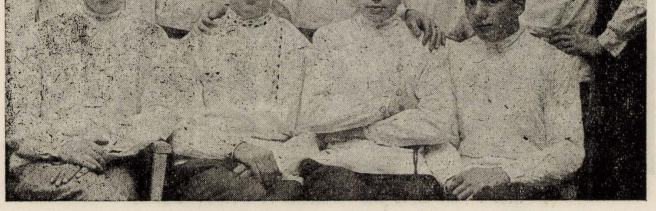

ההנהגה המקומית של „גורדוניה" (1929)
די ארט־לייטונג פון „גורדוניה" (1929)
עומדים מימין לשמאל: ישעיהו רפפורט, צפורה גליטמן (נספתה), מרדכי המפל, חוה ושניצה (שניהם בישראל), נחום גיטלר (אמריקה).
יושבים: שלמה צימרמן, ראובן ליור (שניהם ניספו), משה פרנקל, שמעון רוס (שניהם בישראל)

דזירקה צימרמן, רחל בוקובסקה, צפורה גלייטמן, רבקה רדזינסקה, שרה שפורן, אחיות סטבסקי, שרה אק־שטיין, מרים פרייטמן (היתה בארץ וחזרה עקב מחלתה הממושכת) לאה פיש, יקותיאל קרוק, יענקלה אופנהיים, ברוך פשעניצא, ריבה ניעדז׳ווידזקה ועוד רבים אחרים ששמותיהם לא אדע. יהי זכרם ברוך לעולמי־עולמים!

בעלותי עם חבורת גורדונאים לארץ־ישראל בתחילת 1932 יסדנו את קבוצת גורדוניה ב׳ בראשון לציון, ומכאן העתקנו את אהלינו בשנים הבאות לנחלת־יהודה והרצליה שהיתה התחנה האחרונה לנדודינו. התאחדנו כאן עם קבוצת „משמר השרון" ועלינו להתיישבות קבועה על אדמת חוואות בעמק חפר, שרחשה ביצות וקדחת. בקבוצות משמר־השרון, דגניה ב׳, מסדה, רמת־דוד, מעלה החמישה, נוה־ים ובמשקים אחרים נמצאים גורדר נאים מבנדין, וממשיכים אורח חייהם ברוח העקרונות שלאורם נתחנכו וגדלו. כן מצויים חברינו במושבים ובמושבות, בכפרים ובערים ורבים מהם פעילים בחיי ההסתדרות והצבור. שדה פעולתנו שנחרש ונזרע ביד חרוצה, נתן פירותיו והיה שכר לפעולתנו.

היו אלה שנים זוהרות, גדושות זכרונות מלבבים, שלא תישכח־נה, והלב הומה עדיין עם זכר הימים רווי הכמיהה והערגה, השאיפות והתקוות.

פרדכי קדישיבו (קשב) / „גורדוניה" בשנות המלחמה

על אף החרדות והנגישות שפקדו את עירנו עם פרוץ המלחמה, לא נפסקה פעולת ה„גורדוניה" ליום אחד. אמנם, כל עבודת צבור היתה אסורה ונתונה בחזקת הסכנה, אך ידענו להערים על כל האיסורים ומצאנו תחבולות להמשכת הפעולה. התחלנו מגייסים את חברינו שנשארו במקום, כי חלק ניכר מיהודי העיר עזבוה וניסו מזלם בבריחה מבוהלת. רוב הנמלטים לא חזרו עוד, וכאשר שקטה העיר במקצת ותושביה ביקשו לשוב אליה — גורו רבים מהם.

התכנסנו קבוצות־קבוצות בחשאי במקומות מגורים פרטיים. המקום המרכזי נקבע בבית חברנו היקר שלמה צימרמן ז״ל. כאן נפגשו חברי ההנהגה, אך היו לנו גם מקומות־מפגש אחרים — בבית החברה חנה פשאניצא (כעת בארץ), אצל החבר יוסף שוימר, שבידיו הפקדנו את הדגל ע״ש גדוד „העבודה", שעמדתי בראשו, אצל החברה הנקה בורנשטיין ז״ל, תפארת הסתדרותנו, אצל שלמה לרנר, אצל החברה צפורה זינדורף (ישראל) ואצל כותב הרשימה הזאת.

באחד הימים העזתי לסור למעוננו יחד עם שלמה צימרמן (מטובי חברינו, נהרג), כדי להוציא כמה חפצים בעלי־ערך ולשמור עליהם עד יעבור זעם, כי לא תיארנו לעצמנו בהתחלה, שהמלחמה תימשך זמן רב. לקחנו עמנו את דגלנו הנהדר, המבריק בעיטוריו המוזהבים השזורים בחוטי משי על גבי קטיפה, הדגל שנחנך עוד בזמן כהונתם של החברים מ. המפל וא. ליור, ושניצל על־ידי בהביאי אותו לארץ. כן הוצאנו והסתרנו את דגלוני־הגדודים, את פנקסי הפרטיכלים, שבהם נרשמו תולדות הקן, ספרים שונים מספרייתנו רבת הכמות והאיכות ועוד ועוד. היה זה ביקורי האחרון בין כתלי הסתדרותנו, שבה קשורים זכרונות כה נעימים, שלא יישכחו לעולם.

הקימונו מחדש את ההנהגה בצרוף חברים צעירים. התקשרנו עם ההנהגה הראשית, שהעבירה לנו הוראות על מבצעים שונים, על דרכי פעולתנו החדשה, שמטרתה העיקרית — הצלת הנפש. מטעם ההנהגה הראשית ביקר אצלנו אליעזר גלר ז״ל, מפעילי תנועת „גורדוניה" וממארגני המחתרת ולוחמיה, לבירור תפקידינו. הוחלט, שעלינו לצאת לעבודה לגרמניה, מצויידים בניירות אריים — נוצריים, להצטרף לפרטיזנים ביערות פולין, להבקיע ולפרוץ לעצמנו דרך ולהעפיל לארץ בהברחת גבולות. אכן, כמה מאתנו הצליחו בהבקעת דרכים־לא־דרכים והגיעו למחוז חפצם, לארץ הנכספת, אולם רובם נתפסו, נאסרו ונהרגו.

קבוצת חברים, שבראשה עמד החבר אהרן רוטנר ז״ל, יצאה לעיירה אושווינצ׳ים לא הרחק ממחוז זלגלמביה, שטרם הפכה למקום עקוב־מדמים של מיליוני אחינו, וייסדו בה נקודת־הכשרה. העיירה הזאת, אושווינצ׳ים, השוכנת בהצטלבות־הדרכים צ׳כיה והונגריה, צריכה היתה לשמש תחנת־חברחה וקרש־קפיצה להצלה. החזוק הנקודה הזאת לא היתה מהדברים הקלים, אך בכל זאת החזיקו אנשיה מעמד תודות לכמה מתושבי המקום שבאו לעזרתם. יצויין כאן לטובה החבר מנהיימר, חבר „התאחדות־אחוד", שפעל הרבה למענם. אחר־כך הוברר לנו, שחברינו הועסקו במקום אחד, שנשמר מכל עבר על־ידי אנשי ס.ס. והוכשר ונועד למחנה השמדה. כעבור מחצית השנה היתה אושווינצ׳ים לגיהנום על משרפותיה, שבארובותיה עלו תמרות עשן יומם ולילה.

בשנת 1941 הוצע לנו על־ידי ה„יודן־ראט" לייסד חווה חקלאית באדמות המשתרעות בשטח שרידולה התחתית. תשובתנו היתה חיובית, והחלטנו שבחווה ישתתפו חברי כל תנועות הנוער החלוצי ואף אלה שלא נמנו עם הסתדרות החלוץ. במשך זמן קצר מנתה החווה כ־120 איש, שהדריכם האגרונום שטרוכלין מצאלאדז׳, כמרכז טכני נקבע לפי דרישתנו אריה ליור (כיום בארץ). הגויים לעגו לנו, בראותם אותנו עובדים בעבודה חקלאית, שלא היינו מנוסים בה, אבל עד מהרה למדנו את המלאכה ובמשך זמן־מה הקימונו על השטחים המוזנחים, שנמסרו לנו לעבוד, מפעל מוצלח ומשגשג. ברצוני לציין עוד, שהחווה היתה בימים הקודרים האלה מקור של נחמה ועידוד ליהודי המקום, אשר ראו בעיני רוחם חיים חדשים בארץ ישראל שאליהם כל כך ערגו. החווה שימשה לנו מקום נוח ביותר ומוסווה לפעילות המחתרת. כאן השתתף בישיבת לילה, במוצ״ש, ב־8 באבגוסט, 1942, מרדכי אניליביץ, מפקד הארגון היהודי הלוחם בוארשה, שהזעיק אותנו להיחלץ להצלה ולהביא לעם המדוכא בשורת אמונה וגאולה.

ביוני 1940 הגיעתנו גלויה מז׳נבה (שווייץ), מאת החבר נתן שולבה, שפעל באירופה להצלת יהודים, בה כתב לנו, שהוא תאב לדעת על משפחות גורדוניה וחלוץ. ליהודים אסורה היתה כתיבת מכתבים לחו״ל, אבל בשוחד הצלחנו להעביר את מכתבינו לחבר שולבה באמצעות פולנים. גם אופן כתיבתנו היה ברמזים ובכינויים. בדרך זו נתקבלו כמה דרכונים בשביל חברים אחדים

כנתיני־חוץ, שהצליחו להגיע למחנה ריכוז שנועד בשביל נתיני־חוץ ואני ביניהם.

עמדנו בקשרים גם עם ברלין באמצעות החבר גד ב ק (נמצא בארץ) ועם המדריך המסור והחביב של הנוער האוסטרי, החבר אהרן מ נ צ ר ז"ל בוינה, שגם הוא ביקר אותנו (נספה באושוויץ).

בשלהי 1942 נוכחנו לדעת, שתהליך חיסול של יהודי פולין מסתיים והולך,ועתה בא תורנו. שמענו, שרק העוסקים במפעלי־הצבא בלבד ישארו בעבודתם, ויתרם דינם נגזר ומשפטם נחרץ. חברי החווה החקלאית והנוער עשו כל מאמץ לחדור למפעלי הצבא. אני ועוד חברים הצלחנו להתקבל למתפרה גדולה בה הועסקו כששת אלפים איש. בתוך עבודתי, במחסן הבגדים, היתה לי האפשרות לעמוד בקשרים עם חברי המחתרת. מבית־המלאכה הזה יצאה בשליחות לוארשה חברתנו אֲדִי"ה פ ס ח ז ו ן ז"ל (חברת השומ"צ וקשרית הארגון היהודי הלאומי בזלגמביה) ובדרכה חזרה אלינו, בהעבירה לנו נשק, נפלה בידי הגרמנים ונורתה. יהי זכר הגבורה האמיצה וזכר יתר חברינו, שנפלו על משמרתם, שמור לנצח בלבותינו!

בהגיע הדרכונים בשבילנו, חששנו לא מעט פן יוודע הדבר לשלטונות, כי ידענו על מקרים קודמים, שנתיני ארץ־ישראל, אשר נקלעו עם פרוץ המלחמה בעירנו, הוחזרו כביכול, לארצם — ובדרכם נורו. לוטה ערפל היה עתידנו, אך לא היה לנו מה להפסיד, ואף־על־פי־כן לחשה גחלת תקוה בלבנו, אולי יתרחש נס ונשאר בחיים.

בין יתר החפצים הטמנתי באמתחתי את דגל גורדוניה בתוך צפית של כריח. בבואנו ל„אינטרנירונג־לאגר" נתקל איש הגיסטאפו בעת בדיקת החפצים בדגל, אך לא ידע מהו. לרגע ניצבתי נבוך ותוהה, לבי פועם פן אתפס בקלקלתי, אך לא איבדתי עשתונותי, העמדתי פני תמים ועניתי בשלווה, שזהו... „געבעטס־טוך", כלומר — טלית לפולחן התפילה. החייל נעץ בי מבט של תמיהה ועמד פשט על פניו המגושמות. כשלעצמי התפלאתי על חוצפתי ועוז רוחי.

„הטלית" לא נפסלה, לא הוחרמה והשאירוה בצרור חפצי. עטפתי שוב את הדגל בצפית וההזקתיו כל הזמן, בהיותי במחנה, בין קרשי מטתי שמרתי עליו ולא גרעתי עין ממנו בטלטולי־דרכי. השריד היחיד של הסתדרותי, בה גדלתי והתחנכתי, הגיע עמי בשלום לארץ ישראל.

באפריל 1945 שוחרר המחנה שלנו על־ידי הצרפתים, וכעבור שנתיים עליתי לארץ ומסרתי את דגלנו למזכרת ולגניזה במזכירות חבר הקבוצות.

להלן תיאור יום באחת ממושבות־הקיץ של גורדוניה, לפי שפורסם ב„זאגלעמביער צייטונג", 1938, (שנכתב בידי לייבל ק ר נ ר ז"ל):

„...עוד בריחוק רב מן הכפר ריצרקא־דולנא, שליד רייצ'ה שבשלזיה, מקום שם שוכן מחנה הקיץ של גורדוניה, אפשר היה להבחין בו לפי הדגלים הלאומיים שהתנופפו מעל תורן גבוה, ולפי שאון הנעורים המהדהד בקרבת המקום. בהגיענו אל השער המקושט של המחנה אירעה לנו „תקרית", דהיינו: שני ילדים העומדים על המשמר מעכבים אותנו וחוסמים בעדנו את הדרך, בהתנצלם באדיבות ובחיוך חינני, שבלי הרשות מטעם המטה הכניסה אסורה לכול, אף לנו, הגם שאנו מוכרים להם, אך המשמעת והתקנון מחייבים זאת.

בינתיים רץ מישהו להודיע לחברי ההנהלה על בואנו. האישור ניתן והשערים נפתחו לפנינו. בחצר המחנה ניכרות הכנות קדחתניות לקראת בוא יום המנוחה, לכבוד שבת המלכה. במרכז המגרש על ככר מקושטת במיוחד, הועמדו שולחנות מכוסים מפות צחורות ופמוטות להדלקת נרות שבת. הילדים לבושים חגיגית מתישבים ליד השולחנות הערוכים והמסודרים בצורת אות „חית", וממתינים בצפיה להתחלת הטקס של קבלת שבת.

אנו, האורחים, מוזמנים לחדר המזכירות. התוודענו לאחראים, שעליהם הוטלה המשימה לנהל את המחנה ומפיהם נודע לנו, שהתקבצו כאן כתשעים חניכים מתנועת גורדוניה בזגלמביה, מחולקים בגדודים שונים לפי גילם. תכנית היום היא: פעולות צופיות,

ההנהגה המקומית של „גורדוניה" בשנות המלחמה ב־1940
די אַרט־לייטונג פון „גורדוניה" אין 1940

עומדים מימין לשמאל: א. רוזנברג, הנקה אפשטין, אברהם מנלה, רבקה קופרברג, צבי קָנר.
יושבים: חנה פשניצה—כהן, אברהם טננברג, הנקה בורנשטין, יוסף שוימר, חנה גראואר.

אמוני־התעמלות, רחיצה בנהר, טיולים ומובן, גם פעולה תרבותית — חינוכית לא תחסר.

השמש נוטה לשקיעה ודמדומי הערב עוטים את המחנה, שבו השלך הס, כי מתחילה קבלת שבת. אחרי דברי הקדמה וקריאת פרקים מסידרת השבוע, מוגשת סעודת־שבת מסורתית — יין, חלות, דגים ועוד מאכלים טעימים לחך. המטבח המתנהל בהשגחת בעלת־המשק, מרת מרים ליור המסורה (רעיתו של דוד ליור המעתיק) מצוייד בכל־טוב, ומראה פני הנופשים מעיד על תזונה טובה. בגמר הארוחה הערבה פורצים הילדים בשירה ובריקודים. עם מתן אות ענוגה למנוחה בתקיעת החצוצרה, שוקע המחנה העליז בתרדמת שבת ענוגה.

לא אתאר את מהלך מחרת־היום, את השבת שעברה עלינו באכסניה אחת עם ילדי ישראל, אך אסתפק בתיאור „שלש סעודות" ובסיום השבת.

עם רדת היום נעלמת לאטה החמה. באופק נדלקים ומאדימים השמים ונדמה לך, כאילו העולם כולו אחוז תבערה. רוח העליצות הממלאה את חלל המחנה במשך רוב שעות היום שוככת לרגע והשובבות פגה קמעה. הפנים משולהבות ונסוכות אורה.

את טקס „עונג השב" פותח דוד ליור המספר אגדת־געגועים על המשיח, שפעמיו נשמעים והולכים, ועם ישראל גואל ייגאל במולדתו, ארץ האבות. כל המסובים מקשיבים קשב רב ומחשבותיהם נתונות למרחקים, שהם כה קרובים לנפשם, לאדמת ארץ־ישראל, כמיהת־לבם.

שוב פורצת שירה: הנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד. הידים משתלבות ונאחזות זו בזו, הרגלים מתרוממות ורוקעות, מתנועעות במעגל הרוקד. השירים „מי כעמך ישראל, עם סגולה!" ו„עם ישראל חי"! בוקעים בדממת הערב. להבות המדורה שהודלקה מיתמרות ומזדקרות ומפזרות את צללי החשכה ואופפות את פני הסביבה. שרים ללא הפסק והרוקדים אינם יודעים עייפות מהי. שיר אחד נגמר, וכבר מפזמים את הזמר השני, והלא שירים אינם חסרים, שירים עליזים ושירים האוצרים אהבה עזה לארץ ישראל. והלב כה כמה ועורג.

אלי שבשמים! מגין שואב הנוער שלנו את הכוח לשיר ולרקוד ללא ליאות ובלי קץ, אולי ברצונו למצוא פורקן לעצב ולתוגה העצורים בלב היהודי הכואב? אולי חפצו להביע את אמונתם הבלתי־נרתעת, ששום מכשולים ואבני־נגף, שאנו נתקלים בהם בדרך לפדותנו השלמה, לא ירתיעונו מהגשמת תקוות שנות אלפיים?

והמדורה מתלקחת יותר ויותר, משל ביקשה להעיד, שגם להבת־האש בלב הנוער לא תכבה לעולמים. עד מאוחר בלילה לא פסקו הצחוק וצהלת־רינה.

שלמה צ׳ימרמן (מפעילי גורדוניה בבנדין וממארגני ההגנה, נפל על משמרתו, המעתיק) מסיים את חגיגת יום השבת ונפרד מהאורחים הרבים, מהורי הילדים, שבאו לבלות בנעימים בצוותא עם ילדי ישראל המבשרים את העתיד והסוללים לנו דרך לא״י.

כל המחנה שר: „אנו עולים ושרים"! מושפעים מההשראה העמוקה, שאפפתנו, לא קם בנו הרצון לעזוב פינת־חן זאת.

כן, זאת היתה לנו שבת מבורכת, וחבל רק שבאנו לכאן ליום אחד בלבד.

אליעזר קרני (קרשניצקי) / „פרייהייט" – „דרור"

תנועת „פרייהייט" בבנדין צמחה מנבכי מאווייו של נוער תוסס, המחפש ביטוי לעצמו ופורקן ללבטיו בבעיות מדיניות וחברתיות שהסעירו גם את הצבור היהודי.

השאיבה מהמעיינות העממיים של בנדין היהודית, היתה גורם נכבד בליכודו של הנוער ותרומתו לחיי הצבור וחישלה את כוח העמידה של יהודי בנדין במאבקיה השונים. דומה, כי קדמו לה תנועות־נוער אחרות, שמשכו נערים ונערות משכבות שונות. ברם, לא היתה כמוה לחדירה עמוקה לנפשו של הנוער. תנועות הנוער שהתנכרו לשאיפות הלאומיות והציוניות, או שהתעלמו מבעיותיו החברתיות של הנוער ושכבות מוצאו, לא יכלו לעורר הד בקרב המוני הצעירים, ומשום כך לא היתה תנועה שהיה בידה לעמוד נגד כוח־המשיכה של „פרייהייט", שחינכה את הנוער לאידיאלים הציוניים־סוציאליסטיים, להגשמה עצמית ולחלוציות.

„פרייהייט", נוסדה ב־1926 בוארשה, ותקופה קצרה אחרי כן היתה לתנועת נוער המונית.

עם הפילוג בתנועת פועלי־ציון נתהווה חלל ריק ברחוב היהודי, והיה הכרח להתחיל לבנות הכל מחדש.

למעשה, קדמו ויכוחים רבים ונוקבים בין החלקים השונים של התנועה המפולגת, ויערות האורן שבעיירה זומבקוביץ (מרחק 14 קילומטר מבנדין) שימשו להם אכסניה בימי ראשון בשבוע במשך חדשי הקיץ, וספגו לתוכם את הפולמוס הסוער במשך רוב שעות היום. היציאה מהעיר, ולו גם ליום אחד, אל מרחבי הטבע, פעלה את פעולתה החיובית לגיבושו וליכודו של הנוער היהודי העירוני ולהחדיר בו רוח חדשה.

פגישות אלה וגרעיני הנוער של צעירי ציון שימשו יסוד ראשון לצמיחתה של תנועת „פרייהייט" שכבשה במשך השנים שכבות רבות של הנוער בבנדין בהדרכתם של אלה מחברי מפלגת פועלי־ציון צ.ס. שנשארו נאמנים ליסודות התנועה. נוצרו התאים הראשונים. אחד אחד נתלכדו מהפינות הנדחות נערות ונערים לחיי

צוותא וחברה, שירה, שיחות רעיוניות, טיולים וכו'. כל אלה היו לחוויות בלתי־נשכחות שנחרתו עמוק בלבותיהם, והגבירו דבקותם בתנועה שראו בה חזות הכל.

אך טבעי היה הדבר, שתנועה זו תצמיח מתוכה את מדריכיה, מנהיגיה ומכווני פעולותיה. ואמנם, עד מהרה התבלטו צעירים אשר ניסו בהצלחה להוכיח את בגרותם הרעיונית.

נסיונותיה של התנועה הקומוניסטית לחדור לנוער הסוציאליסטי ולכרסם אותו מבפנים לא פסחו גם על „פרייהייט" בבנדין. הדברים הגיעו עד כדי כך, שפעולת המפתרת של התנועה הקומוניסטית מצאה לה אחיזה בכמה צעירים שבהסתדרותנו, אולם דבר זה נתגלה בטרם שהספיקו הקומוניסטים להתבסס ונסיונם חוסל.

לשם העמקת הכרתם וחינוכם הרעיוני של חברינו הוקמו חוגים רעיוניים על ברוכוב, סירקין וכו', בהם למדו את יסודות ציונות העבודה, התפתחות תנועת הפועלים בארץ, קראו יחד בכתבי אוטו באואר קאוטסקי ואחרים. נערכו שיחות כלליות ונשפי „שאלות ותשובות".

הפעולה התנהלה באולם „פרייהייט" במרתפי בית פיאקארסקי, ברחוב מודז'יובסקא, שגעש ורעש ערב־ערב, עד לשעות המאוחרות ובימי מועד בכל שעות היום. המוני חברים וחברות נתרכזו כאן, עד שהיה קטן המקום מהכיל את כולם והיה הכרח לקיים את פעולות החוגים בבתים פרטיים, ובחדשי הקיץ על הגבעה („גורקא") נטועת העצים, המרופדת דשא שהקיפה את המבצר העתיק.

המפנה הרציני החשוב ביותר חל בתנועה עם פרוץ מאורעות תרפ"ט בארץ. עמדתם של הקומוניסטים ו„בונד", פרסומיהם והופעו־תיהם, פעלו את פעולתם ההפוכה להם נתכוונו. עתה נתגלה פרצופם האמתי לעיני כל. עזה במיוחד היתה ההתמרמרות בשורות „פרייי־הייט", אשר שרשיה החלוציים היו איתנים ואת עתידה ראתה בארץ ישראל.

צעירים רבים, שהרגישו עד כה קרבה לתנועות של שונאי ציון נתרחקו מהן והצטרפו אלינו בימי המאורעות ואחריהם. רבים התחילו להתכונן לצאת לקבוצי הכשרה ולעלות לארץ.

תנועתנו היתה היחידה בעיר שנפגשה עם תנועות נוער סוציאליסטיות לא־יהודיות. קיימנו קשר עם הנוער הפולני הסוצי־אליסטי, אם־כי שונאי־ציון חיבלו בנו. תמיד היה עלינו להסביר לגויים את מהותנו הציונית החלוצית, שלה מתנכרים אנשי „בונד" והקומוניסטים היהודיים.

תנועתנו ראתה את עצמה מתבגרת, כובשת ומעמיסה על עצמה נטל אחריות לחניכיה. וכתנועה של בוגרים לא יכלה להניח מאות צעירים, שקשה היה להם למצוא את מקומם במסגרתנו, ולכן הקימה את „פרייער סקויט" — תנועת צופים חפשית, ובדרך כך הורחבה המסגרת החינוכית של התנועה הציונית־הסוציאליסטית בתוספת של שכבה צעירה.

חברי „פרייהייט" ובראשם מרים ניימן התמסרו לחינוך שכבה צעירה זו, שחבריה היו יוצאי ה„חדר" ובאו מבתי עמלים, שלא דאגו להשכלת ילדיהם. לא היתה לנו משום־מה השפעה על יוצאי בתי־הספר, רק נדירים מהם הצטרפו אלינו.

לחיזוק פעולת ההסברה והחינוך אי־אפשר היה להסתפק עוד בפעולות בשעות הערב אחרי יום־העבודה בלבד. לכן אורגנו סמינריונים שנמשכו שבוע־שבועיים, שנתקיימו בכפרים, והשתתפו בהם שליחי תנועת העבודה בארץ כטבנקין, שרף ואחרים.

עברו שנים. הנערות והנערות היו לבחורות, והוחלט להעבירם למפלגה. והנה עוררה החלטה זו מרד גלוי: עשרות־עשרות חברים סירבו להשלים עם הדבר ונאבקו על זכותם להשאר ב„פרייהייט", שמצאו בה את מקומם והתקשרו אליה בקשרי חיבה. רק לאחר שידולים רבים ומתוך פשרות שונות נמצא פתרון לשאלה זו, שהביאתנו עד כדי משבר ממש.

חוויה מיוחדת היתה לנו בהקמת פלוגת הכשרה של הקיבוץ

חברי ועד הנוער (פרייהייט) ב־1925

עומדים מימין: לייבל קוקוטק, מרדכי ברינר, בן ציון קלינמן, בנימין אדלרפליגל.
יושבים: יצחק שינרמן, פרשטנפלד, מרדכי טננבוים, הינדע טננבוים, הנ'ע טננבוים, ישראל צווייגנבוים.

המאוחד בעירנו. עזרנו לחברי הקבוץ בחיפוש עבודה, אולם גם הם סייעו לנו הרבה בהדרכה ובלימודים. הקבוץ הזה היכה במרוצת הזמן שרשים עמוקים בעיר והיה ידוע לכל, ובעת שלטון הנאצים עמדו חבריו בראש המחתרת.

שנים מעטות לפני המלחמה התאחדה תנועתנו עם „החלוץ הצעיר". בעתון „זאגלעמביער לעבן" (מספר 17, שנת 1939) קוראים אנו ידיעה על כינוס מחוזי אחד של „פרייהייט—החלוץ הצעיר" בבנדין: „בכינוס השתתפו מאתיים חבר משתי השכבות הבוגרות העומדים על סף ההגשמה. דובר על מאורעות־הדמים בארץ שלא יתיעונו. אדרבא — מוכנים ודרוכים אנו לעליה, ועלה נעלה ונצטרף לשורות הלוחמים והעובדים בארץ. הכינוס עסק בשאלות התנועה, שסביבן התפתח ויכוח ער. ציר השאלות — היציאה להכשרה. ואמנם, בו במקום נרשמו עשרות חברים המוכנים מיד לצאת להכשרה. בערב נערך הסיום החגיגי של הכינוס שהשרה מצב רוח מרומם בעבודתנו העתידה".

כך קמה והתפתחה תנועת הנוער „פרייהייט" בבנדין ויוצאי התנועה הנמצאים בארץ נושאים בחובם את חסד נעורי תנועתם שאיננה עוד.

פגישה גלילית של „פרייהייט" בבנדין

סקירה זו פורסמה ב„זאלעמביער צייטונג", מס' 34, שנת 1938, בחתימת צבי, הוא כנראה צבי שפרינגר, או צבי פוליוואדא ממנהיגי „פרייהייט" והקבוץ בבנדין. שני בחורים מצויינים, שחרפו נפשם על קדוש השם. (המערכת)

למעלה ממאתיים בני־נוער עמלים של סניפי „פרייהייט" בזגלמביה, התכנסו ליומיים באולם המקושט של „הפועל" בבנדין לפגישתם הגלילית השנתית, עם תום מחנה הקיץ המוצלח של התנועה באזור.

הפגישה עמדה בסימן מאורעות הדמים בארץ־ישראל הנמשכים זו השנה השניה, מאז 1936. את החברים קידם בברכה ראש ההסתדרות בבנדין, מ. פוליוואדא. כל הנאספים צועדים בסך לפני דגלי הלאום והמעמד, ובשירת „השבועה" ו„תחזקנה" נפתחה הפגישה.

הרשל שפרינגר (ממנהיגי קבוץ „דרור" בבנדין ומלוחמי המחתרת ומארגניה, שנפל מות גבורים — המעתיק) אומר דברי הספד לזכר הקרבנות שנפלו בשנות־הדמים בארץ. דברי קינתו נשמעו בעמידה לאות אבל.

שליח המרכז, ז'דרנובסקי, הרצה על הנושא: „התנועה החלוצית לאור התקופה הנוכחית". בהרצאתו המקיפה כולל הנואם את כל הבעיות המנסרות בעולם היהודי בגולה ובארץ־ישראל, וקורא לנוער להתרכז סביב דגל התנועה החלוצית המגשימה. בשיחה הערה, שהתפתחה סביב ההרצאה, לקחו חבל רבים מהמשתתפים.

בערב נתקיימה מסיבת־סיום מוקדשת לסיסמה: „להכשרה"! נאמו: שפרינגר, פוליוואדא, רזשעזאק ושוארצקופ.

הפגישה המעניינת, ששימשה צעד נוסף להתפתחות „פרייהייט" בבנדין, נגעלה בשירה ורקודי „הורה" עד לשעה מאוחרת בלילה.

פועלי ציון צ. ס. עם ברל לוקר 1926
פועלי ציון צ. ס. מיט בערל לאקער

ב שנת 1926 נתארגנה בעירנו מחדש, ביוזמת כמה צעירים, הסתדרות „השומר הצעיר", שלא היתה קיימת מספר שנים. עם היוזמים יש למנות את ויצק פרנקל, טוניה טורנר (שניהם ניספו) וריבה פפר־טבצ'ניק (פעילה במועצת הפועלות בישראל), חיים וולגרין ועוד.

מועדון הקן שכן בבית הנדבן הידוע חיים שיין ברחוב מלכובסקאגו, שמסר אגף מביתו לרשות האירגון מתוך חיבתו לבני־הנוער (הוא היה עירירי) ומתוך מגמה, שיתחנכו לאור הציונות וארץ־ישראל.

בשוב צירי ההסתדרות מהועידה הארצית של השומ"צ, שנת־קיימה בוארשה ב־1927, נתחוור מהדו"ח שלהם, שהתנועה משמאילה ונוטה לאוריאנטאציה הפוליטית של הקבוץ הארצי בארץ ישראל.

הואיל ודרכיה החדשות של התנועה לא נראו בעיני הסניף בבנדין, החליטו חבריו לנתק את הקשרים עם המרכז ולהנתק מהתנועה.

ההסתדרות נשארה עצמאית במשך שנתיים ללא התקשרות עם שום גוש אחר, כי טרם היתה קיימת בפולין הסתדרות צופים שניה. הציונים הכלליים ששו לקראת הפילוג ועודדו את הצעירים להחזיק מעמד, הואיל והמרכז בוארשה מטפל בארגון הסתדרות שומרית, שתהיה מושתתת על אדני הציונות הצרופה.

בינתיים קמה ונתארגנה בגליציה תנועת צופים בשם „השומר הטהור", שבראשה עמד ד"ר בן־שם (פלדשוּ, כיום בישראל), שביקר בעירנו בעניני תנועתו. ההסתדרות בבנדין החליטה לאחר בירורים מקיפים להתקשר עם התנועה הנ"ל, ולקבל את מרותה האידיאולוגית.

„השומר הטהור" מתפשט והולך בגליציה בשם „הנוער העברי", ונאחז גם בפולין הקונגרסאית בשם „השומר הלאומי", 1929. ההסתדרות בבנדין מתקשרת עם ההנהגה הראשית של „השומר הלאומי" בוארשה.

באותו פרק זמן היתה קיימת בעירנו הסתדרות ציונים צעירים בשם „הרצליה", שחבריה היו תלמידי הגימנסיות ושפת פעולתה היתה פולנית, אך שאיפתה היתה להחדיר את העברית בתוך שורותיה. מבין פעילי „הרצליה" אציין את זיגה גרונדמן, רפאל פוטש, שרה לונדנר־קולקה, זושקה אורבך־סום, בלה אפשטיין־בן־תקוה (כולם בישראל) ועוד רבים שאינם בחיים.

„הרצליה" היתה תנועה ארצית ומנתה סניפים רבים ולחשבונה יש לזקוף פעילות מבורכת בקרב הנוער הלומד והאקדמאי.

בשנות 31—1932 התאחדו תנועות: „הנוער העברי", „השומר הלאומי" ו„הרצליה" בארגון אחד בעל השפעה ניכרת בנוער בשם הסתדרות שומרית לאומית „הנוער הציוני".

סניף „הנוער הציוני" בבנדין, שהיה מורכב שלוש שכבות: כפירים, צופים וקשישים — ניגש עתה לפעולה מחודשת במשנה כוח ועוז בכל השטחים, ומנה מאות חברים ממושמעים ומאורגנים היטב. החברים היו פעילים בכל המוסדות הציוניים והקרנות הלאומיות.

התנהלה הסברה ציונית ופעולת תרבות. שנה שנה נערכו בימי חנוכה נשפים פומביים מסורתיים, שמשכו קהל רב.

בהתאם לעבודה הצופית־החיוכית אורגנו כל שנה מושבות־קיץ

הנוער הציוני

עומדים מימין לשמאל: נפתלי צחר (ביאלקה), שושנה זבירובסקה, ישראל גלברד, זושא אורבך (סום), דב גוטמן, פרומה טוכשניידר—הורוביץ, בערל פונטג, יוסף קרנר, שלמה הרצברג, ישראל דיאמנט, ישראל גרוסולד.
יושבים: יחזקאל קרנר, חוה וקסלמן (קוזלובסקי), גניה טורנהים, משה רובין, בלה אפשטין (בן תקוה) יהושע קמינסקי, מלכה גוטנשטין (שפירא) בשה שיף.

בהרי־הבאסקידים ובכפרים שונים בפלך קיאלץ. במושבות־קיץ אלה השתתפו לרוב שתי השכבות הצעירות בהשגחת החברים הקשישים, אולם הצעירים שותפו בהנהלת המחנה וסידוריו.

„הנוער הציוני" חייב את חבריו לצאת להכשרה ולעלות לארץ. התנועה לא היתה קשורה ב„החלוץ", שהיה נתון להשפעת ארץ־ישראל העובדת, אלא ב„החלוץ" הכלל־ציוני, שהיו לו כמה קיבוצי הכשרה.

בוגרי „הנוער הציוני" בבנדין, שעברו את ההכשרה אושרו לעליה, אך לא כולם הספיקו לעלות מחמת מיעוט הסרטיפיקטים וחיכו בסבלנות לבוא תורם. בינתיים פרצה המלחמה — ונשמדו. רק למעטים שיחקה השעה ועלו לארץ בעליה ב' זמן קצר לפני התחולל האסון האיום.

חברי „הנוער הציוני" מציינים בהתפעלות את האקדמיה החגיגית שנערכה בדצמבר 1935, בתיאטרון „נובושצ'י" לרגל חנוכת דגלם, חגיגה שטרם נשכחה. היה זה מאורע ציוני בעיר, שמזמן לעתים רחוקות. בחגיגה נשא את דברו ד"ר יצחק שברצברט מקראקא, נשיא הברית העולמית של הציונים הכלליים לשעבר. בנאומו המרתק אמר, בין היתר: „אם יש לנו נוער יהודי המוכן לשאת ברמה ובגאוה את הדגל הציוני וללכת אחריו לאשר יובלוהו, כי אז עתידנו מובטח וארץ ישראל בנה תבנה". עם תום החלק הרשמי נערכה תכנית אמנותית וקונצרט של תזמורת הקן.

הפעולה התנהלה עד פרוץ המלחמה ולא נפסקה אף בימי החירום, בתוך המחתרת, שבה היו פעילים חברי „הנוער הציוני" יחד עם יתר ארגוני הנוער. מבין אלה יש לציין את ישראל דיאמנט, האחים בן ציון ועזריאל קוז'וך — (ניספו).

מבין פעילי ובוגרי „הנוער הציוני" יצויינו משה בוים, גציל ברינר, משה הורוביץ, שושנה טוכשנידר־ברינר, אדלה סנדישב־טלר, טובה פרידברג־בוים, צבי פרידלר (שלו), גרשון פרייברג, נחמה שטרוכליץ־פרייברג, שיינדל רוטנברג (כולם בישראל), יחזקאל גוטמן, משה סושק, יחזקאל קרנר (ניספו) ועוד.

מבין חניכי „הנוער הציוני" אציין את ד"ר יהושע פראוור (פרופסור במכללת ירושלים), עו"ד בן טוב (אריה הסנברג) (בוגר האוניברסיטה העברית בפקולטה למשפטים, ומרכז הענינים הפרלמנטריים במפלגת הפרוגרסיבים בישראל), יהושע קמינסקי־אפרון (מרצה בסמינר הקבוצים), שמעון ספר, נפתלי בילקו־צחר, אולק גוטמן, שלום הרצברג, טושה הרצברג־גוטמן, קרולה בוים, בת־שבע יינגסטר (כולם בישראל).

קבוצת פעילים מהנוער הציוני
אקטיוויסטן פון הנוער הציוני
עומדים מימין לשמאל: משה סושק, מלכה אוקסנהנדלר, ריבה זיגרייך, רגינה ספר־טבצניק, גוציה רוטנברג, מניה, דורה וולגרון
יושבים: עדויא שטרן, שושנה טוכשנידר—ברינר, עדה סנדישב—טלר, אסתר שטורנר, משה בוים, שרה סושק, לולה פרידריך, חנה ווילדר—מלאך.

משה רוזנקר / ניצני תחיית השפה העברית בבנדין

(אגודת „עבריה")

מ לחמת העולם הראשונה פגעה קשה באוכלוסיה היהודית, שמקורות פרנסתה נתדלדלו. והנה, בעצומם של ימים מדאיגים והרהורים מטרידים על ההווה והעתיד כאחד, נמצאו בעירנו אנשים מעטים, שבעיות עמם היו קרובות ללבם ולא שכחון אף בשעה הרת־עולם זו, והם הגו את רעיון הנחלת הלשון העברית לנוער. ואכן, בהגשמתו הכניס שביב־תוחלת וקרן־אור לחשכת חיינו, ושימש יסוד לתנועה הציונית בעירנו על כל מפלגותיה וזרמיה.

באוקטובר 1914 נתכנסו: ט. קלינמן, י. ל. טרויב, מ. רוטנברג (שלשתם נרצחו), מרת קובלסקה־גרשיבד (כעת בישראל) וכותב הטורים האלה, לדון על ממוש הרעיון. החלטנו לייסד אגודה, שמטרתה להנחיל את שפתנו הלאומית לשכבות־העם. קראנו אותה בשם „עבריה" והיא היתה לנו מקור עידוד ומילאה את לבותינו חדווה. במרוצת הזמן הצטרף אלינו גם אלימלך רוטנר ז"ל, ציוני ועברי מסור בכל נפשו ומאודו, שפעל הרבה למעננו והיה ישוב־ראש הועדה המארגנת של אגודתנו.

גיסנו לפעולתנו את המורים המקומיים: סובוטקה, זילבר־ברג, לונדנר וזיידמן (כולם נטבחו), שעשו במיטב יכולתם בשדה ההוראה. גם המורים חורגל וינובסקי, זכרונם לברכה, שלא היו מבני־העיר, עסקו בלמוד העברית בבנדין ונענו ברצון להזמנתנו. השעורים נערכו בשעות־הערב בבית־הספר של מ. ל. סנדישב (נפטר בישראל). ראינו ברפה בעמלנו, כי לשעורי העברית נרשמו מאות תלמידים. ראוי לציין, שאף מחוגים דתיים וממשפחות מתבוללות פנו אלינו.

לא קלה היתה עבודתנו, כי נתקלנו בקשיים כספיים רבים. שכר־הלמוד אשר התלמידים נשאו בו, לא כיסה את ההוצאות הכרוכות בכך, והוכרחנו לחפש דרכים שונות לכיסוי הגרעון שהכביד עלינו. למטרה זו הקימונו ארגון של אוהדים, שהשתתפו בתשלומים חדשיים, ויזמנו הופעות שונות (הרצאות, נשפים, הצגות וימי־סרט) לשם השגת הכספים הדרושים לנו.

היינו פעילים גם בשדה־האמנות. ליד האגודה נוסדה לתקה תיאטרונית, בהדרכת המורה הכשרוני זילברברג, שהציגה כפעם בפעם מחזות שונים שנתקבלו באהבה על ידי הצופים. רוב ה„שחקנים" היו נערים, שגייסנום מ„החדרים המתוקנים" ומבית־הספר ה„מודרני", שאז היו כבר קיימים אצלנו.

לא מעט הפרעות היו לנו מצד החוגים החרדים, אשר אגודתנו עוררה את חמתם וראו בפעולתנו... חלול לשון הקודש. ביחוד הסיתו נגדנו חסידי הרבי מגור, שאיימו בחרם על ההורים שילדיהם מבקרים ב„עבריה" ויוצאים לתרבות רעה... אנו לא נרתענו. גם מלמדי דרדקי דעתם לא היתה נוחה מפעולתנו, כי חששו לפרנסתם.

עם התפתחותה של „עבריה" נספחו אליה: מרים טננבוים, צבי ספר, מוטל ארליך, יחיאל טנצר, יהודה שנברג (שאינם עוד בחיים) ומרת רעכיל גרויברט—גוטמן שהאיר לה מזלה וניצלה מאימי השואה ועלתה עם ילדיה לישראל.

לא הסתפקנו בהוראת השפה העברית בלבד, אלא ניהלנו גם פעולה תרבותית, שהשתתף בה ביחוד החבר דוד מלץ, איש עין־חרוד. נוסדו גם חוגים ללימוד התנ"ך.

פעולה מבורכת זאת נמשכה כל שנות המלחמה. בשנת 1917, עם הכרזת הצהרת־בלפור, צצו בעירנו ארגונים ציוניים שונים וחברינו, אשר היו פעילים „בעבריה" נצטרפו אליהם והיו הרוח החיה בהם.

אגודת „עבריה" מצאה המשכה באגודת „תרבות", שנוסדה בעירנו כעבור זמן.

יוקם בזה ציון וזכר למורה ר' יוסף ורונצברג, מראשוני המורים והציונים, שפעל בעירנו בשנים הראשונות של המאה. ראשית פעולתו נעוצה באגודת „חובבי־ציון", שאת רעיונותיה הנחיל לתושבי העיר והצית בעגועיהם לציון. אוהב השפה העברית ועשה הרבה להפצתה. רבים האנשים שרכשו ממנו השכלתם העברית. תמיד שקוע בעיון ובלמוד, מחנך ומורה ברוך־כשרונות, שנון בעט ופה ותלמידיו הרבים שאבו תורה מקורו המפכה.

בבנדין פעלו מורים עבריים רבים, ר' יוסף ורונצברג מן המעולים שבהם. זכרו שמור בלב אחרוני תלמידיו המעטים בישראל!

הסופר דוד מלץ (עין חרוד) עם קבוצת חניכות
דער שרייבער דוד מאלעץ (עין חרוד) מיט א גרופע שילעריניס

עומדים מימין לשמאל: שנולד, טננבוים, דוד מלץ, זלמנוביץ (פריס), שנולד
יושבים: דימנד (אשתו של פרנץ קפקה), פרידה גראובערט, שרה לסקר—קובלסקי, צעשא ריינסקי

מ. ה. / הסתדרות „תרבות"

בשנות העשרים הראשונות נוסדה אגודת „תרבות", מסונפת למרכז בוארשה, להחדרת העברית בכל חוגי הצבור ופיתוח רשת חינוך עברי. עם „תרבות" נמנו כל המפלגות הציוניות המקומיות, פרט ל„מזרחי", בעל רשת בתי־ספר משלו. פועלי־ציון — צ. ס. נמנו עם חסידי ציש"א (נאציאָנאלע יידישע שול־ארגאניזאציע) אך כיבדו את השפה העברית ואילו פועלי ציון שמאל הכירו בצי"ש (צענטראלע ייד. שול ארגאניזאציע) וחייבו חינוך ותרבות בלשון יידיש.

בועד המקומי של „תרבות" מיוצגים היו באי־כוח הציונים הכלליים, מפלגת „התאחדות", הסתדרות „השחר", הרביזיוניסטים, הסתדרויות „השומר הצעיר", „גורדוניה" ו„השומר־הלאומי", אולם כולם פעלו אך מעט למען האגודה בעירנו, מאחר שכל מרצם נתון היה לארגוניהם.

ליד „תרבות" היתה ספריה עשירה, עוד מימי „עבריה", אך קוראיה מעטים היו מחמת מחסור במעון קבוע. הספריה נדדה ועברה מבית לבית עד שנמצאה לה פינה נידחת, באולם הציונים הכלליים. באין ספרן בשכר לא היה דואג לספריה, לביצורה ולרכישת ספרים חדשים. בהתנדבות מתוך חיבה לשפה שימשו ספרנים: חנוך אלטמן, דוד לוין, דוד רמביצ'סקי (שלושתם נשמדו) ובריש ליור (כעת ברמת־גן), שהצטיין בנאמנותו ומסירותו ללא־ליאות לכל תפקיד ציוני.

פרט ללימוד השפה העברית בשעורי־הערב, אין להצביע על שום מעשה חיובי ממשי של „תרבות" בבנדין. שעורי־ערב אלה, שמחבר הרשימה הזאת פעל למענם במיטב יכולתו, — הצלחה רבה היתה להם, וביחוד בשנות העליה הגדולה לארץ ישראל. מאות צבאו על פתחיהם, אך לא היה בידינו לספק רצון כולם מחמת תנאי־הדיור הגרועים. רק לאחר שהואילה הנהלת בית־הספר „יבנה" למסור לנו מדי ערב בערב לשעות אחדות כמה מכתותיה, הורחבה מסגרתנו, ופתחנו דלתותינו לרווחה לכל המשתוקק ללמוד עברית. ואלה הם המורים שלימדו בשעורי־הערב ופעלו להצלחתם: א. ז. בורנשטיין, יצחק זילברשץ ויצחק פישל מסוסנוביץ. הם נעקרו מאתנו. יהי זכרם וזכר כל עסקני „תרבות" שמור בתוכנו.

עם זאת חובה לציין שבנדין המצויינת במסירות ובפעילות לאומית, לא היה בה בית־ספר „תרבות" על טהרת השפה העברית, פרט לגימנסיה „יבנה" (ע"ש פירסטנברג, וביה"ס של ה„מזרחי"), שהעברית שלטה בהם במידה ניכרת. אמנם, נעשו לא אחת נסיונות להקמת בית־ספר עברי, שהיו כל התנונים לקיומו ולביסוסו, אך התכנית האחרונה, הריאלית ביותר, סוכלה עם השואה ואבדן קהילתנו.

בשאלה זאת כותב ב„זאגלעמביער צייטונג" העתונאי לייבל קרנר ז"ל, בשנת 1938: „רעיון הקמת בי"ס עברי בבנדין מלווה חבלי־לידה ונפתולים רבים. עייפנו לשמוע באספות רבות העוסקות בענין זה דברים מרוממים, שאין תכלית ומעשים ממשיים בצדם. אין ספק בדבר, שביה"ס של „תרבות" הוא צורך חיוני והורים רבים היו שולחים ודאי ברצון את ילדיהם לקבל חנוך עברי־לאומי, כי רק בית־ספר כזה עתיד לחנך את תלמידיו ברוח לאומית, ובוגריו היו ממשיכים השתלמותם באוניברסיטה העברית בירושלים או בטכניון שבחיפה. לפיכך שומה על העסקנים הציוניים בבנדין ועל קנאי השפה העברית, לגשת במרץ ובעוז להגשמת הרעיון של הקמת ביה"ס מטיפוס „תרבות", שהוא לנו כלחם חוקנו".

לשבח יש להזכיר, שליד הסתדרות נשים ציוניות „וויצו" בבנדין, שבראשה עמדה העסקנית הדגולה והנואמת בחמד עליון, שידעה עברית על בוריה — המנוחה נכה רוטנר, נוסד בסוף שנות העשרים „גן ילדים" עברי, שנתקיים עד השואה. נקלעתי לא אחת למחיצת ה„גן" העברי ושבעתי שמחה וסיפוק נפש, בשמעי את השפה העברית מדוברת בפי ילדי ישראל בבנדין.

ואף שאין הסיכום של פעולות „תרבות" אצלנו עשיר ביותר, יש לקבוע, כי האגודה הזאת שימשה מניע חשוב להנחלת העברית לאוכלוסית בנדין, שרק מעטים ממנה הספיקו להציל נפשם ולעלות לישראל.

מרדכי המפל / הגימנסיה „יבנה" (ע"ש פירסטנברג)

מוקדש למורי, למחנכי וחברי על ספסל הלמודים, אשר שתו את קובעת כוס־התרעלה עד תומה.

בשנת 1917, משנשתתקו רעמי התותחים שפילחו את אויר העולם במלחמת העולם הראשונה, הגו כמה עסקנים בבנדין את הרעיון של ייסוד בית ספר יהודי, שלא היה קיים עד אז בעיר. מבין אלה זוכר אני את ב. פרגר, מ. שיין, י. ויגודזקי, י. ה. ארליך, י. רוטנר, ס. גוטמן, מ. ק. ארליך, המהנדס זשמודזקי, ברכיהו מייטליס, זכרונם לברכה, ועוד אישים, שאינם עוד אתנו, ויבדל לחיים מר אברהם ליור, המתגורר עתה באמריקה.

הרעיון של הקמת בית ספר יהודי שבה את לבם של תושבי העיר המשכילים, שנאלצים היו לשלוח את בניהם לביה"ס הנוצרי למסחר — „שקולא האנדלובא", באין מוסד חינוכי יהודי. ייסוד בית ספר יהודי־לאומי — לאו מילתא זוטרתא היא. ואל יהי הדבר קל בעינינו, שכן מנין יימצאו האמצעים הכספיים לכך, הבניין המתאים, חבר־המורים ועוד, אולם אין דבר העומד בפני הרצון...

נבחרה ועדה שניגשה לפעולה נמרצת, ואחר עמל לא מועט הצליחו במשימתם. נמצאה דירה, הולמת פחות או יותר, בת שתי קומות, בביתו של מר דוד־ל זמיגרוד, ברחוב קולונטאַיַ, מול בית העיריה, בבית הנרחב שבו שכן גם בית־הספר היהודי לבנות של הגברת בויארסקא.

ביה"ס המיוחל קם כדוגמת בתי הספר האוטראָקוויסטיים, כלומר:

דו־לשוניים: בלשונות־ההוראה העברית והפולנית. ניתן לו השם „יבנה", לזכר המרכז הרוחני של רבן יוחנן בן זכאי, אחרי חורבן הבית השני.

הוזמנו מורים מקומיים, לאו־דוקא מדופלמים ומוסמכים, וברצוני להזכירם לטובה, שהם הנחילו לי את השכלת הבראשית שלי למן כתה א', הלא הם מרת דורה שוֹאֶרץ (לבית ארליך, כעת בחיפה), מרת רוזנצוייג, מרים טננבוים, י. ל. טרויב, פוליבודה, טלנר, הניק (נוצרי, מורה לציור), והחזן שרמן (כעת באמריקה). כמנהל נתמנה ד"ר נח ברַאון, יליד גליציה, מעובדי המכון למדעי המזרח באוניברסיטה בירושלים.

למעלה מארבעים שנה היה הדבר... נבחנתי בידיעת הלשון העברית על ידי המנהל ד"ר ברַאון. לאחר שנוכח, כי שגורה בפי העברית — שיבחני וטפח על שכמי לאות שביעות־רצון. לאחר פרישתו של ד"ר ברַאון, שירת בכהונה זו המנהל ד"ר פייבל וידרמן, אף הוא יוצא גליציה, שהורה גם את שפת רומי. איתרע לו המזל, שנשאר בחיים לאחר השמדת יהדות זלמביה, ואשר עבר עליו בשנים הטראגיות הללו תיאר בספרו בפולנית „פלוּבאַ באַסטיאַ" — „החיה הנמבזה", מינכן, 1948 (קטע מתורגם ליידיש הנני מביא בספר זה — מ.ה.).

בעשר השנים האחרונות לקיום ביה"ס עד לפרוץ מלחמת העולם השניה, כיהן בתפקיד המנהל ד"ר א. אינהורן, שבימיו הגיע ביה"ס למרום התפתחותו.

עם קום הגימנסיה היו בה רק חמש מחלקות בלבד (שלוש כתות מכינות ושתי עליונות), אולם במרוצת הזמן, ומדי שנה בשנה, נוספו יתר המחלקות. ממסיימי שני המחזורים הראשונים, זכורים לי הבוגרים זאב ארליך ז"ל (השתלם אחר־כך בטכניון שבחיפה), אהרן דומב (כעת בבלגיה), אנשל ויצנברג ז"ל (אחד משני העובדים היהודים בעירית בנדין), סטניסלב ויגוזקי (כעת בוארשה ופעיל בשדה הספרות והתרבות הפולנית), לאון אופוצ'י־נסקי ז"ל, לאודן, ורמונד, אשר ורשבסקי, יחיאל שטרק (שני האחרונים כיום בישראל).

ביה"ס הלך מחיל אל חיל ורבים היו המתדפקים על דלתותיו, אך לא היה בכוחו לקלטם מחמת תנאי־השיכון הבלתי ראויים של הגימנסיה, שדירתה נעשתה צרה ובלתי־מתאימה. שאלת הדיור הטרידה מאד את הנהלת ביה"ס ואת ועד־האפוטרופסים שלו. והנה בא הגואל, הוא שמעון פירסטנברג, נשמתו עדן, העסקן הבלתי־נלאה והנדבן הנדיר, שגמר אומר להקים בנין חדש וראוי לשמו לגימנסיה. ואכן הוא הגשים את רעיונו: רכש מגרש נרחב ברח' סוביאסקאגו, וכעבור שנים מעטות התנוסס עליו לתפארת בנין רב־מידות ורחב־ממדים על כל השכלולים והשיפורים והציוד שהיינו גאים עליו, גם לו היה ניצב בישראל. בבנין המכובד הזה הושקעו סכומי־כסף ענקיים, והנדיב לא חסך מאומה, כדי שיהיה ביצוע העבודה מושלם לכל פרטיו ודרישותיו.

במסרו לממונים את הבית, שכולו פאר ונוחיות רבה לפי הטכניקה הפדגוגית האחרונה, התנה התורם פירסטנברג המנוח תנאי, שתקרא הגימנסיה על שמו ושם אשתו. הוא עשה זאת לא מתוך תאוות כבוד, אלא מסיבה אישית. שרגיל היה לנמקה למרנינים, ששינוי השם היה למורת רוחם: „הואיל וילדי הכזיבוני, בהתרחקם מהאידיאלים והערכים הרוחניים הלאומיים שלנו, על כן רצוני לשבוע נחת מילדי כלל ישראל, שיזכרוני פעם לטובה, שבתוך כתלי הגימנסיה שהקימותי בשבילם קנו נכסי תרבות ישראל, חכמה ודעת..."

נתאכזר הגורל, בבית־הספר הזה שנוצר לחינוך ולהקניית תורה השתכנו בזמן המלחמה שלטונות־הכבוש הטמאים, ומכאן זממו וביצעו את כליית קהילתנו.

חולפות שנים ולגימנסיה ע"ש פירסטנברג, בעלת זכויות ממשלתיות, יצאו מוניטין בכל הסביבה. הגימנסיה, שנהרו אליה תלמידים מכל ערי־זגלמביה, הוציאה אלפי חניכים ומאות בוגריה הפזורים בכל התפוצות זכו בתואר אקדמאי. חבורה קטנה של עורכי־דין, רופאים, מהנדסים, פרופיסורים ואנשי־מדע, יוצאי „יבנה", השתקעו בישראל והם פעילים בחיי החברה והמדינה, בשדה התרבות והרוח.

מלים מספר לזכר אלכסנדר זיסקינד בורנשטיין, הי"ד, מורי לעברית במשך כל שנות לימודי. כל „גירסא דינקותא", כל מה שלמדתי מפיו, שמור בזכרוני. הוא היה אדם אציל־רוח ובעל סגולות נעלות. ידע את שפתנו וספרותה לעמקן. בשל פיו העדין ויפי־נפשו, נהגו חלק מחניכיו להטרידו, ולא אחת ראיתיו עומד נבוך נוכח תלמידיו, שהקניטוהו, אך הוא סלח להם משובתם. הייתי מבאי־ביתו (אשתו ז"ל, למשפחת פרגר הנודעה, שרק בנה בלבד, יהודה, שרד לפליטה ונמצא בארץ) ויחד עמלנו באגודת „תרבות" להפצת העברית בשכבות העם בבנדין. בתו הנקה, נערת חן, מפעילי גורדוניה, שהעברית היתה שפת־האם שלה — כמה תקוות תלינו בה לרגל כשרונותיה ומידותיה, אולם היא ניספתה מות קדושים עם אנשי המחתרת.

כאשר נפרדתי ממורי, בעלותי לארץ, אמר לי: „אנא, מסור דרישת־שלום לכל מכרי בארץ. אני — מי יודע אם עוד אראה אותם". אכן, לא זכה לראות את ארץ ישראל, משאת־נפשו. על היקטפם של בני משפחת מורי בורנשטיין וכל יתר מורי מחנכי, מתאבל אני מרה. זכרם יהיה שמור תמיד בלב תלמידיהם.

אלה הם מסיימי הגימנסיה ב־1939, חדשים אחדים לפני המלחמה, שנבחנו בין יתר המקצועות גם בשטח מדעי היהדות ואחדים מהתלמידים התכוננו להשתלם באוניברסיטת ירושלים:

לייב דנציגר, אסתר גוטמן, הנריק שפיגלמן, גוטמן יונגסטר, מרדכי יזשמבק, יצחק כץ, מינה כהנא, יהונתן קליימן, אירקה שורצבוים, אדולף וואזשניצה, יהודה באנאך, קיילבוים, שלמה בוז'יקובסקי, דבורה בורשטיין, שרה צ'רנובה (כולם מבנדין), יונה קליימן, בן־ציון קוזשוך (מסוסנוביץ), מיכל מאַנאַלה (דומברובה) ומליה קלבר (קטוביץ). רק בודדים בלבד נשארו מהם בחיים.

יצחק פסחזון / בנדין למען המכון המדעי היהודי ייוו"א

(מתוך „זאגלעמביער צייטונג", מס' 27, שנת 38)

המכון המדעי היהודי „יידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט" נוסד ב־1925. המוסד הספיק לרכז תוך שנות קיומו המעטות אוצרות רוח והוציא לפועל פעולות־מחקר חשובות. פעילותו מקיפה כל רחבי העולם, כל מקום בו נמצא ישוב יהודי, אף הקטן ביותר.

מן הצורך להיות בתוך כתלי המוסד, לעקוב אחר עבודתו, לתהות על מעשיו, להתבונן בארכיונים ובבתי־הגניזה שלו, כדי להעריך כראוי את המוסד היקר הזה המוקם למען רוח היהדות. המוסד עושה את עבודתו המבורכת, כאשר אלפי אוהדים ומעריצים מלווים אותו בחום ובאחווה. מכאן החיבה הנודעת לייוו"א בכל שדרות העם, ללא הבדל מפלגה והשקפה ברחבי הציבור היהודי.

המוסד אין לו אמצעים משלו והוא זקוק לתמיכת הקהל למען החזקתו, ולשם כך מתנהלת עתה בכל ערי פולין מגבית לסיפוק צרכיו. בכל אתר ואתר נתקבלנו בהבנה ונענינו בעין יפה.

גם בבנדין הוכרזה המגבית ולא זו בלבד שהצליחה, אלא שעירנו גילתה פעם נוספת את בגרותה הציבורית המפותחת ביחסה לכל נכסי רוח שלנו, והשיגה מקום מכובד בין הקהילות המצטיינות־בפועל לטובת „ייוא".

הועדה שהטילה על עצמה את המשימה הזאת היתה מורכבת מהידידים: ד"ר ווינציהר, י. פסחזון, י. פריילך, מרים טענבוים, יצחק ויגודזקי, העורך שפיגלמן, ד"ר ח. פערל, הצייר שמואל ציגלר, י. ל. פיינר, מרקוס גרטנר (כולם ניספו) ומר מוטל גולד (כעת בישראל). בראש המפעל עמד א. בורשטיין, שליח המרכז.

למגבית נתנו יד: המנוחה ד"ר פרבר, נטע לונדנר, יששכר ביטנר, נחמן לנדוי (ניספו), בנימין גרויבערט (נפטר במינכן) ומר אלפרד שורצבוים (כעת בישראל).

במיוחד יש לציין את התורמים הניכרים, הראויים לציון, ובכללם: הקהילה היהודית, שמעון פירסטנברג, האחים חיים ויצחק שיין יעקב גוטמן, המנהל של „הוטא פאניכס", שפיגלמן, ד"ר פרבר, משה קלמן ארליך, אליעזר בוזשיקובסקי, עו"ד ד"ר שטייגר (הידוע מהמשפט שנערך בשנות העשרים באשמת עלילת ההתנקשות בחיי נשיא פולין — וויצ'כובסקי), עו"ד ד"ר זילברשץ, צבי ספר, ד"ר רכטשפט, ד"ר פיליפסקי, ד"ר ניסנבלאט, אולאַרט (כולם ניספו), עו"ד ד"ר רכטמן (בישראל) ועוד רבים שמן הנמנע להספרם.

התנהלה תעמולה גדולה ועבודת הסברה נאה. נערכו הרצאות, מסיבות וכינוסים. באולמי הקהילה היהודית הוצגה תערוכה על הישגי ייוו"א והוצאותיה הספרותיות השונות. הקהל הרחב שביקר בתערוכה נהנה הנאה מלאה ממראה עיניו. יבואו על הברכה נשיא הקהילה היהודית אליעזר רובנליכט והמזכיר פריילך (שניהם ניספו) על עזרתם שהוגשה לנו בכל.

לברכה מיוחדת ראוי גם ועד אגודת „גמילת חסד קאסע", שהעמיד לרשותנו את אולמה המרווח, בו נתקיימו כנוסינו.

נתרמו סכומים גדולים ע"י מאות אנשים, אולם לא פחות התרגשנו מהמטבעות הצנועות בנות עשרה־עשרים גרושים, שניתנו למפעל ע"י אנשים מעוטי־יכולת ופועלים מחוסרי עבודה.

זה כוחו של ייוו, שבמפעלו השתתפה העיר כולה.

פרעזעס רובינליכט, פערענס, מנלה מיט די יידישע זעלענער

יצחק בן צבי / בבטן האדמה

(רשמי טיול)

בסעתי בלוית שלושה חברים מבנדין לקטוביץ כדי לבקר במכרות הפחם. להזדמנות זו חכיתי מזמן. הבקור במכרות קשור בקשיים פורמליים מטעם החברה. רוב החברים, ילידי המחוז, לא היתה להם מעולם הזדמנות לרדת למכרות ולראותן מקרוב. הפעם ניתנה לי הזדמנות כזו על ידי החבר הפולני סטאנצ'יק, חבר הסיים ומנהיג פועלי המכרות של מחוז זה. סטאנצ'יק בא לברכני באספת העם לבנדין בשם הפ.פ.ס., ובהזדמנות זו, ביקשתיו לעזור לי בענין הרשיון, ונתן לי מכתב למשרד האגודות המקצועיות שבקטוביץ. המכתב הזה עמד לי להשיג בעזרתו את הרשיון המבוקש מאת החברה האמריקנית, בעלת המכרות.

אחד הפועלים הותיקים, מי שעסק למעשה במשך 22 שנים בעבודה במכרות ועכשיו — מזכיר באגודות המקצועיות, הלך אתנו ללוותנו. לקחנו טכסי, שהוביל אותנו ישר אל מקום המכרות, המשרד הראשי.

זוהי עיר שלמה, מלאה בתי חרושת ופבריקאות, מחסנים ומכונות. המשרד הוא על יד המבוא לחצר, בנין מפואר המכיל מלבד לשכות העבודה גם חדרי שרות שונים. במשרד נשמע צלצולן של שלוש לשונות: פולנית, שהיא לשון רוב הפועלים והפקידים הנמוכים, גרמנית — לשון הפקידים הבינוניים והאומנים, שהם ברובם גרמנים שלזיים, שנשארו מימות השלטון הקודם, שלפני המלחמה, ואנגלית — לשון המנהלים הראשיים, כי החברה בעלת המכרות היא אמריקנית (הארימן קונצרן).

אחרי באורים שונים נתקבל הרשיון מאת המנהל הראשי להכנס למכרות, והוכנסנו לחדרים מיוחדים, הנועדים לשמוש לפקידים העליונים לפני רדתם אל מקומות העבודה. המשרת הביא זוג לבנים עם בגדים עליונים, נעלים וקובע־פלדה מיוחד. התפשטתי לגמרי והחלפתי את כל הבגדים ולא יכולתי להמנע מצחוק, למראה פני חברי שנהפכו בן רגע ל„כורים", וכן הייתי בעיניהם. חליפת הבגדים באה בתור אמצעי שמירה כנגד אבק הפחם הדק הפורח באויר־המכרות וחודר מתחת לבגדים וללבנים. בידינו ניתנו מקלות־כורים ופנסים מיוחדים הסגורים הרמטית להאיר את חשכת הדרך. קודם שירדנו הוצגנו לפני המהנדס הראשי מר ניימן, שהואיל ללוותנו כל הדרך. מקודם הראה לנו את מחסני הפחם שבהם מושמים הגושים בשעת הוצאתם לאור העולם. את הפחם מניפים ומסייגים ואת הגושים טוענים על קרונות הרכבת הנכנסת לחצר המכרות. עבר אתנו בכל מחלקות בתי חרושת והמכונות, שתיקוניהם נעשים כאן על המקום. בבתי חרושת עסוקים אלפי פועלים, ומספרם עולה על מספר הכורים העובדים במכרות ממש.

המכרה שבקרנו מכיל חמש שכבות פחם, זו למטה מזו, ושכבות עפר עבות של כמה מאות מטר מפרידות בין שכבה לשכבה; המסדרון הראשי הוא בעומק של 80 או 100 מטר, והשני — בעומק של 160 מטר.

אברהם בלאט / בְּשַׁעֲרֵי הָרַחֲמִים...

שַׁעֲרֵי רַחֲמִים נָא פְתַח
יַנְבִיעַ חֶסֶד עֲיָנוֹת
לְמַעַן בְּכִי אָבוֹת וִיגוֹן הַטָּף
קְרַע שָׁמַיִם, אֵל צְבָאוֹת.

בְּנִשְׁפֵּי צִינָה דִי־פוֹלִין
הַבְּרָקִים כְּחִיצֵי שָׂטָן
בַּעֲרִיסוֹת מַבְעִית עוֹלָל
בַּחוּץ חֶרֶב אָבְדָן.

מוּבָלִים בִּקְרוֹנוֹת אֲפוּרִים
הָאֲוִיר מַחֲנִיק עֲדֵי מוּת
לְזֶכֶר אָח, נִשְׁמַת אָחוֹת
מִי יִזְעָק „קַדִּישׁ" בְּמַרְדוּת

עָזוּב הַבַּיִת אֵי הָתָם
מְאֹד יְהוּדִי וִיהָב
סוֹפֶדֶת עֲדַת עוֹרְבִים
עִצְבוֹן אַחֲרִית הַטָּף.

בִּיעָרוֹת — יְלָדִים בַּנּוּד
הַדְרָכִים רוֹשְׁפוֹת כְּמוֹקֵד
הַשֶּׁמֶשׁ זוֹרַחַת בְּלִבְלוּב אִילָנוֹת
קְבָרִים חוּרְבָן וּרְתֵת.

אַל תּוֹסִיף חֲנַק זַעֲקִי
כִּי אֶשָּׂא אֶת מִרְיֵי בְקִרְבִי
עַד מָתַי בְּכִי יָתוֹם וְאַלְמָן
תַּכְלִיא אֵל בְּלִבִּי.

שַׁעֲרֵי רַחֲמִים נָא פְתַח
יַנְבִיעַ חֶסֶד עֲיָנוֹת
לְמַעַן בְּכִי אָבוֹת וִיגוֹן הַטָּף
קְרַע שָׁמַיִם, אֵל צְבָאוֹת.

*) אברהם בלאט נולד ב־1916 בכפר אייסצה ליד זומבקוביץ, זגלמביה. בילדותו עבר לבנדין, למד בבתי־ספר „יסודי התורה", ה„מזרחי" ואחר־כך השתלם במדעי הכלכלה ומסחר, סטודנט באוניברסיטה „בר אילן".

עמד בראש התאגדות הנוער „סיני" שליד „צעירי מזרחי" בבנדין. השתתף בבטאוני התנועה ובעתון „זאגלעמביער צייטונג", ויחד עם חבורת סופרים מזגלמביה: אפרים קליינמן, דוד זיטמן, שרה וטוביה בוים ואחרים הוציא ב־1936, בהיותו כבר בארץ־ישראל, את המאסף הספרותי „יונג זאלעמביע" (לידער־זאמלבוך, פארלאג „יונג־פען" סוסנוביץ).

ב־1935 עלה לארץ ישראל ומאז הוא מפרסם מסות ספרותיות, שירים וספורים ב„הצופה", „הארץ", ב„מישור", „ספרות צעירה" וב„צוקונפט" בניו־יורק. עורכו הספרותי של „הצפה".

רציתי לרדת לשכבה העמוקה ביותר, אולם במקרה נתקלקלו המעליות התחתונות ועמדו לתקון.

בטרם ירדנו ציוה המנהל להביא את ספר המבקרים והציע לנו לחתום על מסירת מודעה המיוחדה במינה: עלינו להודיע, שבמקרה של אסון, אנו מסתלקים בשמנו, ובשם יורשינו מכל תביעה של פצוי הענקה מהחברה, לנו וליורשינו אחרינו. ואכן, הוסיף, בתוך תנחומים לבאוריו, אין שאנסים רבים לאסון... ממיליון מקרים של ירידה צריך לחשוב רק 3 מקרי אסון, אולם מנהג הוא, שכל מי שיורד מוכרח לחתום תחילה.

לא היה מקום לסרב וחתמנו. התחילה הירידה אל פי הבאר. אחרי רגעים מספר הגענו לקרקע. שער הברזל של המעלית נפתח, ויצאנו אל המסדרון של המכרה. המסדרון הוא רחב למדי, אולם נמוך, ובו עוברים פסי ברזל למהלך קרוניות של חשמל, המובילות למקום העבודה. בבוקר ובערב עוברים כאן קרונות ממש לשמוש בני־אדם, שבהם הפעלים הולכים לעבודתם וחוזרים משם. הואיל ואנו באנו אחרי הצהרים, בשעות העבודה ממש, הוכרחנו משום מה להשתמש בקרוניות הפחם הריקות החוזרות למקום המחצבה למלא שוב פחם. ה„שטייגר" הזהירנו לבל נרים ראשינו ולא ניישר את גבנו, כי התקרה נמוכה וקו טעון חשמל עובר מעל ראשינו, וכל תנועה בלתי זהירה עלולה לגרום לפגיעת אסון בקו החשמל.

במקום שהגיעה הרכבת הקטנה שלנו אל שכבת הפחם התרחב המסדרון פי שלושה וארבעה לשני צדדיו. ניכר, שכאן עסקו כבר בחפירה לשם הוצאת הפחם. מלמעלה ומשני הצדדים נשען המסדרון בפגומי עץ וברזל. המהנדס נתן ביאורים: לאחר שגומרים להוציא את הפחם ממצעו משמיטים את הפיגומים ומוציאים עד כמה שספיקים את חלקי הברזל והעץ, ומכוח לחץ האדמה היא שוקעת למעלה וממלאה את כל חלל השכבה, ואז מוסיפים לחפור לצד אחר.

כשהגיעה הרכבת לתחנה האחרונה, יצאנו ממנה. מסביב לנו אולמים רחבים, אשר שימשו לפנים מצע לאוצרות הפחם. עכשיו הוריקו אותם ורק עמודי העץ והברזל נשארו עומדים בבדידותם, כמצבות אלמות על העבר הקרוב.

מן האולמים מסתעפות נקבות ארוכות וצרות, שבהן נקל היה לתעות אלמלא המהנדס, אשר היתה לו מפה מדויקת, וכפעם בפעם הסתכל בה, ועל פיה כוננו את צעדינו. הנקבות הללו אינן עשויות ישר, כי אם מדריגות ועולות. באמצע הנקבות עוברים חצאי צנורות פח, פתוחים מלמעלה, ובהם גושי פחם מתנועעים. מתחת לצנורות הללו עובר חוט עם זרם חשמלי המנענע אותם הלוך ושוב, ומכוח התנועה זזים גושי הפחם, זזים ויורדים במדרון הצנורות, ממקומות החציבה ועד המסדרון הרחב, ששם פועלים עומדים וטוענים אותם על גבי הקרוניות.

הגענו למקום החציבה וכאן נגלה לפנינו מחזה מיוחד במינו. כורים ערומים למחצה חוצבים באתים אשר בידיהם, מעמיקים בקיר או בתקרה וחותרים במחתרת. הראו לנו את אופן הפעולה במכונות האויר. בעזרת מלחצה כזו קדחו חור עמוק, אחרי שהתרחקנו, וגם הכורים, מרחק של 20 מטר והדליקו את הדינמיט בעזרת כפתור חשמלי. כעבור דקה נשמע קול המפץ, והבית התמלא עשן וריח גפרית שקשה לעמוד בפניו. לתמהוני נתאוורר המסדרון במשך סקונדות אחדות וכבר יכולנו לחזור אל מקום ההתפוצצות ולהסתכל במסקנות. גושי פחם ענקיים התגוללו על הרצפה, ולכורים נשאר רק לנפצם לרסיסים יותר קטנים ולהעמיסם על הצנור, שבו יובלו מאליהם אל הקרוניות, כמתואר לעיל.

כאן עובדים 8 שעות רצופות, ולכן היה מן ההכרח לדאוג לנוחיות שונות לצרכי העובדים, כגון אויר חפשי הנכנס דרך צנורות מיוחדים מלמעלה. הכורים עובדים בקבלנות ומחלקים ביניהם את שכר עבודתם, ואילו הפועלים המשוטים עובדים יומית. משכורתם דלה ובריאותם רופפת הנובעת מתוך העבודה בבטן האדמה. מתוך שיחותי נתברר לי, שאופן ארגונם הוא חלש, ורוב הפועלים עומדים מחוץ לכל ארגון ולפיכך אינם מצליחים במלחמתם למרות מטרותיהם הצנועות, כגון העלאת המשכורת בחמישה אחוז.

שלוש שעות נמשך ביקורי במעבה האדמה. מן המכרות חזרנו לאמבטאות, מקום שם רחצנו מן האבק שמלא את כל המלבושים.

הנה „גן העדן" התחתון של הפרולטריון היסודי המטפל בתעשית חומר הכי החשוב והכרחי לפעולתה של כל חרושת, ובלעדיה יעמדו כל הרכבות והפבריקאות דומם. הפועל בתעשית הפחם הוא, כידוע, הפעל בהא הידיעה, אב לפרולטריון החרשתי מאז ומעולם. זכורני, כמה קנאתי בימי באומות העולם, שיש להן הפרולטריון היסודי: עתה זכיתי לראות כובשי הטבע בעבודתם, של יושבי החושך והצלמוות מצד אחד, לעומת ארמונות רבים של אדוני המניות המרויחים מיליונים מדי שנה.

התענינתי לדעת, אם ישנם יהודים בין פועלי הככרות והנה: בין 86.000 פועלי המכרות שבפולין אין אף יהודי אחד...

(„דבר", בהשמטות קלות, תשרי תר"צ, נובמבר 1929)

דוד מלץ / בהקיץ ובחלום

יליד בנדין, גידולו בבית דתי־לאומי. הוריו — אנשים אצילי־רוח — נתונים כל ימות השנה בעול עסקיהם ופרנסת ילדיהם. הבנות רוכשות השכלה גבוהה, אולם הבן לומד בחדר, „בולע" ספרים לרוב וקונה השכלתו כאוטודידאקט. בימי בחרותו מעורה בנוער החלוצי, אחוז חלומות וחזיונות, פעיל באגודת „עבריה" העושה להאדרת הלשון העברית וספרותה.

עלה לארץ עם חלוצי העליה השלישית, בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העולם הראשונה. לא היתה קלה עזיבת הבית שקשה היה על ההורים הפירוד מבנם היחיד, הרך והחלוש ההולך למרחקים, ומי יודע אם יזכו עוד לראותו אי־פעם, ואמנם — לא זכו לראותו עוד.

הוא מתיישב בקיבוץ עין־חרוד ונמנה עם ראשוני חבריו. עובד בימים בשדות ובערבים, לאחר יום עבודה מפרך באדמות עמק יזרעאל, מתמסר לעיון ולכתיבה.

כותב בעתונות הפועלים ובכתבי־עת שונים רשימות, סיפורים, מסות, מאמרי־בקורת על נושאים מעולם הספרות והאמנות.

בתש"ה (1945) מופיע ספרו „מעגלות" (הוצאת „עם־עובד"), שעורר בשעתו פולמוס פורה והסעיר את דעת־הקהל הקבוצית, ואף נערכו עליו משפטים ספרותיים. חבריו לתנועה הקבוצתית טענו נגדו, על שום שתיאר, לדעתם, את חיי הקיבוץ בקיצוניות ובסובייקטיביות ונתעלם מהקניינים מלאי האור והחיות שיוצר הקיבוץ. היו למחבר גם מצדדים, שלימדו עליו סניגוריה, שאין בקורתו נובעת מתוך קריאת תגר על חיי הקבוצה אלא מחרדתו הנאמנה לגורל הקיבוץ, לביסוסו האיתן, להמשכו ולביצורו.

במבט בוחן ושקול רקם המחבר בסיפורו הריאליסטי והמושך מסכת שלמה על חיי הקבוצה, המקיפה כל גילוייה, אורותיה וצלליה, חיוביה ונקודות התורפה שלה, מבלי להעלים עין אף מן הדברים הפעוטים ביותר.

מוטיב האהבה מפעם ברוב דפיו של „מעגלות". המחבר מתאר את האשה על היצריים והגוני שבה, כוחה ורפיונה, שבלעדיה היו גם חיי הקיבוץ נטולי טעם וחן. בדמות האשה האהובה עליו הוא רואה את אמו הנאצלת. „האשה המזומנת לאדם מביאה לו גם מכוחה של אמו. אשה — אם היא לי..."

בקראי את הרומן הזה על קורות גיבוריהם מנחמקה וחנקה — ניצבת לעיני דמות המחבר, חבר נעורי, החושף סגולות נפשו. לבי־לבי עם הגבור המתרפק בנעגועיו לחיק־אמו, שכנת־ביתי בעיר־הולדתנו, הנאבק בסבלות ההסתגלות לחיי הארץ, במגע הראשון עם אדמתה, החורש בקרקע צחיחה ומבער את היבלית מהכרמים וראשו לוהט באשה של השמש. לבי למנחמקה הלוקה במחלות ונלבט בבדידותו, שלא בא על סיפוקו ואכזבות אישיות מנת חלקו.

ברם, על אף כל יסוריו ופגעיו ממשיך הוא בחיי המשק, בו שיקע כל חייו ובו הוא חי עד היום הזה, כי „אמנם הכל כדאי", כעדותו בסיום הספר, הואיל ויסודות הקיבוץ מוצקים בתכלית, וחיי השיתוף — הישג נעלה הם. (מ. ה.)

בנדין עיר הולדתי, בחלומות הלילה נשארת לי ממשית וחיה עד היום. רוב התרחשויות הלילה בסימטאותיך הצרות ובשוקך הנרחב עדיין פוקדות אותי. פחדי הלילה, תמיהותיו וגם נפלאותיו, ממלאות את הלב גם אימה וגם טובה מעולמות שעברו — מאוירת הילדות שבסימטאותיך ועד ידיעות־האימה משם. כי הנה עבר השמד גם עליך. ריקה את מיהודיך. הם אינם. הושמדו. הושמדו עד אחד. הוצאו להורג, לטבח, לשריפה. אבא. אמא. אחיות — היכן אתם?

ובבית החסידים שבעמקי הסימטה יעמוד ליד החלון ר' יהושע דויד, יהודי גבה־קומה, זקן לבן יורד לו על מידותיו, ובצלו אפשר לחסות... הוא מבקר חולים מובהק. אין חולה בקרב יהודי הסימטאות שלא יבקרנו, שלא יעודדו. מדי יום ביומו כשהנך משכים לחדר, הריהו נפגש לך בדרכך ומקדים לברכך: בוקר טוב, נערי. הוא, הצדיק בעל הדרת הפנים, מקדים לברכך. מעולם לא הצלחתי להקדימו בברכה.

בימי החורף היתה הסימטה מכוסה שלג רב. חלקלקה. כשהיתה חזורת אמא עם לילה מהחנות, קשתה עליה ההליכה בסימטה המשתפעת ויורדת, בזהירות רבה צעדה צעד־צעד לבל תמעדנה רגליה.

ואני, בשובי לבדי, מ„החדר" בערבי החורף, מפחד הייתי לעבור בסימטה. ליד פשפש החצר הריקה יעמוד ודאי הכלב השחור, הגדול, גלגול נשמתו של אותו כופר ואפיקורס שמת בחורף. מחכה הייתי שעה ארוכה עד שיזדמן מישהו ויעברני...

בימים ההם היתה אמא יושבת בחנות, ידיה על סיר גחלים עוממות ועיניה כבושות בספר המונח לפניה במגירת השולחן הפתוחה, ועתים אנחה פורצת מעומק לבה. אמא, על מה כה נאנחת, אמא, היכן את?

בקצה הסימטה, בבית ישן מחודד־גג, שוכנת משפחה מטופלת בבנים, אחד קטן מחברו. וכולם נגררו אחרי אמם, אשה קטנטנה, שמפניה קורנים היו רעננות וטוב־לב ומעיניה הבהיק אור תכלכל. שנה שנה יולדת היתה את אחד הבנים שלה, אלה הנגררים אחריה כל הימים. איני יודע מדוע, אבל עם ידיעות האימה משם על שמד וחורבן, עולה בזכרוני אשה קטנטנת זו עם ילדיה המרובים, והיא רצה, רצה, בעיניה המאירות באור תכלכל־טירוף — פחד מוות.

ובכניסה לסימטה עמד, כשומר לה, הבית של ר' יענקלה שפירא, יהודי זקן, בעל תפילה, שהיה מתמוגג בדמעות בתפילת הנני העני ממעש, עמד על משמרתו כמליץ יושר לישראל לפני הרבונו־של־עולם עד שנפל למשכב שלא ירד ממנו. והיה לו חבר וידיד נפש, יהודי זקן גם הוא, שהיה גורר את רגליו בכבדות; אלא כשנפל ר' יענקעלה למשכב היה בא מדי יום ביומו ועובר על פני ביתו, דופק לו בחלונו, מתייצב לפניו במתיחות הגוף כשהוא מקיש רגל ברגל כדרך איש צבא וקורא לו לר' יענקעלה, לעבר מיטתו, בלשון פולין: יענקעלע יעסטעם! כלומר: הנני! כך היה בא להחדיעו, שעדיין הם עומדים שניהם על המשמר...

ואחר כך באו ימים כשהתחיל להיעלם ממני החוסן שבמפלט הסימטה, כשהתחלתי ללכת בדרכים אחרות. ועל סף אותו בית עמד התנור של ר' יענקעלה שפירא, ומדי עברי על פניו לתוך הסימטה היה קורא אותי ומודד בידיו את מידת התקצרות העליונים שלי והתארכות התחתונים, שזה סימן מובהק לדרכי החדשה... והיה שואל אותי אם הריבות ב„עבריה" כבר הספיקו הרבה בלימוד לשון הקודש... ולצדו עמדה בתו הגדולה, שהיתה איזו אי־התאמה מוזרה בין פניה העדינים והצחים לבין חזה המגודל מאוד, והיתה שולחת בי מבטי עיניה המחייכות. עתה יש איזו אימה גדולה במחשבה שלעולם, לעולם לא אראה שוב אותה סימטה, סימטת ילדותי.

את האימה בממשותה אין המוח, כנראה, מסוגל לקלוט.

כל ישותנו אינה מסוגלת לקלטה, שהרי אין הדעת מיטרפת עלינו. ואדרבא, הננו ממשיכים חיינו הנורמליים. כולנו כאחד. הסתכלו־נא בחדר האוכל הזה המלא אוכלים לתיאבון. הביטו־נא בעיניים הנוצצות בספוק תאוות האכילה, בידים האלה, בהמון הידים האלה, העמלות במרץ בכף ומזלג. ראו־נא גם ראו את הפנים הצוהלות והערות בשיח ושיג המעניין בשעת עסקנו במלאכת האכילה. לא, אין אנו מסוגלים לקלוט את האימה בממשותה. רק בחלום בלילה היא לובשת צורות ממשיות וגם מזוזות.

— — — בשוק הישן הנרחב, ההומה תמיד יהודים במשאם ובמתנם, על דוכניהם ואצטבאותיהם המלאים כל מיני „סחורות" של צרכי אוכל, פירות וירקות עד לדברי צעצועים וחכשיטים, בשוק הישן המסנוור תמיד בשלל צבעים, — שרויה אוירה שחורה־אפורה. אוירת פחדים ואימות. היהודים, אחוזי מועקה שחורה־אפורה זו, מהלכים רק על המדרכה בלבד שלאורך השוק, ובצד אשר שם החנות של אבא. דומה, שנתחם תחום ליהודים בשוק הישן ואסור להם לעבור ממדרכה זו שבאורך לצדדים אחרים, שהם תקועים באיזו אי־ממשות, גם היא שחורה ואפורה. הם, היהודים אחוזי המועקה, מתחככים זה בזה, מציעים משהו זה לזה למכירה, אולם אין קונה. בקרן הזוית, בבית הגדול, הגבוה, הנשקף על פני כל ככר השוק, פתוחה החנות הגדולה לנעליים. חנות זו היתה תמיד מלאה ושוקקת קונים. עתה היא ריקה, שרויה גם בה אותה האוירה השחורה האפורה. מעל האצטבאות המרובות מציצות הקופסאות הלבנות, הקופסאות עם הנעלים. אבל החנות ריקה, שחורה־אפורה. מאחורי השולחן מציץ פרצוף זועם, שאיננו דומה לפני גרמני־נאצי, כי הוא שחרחר, מארך, מחודד. אלא שידוע, כי פרצוף זה יש לו שייכות להם, והוא מקור האוירה השחורה־אפורה המעיקה בחנות הריקה. ועל המדרכה שלאורך מהלכים היהודים אחוזי האימה והמועקה, מציעים למכירה משהו זה לזה ואין קונה — — —

נשוב:

— — — הרחוב הרחב והארוך המוליך אל הגשר שעל הנהר, ואל הדרך המתמשכת ועולה מעבר לנהר אל תוך השדות ומלבינה שם, למעלה, על הגבעה ונעלמת מעבר לה אל תוך ארץ בלתי־נודעת, אל מעבר לגבול. בתי הרחוב כאן ריקים מאדם, החנויות המרובות סגורות, החלונות שחורים, עיוורים, בחלל שוב אותו שחור ממלא כל חלל העולם. והמועקה הרובצת על הלב גם היא אין אנו יודעים כמותה במציאות, מועקת־סיוט זו רובצת על הלב רק בחלום (ועם זה, היכן הגבול בין החלום והמציאות?).

הרחוב ריק מאדם, רק אני לבדי מהלך בו. הרגשה של חורבן — ולא חורבן מוחלט. משהו מסתתר באימה, בשחור הריק הזה שברחוב. בקצה הרחוב למטה, סמוך לגשר־העץ, פתוחה חנות אחת, רק חנות אחת בלבד. היא חנות לחלב ותמאה של היהודי המתחרה התמידי בחנותו של אבא. כי גם לאבא חנות של חמאה ומוצרי חלב. בעל החנות הזאת הוא יהודי רחב וכרסתן, פניו טובעים בים השערות של זקנו הרחב ופאותיו העבותות; בנים היו לו שנים; האחד, הגדול, הוא חסר־דעה לחלוטין. השני, הקטן ממנו, גס־רוח ומחוצף. אלא שחנותו שלו היתה תמיד מלאה גויים וגויות, קונים ומוכרים, ואילו אבא — היו לו בנות חמודות, שהמורים היו באים לחנותו ומשבחים לפניו את בנותיו ואומרים שתעונג גדול לדבר אתן וללמדן תורה. ואף אני, בנו, הייתי „כלי יקר" מיועד לתורה וגדולה, בעל „ראש טוב" — אלא שחנותו של אבא ריקה היתה תמיד והפדיון דל. ובשעת לילה מאוחרת, עם סגירת החנות, כשהיו אבא ואמא מריקים את כסף הפדיון המועט והדל מהמגרה של השולחן אל תוך ארנק של עור ממורט, ואבא מפליט היה ולוחש כמה מלים של ריגון וריטון כלפי הפדיון הדל וכלפי החנות שבקצה הרחוב, שהיתה הומה כל היום מרוב קונים, היתה אמא נאנחת כדרכה אנחת־חשאים מעומק הלב ושואלת אותו בלחישה: ומה, אתה מתקנא בו? ואבא לא היה עונה לה מאומה. רק חיוך עצוב נצנץ לו בעיניו, שהביטו בי באותו רגע. עתה נראה לי מתוך אותה חנות אור אדמדם, כהה, אבל האור האדמדם הזה כמו נשאר כולו רק בתוך חלל החנות, לא הגיה במלוא נימה על שחור הרחוב, והחנות לא היתה מעברו הנמוך של הרחוב כמו אז בשנות ילדותי, אלא מצדו המורם והיא עצמה היתה מוגבהה קצת למעלה, מעל פני הקרקע של הרחוב, והובילו לתוכה שלוש מדרגות של עץ, שלא כמו אז בשנות ילדותי, שאז היתה החנות למטה, ישר עם פני הקרקע. עברתי על פני החנות והצצתי לתוכה. היתה כמו ריקה, בפנות — אפלולית, רק השולחן היה מואר באותו אור אדמדם־כהה מוזר, ואותו האור המוזר גם הוטל על ראשו של אדם, אשר גופו עטה אפלולית, הדמות היא דמותו של בעל החנות, אלא שראשו עגול וערום, כתפוח־אדמה, זקנו, שער ראשו ופאותיו מגולחים, וזה מרחיב ומעגל את הפרצוף ומשוה לו צורה של תפוח־אדמה, שמציצות מתוכו עינים קטנטנות, שני סדקים צרים. הפה רחב, רחב, גם הוא כסדק צר והוא צוחק צחוק־זוועה, של מפלצת, צחוק שאינו נשמע אלא ניכר בסדק הצר של השפתים, המתארך ונתקע בקצות הלסתות המנופחות, ועומד הוא ומטיל בידו תפוחי־אדמה גדולים, הדומים לפני המפלצת אשר לו, על כפות המאזנים אשר על השולחן, אחד אחד הוא משליכם, ביד רועדת, כמילו את ההזב, והסדק הצר והארוך של שפתיו צוחק את צחוק הזוועה שלו. —

בגבי רוחשת אימה, ועוברת מחשבה במוחי: דוקא הוא נשאר — — —

ועם בוקר, אחרי ליל פרפורים, אתה יורד בשביל למטה, לשדות. השמש המגיחה מאחורי ההרים הרחוקים שופכת את זהבה על עלי הכסף של הצפצפות העומדות זקופות ליד בריכת המים, כסף העלים רוטט בנשיקת הזהב של השמש הצעירה, ולבך רוטט עמהם, עם עלי הצפצפות הזקופות. ומה הרטט הזה? כך מרטטים אנו בין זוועה להצלה, בין מועקה שחורה־אפורה לבין נשיקת־שמש. יום זוהר ושמש שלאחרי גשמים, העמק כולו אומר שירה. על הגבעות סביב מפזזים ילדים לבושי צבעונין. פרחים חיים, מצלצלים בצחוק כסף, יפזזו על פני הגבעות, פרחי צבעונין: אדומים, סגלגים, ירוקים, מבהיקים בלבנם. הגלבוע שמטול לבש ירק רענן ושמש רב נשפך עליו, ילדתי הקטנה מפזזת סביבי ומגלה כפעם בפעם פרח חדש, מופלא. הנני משתטח על סלע מחומם בשמש. ידי מתחת לראשי ועיני שותות מתכלת השמים העמוקה. הנני חש בנחת הזורמת בכל עורקי. נחת חמה. ושוב משוטטות עיני בגבעות סביב, בגלבוע הירוק שטוף־שמש.

אזני קולטות צחוק הכסף של פרחי הצבעונין החיים המפזזים מסביב. ואני יודע — כל הגבעות האלו סביב, כל העמק הזה הירוק, הרענן נוצרו למענם, למען ילדי ישראל שיבואו וימלאום צחוק זך, שירת צפרים מצלצלת. — ופתאום תבוא עלי כעין מהלומה, מתוך תוכי תבוא, תהלמני, ילדי ישראל נחנקים בקרונות המות, — ילדתי הקטנה אשר חפזה סביבי, אשר תצהל לגלות כפעם בפעם פרח חדש ומופלא, דומה ביותר לאחותי הצעירה ששאראתיה שם בגולה לפני עשרות בשנים, היא דומה אליה מאוד. אותם הפנים הסגלגלים, אותם הפנים של אחותי הקטנה מאז. ביום ששי אחר הצהרים היתה משפשפת לי את הערדלים. היא גדלה שם. לא היא מפזזת כאן מסביבי על הגבעה שטופת־השמש והצהלה. היא גדלה שם והלכה ל— קרונות המות. אלי — האומנם? מתוך תוכי יעלה

החנק, האי־אפשר, אי־אפשר. ופחד יעלה מקרבי. פחד מפני אותה החמה אשר זה עתה זרמה בעורקי.

בערב ראיתי צללים מחדר הגאזים במחנה־רכוז. צפופים זה ליד זה, יושבים יהודים, זקנים וצעירים וגם ילדים. כולם יושבים הם על הארץ וידיהם על ערפם הכפוף. פניהם מדוכאים, אבל אין ניכרים בהם שום סימני־זוועה. כך יושבים הם, כולם כאחד, ידיהם על ערפם הנדכא. מן הצד נראים שנים גבוהים, כנראה, מהארורים, עומדים עליהם. יושבים ומחכים למות, כולם כאחד, — הידים על העורף, רק הרים של דכאון ועייפות רובצים עליהם. אין סימן לזוועה. אין סימן לזעם. — איך לנשום? איך לחיות? ועתה אני יודע: כך ישבו באחד מהתאים האלה גם הם. גם יקירי שלי. מהו האדם? למה הוא מסוגל? ומה אני עם כל זה? כיצד אני חי ונושם — וגם — עם זה, לאחר ערב זה, לאחר לילה זה — והנה —

קמתי באשמורה האחרונה של הלילה לעבודה; גם היקיצה ללילה, גם ההליכה ברגלים כבדות למטה, אל הטרקטור, והיציאה אל השדות — הכל עוד כמו בחלום. סיוטים. אבל בהגיעי אל השדה, שהיה עוד כגוש אפור מטושטש, לתוך האפור של החלל מבהיר במזרח. דמדומים ראשונים של לפנות בוקר. ובהסבי ראשי לאחורי, ראיתי בחוורון הדמדומים משהו שהרעידני ויצק בבת־אחת הרגשה של אושר בכל ישותי. הרגשה של גילה. מתוך ירק השדה, שהי העוד כגוש אפור מטושטש, לתוך האפור של החלל המדומדם, הזדקרה חמניה בודדת, עלתה והתמתחה כולה לשם, לקצה האופק המזרח־צפוני המבהיר מרגע לרגע, לאותה נקודה שממנה הופיע אור החמה העולה, וכך עמדה החמניה. גבעולה הגבוה, הזקוף, מתוח מתוח, ערוך כמיתר, ראשה גם הוא מתוח בצפיה, כל עלה ועלה שלו לחוד, שהצהוב שלו עדיין חיוור היה בחוורון הדמדומים, נמתח גם הוא וקפא באותה צפיה, ויחד היו כזר ערוך מסביב לשחור העין הגדולה, הפקוחה גם היא בצפיה לשם, לאור החמה העולה. עמדה החמניה ערוכה כולה כמיתר ערוך על גבי כלי־נגינה. עוד רגע ויתמלט ממנו הצליל האלהי, אשר ימלא רעדה כל יצור. רק רגע ראיתי כך את החמניה וידעתי — אלוהים. ידעתי כי בה נמתחו כל התפילות, הכמיהות והערגונות לאלוהים שבכל הברואים, בכל דורות העולם. ידעתי כי בה, בכל תא ותא שלה, בכל נימה שלה, פועם הדופק האלהי, ונתמלאתי אושר ותפילה.

ובשבתי על הטרקטור הנחפז בתלם הלוך ושוב, הלוך ושוב, שפכה החמה פז על הגלבוע שממול ועל השדה מסביב. וראיתי כי על כל פני השדה נפוצו חמניות רבות, בודדות. ספיחי החמניות שצמחו בשדה זה לפני כן, והן עומדות עתה כולן לוהטות בצוהב עליהן, מתוחות כולן ומופנות אל החמה העולה, והיו כעדת מתפללים העומדים בתפילה עצורה ולוהטת, שפני כולם אל נקודה אחת, אל קודש הקדשים...

נמצא היה בתוך אולם הדומה בצורתו ובאפולית השרוייה בו לבית החסידים שהיה מבלה בו ימי ילדותו. אך הזמן הוא של עכשיו, ימי ההווה, ועסוק היה במשהו לא ברור לו, אבל רב־חשיבות. מחוץ נשמע קול קורא לו, ולא ברור לו, אם נקרא בשמו או בקריאה אחרת, אך מכוונת היתה הקריאה, בלי ספק, אליו. הוא נקרא והוא ענה: מיד! מיד! והמשיך לעסוק באותו ענין לא־ברור ורב־חשיבות. ותוך כדי עיסוקו בכך אחז בככר לחם מארך והיה בוצע ממנו וצובט באצבעותיו מקצהו ושם פתיתי לחם אל פיו. היו עמו באותו אולם עוד כמה אנשים שאין הוא זוכר מי הם.

הנה נכנסה נערה בהירת־שער, ניגשה אליו ושאלתהו: אתה יעקב? ענה לה: כן, והיא לא הוסיפה מלה ולא קראה לו. פנתה וחזרה לצאת, והוא יצא אחריה. בחוץ, שוב באותה חצר מארכת של בית החסידים שבילדותו, שוב לא היתה עוד נערה בהירת־השער. לא ראה כיצד נעלמה ממנו, אך לא היתה. אבל ליד גדר הנסרים עמדה נערה אחרת, שחורת־שער, לבושה בשמלה כהה וחגורה סינר שחור ונעולה נעלים גבוהות; משיצא החוצה נפנתה הנערה והתחילה ללכת ממנו. חכי־נא חכי־נא — קרא והלך אחריה, אף השיגה מהר. עבר על פניה, עמד והביט בה. היא פרצה בבכי גדול, ומתוך הבכי קראה בקול קובל ואומלל באידיש: דו לאָזט מיך ווארטען, דו לאָזט מיך ווארטען! חבקה בזרועותיו ובכה גם הוא. מתוך הבכי שאל: את דבורהלע, את דבורהלע ש... ש...? נענעה בראשה והתייפחה בבכי מר, ואף הוא בכה בכי רב. חיבקה ואמר לה, אף הוא באידיש, דו נאריש קינד, דו נאריש קינד, ואף כי היתה נמוכה בהרבה מאחותו דבורה שניספתה שם, באושביצ'ים (שאחותו דבורה קומתה תמירה היתה וגמישה ונערה זו לא היתה דומה לה בפניה אלא במקצת) — היתה היא זאת. שאל אותה, אם כבר היתה שם, בפנים, ונתכוון בשאלתו, אם כבר היתה בביתו, בחדרו, — והיא לא ענתה לו דבר. הביטה בו במבט קופא ועם זאת חודר, באיזו עינים חומות ירקרקות, שחש בהן עיני הגורל. הביטה בו במבט ממושך וחודר וידע מי היא, שבאה משם, מתעבר ההוא...

הקיץ — וכל כולו רעדה ואימה. ידע שבאה להזכיר לו, להעירו משנתו, מהסחת הדעת האיומה הזו מאלה שם, שניספו ואינם.

לא היתה עמי מזוודה, או תיבה, או חבילה. בגפי יצאתי. שכן נסיעתי אינה אלא בחינת בריחה, חתומה בחותם החטא שחטאתי לאבי ולאמי. ממונם לקחתי באיסור וביתם עזבתי ולא נטלתי רשות. ודאי צער גדול ציערתי אותם, ואפילו שברתי את לבה החולה של אם זקנה והייתי חרפה ובושת־פנים לכל בני משפחתם. רדף אחרי אבי ולא השיגני. עכשיו משזזה הרכבת ודאי לא ישיגני, וכשם שהכוחות שהמריצו אותי למעשה רב זה היו עצורים מבפנים, בתוך הנפש, כך לא מבחוץ היו קיניני, אלא צמודים הם לגופי. אותם שלושה שטרות, מאה רו"כ כל אחד, הגנוזים בכותנתי סמוך

שלמה צמח / כשה אובד

בשנת 1904 בא שלמה צ מ ח מפלונסק לבנדין, כדי להבריח את הגבול בדרכו לארץ־ישראל. הננו מביאים קטע, בהשמטות קלות, מתוך ספרו „שנה ראשונה" (הוצאת „עם עובד", ת"א, תשי"ב) בו הוא מתאר בריחה זו.

בחצות הלילה, משזזה הרכבת בבית־הנתיבות הוינאי שבוארשה, ראיתי את עצמי עזוב ונשכח ועלוב. איש לא ידע כיצד הולכים לארץ־ישראל. באין ברירה יורד אני לבנדין, אל הגבול המשולש שבין רוסיה וגרמניה ואוסטריה.

לבשרי והמרשרשים תחת אצבעותי כל שעה שאני ממשמש בהם, אותו כרטיס של נחום סוקולוב, שהחזיר לי פעם כתב־יד והודיעני בכל זאת, שנדמה לו כי יש בי ניצוץ קדוש של סופרים, אלא שחייב אני לעבוד ולעבוד, וכרטיס זה של משה סמילנסקי, שהשיב לי מרחובות, שתחילה עלי לבוא, ואז בודאי שהעבודה תימצא...

ישנתי שינה עמוקה ומתוקה עד אור הבוקר, כשהעירו אותי בסוף דרכי בתחנת בנדין ההומה עוברים ושבים.

לאחר שפישפשתי בשטרות שאני נושאם על לוח לבי ושמעתי רשרושם ירדתי לבית הנתיבות, ואותה שאלה „לאן?" הגדולה והכללית, שאחזה בי והביאתני עד הלום, נצטמצמו תחומיה ונתגלגלה באבדן־עצות מועט של אדם תועה, היודע תכליתו ואינו יודע להיכן יפנה.

בנדין יושבת על שלושה גבולין, אבל כיצד עוברים לכל הפחות אחד מהם? כיון שהעיר יושבת על הגבול, וכיון שעוברים אותו יהודים למאות ולאלפים לילה לילה, חזקה שאין נותנים לבחור שעיניו תועות שיתעו זמן מרובה. מיד וקם לפני יהודי גוץ שפיאותיו גזוזות, מחציתן מצורפות ומעורבות בזקנו המפוזר והמדובלל ומחציתן מופשלות לסתרי אזנו; ועיניו אדומות והילוכו ניתור של חרגול והוא אחז בשרוולי:

— אברך, מבקש אכסניה?

— ודאי.

— הריני הפונדקאי שלך.

והלכתי אחריו. תמה שאין שום כלים עמו, ושאני צעיר לימים כל כך, ורמז כי במבט־עין ראשון הבחין במהותי והכיר סוגי, שמן המסוכסכים במלכות אני ודוחקת עלי שעתי וממהר אני ועוקר מן המדינה. אלא שבר־מזל אני, כי נזדמנתי עמו, עם יחזקאל ו א ט מ ן, המנוסה בשכמותי, וממש נס נתרחש לי. עמדנו בחודש מרחשון בשנת 1904. כבר נתפרסמה ברבים מפלתם של חילות ניקולאי שניגפו לפני היפנים במדבריות של מנג'וריה, והערבה הירוקה הרוסית התחילה מאדימה בדלקת המהפכה.

דלה ומזוהמת דירתו של יחזקאל, ואורחים אין בה וחדרים אין בה, והמקום שנתפנה בשבילי אינו אלא שולחן וכסא בחדר משכבו של הפונדקאי שמטותיו עדן טרופות, וילד מוטל שם בעריסתו ופריחה משונה לו בפנים וחומו גבוה. כניסתי הביאה לבהלה גדולה, שכן התחילה האשה טורחת בסעודה של שחרית ומזויה ריקים ובכיסה אין פרוטה, והיא לווה ממני מעות קטנות עד לחשבון, שתצא לחנות ותקנה מזונות.

ויחזקאל בעלה מושך בתנועה חטופה פעם בפיאתו הימנית ומערבבה בשער זקנו, ופעם בשמאלית ומפשילה לאחורי אזנו, וסובב הולך הוא כל הזמן בשכנותי, עד שאסף כוחות ועמד ושאל:

— אימתי רצונך לעבור את הגבול?

— בהקדם, ככל האפשר.

— אפשר אפילו היום.

ומשך בשתי פיאותיו בבת אחת ונסתלק. עד מהרה חזר ועמו שני יהודים לבושים קצרים, וכשהוא מכניסם לחדרי אומר להם: הנה האברך! ושוב מסתלק. ישבו שני היהודים עמי על יד השולחן:

— אלו הן תעודות־המעבר, מה שקורין חצאי־תעודות, תברור לך אחת מהן, שהסימנים הרשומים בה דומים לסימניך, ודאי דעתן גדול אתה בלשון זו.

מיד אמר לי לבי שנפלתי בידי מרעים ושאני בסכנה גדולה. במתינות ובאריכות עיינתי בתעודות שלפני, ובדקתי אותן וחזרתי ובדקתי כל אחת בפני עצמה ובזו אחר זו. בסוף ביררתי לי אחת ואלה היו סימניה: בן עשרים ותשע, עינים כחולות, שער וחוב, קומה למטה מבינונית, נשוי, נגר — ואמרתי להם:

— זו נאה לי יותר מן השאר.

— זה יעלה לך עשרים וחמישה רובל, מהומה בעיר וחז'נדרמים העלו את השער.

לא עמדתי על המקח, אחרים היו מערכי־לבי. מיד ושני המוליכים התחילו משדלים אותי בדיבוריהם ומפרטים לי בכל סדרי המעבר. בבית הנתיבות ימסרו לידי את התעודה שביררתי לי. נוסעים אנו ברכבת, בהיתר ובפומבי. הז'נדרמים המבקרים „ממורחים" ואין חשש. יסע עמי באותו קרון בעל התבלול ויתן בצדי תיבה עם כלי־מלאכה של נגר. את הכסף אשלם לו בקרון, לאחר שכבר נחתמה תעודתי על ידי המבקר. ניכר שאני אדם מהוגן ואין הם חוששים שאימלט ולא אשלם. יוצאת הרכבת בשעה ארבע, ועלי להיות כאן באכסניה של יחזקאל בשעה שלוש. הסכמתי לכל התנאים, ואפילו אמרתי להם, שמוכן אני ליתן חמישה רו"ב עד לחשבון, אלא שסירבו, אין דרכם בכך. אבל בטדק הפתוח של הדלת ראיתי את יחזקאל עומד מאחוריה ומטה אזנו יפה לכל המדובר כאן. וכששמע שהענין גמור, מיד ונכנס אלינו ומביא עמו בקבוק יי"ש ומזג כוסות ואמר „בשעה מוצלחת", והמוליכים עונים אחריו ונותנים ידם לי ונפטרים ממני.

משהלכו אמרתי ליחזקאל, כי רצוני לפרוע שכר פונדקו. תמה על שום מה מקדים אני ומשלם, והכרתי בפניו שחושש הוא, שמא חפצי לגנוב עצמי ולהשתמט, ואף על פי כן לא הבליג והגזים ונקב לי שכר גבוה ופרעתי לו, ויצאתי למרכז העיר.

דבר ראשון אמרתי, יפה לשנות מעט צורתי ולגלח ראשי ולחיי שלא יכירו בי. אבל מהומה גדולה בעיר ורוב חנויותיה נעולות. רכבו ז'נדרמים ברחובות וכלי־זינם עליהם ומגלבים בידיהם, וגופם מתוח וזקוף ועיניהם אינן מביטות לצדדים. פועלי מכרות דומברובה שבתו, וחבריהם העובדים במסילת־הברזל יצאו לסייע עמם ולהצטרף אליהם. והעיר בנדין כאילו סוגרת עלי.

והנה ניפנף פתאום לעיני זהבם של שלטי גלבים עם שלוש צלחות נחושת־קלל התלויות במוט ומקשקשות באויר. ונכנסתי לשם. שלוש מראות מקובעות במסגרות של זהב כיסו את הכותל מצד שמאל, ולפני באמצעית ישב בן־אדם מצומצם במושבו והיה מעיין בספר. עם כניסתי קם בקפיצה, הניח ספרו הפתוח ועמד לפני וביקשני לשבת בכורסתו. היה הגלב־החובש („רופא" קראו לו) יהודי בינוני, דק וכחוש בגופו ושקוע לוח חזהו, ושבור קול דיבורו, ופורחות לחייו באדם משונה, והוא כוחח וממצמץ בעיניו האפורות בשעה שהוא מוציא דיבור מפי. בקצה סנטרו תלוי לו זקן צהבהב שאינו מגיע אלא למחצית הלחי, ומסופר הוא כהלכה ובקפדנות יתירה.

כשישבתי בכורסה התחיל סורק בלוריתי ומעלה עליה את המספרים, המתנתי שייכנס עמי בשיחה כדרך הגלבים בשעת מלאכתם, אך לא עשה כן. בשעה שרוכבים ז'נדרמים ברחובות עם המגלבים ביד זהירים בני־אדם במוצא פיהם. אלא כשהלך לחדר הסמוך להביא מעט רותחין בשביל הגילוח, העפתי עיני בספרו. „אלטנייר־לאנד" היה זה, באידיש, בתרגומו של סוקולוב! נימה זעה בלבי ופרץ הדם ועלה בראשי והקדיחו. וכשנטל תערו והתחיל משחיז על רצועת־העור המחוגרת אל כורסתו, הנחתי ידי על גבי ידו ואמרתי לו:

— הנך ציוני?

הטיל בי עיניו הקודחות והביט בי בחשד והשיב בשאלה ובתרעומת:

— זה מנין לך?

הוצאתי ידי מתחת לסדין הלבן שעטפתי והצבעתי אל הספר הפתוח:

— לא בנדינאי אני.

— חשתי בזה.

— באתי הנה לעבור את הגבול.

— לא, לא, אין עסקי בכך.

— אבל אני נוסע לארץ־ישראל.

— ומהיכן לי הבטיחות, כי אמת בפיך, ושבאמת אתה הולך לארץ־ישראל?

החזרתי ידי אל מתחת הסדין והוצאתי מתוך הכיס הגנוז שבחזיתי שני הכרטיסים שברשותי ונתתי אותם בידי החובש. עברית לקרוא לא ידע. אולם את השם סוקולוב, זה שתירגם בשבילו ספרו של הרצל ללשון שהוא שומע, קרא:

— איני יודע לשון הקודש, אך טוחן־גריסים שבשכונתי יודע.

ויצא בחפזון מן האולם; לאחר שעה קלה חזר ועמו יהודי כבן ארבעים לבוש חלוק מעובה, כולו ממולא צמר־גפן. נטל החובש־הגלב את הכרטיסים מידי ונתנם בידיו של יהודי זה. והלה קרב אל דלת־הזכוכית, גחן ראשו על הכתוב והסמיך אותו קרוב למשקפיו ועיין בו פעם ושוב פעם, הסתכל בחותם הדואר, וקרב אלי ונתן לי ידו, אמר לי שלום:

— אני חבר הועד של „מזרחי".

התיישב החובש בכורסה אחת והטוחן בכורסה אחת ושמעו מפי מה שאירע לי, עם יחזקאל הפונדקאי ועם שני המוליכים, ושלבי אומר לי, כי נכשלתי בבני־אדם שאינם מהוגנים.

— אינם מהוגנים!.. ליסטים, רוצחים... ימסרו אותך לז'נדרמים, יד אחת להם, יגזלו ממך ממונך ויחזירוך ב„אטאפ", אסור בשלשלאות של ברזל דרך כל עיירות פולניה עד שתגיע לעירך... מהר וברח לך, אדם צעיר, צא מבנדין, בשעה שלוש כשלא תחזור ליחזקאל — יבקשון ואף ימצאוך.

רמז הטוחן במשקפיו לחובש ושניהם יצאו החוצה ומתנועות ידיהם ראיתי שמשקילים הם שם ענין נכבד ואולי נחתך שם גזר־דיני. מתחת הסדין הלבן נרעד כל גופי. לחזור לפלונסק עירי, ורגלי מצלצלות בכבלי־ברזל, ופוסע אני בתוך להקת הפושעים ברחובות ובשוק, ב„אטאפ", וכל החנונים עומדים בפתחי חנויותיהם ורואים כיצד מוליכים אותי אל התפיסה...

עם חזירתם אל האולם שוב נתן לי הטוחן ידו:

— נסיעה מוצלחת, וה' ירחם ואתפלל תפילת־הדרך בשבילך, נסיעה מוצלחת! ונסתלק.

החובש נטל תערו והתחיל מגלח אותי בזריזות ובשעת מעשה עומד הוא ומסביר:

— מיד אנו יוצאים לוולברום. סוגר אני עסקי ומלווה אותך לשם. תשלם לי את ההפסד, רובל אחד. קרוב לי בוולברום והוא סוכן ראשי לעוברים את הגבול. אל תחשוש, אתן אותך בידים נאמנות... אלא שאין פנאי, יחזקאל והחבריה שלו לא ישבו בחיבוק ידים...

ומשגמר מלאכתו האיץ בי למהר ולהימלט. נעל דלתות עסקו והלכנו לבית־הנתיבות. בינתיים פרצה השביתה במסילות־הברזל ולא נשארו אלא אחרוני קרונות של רכבות־משא. אלא שהחובש היה מעורב עם הבריות ומהלכים לו אצל הפקידים, ולאחר משא־ומתן קצר הוליכו אותנו לקרון אחד טעון פחמים והעלו את שנינו על גביו. שוב זזה הרכבת. אכן, נמלטתי ופני מועדות לוולברום.

ירד גשם דק וגבישי־הפחם הבהיקו כמשוחים בשמן. ישבנו על גביהם קרובים זה לזה מפני הצינה והלחות. סיפרתי כל פרשת חיי. מהיכן אני, ומה ביתי, לאן אני הולך. הוציא מארנקו ניירה מעוכה ונתנה לידי, ואמר לי:

— אין דבר, הכל טוב ונאה כשסופו טוב ונאה. בעוד שעה אחת נהיה בוולברום ושטות עשיתי שלקחתי ממך את הרובל...

יואל מסטבוים / בקור בזגלמביה

הואיל והיה קשור בזכרונות נעימים על עירנו ויהודיה, פנינו אליו, שיכתוב מחוויותיו ורשמיו על בנדין מימים עברו. נענה ברצון אך לפתע חטפו המוות, 1957. (המערכת).

ום אחד ישבתי במערכת „לאַדושער טאַגבלאט", והנה נפתחת הדלת ובא ידידי שפיגלמן, העורך של „זאגלעמביער צייטונג", ומושיט לי ידו בברכת „שלום עליכם" במאור־פנים נרחב. שמחתי מאוד לפגשו.

באתי אתו לפנות בוקר העירה. שפילגמן החביב לא הביאני לבית־מלון קר, בלתי־מוסק (הגרמנים אסרו להסיק את חדרי המלונות, והדבר היה בעת מלחמת העולם הראשונה), כי אם אליו הביתה, אל תוך כריו וכסתותיו, ואני שוקע בתוכם, כמו בגן־העדן. לאחר שינה של מחצית היום הקיצותי מאנשש ומרוענן.

אחר ההרצאה והמסיבה נשתייר לי יום פנוי לסייר בעיר.

בנדין לא היתה עיר יפה מבחינת הנוף. האדמה, המכוסה עפרות־פחם, היתה עניה בצמחים. זעיר פה וזעיר שם היו זרועות, כנאות־מדבר, מדשאות אכולות אבק־פחם. ואילן היה פה יקר־המציאות ועוד יותר נדירה היתה צפור־כנף. האויר טעמו חמוץ, ריחו כריח המלח והגפרית.

אבל זגלמביה הריהי מרכז דינאמי, בעל עבר היסטורי עשיר, של פעולה מהפכנית נמרצת. כאן חיות לא רק האגדות של מרידת 1863 המציינות את גבורת־הרוח של אנשי הסביבה, אלא כאן היה גם קנם של ה„ספיסקובצים" (הקושרים) של פ.פ.ס.

בנדין הריהי קרקע פוריה למפלגתיות יהודית, לחיי תרבות יהודיים ומקור פרנסה יהודית טובה. בנדין — עיר מאוכלסת יהודים עמלנים, טרודים בענייניהם. „כולם עומסים פחם בראשיהם" — היתה מהלכת מימרה בבנדין. ועוד היו אומרים, שיהודי בנדין חולמים בלילות על „כתרי־יהלומים לראשיהם". היה אומנם משום

אמת בהלצה זו. כל יהודי שני־שלישי בבנדין היה סוחר בפחם, מוכר בתשלומים לשעורין, והיתה הכנסה.

משבאתי לשם כבר הרגשתי את אֲכפּוֹ של הכיבוש. אמנם, בבתים עוד היה מה לאכול, אך השיתוק שהכניסו הגרמנים בתעשיית־הפחם היה יותר מנורא. לא רק שהקפיאו את פעולות ה„טרוסטים" וה„קרטלים", שאסור היה המעבר ממקום למקום בלי רשיון, אלא שהם שיתקו את המסחר הזעיר.

בסביבת בנדין היו תעשיות פח ובדיל. אחד החרשתנים הללו היה פּיירסטנברג — יהודי נדבן, רחב־לבב, האוהב לתמוך בכל הנוגע לחיים יהודיים.

שעה שבאתי לבנדין כבר עמדו בתי־התעשיה שלו, מכונותיו, במצב של דכאון. הגרמנים שמו את ידם על בתי־החרושת, וזכורני, כיצד התייצב אתי האיש ופניו לצד קאטוביץ, ואמר, כי השלהבות היוצאות מבתי־התעשיה הגרמניים, יבלעונו. והיה זה נכון. הגרמנים הפקיעו את בתי־התעשיה היהודיים לייצור הבדיל.

משה פרנקל / זכרונות מימים עברו

כמצית יובל אני חי בקבוצת משמר השרון ולא אחת מהרהר אני כיצד הגעתי עד הלום. אספר, איפוא, מקצת מזכרונותי על שנים שחלפו, שהם אמנם בעלי אופי אישי, אך נודע להם גם ערך כללי.

למדתי בבית־ספר עממי של „מזרחי", בו רכשתי את ידיעותי הראשונות בעברית, פרט ל„חדר" שכל ילד יהודי למד בו, כי טרם היה בבנדין בית ספר אחר. אולם, מכיון שנתיתמתי מאבי בגיל רך והיה עלי לדאוג לכלכלת המשפחה, נבצר ממני להמשיך בלימודים.

לאמי היתה חנות מכולת, ואני, שנמאסו לי העמידה בדוכן והעסקים עם הנשים הטרדניות, חכיתי להזדמנות נאותה להשתחרר מ„העבודה" הזאת שלא היתה לפי רוחי. בשעות הערב הפנויות אחרי סגירת החנות, בשבתות וביום ראשון של השבוע, הוא יום השבתון הכללי, מתבודד הייתי ומתמיד בקריאה ובעיון, מתוך רצון לשכוח את חיי החילוניים האפורים ללא סיפוק נפש.

חברת ידידים לא היתה לי, כי טרם השתייכתי לאיזו תנועת נוער שהיא. באחד הימים, בישבי על הדשא שעל ה„גורקא", מקום הבילוי היחידי שעשוי היה להשכיח מלבי את טרדות יום־יום, לפוש ולהנות ממראה נוף השדות הנרחבים ומהנהר המתפתל — הגיעוני צלילי שירים עבריים וקולות צחוק. היו אלה בני „גורדוניה", שהתכנסו לפגישותיהם הקבועות פעמיים־שלוש בשבוע, בהן דיברו על ארץ ישראל וערגו אליה.

מה קינאתי בהם, בצעירים אלה, הצוהלים והעליזים, משל היו חסרי־דאגה וחלומותיהם נתונים למרחקים...

צבי קוטנר, בחור נפלא שנפל במלחמת השחרור בהגנת קבוצתו דגניה ב', חברי לשעבר בבית־הספר, שם עין בי וביקשני להצטרף אליהם. לא העזתי ובושתי, כי לא הרגשתי את עצמי בטוב בחברה בלתי מוכרת לי. אולם לימים הושפעתי מהם, נעשיתי בן־בית אצלם וכאחד מהם: רענן ושמח, אף רציני ואחראי בעת מלוי תפקידים, שהוטלו עלי בבוא הימים — בהנהגה המקומית, בהחלוץ, במחנות־הקיץ ובכל מוסד אחר.

„מרדתי" בבית, אומי המנוחה הבינה לרוחי ולא הפריעה במעשי, שהכבידו לא מעט על ניהול חנותנו, הואיל וכל מאוויי היו ב„גורדוניה" במשך שנים ישבנו אנו, בוגרי הקן, עם ראש קבוצתנו ניה" שהפעימה את לבי. התנועה בלעה את כל ישותי. ימים וערבים והסתדרותנו, מרדכי המפל, בבית הוריו, שהיה תמיד פתוח לפנינו, או בתוך כתלי מועדוננו המרווח, שצר היה מהויל את מאות חברינו, ושיננו את משנת א. ד. גורדון, קראנו בצוותא את הספרות החלוצית, את „דבר" ו„הפועל הצעיר" ולמדנו פרקים בתולדות הציונות ותנועת העבודה בארץ־ישראל.

באה שעת ההגשמה. יצאתי להכשרה, שתנאיה לא היו נוחים ביותר. עשרות חלוצים הצטופפו בדירה צרה, באחת העיירות שבערי הספר בפולין, ישנו על גבי אצטבאות זו מעל זו, כשתי קומות. העבודה לא היתה מצויה בשפע, וגם חסר לנו הרגל, נסיון וידיעה. והכלכלה דחוקה היתה. אף־על־פי־כן לא אמרנו צר לנו המקום ורע לנו, כי ידוע ידענו, שעלינו להכשיר עצמנו לחיי הקיבוץ בארץ, שבימים ההם, לפני שלושים שנה, גם הם לא היו ורודים ביותר.

בינתיים פרצו מאורעות 1929 בארץ־ישראל. רוח ההתלהבות פגה במקצת, חלשי האופי נשרו מאתנו. אולם אנו, שהאמנו ברעיוננו בתום־לבב, התמדנו והמשכנו, את הכשרתנו לא נטשנו, ואדרבא — הגברנוה וחלוצים חדשים באו למלא שורותיהם של אלה, שעלו בכל הדרכים לארץ־ישראל ואני בתוכם.

פרשת היאחזותי בקבוצה, בה קשרתי את חיי לצמיתות — היא ענין לרשימה מיוחדת.

שמעון רוס / מורי ומחנכי

ר' יהושע רוזנקר המנוח, שב„חדרו" למדתי היה יהודי הדור, זקנו מטופח, נקי למופת. תלמידיו כיבדוהו, שכן ידע להתחבב עליהם. למדנו אצלו פרט לדברי קודש גם דברי חול — חשבון, כתיבה תמה, ידיעת הארץ ועוד. לעומת „חדרים" אחרים היה חדרו של ר' יהושע ממש חידוש, שממנו הורינו היו מרוצים וראו בו הכנה לבית־ספר.

אמנם, כאשר נוסד בית־הספר „המזרחי" העבירנו ר' יהושע לבית־ספר זה, בו הוא שימש זמן מסויים כמורה, אולם לא נטש את „חדרו" והמשיך להרביץ תורה לדרדקי ישראל. מיטב חברי בתנועות הנוער הציוניות וב„גורדוניה" היו מבין תלמידיו של ר' יהושע, שגידלם כציונים ורבים מהם תופסים כעת עמדה בחיי הציבור בארץ וזוכרים את חסד נעוריהם לרבם האהוב.

בית־הספר העממי הראשון בבנדין זכה למנהל רב מרץ וברוך כשרונות, יהושע רפפורט המנוח, שעמד כשלושים שנה על משמר החינוך בעירנו. היה מחנך בחסד ובעל השפעה גדולה על מאות תלמידיו ומוריו גם יחד, שכולם הוקירוהו מפאת יכלתו הפדגוגית הרבה. בבית־ספרו הכניס משמעת רבה ומשטר קפדני.

ואף שבבית הספר התנהלו כל הלימודים על טהרת השפה הפולנית, פעמו בו חיים יהודיים, כי תלמידי בית־ספרנו מאורגנים היו בהסתדרויות נוער ומשם הבאנו את ההווי הלאומי לכותלי בית־הספר.

עוד חידוש הונהג כאן: ספורט, שלא ידענוהו עד־כה. גופנו הכפוף התחיל לאט־לאט מתיישר, הידים נתחסנו והרגלים ידעו לבעוט ישר לשער... בתחרויות ספורט שונות עם תלמידי בית־הספר העממי הפולני, לא פעם היתה ידנו על העליונה, ורבה גאוותנו על כך.

כן נערכו בבית־ספרנו טיולים ליער שמחוץ לעיר. היום, בהזכרי בדברים האלה, חיוך עולה על שפתי. אבל בימים ההם, לפני עשרות שנים, כאשר אנו, בני־נוער, היינו מושפלים בסביבה נכרית ונבצר מאתנו לתת פורקן ודרור למאווייני הטבעיים הפועמים בנו, — היה טיול כזה בבחינת מאורע רב־רושם.

גולת הכותרת בפעלו של המנהל רפפורט היתה הקמת תזמורת התלמידים הראשונה בעיר, המורכבת אך ורק תלמידים יהודיים, בהדרכתו של המנצח והמגן הנודע בעירנו שמחה לוסטיג המנוח (ניספה עם משפחתו. שני בניו ובת אחת ניצלו בדרך נס, ומתגוררים בישראל ובאוסטרליה). תודות להשפעתו של המורה רפפורט, סיפקה עירית בנדין לתזמורת זו כלי־נשיפה בשביל ארבעים תלמיד, ואני בתוכם, שאומנו ע"י המנצח לוסטיג ולאחר כך גם ע"י ברנבלט המנוח. במרוצת הזמן נתפרסמה התזמורת, ולא היתה חגיגה בעיר בלי השתתפותה. היא נתנה דחיפה לחינוך מוסיקאלי של הנוער ופיתוח החוש האסתטי והאמנותי שלו. לשם השתלמות, נוסעים היינו לעתים קרובות לקטוביץ הסמוכה כדי לשמוע נגינה טובה בביצוע התזמורת המשוכללת ב„פילהרמוניה" וללמוד ממנה.

יחד עם תזמורתנו נוסדה להקת רקדנים, וכפעם בפעם הופענו יחד בהצגות, שהכנסותיהן הוקדשו ל„עזרה הדדית" בין התלמידים.

אחדים מחברי התזמורת הצטיינו במיוחד, ובראש וראשונה בנו הבכור של המנצח לוטק ברנבלט שסיים את הקונסרבטוריון בוארשה ואחר כך הופיע בתזמורת הפילהרמונית בניו יורק בניצוחו של טוסקניני (נפטר בצעירותו לפני שנים אחדות). כן יש להזכיר את ז. וינברג, גם הוא, כקודמו, הצטיין בלימודו בקונסרבטוריון הוארשאי, השתלם כמנצח ושלט יפה בכמה כלי־נגינה. בגלל הצטיינותו בתחרות מוצלחת אחת זכה בפרס המעניק לו נסיעת חינם על פני העולם, ובשובו הביתה היה למנצח מעולה. נרצח ברחוב העיר בידי סרדיוט נאצי, בהגינו על יהודי מוכה ומושפל.

בית־ספרנו שימש דוגמה למוסדות חינוך אחרים, ונוסדו עוד שתי תזמורות בבית־הספר העממי מספר 2 ובגימנסיה „יבנה".

מרדכי המפל / ביקורי אישים בבנדין

ע' ירנו, שהצטיינה בחוש תרבותי־אינטלקטואלי, ביקרו בה אישים ידועי־שם בציבור היהודי בפולין לשעבר ובעולם היהודי: הוגי־דעות ואנשי־מדע, סופרים ועתונאים, במאים ואמנים, מדינאים ועס־קנים, תועמלנים ונואמים, משולחים ושד"רים, שנמנו עם כל המפלגות והזרמים בחיי החברה היהודית המסועפת.

יקצר המצע לפרט את כולם, ואף לא של רובם. לפיכך נצטמצם ונעמוד על ארבעים בקורים, לערך.

אפשר שנכשלתי פה ושם באי־דיוק של תיאור, תאריך או מאורע, ו„שגיאות מי יבין"...

בבחירת החומר קבעתי לעצמי הנחה — אישים השייכים לכל התנועות בצבור היהודי. המדור ערוך לא בסדר אלפביתי, וכולל שמות אישים שביקרו בעירנו משנת 1899 עד 1939, שבועות מעטים לפני פרוץ המלחמה והשמדת קהילתנו.

הרב יצחק ניסנבוים

מעסקני „המזרחי" הראשונים ומטובי מטיפיו. ב־1899 ביקר בבנדין ודרש בבית־הכנסת הגדול על הרעיון הציוני ועל שיבת ציון. דבריו עוררו את חרון־אפם של החוגים הדתיים האנטי־ציוניים, שהיו אז רוב מנין בעירנו.

בבואו לבנדין חיכה לו, לרב ניסנבוים, ר' בריש פרגר, שבביתו התארח. האורח השתומם, שרק שליח אחד בלבד בא להקביל פניו, שרגיל היה לקבלות־פנים נלבבות והמוניות. חולפות שעות ואין רואים איש מחברי הועד של אגודת הציונים שהזמינוהו. לא שלט עוד הרב ברוחו ושאל: „במטותא ממך, ר' בריש, האם אתה הציוני היחידי בעיר..." השיב לו: „לא הודעתי על מועד בואך אף לאחד מחברי הועד, כי כולם „אשכנזים" ולא רציתי לתת פתחון־

פה לחסידים בעיר, שהם מתנגדים לציונות, סן יגידו, שרב בישראל, ציוני, מתחבר עם „חפשיים"...

על בקורו זה עומד הרב ניסנבוים בספר זכרונותיו „עלי חלדי" (וארשה, תרפ"ט) וכותב, בין היתר:

„בסוף החורף הוזמנתי ע"י אגודת הציונים בבנדין לבוא אליהם. בבית הנתיבות קדם את פני יהודי כבן 40, לבוש ארוכים, במגפים מצוחצחות וכובע יהודי על ראשו. התיצב לפני וקרא את שמו: בריש פרגר. מתוך השיחה ביניינו הכרתי בר' בריש, כי תלמיד חכם הָנהו, ומפיו נודע לי כי הוא חסיד מגור ומתפלל ב„שטיבל", אולם מיום שהיה לציוני והחלו חבריו החסידים לדקור אותו בלשונותיהם החדות — עזב אותם. אל „הרבי" עודנו נוסע. הלכתי אתו אל הרב דמתא, רבי בריש גרויבארד, לקבל ממנו רשיון לדרשתי, הרב היה ציוני נסתר ובחפץ־לב נתן לי את הרשיון הדרוש.

„בשבת בצהרים דרשתי את דרשתי. אחרי ההבדלה באו ציונים אחדים מסוסנוביץ לקחת אותי לעירם. הפתעה נעימה היתה לי לראות בין הבאים את ידידי הטוב, המשורר ח. נ. ביאליק, שיש אז בסוסנוביץ ועסק בהוראת שפתנו. אחרי הדרשה הלכתי ללון בביתו. הוא גר בבית עץ קטן. שוחחנו הרבה על ענינים שונים ועליתי על יצועו. ביאליק נשאר עומד על יד החלון מביט אל חשכת הלילה. למחרת בבוקר מצאתי על שולחנו את השיר „רזי לילה"... בערב אחרי שדרשתי גם בדומברובה, שבנו בנדינה. בלילנו בנעימים בביתו של ציוני אחד, וכנהוג בימים ההם שרו הסמוכים שירי־ציון שנים.

„בנסיעה זו על פני ערי־זגלמביה נוכחתי, כי אמנם הציונות משפיעה מרוחה על החסידים, והחסידות מצדה משפיעה על הציונים ושופכת בציוניותם את הדבקות ואת ההתלהבות שלה".

הדברים הועתקו בקיצור, כאמור, מתוך „עלי חלדי", לפי הטופס שהקדיש המחבר באהבה, בחתימת ידו, לביאליק.

הרב ניסנבוים, המטיף המחונן, ביקר בבנדין פעמים מספר בתחילת המאה הנוכחית, להנאת קהל מאזיניו.

הלך לעולמו בשואה, ב־1943.

הסופר ראובן ברייניז

ביקר בעירנו בשנים הראשונות של המאה (דומני, ב־1907) בשליחות התנועה הציונית והספרות העברית. סופר ומבקר שגלחם ל„מהלך החדש", האירופי, בספרותנו.

בביקורו בבנדין, כמו בכל מקום אחר, עשה נפשות להשקפותיו ומצא אוהדים ותומכים, אבל גם עוררים ושוללים. הרצאתו היתה מעין מחקר פילוסופי כבד־הגות שקרא לשינוי ערכין בחיינו.

ידידי מר יהודה פרגר היוב עמנו בארץ, שמע את נאומו של ברייניז ודבריו נחרתו בזכרונו עד היום בבהירות.

אברהם רייזין

משורר, מספר, מבוני הספרות החדשה ביידיש.

ביקר בעירנו ב־1910, כאשר אגודת „הזמיר" ערכה נשף אמנותי מוקדש ליצירתו. אחרי ההרצאה על פעלו בשדה הספרות, קרא רייזין מספוריו ומשיריו, שרבים מהם מושרים בפי העם.

כתום קריאתו המוצלחת שרה המקהלה כמה שירים מפרי עטו: „אל האח", „מאי קא משמע לן" ו„ניגון של גמרא".

כן הוצג לכבודו על־ידי החוג הדרמאטי־המוסיקאלי של „הזמיר" המחזה „מיטן שטראָם" („עם הזרם") לשלום אש, בהשתתפות השחקנים־החובבים מהימים ההם: האחיות פרשטנפלד, הרשל שטאטלר, הרמן שטרוכלין, לייבל גולדשטיין, דוד פינקוס, מאיר צימברקנופ ואחרים. אגב, להקה זו, שגילתה בשעתה יכולת רבה בהעלותה על קרשי הבמה מחזות ידועים, נתקיימה עד לייסודה של אגודת „מוזע", שעסקה בעיקר באמנות התיאטרון, ואילו „הזמיר" המשיך לטפח ערכי מוסיקה, נגינה ותרבות.

לאחר ההופעה באותו הנשף, לא עזב ריזין את בנדין, ונשאר אתנו פרק־זמן, הואיל וברצונו היה לנסוע לאמריקה. אנשי „הזמיר" דאגו להשיג בשבילו תעודות ואשרת־כניסה לארצות־הברית.

יצחק לייב פרץ

פרץ היה מסייר, כידוע, על פני ערים ועיירות ותוהה על אורח־החיים של המוני היהודים, ורשמיו חתומים ביצירתו.

במסעותיו מגיע פרץ לבנדין, בחורף 1913, לפי הזמנת „הזמיר", האגודה הבלתי־מפלגתית היחידה בשנים ההן בעירנו להפצת תרבות ומדע, מוסיקה ושירה. עירנו היתה ברובה דתית, אך היו בה חוגים משכילים, שנתפסו לתחיה הלאומית. פרץ בא במיוחד לפתיחת הספריה על שם „שלום עליכם" (השם ניתן אחרי מות הסופר), שהיתה קיימת בבנדין עד בוא השואה ונחשבה כאחת החשובות ביותר בעיר.

הוא נתקבל ע"י חוגי התרבות על כל זרמיהם כיאות לסופר דגול וחולק לו הכבוד הראוי. מאות באו להאזין לדבריו באולם התיאטרון „אילוזיון" (שמו שונה אחר־כך ל„נובושצ'י") בבית וינר. הוא הרצה, וקרא קטעים מספוריו — „שלוש מתנות", „שטריימל", „באנצ'ע שווייג", „גלגולו של ניגון". הקהל הושפע מאד מ„הרעציטאציאָנס אָוועניע" (ערב הקראה).

אחרי ההופעה נתכנסו חברי הועד „הזמיר" ומוזמנים שונים למסיבה שנערכה באולם „הפילהרמוניה", (ברחוב סלאוויאנסקא, באחרונה מלכובסקאגו). כאן קרא פרץ את הפואימה שלו „מאַגיש", שנתקבלה בחמימות, והמסובים החיים עמנו מעלים בזכרונותיהם עד היום את הערב רב־החוויות הזה.

יואל מסטבוים

סופר ביידיש, ונושאיו שאובים מחיי יהודי פולין וארץ־ישראל.

לעירנו היה בא לעתים קרובות לרגל הרצאותיו, כי הקהל אהב לקראו ולשמעו. היו לו ידידים רבים בבנדין, שארחו לו ואירחוהו בבתיהם, וכרגיל היו מסדרים לכבודו מסיבות.

אפיזודה מעניינת אירעה לו כאשר הזמין לפונדק בבנדין עם מוקיריו, ואחד מהם שדיבר בשבחו אמר, שלא פילל, כי האורח, צבעי במקצועו, מיטיב גם לכתוב. מסטבוים נבוך לשמע ה„מחמאה" הזאת, אך אחת הנוכחות במסיבה טישטשה בחכמה את התקרית, משל לא בו מדובר, כי אם באחיו...

לראשונה ביקר בבנדין ב־1917. את רשמי ביקורו זה העלה בזכרונותיו, שפורסמו תחילה ב„די לעצטע נייעס" בשם „אויפן לייטער", אחר כך תורגמו לעברית בספרו „על הסולם".

שלום עליכם

בשנת 1914 יצא ש"ע בפעם האחרונה למסעותיו על פני ערי פולין. הסופר י. ד. ברקוביץ, חתנו, מספר בזכרונותיו: „גשם חם של הערצה ויקר ניתך אז על ראש שלום עליכם בערי השדה, שבהן נערכו לו נשפי קריאה וקבלות פנים סוערות. בתחנות מסילות־הברזל יצאו אליו חבורות יהודים להקביל פניו בתרועות שמחה. לאהבה נאמנה כזו לא זכה שום סופר מסופרי ישראל".

וכך היתה קבלת הפנים לכבודו בבנדין, בקיץ 1914, חודש ימים לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה. בתחנת הרכבת חיכתה לאורח ולאשתו משלחת מטעם אגודת „הזמיר", שהזמינתהו להרצאה, תלמידי בית־הספר של ורונצברג (על כך מסר לי שלמה'לה גרוסמן מרמת־גן, מתלמידיו הבודדים של המנהל ורונצברג שנשארו בחיים), משלחת מטעם הציונים, אוהדי הסופר ומוקיריו.

אולם התיאטרון „קורסו" היה מלא וגדוש. שלום עליכם קרא באמנות בלתי־מצוייה פרקים מיצירותיו, מונולוגים מ„טוביה החולב", קטעים מ„סיפורי מוטל בן פייסי החזן", „סטמפניר", „מנחם מנדל" ועוד. רעמי צחוק ליוו דבריו. הוא סיים את הקראותיו בסיפורו „תבערה בכתריאליבקה", על מכבי־אש בעיירה היהודית, שאין בכוחם לכבות שריפה בעטיו של הסוס הצולע והכושל הסוחב לאט־לאט את חבית המים נקובת החורים...

למחרת היום הצטלמו חברי ועד „הזמיר" עם הסופר הדגול. בצלמניה חיכו לאלימלך רוטנר, חבר הועד, שאיחר לבוא, שכן בו ביום חזר מסיורו בארץ ישראל. ש"ע שלא ידע את פשר העיכוב, שאל: „למי מחכים?". ענה לו אברהם ליור: „הננו מחכים ליהודי מארץ ישראל". „מה? — שאל ש"ע — יהודי מארץ ישראל? היכן הוא?" לשאלתו השיב לו ליור ביידיש בנדינאית טיפוסית: „ער קומט פון ארץ־ישראל, אבער איזן איז ער א בענדינער"...

שלום עליכם, בשמעו „איזן איז ער" אמר: „בחיי, שפת יידיש אפייניות, מיוחדת, וראוי להנציחה", הוציא פנקסו מכיסו ורשם בו את הדברים, שמצאו חן בעיניו.

השחקנית אסתר רחל קאמינסקה

מי מיוצאי פולין לא שמע את השם המקסים הזה, החרות בחיבה בלב שוחרי הבמה היהודית? ואף שחלפו עשרות שנים מאז ביקורה של האמנית הדגולה, אם התיאטרון היהודי, בבנדין, לא נשכחו הערבים מלאי השראה של משחקה המרתק באולם התיאטרון. עלם הייתי כשחזיתי ב„מירלה אפרת", „כאשע די יתומה" — ועדכה לא נמחה הרושם, והקול הנלהב והנרגש הזיל דמעות...

יום הופעתה אצלנו היה למאורע, לחג, והתכונה היתה רבה. אנשי עמל החישו גמר עבודתם, חנוונים נעלו עסקיהם, כדי להקדים להצגה.

בשנת 1921 ביקרה בעירנו עם להקתה, שנמנו עמה זיגמונט טורקוב (בישראל) ואידה קאמינסקה (מנהלת התיאטרון היהודי הממלכתי בפולין) שהציגה את „הדבוק". אסתר רחל עיצבה את דמות הסבתא, פריידה, ואידה הופיעה בתפקיד הגבורה הראשית — לאה.

מאגודת „מוזע" הוזמנו לתפקידים אפיזודיים כמה שחקנים צעירים, שגילו לא מעט חרדה, ואסתר רחל הרגישה במבוכתם ועודדה את רוחם. ואכן, הם עמדו בנסיון.

היתה להצגה הצלחה קופתית וניתנו באותו ערב שתי הצגות, שהיו מלאות קהל צופים, שנהנה הנאה רבה. בתום ההצגות נערכה מסיבה לכבוד האורחת. למזכרת כיבדה היא את חברי ה„מוזע" באוטוגרף שלה, ובאלבום הזכרונות של חנה שנטל־רביב, רשמה את ההקדשה: „תזכי לקיים את משאלותיך ולהיות שחקנית מצליחה על הבמה היהודית".

זלמן רובשוב (שז"ר)

ביקר בבנדין ב־1922 בקשר עם הבחירות לסיים הפולני הראשון. כזכור הופיעו אז המיעוטים הלאומיים בפולין ברשימה מאוחדת, והיהודים זכו בכמה עשרות צירים לשני המוסדות המחוקקים — הסיים והסינט.

השתתף בהצלחה במסע התעמולה בעירנו וקרא בהופעותיו את האוכלוסיה היהודית על כל שכבותיה ומעמדותיה להצביע בעד רשימת „גוש המיעוטים הלאומיים".

נאומיו המלאים רגש והשראה זכורים לנו עד־כה. המונים שתו דבריו בצמא, ובנדין היהודית נתנה את קולותיה לרשימת הגוש, ותודות לכך נבחר ציר לסיים, המועמד ממחוז־זגלמביה, בן־עירנו, ד"ר שלמה ויינציהר.

האדמו"ר רבי אברהם מרדכי אלתר מגור זצ"ל

ביקר בעירנו פעמים אחדות. כל פעם נתקבל בהתלהבות ע"י המוני היהודים, מהם שהיו מתירים את סוסי מרכבתו, נרתמים בה ומובילים אותו — עד כדי כך הוקירוהו. רבבות חסידים בפולין הסתופפו בצל קדשו. ממנהיגי „אגודת ישראל", מראשי מועצת גדולי התורה, ביקר פעמים רבות בארץ ישראל.

זכור ביחוד ביקורו בבנדין, אלול תרפ"ג, 1923. כל העיר יצאה לקראתו לקבלו בכבוד מלכים. בימים ההם השיא הרב הבנדינאי ר' צבי חנוך לוין ז"ל, גיסו של הרבי מגור, את בתו היחידה, יוכבד, לנכדו, ר' נפתלי.

החתונה נועדה ליום ששי והחופה נערכה בחדר „יסודי תורה". לשם עריכת התפילות בא במיוחד לחתונה ר' יוסעלע חנצ'ינר (יענדזשעוויער), בעל התפילה הנודע, שעבר לפני התיבה בבית־מדרשו של הרבי מגור. לחתונה הגיעו אדמו"רים ורבנים רבים מכל רחבי פולין ואלפי חסידים. הרחובות שקקו המוני חסידים צוהלים.

החתן התארח אצל בנו של הרב מבנדין, ר' אלי לוין בבית סלומון גוטמן. לחופה הובילוהו בתהלוכת משוש לקול צלילי התזמורת.

הרבי מגור התאכסן הפעם אצל ר' ליפא קמינר ז"ל (אביה של מרים ליור־קמינר). מאות אנשים צבאו על הבית, נעקרו ונהרסו דלתות וחלונות, כדי לזכות ולראות את הרבי, ולתקוע לו יד לברכת „שלום עליכם". ובעל הבית, יחזקאל וינר, לא כעס על הנזקים, ואדרבא, קיווה שבזכות ישיבתו של האדמ"ור בביתו תחא ההשראה שורה עליו תמיד.

באזוך פון געראר רבי'ן אין בענדין
בקור הרבי מגור בבנדין

יוסף הפטמן

עוד לפני ארבעים שנה ומעלה, כאשר עשה את ראשית צעדיו, קסם לנו, הצעירים, והשתוקקנו לקראו ולשמעו. בכליון צפינו להופעת „הצפירה" ו„דאס יידישע פאלק", שמעל דפיהם הוא דיבר אלינו שבוע שבוע על נושאים שונים. גם מאמריו ב„מאמענט" הוארשאי ופיליטוניו בכל גליון ערב שבת הצמידו אליהם קוראים רבים.

בשנות העשרים ניסה פעמיים לחדש בוארשה את הופעת העתון העברי בשם „היום" ו„הצפירה", אך נכשל. היתה לי הזכות לשמש ככתב מחוז זגלמביה בעתונים אלה ועמדתי בקשר עמו.

ביקר בעירנו ב־1924, בימי זהרה של התנועה הציונית ובעצם העליה הגדולה של יהודי פולין לארץ. עוד קודם לכן הפצירו בו אגודות שונות בבנדין („השחר", הקהק"ל, ההסתדרות הציונית) שיואיל לבקרנו, אך תמיד טרוד ומוטרד היה. ואך במלאת 20 שנה למות הרצל, נענה להזמנת ועדת־היובל שליד „תרבות", שערכה עצרת אבל לזכר חוזה הציונות.

רבה היתה התכונה לאזכרה שנערכה בתיאטרון „נובושצ'י" וכללה נאומים, דקלומים, נגינה, זמרה ו„תמונות חיות". „מסמר" האקדמיה היה הפטמן, שנאם נאום ציוני מלהיב ושובה־לב. השראת־חג היתה נסוכה על הקהל העצום שעקב בהתעניינות אחר המתרחש על הבמה ועשה אוניו כאפרכסת לדברי המרצה.

בתום העצרת נתכנסנו כעשרים עסקני „תרבות" לכוס־תה בדירת המנוח בנימין גרויברט, מידידיו של הפטמן. עקרת הבית האצילה, הגברת חיה לאה גרויברט (לבית קובלבסקי, כעת בישראל) כיבדתנו, והאורח הנעים את המסיבה בדברי בדיחה מהפולקלור היהודי. הרגשת בית אפפה את המסובים, והפטמן עממי ולבבי כתמיד.

ביום השבעה לפטירתו (ינואר, 1955) פירסמתי ב„הבוקר", שהמנוח היה עורכו, את התצלום מביקורו היחידי בבנדין.

הסופר הירש דוד נומברג

בבנדין ביקר בשנת 1924 והתארח אצל בנימין גרויברט, מחסידי ה„פאלקספארטיי", שהיה במייסדיה ואביה הרוחני בעירנו.

קהל רב מכל שכבות העם בא לשמוע את דבר הסופר, שסיפר על סיורו בארץ־ישראל באוביקטיביות ואף בנימה של חיבה לישוב. אמנם הודה שהעברית היתה לשפה מדוברת, שהישוב יצר ערכים חיוביים, אך מעמדתו השלילית לציונות לא זז עד יום מותו, 1927.

ההרצאה, שנשאה דוקא מתנגד לתנועה הציונית, סייעה לנו בתעמולתנו בחוגים שונים.

יצחק קצנלסון ומשה ברודרזון

בשנת 1924 ביקרו שניהם בעירנו לפי הזמנת החוג הספרותי שליד ה„מוזע" והרצו על שאלות ספרות ואמנות, כי שניהם פעלו גם בשטח התיאטרון. להרצאותיהם ב„קורסו" בא קהל רב שהקשיב לדבריהם בעניין רב.

קצנלסון, כמנהל בית ספר עברי בלודז', ביקר בעת שהותו בבנדין בבתי־ספר שבהם תפסה מקום ניכר הוראת שפת העברית („יבנה" וה„מזרחי"). המשורר נתקבל בחדווה על־ידי התלמידים, שהיה ידוע להם כמשורר ילדים מקובל, שדקלמו את שיריו בחגיגותיהם והציגו את מחזותיו התנ"כיים.

את ביקוריהם של שני האורחים ניצלו כמה סופרים צעירים מבנדין והסביבה: דוד זיטמן (נפטר בהיותו בן 25), משה מונ־שיין, דוד מיצמכר, לייזר שיקמן (ניספו) ואפרים קליימן, שניסו בהצלחה, את כוחם במשיכת הקולמוס ובאו לקרוא מפרי־עטם, בכורי יצירותיהם, באזני האורחים, שהקדישו להם תשומת־לב ועודדום.

רצה הגורל, שמהחבורה הצעירה הנזכרת של סופרינו המתחילים, שעוררו תקוות ודבריהם נתפרסמו בכתבי־עת: „יונג זאגלעמביע", „אונזער טריבונע", „געזאנגען" ועוד שרד בחיים אפרים קליימן בלבד. יתר חבריו חוסלו במחנה־המוות אושוויץ יחד עם יצחק קצנלסון, משוררו של „העם היהודי הנהרג".

יעקב אורי ושמואל דיין

מותיקי העליה השניה וההתישבות. ממייסדי נהלל.

בבנדין ביקרו בשנות העשרים בקשר למפעל הקרן הקיימת לישראל בסיסמת — „מאה אלף דונאם תוך שנה אחת", שהוכרז ב 1924 על־ידי אוסישקין, אשר בא לשם כך במיוחד לאירופה ולפולין. הוא כינס את עסקני הקה"קל בפולין לועידה מיוחדת בוארשה, שבה השתתפתי כציר הסתדרות „השחר".

בהשתתפותם של אורי ודיין נערכו עצרות ואסיפות־עם המוניות. הם שהו אצלנו כמה ימים, נפגשו עם הסתדרויות הנוער, הרצו על שאלות ארץ־ישראל וקראו לפעולה למען גאולת האדמה, לעליה ולהגשמה.

פעולתם של אנשי העבודה והאדמה מהארץ העלתה את ערכה של הקה"ל בין כל שדרות העם ואת הכנסותיה.

יעקב אורי ביקר בעירנו מספר פעמים בעניני הקהק"ל וקרן היסוד. ביקורו האחרון היה בשנת 1939, בעצרת אבל לזכר א. ד. גורדון.

ד"ר חיים זיטלובסקי

להזמנת אגודת „ייווא" ביקר בעירנו ד"ר זיטלובסקי, מטובי סופרי ועסקני תרבות יידיש. הוא השמיע בבנדין בינואר 1925 שתי הרצאות מאלפות באולם הקולנוע „קורסו". כל פעם היה האולם מלא. הנושא היה: „מהות חיי האדם", והמרצה הפליא בשפעת רעיונותיו.

את האורח הציג יצחק פסחזון, מזכיר הקהילה, שהפליג בשבחו של האורח וסיים ברכתו, באמרו: „לו יהודי דתי הייתי, כי אז הייתי פורש ידי על ראש אורחנו היקר וברכתיו בברכת „שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה".

לכבודו נערכו מסיבות־רעים, שגם בהן האציל מרוחו והשראתו על המסובים.

קבוצת חברי „התאחדות" עם יוסף הפסמן בתרפ"ד
א גרופע חברים פון „התאחדות" און „השחר" מיט יוסף הפסמן אין 1924
עומדים מימין לשמאל: דב ליור, מרדכי המפל, אברהם שטרוכליץ, י. דונקלמן, ישראל גרטנר
יושבים: ישראל א. ליור, יוסף הפסמן, דוד ליור, משה אופנהיים.

ויקטור אלטער

ממנהיגי „בונד" וראשי הוגיו ולוחמיו.

בעירנו הרצה ב־1925, באולם התיאטרון „קורסו". התקיף קשה את הממשלה הפולנית עקב האנטישמיות, נישול היהודים בחיי הכלכלה ואפלייתם.

הבלשים שנכחו בהרצאה הפסיקו דבריו, אך הוא לא שם לב אליהם והמשיך נאומו. אז גבר כעסו של אחד מקציני השוטרים, שעלה על הבמה והביאהו בכוח אל מושל המחוז. כעבור שעה שוחרר אלטער, אולם לאולם ההרצאה לא חזר, כי הקהל פוזר על־ידי המשטרה.

בערב נפגש עם חברי מפלגתו במסיבה במועדונם „מראסער־קלוב".

הבמאי דוד הרמן

אחד הבמאים היהודיים המעולים בפולין. כגדולי הבמאים הידועים בימים ההם — אברהם מורבסקי ומיכאל וייכרט, שעמלו כל חייהם למען הבמה היהודית, ביקר אף הוא בבנדין, אולם לא באורח ארעי כמותם. הוא היה שוהה בעירנו חדשים רצופים לפי הזמנות האגודה הדרמטית „מוזע", שאותה הכין לקראת הצגות בבימויו.

„מוזע" שאפה להיות תיאטרון טוב ולא חסכה מאמץ להשגת שאיפותיה. הרמן העלה בה את המחזה „המשפחה" של נומברג, שמתוארת בו המבוכה וההתפוררות בחיי המעמד הבינוני לאחר המהפכה הרוסית ב־1905. ההצגה שעלתה יפה, הוצגה גם בערים השכנות, והיא שיא הישגיו של התיאטרון הבנדינאי.

שחקני ה„מוזע" ששרדו בחיים מספרים בשבחו של הבמאי הרמן, שיחסו היה חברי, אם כי קפדן היה ודרש מהשחקן אימוץ ומיצוי כשרונו.

זוכר אני אותו בעירנו, ב־1925, בנשף הקראות שלו. התיאטרון „קורסו" היה תפוס על־ידי קהל רב, שידע להעריך אמנים ולהוקירם. על הבמה השרוייה באפלה ישב האורח ליד שולחן קטן, אור קלוש זרוע עליו וקרא מיצירותיהם של פרץ, פרישמן ואש. הוא קצר תשואות רמות.

לא יצא זמן רב ושוב ביקר הרמן בבנדין, הפעם עם להקתו, והציג את המחזה „בלילה בשוק הישן" לפרץ. בהצגה השתתפו גם שני שחקני „מוזע" לשעבר — נחום מלניק ומשה פוטשינסקי (כעת פעילים בשדה התיאטרון באמריקה ובאוסטרליה; הופיעו בהצגות וב„קול ישראל" בעברית וביידיש בבקוריהם בישראל בשנות החמישים), שהשתלמו בתורת הבמה באולפנו של הרמן בוארשה ואחר־כך נספחו ללהקתו.

יצחק גרינבוים

י. גרינבוים, פאר יהדות פולין וציונותה.

בנדין הציונית הזדהתה עם דרכו ומנהיגיה — יצחק ויגודזקי, נטע לודנר, זכרונם לברכה, ואברהם ליור, היו מתומכיו ויצקו מים על ידיו. היה בא לבנדין לעתים קרובות, נאומיו הצטיינו בעוז הביטוי, ברחבות אופק, בהעמקה ובכושר שיכנוע. המצב בציונות ומעמדנו הפוליטי בפולין — אלה היו הנושאים, שהיה רגיל להרצות בהם אצלנו.

יהודי בנדין שמרו לו אמונים והצביעו תמיד בעד רשימתו,

י. גרינבוים בבנדין בפתיחת מגרש „הכח"
יצחק גרינבוים אין בענדין ביים עפענונג פונם ספארט פלאץ „הכח"
יושבים מימין לשמאל: פטשניק, ד"ר רכטשפט, לייבל גולדשטין, אברהם ליור, ד"ר וויינציהר, יצחק גרינבוים, מרת פירסטנברג, שמעון פירסטנברג, שלמה פרנקל.

שבה הופיע גם ציר הסיים ד"ר שלמה וויינציהר, תושב בנדין, שהיה מאד אהוב ואהוד על בני־המקום. אולם מאז פיצלו אנשי „אגודת ישראל" את אחדות ישראל ואת החזית הלאומית, בהופיעם ברשימה מיוחדת בבחירות לסיים — נכשל ד"ר וויינציהר בבחירות וזגלמביה היהודית, שמנתה אז למעלה מ־70 אלף איש, נשארה ללא נציגות בפרלמנט הפולני.

גרינבוים קשור בבנדין עד היום ובהפגשו עם ידידיו המעטים מעירנו, הוא נזכר גם בעברו המפואר.

ד"ר יהושע טהון

מאישיה המבוחרים ומעסקניה הנאמנים של התנועה הציונית בפולין במשך עשרות שנים. סופר והוגה דעות עברי מובהק. ציר בסיים הפולני עד לפטירתו ב־1937. נואם מחונן ולוחם קנאי לתרבות העברית ולתחייתה.

להזמנת „תרבות" ביקר בבנדין ב־1925. את הרצאתו על בעיות מדיניות באו לשמוע המונים, שהיה ידוע להם ממאמריו שובי הלב ב„היינט" הוארשאי וב„נובי דזענניק" הפולני בגליציה. הרצאתו היה תענוג רוחני לשומעיה.

אותו הערב נערכה אסיפה הכללית של אגודת „תרבות", שאליה גייסו כל המפלגות את חבריהן לשם כיבוש הנהלתה. באסיפה הרחיב האורח את דבורו על ערך השפה העברית, קרא למסירות לה, והביע את משאלתו שהעברית תהיה לא לשון קודש בלבד, אלא גם שפת העם, שפת הרחוב והשוק.

פרץ מרקיש

בשנת 1926 ביקר בבנדין לפי הזמנת פועלי־ציון שמאל.

בהרצאתו בתיאטרון „קורסו" עמד על הצורך בשנוי ערכין בספרותנו. ואף שההרצאה היתה כולה בנושא ספרותי לא פסח המרצה על שאלות מדיניות, ביקר בחריפות את המשטר הרודני שהתחיל מכה שרשים באירופה.

הוא עומד לעיני, רחב־הכתפים, יפה־התואר, שער ראשו מקורזל

י. טהון עם ועד „תרבות" בבנדין
באזור פון ד"ר יהושע טהון אין 1925 מיטן ועד פון „תרבות"
עומדים מימין לשמאל: אברהם שטרוכליץ, דוד ליור, מרדכי המפל, טוויל קליינמן, צבי ספר.
יושבים: עורך „זאגלעמביער צייטונג" ישעיהו לבקוביטש, יצחק ויגודזקי, בייטנר, ד"ר י. טהון, מרת ליור—קמינר, אברהם ליור

ופרוע, ניצב על קרשי הבמה ונואם בחום מזגו ובלהט לב. הקשבנו לדבריו, הגם לא בכל מסקנותיו היינו עמו.

הואיל והתאכסן בבית אחי המנוח, אהרן המפל, מראשי פועלי ציון, בליתי כמה שעות בחברתו והתרשמתי מאישיותו.

ציוני לא היה, אף שביקר בארץ־ישראל, ב־1921, והתרשם ממנה. לכתחילה גילה יחס של הבנה לציונות כאל רעיון החותר לפתור את בעיית היהודים, אולם במרוצת הזמן התכחש ונתפס לקומוניזם, עקר לרוסיה, אולם נאמנותו לה לא עמדה לו ונתן נפשו באורח טראגי.

המשוררת אלישבע

לפי הזמנתה של אגודת „תרבות" ביקרה בעירנו ב־1927 המשוררת ממוצא רוסי, אלישבע, בלוית בעלה, מר ביחובסקי, המורה שלה לעברית, בהיותה עוד ברוסיה.

הופיעה באולם „קורסר", באחד מימות א' לפני הצהרים, וקראה משיריה ומסיפוריה, שבהם מפעמת נימת רוך ועדנה.

כותב השורות האלה קיבל בברכה חמה את המשוררת, רות המואביה בת־דורנו, „רות מעל גדות הוולגה", ועמד על יצירתה. בו ביום עובתנו, מבלי שנפגשנו עמה במסיבה מצומצמת, כי אותו ערב נועדה לה הופעה בעיר אחרת.

דניאל פרסקי

היה מפעילי „תרבות" בפולין, ובשנת 1928 ביקר בבנדין והיה אורחו של כותב הטורים האלה. הכרתיו מקרוב ונהניתי מעליצותו ומרוחו הבדוחה. שמח למצוא אצלי גליונות ישנים של „הפועל הצעיר", „דבר" (דואר־אויר לא היה אז) תמהתי לזכרונו המצויין, וזכר שמי ככתב „הצפירה" ו„היום", בהם פירסמתי רשימות מחיי היהודים בבנדין ובזגלמביה.

בשבת אחר הצהרים נשא הרצאה ספרותית באידיש. כן נערכה אסיפת חברי „תרבות" בעירנו, בה התוינו, בהשתתפותו, את דרכי עבודתנו בעתיד להגברת פעולתנו העברית.

עשה מספר ימים בבנדין, ביקר בקן „גורדוניה", שוחח עברית עם חניכיה המבוגרים — צבי קוטנר ויהונתן ויסבורט, שני חניכי החביבים שנפלו במלחמת השחרור. כן ביקר בקן „השומר הלאומי" והתרשם מהנוער המתחנך להגשמה.

יעקב ריפטין

מראשי „השומר הצעיר", ומפ"ם וחבר הכנסת.

ביקר בבנדין ב־1928 לרגל מגבית למען קרן פועלי ארץ־ישראל (קפא"י).

הופיע באולם „ורסר", ובנאומו היפה והמלהיב ביידיש עמד על הישגיה הרבים והמבורכים של תנועת הפועלים בארץ, וקרא את הנאספים לעמוד לימינה ולפעול לחיזוק עמדותיה.

באמצע דבריו שיסעוהו חברי „התאחדות" בקריאות: „עברית!, דבר עברית!" לאות הפגנה נגד קיפוח שפתנו בועידת ארץ־ישראל העובדת, שהיתה אותו חודש בוארשה, בהשתתפותו של ח. שורר ועוד משליחי ההסתדרות, בה הפגינו פועלי־ציון למען יידיש.

המרצה לא נבהל ולא הופתע, ודיבר בריתחה רבה עברית מפליאה — והדהים את המפגינים... שנשתתקו. הנואם הטיף מוסר לכל הצדדים, לפועלי ציון ולהתאחדות. קרא להימנע מריב לשונות ולהעדיף את האינטרסים של ההסתדרות.

בבנדין התנהלו אז שתי מגביות נפרדות למען קפא"י, האחת מטעם פועלי ציון והאחרת מטעם ההתאחדות.

לייב יפה

בחורף 1928 בא מארץ ישראל לפולין המשורר לייב יפה לניהול המגבית השנתית לקרן היסוד. כאיש רב־פעלים־ויזמה, נקט בערי־השדה שיטה חדשה, היינו — פומביות רבה, תנופה ופרסום המגבית.

בנדין הידועה בהתנדבותה לכל המפעלים הארצישראליים היתה הראשונה בקהילות פולין, שלייב יפה התכוון לפתוח בה את המגבית, למען תשמש מופת ליתר הערים, וכן היה.

עוד ימים רבים לפני התחלת המגבית גויסו כל המפלגות, שהבטיחו חגיגית לעמוד לימינו של יפה, שינהלה בעצמו. פורסמו כרוזים בעיר, שבהם נאמר: „לא נדבות הננו תובעים ממכם, יהודים, אלא חלק ממנכם לצרכי ארץ ישראל הנבנית!". היה ברור, שהפעם אין לצאת ידי חובה בתרומות מועטות.

ביום המיוחל, בשעות אחר הצהרים, הגיע האורח לעירנו מוארשה בליווי כמה עסקנים, שיצאו לקראתו לצ'נסטוכוב, להקביל פניו. בית הנתיבות היה מלא אנשים חוגגים וצוהלים. מנהל התחנה, בראותו את הצפיפות, שאל: טשי קרול ז'ידובסקי פשיכל," (זהאם מלך היהודים הגיע?)...

הקהל הרב לא הניח לאורח להכנס למרכבה הרתומה לשני זוגות סוסים, שנועדה להסיעו לבית־המלון, אלא נשאהו ממש על הידים, לתרועות המונים וצלילי התזמורת. בעירנו ביקרו מאות אישים נכבדים אולם אף אחד מהם, פרט לרבי מגור, לא זכה לקבלת־פנים נהדרת כזאת בהשתתפות אלפים מכל שדרות העם. כאשר עברנו ברחוב הראשי והגענו למלון „בריסטול", נתעכבה התהלוכה, האורח עלה אל גוזטרת הבית המקושט בדגלים לאומיים וממנה פנה בדברים אל הקהל והביא דרישת שלום מציון.

בערב נערכה אסיפת־עם רבתי באולם „נובושצ'", שהגישה אליו היתה חסומה על־ידי המוני אנשים שצבאו על הפתחים שעות לפני ההתחלה. עשרות סדרנים ושוטרים עמלו קשה, עד שעלה בידם להשתלט על לחץ הקהל. לא אצטט נאומו המלהיב ביידיש רהוטה וספרותית (שרשמתי בשביל העתון המקומי), אך משפט אחד, שהנני זוכרו יפה, אביא בזה, ועדות בו לחרדת עתיד עמוקה. הוא אמר:

„הצילו נפשכם, חייכם, רכושכם, אם לא למען עצמכם, כי אז, לפחות, למען ילדיכם ונכדיכם, כי רעה עלולה להתרגש, חו"ח, על עמנו השנוא בעיני העולם כולו אף בעיני מדינות התרבות הנאורות ביותר, הואיל והאנטישמיות תקועה עמוק בקרבן. עם כל המורה פוליטית, עם כל שינוי משטר באיזו מדינה שהיא — יהיה היהודי השעיר לעזאזל. אחים, הזהרתיכם!"

שנים־עשר ימים רצופים ישב אתנו האורח החביב. ערב ערב הופיע באסיפה, או בשתיים, ללא עייפות. דבריו נסכו רוח חיים ותקווה בלבבות.

בתום החגיגות נגשנו לפעולה המעשית. הוכנה מראש רשימת תורמים, שהתחייבו במכסות, כל אחד לפי יכולתו ומעמדו. המתרי־מים נתקבלו בהבנה ובאהדה. לא היו משתמטים. אדרבא, ידועים מקרים, שפנו יהודים מדלת־העם, שלא נכללו ברשימה, תרומותיהם הצנועות בידיהם. אחרים העלו מרצונם הטוב המכסה המוטלת עליהם. הנדבן שמעון פירסטנברג, חבר הסוכנות היהודית בפולין, הכריז שיתרום את החלק העשירי בבחינת „מעשר" מהסכום הכללי שייאסף, ובכך נתן דחיפה ועידוד לעוסקים בדבר. המגבית עלתה על המשוער ושימשה דוגמה ומופת לקהילות הסמוכות — סוסנוביץ ודומברובה. יד להצלחת המפעל נתנו גם שני עסקנים חשובים של קרן־היסוד בפולין, שמשון דוד ירושלמי (ירו־זלימסקי) ויעקב גורלי (גוזלקו), עוסקים בצרכי ציבור בישראל. בעיר נאספו אז סכום של חמישה עשר אלף דולר, הישג נכבד ביותר לפי התנאים והמושגים של הזמן ההוא.

כל העתונים גמרו את ההלל על הצלחת המפעל, וזכור מאמרו של עורך „היינט", אברהם גולדברג, בכותרת: „דער ביישפיל פון בעגדין" (דוגמת בנדין), ובו נאמר, בין היתר:

דניאל פרסקי עם השומר הלאומי (הנוער הציוני), ב־1928
דניאל פרסקי מימין השומר הלאומי
עומדים: בציל ברינר, עדה סנדישב—טלר, משה בוים—אילן
יושבים: רגינה ספר—טבצניק, דניאל פרסקי, שושנה טוכשנידר—ברינר

„בנדין נתנה לנו הוכחה נפלאה ומעודדת למסירות ציונית. לייב יפה, שביקר שם ופעל זמן קצר למען קרן־היסוד, השיג הישגים גדולים. האוכלוסיה היהודית תרמה חמישה־עשר אלף דולר, וסכום כסף ניכר כבר הועבר לתפקיד הנועד בארץ־ישראל. אחרי קהילת רובנו הוכיחה בנדין ערכה של ארץ־ישראל בעיני היהודים, וערכה של הציונות למענם.

„ללא ספק, יש לזקוף את ההצלחה הגדולה במידה רבה לזכות עבודתו הבלתי־נלאית של לייב יפה והשפעתו האישית. אולם פעולה כזאת והשפעה זו נותנות את פריין, כאשר באים לפני המוני העם עם דבר שהוא קדוש להם, ויש צורך אך לעורר את ההתלהבות הרדומה בלבותיהם למען רעיון נשגב גדול. השפעתו של לייב יפה רבה בבואו בכוח הציונות ובקסם המולדת הנכספת...“ („היינט“, וארשה, 23.1.1929).

אכן, עלתה בנדין באופן יחסי בתרומתה על יתר קהילות פולין, והיתה לשיחת־כל.

הרגשת סיפוק ליוותה אותי כל ימי שהותו של יפה בבנדין, כי היתה לי הזכות ונבחרתי מזכירו הפרטי לזמן בקורו אצלנו. התידדתי עמו. לפני שובו לוארשה נערכה לכבודו מסיבה בהשתתפות עסקני העיר ונכבדיה. האורח נפרד בלבביות מאת כולנו, בציינו שהימים האלה לא ימושו מזכרונו. „אתם, יהודי בנדין, — אמר — היו גאים על מסירותכם לארץ ישראל, שתגמול לכם.“ כמה משמעות בדברים האלה, שראיית הנולד חלחלה בהם.

ב־1929 בקרתיו במשרדי קרן היסוד בירושלים. קיבלני בידידות וליווני בסיור בעיר הבירה ובארכיון הרצל. ביקשני לדרוש מעל עמודי „זאגלעמביער צייטונג“, בו פירסמתי רשמים מבקורי בארץ, בשלום בני־עירנו האהובים עליו, שהבטיח לבקרם. לאחר כמה שנים ביקר שנית בבנדין, וגם הפעם פעל בהצלחה.

ד“ר מאיר קלומל ועורך „היינט“ אברהם גולדברג

שמותיהם זכורים כיום למעטים בלבד, אולם אז, לפני למעלה מ־30 שנה, היו אלה שמות מפורסמים ביהדות פולין.

ד“ר קלומל דבק בציונות כל שנות חייו. משכיל וסוחר. לא רדף אחר הכבוד, וחבריו עשוהו ראש למוסדות ציוניים. לא חסך עמלו וממונו, קיים את מוסדות „תרבות“.

בקורו של לייב יפה בבנדין לרגל מגבית קרן היסוד, 1928

באזוך פון לייב יפה אין בענדין צו דער קרן היסוד אקציע אין 1928

עומדים מימין לשמאל: ברוך בראמא, פלק, טוביה מרין, העורך שפיגלמן, מאיר צימברקנאפף, נחמן טענבוים. חיים שיין, אלימלך רוטנר, שמעון פירסטנברג, שמשון דוד ירוזלימסקי (שליח קרן היסוד); יעקב לסקר, מרדכי המפל, דורקה לסקר—המפל, פודלינסקי, שפיגלמן, פשטניק, מרדכי אורליך, דבושה המפל. יושבים: מרק שיין ורעיתו, ישעיהו רוטנר, חנה'לע שיין, נכה רוטנר, הלנה פירסטנברג. לייב יפה, צירלה שיין, גב' ווינציהער, גב' צוקרמן, גב' שפיגלמן, גיטל המפל, גב' פרגר, משה פרגר. בפנים: א. ז. בורנשטיין, נטע לונדנר, צבי ספר, יעקב גוזלקה (שליח קרן היסוד), גב' קורלנד. יצחק מאיר קורלנד, גב' רוזנקר, גב' בוויקובסקי. משה רוזנקר, יטה בוכוויץ, חנקה רוטנר, סיס גולדמינץ־המפל.

אברהם גולדברג היה ידוע כלוחם אמיץ למען הציונות ובניגה של ארץ ישראל ב„היינט", שהיה מעורכיו.

שניהם ביקרו בעירנו יחד בשנת 1929 לפי הזמנת ההסתדרות הציונית המקומית, לשם ישוב סכסוכים פנימיים בין הסיעות „על המשמר" ו„עת לבנות", שהתנגחו ביניהן וגרמו לידי החלשת הפעולה הציונית במקום, עד שבבחירות לעיריה קיבלה רשימת הציונים הכלליים מנדט אחד בלבד.

בקשר לכך כתב גולדברג ב„היינט", במדור „פון טאג צו טאג" („מיום ליום"), 1929, בין היתר: „בנדין, שנתפרסמה לא מזמן בהצטיינותה במגבית „קרן היסוד" בהנהלתו של לייב יפה, הוכיחה כיצד חיכוכים, מריבות סיעתיות ואינטריגות — כן, אינטריגות! — בפנים ההסתדרות הציונית, החלישו והשפילו את כוח הציונים בפולין. בבחירות לעירייה בנדין נבחר ציוני כללי אחד בלבד. אסור לנו לשכוח את הלקח המר הזה, שצריך לשמש אזהרה עד היכן נגיע אם לא ישתרר שלום בתוך המחנה".

שני האורחים הרצו באולם התיאטרון „נובושצ'י", באחד מימי ראשון לפני הצהרים, כאשר היהודים שבתו מעסקיהם.

אחר ההרצאה התכנסו האורחים בבית אבי ז"ל, מהציונים הפעילים במקום, והסבו על כוס תה במעמד סתם־ציונים, „שאינם רוצים בכיבודים ואינם מחפשים כסאות ומשרות" — כדברי גולדברג ב„היינט" — כדי לתכנן תכניות להגברת הפעולה הציונית, שבוצעו אמנם לפי הקוים שהותוו וההסתדרות הציונית בבנדין התנערה מחולשתה והגבירה חיל.

בערב נפגשו האורחים עם חברי ההסתדרות הציונית במועדונם, ודובר על המצב בתנועה הציונית בפולין בקשר עם מלחמת הסיעות בתוכה המנוצלת על־ידי שונאי־ציון מימין ומשמאל.

ד"ר קלומל נפטר בישראל, בבדידות. העורך גולדברג — מקרבנות השואה.

פרופ׳ ד"ר אריה טרטקובר

עסקן ציבור ותיק, מראשי התאחדות והאיחוד העולמי, נשיא חברת ההגירה היהודית „יעאס" בפולין, ממייסדי הקונגרס היהודי העולמי. היה מרצה במכון למדעי היהדות בוארשה ובאוניברסיטה בירושלים. סופר והוגה דעות.

בבנדין ביקר לעתים קרובות בשליחות מפלגתו, לרגל הרצאותיו המדעיות ובעניני הגימנסיה „יבנה" (ע"ש פירסטנברג), שנמנתה עם איגוד הגימנסיות האוטרקביסטיות מיסודו של ד"ר ברוידא מלודז.

תמיד נתקבל בחמימות על־ידי חבריו, שכיבדוהו על ענוותנותו ואצילותו. הרצאותיו שהצטיינו ברמתן הגבוהה משכו קהל שומע עים רב.

אברהם לוינסון

מפעילי התאחדות בפולין, חבר מרכז „תרבות" בוארשה. היה ציר לסיים הפולני, סגן ראש־העיר בריסק, סופר ומתרגם. ראש המרכז לתרבות וחינוך של ההסתדרות בארץ.

בעירנו עשה פעמים אחדות מטעם מפלגת התאחדות, שהשתתפה בכל הבחירות לעיריית בנדין ולקהילה, בהן היו מיוצגים נבחריה: עו"ד ד"ר רכטמן ומשה רוזנקר (בישראל) וישראל גרטנר שנספה. כדי להבטיח את נצחונה בבחירות למוסדות העיר, הוזמנו לבנדין מנהיגי המפלגה, ובכללם אברהם לוינסון. כרגיל היו עורכים לכבודו קבלות־פנים במועדון המפלגה ובבתי החברים, והיה מנעים האוירה בבדיחות־הדעת ובמנגינות עממיות ולאומיות.

בפגישותינו בתל־אביב היה מעלה זכרונותיו הנעימים מימי שהותו בבנדין.

פרופ׳ ד"ר אריה טרטקובר עם קבוצת חברי „התאחדות" ב־1925

פרופ׳ אריה טרטקובר מיט א גרופע „התאחדות" חברים אין 1925

עומדים: אריה ליור, שלמה ליור, דייזל ליור, מרדכי המפל, יצחק בוכבינדר, איסר לונדונר, פישל זיגרייך.
יושבים: דב ליור, רגינה רכטמן־הולנדר, ד"ר אריה טרטקובר, מניה פרוכטצוייג, הלה טלנר.

ישראל ריטוב

מפעילי צעירי־ציון ברוסיה, איש מרכז החלוץ בוארשה, עתונאי ועסקן.

בבנדין ביקר לעתים קרובות, כי בעירנו היתה פעילה מפלגת צ.ס. ואחר־כך פוע"צ־צ.ס. אהוד על חבריו וקשור עמם בקשרי ידידות. מבאי־ביתו של אחי המנוח, אהרן ה מ פ ל, מעסקני מפלגתו החשובים והנאמנים, שביתו שימש אכסניה לשליחי ארץ ישראל העובדת, וביניהם יצחק בן־צבי, נשיא ישראל, בשליחותו בעירנו ב־1929.

בימי העליה הרביעית הגדולה, 24—1925, כאשר עמד בראש המשרד הארץ־ישראל המרכזי בפולין ומנהל מחלקת העבודה שלו, היה בא תכופות לבנדין. זכורים לי הימים, כאשר ריטוב עשה אצלנו לשם אישור העולים לעליה ובחינתם. „אימה" נפלה עליהם. פן יכשלו, חלילה, ותישלל מהם אפשרות העליה. בדרך כלל לא הכביד, וסייע לעלייתם של אלפים ורבבות יהודים.

נמנה עם טובי הנואמים. השכיל בהופעותיו בפומבי לייצג בכבוד את מפלגתו לעשות למענה נפשות, לריב את ריבה ולהשיב למתווכחים. לא היתה פעולה ציבורית מפלגתית רבת־חשיבות בעיר, שלא השתתף בה, עתים עם יצחק פונט, מנאמני פועלי־ציון צ.ס. (כעת בירושלים). בבחירות לעיריה, לקהילה ולקונגרסים לקח חבל פעיל וניהל הסברה עירנית להצלחת מפלגתו בעירנו.

שלמה קפלנסקי

מראשוני מנהיגיה וסוללי דרכה, יחד עם בר בורוכוב, של תנועת פועלי־ציון. חבר ההנהלה הציונית ומנהל מחלקת ההתישבות. ב־1932 נתמנה למנהל הטכניון בחיפה.

בבנדין ביקר באחת השבתות ב־1929, בקשר לקונגרס הציוני הששה־עשר בציריך, שהוקדש להרחבת הסוכנות היהודית.

המרצה הסביר היטב את עמדת המחייבים לפני קהל שומעים בהרצאתו המקיפה, שנערכה על ידי מפלגת פוע"צ־צ.ס. בתיאטרון „נובושצ'י".

הוא היה היחידי מחברי ההנהלה הציונית, שביקר בעירנו — וביקורו ראוי לציון. מנהיגי ההסתדרות הציונית העולמית — סוקולוב, אוסישקין ואחרים, נוהגים היו לבקר בקטוביץ הסמוכה, מקום שם היו אולמות רחבי־ידים.

יעקב זרובבל

ממיסדי תנועת פועלי־ציון ומחבריו של בורוכוב. ב־1910 עלה לארץ־ישראל, בעברו את הגבול דרך בנדין. עמד בראש משרד הברית של פועל"צ שמאל. עורך כלי־מבטאה „ארבעטער צייטונג". כיהן כחבר ועד הקהילה בוארשה והיה פעיל במוסדות תרבות שונים.

היה תכופות אורח בבנדין, הואיל ומפלגתו בעירנו היתה מושרשת בקרב הפועלים היהודיים, וזרובבל היה ממדריכיה. היה מרצה בנושאים פוליטיים, ארץ־ישראליים וביחוד ספרותיים, ותמיד באולמות מלאי קהל רב שנהנה לשמוע.

בשבועון המפלגה „ארבעטער צייטונג", יולי 1933, נתקלתי בכתבה מבנדין בה נאמר: „בשבת, 1 לח.ז. ביקר בעירנו זרובבל. באולם התיאטרון „שוויאטוויד" נערכה לכבודו קבלת פנים חגיגית. האולם נתמלא על כל גדותיו, ובגלל הצפיפות לא התירה המשטרה מכירת כרטיסי־עמידה, ואנשים רבים נאלצו לחזור הביתה במפח־נפש. התזמורת שלנו לכלי־נשיפה מנגנת את „השבועה". הח' יחיאל קורנפלד מקדם את פני האורח ומדבר בשבחו של זרובבל, שהוא חוט־השדרה והרוח המפעמת את מפלגת פוע"צ שמאל. מברכים עוד: מרדכי בער רוטנברג בשם המפלגה ונציגי „יוגנט" ואגודת־הספורט „שטערן", המגישים לו זר פרחים אדום. התזמורת בניצוחו של חברנו שמחה לוסטיג מנעימה במנגינות מוצלחות המתקבלות בתשואות חן ותרועות על־ידי הקהל הרב. המרצה ריתק את המאזינים בהרצאתו המעניינת שנמשכה למעלה משעתיים. הרושם — בל יתואר. אף־מתנגדיו הפוליטיים של המרצה, שבאו להקשיב להרצאתו הספרותית וכן חברי קיבוץ ההכשרה בבנדין שגם הם היו נוכחים — הודו בהצלחתו המלאה."

אולם נאמני הציונות העובדת הצטערו אז לשמוע את הבקורת שמתח על דרכי פעולתה של ההסתדרות.

הנשיא יצחק בן־צבי

יליד פולטובה, עמד ליד עריסתה של פועלי־ציון יחד עם בר בורוכוב, דוד בן־גוריון ואחרים. עלייתו לארץ ישראל ב־1907, קשורה בבנדין, ששימשה לו, כמו לרבים אחרים, דרך מעבר מרוסיה לגרמניה. משם המשיך מסעו עם ראשוני העליה השניה.

בהזדמנות זו ראוי לציין, שחברי פועלי ציון מבנדין יחדה לייב פיינר (ניספה) והרשל שטאטלר (נפטר קרוב למלחמה), למדו את מלאכת הברחת ציונים מכל המפלגות לחוץ־לארץ דרך הגבול הגרמני, ומבנדין החולשת על הצטלבות הדרכים. כן הובררו בין היתר: בר בורוכוב, מ. ירבלום, כאשין, יוסף שפרינצק ועוד.

בכתביו מזכיר בן־צבי, שבאניה בה עלה לארץ נפגש עם קבוצת החלוצים, חברי פועלי ציון מבנדין, שמספרם אז לא היה כלל קטן.

לבנדין בא יצחק בן־צבי בחדשי החורף הראשונים של 1929 כשליח ההסתדרות הכללית של העובדים העברים, לרגל המגבית של קפא"י (קרן פועלי א"י), שבשליחותה עבר את רוב ערי פולין. מזג האויר היה אז קר ביותר. האורח, שזה שנים רבות נגמל מאקלים חורפי כזה — היה אחוז רעדה, אך פעילותו לא רפתה. כל המפלגות והסתדרויות הנוער המסונפות לליגה למען ארץ ישראל העובדת, התייצבו לימינו, כדי לסייע לו בביצוע משימתו. נערכה אסיפה גדולה בנשיאותו שמואל ליור (כיום בחיפה) באולם המרווח של איגוד בעלי המלאכה, בה השתתפו מאות חברים שהכריזו, בשמעם את נאומו רב־העניין של האורח, על נכונותם להירתם בעול המגבית ולפעול להצלחתה.

באותה האסיפה הופיעו נציגי כל הזרמים ובירכו את האורח היקר ואיחלו לו הצלחה בשליחותו הנשגבה. באסיפה זו הופיע גם חבר הסיים הפולני סטאנצ'יק, שבא לברך את האורח בשם מפלגת פפ"ס. מיותר להדגיש, שערינו, שהצטיינה מאז ומתמיד בכל המגביות למען ארץ־ישראל, נתנה את ידה גם למפעל זה, שהכניס סכומי כסף ניכרים.

בן־צבי ביקר בהסתדרויות הנוער החלוציות, שוחח עם חניכיהן והתרשם מהם.

בהיותו בבנדין היה ברצונו לבקר באחד ממכרות־הפחם שבאיזור זגלמביה. לרוע מזלו שבתו בימים ההם פועלי המכרות. חברי פועלי־ציון לא חסכו מאמץ, באו בקשרים עם פעילי פ.פ.ס. ועם החברה

בעלת המכרות, וקבלו רשות לבקר במכרה „קלעאפאס", שבאזור קאטוביץ, שפועליו לא שבתו.

בן־צבי, בלווית כמה חברים ונציגי הכורים, הורדו במעלית לנבכי האדמה, ובמעמקיה ניתנה לו הסברה מקיפה ע"י המהנדס הראשי ניימן על „היהלום השחור" וייצורו. רשמים על הביקור הזה, שנמשך 3 שעות פירסם בן־צבי ב„דבר" בכותרת זבבטן האדמה" (רשמי טיול).

בן־צבי ביקר שנית בעירנו כשליח קרן היסוד זמן מה לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, וגם הפעם הוכתרה שליחותו ברוב הצלחה.

החברים, שעבדו עמו בכפיפה אחת, ספוגת ריעות נלבבת, לא ישכחו זכר מגעם היקר עמו.

פנחס לוביאניקר (לבון)

ממייסדי „גורדוניה" בפולין, מראשי מפא"י וההסתדרות. פעמיים שימש שר בממשלת ישראל.

בבנדין ביקר לעתים קרובות בעניני „גורדוניה". בשיחותיו המאלפות עם בוגרי הקן וההנהגה התווה קוי־יסוד לפעולה.

לאחרונה, לפני עלותו לארץ, ביקר אצלנו ב־1929 יחד עם המנוח דוד שטרלינג (גלעד) מדגניה ב'. הם הרצו בתיאטרון „קורסר" על משנתו של אהרן דוד גורדון, במלאות 7 שנים לפטירתו.

קהל השומעים הקשיב בדריכות לדברי המרצה. מערכת „פנקס בנדין" פנתה לדוד שטרלינג (גלעד), שגם הוא נשא את דברו בהרצאה זו, שיתן רשימה מפרי־עטו על הביקור, אולם כעבור זמן קצר נפטר (1957) לדאבון לבם של חבריו ומוקיריו.

המשורר חיים נחמן ביאליק

בשנת 1930 בא לבנדין גדול משוררינו, ח. נ. ביאליק, אגב סיורו בערי פולין למען החדרת הספר העברי בחוגי הציבור היהודי. במסעותיו ליוה את המשורר נחום טברסקי, שהיה מעסקני מפלגת הפוה"צ, פרש ממנה עם הקמת מפא"י ומאז היה למר"ל והתמסר לטיפוח הספר העברי. על־כן קיבל ברצון את הזמנת ביאליק להלוות אליו בנדודיו על פני מדינת פולין.

המשורר פתח מסע תעמולתו בערים הראשיות — וארשה ולודז'. אחר־כך הגיע למחוז זגלמביה הידוע לו היטב משלהי המאה התשע־עשרה, כאשר ישב בסוסנוביץ, בה עסק כשלוש שנים בהוראה.

בסוסנוביץ הקרובה לבנדין נשלם שירו „המתמיד", כאן כתב את שירי־התוכחה שלו: „אכן חציר העם", „לא תמח במהרה דמעתי", את סיפורו „אריה בעל־הגוף", את שירו הגדול „רזי לילה" (ראה פרטים ברשימה על הרב יצחק ניסנבוים).

לשם קבלת האורח החשוב נבחרה ועדה מורחבת מכל המפלגות הציוניות בצירוף אנשי רוח. ואכן, ביאליק נתקבל בהתלהבות רבה על־ידי יהודי בנדין, שעמדה להם הזכות המיוחדת לארח בעירם את המשורר הדגול. להרצאתו נהרו המונים, כל אחד השתוקק לשמוע, או לפחות לראותו וליהנות מדיוקנו ומאורו הרוחני. בהמית־לב עקבנו אחר דבריו שנאמרו ביידיש למען יבינוהו השומעים, על התרחקותו של „עם הספר" מהספר, שבו מצא עמנו תמיד פורקן נפשי לכל צרותיו ותלאותיו. המשורר קבל על הניוון המוסרי והמבוכה הרוחנית העושים בנו שמות עקב הסגידה לגשמיות כעיקר בחיי האדם, על מצבנו הלאומי השפל, וביחוד בשדה התרבות והרוח, העלול להמית כליון עלינו.

„הפוליטיקה והטכניקה השתלטו על חיינו והן מדרדרות אותנו תהומה. הספר הטוב איננו נקרא, ילדינו מתחנכים בבתי־ספר זרים,

חיים נחמן ביאליק בצוותא עם אנשי בנדין (קרלסבד 1930)
ח. נ. ביאליק אין א קרייז פון אייניקע בענדינער לאנדסלייט (קארלסבאד 1930)
עומדים: אברהם המפל, ווייגשטוק, הצייר וכטל, ש. הלפרין
יושבים: ח. נ. ביאליק, עורך „היינט" הורשאי ש. ז. יצקאן

ושפות לועזיות חדרות אלינו וכובשות אותנו. בקיצור — אנו מתבוללים לאט־לאט. פעם היו לנו בית המדרש, ה„חדר", הישיבה, אך הם נעלמו ולא קם במקומם דבר חדש, שיירש אותם. קא־משמע־לן שסכנה אורבת לקיומנו. ההרגשה הזאת אינה נותנת לי מנוחה ומטרת בואי אליכם להזעיק ולהרעיש בעוד מועד!"...

בשהותו בעיר ביקר האורח בבתי־הספר „יבנה" ושל „המזרחי", שוחח עם התלמידים ואמר להם, שיהיו בנים נאמנים לעמנו, לארצנו ולשפתנו. הופעתו של ביאליק היתה לתלמידים חווייה עמוקה, חד־פעמית. כן ביקר ב„גן הילדים" העברי שליד הסתדרות נשי „וויצו".

ערב צאתו את העיר כעבור שבוע ימים, בהתארחו בבית משפחת חיים וחנה שיין (נפטרו בתל־אביב), נערכה לכבודו מסיבה

ח. נ. ביאליק בגן הילדים בבנדין ב־1930
ח. נ. ביאליק מיט קינדער

גדולה באולם הגדול של הגימנסיה ע"ש פירסטנברג. טובי האינט־ליגנציה של בנדין נתכנסו במסיבה זו.

כשלעצמי מלא הייתי נחת רוח, כאשר הוטל עלי לברך את האורח מטעם כל ארגוני הנוער במקום. דיברתי עברית והאורח שמח לשמע אזניו, כי עוד רבבות צעירי ישראל בפולין מתחנכים על ברכי השפה העברית.

בתום המסיבה שוחחנו עם האורח באורח אינטימי, והוא ביקש להפעיל את הנוער להפצת הספר העברי.

אכן, גם המפעל הזה הוכתר אצלנו בהצלחה, רבים נרשמו כמנויים וחתמו על ספרים עבריים שפיארו את ספריותיהם.

כעבור שנים אחדות, זמן מה לפני מותו, בשנת 1933, נזדמנתי לשיחה עמו בבואו לבקר את קבוצת „גורדוניה" בנחלת־יהודה ליד ראשון לציון, שנמניתי עם חבריה בשנותי הראשונות לעלייתי לארץ. הוא נזכר בבנדין ובאנשיה והבטיח לי, שעוד יפגש אתם, אולם משאלתו לא ניתנה לו, כי בשנת 1934 נרדם לנצח.

דוד בן־גוריון

בן גוריון בא לבנדין באחת השבתות בקיץ 1933, ערב הבחירות לקונגרס הציוני ה־18 בפראג. הוא יצא בפעם הראשונה והיחידה לנהל מלחמת הבחירות לקונגרס, שבו חלו חילופי משמרות ועליו הוטל לעמוד בראש ההנהלה הציונית בירושלים, שקבעה כמטרת עיקרית לעצמה, נוכח המאורעות בגרמניה, הגדלת העליה שבוצעה בהצלחה לא מעטה.

לבנדין בא בן־גוריון באורח בלתי צפוי. וכך היה מעשה: הרשימה המאוחדת של פוע"צ־צ.ס. התאחדות בבנדין קיבלה הודעה מהמרכז בוארשה שחיים ארלזורוב, מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות בירושלים (שנרצח אחר כמה שבועות בת"א), יבוא לבנדין, כדי להשתתף באסיפה המוקדשת לבעיות הקונגרס הקרוב. נעשו הכנות דרושות ונתפרסמו מודעות בעיר על בואו, אך משום־מה הוא לא בא ואת מקומו מילא בן־גוריון, ששימש אז מזכיר כללי של הסתדרות העובדים.

ההרצאה נערכה באולם התיאטרון „קאפיטול", שהיה תפוס כולו בקהל רב, ורבים הצטופפו בחוץ.

את האורח הנכבד קידם בברכה חמה החבר משה לייב קוז־לובסקי (עתה באמריקה), היה פעיל לפני המלחמה במרכז מפלגת פועל"צ צ.ס., שהפליג בשבחו של מנהיג פועלי ארץ־ישראל והביע את משאלת כולם, שבמהרה יזכה העם היהודי בארץ חפשית בארץ ישראל.

המרצה ריתק במשך שעתיים את הקהל לדבריו הממצים שעוררו רושם כביר בבהירותם ובהגיונם, בהם הצביע על הישגי הציונות על אף קשייה המרובים ויצא חוצץ נגד הציונים המכסימליסטים חדלי־המעש, שרוממות מלכות ישראל בגרונם. בהרצאתו אמר בין היתר: „שלטונו של היטלר המופיע בשמי גרמניה מעמיד בסכנה את העם היהודי, ולא רק את עמנו בלבד, אלא את האנושיות כולה, כי צפויה לה סכנת מלחמה חדשה שתעלה בחורבנה ובמוראותיה על מלחמת העולם הראשונה. בשביל עמנו הסכנה היא חמורה שבעתיים, ולמען נוכל לעמוד בבוא השואה, עלינו להגדיל את מספרנו וכוחנו בארץ, ליצור רוב יהודי בארץ ולבצר את מעמדנו ביצור מכסימלי".

מיד בתום ההרצאה נפרד האורח מחבריו, כי מיהר לישיבה חשובה בוארשה, שנקראה בענינים דחופים להערב אותו היום.

ביקורו היחידי והחטוף של בן־גוריון בבנדין לא יישכח בזכרון אלה, ששמעוהו, והתרשמו מאישיותו המחנכת והמדריכה. הביקור נתן את תוצאותיו החיוביות בבחירות לקונגרס ה־18 בבנדין. רשימת א"י העובדת השיגה כ־650 קול, הרביזיוניסטים — למעלה מ־500, המזרחי — 300, „על המשמר" — 50 ו„עת־לבנות" — 5 קולות (המספרים לפי „דאס יידישע וואכענבלאט", 1933).

נתן ביסטריצקי (אגמון)

מפעילי הקרן הקיימת לישראל. סופר.

לבנדין בא בשנת 1933. ועדת הקה"קל, על עסקניה המסורים, עשתה כל ההכנו תלבקורו. בתחנת הרכבת חיכתה לו משלחת, וילדם של מרים ודוד ליור, מנחם בן הש, הגיש לאורח זר פרחים ובירכהו בעברית.

ביסטריצקי — תכונותיו של שליח מעולה בו: עומד בשער, נואם מוכשר, בעל סבר פנים לבבי ושמחת נעורים.

שבוע ימים עשה אצלנו. הופיע ב„גובושצ'" לפני קהל גדול

והלהיבו. הרושם הטוב של הרצאותיו היה ניכר בכל. בראש המגבית של הקה"קל התיצב הנדבן הנודע שמעון פירסטנברג, שכל כך הרבה עמל למען עירנו ולמען ארץ־ישראל. בגימנסיה נערכו מסיבות ו„בנקטים" בהשתתפות עשירי העיר, והאורח נאם לפניהם והתרימם בסכומים ניכרים. כל המפלגות הציוניות, ארגוני הנוער וביחוד נשי „וויצו" היטו שכם למפעל.

הוא ביקר בקני הסתדרויות הנוער: גורדוניה, השומר־הצעיר, הנוער־הציוני, השומר הדתי וב„וויצו הצעירה" וחיזוק באמונתם הציונית. אחרי השיחות היה מלמד משירי הארץ ולבסוף — „הורה" נלבבת ומתלכדים מעגלות ריקוד חלוצי — „לעבן זאל ביסטריצקי מיט זיין הורה"...

בני־עירנו נושאים עד היום בלבם רשמים וחוויות נעימים מהביקור הזה.

הרב מאיר בר־אילן (ברלין) ז"ל

חניך וולוז'ין הידועה בישיבה המפורסמת, שהכשירה אלפי גדולי תורה.

לרגל מסע תעמולה להסתדרות המזרחי ולמגביתה הגיע הרב הדגול גם לבנדין בשנת 1935. נתקבל בחמימות על־ידי כל ציוני העיר, ונערכה לכבודו קבלת פנים נהדרת.

הסתדרות המזרחי בבנדין היתה חזקה ובעלת מסורת וייצוג בעירייה ובקהילות, ולה מוסדות ונוער מאורגן, חלוצים מגשימים, בית־ספר עברי שאלפי תלמידים נתחנכו בו.

מיד עם בואו לבנדין נתקיימו ישיבות ומועצות עם השליח הנכבד, בהן נידונה דרך פעולתו בזמן שהותו אצלנו. הוא התארח אצל ר' דוד ארליך ז"ל, מטובי המזרחי, ששלח את בנו היחיד לטכניון בחיפה.

הרב בר־אילן לא נלאה להופיע במשך שמונת ימי היותו בבנדין באסיפות ובמסיבות, בבתי־כנסיות ובבתי־מדרש, באולמי התיאטרון ובמועדוני מוסדות. היתה התעוררות רבה וכל חבריו עמדו מוכנים לקיים מצוות פיו. מאות ואלפים הקשיבו לדבריו. הוא דיבר, בין היתר, על הצורך להקים ישיבה מרכזית גדולה בארץ־ישראל, כדי להרבות תורה וקרא לאזור עוז ולעזור למפעל הגאולה ולבצר את הישוב ולהמשיך בבנין ביתר שאת.

הוא היה רגיל לומר: „קשה להגשים דברים פשוטים, אבל נקל הרבה יותר להשיג אמצעים דרושים ליצירת דברים גדולים". אמנם, הוא ידע את סוד הדבר, איך להשיג אמצעים לדברים גדולים, ידע את הגישה אל התורם, וכל המפעלים רבי־המנוף שיזם ואת הכלים שיצר — עלו בידיו בהצלחה מלאה.

ביקר בבתי ישראל ונענה בנפש חפצה בכל אשר פנה. המגבית שניהל ל„קרן התורה בארץ ישראל", הצליחה ותוצאותיה היו מעודדות.

זאב ז'בוטינסקי

ביקר בבנדין בשנת 1938, והיה זה ביקורו היחידי בעירנו מחמת העדר אולם גדול המכיל המונים, אם כי לסוסנובין הסמוכה בא פעמים אחדות. הרצאתו נתקיימה בתיאטרון הגדול „קאפיטול", שהיה תפוס מפה לפה. לא רק חסידיו באו לשמוע, אלא גם מתנגדיו.

על הבמה המקושטת ישבו העסקנים הרביזיוניסטיים מבנדין ומהערים הקרובות, שבאו להקביל את פני האורח הנכבד. לא היה קץ להתלהבותם ולרצונם להתחמם באורו. משני צדי הבמה ניצבו שעות אחדות משמרות כבוד, דגלים בידיהם. קידם את פני האורח יושב ראש ההסתדרות הרביזיוניסטית המקומית, ציוני ותיק, אברהם דיאמאנט (ניספה), שהרים על נס את פעלו של ז'בוטינסקי.

נושא ההרצאה היה: „ארץ ישראל כעבור עשרים שנה". העלילה היתה מושכת ומלאה מתח, ורצופה בקורת חריפה על המשטר הבריטי בארץ, קריאה לעזיבת הגולה ולכוננות צבאית בארץ ואמונה בתקומת המדינה היהודית.

עם תום ההרצאה, שנשמעה מתוך דריכות רבה וללא הפרעות (בהרצאתו בסוסנובין, זמן מועט לפני כן, שוסע הנואם בצעקות, קריאות־ביניים ובהפרחת יונים, ואף פרצה קטטה שגררה אחריה התערבות המשטרה) — בקעו בשירה אדירה „התקוה" והימנון בית"ר.

אחר ההרצאה נתכנסו החברים הפעילים למסיבה אינטימית עם מנהיגם הדגול ובילו עמו שעות מספר.

ההיסטוריון פרופ' ד"ר מאיר בלבן

ב־1928 ביקר בעירנו החוקר, ההיסטוריון, הסופר והמרצה באוניברסיטת וארשה, ד"ר מאיר בלבן.

הוא הוזמן על־ידי אגודת חיילים יהודים ותיקים, שנלחמו בחזיתות למען שחרור פולין. רוב חברי האגודה היו מתבוללים ומיעוטם לאומיים. נושא ההרצאה שנתקיימה בגימנסיה „יבנה" ע"ש פירסטנברג בשפה הפולנית, היה — השתתפותם של חיילים יהודים מתנדבים במרידות פולין והמצביא בערעק יוסלביץ, בשנת 1831.

בדיתו של עסקן הצבור ד"ר רכטשאפט (ניספה) נערכה מסיבה לכבוד האורח בה השתתפו טובי האינטליגנציה שלנו. למחרת היום הרצה בלבן בקטוביץ על דון יצחק אברבנאל, ורבים מבנדין ומזגלמביה נסעו במיוחד לשמעה.

אהרן הרצפלד

ביקר בבנדין ב־1938, כחבר הדירקטוריון העולמי של הקרן הקיימת לישראל ושליחו למגבית „יער החמישה", שהוכרזה להנצחת חמשת חברי גורדוניה שנרצחו בהרי ירושלים במאורעות. עלה בידי הרצפלד, ששמו הלך לפניו, לעורר סביב המפעל התרוממות רוח יוצאת מן הכלל והפך את רעיון גאולת־הקרקע לשירת האדמה.

למעלה משבוע ימים ישב אתנו ושיקע עמל שקדני בקידום המגבית. כפעם בפעם נועדו אספות־עם, הרצאות, מסיבות, קבלות־פנים גדושות רשמים וחוויות מרגיזות, שתמיד נסתיימו בריקודים נלהבים, בשירים ארצישראליים ובזמירות עממיות מיוחדות שחיברם וניצח עליהם. בנאומיו הרבים נתן ביטוי הולם לגעגועי העם למולדתו, לטבע, לעבודת האדמה ולחיי הכפר. כבש גם לבותיהם

של יהודים חרדים וקשישים, בדבריו הלוהטים והמתובלים במשלים ובדיחות, בפסוקים מהמקרא ובמימרות חז"ל.

אורית ארץ־ישראל שרתה בעשרת ימי שהותו, והנוער על כל זרמיו הצטער מאד עם בוא יום הפרידה ממנו.

בנסעו, אמר לידידיו הרבים (את אשר אמרו כל שליחי ארץ־ישראל שביקרו בעירנו): „הרגשה נפלאה הרגשתי בהיותי ביניכם. יהודים נהדרים כאן והנוער — מקסים!"

פרופ' מרטין בובר

ביקר בבנדין ב־1939 לפי הזמנת „אגודת שוחרי האוניברסיטה העברית בירושלים". הרצה על הנושא: „החינוך והעם" באולם הגדול של ביה"ס ע"ש פירסטנברג. נתקבל בכבוד כיאות למעמדו הרם. התחיל הרצאתו בעברית ועבר לפולנית השגורה היטב בפיו.

דבריו נשמעו בענין רב. הוא קרא לקרב לב האדם ליעודי הנביאים ורעיונותיהם. „הציונות היא שאיפה לתחיית עם ישראל ברוח המוסרית האלהית, ואין לסלפה ברעיונות שאינם לפי רוח זו".

ד"ר מלודוסטא, יו"ר האגודה הנ"ל בזגלמביה, חודה לאורח וקרא לנאספים לתמוך באוניברסיטה ולהצטרף לאגודה.

אחר ההרצאה נערכה מסיבת־תה, שבה דובר על הענינים העומדים ברום עולמה של היהדות — והיה זה חדשים ספורים לפני פרוץ המלחמה.

כן ביקר האורח בגימנסיה היהודית והרצה בעברית לפני התלמידים, שקיבלוהו בתשואות־חן.

י. מ. נייומן

לקוראי העתונות היהודית בפולין לפנים היה ידוע בכינויו „א פויגל" ולקוראי „דבר" בישראל — בשם „סגול". מבקר תיאטרלי ופילטוניסט.

בעירנו ביקר בקיץ שנת 1939, והרצה על הנושא: „הספרות והחיים", באולם „בית־היתומים". הקבילו בדברי ברכה אברהם ליור. המרצה התריע על השקיעה הרוחנית של הדור וקרא לשאוב מהתנ"ך וממקורות הנצח של ישראל.

אחר ההרצאה נערכה מסיבה במועדון ההסתדרות הציונית, בשיחה השתתפו: י. ויגודזקי, נ. לונדנר, עורך „זאגלעמביער אלמאנאך", ש. רוטנברג ואחרים, זכרונם לברכה. האורח לא הרגיש בטוב, והבטיח לשוב לשאלות שנתעוררו מעל עמדי „היינט", אך לא הספיק לעשות זאת עקב המלחמה שפרצה.

למחרת היום ביקר בכמה מוסדות צבור והתרשם במיוחד מציורות האמנות בבית־הכנסת הגדול. את התפעלותו ורשמי ביקורו ביטא במאמר בעתונו (שלא הצלחנו למצאו).

בקשר עם הרצאה זו והרצאתו הסמוכה והקודמת של פרופ' בובר, שמסקנותיהן היו לא לזנוח את אוצרות־רוח הישנים, שליוו את עמנו בדרכו הארוכה זה אלפי שנים ולא להגרר אחרי הקלוקל שבספרות החדשה — פירסם עורך ה„זאגלעמביער לעבן" בן־אמוץ (לבקוביץ) פיליטון, בו הוא כותב: „עלינו להיות ילדים טובים ולחזור שוב ל„חדר" ולהתחיל לשנן מחדש כאותו דרדק הלומד אצל „הרבי" את האלף־בית וחמישה חומשי תורה"...

תמה ונשלמה סידרת רשימותי על ביקורי אישים בבנדין עד למלחמה. השתדלתי להעלות נשכחות, כי היה העבר ההוא — לאגדה.

מרדכי המפל / הדי פתיחת האוניברסיטה העברית

ביום ז' בניסן תרפ"ה, נחנכה האוניברסיטה העברית בירושלים, במעמד רב־רושם, שהדים רבים נענו לו בעולם התרבות הלא־יהודי ובין יהודי תפוצות הגולה, שראו במאורע זה ראשית הגשמה לחזון הנביאים „כי מציון תצא תורה" (ישעיהו פרק ב'), ו„לא בחיל, לא בחרב, כי אם ברוחי" (זכריה ד').

ותצהל ותגל גם עירנו ותהי מלאה שמחה וששון. הגזוזטראות של בתי־המגורים היהודיים קושטו בתמונות של מנהיגים ציוניים, מרבדים, דגלים ותאורה.

השלטונות הפולניים נתנו לכך הסכמתם ושיגרו לירושלים, לפתיחת המכללה, את בא־כוחם, שכן רבות היו המדינות שהשתתפו במעמד זה. בעירנו הנפיע עתון מיוחד, שעמד על ערך היום הגדול המבשר לצעירי ישראל, שיוכלו לרכוש השכלה גבוהה בהיכל המדע הלאומי שלהם. הלא סטודנטים יהודים הופלו לרעה באוניבר־סיטאות פולין ונרדפו במעשי־אלימות על־ידי חבריהם הנוצרים. קבלת יהודים לאוניברסיטאות הוגבלה עד למינימום („גומרוס קלאוזוס"), ורבים נאלצו לעקור לארצות נאורות יותר, ששערי בתי־האולפנא שבהן פתוחים היו לפניהם.

בערב אותו היום החגיגי נערכה בעירנו, באולם „נובושצ", אסיפת־עם מפוארת, בהשתתפות קהל עצום, ומרבים נבצרה האפש־רות להיות נוכחים בה מחוסר מקום באולם הגדול, שהיה תפוס על כל יציעיו ופרוזדוריו. בנשיאות ישבו זקני העדה, נשואי־פנים, עסקנים, אנשי־עט ואמנות. נאמו עברית ויידיש: מהנדס ז'מודצקי (נפטר בישראל), יצחק ויגודזקי, מרת נכה רוטנר (נרצחו שניהם) והמורה להיסטוריה העברית בגימנסיה „יבנה", גרובר ט, שגורלו לא ידוע.

לאחר ההרצאות נערכה תכנית אמנותית: שירה, נגינה ודיקלום. בין ההפסקות ובסיום החגיגה הנעימה התזמורת מנגינות לאומיות והנוער יצא בריקודי „הורה", שהשתלבו בהם גם מבוגרים. גם בבתים רבים נערכו מסיבות וסעודות־חג. עצרת־חגיגית נתקיימה בגימנסיה היהודית, שכמה מתלמידיה השתלמו אחר־כך באוניברסיטה העברית, ומהם אציין במיוחד את בן־עירנו, המלומד ד"ר יהושע פראָוור המשמש פרופסור ומרצה בה.

כתבה מפורטת על החגיגות האלה פירסמתי בשעתו בעתון העברי „היום", שהופיע בעת ההיא בפולין בעריכתו של יוסף הפטמן ז"ל, אך הגליון הזה לא נשתמר אצלי ולא מצאתיו בספריות בתל־אביב. רשומים בו, בלי ספק, פרטים רבי־ענין שנעלמו מן הזכרון, שהרי המדובר במאורע מלפני 35 שנה, בקירוב.

הצהרת־בלפור וסן־רמו

ב עיצומה של מלחמת העולם הראשונה, כאשר מיגור הגרמנים ונצחון בעלות־הברית שוב לא היו מוטלים בספק, ב־2 בנובמבר 1917, זכינו בהצהרת־בלפור. באפריל, 1920, אושרה הכרזת בלפור בסן־רימו (איטליה) ע"י אומות העולם, שהחליטו למסור לבריטניה את המנדט על ארץ ישראל במגמה לסייע ליהודים לבנות את מולדתם.

אין לתאר את התלהבות היהודים בתבל כולה, ובהגיע הבשורה המעודדת לאזני יהודי בנדין, יצאנו כולנו — אנשים, נשים וטף — לרחובות העיר, ורקדנו מרוב שמחה. בפי כל אחד נשמעה ברכות „מזל טוב" ו„שהחיינו", „כי זה היום קוינו לו". העתון „זאגלעמביער צייטונג" הדפיס הוצאות מיוחדות מוקדשות למאורע רב־המשמעות. התהלכנו כחולמים ולא רצינו להאמין למשמע פעמי הגאולה וימות המשיח הממשמשים ובאים. האומנם, היה נהיה ככל הגויים? הבא הקץ לתלאות?

הילדים שלמדו ב„חדרים" שוחררו מלימודיהם לאות יום־טוב וחג ואנו, תלמידי בתי־הספר היהודיים, עברנו בסך בחוצות העיר וצעדנו לבית־הכנסת הגדול, המלא מפה לפה, בו נערכה תפילה חגיגית לכבוד מדינת היהודים העומדת לקום. המנהיגים המקומיים נאמו נאומים נלהבים ודרשו מהעם נאמנות ומסירות אין־קץ לציון הנבנית מחדש. רבים התפרקו מתכשיטיהם ועדיהם ותרמו בנפש חפצה ובלב הומה לטובת בנין הארץ. גיוס הכספים הקיף את כל חלקי העם, שגילו התנדבות למופת. בדמעות־גיל בעיניהם הביאו הכול תרומותיהם לועדת המגבית המיוחדת. היו אלה ימים מלאי זוהר הרקיע. החגיגות והתהלוכות נמשכו שבעה ימים, כמצות „שבע ברכות", ובכל יום הילולה וחינגא חדשה. השמחה פרצה גבולות, פשוטו כמשמעו.

בשוך תרועות הנצחון והחדווה פנו המפלגות הציוניות וארגוני הנוער אל חבריהם בקריאה: לא להסתפק בקריאות־הידד בלבד, אלא לקיים ולהגשים את צו השעה, להיחלץ לעזרת העם ולעלות לארץ, כי עתה ניתנה ההזדמנות הטובה ביותר להקים את הריסות ארצנו ולהחזיר עטרתה לראשה.

הקריאה הזאת לא היתה „קול קורא במדבר", כי קמו בחורי בנדין נלהבים ועלו לארץ ישראל ובעקבותיהם יצאו אחרים, בעשרות ובמאות, והעליה נמשכה עד כליון עינינו.

מ. ה.

הפגנה אנטי־בריטית

ב תשעה־באב, תרפ"ט — 1929, פרצו בארץ מהומות הדמים. לנו, היושבים אז בגולה, נדמה היה כאילו נגזרה, חלילה, כלייה על הישוב בארץ, צפור־נפשנו.

קרוב ל־30 שנה עברו מאז ואף־על־פי־כן חיים בי רישומי הימים ההם, משל נתרחשו תמול־שלשום. זכור אזכור את הימים המעיקים ואת הלילות נטולי־שינה, את הערבים כאשר התאספנו במועדוני ההסתדרויות הציוניות וטיכסנו עצה כיצד להגיש עזרה לישוב בארץ. האם לא נקום כאיש אחד להצילו, שהרי עתה מקומנו בארץ, ואולם השערים נעולים לפנינו וסגורים.

לא אשכח אותה שיחה בטלפון עם מערכת העתון „היינט" בוארשה, שעמה התקשרתי, כדי להודע על הנעשה בארץ; וכאשר הודיעוני, שהבשורות מארץ ישראל מחרידות — התפלץ לבי בקרבי למשמע בשורות איוב אלה. העתונות הרעישה יום־יום, ערב־ערב, בכותרות מזעיקות: „הישוב בסכנה!", „מארץ ישראל נשמעה הקריאה „הצילו"!", הגדילה את המבוכה והפיצה יאוש ובהלה בהמוני־העם, שארץ ישראל היתה להם קרן האור היחידה במחשכי עמק הבכא בגלה.

בערי פולין המאוכלסות יהודים קמה תנועה אנטי־בריטית, ואורגנו הפגנות ואספות־מחאה נגד האנגלים המפקירים את הישוב היהודי. גם בעירנו נתארגנה באחד מימות ראשון, שהוא יום מנוחה כללי, הפגנה ותהלוכה ברחובות העיר, שבה השתתפו כל המפלגות הציוניות על דגליהן וסיסמאותיהן. ההפגנה רבת־העם, שאליה נצטרפו סתם־יהודים, נעה ברחובות הראשיים וכאשר הגיעה למגרש שליד ביתו של ר' חיים שיין ז"ל, ברח' מלכובסקאגו, נתכנסו המפגינים לאספה והקשיבו לנואמים, שקראו תגר על אנגליה המחללת את הבטחותיה לסייע בהקמת בית לאומי לעם ישראל.

אני, שחזרתי אז מארץ ישראל, שבה עשיתי כמה חדשים בעניני משפחה וכתב „זאגלעמביער צייטונג", מסרתי לקהל הנרגש והממור־מר דרישת שלום בלתי־אמצעית מאחינו בארץ ישראל, שראיתים בעבודתם הקדושה בהפרחת שממות מולדתנו ובהחיאת שפתנו. נאמו עוד מר אברהם ליור (אמריקה), יהודה פרגר (ישראל), אהרן המפל ז"ל, משה אופנהיים ז"ל ויוסף לוי ז"ל מלודז, מזכיר מפלגת העבודה הציונית התאחדות, שנשלח לעירנו בעניני מפלגתו. כחוט־השני עברה בדברי הנואמים החוצבים להבות אש, נימה אחת: אנו מוזעזעים ולבנו דווי על דם אחינו הנשפך בא"י, אך אנו נשבעים שאין מאורעות הדמים עשויים להפחידנו ולרפות את רוח העם להחליש את ידינו, ואדרבא — עם ישראל יגביר ביתר שאת מאמציו למען מפעל בנינו. לא נזוז ולא נלך, מהארץ, שאין כוח העשוי לעצור בעד שיבתנו לחיק מכורתנו והקמת חיינו מחדש במולדת. עלה נעלה בנשינו ובטפנו.

במעמד מרומם זה הוברקו ברכות־עידוד לאחינו בארץ ונשלחו מחאות לציר בריטניה בקטוביץ, לממשלה הבריטית בלונדון ולנציב העליון בירושלים, שהוקעו בשל איבתם למפעל הציוני ונתבעו למלא אחר המנדט שהופקד בידיהם.

גם בשנת 1936, בפרוץ שוב מאורעות דמים בארץ, שנמשכו הפעם שלוש שנים רצופות, קמה סערה גדולה בקרב יהודי פולין. בחוצות בנדין נראו שוב בני עירנו מפגינים, בדרשם את הרחקת האנגלים מארץ ישראל המופקרת על־ידי מעשיהם העוינים, כגון צמצום העליה, גירוש עולים, דיכוי ה„הגנה" וכדומה. במגרש הספורט של „הכוח" נכנסו המוני־העם והעלו עצומותיהם. עם גמר האספה נסעו מאות מפגינים לקטוביץ, ולידי בית הצירות הבריטית השמיע הקהל הרב קריאות־בוז, המטירו אבנים בחלונות הבית ואף חדרו לתוכו, וגרמו בו נזקים. המשטרה החזירה את הסדר על כנו ופיזרה את ההפגנה בכוח. אחדים מאנשינו נאסרו, אולם שוחררו בהתערבות מוסדותינו.

מ. ה.

„הכוח" הוינאי וזישא ברייטבארד

אגודת „הכוח" בווינה היתה אלוף הכדורגל בעולם, מהקבוצות המפורסמות בשנות העשרים. לא היתה קבוצה שלא נוצחה בתחרות עם „הכוח", שיצג את הספורט האוסטרי בעולם.

„הכוח" יצא להפגין את כוחו בכל רחבי־התבל.

בהיותו בפולין, ביקר „הכוח" גם בבנדין, בקיץ 1924, ושיחק עם „הכוח" המקומי, הקבוצה החזקה ביותר בגלמביה, ואעלה זכר אחדים מחבריה: חיים יחיאל שיווע (כעת בישראל) ואחיו יידל שנספה, מניאק זמיגרוד (בצרפת), מוניאק בירנ־צווייג (ישראל), יידל רכניץ, מעלאך, יורא, האחים ברא־מא ועוד שאינם.

יום התחרות היה יום־סגריר, וגשם שוטף ירד ללא הפוגה. על אף זאת נתכנסו במגרש המונים, כדי לחזות במשחק — שעות אחדות עמדנו בגשם שלא פסק, המגרש היה כולו לביצה, הכדור מרופש וכבד והשחקנים מלוכלכים, וחולצותיהם ונעליהם דבקו לגופם, אולם ניכר טיב משחקם המצוין של האורחים, שגברו על המארחים בתוצאה 7:1; את שער־הכבוד הבקיע מ. בירנצווייג המתגורר בחיפה.

התוצאות לא הרתיעו את אנשינו, למדו לקח וצברו כוח והיו לקבוצה איתנה בעלת הישגים בשדה הספורט והכדורגל בפולין.

בתחילת שנות העשרים נתפרסם בפולין בגבורתו הנדירה היהודי זישא ברייטברד, יליד לודז'. שמו נישא בשעתו על שפתו של כל יהודי, שלבו נתמלא גאווה עקב מוצאו של הגבור, המכונה „מלך הברזל".

הוא נסע מעיר לעיר והפגין כוחו הפיסי לעיני המונים שהתמוגגו מרוב נחת מלהטוטיו הנפלאים. העתונות הרבתה לכתוב עליו, שהוא גם יהודי לאומי, תורם לקרנות הלאומיות ולחברות צדקה ומנחיל כבוד לעמנו.

לבנדין הגיע בשנת 1925. כל העיר רגשה. כל הכרטיסים נחטפו. למחזה שנערך על מגרש „הכוח", נהרו לא רק חובבי הספורט בלבד אלא גם ישישים ואמהות פעוטיהן בזרועותיהן. גם חובשי הישיבות ותלמידי הוחדרים" באו להציץ ב„שמשון הגבור" בן־זמננו העוקר הרים וממיט ארמונות...

בטרם התחיל המחזה הופיע הגבור לפני הקהל הרב, שהריע לכבודו, רוכב על כרכרה קטנה בעלת שני גלגלים גדולים הרתומה לשני זוגות סוסים מטופחים, והוא, ערום למחצה, עטוף גלימת־משי, שסמל מגן־דוד רקום בה, קסדה לראשו ורצועות שרוכות על רגליו; מעמד המעלה בזכרון את מלחמת הגלדיאטורים ברומי...

הוא הדגים דוגמאות ותרגילים של מעשי־גבורה מעוררי התפעלות ותמיהה. פירק בשיניו שרשראות ברזל שחולייתיהן עבות, הוא עצר זוגות סוסים שהוצלפו בשוטים ומנע מהם להתקדם, סחב על שכמו עגלה עמוסה, וכפף פסי־ברזל עצומים וכיו"ב, והצופים עוקבים במתיחות אחר מעשיו.

תרועות ממושכות וקריאות עידוד ליוו את הגבור, והלב החרד רחש לו ברכה, שעין רעה לא תפגע בו, חלילה. ברם, באחת מהצגותיו אירעה לו תאונה: מסמר מוחלד נתקל עמוק בבשרו, וכעבור זמן מועט מת בהרעלת דם. על מותו הטראגי התאבלו מעריציו, שראו בו דמות אגדה, מצאצאי החשמונאים.

אחיו הצעיר, יוסף, גם הוא היה גיבור ונתברך בכוח גופני נדיר וכונה בר־כוכבא של המאה ה־20. ביקר בעירנו והציג לפני המונים את גופו החסון ולא בייש את אחיו המנוח, כי תרגילי אקרובאטיקה רב־גווניים שלו בהרמת משקלות כבדים, בכפיפות פסי־ברזל ובניתוק שרשראות היו מרתקים וזכו להצלחה ולתשואות הקהל.

אין ספק, שזישא ברייטברד ואחיו יוסף תרמו את חלקם הניכר בשדה טפוח תרבות הגוף בעמנו.

מ. ה.

חברות „השומר הצעיר" (1924) עם ראש־קבוצתן דורקה המפל (משמאל השלישית בין היושבות)

הרב ר׳ יששכר בריש גרויבאַרט זצ״ל

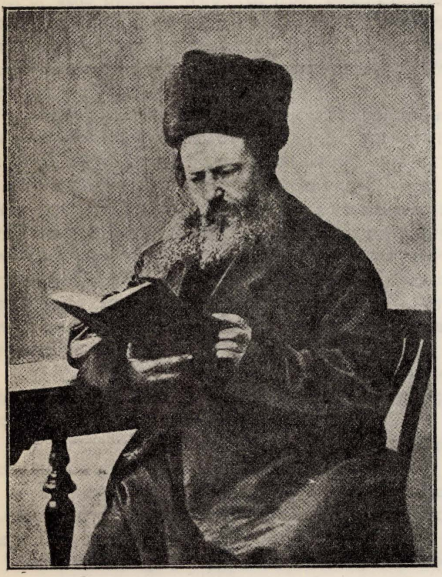

הרב יששכר בריש גרויבארט

בשלהי המאה הי״ט הוזמן הרב י. ב. גרויבערט זצ״ל ע״י קהילת בנדין לשמש ברבנות. כאשר נאות לקבל את כתב־הרבנות היה בן מ״ח שנה, אולם כבר הספיק להרבץ תורה ולהאציל מהשראתו בקהילות שונות בפולין, שבתוכן פעל כמרא דאתרא ושמו יצא לתהילה כרב מצליח במשימתו הנכבדה.

יליד העיירה שאַראַנסק, מחוז פלוצק. משפחתו ספוגת רוח מסורתית־דתית וחיבה ללשון העברית וערכיה. על הוריו כתב: „כבוד אבי, החריף המצויין בבקיאותו, עניו וירא ה׳, ר׳ בנימין ז״ל, ואמי מורתי, הצדקת והמלומדת להפליא, מרת דבורה רעכיל ז״ל — שניהם לא עזבו עינם ולבם ממני״.

בקהילת הורתו, שאַראַנסק הקטנה, שהיתה מלאה תורה, ישב על כסא הרבנות הרב הנודע, ר׳ יהושע־לי טרונק זצ״ל, שייסד בה ישיבה מפורסמת וגדולי הדור למדו אצלו, וביניהם רבה המנוח של בנדין.

כגדול בתורה ובמעשים טובים היה מקובל מאד על בני־עדתו בבנדין, שהעריצוהו והוקירוהו, ואף התושבים החפשים בדעותיהם כיבדוהו — ולא רק בהוד קדושתו בלבד; אלא גם משום שהתייחס בסבלנות להשקפות זולתו ונמנע לכפות דעתו עליהם, ונהג בדרך הבנה, בדברי־כבושים, בהטפת לקח ובפנייה למצפון. ועם זאת הסביר פנים לכל, כגדול כקטן, היה מושיט עצה, תושיה וסעד מוסרי־נפשי לפונים אליו, בצר להם, מעודד ומנחם. חן ונועם נסוכים היו על פניו והליכותיו, וגם בזה סוד קסמו לאנשי קהילתו ולכל הבא עמו במגע. באישיותו הנעלה, במידותיו התרומיות ובסגולותיו האצילות — היה שובה לב.

משנשתקע בעירנו לא עסק בעניני רבנות ובצרכי דת בלבד, אלא התמסר להוראה ולהנחלת תורה בקרב אברכי העדה לשם מצווה, למען שמים. רוב ימיו וערביו עסוק במתן שעורים לתלמידים, שיגעו את מוחם על סברותיו ופלפוליו החריפים. רק בודדים מהם נותרו, ואחד מהם, בן־עירנו, ר׳ חיים וילנר, נ״י, רגיל להזכירו לשבח, בדברו על הרבי שלו, שממעיינותיו שתה ורווה.

בשבתות מיוחדות ובחגים היה מופיע בבית־הכנסת ודורש מעניני דיומא, וקהל המתפללים עושה אזניו כאפרכסת למשמע דבריו, המלאים ענין וטעם, תוכן ומוסר. בכל אכסניה שנודמן ובהפגשו עם זקני העיר, היה משמיע דברי חכמה מגנזי אוצרותיו.

בתר״ע (1910) יצא לאור ספרו „דברי יששכר״, ספר בעל איכות, שהמענין בו חייב להיות בקי בתורה ובהלכה. הספר שנכתב בצורת חליפת־מכתבים בין מחברו לבין רבנים ואישים דגולים, הוא כעין שאלות ותשובות בעניני איסור והיתר. פרט לספר הזה הניח אחריו עוד כמה ספרים בכתב־יד, פרי עמל שנים.

הרב גרויבארט היה מפורסם בשל למדנותו הרבה בכל רחבי פולין ומעבר לגבולותיה. הגאון מדוינסק, ר׳ יוסף רוזן זצ״ל, שלא היה מפליג בתשבחות בעלמא, מזכיר אותו לתהלה: „...בריש״ל היה איש טוב ותמים כילד, ידע היטב ללמוד ותמיד שוקד היה על לימודו.״

אחיו, הרבי יהודה לייב, מספר בספר־הזכרונות שלו: „לא אלמן ישראל מאנשים גדולים, כל אחד במקצוע מיוחד, אבל אחי היה אדם הכולל, כל־בו. איש אשכולות, אישיות רב־גונית, גדול בתורה, חריף ובקי, ישב בישיבה מנעוריו ועד ליומו האחרון והעמיד תלמידים־רבנים רבים, חכם מבינה, מטיף מצויין, דברן, סופר ומשורר. יודע כמה שפות, הוגה דעות רמות, עסקן רב־פעלים...״

בספר „אהל־שם״, תרע״ב, (1912) המוקדש לתולדותיהם של רבנים וגדולי־הדור, כותב העורך, ר׳ שמואל נח גוטליב: „מימי ילדותו הצטיין הרב גרויבארט בכשרונות נשגבים, ויצא שמו לתהלה בשם „העילוי משאַראַנסק״. הגאון המצוין הזה, פרט לעוצם גדלו ושקידתו בתורה, היה לבו הטהור ער לכל ענין הנוגע למצב ישראל הרוחני והחמרי. לא אחת התייצב לפני שרי המדינה בהשתדלות להסיר רוע הגזרות המתחדשות. אהוד ורצוי לכל המפלגות והשפעתו רבה מאד. בכל טרדותיו יותיר לו עת להגיד שעור לפני תלמידים מצויינים. בכתובים יש בידי הגאון הזה חידושים על כל סוגיות הש״ס וספר בשם „חזקת היד על הרמב״ם״.

בשנת תר״ע (1910) השתתף בועידת הרבנים בפטרבורג, שנועדה

לדיון בבעיות העומדות ברומו של עולם הרבנים ולהאדרת הדת בחיי העם [1].

בשנת תרע"ב (1912) נתקיימה בקטוביץ ועידת רבנים, יוצאי אשכנז, אוסטריה, אנגליה ופולין, שהניחו את היסוד להסתדרות היהודים החרדים „אגודת ישראל", שבהוסדה לא היתה אמנם אנטי־לאומית, אם־כי לא אהדה את הציונות. הרב גרויבארט השתתף בועידה הזאת והיה מבין מייסדי ה„אגודה". ואולם לבו היה ער לרעיון חיבת ציון וגילה התקרבות והבנה לחלום האומה, ואף כתב מאמרים, שבהם נתן ביטוי לרחשי לבו, ובספר „שיבת־ציון" נדפס מכתבו בדבר הישוב בארץ ישראל. דא עקא, שבגלוי לא היה בידו לפעול למען הציונות, להיות לה לפה ולמליץ מחמת התנאים המיוחדים, שהרבנים בפולין היו נתונים בהם, וממילא נאלץ להשלים עם המצב שלא היה לפי רוחו [2].

חלה במחלה ממארת, הובל לברסלוי, בבית־החולים היהודי הנודע נותה, אך ללא הועיל. מחלתו שקיננה בקרבו, כירסמה בריאותו והורידתהו שאולה. נאסף אל עמיו, בהיותו בן ס"ח שנה, בכ"ה חשון תרע"ד (26.11.1913). זכורה לי הלווייתו, ואני אז ילד בן 7, כאשר עברה את סימטאות עיר־מגורנו בדרכה לבית המדרש, בו הועמד הארון ושם הספידוהו. החוצות היו מלאים אנשים הנוהרים אחר המטה. לשם שמירת הסדר הופקדו עשרות שוטרים, פרשים ורגלים, ונמתחו חבלים משני עברי הרחובות. משלחות משעם כל קהילות פולין ורבניהם נעו בתהלוכת־תוגה רבתי זו, שהעידה בהמוניותה עד מה נתחבב הרב המנוח על בני־העם המתאבלים על מות רבם הנערץ.

אחר פטירתו נבחר רבה של בנדין בנו של המנוח, ר' יקותיאל זלמן זצ"ל, שאחר כמה שנות כהונתו עזב את העיר, בנסעו לאמריקה, מקום שם כיהן כרב עד מותו בשנת תש"ב (1940).

אף שקרוב ליובל שנים עברו מאז הובל הרב י. ב. גרויבארט למנוחות לא נשכח מלב רבים.

ר' נחום סוקולוב זי"ל הקדיש לזכרו של הרב גרויבארט מאמר ב„הצפירה", מיום 13.2.1914, במדורו הקבוע „משבת לשבת", שהנני מביאו להלן בהשמטות קלות:

„...היה זה אדם יפה, בעל פנים לבנים כשלג וזקן שחור מקיף אותם, העינים הגדולות היו מלאות חיים ולב טוב מאד הציץ מחרכיהן. כמוני היה גם הוא ילידי עיירה קטנה בפולין. מוניטין שלו יצא בעולמנו הקטן בתור אחד מעלויי שאראנסק. אבותינו היו ידידים, ובסקרנות מיוחדת הייתי מסתכל אל אבא כיצד נהנה מחברתו של אבי בעריש, וכיצד היו שני יהודים פקחים, בני־תורה, מחודדי־המוח ובעלי־הומור, משתעשעים במילי דעלמא ובמילא דאו־רייתא. ניצוצות היו ניתזין מן השיחות ההן. משנתו של בריש היתה קב ונקי.

השעור הראשון שלי אצלו היתה „חזקת הבתים", והוא משך את לבי בזוהר קסמו, והיה בו שחוק־חן, היתה בו תומה ונכוחה, היה בו לחש קול זמר ערב, געגועים וצלילים מאיזה עולם אחר, צח, ונקי וקדמון. יכול אני לאמר, שהיו בו גם לב מתרגש ונפש פיוטית.

הוי, חלומות נשכחים, תמונות אשר כבו!

עברו שנים רבות ואותו בריש היה לרב בישראל, רב חשוב, מטופל, מסובך בדאגות. כבר היה מכוון בחוג פעולותיו, כבר הניחה עליו הרבנות את חותמה...

ועברו עוד שנים, ואני ידעתי, כי זה הוא הרב הגאון בבנדין. חרד ותמים, מאמין ואדוק, בעל כובד ראש ומיושב בדעתו. ובודאי משום נימוס ושלום מקורב גם לרבים. אילו היה אדם זה עומד ברשות עצמו, בהתפתחות פנימית, חפשית ושבעית, בלי כל שעבוד וכפיה מצד התנאים החיצוניים, אזי מסוגל היה לעלות למדרגה היותר גבוהה.

למדתי ממנו כמה דברים, וחייב אני לקרוא לו „רבי". יותר שלמדתי ממנו, למדתי מחייו, ותהא־נא לי הרשות להקדיש לזכרונו פרח עני זה מן הפרחים הצנועים תחת גל שלג החורף".

מרדכי המפל

*

זכרונות על הרה"ג ר' ישעכר בריש גרויבארט זצ"ל

אין עושין נפשות לצדיקים, דבריהם הן זכרונם (ירושלמי, שקלים, פרק ב').

כ אחד מתלמידיו הנני מעלה כמה קטעי זכרונות מנבכי העבר ומפגישותי עם מורי ורבי המובהק ז"ל, רבה של בנדין, אשר זכיתי ללמוד אצלו ארבע שנים וליצוק מים על ידיו עד ליומו האחרון שבו נסתלק למרומים, נ"ע.

עוד בהיותו צעיר לימים נתפרסם כעילוי גדול, ועל התמדתו הגדולה מסופר נפלאות, כיצד עשה לילות כימים בלימוד התורה. היה רב ופוסק בעל סמכות מוחלטת, מגדולי־הוראה, היטה שכלו, מרצו ונפשו אל אפיק אחד: דעת תורה. המוח הבהיר והשקידה העצומה בתורה יצרו את הגאון בהלכה.

זכורני, כאשר אנו התלמידים, או מישהו מהמסובים על שולחנו, עוררו שאלה בהלכה, אורו עיניו וארשת פניו הרצינה, והתחיל מפיק מרגליות לאין ספור; הבבלי והירושלמי, הרמב"ם והשולחן ערוך היו לפניו כספר הפתוח והדברים היוצאים מפיו מאירים באור יקרות.

היה דרשן בחסד עליון, דרשותיו מבריקות וכובשות לבבות. דרך לימודו היה אך ורק לתכלית של הלכה למעשה, וזו מגמת כל פלפוליו וחדושיו הנחמדים. בדרך זה בא לעסוק בהוראה בכל מקצועות ההלכה, ועוד בנעוריו היה מורה מובהק לרבים, בדעת יתרה ומיושבת. אפילו השעורים עם תלמידיו היו לרוב בהוראה, כגון — הלכות טרפות, הלכות תערובת וכו'. למדנו אצלו גם שעורים בשיטות שונות שבש"ס, כמו שליחות, רוב, שקול הדעת ועוד. שיטתו בלמוד היתה התעמקות בספרי הראשונים ובחדושיהם ותירוצם בקושיות שתפסו עליהם האחרונים. שעה שלמדנו את השעור הקבוע אצלו יום יום ועלה בידו לתרץ איזה רמב"ם מוקשה, — הפיקו פניו עוז וחדוות נפש והרגיש תענוג רוחני מיוחד.

היה מהמקילים הגדולים בהוראה, וכשהביאו לפניו באמצע השעור שאלות שונות בדיני טרפות, אמר לנו הרב ז"ל: „דעו לכם, תלמידי החביבים, כי אני מתיר שאלה זאת במקום שרבנים אחרים מחמירים בה". והעלה לפנינו את הנימוק הנכון לכך.

---

1) תודות לשליחתו בשפה הרוסית ייצג את עניני קהילתו וגם את עניני הציבור כולו במשלחות שונות לפני מושלים ושרים. ידועה המלצתו לשלטונות הרוסיים, לבל יאשרו רבנים אלא בעלי השכלה כללית מינימאלית.

2) באחד מכתביו לידיד שופך הרב גרויבארט את מר לבו:

„והנה קרה שהתרתי אפיית ה„מאשין־מצות". המכונה הזאת, שרבותינו נ"ע אסרוה, אינה אלא „וועלגער־העלצער" (גלילי עץ לרידוד בצק), שמתחתם נעשית המצה במהירות נפלאה ובנקיות. בקראקא, שהיא עיר ואם בישראל, רוב המצות נאפים כן. אבל כאן נצחו המציקים לישראל וכשנכנסו הנרגנים להיכל הקודש הטיחו נגדי את תלונותיהם לפני רבן של ישראל, הגאון הקדוש זצ"ל מסאכאטשוב, על מה שהתרתי את ה„מאשין מצות". מאז שמו הקפדה גדולה עלי, והדברים שנבראו מזה אין להעלות על הכתב".

„כה יעשה לי ה' וכה יוסיף, כי כוונתי היתה לשם שמים, ואני מודה בעצמי, שבטלתי את ה„מאשין־מצות" לא מפני האמת, כי יודע אני, שהיא כשרה הרבה יותר מכל האפיות, שאין הבעלים עומדים לגבן, ואינה מועילה שום השגחה. הוכרחתי לבטל את ההיתר, מפני שאיני רוצה להיות שימה בפי המלשינים והטפשים הנכנסים למקומות הגבוהים. ה' ירחם עלינו במהרה!"

(הרב יהודה אבידע־לוסטיג, „הצופה", ט"ז באייר תשט"ו, 27.4.1956).

מגמתו ותשוקתו היו להגדיל תורה ולהאדיר. הצטער מאד על הזנחת לימוד התורה, באמרו, שבדרך הלצה אפשר לפרש את מאמר חז"ל: „אין בן־דוד בא עד שיתבקע דג לחולה ולא ימצא" (סנהדרין, צח), שמאמר זה מסמל אימרה אחרת של חז"ל: „עתידה תורה שתשכח בישראל" (שבת, קלט). כרגיל אין על דג שאלות הרבה, אם הוא מן הדגים המהורים — הרי הוא מותר. ואילו „חולה", כלומר השואל פירושו, מי שאינו יודע בעצמו לפתור את השאלות. וזאת הכוונה בדרך הלצה: בימות המשיח יתמעט כל־כך לימוד התורה בישראל, עד שלא ידעו לפסוק אפילו „שאלות" כמו ב„דג"...

בתור רב של עיר ואם בישראל כבנדין מוטל היה עליו כל משא הקהילה הקדושה עם כל המוסדות שבעיר, כמו ביה"ס, „תלמוד תורה" שרבנו עמד בראשו, לינת־הצדק, בקור־חולים ועוד. ולא היה מפעל תורני־חינוכי ומוסדות צבור שונים, והם היו רבים בעירנו, שרבנו ז"ל לא לקח חלק פעיל בהם, השתתף בכל הדיונים וההתייעצויות עם פרנסי הקהלה ונכבדי העיר.

היה מחובבי ציון הותיקים הלא־רשמיים. בהסכמתו (חשון, תרנ"ט) לספר „גאולת הארץ" לר' מרדכי אשכנזי מוארשה (שהופיע בשנת תרס"ד) קרא לשתף פעולה עם כל הגורמים הציוניים למען ישוב ארץ ישראל. בהסכמה משתקפת אהבתו הגדולה לארץ ישראל ונפשו האצילה והעדינה.

אמנם, לא עם כל הנעשה בתנועה הציונית היה תמים דעים ולא אחת מתח בקורת על דברים שאינם לפי רוחו. כאשר טיילתי עמו ביער הארנים בזומבקוביץ (אלול, תרע"ג) לשם בא לנופש ולמנוחה, בלווית בנו בנימין ז"ל, התאונן, שהציונות עוסקת בעבודת תרבות ובהקמת גימנסיות בארץ־ישראל (היה זה בימי „מלחמת התרבות" — „קולטור־קאמף", בקונגרסים הציונים) ומזניחה את העבודה המעשית — גאולת־הקרקע וההתיישבות.

כעבור זמן־מה תקפה אותו מחלה מסוכנת, שמנעה ממנו לשאת את דרשותיו המצוינות. אף־על־פי־כן עלה על הבמה, למרות חולשתו, בשבת־תשובה, בבית־הכנסת ודרש דרשה קצרה, וזו היתה דרשתו האחרונה. בין היתר עמד על תקוני בדק־הבית שיש לעשותם, כמו חיזוק בי"כנ הרופף בעמודים, גידור בית הקברות וכו'. בהזכירו בדרשתו את הפסוק „כי אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ יעננה" (חבקוק ב'), אמר בשנינות, כי בית־הקברות זועק שיש לתקנו. ובית־הכנסת עונה לעומתו: אם אני, שבאים אצלי יום יום ושעה שעה מוזנח ואין משגיחים עלי, מכל־שכן שאין פלא, שאתה, שאין איש רוצה לבוא אליך, נמצא במצב מוזנח כזה...

אחר השבת הזאת גברה והלכה מחלתו. ביום השעונה רבה, תרע"ד לקחוהו לבית־החולים בברסלוי שבאשכנז. בכל בתי־כנסת שבעיר ביקשו עליו רחמים גדולים לרפואתו, אבל ניצחו אראלים את מצוקים, וביום ג', כ"ה חשון, יצאה נשמתו בטהרה ובקדושה.

חיים ולנר

*

הרב יקותיאל זלמן גרויבערט ז"ל

הרב ר' יקותיאל זלמן גרויבערט

ולד בשדלאץ ב־1892, לאביו הרב יששכר בריש גרויבערט ז"ל, מנעוריו הצטיין בכשרונותיו המעולים ללימודים ובתפיסה טובה. למד תורה מפי אביו הגאון בבנדין ושנים אחדות למד בישיבת ראדין אצל ה„חפץ חיים" והוא שהסמיכו לרבנות. לימודים כלליים למד בבנדין מפי מורים פרטיים, וביחוד הצטיין בשפות. נתחבב על מודעיו כבעל תרבות ונימוסין.

בשנת 1910 נשא אשה, בת יחידה להוריה העשירים מהעיר ליפנא. אך היא לא מצאה ענין ברבנות, ותמיד השתדלה להשפיע עליו — גם באמצעות רבנים שונים — להסתלק מהרבנות, אך הוא ראה בה ירושה קדושה מאביו שמן החובה לנצרה כבבת עין, ומה גם בעיר רבתי כבנדין.

אחר פטירת אביו בשנת 1913 נבחר במקומו לרב בבנדין, אחרי מלחמת בחירות קשה. מתחריו היו אישים בעלי עמדה. ב־30 לדצמבר 1913 התקיימו הבחירות לרבנות בבנדין בפיקוח השלטון הרוסי. הוצעו שני מועמדים: ג. הצעיר והרב בורנשטין (מבית הרבי מסוחטשוב) מוישגרוד שנתמך ע"י חסידי סוחטשוב. ג. נבחר ברוב של 478 קולות נגד 299. עקב מחאה מהצד שכנגד בטענה שהרב הנבחר גילו פחות מהדרוש לרב, ביטל שר פלך פיוטרקוב את הבחירות והועיד בחירות חדשות ל־20 ביוני 1914. בבחירות השניות נצטרף מועמד שלישי, הרב ישעיה אנגלראד המו"ץ במונדזיוב. חסידי סוחטשוב ניהלו מלחמת תנופה קשה בעד מועמדם גם בעתוני וארשה הבירה, וסופר אחד בעל־שם שהיה קרוב לבית סוחטשוב, עזר להם בשורת מאמרים בעתון היומי „דער מאמענט". מאמריו עוררו את דעת הקהל בכל פולין היהודית, ונדמה היה שהנצחון על צדם. והנה נתעורר רב ציוני־מזרחי הקרוב לבית רבני גרויבארט, ופירסם מאמר חריף כתשובה — נגד הסופר הנ"ל ונגד חסידי סוחאטשוב. המאמר לא נדפס, אבל גרם להפסקת המסע בעתון. בבחירות קיבל הרב גרויבערט הצעיר שוב רוב גדול ואושר מטעם הממשלה כרב בבנדין וממלא מקום אביו.

הוא מילא את תפקידו כרב ביושר ובאמונה, בעל הדרת פנים היה כאביו, הדור בלבושו, מטבעו מצניע לכת וטהר מידות. התמסר למוסדות השונים ברוח אביו, וביחוד ל„בקור חולים". נואם ודרשן מצליח. ירש מאביו את החיבה לרעיון הציוני, אך בגלל מלחמת החסידים נגדו בבחירות היסס להופיע בריש גלי לצד הציונים והמזרחים, ורק אחרי חיזוק המזרחי בפולין בכלל ובבנדין בפרט נצטרף אליו, ואף השתתף בועידה הארצית השניה של המזרחי בוארשה (כח ניסן־אייר תרע"ט). נתחבב על הקהל בבנדין ועמדתו נתחזקה.

עם שחרור פולין משעבוד רוסיה ומגייסות הכובשים הגרמנים אחרי סיום מלחמת העולם הראשונה, נתחזקה התנועה הלאומית בעיר, ואף חסידי גור נתרבו. מחצר גור נתקבלה ההוראה לכבוש את הרבנות בכל מחיר. התנועה הציונית והמזרחי עמדו לצד הרב. חסידי גור מירורו את חייו ונמצא ביניהם אחד שהלשין עליו לפני שלטונות פולין, שהוא משחרר בחורים יהודים מגיוס לצבא, והרב נאלץ להמלט מפולין ולעזוב את ארץ הולדתו; ואחרי שפינה את מקומו בא לכאן כרב העיר, גיסו של הרבי מגור, ר' חנוך־צבי לוין ז"ל (נכדו של הרבי חנוך לוין מאלכסנדר).

הרב גרויברט יצא את פולין ונסע לאמריקה וכיהן שם ברבנות בברוקלין, שיקגו וניו־יורק, מילא תפקידי צבור בהסתדרות הרבנים באמריקה ושימש בה גם יו"ר באסיפות שונות. שמו חתום על כתבי־הכשרים של הרבנות באמריקה, על מצות מנושביץ ועוד. נשלח פעם בשליחות ליהנסבורג שבדרום־אפריקה.

בשנת 1942 חלה, ובלי להשגיח במחלתו המשיך במלוי תפקידו בבית־הכנסת ואף נשא דרשה שבסיומה צנח ונפטר.

א. ש. גשורי

*

הרב צבי חנוך הכהן לוין זצ"ל

הרב צבי חנוך הכהן לוין

חיות ר' חנוך לוין כבן חמשים נבחר לרב בבנדין. עד אז לא כיהן ברבנות, וישב על התורה ועל העבודה.

חתנו הצעיר של ה„שפת אמת" מגור. נולד בכ"ז כסליו תרל"א במשפחה חסידית ועשירה, לר' פנחס־יעקב ממלניץ, בן ר' יחיאל־פישל בן רבי חנוך־הניך הכהן לוין האדמו"ר הנודע מלאכסנדר, תלמידם של האדמו"רים רבי שמחה בונם מפשיסחה ורבי מנדלי מקוצק. אביו שכר בשבילו את המלמדים הטובים ביותר והוא הלך וגדל בתורה ובחכמה. אחד ממוריו היה החכם והחסיד ר' צבי־דוב ברוינשפיגל, שהיה גם מורו של האדמו"ר ר' אברהם־מרדכי מגור בילדותו. את מדותיו הטובות ירש ר' צבי־חנוך מאביו שהיו מעין מורשת במשפחה, מדור לדור.

בעודו בגיל צעיר נתבלט בכשרונותיו העילויים ובמדותיו הנעלות, ובעודו בגיל הנעורים היה עסקן צבורי מובהק. בן ט"ז נשא לאשה את פייגלה בת ה„שפת אמת", והתחתונה נערכה בגור. בגור זכה לעלות ולהשתלם בתורה ובחסידות, וחיש נתפרסם כגדול בתורת הנגלה והנסתר. אחרי החתונה נשאר סמוך על שולחן חותנו ה„שפת אמת" ועסק בתורה ובחסידות, וחותנו האדמו"ר הדריכו בדרכי החסידות. אצל חותנו היה נוהג לקום בחמש בבוקר וללמוד שעורים שונים, עסק בלמודיו וחידש חידושי תורה ולא עבר עליו יום שלא חידש בתורה, ובצוואתו הוא דרש מבניו ללמוד בכל יום „קצת בעיון ומי יתן לחדש מה, כי אין שעור לזה גודל הענין לחדש מה בתורה הקדושה". הוא כתב חידושים על כל מקצועות התורה, על התורה, ש"ס ורמב"ם וש"ע, ויותר מארבעים ספר הניח אחריו בכ"י. צוואתו נדפסה בספרו „יכהן פאר". מלבד בתורה נגלית עסק גם בתורת הקבלה ולמדה ביחוד מפי מקובל ארצישראלי ידוע שבא לפולין.

מזמן חתונתו בשנת תרמ"ז עד תרס"ה שנת פטירת חותנו היה קשור ל„שפת אמת" בכל נימי נשמתו ושתה בצמא את דבריו, מאמריו והערותיו, ואחרי שגיסו רבי אברהם־מרדכי נעשה לרבי בשנת תרס"ה, התקשר גם אליו עד שלא זזה ידו מתוך ידו.

עוד בשעתו של חותנו היה פעיל מאד בין החסידים והשתדל להשכין שלום בכל מיני סבוכים בין איש לאשתו, בין איש לחברו בין קהלה לכלי־קודש שלה, ולא היה דבר גדול או קטן שנעשה בין החסידים שלא היה מעורב בזה. דרכו היה לכתוב בעצם ידו עשרות מכתבים בכל יום לאנשים שונים בעניינים שונים, והיה מפורסם בזריזותו להשיב מכתבים לכל דורש.

בשנת תרפ"א נתמנה לאב"ד בעיר ואם בישראל בנדין, שהיתה מלאה חסידים, יראי השם ואנשי צדקה וחסד. אנשי העיר נקשרו אליו בעבותות אהבה, וביתו הפך לבית ועד של חכמים וגדולי הדור. מרחוק ומקרוב באו ליהנות ממנו עצה ותושיה.

מידת הכנסת אורחים עמדה אצלו במדרגה גבוהה, והיה מקבל כל אחד בשמחה ואהבה יוצא מהכלל, ואף למתנגדיו האיר פנים. ודרכו היתה לקבל בסבר פנים יפות גם אנשים שלא ידעם וראם בפעם הראשונה. אצלו היו מתאכסנים גם מגדולי וזקני החסידים. כהרב ר' פנחס מפילץ, האדמו"ר רבי אברהם מפוריסוב, הרב ר' נוח מפיאסצ'נה ואחרים.

חיבה יתירה היתה לו לארץ־ישראל וקיבל באהבה כל משולח שהגיע משם. כל המשולחים היו אורחיו וסמוכים על שולחנו כל ימי שהותם בפולין, ואילו בעצמו נמנע זמן רב מלנסוע לארץ ישראל. רק בשנת תרפ"ד נסע כאחד ממלויו של גיסו האדמו"ר ר' אברהם־מרדכי שזו היתה לו כבר הנסיעה השניה לארץ. ר' צבי חנוך היה אחד משלשת חברי המשלחת שנסעו מפולין לא"י כדי לעשות שלום בין הרב א. י. קוק והרב זוננפלד. גם בשנת תרפ"ז ליווה את גיסו האדמו"ר לא"י. בארץ היה מבקר בערים שונות והטיף הרבה לחיזוק התורה והחסידות. שלוש פעמים ביקר בארץ־ישראל. שלוש אהבות: אהבת ישראל, אהבת תורת ישראל ואהבת ארץ־ישראל נתמזגו אצלו באהבה גדולה אחת.

אחרי שהוכתר לרב בבנדין, היה לומד שעור בעיון בכל יום משעה 11—1 עם שלושים בחורים, אל על פי שהיה עסוק בעבודת

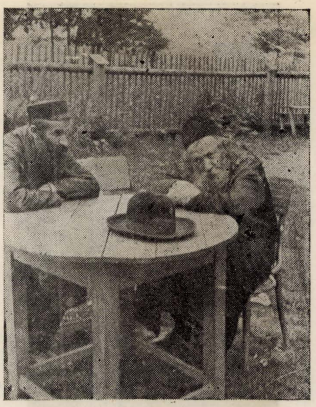

הרב לוין ביום קץ יושב בגן של אחד מחסידיו
הרב לוין אין א הייסן זומער טאג אין גארטן פון זיינס א חסיד

הקהלה. היה פעיל מאד בקהלתו בענין שמירת שבת, ובכל יום ששי לפני הדלקת הנרות היה רגיל ללכת בעצמו ברחובות העיר ולהשגיח שינעלו בזמן את החנויות, ותודות להשפעתו הצטיינה בנדין בכך שלא היתה בה חנות פתוחה בשבת. ואף־על־פי שלא ידע פולנית היה מכובד בעיני השלטונות הפולניים, וביחוד אצל הצבא, ועלה בידו לארגן מטבח כשר בשביל החיילים היהודים בצבא פולין. במשך שנים רבות אסף כסף בהזדמנויות שונות אצל אנשים שונים, והעמיד בקהלתו מקווה מודרנית ומשוכללת שהיתה לדוגמה לקהלות אחרות.

מספריו נדפסו „יכהן פאר" המכיל חלק מדרשותיו שדרש בעיר בנדין, מלאות וגדושות יראת השם ואהבת הבריות, וכן יצא שם להערותיו לספר „שפת אמת" על מסכת יומא לחותנו מגור.

„ד שנים כיהן רב בבנדין, ואחרי מחלה ממושכת נפטר שם והובא למנוחות במעמד כל אנשי העיר. ביום ו' אדר א' תרצ"ה, בליל שבת בשבתו ליד שולחנו אחרי סעודתו, נפטר לעולמו. הניח תשעה בנים חסידים ויראי השם ועסקנים מפורסמים. רובם ניספו בעת השואה, בהם בנו ר' מנדל שישב על כסאו ברבנות אחרי פטירתו.

*

הרב מנחם האגר ז"ל

דמית מלבבת ואישיות דגולה ורבת־מעש, משארית־הפליטה של קהילת סוסנוביץ שבתוכה פעל שנים הרבה.

יליד בוקובינה ונצר למשפחת רבנים ואדמו"רים. גדל באוירה של תורה, אולם גם תרבות כללית לא היתה זרה לו. בעודו צעיר נתפס לתנועה הציונית והיה לה לפה. ציר בכל הקונגרסים הציוניים, למן הקונגרס ה־12 ועד הקונגרס האחרון ב־1939.

שמו כרב ופרסומו כמטיף ציוני מבורך הפועל בהצלחה בערי גליציה — הגיעו לפרנסי קהילת סוסנוביץ, שהזמינוהו להיות רועם הרוחני. מיד עם הופעתו הראשונה, דרשת הבכורה שלו בבית־הכנסת, שבה הרב לב הבריות.

מתנגדי הציונות אמנם חתרו תחתיו וירדו לחייו, אך הוא לא נשבר ואורו לא הועם.

עשר שנים ישב על כסא הרבנות בסוסנוביץ, והיו אלה שנות גאות רוחנית, שגשוג לאומי בתולדות יהודי גזלמביה. בהשפעתו הגדולה, בכוח ההסברה המשכנעת, בלהט לבו, בכשרון הנאום הנלהב עשה נפשות למען ארץ־ישראל ורבים נמשכו אחריו.

בימי המלחמה האחרונה ארבו לו הקלגסים הנאצים ואף הכריזו פרס על ראשו, ואך בדרך נס עלה בידיו להמלט לרוסיה, לערבות סיביר, שם היה למקור־נחמה לגולים רבים, אף שצרות רבות פקדו אותו.

שבע־נדודים וטלטולים הגיע עם תום המלחמה לחופי ארץ־ישראל עם כל בני־משפחתו, ובלבו כאב עמו שנשחט לעיניו. לא ידע מנוחה, לא ביקשה, ולרחשי לבו הדואב נתן ביטוי עילאי בהופעותיו הרבות באזכרות לחללי השואה, ואז היה דומה עליך, שעם נפשו הוא משוחח.

אלפים מבני קהילות זגלמביה בישראל נהרו לשמוע את המטיף המזהיר, המפעים את הנפש. אך הוא ידע גם לעודד ולנחם. לא מעטים הזילו דמעות וזכרו לא יישכח.

בארץ הקים מחדש ביתו, שהיה פתוח לכל דורש. סודר בעבודה, שלא היתה נוחה לו ביותר, אולם התמסר במלוא כשרונותיו הארגוניים למוסד שהודרך על ידו והכניס בו שיטה וסדר. היה חבר המועצה הדתית בתל־אביב—יפו, חבר הלשכות הראשיות של קרן היסוד והקה"ק, חבר הנהלת הקונגרס היהודי העולמי, חבר מועצת התאחדות עולי פולין וכיהן שנים הרבה נשיא „ארגון יוצאי זגלמביה" בארץ, שבשבילו פעל הרבה. מחציתו היובל עמדתי במחיצתו של המנוח בחו"ל ובארץ — מאז עלייתו, וטוב היה לי בצל קורתו. הוא סמך עלי כמזכירו באירגוננו.

גולת הכותרת בחייו הציוניים היתה כהונתו כיושב ראש מפלגת „המזרחי" בישראל, ושאף למיזוג עם הפועל המזרחי. זכות מיוחדת היתה לו להיות חבר מועצת העם, שהכריזה על הקמת מדינת ישראל בה' באייר תש"ח.

היה אהוב על הכל, נהג בניחותא והתייחס בכבוד לזולת. לא ראינוהו רוגז, גם כאשר הקניטוהו, ואדרבא, בשלות־נפש הפיג רוגז של אחרים, הסביר פנים ליריביו, גילה סובלנות כלפי השקפותיהם. היה רודף שלום ועושה חסד לשמו. מוכן לכל תפקיד, קשה וקל כאחד.

מחלה קיננה בקרבו. הרופאים ציוו עליו להינזר מכל מאמץ, אך הוא לא שם לב לאזהרותיהם, לא חס על בריאותו הרופפה, וללא ליאות, על אף חולשתו הגופנית, המשיך תפקידיו עד שכרע ונפל.

נסתם הגולל על אחד הניצולים, מפאר רבני פולין.

זכרו לא ימוש מקרב לב אלפי ידידיו ואוהדיו!

מרדכי המפל

*

ר' דן יצחק ליפשיץ ז"ל

נולד בפיוטרקוב, 1853. קיבל חינוך תורני וגילה בקיאות רבה בלימודי קודש. למד אצל הגאון האדמו"ר ר' אברהם מסוכצ'וב, והיה מתלמידיו המצטיינים. עוד בגיל צעיר הוכתר בכתר הוראה מהרבנים הגדולים בפולין ובראשם הרב הגאון, ר' מרדכי הוריביץ זצ"ל מפיוטרקוב.

לאחר שנשא אשה מבנדין, השתקע בעיר ופתח חנות לצבעים ולתוצרת כימיקאלית. בעודו סמוך על שולחן חתנו, מהסוחרים

הגדולים בעירנו, למד בהתמדה גדולה והיה לאחד מהלומדים הבקיאים והחריפים בעיר. כיון שראשו לא היה נתון לעסקים, נטשם והניחם לאשתו ולילדיו, והוא נתפנה כולו לתורה, שהגה בה יומם ולילה. אברכי העיר נצטרפו אליו בלימוד.

כאשר הכירה קהילת בנדין בלמדנותו המופלגת ובחכמתו הרבה, נתמנה כדיין ומו"ץ (מורה צדק) בעיר, בשנת תרס"ד, ובתפקיד זה שימש כל ימי חייו. נאמן לאימרת אנשי הכנסת הגדולה: „הוו מתונים בדין", עיין בכל שאלה חמורה שבאה לפניו, במתינות ובהמתקת הדין.

בגיל מופלג, בן 90 שנה, בשנת 1943, הוצא להורג בידי הנאצים הארורים, שגילוהו ב„בונקר" בו הסתתר עם בני־משפחתו. נורה והומת במקום מות קדושים, עטוף בטלית ותפילין. תנצב"ה.

ד. ל.

*

ר' יהושע טלנר ז"ל

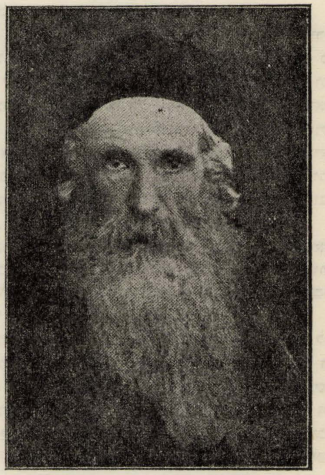

מו"צ ר' יהושע טלנר ז"ל (יהושילע דיין) מזקני הדיינים בעיר, ישב יומם ולילה על התורה והעבודה, ומפסיק רק כשבאו לשאול „שאלות".

לאחר פטירתו של הרב איטשלה קימלמן ב־1893 נבחר ממלא מקומו הזמני עד לבחירתו של הרב גרויבארט. היה ראש בית דין מספטמבר 1898 ועד לפטירתו דצמבר 1936.

*

המו"צ ר' חנוך־דוד

נולד באולקוש בשנת 1873. עוד בצעירותו נתפרסם כעלוי, בגיל 4 שנים ידע חומש ורש"י ובגיל 7 למד דף גמרא, בגיל 11 לימד לאחרים גמרא ותוספות. כל למדני העיירה באו להאזין לשעוריו הקבועים בתלמוד ופוסקים, ונהנו מהסבריו המקיפים של העלוי הצעיר.

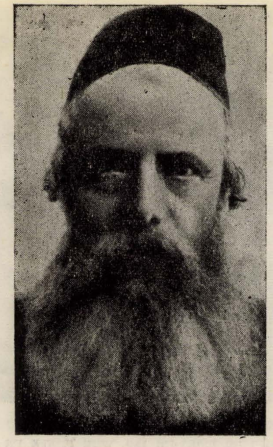

המו"צ ר' חנוך דוד פרידברג

לפי המנהג בשנים ההן בחוגים החרדים נשא אשה בעודו צעיר לימים. טרם מלאו לו 17 שנה גילה אותו אחד מחסידי גור מעיר בנדין, אשר לטש עינו עליו ולקח אותו לחתן. מיד עם בואו לבנדין שלח את ידיו במסחר אולם לא הצליח בזאת ואחרי גלגולים שונים נתמנה ע"י הרב גרויבערד, שהעריך את כשרונותיו, כדיין בבית דינו. התפרסם בבקיאותו בים התלמוד ומפרשיו, ורבים מהלמדנים בקלויז ומחוצה לו באו לשמעו ולהתפלפל עמו.

בשנת 1909 הוכתר כדיין והצטרף לרבנות המקומית שמנתה רב ראשי וארבעה דיינים, והיתה מהמפורסמות בפולין. כחבר הרבנות התפרסם מיד בשטח ההתדיינות, ונעשה ראש המדברים בה, חדר לכל עומק בעיותיה אשר פתרן בדרך ההגיון ובתבונה רבה. כוח השכנוע שלו — גם במקרים מסובכים — היה גדול, והמתדיינים בכרוזו על אחרים למנוי כבורר זבל"א וכד'. שמו הלך לפניו והגיע עד לערים הסמוכות וכן התפרסם בין הגויים, וידוע המקרה כאשר שני יהודים הביאו משפטם לבי"ד ממשלתי, שאלום השופט: „מדוע אינכם מתדיינים אצל ה„ראבין" חנוך דוד?".

ר' חנוך דוד התפרסם גם בין פשוטי העם בשעוריו הקבועים בבית המדרש העירוני, כגון פרשת השבוע, פרקי אבות, עין־יעקב, והסבריו המתובלים בספורי אגדה היו מושכים לב העם.

ר' חנוך דוד, למרות היותו חסיד גדול, לא התייחס בקנאות מופרזת לחוגים הלאומיים, בניגוד למקובל בחוגים החרדים בימי קום התנועה הציונית. בן אחד היה ממייסדי „צעירי המזרחי" בעיר ובת אחת פעילה בתנועת „צעירי ציון". הוא היה גם מקדיש מזמנו למוסדות צדקה ותורה בעיר כמו קופת גמילת חסד, תלמוד תורה ועוד.

למרות עבודתו המרובה לא זנח את תלמידי וקבע עתים לתורה. כתב גם חידושי תורה, אך כתביו לא ראו אור והחיפושים אחרי כתבי היד העלו חרס ולא נשאר זכר מהם.

עם פלישת הנאצים לבנדין ברח ר' חנוך־דוד — שהיה אז חולה ורצוץ מצרות הכלל והפרט — עד הגיעו לעיירה סקאלה שם נפל למשכב ונפטר כעבור יומיים.

ד. ל.

הדיין ר׳ יצחק אייזיק מנלה

נולד בקאלץ 1877, למשפחה מיוחסת. אביו, ר׳ זליג, היה יהודי ירא שמים, ספק לצבא הצארי, כדרך סוחרים רבים בשנים ההן. כבר מימי ילדותו הצטיין בלימודיו, ובהיותו בחור צעיר יצאו לו מוניטין כעלוי. בגלל שכלו החריף ונטיתו לשקוד על התורה הוחלט במשפחה לאפשר לו להיות למורה ודיין בישראל, לפי שנטה לכך. טרם מלאו לו עשרים שנה קיבל היתר הוראה מידי הרב בקאלץ.

נשא לאשה את מרת צביה בלומנפרוכט, בתו של ר׳ משה עובדיה, ממשפחת רבנים בבנדין. חותנו, ר׳ משה עובדיה, היה בעל בית־דפוס גדול וחנות ספרים, ורצה להכניס את חתנו לעסקיו, אולם הלה המשיך לימודו בתורה. לא ארכו הימים וגמשכו אליו תלמידים רבים — בני נוער ומבוגרים, שבאו לשמוע „שיעור״ מפי הלמדן הצעיר.

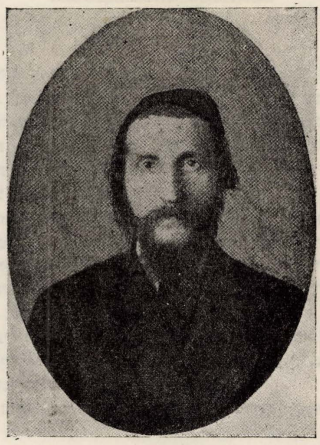

הדיין ר׳ אייזיק מנלה

נתקבל כמורה הוראה בקהילת בנדין וצורף לבית־הדין הרבני בעיר. גם בתפקיד זה הצטיין והגיע למעמד ראש בית־הדין וממלא מקום של הרב דאתרא כלפי השלטונות.

כדיין ובורר נתפרסם בסגולותיו המיוחדות: אי משוא פנים, אבחנה חדה וכושר שפוט. היה רודף שלום ומשכין שלום.

דמותו הנאה זקופת־הקומה היתה בולטת בבנדין ברבע הראשון של המאה העשרים. על ביתו נסוכה היתה אוירה לאומית־מסורתית, וילדיו התחנכו ברוח הציונות ואף תפסו עמדה חשובה בחיי הצבור.

נקטף בדמי ימיו, בגיל 49, לאחר סבל של שנים רבות, במחלה ממארת. חשוכת מרפא. כשהחמיר מצבו נקרא בנו הבכור, משה, שיחזור מארץ ישראל שחי בה זמן־מה כחלוץ (היה זה אז מעשה נועז מצדו של ר׳ יצחק אייזיק, שהתיר לבנו לעלות לארץ כאחד ה„חפשים״). בהגיעו לבנדין מצא את בני המשפחה בעצם ימי אבלם, אחר פטירת אביהם.

זכרו שמור בלבם של שרידי בנדין המעטים מהזמנים ההם, וראוי להנצחה כאיש גדול בתורה ובמעשים בתוך עדתו.

אברהם מ.

*

הרב הגאון רבי יוסף אנגל

הרב יוסף אנגל היה גאון תלמודי נודע ברחבי העולם היהודי, מחבר של ספרים על התלמוד והקבלה, שנתקבלו בכל חוגי הלומדים בישיבות ובאולפני תורה והלכה.

נולד בטרנוב בשנת תרי״ט (1959) ונפטר בוינה ביום ג׳ מרחשון תר״פ (1920). מאז עוב את בנדין, שבה ישב שנים רבות, כיהן ראש אב בית־דין בקראקא עד 1914. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה עבר לוינה שבה נשאר עד יום פטירתו, ושם נקבר.

חיבר 101 ספרים במקצועות שונים, כמו אנציקלופדיה תלמודית בשלושים כרכים, 28 חיבורים בחכמת הקבלה, 8 על שבת ול״ט מלאכות, ספר על הלכות עירובין, 5 ספרי שאלות־ותשובות, 2 ספרי חידושים על שולחן־ערוך, 6 ספרים על שרשים כלליים על ש״ס ירושלמי, 8 כרכים דרשות שהיה דורש בבתי מדרשות, 11 ספרי חידושים ופלפולים על סוגיות בש״ס בבלי וירושלמי.

נקבנו בזה רק בשמות הספרים המקיפים מחקרי תלמוד, הגהות והשלמות לתלמוד בבלי וירושלמי, שאלות ותשובות, כתבי קבלה ודרשות. בקבלה היה חידושו העיקרי להוכיח את הקשרים ההדוקים בין המסתורין היהודי והחלק הרציונלי הפופולרי של התלמוד וההלכה בספרות המאוחרת יותר של הלכה ואגדה ומדרשים.

בחייו נדפסו כעשרים ספרים שלו, וכתשעים ספרים נשארו בכתב־יד ההולכים ונדפסים קמעא קמעא, בעזרת נדיבים וחוקרי הספרות התורנית, באמצעות נכדו ר׳ משה ברוך מורגנשטרן, תלמידו של הגאון הגדול (וגם נכדו של הצדיק הגדול ר׳ מנדלי מקוצק).

שדה הפעולה של הגאון הגדול, שאין כמעט דוגמתו, מקיף את תלמוד בבלי וירושלמי, ספרי־ספרא, תוספתא־מכילתא, ראשונים ואחרונים, כללי הלכות בתלמוד בבלי וירושלמי — קבלה לפי מקורות התלמוד.

מחבוריו נזכיר רק את הספרים דלקמן: ע׳ פנים לתורה, שב דנחמתא, לקח טוב, אתוון דאורייתא, ציונים לתורה, גבורת שמונים, „שאלות ותשובות״; בן פורת (שני חלקים), אוצרות יוסף (חמשה חלקים), גליוני הש״ס, הערות והשלמות בעלות ערך למדני רב לסדר „זרעים״, גליוני הש״ס לסדר „מועד״, ולבסוף הוצא בידי נכדו הנ״ל, ניו יורק, 1949: „גליוני הש״ס״, נשים ונזיקין — בבלי וירושלמי; מלבד זה נשארה אחריו אנציקלופדיה תלמודית גדולה (כללי הש״ס), כללים לש״ס, יסודות ושיטות — המקיף את כל החומר הלימודי של כל התלמוד בשלשים ושנים חלקים — שממנו הופיעו רק שני חלקים „אלף״ ו„בית״, ויתר החלקים נשארו לעת עתה בלתי־מודפים.

אחרי פטירתו נוסדה חברת ידידי הגאון בשם „אוהבי תורה״ בוינה, לשם הוצאת כל כתבי היד המשמשים אוצר גדול לאנשי התלמוד.

מ. ש. גשוריי

*

ר׳ מנדל שפירא

מהדמויות המופלאות המתמעטות בדורנו, הממזגת בתוכה תורה, חסידות וירא־שמים. תלמיד־חכם, פיקח, טוב־לב ובת צחוק וחיבה מיוחדת מאירה פניו. היה מחסידי גור.

מוצאו ממשפחת רבנים וחסידים אנשי־שם. אביו ר׳ יענקלי, היה בן הרב ר׳ איצעלע זצ״ל מבנדין.

ביתו של ר׳ מנדל היה מרכז גדול לחסידות. אנשי מעשה, בעיקר מחסידי גור, מתאספים היו בביתו, לרוב בלילי שבתות, ובילו שעות בחסידות ובלימוד.

אדמו״רים מפורסמים כשבאו לבנדין התאכסנו אצלו, ובכללם האדמו״ר מגור זצ״ל. מפורסם בעיר בין כל שכבות העם, שנהגו בו כבוד. גם שאינם יהודים כיבדוהו *).

כשהתחילה היהדות החרדית להתארגן — אחרי מלחמת העולם הראשונה, וגם בבנדין נוסדה הסתדרות אגודת־ישראל, היה מנדל היו״ר שלה. נהג את האגודה בתבונה, ובהשפעתו נרשמו בה חברים חסידים מכל האדמורי״ם ובעלי־בתים מכל השכבות. האגודה בבנדין היתה מפורסמת בפולין כאחד ממבצרי היהדות החרדית.

הוא היה מיישב אי־הבנות או סכסוכים בין אנשי שלומנו, ובפקחותו וביושרו השפיע על הצדדים. זכה בדור ישרים יבורך, בנים ובנות, תתנים וכלות, נכדים ונכדות, וכמעט כולם ניספו בשואה. שרדו בודדים, שנתפזרו ברחבי עולם.

*

ר׳ בריש פרגר

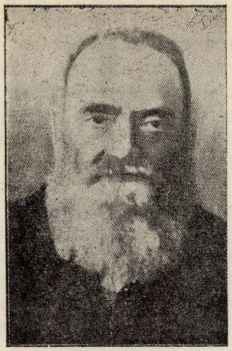

ר׳ בריש פרגר

באביב 1924 ביקר בפולין נשיא ההסתדרות הציונית הע־למית, נחום סוקולוב. קרן־היסוד הכריזה על מגבית בהש־תפותו וגויסו מספר עסקנים לפעולה. והנה, הוצע לי להילוות למסעו של סוקולוב, או לצאת לאחת מערי פולין לפעולה עצמאית. בחרתי בהצעה השניה ויצאתי לבנדין.

הגעתי לבירת זגלמביה — איזור התעשיה של פולין — וצעדי הראשונים הוליכו לביתו הצנוע של זקן הציונים במקום, ר׳ בריש פרגר, ז״ל. צדיק היה האיש, אחד מל״ו הצדיקים, אחד מל״ו „הציונים״ בעולמנו. חולה מסוכן היה ורופאיו אסרו עליו אפילו את הדבור. ואף־על־פי־כן קיבלני מיד בשכבו במיטת חליו, ושעה ארוכה שוחחנו באמצעות פתקאות, שכתב לי כתשובות לפניותי ושאלותי. הסברתי לו את מטרת בואי, והוא התקשר מיד בכתב עם האישים הדגולים, האחים יעקב וסלומון גוטמן והאחים שיין — מעסקני ועשירי העיר, ודרש מהם לעמוד לעזרתי בכל שאפנה.

בשיחה שאלני מר פרגר: מדוע עבר הזכיון של רוטנברג (שהיה אז בתחילת פעולתו) לפסים „יבשתיים״ והוקמה תחנה שתעבוד בפחם, ולא עברה כוחה לניצול מימי הירדן והירמוך? היה זה מאד אפייני לאיש ששכב אז על ערש דווי.

ביליתי בעיר כחודש ימים; עלה בידי לגייס מספר רב של עסקנים, אבל בראש החבורה עמד, או יותר נכון „שכב״ במטת־וניצח עליהם ר׳ בריש.

ואין זה פלא. חסיד היה, ולא חסיד סתם, כי אם אחד מהמקורבים לרבי מגור, בעל „שפת אמת״ זצ״ל. יש אומרים, שנסע פעם ר׳ בריש פרגר לגשר בין ד״ר הרצל, חוזה הציונות, לבין הרבי מגור.

עשרות בשנים היה פעיל ומסור ללא גבול לציונות, למרות אי־רצונם של אנשי חצר גור, שהיא עצמה התקרבה אחרי כן לארץ ישראל של מטה.

מספרים, שבחג השבועות של אותה השנה בה הכרתי את המנוח הדגול, ניצל ר׳ בריש את ההזדמנות, שרעיתו היתה בהזכרת נשמות בבית הכנסת, קם בקושי רב ממיטתו, התלבש, ירד מהקומה העליונה של ביתו ובא לבית הכנסת, כדי לשאת את נאומו האחרון למען ציון. זמן קצר לאחר כך שבק חיים לכל חי.

נקראתי מסוסנוביץ, העיר הסמוכה, בה ביקרתי למען קרן היסוד, להלוויתו. הזכות גדולה נפלה בחלקי להספיד את המנוח, לאחר ההספד שנשא הרב מבנדין.

יהיה זכרו חרות על לוח הכבוד של מדינת ישראל, שלמען הקמתה חי ומת.

ד״ר גור־אריה (טרלו)

*

צבי נתן וילוגה

נולד ביאנדיאוב, בתרכ״ד, ומת בניו־יורק בתרפ״ב. בן למשפחת חסידי ביאלובזאג, למד בחדר ובישיבה ואחר־כך בבית־המדרש, בר־אוריין גדול, וינק אף ממקורות ההשכלה. מנעוריו חובב ציון נאמן. עבר לשבת בבנדין בשנת תרס״ו. היה סמוך אל שולחן חותנו, ניסה כוחו במסחר, ולבסוף התפרנס על הבדחנות בחתונות, שהצטיין בה. נתפרסם כבדחן בחסד, ונחשב בחיר הבדחנים בכל הסביבה. עד מהרה יצא לו שם כמעין נובע של הומור עממי ובדיחות שנונות, ולא היתה שמחה של מצוה שלא הזמין אליה.

עסקן ציבור פעיל, וביחוד נתן מחילו ומרצו לתנועת „המזרחי״ בבנדין. מראשוני „המזרחי במחתרת״ בשנת תרע״ז, ותרם לה ממיטב כשרונותיו. מזכיר הועד, נואם, מרצה קבוע על פרשת השבוע בפני החברים, וגם בבדחנותו שילב מנה גדושה של חיבת ציון וישוב הארץ, געגועים למולדת ולחיים מעורים בקרקע. נחשב לדמות ידועה בצבור הדתי ושאינו־דתי בכל הסביבה.

---

*) בין התושבים הנוצרים היו לר׳ מנדל מעריצים רבים ואחד מהם היה יאש סונצ׳בסקי, נוצרי עשיר ובעל בתים רבים בעיר. הרחוב שבו שכנו מוסדות המשלחה, כגון הסטארוסטו (מושל מחוז), הדואר וכו׳ ומוסדות העיר, המגיסטראט (עיריה) בבתים שלו, קרוי היה על שמו.

והנה, נתיידד סונצ׳בסקי זה עם ר׳ מנדל, ולא אחת מטיילים היו יחד ברחובות.

פעם, בשעת טיול כזה, פנה יאש לר׳ מנדל ושאלו:

— ידידי מנדל, אני מעריך אותך מאוד על יושרך ואהבת־האמת שבך, אבל דבר אחד מנקר במוחי זמן רב ומטיל בי ספק, ואני רוצה להפטר מספק זה: הנה ידידים אנחנו הרבה שנים, גם אתה מודה בידידות זו, ומשום כך קשה לי עליך כיצד אתה מתפלל שלוש פעמים ביום תפלה — ובודאי בכוונה גדולה „ואת כל הרשעים ישמיד״ (יאש־מיט) ביידיש — אלא רשעים און יאש מיט — וכיצד אתה כולל אותי — מכירך הנאמן — בין כל הרשעים...

בסוף הקיץ תרפ"א עזב את פולין, לפי דרישת בנו שישב באמריקה, ונסע לניו יורק. אף שם נרתם מיד בעול „המזרחי". עמד בקשרי מכתבים עם עסקני „המזרחי" בבנדין. נתמנה מורה בבית־ספר ללמודי קודש, כינס אספות ברובעים שונים של ניו־יורק, נבחר ציר לועידה הארצית השנתית (השמינית) של „המזרחי" באמריקה, בנשיאותו של הרב מאיר ברלין. היה פעיל ברובע הארלם, ועזר להרחבת השפעת „המזרחי" ולרבוי מספר חבריו, קיבל פני אורחים מאירופה (ובהם אדמו"ר „המזרחי" רבי מנדיל לנדוי מזאַבירצ'ה), עמד בקשרים עם הרב ברלין ועם מנהיגי „המזרחי" באמריקה, הופיע בנאומים בבתי כנסיות והתפרסם כנואם עממי. בכל מכתביו הדגיש שאיפתו לציון.

בפתע חלה ונותח. מת בקיץ תרפ"ב.

א. ש. ג.

*

ר' חיים שיין

כרתיו בהיותי ילד, לפני מלחמת העולם הראשונה, כאשר שרכתי את פעמי אחרי אבי, בלכתו בשבתות ובחגים לבית־הכנסת, ששכן בביתו של ר' שלמה ש י י ן, אבי ר' חיים, בשוק הישן, מול הכנסיה, להבדיל. בשנות העשרים הראשונות, כאשר ר' חיימל בנה את חויליתו הנאה ברחוב הסואן מאַלאבובסקאַגו, שוכן ה„קלויז" שלנו בביתו החדש והחזיקו על חשבונו. המתפללים ידעו לכבדו כראוי לו, ולא אשכח עד־היום את המעמד, כאשר היה מובל ומועלה בכל חג שמחת תורה בשירה וריקודים על הבמה, ומתכבד ב„אתה הראית" ו„חתן בראשית" וקורא את הפרשה הראשונה בתורה.

עשה רושם על כל הבא בדברים עמו בארשת פניו האצילים ולבושו ההדור. הסיגרה העבה בפיו, שהיתה אז נדירה בפולין והובאה מקסוביץ שבשלזיה העליה, הליכותיו־נועם, יחסיו המתונים עם הבריות, חיבתו ליללדים, קסמו לנו תמיד. רק מי שהכירו מקרוב עמד על סגולותיו של איש עניו ואהוב זה.

ר' חיימל היה הבכור בשלושת האחים, שמהם שרד בחיים לשנים ארוכות ר' מוטלה ש י י ן הנמצא בישראל. ר' איטשל הי"ד, האח הצעיר, היה כלוא יחד עם בנו היחידי בתורת נתיני חוץ־לארץ (לפי ניירות מזויפים), מועמדים לחילופין, במחנה העצורים בוויטאַל יחד עם המשורר יצחק קצנלסון, אולם מכאן נשלחו לאושוויץ וחוסלו.

היה מנכבדי העיר ועשיריה, מחרשתניה החשובים של פולין בתעשית חמרי ברזל. אף על טרדותיו הרבות והצלחתו בניהול עסקיו המשגשגים, לא התבודד ולא הסתגר בד' אמות משלו, כעשירים אחרים בעיר, ומצא נתיב וזמן להתמסר לחיי הצבור. ביתו היה פתוח לכל דורש ונתון במצוקה ושימש גם כבית־ועד לשליחים מארץ ישראל. ביאליק, לייב יפה, יצחק גרינבוים ושכמותם התארחו בביתו, בשהותם בבנדין. אהב את ארץ־ישראל ונתן לצרכיה ביד נדיבה. זכורני, פעם, לפני עשרות בשנים, ביקרתיו כדי להתרימו בשביל קפא"י (קרן פועלי ארץ ישראל), ואם כי לא היה מחסידי ארץ ישראל העובדת, הגיש לי המחאה ניכרת. יצאתי מביתו מעודד והמשכתי באיסוף תרומות שעלה על כל המשוער.

לא היה מוסד פילנטרופי בעיר שלא צורף אליו כחבר פעיל או כחבר כבוד. וכאשר פקד משבר חמרי את הקהילה בבנדין, פנו אליו הפרנסים הציוניים, שיקבל על עצמו את הבראת המשק בקהילה היהודית. נטו לכך גם אנשי „אגודת ישראל", שרחשו לו אימון כאדם המתאים העשוי להלץ את הקהילה מהמשבר הקשה. הוא נאות להטיל על עצמו את המשימה והצליח בתפקידו.

היה חשוך ילדים, שהוא ואשתו חנה'לה כה אהבום. אימצו בת יתומה, שרה'לה, גידלוה, חינכוה והשיאוה (כעת בארצות הברית). את הקומה התחתית בביתם מסרו חינם להסתדרות „השומר הלאומי", שהצליחה לאסוף תחת דגלה בני נוער רבים ועסקו בהווי צופי ובפעילות ציונית.

בפרוץ מלחמת העולם השניה עלה בידי ר' חיימל ש י י ן לברוח מפולין יחד עם רעיתו, בהשאירם כל הונם ורכושם הרב לביזת השודדים הגרמנים. הגיעו לארץ־ישראל כמעט ללא אמצעים כספיים. מעטים מידידיו זכרו את מעשיו לשעבר, בהיותו בעל בעמיו, ולא פעם השיח לפני את מר־נפשו על כפיות הטובה.

נפטר בתל־אביב (1948) ומקץ כמה שנים הלכה לעולמה בשיבה מופלגת גם רעיתו, ונטמנו בבית־הקברות הישן בנחלת־יצחק, בחלקת אנשי זגלמביה, ליד קברם של הישיש מסוסנובץ זאַיונץ ז"ל, המנוחה זינגר והורי אברהם וגיטל המפל, נוחם עדן. בעלותי לקבר אבות הנני פוקד גם את קבר משפחת שיין ומתייחד עם זכרם היקר.

מ. המפל

*

ר' שלום קליינר

יפוס מיוחד במינו היה. מראשוני תנועת „המזרחי" בבנדין, לה הקדיש חלק גדול מחייו.

חיבתו לציון היתה ללא גבול. כל מאורע של שמחה בארץ ישראל היה מרומם רוחו וכל בשורה רעה היתה מדכאה אותו. בר־אורין שהיה קובע עתים לתורה ומגיד שעור בתלמוד בבית „המזרחי". פרנסתו מיגיע כפיו במקצועו, שען עוסק במלאכתו ובא במגע תמידי עם „עמך", וניצל קשר זה לעשות נפשות למען התנועה הציונית ובעיקר להסתדרות „מזרחי".

ידוע המקרה שעורר בזמנו תשומת לב מרובה ברחוב היהודי בבנדין ובסביבתה, ומעשה שהיה כך היה: פעם שבת בבנדין האדמו"ר מסוקולוב הי"ד, שהיה מעמודי התווך של „אגודת ישראל". בא אצלו לבקר גם ר' שלום ותוך כדי שיחה על הציונות שאל את האדמו"ר: רבי, כיצד רואה כבודו את הגאולה אם לא בדרך הציונות? ענה לו האדמו"ר: „אינני יודע". בשמעו זאת קם ר' שלום ואמר בעוז: „אדמו"ר שאינו יודע כיצד תבוא הגאולה לעם ישראל אסור לו להיות רועה רוחני לעדתו". דברי ההעזה האלה גרמו, כמובן, סערה ועוררו את חמת חסידיו של הרבי והוא היה נאלץ לעזוב מיד את המקום.

ר' שלום הצטיין בקול ערב ובעברו לפני התיבה בשבתות ובחגים היו המתפללים נהנים הנאה רוחנית רבה, ובעיקר הגדיל לעשות בימים הנוראים.

בשנים האחרונות לישיבתו בבנדין, לעת זקנה, הקדיש את כל ימיו לתורה ולגמילות חסדים וכן לציונות.

ב־1924 קנו חברי „המזרחי" שטח קרקע גדול בארץ ישראל מחברת „מנוחה ונחלה", ור' שלום נכנס ראשו ורובו ברכישת חברים ובתכנון תכניות התהיישבות; חלומו היה ייסוד מעין משק משותף, בלשונו „גרינדען א שטעטעל", אך חלומו לא נתגשם, כי משום־מה לא בוצעה העברת הקרקע על שם חברי האגודה. תכנית ה„שטעטעל" של ר' שלום — כפי שקראו לה החברים במשך שנים רבות — ירדה מן הפרק, דבר שגרם לו מפח נפש ואכזבה מרה.

ב־1930, לאחר שנסתם מקור פרנסתו, החליט אחר התלבטויות נפשיות לצאת את בנדין שכה קשור היה בה ולנסוע אל בניו לארצות הברית. גם שם גילה עניין בגורל ארצנו והיה עוסק בלימוד התורה בתקווה שיזכה לחיות שנותיו האחרונות בארצנו, אך בשנות מלחמת העולם השניה נפטר בנכר. זכרו לא ימוש מקרב חבריו בתנועה ותלמידיו הרבים באשר הם.

זאב לנדוי

*

נכה רוטנר

כרתי את האשה היקרה מאז השתקעה בבנדין בתחילת שנות העשרים, ונישאה לאלימלך רוטנר מן הציונים הותיקים והעסקנים העבריים המסורים בעיר, שלביתו מזדמן הייתי לעתים קרובות והתבשמתי תמיד מרוח הידידות החופפת עליו. הספריה העשירה שמנתה מאות כרכים, מהם יקרי־ערך, אנציקלופדיות ולכסיקונים, בעברית וביידיש, רוסית ופולנית, תמונות מקוריות של

נכה רוטנר

ציירים יהודים וחפצי אמנות שונים, השרו והאצילו אוירה רוחנית ותרבותית. לא לשוא מתכנסים היו בבית הזה אנשי עט וסופרים, שליחים מארץ ישראל ועסקנים בעל־שם שבאו לבנדין לרגל הפקידיהם.

המנוחה, נכה רוטנר, ילידת וארשה מצאצאי משפחה מיוחסת, בה קיבלה את חינוכה הציוני העברי מנעוריה, גילתה עם הגיעה לבנדין את כוחה המחונן בו הצטיינה ונרתמה מיד בעול פעולת הציבור.

אמנם, מאז ומתמיד נתברכה עירנו בנשים צדקניות ועסקניות נאמנות, שעמלו הרבה בחברות צדקה לנצרכים, לקשיי־יום ולמרי־נפש, במוסדות עזרה לילדים עזובים, ליתומים ולחולים ועשו גדולות למענם, אך המנוחה רוטנר, עלתה, ללא ספק, על כולן במרצה התוסס, במעופה המרקיע ובאופיה לבלי־חת. אשת־חיל בעלת־חן מופלא, ששמה הלך לפניה ובזכות מעשיה הרבים יצאו לה מוניטין אף מחוץ לתחומי עירנו, ולעתים קרובות נתבקשה להופיע ברבים בקהילות הסמוכות אלינו, כאחת מראשי התנועה הציונית בפולין ברמתה, ברחבות אפקיה ובידיעותיה בשפה העברית ובתנ"ך. ולא בכדי הצטערו נשי הסתדרות „וויצו" במרכזן בווארשה, שחברתן נכה רוטנר, מהמעולות שבעסקניותיהן בערי־השדה, רחוקה מהן ולא אחת „שאלוה" לתפקידים חשובים שונים.

פניה לא היו לפילנטרופיה, זאת הניחה לאחרות, שהפליאו לעשות בה ממנה, והתפנתה אך ורק לפעולות הסברה ציונית־פוליטית תרבותית־ארצישראלית. בראשונה שמעתיה מרצה בצורה מושכת־לב ומעניינת על נושאים ציוניים מאלפים, בהיותי תלמיד וחבר באגודת הנוער „השחר", וכולנו התעגגנו מהסברתה וניתוח רעיונותיה. כן הרצתה לפני הנוער האקדמאי „הרצליה", „הנוער הציוני" ובכל מקום אליו הוזמנה. נואמת עממית מוכשרת וידעה כל סממני תורת הנאום, ולכן קסמה לבני־עירנו בנאומיה ובהליכותיה. סגנונה קל, עממי ומתובל בדברי אגדה ותלמוד, שידעה על בוריים. לא שכחתי הופעתה רבת־הרושם בחגיגה לרגל פתיחת האוניברסיטה בירושלים, שבה נאמה בשלש שפות — בפולנית קיבלה את פני האורחים הפולנים ונציגי הממשל העירוני, בעברית רהוטה וספרותית וביידיש ליטאית.

היתה הרוח החיה בהסתדרות „וויצו" ומראשי דבריה ועושיה, ואף שסבלה לא מעט צער גידול בנים (בנה יחידה היה חולה כרוני ומחלתו פגמה חדוות חייה) — התעלתה היא על יסורי אם והקדישה מיטב זמנה ואונה לאגודתה שפרחה ושגשגה בימי כהונתה כיושבת־ראש.

הציונים הכלליים שהכירו בלמדנותה ובכשרונותיה העמידוה בבחירות לעיריית בנדין בראש מועמדיהם, ושנים הרבה היתה בה נציגה והגנה בתבונה ובכבוד על האינטרסים של יהודי בנדין *).

רצונה העז היה להשתקע בארץ־ישראל, הביעה זאת לפני בכל הזדמנות וביחוד בהפרדי ממנה בעלותי לארץ, אולם נבצר ממנה מלהגשים משאלתה הנכספת בגלל ילדה מוכה־הגורל, והיא, יפת הנפש, בעלה האציל ובנה עלו בלהבות אש על מוקדי טרבלינקה.

שלום לזכרה!

מרדכי המפל

*

נטע לונדנר

צוני מנעוריו. הציונות קסמה לו מראשיתה ודבק בה בכל להט נפשו. נמנה עם ראשוני חובבי־ציון והמשכילים בעירנו. מחסידי אחד־העם, ולא משך ידו גם מן הציונות המדינית.

עסקן נאמן ומסור. פעיל בכל תחום ציוני, ולא היתה מגבית שלא נתן לה ממיטב אונו למן הפצת מניות ה„קאלאניאל באנק" ועד לשקל. הוא נתן לציונות אשר יש לתת בידי איש המאמין ברעיון נשגב בתום לבו, — את כל עצמותו נתן לה. נודד מעיר לעיירה, מאסיפה אחת לשניה, מרצה ומטיף, פעיל ועושה נפשות לרעיון התחיה. לא מאס בשום תפקיד, שהוטל עליו וקיימו תמיד במיטב יכלתו.

מראשי המדברים הציוניים בעיר. שלושה הם היו: זקן הציונים יצחק ויגודזקי, נטע לונדנר, נשמתם עדן, והצעיר בחבורה, אברהם ליור, יבדל לחיים. שני הראשונים היו מהאידיאולוגים,

*) ראוי לציון פרט מעניין מעמידתה הגאה בעיריה: פעם, בויכוח על התקציב העירוני, הציעה הענקת סכום כסף לאגודת „תרבות". אנטישמי אחד מסיעת ה„אנדקים" התנגד לכך, באמרו, שאין היהודים בפולין משתמשים בשפה העברית המשמשת לפולחן דתי בלבד. בו ברגע קמה המנוחה רוטנר והתחילה מדקלמת משירי ביאליק. מעמד מזהיר זה, שלא יישכח, עשה רושם כביר על כל חברי העיריה והאורחים הנוכחים. התקציב ל„תרבות" בסך אלף זהוב — אושר. הופעה אמיצה זו זכתה להקורה בכל חוגי העיר ובעתונים, שדיברו בשבחה.

שהעמיקו בהסברת הציונות, מהותה ומשימותיה, וליוו, נואם עממי מחונן, היה מן „המצליפים" שהיטיב לריב את ריבה של הציונות עם מתנגדיה מימין ומשמאל.

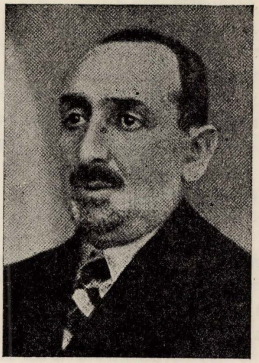

נטע לונדנר

בקהילה היהודית נלחם לונדנר המנוח באומץ למען עקרונותינו הלאומיים, וטרח הרבה כדי לשוות לה פרצוף לאומי; לא קלה היתה המלחמה, כי הריב — „אגודת ישראל" — ראה בקהילה מוסד לסיפוק צרכי דת גרידא — לא היה בבנדין מבוטל כלל וכלל, ועתים היה הרוב, בהתחברו עם גרוריהם של חוגים חרדים אחרים כדי „להכות" את הציונים, אולם הוא לא נרתע ולא נלאה והשיב מלחמה שערה, כיאות לציוני גאה. בהופעותיו בקהילה יצא חוצץ נגד שונאי ציון, שלא יכלו לעמוד בהתקפותיו והוכיחם על אשליות הגולה.

אין תימה, שזמן־מה לפני השואה, כאשר יהודי בנדין היו נתונים במחלוקת סביב הבחירות לרב דאתרא, פנו פרנסי „אגודת ישראל" למושל המחוז בדרישה להעביר את הפרנס הציוני לונדנר לעמדה אחרת, אף רמה יותר. כלומר, להנהלת הקהילה המצומצמת, רק בכדי „להתפטר" ממנו ממועצת הקהילה הנרחבת, בה נידונות השאלות המכריעות ומתקבלות החלטות. הפרנס לונדנר לא היה מוכן, כמובן, להחליף את מקומו והעדיף להשאר במועצה ולמלא את תפקידו האפור שלשמו נשלח.

כתלמיד־חכם ובר־אוריין הוזמן להרצות באגודות־הנוער ובמסיבות „עונג שבת", שהיינו עורכים ב„תרבות" והיה נושא את דברו בעברית, בהברה אשכנזית וספרדית מעורבת, אך בשפה ברורה ונאה.

נמנה עם אנשי מפלגת „על המשמר", אהד את ארץ־ישראל העובדת. נזדמנתי עם המנוח לונדנר לעתים קרובות בביתו, שהיה בית ציוני־מסורתי מובהק, ובמוסדות ציוניים רבים, ועמדתי על מסירותו ללא קץ. לא אחת נטש את עסקיו למען הציונות, משאת נפשו, שהעדיפה על כלכלת משפחתו, ואמנם ראה ברכה במעשיו.

ברוחו חינך ילדיו. שנים אחדות לפני הזעם שלח את בתו היחידה ואת בנו היחיד לארץ־ישראל, שיסללו דרך, לאביהם ולאמם. שניהם עלו והתערו בארץ, ורק ההורים לא זכו.

זכרו נשמור לברכה!

מרדכי המפל

*

ר׳ שלמה יצחק רינסקי

נולד בשנת 1886 בבנדין להוריו מאיר פישל ורחל (רחל־ינטל), למד בנעוריו בישיבה המפורסמת באושווינצ׳ים, בהנהלתו של הרב יהושע בומבך זצ״ל, בשקדנות, ונמנה בין העלויים בלמודיו.

עם התבגרותו — לאחר שגמר את למודיו בישיבה — חזר לבנדין ונשא לאשה את בתו של בנימין אנגלארד משצ׳וצין והתחיל לסחור בטקסטיל בבית מסחרו הגדול של אביו ז״ל (שנפטר בעודו צעיר לימים), אך יחד עם עסקי הפרקמטיא התעניין בחיי הצבור והיה פעיל כמעט בכל מוסדות הצדקה והצבור שבעיר.

היה מחסידי גור הנלהבים, אך לא מהקנאים שבהם ודרכי הליכותיו באדיבות ובטעם.

עם יסדו של סניף „אגודת ישראל" בעיר, נמנה ר׳ שלמה יצחק עם ראשוני החברים והתמסר בכל נימי נפשו לעבודת המפלגה, אותה ייצג בכבוד ובגאון.

עמד בראש ביה״ס „נסודי התורה" ששמו הלך לפניו בכל הסביבה והוציא מתוכו אלפי תלמידים.

הצטיין כנואם בחסד עליון בפרט בויכוחיו עם יריביו מהמפלגות השונות.

בשנת 1933 נבחר כיו״ר הנהלת הקהלה, שהיה חבר בה עד להשמדת הקהלה, ועמד על המשמר גם בתקופת המלחמה למען הקל על הסבל הרב של היהודים הסובלים מרעב וכו׳. עד הגיע היום המר והנמהר של החיסול הטוטאלי של קהילת בנדין על אחרוני יהודיה ויחד עם בני משפחתו עלה על המוקד בכבשני אושוויץ, הי״ד.

ד.

*

דוד גוטנשטיין

נולד בנדין, 1894. קיבל השכלה תורנית וכללית. למד רוסית, גרמנית והנהלת חשבונות. עם הקמת מדינת פולין, ב־1918, התחיל מתעניין באירגון בבנדין. דאגתו היתה נתונה למעוטי היכולת והאמין שרק בכוח הארגון הנכון של המוסדות יימצא הפתרון לנזקקים. על כן התמסר למפעלים מוקדשים לעזרה הדדית, והיה בי מייסדי הקופה „גמילות חסדים" (1924), ואחר כך של הבנק „לדיסקונטו", שמטרתו היתה הושטת עזרה לסוחרים זעירים. היה מבין מארגני „אגוד הסוחרים הזעירים" שבראשו עמד שנים רבות, וחבר האכסקוטיבה הארצית בוארשה. בקי המסחר והאדמיניסטראציה המקומית. חנותו ברחוב

דוד גוטנשטיין

מודז'יובסקא היתה מעין מוסד של הדרכה לכל הסוחרים הזעירים והרוכלים בענינים מסים. שימש יועץ לכל אלה שידם לא השיגה להיוועץ בעורך־דין.

בשנת 1932 נבחר חבר בלשכת התעשיה והמסחר הממשלתית. בתפקיד זה כיהן עד לפרוץ המלחמה, ייצג בכבוד את שולחיו והגן עליהם מפני נגישות הפקיד הפולני. בימים בהם גאו גלי האנטישמיות בפולין, עמד על משמר האינטרסים היהודים בכל הנוגע לרשיונות, יבוא, הקצבות וכו'. הוא הבחין בסכנת החוק הצפוי למסחר הזעיר, שכל סוחר יהודי ייבחן בבחינה מקצועית. טרח להקנייית השכלה על־ידי יסוד בית־ספר למסחר. ואמנם, הדבר עלה בידו. כאשר הגימנסיה הפרטית של המנוחה בוירסקה עמדה להתחסל, השכיל הוא להעבירה לבעלות הארגון של הסוחרים הזעירים והפכה לבית־ספר תיכון למסחר בעל ארבע שנות־לימוד. דוד גוטנשטיין כיהן גם כחבר עיריית בנדין והגן על זכויותיהם של יהודי העיר בה. בימי השואה הושיט עזרתו למחתרת.

דוד ל.

*

פנחס לייב בוכווייץ

נולד ב־1888 בסלומניקי, כבן למשפחה אמידה, מחסידי הרבי מאלכסדר. עוד בימי ילדותו, גילה ענין ברעיון הציוני, ובסתר עמן בספרים עבריים וציוניים.

פנחס לייב בוכווייץ

לאחר נשואיו עבר לגור בבנדין (1908), הצטרף לתנועה הציונית ולתנועת „המזרחי" בפרט, לה הקדיש כל ימי חייו.

ב־1920 נוסד בעיר ביזמתו ובעבודתו המסורה בית ספר ציוני־דתי, בו למדו מאות תלמידים שקיבלו חינוך עברי מפי המנהלים ברונשטיין, ד"ר א. גוטסדינר (נפטר בארץ ישראל) והמורים דוד לונדנר, זידר, ברל בסר, איסר הירשזון ויוסף הירשברג, זכרונם לברכה. ביאליק בביקורו בעירנו (1930) נזדמן לבית הספר והביע את הערכתו על רמת הלימודים והחינוך הציוני־העברי.

השתתף בפעילות בכל עבודות מפלגתו. בשנת 1929 היה ציר לקונגרס הציוני בציריך ונבחר חבר הועד הפועל של הסוכנות היהודית. מאז השתתף בקונגרסים הציוניים הבאים.

ב־1925 ביקר בארץ ישראל, השתתף בחגיגת פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים. חזר לפולין מלא התלהבות ובמשנה כוח התמסר לפעולה ציונית.

כיושב־ראש „המזרחי" בבנדין השתתף במסירות בכל המגביות של הקק"ל, קרן היסוד ובמגביות למען מוסדות „המזרחי". ביתו שימש תמיד בית־ועד לשליחי המגביות (השל פרבשטיין, לייב יפה, הרב רובינשטיין ז"ל ואחרים). גם רעיתו: איטה בוכווייץ לבית שנברג הידועה בעירנו, השתתפה באופן פעיל בחיים הציוניים והיתה חברה מסורה בועד ויצ"ו.

כן כיהן כחבר פעיל בקהלה היהודית, בלשכת המסחר, באירגון הסוחרים, בועד הגימנסיה ע"ש ש. פירסטנברג ועוד.

גם לאחר פרוץ מלחמת העולם השניה לא הפסיק עבודתו הציונית, ועמד בקשר מתמיד עם ארגונים ואישים בחוץ־לארץ.

ב־1943 קיבל ממרכז „מזרחי" העולמי, דרך שווייץ, דרכון של מדינת בוליביה בשבילו ובשביל בני משפחתו, כדי להיחלץ מהשואה. אולם הגורל האכזרי רצה אחרת: ב־1 באוגוסט 1943 גורש עם כל משפחתו לאושוויץ, ובו ביום מצא מותו עם רעייתו בתאי הגאזים.

ממשפחתו נותרו בחיים בנו בישראל, ובתו באנגליה.

דוד ל.

*

חוה הוטנר

נולדה בפרושניץ ב־1890. עוברת למיאכוב. חינוכה ברוח הזמן בבית חרדים, ועם זאת לומדת שפות ומשתלמת במוסיקה. נישאה ליצחק הוטנר מוארשה, ממשפחה מכובדת.

ב־1920 עוברים הם לבנדין, ובעלה מצטרף במרוצת הזמן לעסקיו המשגשגים של גיסו י. מ. קורנלנד, בעל בית המסחר הגדול לחמרי ברזל.

היתה מעורבת בחיי הצבור בעיר, ונמנתה כל השנים עם הועד של המוסד הנודע „דוברוטשינושץ", ופעילה בכל מפעלי עזרה למען עניים ונצרכים. ציונית מסורה, והקדישה הרבה מזמנה לאגודת

חוה הוטנר

נשים ציוניות „וויצו", בה כיהנה שנים מספר יושבת־ראש והצטיינה במגביות קרן־היסוד והקרן הקימת לישראל.

ביוני 1943, בעבדה בבית היתומים, נדרשה על־ידי הגיסטאפו להסגיר לגירוש את העובדות הבלתי־קבועות, שאינן חיוניות בשביל המוסד, אולם סירבה ובשל כך גורשה לאושוויץ — ונרצחה.

זכרה הגעלה יהיה צרור בצרור קדושי עמנו.

ד. ל.

*

דב בריש זילברשאץ

חסיד, משכיל ותלמיד חכם. עסקן ב„אגודה", חבר במועצת העיריה ובועדותיה השונות. ממייסדי הבנק „קופת מלוה של אגודת ישראל". יהודי טוב־לב, ער לכל דבר צדקה, הדור בהופעתו, שקול

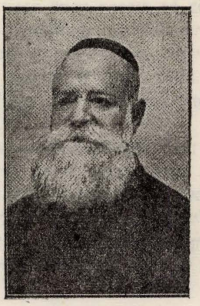

דב בריש זילברשאץ

במעשיו, ידע לטפח קשרי ידידות גם עם מתנגדיו ולשמור על יחסי כבוד הדדי. עסקן בצרכי ציבור ורכש עמדת כבוד בפעילותו המסורה המבורכת. צנוע בהליכותיו, ממעט בדיבור, כי העדיף מעשים על דיבורים.

אשתו חנה'לה הצטיינה בצדקה, במעשים טובים, ופעילה היתה בחברות סוציאליות שונות.

ד. ל.

*

הלל זאַבנר

נולד בסלומניק־פילין, תרנ"ו—1896, נספה בשואה, 1943.

בן ר' דוד, למשפחת חסידים מכובדת ומקורבי האדמו"ר מפילץ. נכד לר' יחיאל וינדמן, עשיר נודע ופרנס הקהלה ב'זאַביאַרצ'אַ. גדל על ברכי התורה והחסידות. מנעוריו נאמן לציונות הדתית, חסיד הרבי מפילץ. מחובשי בית־המדרש בבנדין, בר־אוריין וחדור שאיפה להעשרת ידיעותיו בהשכלה. חובב נגינה ויודע נגן בכלי־נגינה שונים. ידע מאות נגונים בעל־פה, והיה לשם־דבר במסיבות החסידים.

ממייסדי „המזרחי במחתרת" בבנדין בתקופת הכיבוש הגרמני לפני תום המלחמה הראשונה, יחד עם ישעיה יונה פשאַניצה, צבי נתן וילוגה, ישעיה הנדל ארליך, משולם ליווי, שלום קליינר, בריש פרגר, חיים ולנר (תל־אביב), והשתתף באספה החשאית הראשונה בקלויז של חסידי זיריק, שנמצא אז במרתף, בשוק החדש, בשנת תרע"ז. מטובי ונאמני המזרחי וצעירי־המזרחי.

בעל בית מסחר סדקית, מורה בבית־הספר „מזרחי", ואף יום לא החסיר לבוא למועדון התנועה. חבר הקורטוריום של בית־הספר הראשון של המזרחי בפולין בתרס"ט. חבר ועד המזרחי, מראשי צעירי־המזרחי. מרצה בשעורים על נושאים שונים, מורשה להפצת שקלים, חבר במועצת הקק"ל העירונית, חבר במועצה הגלילית של המזרחי והסביבה. נואם מטעם המזרחי בערים ועיירות ובאספות ציוניות, ציר לועידות, פעיל בהנהלת „גוש העצמאים" בבנדין. חבר המועצה הראשית של צעירי־המזרחי בפולין.

עיניו היו נשואות תמיד לציון. דתיותו היתה ממוזגת מאמונתו בצור ישראל ובביאת המשיח עם פעילות עליה. רעיון מרכזי זה השמיע בכל נאומיו. בספרים שנתן כמזכרת לחברים שעלו לארץ רשם ב„הקדשותיו" בין השאר „זכור שהנני עוד בגולה עד שיתן ה' וירחם עלי ואזכה אף אני לעלות לארצנו הנחמדת ולבנותה ברוחנו אנו, ברוח התורה והמסורה".

ניסה כוחו בפובליציסטיקה, השתתף ב„זאגלעמביער צייטונג" הבנדינאי וכפעם בפעם כתב גם בעתונות התנועה. באחד ממאמריו („יידישע שטימע" ז' חשון תרצ"י) התריע בכאב על המצב החמור בחינוך הדתי בפולין, ודרש לגייס את כל הכוחות לחינוך ילדינו.

תקותו לעליה לא פגה גם בגיטו בנדין. ואכן, החזיק מעמד עד למשלוח הגירוש האחרון של יהודי בנדין לאושביץ בסוף 1943, ומאז נעלמו עקבותיו.

מ. ש. ג.

*

חיים יוסף זאיונץ

נולד בתרכ"ב, נפטר בבני ברק בתשי"ז.

יליד בנדין למשפחת רבנים וחסידים, מצד אביו נכד הראב"ד באַלקוש ומצד אמו — נכד הגביר והנדבן הגדול ר' ליב פוטוק מבנדין. בבית אביו נתמזגו תורה וגדולה במקום אחד. ובעודו נער כבר נמשך לבו לחלום שיבת ציון.

למד אצל האדמו"ר מאוסטרובצה, שעמד על כשרונותיו והתמדתו וקרבהו בשתי ידיו. היה חריף ובקי ושקידתו בתורה הפליאה את כל מכריו, אך לא רצה ללבוש אצטלא של תורה, ובחר במסחר.

אחרי שנשא אשה התיישב בסוסנוביץ, עסק במסחר הסיטונאי של מזונות, והמזל האיר לו פנים ונתעשר. מסחרו פרץ בעיר ובכל הסביבה. היטיב לכל מי שבא עמו במגע, ותמיד מצא פנאי לגרוס בתורה.

מראשוני הציונים בעיר אחרי המלחמה הראשונה, חבר הועד הציוני, ועם יסוד המזרחי היה מראשוניו. ראש מפעליו בסוסנוביץ — הבנין הגדול והמפואר של „מושב זקנים".

במלחמת העולם השניה עברו עליו כל תלאותיה, וכל משפחתו הושמדה, ורק הוא עצמו ניצל בדרך נס בידי גוים במחבוא, אחרי שיצא נקי מנכסיו. נסע לפאריס והוכנס למושב־זקנים. בעזרת ידידיו מהמזרחי הגיע לארץ ונתקבל למושב־זקנים בבני־ברק, ושם מת בשנת תשי"ז כשהוא בן 85, והיו שאמרו שהיה בן מאה במותו.

מ. ש. ג.

ר׳ יעקב מ. גוטמן

בנם של משה צבי ובלימה. האם טיפוס בנדינאי מובהק, בלימה׳לה סנדר׳ס, זכתה לזיקנה מופלגת, נפטרה בגיל 106 שנה.

יעקב גוטמן נולד בשנת 1880 בבנדין. התחנך על ברכי היהדות החרדית־חסידית, למד בילדותו ב„חדר" ועם התבגרותו המשיך את לימודיו בישיבת אמסטוב המפורסמת ולבסוף בישיבת סוחאצ׳וב, שם יצק מים על ידיו של ה„אבני נזר" זצ״ל.

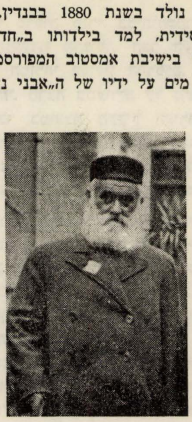

יעקב מ. גוטמן

ר׳ יעקב נשא אשה בעודו צעיר, כאשר דרכו החדשה מופנית למסחר אשר האיר לו פנים ונתפרסם כסוחר סיטונאי בחמרי ברזל.

למרות עסקיו המרובים לא זנח את תלמודו וקבע עתים לתורה, יום־יום בשעה 4 בבוקר אפשר היה לשמוע את נגונו החרישי בדף גמרא שהיה מפזם בלמדו ביחידות או את דבריו הקולניים בעת ויכוחיו עם חבריו הלמדנים כר׳ יוסף הירשברג המכונה „קאלישר" (ע״ש העיר בה נולד), ר׳ חנוך יונגסטר ועוד שהיו מבאי ביתו הקבועים.

בשנת 1924 נבחר כפרנס הקהילה מרשימת „אגודת ישראל" כנציג חסידי סוחאצ׳וב.

במשך 30 שנה שימש ר׳ יעקב בקלויז הסוחאצ׳ובי הגדול כגבאי ראשי וצרכי הפרט והכלל של מתפללי הקלויז היו נהירים לו לכל פרטיו, ותמיד מצא להם פתרונים. כן דאג לסדורם של האור־חים הענ״ים שבאו ממרחקים והתפללו בקלויז בלילות השבת ולמחרתם, ולא פעם קרה שנשארו כמה „אורחים" ללא אכסון הזמינם ר׳ יעקב אליו לסעודת שבת נוסף ל„אורח" הקבוע שלו.

ביתו שהיה שופע אור וחמימות היה פתוח לרווחה לכל דכפין, עד שהגיע היום הגורלי הרה האסון של פלישת הנאצים לבנדין, הוא יום שני לספטמבר 1939. מאז השתלטה מרה שחורה בלבותיהם של יהודי בנדין, חושך וצלמות בבתיהם ובתוכם גם ביתו של ר׳ יעקב גוטמן. לא נשמע עוד קולם של תלמידי החכמים המתוכחים בסוגיות התלמוד. יום רודף יום וגזירות שונות ומשונות מתחדשות ובאות עד שהגיע היום המר והנמהר של חיסול הגיטו, ונלקח יחד עם שארית יהודי בנדין לאושוויץ, שם הוציא את נשמתו בטהרה יחד עם רעיתו, הי״ד.

ל. ד.

*

מרים טננבוים

אביה, ר׳ אבא׳לי, מהטיפוסים שאינם מסתפקים במקובל, עוב את העיירה שלו, סטאשוב, השתקע בבנדין, פשט את הקפוטה הארוכה, שאף לחיים חפשיים יותר, ספג בתוכו מרוח ההשכלה שנתעוררה בקרב טובי הבחורים. גם הציונות קוסמת לו, מתלהב ממנה ונמנה עם מטיפיה ועושיה.

כמשכיל וידען בעברית וספרותה עוקב הוא אחר הסופרים העבריים שמהם הושפע. „השלוח" ו„הצפירה" היו תמיד על שולחנו, ואת ר׳ נחום סוקולוב היה מעריץ. ביתו היה פתוח לסופרים ולמלומדים למיניהם, שהיו מבקרים בעירנו להרצאות ושעורים.

הוא השרה מרוחו השואפת לטוב וליפה על בני־משפחתו. בערבים, בפרט בשבתות, היה קורא ומתרגם לבנותיו משירי יהודה הלוי, יהודה לייב גורדון ואחרים. מובן, שאוירה זו נתנה אותותיה בהתפתחותה של מרים.

היא רכשה את ידיעת השפה העברית על בוריה. היתה רגילה להתחרות עם בחורים יוצאי־הישיבה בקריאת „המתמיד" של ביאליק, מי מהם ייכשל בבטויים וניבים קשים, ותמיד היתה ידה על העליונה. בידיעותיה בעברית היתה היא, כאשה, מצויינת לא רק בבנדין, כי אם בגלמביה כולה, בזמן שבו היתה שפתנו בבחינת „לשון קודש" בלבד.

שנות 1905—1914 על מרדנות הרוח שבהן הדביקו גם את מרים. הרגישה שגדלה באוירה ספוגה שנאה, הגבלות והפלייה נגד יהודים ופולנים. ללא היסוס הצטרפה ללוחמי החופש והצדק, בעיקר מבין הסטודנטים הרוסיים. נתפסה על־ידי הז׳נדרמריה הצארית, הועמדה לדין כפושעת פוליטית וטעמה את טעם בית הסוהר הרוסי בסוסנובירן. תודות להתערבותם של נכבדי העיר נמנע ממנה גירוש לסיביר.

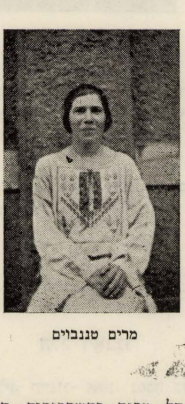

מרים טננבוים

בגיל העשרים חל מפנה בהשקפותיה. היא חשה ביתר עוז ביעוד חייה, בזיק הציוני, שהיה גנוז בעמקי נפשה. כבת־העם נאמנה מקדישה היא בכל לחט לבה כוחותיה להשתלמות בשפה העברית והפצתה, ולפעולות הכרוכות בהחדרת הרוח הלאומית בשכבות העם. הטילה על עצמה את הנהלת הספריה המקומית „הזמיר", ואת ידיעותיה בעברית ניצלה כמורה בגימנסיה „יבנה". עסקה גם בתרגומים משפות לועזיות ומעברית ליידיש. בשנות לימודיה בוארשה היתה בת־בית במשפחות סופרים ועבדה במוסד הפדגוגי של המחנך הנודע יאנוש קורצ׳ק.

בזכות אישיותה חדורת האידיאליזם היתה מוקפת בני־נוער. שעליהם האצילה מאורה שפע דעת. היתה בה מזיגה מוצלחת של אירופיות ויהדות. בשנת 1925 ביקרה בארץ־ישראל לרגל פתיחת האוניברסיטה בירושלים, יחד עם משלחת מורים מטעם הסתדרות „תרבות" בוארשה.

היא עיצבה ברוחה את דמות בני־משפחתה ונשאה בדאגה להתפתחותם ולחנוכם. הוזמנה לעבוד כעתונאית בעתון יהודי בוילנה, אך בגלל מסירותה להוריה לא קיבלה ההצעה. ואמנם, גם במותם לא נפרדו, ונתנה נפשה באושוין.

ד.

*

אהרן המפל

לד בנדין (1900). בית הוריו, בית־ועד לחכמים ולעסקנים, רווי אוירה ציונית. אביו, אברהם המפל, זכרונו לברכה, מבין הסוחרים הגדולים בעיר בענף המזון, נמנה עם הפעילים הציוניים ומבין המעטים שחיסל בשנת 1930 את עסקיו הפורחים ואת נכסיו ועלה לארץ, נטע פרדס במגדיאל, הקים בית גדול בתל־אביב והיה מבין עסקני אירגון יוצאי בנדין.

למד בגימנסיה הריאלית הנוצרית, שעדיין לא היתה גימנסיה יהודית בעירנו. כתלמיד פעיל באגודות „השומר" ו„החלוץ", שנוסדו בבנדין בימי המלחמה העולמית הראשונה.

כציוני צעיר קנאי אירעה לו פעם תקרית־ביש. עם קום מדינת פולין, ב־1918, נערכה בבית־הכנסת הגדול תפילה חגיגית לרגל שחרור העם הפולני משעבודו. ביהכ"נ קושט בדגלים יהודיים ופולניים. נתלהטה בהמפל חימה כבושה: דגל נכרי בהיכל ה'? לא יקום כדבר כזה! מבלי להרהר בתוצאות הכרוכות בכך — הורידהו ושמטו. על בזיון הדגל הועמד למשפט, אך הספיק להתחמק ונדון למאסר שלא בפניו.

ברח לגרמניה, מקום שם עשה כמה שנים והמשיך בלימודיו ובפעילותו בתנועה הציונית בהדרכתו של ד"ר שמריהו לויין. עם הכרזת החגינה על־ידי ממשלת פולין, חזר הביתה ונתגייס לצבא.

לאחר שחרורו מהצבא התמסר כולו לפעולה ציונית במפלגת צעירי־ציון, ואחר־כך במפלגה המאוחדת פוע"צ־(צ.ס.) שופע מרץ ויזמה. מעסקניה המובהקים של התנועה בזגלמביה ובפולין כולה. נשלח לכינוסים עולמיים ציוניים־סוציאליסטיים בפראג, וינה, דנציג, ברלין ועוד. השתתף כציר מפלגתו בקונגרס הציוני בציריך, 1939, שבועות מעטים ערב השואה.

היה נציג המפלגה בעירית בנדין וכיהן פרנס הקהילה במשך שנים רבות, עד סופו המר, שלא פסח על ביתו. העמיס על עצמו כל משא צבורי ונשא באחריות בלי צל של יהירות ובלי לדרוש הכרה ופרס. היה גם מבין חברי אגודות „מוזע", ייוו"א ועוד. נתן מזמנו ומכספו לכל מפעל שנראה לו לראוי.

נואם עממי מוכשר, ואין כמעט הופעה מפלגתית בלי השתתפותו. אם־כי היה מבוסס מבחינה כלכלית, היה מקומו בין העמלים ואנשי העבודה, שכיבדוהו בגלל יושרו, כנותו טוהר־לבו. ידעו הם, שאין הוא רודף כבוד וטובת הנאה.

שאף כל ימי־חייו לארץ ישראל, אך אליה לא בא; שכן כל פעם נתעכבה משום־מה עלייתו עד שפקדתהו השואה והקיץ הקץ על שאיפתו וחייו — והוא בנופלים. חבריו הרבים בארץ ישראל ביקשו להצילו, אך הדבר לא עלה בידיהם, כי נותקו כל גשרי ההצלה ושובשו הדרכים.

משפחתו: אשתו, לבית יונה ואסתר גרטלר מעיירת מיאכוב, פלך קאלץ, שאותו תיאר הסופר ישראל זרחי (גרטלר) שמת בדמי־נעוריו, ב־1947, בספרו „בית סבתא שחרב" (הוצאת „אחיאסף", ירושלים, 1941), בתו ובנו — הסרדיוסים רצחום נפש.

אתאבל ואבכה את מות אחי ושאירי־בשרי היקרים שאת זכרם אשא בלבי עד יומי האחרון.

מוטק

*

משה אופנהיים

נולד בבנדין, תרס"ב (1902) — ניספה בשואה בפולין.

משחר ילדותו נתחנך ברוח המזרחי. בן שש עשרה נמנה עם מייסדי סניף „צעירי מזרחי" בבנדין — אחד הסניפים הראשונים של ארגון זה בפולין — ושימש שנים רבות מזכיר הסניף. תודות למרצו נתארגנו סניפי התנועה בכל הקהילות היהודיות שבאיזור זגלמביה. השתתף בכל הועידות והכינוסים של „צעירי מזרחי" ובשנת תרצ"ג (1933) נבחר להנהלה הארצית של תנועת „תורה ועבודה" בפולין. היה גם חבר המשרד המרכזי של „החלוץ המזרחי" בפולין. היה ממחוללי רעיון העצמאות, ומארגני הקבוצה שביקשה לגבש את תנועת „תורה ועבודה" כתנועה עצמאית ובלתי תלויה מבחינה ארגונית ב„מזרחי". השתתף כציר בכמה קונגרסים ציוניים. פרט לעבודתו בתנועה היה פעיל בחיי הקהילה בבנדין. נלקח באחד מקרונות המוות לטרבלינקי, ממנה לא חזר.

*

חנה („הנקה") בורנשטיין

וד שמורות בזכרוננו שנות האימים והזוועות, רדיפות בלתי פוסקות, גזירות קטלניות ו„אקציות". הגירושים והרציחות טבעו בנו חותמם ונטעו בנו הרגשת ציפיה לכלייה של התפוסים־במלכודת. בלב ובמוח ניקרו ללא הרף הדכאון והמחשבה על מחר חשוך־תקווה — היש מפלט מנתיב־היסורים? היש בידינו לעשות דבר כלשהו, להושיע, למרוד ולהתנגד?

אנו, קומץ נוער ששרד מהסתדרות „גורדוניה" בבנדין, ששיכלה מרבית ומיטב חבריה, התלכדנו והתרכזנו סביב הנקה, ששיננה לפנינו בכל עת את תורתה: „עלינו לחתור להצלה ולהגנה, ולא להיכנע. אל לנו לשכוח, שאנו, בני־הנוער, הננו חלק בלתי־נפרד של העם היהודי ו„האבנגרד", חיל החלוץ שלו, ועלינו להמצא עמו בכל צרותיו ולנהל את חיינו כסדרם בכל התנאים והנסיבות".

לתורה זו הטיפה ואותה הגשימה.

חדורה היתה רגש אהבה עמוקה לעמנו, לעברו ההיסטורי, למורשתנו התרבותית, בה היתה בקיאה, לרחוב היהודי, להוי העממי על כל גוניו. היא חיה בשירת עמנו, בה שאבה עידוד וכוח. חזון ארץ־ישראל היה תמיד לנגד עיניה, העברית השגורה בפיה על בוריה, קסמה לנו ונתקנאנו בה, בדקלומיה וקריאותיה מספורותנו

השפיעה עלינו השפעה עמוקה. פעם בה מקור לא־אכזב של חדות־חיים, שהלהיבה את כולנו למעשים, שלעולם לא היינו מסוגלים לבצעו בלעדיה.

חנה בורנשטיין

נולדה בבנדין, ב־1922, בת יחידה לאמה (לבית ר' בריש פרגר הנודע) המשכילה ועדינת הנפש, ולאביה אלכסנדר זיסקינד בורשטיין, מורה לעברית ידוע בעירנו. גדלה מקטנותה באווירה של תרבות ישראל וציון, וספגה את ערכיה שהיו נר לרגליה. עברית היתה שפת־אם שלה, שפת בית־הוריה, ולא ייפלא, איפוא, שידיעותיה בלשוננו ובספרותנו היו מושלמות. כאחת התלמידות המוכשרות ביותר הפליאה את מוריה ומחנכיה. קולה הצלול והערב בפרקי־קריאה־ודקלום נעם למאזיניה.

מנעוריה נצטרפה לתנועת „גורדוניה", והיתה בקן אחת הדמויות המרכזיות, נינחה בכושר מנהיגות אצילה המטילה מרותה הכובשת לב על חבריה שכה אהבוה. תורת א. ד. גורדון היתה אמונת חייה.

בשנות המלחמה היתה לנו למקור השראה ומרכז חיי התנועה. כבר בשלביה המוקדמים של ההשמדה הנאצית הבינה למצבנו המתערער, אך לא הניחה לנו להתמוטט ולהתייאש, ובהתעוררות עצמית התחילה מטיפה למעשים, לעורר את הנוער השקוע בחוסר־מעש. פעילותה נגעה בכל שטחי חיינו, למן חינוך הנוער, עזרה לנצרכים, קשר עם הפארטיזאנים, ארגון ההתנגדות ועד להשגת ניירות מזוייפים ותעודות הצלה (דרכונים של פאראגואי).

„רק בשם חיים הולכים בני־אדם למוות" — היתה אומרת, ובשמרה אמונים לאמירה זו השמידה את תעודותיה, שהושגו בשבילה בעמל רב כדי להצילה. אמרה:

„עלינו, על צעירי העם, להשאר עם המוני העם, בצר לו, לארגנו, להדריכו, לקוממו למרי, ואם עלינו למות, כי אז למען כבוד העם".

מבוקשה לא ניתן לה, כי הגרמנים הערימו עלינו והחישו את הקץ.

חנה הובלה לאושוויץ, וגם שם, בגיא ההשמדה, הצטיינה בכשרונותיה שלא נתרופפו ובכוחות רוחה הנועזים. באמצעים בלתי־רגילים ריכזה סביבה חבורת נערות, שאירגנה אותן ב„קבוצה". על סף האבדון „נתגשם" חלום חייה לחיות בקבוצה בארץ ישראל. אט־אט קצר המוות את הנערות והגיע תורה של חנה. היא חלתה, נלקחה לבית־החולים וממנו לא חזרה עוד.

נדליק נר לזכרה בלבותינו!

צבי צור (צוקטלזון)

*

דוד שפירא (יהודה יפת)

נולד בתרס"ה (1905) לאביו הרבי יחיאל מאיר שפירא, שהיה צדיק מכובד ונערץ על הבריות, וניהל „שולחנות" כדרך הרבנים.

דוד קיבל חינוך תורני, למד בחדר. בן י"ב עבר לישיבה שם למד בין מאות בחורים ועלה מעלה מעלה, נתבלט בכשרונותיו העצומים ובזכרונו הנפלא, והכל ראו בו כלי מחזיק ברכה. לפי המנהג אצל רבנים נשא אשה בעודו צעיר. עבר לגור לוארשה בתחילת שנות השלושים, מיד נעשה בן בית בחוגי הסופרים היהודיים, והגיע לעמדת כבוד בספרות האידית והעברית, ובזמן קצר רכש לעצמו שם ותהלה בשמו הספרותי יהודה יפת.

בעקב פעילותו הספרותית נבע פרץ בקן משפחתו, אביו הרבי ראה בזה כעין סטיה מהדרך הישרה כמנהג אבותיו מדור לדור, והרבה שנים עברו כמעט עד פרוץ המלחמה שהרבי יחיאל מאיר לא רצה לראות ולדבר עם בנו.

וכשהקהל היהודי עמד במהרה על כשרונותיו וידיעותיו המרובות בכל מכמני ההיסטוריה והמחשבה היהודית, הוא התחיל לפרסם הרבה מאמרים ורשימות בעתונות היהודית היומית. לפרסום רב הגיע על ידי הרומנים והסיפורים ההיסטוריים. הללו נתפרסמו בהמשכים מדי יום ביומו וריתקו קהל רב של קוראים. הוא היה משתתף קבוע בעתון „מאמענט" ובעתון הערב היומי „ראדיא נייעס". כן פירסם הרבה ליקוטים על פרשת השבוע שכללו ניצוצות מספרות החסידות ופולקלור, ביתו של יהודה יפת היה בית ועד לחכמים.

הרבה סופרים ותיקים וצעירים היו נזקקים לעזרתו ולהדרכתו בכל הנוגע לחכמת ישראל, חסידות ופולקלור יהודי.

מתחילת ישיבתו בוארשה התקרב י. יפת לתנועת „תורה ועבודה" והמורחי. כאן מצא כר נרחב לעבודת תרבות וחינוך ברוח הציונות, העבודה שאליה היה קשור. במשך כל שנות ישיבתו בוארשה היה יהודה חבר פעיל במוסדותיה העליונים של תנועת תורה ועבודה ואף היה ציר לקונגרס הציוני בג'ניבה לפני פרוץ המלחמה העולמית (תרצ"ט) ולועידותיה העולמיות של הסתדרות המזרחי.

כן היה יהודה יפת עורכו הראשי של השבועון „די אידישע שטימע" וה„מוסף־העברי" שהיה כלול בתוכו. הוא העלה את רמתו של השבועון ועשהו לבטאון פובליציסטי וספרותי מכובד ביותר. בשבועון זה פירסם יפת מאות מאמרים, תגובות לעניני השעה, פולמוס עם החוגים החרדים שהתנגדו לתנועה הציונית בבעיות תרבות וחינוך, סיפורים. יהודה יפת הצטיין הן בעברית והן באידיש בכתיבה פופולארית ברורה ומובנה ובסגנון נאה.

הוא היה מוציא מתחת ידו יבול ספרותי רב. היה משתתף קבוע בעתונים העבריים „היום" ו„הצפירה" ובמאספים שונים. היה סופרו של „הצופה" בארץ־ישראל וערך את הבטאון „גוילין" למחשבת תורה ועבודה שהופיע בוארשה בשנת תרצ"ז מטעם „השומר הדתי". השתתף בעתון „דגלנו" ופירסם שורה שלימה של חוברות ומאמרים רבים. היה חותם אף בכינויים שונים: ד. שפיר, אחישם, ד. י. חיאן, ידידיה, ועוד.

יהודה יפת חלם כל ימיו להתיישב בארץ ובהיותו בג'ניבה בקונגרס הציוני האחרון, בירר עם חבריו תכניות משעיות לעבודתו בארץ. הוא חזר לוארשה בהחלטה גמורה לעלות בקרוב ארצה. אולם פרצה המלחמה הנוראה והתוכניות לא נתממשו. יהודה יפת עלה יחד עם כל אחיו במעלות הקדושים והטהורים.

דוד

*

דוד שפירא (יהודה יפת)

נולד בתרס"ה בפוקשיבניצה־לובלין, ניספה בתש"ב בטרבלינקה. משלשלת היוחסין של משפחת אדמו"רים ותיקה — שפירא בפולין. ואלה תולדות יהודה יפת: בן רבי יחיאל־מאיר שפירא האדמו"ר מבנדין, שאחיו רבי חיים שפירא הי"ד, הצדיק מפלוצק, נרצח על ידי ממשלת פולין האנדקית באלול תר"פ בעוון "ריב־גול" לטובת הצבא הסובייטי, בן רבי שלום מפשיטיק, בן רבי יעקב הצדיק מבלגדוב (אחי הצדיק רבי אלימלך מגרודזיסק), בן רבי חיים מאיר יחיאל ה"שרף" ממוגלניץ, בנה של הרבנית פרלה הנודעה בת רבי ישראל ה"מגיד" מקוזניץ ואשתו של רבי אבי עזרא זליג שפירא אב"ד בגרוניץ. אביו האדמו"ר מבנדין נקרא בפי אנשי העיר בכנוי "בריקיבר רבי" על שום שהיה גר בקרבת הגשר שעל נהר הפשמשה העובר בעיר. מצד אמו היה נין של רבי חיים הצדיק מצאנז וקשור בקרבת משפחה עם כל גדולי הצדיקים בפולין ובגליציה.

עוד בנעוריו תירגם ליידיש את ה"תניא". מבנדין היה שולח מאמרים לעתונים כ"הצפירה", בפסבדונים יהודה יפת. ובשם זה פרסם סדרות מאמרים על נושאים שונים. יצירותיו הראשונות היו על נושא החסידות שהופיעו בעתון העברי היומי "היום" (וארשה, 1925), ב"הדואר" ניו־יורק ואחרים ועורר תשומת לב בסגנונו המזהיר. בין יצירותיו המוצלחות ביותר סדרת "שיחות ומשלים של רבי שמחה בונים מפשיסחה", מסות הסטוריות מחיי צדיקים נודעים בחסידות, כמו על רבי יצחק אייזיק מקאלוב ההונגרית, על רבי חיים דוד ברנרד הרופא מפיוטקוב שהיה אדמו"ר, ועוד.

ב־1924 פירסם ב"היינט" את הרומן ההיסטורי על "דון יוסף נשיא", ומשם עבר כמשתתף קבוע ב"מאמענט", ובו פירסם סיפורים היסטוריים, כמו "חזון ממלכה יהודית", "ירושלים בלהבות" ועוד. בתרצ"ג־תרצ"ד פירסם בעתון התנועה "די יידישע שטימע" סיפור היסטורי "ברוריה".

בועידה השלישית של צעי"מ בפולין (וארשה, אוגוסט תרצ"ב) הרצה על עבודת תרבות בתנועה והטיף לרעיון התיעוד ברוח התורה ומקורות ישראל, ונבחר אז לחבר בהנהלת התנועה ובועד התרבות המרכזי. הרצאתו על תפקיד העתון בתנועה עודנה מהדהדת באזני החברים שהגיעו לארץ: "העתון" בתנועה יכול להפוך לסדן הרעיון הבהיר של תורה־ועבודה, ובמצב רזון של ספרות התנועה יש לעתון תפקיד גדול לפתח את הרעיון ולהרחיבו בתכלית השלימות". הוא הראה שאפשר היה להגיע בתנועה לעתון יומי.

עם עזיבת הרב אלימלך נ׳יפלד את פולין ועליתו לא"י נתמנה יפת במקומו כעורך שבועון התנועה "די יידישע שטימע" ב־1932 ובעל־כרחו נכנס לשטח הפוליטיקה. מלבד מאמרים ראשיים שכתב בכל גליון בבעיות שעמדו על סדר היום וחברותו בהנהגה הראשית של המזרחי ושל "תורה ועבודה" נכנס כחבר גם בהנהלה הראשית של "יבנה", מייסד הספריה העממית שעל־יד "יבנה" ופעיל מאוד בעריכת שורת ספרים וחוברות בהוצאה זו וחומר מתאים לתנועה.

מענו ברחוב נובוליפיה 55 היה פתוח לסופרים הדתיים, ואצלו נערכו שיחות ופגישות והרצאות על נושאים ספרותיים ויהדותיים. ספריתו הגדולה שהיתה לו בביתו נחשבה לאחת הספריות הגדולות שבעיר. ביתו היה בכלל פתוח לכל — בית עברי חם, מלא נועם, ידידות ותרבות, בית אמון על ערכי החסידות והתרבות, על אהבת האדם והעם.

המצב בתנועה בתקופת עבודתו בה בוארשה היה תמיד קשה מבחינות שונות, והוא היה תמיד אופטימי מטבעו, צידד בהמשכת העבודה הציונית והטיף לאחדות במחנה, לעבודה רחבת אופקים, לחיים מלאי מרץ בעבודה, לחלוציות ולעליה והצטרפות לבוני הארץ, עמד בפרץ נגד המתבדלים שהטיפו ל"עצמאות" או שנמשכו ל"אחדות ישראל" (הרביזיוניסטים). בגלל העבודה הרבה העמוסה עליו בתנועה העביר את עריכת העתון לי. רדזינסקי. היה בדעתו לבקר בארץ ולהתבשם מפעולות התחיה והבנין של העושים במלאכה, ובמכתביו הדגיש תמיד את שאיפתו זו. אך לא זכה, כי בינתים פרצה המלחמה.

עם הכיבוש הנאצי בפולין המשיך יפת בעבודתו העסקנית והחינוכית בחרף נפש בקרב אחיו תוך הכרת צורך השעה. בגיטו וארשה תפש מקום נעלה בחוגי המזרחי שהתלקטו סביב הרב יצחק ניסנבוים, המשיך לגור בגיטו בדירתו עם ספריתו העשירה, פעיל בעזרה סוציאלית ובעבודה חינוכית דתית במחתרת, פעיל ב"תקומה" (מרכז הספרות) ומרצה בה כפעם בפעם.

בימי הועד של נציגי יהודי פולין בארץ בימי המלחמה הגיע משם עוד חומר וידיעות בצורת דו"חים וביולטינים שבהם נזכרו מפעם לפעם שמות חברי המזרחי הפעילים, ובהם לא נפקד שמו של יפת. מספרות המחתרת נודע שיפת ניהל עם רוזנבוים (מנהל מחלקת החרדים של הקק"ל בפולין) את המטבח העממי העירוני. הוא היה המטפל העיקרי בפעולת חידוש בתי הספר לילדים במחתרת וארשה, והוא אירגן את בתי־הספר של "יבנה", ודוקא בזמן הקשה ביותר בגיטו, חטיפת העסקנים ל"משלוח" בידי שוטרי הנאצים, והוא סיכן את חייו יום יום בפעולתו החינוכית. אחרי שנתקבל רשיון משלטון הנאצים למועצת היהודים בגיטו לפתוח בתי־הספר לילדים, קרא נשיא הקהלה צ׳רניאקוב להתיעצות נציגי כל ארגוני בתי־הספר כיצד לבצע את הרשיון. יפת טיפל מטעם "יבנה" בכל הענינים המעשיים. הוא נמנה עם העסקנים המדיניים ששהתדלו להדגיש את האופי הצבורי של העזרה היהודית העצמית, בניגוד למועצה היהודית, והיה מסור לכל דבר שטיפל בו.

ב־1942 נוסדה ועדה דתית ליד הקהלה שבה השתתפו ב"כ המפלגות, בהם גם יפת. הועדה פקחה על מנוחת יום שבת ועוד. ב־19 ליולי 1942 השתתף יפת באספה של עסקנים ואישים לטכס עצה בנדון הגירוש הקרוב של יהודי הגיטו, בה השתתפו אדמו"רים ורבנים ונציגי העתונות. במסיבה באותה שנה למלאות שבעים שנה ליוסף יאשונסקי, פרנס חרוץ ונאמן ביותר, נשיא מחלקת ההשכלה המקצועית השתתף גם יפת, ואף נאם לכבוד חתן המסיבה.

ופתאום נחטף פעם ברחוב וצורף ל"משלוח", בלי לדעת את התאריך ואת פרטי מותו הטראגי. לפי עדותו של ד"ר הלל זיידמן נשלח לטרבלינקה בעת הגירוש ההמוני מגיטו וארשה בקיץ 1942. במאמר לזכרו לספרו האחרון שערך "בתי ספר באש הדורות" (וארשה 1939), כתב יפת: "אנו מונים את דמעות הקדושים בנאד הגדול של ההיסטוריה היהודית — מנבוכדנצר ועד היטלר".

מ. ש. ג.

*

בני ליור

משפחת ליור בבנדין היתה יותר ממשפחה — שבט (למעלה מ־200 נפשות), ידוע הרחק מחוץ לתחומי העיר. הם נטלו חלק פעיל בחייה המדיניים, החברתיים והכלכליים של בנדין.

אבי המשפחה, ראובן ליור, נולד ב־1832. מכונה היה „ראובן הגדול", לפי שהיה גבה־קומה, רחב־כתף, ובעיר רווחה הלצה, שמגף של ראובן ליור עשוי להספיק לחנות של עורות... תודות למרצו הוא זוכה בעושר, מחלוציו של ענף העור בזלגמביה.

היה יהודי פשוט, ולא חסיד, אולם משנזדמן „רבי", או „יהודי טוב" (א גוטער ייד) לבנדין, הוא נתאכסן אצלו.

אדם ישר היה, והעיר רחשה לו אמון. ביד רחבה נתן צדקה, והיה אחד משני הפרנסים שעמדו באותו זמן בראש הקהלה. וכאשר קם הצורך לבנות מחדש את בית־הכנסת, או לגדור את בית־הקברות, כיסו שני הפרנסים, ראובן ליור והנדל גונצרג את כל ההוצאות. בביתו, ליד ה„שלאסבאַרג", בנה בית המדרש שבו למד כל יום עד למותו שיעור מפי הגאון ר' אברהמ'לע הנדלס.

מספרים היו עליו בעיר סיפורים לאין ספור, אפייניים לאישיותו.

— פעם היתה הדרך בין בנדין לסוסנוביץ מלאה רפש וקשה לנסיעה. רכבת לא היתה. והדרך — דרך פרטית, קצרה וטובה, שייכת לרוזן הגרמני שיין. יהודים פחדו לנסוע בה. אולם ראובן ליור לא ידע פחד מהו, והשתמש בדרך. עד שנקרה לו יום אחד הרוזן הגרמני, ובראותו יהודי נוסע בהרחבה בדרך, עצרו, ושאל אותו, מי התיר לו זאת, ומבלי לחכות לתשובה הצליף בו בשוטו. לא השיב ראובן ליור דבר, וציווה על עגלונו להמשיך דרכו.

הוא נסע ישר לבית־המשפט, והגיש תביעה נגד הרוזן. משנודע הדבר לרוזן, הוא השתדל בכל האמצעים, כגון שוחד וכו', לבטל את התביעה. אולם ראובן ליור קיים יחסים הדוקים עם הרשות העליונה, ועמד על שלו. באין מוצא שלח הרוזן את עורך־הדין שלו לליור והציע לו סכום גדול, תמורת ביטול התביעה, אולם הוא סירב לבוא עמו בדברים. כך לא שעה להצעתם של ידידים, שיעצו לא להסתכסך עם גויים תקיפים.

גם במשפט ניסה הרוזן, באמצעות השופטים, להשפיע על ראובן ליור שיחזור בו מתביעתו, אולם הוא ענה: — איני זקוק לכספו של הרוזן, ואיני רוצה לקחת כסף מאדם שהרים ידו נגד חברו. ואם חפצו של השופט הוא, יחלק את הכסף לצדקה, כראות עיניו. הוא נכון לחזור בו מן התביעה בתנאי אחד, שהרוזן יחתום בבית המשפט על התחייבות, שמכאן ואילך יהיו בניו ובני בניו רשאים לנסוע בדרך זו.

הנה כי כן היתה הדרך לרשות הרבים, כי מי בדק אם בניו של ליור הם הנוסעים?

ועוד מספרים:

בנסעו פעם בדרך פגש עגלה שלו, עמוסה עורות, וגלגליה הקדמיים שוקעים בבוץ. העגלון הצליף באכזריות בסוסים, אולם העגלה אינה זזה מן המקום. אמר לו ראובן ליור לעגלון: — מדוע תכה הסוסים, מוטב שתעזור לסוסים ותדחוף את העגלה. והוא עצמו עמד ועזר לדחוף העגלה. בפתע נתכוון לארץ וקרא אל העגלון: — משה, רואה אתה מה מוטל כאן? והרים מטבע זהב בן עשרה רובל מתחת לגלגל. „אילולא הרבצת בסוסים ועזרת להם, כי אז מצאת את מטבע הזהב..." לימים אמרו בבנדין, שליור עושה מבוץ — זהב.

כל עוד היה בחיים התגוררו כל בניו ונכדיו בביתו. רק לאחר מותו הם בנו בתים לעצמם, ועברו לאזור החדש של בנדין.

הניח אחריו ארבעה בנים: אברהם, קלמן, חיים ומשולם ובת אחת. לפני מותו ציווה על בניו להתרחק מעבודת צבור. ואף על פי שהבנים השתדלו זמן רב לקיים צוואתו, גרמו התנאים — נגד רצונם — שנסחפו לעסקנות והיו מחשובי עסקני הצבור בעיר. כן היו לחסידים — אברהם וקלמן מחסידי גור, חיים ומשולם מחסידי רדומסק. וכאשר הרבי מצווה, הם מגלים פעילות רבה בקהילה, והיכן לא? ואף שראובן ליור הניח רכוש רב, נתון כל אחד מבניו לעסקיו, מבלי שהדבר יפריע לעסקי הצבור שלהם שלא על מנת לקבל פרס.

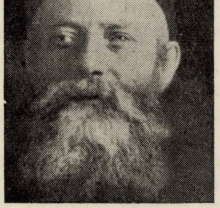

ר' אברהם ליור

ר' אברהם נולד ב־1865, נשא אשה בגיל צעיר וניהל בית מסחר במכולת, מזונות, קמח, אורז ופירות מיובשים. אחר כך היה לשותף לטחנת־הקמח הגדולה „מארקורה". בפרוץ מלחמת העולם הראשונה ערך תכנית למניעת רעב מהאוכלוסיה. העיריה אישרה תכניתו להזנת העיר, ריכוז הקניות וחלוקת המזונות.

משנוסד הועד לעזרת העניים, היה הוא הרוח החיה בו, ודאג — ביושר — לחלוקת הלחם לכול. בשעה 4 בבוקר היה קם והולך אל מקומות החלוקה להשגיח עליה. אחר כך היה שוהה מחצית היום בלשכת הועד, ומשגיח על כל פרטי הפעולה. היה ממייסדיה של אגודת ישראל, וכאשר ביקר ד"ר קרלבאך בבנדין, הוא התגורר בביתו.

ב־1925 נבחר פרנס הקהילה. עד 1931 היה נשיא הנהלת הקהילה. נפטר ב־1938.

האח השני קלמן, נולד ב־1868, והוא העשיר בין האחים. היה

ר' קלמן ליור

בעל בית מסחר לעורות שקיבל בירושה מאביו, ואחר כך היה בעליה של טחנת קמח ברחוב מלכובסקי. גם הוא היה ממייסדיה של אגודת ישראל, ולפי הוראת הרבי מגור הוא היה לפרנס בקהילה.

כן היה ממייסדי בנק הסוחרים, וזמן רב יושב ראש ההנהלה.

אדם ישר ואציל רוח. על דברו אפשר היה לסמוך לחלוטין. יד נדיבה לצדקה, לרבות מתן בסתר. יהודי חכם, ידע רוסית, גרמנית ופולנית חזיון נדיר בזמנו. אף על פי שהיה אדוק, הקנה לבניו השכלה, החזיק מורים פרטיים בשבילם — והבנות למדו בגימנסיה פולנית.

מת בגיטו, פורים 1942. הי"ד.

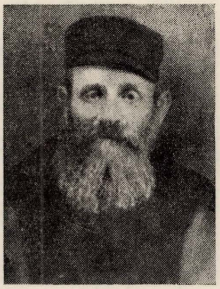

ר' חיים ליור

חיים ליור, היה היחידי בין האחים שנהג כצוואת אביו ולא שלח ידו בעסקי צבור. וכשנשאל לפשר הדבר, ענה: — בני כבר עוסקים בעניני צבור במקומותיהם — אברהם ליור ה"לבן", יו"ר ההסתדרות הציונית, ושמואל ליור — יו"ר ארץ ישראל העובדת.

אדם נעים הליכות, ידע לספר ברוב כשרון אגדות־עם ישנות, הכיר את כל המשפחות היהודיות בבנדין בדורות האחרונים.

בלילות שבת, לאחר הסעודה, היו באים לביתו, לכוס תה, חסידי ראַדוֹמסק הותיקים, כאיציק גולד, ש. פראוור, רכניץ ואחרים, מנעימים בזמר ומספרים ספורים על הרבי.

ב־1943, עם הגירוש הסופי, נרצח בידי הגרמנים בשכבו במטתו. הי"ד.

צעיר האחים, ר' משולם, היה אציל רוח, ועצם הופעתו ברחוב עוררה יראת כבוד. גבה־קומה, עטור זקן ארוך, יפה, ללא רבב על בגדו, על אף עיסוקי בית משרפות לבנים וחנות גדולה לעורות

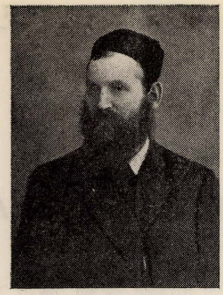

ר' משולם ליור

בסיטונות. תמיד עסוק היה בעניני הקהל. נשיא ה"מזרחי", פרנס הקהלה, ובשנת 1924 נבחר נשיא הקהלה. חבר הנהלת הבנק לדיסקונט היהודי ושל אגודת הסוחרים. עד לסוף ימיו נציגם של הסוחרים היהודים בלשכת המסים, ובה הגן על זכויותיהם ועניניהם.

*

יצחק מאיר שנברג

מנכבדי קהילת בנדין, מחסידי גור, עסקן ב"אגודת ישראל" וממייסדיה בבנדין. נעים הליכות ונוח לבריות.

בעל עסקים גדולים, ואף־על־פי־כן מסר הרבה מזמנו וכוחותיו לעבודת הציבור. משכיל ותלמיד חכם.

ר' יצחק מאיר שנברג

בתרפ"ד נבחר פרנס הקהילה. היה פעיל במוסדות צדקה וחסד רבים, ובעיקר בלינת חולים, שהיה ממייסדיה ועסקנה הנאמן עד ליומו האחרון.

אף בימי המלחמה, ובגיטו, פעל לטובת נצרכים וחולים זקוקים במחלקה הסוציאלית של הגיטו.

ניספה עם כל יהודי בנדין. הי"ד.

ארבעת בניו ובתו עם משפחותיהם — בישראל.

הערת המערכת:

במדור "דמויות" ראויים היו, כמובן, להכלל עוד אישים אחרים, שזכויות להם למען יהודי בנדין, אך כחמת קוצר המצע נאלצנו להצטמצם באנשי־רוח, עסקני־ציבור ופרנסי־הקהילה.

דוד ליוד / בנדין בחורבנה

(קטעים מתוך הטפר „עיר המתים", הוצאת נ. טברסקי, תל־אביב, תש"ו)

לפני שאעבור לתיאור חפרשה האחרונה הטראגית של הגירוש הטוטאלי, אעמוד על נקודה רבת־ענין: גם בימים האפלים והמרים ביותר של הכיבוש הנאצי לא פסקו דברי הלצה ובדיחות־הדעת מיהודים — ולא חשוב על חשבון מי ומה, אף על חשבון צרות עצמם. לא בדיחה פוליטית אחת, שמקורה בגיטאות פולין, הצמיחה כנפים והגיעה דרך גבולות וימים אל תפוצות ישראל. אולם זה ענין לרושמי רשומות הפולקלור. אביא בזה רק דוגמה אחת:

עוד בסוף 1942 נפוצה אצלנו השמועה, שהגרמנים מייצרים סבון משומן אנשים וממות עצמותיהם. לא ידענו מה מקור השמועה, אולם רבות שוחחנו מסביב לה והגענו לכלל סיכום שאין אמת בה, אף כי מבשרנו חזינו שהגרמנים מסוגלים גם לכך. לא יכולנו להעלות על הדעת אפשרות של הגשמת תכנית־שטנים כזאת, שקשה למוח אדם בן־תרבות להשיגה. אולם החשש כסס בלב, ואנו לא ידענו מה מידת האמת בבדיחות שרקמו אז יהודי בנדין בענין זה.

היה סבון שהוקצה לנו במכסה על־ידי הגרמנים, מהמין הירוד ביותר, שהשאיר כתמי־צבע על הפנים עם הרחיצה בו. סבון זה נקרא בשם R. J. F. ואת ראשי התיבות של ה„ריפ"ל" הזה (כפי שכונה בפינו) פיענחו היהודים באופן זה: — „ריינעס יודען־פעט", כלומר שומן יהודים נקי. על יהודי שפניו נפלו היו אומרים: — „ראו נא, מה מראה פניו, הן גם ריפ"ל לא יפיקו ממנו הגרמנים". ולעומתו יהודי שהשמין התלוצצו על חשבונו: — „נו, עתידים הגרמנים לייצר ממך חתיכת סבון־רחיצה הגון" ועוד כיוצא בזה. ידידים טובים שהיו נפרדים בשעה קשה, מבלי שידעו אם יפגשו עוד, היה האחד אומר לחברו: — „להתראות שנית על המדפים", כלומר: להתראות שנית על מדפי החנויות לאחר שהגרמנים ייצרו מאתנו סבון. כל מיני חידודים מסוג זה הגיעו לאזני הגרמנים, והם גם השתמשו בהם בשיחותיהם בינם לבין עצמם. וכן, למשל, היינו אומרים על יהודי שנפל לידי הגרמנים „פער־בוחער־ט", כלומר: „נכשל", כדי שהגרמנים לא ירדו לסוף דעתנו. אולם במשך הזמן השתמשו הגרמנים עצמם בבטוי זה, בצורה מסורסת „פערבאכערט", ל„שתדלן" מסוג מסויים במשטרה או ביודען־ראט. ב„שופ" היה זה קרוי „מסובב ברגים", כלומר, מגלגל עניינים שונים. לימים, כשהיו מזדמנים גרמנים ליודען־ראט ונזקקו לפקיד גבוה, היו שואלים ל„מסובב הברגים"...

וזה ספיפר חבר שקפץ ב־15 בינואר 1944, מהקרון בו הובלו אחרוני היהודים משני מחנות־העבודה בנדין־סוסנובין להשמדה באושביאנצ'ים:

בקרון, בהכרה ברורה של הסוף המתקרב, הוציא אחד — מאיר שיינטל (מאיר כאכער), טפוס של יהודי עממי מבנדין, בקבוק יין־שרף מכיסו וקרא: „יהודים! הבה נשמח, ימח שמם וזכרם של הגרמנים, רק לא להצטער, יהודים, לחיים, לחיים, יהודים..."

VERZEICHNIS der best atten judeschen Leichen, die wahrend der Aussiedlu in der zeit v.22-26 Juni1943auf der Flucht erschossen wurden

L.Nr.	Zu-u.Vorname		Alter	Anschrift	
1.	Broder Juda Lejb	Israel	31	R. Kochstr.	37
2.	Zajdman Moschek chaim	"	28	Marktstr:	18
3.	Schwarcberg Icek	Izrael	Steinstr.	Steinstr.	4 p.
4.	Lederman Maryn Dawid	"			
5.	Radoszycki Beryś	Israel	40	Fr iedrichstr.	17
6.	Rubinlicht Lejzer	Israel	62	Fr iedrichstr	37
7.	Lipszyc Dan	Israel		Friedhichstr.	23
8.	Grunzmajd Josek	Israel			
9.	Najfeld Srul Dawid	Israel	21		
10.	Goldberg Mendel	Israel	50	Friedrichstr.	50
11.	Zabner Szmul Majer	Israel	20	Kasernenstr.	62
12.	Rotenberg Josef	Israel	22	Kl.Schrodel	
13.	Staszewski Szulim	Israel			
14.	Lipszyc Abram Hersz	Izrael	18	Steinstr.	
15.	Lewin Fe rsz Lejb	Israel	17	St einstr:	
16.	Guzy Lejzer Icek	I srael	20	R.Kochstr.	78 5
17.	Wiz ner Herez	Izrael	70	Kasernenstr:	37
18.	Gitler Ajzyk	I srael	63	Wolfbergstr.	5
19.	Skocylaoz Motel	Israel	28		
20.	Landau Mita	Israel	27		
21.	Lipszyc Dawid	I srael	55		
22.	Leu don Beniamin	Israel	67	Kl.Schrodel	32
23.	Lindenbaum Majer	Israel	58	A.Weg	4
24.	Miegoslewski Mo rdka	Izrael	62	Steinstr.	48
25.	Joskowicz Dawid	Israel	24		
26.	Sch midt Julius Jr.	Israel		Bergmanstr.	75
27.	Zelmanowicz Chil	Israel	24		
28.	Szerszer Hirsch	Izrael	50	Kl. Schrodel	
29.	Rozen Chaim Icek	I srael		Steinstr:	21
30.	Perleger Chaim Josek	Izrael	25	Steinstr:	
31.	Men delbaum Simon	Israel	60	Marktstr.	37
32.	Ajzenhendler Wo lf	Israel	32		
33.	Robezyc Salek	Izrael	22	Kasernenstr.	102
34.	Landau Dobra	Sara	21	Kasenenstr.	37
35.	Landau Rena Rachla	Sara	57	"	"
36.	Landau Chawa	Sara	29	"	"
37.	Lipszyc Chawa	Sara		Friedrichstr.	
38.	Frenkiel Fajgla	sara			
39.	Brauner Sara	sara		Kasenenstr:	37
40.	Fozenica Szajndla	sara		Bergmanstr.	
41.	Waga Marjem Rywka	sara			
42.	Żmigr od Helen a	Sara	39	Bergmanstr.	
43.	Abramowicz Per la	Sara			
44.	Lokaj Szajndla	Sara	24		
45.	Jakubowi cz Tauba Hinda	Sara			
46.	Frydler Ita	Sara	77	R. Kochstr.	35
47.	Frochwajg Rajl a	Sara	29		
48.	Lederman Sala	Sara			
49.	Aro nowicz Liwcia	Sara			
50.	Jochimowicz Sura Fajgla	Sar a		Steinstr.	
51.	Flach Anna	Sara			
52.	Flesner Hinda Fajgla	Sara			
53.	Brajtman Masza	Sara	60	Kl.Schrodel	
54.	Cymbler Rachla			1.weg	40
55.	Durchschlaufer Chana	Sara		Kl.Schrodel	32 d
56.	Guzy Fajgla			R. Kochstr.	78
57.	Aleksandrowicz Wigdor	Izrael		Wolfberg	26
58.	Wasserman Icek	Israel			
		Unbekante weibliche Personen			11
		Unbekante männliche Personen			4

רשימת 74 שמות של יהודים שהועברה על־ידי הגרמנים אל היודנראט בצירן, ש„גורו בזמן ברייחתם בעת הגירוש" (ביניהם הדיין ליפשיץ, וסגן ראש העיר רובינליכט). האמת היא, שהגרמנים הרגו אותם בבתים וברחובות העיר בזמן הגירוש השלישי ב־22 ביוני 1943 שנמשך שלשה ימים. כרגיל, הוסיפו הגרמנים לכל גבר את השם „ישראל", ולכל אשה — „שרה".

א ליסטע פון 74 נעמען, וואס די דייטשן האבן אריינגעשיקט דעם יודענראט, מיט דער באצייכנונג אז „זיי זענען דערשאסן געווארן ביים אנטלויפן בעת דער אויסזידלונג". צווישן זיי, דער אלטער דיין דן ליפשיץ און דער יידישער ווייצ־בירגערמייסטער רובינליכס. אין דער ווירקלעכקייט זענען די יידן דערמאָרדערט געווארן דורך די דייטשן אין די ייזער און אויף די גאסן בעת דער דריטער אויסזידלונג, דעם 22־טן יוני, 1943, וואס האט זיך צעצויגן גאנצע 3 טאָג. און ווי דער שטייגער, האבן די דייטשן צוגעגעבן צו יעדן נאָמען ביי א באנסביל „ישראל" און ביי א פרוי — „שרה".

הגירוש הטוטאלי ב-1 באוגוסט 1943

אנו עומדים בבית היודנן־ראט ומצפים: "האויר אינו נקי", בלשוננו: רווחות שמועות מדאיגות שהלילה יתרחש משהו חמור, ורצוננו להוודע מה מידת האמת בשמועות הללו. והנה ניגש אלינו החבוש שאר ולוחש בסוד, שהלילה תבוצע בלי ספק "אקציה" נגד חשודים מבחינה פוליטית. "אני כשלעצמי — הוא אומר — הריני מוכן לכל; יעשו בי ככל העולה על רוחם, ביחוד עתה, לאחר שנודע לי כי שני בני כבר זכו לעלות בשלום לארץ־ישראל". יהודי זה, תלמיד־חכם מופלג, בעל לב יהודי חם, שעסק למעלה מארבעים שנה באומנותו במחוזנו, היה מקובל מאד על בני העיר. עצם בקורו בבית חולה השפע לטובה. בימים אלה דוקא שרוי היה בשמחה רבה — ילדיו זכו והצליחו לעלות לארץ־ישראל! — — מחוגי היודנן־ראט הרגיעו שהלילה יעבור בשקט. עזבנו את המקום, כי עזבתי את מטי ועליתי על הגג. אפלה ככבדה עוטה את גיטו סוסנובץ. דממת מוות. לעומת זה מבחין אני בצללים המתנועעים מכיוון הגיטו הגדול בקמיונקה אשר בבנדין (הגיטו הקטן בו נמצאנו שכן בין שניהם). מזמן לזמן נדלק פנס, וכעבור רגעים מועטים שמעתי באופן ברור גם את קול קריאותיהם של הגרמנים: האלט! (עמוד!) מהדהד בדמי־הליל. ברור, לכן, כי המשטרה הגרמנית הגיעה.

עוררתי את בני משפחתי ועד מהרה עזבנו את דירתנו, כדי לפרוץ דרך אל החברים בחוות. אולם הדבר כבר לא היה בגדר האפשרות. שרשרת של משטרה הקיפה אותנו, משמרות בכל השדות מסביב, נחסם ונסתם כל מוצא משטח גיטו "שרודזילה הקטנה". אין, איפוא, ברירה, אלא להסתתר בבונקר. בני משפחתי, אחותי ובתה וכן שכנה — יחד שבעה אנשים — ירדנו לבונקר ולקחנו עמנו מזון ומים במידה שנמצאו אותה שעה בדירות. הכניסה לבונקר היא דרך ארון, מוסווית כהלכה. בבונקר — מטה אחת וכסאות אחדים. האויר מגיע דרך שני צנורות עבים היוצאים לתוך גן מכוסה — ומכוסים בערמות אבנים.

בשעה ארבע לפנות בוקר הגיעו לאזנינו הדי היריות הראשונות. בודאי ניסה מישהו למלט נפשו בבריחה, לפרוץ את שרשרת המצור. כל עוד נמשך הלילה פחדו המרצחים הגרמנים להכנס לתוך תחומי הגיטו, ורק עם שחר שמענו את קריאותיהם: "יודן הערוס!" מלוות ביריות. קרדומות ומוטות ברזל בידיהם התערו הגרמנים על הבתים ופרצו דלתות וחלונות. צעקות הנשים והגברים המוכים ובכי הילדים מגיעים עד לב השמים, מתמזגים ברעש זכוכית מתנפצת לרסיסים ויריות הגרמנים. הפוגרום האיום נמשך כל היום ללא הפסקה. בבונקר שלנו שמענו באופן ברור את המולת מהומת־הדמים בחוץ. והנה מתקרבים צעדים גם למקום־המחבוא שלנו, הנה הם בדירתנו, גרמנים אחדים יחד, והם צועקים: "יודן — ראוס!" — "הם שותקים, בודאי הסתתרו — אומר אחד מהכנופיה — ודאי מצוי כאן בונקר". אנו שומעים ברורות כיצד הם פורצים את הארונות, מהפכים את המטות ושומטים הכל לארץ. והנה הם עומדים ליד הארון המשמש כיסוי־הסוואה של הכניסה לבונקר שלנו — ארון ישן וכבד. כל הנמצא בו, סירים ישנים וכלי מטבח שונים נזרק מתוכו, הלב פועם מרוב התרגשות של חרדת. אנו עוצרים נשימתנו. עוד מעט ויזיזו את הקרש המהווה מעין דלת לכניסה, יזרקו את מעט הסמרטוטים המשמשים הסוואה ויגלו את הכניסה; הנה הם מגלים אותנו... "ניקס" — לא כלום — מפליט סוף סוף אחד מהם, והם מתרחקים ממקום זה. אנו נושמים לרווחה. "אבל הן היהודים ודאי מסתתרים אי שם" — נשמע שוב קולו של אחד מהם. ועוד הפעם הם חוזרים ומחפשים ומחטטים בכל פינה, הולמים במוטות־ברזל בקרשים כדי לגלות את מקום המרתף; לאחר שעתיים של חיפושי סרק עזבו את הדירה. אולם כעבור שעה קלה חזר שוב המחזה: קבוצה שניה ושלישית של גרמנים באו לחפש אותנו ולגלות את מקום מחבואנו. עתה הם מחטטים במגירות, שודדים כל חפץ בעל־ערך. וכך כל היום: קבוצה אחת של גרמנים הולכת ושניה באה, וכל אחת מחטטת ושודדת, בכל פעם דומה עלינו שעוד מעט ויגלו אותנו.

*

לפנות ערב נשתררה דומית־מות בגיטו. נשמע רק הד צעדי המשמרות הגרמניים המשוטטים ברחובות הנשמים. אין אנו יודעים כמה זמן עוד נהיה אנוסים להשאר במקום־מחבואנו. היה לנו דלי מים. שלוש פעמים ביום קיבל כל אחד פת לחם וכוס מים. היריות והתפוצצויות בלילה אינן פוסקות, כאילו ביקשו לפוצץ את ביתנו בדינמיט. בטוחים היינו שהגיע סופנו. ודאי יגיע גם תור ביתנו.

ולמחרת היום, עם שחר, שוב באו חיילים גרמניים לשדוד בדירתנו. בבית הסמוך גילו בעלית־הגג בונקר, הקירות הובקעו במהלומות מוטות־ברזל. תושבי הבונקר גורשו לרחוב. כן הובלו יהודים שנתגלו בבונקרים בבית שני ושלישי. לפתע שמענו שעטת פרסות סוס. דרך הצינור מגיע אלי באופן ברור קולו של הרוכב על הסוס: "אך, איר יודען־געזינדל, מאַרש" (כנופית יהודים, מאַרש), והצעקות והצווחות של המוכים וילל הילדים ממלאים את כל החלל. הסוס רומס אנשים, דורך על ילדים, מרוצץ גולגלות (רוכב זה, הקצין פולטר, נזדמן לי להכירו אחר כך). ושוב חולף יום במחזות־זוועה ובהגות קודרת. כלום לא מוטב לבלוע כאן, בבונקר, את מנת הציאנקלי, ולהשתחרר מסיוט היאוש נטול־המוצא? אולם אני מתגבר על עצמי ומסלק ממני ותלאה את ההרהורים המרים. ברם, הנשימה קשה יותר ויותר באויר הדחוס של הבונקר, במחנק זה אף גפרור אינו דולק, אלא בסמוך לצנורות. רק בלילה אנו פותחים את הכניסה אל הדירה למעלה, כדי לנשום מעט אויר צח. גם מלאי המים אזל. בחשכת הלילה מביאה רעייתי דלי מי־גשמים, ואנו מרווים צמאונו. אחרי כן היא מביאה דלי שני ליום המחר. הנאצים ניתקו את זרם המים לגיטאות וטוב, לפחות, שירד גשם. אולם מה יהיה להבא? גם בלילה השני והשלישי לא פסקו יריות רובים ומכונות־יריה, ועתים גם התפוצצויות דינמיט. בטוח הייתי, שבלילות מוציאים להורג את היהודים הנתפסים בבונקרים, ואולי הם מחסלים את הגיטו שלנו כליל ומוחקים אותו מעל פני האדמה דוגמת גיטו וארשה? רק אחר כך נזדמנה לי האפשרות לראות את אשר עולל הגרמנים. הם השתמשו, בין היתר, גם במין רעשן שהשמיע קולות־יריה, להטלת אימה...

איבדנו את חשבון הזמן. כאן, בבונקר, נמשך לילה אפל אחד ללא הפסקה. נשימתנו בקושי. מנת המים אזלה. וכן גם הלחם. החלטנו, לכן, לצאת מהבונקר ויהיה מה, ממילא אין להחזיק בו מעמד יותר. אולי נצליח לפרוץ בלילה דרך אל גיטו סוסנובץ, אולי עוד נמצא שם יהודים? אנו חוזרים ועולים לדירתנו, וברגע ראשון אין אנו רואים דבר, שפע האור מסנוור את עינינו. ואחר כך — משתרעת לעינינו תמונת־אימים, פוגרום: לבנים, חלקי

בגדים, קמח, שעועית, תצלומים, כפות, שברי צלחות, הכל מפוזר בערבוביה טרופה. אנו נושמים עמוקות את האויר שכה חסר לנו כל ימי שבתנו בבונקר; יושבים דוממים וכאבלים ליד מת, ומחכים. הפחד בפני המוות חלף ועבר. אין אנו מפחדים עוד. אנו מוכנים לו, ובלבד שימהר לבוא, לבל ישתהה יותר...

לפתע מגיעים לאזנינו צעדי אדם. חייל גרמני נכנס לבית, ללא נשק, ודאי בא לחפש זהב או חפצי־ערך. בראותו אותנו נסוג לאחור, מלא פחד. אנו קוראים אליו שיחזור ומעיזים להציע לו שיעזור לנו לצאת מהגיטו תמורת כל מה שיש לנו. החייל עונה, שהדבר הוא בלתי אפשרי, כי הגיטו מוקף צבא רב, וכך גם המצב בסוסנובירץ. מטהרים את כל איזור זגלמביה מהיהודים. הוא מייעץ אותנו שנלך עמו כדי למנוע מעצמנו, לפחות את יסורי המהלומות והמכות. הוצאנו מתוך הערימה שנערמה באמצעותו של החדר לבנים נקיים, פשטנו את בגדינו הצואים והתלבשנו בהם, ותוך כדי כך קרא בני ואמר: „אמא, קחי את הסנור הלבן". „לשם מה דרוש לנו הסנור?" — אני שואלו. „הוא יהיה לנו לתועלת" — ענה, מבלי לדעת, כמובן, שהוא עתיד להציל אותנו ממוות. החייל הביא אותנו למפקדה, שם כבר נמצאו יהודים אחדים. הפשיטו אותנו ערומים, שדדו כל שרידי רכושנו — כסף ושעונים. בתוך שמלתה של בת אחותי תפורה כמות ציאַנקאלי. הגרמנים גילו אותה. היא התחננה שיחזירו לה את הרעל, אולם הם מילאו פיהם צחוק. הנשים נקבעו מיד לעבודה לשטיפת רצפות, ואילו עלי ועל בני הוטל לסחוב רהיטים בשביל החיילים הגרמנים.

בשעה חמש לפנות ערב הובילו אותנו לגירוש אל מגרש־הריכוז אשר בגיטו הגדול. ליד הבית בו שכן הקיבוץ, ראיתי את הרשל שפרינגר, חיקה קלינגר, שרה קוקלקה, עליזה זיטנפלד ועוד מחברי הקיבוץ, והם מובלים כמונו לגירוש. קראתי אליו מרחוק: הרשל! הוא רומז בידו אל פיו, כלומר שלא אדבר אליו.

*

הלילה ירד ואנו מתכוונים להכין לעצמנו מקומות־לינה. לפתע נכנס הלויטננט הופ (סדיסט ידוע, שהיה שנוא על החיילים הגרמנים בשל אכזריותו. הנקל לתאר את יחסו ליהודים!) וציווה עלינו לעמוד בשורה. הוא בוחר באלה שאינם נושאים חן בעיניו, ובכללם גם בבני, ושולחם חזרה, לגירוש. רעייתי ניגשה אליו ואמרה: „האדון לויטננט, אני משמשת כאן מנהלת המטבח וזהו בני, אנא הניחהו כאן". הוא הרים את מגלבו (שנשאו תמיד עמו) והצליף על פניה בכוח. „לשתוק! בנך הוא? לכי גם את עמו!" והיא כבר ניצבת לידו. אף אני רציתי להצטרף אליהם, אולם רעייתי רמזה אלי שאשאר, היא כבר תמצא דרך לעזור לעצמה.

נשארתי לבדי — מרחק חמישים מטר ממני נמצאים אמי, רעייתי, בני ואחותי, וחרב ההשמדה תלויה על ראש כולם. החלטתי לצאת באישון לילה כדי להצטרף אליהם, אולם שער המחנה נעול. מכה בקת רובה בכתפי מזיזתני ממקומי: — „מה אתה עומד כאן?". חזרתי לצריף. עשרים איש רבוצים על הרצפה, לבושים בבגדיהם המטולאים. כרעתי על הרצפה, בפינה, ואין השינה יורדת עלי. הצריף מואר — כי כל מחצית השעה בא המשמר לבדוק אם הכל בסדר. אני מסתכל על עשרים היהודים האלה וחושב: האם זאת היא שארית הפליטה של קהלת בנדין הגדולה, בת שלושים אלף הנפש? כיצד קרה הדבר? ודומה עלי, שאין זה אלא חלום בלהות אשר יחלוף עוד מעט, עם עבור אפילת הלילה. אולם עד מהרה מתאושש אני וחוזר למציאות האיומה. כל כמה רגעים מתעורר אחד ואנחה פורצת: — הא, אמא! כל אחד מאלה הוא ענף שנעקר מאילן־משפחה מסוגף. ויש מהם הרבוצים על הרצפה ובעיניהם הבוהות מבט שומם המשקף את אימת הימים האחרונים...

אור השחר מפציע. האנשים קמים בקושי רב, צועדים בכבדות. אדישים הם לכל. אין נוטלים הידים, אין רוחצים הפנים. כל זה למה? כלום לא יבוצע היום הגירוש?

*

זה היום השלישי אני נמצא במחנה־העבודה. הגירוש נסתיים, אולם הגיטו מוקף עוד שרשרת של משטרה, „בריגדת המתים" עסוקה בעבודה: זוהי קבוצת יהודים שמתפקידם לאסוף את גוויותיהם של היהודים שנרצחו בימי הגירוש. למטרה זאת ניתנו להם סוס ועגלה. עליהם לאסוף אלפיים מקרבנות בנדין ושמונה מאות מקרבנות סוסנובירץ.

אין אנו יודעים כיצד נפלו אלפיים ושמונה מאות הקרבנות האלה שרבים מהם התנגדו בכוח לגירושם. ואם כי, לצערנו הרב, לא נותרו עדים חיים, הרי ידוע לנו הדבר ללא כל ספק, והוא מקנה לנו תמונה ברורה מהשואה האיומה של הגירוש. והרי קטע קטן אחד מפרשת הדמים הזו, כפי שנמסרה לנו על־ידי החברים הרשל ונדרסמן שנרצח אחר כך על ידי הגרמנים בבודפשט ודוד רוזנס, שטבע באניה „מפקורה" על־ידי הגרמנים בדרך לארץ־ישראל.

„שכבנו חבויים בבונקר על עליית־גג. דרך החורים אשר בקירות ראינו והנה המשטרה הגרמנית מתקרבת לבית אשר ממול לנו. ברגע בו פתחו את השער והשמיעו את צריחתם הידועה: „יודען ראוס!" — הסתערה עליהם בחמת־יאוש קבוצה בת שלושים יהודים מזויינים במקלות, אבנים וסכינים. הקרב בין הקבוצה היהודית והאויב שעלה עליה במספרו ובזיונו לא נמשך זמן רב. לאחר מחצית השעה נפלו כל היהודים עד האחרון".

ואלמלא אנשי „בריגדת המתים" לא היינו יודעים עד היום כיצד נפלה קבוצת פרומקה פלוטניצקה. הם סיפרו:

„שבעה חברים מהקיבוץ היו בבונקר — פרומקה פלוטניצקה, ברוך גפטק, פרומקה דולנרוזה, שפורה בוצ'יאן, חדוה ברנרד, טוביה דבורסקי ופנינה יעקובוביץ, כולם חברי קיבוץ „דרור" בבנדין. ביום הרביעי לגירוש התקרבו שני גרמנים לאשנב הבונקר. ברוך גפטק, בחשבו שהבונקר כבר נתגלה, לא נמלך זמן רב בדעתו ופתח עליהם באש.

שני קציני הגסטאפו רמי המעלה נפלו חלל. הגרמנים שמו מיד מצור על הבית והמטירו עליו אש מכל צדדיו. החברים השיבו באש ומנעו מהגרמנים להתקרב אליהם; אולם מרוב האש שהמטירו הגרמנים נדלקו החלונות והרצפה של הבית. החברים מהבונקר המשיכו להשיב אש. פרומקה לא הניחה את האקדח לרגע מידיה. אז נאלצו הגרמנים להזעיק מכבי האש שהציפו את הבונקר במים. אחר כך ציוו על השוטרים היהודים להוציא את שבע הגויות שעוד פרפרו. פרומקה ניסתה להתרומם ולומר משהו — אולם איש גסטאפו הסתער עליה, בעט ורמס במגפיו אותה ואת שאר החברים שחיו עוד, עד יציאת נשמתם".

אין אנו יודעים איך נפלו חברי „גורדוניה" שהיו בבונקר אשר בחווה. שלמה צימרמן, חנקה בורנשטין, שלמה לרנר, נאטקה ועוד מטובי ונאמני החלוץ, בחורים אמצי לב היו, מצאו אף הם מותם בחווה או הושמדו באושביאנצ'ים...

*

במחנה־העבודה בבנדין נשארתי ארבעה חדשים. מדי יום ביומו גילו הגרמנים בונקרים חדשים. ברבים מהם עוד הסתתרו יהודים. אף פעם לא אירע שגרמני יכנס לבונקר, כיון שפחדו

זכורני כיצד היו אנשי המשטרה ששמרו עלינו מספרים איש לרעהו סיפורים שונים בענין זה, ושמים ללעג ולקלס את הקצין, מפקד המחנה שלנו, שהיה נוהג להתקרב לבונקר באקדח מושט לפניו, ניצב במרחק ליד הקיר וצועק: „יודען ראוס". נראה שהבונקרים עלו להם בקרבנות־דמים לא מעטים. הם היו מתביישים לדבר על הגרמנים שנהרגו בידי היהודים. אכן, רעיון ההגנה העמיק לחדור לכל שכבות האוכלוסיה היהודית, אולם לא היה לנו, לצערנו, במה להתגונן. וזאת לא נסלח לעולם לשכנינו הפולנים, שבימי מסה ומבחן, נוכח מאבקנו האיום והנואש עם כנופיות המרצחים המזויינים, לא עזרו לנו בהשגת נשק. יכלתנו היה, לכן, מוגבלת: סכינים ואבנים מול מכונות־יריה. אין ספק, שאילו היה בידי יהודי בונדין נשק במידה מספקת, כי אז היתה גם התנגדות רואיה לשמה. לצערנו, חסרים אנו את הפרטים גם על מקרי התנגדות והקרבות הבודדים שהתחוללו. המתים לקחו עמם לקבר את סוד מות־הגבורה והיאוש שלהם.

*

...אני מהלך בלוית משמר גרמני לחפש מזון בבתים העזובים של הגיטו. הגיטו עושה רושם מחריד של אימה בל־תימחה. דומית־מוות שוררת כאן. אף אדם, אף נפש חיה, חיילים גרמנים בודדים משוטטים בין החורבות לבזוז בהן, והאחד משתדל להעלים את הדבר מרעהו. הדלתות והחלונות פרוצים. הנה מחצית חלון תלויה, והמחצית השניה מוטלת על הארץ. ובנשוב הרוח תשמע מעין אנקת־יללה דרך פרצות הבתים, ודומה עליך, הבתים מקוננים על מות תושביהם שנכרתו באכזריות מארץ החיים... קינת נשים המבכות את ילדיהן שנרצחו בלא עת, שדמם ומוחם ניתזו ונשפכו כמים ונקרשו על הקירות האבלים...

הנה נעל קטנה שנשמטה מעל רגלו של ילד בדרכו להשמדה. במרחק מה ממנו — פרוטזה. על גזוזטרה מוטלים כלי מיטה פרומים, טלית קטנה מתנופפת על גדר ורוח מסלסלת את ציציותיה, משל ביקשו לגרש את כוחות הטומאה, את השדים שחדרו לגיטו. סמוך לבית קטן מוטלים שלושה כובעים. עוד לפני ימים ספורים כיסו ראשי יהודים חיים, אב ושני בניו (הנגר הרשקוביץ ובניו) שנרצחו במקום זה, וכובעיהם שרדו כעדים אלמים לאשר התחולל ליד בית הרוס ופרוץ זה: לבנים שנעקרו מתנור, רסוקות ומנופצות, רצפות פרוצות, קירות הרוסים, הכל הפוך ופרוע. כל אשר היה בארונות ובמגרות נזרק החוצה: לבנים, סירים, תצלומים, צלחת, מלח, בגדים, בעריכה טרופה אחת. אי אפשר לשהות בבית זה.

וארובות הבתים — שעשן אינו מיתמר ועולה מהן — מזדקרות כמצבות שוממות מעל לעיר המתים...

*

ושוב, כעבור שבועיים, עוררו אותנו אנשי הגסטאפו בשעה אחת־עשרה בלילה. הם בחרו בחמישה־עשר יהודים — ובכללם אברהם זילברשטיין ובני מנחם — והובילו אותם עמם. בטוחים היינו שירצחום נפש. אולם לתמהוננו הרב חזרו כולם לאחר שעה וסיפרו, שפלוגת הגסטאפו מאושביאנצ'ים הובילה אותם לשדות, למקומות בהם נקברו יהודים. איש הגסטאפו הוציא שעונו מכיסו ואמר אליהם: — „ברשותכם רבע שעה לפתיחת הקברים והטענת הגוויות על אוטו־המשא. אם תאחרו אירה בכם כמו בכלבים, ובאוטו זה עצמו יוסעו עצמותיכם". מחזה של זוועה נתגלה לעיניהם. באצבעות ידיהם אספו את שרידי הגוויות שהיו כבר במצב של התפוררות. גם למחרת היום, ובימים הבאים נאלצו לעסוק במלאכה זו, לפתוח במו ידיהם את הקברים בגיטו, להוציא את גופות קדושינו ולהטעין אותן על האוטו.

בגופות של הרוגים רבים נתקלנו בשעת נקוי בתי היהודים. הנה נכנסים אנו לתוך בית. אפילה. ירייעת־האפלה עודה מכסה את החלון. אנו מרגישים מיד במציאותו של מת בחדר. אנו פותחים את החלון ולעינינו — זוג זקנים במטותיהם. אנו מתקרבים ומסתכלים בהם מקרוב. כתמי הדם על בגדיהם מעידים על דרך רציחתם. באחד המרתפים, בתוך דוד גדול, מוטלת גוויה מכווצת של ילד ופת־לחם בידו. נראה, שברח בשעת המהומה וחיפש מחסה בדוד — ושם גווע. רבות הן גופות הילדים והתינוקות הרכים שנתקלנו בהן בבונקרים, מהן שכובות בעגלות־ילדים ובעריסות. המפקחים הגרמנים ציוו עלינו אחר כך לשרוף את הגופות. כל כמה ימים נאלצנו לערוך מדורה מיוחדת במינה: ערימה של ספרים, ספרי ישראל,

ישראל יוסטמן, מחשובי היהודים בבנדין, בעבודת־כפייה
ישראל יוסטמן פון די אנגעזעענסטע בענדינער בעלי־הבתים בייַ צוואַנגס־אַרבעט

תלמוד בבלי וספר הזוהר ותולדות היהודים לגרץ ו„צילקה הפרועה" („די ווילדע צילקע") לסגלוביץ ועוד ועוד — ועליהם גופת ילד. שפכנו על הערימה נפט והדלקנוה. ספרים... ילדים... עליהם, מעוז קיום האומה ועתידה, ניתך כל עוז איבתם הפרועה; באלה, שכמעט לא גילו כל התנגדות, הגיעה התעללות־הדמים לשיאה, בחייהם ובמותם...

*

העבודה בגיטו התקדמה מהר. חדר אחר חדר, בית אחר בית, מתרוקנים מרהיטיהם ושרידי חפציהם. הגרמנים מוסיפים לקיים שמירה קפדנית על שטח הגיטו. אסור לשום גרמני שאינו בשרות, או לפולני, להכנס לתוכו, פרט לעגלונים הפולנים שעבדו בהובלה. את כל החפצים מרכזים על המגרש הגדול בערימה עצומה, וחמישים יהודים עסוקים במיונם ובאיחסונם בחדרים מיוחדים. חדר חדר — וחפציו. יהודי בנדין אמידים היו, ובנדין — עשירת ערי זגלמבית. הגרמנים מלאים התפעלות למראה החפצים היקרים שנתגלו בבתי היהודים: כלי הכסף, הפמוטות, מנורות־הקנים, קופסאות־הבשמים, טסי־הכסף ושאר הכלים המפוארים — וזאת לאחר שחלקם כבר שדדו הגרמנים וחלק נמכר בשעתו על ידי היהודים עצמם כדי להחיות את הנפש. ווזלת אלה — חפצי־הבדולח שיהודים נהגו לפאר בהם את ארונותיהם. חדרים אחדים נתמלאו בחפצי־בדולח, כלי חרסינה, מערכות כלי־בית מצ'יה, מהם יקרי־מציאות, כלי־זכוכית, מכונות, תמונות־אמנות לאין ספור. הנה מתגוללת בחוץ,

בגשם, התמונה הנודעת „ילד עם חתול", מעשה ידיו להתפאר של האמן היהודי המפורסם מ. אפלבוים ,אשר פירסטנברג, מעשירי בנדין, קנה אותם בשעתו בסך חמשת אלפים זהוב. ושעונים למיניהם וסוגיהם, שעונים ישנים עשויים נחושת קלל שידי סבא כוונו אותם. שעון אחד כזה, חפץ ישן ויקר, מצופה אמייל ומחוגיו עשויים מחושת קלל, תלינו בחדר־האוכל אשר במחנה. בכל רבע שעה נפתח פשפש קטן בחלקו העליון וקוקיה שיצאה מתוכו הכריזה על השעה. חייל גרמני שיכור קבע לעצמו את הקוקיה כמטרת־קליעה ו„חיסל" את השעון...

קיצורו של דבר: רכוש של דורות, של עמל וחריצות של המונות יהודים, מוטל היה לפנינו בהריסותיו, מוכן להעברה לבירת־השודדים, לברלין. הכל היה ממוין, משל לתערוכה, ולכל מחלקה קבע מנהל המחנה יהודי כאחראי לצורה האסטטית הנאה, למען תשא חן בעיני הקצינים או הפקידים הגבוהים, שהגיעו לכאן כדי להתפעל מהשפע ולקנות בפרוטות כל מיני חפצים מהרכוש השדוד.

המוסד האחרון לילדים שגורש לאושוויץ
די לעצטע קינדער־הויס וואס די דייטשן האבן פארשלעפט קיין אושוויץ

אפס, דבר אחד לא תפסו גרמנים רמי־מעלה אלה ולא השלימו עמו: שום מערכת־כלים לא היתה מושלמת, תמיד חסר החלק האחד או האחר, וכל החיפושים — ואף הפרסים שהובטחו — לא הועילו. „מה משונה הוא עם זה" — רטנו. הנה נזדמנה לו לאחד השודדים מערכת כלים יפאנית יקרת־ערך, אולם אוי לאותה צרה — הכד חסר מכסה, הכלי להחזקת הסוכר קצוץ אוניים, וכדומה. לאין מספר היו כאן „בעלי המום", והגרמנים גדפו וחרפו והתמרמרו. מנורות החשמל, למשל, שהיו בכל בית ובית, הגיעו למקום הריכוז רק במספר מוגבל, ואף אלה רובן שרופות. והוא הדין בנעלים. עשרה יהודים טרחו שבועות שלמים במיון, אולם רק בקושי צירפו זוגות מועטים שלמים. הגרמני לורנץ, שניצח על מלאכה זו, קילל וגידף, החליף את העובדים, אולם העלה חרס. ולא עלה כלל על דעתם של הגרמנים, שהיו כה שקועים בתאוות הביזה, שלא יד המקרה בדבר, אלא פרי חבלה מאורגנת. כאשר היינו מביאים להם מעט קפה, או תה — שאי אפשר היה להשיגם בדרך כלל — היו מתמלאים שמחה ומסיחים דעתם מאתנו. ואנו לא החמצנו שום הזדמנות להשחית ולקלקל ככל שהשיגה ידינו, כי מאד מאד ציערה אותנו העובדה, שלאחר הטבח הגדול הם עוד באים לרשת אותנו.

*

ביום הכפורים פנינו ללורנץ, מנהל העבודה במחנה, שישחרר אותנו מהעבודה באותו יום. לאחר שידולים רבים הסכים בקושי שנעבוד עד שעה שתים עשרה בצהרים. אחרי העבודה עמדו יהודים להתפלל בצבור, תפלתם זו של יהודים נואשים אלה — כיצד אתארה? והיו במחנה יהודים אחדים שהכריזו, כי בעד כל הון שבעולם לא יעבדו ביום הכפורים, ואנו הסתרנום מעיני מפקד המחנה. בזה יסופר על אחד מהם, פ י נ צ׳ ה, בנו של משה ש ט י י ר, חבר הסתדרות „צעירי אגודת ישראל" בבנדין. בשנים 1941/42 גורש למחנה־עבודה בשלזיה העלית יחד עם נטע גוטר, מנהל החדר „יסוד התורה"; הוא התפרנס מלחם צר ומים לחץ ולא רצה להתגאל בפת בגם. קשה לתאר כיצד החזיק מעמד. בבואו לחופשה שוחרר, בהשתדלותו של מ א ר י ן, מהגיוס לעבודת־הכפיה. חודש לאחר הגירוש תפסוהו חיילים גרמנים בגיטו כשיצא מהבונקר לחפש מים. הוא לא גילה את מקום המחבוא, ולאחר שעונה קשה הצביע על בונקר אחר. במקום־המחבוא שלו נשארו אשתו וילדיו והוא המשיך לדאוג לצרכי קיומם. כעבור זמן נאלצו לעזוב את הבונקר לרגל עבודת־הנקוי והפנוי באותו בית, ואז הסתרנו אותם על עליית־גג בתוך המחנה; הוא עצמו היה במחנה. מטעמי כשרות לא היה סועד עמנו, אלא מתקין לעצמו ארוחות. הוא היה היחיד שלא הודה במשמעת המחנה ולא קיימה. בשעת מיפקד־הבוקר היה עסוק בתפילה. וקרה פעם שהתייצבנו בתור לאחר ארוחת הצהרים מוכנים לחזור לעבודה, והוא איננו. אחרי חיפושים רבים מצאנו אותו בעליית־גג, יושב בתוך סוכה שבנה לעצמו (הימים ימי חג הסוכות היו) וקורא בקול אושפיזין... ומטעם זה גם נכשל ועמד להשלח לאושביאנצ׳ים. עלה בידינו להמתיק את גזר דינו, והוא נענש בשבעת ימי מאסר במרתף אפל וקר, מזונו לחם ומים. דומה שלא נצטער הרבה, וכל שבעת ימי מאסרו קרא פרקי תהלים בקול וגלגל הלצות על חשבון מפקד המחנה...

*

ביום נובמבר גשום בשעה ארבע לפנות בוקר נאלצנו, מנין של יהודים, להוציא, לפי פקודת מפקד המחנה, שתים עשרה גוויות של יהודים מקבריהם אשר בתחום הגיטו. הטענו את הגוויות על עגלה, ותחת משמר של שוטר גרמני מזויין הבאנו אותן לקבורה בקבר־אחים בבית הקברות היהודי, קבר־אחים קטן בעיר המתים הגדולה. אמרנו קדיש, קדיש ראשון לנשמות המחנה הגדול של אחינו המגורשים והמעונים והטבוחים, לנשמת קהלה בת כ״ה אלפים נפש שנרצחה, ודומה היה עלינו, שאנו אומרים קדיש אחרון גם לנשמותינו אנו, הנידונים למות, האחרונים — יתגדל ויתקדש — —

בין שנים־עשר הקדושים שגוויותיהם הבאנו לקבורה בבית הקברות בצ׳אֶלאדז׳ היתה גם הגברת ו נ ד ר ס מ ן שהוציאה נשמתה בבונקר בו הסתתרה יחד עם בנה הרשל, שיצא אחר־כך עמנו להונגריה ונרצח שם בידי הגרמנים. את מקומות הקבורה קבע השוטר הגרמני שליווה אותנו. אחרי אמירת הקדיש, כשעמדנו לעזוב את המקום, הבחין אחד סמוך לקבר במצבה ועליה חרות השם ו נ ד ר ס מ ן. היה זה מקום קברו של בעלה של האשה שהובאה בדרך מקרה לקבר ישראל, ועצמותיה נחות ליד עצמותיו...

אריה ליור / אשר לא יישכח...

מחמת קוצר היריעה לא היה בידי, לצערי, לעמוד בהרחבה על פעלם ולהבליט את מקומם של עשרות ומאות החברים והחברות שעמדו במאבק נגד הנאצים ועוזריהם. ובמיוחד את החברים שבאו אלינו מרחוק לעורר ולהדריך ושימשו לנו דוגמה בעוז נפשם וגודל רוחם, ובכללם מרדכי אנילביץ. אליעזר גלר, מאַרק פולמן, אהרן מנצר והחברות טושה ורבקה גלאַנץ.

א. פגישה ראשונה עם הנאצים

את הימים ההם זכור אזכור תמיד. היה סתיו מופלא של שנת 1939 בפולין. המשכנו בחיי יום יום, אחוזי חרדה ודאגה למצב היהודים ולעתידם. מדיניותם העויינת של שלטונות פולין דכדכה, עד כי רבים סבורים היו, שאך זעזוע חיצוני עשוי לשנות את המצב. תמורה בלתי־צפויה. ניחש הלב ולא ידע מה ניחש, ובפתע...

אותו ליל שבת, יום או יומיים לאחר הכרזת גיוס כללי, הודיע הראדיו על ישיבת הסיים, בה נאמו נציגי המפלגות וביניהם הציר היהודי שוארצבארט, ולבסוף נמסרה הודעה מדהימה, מרעישה, שואַסטארפלאַטה מתגוננת...

אימת המלחמה פשטה, אלא שאיש לא ידע באורח ברור מה מתרחש. אף־על־פי־כן, כבר למחרתו, בשבת, התחילה בריחת המונים משלזיה מזרחה — למרכז פולין. בליל שבת עוד הייתי על המשמר, בעמדת הג״א, בשבת עוד לא עלתה בדעתי מחשבת הבריחה, ואולם ביום א׳ יצאתי את בנדין — ומגמת פני מזרחה — עם זרם הפליטים. לא, לא מנוסה של יאוש, אלא בריחה עד יעבור זעם... רבים האמינו, רצו להאמין, כי גם אם פרצה המלחמה והצבא הנאצי פלש לפולין, סופו שהצבא הפולני יעמוד בשער וילחם, ובעזרת בעלי בריתו יביס את הגרמנים... הן האוירה בפולין רווייה היתה צבאיות לאומנית מנופחת, מתרברבת, ומאידך לא האמינו בכוחם של הגרמנים — ובכושר עמידתם הצבאית והכלכלית... אולם, הענינים התרחשו במהירות הבזק, ובזמן שידור הראדיו הפולני ממש כבר נעו טוריו הממוכנים של האויב באין מפריע על אדמת פולין...

ובדרך — אוירוני הגרמנים מנמיכים טוס, קוצרים באנשים במכונות יריה, מגובה נמוך, ואין מגן. נתכוונתי, אמנם, להגיע לקאַלץ, מקום הימצאם של הורי אז, אולם העיירה יאנדז׳איוב, שדרכה היה עלי לעבור בדרך לקאַלץ כבר היתה כבושה בידי הגרמנים שהגיעו אליה מן העורף. חזרתי, איפוא, דרך וודז׳סלב וקשונז׳ וילקי ובדרך לא דרך הגעתי לעיירה פינצ׳וב, וכאן היתה פגישתי הראשונה, פנים אל פנים, עם הצבא הנאצי. ביום ה׳ בבוקר נשמעו יריות חזקות. ירדנו למרתף. אימה, בהלה, יריות, צעקה, המולה, זרם בלתי־פוסק של צבא ממוכן, ופקודות: לצאת! הידים למעלה! לצאת! וקרבנות ראשונים...

התחלנו לצאת מהמרתפים...

בכניסה לשוק העיירה פלטו טנקים כבדים אש לכל הצדדים. החיילים ירו בבתים ובאלה שיצאו מהם. עברתי בריצה את הכיכר, והספקתי לראות עשרות נופלים בכדורי הנאצים.

מהכיכר כיוונו זרם אנשים אחד לכנסיה הנוצרית, והשני לבית המדרש היהודי. הייתי עם הפלג הראשון של האוכלוסיה, כולנו על הברכים, הידים מורמות מעלה, לפנינו הכומר והרב רפפורט — ועל כולם משמר גרמני מזויין, שהיה מתחלף כפעם בפעם. אלפים אחוזי שתיקה ואימה, חסרי מגן, מוקפי חומה ומשמר. אדישים, חוששים להפר פקודה, מופקרים לחלוטין, צפויים למוות. ויחידות הצבא הגרמני זורמות בלא הפסק מזרחה... את הכומר שיחררו, ואנו המשכנו בישיבה על הברכים, בחוץ, על הקרקע (אחר כך הותר לשבת), יומם ולילה, בלי מזון... ובסמוך עולה באש העיירה כולה. הגרמנים הציתוה מעברים ולא נותר בית. רבים שהיו במחבואים ובמרתפים, ולא צייתו לפקודה לצאת, נשרפו חיים — האויר ספוג היה ריח גופות חרוכות... ומולנו, על עמודים, תלו הגרמנים חולצו־תיהם השחורות של חיילים־טאנקיסטים אחדים שלהם שנהרגו (אפשר בהתנגשות ראשונה עם פלישתם) — כאות שכולנו נושאים באחריות.

אותה שעה הרהרתי: אבדנו! ולא משום שאני עצמי הייתי אז בסכנה, אלא משום שנתברר לי, שאין כוח שיעמוד מול הפולש. נתפוגגה אחרית האמונה, שיימצא כוח שיילחם בגרמנים ויביס אותם. ונתברר לי, שאנו חסרי־אונים, וצפויים לצרות ופורעניות, אף שאיש לא העלה כלל על הדעת את אשר נתרחש אחר כך...

תחילה נתנו לצאת מההסגר לפולנים מאנשי המקום; לפנות ערב הכריזו, שפליטי שלזיה יכולים לחזור הביתה. ואשר ליהודים — רק למחרתו הבחינו, שהמשמר נעלם בפתע... התחלנו קמים על רגלינו ולצאת לרחוב. רק עתה פרצה יללה ובכי קורע לבבות. יהודי פינצ׳וב ראו מה עולל להם האויב — בתיהם וכל אשר להם היה למאכולת אש. ועתה לא נותר להם אלא ליטול את מקל הנדודים...

בבואי לפינצ׳וב, כאמור, כדי למצוא מחסה זמני עד יעבור זעם, פגשתי שם במקרה את אחי עם בנו. יחד שכרנו חדר אצל אשה, שבעלה ברח והיא התגוררה אצל הוריה. שילמנו שכר דירה לחודש מראש; הן כסבורים היינו, שקו החזית יתייצב, המלחמה לא תאריך ימים, ונחזור לביתנו. והנה, באה הפגישה הנוראה בדם ואש ותמרות עשן, באימתה, בעצמת הכוח הגרמני המשוריין, המהיר, הכובש, המדהים, בשפעת הנשק, הצעקות והפקודות — והיממה. וגם הפולנים שכינו עצמם „פולקסדויטשה" שורצים בדרכים ויורים בפליטים.

החלטנו לחזור הביתה, לבנדין. על פני דרכים מסוכנות, גשרים שרופים. שכרנו עגלה, וליתר בטחון צירפנו אלינו גויים. עיירות היהודים בדרך שדודות, שרופות, בסלאַבקוב ערכו הגרמנים טבח ביהודים, יחד עם הפולנים, והטילו גופותיהם לנחל. ואם חזרנו לאחר יומיים נסיעה בשלום לבנדין, הרי רק משום שנסענו בשבילים צדדיים.

לפנות ערב חזרנו. והעיר, שתמיד המתה חיים ותנועה — כמתה. פה ושם אדם חומק כצל לביתו. עוד מעט ייכנס לתקפו העוצר — ודומיה תעטוף את בנדין היהודית, וחרדה לבאות.

בבית לא מצאתי איש. ההורים היו בקאַלץ, ויתר בני המשפחה עוד לא הספיקו לחזור. רק המשרתת הפולנית, שעבדה במשך שנים בביתנו, שמרה על הבית, דאגה לכל מחסורנו, עמדה בתורים להשיג מיצרכים, הביאה תפוחי־אדמה מהכפר...

ועל אף השינוי החמור והמדכדך שחל במצב, עוד האמינו הבריות, שלא ירחק היום והכל ישוב לתיקונו... אמנם ברחנו יחד עם הצבא הפולני הנסוג (ובעורף הגרמנים המתקדמים המשיכו להלחם בעיקר החיילים היהודים, מהם נהרגו, מהם נפלו בשבי);

אמנם רבים מתושבי בנדין נמלטו ולא חזרו; אמנם הגיעו בשורות איוב מהסביבה, — אולם, הלא המדינות האדירות — אנגליה ואמריקה — ודאי יצאו עוד מעט למלחמה ויכו בפולש... על כן, יש להחזיק מעמד, להסתגל ככל האפשר, לבלות את האויב... אמנם, כבר נתנסינו באימים ובזוועות, אולם איש לא פילל ולא שיער את הצפוי. ועל אדמת פולין, שרוותה דם, עמד סתיו מופלא, חם, שלא כרגיל. סתיו, שבו התחילה חרדת הגיהינום.

פגישת הדמים הראשונה עם בכור הצוררים...

ב. וכך התחילה הפעולה בנוער

ושוב הנני בבנדין, עיר הולדתי, אבל בנדין אחרת, שונה מכפי שידעתיה כל חיי, לפי שזה השבוע השני נתונה היא במלתעותיה של החיה הנאצית הטורפנית. דומה, דכאון ודכדוך שורריים בה, נדמו הרעש והמהומה שפיכו בה תדיר, המולת חיי המסחר וקולות הנעורים. אלפים רבים עזבו את העיר, אלפים שוב לא יחזרו אליה, נותרו הורים זקנים, אלמנות ויתומים רבים, שנשבר מטה לחמם.

דממה ברחובות. דאגה. החנויות פתוחות עדיין, אך מעטים הקונים, והגרמנים שודדים, כמובן. ואין בטחון בחיים. לא אחת — רצח יהודי לאור היום.

יושבים, איפוא, בבתים, אולם גם כאן הרגשה מרה של דכדוך ויאוש. חיי יהודים הפקר. בחוץ — התעללות, מכות, עבודת־כפייה, ובבית — חרדה, הן כל רגע עלולים לנשל אותך גם מהדירה ולשדוד רכושך.

בוקר בוקר מזדנבים תורים ארוכים ללחם ולמזון. תורים לחוד לפולנים ולחוד ליהודים; גרמנים ופולקסדויטשה — ללא תור; ויהודים אחרונים בתור. לעתים תורים הם אחר עמידת שעות בידים ריקות. גזירות ונגישות והשפלות למיניהן. ואך שירות השידור הבריטי מבשר את מפלת הנאצים, ורווחות שמועות על הצטרפות אמריקה למלחמה.

נתמוטטו גם חיי הצבור, שבנדין נתברכה בהם. מהסתדרויות הנוער הפעילות וההומות נעורים וחדוות ותקוות, לא שרד זכר. המועדונים נתפסו על ידי מחוסרי־בית ונשרפים. ואלה מהפעילים שנותרו — טרודים ומדוכדכים. בתנאים אלה החלטתי להיחלץ לחידוש חיי הציבור, במידת האפשר, ולהפעלת הכוחות שנותרו, כפי שמחייבת השעה הגורלית.

לצורך כך קיימתי פגישה עם שלמק צ י מ ר מ ן, שיחה ששימשה נקודת־מוצא לכל ההתרחשויות בחיי הנוער בבנדין בשנות השואה. בשיחה זו העליתי תכנית על המשך שלשלת הזהב של פעולת הנוער במחתרת. הוא היה חניכי ב„גורדוניה", מסור ומחונן כשרון, ובפרוץ המלחמה היה ראש הקן המקומי.

פגישה זו נחרתה עמוק בזכרוני, לפי שהיא חתכה בגורל תנועות הנוער בבנדין וסביבתה בתקופה הרת־גורל זו. אותו לילה לנתי בביתו, כי שעת העוצר הגיעה — ושיחתנו לא תמה.

תחילה היסס. עוד מעט תסתיים המלחמה — טען — ונוכל להמשיך פעולתנו, מבלי לסכן את עצמנו, את הנוער עצמו ואת ההורים, שספק אם מי מהם יסכים להקצות דירה לצורך הפעולה במחתרת, ואם גם יסכים, הסכנה שהשכנים או היודנראט יגלו את הדבר, בעינה עומדת. ומניין יבואו מדריכים לפעולה? והנוער עצמו, כלום יש ודאות שייענה לקריאתנו לשאת בעול התנועה בתנאי רעב ושרור? שיחתנו מלווה היתה שאלות וספקות, השתדלתי לעורר רושם, שאני מניח בידו את ההכרעה, שהוא קובע בדרכו ובענין כבד־המשקל.

לאחר כמה שעות של בירור מלווה לבטים פנימיים נוקבים וחשבון נפש, סוכם ביניינו, שאסור להניח את הנוער בעזובתו. נתברר לנו, שאם נפנה לנוער, עתיד הוא להיענות, ואדרבא, הסודיות ותנאי המחתרת אך יגבירו זיקתו וכוח־המשיכה של הפעולה. סכנות? ודאי שקיימות, גם בלאו הכי אורבות סכנות על כל צעד ושעל. ואשר ליודנראט, הרי יחסנו אליו ברור, ואם יהיה הנוער מאורגן וחזק יתחשבו בו וגם תהא לו השפעה. הן גם היום עומדים אנו במערכה עמו, מחלצים לא אחת מצפרניו את חבריינו. בסיכומו של דבר, החלטנו, איפוא, לכנס במשך שבוע ימים את החברים ולהתחיל בפעולה.

אחרי אכילת לחם צר — שכבנו לישון. אותו לילה לא עצמתי עין. נלבטתי בספקות. האם צדקתי בתכנית הנועזת, או, אולי, הצדק עם האחרים, שמוטב לתמוך ביודנראט? ומי נתן לי את הרשות לסכן את הנוער בפעולת מחתרת, שתוצאותיה מוטלות בספק?

ליל הנדודים תם, וההרגשה שלחשה בלבי, שאסור להשלים עם המצב, עם אין־האונים וההפקר, שיש להתארגן, לפעול, להלחם — גברה בי על כל הספקות והחששות.

שלמק צימרמן הכין את הפגישה, שבה שוב לא עמדה לדיון השאלה עצמה על הצורך בהתארגנות הנוער, אלא הדרכים כיצד להוציא את הדבר לפועל. ההצעה הראשונה היתה — לארגן קבוצות נוער, בנות 3—5 כל אחת, בגיל בית ספר עממי, ולהמשיך עמם הלימודים שנפסקו. רצוי שהשעורים יהיו יום־יום, אולם בלחץ המצב — לפי התנאים ומספר המדריכים אשר לרשותנו. אם תתגלה קבוצה אחת — הרי שפעולתה על אחריותה ודעת עצמה, ולא תסכן את שאר הקבוצות.

והנה, נתברר בפגישה, שהצעה זו שהועלתה נראתה בעיני הנוכחים כתכנית מינימלית, והכול לא הסתפקו בה וביקשו להרחיבה. כן סוכם להביא את דבר תכנית הפעולה לידיעת שאר התנועות ולהפעילן. למותר להוסיף, שרוח חדשה ותוכן חדש העניק לנו סיכום זה בימים הקודרים, המאוימים ההם.

בעקבות הפגישה הנ"ל וסיכומה הוקמה, סוף סוף, אחר ויכוחים ופגישות בקבוץ בורוכוב — „ברית החלוצים". מטרתה היתה: הושטת עזרה לנוער בשעת חירום זו, חינוך לקראת הימים הבאים, הקמת קשר עם מרכז החלוץ בוארשה והסניפים הקרובים, מלחמה ומאבק ביודנראט.

לא יצא זמן רב וראינו תוצאות של ממש. הפעלנו, על אף התנאים החמורים, עשרות קבוצות קטנות של בני נוער. הפעולות התנהלו בדירות פרטיות. בין ההורים היו שהתנגדו, שחששו לסכנה, אך היו גם שראו את הפעולה בעין טובה, ושמחו שילדיהם עסוקים ולומדים תחת להמצא ברחוב הרוחש אימה וחרדה. עם זאת, היו רוב ההורים שקועים בצרותיהם ובמלחמת הקיום, ולא היה בידם לעמוד על חיי ילדיהם ובעיותיהם בשעה חמורה וטרופה זו. מובן, שגם בפעולה זו התנגשנו ביודנראט, שמן הנמנע היה שלא יידע לו דבר הפעולה.

וכאן המקום לעמוד על ייסודו של היודנראט וטיבו.

ג. כיצד קם ה„יודנראט"

אל אשר כבר פורסם בענין זה אוסיף: עם כניסת הגרמנים לבנדין הם הזמינו את חברי העיריה, כולל היהודים, ודרשו מהם להמשיך עבודתם, בשיתוף עם ראש העיר הגרמני. עם זאת הם קבעו את מקום מושבם בבית הספר על שם פירסטנברג. אחרי שבוע־שבועיים פקדו על הקמת נציגות נפרדת ליהודים. שני

עסקנים יהודים — רובינבליכט, מי שהיה סגן ראש העיר, ווזולובסקי, נציג הקומוניסטים (אגב, אחוז ניכר מחברי עירית בנדין היו קומוניסטים), קיבלו על עצמם לארגן נציגות יהודית כלפי השלטון הגרמני, וצירפו אליהם את המהנדס גוסטב ווייצייער ואחרים. מוסד זה פעל זמן מועט ורישומו לא היה ניכר כלל, ועיקר הישגו — חידוש חברא קדישא, הקמת מטבח קטן לנצרכים וכיו"ב.

עד שעלה כוכבו של „זקן היהודים" מרין (שאביו עבד עם הגרמנים במלחמת העולם הראשונה), ראשית פעלו, שהדיח את הנציגים הקודמים והתחיל מארגן את היודנראט במתכונת שאר המוסדות מסוגו במחוז.

ומיד נתעורר בצבור היהודי ובחוגי הפעילים הויכוח המר והנוקב, על העמדה שיש לנקוט ביחס ל„זקן היהודים" ולמוסד שהקים. היו ששללו אותו מתחילתו ואת שיתוף הפעולה עמו, לפי שראו בו מכשיר מובהק בידי הגרמנים לביצוע מזימותיהם לרעת היהודים, והיו שסברו, כי ראוי לנצלו, לפי שהוא הרע במיעוטו, ותוך כדי כך לבחון את טיבו הלכה למעשה ולא להפקיר את הישוב — ורק אחר כך לקבוע עמדה.

אני שללתי את היודנראט מראשיתו, התנגדתי לשיתוף־הפעולה עמו, וזו העמדה שנקטו גם מפלגות ההתאחדות ופועלי ציון (ומשום כך הם הוציאו משורותיהם את חברם מוצ'אדזקי). שאר המפלגות התפוררו בתקופה הראשונה לכיבוש הגרמני ופעיליהם ברחו. אף לקומוניסטים לא היתה מחתרת פעילה ויעילה.

ד. עם עסקנים ציוניים

והנה, לאחר השיחה עם שלמק צימרמן והקמת „ברית החלוצים", החלטתי להתייצב בראש משלחת מפלגת ההתאחדות אצל יו"ר ההסתדרות הציונית בעירנו, מר יצחק ויגודזקי. לאחר שהעלינו לפניו את תוכניותינו, הוא הביע פליאתו, שבמצב הנוכחי אזרנו עוז לחשוב על המשך הפעולה הציונית והציבורית. לאחר שהסברנו לו את הסכנות הכרוכות ביודנראט, ובמיוחד בהשתתפותם של עסקנים ציוניים בו, הוא אף בירך על יזמתנו, והסכים להשתתף בישיבה עם נציגי כל המפלגות הציוניות, שתכונס לשם בירור המצב והתפקידים המתחייבים ממנו.

זמן רב סירב ויגודזקי לבוא במגע עם היודנראט, על אף הלחץ שהופעל עליו, עד שאירע, והגרמנים הטילו על הישוב היהודי בבנדין קונטריבוציה גדולה בזהב ובכסף (קונטריבוציות והחרמות קטנות היו מעשי יום יום), וכדי להחיש את הכנסתה נאסרו עשרות יהודים כבני ערובה. מרין הקים אז ועד צבורי לשם התרמת התושבים לפדיון שבויים, ולועד הזה הוזמן גם ויגודזקי. לימים הוא התחיל לעבוד ביודנראט במשכורת (מצבו היה כל הזמן דחוק), בעניני חברא קדישא. רצה הגורל, ועסקן ציוני מובהק זה יגמול ליהודי בנדין המעונים בחסד של אמת...

השפעה של ממש על עניני היודנראט לא היתה לו, לויגודזקי. המשכתי להפגש עמו בהזדמנויות שונות, ונתברר לי בפירוש, שלא היה מעולם מאנשי סודו של ה„פראזאס". לדוגמה: כדי לבצע את מעשיו, היה היודנראט נוקט בתכסיס של הפתעה והסוואה על מזימתו האמתית. ואם ביקש, דרך דוגמה, לגרש 2000 בנים, היה מדליף ידיעה, בסודי סודות כביכול, שעומדים לגרש 2000 בנות — ואז ידענו שמצווים הבנים לעזוב למשך ה„אקציה" את העיר. אף־על־פי־כן, קיבלנו לא אחת אינפורמציה יקרת־ערך מראש... ואולם, ויגודזקי לא ידע את המתרחש באמת בין כתלי היודנראט.

לא פעם הזהיר אותנו בפני פעולות פזיזות. כששאלנו אותו, אם אין הצדק אתנו, נוהג היה לענות: אתם מדברים על דרך אמת, ואני על תוצאותיה. אכן, חשש לתוצאות...

כן ביקרנו אצל נטע לונדנר, השני בהיארכיה הציונית בעירנו. תשובתו לא היתה ברורה. הוא אמר: — כלום מרין מזמין אתכם ליודנראט? ברגע שיזמין — נחליט מה לעשות.". ידענו, שקיים עליו לחץ, שיצטרף ליודנראט, וזמן ארוך התחמק מטעמי בריאות. לבסוף נענה, ועבד (בהפסקות) במחלקה לדיור ולקורסים מקצועיים.

התיעצות נציגי המפלגות שביקשנו לקיים — לא יצאה אל הפועל. באפריל או במאי 1940, היתה פגישה — וללא תוצאות — עם כמה מחברי היודנראט, בהשתתפות ויגודזקי, מנלה, לונדנר ולסקר, משה אופנהיים (הפועל המזרחי), סובקובסקי, צוקרקנדל (פועלי ציון), דוד ליור, ישראל גרטלר והחו"מ (התאחדות) — מולצ'אדזקי סירב להשתתף. אפיינית היתה טענתו של האחרון: „בזמן מלחמה אין ציונות". הוא לא רצה כלל בויכוח צבורי בנושא זה. נתייאשתי מכל אפשרות של השפעה עליו (על אחדים השפענו במידת־מה), לפי שידענו אפיו החלש עוד מתקופת פעילותו לפני המלחמה בקרן הקיימת ותמיד, בכל מערכה וויכוח מצטרף היה לצד החזק נגד החלש, והנה, עתה נתמנה הוא על ידי מרין למחלקת העזרה הסוציאלית ביודנראט ומעין מומחה שלו לעניני נוער.

נ. לונדנר ציין באותה פגישה, שאם כי אין הזמן כשר לויכוחים, הרי שזומנה הישיבה כדי לשמוע את חששות החברים ביחס ליודנראט. מנלה עמד, לעומתו, על פעולות ההצלה שמבצע היודנראט, לדעתו. ואילו אני הדגשתי, שאנחנו מתקרבים לקראת חיסול מוחלט של היהודים, וכל הקלה זמנית אינה אלא הסוואה ואסור לנו לתת יד למזימה. יום יבוא וניתן את הדין. אופנהיים לא ייחס ערך לפגישה. כל מי שרצה ללכת ליודנראט ולשתף פעולה עמו — אמר — עשה זאת, ומי שסבור היה שאסור לו, אינו זקוק להסברה, ולא ישנה דעתו. סובקובסקי אמר, שכל אחד זכאי, לדעה משלו, אבל אלה שעמדו בראש התנועות אסור להם לעבוד ביודנראט, כי הלא הם משמשים סמל לתנועותיהם. ואילו לסקר דיבר בנעימה של „מי שמך". — אין אני מוכן — אמר — להתחלק בחלקי בגן עדן בזכות פעולתי ביודנראט... ויגודזקי — שתק ולא חיווה דעתו.

סיים את ההתיעצות לונדנר, שאמר, כי יש צורך בישיבה נרחבת יותר. אולם המשך לא היה.

הנה כי כן, השתקפו בישיבה זו גישותיהם השונות של עסקני הציונים בשאלה הגורלית הנידונה. והיה זה בתקופה הראשונה לפעולתו של היודנראט. נקל לתאר, שגישותיהם — המחייבות והשוללות — העמיקו והחריפו במשך הזמן, עם רבוי תעלוליו של היודנראט.

בתקופה זו הטיף היודנראט ליהודים, שיתנדבו מרצון ליציאה אל מחנות העבודה. הבטיחו תנאים טובים, תשלום, דאגה להורים, חזרה בשלום וכו'. משנתברר, שההבטחות הללו לא היו אלא אחיזת עיניים — פסקה ההתנדבות. אז התחיל היודנראט שולח פקודות התיצבות ונעזר באנשי המיליציה והגרמנים. כאשר לחץ זה לא הביא את התוצאות המקוות, התחילו מגרשים את הוריהם של הצעירים מהדירות ומשלחים אותם לאושוויץ. מובן, שאת ילדיהם הם לא היו אנשי היודנראט מאלצים להתייצב. ואשר לעשירים, הלא היה בידם לפדות עצמם בכסף.

כדי לקיים את פעולתו ואת המנגנון שלו, נאלץ היה היודנראט להטיל מסים על היהודים, ומי שלא היה בידו לשלם — נשלח למוות.

אשר לאספקה, הרי גם המעט שהקציבו הגרמנים נתמעט בעברו דרך מחסן היודנראט. הם נטלו לעצמם (קמח לאפיית לחם לבן וכו'), והשאר הסתנן לשוק השחור.

גולת הכותרת של היודנראט היו הגירושים (אקציות בפי העם) למחנה ההשמדה באושביץ.

היודנראט שידע על התכניות של הגרמנים, לא רק שלא הודיע על כך לציבור, אלא בכל האמצעים שהיו ברשותם עזרו להצלחת מפעל ההשמדה.

על הגירוש הראשון הכריז היודנראט, כעל העברה של מספר אנשים למקום אחר. וכדי לעורר אמון הודיעו, שרופאים וחברי היודנראט ילוו את הטרנספורט. כאלף איש על מטענם התייצבו, על סמך הזמנות אישיות, ונשלחו לאושביץ. כמובן, שביניהם לא היו רופאים ואף אחד מאנשי היודנראט או קרוביהם.

עברו רק שלושה חדשים ושוב הזמין היודנראט, הפעם לא אישית, את כל היהודים להתייצב ביום מסויים בשני מקומות ריכוז. מטרת הריכוזים — לפי דעת היודנראט — רישום התושבים. על הטענה שיש רישום מדויק של כל היהודים ולשם כך אין צורך להשבית עשרות אלפים איש העסוקים בעבודות חיוניות עבור הנאצים, לא באה כל תשובה משכנעת.

היודנראט אירגן עשרות אספות בהם השתמשו באיומים, שכנוע ותחנונים שכולם יתייצבו. נגד הסרבנים השתמשו באיומים שאי התיצבות של איש אחד תגרור גירוש של כל המשפחה ואולי כל הבית שבו הוא גר. את המהססים השתדלו לשכנע שהתיצבות מלאה היא לטובתנו. שכן הרישום יראה לגרמנים, שרוב התושבים עסוקים בעבודות פרודוקטיביות וזה יסיר מאתנו את סכנת הגירוש. לתומכים שלהם ולאדישים, פנה היודנראט בתחנונים לא להסתפק בהתיצבות אלא להשפיע על אחרים.

התוצאה של ההתיצבות והציות ליודנראט היה — שמונת אלפים איש נשלחו ישר לתאי הגזים והרבה אחרים למחנות ריכוז.

אחרי שתי פעולות גירוש הראשונות נעלמו כל המעצורים והיודנראט המשיך בהן כדבר מובן מאליו.

הגרמנים תיכננו והיודנראט ביצע בדייקנות את הגירושים עד הסוף.

כל הצעדים האלה הצטרפו לשלמות אחת — פרצופו המוסרי של היודנראט.

ה. נסיון שהכזיב

בתוך האוירה המתוחה הזאת נודע לנו, ל„ברית החלוצים", שעתיד לבוא לעירנו שליח מוינה בקשר לענייני עלית הנוער. דרוכים היינו לכל מגע עם החוץ, וביחוד לכל הקשור בארץ ישראל, לפי שנתונים היינו במצור ובבדידות וכמעט מנותקים מן העולם החיצוני והנה, יום אחד הודיע לנו בחור שעבד ביודנראט, שהשליח, אריה מנשל שמו — הגיע.

משלחת שהיתה מורכבת מחיקה קלינגר, הירשל שפרינגר והח"מ — נסענו מיד אל היודנראט בסוסנוביץ. מחצית יום חכינו לו במסדרונות, ומנשל השתתף בינתיים בישיבת היודנראט, שם כבר קיבל „הסברה" מתאימה על המתרחש בעיר ועל התפקיד שייעדו לו בנוער.

בדרך חזרה, בחשמלית, כשהתבטאנו נגד היודנראט, התקומם בחריפות כנגדנו. מדבריו נשמעה סניגוריה מופלגת על היודנראט, משל היו צדיקים גמורים — ודבריו דכדכו אותנו מאוד.

אותו מוצאי שבת הוזמן מנשל על־ידי מרין לנשף, שהשפעתו עליו היתה שלילית, בניגוד לכוונתו של מרין, ושינתה, כנראה, את דעתו הקודמת של השליח מוינה.

אחר כך קיימנו כינוס עמו, באולם בית היתומים, בהשתתפות 200 איש מבנדין והסביבה. לכינוס בא גם מולצ'אדזקי, שהתחיל מדבר על שיתוף־פעולה של הנוער עם היודנראט. הגבתי בחריפות, והוא עזב את האסיפה. אריה מנשל סיפר על הפעולה במחתרת היהודית בוינה, על קורסים להשתלמות לנוער ועוד, והביע תקוותו, שעוד ייפתח שער לעליה.

מסתבר, שמרין נתכוון לנצל את מנשל להשפעה עלינו, שנשתף פעולה עמו, שנפעל תחת חסות היודנראט. דחינו, כמובן, הצעותיו בכיוון זה. ראינו הסכנה הכרוכה בכך, לבסוף הבענו נכונות לארגן קורסים מקצועיים תחת שלט היודנראט, היינו, שהיודנראט ישלח נציגו להנהלה ואנו נבחור בו למנהל, אך בתנאי של אוטונומיה פנימית. גם מנשל לחץ עלינו וטען, שלא נפסיד בכך, ואדרבא, עלינו לנצל האפשרות, היכולת לנסוע למקומות שונים. הפעולה עצמה תהא ליגלית כלפי השלטונות וכו'.

בסופו של דבר חתמנו על זכרון דברים, אולם מרין התחמק מחתימה עליו. נציגו הראשון של מרין, ד"ר ליברמן מסוסנוביץ, התפטר לאחר ששמע על תכנית הפעולה, משום שמרין נתן לו הוראות אחרות והוא לא נתכוון אלא להקמת ארגון נוער שיעמוד לפקודתו, לרשות תכניותיו.

אחרי התפטרותו של ד"ר ליברמן, הזמין אותנו מרין והציע מספר מועמדים (מהמקורבים שלו) שאף אחד מהם לא הניח את דעתנו ודחינו אותם. נסינו להציע מועמדים מחוגי התאחדות־פועלי ציון, אבל הדבר הרגיז אותו עד כדי כך שהתחיל לאיים עלינו. פאני צ'ארנה, שהשתתפה בכל הפגישות, השתדלה להרגיעו. לאחר שעזב את החדר היא פנתה אל „כושר התבונה" שלנו, ביקשה שנשתף פעולה עם ה„פרעזעס", הדורש רק את טובתנו. לבסוף הציעה את יוזק קוז'וך כמרכז ה„יוגענד בעראטונגס־שטעלע".

הסתכלנו אחד בפני השני (בפגישה השתתפו שפרינגר, טנצר וכותב השורות האלה), במצב המתוח מאד לא יכולנו להרשות לעצמנו לתת תשובה שלילית. מבלי להתייעץ הודיע טנצר, שבמשך ימים מספר ניתן תשובה.

קוז'וך, מפעילי הנוער הציוני בסוסנוביץ לפני המלחמה, לא היה מאנשי סודו של מרין, אבל כפקיד ביודנראט נהנה מאמונו של מרין ונשלח בתור „קומיסאר" (כך נקראו מנהלי היודנראט) לעיירה קלובוצק. בתפקיד זה צריך היה לבצע פעולות שלא היו לרצונו, ולכן ביקש להתפטר ממנו. אנחנו, כמובן, לא ידענו על ההתלבטות שלו וראינו בו, בלי כל קשר עם עברו התנועתי, אחד מעושי רצונו של מרין.

הואיל והבטחנו לתת תשובה, החלטנו לקיים פגישה עם קוז'וך. ופה חיכתה לנו אכזבה נעימה. בשתי הפגישות שקיימנו אתו נתברר, שלפנינו צעיר שמשבר קשה עובר עליו. הוא התחרט על כל רגע שעבר עליו עם מרין, ובכל מחיר הוא החליט להפסיק את עבודתו ביודנראט. הוא הסכים אתנו בכל, ומוכן היה לפעול אתנו „שכם אחד". (לפי שהתבטא). ולמרות שלא האמין שמרין יתן לנו לפעול כרצוננו, מוכן היה לקבל על עצמו את התפקיד: היות ועל ידי כך ישתחרר מתפקידו הקודם.

סיכמנו על תכנית וחיכינו לבאות. החלטנו שקוז'וך לא יגיש למרין את התכנית המקורית שלנו, לפי שאין שום סיכוי שמרין

יקבל אותה. אבל גם התכנית המקוצרת לא נתקבלה על דעתו. כמובן, שקוזיך לא הסכים לפעול בניגוד לנו — ובזה נסתם הגולל על חלומותיו של מרין להכניס אותנו לתלם...

היה זה נסיון יחידי לשיתוף פעולה בין הנוער הלאומי בבנדין לבין ראש היודנראט. נסיון שבו נתכוון כל צד למטרה אחרת — וסופו נכזב.

עם ביטול תכנית „היוגענד בעראטונגס שטעלע" (כך היה צריך להקרא המוסד שמרין ביקש לחקים בעזרתנו) עמדנו לפני כמה בעיות חדשות.

ידענו שמרין הפעם לא יוותר על הרעיון שנעשה פומבי ובמוקדם או במאוחר שוב יפנה לכתובת היחידה והיא „ברית החלוצים". מצד שני, למרות השגיה המרובים של „הברית" כאירגון הנוער, לא התאימה כבר למצב החדש. בהנהגת „הברית" ישבו נציגי התנועות (גורדוניה, הנוער הציוני, השומר הצעיר, דרור־פרייהייט, הנוער הדתי והקיבוץ) שהתחלפו מדי פעם בפעם לפי החלטת התנועות, ושמותיהם כמו עצם קיום „הברית" אי אפשר היה לשמור בסוד.

הודענו על חיסול „הברית". מרין עצמו ראה בחיסול „הברית" נצחון שלו, וכשהעלה שוב את רעיון אירגון הנוער לא פנה לנציגים הקבועים של „הברית" אלא לפעילים בכל תנועה ותנועה. על זה יסופר להלן.

עם פירוק „ברית החלוצים" הוחלט בחוג מצומצם ובסודיות גמורה על הקמת מסגרת חדשה בשם „לקרב". מתפקידה היה לטפל רק בענייני הגנה וכלהקשור בכך, כגון רכישת נשק, הדרכה וכו'.

כמפקד־מרכז נבחרתי אני, כמזכירה פסחזון וכמדריך בעניני נשק ברוך גפטק.

ואלה התפקידים שהעמדנו לפנינו: רכישת נשק, הכנת מפקדים לחוליות קרביות, בונקרים והדרכה.

בפעולה הזאת נתקלנו בקשיים גדולים היות ולא היה בידינו נשק. התחלנו באיסוף גרזינים וכל מיני ברזלים, בהכנת חומרים לבקבוקי מולוטוב ובהדרכת החברים בשימוש בנשק זה. עד אפריל 1943 הצלחנו להשיג סך הכל 6—5 אקדחים באמצעות חברינו מצ'נסטוכוב.

כל הנסיונות להשיג נשק בסביבה עלו בתוהו. למרות שבאיזור שלנו היתה לפני המלחמה תנועה קומוניסטית חזקה ותנועה סוציא־ליסטית (פ.פ.ס.) עוד יותר חזקה, לא הקימו תנועות אלה שום מחתרת ראויה לשמה. לא טוב יותר היה המצב בין המפלגות של הימין הפולני.

עם החמרת המצב הגברנו את פעולת ההסברה. בכרוזים ובעל פה הודענו על גורל „המשלוחים" והמצב במחנות העבודה וקראנו להתנגדות ולמרד.

לדאבוננו רק מעטים האמינו לנו. הקושי בהסברה שלנו היה שמולנו עמדו מלבד הגרמנים גם היודנראט שהדיע על הכרוזים שלנו כעל כרוזי פרובוקציה של הפועלים. ואחרי כל גירוש הודיעו שקיבלו הבטחות שיותר לא יגעו ביהודי המקום...

התחלנו להקים בונקרים משני סוגים: כעמדות התנגדות וכמקום מחבוא עד יעבור הזעם.

בהתחלה הסתכלו עלינו כעל בטלנים, אבל במשך הזמן קם בולמוס בניית בונקרים, כך שלא היה בית בלי כמה בונקרים. בבנית הבונקרים השקיעו הרבה מחשבה וחריצות, כך שברוב המקרים, אם רק הספיקו להכנס לתוכם לפני התחלת „האקציה", ניצלו מידי הגרמנים ועוזריהם. כל זה אמור באקציות „רגילות"

שני חברי „המשטרה היהודית" בגיטו
צווי יידישע ארדנער (פאליציי) אין געטא

כשהגרמנים לא עשו חיפושים מדוייקים והסתפקו במספר אנשים שקבעו לעצמם בתכנית.

עם חיסול הגיטו נתגלו הבונקרים ויתר האנשים הסגירו את עצמם היות ולא יכלו להחזיק מעמד (הגרמנים הפסיקו את המים בכל הגיטו). רק בבונקרים בודדים החזיקו אנשים מעמד זמן ממושך.

בבונקרים שהתנועות הקימו בכוונה תחילה כעמדות התנגדות, היתה התנגדות מזויינת בהתאם לנשק המוגבל שהיה ברשותם.

פעולות הנוער בתקופת הכיבוש הנאצי בבנדין סובבו בעיקר סביב שני צירים: קיבוץ בורוכוב והחווה. ב־1939 הגיע הקיבוץ לשיא התפתחותו. הכל עבדו — החברות במכבסה המיכאנית ובמשק, והחברים בכל ענפי התעשיה בעיר.

בפרוץ המלחמה ועם התקרבות הגייסות הנאצייס, עזבו רוב הגברים את העיר, וחברי הקיבוץ בכללם. הבורחים לא הרחיקו לכת, כי הדרכים המשובשות, הפצצות הגרמנים וההתנכלויות של הפולנים והפולקס־דויטשה אילצו רבים לחזור. הצבא הגרמני הממוכן הקדים את גלי הפליטים ועקפם. התחילה הדרך רבת־התלאות חזרה. כמחצית חברי הקיבוץ ובכללם שפרינגר, גפטק ופינקל־שטיין — חזרו.

בזמן נטישת הקיבוץ קיבל על עצמו שיטנברג מחברי גור־דוניה את השמירה על הרכוש נותר, ושמר עליו, ובזכותו כמעט ולא נפגע דבר. המקום גם לא נתפס על־ידי מחוסרי־הגג המרובים, שדירותיהם נשרפו בזמן שריפת בית הכנסת ובית־המדרש הישן יחד עם רובע שלם של בנדין.

לאט לאט חזרו חיי הקיבוץ, על כל הצרות והקשיים של תקופת הכיבוש הנאצי, למסלולם, וסביבו התחיל להתרקם הוי־חיים יהודי ציבורי.

אשר לחווה, הרי מפעל זה שמעטים כמותו בתקופת השואה וההשמדה בפולין, היה כהמשך — בתנאים המיוחדים של הכיבוש — למסורת ההכשרה החלוצית.

מדוע הקימו את החווה?

ראשיתה במאי 1940, אותו זמן הגיעה אלינו הידיעה, שהגרמנים מקימים בשרודולא בניינים בעבודתם של פועלים שנשלחו על־ידי היודנראט. כוונתם — הקמת מחנה עבודה לפועלים חקלאים.

עם הידיעה הזו פתחנו בהתיעצויות של פעילי „ברית החלוצים" שנתרכזו סביב לקיבוץ בורוכוב, על העמדה שיש לנקוט למחנה־עבודה זה ועל האפשרויות הגנוזות בו.

באותה תקופה החריף הלחץ של היודנראט על הנוער ללכת למחנות עבודה. לילה־לילה אירגן „האורדנונגס דינסט" של היודן־ראט ציד לשם השלמת המכסה הנדרש ע"י הגרמנים. ביום חטפו הגרמנים מכל הבא תחת ידם ושלחו למחנות. כל מי שהיה לו כסף יכול היה להסתדר באחד ה„שופים".

היות והנוער שלנו היה לרוב בלי אמצעים (וגם בלי פרוטקציה ביודנראט) הוחלט: אם נגור ללכת לעבודת פרך, טוב שנהיה ביחד ונוכל לעזור אחד לשני ולהיעזר ע"י החברים שישארו בעיר...

הרשל שפרינגר הוא שהעלה את ההצעה, בהתאם לסיכומינו, לפני היודנראט. בפגישה הראשונה לא קיבלו אנשי היודנראט את ההצעה, אבל גם לא דחוה, ובינתיים נמשכה העבודה בהקמת שני הצריפים הגדולים והמבנים הקטנים הסמוכים להם בשטח. לבסוף נתקבלה הצעתנו על דעת היודנראט, והחלטנו להעביר את הנוער לעבודה בשטח המשתרע על 100 מורג, קניין חברת המכרות. משנגמרה הקמת המבנים בשרודלא והובאו המומחים (גנן מהעיריה, אחד בוגר בית ספר חקלאי מצ'אנסטוכוב וגנן יהודי גרמני, שסבא שלו התגורר בבנדין והוא בא אליו בזמן המלחמה), התחילו חברי הקבוץ והנוער יוצאים לחוות. מנהל העבודה היה חבר הקבוץ, חניך „בלוי־וייס", צעיר מוכשר ושמו פוהורילה. אף־על־פי־כן, לא היו צעדיה הראשונים של החווה מוצלחים, ובעיקר לקה משטר העבודה. חלק קטן מהחברים ישן במקום בחדר שכור אצל פולני, היתר חזר היה העירה לפנות ערב. הצריפים נמסרו מאוחר יותר לרשות החווה. כל שבת היו באים נציגי היודנראט לערוך תשלום לאכרים מהסביבה שמהם שכרו סוסים וכלי עבודה, ואגב כך עורכים מעין „פיקניק"...

ביולי 1940 כינס הרשל שפרינגר ישיבה לדיון בשאלת החווה, והוחלט, להמשיך ולקיים את החווה ולדאוג שיקויים בה משטר חלוצי, ואני אשמש מרכזה. בשיחות שנערכו בענין זה הודעתי, שאיני מוכן לשתף פעולה עם היודנראט בניהול החווה. והצגתי את התנאים שלי: החווה לא תהיה משק של היודנראט, אלא שלנו, למרות שהוא ממנן אותה; שניהול החווה יהיה פנימי־אוטו־נומי, כך שכל בעיותיה יוכרעו על ידינו, לרבות קביעת העובדים, שתהא נתונה בידי תנועות הנוער לפי מפתח מסויים. מאליו מובן, שלא הלכתי אל היודנראט לנהל משא־ומתן בענין זה. לבסוף הסכים היודנראט, שהנוער עצמו יהיה אחראי לחווה, והחברים שיישלחו לעבודה בה יצוידו על־ידי בתעודות־עבודה, שהיה בהן משום הצלה פורתא מגירוש לעבודת־כפייה. עם זאת ביקשו לא אחת חברי היודנראט לשלוח בנים, או בני מקורבים, לחווה, אולם עמדנו בלחץ, ואיני זוכר מקרה אחד שבו ויתרנו, אלא אם כן המדובר היה במקרה סוציאלי וכדומה. כל עובדי החווה היו חברי תנועות הנוער. למעשה כבר התחרט היודנראט על רעיון הקמת חווה חקלאית, אבל לא יכול היה לסגת בגלל הגרמנים. לא בקלות הסכימו למסור לידי את הנהלת החווה, ואם הסכימו הרי משום שהחווה הלכה והתפרקה והנוער לא הסכים לקבל על עצמו את עול היודנראט. יתכן גם, שהיודנראט סבור היה, שהחווה סופה להשפיע על עמדת הנוער אליו.

עם כניסתי לתפקידי בחווה מצאתי עזובה — לא כלי עבודה, לא מומחים ראויים לשמם העובדים בתיאום, לא משמעת ואחריות משותפת. האדמות שקיבלנו לעיבוד היו מוזנחות במשך עשרות בשנים. החברים עוזבים היו את העבודה לפי ראות עיניהם. האוכל ירוד ולא בזמן. ונוסף על כך, כל חבר ביודנראט ראה עצמו בחזקת „בעל בית". הקימותי ועד (ואני בראשו) וקבעתי סדרן עבודה ומזכיר וסידור־עבודה יומי מחייב (שהיה קבוע בחדר האוכל). דאגתי שהצריפים יועברו לרשותנו, וחיינו את כל החברים לגור במקום. אסיפה כללית של כל החברים החליטה על חיי שיתוף, ומאותו רגע ועד לחיסול, חיו כל החברים חיי קומונה. יש לציין, שלא זה בלבד שלא היתה השתמטות מעבודה, אלא, אדרבא, הגענו לתוצאות לא מבוטלות בכל השטחים. החברים למדו את כל העבודות וביצעו אותן משל היו חקלאים מלידה. היו גם גיליויים של עזרה הדדית — חבר שעבד במטבח מסר נעליו לעובד בשדה וכו'. אני עצמי עברתי לגור בארוח קבע בחווה, בה הייתי קשור כמעט עד לסופה, שלוש שנים תמימות.

עם הפקודה שיצאה מטעם הגרמנים, שעל היהודים לרשום את הפרות והסוסים שברשותם, דרשנו מהם שיכניסו את הבהמות לחווה, לפי שממילא יגזלו אותן מהם. ואולם, היהודים עדיין לא האמינו וסירבו, ורק עגלונים אחדים מסרו סוסיהם לחווה לעבוד בה בשכר. בעונה היו גם האכרים עובדים בשדות החווה.

בהדרגה עברו לחווה כל חיי הציבור והפעילות של הנוער, שגברה מאוד בתקופה זו בעירונותה ובמתחה ובהיקפה. החווה שימשה חיפוי והסוואה לאספות של מאות בני נוער מכל התנועות, ולכל אחד נקבע יום מסויים בשבוע. אצלנו נדפסו (בסטנסל) העלונים של התנועות. ועם זה קיימנו משטר חיים ועבודה. בלילה היתה שמירה בשדות. הצטיינו במיוחד בסדרנות חיקה קלינגר וישראל דיאמנט.

ואכן, היה הכרח במשטר קפדני. הנה, דרך דוגמה, בלילה, בשעת האפלה ועוצר, נתקל אני בקבוצת צעירים, שהסיחו דעתם מהסכנות והבעירו מדורה; או קבוצה אחרת של צעירים (בגיל י"ד—ט"ו) שנשארו ללון בחווה, בגורן השחת, והם מדליקים נר...

היודנראט הרגיש במתרחש, אף שלא ידע מעולם על היקף הפעולות בחווה. והרמן שטרוכלין, שהיה מנהל מחלקת המשק של היודנראט, היה מזהיר וחוזר מזהיר אותנו, בעל פה ובכתב. הוא לא נתכוון אלא להציל את עורו, לפי שהיו באים אליו בתלונות.

בתקופה ההיא מנתה החווה 120 עובדים קבועים. שטחה היה 100 מורג, בערך, ממנה שליש אדמת מרעה והיתר קרקע חקלאית. התוצרת נשלחה לעיר. ולא חסרו התנכלויות מצד הפולנים, ובייחוד מתושביו של כפר רצחני אחד. היו תגרות ומכות וגניבות. ולא אחת, בהתחלה כמובן, עלו לשדה וקצרו לעיניהם. פניתי לכומר, אולם הוא עצמו חשש מפניהם. איימתי שאודיע לגרמנים, וגם זה לא תמיד עזר.

ואולם, גם היודנראט לא הרפה מאתנו. יום אחד הוא בא אלינו בתביעה, שחברי החווה יתיצבו לביצוע פקודות שונות שנתקבלו מהגרמנים — פקודות גירוש, שוד וגזל ביהודים. סירבנו. אותו יום עזבו כל אנשי החווה את העיר והתפזרו. פעם אחרת דרשו להקטין את מספר חברי החווה עד כדי שליש. והנה, דרשו מאתנו לחבוש את כובעי „משטרת הסדר" היהודית, והדבר יקנה

לנו בטיחות — ושוב סירבנו. הדרישה לשלוח חלק מחברי החווה כ„פּאַראַבייטער" (מנהלי עבודה) למחנות — לא ירדה מסדר היום. ויש שתפסו חברים מהחווה וביקשו לגרשם, כדי להוכיח לנו, שאין מתחשבים בנו. עד כמה שיכולנו — חילצנו אותם. ידענו גם לנצל הגיבודים והתחרות הפנימית בין חברי היודנראט. לעולם לא ויתרנו. ונראה שהם רחשו לנו דרך ארץ, שכן אחרת אין להבין, מדוע לא מיצו אתנו את הדין... על אף המצב המלחמתי המתמיד בינינו.

פרק מיוחד קובע לעצמו נסיונו של היודנראט להקים מעין „מרין־יוגנט" — תנועת נוער יהודית לשיתוף־פעולה עמו, נסיון שנכשל לחלוטין. פעילי הנוער הוזמנו לפגישה עם מרין, שהרצה באזניהם על דרך הנוער ויעודו — לסייע בידי היודנראט בביצוע מדיניותו. בזכותו — טען — קיים הישוב היהודי בבנדין. כן פיזר הבטחות, שידאג לחוּרי הצעירים וכו'. וכאן עלי לציין, שכל חוגי הנוער בלי יוצא מן הכלל, דחו את ההצעה, והיתה בדחייה זו, בתנאים ששררו אז, משום העזה ואומץ־לב. מרין ניסה אחר כך לייסד מחלקת נוער ליד היודנראט, בראשותו של אחד בּוז'יקוֹבסקי, אולם לא הצליח להקים שום חוג נוער מאורגן.

עמדה החווה במערכה בלתי־פוסקת על קיומה, והיתה מרכז־חיים לנוער היהודי (גם הלא־מאורגן), בתקופה האפילה והחמורה, אולם לא היתה מנותקת מהמתרחש בעיר, מחיי יהודי הגיטו. אירע, שחברי החווה אף התערבו באופן פעיל, כדי לחלץ יהודים מגירוש. וכאשר הוקם הגיטו, ואי אפשר היה להיכנס ולצאת בלא רשיונות, כבר התרגלו הגרמנים לכך, שאנשי החווה באים ויוצאים — ולא הפריעו להם.

בסוף 1942 מתחילה התפוררות החווה. התפתחות זו כרוכה היתה כמובן, במצב הכללי בגיטו באותם הימים החמורים. הכל ראו בעין את הקץ הממשמש ובא...

החברים איבדו את משפחותיהם ועזבו את החווה כדי לדאוג לנשארים. היו שעזבו את החווה כדי להסתדר בעבודה באחד ה„שופים" בתקווה ליתר בטחון חיים. לא מעטים נחטפו בזמן ביקורם בגיטו, נשלחו למחנות ואין ביכולתנו לעזור להם...

בחווה עצמה המחסור נעשה אורח קבוע. היודנראט אף פעם לא שילם לחברי החווה שכר עבודה. בזמנים הטובים קיבלו חברי החווה תוספת קטנה למנות קצובות שקיבלו כל יהודי הגיטו. היה זה מעט מאוד אבל במטבח משותף בתוספת גידולי החווה יכולנו לתת לחברים אוכל מספיק ואפילו טוב בהשוואה עם מצב התזונה בגיטו. החברים שעבדו בחריש או קציר קיבלו מנות מוגדלות.

עכשיו החווה לא קיבלה אפילו את המנות הקצובות שהצטמצמו במשך הזמן. תהליך דומה פקד את הקיבוץ. לולא עזרתו הפרטיזנית של הח' צימרמן שעבד במחסן היודנראט היו חברי הקיבוץ והחווה מגיעים לרעב ממש.

בפברואר 1943 עברתי לגור בגיטו אבל המשכתי לנהל את ענייני החווה ו„לקרב" עד שנעצרתי ב־21 באפריל 1943. באותו זמן היו בחווה כשלושים חברים־ות שנשארו שם עד לחיסול.

ז. איך ניצלתי

כיצד ניצלתי — פרשה לחוד היא, והיא משקפת את ההווי המאויים של הימים ההם.

קשרינו עם חוץ־לארץ — וילנה, קושטא, שווייץ — קיימים היו מאז 1940 (מלבד הקשרים עם וארשה). המכתבים (גלויות) נכתבו גרמנית, בסגנון משפחתי, ברמזים. מאחר שחברי תנועה שונים התחילו מקבלים אגרות „משפחתיות" נתברר לנו, שזוהי דרך של התקשרות בין אנשי התנועה בחו"ל לבינינו, הכלואים בין חומות בנדין. את התשובות מעבירים היינו באמצעות משרד הדואר של היודנראט, שהיה מצוייד בחותמת משלו, או בדואר שמחוץ לגיטו — בעזרת פולנים מכרים. במשך הזמן נעשה הדבר קשה יותר ויותר. כל אחד ששלח מכתב לחוץ־לארץ מחוייב היה לזהות את עצמו בדואר, ומעטים מבין הפולנים היו מוכנים לעשות זאת אפילו בעד תשלום גדול. בתשובותינו משתדלים היינו להודיע על המתרחש, כגון „גירוש ביקר אותנו... „מות־צקי" התחתן עם אלפיים וכו'. כבר ב־1940 כתב נתן שולב באחד המכתבים, שקרוביו רוצים לשלוח לנו מתנה ליום הולדת, והוא שואל מה מבוקשנו מדודה „צרטיפיקט־קה", או אולי מדוד „דרכון"... חייכנו, לפי שלא האמנו אז באפשרות לצאת מפולין הכבושה; וגם כשחזר הכותב על השאלה — לא הגבנו. בכל התנאים שמרנו על הקשר והשתדלנו להודיע על המתרחש עד שהגיע לבנדין ד"ר נתן ע ק ב־1942, ואישר את האפשרות של יציאה מפולין באמצעות דרכון־חוץ. לימים קיבל הוא עצמו במטפחה חתומה בחותמת הצנזור, תצלום של דרכונו.

עתה התחלנו מטפלים ביציאתו של ד"ר נתן ע ק. נטלתי דרכונו והובלתי כ„עצור" לסוסנוביץ (אחרת אי־אפשר היה לצאת את הגיטו), כדי לבוא בדברים עם האחראי לעניני המשטרה במרכז היודנראטים אהרון לוינשטיין, ולהתייעץ עמו. באופן כללי, מבלי נקיבת שם, שאלתי לגורלם של יהודים שלא נרשמו בשעתו לפי דרישת השלטונות, והם אזרחי חוץ, ומאידך, יהדים עליהם השלטונות הגרמניים וודאי רשומים שמותיהם ותעודותיהם בצנזורה. חששתי להזכיר את שמו של ע ק, כדי שלא לסכנו במקרה של תשובה שלילית. לוינשטיין הבטיח לברר את הדבר עם השלטונות ולהודיענו. ואכן, בפגישה השניה אמר שהתקשר עם המשטרה הגרמנית ושיש להפקיד את הדרכון בידי המשטרה הגרמנית, ועל בעליו לחכות עד שיבואו לעצרו ולהעבירו למחנה מיוחד לאזרחי־חוץ. ואמנם, לימים באו שוטרי „משטרת הסדר" היהודית, הוליכו את ע ק שכבר נתנסה בצרות ובטלטולים רבים — ליודנראט, ומשם למחנה טיטמוניק בבואריה. כעבור זמן קיבלתי ממנו מכתבים בהם אישר שהגיע בשלום. היה זה מקרה ראשון של חילוץ יהודי מהגיטו (מלבד מקרי חליפין של אזרחי ארץ־ישראל בעצורים גרמנים).

אותה שעה נתעורר בנוער הויכוח הגורלי והנוקב על הדרך שיש לנהוג בה עתה, עם הסכנה הגוברת — אם להישאר עם הגיטו עד הסוף או לחפש דרכי הצלה. פה ושם דובר גם על התקוממות והתנגדות בכוח לגירוש ולהשמדה. הנוער החליט (כל תנועה בנפרד) שיש להישאר עם היהודים עד תום. יותר מאוחר הוחלט לקבל דרכונים רק בשביל שני חברים מכל תנועה, כדי שהנותרים בחיים יוכלו לספר מה עלתה להם ליהודי בנדין.

הידיעה על פרשת הדרכונים בכלל ויציאתו של ד"ר ע ק בפרט, עשתה רושם רב בגיטו. אלפי מכתבים נשלחו לשווייץ ובכולם תמונות ובקשה פחות או יותר מוסווה... המכתבים נשלחו בעיקר לד"ר זילברשטיין ושולב; את הכתובות השיגו בתשלום מעובדי הדואר.

נוסף לנזכרים למעלה נשלחו מאות מכתבים לאנשים פרטיים, כגון א. שורצברג[1], בוצ'קו[2] ואחרים.

מחמת חומרת המצב, כתוצאה ממבול הפניות, דרש ממני ד"ר זילברשטיין להקים נציגות של המפלגות („פאמיליען־ראט") שתטפל בעניני הדרכונים. אחרי התיעצויות הוחלט לא להקים ועד משותף

1) אלפרד שורצבוים, איש בנדין, שהצליח לצאת לשווייץ בהתחלת המלחמה.
2) הרב בוצ'קו, מראשי אגודת ישראל בשווייץ.

ZENTRALE
der jüdischen Aeltestenräte
in Ost-Oberschlesien
SITZ IN SOSNOWITZ

Hauptabtlg. LEITUNG
Abt. Sekretariat
Betr.
Nr. .S. z/207/43

Sosnowitz-Schrodel, den 2. Juni 1943
Siedlerzeile
Fernruf: Leitung 61-323
Abteilungen 61-324
Grossverteilerstelle 61-325
Postfach 295

Herrn
Alfred Szwarcbaum
Lausanne

Seher geehrter Herr Szwarcbaum !

Wir möchten Sie auf diesem Wege h:fl. bitten, von der Korrespondenz mit privaten Personen aus unserem Gebiete Abstand nehmen zu wollen, bis Sie von uns eine andere Nachricht erhalten werden. Gleichzeitig bitten wir auch andere Freunden (Schwalbe) Obiges mitzuteilen.
Wenn Sie irgendwelche Angelegenheiten zu erledigen haben, stehen wir gerne zur Verfügung.-

Mit besten Grüssen

Moszek Israel Merin

T 0261.

מכתבו של מרין לאלפרד שורצבאום בשווייץ, לבל יבוא בקשר עם אדם זולת עמו
מעריגס בריוו צו אל. שוואַרצבאום אין שווייץ, אין וועלכן עד פאַדערט פון אים נישט
צו קומען אין שריפטלעכן קאָנטאַקט מיט קיינעם, אויסער מיט אים

של כל המפלגות, אלא כל מפלגה ומפלגה תמליץ על אנשים משלה לפי ראות עיניה.

היות וד"ר זילברשטיין לא הכיר את ראשי המפלגות בבנדין, הצגתי אותם במכתבים שלי לפניו, והם המשיכו לבוא עמו בכתובים. כמובן, שעשיתי זאת ברמזים, כגון איש פלוני הוא ממשפחת הקרובים של שרגאי (דהיינו — צעירי מזרחי) או שאלמוני הוא בן דודו של לוקר (היינו פועלי ציון).

את זרם המכתבים הפסיק היודנראט שהחרים את רוב המכתבים. נשלחו רק המכתבים של המקורבים ליודנראט, או של אלה שידעו להסתדר מחוץ לדואר של היודנראט.

למרות שה„דרכיה" היתה בפי כל אחד ואחד, לא ידענו ולא כלום עליה. כשפלשו הגרמנים לפולין הודיעו במודעות, שכל אזרחי חוץ חייבים להתייצב אצל השלטונות ויישלחו למחנות מיוחדים כשבויי מלחמה. ברוב המקרים לא התחשבה הגסטפו ביהודים אזרחי מדינות זרות, אבל היות והיו מקומות שהגרמנים לא עשו הבדל בין אזרחי חוץ יהודים ולא־יהודים, התחילו יהודים לבקש אצל קרובים אמריקאים בחוץ לארץ תעודות, או אישור קונסולרי, המאשר את אזרחותם.

קשה לי לקבוע, אם ד"ר זילברשטיין, שעמד בראש ועד ההצלה בשווייץ ושלח מאות דרכונים לארצות הכיבוש הנאצי, הוא הוא שהמציא את רעיון הדרכונים לשם הצלה. ייתכן שהוא יזם את הרעיון והפך אותו לאחר הפרשיות החשובות בפעולת הצלה המסועפת שלו.

כאמור, לא היתה גישה אחידה אצל השלטונות הנאציים לבעלי דרכונים, אבל גם לא כל אלה שהצליחו להגיע למחנה של אזרחי־חוץ — נשארו בחיים. ידועים המקרים של מחנה ויטל וברגן בלזן. מהמחנה הראשון הוציאו הגרמנים 200, ומהשני קרוב ל־3000 יהודים בעלי דרכונים דרום־אמריקאיים ושלחו אותם לאושוויץ (לפי המחקר של ד"ר ע).

בדרך כך קיבלתי גם אני את דרכוני ועמי עוד אחדים. היה זה בסוף מארס 1943. ב־21 באפריל אותה שנה נעצרתי. מסרתי את דרכוני ליודנראט שהעבירו למשטרה הגרמנית. אחר כך באו אנשי „משטרת־הסדר" היהודית והעבירוני למעצר ארעי בו שהיתי כחודש ימים, ומכאן נשלחתי למחנה טיטמוניק, שם פגשתי בין היתר את נתן ע. לטיטמוניק הגעתי ב־14.5 1943.

ופה עלי להזכיר שתי פגישות, הוורעות אור על אלה שהעמידו את עצמם בראש הציבוריות היהודית בשעה גורלית.

היו בידינו עוד שני דרכונים בשביל חברות שלא יכולנו להגיש אותם לשלטונות יחד עם התעודות שלנו, היות ובאותו זמן נמצאו החברות בצ'נסטוחוב. הצלחנו להבריח אותם דרך הגבול, אבל בינתיים אנחנו כבר היינו במעצר. מצבן קשה היה במיוחד, היות ונוסף לכך שלא היה להן „זונדר" (אישור תעסוקה של המיוחד־כוח המיוחד — הזונדר־בעאופטרגטער), הן היו בלתי ליגליות (לא רשומות ברשימת התושבים).

הנהגת גורדוניה החליטה שעלי להשפיע על לוינשטיין (חברי מלפני המלחמה), שיצרפו את הבנות לקבוצה שלנו.

הודעתי לסוהר שאיני מרגיש בטוב ומבקש ללכת לרופא. אותו יום הגיע אלינו הרופא הצעיר זילברש. סיפרתי לו שברצוני להגיע למרכז היודנראטים. מטעם זה ביקשתי שישלחוני לרופא. ד"ר זילברשץ הודיע למנהל בית הסוהר על מחלתי המדומה, והציע לשלחני לרופא בסוסנוביץ. למחרת הביא אותי סוהר ליודנראט ומשם בלווי שוטר יהודי לסוסנוביץ.

לוינשטיין השתדל לעורר רושם טוב, אבל את צירוף שתי החברות לא היה בידו לסדר. הבטיח שיסיע במשלוח השני.

ניצלתי את ההזדמנות והעליתי לפניו עוד עניין. יצחק ברנ־שטיין, חבר פועלי ציון, נסע לפני המלחמה לקולומביה, ומשם שלח בשנת 1940 תעודה לאשתו שנשארה בבנדין, המאשרת שהיא אשת אזרח אמריקאי. בקבלה את האישור סנתה ליודנראט ושם

יעצו לה לשמור את הדבר בסוד. יש סכנה, שיאסרוה, היות ולא התייצבה בזמן הרישום של אזרחי חוץ.

כשהתחילו הדבורים על אפשרויות הצלה באמצעות כל מיני תעודות, פנתה שוב ליודנראט ושם הפנו אותה ללוינשטיין, שריכז בידו כל הענינים הקשורים במשטרה הגרמנית. רצה הגורל, שבזמן שהותה אצל לוינשטיין, ביקר ביודנראט מנהל „המחלקה היהודית" בגיסטאפו, הרוצח דרייאר. כרגיל קמה בהלה בין מנהלי היודנראט.

לוינשטיין ביקש אותה לחכות עד לצאת דרייאר. גברת בורנשטיין נבהלה ולא חיכתה. בעת הביקור השני אצל לוינשטיין סיפרה בפשטות שלא חיכתה, היות וראתה, שהאנשים איבדו עשתו־נותיהם... על חוצפתה לאמר, שאנשי היודנראט נתבלבלו בעת ביקורו של דרייאר, זרקה לוינשטיין ממשרדו ולא רצה לטפל בניירו־תיה. כל זה שמעתי מפיה בעת ביקורה אצלי בבית הסוהר. ועתה, בהיותי אצלו, חשבתי לנכון לנגוע בפרשה זו. לוינשטיין אישר את דברי האשה, אבל בתעודותיה החליט לא לטפל, למען ישמש הדבר לקח ל„חוצפה היהודית", ואף שהשתדל, כפי שכבר הזכרתי, לעורר רושם של „מציל" ו„מושיע", לא יכול היה להתגבר על הרגשת הגדלות החולנית ו„לסלוח" לאשה האומללה את החטא שלא חטאה.

יצאתי מלוינשטיין (במצב רוח מדוכדך) ונפלתי כמו בזרועותיו של מרין. עם מוניק מרין שהיה „זקן היודנראטים" במזרח שלזיה, היו לי מספר פגישות בענייני הנוער שתמיד נגמרו בלי תוצאות. השתדלתי להמנע ככל האפשר מפגישות עמו, היות ולעולם אי־אפשר היה לדעת במה ייגמר הדבר.

פאַני צ׳אַרנה (המזכירה ו„המוח" שלו) לא אחת חילצה אותי ממצב קשה... משהתחיל מרין לרגוז על התחמקותנו מקבלת ההצעות שלו, ידעה ברגע הנכון להפסיק את הפגישה, ומרין נתן לנו מנוחה עד לפעם הבאה. קשה לדעת סיבת הדבר, האם שכח את ההצעות שלו, או שצ׳אַרנה השפיעה עליו שלא ללחוץ...

והנה, גם הפעם היו לי סיבות מספיקות לא לשמוח לפגישה הבלתי־צפויה. מרין ידע שעלי להימצא בשעה זו בבית הסוהר, ולצאת משם בלי ידיעתו (כלומר עזרתו), הרי זה פשע שלא יכופר; שנית — ידעתי את רוגזו בגלל הדרכיות....

מרין הזמין אותי למשרדו ומבלי לשאול למעשי פה, התחיל מדבר כאילו המשיך אתי בשיחה שהפסקנוה רק לפני כמה רגעים...

— בקרוב אתה תסע ואני אשר פה כדי להמשיך בתפקידי — אמר. הייתי בהונגריה ויכולתי לברוח; לא עשיתי זאת בגלל האחריות הרובצת עלי. גם עליך לוותר על הנסיעה ולהישאר. הן עסקן ותיק אתה — טען — ומקומך פה אתנו.

עניתי לו, שאין עתה השעה כשרה לעסקנים אלא לפקידים מוכשרים היודעים לקבל פקודות. כדי לרכך אותו הוספתי משהו על מצב בריאותי, ועמדתי על דעתי לנסוע. אז דרש ממני שאכתוב לחברינו בשווייץ שיקיימו את הקשרים אך ורק אתו; ועם זאת איים, שאם אסרב הוא יגיב על כך, לפי שבמילא יודע הוא את כל הנעשה, ואם הוא לא ירצה — איש לא יעזוב את בנדין.

סירבתי להיענות גם לדרישה זו. נסיתי לטעון באזניו, שאחריות גדולה נוטל הוא על עצמו ועליו לשקול יפה לפני שיעשה דבר מסוג זה. ואשר לקשרים עם שווייץ, אמרתי, שהכול כותבים, ולי אין שום השפעה על חברינו בשווייץ.

הדרישה, למסור לו — למרין — את הטיפול בדרכונים והקשר עם שווייץ, לא היתה מקרית, אלא תוצאת הלך מחשבתו, שרק „הוא" צריך לטפל בכל אשר נוגע ליהודים אשר „באיזור שלו".

צָרוּ מֶרְחֲבֵי תֵּבֵל לִי*

צָרוּ מֶרְחֲבֵי תֵּבֵל לִי, הַתֵּבֵל — יוֹשֶׁבֶת כֶּלֶא,
הַמָּצוֹר עָלַי סָגַר. וְכִלְאָהּ — אֶחָד גָּדוֹל;
לֹא לָצֵאת וְלֹא לָבוֹא, הַתֵּבֵל — רוֹדָן וָעֶבֶד,
וּבַכֹּל — עֵין הַמִּשְׁמָר. בַּמַּחְנָק יָרְדָה שְׁאוֹל.

עֲנָנִים שְׁחוֹרִים כַּלַּיִל מֵעָשָׁן יַאֲפִיר רָקִיעַ,
מַמְטִירִים שׁוֹאָה וָהִי; אֲדָמָה מִדָּם תַּאֲדִים.
בָּא הַקֵּץ לְכָל בָּשָׂר, אִי אָדָם וְאִי הַחֹפֶשׁ?
וְתֵבֵל — עִיִּים תְּהִי. אֵין דַּיָּן, אֵין דִּין...

*) שיר שהיה מושר בפי לוחמי בנדין. לדברי הניצולים חובר ביידיש בידי ברוך גאפטאק מפקד הארגון היהודי הלוחם בבנדין, תורגם לעברית ע״י משה בסוק.

ברשותי מכתב מיום 2.6.43 לא. שורצבוים בלוזאן, בחתימת ידו של מרין, בו הוא דורש באדיבות אבל בהחלטיות להפסיק כל קשר עם אנשים פרטיים „באיזור שלנו". בסוף המכתב מבקש מרין להודיע על כך גם ליתר הידידים — בסוגריים שוולבה.

מרין קיים גם את האיום שאף איש לא יעזוב את בנדין. קבוצה בת שלושים וכמה בעלי דרכונים נשלחו לאושביץ.

עוד קודם נאסרו בעלי הדרכונים ע״י היודנראט.

השיחרור מהמעצר ניתן לי עד לשעה 13. היה עלי להזדרז, כדי להגיע בזמן, אבל החלטתי לראות עוד פעם את המשפחה ואת החברים... הודעתי לשוטר היהודי, שעלי לסדר דבר ביודנראט; האמין לי, והסכים להביאני לגיטו בשרודוולה.

במשך פחות משלושת השבועות לשהייתי במעצר, חוסל הגיטו והיהודים רוכזו בגיטו קטן בשרודולה. קשה לתאר את מראה העיר בלי יהודים — (הפולנים טרם נכנסו לבתים) מצד אחד, ומצד שני שרודולה — הכפר־לא־כפר העלוב, שלתוכו דחקו יהודים פי 20 מכושר קליטתו.

משפחתי התגוררה בתנאי „לוקסוס", קיבלה לרשותה חדר לא גדול ומטבח זעיר. כאן גרה אמי עם אחי שלמה, אחותי רחל פפר עם בעלה צבי וילדיהם יאַדזיה ואַלאק, אחי דוד, אשתו מרים ובנם מנחם; וכתוספת, לבל ירגישו את עצמם טוב מדי, בחורה זרה, וביחד 10 אנשים מבוגרים.

ביקורי היה להם הפתעה נעימה, לכן קשתה יותר הפרידה... נפגשתי אז עם פרומקה, חיקה, פסחזון, שפרינגר, צי־מרמן ואחרים. הידיעות לא היו מעודדות. סיפרו על מספר אקדחים, על הביקור של טושקה מצ׳נסטוכוב, על הכנות של פסחזון לנסיעה לוארשה, על הבונקרים ובעיקר על הסוף המתקרב והכנות לפעולות־הגנה שהן כה מועטות...

חזרתי לבית הסוהר, והשעה 5 אחה״צ.

בכניסה חיכה לי מפקד בית הסוהר, איש ה„אורדנונגס־דינסט" שהביא אותי לא הספיק לענות, מדוע הביא אותי כה מאוחר, וכבר ירד עליו במהירות בזק מטר של מכות ובעיטות. רק לאחר „שגמר" עם השוטר נתפנה אלי. גוץ, בעל כרס הנסמכת על רגלים שנתעקמו כאילו, ראש גדול וקרח כדבוק לכתפיים, פרצוף אדום

ומלא חטטים, עינים אפורות וקטנות, אף בשרני שתמיד היה בתנועה... „הקצב" (כך כינוהו הסוהרים והאסירים כאחד) רגיל היה להלך עם מקל שבקצהו גולת מתכת מכוסה עור. במקל היה מכה בלי רחמים את האסירים שעבדו בגן בית הסוהר.

לקבוצה שלנו לא נתקרב כמעט. כשהיינו רואים אותו מרחוק היינו נכנסים לבית בקצה הגן — מקום המעצר שלנו. „הקצב" מצדו לא יכול היה לעכל את הבריות המשונות שיהודים הם ובכל זאת אסור לפגוע בהם... והנה, עתה אני עצמי נתתי לו את האפשרות לפרוע את חובו.

לאחר שסגר את השער אחרי השוטר היהודי, פנה אלי. ליקק שפתיו כאחרי סעודה טעימה, אבל פניו נשארו ללא כל הבעה. רק האף נע לכל הכיוונים...

בפתע ניתכו עלי סטירות.. בזריזות שלף את המקל מתחת לחגורתו, אבל תחת להמשיך ולהכות בי התחיל מגדף ומקלל בקולי קולות אותי, את הורי עד יהודה איש הקריות, כולל „מושכי החוטים" בוולסטריט... נציג ה„הערן פאלק" פחד לפגוע בי, „בעל הפספורט האמריקאי", לכן שפך תחילה את כל חמתו על השוטר היהודי, ומבלי להפסיק את הגידופים פקד לערוך חיפוש אצלי ו„לזרוק" אותי למקום כלשהו...

אחרי הבדיקה הוליך אותי הסוהר למקום שהוא ספק לא ספק צינוק, בלי חלון ורצפה. האור והאוויר חדרו דרך הסדקים שבדלת. אחרי שעתיים־שלוש הביאו לי אוכל. סירבתי לקבלו. את הלילה ביליתי בישיבה, לעמוד או להלך אי אפשר היה. בבוקר שוב הביאו לי אוכל, ושוב סירבתי. הסוהר לחש לי: אל תדאג, עוד מעט יוציאוך מכאן ובקרוב תסעו לאמריקה. בצוללת, הוסיף, אין אפשרות אחרת...

בשעה תשע, בערך, העבירו אותי למקום המעצר של הקבוצה שלנו.

את „הקצב" ראיתי רק למחרת היום בעת כניסתו לאוטו שהוביל אותנו לתחנת הרכבת, בדרך למחנה טיטמוניק, ניגש אלי ואמר ספק בצחוק וספק בצריחה — „אל תשכח לשלוח לי קפה"...

מעטים מבני המשפחה והחברים באו להפרד מאתנו.

דוד ליור / המחתרת בבנדין והסביבה

עם כל הגזירות והיסורים שפקדו את יהודי בנדין, לא פסקה פעולתם הציונית הנוער בעירנו לזרמיו וגווניו: גורדוניה, השומר־הצעיר, הנוער־הציוני, השומר־הדתי וקיבוץ „דרור" המשיכו פעילותם, ערכו אסיפות, עסקו בהסברה וחינוך. כל הפעולה המסועפת הזאת התנהלה, כמובן, בתנאי מחתרת, ומבלי ידיעתם של האדונים מהיודן־ראט, אולם בתחומי שליטתם דוקא.

חוות הנוער — מרכז הפעילות

עוד ב־1940 הקצה השלטון הגרמני ליודנראט 300 דונם לעיבוד חקלאי. את השטח הזה הוא חילק למגרשים, מהם העמיד לרשות יהודים למטרת גידול ירקות, מהם הניח ברשותו. ברם, היהודים, שבנפשם הביאו לחמם לאחר יום עמל בשוט הגרמני, לא הפיקו תועלת ממגרשים אלה שהיו, אגב, במרחק ניכר מהעיר, דבר שהצריך גם רשיון מיוחד כדי להגיע אליהם. אפס, ליקויים אלה דווקא היו בחזקת יתרונות לנוער שהתחיל בעיבוד השדות. וכך קמה החווה, שהיתה מקום הכשרה חקלאית של הנוער הציוני. הישג נכבד זה נתאפשר תודות לעובדה, שמנהל החווה שימש אז אריה ליור, חבר ה„התאחדות" ומנהיג „גורדוניה", שקיים קשרים מהודקים עם הנוער והוא עצמו סייע בארגון אסיפותיהם וניהל עמם שיחות על נושאים ציוניים. החווה שימשה, איפוא, מקום מיפגש לנוער העירני והפעיל, הנוער משלוש הערים — בנדין, סוסנוביץ ודומברובה, על כל חוגיו, מה„פרייהייט"— ועד „הפועל־המזרחי", שהיו מקיימים כאן אסיפותיהם. אדם, כי נזדמן לחווה בשבת נעקר מאווירת המלחמה ושכח חצי מצוקותיו. רחש־חיים של אלפי בני נוער, שירי ארץ־ישראל, סערת ריקודי הורה, פילחו את האוויר. מה קשה היתה הפרידה מחברי החווה והשיבה העירה, למציאות הטראגית. אולם לא יצאו חדשים מרובים והיודנראט אסר על היהודים לצאת אל שדות החווה, פרט לאלה, שעיבדו אותם. שוטרים אחדים מאנשי שרות־הסדר היהודי הופקדו להשגיח על כך.

א. ליור, מנהל החווה, נקרא למשרד היודנראט, ושם נאמר לו, שעליו האחריות לכך, לבל תתקיימנה עוד אסיפות בלתי־חוקיות בחווה. ברם, הנוער לא נתן דעתו לגזירה זו והמשיך פעולותיו כמקודם.

תביעותיו של מרין

יתר על כן: בסוף 1942 נתקיים בחווה ביקור, שהוסיף עידוד וחיזוק לפעולת הנוער. מוינה הגיע לוגלמביה בדרכון מזוייף אהרן מ נ ש ל, חבר המכבי־הצעיר, וקיים עם כל חוגי הנוער אסיפות ודיונים על הנושא „דרכו של הנוער היהודי בשעה זו". צעיר זה שימש זמר רב מקשר בינינו לבין לשכת הקשר של ההסתדרות בשווייץ, והיה מעביר אלינו בילטינים וחומר על הנעשה בארץ־ישראל ודיונים־וחשבונות מפורטים כתובים במכונת־כתיבה (המכת־בים מוינה לבנדין לא עברו דרך צנזורה), ובהשפעתו הוקמה לשכת־התיעצות לנוער מורכבת מנציגי תנועות־הנוער החלוציות, שהחליטו על עמדתם השלילית נגד היודנראט. החלטה זו העלתה את חרונם של אנשי היודנראט: מרין, מולצ'דוקי ואחרים. מרין הזמין את נציגי הנוער מתוך הנחה, שאיש לא יעיז להתנגד לו, ודרש להעמידו בקשר עמו ותבע את הפיקוח על לשכת הנוער. אולם נציגי תנועות הנוער, הודיעו קצרות, שלא יסכימו לפעול תחת השגחתו של היודן־ראט. נוכח עמדתו האמיצה והאיתנה של הנוער מתחיל מרין לאיים בדיכוי על כל נסיון לנהל פעילות בלי רשות היודנראט. הוא ממנה את מולצ'דוקי בתור „קומיסר פוליטי" של הנוער. ברם, הנוער עומד על החלטתו, שלא לקיים מגע עמם, ואכן קיים מרין את איומיו. עם הגיוס הבא של הנוער לעבודת כפייה נצטוו חברים רבים להתייצב ל„ארבייטס־איינזאץ", ורבים מחברי תנועות הנוער גורשו למחנות עבודה בשלזיה העילית, ביניהם ברוך ג פ ט ק, שהצליח לברוח ולחזור לבנדין (הוא שפקד אחר־כך על ההגנה בעיר). אף־על־פי־כן לא ויתר הנוער על עמדתו ועל התנגדותו החריפה ליודנראט עד הסוף.

שליחותם של גלר ואנילביץ

תחילת 1941 הצליח אליעזר גלר, חבר ההנהגה הראשית של גורדוניה, להגיע מוארשה לבנדין. באסיפה של הנוער מסר דין וחשבון על המתרחש בבירה ועל החלטת החברים במרכז לארגן הגנה עצמית, על אף הקשיים המרובים ברכישת נשק — המחתרת הפולנית על שתי אגפיה עומדת מן הצד, ואינה מושיטה עזרה. גם בביאליסטוק ובוילנה עסוקים החברים בהכנות לארגון ההתגוננות היהודית, ומחכים לעזרה בנשק ולהוראות מוארשה. במצב הדכאון ששרר בקרב הנוער נוכח הגירושים למחנות עבודה, הכניס ביקורו של גלר עידוד והלהיב את הרוחות.

לאחר ששהה חדשים אחדים בבנדין ובסביבה חזר גלר לוארשה, בהבטיחו לבקר בקרוב שנית.

ביוני 1942 בא מרדכי אנילביץ לבנדין. ההתיעצות נתקיימה בחווה, בלילה, בהשתתפות 25 חברים מתנועות הנוער: השומר־הצעיר, גורדוניה, קיבוץ דרור, ומהמפלגות התאחדות ופועלי ציון. באסיפה שהתנהלה בעברית, פרש מרדכי אנילביץ בדין וחשבון של שעתים את פרשת ההכנות להתגוננות של הנוער העברי בוארשה, ביאליסטוק ווילנה. החברים בוילנה החליטו להתקומם הראשונים נגד הגרמנים ונשקם בידם. אולם ההחלטה היתה, מסר אנילביץ, שהמרד יפרוץ בעת ובעונה אחת בכל המקומות. גם הנוער היהודי בבנדין, שנציגיו מכונסים כאן, חובה עליו לקבל החלטה בענין ההגנה. הקשיים ברכישת נשק בוארשה חמורים מאד. המחתרת הפולנית עומדת מן הצד ועד היום לא הושיטה לנו כל עזרה, אנו בודדים ומבודדים במלחמתנו הנואשת. המחתרת הפולנית מופלגת בנשק, אולם גם בכסף רב אין לקבלו ממנה. אנו מחכים עתה לתשובה בענין זה מקבוצה קומוניסטית, שבאנו עמה בדברים בזמן האחרון. אחת ברור לנו — אנו נגן במלא־כוחנו על כבוד ישראל. גם אם ניאלץ להלחם בסכינים ובאבנים באויב המצוייד בנשק חדיש. זאת היתה תמצית דבריו של אנילביץ. הדיון נמשך כל הלילה והשתתפו בו: חנקה בורנשטיין, שתי האחיות פסחזון, חיקה קלינגר, ברוך גפטק ואחרים. עם אור הבוקר הודיעו לנו חברים, שעמדו על המשמר, כי הגיעה השעה להתפזר. 25 חברים שהשתתפו באסיפה זו התפזרו וחזרו לעיר אחד־אחד.

קבוצת המגן הראשונה

שבועיים נשאר אנילביץ באיזור זגלמביה, ובהשפעתו נוסדה קבוצת המגן הראשונה, ששמה היה „לקרב". מפקדה — אריה ליור מגורדוניה, סגנו — פסחזון יאדידיה מהשומר־הצעיר, ברוך גפטק מקיבוץ „דרור" וישראל דיאמנט מהנוער־הציוני. הרכב זה נשתנה אחר כך. כן נעשו מאמצים לצרף לפעולת ההגנה את פועלי־ציון־שמאל. קבוצת „לקרב" פירסמה אז כרוז לנוער להצטרף לשורות ההגנה.

בסוף ספטמבר 1942 חזר אלינו בפעם השניה אליעזר גלר והביא עמו 10 צעירות וצעירות, חברי גורדוניה מוארשה והסביבה. אליעזר התייצב לפני מרין, שהתייחס אליו ברוב הערכה, והיה מקבלו תמיד בסבר פנים יפות, ובפיו הצעה להצלת חלק מהנוער. ואלה פרטיה: יש לו לגלר מכיר נוצרי מנהל משרד העבודה בקאלץ. נוצרי זה מוכן תמורת כסף לצייד יהודים בתעודות־עבודה מזויפות, ולשלחם על סמך דרכונים אריים לעבודה לגרמניה ולאיטליה. תחילה הסכים מרין להצעה ואף הבטיח לסייע בכסף, אולם לאחר שנועץ בעוזריו הקרובים הסתייג מנכונותו, ואסר על גלר לפעול בכיוון זה במחוזנו. גלר החליט לחזור לוארשה, אולם ביקשנוהו שישאר בבנדין ואנו נשתדל לאשר את ישיבתו כחוק. גלר לא נעתר לבקשתנו, באמרו, שוארשה עושה הכנות, וכחבר ההנהגה הראשית של גורדוניה בפולין שומה עליו להיות שם בשעה זו. חברים שהיו קשורים בו בלב ונפש רצו לנסוע עמו, אולם הוא התנגד לכך, בטענו, שעליהם להשאר ולעשות את ההכנות להתגוננות במקום.

אלה היו דברי־הפרידה שלו.

כרוז לגרמנים — במגפיים...

רעיון ההגנה בקרב הנוער בבנדין ובסוסנוביץ התחיל לובש צורה מוחשית אחרי האסון של ה־12 באוגוסט (800 יהודים נשלחו אז לאושוויץ). הוצאנו לאור עלון בלתי־לגאלי בהקסטוגרף, שהעלה לפני האוכלוסיה את מגמותיו של היודנראט, בו נתפרסמו מאמרים, שמתחו ביקורת על מרין „מלך" מאת אלף יהודי מחוז זגלמביה. על אף מאמציו המרובים לא עלה בידי היודנראט לגלות את מקום הופעתו של העלון ואת העוסקים בו. יושב־ראש היודנראט, מולצ'ד־זקי, נוהג היה אף לחטט במגרות של עובדיו, אפשר יגלה בהן ספרות בלתי־לגלית. אולם חברי מפלגת פועלי ציון והתאחדות, שעסקו בהוצאתו של העלון לאור נהגו זהירות מעולה, ואף חבריהם הקרובים ביותר לא ידעו מי הם העוסקים בכך. גם בסוסנוביץ הוציאה קבוצת דונסקי מהשומר־הצעיר כרוזים אל הציבור היהודי בקריאה לא להתענות לגיוס העבודה, ולא לקיים את פקודת היודנראט.

ב„שופ" של גורצקי נתגלו כרוזים בתוך מגפיים שנועדו לצבא הגרמני. יד נעלמה הכניסה לכל מגף מוגמר כרוז בשפה הגרמנית, בו נקראו החיילים בחזית המזרח לשבות ממלחמתם, ללכת בהמוניהם לשבי, שהרי חבל על חייהם ועל חיי החיילים הסובייטיים.

היה זה מעשה ידיה של החבורה „מהנוער הציוני". תוך כדי מאבק נגד היודנראט הוחלט לערוך התנקשות בחיי מרין. דונסקי ועוד שני חברים קיבלו על עצמם להוציא החלטה זו לפועל. הם ארבו לו, אולם מרין הופיע מוקף שומרים מכל עבריו.

מרין מסגיר 4 צעירים למוות

בינתיים — לאחר מאמצים מרובים — עלה בידי מרין לגלות את מקום ההקטוגרף בסוסנוביץ בעלית־גג, מקום שם גר דונסקי. מרין ציווה לאסרו, אך הבחור הצליח להמלט ולהסתתר. אז פקד מרין לאסור מספר גדול של חברי ודרש מהם להסגירו. לאחר שגם לחץ זה עלה בתוהו, ציווה לאסור את אמו ואחותו ולכלאן בבנין בית־היתומים בבנדין. מרין לא טמן ידו בצלחת וציווה על השוטרים היהודים לגלות בכל מחיר את מקום מחבואו. בתחילת פברואר 1943, הוקף ביתה של הלה שאנצר, בו הסתתר צבי דונסקי, על־ידי אנשי המשטרה היהודית ותפסוהו ביחד עם ליפא מינץ. זמן מה לפני כן נאסרו על־ידי היודנראט בבנדין שני בחורים צעירים: בובק גרובר ד (נכדו של הרב גרובר ד) וזכ־רישׁ, שנחשדו בפעולה מהפכנית. כולם הוסגרו לידי הגסטאפו, עונו והוכו עד זוב דם. ביחוד עינו את דונסקי, תלוהו ברגליו והיכוהו באכזריות טרופה. תבעו ממנו שיסגיר את עוזריו להוצאת העלון. אך הוא לא נכנע. אחר כך גורשו ארבעתם למיסלוביץ, לבית־הסוהר הפוליטי. צבי הצליח להבריח מכתב מבית הסוהר, בו הודיע, שמרין חתם על פרוטוקול לגסטפו, לפיו הם נאשמים בפעולה קומוניסטית, ודרש מהחברים להמשיך במאבק נגד הגרמנים,

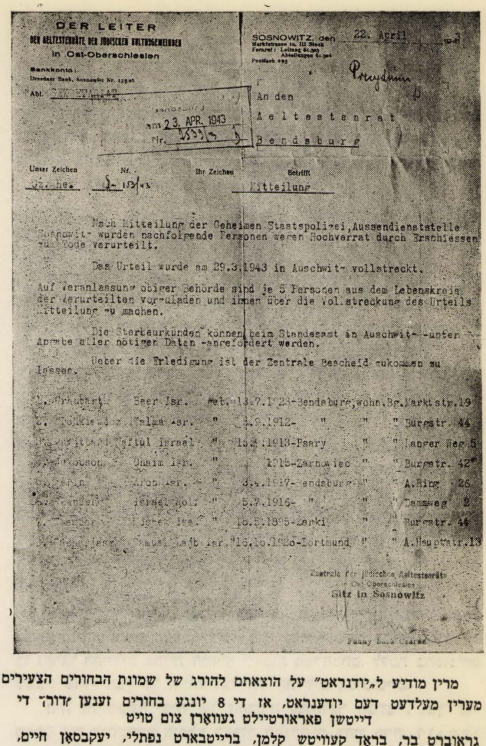

DER LEITER
DER ALTESTENRÄTE DER JÜDISCHEN KULTUSGEMEINDEN
in Ost-Oberschlesien

SOSNOWITZ, den 22. April 1943

An den
Aeltestenrat
Bendsburg

Unser Zeichen | Nr. | Ihr Zeichen | Betrifft
Mitteilung

Nach Mitteilung der Geheimen Staatspolizei, Aussendienststelle Sosnowitz wurden nachstehende Personen wegen Hochverrat durch Erschiessen zum Tode verurteilt.

Das Urteil wurde am 29.3.1943 in Auschwitz vollstreckt.

Auf Veranlassung obiger Behörde sind je 5 Personen aus dem Lebenskreis der Verurteilten vorzuladen und ihnen über die vollstreckung des Urteils Mitteilung zu machen.

Die Sterbeurkunden können beim Standesamt in Auschwitz unter Angabe aller nötiger Daten angefordert werden.

Ueber die Erledigung ist der Zentrale Bescheid zukommen zu lassen.

מרין מודיע ל„יודנראט" על הוצאתם להורג של שמונת הבחורים הצעירים:
מערין מעלדעט דעם יודענראט, או די 8 יונגע בחורים זענען פֿאר"ד די דייטשן פֿאראורטיילט נעווארן צום טויט

גראובערט בר, בראָך קעווישט קלמן, בריישבארט נפתלי, יעקבסאָן חיים,
מערין אהרן, שנברג וולף, שמברג משה, זכריש שמואל לייב

לחיים ולמוות. כעבור זמן קצר קיבל המרכז של היודנראט הודעה מהנהלת המחנה באושביץ, שהיהודים האלה נידונו למוות בעד פעילות קומוניסטית, הוצאו להורג ונשרפו בקרמטוריום.

הגנה — או הצלה?

בינתיים התחלנו לקבל משווייץ דרכיות של נתינים אמריקאיים בשביל חברים רבים, ובשורות הנוער החלוצי התנהל אז ויכוח סוער: הגנה — או הצלה. רוב הנוער נטה להגנה מתוך נימוק יסודי, שעם השמדת העם אסור לחלוצים לעסוק בהצלת עצמם, אלא להיחלץ לעזרת העם להגנת חייו וכבודו. דעתם של החברים המבוגרים היתה, שיש להציל כל שאפשר ושאין ההצלה מבטלת את ההגנה — לא נתקבלה עליהם. בהתאם לכך החליטו חברי גורדוניה: חנקה ברנשטיין ושלמה צימרמן, קלמן בלאכאז', שלמה לרנר, וצבי ברנדס מהשומר־הצעיר, שכבר היו מצויידים בדרכיות חוץ־לארץ, להשאר במקום והטמינו את דרכיותיהם — האמצעי האחד להצלתם. על אף זאת נמשכת פעולת ההצלה של הנוער היהודי. בחורים נשלחים על פי ניירות אריים לעבודה בגרמניה, אוסטריה וסלובקיה. על התקנת התעודות האריות שקד בולק קוז'וך מהנוער־הציוני. חבורתו השיגה גליונות־נייר של פירמות גרמניות שונות, חותמות של גסטפו ותעודות־זהות. בגוזל המשמש לצביעת שערות ובחומצת מימן מוחקים את שמות המשפחה היהודיים ורושמים שמות פולנים במקומם, נוסף לכך מכינים הם תעודות־עבודה מתאימות ובשעת הדחק אפשר היה לעבור, מצויידים בניירות אלה, אל מעבר לגבול. אנשים רבים נפלו לידי הגסטאפו, אבל קצתם החזיקו מעמד וניצלו. ברם, קבוצה זו גם לא שכחה לקחת חלק במחתרת. הם הצליחו להשיג כמה אקדחים, שינו מעיליהם שיהיו דומים לחולצות ה„היטלר־יוגנט" למען יוכלו ללבשם מחוץ לחומת הגיטו, אולם, במותו של יוסף קוז'וך שותקה פעולתה של קבוצה זו.

אחרי כל „אקציה" נדמה היה, לכאורה, שהגיטו חזר לאורח חייו הרגיל, לדאגותיו ולסבלותיו כמקודם, אולם לאמיתו של דבר לא היה זה אלא מקסם־שוא. השיטות הגרמניות היו שקופות — תחילה ניצלו את כושר עבודתם של הצעירים, אחר כך שדדו את הרכוש היהודי, ולבסוף לקחו את הנפש. יש השואלים: על שום מה לא נמלטתם על נפשכם? אפס. השואלים, מסיחים דעתם מכך, שלא היה היכן לברוח בעולם זה שבע אימה ומשטמה.

הן סבורים היינו, שנשארנו אחרוני היהודים באירופה. ועתים יש וראינו עצמנו כאן, בגיטו, אחרוני היהודים באירופה ובעולם, מחוסרי כל עזרה וסעד, מבודדים ומנותקים, ואין לנו על מי לסמוך אלא על כוחנו אנו בלבד, על עצמנו, קומץ יהודים חלושים בגוף ושבורים ברוח לאחר ארבע שנות ענויים ודיכוי. הרעבה והשפלה תחת המגף הנאצי, מוקפים המוני רוצחים מזויינים במיטב הנשק, ועל אף כל אלה החליט הנוער היהודי ששרד להתגונן.

שלוש מתנדבות להשגת נשק

אם לא הצליחו בידינו התכניות להגנה־עצמית וההתנפלות על הגרמנים לפי שקבענו מראש, הרי משום שלאחר כל גירוש נלקח חלק גדול של הנוער למחנות עבודה, או לאושביץ, וביניהם גם חלק של הפעילים, שעמדו בראש התנועה. הגירושים האלה נתקיימו לעתים תכופות מדי, כך שלא נותרה לנו האפשרות לשאוף אויר. כל פעם ופעם נאלצים היינו להתחיל מחדש בארגון החברים, בתכנון תכניות וכו'. כך נעשו ההכנות להתגוננות עוד לפני הגירוש האחרון, ובהדרכת חברים מהקבוץ התחלנו באימונים של שימוש בנשק, אבל מן הנמנע היה להשיג נשק בזגלמביה, ולשם השגתו נאלצנו לשגר חברים לוארשה, דבר שהיה כרוך בסכנות ובקשיים גדולים, כגון: השגת דרכונים מזויפים על שמות נוצרים והברחת הגבול.

שלוש צעירות התנדבו להקריב עצמן בשליחות קדושה זו: אדי'ה פסחזון, אינה גלברד, ורניה קוקלה (כעת בישראל). אדי'ה נתפסה בתחנת הרכבת בצ'נסטוכוב ובידה אקדחים ורמונים. עונתה קשות, אולם לא גילתה זהותה ובשביל מי ולאיזו מטרה הובילה את הנשק. נתלתה בבית־הסוהר המקומי בתור נוצריה. אינה גלברד הצליחה פעמים אהדות להתחמק מהתליינים הגרמנים, לבסוף נכשלה ונתפסה בוואַבי־אַרצ'ה ושם נורתה. רניה נתפסה כשנסעה שנית לוארשה, ולאחר עניים במשך ארבעה חדשים הצליחה בעזרת אחותה האמיצה שרה, לברוח מבית הסוהר הפוליטי במיסלוביץ.

גם חברים מהנוער הציוני בבנדין עשו מאמצים שונים להשיג נשק בכל מחיר. ידוע המקרה בקבוצת נוער בני 17, שהחליטו להתנפל על דירות גרמניות, לאחר השגת ידיעות על מקום המצא הנשק ולקחתו בכוח. בהתנפלות הראשונה השתתפו הארי בלוי־מנפרוכט, יעקב רוזנברג (בישראל) ויאַדי'ה שפיגלמן, מחופשים בבגדי היטלר־יוגנט. הנערה דפקה בדלת והבחורים פרצו לדירת הגרמני בראוך ושללו את האקדחים שמצאו בבית. עם הנשק הזה פרצו למחרת היום לדירה שניה של גרמני, מינץ. הבחורים אולק גוטמן (בישראל), מקס מהקבוץ, בלומנפרוכט ורוי־

זנברג כבלו את אשתו ומשרתה, ולקחו את הנשק שמצאו בבית. בדרכם חזרה לגיטו הבחין הרוצח הנאצי הידוע שרטר בהארי בלומנפרוכט ושאלו, מה לו בעבר הארי בלי הסימן הידוע. בלומנ־פרוכט הוציא את האקדח ורצה לירות בגרמני, אולם האחרון שעמד קרוב לו, הצליח להתגבר עליו והוציאו מידיו. הנער נחבש בבית הסוהר ושם עינוהו קשות, אך לא גילה שום דבר, אפילו גם לאחר שנאסרו הוריו והובטח לו לשחרם, אם יספר מי ומי הם שותפיו יעוזריו. הוא הוציא את נשמתו בטהרה ובגבורה!

הקשרים עם המחתרת הפולנית

השתדלנו לבוא בקשרים גם עם המחתרת הפולנית.

עוד בינואר, 1943, אירגנה פרנקה סולטאניק קבוצת־מחתרת, שעמדה בקשרים עם תנועת המחתרת המהפכנית הפולנית. תכניותיה של הקבוצה בוטלו בשל גירוש חבריה למחנות הגרמניים. לצערנו, לא התנהלה באיזור שלנו שום פעולה של מחתרת פולנית. אכן, תמוה הדבר כשהמדובר הוא באיזר זגלמביה, המרכז הגדול של פועלים, שרובם בעלי נטייה קומוניסטית היו.

לאן נעלמו כל פעיליהם ועסקניהם? אמנם, האינטיליגנציה הפולנית המתקדמת ומספר ניכר של עסקני פועלים גורשו על־ידי הגרמנים למחנה הריכוז בדכאו, או לשטחי הגנרל־גוברנמנט, אולם עובדה היא, שלא היו פעולות חבלה מקיפות במחוזנו. רק בשתי העיירות הסמוכות לנו, בפילץ ובוולברום, פעלה מחתרת פולנית. מהעתונים הגרמניים המקומיים נודע לנו על התנפלויות שנערכו על תחנות משטרה, התפוצצות של מחסני נשק, רצח גרמנים ושוטרים פולניים וכו'. באנו בדברים עם הנשיא של היודנראט מפילץ, פוגל, שעמד בקשרים עם המחתרת הפולנית, בדבר סידור חברינו אצל הפרטיזנים הפולנים. אולם הדבר לא היה בגדר ביצוע, כי הפרטיזנים במקום זה לא התרכזו במחנות או ביערות (סביבתנו דלה מאד ביערות) אלא באים היו מתוך האוכלוסיה המקומית בעיירה או בכפרים, עורכים התנפלויות לפי תכניות מוכנות מראש, מבצעים מעשי־חבלה ומתפזרים חזרה לבתיהם. בעזרתו של פוגל באנו בקשרים עם אחד ששמו טרלה מוולברום, והוא שעזר לנו בקנית נשק בוארשה, וברכישת תעודות פולניות מזוייפות וכו'.

פולני — סוכן הגיטטאפו

עף־על־פי־כן לא ויתרנו על הנסיונות להתקשר עם הפרטיזנים הפולנים. תחילת יוני, 1943, חזר מוארשה לקבוץ בנדין החבר מאַרק פולמן, שעשה זמן ממושך עם הפרטיזאנים הפולנים בסבי־בות וארשה—ראדום. אף הוא אישר שאין הפרטיזאנים האלה רוצים לקבל יהודים לשורותיהם, ורק תודות למראה פניו הארי הצליח להמצא בכפיפתם. בבנדין נפגש מאַרק בנוצרי אחד, סוחאַ שמו, שגר בסוסנוביץ, והוא הכירו עוד מוארשה כקצין בצבא הפרטיזאנים. נוצרי זה הסכים להעביר קבוצות חברים שלנו אל הפרטיזאנים באיזור מיאַחוב—קראקא, בתנאי שכולם יהיו מזוינים בנשק. אחרי ביקורם של שנים מחברינו בדירתו, שעשתה רושם של בית עניים, שהדלות מציצה בה מכל פינה, והילדים רעבים ללחם (הכל בויים, כנראה, מראש) הוחלט לשלוח את הקבוצה הראשונה, שמנתה עשרה חברים. הם קיבלו מעילי עור, נעלים חדשות ונשק. נמסרה להם גם הסיסמה, שלפיה על פולני אחד לקשר אותם עם הפרטיזנים במקום המיועד. אחרי שלושה ימים חזר הפולני ובפיו סיסמת־הקשר, אולם רק אחר כך הוברר לנו, שהוא הוליך אותם אל פרטי־

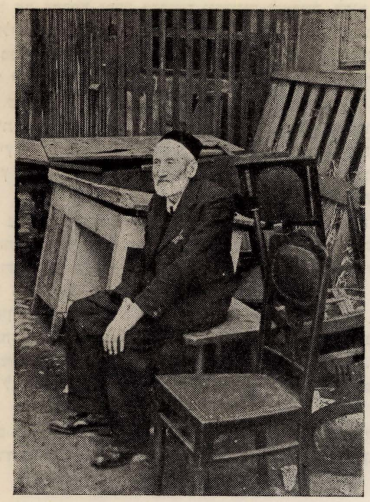

לייביש באַנאַק, מחשובי התושבים בבנדין, יושב ברחוב על רהיטיו, לאחר שדירתו הוחרמה על־ידי הנאצים

לייביש באַנאַק, אן אַנגעזעענער בענדינער תושב, זיצט אין גאַס מיט די מעבל ווייל זיין וווינונג איז קאַנפיסקירט געוואָרן דורך די דייטשן

זאנים מדומים. אחרי כן יצאה לדרך זו הקבוצה השניה, אף היא בת עשרה חברים. רק מחוסר נשק לא יצאה אז קבוצה גדולה יותר. כעבור יומיים חזר אחד מאנשי הקבוצה הזאת, אייזיק ניימן (בין הניצולים בארץ), ומסר את הדברים הבאים: בשמחה עברנו על פני כפרים, בהם נתקבלנו יפה על ידי האכרים, שידעו כי דרכנו מוליכה אל הפרטיזאנים. עם לילה, משהגענו ליער, ישבנו לפוש. בן־לווייתנו הפולני התרחק, באמרו, שהוא הולך להביא מים. כעבור זמן קצר חזר ואתו כד מים — ושוב התרחק. לפתע התקיפתנו פלוגת רוכבים ועוד לפני שהספקנו לאחוז בנשק ולהתגונן, ניתך עלינו ברד כדורי מכונות־יריה. רק בדרך נס לא נפגעתי ונשארתי בחיים. כאשר עזבו הגרמנים את המקום התחלתי להמלט על נפשי כל עוד רוחי בי. אז הוברר לנו, שפולני זה אינו אלא סוכן הגסטאפו והוא הסגיר את חברינו לידיה.

19 חברים צעירים יקרים ומסורים אבדו לנו: מהקבוץ „דרור" אלתר גולדבלום, שמואל פינקלשטיין, צפורה מורד, יצחק קריבקה, מרדכי באכאר'ז וליבק גולדשטין. מהשו־מר־הצעיר: דוד קוזלובסקי, הלה כצנגולד, משה'לה אבר־בוך. מגורדוניה: אברהם טננברג, ישראל שיינטל, עליאש וסאלה ועוד 4 חברים מהנוער־הציוני והשומר־הדתי ששמותיהם אינם ידועים לי.

בונקרים מצויידים

לא נותרה לנו שום ברירה לעת־עתה אלא להמשיך בבנין הבונקרים, שהתחלנו בהם עוד לפני הגירושים האחרונים ולצייד אותם בנשק, שהיה כרוך בקשיים גדולים. לאחר שפרץ מרד גיטו וארשה, ב־19 לאפריל 1943, קשה היה להתקשר עם חברים שם.

שלחנו את החברה נטקה מקבוצת גורדוניה לוארשה, לבוא בקשרים עם אליעזר גלר, או עם חבר אחר, אולם היא חזרה כעבור זמן קצר מבלי למצוא אף אחד מהחברים, שרשימת כתובותיהם בעבר הארוי של וארשה היתה בידה. אף־על־פי־כן היה בכל אחד מהבונקרים של התנועות מעט נשק וכסף, כי על אף הגבולות הסגורים וחומרת הצנזורה קיבלנו בכל מיני דרכים כסף מלשכת הקשר בשווייץ וכן מוארשה. חילקנו את הכסף והנשק בין חמשת הבונקרים. הקיבוץ הקים שני בונקרים לחבריו, השומר־הצעיר אחד וגורדוניה שנים. והכינו תכניות נועזות, כגון התכנית הגדולה להקיף את הגיטו בחגורת מוקשים, ובהתנפלותם הראשונה של הגרמנים לפוצצם יחד אתם. העיקר — להתגונן עם נשק ביד. לצערנו, לא ידענו שזמן כה מועט נותר לנו — וסערת הגירוש הטוטאלי מנעה בעדנו את ביצוע תכניותינו.

אין אנו יודעים כיצד נפלו בזמן הגירוש האחרון אלפיים ושמונה מאות הקרבנות, שרבים מהם התנגדו בכוח עם נשק ביד לגירושים. לדאבוננו הרב לא נותרו עדים חיים מהמגינים. במקרה נודע לנו, שכאשר ניגשו הגרמנים ביום השני לגירוש לבית אחד בגיטו שרודולה, הסתערו עליהם 30 יהודים מזוינים במקלות, סכינים ואבנים. בקרב בין הקבוצה היהודית והאויב, שעלה עליה במספרה ובזיונה ונמשך כשעה אחת — נפלו כולם עד אחרון.

אין אנו יודעים איך נפלו חברי גורדוניה לוארשה. הבונקר שלהם היה מחוץ לעיר, ולא שרד בחיים אף אחד. בחורים אמיצי־לב היו וגם נשק היה ברשותם. לפי התוהו ובוהו במקום ניכר היה שנלחמו ונפלו במקום זה. החברים מהקבוץ, שבעה במספר, שהיו בבונקר עם פרומקה פלוטניצקה האמיצה, נפלו עם הנשק בידם. טרם נפילתם הספיקו הם להרוג שני קציני גסטאפו, שהתקרבו לבונקר.

הגרמנים שמו מצור על הבונקר והמטירו עליו אש במכונת יריה. החברים התגוננו עד הסוף, עד יציאת נשמתם.

אכן, רעיון ההגנה העמיק לחדור לכל שכבות האוכלוסיה היהודית, אולם לא היה לנו, לצערנו, במה להתגונן. העובדה הזאת לא נסלח לעולם לשכנינו הפולנים, שבימי מסה ומבחן ונוכח מאבקנו האיום והנואש עם כנופיות המרצחים המזוינים, לא עזרו לנו בהשגת נשק. יכולתנו היתה מוגבלת: סכינים ואבנים מול מכונות־יריה. אין ספק, שאילו היה בידי הנוער החלוצי בבנדין ובסוסנוביץ נשק במידה מספקת, כי אז היתה ההתגוננות ראויה לשמה. לצערנו, חסרים אנו את הפרטים גם על מקרי ההתגוננות והקרבות הבודדים שהתחוללו. המתים לקחו עמם לקבר את סוד מות־הגבורים שלהם.

חייקה קלינגר (רוזנברג)* / השומר הצעיר על משמר כבוד העם

להלן קטעים ממאמרה הגדול של המנוחה חייקה קלינגר, חברת קיבוץ „העוגן", שפורסם בספר „השומר הצעיר", כרך א', הוצאת „ספריית הפועלים", מרחביה, 1956.

ה„בני מדבר", צופים, לבנות קן, ללמוד וללמד.

מלחמה הרסה את הכל. החלטנו להתחיל מחדש: לארגן

והנוער היה עזוב מאד. הילדים התחנכו ברחוב. הזדחקות גדלה, מספר העניים נתרבה, זאטוטים ובלואים מכרו בפינות לחם, עמדו במבואות הבתים עם סלי כעכים ולחמניות שחורות־כפיח למכירה. הילדות לבושות כ„אריות" היו נוסעות לעיירות ולכפרים הסמוכים ועוסקות בהברחת מצרכי־מזון. עד־מהרה נעשו הקטנים מומחים גדולים בכל סוגי המסחר, החל בביצים וגמור בדולארים ובזהב. הם למדו את האירגון המיוחד של כנופיות ילדי־הרחוב. שריקה חדה אחת של אחד מהם, העומד על המשמר, היתה מזהירה מפני בוא הגרמני. בין־רגע היו הכול מתפזרים ונעלמים כאילו בלעתם האדמה.

ניגשנו לעבודה בהתלהבות. קודם־כל אירגנו את ילדי השכונות העניות בעיר, בלי תכנית, אך בלב מלא מסירות. זרענו את הגרעין הראשון ואחרינו התחילו להתעורר אחרים. התחילה תחרות של עבודה ציבורית. היו מצטלצלות מלים עבריות בפי ילדים, נשמעים שירים עבריים, נראים ילדים הקוראים זה לזה „חזק ואמץ".

בזמן ההוא פנתה הקהילה היהודית אל נציגי הסתדרויות־הנוער בהצעה, שיקבלו על עצמם עיבוד של מאה מורג (450 דונם) אדמה, שהגרמנים הטילו על היהודים לעבדם. בראש הקהילה הועמד מוניאק מארין, הרפתקן וקובייסטוס, משתף פעולה עם הגרמנים. ואף־על־פי שהיתה זאת הצעתה, קיבלנו את הדבר בהתלהבות. ראינו בכך מוצא בשביל הבוגרים, מעין הכשרה. האדמה היתה מוברת זה שלושים שנה והיתה מרוחקת מן העיר שלושה קילומטר. התחילו בעבודה ללא נסיון, ללא הדרכה. יום־יום יצאה חבורת צעירים עם אתים ומעדרים. השדה המת קם לתחיה. לא היה לנו סוס ולא מחרשה. באתים הפכנו את הקרקע. האכרים עמדו מרחוק ולעגו, אך אנו לא התייאשנו. צחוק ושיר היו בוקעים מן החוות.

כינסנו כאן ששים איש. אין צורך עוד ללכת ברגל יום־יום מן העיר ולחזור מהלך ששה קילומטר. עתה יש אפשרות להפוך את פלוגת העבודה להכשרה ממש. העבודה אינה קלה. האנשים — מהסתדרויות שונות. יסדנו חוגים להשתלמות בתולדות התנועה הקיבוצית, בשאלת היהודים ובבעיות החקלאות.

החווה נעשתה מרכז החיים החלוציים בזגלמביה. כאן נערכות הישיבות של הנהגות השונות, אסיפות הקבוצות, הגדודים. יש איזה כוח מושך לחווה הזאת. בעיר — רעב, עצבות, מחלות, מגיפות. ובחווה — שמחה, צחוק ועליצות. אפילו את האות „יודה" אין נושאים כאן.

בשבת באים הנה הצעירים מן העיר ועורכים כאן משחקים. גם

*) נולדה בבנדין, 1917. בהיותה בת 17 הצטרפה לתנועת השומר הצעיר. היתה מדריכה בקן ולאחר מכן יצאה להכשרה. כשבאה תורה לעלות לארץ ישראל, פרצה המלחמה ונסגרו השערים. על חייקה הוטל להשאר בהנהגת התנועה במחתרת, ושם נתנה את מלוא חלק בהכנות לקראת המרד המזויין. עם חיסול אחרוני היהודים בגיטו, הצליחה חייקה למצוא מחסה בבונקר ומשם אורגנה בריחתה לסלובקיה. בתחילת 1944 הועברה ע"י חברי התנועה להונגריה, ובפברואר יצאה עם הקבוצה הראשונה דרך קושטא לארץ ישראל והצטרפה לקיבוץ העוגן. פתיל חייה ניתק בדמי ימיה והיא אך בת 41.

הזקנים באים. מאות אנשים. זהו המקום היחידי, שבו יכולים היהודים לשאוף אויר באין מפריע.

בעבודה התרבותית היינו אנו, ה„שומרים", פעילים מאד. תסיסה רבה התססנו את הנוער. העלינו לפניו את חזוננו שלא היה ידוע עד־כה לנוער בגלמביה. התחילה סערת ויכוחים על לאומיות וסוציאליזם, על השקפת השומר הצעיר. מה נאה היתה המסיבה שערכנו לרגל חג חנוכה. האולם של בית־היתומים היה מואר באור רב. לפני הכניסה עמדו „בני המדבר" הקטנים על המשמר, שמא יחדור איזה גרמני לבית. בקשיי קשיים השגנו מהקהילה את האולם והילדים שכחו כאן עולם ומלואו. אין מלחמה. אין גרמנים. מציגים מחזה שנכתב בידי הילדים עצמם: להיות בארץ ישראל, לעבוד את האדמה, לחיות כמו המכבים ולהלחם באויב...

הקשיים בעבודתנו החינוכית בעיר רבים היו. איך יכולנו לערוך שיחות, כאשר הילדים רעבים, קפואים מקור, קרועים ובלואים. פנינו אל ועד הקהילה, שיתן לנו מעונות ואמצעים ואנו נייסד מטבחים זולים ומועדונים לילדים. ההצעה נשאה חן בעיני הועדה והקהילה ניגשה לביצוע הצעתנו. במשך זמן קצר קמו מועדונים לילדים המבוגרים, בתי־ילדים לתינוקות ובתי־מחסה לילדים בגיל 5—6. את הצעתנו קיבלו, אך את מדריכינו דחו. חששו להשפעתנו.

אותו זמן בערך בא השליח הראשון מוארשה. היה זה אליעזר ג ל ר מ„גורדוניה". מה מאד שמחנו בו וכל־כך צמאים היינו לידיעות. כמעט כל הסתדרויות הנוער התרפקו עליו.

לאחר־מכן באה טוסיה. באה בלי לדעת שום כתובת. הולכת היא ברחוב, מתבוננת באישים, בפנים, בלבוש — מחפשת „שומר". שמא תנחש, איזהו „שומר". ואמנם ניחשה. ניגשה אל שושנה ושאלה אותה, שמא יודעת היא היכן תגור לאה פסחזון? שושנה מסתכלת בה בחשדנות, אך התנהגותה וקולה של הזרה נוסכים בה אמון. כן, יודעת אני, היא עונה, בואי ואראה לך. בדרך אל השכונה היהודית קרב אל שושנה „בן מדבר" קטן ואמר לה בלחש „חזק"! טוסיה שמעה.

„את בהשומר הצעיר?" — שאלה.

„כן" — ענתה שושנה. פתאום ניצנץ בראשה: „טוסיה! מוארשה?"

„כן, אני טוסיה " — ענתה בנחת.

שושנה כמעט פרצה במחול באמצעו של הרחוב.

והקן כמרקחה. השמועה עוברת מפה־לפה. טוסיה מתחילה מיד בעבודתה. כל רגע יקר. אין פנאי לאכול. אנו רצים אתה מאסיפה לאסיפה.

אנו מנצלים את שהותה של טוסיה ומכנסים את הצופים באולם בית־היתומים. טוסיה מדברת, פתאום עובר רחש בין המנהלים. הגיעה ידיעה מועד הקהילה. יש להפסיק מיד, כי המשטרה בעקבותינו. חבל על האסיפה שפורזה, אך טוסיה מרגיעה: אין דבר, הפגישה תיחרת עוד יותר בזכרונם של הקטנים — השנאה לגרמנים תוגבר.

ערכנו מפקד של כל קני הגליל. הגנו אלף ומאתיים „שומרים". גאים אנו. לפני המלחמה היינו אולי המחצית מהמספר הזה.

בנוכחות טוסיה התכנסה פגישה בחווה. בפתיחה — הרצאה אידיאולוגית קצרה. דין־וחשבון מן העבודה בחלקי פולין שונים. אחד הדברים העיקריים שהחלטנו עליו, היתה עבודת ההשתלמות. יש להגביר את החינוך הלאומי. עלינו לקרב את ארץ־ישראל לנוער ולטפח את האהבה אליה ולהאמין בנצחונו של הטוב.

כבר מזמן נסעו הצירים ואנו הבוגרים עדיין יושבים עם טוסיה. כמונו עייפה ויגעה מן העבודה הרבה, אך טוסיה שופעת אופטימיות. „ניפגש עוד, ניפגש, — היא אומרת — בקיבוץ".

משהו מרוחה נאצל גם עלינו והוקל לנו. אמונתה נמסכה גם בנו. עזבה אותנו והבטיחה „להציץ" עוד אלינו. מכל הידיעות על מותם של אנשים הדהימה אותי ביותר הידיעה על מות טוסיה. הן עד־היום עומדת היא נגד עיני ממש, כפי שבאה לחווה בימים ההם: מחייכת, עליזה, שופעת מרץ, אומץ ואמונה בעתיד.

באו גזירות חדשות, אחת רעה מחברתה. החמיר „הארבייטס־איינזאץ" (הגיוס לעבודה). את כל אנשינו הכניסו לרשימה. התחלנו להילחם בועד הקהילה, חדלנו להיות בנים מקשיבים. המרינו את פיהם בגלוי. וכשהצליפו עלינו בשוט מחנה־העבודה, לא הלכו חברינו. הסתתרו ושבועות לא הציצו לביתם.

קרבננו הראשון היתה לאה פסחזון. לאה הלכה למחנה. כתבה משם מכתבים על המרק המימי, על מנת־הרעב של שלוש מאות גראם לחם ליום, על הכאת הנשים. אך זה לא הכאיב ביותר — כתבה. הרע הוא, שבין הנשים במחנה מצויות חסרות־אופי, בוגדניות מחניפות לכל גרמני. לאה לא השלימה, היא קוממה בלי־הרף את הבחורות, עד שבשל המרד. יום אחד החליטו, כי בשתיים אחר חצות יערכו אסיפות בכל צריפי־השינה וכן עשו. בשתיים התעוררו כולם, העמידו משמרות ליד הדלתות והיתרו בבוגדות. אחת מאלה בצריפה של לאה, שמעה את האיום ופרצה בצחוק: ה„לאָגרפירער" (מפקד המחנה) הוא ידידה הטוב, וממי תחשוש? אז ניגשה אליה אחת הבחורות וסטרה על לחיה, ואחר־כך ניתכו עליה מכות בלי הפוגות. עד מהרה חזרו כולן למיטותיהן והשימו עצמן ישנות. למחרת ציפו הכול לתגובתה של הבוגדת המוכה, שלמדה לקח ונצרה לשונה. מאז נשתנו היחסים במחנה. רק מעטים ידעו, מה רב היה חלקה של לאה במיפנה זה.

מן המחנה הוצאנו אותה כמעט בכוח. לא רצתה לצאת. טענה, שאסור לה להציל עצמה ולהשאיר את האחרים. הסבירה, כי היא נחוצה שם, אך גם אנו היינו זקוקים לה. לאה חזרה, אך אחרים נשלחו. נלחמנו על כל אחד. ידענו, שכל אחד מאתנו ממלא תפקיד חשוב במחנה, אך תפקידים חשובים מאלה חיכו להם בתנועה.

בימים ההם בא אלינו יושב־ראש הקהילה וסיפר בהתלהבות, כי הגרמנים מוכנים לאפשר לנו לייסד „קיבוצים". הוא הלליג בשבחם של הגרמנים, המבצעים את ה„פרודוקטיביזאציה" של הנוער היהודי. היו בינינו שנתפסו לדבר, ואולם הרוב התנגד. היה ויכוח מר במועצת החלוץ. דרשנו מרי, התנגדות, חבלה בכל התנאים. מחנה־העבודה הוא גזירה רעה, וכך יש להתייחס אליו. לא נלך ונמנע אחרים מלכת. בכל זאת הלכו, באונס וגם לא באונס.

בינתיים הגיעו ידיעות מחרידות מהמחנות. האנשים לא רצו עוד להתנדב. הקהילה חיתה „במצוקה" והגיעה שעתה של ה„מילי־ציה היהודית", שיסקדה להוציא את טרפה מהמרתפים ומעליות־הגג.

כאשר נתמלאו המחנות בדלת־העם, הגיעה שעתם של בני השכבות האמידות, שעד־כה פדו עצמם בכסף. ב„שופ" של ראָסנר לא נגעו בשום אדם. להיפך, לעתים קרובות היה דורש אנשים מן המחנות ומוסיפם על עובדיו. בית־המלאכה שלו יצר בגדים בשביל ה„וורמאַכט". ב־50—100 עובדים התחיל והתפתח עד שלושת אלפים. ראָסנר היה איש הגון, רבות עשה למען היהודים וידע בדיוק מה הוא עושה.

*

בצר לנו זקוקים היינו למישהו מבחוץ, שיבוא אלינו ויעודדנו. ואז בא מרדכי אנילביץ. עלם גבה־קומה, צנום ותמיר. כוח־נעורים ומרץ שפעו ממנו. הוא כבש את לבנו באמונתו הלוהטת בשליחותה הגדולה של התנועה. הרגשנו: הנה עומד לפנינו חבר, שלא יכזיב לעולם. את הדברים המורכבים ביותר הסביר בפשטות משכנעת והוא שיכנע.

בואו של מרדכי הביא מהפכה בחיי הנוער במחוזנו. הוא סיפר על ווילנה ושחיטותיה, מסר על פונאַר, גילה את האמת על מחנות־המוות ודיבר על ההכנות למרד פה ושם. הוא הצית מחדש את אבוקת התקוות בלבבות ונשא אלינו את בשורת ההתקוממות. תוכן חדש הוצק בחיינו: ההגנה. התחלנו לטפל ביסוד הארגון היהודי הלוחם בזגלמביה.

התחלנו להוציא עתון שהכיל ידיעות פוליטיות מפולין ומחוץ לארץ. ליפאָק מינץ מסוסנוביץ ישב יום יום אל הראדיו ורשם בדיקנות. ראינו חובה לא להניח להרדים את הצבור היהודי. הוכרחנו להפיץ בציבור את האמת המרה בכל עירומה — על הרצח ההמוני של העם היהודי.

לאזני הקהילה הגיעו שמועות על אודות עבודתנו. מוניאָק מאָרין התרעם. לא נעלם ממנו, כי את כל הסערה בנוער חוללו מרדכי אנילביץ והשומר הצעיר. הקהילה לא נמה לא ישנה. פחדנו נפל עליהם. הם החליטו ללמדנו בינה במעשים.

אסרו את ליפאָק מינץ ואת צבי דונסקי מראשי המנהלים של הקן בסוסנוביץ. מארין העיז להיכנס לתאו של צבי, בשליחות הגרמנים, ולהוציא ממנו ידיעות. בדברי חלקות בא:

— „גם אני ציוני, באתי להצילך".

— „אם אתה ציוני, אני אינני ציוני" — ענה צבי וסטר על לחיו של מאָרין.

חדשיים ישבו בבית־הסוהר. שלחו אותם בפקודה מיוחדת לאושוויץ. שם ניתלו. לפי מקור אחר הומת צבי דונסקי בבית־הסוהר וליפאָק לבדו שולח לאושוויץ.

לא התיאשנו. אנו ממשיכים בפעולותינו. בעתוננו ניהלנו מלחמה עד חרמה בקהילה ובמיליציה. היתה גם פקודה חשאית לסלק את מאָרין. הציבור התחיל להרגיש את קיומנו.

באו הימים הקשים. „אקציה" רודפת „אקציה". אלפים הלכו כצאן לטבח. המון כזה לו אורגן כהלכה יכול היה בידים ריקות להכריע את הגרמנים המעטים שביצעו את ה„אקציה". עמדו צעירינו במגרש ונשכו אצבעותיהם מחימה עצורה.

נתגלו פניה האמיתיים של הקהילה. הוכח בעליל, שאינה אלא מכשיר עיוור בידי הגרמנים. על מאָרין אמרו, שהוא עצמו מופיע לעתים קרובות אצל הגרמנים בהצעות, כדי להקדים משאלו־תיהם. אתו יחד עבדה מזכירתו פאַני צ׳אַרנה, אשה בעלת כשרונות היתה, אך לא ידעה רחם. שנים אלה השיגו מידי הגרמנים זמן רב הנחות רבות ליהודי זגלמביה, ועל כן נשארו עד לסוף, אולם גם תורה של בנדין הגיעה.

חסר לנו נשק והחלטנו לשלוח את אָדז׳ה פסחזון לוארשה. היא נפלה בדרך עם „הסחורה" שהובילה, אך בכל זאת הספיקה לעשות בשבילנו הרבה. היא תיארה בוארשה את מצבנו ועל יסוד זה הבטיחו לשלוח לנו „סחורה" בקביעות.

אז באה אלינו אסטריד (זושה מילר) מוארשה והביאה לנו את ה„כלים" הראשונים. כאבנו מאד את אבדנה של אָדז׳ה, שבמותה הביאה את בשורת הפעולה. שמחת ה„כלים" היתה רבה. התחילו האימונים. ברוך גאַפטק („דרור") היה המדריך.

לאחר זמן נסעה חברתנו אינה גלברד לוארשה, אך כל מה שהביאה היה מעט. יסדנו סדנה לייצור נשק נוסף. יש צורך ברימונים, בבקבוקים עם חומר מתלקח. סדנתנו התחילה לייצר רימונים מעולים. כן התקינו בחורנו מקלט־ראדיו.

התחלנו לבנות בונקרים, ולא רק למעננו, אלא לכל היהודים. בחורינו הלכו מבית לבית והדריכו את הבנייה. נסינו לשלוח חברים לפארטיזאנים, רק חלק קטן מהם הגיע למחוז־חפצם. נשארנו מעטים.

בא הגירוש האחרון. כל הנשק שלנו היה מרוכז בבונקר של ברוך. את הבונקר גילו והנשק נלקח, אמנם במחיר חייהם של כמה וכמה גרמנים שהספקנו להפיל. אנשי החווה אף הם גורשו ברובם. רק מעטים נמלטו.

תמו תולדות השומר הצעיר והתנועה החלוצית בבנדין.

בְּלִי בַּיִת

לְלֹא בַּיִת, לְלֹא־גַג —
כָּל הַלַּיִל צָעַדְנוּ כָּךְ
לֹא יָדַעְנוּ אֵי וְאָן
יוֹבִילֵנוּ הַתַּלְיָן.

בָּאנוּ אֶל כִּכַּר־הַדָּם,
עֵדֶר־צֹאן אֲבַק־אָדָם
וּמִכָּל הָעֲבָרִים
הִקִּיפוּנוּ הַשּׁוֹטְרִים.

יוֹם וְלַיִל דִּכְּאוּ, עִנּוּ
פַּת וּמַיִם לֹא נָתְנוּ,
מֵאֵמוֹ נִגְזַל הַטַּף,
נַעַר לְסַדְנוֹת נִסְחַב.

יִסּוּרִים שֶׁל גֵּיהִנּוֹם,
יוֹם וָלַיְלָה לְגַרְדּוֹם,
הָאוֹיֵב מוֹצֵץ מוֹצֵץ
אֶת דָּמֵנוּ עַד בְּלִי קֵץ.

עַד מָתַי נִסְבּוֹל בְּלִי־תֹם
עִנּוּיֵי־הַגֵּיהִנּוֹם?
בָּא הַמָּוֶת הַמַּבְהִיל,
אֵין גּוֹאֵל וְאֵין מַצִּיל...

תורגם ע״י אברהם לוינסון
(חובר בידי אלמוני והושר בזמן הגירוש)

דוד ליור / בני בנדין בפעולות התנגדות באושוויץ

אושוויץ היתה גדול מחנות־ההשמדה, שבו נשרפו מיליוני יהודים מכל אירופה, וכן רוסים, פולנים, צ׳כים ואחרים. הואיל ואושוויץ שוכנת לא רחוק מגלמביה, היו יהודי איזור זה קרבנותיה הראשונים של החיה הנאצית וכל מאת אלף תושביו היהודים נחנקו בתאי־הגאזים שם.

ואולם על אף השמירה המעולה, המשטר החמור ועבודת־הפרך עלה בידי אסירי אושוויץ לארגן תנועת מחתרת. לכתחילה התבטאה פעולת המחתרת בהגשת עזרה לכל מי שהיה בו אומץ לברוח מהמחנה, — ואלה לא היו מעטים.

אמנם, רובם נתפסו והוחזרו, אך אף־על־פי־כן הצליחו אחדים להינצל. אחר כך רכשה המחתרת נשק ועשתה הכנות למרד גדול. לא כל פעולות המרד ידועות הן, שכן בחלקן הגדול נתגלו על־ידי הגרמנים בעוד מועד ומשתתפיהן נרצחו. כאן לא נעמוד אלא על מאורעות בודדים הנוגעים באנשי בנדין, כלואי אושוויץ.

בבלוק מספר 7 בבירקנאו נכלאו יהודים שנועדו לחנק. ב־30 בדצמבר 1943, כאשר נפתחו הדלתות, כדי להובילם למוות, התנפלו 15 אסירים יהודים על אנשי ס.ס. בידים ריקות, חבלו בגרמנים ונשכו אותם. המרצחים הזעיקו עזרה, והמודים — הוצאו להורג.

בסוף אוקטובר הובלו לאושוויץ מוארשה יהודים, שצוידו בתעודות מזוייפות כאזרחי אמריקה. תחילה הושיבום הגרמנים ב„האטעל פאלסקי״ והיו בטוחים שיחליפום בגרמנים אזרחי ארצות האויב. אולם תקוותם היתה לשוא, כי גורשו למחנות השמדה, וביחוד לאושוויץ.

קבוצת „אמריקאים״ כאלה, שמנתה 1750 איש, הובלה לאושוויץ באוקטובר 1943. בלי כל שהיות נצטוו כולם להתפשט ונלקחו לקרמטוריום. אשה אחת סירבה להתפשט בנוכחות אנשי ס.ס. וכאשר מפקד המסדר, שילינגר, ניסה בכוח לפשוט ממנה את בגדיה, סטרה על לחיו. בעת ההיאבקות עלה בידה להוציא את האקדח מידו, ירתה בו והרגתהו. נשים אחרות בראותן את מעשה הגבורה שלה התמרדו גם הן, פצעו כמה אנשי ס.ס. ואחר מערכה קצרה נפלו כל הנשים אמיצות הלב בכדורי מכונת יריה נאצית.

בשנת 1943 נוסדו במחנה תאים חשאיים שעמדו בקשרים עם אנשי חוץ, שהבריחו למחנה נשק. תחילה היו אלה קבוצות קטנות של יהודים, צרפתים וצ׳כים, אך בספטמבר 1944 מנתה המחתרת 160 פעילים ו־280 אסירים מאורגנים, רובם יהודים.

מרד גלוי, כפי שתוכנן על־ידי המחתרת במחנה לא פרץ אמנם, משום שהמאורעות התרחשו במהירות בזק, לא היתה היכולת בידי אנשי המחתרת לבצע את תכניתם. את מקרי המרד הבודדים שאירעו באושוויץ ביצעו אנשי ה„זאנדער־קאמאנדא״, האסירים האומללים שאנוסים היו לטפל בקרבנותיהם של תאי־הגאזים. האסירים האלה שנלקחו לעבודת הכפייה הנוראה הזאת, עסקו בה שלושה חדשים בלבד, כי הם הומתו אחר כך לשם טשטוש כל עקבות של עדות, ובמקומם באו אחרים, וחוזר חלילה. מבודדים היו וכלואים ונמנע מהם לבוא במגע עם איש מבחוץ. בכל יחידות ה„זאנדער־קאמאנדא״ יקד רצון המרד ולהט נקם, אולם הגרמנים הקדימום תמיד ו„סילקום״ קודם שפתחו בפעולה כלשהי.

כאשר נאלצת היתה הנהגת המחתרת לדחות כפעם בפעם את מועד המרד, התחילו האסירים היהודים, בראותם את קצם הקרוב, לוחצים על המנהיגות לפתוח במרי המתוכנן. ואף שידעו ראשי המחתרת, שטרם הגיעה שעתה של ההתקוממות, הם נתנו את הסכמתם הבלתי־רשמית, שעובדי ה„זאנדער־קאמאנדא״ רשאים לפעול על דעת עצמם וסיכונם.

התכנית הראשונה היתה — לפוצץ בחמרי נפץ את כל ארבע המשרפות בבירקנאו, אבל התכנית נתגלתה על־ידי הגרמנים כמעט שעות מועטות לפני ביצועה. כעונש החליטו הגרמנים להחיש את הוצאתם להורג של המורדים.

בשבת, 3 באוקטובר 1944, באו קלגסי ס.ס. לקחת את 300 עובדי ה„זאנדער־קאמאנדא״, כדי לחסלם, אולם הדבר לא עלה להם בנקל, כי בינתיים פרץ המרד. מסיקי תנורי־הגאזים מספר 4 המיתו את ראש הס.ס. והציתו את הקרמטוריום. הנסיון לפוצץ את המנגנון ויתר מכונות־ההשמדה עלה בחלקו בלבד. כן השליכו עובדי הכבשן מספר 1 לתוך התנור את המשגיח הגרמני קאול, והרגו 4 סרדיוטים, פצעו רבים מהם, ניתקו את החוטים ונמלטו מהמחנה.

מיד שלחו הגרמנים עזרה מוגברת של חיילים, אשר דיכאו את המרד כליל. אחר־כך התחילה חקירה ממושכת: הכיצד הגיע הנשק והחומר המפוצץ למחנה? בידי הגרמנים עלה להתחקות על עקבות ארבע בחורות מבנדין, שעבדו בבית החרושת „אוניאן״ לחמרי־נפץ. שהבריחו בכל יום בלכתן מעבודתן את החומר „הגנוב״ בין קיפולי שמלותיהן לתוך המחנה באושוויץ. „הסחורה״ המובחרת סופקה למחתרת, שמסרה אותה למומחה רוסי, בורודין היה שמו, שהכין את הפצצות לשימוש לעת צורך.

הבחורות הנועזות היו: אלא גרטנר, רגינה (שם משפחתה לא ידוע לנו), רוזשא ודורקא ספירשטיין מבנדין. הבחורות הגבורות הללו יחד עם המתווכת של המחתרת, ראזא רובוטה, עונו באופן איום ואכזרי, כי סירבו לספר ולגלות את שמות האנשים מבחוץ, שהן עמדו אתם בקשרים. בנובמבר 1944 נחרץ דינן: חמש הבחורות האומללות והמעונות הוצאו להורג ונתלו לנגד עיני רבים, למען יראו, ידעו ויפחדו...

מהמשתתפים הרבים במרד ידועים לנו בין היתר הבנדינאים האלה:

ישעיה ארליך, חבר הועד של המחתרת באושוויץ, ניצל והגיע לארץ ישראל ונפל במלחמת הקוממיות בגוש עציון; משה ויגנאנסקי, הראשון שדקר בסכין את מפקד הקרמטוריום, מעשה ששימש אות למרד ולפיצוץ המשרפה מספר 3, בניעק פרשטנפלד, ויגודזקי, האחים צימברקנופ, דוד גוטמן, גולדברג מסוסנוביץ, מראשי תנועת פועלי ציון־צ.ס. בזגלמביה, ועוד שמות, שלא יכולנו, לצערנו, לקבעם, וראויים הם כולם לציון ולתהילת נצח על הקרבתם, אם כי ידעו שגורלם נחרץ לכליה, כי הקרב שהם יוצאים אליו אבוד הוא, אך הם יצאו לקרב מתוך חובה יהודית קדושה.

הננו מרכינים ראשינו בפניהם.

אהרן ברנדאס / בבונקרים

(קטעים מתוך הספר „קץ היהודים במערב פולין", 1945)

כשהגעתי לבנדין כבר בוצעו פעולות שונות נגד הגרמנים והיודנראט. מאות מכתבים נשלחו לגרמנים ל„רייך", ובהם סופר כיצד משמידים הגרמנים את יהודי פולין, שכן ב„רייך" לא נודע הדבר; יהודים היו מובלים מכל אירופה דרך גרמניה לפולין לשם יישובם, כביכול, „אי־שם" במזרח. כן הוצאו כרוזים בענין זה לפולנים, בפולנית.

נגד היודנראט התנהלה תעמולה בקרב האוכלוסיה היהודית, הוצאו כרוזים, הותקפו שוטרים שנהגו באכזריות יתירה.

התחלנו מארגנים את ההגנה. מן הנמנע היה להשיג נשק בזגלמביה, החלטנו, איפוא, להתקשר עם חברינו בוארשה. לשם כך נשלחה לשם אדזיה פסחזון. לאחר כמה ימים חזרה בלווית חברה אחרת — אסטריד (היא זושה מילר) ועמהן אקדחים ורימונים; הן הגיעו לצ'אנסטוכוב, ובתחנת הרכבת נעצרו על ידי איש־הגסטאפו. אסטריד התחמקה והגיעה לבנדין. אדזיה נאסרה ובידיה שלושה אקדחים ורימונים. עונתה באכזריות כדי שתגלה, ממי קיבלה את הנשק ואל מי היא מובילה אותו. לא גילתה דבר — ונורתה.

אסטריד הביאה כמה פעמים נשק מוארשה, תמיד הצליחה להתחמק מבקורת הגבול. לפי דוגמה שהביאה מן הארגון הלוחם התחלנו מייצרים רימונים ובקבוקי־„קוקטייל". הפצצות שיצרנו טובות היו מן הגרמניות שהיינו קונים. כדי לייצר ולהסתיר כל אלה זקוקים היינו לבונקרים. התחלנו להקימם.

צבי בראנדאס וברוך גאפטק עמדו בראש ההגנה. צבי דאג להשגת הנשק וברוך היה מלמד הלכות השימוש בו. על הרשל שפרינגאר ופרומקה פלוטניצקה הוטל לקיים קשר עם ידידינו, שידעו תמיד את מצבנו לאשורו. דוד קוזלובסקי שקד על בנין הבונקרים. העבודה נעשתה בלילות. נתקשינו בסילוק העפר החפור. החברים היו כורעים מרוב עייפות, אך המשיכו לבנות. התכוננו.

רבקה גלאנץ, מקיבוץ „דרור" בצ'אנסטוכוב, באה אלינו ובידה מכתב מאת אחד מחברי הקיבוץ הנמצא בטראבלינקה ועובד במיון בגדים. „אני רואה כאן בעיני איך מובאים יום־יום אלפי יהודים, ולמחרת אינם עוד בחיים. אני רואה איך עמי נשמד. עשו כל מה שבכוחכם, רק אל תתנו להוביל כם הנה, להשמידכם בגאזים!"

למחנה העבודה שבקטוביץ היו מביאים את בגדי היהודים המגורשים, וחמישים יהודים עבדו במיונם. בבגדים נמצאו מכתבים שונים, מהם נודע מאין הובאו היהודים, מכל אירופה הובאו, אפילו מיוון. היו שבועות שבהם היו מובאים לשם יום־יום 15 קרונות בגדים למיון.

בגיטו קאמינקה (הגיטו של יהודי בנדין), ליד התחנה החדשה, היינו שומעים בדממת הלילה זעקות בוקעות מן הקרונות: „שמע ישראל, הצילו!". היו אלה זעקות המובלים להשמדה. 100—120 איש מצופפים היו בקרון של בהמות. רבים מתו בדרך, מחמת הדחק. את המתים אי־אפשר היה להוציא, והם עמדו בין החיים עד שהגיעו הקרונות למחנות ההשמדה.

הרשל שפרינגאר סיפר: כשהובילו שיירה של אלפים יהודים מבנדין לשלחם לאושוויץ, דיבר על לב היהודים שיברחו. אם יתחילו כולם לרוץ תפתח אמנם הגאסטאפו אש, תהרוג כמה מאות מהם, אבל רבים יוכלו להימלט. היהודים אטמו אזניהם משמוע דבריו. מיואשים היו כל־כך, שהמוות נראה להם הצלה יחידה.

מיד לאחר האקציות הראשונות השתלט רעיון ההתנגדות, אך עמדנו מבודדים לא רק בפני האדישות של הרחוב הפולני, כי אם גם בפני האדישות ואף הסירוב של היהודים עצמם.

שינוי עיקרי חל בין היהודים רק משנוכחו לדעת, כי מזימת הגרמנים היא השמדתם עד היהודי האחרון. הוברר לכל, כי גירוש פירושו: מוות, והמחשבה לא ללכת לקרונות היתה מאז לנחלת רבים.

יחס היודנראט בבנדין ליוזמי ההתנגדות היה שלילי. עוד לפני גירושו קרא מוניאק מארין ביודנראט מכתב אנונימי, כי הרשל שפרינגר כינס אסיפה של צעירים, שהחליטו לפתוח בפעולות מרי והציע לאסרם. אנשי היודנראט התנגדו לכך.

לאחר גירושם של 7500 יהודים נשתנה הלך־הרוח בקרב האוכלוסיה, ואף ביחסו של היודנראט אלינו חל שינוי. חברינו בוארשה כתבו לנו: „אם רוצים אתם לעשות משהו, עליכם לארגן פעולה שתעלה על זו של וארשה".

אחר חיסול הגיטו בוארשה נפסקו משלוחי הנשק משם. שלחנו את חברותינו לוארשה והן קנו נשק בעצמן. צבי הכיר יהודי אחד, טאראלו, שהתחפש כ„ארי" ודר בחלק הפולני של העיר. הלה עזר לו, בשכר, בייצור הנשק. אינה גאלבארד, ולפעמים גם ראניה קוקאלקה, העבירו את הנשק מוארשה לבנדין.

בשבוע האחרון לפני הגירוש נסעה אינה לוארשה. הוטלו עליה משימות חשובות: להביא אקדחים ורימונים; לשלוח חברים לפלוגות הפארטיזאניים במידלינקי ליד קראקוב. בוארשה קיימו חברינו קשר עמהן, ואינה צריכה היתה לסיים את המשא־ומתן. בדרך נתפסה, שכן נתגלה, כי תעודותיה האריות מזויפות. הצליחה לברוח, באה לקמיונקה בזמן של אקציה ולא היה לה מקום להיכנס. נתפסה שנית ונמלטה שוב. רעבה ועייפה באה לזאוויארצ'ה שעוד ישבו בה יהודים, וסרה אל חברה שלנו. שכבה לנוח, והנה באו שוטרים, אסרוה בכוח ומסרוה לידי הגסטאפו, שהוציאוה להורג.

*

היה הדבר במוצאי שבת, אור לאחד באוגוסט, 1943. בגיטו דכאון. שמועות מתהלכות, כי עתיד להתרחש משהו. צבי בראנדאס היה עסוק בשליחת ארבעה חברים להונגריה. היה זה נסיון ראשון להברחת אנשים דרך הגבול. גם ברוך גאפטאק נוסע, הן דרוש שם חבר אחראי, שידע לארגן את החבורות הבאות.

נשמעות יריות מספר. הבונקר שלנו, של פלוגת „השומר הצעיר" עשוי להכיל לכל היותר 10 אנשים, ואנו כבר 20 ויותר. צבי מחליט, כי מחציתנו יילכו לבונקר של הקיבוץ „דרור". פוגש אני את ברוך. הם חזרו מדרכם, משום שהמבריח לא בא. ברוך ירד לבונקר של המכבסה, אשר בו שכן יחד עם פרומקה דולי־

נורוז'ה (חברתו של ברוך, ניספתה בבונקר המתגונן ב־3 באוגוסט 1943). הבונקר מסודר יפה מאד ומתוכנן כדבעי. כאן היה גם בית־מלאכה לפצצות, חמרי נפץ שונים וגם מקלט ראדיו. בניית הבונקר עלתה בעמל רב, את המנהרה אנוסים היינו לחפור בידינו ממש, בלי כל מכשירים.

בבונקר היה מקום ל־20 איש, אך נכנסו 35. למזון היה לנו שקי צנימים ולחם יבש שהעלה עובש. קשה מכן היה ענין המים. לא היתה עמנו אלא חבית קטנה, ובדוחק גדול הצמא ביום ראשון לפנות ערב שומעים אנו צעדים מלמעלה. רצים מכל עבר ומחפשים. אנו שוכבים דומם כבקבר. כבר החשיך היום, ועדיין הם מחפשים. נשתלטה דממת אימים. ב־11 בלילה דופקים בבונקר. „ודאי אחד משלנו, כי הוא יודע את הדפיקה המוסכמת". זהו צבי שבא מן הבונקר ברחוב המכרות. כשל כוח סבלם. הבונקר שלהם הוא כפול־תקרה, ובין תקרה לתקרה חול ואבנים. אילו היו עוקרים הגרמנים את לוחות־התקרה העליונים, היו רואים את החול שמתחתם ולא היו שומעים כל הד מן המרתף. הגרמנים מצאו למעלה ערימה של ככרות לחם. „אם לחם כאן, משמע שיש כאן גם יהודים". הם התחילו לעקור את לוחות־הרצפה, לנתץ את התנור, בקראם: „יודן ראוס?". החברים חששו שמא יתמוטט התנור על ראשם והם ייקברו חיים. סוף־סוף הסתלקו הגרמנים. צבי מספר, כי הגיטו כולו מואר, יורים בלי הרף, וגם בשרודולה (הגיטו של יהודי סוסנוביץ) אור. משמע שהאקציה נמשכת גם שם והיא כללית. והמקום נועד להיות „יודנריין". צבי בא אלינו משום שכל הנשק נמצא בבונקר של ברוך ופרומקה, ועלינו להוציאו ולחלקו. הוא חזר למחרת בערב לבונקר של הפלוגה. אחרי צאתו ירו בלי הרף, וחששנו שמא לא הגיע לשם.

הגרמנים ממשיכים בחיפושים בכל העיר. בבונקר סמוך לשלנו התחבאו דרי הבית וחברי פועלי ציון גדליהו סובקובסקי, שמעון גוטמן ואחרים. הוא נתגלה עוד ביום הראשון וכל אנשיו הוצאו. לשם זהירות־יתר סתמנו את שני פתחי־האיוורור כדי להסוות את מחבואנו. מאז הורע מצבנו עוד יותר. כולנו היינו ערומים למחצה, פלגי זעה שטפונו. בחורות התעלפו ומים לא היו לנו. חילקנו מנות קטנות לחלשים בלבד. ב־11 בלילה פתחנו את הבונקר והלכנו לחפש מים. את אספקת המים לגיטו ניתקו הגרמנים. צבי מיד.

כל הגיטו עלה בלהבות. מפעם לפעם נורו ראקטות, והאור כאור היום. היה עלינו להשתטח כל פעם, כדי שהגרמנים לא ישגיחו בנו. אנו מוצאים בונקר ריק, שיהודיו כבר הוצאו על־ידי הרוצחים, ובו חצי דלי מים. כך הולכים אנו מבית לבית, עד שאנו אוספים דליים.

ביום הרביעי לגירוש באו אלינו צבי ואברהם. הם סיפרו שלא יכלו להישאר בבונקר, מחמת מחסור במים ומזון. אחת החברות, פסיה, שחלתה, קיבלה חום גבוה והתחילה קוראת אל צבי שיהרגנה. את הצעקות שמע גרמני, ניגש לחלון וקרא: „יהודים, צאו!". צבי ניגש לחלון ובאקדח הפיל את הגרמני. כל החברים ברחו. לא נשארה אלא החברה החולה. חשבנו, שאיננה עוד בחיים, אולם ב־3 בלילה באה אלינו שותפת דם.

בבנדין נמצאה קבוצת חברים של גורדוניה מצ'אנסטוכוב, שסודרו לפני הגירוש בחוות החלוץ. בחווה נבנה בונקר, שהכניסה אליו היתה דרך החממה, ומנהרה הוליכה לשדה. החווה נמצאה בסביבה פולנית, והפולנים ידעו על הבונקר. נמצאו בו גם חברי גורדוניה המקומיים, ביניהם האנקה בורנשטיין (מראשי „גורדוניה" בבנדין ובפולין. ממקימי המחתרת החלוצית בוגלמביה. ניספתה באקציה האחרונה באוגוסט, 1943), שלמה לרנר (יליד בנדין, חבר „גורדוניה", חבר מפקדת הארגון היהודי הלוחם בבנדין. נפל ב־1 באוגוסט 1943 עם קבוצת חברים, מחמת בגידת פולני, סוכן גסטאפו) ואחרים, כ־30 איש. הבונקר הוסגר על ידי הפולנים, וכל החברים שבו נתפסו. התחלנו, איפוא, לבנות בונקר שני, חפרנו עד לעומק מטר וחצי, אך הגענו לעורק־מים ונאלצנו לשוב ולכסותו.

שמענו צעדי אנשים קרבים לבונקר, מסלקים את הפחמים מן הפתח ופותחים את הכניסה. יהודי יורד ואומר לנו: משטרה גרמנית באה ועלינו לעלות מיד. הרשל שפרינגאר (חניך „פרייהייט", מן הדמויות הבולטות במחתרת בזגלמביה. ממארגני הבריחה לסלובאקיה. ממקימי הארגון היהודי הלוחם בבנדין וחבר מפקדתו) מחלק מהר את הכסף שברשותנו. היו לנו 3 אקדחים, ולפי ההחלטה היה עלינו להתגונן, ברגע שיתגלה הבונקר. הרשל טען, כי אין זאת אלא שבאהם (פקיד בשופ של ראסנאר) הסגירנו. התחלנו לעלות, חוץ מחבר וחברה שהסתתרו מתחת לערסלים. הגרמנים עמדו ואקדחיהם שלופים. גילוי הכסף הרתיחם ממש. הם הוסיפו לחפש ומצאו את האקדחים. הם ציוונו לשכב בפישוט אברים ולא להרים ראש. ראינו, כי קרוב קצנו. לאחר כמה רגעים החליטו להסגירנו לידי הגסטאפו. הגרמנים הוציאו שתי בחורות, שחשדו בהן, כי האקדחים שייכים להן ודרשו מהן לגלות למי הם שייכים. הן לא אמרו כלום. היכו אותן ופצעון עד שקשה היה להכירן. הן לא יכלו לשבת ולא לשכב.

כבר החשיך והגרמנים התחילו להעלות אש, כדי להאיר את הגיטו. צבי שאל את הרשל, אם מסכים הוא לרוץ. הרשל ענה „לא". כוחותינו עזובוהו. „עכשיו או לעולם לא" — קרא צבי והתחיל לרוץ. הגרמנים יורים ורודפים אחריו. כעבור רגעים אחדים חזרו ואמרו: „חיסלנו אותו"!

כדי שלא נברח כבלו אותנו בידינו זה אל זה, וכך ישבנו לילה תמים צפופים, וארבעה גרמנים עומדים מולנו וריביהם מכוונים אלינו. בבוקר הוצאו שלושה בחורים לשדה. הובלנו כיברת דרך ושם ראינו את צבי שכוב אפרקדן כאילו היה ישן. הלויטננט ציוונו לקחתו. כשהרימונו אותו, לא יכולנו לשאתו: גופו מרוסק היה וניטלטל לכאן ולכאן. פניו היו נקובות ככברה. הבאנו אותו לעגלה, שבה היה מוטל הרוג שני, ובקמיונקה קברנום. כעבור 18 יום, ב־11 בלילה, באו אנשי גסטאפו במכונית־משא, הוציאו את כל הגברים שבמחנה, ציוו להעלות את כל המתים מקבריהם, טענו אותם על האוטו והובילום לאושוויץ, לשרפם, כדי שלא ישאר זכר לרציחותיהם.

ק. צטניק 135633 / ועד הקהילה

יליד זגלמביה. דבק באלמוניותו ומתרחק מן הפרסומת, אולם לרבבות קוראים בישראל ולהמוני קוראים בארצות הגויים בעשר שפות, לרבות יפאנית, ידוע הוא היטב־היטב בשמו הספרותי ק. צטניק 135633 („את השם קיבלתי מידי הנאצי. הנאצי אינני, אך העולם לא מחה עדיין ממני את השם הזה"). שני ספריו המונומנטליים שיצאו להם מוניטין הם: „סלמנדרה" ו„בית הבובות", שהם מהמשובחים שבספרות השואה, שהבקורת שרה להם שירי־תהילה ורוממות, יצירה אוניברסלית, אנושית, ועוד ידו נטויה.

עוד בצעירותו, בישבו בבטחה בעיר־הורתו, שטרם נטרפה גילה כשרון־כתיבה, וכפעם בפעם מפרסם הוא שירים ומסות בעתונות, שהיתה קרובה ללבו מבחינה רעיונית. חבריו ניבאו לו גדולות ו„קריירה" בשדה הספרות, ואמנם ניחושיהם לא נתבדו.

אחד ממאה אלף יהודי זגלמביה, שגורשו והומתו באושוויץ, שמן השמים נגזר עליו כי ישאר בחיים, אם־כי המות ליווהו על כל צעד ושעל, בלכתו ובישבו, בשכבו ובקומו, למען יספר לעולם איך נחנקו ונשרפו ונטמאו נשים וזקנים, עוללים ויונקים בתכנון, באכזריות החיה הגרמנית.

עם שחרורו ממחנה־המות עלה לארץ־ישראל ואשר עבר עליו בשנות המלחמה והשואה חצב מנפשו והעלה בכושר־אמן בספר „סלמנדרה" (הוצאת „דביר" ת"א, תש"ו). מגילת־דווי מחרידה, מדהימה, כובשת, שעולה מתוכה שאגת הזוועות ואנקת המצפון האנושי שחולל, המשתפת את הקוראים בסבלות המחבר ובחוויותיו.

העלילה הדרמטית מתרחשת בעיר־זגלמביה והנפשות הפועלות בה מוניאק מאטרוז ופליציה שווארץ ואחרים מוכרים לנו בשמותיהם הנכונים, אשר ייזכרו לדראון־עולם, כי הם שימשו כעבדים נרצעים למרצחים, אשר אף בהם בגדו חרף שרותם הנאמן — ורצחום.

למקרא הדברים הנוראים בספר „בית הבובות" („דביר", תשי"ג), שהמחבר כתבו, לפי עדותו, שמונה שנים ובארבע טיוטות שהשמידן זו אחר זו; למראה תמונות החמס, הרשע והזדון, ההתעללות בבני־אדם ובבנות ישראל טהורות, נוכח כל הגילויים המתועבים — מתמלא לבנו זעם ועברה והננו מזועזעים עד נבכי־הנפש.

לא בכדי נמנע המחבר מלקבל את ה„שילומים" הניתנים כפיצויים למעוני־המחנות. נחרתו בזכרוני דבריו של ק. צטניק, שכתב בנושא זה לפני שנים אחדות, כי „השילומים" הכי־נאים שלא יסולאו בפז והון לו כמה חפצים אישיים מאת אביו, יפה־הנפש, שנטבח, ניתנו לו למזכרת עולם, וצרור שערות מסולסלות־מוזהבות משער ראשה של אחותו, הנערה הברה ובעלת־חן ויתר שארי־בשרו שלא ישכחם עד־נצח.

האין המתנות המיוחלות הללו מזכירות לנו את שלוש המתנות של י. ל. פרץ?

*) אזור זגלמביה.

*

כאשר עלה רעיון הוצאת „פנקס בנדין" פניתי אל ק. צטניק וביקשתיו, שיקדיש מפרי עטו המבורך לספר. והנה תשובתו:

„מכתבך, ידידי, נגע אל לבי, אך על הצעתך לא אוכל, לצערי, להיענות — ואתך הסליחה. רעיון הנצחת יהדות זאגלמביה על גבי ספר — ודאי רעיון קדוש הוא, אולם יעשה זאת איש־איש לפי דרכו הוא. ועל כל אשר אתה עושה למען יקר־זכרונם מאז ועד הנה — תחזקנה ידיך!"

*

להלן פרק מספרו של ק. צטניק, בן זגלמביה, שגאוותנו עליו.

מ. ה.

כמעט בימים הראשונים של מעשי־החורבן, זמן מועט לאחר יציאת העצורים מרחבת־בית החרושת של האחים גוטשטיין, נראתה על קירות הבתים שבמטרופול *), בין שאר המודעות על החוקים והתקנות המיוחדים בנוגע ליהודים, גם המודעה היהודית הראשונה. שמצדה האחד היתה לשונה גרמנית, ומצדה השני — אידית בכתב עברי, וזו לשונה:

„אל כל היהודים!"

„כל היהודים מילד ועד זקן, איש ואשה, חייבים להירשם בועד־הקהילה היהודי. אותם היהודים, שלא יהיו רשומים, לא יקבלו את כרטיסי־הלחם שלהם, ועם זה יענשו קשה."

על הצד הגרמני היה חתום ראש־העיר הגרמני, ועל הצד היהודי — זקן היהודים, מוניאק מאטרוז (והוא מוניאק מרין — המלבה"ד).

ואמנם הכל מיהרו להירשם. ראשית, משום שזוהי תקנה גרמנית, ושנית — כדי לקבל את כרטיסי־הלחם. אולם ב„ועד־הקהילה", כשהוא לעצמו, היו מזולזלים. לשעבר, בזמנים כתיקונם, היו היהודים נלחמים אלה באלה מלחמה עזה על עסקי ה„גמינה" (הקהילה). כל מפלגה היתה שואפת להושיב שם מספר מרובה ביותר של אנשיה, והמפלגה שזכתה לרוב יכלה למנות גם רב ושוחט וכל כיוצא באלה, משל עצמה. בבחירות לגמינה יש שהגיעו הדברים עד לידי שפיכת־דמים, אבל כל זה היה לשעבר. עכשיו אין לבו של אדם פנוי לכל הדברים האלה, הנראים רחוקים כל־כך, פחותי־ערך. משל לאדם בוגר, שנזכר במעשי־נערות שלו.

אלא שמוניאק מטטרוז רצה בכל זאת לייחד לועד־הקהילה את החשיבות הראוייה לו. לכן, אם ועד־הקהילה יהיה בר־חשיבות, הרי אף הוא, יוצרו ומנהיגו, אדם חשוב יהיה. לפיכך היה מתרוצץ מחדר אל חדר, זריז ונמרץ, שקד על מלאכתו כל הימים, לא נתן שינה לעיניו בלילות, העמיד מחנה של בחורים־פקידים ונערות היו מקשקשות במכונות כתיבה, רשמו את האוכלוסין, הדפיסו וחילקו להם כרטיסי־לחם, שמגן־דוד קטן קבוע בהם, ומורגש היה, שהולך ונוצר „דבר גדול" לצורך הצבור. מוניאק מאטרוז שלח הזמנות אל פרנסי הגמינה לשעבר, אף קרא לאנשים מנכבדי העיר, שיבואו ויהיו לו לעזר לכונן את ועד־הקהילה, אבל איש לא השגיח בו ולא נתן דעתו לכך.

בבית הגמינה התעסקו עכשיו אלה, שהיו לפני המלחמה חבריו של מוניאק במשחק־הקלפים. לימאנובסקי, זה שהיה אמנם לפנים „עסקן צבורי" במקצת, נתגלה עתה כברייה שפלה ומנוונת. סובבו כאן גם שמשי־מפלגות, שכל כוונתם לא היתה אלא להשיג לעצמם מנת־לחם כפולה.

אולם מה שלא עלה בידי מוניאק מאטרוז הצליחה לעשות לאחר חדשים אחדים — הגאסטפו. זו, הגאסטאפו, שמה כפיה על ועד־הקהילה ונתנה לו את החשיבות הנכונה, חשיבות „מלכותית" מכרייה כל־כך, שמוניאק עצמו לא ראה כזאת אפילו בחלומו.

וכך היה מעשה:

מקץ חדשים אחדים, לאחר שהמגפה הגרמנית פרצה ויצאה מגבולותיה, באה למטרופולי הגאסטאפו ומיד הוציאה את השלטון מידי הרשות האזרחית. עיקר פעולתה התרכז, כפי שנתברר אחר־כך ב„מחלקה יוט" *), כלומר — זו המטפלת בעניני היהודים, ושמו של הפקיד הממונה על מחלקה זו היה: אלפרד דרייאר.

המגמה הראשית של הגאסטאפו היתה ליצור „כנסת" יהודית, שעל־ידיה, בסיוע של מוחות יהודים וידים יהודיות, סופה שתגיע למטרה האחרונה — למטרה הגרמנית האחרונה ביחס ליהודים. מוניאק מאטרוז הוזמן לבוא אל בית־פקידות הגאסטאפו, אל ה„מחלקה יוט". מכיוון שהלשון הגרמנית לא היתה שגורה בפיו, לקח עמו את פליציה שווארץ (והיא פניה צ'ארנא — המלבה"ד) בתור מזכירה פרטית שלו.

פליציה זו לא די ששם המשפחה שלה היה „שווארץ", כלומר שחור, אלא היא עצמה היתה שחרחורת גמורה: שער־ראשה שחור, עיניה שחורות, ואף נשמתה שחורה משחור. אשה זו היתה בסך הכל בת עשרים וחמש, אבל שום סוד מסודות החיים לא היה נעלם ממנה.

ובכן, התיישבו דברי הציבור היהודי הגדול שבמטרופולי — מוניאק מאטרוז ופליציה שווארץ, בלשכת־הסופרים של הגאסטאפו, מחלקה יוט, לפני ראשה ומנהיגה אלפרד דרייאר.

על הקיר עמד אדולף היטלר במלוא קומתו הטבעית, ולרגליו ישב דרייאר, לבוש חולצה חומה. עיניו אפורות, פניו מאורכים, ודבורו אטי, גמיש, מנומס, כראוי לבנה הנאמן של האומה הגרמנית הגדולה.

— הזמנתי אתכם אלי— בבקשה... שבו־נא... להודיעכם: הואיל ולפי החוק של גרמניה הגדולה נקבעו הגבלות מסוימות לגבי בני־עמכם, היושבים במדינת גרמניה הגדולה ובארצות הכבושות על־ידיה, והואיל ואנו מוכרחים להוציא מיד את החוק הזה אל הפועל — לפיכך החלטתי, שכדי למנוע מכם כל אי־נעימות שהיא, מן הרצוי הוא, שהוצאת ההגבלות אל הפועל תימסר לידכם, כלומר: לידי זקני המועצה של ועד־הקהילה היהודי. ואולם אתם ערבים לי, הייתי אומר בראשכם, אף הייתי מוסיף ואומר: בראשי בני משפחתכם, שהחוק יוצא אל הפועל באמת ובתמים. איני רוצה להטיל עליכם אימה, אלא שחובתי היא להפנות את תשומת־לבכם לסדר הגרמני... למשמעת... ולדייקנות... ולשמירת סוד...

היטלר הביט למטה מעל הקיר מצדו האחד, כשהוא מבליט במקצת את שפתו התחתונה, כאילו מדבר אל שפמו: „אין דבר, יכול אני לסמוך על אנשי"...

דרייאר התיישב על הכסא בהרווחה, כפף אותו על שתי כרעיו האחוריות, באופן שכזה ששתי כרעיו הקדמיות היו תלויות באויר, פשט את ידו ותמך אגרוף מעוקם על שפת השולחן־הכתיבה.

— ובכן, בלשון מעשית פירושו של דבר הוא, שאני דורש מאת האוכלוסיה היהודית להמציא לי תוך שלושה ימים חמישה קילו זהב, תשלומי מס. סבור אני, שאין זה הרבה... כן, — הוסיף דרייאר ואמר, — וכל אחד יקבל מאת המשטרה המדינית החשאית תעודה ערוכה לכל בתי־הפקודות הגרמניים, שאין לנגוע בהם לרעה. אתם משמשים „מועצת היהודים" של ועד־הקהילה היהודי, ובהוייתכם זו אתם נתונים, כמובן, מאליו, לשירותי בלבד. הביגוחם?

— יאַווהל!...

פליציה שווארץ הביעה זאת במבטא הגרמני האמתי, ומוניאק חזר אחריה בקולו העצבני הדקיק, קול־אשה.

בחוץ מיהר הפעם מוניאק מאטרוז לרוץ יותר מכפי שרגיל היה תמיד. אך עתה הרגיש את עצם חשיבותו. וכי קטנה היא? הלא הוא ערב בראשו ובראשי בני־משפחתו! הכרה זו הגבירה בקרבו את רגש האחריות לכל קהל ישראל.

אל בית־הקהילה פרץ כרוח־סערה, ומיד נכנס אל משרדו וציווה להבהיל את מקורביו, ובראשם את לימנובסקי. לא זזו משם עד שהוחלט לקרוא תיכף ומיד את נכבדי העיר ואת עשיריה.

המוזמנים צריכים היו לבוא בשתים עשרה בצהרים, אך איש מהם לא באו.

מוניאק התרוצץ, כמי שבלע סם־מות.

— לא אחייב את ראשי, לא, לא אחייב את ראשי!..

קרא את האנשים פעם אחת ופעם שניה ופעם שלישית, ואיש לא אבה לבוא על־פי הזמנתו של מוניאק מאטרוז.

המועד הלך והתקרב, ומוניאק היה מתרוצץ כמשוגע. הוא הרגיש באמת בכל חומר השעה ובאחריות המוטלת עליו עכשיו. הוא הרגיש בסכנה, שהוא נתון בה בגלל הציבור, באש הבוערת מסביבו. ובתוך להבות האש הזאת התחיל עולה ומתרומם על שלביים, שכמוהם לא ידע עד עכשיו.

לא כן פליציה שווארץ. היא לא התעצבה אל לבה ביותר. נראה, שהיה לה מוצא כמוס שלה מן המצב הזה, ולפיכך היתה שקטה.

ביום השלישי בבוקר צלצלה פליציה בטלפון אל המשטרה המדינית החשאית:

— מותר לי לדבר עם ראש המחלקה יוט?

— הריהו כאן, ליד הטלפון, מי המדבר?

— כאן מדברים מועד־הקהילה היהודית, המזכירה שווארץ. יכולה אני להתקבל על־ידיו להתיעצות?

— בבקשה, אני מחכה לך.

לאחר חצי שעה ישבה הפרנסת של היהודים, פליציה שווארץ, בחדרו של ראש הגאסטאפו, מחלקת יוט, והרצתה לפניו במנוחה את מצב־הדברים כהווייתו.

— כך, יפה עשית שבאת אצלי...

דרייאר עמד ממקומו, לבש את מעילו והתקין עצמו ללכת.

— בבקשה, — חילק לפליציה כבוד־נשים, קד לפניה כג'נטלמן לידלת הפתוחה ונתן לה לצאת ראשונה.

למטה כבר המתינה המכונית, ובשעת הכניסה אל תוכה שוב חילק הג'נטלמן ליהודיה את הכבוד הראוי לגברת.

האוטומוביל עמד אצל בית־הקהילה, ומתוכו יצאו ראש הגאסטאפו ופליציה שווארץ. מיד נודע הדבר לכל אנשי הבית, לפקידים ואף לדרי הרחוב, איזה אורח חשוב נמצא עכשיו בגמינה.

דרייאר נכנס אל משרדו של המנהל וישב אל השולחן. בחדר לא הורשה שום אדם להישאר, חוץ ממוניאק מאטרוז והמזכירה שלו, פליציה שווארץ.

דרייאר ציווה להגיש לו את הכרטיסיה של האוכלוסיה היהודית

*) המחלקה היהודית Jude

וקרא למנהל לגשת אליו. גליונות הרשימות מונחים היו לפניו על השולחן. בגליונות הללו היו אצורים חייה של האוכלוסיה היהודית שבמטרופולי. דרייאר הוציא מכיסו עפרון אדום, הושיטו ליד המנהל וציווהו לסמן אות הצלב אצל עשרים שמות של יהודים עשירים.

סחרחורת תקפה את מוניאק ועיניו נטשטשו. הוא החזיק את העפרון בידו ותוך כדי כך הרגיש, כי מאכלת נתונה בידו, ועליו לחתוך את גוד־דינם של עשרים איש. עשרים השמות לבשו פתאום פנים של בני־אדם. לא בני־אדם זרים, אלא בני־אדם שהוא מכיר אותם. וצוארים להם, ועיניהם לפניהם. והעיניים מביטות אליו — עינים ידועות לו. העינים מביטות אליו מתוך זעקה אילמת — ואימה ופחד יאחזוהו. הן מביטות אליו ואל המאכלת שבידו, ובעוד רגע יחתוך במאכלת את צוארם, ודם יזנק עליו ועל פניו, זרם דם, ישטוף אותו ואת ידיו. מה גדולה האימה!...

הרשימות מונחות על השולחן. שורות השמות מרקדות לנגד עיניו. האותיות מתערבבות יחד, כמבקשות להחביא בתוכן את השמות ואת חייהם וצואריהם של בני־האדם. אינו יכול לקרוא — אינו יכול לקרוא בשום פנים! הוא מעביר את אצבעו על השורות, כמבקש לעצור, שתהיינה מונחות במקומן, כדי שיוכל לקרוא, אולם האותיות מקפצות ומרקדות מעל לידו, ואין לתפסן, כאילו היו עשויות כספ־חי. רע המעשה.

דומה, שפליציה הרגישה בזה. היא ניגשה אליו, ומבקשת לסייע בבדיקת השמות, ותוך כדי כך הוציאה את העפרון מידו של המנהל וסימנה במהירות את הצלבים, כשוחט ובודק מנוסה.

— חובתי היא להפנות את תשומת־לבכם לסדר הגרמני... מש־מעת... דייקנות... ושמירת־סוד... העיקר: שמירת־סוד...

וקם והלך.

בבוקר קמה בהלה בעיר. הדודה ליזה השכימה ובאה במרוצה אל פאניה. פניה לא היו מפוייכים ועל ראשה מטפחת. היא פירשה כפיה ומפחה בידיה על צדיה, כתרנגולת שנשחטה, המטפחת בכנפיה: ילדים, אסון התחולל עלי! מלאכי־חבלה באו בלילה והוציאו את הדוד ממטתו, ילדים, שבר בא עלי!...

סאניה לבשה במהירות מה שבא לידה, ולא ידעה בעצם, לאן תלך ובמה תוכל להושיע.

גלוי וידוע היה לבני המשפחה, שסאניה היא בעלת מוח צלול ומיושב, ולפיכך היו רצים אליה לבקש עזרה בעת צרה.

— סאנישי! חוסי עלי והושיעיני! לקחו ממך את דודך! ילדים! אסון בא עלי!... סאניה אחזה בזרועה של הדודה ליזה וירדה עמה אל הרחוב. הדודה ליזה הניחה לה להוליך אותה, ומראיה בשעת ההליכה כמראה אבלה ראשית בלוית־המת, שמוליכים אותה אחרי הארון, והיא נכפפת לאחוריה, כעץ רך מפני רוח־סערה.

ברחוב רצו ופירשו כיפהם הרבה בני־אדם אחרים, מהם ביללת־מיוחסים, כדודה ליזה, ומהם בצער ומכאוב אילם.

מרחוק ראתה סאניה את אירינה שאפראן רצה ובאה לקראתה, ובו ברגע הרגישה כאילו לבה נתפקע בקרבה, ככדור נפוח שנדקר במחט.

אירינה קרבה ובאה ושתי זרועותיה פתוחות. היא נפלה על צווארה של סאניה ושם, בין כתפה וחזה, התחילה לבכות מרה. עד־כה לא בכתה אירינה, אבל כיוון שחשה בכתפה של סאניה, פרצה בדמעות, כאילו הרגישה, שכאן מצאה מפלט ומחסה בעת צרה.

סאניה עמדה תחתיה. צער כולם היה צערה. מה לעשות והיכן ללכת, ובמה להתחיל? לפנים היתה זריזה לפתור כל מיני חידות, ולא היה שום „רבוס", שהיא לא יכלה לו. בכל מצב מסובך שבחיים היה לה מפתח משל עצמה. היא ידעה, היכן לבקש את קצה של הפקעת המסובכת. וכך היתה מהלכת בעקבות החוט, שמצאה דרך המבוך של המצב ומגיעה תמיד אל הפתח, אל המוצא ואל אור היום. לפיכך זר היה לה רפיון ידים, וחולשה לא היתה לפי מידתה. אולם היום נטל אלוהים ממנה את שכלה, וגבורתה נסתלקה ממנה. שוב אינה יכולה למצוא את קצה־החוט, שוב אין לה הביטחה בפתרון החידה. אין לה עוד מוצא אף מן המבוך של עצמה. יודעת היא גם יודעת, כי חטאה בנפשה ולקרוב אליה, כי עשתה מעשה פשע והפשע משרה עליה עצבות, והשרוי בעצבות שכינה מסתלקת ממנו...

ביאנקה, בתה הבכירה של הדודה ליזה, אף היא באה במרוצה וניצבת לפני סאניה כאילו בידים ריקות. ביאנקה היה לה מכר גרמני, מנהל של „בית־פקידות הנאמנות". היא רצה אליו כבר בהשכמת הבוקר. הלז הבטיח לה לעשות את הכל. ואמנם הלך להשתדל בבית־הפקידות של המשטרה, אלא שחזר משם בלא־כלום: לצערו נמצא הענין הזה בידיה של הגאסטאפו, ושם אינו יכול להועיל. אילו נמצא הענין ברשות המשטרה, או במשרדים אחרים, היה יכול להשיב את הדבר, אבל בגאסטאפו אינו יכול לעשות כלום. אמרו לו שהמנהל של ועד־הקהילה יש לאל ידו להושיע. אכן, הדבר תמוה מאד...

כיון שסאניה שמעה כך, מיד נתברר לה העניין. היא הניחה את כולן ופנתה והלכה לועד־הקהילה. לידי השער של בית־הקהילה היתה תלויה מודעה זו:

„בעשר בבוקר תיערך אספה בחצר הבית של ועד־הקהילה. הכל נדרשים לבוא. המנהל ידבר".

סאניה עלתה אל בית־הקהילה. שם נשתנו פני הדברים תכלית שינוי. האווירה היתה אחרת לגמרי, שונה מאשר לפנים. אפילו אל הפקיד הקטן שבקטנים אי־אפשר היה לגשת על נקלה. אנשים זרים ופנים זרים ישבו אחורי אשנבי־השירות ולא נזדרזו להשיב על שאלותיה.

— „ויקם מלך חדש על מצרים, אשר לא ידע את יוסף"...

סאניה הפנתה חיש את פניה, והנה אחורי גבה עומד „הבחור" בשתי עיניו הקטנות, הליצניות. הוא שלחש לה על אזנה את הפסוק, ומיד רץ ממנה והלאה וגילון נייר בידו, כדי לגמור, כנראה, עניין־חוץ. ביציאתו מן האולם הרועש, כשהוא נדחק בתוך ההמון הצפוף, הסב „הבחור" עוד פעם את ראשו אל סאניה וחיוך בעיניו, חיוך המביע חכמה ודרך־ארץ, רגש צער והוקרה לאותו אדם, ששמו סאניה שמידט. סאניה השיבה לו בחיוך נוגה, אילם, והרהרה בינה לבין עצמה: „יש שגם מרתו של אדם מחייכת"...

והנה עבר אחד מפקידי הקהילה, שהיה מכיר את סאניה. הוא אמר לה שלום והציע לה את עזרתו. מפיו נודע לה, שהמנהל איננו, ואף אילו היה, אי־אפשר להגיע אליו על־נקלה. צריך לדרוש תחילה אל המזכירים שלו, אחר־כך להמתין עד שתעבור השורה של בעלי־הבקשות, וככלות הכל מודיעים לך, שהמנהל נמצא אותה שעה אצל „השלטונות" לשם התיעצות.

בעשר נתמלאה חצר בית־הקהילה המון אדם מפה אל פה.

המנהל, מוניאק מאטרוז, דיבר מעל הגזוזטרה בחיתוך דיבורו המהיר ובקולו הנשי הדק: „שלושה ימים בזה אחר זה קראתיכם לבוא אלי, ואתם זלזלתם בי... אני מעמיד את חיי בסכנה למענכם, את חיי שלי ואת חיי בני משפחתי!... אני הולך למיתה למענכם!... מחמת הזלזול, שזילזלתם בדברי!... הפעם גמרתי בלבי אחרת. הציבור היהודי אסור לו שיסבול, ואף לא יסבול, בגלל יחידים

המזלזלים בפעולותי! לגבי האנשים האלה אשתמש באמצעים הקשים ביותר שברשותי!... אני עושה עכשיו את הנסיון האחרון. אני מזמין קבוצת אנשים לבוא אצלי בשתים־עשרה בצהרים להתיעצות. אלה אשר לא ייענו להזמנתי, אל ינסו אחר־כך בני משפחותיהם לבוא אלי להשתדל בשבילם...״

וכשם שמיהר לדבר, מיהר להסתלק ונעלם מן הגזוזטרה.

ב־12 בצהרים כבר ישבו באולם־המועצה של ועד־הקהילה האנשים החשובים והכבודים ביותר של הציבור היהודי במטרופולי. הכל שתקו וחיכו לכניסתו של המנהל, מוניאק מאטרה.

הדלת נפתחה ואל האולם נכנס המנהל בלווית המזכירה שלו.

באולם שלטה דממה וירא־הכבוד. המנהל מדבר: ״נצטוויתי להמציא תוך 24 שעות לגאסטאפו חמישה קילו זהב. הסכנה גדולה. אתם יודעים ומכירים אותה, כמוני. מטרה קדושה אחת לפנינו: להציל את חיינו מן האש הבוערת סביבינו, אנו נמצאים בסוגר המוות. הבה ננסה לפדות את עצמנו בכספנו. יהי הכסף כפרה לחיינו. אשרינו, שהיכולת בידנו לפדות את נפשנו בזה. הזמן קצר. כל אחד ואחד מכם יצא מיד אל הרחוב, על־פי תכנית רשומה, ויפתח תיכף באיסוף־הזהב. אל תפסחו על שום בית יהודי. הריני מכריז ומודיע: שאין זו פעולה של איסוף־זהב, אלא ״כופר־נפש״. אין אתם רשאים לאכול ולישון, עד שהמתכונת הנדרשת לא תיאסף במלואה. הנני מסיר ראשון את הטבעת מעל אצבעי ונותנה לכם.״

אותו היום הסירו היהודים את טבעות־הקדושין מעל אצבעותיהם; נשים התפרקו את נזמי־האזניים ואת תכשיטי המשפחה והביאו את קרבן המנחה הראשון לעבודה זרה.

מנו ושקלו, ועדיין היתה המתכונת חסרה. את החסרון מילאו משפחותיהם של 20 היהודים החבושים בבית־האסורים. מוניאק מאטרוז הבטיח להן, שבשכר זה יזכו לראות אותם שוב חיים וקיימים.

(פרק מתוך הספר ״סלמנדרה״)

עו״ד ד״ר ראובן רכטמן / האינטליגנציה האקדמאית

(רופאים, עורכי־דין, מהנדסים ומורים בבנדין)

חרבן העיר אלפי שנים נזכרה
ולחרבן האומה נקשיח לבנו.

י. ל. גורדון

מדינות, ארצות ועמים הוקמו ונבנו במשך דורות, בעמלם של המוני אנשים מסורים, שהקדישו חייהם להתפתחותם. כל עם וכל ארץ, מדינה ועיר, שומרים ביקר את זכרם של המייסדים והבונים, שתרמו להתקדמותם ופיארו שמם. ספרי תולדות, אנדרטות ומצבות מנציחים את זכרם.

והנה באה כחתף על יהדות פולין, אם הגלויות, השואה האיומה, שהכריתה אותה על כל יצירותיה, ערכי החומר והתרבות שלה שנרקמו במשך דורות, הרסה במשך חמש שנים חייהם של מיליונים. נמחקו מעל פני האדמה כל אלה שהקדישו את חייהם ונפשם וכשרונם ליהדות: גאונים, אנשי־מדע, מלומדים וחכמים, שהשתתפו במשך דורות בבניית בית ישראל.

החובה הקדושה של הנצחת הערים והעיירות של פולין שנחרבו ואת זכרם של גדולת בוניה ויוצריה של יהדות זו, של כל גילוי וכל חזיון, מוטלת על אלה שנשארו בחיים והיו עדים לחורבן, ושומרים בזכרונם את גדולתה של יהדות פולין שנהרסה כליל.

פנקסי הקהילות יצטרפו, ללא ספק, לספר התולדות של היהדות הפולנית וישמשו מעין להיסטוריון ולסופר בעתיד, הם יהיו כמצבה ליהדות פולין ורקמת יצירתה וישמשו אזהרה לעולם כולו, לא לשכוח מה עלול לעולל עם אחד בראשותו של מרצח לעמים אחרים, ואזהרה לעם היהודי שלא לשכוח ,מה עשה עמלק״; אזהרה ליהדות העולם להתארגן, לבנות את מולדתה ולעשות הכל כדי למנוע הישנותו של רצח המונים, כאשר בוצע בידי הטמאים הנאצים לעיני האנושות במאה העשרים.

*

תולדותיה של בנדין היהודית רשומים בדפי הספר הזה, וכן שמותיהם של יחידים ומשפחות הקשורים בה, ואעלה בצמצום קוים לדמויות בוניה ואנשי הרוח שלה, וכיצד גרמו לידי כך, שבנדין היתה — אמנם בקנה־מידה קטן — ״עיר ואם בישראל״ על אדמת פולין, מרכז פורח של חיים יהודיים בין הגויים.

בבנדין היהודית קשור שמו של ד״ר שלמה ויינצ׳ר, היהודי הראשון שהופיע עוד בזמן השלטון הרוסי־הצארי בפולין בשם היהודים ודרש זכויות בשבילם. כשקמה פולין לתחיה הוא היה נציג יהודי בנדין והסביבה כלפי השלטונות הפולניים. בבחירות הראשונות למועצת העיר עמד בראש הרשימה היהודית, נבחר ותפס עמדה חשובה בעבודתה של עיריית בנדין. הוא היה המורה לדור העסקנים הצעירים בעיר, לא נטשה אף בימי הנאצים, אם־כי היתה לו אפשרות לכך, אך העדיף למות עם בני עמו.

ד״ר מכסימיליאן וסרצוויי׳ג, רופא ותיק בעיר, שדמותו קשורה היתה בחיי היהודים בה, מסור למקצועו, נשא עזרה לכל נצרך, בריאות העם היתה דאגתו יום־יום. נפטר לפני המלחמה, ולאשרו לא חזה באבדן העם.

ד״ר פארבאר, מטובי רופאי הנשים בבנדין וסביבתה. ידוע היה כאדם טוב־לב. תרם הרבה לבית היולדות של ״לינת החולים״, מוסד שאפשר היה להתגאות בו. בתנאים הקשים של זמן המלחמה עזר לחולי עירנו בכל עת, בלא שים לב לסכנות שהיו צפויות לו. עם חסול העיר גורש לאושוויץ, העלים את מקצועו ועבד כשומר ופועל. בסבל ויסורים הוציא נפשו.

ד״ר דונאי בא לבנדין כרופא צבאי. עם גמר שרותו השתקע בה, והקדיש את זמנו ומרצו לעזרה לכל. ידוע היה כרופא מסור ומומחה במקצועו.

ד״ר רכטשפט, רופא ילדים מצויין. גם הוא פעל הרבה למען חיי הציבור היהודי והיה פעיל בכמה מוסדות: אגודת שוחרי האוניברסיטה העברית, ״הכוח״, אגוד החיילים היהודיים המשוחררים ועוד.

ד״ר חיים פרל, רופא מעולה, איש העם ועסקן ״בונד״ ומוסדות תרבות שונים. בשנים האחרונות לפני השואה היה חבר במועצת העיר מטעם מפלגתו. בגלל היותו סוציאליסט ויהודי גורש על־ידי הנאצים למחנות הריכוז — ולא חזר עוד.

בעריכות דין היה פעיל עוד בזמן הרוסים נתן רידר, למעשה „מוסמך להגנה לפני בתי משפט השלום". היהודי היחידי שעסק במקצוע הזה בזמן הפולנים. היה פעיל זמן קצר.

אחריו באו: עורך־דין פרדיסטל, אדם מוכשר, שתפס עמדה חשובה בקרב עורכי־הדין בזגלמביה. בזמן המלחמה שימש יועץ ה„יודנראט". נפטר אחר מחלה קשה.

עו"ד ד"ר ראובן רכטמן, מחבר הרשימה הזאת, חבר מפלגת „התאחדות" ובמשך שנים רבות נציגה בעיריית בנדין. פעיל בחיי הציבור. ניצל. אחרי המלחמה השתקע בישראל וממשיך בפרקליטות.

עו"ד ד"ר יצחק שטייגר מלבוב, שנתפרסם בשנות העשרים מהמשפט הידוע בתולדות יהדות פולין באשמת הטלת פצצה על נשיאה. זמן מה אחרי המשפט, שהד נענה לו בכל העולם, התיישב בבנדין ועסק כעורך־דין מצליח. היה פעיל בתנועה הציונית. גם הוא ניספה.

עורכי־הדין ד"ר גולדברג וד"ר זילברשץ, בן למשפחה ידועה בעיר, מורה לעברית לשעבר ב„תרבות". אחרי מותו של עורך־הדין פרדיסטל קיבל על עצמו את התפקיד של יועץ משפטי של הקהלה היהודית, גורש למחנה הריכוז — ולא חזר.

מהמהנדסים היהודיים היה ידוע גוטסד ויינציהר, אחיו של הרופא, ד"ר ויינציהר. עוד בתקופת השלטון הצארי, וביחוד בזמן הפולנים, השתתף בשם יהודי העיר בכל הפעולות המדיניות במקום. תחילה נתמנה על־ידי השלטונות נציג היהודים בעיריה. היה במשך שנים חבר מועצת העיר ואף יושב־ראש המועצה. אחר־כך נבחר כמה פעמים כנציג היהודים. לאחר שנתמנה מהנדס עירוני — הפסיק פעולתו הציבורית.

מהנדס גולדשטאוב היה אחד מבוני התחנה בעיר: חברת חשמל, החברה לחוטי ברזל וכבלים ועוד. עסקן ידוע ופעל הרבה למען העיר.

מהנדס זאב ארליך, מבוגרי הגימנסיה „יבנה" והטכניון שבחיפה. עסקן צעיר וחביב על הכול. פעיל ב„תרבות", מחונן בכשרון ובמרץ. גורש למחנות ריכוז — ואבד.

לא תישכח גם תרומתם של מורי בתי־הספר להתפתחותה התרבותית של העיר: יהושע רפפורט, מרת שאנצר, מרת ברוידה, האחיות אולגה ומרים בויארסקה ואביהן, שלמה סובוטקו, סאלה רוטנברג, רוז'ה המר, עדה באנאך, דורה הולנד (לבית ברוקנר), אוה טראוב (לבית בראונר), לולה גליק, לוציאן רכטמן ואחותו הרמינה, יצחק רוטנברג, משה גרוסמן, לוטקה ארליך (לבית גליק), סאלה וולף, האחיות לוי, ויסנפרויד ורעיתו אנדזשה (לבית רוזנצוייג), שטיינברכר ורעיתו יאדוזשה (לבית קלינר), מרת פודלינסקי, מרת פבלובסקי (לבית גולדברג), בלימה שנטל ועוד.

בין המורות הניצולות: חיה קליינברג (לבית רוזנקר, כעת רוזנבלום, בישראל), הלה חיים (בישראל) ומרת אנדזשה שוואדץ (לבית לרכנפלד).

אלה היו המורים של בתי ספר עממיים, ולא ציינתי כאן את המורים של הגימנסיות היהודיות ובתי־הספר של אגודת ישראל ומזרחי, כי שמותיהם נזכרים ברשימות אחרות בספרנו. כן לא הזכרתי שמות סופרי בנדין, עתונאיה, אמניה ויתר אנשי הרוח, כי גם עליהם מדובר במדור אחר ב„פנקס".

נעלה זכרם ברטט עם כל ארבעים אלף קדושי בנדין.

משה בנימין קליינמן / „האם שם אין גרמנים?"

שש־עשרה שנה חלפו מאז הושם קץ באש ובחרב לתעלוליהם האכזריים של חיות־הפרא שהפילו חיתתם על אירופה ופרשו צלם — צל המוות והרצח — על העולם כולו. אולם לעולם לא יישכחו זכרונות הימים ההם מלב הניצולים.

1941. קרונות־בקר, שחלונותיהם מסורגים, ובכל קרון דחוסים 600 איש. הרכבת משרכת דרכה ממחנה הריכוז פינף־טייכאן לכיוון בלתי־ידוע. האנשים תשושים ועייפים. זה ימים לא בא אוכל לפיהם. אפילו מים לא קיבלו דיים. והנה עצרנו בתחנה ששקקה חיילים גרמנים. הם, והאזרחים בתחנה, מעיפים מבטי־לעג ובוז בכיוון לרכבת־המוות. אל הקרון שלנו מתקרבת קבוצת גנרלים וקציניס בכירים בשנות העמידה. שואל אחד מהם בגרמנית רהוטה: „לאן פניכם מועדות, אנשי פלוגת־הסבון"? צחוק פרוע רווי תאוות־רצח מהדהד בחלל התחנה, ודמנו נקרש בעורקינו. שני זורק דרך הלון של קרון פרוסת־לחם, שהפכה את קרון־האומללים שדה־מערכה. כל אחד רצה לזכות בפרוסה. קולות הילללה, שהגיעו לאזניהם של הגנרלים הגבירו שמחתם. יהודים נאבקים ביהודים...

לפתע נשמעה דפיקה בקרון ואחריה נשמע קולו של גנרל גרמני המדבר אלינו מבעדו, לשון נמלצת בפיו, ואומר: — „הה, אתם — היהודים! אלוקיכם בשמים, ואנו נקצר את דרככם אליו, נשגר אתכם אליו דרך ארובת־התנור..."

ולא אחד הרהר אותה שעה: חלשים אנו וחדלי־אונים, נתונים בשביה ובמצוקה, אבל אתה, היושב במרומים, מדוע תשתוק?...

1942. שבת בבוקר, ברחוב מונדז'יובסקא בבנדין. בחצר־ביתי היו מרוכזים 600 יהודים המחכים ל„עקירה ממקום־מושב". לאט לאט מתרוקנת החצר, בלווי מכות ובכיות־יללה.

בפתע פורצת אל דלת חדרי שבקומה השניה אשה צעירה. פניה מביעים אימה, בידיה מחזיקה היא ילדה קטנה, חיוורת ודלת־מראה, בת שנתיים ומחצה.

האם מבקשת מחסה וסעד לבתה: — „אני הולכת, אבל הצילו את ילדתי! קחו ממני את טבעת־הקדושין שלי, תישאר לילדתי מזכרת מאמא".

בקושי הספיקה אשתי להושיט לפעוטונת תפוח, והנה הופיע ליד הדלת קלגס מזויין, ובהביטו על הילדה, שאל: „מי הביא לכאן את הטינופת הלזו, ומי נתן לה תפוח?" (יהודי שנמצא אצלו פרי כלשהו נתחייב בנפשו). במגפו בעט בילדה ושמטה דרך החלון אל מרצפת הרחוב. הילדה נפחה נשמתה הטהורה.

שלש עשרה שנה עברו מאז ועוד תרבינה כהנה וכהנה, אך את מחזה האימים ואת הזוועות והבלהות לאין ספור שראו עיני — לא אשכח.

1942. אני מהלך ברחובות בנדין עם בני הצעיר, יהושע הי"ד, שהיה אז בן 4. והנה נפוצה בתוך האימה הידיעה, ש„העולם הגדול" מתעתד לגאול מיליון ילדים יהודיים מידי הנאצים, כדי להעבירם לארץ ישראל, או לקלטם במחנות־ילדים בהשגחת הצלב־האדום. אני מספר לילדי שיש לו סיכויים לעלות לארץ ישראל. שואל אותי הילד: „אבא, האם בארץ ישראל אין גרמנים? האם מתגוררים רק בני־אדם בלבד?..."

שרה אהרליכמן / בשליחות לבנדין

(קטעים מתוך הספר „בידי טמאים", תש"י)

בלווית מהנדס שופ־המברשתנים יוצאת אני דרך שער הגיטו. כאן ממתינה לי עגלה. העגלון הפולני שואל אותי למעשי בגיטו, שהרי אינני יהודיה. אני עונה לו, כי צריכה הייתי לקנות דבר־מה מאת אחד היהודים. הגוי לא הכירני. ליד אחד השערים אני יורדת, ובהסתלק העגלה אני יוצאת מן השער ונמלכת בדעתי: לאן? השעה — אחת אחה"צ, והרכבת לצ'אנסטוכוב יוצאת בשבע. אמנם, לאה נתנה לי כתובתה של משפחת פולנים — מכיריה הטובים — רחוב יאליצקה 21, אך איני יודעת היכן הרחוב ואף איני נותנת אמון במכרים פולנים. מעדיפה אני לטייל ברחובות. כאן, חיילים גרמנים רבים. נראה, שנשאתי חן בעיני אחד מהם, כי על כן הייתי „בלונדינית מקסימה".

— „פאניאנקה, שפאציירן?" („גברתי הצעירה הולכת לטייל?").

— „יא" („כן").

— „ווהין, נאך האוזה?" („לאן, הביתה?").

— ניקס פארשטעהע דויטש, פופולסקו פארשטעהע" (איני שומעת גרמנית, רק פולנית").

וכך נמשכה השיחה. הגרמני מטייל אתי כשעתיים, ואני עושה זאת ברצון, כי בחברתו איני חוששת לפולנים העורכים ציד על יהודים. אנו נפרדים וקובעים פגישה ב־9 בערב. אני מבטיחה לו לבוא.

בתשע הלכתי אל התחנה, קניתי כרטיס ויצאתי אל הרחבה. מיד פתחתי שיחות עם פולנים. העיקר, לא לעמוד לבדי, שלא לעורר חשד. איך תצליח נסיעה ראשונה זו רבת־הסכנות? האמלא התפקיד שהוטל עלי?

עם שחר באים אנו לצ'אנסטוכוב. חברי לנסיעה, פולני, מציג את עצמו לפני בשעת הפרידה. ואף אני משיבה לו בלי־משים: ארליכמן. נבהלתי מפליטת־הפה ומיהרתי להיעלם.

באתי אל מורה־הדרך הוותיק שלנו האומר לי, שאסור לאליעזר גלר (מפעילי תנועת „גורדוניה" בפולין) לזוז ממקומו, כי נודע לגרמנים ש„אוגאניוש קובאלסקי" (שמו הפולני של אליעזר גלר) יהודי הוא. בוחן ובודק הוא בטבעית־עין של מומחה את פרצופי, ואני משאירה בידו את הכסף הפולני שברשותי. הוא מביא בחורה צעירה שתלווני בדרך, ואנו שמות פעמינו לעבר הגבול של ה„גראל־גוברנאמאנט". מה נפלא יום זה, יום ראשית אביב! אדם מרגיש עצמו צעיר כל־כך! הכל חי ופורח, ורק עלינו נגזר למות. על מה ומדוע?

עברנו את הגבול. ממתינות אנו לרכבת. אני זוכרת יפה־יפה, כי שמי נאטאליה סטז'אלצ'יק, מתגוררת בבנדין ברחוב פולני, נולדתי בשנת זו וזו וכו'. לאסוני נמצא אותה שעה בתחנה המפקח פאשקה, שניגש לבדוק את התחימות. על כך לא הוזהרתי מראש. ההבדל בין התחימות עצום. נפלתי בפח.

הוא מתרה בי שאגיד את האמת לאמיתה, אם אודה — יחזירני דרך הגבול ואשוב הביתה. אמרתי לו: שמי האמיתי גאנובאפא פאבלובסקא, נולדתי בולודז'ימאז'וב, מחזו פיוטרקוב, אני בת יוואף והאלינה לבית קרוליקובסקי, וגרה בוארשה, רחוב וא־לייצקה 21....

הוא מוסיף לחקור אותי, היכן ניירותי האמיתיים מפולין. אני מוכיחה לו, שאין כל טעם להחזיק בידי תעודות על שני שמות שונים. רשיון־המעבר קניתי מידי אדם שנזדמן לי בוארשה, תעודותי השארתי בבית. טענותי נראות לו. מישהתי חרש את הכספה, ולא מצאתי גלולת הציאנקאלי. ביקשתיו שירשה לי לקחת את ארנקי, שבו מחזיקה אני צרכי דרך. הוא הסכים, ומשמצאתי את הרעל — נחה דעתי. עכשיו איני יראה עוד!

למזלי, אין הוא מעורר כלל את שאלת מוצאי. פלא ממש, שכן נכלאו פולניות מבטן ומלידה כחשודות על יהדות.

— „דו, מיין ליבלינג, ווירסט איין גאנצעס יאר אים געפענגניס קאממען"... („את, יקירתי, תשבי שנה תמימה בבית הסוהר").

— „ניקס פערשטעהע" („איני מבינה דבר").

פאשקה בעצמו מוליך אותי אל בית־הסוהר של המשטרה. בעיני־מרצחים יסקור אותי מכף רגל ועד ראש שומר בית הסוהר.

— „וואס, ווידער זינד די שוויינע דורך די גרענצע געגאנגען?" (מה, שוב עברו החזירים את הגבול?").

עבים קירות בית־הסוהר, כבדים השערים ורוחי נופלת בקרבי. פאשקה נכנס למשרד המפקח, ואני נשארת בחדר־ההמתנה בחסותו של השומר. מציקות המחשבות: מה הם הסיכויים בבית־הסוהר? נניח שלא יכירו בי, כי יהודיה אנכי, ואולי אשאר בחיים, אך מקומי אינו כאן! עלי להגיע לבנדין — ויהי מה, או לחזור לוארשה, אל החברים.

פאשקה והמפקח באים לרשום פרוטוקול. ושוב: מה שמי, מקום מגורי? וכו'. בסעיף „יודא" רושם פאשקה תחילה: „לא", אך נמלך בדעתו ושואל: „אין את יהודיה"? אני עונה בבטחה: לא! שואלים אותי לשם מה ניסיתי לעבור את הגבול, ואני בודה מעשיה בעניינים משפחתיים. אני מבקשת מפאשקה רשות לצאת. הוא מרשה, מלווה אותי מרחוק, ואקדוחו טעון. התחלתי לרוץ.

— „האלט, האלט!" (עמוד, עמוד!), אך אני מוסיפה לרוץ. נשמעה יריה וקול שריקה עבר ליד אזני, נצנצה להבה קטנה וריח עשן עלה מצווארוני המנוקב. לבי לא רעד ואני מוסיפה לרוץ, אולם רודפי השיגני.

— „מה לך, כי ברחת?"

— „כלום קשה להבין את הדבר? — עניתי לו — כל אדם רוצה לנסות את מזלו".

— עכשיו אציין בפרוטוקול, כי ביקשת לברוח, ותקבלי שנתיים.

— אחת היא לי! הרי איני מפחדת. טוב מותי מחיי כאן!

ואמנם טינה עזה בלבי על פאשקה שהחטיא את המטרה...

באה מכונית ואנו נכנסים לתוכה. חם. אני רועדת מקור, רעבה ועייפה. עזה תשוקתי להירדם לעד. אנו באים אל בנין בית־ספר כפרי לשעבר, שהפך עכשיו לבית־סוהר. פאשקה מכניסני אל תא בודד וקר. הקור חודר לעצמותי. עם חריקת המפתח במנעול נופלת המסכה מעל פני. אני מביטה כה וכה. אין כל אפשרות להימלט. המאורעות האחרונים, טלטולי הדרך במשך יומיים, יום תמים ללא אוכל — כל אלה הביאוני לידי אפיסת־כוחות. מה יהיה בסופי? אני כלואה ואיני יכולה לעשות מאומה לא למען החיים ולא לזכר המתים. כיצד יקבלו החברים הידיעה על היעלמי?

הלילה הראשון בבית הסוהר עובר ללא שינה. למחרת היום בא פאשקה להעבירני משם. אני מתנערת מלילי־נדודים ולובשת שוב את „המסכה". הובלתי אל משרד המכס. כאן מתחילה שוב חקירה ודרישה: למה ומדוע עברת את הגבול? אני מספרת מעשיות שונות על מות אמי, על חוב שחבו לי קרובים בבנדין וכדומה. חתמתי על הפרוטוקול ואני ממתינה עד שיסודרו ענייני.

פאשקה מוליך אותי במכונית בדרכים קשות להליכה. אין בי כוח

לקפוץ ולדלג על שוחות, אך איני מגלה חולשתי. הוכנסתי אל הז'נדרמריה ופאשקה מודיע מיד, כי כבר אכלתי. לאחר שיצא, שאלת־ני המבשלת אם אמת הדבר. אני מספרת לה, כי זה שלושים שעות ו־צופות לא בא אוכל אל פי. היא מכבדת אותי בלחם ובקפה. אחר־כך באו הז'נדרמים והחזירוני לבית־המאסר, שבו הייתי כלואה בלילה.

למחרת היום מובילים אותנו, את האסירות, ללובלינאץ. כאן ממתינות אנו בתא קטן עד שניקרא אל אולם בית־הדין. קירות התא מכוסים כתובות שונות: „אני הולך למות, בן 20 שנה. הגרמנים מוצאים אותי להורג. נקמת אלהים תשיגם!" וכדומה. כל שוכני התא השאירו כמה מלים לזכרון וחתמו שמותיהם. אף אני משאירה כאן כתובת: „ביום 23 בפברואר, 1943, נתפסתי בגבול הפולני בשעת פעולת הברחה — גאנובאפה פאבלובסקא מוארשה. יבוא יום והמעניש ישלמו בעד יסורינו!"

בירור ענינינו הוא דבר שבפורמאליות גרידא. השופט לבוש אזרחית. מזכירת בית־הדין היא גם המתרגמת. הופיע איזה זאטוט גרמני — הקטיגור — תיקן את עניבתו, שם ידיו מאחוריו ובשטף דיבור האשים אותנו לפי סעיף פלוני, על הברחת הגבול וכו'. תוך שעה קלה נסתיים כל המשפט. מסבירים לי, שאני נדונותי למאסר שלושה חדשים וקנס מאה זהובים שהוחלף במאסר של עשרה ימים.

שערי בית־הסוהר נפתחים לרווחה לפני. את פני מקבלת השומרת קובאליק, בת שלזיה טיפוסית מן הפולקס־דויטשא.

— „את מעשנת?" — שואלת היא, בראותה את נרתיק הסיגריות שלי.

— „כבר כיליתי לעשן כל הסיגריות. אני יודעת שבבית־הסוהר אסור לעשן".

— „אשריך, שאת יודעת זאת. זכרי היטב: אם תסתירי דבר מה בפני, קבל תקבלי בפרצוף!" — והראתה בתנופת־יד כיצד נעשה הדבר. אחר־כך בא צרור הלצות גסות שאין לחזור עליהן.

האסירה חאחאיאובה, אשה יפה־פיה וחזותה אריסטוקראטית, היא כאן „משגיחה". בתנועה מהירה היא מחביאה את הכסף שמסרתי לידה. השומרת לא השגיחה בדבר, אך האשה לבה נמוג בה מרוב פחד. בחדר המקלחת כיבדתני בסיגריה, סיפרה לי היכן הסתירה את כספי והעירה, כי שיחקה לי השעה, שכן רגילה השומרת להכות את האסירות מכות־רצח. המשגיחה מבטיחה להכניסני לחדר־התופ־רות, הנתון לפיקוחה.

יושבת היא כאן זה 10 חדשים: גרמניה מבטן ומלידה, שקיבלה את הנתינות הפולנית משנישאה לבעלה, קצין בצבא הפולני, שמת לפני שנתיים. היא מיאנה להירשם כ„פולקס־דויטשא" ולשרת את הגאסטאפו, ועל כן נדונה למאסר.

לאחר הרחיצה קיבלנו תלבושת „הדורה" של בית־הסוהר והוכנסנו לתא גדול, שבו היו עובדות 60 נשים. כל העיניים נישאות מעל השולחן המשמש למריטת נוצות. הכל מביטות על האורחים החדשים. הכל יודעים כבר, כי בת־וארשה אני ובאות להסתכל ב„פלא" זה...

בגדין בתולדות השואה

ב כרך ה' של דברי ימי עם־עולם מאת שמעון דובנוב בהוצאת „דביר", תל־אביב, תשט"ו, מהדורת „ידיעות אחרונות", נכתבה עם סיום הספר סקירה היסטורית על־ידי ש. ל. קירשנבוים בשם: „דברי ימי עם ישראל בשנות 1936—1951".

בגדין נזכרת ברשימה זו פעמים אחדות והננו מביאים כמה קטעים.

בפרק השני — „הכורת — 19435—1939" מדובר: „הדין וחשבון של עמנואל ריגלבוים, שנשלח ביום 1 במארס, 1944 (שבוע לפני הירצחו על־ידי הנאצים) לייוו"א בארצות הברית, מוסר תיאור מלא על החיים בגיטאות פולין. סיסמת חבר הפעילים בגיטו היתה — לחיות בכבוד ולמות בכבוד. המשורר יצחק קצנלסון שר על הגיטו. ברך גאפטאק, מפקד ארגון יהודי לוחם בעיר בנדין ורבים אחרים שרו שיריהם על הגיטו בדם לבם..."

ועוד: „בין הלוחמים שנפלו בקרב היה המפקד מרדכי אנילביץ (שהה בעירנו — המלקט). למרד ואַרשה נענה הד רב בקרב השרידים המעטים בגיטאות פולין. הד המרד הגיע לבנדין, לביאליסטוק, לווילנה ולמקומות אחרים, והוא הפיח רוח חדשה בקרב העם. בכל אחד מהגיטאות האלה הוקמו יחידות הארגון היהודי הלוחם, אולם לא בכל מקום הצליחו הקבוצות הלוחמות לפעול. נגדם פעלו אנשי „מועצות יהודים", שסבורים היו, שיבטיחו את חייהם על־ידי נאמנות לשלטון, ולא היה לאירגון נשק מספיק ומתאים. הפעולות בקראקא ובבנדין נכשלו וחבריהם נאסרו, אולם כשלונות אלה אינם מקטינים את חשיבותו של מרד הגיטאות, שהרי המורדים החזירו את כבודם של כל אלה, שהובלו אילמים לכבשני ההשמדה..."

סטניסלב ויגודזקי / החליפה

(מתוך הספר "W Kotlinie" („בבקעה"), סיפורים מתקופת השואה, פולנית, הוצאת „ספר ומדע", וַארשה, 1949).

סופר ומשורר פולני־יהודי, יליד בנדין (1907), בנו של העסקן הציוני יצחק ויגודזקי. בנעוריו השתתפנו יחד כשחקנים על הבמה העברית מטעם הלהקה הדראמטית של אגודת „עבריה" (אחרי המלחמה הראשונה), היינו פעילים בהסתדרות „השומר הצעיר", למדנו שנים יחד בגימנסיה „יבנה", ועל אף הינוכו הלאומי־העברי בבית אביו ואצל מוריו סובוטקו, טעוול קליינמן וא. ז. בורנשטיין, נפרדו דרכינו. הוא פנה עורף ליעודינו הציוניים, לבו הלך שבי אחר שאיפות שמאליות קיצוניות והתחיל משרת בכשרונו את מעמד הפועלים הפולני וספרותו. בשנות העשרים נאסר עקב פעילותו הקומוניסטית והיה חבוש זמן ממושך בבית־הסוהר.

במלחמה האחרונה, תחת שלטון הגרמנים, נתייסר כפליים הן כיהודי הן כסופר בעל נטיות קומוניסטיות. בשיריו הוא שר דברי־תהילה ללוחמי השוויון והצדק הסוציאלי, להמוני העם המשועבדים והנדכאים שלא נכנעו, עד „שמעל פולין — מולדתי, שאת מלחמתה וכינונה מחדש לוויתי, הונף הדגל המאדים והמשחרר".

עוד בשנות העשרים פירסם את פרי־ביכוריו בכתב־העת „ויאדומושצ'י ליטעראצקע" ומאז עלה כוכבו בשמי הספרות הפולנית. הוא משתתף גם ביריחון חבורת „סקמנדר", שמסביבה התרכזו טובי המשוררים הפולנים הצעירים. במלחמה אבד את כל בני־משפחתו: הוריו, אחיו, אשתו (לבית דומב הנודע בבנדין) ובתו. נכלא בצינוק, גורש לאושוויץ, טרף נפשו בכפו, אולם שיחק לו המזל ונשאר בחיים.

יצירותיו בפרוזה ובפיוט יונקות מן הנבכים האמוציונאליים האישיים ופועם עולמו ונפשו הדווייה עומד בהם. שירי ביאליק שויגודזקי מתארו כ„ענק השירה העברית" משפיעים עליו עד־היום, והדבר ניכר בספר שיריו „יומן האהבה".

שיריו המוקדשים לשואה הדורי דכאון ותוגה. בהם הוא נותן ביטוי עז לטרגדיה של העם היהודי. באחת הבלדות שלו מקונן הוא: „צר לי על המאה שבעצם שפלותה הייתי / מתחת למעמסת המלט כרעתי / כריתי בורות ביערות / התכוצו ושחפו הריאות / מקובעת התרעלה לגמתי / ביד מאבד דברי חקקתי / ושלוח לא ידעה נפשי".

הספר הראשון של שיריו בשם "Apel" הופיע במוסקבה, ב־1933. עד כה הופיעו ספריו: „הלבלר", „בבקעה", „לונג והבן", „בחזרה הביתה", „על־יד הכביש", „המגרש הריק", „ששה ספורים" וקובץ שיריו המכיל 120 שירים והמחולק ל־8 חלקים עיקריים על נושאים שונים.

תירגם לפולנית מיצירות שלום־עליכם, אפרים קגנובסקי, ומכתבי אגון אורין קיש, סופר גרמני־יהודי.

מתגורר עתה בפולין ופרסומו כסופר בעל עט מחונן מקנה לו קוראים רבים. ספריו אזלו מזמן.

מ.ח.

יה בידי להכתיר ספור זה במוטו לקוח מהתנ"ך, או מן הברית החדשה, כשם שעושים זאת סופרים, כדי לקרב את הקורא במישרין אל הנושא, אם לא כדי להשתתף בצערה או ביגונה של האם שאת קורותיה אספר כאן, אלא שלא מצאתי בספרים העתיקים את המשפט, שיאיר את עיניך, הקורא, על מקרה שאירע לי.

ראיתי אמהות, שלא רצו להיפרד מילדיהן אפילו אז כאשר יכלו להציל נפשן מהמוות, אבל ראיתי גם גילויים אחרים, שאמהות ביאושן חמקו מפעוטיהן והסגירום, וכאשר נאספו הילדים לתוך המכוניות המובילות אותם להרג, הצטרפו הן למחנות העבודה והיסורים. לא איחפז בחריצת משפט, לדונן לשבט או לחסד. הפכתי והרהרתי הרבה בסוגיה זו, שוחחתי הרבה עם כוהני־דת, עם אנשים משכילים ונבערי דעת, עם אמהות חובקות בנים ועם נשים חשוכות ילדים, ובכל שהרביתי להגות בדבר כן באתי למבוי סתום.

לו הראיתי לכם אשה, שהרעילה את בנה כדי למנוע ממנו יסורי הגיהנום הגרמני, האם הייתם שואלים אותה כיצד היא מרגישה בלילות, בהתבודדה עם נפשה, כאשר היא נזכרת במעשיה?

ידוע ידעתי, שאין בכוחו של הסיפור הזה לתרום משהו לבירור הענין, אף־על־פי שזוהי תכליתי, אבל בכוחו לגלות טפח מרזיו... אני גם יודע, שגבורי יישאר בגדר דמות ספרותית בדויה מהלב, יציר דמיונו של המחבר, אם לא אמחיש אותה בעובדה קיימת, באדם מסויים, במקום הנכון ובזמן המדוייק, כי לדברים המסופרים כאן יש רקע מציאותי:

בצינוק ב־0 (כנראה אושוויץ — המתרגם) בו נחבשתי לפני שלושה ימים, היו שמונה תאים בודדים, אך מהיום הראשון נוכחתי לדעת, שרק שנים מהם היו תפוסים: התא בו נכלאתי אני והשני מימיני. שמעתי לא רק את הדפיקות התכופות של מנעול הדלת מהתא השני, אלא גם את הצעדים והרחשים מבעד הקיר החוצה אותנו.

הסוהר הוציאנו פעמיים ביום — פעם לבית השימוש ופעם לשם מנת האוכל. לראשונה יצא האסיר הבלתי־מוכר לי, ואחריו אני. אף פעם לא נפגשנו. חכיתי לחקירה מתוך דאגה וחרדה. שנתי נדדה ממני לא רק מפאת מתיחות נפשית, אלא בעיקר בשל הכפור האיום. היה זה בימי חודש ינואר, 1942, חורף קר וסוער גם לאלה החיים מחוץ לסורגי בית־הסוהר. ישנתי על הרצפה בבגדים, ללא שמיכה, מקופל בתוכי, ראשי נשען בזרועותי.

בלילה השלישי התעוררתי לקול רחש הדלת הנפתחת מהתא הגובל אתי ומיד השתרר שקט גמור; שקט מרעיד, ונדמה היה שבעד הקיר הנני שומע את דופק החלל הריק.

כעבור זמן מה שוב נפתחה אותה הדלת ושמעתי נשיפות עצורות של הסוהרים הסוחבים איזה גוף. שמתי אזני כאפרכסת. תחילה היה שקט, אך כעבור רגע בקעו אנחות ויבבות מקוטעות שלא נפסקו. פניתי לקיר השני מתוך תקוה, שהתרחקותי תשתיק את הבכי המילל, אולם הדו הגיעני גם כאן, ואדרבא — הוא גבר, משל בא מהמקום בו ניצבתי. נדחקתי לתוך הפינה, אך לשוא. תקעתי אצבעותי לתוך אזני, ואמנם — הצלחתי, אולם כמה זמן אפשר לעמוד במצב של ידים מורמות? דעתי נשתבשה עלי.

מבעד לחלון נראו דמדומי השחר, אור חיוור וקלוש. ושם, מבעד לקיר, ממרר בן־אדם אומלל. במשך היום הוציאוהו עוד פעמיים, יודע אני זאת, כי שמעתי את רעש צעדיהם של הסוהרים וקולותיהם הצרחניים, וכשהחזירוהו נשמע מתוך התא אותו קול האנקה ההולך ואינו פוסק, זעקה ללא מלים — וירעדו גימי הלב. אז, כאשר נאלצתי יומם וליל להאזין לאנחות קורעות לב, חשקה נפשי, שאחוש גם אני בכאב פיסי ואצעק צעקה מרה, אז הבינותי

את הדבר, שלא האמנתי בו אף פעם, שיסורים נפשיים מכאיבים יותר מעינויים גופניים. מוטב לצאת מהדעת בגלל אצבעות מוכות ונפוחות ועצמות שבורות, מאשר מגעיות הבכי המטרידות והבלתי פוסקות הבאות מאחורי כתלי תאי.

כאשר פתח הסוהר את הדלת והגיש את מנת ארוחת הצהרים שאלתיו על מועד חקירתי הממשמשת ובאה. ברור היה לי במה תגמר החקירה שלי, אבל אז, בהעדרי מתאי, לא אשמע לפחות את הצווחות מתא שכני. נראה, ששאלתי המחוצפת לא הפתיעה במיוחד את השוטר, ידע הוא את נפש בני אדם שלמעלה משנה התענו כאן, וידע גם תגובתם לשמע זעקות שבר ב־20 שעות ביממה.

בלילה נפתחה שוב הדלת ההיא. האסיר נלקח לחקירות ללא ספור. לרגע קט נשתררה דממה שהחזירה לי את הרגעתי, אולם לאחר כך שוב פרצו משם אנחות מזעזעות המסמרות בשרי. עצבי נתרפטו, נפעמתי עד עמקי לבי, קימצתי את אגרופי והלמתי בכוח על הקיר, כדי להשתיק את הקול הצורם, והאיש מאחורי הקיר לא נדם.

פעם, בהפתח דלת תאי נדחקתי לפינה, השוטר לא הבחין בי ברגע הראשון, באשר מעבר לדלת הפתוחה למחצה הבליח אור כהה.

— Komm !, בוא!

חלחלה תקפתני. הרגשתי אמרה לי, שבכל זאת היה כאן טוב יותר, למרות הלילות האינסופיות, מאשר במקום שם מחכים לי חוקרי הגיסטאפו הנוגשים.

— „בוא!, בוא"! חזר על פקודתו פעמיים. כנראה שפקודה אחת לא הספיקה לו למילוי גנאי ובוז בהן גיוון את הצו.

יצאתי למסדרון. לא סגר את דלת תאי ובידו הצביע על החדר בו שכב האסיר המופקר. פתח את הדלת וציווני להכנס, ואז ראו עיני...

על הרצפה מונחת היתה חליפה קרועה ומרופטת והאיש המעונה מוטל על הארץ, נושם ונושף בכבדות. כבסיו האדימו מהדם הספוג, מתפתל מתוך יסורים, תוקע ראשו לתוך בטנו, מתכרבל, מתכווץ כפקעת ונאנח. סבורני, שהאנחות היו אלמות, והכיצד הן בכל זאת פלחו את אויר תאי והחרישו אזני?

— פשוט את בגדיך!

השוטר הצביע עלי. טעיתי: לא עלי, כי־אם על בגדי.

פקפקתי, כי לא הבנתי מאומה.

— נו!

פשטתי את המעיל העליון ואחר כך את המכנסים.

„הלבישהו!" — הראה לי על המעונה.

נגעתי בגוף הכחוש, המדולדל, חסר־אונים ומוכה האדישות, אך היוקד כולו מהפצעים והחבלות. באור הדלת הפתוחה הבחנתי, שאיבריו היו מכוסים חבורות אדומות וכחולות־אפורות. גחנתי עליו, הוא נשמט מתוך ידי, הביט בי בעיניים עששות ומשוועות לעזרה. התקשיתי בהלבשת הבגדים, כי הוא נע מצד לצד בתנועות כבדות והטיח ראשו ברצפת האבן. הייתי אובד עצות, מיהרתי במלאכתי, כדי להרפות ממנו חיש. תמוה הדבר, שנעמו לי אז אנחותיו, משל שמחה נפשי להתקהות־הרגש וטמטום־הלב...

הוא עודנו בחיים.

שבתי לתאי רק בלבנים. לא עברו רגעים מספר ושוב הובילוהו לחקירה. הסרדיוטים הנוגשים סלדו בחילה מהבגדים המגואלים בדם ולפיכך כיסוהו בבגדי.

רעדתי מכפור. צמרמורת חלפה בבשרי. עתה לא קפאתי עוד, אלא נתאבנתי כולי. את ההוא הביאו שוב, והשומרים נעלמו במטר קללות וגידופים. שמעתי את צריחותיו עוד טרם חזר לתאו. האם כבר התרגלתי לקול השאג הזה?

למחרת היום קראני השוטר, באמרו:

— הביאו לו חליפה מהבית. הפשט ממנו בגדיך, טול אותם לעצמך והלבישהו בשלו!

בו ברגע היססתי.

— אני אלבש את חליפתו, יישאר הוא בשלי — עניתי.

איני יודע מה פעם בי: האם הגועל והתעוב מפני הבגדים העקובים מדם, או הפחד מפני הנגיעה בגוף המחובל והרופף.

הסוהר נמלך בדעתו והשליך לי את חליפת האדם האלמוני שהביאו לו מהבית. מסתבר, שנמאס גם על השוטר להיות נוכח בשעת מילוי תפקיד בזוי, ולפיכך הסכים להצעתי. בצאתי נעל את הדלת בחזקה, ואני לבשתי את הבגדים לא לי. לא בדקתי אפילו את הכיסים, שהיו הפוכים, כמו אחרי חיפוש.

החליפה היתה מסוג בגדי ספורט חמים. את המכנסים אפשר היה לרכס מתחת לברכים וגם להאריכם עד לקרסולים ולהצמידם לנעלים. עתה רווח לי בהרבה. אחרי לילה שעשיתי בלבנים נראה היה לי, שבגדי האיש הזר מחממים במיוחד. מאוחר יותר שמתי לב, שהחליפה היא רחבה עלי ונגררת אחרי. מעדיף הייתי את חליפתי, אבל היא ודאי טבולה מרוב דם הנידון למוות. הוא עוד נאנח ונשם בכבדות שלושה ימים ושלושה לילות, וגם אני הייתי נטול חושים. כאשר נרגע לדקה קלה, חשתי את עצמי ברע משל חסרו לי אנחותיו...

בבוקרו של יום אחד נפתחה דלת תאו ולא נסגרה עוד. בלכתי לבית־הכבוד הצצתי לתוך החדר ההוא, והיה ריק. המוות בא. נאספו חפציו ונרחץ הדם.

*

לא מזמן נסעתי מל. לא. באוטובוס היה חם ומחניק. אתם יודעים ודאי את המכוניות והרכבות המשרכות דרכיהן בין עיירות וכפרים. תמיד עולה מהן ריח הנקניק והחלב, ביחוד בחדשי הקיץ. אין זה ריח־ניחוח כלל וכלל. מולי ישבה אשה בעלת שער מכסיף, עיני תכלת דהות, צוננות ועפעפים חוורות ותפוחות אפייניות לחולי־שחפת. לא הרשתה לי לפתוח חלון מפחד רוח־פרצים. בהתגבר החום פשטתי את המעיל העליון, שאני נמנע מלעשות זאת בדרך כלל במקומות ציבוריים. על זרועי השמאלית חרות מספר הקעקע שלי, ממחנה הריכוז בו הייתי, מספר המסב תשומת־לב האנשים הבאים אתי במגע.

והנה היה הדבר, שציפיתי לו. בתחנה ירדתי וגם האשה שישבה מולי. התחילה לדובב אותי:

— האדון היה במחנה?

הרימותי ידי והראתי לה את המספר, בהאמיני שבכך אספק את סקרנותה.

— שיחק לך מזלך, בצאתך משם חי!

עיניה היבשות נתכסו לחלוחית ודמעה נשרה. הלכנו אט־אט מבלי להיחפז.

— הרבה זמן היית שם?

חישבתי את הזמן.

— מינואר 1942, מאז שנאסרתי, בדיוק כאן, בא.

אדוני ישב כאן בבית־הסוהר?

— למה הנך שואלת?

תפסה את ידי ושאלה:

— והחזקת מעמד?

— הלא את רואה!

— גם בני היה אולי מחזיק מעמד, אבל אני...

כאן הפסיקה. הרכינה ראשה ושיחררה ידי.

— גם בני ישב כאן, אולי במקרה הכרתו?

הסברתי לה, שלא הכרתי שום איש, כיון שנחבשתי בתא לחוד.

שתקה רגע והוסיפה שואלת:

— האם מאד היכו?

— היכו, איך שהיכו, אך איכשהו התגברתי. ומה קרה עם בנך?

— אני הרגתי אותו!...

הסתכלתי עליה במבט תמוה. אשה זו ודאי איבדה עשתונותיה, אמרתי בלבי.

— בבית הסוהר הרגת אותו? הייתכן הדבר? הכיצד נכנסת שמה?

זכור לכם השוק בא. שוטטנו על פני הכביש הסלול אבנים. דלגנו על הבאר שעל־ידה השקו האכרים את סוסיהם. איזה נהג עצר את מכוניתו לפני המסבאה.

עוד בינואר, 1942, הכין בנה של אשת־שיחי, בידעו שלא יוכל להתחמק מידי הס.ס. רעל שהחביאו מתחת לבטנה של כיס מעילו, על כל צרה שלא תבוא. אם יאסרוהו, וייחלץ מסבל החקירה, שמא לא יעמוד בנסיון ולא יהיה בטוח בעצמו, ופן יכשיל אחרים וימיט עליהם אסון. זאת גילה לאמו.

אמנם, באחד הימים נאסר בחצר, בחטבו עצים, ואז היה לבוש רק בכותנתו, בלי מעיל החליפה. סחבוהו בכוח, הכניסוהו לתוך סירת האופנוע ונעלם.

הוסיפה לדבר וקולה חרד קמעא:

תמיד חיפשתי הזדמנות לשלוח לו את המעיל בו נתפר צרור הצינקאלי. הסתכנתי וסובבתי תכופות את ככר בית־האסורים, ופעם אף העזתי לדפוק בשעריו. אמרו לי, שהמעיל לא נחוץ לבני, כי חם לו די, וציוונו להסתלק מיד. חזרתי הביתה מיואש. למחרת, בשעת־ליל מאוחרת, נשמעו נקישות בדלת דירתי. הופיע שוטר ודרש ממני חליפה בשביל בני. לא חשבתי הרבה ופתחתי את הארון והוצאתי משם מכנסים ארוכים וחמים, שאפשר לכפתרם מתחת לברכים, מכנסים שנועדו לספורטאים, למחליקי־סקי. הגשתי לו גם את המעיל ההוא... בצאת השוטר נשקתי בידו. אחרי ימים אחדים הודיעוני, שלפתע פתאום מת בני והחזירו לי את החליפה ששלחתי, אבל היא היתה לא שלי אלא של מישהו אחר. עד־כה אינני מסוגלת להתחקות על פשר הדבר.

ידעתי, שברגע זה הפכתי חלק מחייה והנני חי את חוויותיה, את מאוויה ואת שעותיו האחרונות של בנה הנרצח. שמעתי את ספורה והלב התפוצץ בקרבי.

כנראה שנעצרתי, כי שאלה:

— האם עייפת, אדוני?

התקדמתי ללכת והיא ממשיכה:

— איני יודעת מה עשה בני, בקבלו את החליפה, אבל חוששתני, שהוא סבל הרבה עד קבלתה. אפילו אתה, אדוני, שישבת אתו בעת אחת, אינך יכול לשחררני מהספק ולהגיד לי זאת בודאות.

— גברתי, האנשים שם סבלו מאד, אבל היי חדורת הכרה, שפעלת הרבה למען בנך ברגעיו האחרונים.

— אבל אתה, אדוני, היית שם ואף־על־פי־כן יצאת חי ושלם. אלמלא המעיל ההוא שהמצאתי לו — לא הייתי הורגת אותו. הכיצד אוכל להיות שלווה עם מצפוני המייסרני יומם ולילה? עם כל יום חולף, מתעצמת חרטתי ומוסר כליות מציקני. אילו ידעתי לכל הפחות אם הילקוהו, אם הכאיבוהו וסבל, אם הרעל הקל עליו — הייתי נרגעת, ביודעי שהאצתי את קץ עינוייו...

התאוששה רגע וחזרה:

— כן, אז הייתי שקטה.

מה יכולתי להגיד לה ואיך יכולתי לנחמה? האם לספר לה על העינויים המזוככים של בנה הקדוש? האם לגלות לה את האמת, את התעלומה, שהחליפה עם הרעל לא הגיעה כלל לבנה? אם כן, הלא ודאי אדכדך ואפצע לחלוטין את נפשה הרצוצה בלאו־הכי. תחיה־נא האם המסכנה בתקוה, שבנה טרף נפשו בכפו, והיא סייעה לו בהחשת המוות הגואל.

(תרגום מפולנית בהשמטות קטנות — מ. המפל)

המצבה להנצחת קדושי זגלמביה בישראל

מאז גירוש יהודי זגלמביה האחרונים, 1943, ממשכנותיהם והשמדתם הסופית, מתכנסים שרידי יהדות זגלמביה בישראל ובנכר באלפיהם לאזכרות־אבל לטבח אבותינו ויקירינו באזכרות־אבל. דבריי־אזכרה ומספדי־תמרורים אלה נותנים ביטוי־מה לכאבנו הצורב, וכל אחד מתייחד עם זכר בית־אבא שחרב. נאמרים פרקי תהלים ו„קדיש" צבורי לעילוי הנשמות הקדושות.

בשנת 1951 נמסר לועד האירגון של יוצאי זגלמביה בתל־אביב צרור אפר של יהודי זגלמביה העקודים באושוויץ. ומסרו אחד משרידי סוסנוביץ שניצול בדרך פליאה, דוד זיכר, שהועסק כאסיר ליד כבשני־האש של המחנה. בשיחה עמו על דרכי הצלתו ומקורו של האפר, הוא תיאר בישיבת הנהלת הארגון, בהנהלתו של הרה"ג, ר' מנחם האגר זצ"ל, שכיהן שנים רבות יו"ר האירגון של עולי זגלמביה בתל־אביב, עד פטירתו (1954), בקול מחניק ובעינים בוכיות, כיצד חיטטו והפכו ידיו באיסוף קומץ האפר, שעליו שמר כעל בבת־עינו, מהמשלוח האחרון של מגורשי יהודי אזורנו, 1943, שביניהם היו גם אשתו וילדיו, שנחנקו ונשרפו.

בהסכמת הרבנות הראשית בתל־אביב—יפו, שהתערבה באותה פרשה, הוחלט אחרי שיקולים וחקירות, שיש להביא את ארגז האפר לקבורה כדין ישראל. בחודש אב, תשי"ב, 1952, נערכה ההלוויה בהשתתפות המונים — וצרור האפר נקבר במקום מכובד ומרכזי

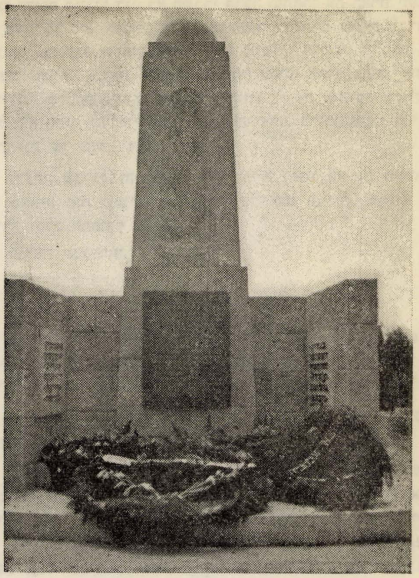

המצבה לי״ב קהלות זגלמביה בנחלת יצחק
די מצבה צום אָנדענק פון די 12 פּאַרשניטענע קהלות פון זאַגלעמביע
אין נחלת יצחק

ביותר בבית הקברות הישן בנחלת־יצחק, ליד קברי החיילים, שנפלו למען מדינת ישראל. טרח בכך יו״ר הארגון שעמד גם בראש חברה קדישא.

יום לפני ההלוויה חלה הרב האגר ונבצר ממנו להשתתף בהלוויה. בהפרדי ממנו, בלכתו לבית החולים „אסותא", ביקשני שאנהל את טכס ההלוויה ואספיד גם בשמו את חללי השואה, שגרגירי אפרם הקדוש נטמנים עתם באדמת ישראל. ואכן, הקבורה קוימה לפי כל כללי המסורת המקובלת: נכרה קבר בו נטמן האפר, נאמרו תפילות, הוגד „קדיש" והושמעו הספדים.

את ה„מיטה" בזעיר אנפין, שבה הובא לארץ מאפרם של קדושי קהילות זגלמביה ואת צילומי המצבה הזמנית בבית־הקברות והאנדרטה שהוקמה אחר־כך, מסרנו למשמרת ולגניזה לבית לוחמי הגיטאות ע״ש יצחק קצנלסון, למורשת השואה והמרד, השוכן בקיבוץ לוחמי הגיטאות בגליל המערבי.

שנתיים נח האפר הקבור ללא מצבה ראויה לו, משום שחסרו האמצעים הדרושים להקמת אנדרטה לזכר פאר יהדות זגלמביה. לימים נאסף הסכום מתרומות שרידי אחינו, והמצבה הוקמה על תלה לנחלת עולם.

במלאות 11 שנה להשמדת ערישת־הורתנו, בתשעה־באב, תשי״ד (8.8.1954) נערך טכס הסרת הלוט מעל האנדרטה, שעל גבי אבני־השיש שלה חקוקים שמות שתים־עשרה הקהילות החרבות בזגלמביה:

בנדין, סוסנוביץ, דומברובה, זומבקוביץ, סטז׳מישיץ,
מונדזשאָב, צ׳אלאָדז׳, לגישה, גולונוג, גרויצה,
ניבקה, דאנדובקה.

הספידו: הרב האגר זצ״ל, עו״ד ד״ר רכטמן, ד״ר הלר כנציג מרכז התאחדות עולי־פולין בישראל וכותב השורות האלה. מחמת הדוחק הגדול והתרגשות הקהל העצום היה הכרח לוותר על הספדים של נציגי מוסדות הישוב ושליחי ה„לאנדסמאנשאפטים" שלנו בחו״ל, שבאו במיוחד לכך.

הבד השחור, שכיסה את המצבה הוסר על־ידי חברי הועד, ולעיני הנאספים הנסערים נתגלתה מצבה רבת־הוד. הקהל מרר בבכי. אנשים התעלפו. אחרי תפילת „אל מלא רחמים" ואמירת קדיש בציבור עזב הקהל את בית־העלמין, שהתקדש לנו ומשמש מאז מקום מיפגש לאזכרות הנערכות שנה שנה, בתשעה באב.

בעצרת־האזכרה ב־1957 אירע אסון מחריד, שנסתיים במותו של אחד חברינו המסורים ביותר לעניני ארגוננו. עורך־הדין ד״ר פנחס (פאול) מייטליס ז״ל, מניצולי השואה, התרגש בעת הספדו רב־הרושם עד־לכדי־כך, שנפל על קבר הקדושים, ונפח נפשו הטהורה. גם במותו לא נפרד מאחיו האומללים, שאת מלוא הטראגדיה שלהם חזה מבשרו.

מ. ה.

במאורעות הדמים בארץ־ישראל, 36—1939, נפלו ארבעה מיוצאי בנדין. להלן קטעים שפירסם אז מרדכי המפל לזכרם ב„זאגלעמביער צייטונג".

יחזקאל מונצ'יק

ביום א', כ"א אייר תרצ"ח, ב־43 אחה"צ, שוב הומטרה אש קטלנית על חניתה עלית מכל הצדדים. יחזקאל מונצ'יק, שעמד על משמרתו בדרך בין חניתה־עלית ותחתית, נפצע קשה בבטנו. מתחת למטר הכדורים הועבר הפצוע לחצר המשק, ושם הוגשה לו עזרה ראשונה, אולם מחמת הפצע החמור ציווה הרופא במקום להעבי־רו מיד לבית החולים.

בחוץ נמשך הקרב. בחורינו האמיצים ממלאים תפקידיהם באומץ, כל אחד במקומו. בנסיבות אלה הועבר מונצ'יק המתפתל ביסורים לביה"ח „הדסה" בחיפה ונותח מיד, אולם בעת הנתוח, נפח נפשו מתחת לאיזמל.

בן עשרים וכמה היה בבואו לארץ־ישראל, בה חי שלוש שנים בלבד. בבנדין נמנה עם חברי „צעירי מזרחי" ו„השומר הדתי", ובארץ־ישראל הצטרף להסתדרות העובדים והיה תחילה פועל „שחור". ראינוהו עומד על הפיגומים ומטייח בתים בתל־אביב, בנגריה עם המשור ביד. העיר הסואנת והרועשת נמאסה עליו, והוא פונה לקיבוץ, אולם גם כאן לא החזיק מעמד ועזבו. תוהה על עתידו בארץ, ומחליט להתיישב באחד הכפרים. הולך לכפר־יונה, ומצטרף לארגון של מושב עובדים — ארגון „בורוכוב". בכפר־יונה הוא פעיל בחיי הציבור ומתחבב על הכול.

ואולם הוא חולם על משהו נעלה יותר בחיים. בשום מקום אין הוא מוצא מרגוע לנפשו השואפת לפעולות נועזות. לאן הולכים עתה? הגליל העליון כבש את לבו. כן, הוא ילך לגליל המקסים אותו, הזקוק לידים עובדות ולשומרים. חניתה היתה מטרתו. זו נקודת התישבות חדשה בתוך סביבה הררית מוקפת שממת סלעים ו...רוצחים השונאים חיי יצירה. ואם ניסה אחד מחבריו של יחזקאל למנוע ממנו הליכתו לחניתה — נפגע ונעלב.

„מקומי שם, בין כובשי הרי הגליל. חניתה תהיה שלנו לתמיד ולא נזוז ממנה. כאן יפרח ישוב עברי, כבשנים עברו. הגליל מצפה לנו שנחייהו, אבל מי יודע אם אזכה לראות בהתגשמות מאוויי..." — אלה היו דבריו שאמר לי זמן קצר, לפני התגייסותו לנוטרות ולהגנה.

ואמנם לא זכה שיקויים חלומו, לא זכה למדינה היהודית העתידה לקום. יחזקאל, מותך לא היה לשוא!

*

דב (ברל) היישריק

נולד בבנדין, 1913, אולם בגיל חמש היגר עם משפחתו לגרמניה. משהגיעו הנאצים לשלטון עלה לארץ־ישראל, וחוריו חזרו לבנדין, עם יתר הפליטים שגורשו מגרמניה המנואצת.

זמן־מה עבד בתל־אביב, אולם עם פרוץ המאורעות התנדב כ„גפיר" (שוטר מיוחד) על הכרמל. חבריו שעבדו ושמרו עמו יחד, אמרו, שמטבעו היה שתקן ואהב להתבודד עם נפשו, אולם תמיד חיוך לבבי נסוך על פניו.

לא אחת שפך את כאב לבו לפני חבריו: „לא בנקל מתערה אני באדמת ארץ־ישראל, כי דימיתי לנטע שנעקר ממולדתו ונשתל מחדש בקרקע לא־לו, והקליטה מלווה בקשיים טבעיים רבים. התחנכ־תי על ברכי התרבות הגרמנית, עליה היתה גאוותי, עד שהחיה הגרמנית התחילה רומסת בכפותיה הדורסניות גופות אדם, ומאז נתערער עולמי וברחתי מרודפי. כאן, על הר הכרמל, שוב אני מרגיש בכוח הצפון בי, והוא מקיימני ומרפא נשמתי הדאובה. כל אבן כאן יקרה לי, ביני לבין הסלעים האלה נכרתה ברית עולם, שלא תינתק..."

ב־30 במארס 1938 נתפרסם ברל כגיבור והעתונים שיבחוהו. והמעשה כך היה: ערבים התנפלו על הפועלים ביערות בכרמל שהשמירה עליהם הופקדה בידיו. פרץ קרב בין הרוצחים והשומרים שלנו, וברל ניצח על המערכה. התוקפים נהדפו, בהשאירם סימני דם — והפועלים ניצלו. הוא, כמובן, שמח לנצחונו, אולם לא התפאר, כי אך מילא חובה קדושה של שומר יהודי.

רק חמישה חדשים בלבד עברו מאז, ושוב חזרה ההתקפה מהמארב. אולם הפעם הסיום היה מחריד: עשרה שומרי ישראל, ביניהם ברל נפלו בקרב.

ב־י"ח אב, תרצ"ח, אירע האסון: מכונית משא מלאה אנשים הותקפה. הנהג נפצע והמכונה נעמדה. ולכך ציפו הרוצחים, שפתחו באש מכל צד. השומרים המעטים עונים באש, אך הרוצחים שללו במספרם פי הרבה — ידם על העליונה. ברל נתקל בערבי והרגו, אולם גם הוא נפצע פצעי מוות.

בידעו את הגורל הצפוי לשומר הכין ערב התגייסותו לשמירה צוואה: 1) רצוני להקבר על גבעה ביערות הכרמל; 2) אני מבקש להעלות את הורי לארץ־ישראל ולעזור להם בסידורם 3) את „רכושי" הפעוט יש למסור למשפחתי; 4) רצוני, שאחי, שיבוא לארץ־ישראל, ימלא מקומי בשמירה. תחי מולדתנו!

הנתמלאו משאלותיו?

*

משה'ל סנדישש

משה'ל, בנו של מאיר לעמל סנדישש (נפטר בישראל), נפל על משמרתו. בפרוץ המאורעות התנדב לנוטרות. בדרכו לתחנת המשטרה בהרצליה, אירע לו אסון בדרך. המכונה בה נסע נהפכה והוא נהרג במקום. הביאוהו ל„הדסה" בתל־אביב, ומשמר כבוד של שוטרים ואנשי בנדין הועמד ליד ראשו.

בן 31 היה במותו. חמש שנים בארץ־ישראל. עוד בבנדין הצטרף לשורות הסתדרות הנוער „פרייהייט" ולהחלוץ.

עלה ב־1932 ונקלט במהרה. למד עברית על בוריה. עבד בקביעות במקצועו כנגר, נשא אשה, היה אב לשני ילדים, העלה לארץ את הוריו ולא היה קץ לאושרו.

תמיד שפע שמחה ובדיחות־הדעת. אף כשפרצה מלחמת חבש— איטליה (1935/36) ושמי הישוב נתקדרו עננים ונתמעטה העבודה, — מהלך היה במצב רוח מרומם, בהיותו בטוח שהמשבר והאבטלה חלוף יחלופו ושוב תבקע שירת העבודה.

באים המאורעות האחרונים. פלצות אחזתהו למראה החיים הנגדעים בידי בני־מדבר ותמרות העשן העולות משדות ישראל המוצתים. והוא אומר בלבו: „ארצי בסכנה, מקומי בחזית!" ומתגבר לשמירה.

כאיש הגנה מובהק אץ לכל מקום תורפה וסכנה, מוכן לתת נפשו על כבוד עמו ומולדתו. לילות וימים עושה הוא בעמדות וחפירות באבו כביר, גן יבנה ובקרית שאול, בהדפו את התקפות הרוצחים האורבים לחיי היהודים ולרכוש. לא אחת משתוללת האש לידו, לא מעט חברים נפלו לידו, אבל המזל האיר לו פנים ומכל מערכה יצא בריא ושלם. רק המוות, שחיכה לו באם הדרכים, אספהו אליו.

לווייתו היתה להפגנה. רבים הלכו אחרי ארונו. התנועה ברחובות, בהם צעדה תהלוכת האבל, נעצרה. זרים רבים נישאו בידי חבריו מהמשטרה, ידידיו ויוצאי־בנדין. העיר היהודית חלקה כבוד לבנה, שנפל קרבן על משמר ההגנה.

בבית הקברות הישן בתל־אביב, ליד קברי קדושים רבים, נכרה קבר חדש הטומן בחובו לעולם את משה'ל שלנו. הלך מאתנו חבר יקר וקצרה לשוני להביע תנחומים למשפחתו השכולה. רק נחמה אחת בפי, ששני ילדיו היתומים הרכים יגדלו ויתחנכו ברוח אביהם, ראויים לאביהם שנפל על מזבח קידוש השם והארץ. זכרו יהיה שמור בלב כל אחד שהכירו מקרוב.

*

יהודה קליינר

יוצאי תנועות הנוער בבנדין הכיר והיטב. האם אפשר היה לא להכירו, את יהודה הצנוע והשקט?

את צעדיו החברתיים הראשונים צעד לפני עשר שנים, בהצטרפו להסתדרות „השחר" בבנדין, שרבים הישגיה. צעיר היה, כמעט נער, כאשר נתפס לקסם הציונות.

פשטותו, שתקנותו והתרחקותו מכל התנשאות, לא עוררו בנו בראשונה שום עניין מיוחד. ממלא היה בנאמנות כל שליחות המוטלת עליו ללא יומרות ודרישות. לאט לאט רכש את אהדתנו ואמוננו, ובמרוצת הזמן עמדנו על אפיו העדין. אחד מרבים שנתגלם באורח חייו, בעבודתו ובמותו.

לא במעט קשיים ומעצורים נתקל על כל צעד ושעל, בהצטרפותו לתנועה הציונית ובעלייתו לארץ־ישראל, וביחוד מצד הוריו, אולם אהבתו לארץ כסופיו גברה והיא היתה למרכז מחשבותיו: הוא יפרוץ ימים ויבשות ויעלה, כי צר לו המקום בסביבתו.

הוא מצטרף להסתדרות הנוער „ויתקיניה" שליד מפלגת התאחדות ויוצא להכשרה. בעבור שנתיים הגיע לארץ חלומותיו. כשליח קבוצתו „במעלה" העומדת להווסד, פוגה הוא בינתיים לקבוצת קריית־ענבים וממלא תפקיד של שומר. יהודה שומר? יהודה עם רובה על השכם? — מי מאתנו רצה אי־פעם להאמין בכך...

מקרית־ענבים שם פעמיו לחולדה, גם היא לא קבוצתו, כדי להתמחות בחקלאות. כאן נתחבב על כולם ונצמד למקום ולעבודה.

הוא מרכז סביבו את חבריו, עולי „ויתקיניה", החולמים על ייסוד קבוצה עצמאית בפרדס־חנה. הוא הרוח החיה, היזום והמתכנן, אולם את פרי עמלו לא ראה, לא קצר.

היה זה ביום חמישי אחד, אחרי חג הסוכות. העבודה בשדה נגמרה והפועלים ממהרים הביתה. המכונה עם העובדים הותקפה. חברי הקבוצה קופצים ממנה ומחפשים מקום־מחסה, והמזויינים פותחים באש. הקרב נמשך רק רגעים מעטים בלבד, אולם התוצאות חמורות: שלושה חברים נפגעו ויהודה ביניהם. הערבים, בראותם את שללם הסתפקו בכך ומסתלקים, אולם שומרי חולדה דולקים אחריהם ומשלמים להם כגמולם.

שני כדורים פגעו בחזהו ונקבו את גופו של יהודה, והוא נפל מת במקום, שותת דם. קצרים היו חייו: 24 שנה בסך הכל.

בבית העלמין החדש, בחולדה הנבנית מחדש (היא נעזבה אחרי מאורעות 1929) נישאים שלושה תלים רעננים, שלושה קברים המדובבים אלינו: על אף הכל לא נעזוב את חולדה עוד, וקרוב יום הגאולה והפדות!

האם עלי לבכות את יהודה, או לקנא בו, במותו למען ארצו ועמו, והרי־יהודה למרגלותיו וחולדה למראשותיו?

להוריו השכולים בבנדין ולרעיתו האלמנה, חברתנו רחל (לבית פרלמוטר מרובנה) — מיטב תנחומיהם של כל אנשי עירנו בארץ, בהלקח מהם ומאתנו יהודה היקר.

*

שמואל דוד ורדי (רוזנצווייג)

אור לכ"ט אב, תרפ"ב, עברו שלושה צעירים בדרך בין תל־אביב ונוה שאנן. מאחד הפרדסים פתחו עליהם באש, ושמואל דוד ורדי נהרג במקום. הכדור פגע במצחו.

בן עשרים וחמש היה. עלה לפני שנתיים וחצי לארץ מבנדין. עבד ברוחמה, בבאר־טוביה, בכבישים: טבריה—צמח ועפולה—נצרת. לפני שלושה חדשים התחיל שומר בבאר־טוביה, ושם נאסר בקשר עם ענין הערבים שעלו על השדות וגורשו על ידו. שבעה שבועות ישב במאסר, ולפני כמה ימים יצא זכאי במשפט. בימים האחרונים הצטרף ל„חבורת עבודה" ביפו, והיום, כ"ט אב, היה עליו להתחיל בעבודה, אולם המוות הקדימהו.

(הפועל הצעיר, 36—35, תרפ"ב, 1922).

*

שלמה רמבישבסקי

חבר לספסל ב„חדר" ובגימנסיה שנטשה באמצע לימודיו כדי לעלות לארץ (1924) כחניך „השומר" והחלוץ. השתלב מיד בחיי הארץ ונקלט יפה בעבודה, אם כי לא היה רגיל בה בבית אביו, ר' בעריש ז"ל, מאמידי העיר ונכבדיה. למד מכונאות ועבד כטרקטוריסט.

מיצר היה על חבריו שעלו יחד עמו לארץ, ולא החזיקו מעמד וירדו כעבור זמן קצר לפולין, מבלי להתאמץ כמוהו להתערות באדמת המולדת, שכה אהבה, ועל־אף הקשיים שנתקל בהם בראשית צעדיו לא קבל ולא התאונן.

והוא לא זז מכאן, אף שאמו הפצירה בו והתחננה במכתביה אליו שיחזור הביתה, כיתר חבריו, לא שעה לתחנוניה, כי נחושה היתה החלטתו. ניבא לב אם את העלול להתרחש לבנה.

ואמנם, פעם בעת עבודתו אירעה לו תאונה: רגלו מעדה ונתקעה בין גלגלי הטרקטור. נלקח לבית החולים ונותח. רגלו נקטעה, ימים אחדים פירפר בין חיים למוות. לחבריו אמר בשעותיו האחרונות: „מוטב שאמות, כי אין אני רוצה להשאר בעל־מום כל ימי חיי וליפול למעמסה על אחרים.“

אכן, משאלתו ניתנה לו: ביום ג׳ באב, תרפ״ו, 1926, נרדם לנצח, ליגון כל חבריו שהכירו את שלאמעק החביב, עדין הנפש והטוב באדם, וטרם מלאו לו 22 שנה, וטעם חיים לא טעם.

נקבר בבית־הקברות הישן בתל־אביב (רחוב טרומפלדור), ובביקורי הראשון בארץ, 1929, עליתי על קברו, ולבקשת הוריו חידשתי את המצבה וקישטתיה בתמונתו הנתונה במסגרת ושמתי פרחים למראשותיו בשם רעיו הרבים ובני־משפחתו, שמהם שרד רק אחיו הצעיר באמריקה.

אם כי למעלה מ־30 שנה חלפו מאז, עדיין רואה אני את פניו המחייכות, תום לב וחביבות עמדו בעיניו הטובות, ולא אשכחן לעולם.

מ. המפל

*

שני חללי דגניה ב׳, יוצאי בנדין

1. צבי קוטנר

לא תיארתי לעצמי מימי, שיעלה בגורלי לכתוב את פרשת חייו. אנסה לדלות מנבכי העבר המשותף זכרונות, אשר ישקפו במידת־מה את דמותו היקרה.

צבי נולד בכשאנוב, עיירה בגליציה המערבית. מלחמת העולם הראשונה גוללת ממנו את אביו, והוא אז בן שש. אמו האלמנה נאבקה קשה על קיום שלושת ילדיה. כדי להקל עליה מחליט הסבא להעביר את צבי אל ביתו בבנדין ולחנכו אצלו. ומאז הייתי עמו תחת קורת גג אחת. וסבא מתייחס אליו כאל ילדו, ומשתדל בכל יכולתו למלא את חסרון אביו.

כבר מילדותו התבלט כילד תקיף העומד על דעתו ועקשני במקצת. בבית־הספר מצטיין בלימודים, שקדן וחריף שכל, ולא לחינם מציינים אותו המורים כ„ראש גליצאי“.

הדאגה לאמו ולאחיותיו מכריחה אותו לנטוש בהקדם את ספסל הלימודים ולהכנס בעול העבודה. עובד בפקידות ומתבלט כעובד מוכשר ומסור.

הימים ההם ימי התעוררות רבה בתנועה החלוצית. ביתנו המשותף היה ספוג רוח ציונית, צבי הושפע ממנו ונגרף עם נוער גורדוניה, שהיתה אז רק בראשית צעדיה. מתמסר לקן בכל חום נעוריו. הימים — לעבודה, והערבים — לתנועה וללימודים. כבר אז מצטיין כמארגן ומחנך מעולה ומצליח לקשר אליו את חניכיו ולהדריכם.

בהגיע תור ההגשמה היה הוא בין הראשונים ליציאה להכשרה, בה הוא משקע עצמו בלהט נעורים בתפקידים מרכזיים, ורואה ברכה בעמלו.

הגיע תורו לעלות לארץ. קשיי משפחה בדרכו, אבל בתבונתו הרבה גובר עליהם ומגיע לארץ ישראל. חיי הקבוצה ובעיותיה הרבות תופסים כל ישותו. אין שאלה הצופה על שטח חיינו, שלא תכה גלים בלבו. ולא לשוא מתחבב הוא על הכול והחברים רוחשים לו אמון.

סמוך לפרוץ מלחמת העולם השניה נתבע על־ידי התנועה לצאת בשליחות להולנד. באמצע עבודתו פרצה המלחמה, וצבי נתקע בין צפרני האויב. שש שנים תמימות היה בשבי הנאצים. הקשר עמו רופף. בכל מכתב המגיע אלינו, אחרי עברו צנזורה נאצית חמורה, אנו מרגישים בין השורות את החרדה הרבה לביתנו.

מחנה השבויים נמצא לא הרחק ממקום מגורי משפחתו, ולעיניו ממש מתחוללת השואה האיומה, שירדה על העם ועל קרוביו. עלה בידיו להתראות בתוך המחנה עם אמו ואחיותיו. הפגישה ההיא זעזעתהו, כי בטוח היה שלא יוסיף לראותן.

בתום המלחמה הוא חוזר אלינו. מי מאתנו אינו זוכר את השמחה וההתרגשות הרבה שירדה על ביתנו? לכאורה נדמה היה, ששנות השבי ירחיקוהו מחיינו, ולפלא ממש היתה כניסתו חזרה בעול תפקידי הקבוצה, כחבר לועדות שונות וכמדריך קבוצת נוער עולה.

הגיעה שעת מבחן לעמנו בארץ. האויב מתנכל לעמק־חירדן ולדגניות. מול אויב חמוש במיטב הציוד עמדנו איתנים בציודנו הדל. יום אחד יצאה כיתת חברים, וצבי בתוכם, כתגבורת למשטרת צמח. יצאו בלי היסוסים, יצאו אך לא חזרו עוד, בנפלם מות גבורים בהגנה נואשת על הקוים הקדמיים בצמח.

גדולה האבידה. בזכותם וברוח ההקרבה שלהם ושלך, צבי מחמדי, בכללם, ממשיכים אנו חיינו ופעלנו.

הוא היה הראשון מעשרות בני משפחתנו שהיה טעם במותו, כשם שהיה טעם לחייו.

י. לונדנר

*

2. יהונתן ויסבורד

(איש דגניה ב', נולד בכ' בתשרי תרע"ב, נפל י"א בשבט תש"ח).

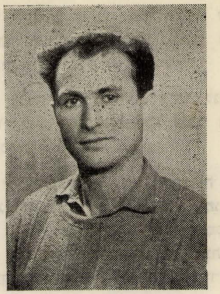

מדתי כמוכה רעם באותו יום מר, בהתקבל הידיעה שנפל יהונתן. כיצד להשלים עם המחשבה, שאדם כה יקר ואשר עמו יחד עברתי יותר ממחצית חיי — נעקר בפתע?

בנדין היתה עיר הולדתנו. עודנו נערים משחקים היינו ומקפצים ברחובות העיר, רוחצים בנהר העובר בה וטובלים באור קרני־השמש בימי התמוז החמים, פורקים מעל עצמנו עול תורה בימות הפגרה מהלימודים בבית־הספר „מזרחי" ראשית חינוכנו.

הנה, עומד לעיני בית אביו, ר' פישל ויסבורד ז"ל. יהודי ירא שמים, יפה־תואר, זקנו הצהבהב מטופח, עינים מחייכות וטובות שופעות ידידות וטוב לב. וכמוהו אמו, פרלה, אשה נאה, נמוכת־קומה וספוגת חמימות אמהית. בית יהודי טוב, מרובה בנים ובנות, שנעים לשהות בצל קורתו. ההורים טרודים תמיד בחנות המכולת, אבל תמיד מצא אביו זמן להכנס אתך בשיחה ידידותית. ציוני טוב וגילה הבנה עמוקה לעניני נוער וברצון שלח את ילדיו ל„גורדוניה" ול„ויתקיניה".

יהונתן עבד בחנות גדולה לחמרי בנין, והזמן שלאחר העבודה — קודש לתנועתו בה גדל והתחנך — „גורדוניה". ערבים ולילות ארוכים מבלים היינו בקן, והוא תמיד עירני ותוסס ורב כוחו בשירה בציבור. מרץ וכוח הרבה הקדיש להסתדרותו ורבים יוצאיה המפוזרים בקבוצות וברחבי הארץ הזוכרים את יהונתן.

עוד פסיעה אחת ואנו נמצאים יחד בקבוצת ההכשרה בזאגאנסק. תקופת זוהר בחיינו. כאן קם לראשונה הגרעין לקבוצת חברי „גורדוניה" הנמצאים כעת בדגניה ב'. רבו הכשלונות בהכשרה והנסיונות, אבל בכולם עמדנו וחלומנו נתגשם. בכל אלה רב חלקו של יהונתן. וראה זה פלא: יהונתן העדין מתגלה אז כפועל טוב וחרוץ לשביעת רצונם של נותני העבודה.

הגיעה השעה לעלות לארץ. יהונתן בין הראשונים. אנו עולים בתור תיירים־ספורטאים עם ה„מכביה" הראשונה. תנאי הנסיעה גרועים שבגרועים, אבל אנו מקבלים הכל באהבה. ראשית דרכנו בארץ בקבוצת חולדה. הקליטה לא היתה קלה ואנו, חמש הסנונויות הראשונות לקבוצתנו העומדת לקום בארץ, איננו מוצאים את מקומנו בחולדה. עוברת שנה ומגיעים ראשוני חברינו. אנו משתקעים ברחובות המושבה, בשכנות לקבוצת שילה.

אנו, חמשת הראשונים, בעלי ותק של שנה אחת בארץ, מלמדים את החדשים מ„נסיוננו". העבודה במושבה רבה, אבל קשים חבלי הקליטה בה. בפרק זמן זה מתבלט יהונתן, מדריך בעבודה ומוצא תמיד את המלה הטובה ואת העצה הנכונה, מיישר הדורים ומגשר בין חברים.

לימים אנו מגיעים לעמק־הירדן, לדגניה ב'. ויהונתן, כשתיל בריא ומטופח יפה, נקלט בקלות בתוכה. מוצא את מקומו מיד בכל תחומי החיים, מתגלה כאיש־משק חרוץ, אחראי ומבצע כל המוטל עליו באחריות רבה.

במה לא עבד ולא הצליח? היה עגלון טוב, טרקטוריסט מצויין ומומחה ליישור קרקעות, עובד מספוא מסור ולבסוף: תחנתו האחרונה — הנהגות.

עקב עבודתנו המשותפת בנהגות הייתי קרוב לו מאד בימיו האחרונים. זכורני, נסעתי עמו יחד לתל־אביב, ימים אחדים לאחר ההכרזה החגיגית של האו"ם. הרבינו לשוחח על המאורע רב־המשמעות הזה, והביע את תשוקתו העזה לזכות לראות בהתגשמות חזון מדינת ישראל, — אך לא זכה.

עננים כבדים נערמים באופק. הערבים משלחים חציהם הראשונים בעובדי התחבורה, אך הנהג היהודי, ויהונתן בתוכם, אינו נרתע, ובסכנת נפשות הוא מסיע את התוצרת לערים הנצורות.

באחד הימים פילח כדור אויב לבו ופתיל חייו נותק.

נפגשתי אתך, יהונתן יקירי, לאחרונה בכביש החוצה את עמק־יזרעאל. נפגשנו זה לזה ידינו בברכת שלום ולא עלה על לבי, שזו הפעם האחרונה שאני רואה אותך.

מדי אעלה לירושלים, שם, במרומי הר הקסטל, אקלוט הד אנחתך האחרונה.

י. לונדנר

*

ראובן אלבוים

נולד בכ"ב באלול תרצ"ג (1923) בבנדין. עלה לארץ עם הוריו בילדותו.

נתחנך בבית־הספר „תחכמוני" ברוח המסורת, והיה מתלמידיו המעולים, זכה לשבחים רבים מפי מוריו ומחנכיו, וסיים את בית־הספר בתעודת־הצטיינות.

בתש"ח התנדב לעזרת הכוחות המגינים במסגרת הגדנ"ע, והוא נער בן 15, תלמיד הכתה הששית בביה"ס התיכון העירוני־הדתי. פעילותו בגדנ"ע הוציאה אותו ממסלול הלמודים, אך עם ההרגעה חזר ללימוד בביתו, ותוך זמן קצר השלים לבדו לימודיו ועמד בבחינות הבגרות בהצטיינות.

בגיל 18 שוב נקרא אל הדגל, והפעם לשרות סדיר בצבא הגנה לישראל. רוח ההתנדבות שדחפה אותו בגיל 15 לשורות הגדנ"ע, לא הרפתה ממנו כשנקרא לשרות חובה. מצא את מקומו בשורות יחידת סיירים מובחרת, שהיתה מורכבת מבחירי החיילים על בסיס התנדבות. גם ביחידה זו לא שקט על שמריו, ולאחר זמן

קצר נשלח לקורס מפקדי כתות. בחזרו ליחידתו קיבל את הפיקוד על כיתת חיילים, ועלה לדרגת סמל.

בט"ו באב תש"ג נשלח עם פיקודיו לסייר באחד משטחי הערבה שמעבר לגבול בדרום. בעת ביצוע המשימה נתקלו במארב הלגיון הערבי, ובקרב חיפה ראובן על חייליו למען יוכלו לחזור בשלום. עמד יחידי ובודד במשך ארבע שעות מול כוח אויב גדול ממנו בהרבה, עד שנפל.

*

אורבך יחזקאל־שלמה

בן טוביה ואסתר, נולד באי אדר תרע"ה (1915), בבנדין. נתחנך בבית חסידי־ציוני. בן 15 כבר היה מפעילי „צעירי מזר־חי". משסיים לימודיו בשנת 1935, נצטרף לקבוצת־הכשרה „עובדיה" בסלאבקוב. ב־1939, שלושה ימים לפני פרוץ מלחמת־העולם השניה, נשלח על ידי המוסד לעליה לוארשה, הוטל עליו לעסוק שם בהעברת תעודותיהם של קבוצת צעירים־עולים ממחוז זגלמביה, ולעשות את כל הדרוש לעליה ב'.

מחמת ההפרצות המלחמה ניתק מבית הוריו, נדד לשטח הכיבוש הרוסי והגיע ללבוב. נאבק קשה על קיומו, ועבר גבולות רבים עד הגיעו למרכז הציונות בימים ההם — לוילנה. בינתיים הדביקה חרב ההשמדה את בני משפחתו. באפריל 1940 עלה לארץ באוירון דרך וילנה, קובנה, שטוקהולם עד למארסיי, ומשם באניה צבאית צרפתית לארץ. הצטרף לקבוצת „אברהם", שישבה במחנה־עבודה בכפר פינס על יד כרכור. היה בין העולים הראשונים לכפר־עציון. סיים קורסים לנוטרות, וביולי 1943 שירת כנוטר בכפר־עציון. ב־1945 עבד בעתוני ההגנה „בטרם" ו„אשנב". אחר כך חזר לכפר־עציון. בפרוץ מלחמת־השחרור השתתף בשמירה ובהגנת המקום. בליל 12 במאי, בהתלקח המערכה הכבדה על כפר־עציון, עזר להעביר את הפצועים מבית־החולים בכפר־עציון למשואות־יצחק.

נפל בד' באייר, תש"ח (13.5.1948) בפרוץ שריוני האויב לכפר. עם שאר חללי הגוש הועבר ב־17.11.1949 לקבורה בהר־הרצל בירושלים.

*

ארליך ישעיהו

בן אליעזר ואסתר. נולד ב־10.10.1917. חונך ברוח התורה והחסידות, למד ב„חדר" ובבית־ספר פולני. בנעוריו התחיל לע־בוד בצבעות כדי לעזור לפרנסת משפחתו. הצטרף לקן „השומר הדתי" בבנדין והיה ממדריכיו הפעילים. לאחר שנים יצא להכשרה לקבוצת „עובדיה" בסלאבקוב, וגם שם תפס מקום מרכזי בחברה ובפעילות הקבוצה. גויס לצבא הפולני ושירת בו. עם פרוץ מלחמת פולין־גרמניה גויס שוב לצבא הפולני, נפצע אך הצליח להמלט וחזר לבנדין.

גם בזמן המלחמה נתגלה ככוח מארגן ומלכד. היה בין מארגני תנועת הנוער במחתרת, שתפקידה היה להרביץ תורה וידיעת הארץ בין הנוער. עם זה דאג לאספקת הצרכים החיוניים לילדים בגיטו. עם אחרוני יהודי בנדין גורש לאושוויץ. גם שם המשיך במחתרת פעילותו הציונית. הוציא בכתב עלונים, בהם עודד את היהודים לאמונה בגאולה ונטע בהם את עיקרי הציונות. העביר מכתבים למחנות שונים ובהם דברי עידוד שהפיחו אמונה בנוער; בא במגע עם שבויים רוסיים והשתתף בתכנית לפיצוץ הקרמטוריום. מאושוויץ הועבר למחנות אחרים. בהיותו קרוב לאפיסת־כוחות גמורה, הגיע הצבא האמריקני למחנה ושיחררהו. לאחר שחזר לאיתנו עבד זמן מה בבולשת הצבא האמריקני, ועזר בגלוי פושעי המלחמה הנאציים. על אף מצבו החמרי הטוב וסיכוייו לקבל היתר־כניסה לאמריקה, ויתר על עבודתו בשאיפתו לארץ־ישראל. בעיר אשבך יסד יחד עם חבריו את אחד הקיבוצים הראשונים של „נוחם דתי" בגרמניה. בדצמבר 1945 יצא מהאזור האמריקני לברגן־בלזן ומשם לגבו להגרמני־בלגי כדי להגיע לריכוז חלוצי ולהפליג לארץ באניות העפלה. נעצר ונחבל בבית האסורים בהמבורג, החזיק מעמד ולא גילה את סודות הבריחה. הגיע לארץ באניה „כ"ג", נתפס והוגלה לקפריסין. בראשית 1947 בא לארץ והצטרף לכפר־עציון.

בפרוץ המאורעות התמסר לענייני בטחון. היה חבר בכיתת הפל"ם של המשק, נתמנה למפקד אחת העמדות בכפר־עציון. נפל בקרב האחרון על כפר־עציון ב־13 במאי 1948.

גופתו העוברה למנוחת־עולמים בקבר האחים על הר־הרצל ביום 17.11.1949.

*

גוטליב יעקב־נחמיה

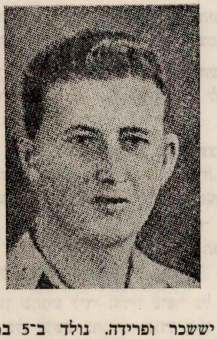

בן אברהם יששכר ופרידה. נולד ב־5 במאי 1928, בבנדין. בן למשפחה חסידית. מצאצאי הרבי מלילוב. בן 7 עלה עם הוריו לארץ. למד בבית־הספר „תחכמוני" בתל־אביב. הוריו היו אנשי עמל, ועל אף מצבם הקשה השתדלו לתת לבנם — בכורם — חינוך לתורה ולעבודה, וקיוו שישמש להם סעד לעת זקנתם. בסיימו את לימודיו החל לעבוד במקצוע הסריגה ותמך בהוריו. כחבר „בני־עקיבא" והאיגוד הספורטיבי „אליצור", נצטרף ל„הגנה"

ב־1945, וצורף לפלוגה הדתית של חי"ש תל־אביב, אך שאף להתגייס לפלמ"ח הדתי שהתארגן אז.

נשלח עם מחלקתו בחי"ש הדתי לעזרת גוש־עציון הנצור. „אנו יודעים לאן הננו מועברים, אבל ידענו גם מהו גוש־עציון בשבילנו" — אמר יעקב ברגש למורו, שראהו לפני צאתו לדרך המסוכנת.

במכתבים מהגוש הביע דאגתו הרבה ומסירותו למשפחתו, שניסה לעודדה על אף הקשיים בהם היה נתון. באוירון הוטסה המחלקה אל הגוש הנצור, ושם לחם יעקב עד שנפל עם הנופלים ביום 13 במאי 1948. הובא לקבורה בהר־הרצל בירושלים ב־7.11.49.

*

אביב גוטמן

בן יחיד ליהודה ושרה גוטמן. נולד באוקטובר 1926 בחיפה, גמר בית־ספר עממי ויצא לעבודה.

היה נהג ועבד בחברת תחבורה בתל־אביב. בימי מלחמת העולם השניה שירת כנהג בצבא הבריטי. היה חבר ב„הגנה". עם פרוץ מלחמת השחרור התמסר לתפקידיו והצטרף לפלמ"ח.

קיבל משוריין לנהיגה. היה בין מלווי השיירות לירושלים. השתתף בפעולות רבות ושונות, אך לא הירבה לספר עליהן בבית. על מעשי גבורתו העידו החברים.

הוא אהב את החיים וידע להרחיק את העצב. לא ידע פחד, והשרה רוח עליצות על כולם. שר, פיזם, התבדח, בחור עליו שידע כל הפזמונים החדשים, ובזה השפיע שמחה על החברה.

הצטיין במרצו הרב וכחבר טוב מוכן לעזור לכולם.

באחרונה יצא בשיירה לגוש עציון. בדרך חזרה הותקפו בנבי דניאל, והוא הספיק לשוב לכפר־עציון.

במכתבו האחרון שהגיע לידי הוריו סיפר על זעזוע נפש לאחר שנהרגו במשוריין שלו ששה בחורים שגרו אתו בחדר אחד והוא ניצל. אך בו במכתב בירך את אחיותיו בברכת „חזק ואמץ" שהיתה מעין צוואה למשפחתו.

עם מגיני כפר־עציון נפל ביום נפילת הגוש ב־13 במאי 1948. הובא לקבר ישראל על הר־הרצל בירושלים ביום 17.11.49.

*

ויצמן אהרן

בן משה ופסיה. נולד ב־15 בינואר 1922, בבנדין. ב־1924 עלה לארץ עם הוריו, והוא בן שנתיים. למד בבית־הספר „תחכמוני" בתל־אביב. משסיים את בית־הספר בהצטיינות, נצטרף ל„נוער העובד" והחל לעבוד בבית־מסחר לחמרי־בנין. בימי מלחמת העולם השניה, בהיותו כבן 17, מיד לאחר הפצצת תל־אביב, התנדב לצבא הבריטי. נפל בשבי באי כרתים. משם הועבר לגרמניה, והיה חמש שנים בשבי. עבד בחווה חקלאית, בלול וברפת. טוב־לב וחרוץ, וחבריו לשבי מעידים על מסירותו ונאמנותו לעם לארץ. לאחר שחזר מהשבי, עבד בבית־החרושת „וולקן" בחיפה, ומשם עבר לעבודה בכפר טירה במזנון, שהקים יחד עם חברו; היה חבר מסור ל„הגנה".

נפל בחיפה שעה שחש להציל חבר שנפצע מכדורי צלף, ב־15.4.1948, ובה הובא למנוחת־עולמים.

*

האנדלסמן אהרן

בן יעקב ובלומה, נולד ב־1.8.1925 בבנדין, ואותה שנה עלו הוריו לארץ. למד בבית הספר „ביל"ר" בתל־אביב וסיימו בהצטיינות. המשיך בבית הספר המקצועי על שם מכס פיין. חברי פעיל בהסתדרות הנוער העובד ובהגנה.

בימי מלחמת העולם השניה הפסיק את לימודיו בשנת־הלימודים האחרונה, נתגייס לבריגדה העברית, נשלח למצרים ואחר־כך לאירופה

ושם השתתף בפעולה נרחבת להצלת הפליטים והעלאתם לארץ. בסוף שנת 1946 שוחרר מהצבא, חזר הביתה ועבד בקואופרטיב „המלחים" בתל־אביב. בכסף שחסך בעבודתו רכש ספרים שאהב להתעמק בהם.

בפרוץ מלחמת השחרור נתגייס שוב. זמן קצר לפני כן אושר כחבר בקואופרטיב בו עבד. דחה הפצרת חברי הקואופרטיב לעכבו מגיוסו, לרגל הצורך החיוני בעבודתו בייצור מלחמתי. נשלח בדרגת מ"כ לירושלים, והיה בין מגיני תלפיות ומקור־חיים.

הביא עמו למערכה את נסיונו שקנה בנוטרות ובבריגדה, והסתגל מיד לתנאי־המצור הקשים. ידע לעודד את חבריו, לא רגז ולא קבל, אלא נטל על עצמו את התפקידים החמורים ביותר, ובמשך זמן קצר היה הרוח החיה במחלקה. שימש נשק המחלקה, שוטר המחנה, מזכיר, עוזר לאפסנאי הפלוגה — ובכל הורגשה רוחו הטובה ונכונותו לעזור, להחליף בשמירה חבר עייף וכו'. במחלקה הקרבית היה ראשון הפורצים ואף היה ראשון במשוריין שפרץ את גדר מחנה אלנבי ליד תלפיות בירושלים ב־15 במאי 1948, ובקרב זה נפל, בהיפצעו בכדור האויב.

מפקדו שמסר פרטים על פעולתו האחרונה, אמר: „הוא היה חייל נפלא במלוא מובן המלה. כבר אבדו לי אנשים רבים, אולם אהרן הוא האבידה הקשה ביותר שהיתה לי ביום מן הימים. כל אנשי ירושלים שהכירוהו בכו. התאבלו עליו מרה. בתלפיות היה יום נפילתו יום אבל כללי".

*

זלוטניק ישראל־אהרן

בן אברהם, נולד ב־1923, בבנדין, למשפחת עמלים חרדים. גמר את בית־ספר העממי והתחיל לעבוד, והוא נער עם פרוץ מלחמת־העולם השניה. טולטל ממחנה למחנה, לרבות מחנה־ההשמדה באוש־וויץ, ולא אחת עמד על סף המות וניצל. האמין, שיישאר בחיים, למען יזכה לעלות לארץ־ישראל. ביום השחרור היה בברגן־בלזן, משם עבר למינכן, עבד באונר"א ונצטרף לקיבוץ „דרור". תורו לעליה היה בפסח 1948. נעצר בקפריסין, והיה בין מבקיעי דרך ממחנה־הגירוש. יחד עם מספר חבריו נתגייס ביום בואו לארץ — ונשלח למגרה.

רק ימים ספורים בלבד היה הוא וחבריו במשק, חלוצים ומגינים, ואך התחילו נושמים את אויר הארץ, והנה נפלו ב־27.8.1948, יחד, שמונה עולים חדשים. מקבר־האחים במגרה הועבר לבית־הקברות הצבאי בחיפה ב־2.8.1950.

*

טישלר דוד

בן יעקב וקיילה. נולד ב־1924 בבנדין. ובתחילת 1925 עלה עם הוריו לארץ. למד בבית־הספר העממי ברמת־גן, והמשיך בבית־הספר התיכון עד לכתה ז'. בזכות חיבוריו הנאים ושקידתו בקריאה ובכתיבה עודדוהו מוריו להתמסר לספרות. היה חבר פעיל ב„הנוער העובד". משהוכרח להפסיק לימודיו מחמת חוסר אמצעים, יצא להד־ריך חבורת־נוער בבית־השטה, הצטיין בהדרכה והוחלט לשלחו להשתלמות בסמינריון למורים. אחר־כך הצטרף לפלמ"ח בבית־השטה, והשתתף בפעולות נגד הבריטים. בתום שרותו חזר לביתו, לעזרת הוריו שנזדקנו, ועבד בבית־חרושת ברמת־גן. יצאה שנה אחת, והוא נתייתם מאביו ומאמו, אז נענה לקריאת דודתו ברמת־רחל ונצטרף למשק. עוד לא הספיק להקלט בעבודה, והנה פרצה המלחמה שדרשה את סגולות־הלחימה שרכש בפלמ"ח. מילא את חובתו בשמירה ובהגנה ועודד את חבריו בתקווה לעצמאות ישראל.

לאחר יום הפגזה קשה כתב לאחותו: „אין דבר, אפשר לסבול, יהיה טוב. איני יודע מתי, אך יהיה טוב, מוכרח להיות טוב" — אלא שלא זכה. בשעת הנסיגה מרמת־רחל, ב־22.5.1948, כשנשאר עם חברים אחרים לנסיגה, ניסו לעלות למכונית־המים של המשק ובו ברגע פגע בהם פגז אויב וריסקם. נקבר בשייך־באדר וב־8.9.1950 הועבר למנוחת עולמים ברמת־רחל.

*

לסקר יהודה

בן מיכאל וחנה. נולד בערב חג השבועות תרפ"ב (1922) בבנדין. נצר למשפחת חסידים וחרשתנים.

בבחרותו עדיין היה אביו חסיד אך נתפס להשכלה וציונות וברוחה נתחנך יהודה, הבן היחיד להוריו. למד בבית־הספר מזרחי ואחר כך בגימנסיה „יבנה" ע"ש פירשטנברג. בשנת 1939 עמד לקבל תעודת בגרות. היה חבר „הנוער הציוני".

בגיטו בנדין עבד בבית־חרושת, ואחר־כך עבר עם הוריו למחנה „נתיני חוץ לארץ" בגרמניה. בתום מלחמת העולם נפרד מהוריו, עלה לארץ באנית המעפילים „תל־חי" ב־28.3.1946. בארץ עבד בבניין והיה לטפסן. בשעות שלאחר העבודה המשיך לימודיו. למד אדריכלות. היה חבר ה„הגנה", ועם פרוץ מלחמת־השחרור השתתף בהגנת ירושלים, תחילה בשירות רפואי ואחר־כך בחיל־התותחנים. בגלל היותו בן יחיד לא נשלח לקרבות, אולם אך הגיעה הקריאה לעזרת ישוב עברי — לא היסס ויצא להחיש התחמושת. ובקרב, בדרך לראש־העין, נפצע ובו ביום, י' תמוז תשי"ח, 17.7.48, מת בפצעיו. נקבר בבית הקברות הצבאי בנחלת־יצחק.

*

לנצמן יוסף

בן מאיר והלה (לבית ארונוב מבנדין) נולד ב־18.12.29 בסוסנובין. ב־1940, והוא כבן 10, הצליחה משפחתו להגיעו לארץ. לא יצא זמן רב, ויוסף נקלט יפה בחיי הארץ, למד בבית ספר תיכון, התמסר לספורט והיה פעיל ב„הפועל" ובהגנה. עם הכרזת או„ם ב־19347 יצא עם הראשונים להגנת שכונת יפו—תל־אביב. עבר קורס מפקדי כיתות ונשלח לפעולות בחזית הדרום. בשבועות האחרונים לחייו היה בנגבה. השתתף בהגנת המקום בימי הקרבות הקשים. ובאותם הימים רשם ביומנו מאורעות יום ויום, בלי לקבול על הקשיים והסכנות. נפל בהגנה על נגבה ב־ר' בתמוז תש„ח ונקבר בו ביום.

*

יואל זאב לוסטיגר

בנם של גילה ויצחק מנחם. נולד בבנדין, 1927. נדרש על־ידי היודנראט להתייצב כדי להשלח למחנה העבודה בר היו מועסקים בני־נוער. הסתתר, ומפאת אי־התיצבותו נאסרה אמו. מתוך פחד פן תיענש ותיגרש — נתייצב ונשלח ל„דולאג" (מחנה מיון לעבודה).

בהיותו ב„דולאג" הופיעו שם פעם הרב גרוסמן ויושב ראש היודנראט מולצ'דוקי, כדי להרגיע את הנידונים למשלוח למחנות־עבודה והבטיחו להם, שלא יאונה להם כל רע. הנער לוסטיגר ניגש לרב וביקשו להתפלל למענו, שיזכה עוד לראות את הוריו. מולצ'דוקי נרגש מאוד ורצה לתת לו שטר כסף בסך 50 מרק, אולם הוא סירב לקחת, באמרו: „הסתלק ממני, אתה מעורר בי גועל־נפש!"...

נשלח למחנות עבודה שונים: סאקנהיים, גרוסרוזן, בוכנוולד ובלכנהמר. במחנה האחרון פגש באביו, שמצבו היה בכל רע, והבן עשה הכל כדי להקל עליו. ואמנם הודות לו החזיק אביו (כעת בישראל) מעמד וגבר על יסוריו.

אהוב על הכול, ותמיד היה מוכן לעזור לזולת.

בהיותו במחנה העבודה צוויברגן שוחרר על־ידי צבאות הברית. אחרי המלחמה נשאר בגרמניה, הצליח בעסקיו, ובשנת 1946 עלה לארץ־ישראל בעליה ב', באניה „תל־חי". עבד בבנין וזמן־מה גם כשומר לילה.

ב־י"ז באדר תש"ז, 1947, בימי מצור צבאי על תל־אביב, בדרכו לדואר לשגר מכתב לאביו — נהרג בפגיעת כדור אנגלי.

הובא לקבורה בנחלת־יצחק, בחלקת הקדושים.

*

מץ שלמה (שלאמק)

בן יחיד לצבי־הירש ומרים. נולד ב־13.10.1922, בבנדין. בשנות לימודיו בגימנסיה היה פעיל ב„הנוער הציוני". הפלישה הנאצית לפולין שמה קץ ללימודיו ולפעילותו הציונית. היה כלוא במחנות אושוויץ, דכאו, פלינסבורג, לאונבורג ומילדורף, אך שמר על צלם האדם היהודי. אף במחנות עלתה בידו לנסוך אומץ ובטחון בלבות אחיו לגורל.

אחר השחרור פעל לליכוד אנשי שארית הפליטה בקריינבורג, בווארייה, בקהילה מסודרת, ועל אף גילו הצעיר נבחר נשיאה. פעל רבות לשיפור מצבם של העקורים. משהועמדה הנהגת הקהילה על בסיס יציב פרש מנשיאותה, והלך להשתלם. עמד בבחינת־הבגרות, ואחר־כך למד חימיה ורפואה ברגנסבורג, התקדם יפה בלימודיו. בשמעו שארץ ישראל נתונה להתקפת האויב, נטש לימודיו ואת אביו, הקים קשר עם שליחי ההגנה, ואחרי אימונים קצרים בגרמניה ובצרפת, הגיע לארץ ביוני 1948. סיים קורס לקצינים וקיבל תפקיד בגדוד של פלמ"ח. השתתף בכל קרבותיו, נפל בקרב עירק־אל־מנשיה ב־16.10.1948. הובא למנוחת־עולמים בבית־הקברות בנחלת־יצחק ב־29.9.1949.

*

קוכאן צבי

בן אליעזר ורחל. נולד בבנדין ב־23.3.1928. ניתכו עליו תלאות הכיבוש הנאצי. הובל ברכבת סגורה למחנה־השמדה. קפץ ממנה ונמלט. נתפס ושוב נמלט. נדד ממחנה־מות אחד למשנהו, ותחנתן האחרונה מחנה בוכנוואלד. גם שם התענה קשה, אך ברצון־חיים כביר גבר על הכל והחזיק מעמד.

אחרי השחרור עבר לאיטליה, וב־1945 העפיל לארץ־ישראל באניה „מטרואה". ממחנה עתלית הגיע לכפר־הנוער בן־שמן. רזה ותשוש היה, ובחדשים מעטים התפתח לעלם בריא וחסון. למד ועבד במשק, והתמחה ביחוד ברפתנות. הצטרף לגרעין הנוער העובד שיצא להכשרה מגוייסת לדגניה א' (קבוצת „החושלים") ונשתבח בטיב עבודתו במשק. אך מפאת המצב בארץ נותק מהעבודה והתמסר להגנה, ומראשית מלחמת־השחרור השתתף בפעולות הפלמ"ח ובקרבותיו בגליל העליון המזרחי. השתתף בהגנת עין־זיתים וצפת היהודית. בעמדו על המשמר ליד המחסום לפני החלק הערבי של העיר, נפצע בבטנו בכדור צלף, ואחרי ששת ימי יסורים בבית־החולים מת ב־24.3.1948. נקבר בבית הקברות הצבאי בצפת.

*

נודלמן שמואל

בן אליהו ולאה. נולד ב־1929. בבנדין. עד למלחמת־העולם השניה למד בבית־הספר העממי, ועם כניסת הגרמנים לעיר חי בה, יחד עם משפחתו, תחת עול הכובש האכזרי. בשנת 1943, עם ההשמדה הכללית של יהודי הסביבה, נספתה משפחתו והוא, יחד עם צעירי המקום, נשלחו למחנה־ריכוז בגרמניה, ואחר־כך הועברו למחנה בוכנוואלד. היה מחברי המחתרת במחנה, ותוך כדי עבודתו כסניטאר עסק בהברחת נשק לצרכי התגוננות. בגמר מלחמת־העולם עלה לארץ בספינת־מעפילים, והיה חניך עלית־הנוער בירושלים וכפר הנוער בן־שמן, בו השתלם במסגרות. בגמר בית־הספר עבר לתל־אביב ועבד במקצועו. גויס ונשלח לחטיבת הפלמ"ח בגליל העליון, ברמת־נפתלי.

בכל מרצו התמסר לאימונים, כדי שיוכל בזמן קצר לשאת בתפקיד שיוטל עליו. לאחר שעבר קורס מרגמות, פעל בליווי שיירות, ובאחת הפעולות בלוותו שיירה למנרה, נפל ב־6.2.48, נקבר במנרה.

*

פרידלר אריה

בן שאול וחיה, נולד ב־1923, בבנדין, למד בבית־הספר העממי. שנות המלחמה עברו עליו במחנות־ריכוז. העפיל מגרמניה ב־1945, והצטרף לקבוצת הנוער הציוני תל־יצחק. עבד בבנין והצטיין בעליזותו וקולו הערב. מיום עליתו חבר ההגנה. בפרוץ מלחמת השחרור התגייס בין הראשונים. ארבעה ימים לפני שנקרא לקלט, יצא עם קבוצת חברים להדוף את האויב מהקו המזרחי של הקבוצה, ונפל בין כפר טירה לגוש תל־מונד, ב־13.5.1948.

הובא למנוחת עולמים בבית הקברות בתל־יצחק, ב־16.5.1948.

*

אלתר רכניץ *)

קם תמול היה בתוכנו, רק לפני זמן מועט הגה את רעיון רכוזם של עשרות חברי גורדוניה מפולין בקבוצת מעלה החמשה, והיום הוא נעדר וחסרונו מורגש בכל.

בתולדות גורדוניה המחודשת בפולין, אחרי מלחמת העולם השניה, רשם אלתר פרק חשוב. מספר חדשים לאחר תום המלחמה יצא בדרך־לא־דרך, בשליחות הישוב והקבוצה.

ביום סתיו קודר הגיע אל האודים המוצלים מאש, אל שארית תנועתנו בפולין והחדיר בתוכנו את השאיפה להקים את התנועה ולהחיותה מחדש. ואז התחילה הפעולה הקשה והמפרכת של ליכוד כל הכוחות להקמת המפעל. יחד אתנו עשה בה במסירות רבה.

לילות רבים עברו עליו בדרכים המסוכנות של פולין. ביקר בערים ובעיירות הנידחות. במשך זמן קצר ריכזנו בתוך שורותינו מאות ואלפי בני־נוער והקימונו עשרות נקודות הכשרה. גדלה והתפתחה התנועה, חלומו ושאיפותיו נתגשמו. הגיע לכל מקום, מארגן ופעל והביא את בשורת הארץ, הקבוצה והמפעל החלוצי שהיה אחד מבונין.

עיקר שאיפתו — להעלות את התנועה לארץ־ישראל. הוא עזב את פולין ויוצא לפעולה בעליה ב', באחד ממנלי אירופה. שם הוא מקבל מאות מחבריגו שהלכו בדרך העפלה ומעלה אותם לאניות. במכתביו אלינו מימים אלה מורגש סיפוקו הרב בפעולתו.

נפגשתי עמו לאחר שנה בצרפת. עייף היה וחולה והשתוקק לחזור לארץ־ישראל, הביתה.

לאחר שובו לארץ וכעבור מספר ימים של נופש, שוב נרתם לעבודה. תססו בו מרץ וכוח. שאף להשלים את העבודה למען הקבוצה שכמו „החסירה" במשך זמן שליחותו.

על סף מדינת ישראל פרצו מהומות דמים בארץ. והנה, מבלי להתחשב בסכנות היה נמצא רוב זמנו בדרכים. ובדרך לירושלים, בשליחות הקבוצה, נפל שדוד על משמרתו, מבלי לזכות לראות בהתגשמות חלומו.

מעלה החמישה תהיה מצבתו לעד!

צ ב י ס.

*

ברוך פשאניצה (חיטה)

בן ולד בבנדין, 1921. בגיל 13 הצטרף לגורדוניה ובה גדל והתחנך, ובשנים הבאות היה מפעיליה ועסקניה.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה הלך לוילנה ובהגיעו לשטח הכיבוש הסובייטי נתפס ונכלא בבית־סוהר. מששוחרר, נתגייס לצבא הפולני, ובשובו בשנת 1945 לפולין, עסק באירגון קבוצות עליה לארץ־ישראל.

*) מתוך חוברת „במעלה ההר", הוצאת קבוצת מעלה החמשה, ז' אדר א', תש"ח, 1948, מוקדשת לזכרו, בשלושים להרצחו.

הוא עובר לגרמניה וממשיך בגיוס אנשים לארץ־ישראל, וביחוד מבין חברי גורדוניה, שקיבלו את הכשרתם בגרמניה והתארגנו בקבוצת עליה „נילי". ב־1946 מעפיל לארץ באניית המעפילים „מורדי הגיטאות", שנתפסה על־ידי האנגלים וכל אנשיה גורשו למחנות בקפריסין. בין העצורים נשתרר יאוש, אולם ברוך ידע להפיח בהם רוח חיים ותקווה בעתיד.

בשנת 1949 חוסל המחנה וברוך עלה לארץ־ישראל עם אשתו ובתו שנולדה שם, והם מתישבים בקבוצת משמר השרון.

בהיותו בצבא הגנה לישראל הוטלו עליו תפקידים אחראים כחייל ותיק ומנוסה, ובעת מלויים נפל בבית־גוברין, בחמשה עשר באב תש"א.

תהי נשמתו צרורה בצרור החיים!

*

יוסף מאיר פערנס

בן שמואל דוד וחוה פערנס. יליד בנדין, 20.5.1920. אדיב, טוב־לב ונכון לעזור לזולת. אפילו בימי הרעה. בגיטו בנדין, כאשר כל אחד נתון היה לצרותיו הוא, עודד וחיזק רוחם של אחרים. גורש לעבודת־כפייה בגרמניה, ואלה שהיו עמו במחנות מספרים, שעל אף התלאות והפורענויות ידע לשמור על שלוות הנפש ולא איבד את האמונה בעתיד, והיא שהפיחה בו רוח חיים — ונשאר בחיים.

בתחילת 1948, על סף כינון מדינת ישראל, עלה לארץ ומיד נתגייס לצה"ל. גם בצבא התחבב על מפקדיו וחבריו. השתתף בקרבות רבים. בימי המצור על ירושלים, שירת כחבלן בחיל־ההנדסה והיה ממניחי מוקשים בשטח המפורז, תחת מטר היריות של הלגיון הערבי. מכובשי הנגב.

ימים ספורים לפני שיחרורו מהצבא, נפל במלוי תפקידו ליד ג'וליס שבנגב. הובא למנוחת עולמים בחלקה הצבאית של בית־הקברות ברחובות.

זכרך, אחי היקר, יישאר חקוק בלבי ולא אשכחך לעולם.

א ח י ך.

*

ביאלקה (ווייס) שמואל

בן אפרים. נולד בבנדין ב־1917. העפיל מבנדין בשנת 1938. הצטרף בארץ אל „לוחמי חירות ישראל" והשתתף בהתקפות על הבריטים.

במחתרת נקרא בשם אהרן. כשנתפס על־ידי השלטונות נשלח אל מחנות־העצורים במזרע ובלטרון, וברח משם בקבוצת ה־20 שחפרה את המנהרה מהמחנה אל מעבר לגדרות־התיל. אחרי הבריחה התמסר לבניית הבונקרים של לח"י, והוא עצמו חי באחד הבונקרים האלה.

היה יושב בו לאור מנורת־לוקס אי־שם ברחובות ובבני־ברק, ומוציא את בטאוני לח"י „החזית" ו„המעש". בריאותו התרופפה מחוסר אוויר, אך שמואל המשיך בעבודתו זו במחתרת.

עם הצטרפות לח"י לצבא, התגייס לגדוד שריון ופשיטה והיה בו מפקד כיתה. נפל ביום 9 בנובמבר 1948, באחת ההתקפות על עירק־א־סוידאן. נקבר למחרת היום בכפר־ורבורג.

מרדכי האמפעל / 1. בענדינער אין ישראל

אין ישראל געפינען זיך לויט א פארזיכטיקער ציילונג א קיימא־לן פון 2000 בענדינער יידן, כן ירבו. צווישן וועלכע ס׳זענען אויך פארעכנט די אלט־איינגעזעסענע אין לאנד מיט צענדליקער יאָרן צוריק, וועלכע זענען פארשפרייט איבערן גאנצן לאנד, מדן ועד באר־שבע און אפילו נאָך ווייטער — ביז אילת. ביז צום אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, 1939, זענען מיר נישט געווען אָרגאניזירט אין קיין שום פארבאנד, ווייל די אלע נייע עולים, וועלכע האָבן זיך געוויטיקט אין הילף און ראט זענען געווארן געשטיצט דורך דער אלגעמיינער געזעלשאפט „התאחדות עולי פולין בארץ־ישראל", אין וועלכער מיר זענען אָנגעשלאָסן, צוגלייך מיט אלע אירגונים פון אנדערע פארטיליקטע יידישע קהילות אין פוילן.

הגם די בענדינער אין ארץ־ישראל זענען נישט געווען אָרגאניזירט, האָבן זיי דערהאלטן דעם אמאָליקן „לאָקאל־פאטריא־טישן" קשר דורך פריינטלעכע צוואמענטרעפן, ספעציעל חנוכה און פורים, אין די פריוואט־הייזער פון די וויתיקים אין תל־אביב: ביי דעם פארשטאָרבענעם נתן שטערנפעלד ז״ל, ביי מיין גאָטעליקן פאָטער אברהם האמפעל, משה שוהם (שיינ־פעלד פון דער צווייטער עליה), לייביש קאצענגאָלד ע״ה און אנדערע. אין די צוואנציקער־יאָרן דרייסיקער יאָרן האָבן זיך אונזערע בני־עיר דאָ געהאלטן ז׳יער נאָענט און אינטים, ממש ווי בני משפחה, אָבער מיט דער צייט, וועז דאָס לעבן און פרנסה זענען געווארן פארשוווערט, אין דער בונד געווארן לויזער און איז באנייט געווארן ערשט אין 1939.

אין איינעם א טאָג זענען זיך צונויפגעקומען אין הויז פון פריינט צבי זילבערשטיין אין תל־אביב: אברהם האמפעל, יצחק רודאלער, יוסף שאפירא זכרונם לברכה, חיים וועל־נער, שרגא ראָזנבלום, שלמה באלימאָוסקי, קלמן האָניגמאן, יצחק אינוואלד, יוסף צבי ריים, אלימלך דיאמענט, לייבל קאקאטעק און אנדערע, וועלכע האָבן געלייגט דעם גרונדשטיין פון „ארגון יוצאי בנדין" אין ארץ ישראל, וואָס איז געווען דער ערשטער פון זיין מין אין לאנד. אלס פארזיצער איז באשטימט געווארן רודאלער ז״ל, אלס סעקרעטאר — שפירא ז״ל און באליאָוסקי, אלס קאסירער — ראָזענבלום.

דער פארבאנד, וועמענס צוועק איז געווען צו טראָגן הילף די בענדינער פליטים, וועלכע ס׳איז געלונגען צו אנטלויפן קיין רוסלאנד און די אָנגעקומענע בענדינער עולים, וואָס האָבן זיך דערשלאָגן בעת דער וועלט־מלחמה צו די ברעגן פון ארץ־ישראל — איז לעגאליזירט געווארן דורך דער דאמאלסדיקער ענגלישער מאכט, אזוי אז מיר האָבן געקענט ווירקן אָן יעדער שטערונג.

אייניקע פון אונזערע לאנדסלייט אין אמעריקע, און ספעציעל זאָל דערמאנט ווערן צום גוטן פריינט אברהם ליווער, וועלכער האָט זיך געראטעוועט מיט דער גאנצער משפחה, דערשלאָגנדיק זיך קיין אמעריקע — האָבן גאנץ פריוואט, אויף אייגענער איניציאטיוו, אונז איבערגעשיקט פאקעטן מיט פראָדוקטן און קליידונג, אן מיר האָבן עס איבערגעשיקט גלייך קיין רוסלאנד לויט די אדרעסן פון די בענדינער, וועלכע מיר האָבן באזיצט. די פריוד פון אונזערע לאנדסלייט אין רוסלאנד איז נישט צו באשרייבן, וועז זיי האָבן באקומען אזא הילף, וואָס האָט זיי דערמעגלעכט איבערצוהאלטן די שוועריע יאָרן. „די פאקעטן דערהאלטן אונז ביי דער נשמה, אָן זיי וואלטן מיר נישט געקענט אויסקומען. שיקט נאָך אן פארגעסט נישט אין אונז!" — אזעלכע האַרץ־רייסנדיקע שורות האָט אנטהאלטן יעדער בריוו פון זיי.

דאָס האָט אונז נישט געלאָזן רוען, אן מיר זענען צוגעטרעטן צו אן אייגענער גרויסער געלד־אקציע צווישן די בענדינער אין תל־אביב. מיר האָבן זיך צו זיי צוועונדעט מיט א ספעציעלן עגדרוק־טן צירקולאר און געבעטן זיי׳ער ביישטיי־ערונג, — און מיט א פולער האנט, — לטובת אונזער גמיינזאמער זאָך. מיר האָבן פארשפרייט אקציעס, וואָס האָבן אונז אריינגעטראָגן עטלעכע הונדערט פאלעס־טינער פונט (אין יענער צייט, מיט 20 יאָר צוריק, איז עס געווען א גאנץ היבשע סומע), מיר האָבן איינקאסירט מאָנאטלעכן חודש־אָפצאָל אייגעארדנט פארשידענע אָונטן און בעלער, פון וועלכע מיר האָבן באקומען שיינע הכנסות און גלייך עס צע־טיילט צווישן די נייע עולים און געשיקט פעקלעך קיין רוסלאנד.

אין יאָר 1944 איז געווייליט געווארן א נייער ועד: מאָטל טענענבוים ז״ל, אשר פישעל, שרגא ראָזנבלום, דוד ליי־וער, אלטער ברוקנער, שלמה באלימאוסקי, מנחם גלבאנד, חנוך מלאך און י. צ. ריים, וועלכער האָט אָנגעפירט א פלאָנמעסיקע טעטיקייט, ספעציפיל אויפ׳ן געביט פון שיכון פאר עולים. צו דעם צוועק זענען געדונגען געווארן עטלעכע צרימים אין וועלכע ס׳זענען איינגעקוואטירט געווארן עטלעכע בעלי־משפחות און נישט פארהייראטע בענדינער בחורים.

אין דער זעלבער צייט באקומען מיר בריוו פון נייַ־ענטשאָנע־נעם יידישן קאָמיטעט אין בענדין, אז מיר זאלן שיקן וואס גיכער הילף די בענדינער פליטים, וועלכע קערן זיך צוריק אהיים פון די ארבעטס־אָון־טויטן־לאגערן. די וועגדונג איז נישט געווען קיין אומזיסטע: דער אירגון פירט אדורך א געלונגענע אקציע וואס האט געגעבן גוטע רעזולטאטן. אונזער הילף גייט יעצט אן אין צוויי ריכטונגען: פאר אונזערע רעשטלעך בריידער אין בעגדין און פאר אונזערע מענטש, וועלכע קומען אָן אלץ מער קיין ארץ ישראל, אראם און בחוסר כל. די ארבעט איז נישט געווען פון די לייכטע, ווייל זי האָט געפאָדערט גרויסע געלדער, וואָס מיר האָבן געמוזט שאפן פאר יעדן פרייז.

אזוי האלט אן דער מצב עטלעכע יאר. אין דער צווישנצייט

ווערט רייף דער גזדאנק פון פארייניקונג פון אלע זאגלעמביער לאנדסמאנשאפטן אין ארץ ישראל אין איין פארבאנד. אין יאר 1949 קומען זיך צענויף עטלעכע הונדערט זאגלעמביער אויף אן אלגעמיינער פארזאמלונג אין לאקאל פון בית החלוצות אין תל־אביב, אויף וועלכער דער איהוד איז באשטעטיקט געווארן און עס אנטשטייט דער „ארגון יוצאי זאגלעמביע", וועלכער נעמט ארום בעגדין, סאסנאוויץ, זאמבקאוויץ און די ארומיקע קלענערע קהילות (טשעלאדזש, מאנדזשעוו, גרויצע, ניווקא און נאך). דאס־בראוע האט זיך צוליב פארשידענע טעמים נישט אנגעשלאסן אין פארייניקטן אלגעמיינעם אירגון, הגם מיר האבן געווילט דורכ־אויס אויך זייער אנגעהעריקייט און געפירט מיט זיי לענגערע אונ־טערהאנדלונגען, אבער אומזיסט.

אלס פארזיצער פון ניי־אנטשטאנענעם אירגון איז נאמינירט געווארן איינשטימיק דער פארשטארבענער געוועזענער סאסנאוויצער רב ר׳ מנחם האגער זצ״ל, וועלכער איז געשטאנען 5 יאר בראש פון פאריין און פאר אים זייער פיל געליסטעט. אלס געהילפס־פארזיצער זענען געווען טעטיק: נחמיה זינגער, די אדוואקאטן ד״ר רעכטמאן און ד״ר סאפיר און דוד ליווער; אלס סעקרעטארן — חיים טריגער און מרדכי האמפל, קא־סירער — מאיר לאנדסמאן און אלס וועד־מיטגלידער: פרוי גוטע זשוטקעוויטש (בן־יצחק), אדוואקאט ד״ר יוסף אור־שטיין, משה בנימין קליינמאן, חיים וואר שאווסקי, דוד מאריאנקא ז״ל, ישראל זאנאוועט, ישראל שווייצער, מנחם גלבאנד, די ברידער שלמה און יוחנן לאודן און אדוואקאט ד״ר פאול מייטלים, וועלכער איז געשטארבן מיט א טראגישן טויט, אויסהויכענדיק זיין נשמה בעת זיין הספד פול מיט געפיל און צער אויף אן אזכרה (1957) צום אנדענק פון די זאגלעמביער קדושים ביי זייער מצבה אויפן בית הקברות אין נחלת־יצחק.

וועז מיטן אירגון האט אנגעפירט הרב האגער עליו השלום, האבן מיר געציילט איבער 500 ארגאניזירטע חברים, וועלכע זענען זיך צונויפגעקומען גאנץ אפט אויף חבר׳שע פגישות, קאנצערטן, פארוויילונגס־אוונטן, נישט רעדנדיק שוין וועגן די גרויסע און פול באוונטע טראדיציאנעלע אזכרות אין גרויסע זאלן פון תל־אביב (אוהל־שם) צו יעדער יארצייט (תשעה באב) פון אונזער פארטיליקטער קהילה.

דער שריבער פון די שורות האט אלס סעקרעטאר געשטאנען אין שטענדיקן קאנטאקט מיט אונזערע לאנדסמאנשאפטן אין חוץ־לארץ, און מיט די שרידים אין פוילן. וועז ס׳האבן באזוכט ישראל אונזערע עסקנים או פילאנטראפן פון אויסלאנד, זענען איינגע־ארדענט געווארן לכבוד זיי פייערלעכע אספות און א „גלעזעל טיי", וווּ מיר האבן געמיטלעך פארבראכט, דערמאנענדיק זיך אין די אמאליקע גוטע צייטן, וועז דאס יידישע בענדין האט נאך עקזיסטירט. אזעלכע אויפנאמעס זענען פארגעקומען לכבוד די געסט פון פראנקרייך, אמעריקע, שווייץ און ענגלאנד: יחיאל קא־מינסקי, מאטל גאלד, ה. העלער, מ. שווימער, אברהם ליווער, שלמה פעלדמאן און יאסל ראזענזאפט, וועלכער האט תמיד געשטיצט אונזער פארבאנד מיט גרעסערע שפענדונגען, ווי־אויך נויטבאדערפטיקע יחידים.

אונזער פארבאנד שטייט עד היום אין פארבינדונג מיט עטלעכע בענק אין תל־אביב, וועלכע ערטיילן אונז הלוואות, וואס מיר בארגן ארויס, אן א פראצענט, יעדן נצרך, א דאנק זיי האבן מיר טאקע געהאלפן א סך דורך איינקויפן פון ארבעטס־מכשירים, אדער ביי א שיכון.

עסקני יוצאי זגלמביה בתל־אביב

עסקנים פון ארגון יוצאי זאגלעמביע אין תל־אביב

עומדים מימין לשמאל: שמיעון פון רעכטס צו לינקס: ישראל זונאבנד, מנוק סרצאז׳, גב׳ נייפלד, אברהם גולד, קלמן הניגמן, צבי זילברשטיין, אלימלך דיאמנט, יוחנן לאודן, חיים ורשבסקי, ישראל שווייצר, מנחם גלבנד.

יושבים: זיצן: משה בנימין קליינמן, גוטה ג׳וטקביץ (בן־יצחק), עו״ד ד״ר ראובן רכטמן, רעכיל גוטמן, דוד ליזר, מרדכי המפל.

וויפל אבער מיר האבן געגעבן און געבארגט איז אלץ געווען וווינק, ווייל יעדעס מאל זענען אנגעקומען נייע זאגלעמביר עולים, און די עליה גייט אן ביז היינט צו טאג — און הלואי אויך ווייטער. צוליב דעם וואס דער באדארף אין גרויסע געלד־מיטלן איז אלץ געשטיגן, האבן מיר געפרווווט זיך צו פארבינדן מיט דער בענדינער־סאסנאוויצער „סאסייעטי" אין אמעריקע, אבער אלע אונזערע בקשות און רעקאמאנדירטע בריוו צו זיי זענען געבליבן אפילו אן אן ענטפער, אזוי אז מיר האבן נישט באקומען פארן אירגון קיין שום מאטעריעלע שטיצע, ווי אלע אנדערע לאנדס־מאנשאפטן אין ארץ ישראל. מען מוז דעם טרויעריקן פאקט פעסט־שטעלן למען האמת, און אפשר וועלן אונזערע אמעריקאנער ברידער פון יעצט אן ענדערן זייער באציונג און אויסשטרעקן הילף די לעצטנס שטראמענדיקע בענדינער עולים קיין ארץ ישראל פון רוסלאנד און פוילן.

די שענסטע מאראלישע דערגרייכונג פון „אירגון יוצאי זגלמ־ביה" איז געווען דאס אויפבויען פון א הערלעכן מאנומענט אויפ'ן בית־הקברות אין נחלת־יצחק (תל־אביב), 1954, אויפ'ן קבר פונעם געבראכטן קעסטל אש פון די זאגלעמביער קדושים, און זינט דאמאלס קומען זיך צענויף דארט טויזנטער מענטשן אויף די יערלעכע אזכרות. די גרויסע מצבה, וואס האט באטראפן איבער דריי טויזנט פונט, ווילן מיר יעצט פארשענערן מיטן אוועקשטעלן א צויס פון געפלאכטענע קייטן, ווי אויף די מאנומענטן פונעם אומבאקאנטן געפאלענעם זעלנער.

מיט דער פטירה פון הרב האגער ז"ל (1954) איז פארגעקומען — אן שום יסוד — א שפאלטונג אין פאראייניקטן אירגון, און יעדע שטאט האט געגרינדעט א פאריין פאר זיך זעלבסט, וואס האָט געבראכט נישט וווינק שאדן אונזער בשותפות'דיקער ארבעט.

אין נייַ־אנטשטאנענעם ועד פון „אירגון יוצאי בנדין" זענען אריין: אדוואקאט ד"ר רעכטמאן, אלימלך דיאמענט, פרוי רעכיל גוטמאן (די טאכטער פון הרב גרויבארט ז"ל), מנחם געלבאנד, אברהם גאלד, משה בנימין קליינמאן און מא־ניעק סערצאזש.

דער בענדינער ארגון האט במשך פון די לעצטע יארן פון זיין באוונדערער עקזיסטענץ באויזן צו טאן נאר א גאנץ קלייניע ארבעט, ווייל דער קאמיטעט האָט אריסגעוויזן פאסיוויטעט און ניש געווען כמעט טעטיק. א חוץ עטלעכע הלוואות, וואס זענען צוגעטיילט געוואָרן נייע עולים און די יערלעכע אזכרות, וואָס זענען אייגנגעארדענט געוואָרן צוגלייך מיט אנדערע זאגלעמביער ארגונים — קען מען נישט אָנווייזן אויף קיין באדייטנדיקע דער־פאָלגן.

ראש חודש כסלו, תשי"ח (1957) האט דער פרעזידענט פון מדינת ישראל יצחק בן־צבי, אויפגענומען — אין ראמען פון זיינע טראדיציאָנעלע מאנאטלעכע קבלות־פנים מיט'ן צוועק צו דערנענטערן די עדות און שבטים אין ישראל — א פארשטייערשאפט פון התאחדות עולי פולין, וואָס איז באשטאנען פון דעלעגאטן פון

עסקני ארגון יוצאי בנדין ו„פנקס בנדין" בתל־אביב עם עורכי הספר דוד ליור ומרדכי המפל.

די עסקנים פון ארגון יוצאי בענדין און „פנקס בענדין" מיט די רעדאקטאָרן פון בוך דוד ליוואר און מרדכי האמפל.
יושבים מימין: אברהם גולד, דוד ליור, מרים ליור, מרדכי המפל, זאב לנדוי.
עומדים מימין: אשר פישל, לייבל קוקוטק, שרגא רוזנבלום, חנוך מלאך, שלמה בולימובסקי

גרעסערע פוילישע פארבאנדן, רבנים, געוועזענע פארטיזאנער און געטא־קעמפער, געלערנטע, שרייבער און געזעלשאפטלעכע עסקנים פון אמאליקן פוילן. אונזער פארבאנד איז געווען פארטרעטן דורך ד. ליווער און מ. האמפעל, וועלכע האבן אין א שמועס מיט׳ן נשיא אים דערמאנט זיינע באזוכן אין אונזער שטאט מיט צוואנציק־און דרייסיק יאר צוריק אין שליחות פון ארץ־ישראל. ביי דער געלעגענהייט האָט אונז דער פרעזידענט דערציילט, ווי אזוי ער האָט אדרוכגעשמוגעלט די רוסיש־דייטשע גרעניץ (1907) פון בענדין קיין קאטאוויץ אויפ׳ן וועג קיין ארץ־ישראל.

נאָך א פיר־יעריקער שפאלטונג טראכט מען ווידער וועגן א פאריייניקונג פון די זאגלעמביער פארבאנדן אין איין אירגון. די פארגעקומענע פארהאנדלונגען האבן געבראכט צו א הסכם וועגן א פאראייניקונג פון וועלכער ס׳איז צו האפן פון אויפסניי אן אויס־געברייטערטע ארבעט לטובת דעם פארבאנד.

אלס ערשטער אקט פון דער צוקונפטיקער בשותפות׳דיקער טעטיקייט זענען אין די יאָרן 1957/58 פאָרגעקומען חנוכה־ און פורים אוועגנטן, ווו מען האט פארבראכט געמיטלעך ביי מוזיק, טענץ און פארשידענע אטראקציעס ביז שפעט אין דער נאכט.

מ. ה. / 2. יוצאי בנדין בישראל

לפי אומדן זהיר (על יסוד הרשימות המצויות בידינו וההשתתפות הרבה בעצרות־אזכרה לקדושי קהילתנו) מונים אנו בישראל כאלפיים בני־עיר, ומספרם גדל והולך עם עלית שרידי היהודים מפולין. יוצאי בנדין מתגוררים בכל קצווי הארץ, בערים ובכפרים, בקבוצות ומושבי־עובדים ועוסקים בכל המלאכות: בתעשיה, במסחר, בחקלאות, בפקידות, בהוראה ועוד. בדרך כלל, נקלטו רובם והשתרשו בארץ, התאזרחו בה בכל ישותם ונצמדו לאדמתה וקשרו בה את גורל חיים.

בשנות גיאות של העליה הגדולה מפולין, 1925/24, כאשר עלו מעירנו לארץ מאות אנשים (רובם אנשי המעמד הבינוני שנכשלו בעסקיהם, ולצערנו חזרו לבנדין וניספו בשואה) לא היה מורגש הצורך בהקמת „לאנדסמאנשאפט" מיוחד, מכיוון שבכל הקשיים שבהם נתקלו העולים נעזרו ונתמכו הם על־ידי „התאחדות עולי פולין" כללית, שדאגה לכולם, ללא הבדל עיר וקהילה.

אולם עם פרוץ השואה בשנת 1939, כאשר התחילו מגיעות הידיעות המחרידות הראשונות על פליטי בנדין שנמלטו לרוסיה, התארגנו הבנדינאים בתל־אביב לשם החשת עזרה לפליטים האומ־ללים בערבות סיביר. נסיונות דומים נעשו גם ביתר ערי הארץ בחיפה ובירושלים, מקום שם נמצאים בני־עירנו במספר לא מבוטל, אך כל פעולת הארגון נכשלה שם, באין אנשים שירצו להתמסר לה.

באחד הימים, בשלהי שנת 1939, התכנסו בביתו של מר צבי זילברשטיין בתל־אביב: אברהם המפל, יצחק רו־דאלר, יוסף שפירא (שלושתם נפטרו) חיים ולנר, שרגא רוזנבלום, שלמה בולימובסקי, קלמן הוניגמן, יצחק אינולד, יוסף צבי רייס, אלימלך דיאמנט, לייבל קוקוטק ואחרים, והם הניחו את היסוד לארגון יוצאי בנדין שמקום מושבו היה זמן רב בדירת מר זילברשטיין, שהתמסר לארגון בשנים הראשונות לקיומו. כיושב־ראש פעל עד פטירתו יצחק רודאלר המנוח, למזכירות נבחרו שפירא המנוח ובולימובסקי והגזברות היתה בידי רוזנבלום.

הארגון נרשם במשרדי השלטון כאגודה חוקית, הרשאית לפעול בפומבי לאיסוף כספים והנהלת מפעלים כספיים, ותפקידיה הוגדרו — כסיוע לפליטי בנדין הנאנקים אי־שם ברוסיה ומתן עזרה לעולים המעטים שהצליחו להגיע לארץ דרך ארצות ניטראליות.

בני־עירנו בארצות־הברית — וראוי לציון במיוחד ידידנו אברהם ליור, גם הוא מפליטי רוסיה שעלה בידי כל משפחתו אחרי טלטולים להגיע סו"ס לאמריקה — נחלצו לעזרה קונסטרוק־טיבית, ושיגרו לנו חבילות הנעלה והלבשה ומזון שהעברנו בדואר לרוסיה לפי הכתובות שהומצאו לנו. הואיל והארגון היה רשום בממשלה, שוחררו החבילות שנתקבלו מאמריקה מכל דמי מכס ומסים אחרים, ונשלחו ללא קושי לברית־המועצות. מאנשינו קיבלנו מברקים ומכתבים (הם שמורים עמנו כמזכרת הימים המרים ההם), המאשרים לנו, שהחבילות מגיעות לתעודתן ובזכותן הם מחזיקים מעמד („זיי דערהאלטן אונז ביי דער נשמה"), אולם הם מבקשים עוד ועוד, כי אין הקומץ משביע את הארי.

לא סמכנו על יוצאי עירנו באמריקה בלבד, וניגשנו לפעולה כספית בין יוצאי בנדין בארץ. האירגון פנה בחוזר מיוחד לאנשינו, שנתבקשו להיענות ביד נדיבה. לשם כך הופצו מניות, שתמורתן נאסף סכום של כמה מאה לירות (סכום ניכר בימים ההם), נגבו דמי חבר, נערכו נשפים, שהכנסותיהם היו מיועדות למשלוח חבילות ולמתן סיוע כספי לעולים חדשים.

ב־1944 נבחר ועד חדש: מרדכי טננבוים ז"ל, אשר פישל, שרגא רוזנבלום, דוד ליור, אלטר ברוקנר, שלמה בו־לימובסקי, מנחם גלבנד, חנוך מלאך, י. צ. רייס, שעשה פעולה ראוייה לציון, למען סידור עולים חדשים בעבודה ובשיכון. נשכרו לשם כך צריף ברחוב דיזנגוף, בן שלושה חדרים, בהם שוכנו שלוש משפחות, וצריף ברחוב לוינסקי, בו שוכנו אחד עשר רווקים.

באותה השנה קיבלנו מכתבים מבנדין, מהועד היהודי שם, בהם אנו מתבקשים לשלוח מיד עזרה כספית לשרידי בני־עירנו המגיעים לבנדין ממחנות העבודה והמוות. ואמנם, לא היתה הקריאה קול קורא במדבר, והועד שלנו נחלץ להחשת עזרה. התנהלה מגבית בין יהודי בנדין בתל־אביב, והכל תרמו בעין יפה. הפעולה נעשתה, איפוא, בשני כיוונים: למען אחינו בבנדין המיותמת ולמען אנשינו החותרים לארץ־ישראל. הפעולה לא היתה קלה, כי היא בלעה סכומים גדולים, שנמצאו בעמל לא מעט.

המצב הזה נמשך כמה שנים. בינתיים קם הרעיון לאחד את ארגוננו עם שאר ארגוני זגלמביה באגודה אחת, לשם הגברת הפעולה, כדי להשיג בשיתוף כוחות ובצמצום המנגנון תועלת יעילה יותר. בשתר 1949 נתכנסו יוצאי זגלמביה לאסיפה כללית בה הוחלט על איחוד.

קם הארגון המאוחד הכולל את יוצאי בנדין, סוסנוביץ וזומבקו־

ביץ בשם „ארגון יוצאי זגלמביה", שבראשו עמד במשך חמש שנים הרב מנחם האגר זצ"ל, ולזכותו יש לזקוף הרבה מהישגינו. כסגני־יושב ראש פעלו בשעתם: נחמיה זינגר, עו"ד ד"ר ספיר, עו"ד ד"ר רכטמן ודוד ליור, כמזכירים חיים טריגר ומרדכי המפל, כגזבר — מאיר לנדסמן, ובתפקידים אחרים — גב' גוטה גוטקביץ (בן־יצחק), עו"ד ד"ר יוסף אורשטיין, חיים ורשבסקי, דוד מרינקא (נפטר), ישראל זונאבנד, ישראל שווייצר, האחים שלמה ויוחנן לאודון ואחרים.

כאמור, הצטרפו לאירגון המאוחד שרידי כל קהילות זגלמביה, פרט ליוצאי דומברובה־גורניטשא, שמשום־מה נמנעו מלהשתלב בתוכנו ומקימים עד כה ארגון נפרד.

בעת כהונתו של הרב האגר המנוח כיושב־ראש שגשג הארגון, מנה למעלה מחמש מאות חברים מאורגנים, שהתכנסו לעתים קרובות למסיבות ונערכו מסיבות שונות: קונצרטים, נשפי־רקודים והצגות, שמטרתם היתה להשיג כספים לצרכי סעד והלוואות לעולים חדשים. כותב הסקירה הזאת, שפעל בארגון עולי זגלמביה חמש שנים יחד עם הרב האגר ז"ל, שקד על עבודת המזכירות ועמד בקשרים הדוקים עם ה„לאנדסמנשפטים" בחוץ־לארץ, וביחוד בפאריס.

כל הפונה אלינו נתמך על ידינו, והשתדלנו להקל על קליטתו והשתרשותו בארץ. אלפי לירות חולקו בין העולים החדשים, תודות לקשרינו עם כמה בנקים בתל־אביב שהגישו לנו את עזרתם במתן הלוואות שהיינו אחראים בעדן. כן דאגנו לסידור האנשים בעבודה, בדיור, ברכישת כלי־עבודה (מכונת־תפירה ומכשירים אחרים), בעזרה רפואית ועוד. רבים מהם שהתבססו בפרק זמן מה מבחינה כלכלית, יודעים להעריך את עזרתנו המוסרית והחמרית הצנועה, שהגשנו להם, ואשר בזכותה גברו על חבלי הקליטה הראשונים.

ואף שאמצעינו היו מאד מצומצמים, כי מאמריקה לא קיבלנו שום עזרה חרף פניותינו, עשינו כל האפשר כדי לעמוד לימין הנצרכים, ולא השיבונו פניהם ריקם.

גולת הכותרת של פעולת „ארגון יוצאי זגלמביה" היא הקמת מצבת־הזכרון להנצחת זכר קדושי זגלמביה המתנוססת במקום בולט ומרכזי בבית־הקברות בנחלת־יצחק ליד תל־אביב.

עם פטירתו של הרב האגר ז"ל שוב חל פילוג באירגון המאוחד, וכושר פעילותו נחלש. לועד החדש של „ארגון יוצאי בנדין" נבחרו: עו"ד ד"ר רכטמן — יושב־ראש, אלימלך דיאמנט — מזכיר, מנחם גלבנד — גזבר, מרת רעכיל גוטמן (לבית הרב גרויברט ז"ל), אברהם גולד, משה בנימין קליינמן ומוניק סרצאז'.

אין ריישומו של הארגון החדש ניכר במיוחד. פרט לכמה הלוואות לעולים חדשים והאזכרות השנתיות המסורתיות, הנערכות בשיתוף עם ארגון יוצאי סוסנוביץ, אין להצביע על הישגים מיוחדים.

ההישג העיקרי שיש לזקוף לזכותו הוא „פנקס בנדין".

עתה, אחר ארבע שנים של פילוג, שוב דנים על איחוד אירגוני עולי זגלמביה.

הועד של ארגון יוצאי בנדין בתל אביב 1959
עומדים מימין לשמאל: מנחם גלבנד, יוחנן לאודון, משה בנימין קליינמן
יושבים: מוניאק סרצ', רעכיל גוטמן, אברהם גולד

משה ראטענבערג*

3. / דער בענדינער קאמיטעט אין פאריז נאך דער צווייטער וועלט־מלחמה

וין פארן צווייטן וועלט־קריג האָט זיך דער קאָמיטעט פון די בענדינער לאנדסלייט אויסגעצייכנט אויפן געביט פון צוטיילן הילף, אין אלע פארמען, פאר אונזערע בני־עיר. אבער די עיקר ארבעט האט זיך אנגעהויבן נאכן פארענדיקן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

גלייך נאכן צוריק קומען קיין פאריז פון די פארשידענע אויס־באהאלטענישן האבן מיר א גרופע קאמיטעט מיטגלידער, געזומען אויף זיך צו אָרגאניזירען פונדאסניי די הילפס־ארבעט, וועלכע איז דאמאלס ממש געווען א לעבנס־פראגע פאר די הונדערטער משפחות און די גערַאטעוועטע דעפארטירטע און אויסבאהאלטענע פאריזער לאנדסלייט, וועלכע זענען מייסטענס צוריקגעקומען בעירום וב־חוסר כל.

קורץ דערנאך האט זיך אנגעהויבן דער גרויסער שטראם פון זאגלעמביער לאנדסלייט, וועלכע זענען געקומען פון די מערב און מזרח איירָפעאישע לענדער, פון די ארבעטס־לאגערן אין וועלכע אונזערע בריידער און שוועסטער האבן אוועקגעגעבן זייערע כוחות

---

*) בעת'ן דרוקן די שורות האָבן מיר באקומען, צו אונזער גרויסן מיטלייד, די טרויעריקע ידיעה וועגן טויט פון פריינט משה ראָטענבערג ז"ל, ערן־פרעזידענט פון דער בענדינער סאסיעטע אין פראנקרייך. —

די רעדאקציע

פאר דער נאצישער קריגס־מאשין. אויסגעמוטשעטע, ווי שקעלעטן, האבן זיי זיך צוגעשלעפט צו דעם דאמאלסט גרויסן יידישן צענטר — פאריז.

אונזער קאמיטעט האט מיט איבער מענטשלעכע כוחות זיך געזומען צו דער הייליקער הילפס־ארבעט.

מיר האבן אויך פאראינטערעסירט אלע געזעלשאפטלעכע־און פילאנטראָפישע וועלט־אינסטיטוציעס ווי דזשאינט, אָרט א. א. אבער די הויפט־ארבעט איז געלעגן אויף די קאמיטעט־מיגלידער, וועלכע האָבן צוליב זייערע באשיידענע הילפס־מיטלען, נישט איינ־מאל זיך געמוזט טיילן מיטן ביסן ברויט.

אונזער קאמיטעט איז געווארן א שם־דבר אויף יידישער גאס. און ס'זענען געווען פאלן, וען אויך נישט־זאגלעמביער האבן זיך געווענדעט צו אונז נאָך הילף, אָבגעבענדיק זיך אלס געווענדעט תושבים פון אונזער אלטער היים.

א קאמישער פאקט איז געווען, וען א פרומער יונגערמאן האָט באווּיזן, אז ער האָט אמאָל געגעכטיקט אין בענדין דריי נעכט נאָכאנאנד, און על פי דין הייסט ער א בענדינער. זעלבספּאר־שטענדלעך, האָבן מיר נישט בודק געווען די ציצות ביי די נויט־באדערפטיקע בריידער אונזערע און אלע געהאָלפן.

א באזונדער פראבלעם זענען געווען די יוגנטלעכע פליטים.

ישיבת ועד יוצאי זגלמביה בפאריס בהשתתפות אברהם ליור מאמריקה
א קאָמיטעט־זיצונג פון פאריזער סאסיעטע מיט אברהם ליוועך פון אמעריקע

יושבים מימין לשמאל: עס זיצן פון רעכטס צו לינקס: **עדמאָנד פרץ ז"ל, הערצקע העלער, א. מ. לאודאן. משה ראטענבערג ז"ל, מרדכי גאָלד, אברהם ליוועך** (ער רעדט), **יעקב ראטענבערג ז"ל, פרוי ליוועך, ברעדין, האָלצער, סוביה האסענבערג, ברָאָט.**

וועלכע זענען געקומען קיין פאריז אן עלטערן, אדער אנדערע קרובים. מיר האבן געמוזט זארגן פאר די קינדער, ספעציעל פאר די מיידלעך, זיי זאלן חלילה נישט אריינפאלן אין נעץ פון נישט־רייניע און לייכטע פרנסות. מיר האָבן געזאָרגט אז זיי זאָלן זיך אויסלערנען א פאך, געגעבן זיי די נויטיקע מעדיצינישע הילף.

מיר האבן זיך אויך דאן גלייך געשטעלט אין קאנטאקט מיט אלע דאמאלסט־עקזיסטירנדיקע ביוראס פון אויפזוכן קרובים, אויך זענען מיר געשטאנען אין פארבינדונג מיט דער יידישער אגענטור. מיט איין וואָרט: אלע פליטים האָבן געפֿינען בייַ אונז א וואַרעמע היים, און א דאנק אונזער הילף זענען פיל משפחות צוריקגע־שטעלט געוואָרן אויף די פיס. ס'זענען יעצט פאראן אין פאריז זייער פיל וועלכע זענען פארוואנדלט געוואָרן פון מקבלים אין נותנים, און באטיילקן זיך אין יעדער הילפס־אקציע, וועלכע מיר ארדנען איין פון ציים צו צייט.

א באזונדער קאפיטל איז געווען דאס זארגען פאר די עולים, וועלכע האבן זיך געלאזט מיט דער עליה ב' קיין ארץ־ישראל; ווי אויך דאס העלפן דעם ארגאניזירן און שיקן אונזערע יוגנט־לעכע, וועלכע האבן זיך מאביליזירט צום באפרייאונגס־קאמף פון מדינת ישראל, ווו זיי לעבן ביז היינט און באטיילקן זיך אין אויפבוי פון אונזער מדינה.

מרדכי גאלד /4. בענדינער און זאגלעמביער פארבאנד אין פראנקרייך

די בענדינער און זאגלעמביער סאסיעטע (פארבאנד) אין פאריז איז אנגעשטאנען אין יאָר 1925, און האָט עקזיסטירט ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. דער פאריין האט געהאט אן אויפגאבע צו ערטיילן הילף די יענ'קע זאגלעמביער לאנדסלייט, וועלכע האָבן זיך אין דעם צענויטיקט. אזוי ווי דער מנהג איז אין פראנקרייך, אז יעדער סאסיעטע שאפט פאר זיך א ברודער־קבר — האבן מיר אויך געזארגט נאך בייַ אונזער לעבן צו קויפן א קרקע אויפֿן פאריזער בית־הקברות, ווו מיר האבן אויפגעבויט א גרויסן קבר־אחים פאר אונזערע לאנדסלייט אחרי מאה ועשרים שנה. דריי אונזערע בני־עיר זענען שוין געקומען צו אייביקער רו אין דעם ברודער־קבר, אויף וועלכן ס'איז אוועקגעשטעלט געוואָרן א גרויסע און שיינע מצבה.

כדי צו באקומען די געלט־מיטלן האבן מיר אייַנקאסירט ביי אונזערע חברים חודש־אפצאלן, און יעדעס יאר אייַנגעארדענט פארווייַלונגס־אוונטן, וועלכע האבן אונז געבראכט שיינע הכנסות.

מיר פלעגן זיך אויך צונויפקומען אויף יערלעכע אלגעמיינע פארזאמלונגען, אויף וועלכע ס'זענען געווייַלט געוואָרן נייַע קאָ־מיטעט־מיטגלידער. די וואלן קומען אן נישט אזוי לייכט, ווייל די סאסיעטע באשטייט פון אלע אונזערע בני־עיר, וועלכע געהערן

ביום השנה והזכרון לקדושי זגלמביה בבית העלמין בפאריס
אין יאָרטאָג פון די געפאלענע זאגלעמביער קדושים אויפן פאריזער בית־עולם

צו פארשידענע ריכטונגען און פאליטישע אנשויאונגען, און יעדע גרופע וויל זוכה זיין אין וואס מער פארשטייער אינ׳ם קאמיטעט.

אזוי האלט עס אן ביז די דייטשן זענען אריין אין פראנקרייך, און אלץ חרוב געמאכט, און פיל פון אונז זענען דעפארטירט געווארן.

אין יאר 1946 האט אונזערע שארית־הפליטה אין פאריז ווידער באגייט די סאסיעטע, וואס האט דאסמאל געהאט פיל ערנסטערע אויפגאבן. אין דער ווינונג פון משה ראטענבערג ז״ל זענען זיך צונויפגעקומען א גרופע בעבדינער יידן אויף א בראטונג, ווי־אזוי אויפצונעמען אונזערע לעבנס־פארבליבענע לאנדסלייט, וועלכע האבן על־פי־נס איבערגעלעבט די קרעמאטאריומס און ארבעטס־לאגערן, קומענדיק קיין פאריז, וואס וועט זיין פאר זיי אן אויפהאלט־סטאציע אין זייער וויטערדיקן וועג. אזוי אין עס טאקע געווען.

אויף דער דאזיקער בראטונג מיט דער באטיילונג פון: שפיגעלמאן, הערצקע העלער, זשאק לאודאן, מרדכי גאלד, יאנקל ראטענבערג ז״ל און עדמאנד פרץ ז״ל איז באשלאסן געווארן צו רופן א גרעסערע פארזאמלונג פון די בעבדינער אין פאריז. אויף דער פארזאמלונג איז געזאמלט געווארן א גרעסערע סומע געלט. וואס איז בין־לילה פארטיילט געווארן אונזערע אנ־געקומענע פליטים.

אזוי האט זיך אנגעהויבן א גרויסע ארבעט. ווער ס׳האט געקענט געבן האט דאס גערן געטון ביד רחבה, ווער עס האט באדראפט — האט באקומען, און געגעבן האבן מיר זייער א סאך.

מיר האבן זיך אויך פארבונדן מיט די בעבדינער לאנדסלייט אין אמעריקע, וועלכע האבן אונז געשיקט שפייז־און קליידער־פעקלעך וויי אויך געלד, אבער עס האט אלץ נישט געקלעקט, ווייל די בא־דערפענישן זענען געווען גאר גרויסע. צו דעם צוועק האבן מיר אייגנעארדנט בעלער, וואס זענען געווארן שטארק באזוכט און אויך געהאט א פינאנציעלע הצלחה. אזא באל האט אונז לכל הפחות געגעבן א הכנסה פון פינף הונדערט טויזענט פראנק. האבנדיק צו אונזער דיספאזיציע די מקורות פון געלט, א דאנק אונזער איניציא־טיוו און איבערגעגעבענער ארבעט, האבן מיר געהאלפן דייטניקע וועלכע האבן געווארט פון דאנען ווייטער פארן, און אויך די וועלכע זענען פארבליבן אויפ׳ן ארט.

דער מצב האט זיך נארמאליזירט, און די ארבעט גייט יעצט אן רעגעלמעסיק. מיר זענען טעטיק אויפ׳ן סאציאל־און קולטורעלן־געביט. אונזער פארבאנד האט איינגעארדנט אן אנדענק־אוועגט געווידמעט דעם בעבדינער אומגעקומענעם שרייבער, דוד מיצענ־מאכער; א פייערלעכן אוונט דעם בעבדינער קינסטלער אברהם גאלדקארן, צום ערשיינען פון זיין קינסטלעריש בוך, וואס נעמט ארום פיל בילדער וועגן אלט־שפאניען; אן אוונט לזכר דעם גרויסן שרייבער שלום עליכם. חנוכה און פורים ארדנען מיר איין היימישע אוונטן פאר אונזערע חברים מיט זייערע בני־בית.

אין יאר 1947 האט אונזער פארבאנד פאריביקט די בעבדינער קדושים מיטן אויפשטעלן א מצבה אויף אונזער ברודער־קבר, אוז יעדעס יאר ארדנען מיר איין די טראדיציאנעלע אזכרות צו זייער הייליקן אנדענק.

מיר זענען אויך טעטיק אויפן נאציאנאלן געביט: פארן קרן קיימת לישראל, קרן היסוד, קרן־המגן, קרן למען עלית־הנוער, און מיר באטייליקן זיך אין אלע מגביות פאר מדינת ישראל. לעצטנס האט א גרויסער טייל פון אונזערע חברים געצייכנט די ישראל־באנדס. אונזער פאריין איז תמיד געווען נייטראל, נישט פארשנדיק קיינעמס פאליטישע אנשויאונגען, אבער דאס האט

חברי ועד יוצאי בנדין בפאריס בטקס הקדשת דגל הארגון

די מיטגלידער פון בעבדינער קאמיטעט אין פאריז בייַ דער פייערונג פון דער ענטהילונג פון סאסיעטע־פאן

יושבים: זיצן: מרדכי גאלד, משה ראטענבערג ז״ל, לאודאן, שווימער, האסענבערג.

עומדים: שטייען: בראס, דאנציגער, לוסטיגער, מעלצער, איגרא, אדערבערג, העלער, בערדין

אונז נישט געשטערט, אז ישראל זאל פארנעמען בייַ אונז א בכבודיקן פלאץ.

אונזער סאָסיעטע האָט פאר עטלעכע יאָר פארלוירן אויף אייביק די געווען פרעזידענטן פון די בענדינער אין פאריז, וואס האבן אזוי פיל געגעבן פאר אונזער זאך: יאנקעל ראטענבערג און עדמאנד פרץ, עליהם השלום.

פון די אקטיווע חברים מוז מען דערמאָנען: מ. ראָטענבערג ז"ל און זשאק לאודאן (ערן פרעזידענט), מרדכי גאלד (פרעזי־דענט), ה. העלער און ט. האסענבערג (וויצע־פרעזידענט), י. ברעדין און ג. איגרא (סעקרעטאריאט), מ. שוימער און ו. בראט, ח. מעלצער, א. לוסטיגער, וועלכע האבן אויך צוגעשטיילטע אמטן.

מיט גרויס שמחה האבן מיר אויפגענומען די ידיעה וועגן דעם ערשיינען פון אזוי־לאנג דערוואַרטענעם „פנקס בענדין", א לעבע־דיקע מצבה פון אונזער אומגעקומענער היימשטאט, וואס יעדער פון אונז וועט זיך עס פארשאפן און באשיינען זיין שטוב. די ארויסגעבער און די רעדאקטאָרן שיקן מיר איבער אונזער האר־ציקסטע ברכות פאר זייער אומדערמידלעכער ארבעט.

יונה (יאנקא) לוסטיג-אברהמי / 5. בענדינער אין אויסטראליע

דער יידישער ישוב אין אויסטראליע איז יונג. מיט א פאָר צענטליק יאָר צוריק האָט זיך זעלטן ווער פאָרגעשטעלט, אז אין אזא ווייטן ערד־טייל וועט אויפגעבויט ווערן א יידישער צענטער. אבער אויסטראליע מיט אירע געוואלטיק־גרויסע מעג־לעכקייטן, האט געצויגן צו זיך ביסלעכווייז פיל עמיגראנטן, וועלכע האבן געהאפט זיך דא אייַנצוארדענען.

די באפעלקערונג שטייגט וואס אמאל מער, און זינט דער צווייַ־טער וועלט־מלחמה, 1939, ביז סוף 1957, איז זי אויסגעוואקסן מיט מער ווי איין מיליאן נפשות.

אין אויסטראליע געפינען זיך היינט־צו־טאָג אן ערך זעכציק טויזנט יידן, צווישן זיי בילדן די מערהייט פוילישע יידן, געליטענע און געפייניקטע פון דער לעצטער יידישער טראגעדיע, וועלכע האָבן דאָ אייַנגעוואנדערט מיט דער האָפנונג זיך אייַנצוארדענען פון דאָסניי. דרייסיק טויזנט יידן לעבן אין מעלבורן, און די רעשט אין אנדערע גרעסערע און קלענערע שטעט פון אויסטראליע.

אין מעלבורן געפינען זיך א הונדערט בענדינער משפחות, אין סידניי — צען געוועזענע בענדינער משפחות, וועלכע מען טרעפט אויך אין אנדערע ערטער. די ערשטע בענדינער יידן זענען אהער

עס זיצן פון רעכטס צו לינקס: מ. ראפאלאוויטש, פרוי ס. יאספע, פרעזידענט מ. פאראסאל, וויצע־פרעזידענט י. וו. שיקמאן. עס שטייען: ה. פעלדמאן, י. שייער, פרוי אברהמי, פרוי שטיינבאָק, י. אורבאך, ד. אפעלבוים

געקומען אין די דרייסיקער יארן, פארן אויסברוך פון דער מלחמה און די אנדערע — אין די יארן 45—1950. די בענדינער זענען דאָ איינגעאָרדענט אין מסחר, אינדוסטרי, האנטווערק און פרייע פראָפעסיעס.

די בענדינער אין מעלבורן האָבן געגרינדעט, צוזאמען מיט די סאָסנאוויצער, דאמבראווער און אנדערע זאגלעמביער געווען תושבים, א געמיינזאמען לאנדסמאנשאפט־פארבאנד, וועלכער ציילט 300 מיטגלידער. אין סידניי געהערן אן די געווען בענדינער צום אלגעמיינעם פארײן פון פוילישע יידן אין וועלכן ס׳זיינען אנגעשלאסן אלע פוילישע לאנדסמאנשאפטן.

די ארבעט פון „זאגלעמביער לאנדסמאנשאפט״ איז באזירט אויף ערטיילן מאטעריעלע און מאראלישע הילף אין נויט־פאלן, אײנ־אָרדנען יערלעכע אזכורות נאָך אונזער אומגעבראכטער אלטער חיים; גאנץ אפט קומען מיר זיך צונויף אויך פארווילונגס־און קולטורעל־ליטעראריש אָוונטן.

מיר פירען דורך פארשידענע געלד־אפעלן פאר מדינת־ישראל, ווו ס׳געפינען זיך אונזערע קרובים, פריינט און חברים. וועז עס קומט אמאל צו אונז אויף א באזוך א בענדינער לאנדסמאן פון ישראל, פרייען מיר זיך מיט אים גאר שטארק און מיר לעכצן צו הערן פון אים גוטע נייעס פון דער יידישער מדינה.

מיר גרייסן הארציק אונזערע בענדינער ברידער און שוועסטער אין ישראל אויף די שפאלטן פון „פנקס בענדין״, וואָס מיר וועלן פארשפרייטן צווישן אלע בענדינער אין אויסטראליע.

די שרייבערין פון די שורות, אן אקטיווע מיטגלידערין פון ארטיקן זאגלעמביער לאנדסמאנשאפט־פארבאנד, דריקט אויס דעם וווּנש צו שטיין אין שטענדיקן קאנטאקט מיטן „ארגון יוצאי בענדין־זאגלעמביע״ אין ישראל און מיט אונזערע לאנדסמאנשאפטן אין אנדערע לענדער, כדי צו דערהאלטן דעם קשר צווישן אלע בענדי־נער (און וויפיל זענען מיר געבליבן בסך־הכל ?) אין דער גאנצער וועלט.

דער בענדינער זאגלעמביער פארבאנד אין קאנאדע
איגוד יוצאי בנדין — זגלמביה בקנדה

6. דער בענדינער־זאגלעמביער פארבאנד אין קאנאדע (טאראנטא)

דער קאמיטעט פון דער זאגלעמביער סאסייעטי אין טאראנטא
ועד ארגון יוצאי זגלמביה בטורונטו

דער פארבאנד איז געגרינדעט געווארן אין יאר 1951. ער ציילט איבער 70 מיטגלידער און שטייט אין פארבינדונג מיט די לאנדסלייט אין אמעריקע, ישראל און אנדערע לענדער. מיר נעמען אן אקטיוון אנטייל אין אלע יידישע זאמל־אקציעס ווי אויך אין א סאך ווילטעטיקע געזעל־שאפטן. באזונדערס האבן מיר געהאלפן די נייע אנגעקומענע עמיגראנטן, אונזערע בני־עיר, איינצואָרדנען זיך אין קאנאדע.

דער פארבאנד שטיצט קראנקע, האט אייגענע פארזיכערונגען. מיר האבן אויך געזארגט, אז נאך מאה ועשרים שנה זאלן אונזערע בני־עיר קומען צו אייביקע רו אויף אן אייגענעם בית הקברות.

דער איצטיקער קאמיטעט באשטייט פון די פאלגענדיקע מיטגלידער:

פרעזידענט דוד פאקס, וויצע־פרעזידענט ב. זבארווסקי; סעק־רעטער מ. דיבלון; פינאנס סעקרעטער מ. זילבערג; מיטגלידער: א. אפשטיין, י. גוטמאן, א. גאלדבלום, ס. ביאליסטאק, ר. שליוואויץ ל. זאקס.

דער פארבאנד פון עולי זאגלעמביע אין טאראנטא ווינטשט דעם ישראל פארבאנד א פרוכטבארע ארבעט פאר די זאגלעמביער עולים אין ישראל, און א באזונדערע הצלחה אין ארויסגעבען דעם „ספר בענדין". א יישר־כוח די רעדאקטארן פאר זייער גרויסער און הייליקער ארבעט.

דער קאמיטעט

אב. פעלדמאן / 7. דער בענדינער־סאסנאוויצער פארבאנד אין אמעריקע

דער פארבאנד איז געגרינדעט געוואָרן אין 1908, ווען ס'זענען אָנגעקומען קיין אמעריקע די ערשטע עמיגראנטן פון בענדין. מיט 50 יאר צוריק האבן זיך צונויפגעטראפן עטלעכע בענדינער־סאסנאוויצער לאנדסלייט אין הויז פון אונזערן בן־עיר, רעסעלע פרימארגן ז"ל, און ביי דעם צוזאמענקונפט איז געלייגט געוואָרן דער גרונדשטיין פון דער סאָסייטי און דער פארשטארבענער פרימארגן איז דערוויילט געוואָרן אלס טשערמאן (פאָרזיצער). נח קאהן ז"ל — וויצע־פאָרזיצער, און פינאנץ־סעקרעטאר מאריס פרידמאן און אייזיק שיין — פראטאקאל־סעקרעטאר.

מיט דער צייט האָט זיך דער פארבאנד אנטוויקלט און פארגרעסערט און מיר האבן געמוזט דערוויילן סטאבילע בעאמטע מיט דער דערלויבעניש פון דער רעגירונג, און אלס פרעזידענט פון פארבאנד איז דאן באשטימט געוואָרן יאסל פרידמאן ז"ל און מאקס גערשטענפעלד אלס קאסירער.

בקרוב פייערן מיר דעם 50־יעריקן יובל פון דער סאָסייטי מיט א גרויסן באנקעט, אויף וועלכן ס'וועט רעזיומירט ווערן דער סך הכל פון אונזער 50־יעריקער דערפאָלגרייכער טעטיקייט לטובת די אינטערעסן פון די זאגלעמביער לאנדסלייט אין אמעריקע אין א שווערער צייט פאר זיך.

באזונדערס זענען מיר געווען שעפעריש אין די יארן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. אונטער דער פירערשאפט פון אברהם קראַקאָווסקי, מאריס רוס, נאָרמאַן צווייג, פענקין, האמבורגער און נאך אנדערע, האבן מיר זייער פיל אויפגעטון. אין דער דאזיקער צייט האבן מיר געשאפן 26 טויזנט דאלאר, און געהאלפן די בענדינער־סאסאנאוויצער לאנדסלייט אין יעדן לאנד ווו זיי האבן זיך געפינען, ווענדנדיק זיך צו אונז נאך הילף. מיר האבן תמיד געשטיצט מיט געלט און פאקעטן, און דאס טון מיר עד היום. דער פאראָל פון אונזער פאריין איז: „ואהבת לרעך כמוך", און דאס זענען מיר מקיים און מיר האבן באקומען א גוטן שם אין דער יידישער געזעלשאפט *).

מיר זענען אנגעשלאסן אין אלע יידישע אינסטיטוציעס, און מיר טראָגן ביי אונזערע יערלעכע ביישטייערונגען דעם „יונייטעד דזשואיש אפיל", דעם געווערקשאפטן־קאמפיין, דעם קרן קיימת לישראל, דער געזעלשאפט „ארט" און נאך אנדערע וווילטעטיקע אָרגאניזאציעס.

אונזער מיטגלידערשאפט באשטייט פון 150 פארשריבענע חברים, אָבער לעצטענס איז געשטיגן די צאָל מיטגלידער דורך די ניי אריבערגעקומענע בענדינער און סאסנאוויצער יידן.

דער יעצטיקער פרעזידענט פון פארבאנד פריינט מאריס רוס, דער איינציקער לעבענס־פארבליבענער, עד מאה ועשרים שנה, פון זיינע גרינדער און איניציאטארן. מיט אים ארבעטן מיט: הערר באכמאן — וויצע־פרעזידענט. עדי האמבורגער — קאסירער, אב. פעלדמאן — פינאנציעלער סעקרעטאר, אייזיק דאנן — פראטאקאל־סעקרעטאר, איציק אפערט, דוד בלומענפעלד — ערשטער טראסטי, פ. ראזען — צווייטער טראסטי, ארטור ווינער — דריטער טראסטי. געוועזענע פרעזידענטן: אברהם קראַקאָווסקי, נייטען בוש, קארל גאָלדבערג, הערר באכמאן, נארמאן גאָלדצווייג און איזידאר בלייפער.

לעצטנס זענען מיר באשעפטיקט מיטן בויען פון א מאנומענט לזכר אונזערע קדושים, הי"ד. דאס אוועקשטעלן דעם מאנומענט איז דא פארבונדן מיט גרויסע שווערייקייטן, אָבער מיר וועלן עס אדורכזעצען.

מיר פרייען זיך מיטן נאענסטן באווייזן פון דעם ספר הזכרון („פנקס בנדין") נאָך אונזער פארשניטענער שטאָט, וואָס וועט אין אונז דערוועקן זכרונות פון דער אלטער היים.

אין נאמען פון אלע מיטגלידער פון דער אמעריקאנער לאנדסמאנשאפט, גריסן מיר גאר פריינטלעך אלע אונזערע לאנדסלייט אין דער גארער וועלט.

---

*) פון „ארגון עולי זגלמביה" אין ישראל דערוויסן מיר זיך, אז אזא הילף איז די זאגלעמביער יידן אין ארץ ישראל נישט דערטיילט געוואָרן, הגם דער אָרטיקער פארבאנד האָט זיך פיל מאָל געוואָנדן צו דער סאסייטי אין אמעריקע. — די רעדאקציע.

ביגון ובאבל מתיחדים יוצאי בנדין עם זכר יקיריהם בכל יום השנה להשמדתם

מיט טרויער און צער באַערן די בענדינער לאנדסלייט דעם אנדענק פון די טייערע קרובים צו דער יארצייט פון זייער אומקום

מרדכי המפל מקונן את קרבנות ההרג באזכרה רבתי בבית הקברות בנחלת־יצחק ליד מצבת האפר של קדושי קהילות זגלמביה.

מרדכי המפל בעווייגט די טראגיש פארשניטענע קרבנות בייַ דער מצבה פונם אַש פון די זאגלעמביער קדושים אויפן בית הקברות אין נחלת־יצחק.

שמואל ליור מספיד את חללי השואה באזכרה של יוצאי בנדין בחיפה וסביבתה.

שמואל ליוועד איז מספיד די קדושים אויף אן אזכרה פון די בענדינער לאנדסלייט אין חיפה און פון דער ארומיקער סביבה.

עומדים מימין לשמאל: עס שטייען פון רעכטס צו לינקס:

שמעון גוטמן, יהודה ספר, אברהם קרימולובסקי, הרב פוגלמן, משה רוזנקר, שמואל ליור, יוסף וייס, יהודה פרגר

יזכור

— א נר־תמיד צום אנדענק פון די מארטירער און קדושים פון אויף אזא אימה׳דיקן אופן אומגעבראכטן בענדינער יידענטום.

יזכור, געדענק׳זשע, יידיש פאלק, מיט א געפיל פון ווייטיק און טרויער, מיט א צאפל אין דער נשמה, מיט א ציטערדיק־צעבראָכן־הארץ און מיט א גרויסן יראת־הכבוד, די ריינע און לויטערע נפשות פון דיינע אומגעקומענע זין און טעכטער, וועלכע זענען געפייניקט געווארן דורך מערדער, פון וועמענס שטערנס קינס־צייכן וועט קיינמאָל נישט פארווישט ווערן, מיט אלע יסורי־גיהנום, וואָס די ערד האט קיין ענלעכעס עד־היום נאָך נישט געוווסט; די קדושים זענען אויסגעראטן געווארן אינם בלוטיקן מבול דורך אלע מיתות משונות, ווער דורך שווער־פיזישע ליידן אין די קאטארזשנע צוואנגסארבעטס קאצעטן, ווער אין פאר־שיקונגס־און טויטן־לאגערן, ווער אין די גאז־קאמערן און אין די קאלך־אויווענס, ווער דורך גירושים און אויסזידלונג אין דעם טרויעריק־בארימטן טאל פון טויט: אוישוויץ און טרעבלינקע, מיי־דאנעק און בעלזשעץ און אלע יענע פארניכטונגס־מקומות, וואס זענען געוואָרן ביי אונז פארהייליקט מיט דער קדושה פון אונ־מענטשלעכע עינויים און טייכן בלוט.

לאָמיר געדענקן אונזערע אויסגעמאטערטע, הילפסלאָז פארפייניקטע טייערע פאָטערס און מוטערס, ברידער און שוועסטער, אלט און יונג, קינד און קייט, וואָס זענען דערווארגן און פארברענט געווארן, און זייער הייליק אש פון די צעקרישעלטע ביינער איז צעווארפן ווי פרוכיקער שטויב דורך אלע בייזע ווינטן און רוחות. אומשולדיק ריין זענען זיי אומגעקומען בלויז פאר דעם איינציקן „חטא", וואָס זיי זענען יידן, קינדער פון נביאישן אפשטאם, זין פון אן אומשטערבלעך פאלק.

לאָמיר געדענקן, מיר, די פון לאנג־איינגעזעסענע עולי־בענדין אין ציון, וועלכע זענען פארכאפט־און דורכגעדרונגען מיטן אידעאל פון דעם זיך בויענדיקן לאנד, ווי אויך מיר, די שרידים, די על־פי־נס ניצל־געווארענע בני־עיר, די גאנץ ווייניק לעבן־פאר־בליבענע פליטי־חרב, וועלכע זענען דורכגעגאנגען די גרעסטע געפארן און כלערליי מדורי גיהנום און דורך וועגן־און אומוועגן דערגרייכט ישראל; מיר, די בענדינער פארבליבענע שארית־הפליטה אין ישראל און פארשפרייטע איבער די גלות־לענדער פון דער גארער וועלט, — לאמיר אלע צוזאמען דערמאנען און געדענקען אויף אייביק מיט א געפיל פון פאר׳יתום׳קייט און עלנט, די פערציק טויזנט אויף דער עקדה אומגעקומענע בענדינער יידן, אונזערע דורך אלעמען געשעצטע, דורות־פארצווייגטע קהילה, וואָס האָט געשעמט ארום־און־ארום, אין נאָענט און אין ווייט, ווו א יידיש וואָרט דערגרייכט נאָר; א קהילה, וואָס האָט זיך קונה־שם געווען א חשוב׳ן ארט אינם פאנטעאן פון דעם אונטערגעהאקטן פוילישן יידנטום, א קהילה, וואָס איז פארשניטן געוואָרן און פארוואנדלט געוואָרן אין א וויסטן חורבן דורך מענטשן־שענדער; א קהילה אין וועלכער ס׳האָבן געלעבט במשך פון יאָר־הונדערטער רבנים און גאונים, חסידים און לומדים, שבת־יום־טוב־דיקע יידן

— קינה לנשמת רבבות קדושי בנדין חיקרים.

יזכור עם ישראל ברטט־נפש, בחרדת־לבב וביראת־הכבוד את הנפשות הטהורות והזכות של בניו ובנותיו, אשר נתייסרו בידי מרצחים חיות אדם בכל ענויי־גיהנום, שההיסטוריה לא ידעה דוגמתם מעולם, אשר הושמדו בכל מיני מיתות משונות, מי בפרך וחנק, מי בתאי־הגזים ובכבשני־האש בגיא־ההריגה באושביץ וטרבלינקה. מאידאנק ובלז׳אָץ ובכל שאר מקומות ההרג והכלייה, שנתקדשו בנחלי דמים טהורים והוד יסורים.

נזכור את אבותינו ואמהותינו, אחינו ואחיותינו, נשינו ובעלינו, ילדינו וכל מחמדי־נפשנו, שנשחטו, נשרפו ונכרתו בידי בני־שטן, אדירי־כוח ואכזריות על חטא שלא חטאו, על לא עוול בכפם, רק באשר יהודים המה, צאצאי נביאי ישראל, בני־עם אל־מות, שוחר דרור וחרות, רודף צדק ואמת ואוהב שלום ואחווה.

נזכור, אנו, בני־בנדין שעלינו למולדת לפני שנים הרבה, קודם למבול־הדמים, מתוך כיסופי האהבה אליה וקסמי הגאולה נזכור, אנו, ניצולי השואה, שרידי הזוועה וההשמדה, אודים מוצלים מאש התופת, אחד מעיר ושנים ממשפחה, אחרוני הפליטים ועדי בלהות ותלאות; אנו, שעברנו גיא־צלמות, כל מדורי הגיהנום וחיבוט הקבר, והגענו בדרכים־לא־דרכים לציון, אחרי נדודים וטלטולים; נזכור אנו כולנו יחדיו מתוך הרגשת שכול ויתמות את רבבות יהודי בנדין הטבוחים, את קהילתנו המפוארת והמהוללת, אשר מוניטין יצאו לה בכל התפוצות, שנחרבה ונגדעה בידי בני־שחץ ואנשי־בליעל; קהילה בה חיו מדורות רבנים גאוני־תורה, אבירי־חכמה, פרנסי צבור רבי־מעש, יהודים יראי־שמים ומלאי אהבה לעמם, לארצם ולשפתם; קהילה בה שקקו חיי חברה ותרבות, ציונות וחלוציות; קהילה בה תססו כוח־נעורים, חדוות־עלומים ותנועות־נוער רבות־גוונים וזרמים.

נזכור את גבורינו במחתרת ובמרד, שלא השלימו עם חרפת החיים, עם מלכות־הזדון, את לוחמי הגיטאות עזי־הנפש, שהלכו אחרי הקול הקורא להם מנבכי נשמתם ונשאו ברמה את נס ההגנה וההתקוממות נגד עריצות, דכוי ושעבוד למען הצלת כבוד העם, עודדוהו, חזקוהו לבל יפול רוחו ולבל תרפינה ידיו, ובבוא השעה צעדו לקראת המוות בקומה זקופה ובעוז־רוח.

נזכור את המורדים על ענותם והשפלתם ועל טלאי־הקלון על גבם, אשר ידעו גם ידעו, שמלחמתם היא חסרת ישע וללא סיכוי במאבק המר נגד שליט עריץ וקלגסים המדבירים ארצות תחת מגפיהם המסומרים ומתענגים על יסורי קרבנותיהם. הם ידעו, שאין

פול מיט ליבשאפט צום פאלק, לאנד און שפראך; א קהילה, ווו ס׳האט געברויזט א קולטור־געזעלשאפטלעך לעבן מיט אזוי פיל פרייד און חן, און א געזונטע גייסטיק־שעפעריש יוגנט.

לאמיר געדענקן יענע העלדן, די זין און טעכטער פון אונזער געפייניקטן פאלק, וואס שמערצט ביז־היינט־צו־טאג דעם גרויזאמען אומגליק; העלדן, וועלכע האבן געטראגן הויך, מוטיק און שטאלץ די פלאטערנדיקע פאן פון שוץ און בונט, ביז זייער לעצטן אטעם־צוג, קעגן דעם שוידערלעכסטן פארברעך אין דער וועלט, כדי צו ראטעוון דעם כבוד פון פאלק, אים דערמונטערן און שטארקן.

לאמיר געדענקען אונזערע קעמפער פונעם בעגדינער אונטערגרונד און אונזערע לאנדסלייט פונעם אוישוויצער אויפשטאנד, וועלכע האבן נישט געקענט שלום מאכן מיטן שענדלעכן לעבן, וואס איז אונז אויפגעצוווינגען געווארן דורך א פינצטער געשפענסט און אויסגעלאדן אויף אונז יידן זיין גאנצן טירוף־הדעת און גאליקן צארן און האס — און האבן זיך געווארפן אויף די רוצחים, אויפגעריסן די קרעמאטאריעס, ערפילענדיק זייער שליחות באמונה און מיט אפפערוויליקייט.

גייענדיק דעם טויט אנטקעגן האבן זיי געוווסט, אז זייער גורל־דין איז געחתמ״ט, אז דער טויט איז אומפארמיידלעך. זיי האבן אבער אויך געוווסט, אז דאס יידישע פאלק וועט ווייטער לעבן, אז די נשמה אונזערע קען מען נישט פארברענען און אומברענגען, אז נצח ישראל לא ישקר.

אין זייערע לעצטע גסיסה־שעהן, וועו מ׳האט געפירט די יידישע מאסן צום אומקום, גייענדיק דעם טויט אנטקעגן מיט די איינציק־אייביקע אויסרופן „שמע ישראל״ און „התקוה״ — איז זייער בליק געווען געווענדעט צו אונז, אויף מזרח קיין ציון, ווו עס איז אויפגעריכט געווארן א יידישע זעלבסטשטענדיקע מדינה און נישט אין א קליינער מאס אין זכות פון אונזערע מארטירער, וועלכע האבן אויסגעהויכט זייער נשמה בקדושה ובטהרה.

כבוד זייער ליכטיקן אנדענק!

יתגדל ויתקדש שמיה רבא...

לחם כל שביב של תוחלה לנצחון במלחמתם נגד החיה הטורפת ולמרות הכל לא נרתעו והדליקו את לפיד האש והניפו את דגל המרד והזעם, שהחזיקוהו באמונה עד הלמות לבם האחרונה, והנחילו לנו דף מזהיר במסכת הגבורה וההקרבה, עטורת הוד־קדומים.

עמדו מעטים ונשקם המצער בידם הנטויה מול אויב חמוש ומשוריין, אולם לא נכנעו ולא פשטו צוארם לכל מאכלת מרוטה. לבם המה לפדות ולתקומה, נפשם ערגה לארץ ישראל, אבל אליה לא באו, ובנפשם ציוו לנו את החיים עלי האדמות, בידעם, כי רק עם אחרון היהודים — אחרית תקותנו, והאמן האמינו, כי קרוב היום הגדול והנכסף המבשר מלכות ישראל.

בנדין, עיר־הורתנו, השדודה, הבזוזה והשוממה מאין יהודי בה עוד! את, שהיית מדורי־דורות מושרשת ודבוקה באדמת פולין, שמימיה שתית, מפריה שבעת ובצלה חסית, איכה הפכת למרמס ולמשסה, איך רווית מדמך ונמחקת מעל פני האדמה כהרף־עין? איכה נפלת בידי צורר ואין עוזר ומושיע לך? איכה זקנים ועולי־ימים, בתולות ובחורים רוטשו ונמחצו, נחנקו והיו לאפר, וערלי־לב לא יחוסו ולא ירחמו?

מה הקינה, שנקונן לך, בנדין היהודית המושמדת? אי הניב, אשר יבטא את מלוא גדלותך, תפארתך לשעבר? אין אומר ודברים לדובב יפעת סגולותיך ומידותיך!

לא פסו מלבותינו תום־אהבתנו ועוז־געגועינו אליך, העיר והאם בישראל! לא נשכחך וזכור נזכור את רגשי חסד נעוריך המפעמים בתוכנו כל עוד רוחנו בנו!

אל יפוג האבל מאתנו עד בוא היום, בוא תבוא תשועה גדולה לכל ישראל וישובו בנים לגבולם ויעלה היהודי האחרון מנדחי עם ישראל לחיק מכורתנו.

מרדכי האמפעל

מִי יִתֵּן רֹאשִׁי מַיִם וְעֵינִי מְקוֹר דִּמְעָה.
וְאֶבְכֶּה יוֹמָם וָלַיְלָה אֵת חַלְלֵי בַת־עַמִּי.
(ירמיהו ח׳, כ״ג)

יוצאי בנדין מתיחדים עם זכר קרוביהם
בענדינער לאנדסלייט צום אנדענק פון זייערע קרובים

י ש ר א ל

א

אברמצ'יק־לונדנר גולדה:
בני־המשפחה לייב ובלומה לונדנר. שיינדל שורצבוים. קופל, חוה, אברהם ויהודית לונדנר, משה הרש שפייזר, בנו קופל ובתו איטה. אברמצ'יק רחל ובנה יהודה.

אדלרפליגל נח ופלה:
רחל ויצחק מאיר בלומנפרוכט וילדיהם. יטל ובתה גניה, אחות גניה, בנימין יצחק ובתו הנקה.

אלשבסקי ישראל:
בני־המשפחה יעקב וליבה אלשבסקי, אלחנן ורחל זידר, ובניהם נפתלי ונחום.

אופנהיים מנחם:
הורים יחזקאל דב ורחל, אח משה, אחות צביה ובעלה פנחס גולדפדר וילדם. שרה ונתן אלכסנדרוביץ, דורקה.

אייזנברג אריה:
הורים יואל צבי ופרידה ואחי וואלף.

אייזנר שלמה:
הורים חנוך ונחה, אחים יעקב ואביגדור, אחיות טובה ואידה.

אייל־לונדנר שרה:
הורים מנחם ואסתר וולביש. אחיות חוה, רחל, חנה וצילה. אחים קלמן ואלטר־שלום.

אילן משה:
יוכבד־ידו"ה באום בת שלמה וגנגדל. פריידע לונדנר ובנותיה שיינדל, מירל ורבקה ובניה יצחק, משה ויעקב.

ארליך אברהם, מהנדס:
הורים דוד ושפרה. בני־המשפחה משה קלמן ארליך, בניו זאב, שלמה, אהרן ובתו רוז"ה. מרדכי ארליך, אשתו וילדו.

אלבוים יוסף:
הורים ישעיהו ופייגל ואחים אברהם־יצחק, מאיר ופנחס.

אַנגלנדר־מלניק בלה, ומלניק הרשל צבי:
הורינו אברהם־יצחק וטאובה מלניק, אחנו יוסף ואחותנו לאה.

אנגלנדר יוסף:
אחי אריה ואחותי ליפקה.

ארליך־צויגנהפט מרים:
אבי אהרן ארליך. בני ראובן צויגנהפט. אחותי אנדזשה ובעלה ברקוביטש.

ארליך־דרזנר חיה־הלנקה, וארליך פייביש:
הורים מרדכי־הרש וצינה. אח אברהם־ראובן, אחות אסתר־גיטל וסבתה שרה־לאה.

אברמצ'יק־מרינקה לאה:
הורים פינקוס ובריינדל אברמצ'יק. אחות מלכה ובעלה פישל הירשברג ובנם מוטק. אח יצחק ואשתו טאובה וילדם יחיאל. יחיאל בן שמואל שווייצר.

אופנהיים ישראל ורבקה:
בני המשפחה שימק, ברונקה והלה אופנהיים. ילדי קופל אופנהיים, נכדי מו"צ מצ'לדז'.

אקרמן:
בני משפחה חיים ולאה גולנזר וילדיהם.

ב

בוכווייץ זאב:
הורי פנחס־לייב ואיטה. אחי משה ואשתו לאורה.

ברוקנר אלתר:
בני־משפחה גניה (רושינק) ולייבל ברוקנר. אסתר רושינק, נפתלי־הרצקו, מיכל, חנה, אלתת־שרה, צבי ורחל ברוקנר, מרים ברוקנר (לבית שפיגלמן).

ברוקנר־פרידריך רחל:
הורים משה וריזיל ברוקנר, אחים אהרן ודוד, אחיות מלכה ושרה.

בירמן אברהם, מרדכי ואפרים:
הורינו שמואל וגיטל בירמן.

בן־טוב (הסנברג) אריה, עו"ד:
בני־המשפחה יצחק־טוביה, פרידה־לאה, שרה, שלמה, ישראל, פרומצ'ה וצפורה (לוניה) הסנברג.

ברוקנר אברהם־אריה:
בני המשפחה צפורה, דובה והילדים יוסף־ברוך וישכר־דב ברוקנר.

ברנדוויין:
בני המשפחה פרידה־חיה, טובה, פייגה ברנדווייגנהנדלר, גיטל ויוסף־הרשל יגובסקי.

בן־אליעזר דב:
בני המשפחה אליעזר, דבורה, צבי, יהודה־שלמה ואנדז'ה מגרקביץ.

באום איטה, ישראל־יצחק, משה ואליעזר:
הורינו זאב־צבי וטלצה. אחנו חנוך ואשתו וילדיהם שלום, מרים ואיטל. אחנו דוד ואשתו נחה־לאה וילדם שלום. אחיותינו נחה ובעלה לייביש קורצפלד, שרה ובנה שלום־מאיר, דבורה ובעלה שמחה וילדם בניוש.

ברמה שמואל, עו"ד:
הורי ברוך ואסתר, אחותי צביה־אחסה פרנקל ובתה תמר.

בן־צבי (אופנהיים) עדה:
הורי אנשל ומרים־רבקה אופנהיים. אחי הרשל ויענקלה, אחותי הנלה, בעלה וילדיהם, אחותי חיה'לה וילדיה.

ברגר (לייזרוביץ) פרל:
הורים משה ואסתר ברגר. אח אברהם ואשתו פרידה וילדם מרדכי. אח עוזר ואשתו הינדה וילדיהם. אח מרדכי אח יששכר, דוד־פיניע ברגר ומשפחתו.

ברינר גצל:
הורים אברהם ובריינדל. אחות פסל ובעלה הלל שטרוכ־ליץ וילדם שלום. אחות חיה־בלומה ובעלה נתן פריזר וילדם מרדכי. אח עוזר ואשתו הינדה וילדיהם. אח מרדכי ואשתו שרה.

בלום־גלצר סלקה:
הורים אליעזר וצפורה בלום. אחים עזרא, סעדיה ואברהם. אחות בלאנקא פלאטצק, בעלה וילדם. אחות רוז'קה פלאטצק, בעלה וילדתם ואחות זמרה.

ג

גוטמן משה:
רעיתי מרגלית ובני אברהם־יהודה ושלמה־שמואל. הורים יעקב ודבורה. אחים יחיאל־מאיר, אלכסנדר, יצחק ואברהם.

גוטמן שמעון־חיים:
הורים לייב ופרידה. אחים ואחיות טוביה, גרשון, רבקה, לאה ואליהו גוטמן.

גוטמן רעכיל (לבית הרב גרויברט):
בעלי שלמה. אחיותי שרה זילברשץ, בעלה וילדיה. רבקה מקובר, בעלה וילדיה. לביאה חבינסקי, בעלה וילדיה. רוזה יאקובוביטש, בעלה וילדיה. חנה גרויברט־ריימפל ובעלה. פרידה קולבע, בעלה והילה. דוד גרויברט.

גרילק משה ופנינה:
אחות העלטשא ובעלה העניק געזונטהייט ובנם אליהו. אחות מאניא ובעלה משה אפענהיים וילדיהם דוד, דניאל ולולה. אחות גוטשה ובעלה מנדל לונדנר וילדיהם רחל ומוניאק. אח לייביש ואשתו אלקה וילדיהם הניעק ולוטקה. את אליהו ואחות דבורה.

גורפינקל לייבל:
בני משפחה יוסף, גיורא, ינטל, בילה, פייגל, פערל, שאול־דוד גורפינקל ולייבל גרוספלד.

גורפינקל לייבל:
נתן, רייזל, חיה, קרולה מייטליס.

גורפינקל לייבל:
משה, רייזל וצבי גיטלר.

גוטמן אדז'ה:
בעלי מאיר, הורי חנוך ואידל אפשטיין. רגינה זיגרייך ורוז'ה קופלוביץ, יעקב ומוניאק.

גוטמן יעקב:
הורים אליעזר־יצחק וחיה, אחים משה, מרדכי, מאיר, סנדר, יחזקאל. אחיות גיטל, פערל ולולה.

גוטנשטיין משה:
הורים אברהם ושיינדל, מילכה ובעלה אהרן פריימן.

גולד מרדכי:
קרובים מנדל ורייזל קורלנד, נפתלי ופלה אולרט.

גוטנשטיין מלכה:
הורים דוד והינדה, אח יחיאל, אחיות רחל ובלה.

גוטמן שלמה, אלתר וצילה:
הורינו יצחק ואיגה. אחינו נחמיה, וואלף והרשל. אחיותינו שרה, אסתר ורחל.

גולדפלד־קורלנד חנה:
הורים יצחק־מאיר וחיה. אח שאול, אחות שבע ובעלה ד"ר אנגלהרד ובנם אלכסנדר.

גולדרייט־שטיינברג דבורה:
הורים אליעזר וטובה שיינדל. אח הרשל ואחיות שרה ורחל.

גלעד (גולדשטיין) בנימין:
חנה ומוטל גולדשטיין.

גינסבורג צבי:
הורים מרדכי־מנחם וויטה, אח ישעיהו, אחיות מינדל, ריבה ופלה.

גלבנד משה ומנחם:
הורים יהונתן ובלומה, אחים אלתר, שמעון וצבי ורעיותיהם וילדיהם.

גרינוולד חיים־דוד:
הורים יצחק־מנחם ובטשה, אחים ואחיות פייגל, נפתלי, אברהם, בלה ונטקה.

גרפינקל יוליאן:
סבינה־הלנה גרפינקל.

גרוסמן שלמה:
אמי פייגלה, אחי משה, אחיותי חיה־לאה, פרל, שרה יאכעט צוקרמן.

גרינצייגר יוסף:
קרובים יעקב, פייגה, אברהם גרינצייגר. יעקב ואסתר יוסקוביץ. סלה איינהואר.

גרינר־בראון קרולה:
הורים לייזר ורחל, אח יצחק־ברל, אחות זלדה.

גיטלר־פישל רחל:
הורים זלמן ורודה גיטלר, אחיות בלה גיטלר, גוטה ובעלה יוסף מרין וילדיהם לושה ואיגנאצי.

גוטמן קרולה ולאה:
הורינו וכל בני משפחתנו.

גוטשטיין דבורה:
הורים מלך וחיה גוטשטיין, אח יעקב ואחות פלה.

גוטשטיין דוד ודבורה:
הורים יחיאל־חיים ומילקה, אחים יעקב, יוסף, יצחק־משה, אחיות מיניה ורחל (זאוברמן).

גולד מוטל ואברהם ומניה שורצבוים:
קרובים בריש ואשתו פייגלה גולד וילדיהם שמואל וישראל־דוד ואשתו אידה וילדם ניוטעק. לנה ובעלה שלמה קרונגטל ובתם. שלמה גולד ואשתו מלטשה ובתם, דרזל ובעלה לייב־אריה זרומפף ובניהם ישראל דוד ואשתו. זלמן ואשתו אדלה, אסתר בלומנטל עם בנה ריישק ורעיתו. ירחמיאל ורוצלבסקי.

גולד אנקא ומוטל, בלייברג יהודית וארנולד, אולרט איזק־אלאן ורניה:
הורים בינעם־מנדל ורייזל קורלנד, בני־משפחה פלה ונפתלי אולרט, הניך ומילה קורלנד וילדיהם.

גלצר יחזקאל וצפורה רומנובסקי:
הורינו אברהם ושפרינצה גלצר, אחינו מרדכי ויעקב ואחותנו חנה.

ד

דיאמנט אלימלך:
הורים שמואל ורודל. קרובים זליג, מינדל ורבקה, אסתר רודזין, משקה ואבא, אברהם רודזין ומשפחתו, העשקא יעקובוביץ, יהודית, מוטק ואברהם.

דומב שמואל:
הורים מנדל ופרל ונכדם, אח יחיאל ואחות חנה.

ה

המפל מרדכי (מוטק):
אחי אהרן ורעיתו דבושה (לבית גרטלר) וילדיהם דינקה ויורעק. אחותי דורקה (לסקר) וילדיה רות והניעק. אחותי סימה (גולדמינץ) ובעלה רומק ובנם רן ועשרות קרובים מועלים על המוקד.

הרצברג שלום:
הורים יהודה־צבי (לייבטשע) ואסתר הרצברג.

המבורגר ישראל חיים:
הורים אלתר ומרים־הינדה (קורנפלד), אח לוזר ואשתו פרימט (שייער) וילדים שרה־זלטה, אוריש, שייע ואסתר.

הורנינג־פרידריך רגינה:
בני משפחה אהרן־שמואל, רחל־לאה, יעקב, חנה, שייע, וואלף ויצחק פרידריך.

הלר אברהם:

בני משפחה דב, נחה, שמחה, גילה, שרה, יחזקאל, יוסף הלר. משה וניסה, זידנר־ברקוביץ, ברל, רחל, אברהם, פרימס, יצחק, איטה.

הרשפינקל משה הרש:

אבי דוד, אחיותי חיה, מרגלית וצפורה הרשפינקל.

השכל משה:

הורים צבי וחיה, אחים לייב וטוביה, אחות סלקה ובעלה גלאזור ובנם הניעק, אסתר, דוד, חנה יוסקורוביץ.

הוניגמן קלמן:

הורים אלטר ופייגל, מאיר ואשתו צפורה הוניגמן ובתם חנה, משה ואשתו רבקה הוניגמן וילדיהם, מוטל ואשתו הוניגמן וילדיהם, געלה ומשפחתה.

הוניגמן בלומה:

הורים שלמה והודל פרייברגר, אחים אלימלך ואשתו וילדיהם, משה ואשתו וילדיהם, אחיות דורה, סלצ'ה ובעלה בנימין בלומנפרוכט וילדיהם פלה ומשה.

הנדלר יצחק:

הורים אליהו ומטל הנדלר ואחות ביילה.

הרשקוביץ עקיבא:

הורים ישראל־משה ואסתר פייגל, אחים מאיר ואשתו דבורה ומשפחתם, דוד־צבי ואשתו יוכבד ומשפחתם, שלמה, אחיות ליבקה ובעלה פלורנץ ומשפחתם, חיה־גיטל ובעלה יוסף שידלובסקי ומשפחתם, שרה ובעלה יצחק ומשפחתם.

הרשקוביץ עקיבא:

בני משפחה אלימלך ושפרינצה־פייגל פליישהקר, יוסף ואשתו גיטל וילדיהם, אברהם ואשתו חוה וילדיהם, רבקה־לאה ובעלה אברהם וילדיהם, רייזל ובעלה ראובן וילדיהם, חיה'לה ומשפחתה, הינדלה ובעלה הרצקה לסק וילדיהם.

הורוביץ משה:

הורים יואל־וואלף ובריינדל, ואחות הלה הורוביץ.

הנדלר יעקב:

הורים אהרן ולאה, אחיות פולה, חנה ורבקה. הדוד שמחה ארליך ודניאל, יעקב, יוסף, אברהם, פולה, אנדזשה, סלטשה, גוטשה והמשפחות.

הרצברג שלום:

אחיותי אדלה ובעלה ישראל שטרוכליץ וילדיהם. מכלה ובעלה ישעיה לוקסנבורג וילדיהם. רבקה ובעלה רומן נוימרק וילדתם.

ו

ולנר חיים:

אחות הינדה, רחל פשניצה, צלקה ברונר, ישעי', יונה פשניצה ואשתו חנה ובנותיהם שפרה ובריגדל, ישעי' ואסתר ברונר ובתם. ישראל, חנה־רייזל, רחל ברונר, אברהם צבי ועמנואל פשניצה.

ורוצלבסקי־בוז'יקובסקי פרידה:

אבי אברהם, אחי אהרן, שמעון, יחזקאל, יצחק ורעיותיהם וילדיהם, אחיותי אדלה וטובה'לה.

וינר סיני:

אמא איטלה, אח יצחק־הרש ואשתו נכלה וילדיהם. דוד וצשה, אחות הינדה ובעלה יוסף רוס ובנותיהם צשה ומירקה, אחות צשה וינר.

וינר־ויסבורט בלימה (פרחיה):

הורי פישל ופרל. בני משפחה אסתר, מנשה, רחל ויוסי לנצמן. מלכה, אהרן וריבה גולנזר. חיה וצבי ויסבורט.

ולגרין חיים, ד"ר:

אמי יוכבד (יאכעט) ולגרין.

וקסברג חיים:

הורים מינדל חנוך ולובה; אחים ואחיות אסתר, רייזל, בלומה, שלום, הינדה ומאיר. קרובים יעקב, אברהם־יהודה ושרה־ביילה וקסברג.

וייס יוסף:

הורים אברהם מרדכי וצביה וייס, אחים משה־יצחק ואשתו רבקה וילדיהם, לייבל ואשתו מינדל וילדיהם, דוד ומנחם מנדל. אחיות רבקה ובעלה צבי בלאט וילדיהם, פייגל ובעלה שמעלקא שפירא וילדיהם, פרל אברמצ'ק ובעלה וילדיהם, יוכבד ובריינדל.

וגה נתן:

בני המשפחה אסתר, מרים ובנה אלי, אהרן ופייבל ומשפחותיהם, טובה, שרה ולאה קאכאן ומשפחותיהם.

ונדרסמן צבי:

הורים יעקב ורייזל, אחים לייב־מנדל, מאיר ויוסף, אחות קרולה.

ויינשטוק יעקב:

בני משפחה אהרן, חנה, מלכה ומלך ויינשטוק.

וילצ'ינסקי יחזקאל:

רעיתי רייזעלע וילצ'ינסקי וילדינו לילי ומאיר. אח יהושע ואחות פרימט לאנדו.

ולד חנה:
הורים יוסף ורוּדס, אחים משה ומרדכי־לייב, אחיות שרה־פייגל, רוז'ה ואסתר.

וקסלמן־שטרן טובה:
הורים יצחק ואדלה וקסלמן ואח ראובן.

וויגנאנסקי מאיר:
הורים שלמה־יעקב וטובה־גיטל, אחים משה, ברוך ונתן ואחות צפורה וויגנאנסקי.

וויגנאנסקי־שייער אסתר:
הורים ראובן וגילה שייער. אחים יצחק וחיים, אחיות דבורה, מרים, יוכבד וטובה.

ז

זונאבנד־ורשבסקי פרדה:
בני־המשפחה יצחק וחוה הוטנר.

זילברשץ יוסף:
הורים בריש וחוה'לה, אחים לייבל ואשתו שרה ובנם סעמעק, יצחק ואשתו סבינה וילדיהם יוסף ונח. אחיות סלצ'ה ובעלה יצחק פרסול ובנותיהם מירה, פלה וגיטה. אסתר ובעלה דוד גולדברג. אדלה וילדיה צבי ודבורה. רעיה רוזה (לבית טוביש) והבת מירה. יעקב שטאטלר ואשתו טושה.

זאוברמן מאיר:
בני־המשפחה יחיאל, חיים, יעקב, יוסף, מינצה, רחל, יצחק משה זאוברמן. קיילה זאוואדה (לבית פוטרשניט).

זאוואדה ראובן וזאב:
בני־המשפחה טובה, מרים, לייבל, אסתר, קיילה, רבקה, לאה, גצל, גולדה זאוואדה.

זיסקינד טולה ורוזנהולץ מרים:
הורים ישראל לייב ושרה הינדה רוזנהולץ, אחיות ברוניה, חנה והניה.

זיסקינד־קז'שיבו מרים וקשב מרדכי:
הוריהם שמואל זינוול וויסל. אחיותיהם חיה ורחל וילדיהן הלינקה, גוטשה ולולה. אחנו יצחק, אברהם צוקרמן וחנניה רוזנבלום.

זיידמן יצחק:
הורים אלתר־יעקב וחוה. אחים נחום, משה, אהרן־יהושע, לייב ודוד, אחות גוטה־רייזל.

זלמנוביץ דב:
בני משפחה יעקב־שמואל, רחל־לאה וחיים־יהודה ולמנוביץ. אברהם־אבא ורייזל פיטרקובסקי. חיה־מאטל, יצחק ואבא רנדל. רחל ומאיר יהושע פיטרקובסקי. אליעזר, אסתר וחנה ארליך.

זיידובר צבי:
הורי משולם וחנה. אחי יהודה־לייב ופנחס. אשתי אסתר זיידובר לבית ויסמן.

זילברברג חיים מיכל:
בני־המשפחה טובה (לבית פרונצבסקי), אלה ורחל זילברברג.

זיגרייך־וירגין אנה:
בעלי סמואל־ישראל זיגרייך, בני לודויג, בתי סטפניה, אחי יווק רוזנצוייג ואשתו פולה ובנם סטפן, גיסתי אורנה רוזנצווייג.

זאוברמן יעקב:
אחים מאיר, מנדל ומשפחתו. אחיות זלטה, שרה־רבקה, צעשא ובעלה אליעזר שינטאל.

זלינגר־פוקס יאדושה:
הורים יצחק־אייזיק ושרה זלינגר. אחות רבקה. בעלי יוסף גרבוש וילדתי חנה.

ח

חזני מיכאל:
בית ר' ישראל משה שו"ב פריברג.

ט

טורנהיים־ספירשטיין ריבה:
אמי חיה לבית סושק, אחי מרדכי־יוסף וישראל־אהרן ומשפחותיהם. זיסמן והינדה־פריידל סושק, ילדיהם, נכדיהם וניניהם.

טננבוים־ליבליך ברונקה:
אמי אדלה טננבוים.

טייטלבוים־בולימובסקי יצחק ורבקה:
אחים מנדל ואשתו וילדיהם. הלל ואשתו לודזשה וילדיהם. בונם ויצחק־יעקב. אחות אסתר ובעלה וואלף ניימאן.

טננבוים מוטל*):

הורים מנדל וויסל. אחים ואחיות ישראל, חנוך, פייגה ויושק.

טריימן מאיר:

הורים אלטר־אלימלך ושרה. וועלוול ורגינה ארליך ובנם אדש, לולה ושמואל טריימן.

טראוב־סרצ'ז שושנה:

הורים אברהם משה וברריגדל. אחים ישראל, קלמן ויצחק־הרש, אחות שרה.

טוכשנידר יעקב, פלדמן אסתר, ברינר שושנה והורביץ פרומה:

הורינו יוסף וזלטה טוכשנידר. אחנו חיים־אליהו ואשתו חנה וילדיהם. אחותנו חנה ובעלה יצחק שמירר וילדם. אסתר פרשוב והילד שלמה.

י

ישכיל בנימין:

הורים יוסף וטובה ואחי מוניאק.

יורא גולדה:

הורי יוסף וגיטל ליכטיג. משה יורא והמשפחה.

כ

כאפער אסתר (ווייסאן):

בני דוד כאפער, אשתו מיטשק (לבית שווייצר) ובתם טושה.

ל

לסקר יעקב:

אמי גולדה זוסמן־לסקר. דורקה לסקר (לבית המפל) והילדים רות ויואכים. אחי יחזקאל־יוסף ובני משפחתו. אחותי אסתר לסקר־רודל ובתה לילי. אחותי צילה ובעלה יוסף אברמסון ובנם ליפמן. אחי ישראל ואשתו שרה (לבית פראוור) ובנם יהושע. אחותי גוטשה לסקר־רוטנר ובנה. אחותי מניה ובעלה עו"ד יצחק זילברשץ ובתם. אחי עמנואל (מוניאק) ואשתו ברוניה (לבית אופנהיים) ובנם דוד. אחי אפרים־פישק ואשתו שרה (לבית פישל).

---

*) בעת הדפסת מודעת־אבל זו נפטר פתאום, לדאבוננו, מוטל טננבוים (חיפה), מראשוני העליה הרביעית ומעסקני ארגון יוצאי בנדין לשעבר בתל־אביב.

לאודן יוחנן:

הורי שמאי־יוסף בן חיים־אריה הלוי ואיטה לאודן. אחי אריה, דב ויצחק־מאיר, אחיותי לאה ורחל.

לסקר מיכאל:

אחי דוד ואשתי טמה ובתם הלנה. פנחס־זליג ואשתו לאה ובנם מנחם (מרק). משה ואשתו פלה ובנם דב. אחיותי צילה ובעלה שלמה פחטר ובנם מנחם־מנלה (מוניאק). חוה ובעלה יעקב זלצמן. שרה ובעלה עזריאל קובלסקי ובניהם ראובן וסעוועק.

ליור דוד ואריה ופלה ליור־ליפשיץ:

הורינו קלמן ולאה ליור. אחותנו הנדלה ובעלה נחום־אברהם אורנר ובנם הענאך ואשתו. אחותנו רחל ובעלה צבי פפר ובתם ידז'ה. אחנו אהרן ואשתו זיסלה וילדיהם ראובן וידזה'. אחנו אברהם ואשתו נלה ובתם. אחנו הרשל ואשתו פולה ובתם אירקה. אחינו שלמה וראובן.

ליור דוד:

ידידי מרדכי בעריש רוטנברג ובני משפחתו.

ליור־קמינר אלטילה (מרים):

אמא לאה קמינר, אח בנימין־מאיר ואשתו רחל וילדיהם, אח יידל ואשתו חיה וילדיהם יעקב, חנה ויצחק.

ליור שבתי:

הורים משולם ובינה. אחים ישראל־אהרן וחיים. אחות קיילה־גיטל ובעלה לייביש נייפלד. אחות רייזל ובעלה ישעיהו וינר וילדיהם. אחיות פראדל ודורה.

ליור שלמה ובעריש, אבנהולץ רייזל, וינשטוק אסתר והלפרן רחל:

הורים לייביש וחנה ליור. אחים רפאל ויעקב עם משפחותיהם ומשה.

לנצמן (אורונוב) הלה ומאיר:

הורים דב־בער ודבורה אורונוב. אח שלמה־איטשע ואשתו אנדז'ה.

לנצמאן מאיר:

הורים ברוך ואסתר. אחים איסר ויהודה, אחיות פייגל־גיטל ושרה־יוכבד.

לנדוי־מייטעק אלה:

הורים ישראל ואדלה מייטעק, אחות מרים ובעלה סאמק המר יוילדתם, אח מאיר.

ליור שמואל:

הורים חיים ורבקה. אחיות רייזעלע ובעלה משה שמידט. גוטשה ובעלה לעאן רכניץ, אח שמעון ואשתו רגינה ובנם איז'ק.

לנדוי זאב ויוסף, רוטנברג מניה ופרידלבסקי קרולה:
אחנו חנוך ואשתו גוסטה (לבית שטרן) ובתם חיה־שרה ובנם יוסף לייב. אחותנו ידו"ה ובעלה ברנרד שורץ וילדתם חנה. דודתנו באצ'ה גוטרמן, בנה יעקב־דב ובתו רוז'ה.

לוקסנברג אריה:
הורים מרדכי ושרה, אחים משה, פנחס ויוסף, גיטל וחיים אפשטיין, שרה ומנחם מקובסקי, ברוניה בראונר. הינדה־שיינדל גליקסמן, מרטה לוקסנברג, ליפא אפ־שטיין, משה מקובסקי.

ליטנברג יחזקאל:
הורים דב־ברל וגיטל (לבית אסטרייכר) ליטנברג.

למל בתיה:
בני משפחה יוכבד, יוסף, ינטה, שיינדל, פייגל, פרל, שאול גורפינקל.

למל בניאק:
אם שרה זלטה, אחים הרשל וישעיה, אחיות גנדל והניה.

לבקוביץ שמעון:
הורים נפתלי ולאה ואחות אסתר.

ליכטיג־הדסי חוה:
אמא יהודית ואחיות שרה ורבקה.

לונדנד־אייל שרה רבקה:
הורים מנדל ואסתר, אחים קלמן ואלתר־שלום, אחיות חוה, רחל, חנה וצילה.

לוסטיגר יצחק מנחם:
אמא שרה רבקה לוסטיגר. אח יעקב דוד ובני ביתו ואחותי איטה שיינדל ובעלה נחום דימנד.

לוסטיג יצחק ויוסף (יוזעק):
הורים שמחה ואסתר לוסטיג (לבית איצעק ורחל לאה פרידלער). אחיות פעלא בורוכובסקי וגוטשה לוסטיג.

מ

מייטליס אליעזר:
הורי ברכיהו ואלה מייטליס.

מנלה אברהם:
הורים משה ועדה. אחות הדסה, יצחק־שלמה ויוכבד וינשטיין.

מרמור בנימין:
הורים יונס וצירל. אחים ואחיות וואלף, גוטשה, אברהם, ריבה ומאשה מרמור. קלמן, מניה, משה, שלמה חנקוס. משה ומניה רוזנבוים.

מילשטיין דורה וואב:
הורים אבא בן לייבוש וצירל, אחים משה, חיים ויעקיל־בריש, אחיות שרה־שיינדל וחיה.

מנדרובסקי אברהם:
הורים עקיבא וצירלה, אח יחיאל־יהושע, אחיות אסתר־חוה ונשה.

מרין אליעזר:
הורים טוביה ובריינדילה מרין, אחים יצחק־אבא ואשתו באשה ובתם דנקה, לולק, שלמה ואשתו רוז'ה ובתם אדית ובנם יזי, שמשה ואשתו, טוניה ובנם יוסף, ישראל דוד מרין.

מירובסקי טובה:
הורים גרשון והדסה. אחות יהודית ובעלה מלך פוקס.

נ

נוסבוים צבי:
רעיתי חיה לאה ובני, אח יוסף ואחיות שרה ולאה־רייזל.

נימיעץ־לבנשטאט בלה:
הורים אברהם ופרל נימיעץ. אחות הלנה קיבקוביץ, אחות חנה ובעלה יוסף גוטמן, אחות שרה פלמן ואחות אלה פוטוק.

ניימן־כפתורי בלה:
הורים וואלף ואסתר. אח יהונתן ואחות פרדה.

ס

ספירשטיין דוד:
הורים איטשל וגולדה, אח וואלף ורעיתו וילדיהם, אחותי קריינדל ובעלה יעקב ניימרק, יצחק וחנה ספירשטיין וילדיהם.

סלומון דב:
הורי יעקב ובלה, רעיתי טשרנה־סלומון ובני ישראל.

סטבסקי זלדה:
הורים ישעיהו ויוכבד, אחיות אסתר קורנגולד וטובה גיטלר, אחים זאב ונחום־יצחק, דוד־איסר ולאה גולנזר ובנותיהם פנינה וגננדל.

סולביץ לולה:
הורים אברהם־לייביש ורבקה, אחים שלום־אליעזר, פנחס־אשר, דוד ואחות פלה.

סטופניצקי ירחמיאל, שמואל, דבורה ויהודה:
הורינו יהושע (השל) ואלתה פרלה. אחיות לאה וחיה־צירלה. שלמה וברוניה סטופניצקי, יוסף ואדלה קושני־בסקי, נתן סטופניצקי.

סקוצילס אסתר, לאה ורבקה:
הורינו חיים ופייגלה, אחנו מוטל ואחותנו שרה.

ספיר אסתר רחל:
הורים משה־יעקב ומרגולה (לנדאו), אחים יקותיאל, דוד, מנעלע, אחיות מינדל ושרה־סימה.

סקוצלס־אברמוביטש פרניה:
הורים זיסקינד וטלציה אברמוביטש, אחים אהרן, אברהם־יהודה, אלטר־מאיר, אחיות רבקה ושרה־נחה.

פ

פרנקל משה:
בני המשפחה מרים, יחיאל, מניה וטושה פרנקל. אסתר, לייבל, משה, דבורה ויוסף פוטש.

פפר יהודה:
הורים ישראל שלום ואסתר, אחים משה ודוד, אחות חיה.

פרנס יעקב:
הורים שמואל דוד וחוה, אחים אברהם, יוסף־מאיר ויצחק.

פרנס צבי
הורים דוד בן צבי וחנה, רחל וברייגדל פרנס לבית קורנפלד.

פרגריכט קלרה, הלה ובלומה (בלומנפלד):
הורינו מרדכי ורחל לאה, אחנו שלום, אחיותינו פייגל וחנה־רבקה.

פשירובסקי חיים:
בני משפחה שלמה, מניה ופרנקה פשירובסקי.

פלבנר צדוק:
הורים יעקב ורחל, אחיות צפורה ויוכבד.

פשרובסקי־רודולר בלה:
הורים יעקב וחיה. סמואל, אלברט ואסקר פשרובסקי, גוטה יקובובסקה ומשפחותיהם.

פרוכטצויג שרגא וזושה:
בני משפחה יחיאל, נתן־פנחס ועמנואל בוכשרייבר; מיכאל, צשה, ישראל־הרש, בנימין, ברל ופסל פרוכט־צויג.

פורמבה א.:
הורים שלמה ואדלה פורמבה.

פישל אליעזר:
הורים יחזקאל ורבקה, אחים ישראל וברל, אחיות חנצ'ה ובעלה מוטל גרטנר, פייגל זיסקינד, איידל מיר־צ'יק (קרימן), יהודה קרימן, בתי חיה שרה, מרים ויצחק פליק, חיה שרה פרסול, פייגל ואשר קרמפל.

פשניצה־כהן חנה:
הורים שמעון ובתיה, אחיות שפרה, לאה ועדה פשניצה.

פלורנץ נח:
הורים פנחס וליבקה, אחים מאיר ופלטיאל, אחיות יהודית טאובה־רחל, דבורה, חיה, גוטה, הינדה־חנה.

פלשנצקי משה:
יחיאל מאיר הכהן רודאל, אמא שרה, אחים יעקב, צדוק ודוד, אחותי געלא.

פודולר:
בני־המשפחה דוד ובינה ולהנדלר וילדיהם רווזה, ברכה, משה, צבי, יהודה־צבי ולאה טרופוער וילדיהם יוסף, פייבל ושינדל.

פימן שושנה:
הורים שלום־זישא ומירל, אחים אברהם, יעקב ויוסף, אחיית רבקה, חנה, רחל, אסתר, ברינדל, גיסים חיים דוד רוזנס, אלי שויצר, נכדים יידל רוזנס ומשה פימן.

פלדמן אהרן:
אשתי מלכה־רווזה לבית אפלבוים ובני פלטיאל־אברהם ודוד יקותיאל.

פוטש רפאל:
בני־המשפחה מאיר, דבורה, אסתר, זופיה ולילינה פוטש.

פוליטנסקי הלה:
אבא איששע, אח ידידיה ואשתו פסל וילדיהם מאיר, נח משה ולולק. אחות ידו"ה ובעלה שמעון שפיגלמן ובנם אדאש. אחות עדה ובעלה דוד מייטליס וילדיהם פלושה ורות. אחות פולה.

פפר שמעון ואלעק:
הורים צבי יחיאל פפר, אחות ידו"ה.

פרידריך אריה:
הורים פייוול ורבקה, אח אברהם ואחות ראצל פרידריך.

פוזמנטיר משה:
הורים שמשון וגולדה־אסתר, אחיות זיסל, רחל, פרל, פרומה ודובה.

פייגנבלט יעקב:
הורים אבא ומלכה, אחיות פלה ושרה.

פדרמן טובה ואסתר:
הורים אלטר וחנה, אחים ואחיות צילה, הרש־דוד, משה, פייגל, דבורה, תהילה, בתיה ולובה.

פלדברג אהרן:
הורים אלכסנדר זיסקינד ואסתר בלומה. אברהם וגניה.

פרימן דב:
הורים לייביש ואסתר־רחל. מוטל ורחל שיינדל.

פיינר מרים וצבי קורלנד:
הורינו וואלף והינדה ואחנו לייב.

פירשט אברהם:
אמא ביילה, אחיות לאה, יהודית, חנה, רחל ואח יוסף־לייב.

פיש יעקב ואחיות רחל וחנה.
הורים חיים ומרים, אחיות לאה וחנקה, שלמה ובינה פיש וילדיהם, יוסף ולאה.

פלוטניק־חמילניצקי ברכה:
קרובים אלתר־דב, אסתר ורחל חמילניצקי.

פערשט אברהם:
קרובים שמחה, ביילה, לוייה, יהודית, חנה־רחל ויוסף־לייב פערשט.

פרומרמן שמואל:
הורים פייוול ושרה גרומרמן, אחים מאיר־נתן, הרשל ומשה־לה, אחיות חוה ובלומה.

פרידריך־ברוקנר רחל:
הורים משה ורייזל, אחים אהרן ודוד, אחיות מלכה ושרה.

צ

צחר (בילקו) נפתלי:
הורים העשקא ואסתר, אחות יהודית בילקו.

צוקרמן שמשון:
הורים חיים ופייגל, אחים צבי, יצחק, יעקב ואחות מרים.

צצמסקי זאב:
הורים זישא וחוה, אחים אברהם ויעקב, אחיות חנה, רוחמה ויהודית.

צויגנהפט צבי־הניעק, שפיגלמן בלה, קליינר פולה ומרישה:
הורים יעקב ורבקה צויגנהפט. אחות רוז׳ה ובעלה שרף, אחות צפורה ובעלה לוטק קרימולובסקי.

ק

קז׳שיבה־קשב (לבית מנלה) הדסה:
הורים יצחק אייזק וצביה. שלום ויוכבד נייער וילדיהם צלה וחיים. אליעזר ורעיתו גניה בוקובסקי וילדם שפרה.

קיסנר־טישמן שרה:
הורים זאב וצפורה. קלמן וחיה קיסנר ובתם יהודית.

קיסנר צבי ודוד:
הורים משה וחנה. אחות קרולה ובעלה גדליה־יעקב וילדיהם לאה־רבקה ואהרן רוטטר. אחות בלומקה ובעלה מרדכי מנדל וילדתם בריינדל טננבוים, בריינדל ובעלה הרמן וינשטוק, אח יוסף מרדכי.

דב קורן:
הורים אלישע ולויה, אח צבי, אחיות לאה וברכה.

קלינפלד יצחק:
הורים אליעזר ופרל, אחים יוסף ודוד, אחות חיה קלינפלד.

קרקובסקי נחה:
הורים דוד ולאה, אחים מאיר, אלתר, ברל ויחיאל, אחיות יוכבד, רחל, רייזל וחוה.

קרקובסקי מרים:
הדיין ר׳ חנוך־דוד ואשתו שיינדל־רבקה פרידברג. אחים אברהם־יעקב ויצחק־ישעכר.

קרויזמן יעקב:
בני משפחה זאב ואידה קרויזמן, חיים שיינרמן, בלומה, שושנה ופנחס, יעקב, דוד ויהושע.

קלינמן משה בנימין:
אהרון־שמעון בן משה־בנימין וגילה קלינמן. ישעיהו בן משה־בנימין וגילה. חיה ספיר, מאיר־נתן, אליזה וחנה קלינמן. לייביש, צימה־לאה, חנה, יהודית ואליעזר פרשטנפלד. אהרון, באטשא וילדיהם גוטמן. אליזער קלינמן ומשפחתו. איטשע ושרה וילדיהם לינדענבוים.

קרימולובסקי א.:
שלמה קרימולובסקי ומשפחתו.

קליימן דוד:
בני המשפחה מאיר נסים, אברהם, שלמה, רבקה ופרניה קליימן.

קמינר־פרדס הדסה וקמינר־שפיגלמן בלה:
הורים משה־חיים ויוכבד, אחות אלטה ובעלה חנא וילדם חגי, אחות רחל ואח יהודה.

קויפמן־שטרואך לולקה וקויפמן טמה:
הורים יצחק־דב ודבורה בלימה קויפמן, אח ישראל, אחות פלה ובעלה ליאון בלאס ואחות טובה ובעלה אלחנן קורנפלד.

ר

רכטמן ראובן, עו"ד:
אחים לוציאן והנריק ואשתו וילדיהם יוזק ופראניה. אחיות סבינה גרפינקל והרמינה רכטמן.

רכטמן—הולנדר רגינה*)
אבי הרש־יוסף. אחי חיים ואשתו שרה הולנדר וילדיהם מלכה וחנה, אחי פייבל ואשתו פייגה הולנדר וילדיהם דוד ולייב־בר. פסיה ובעלה יוסף־לייב אפלער וילדיהם פרימט, גרשון־בר ורעיתו. הלה, איטה ובעלה אברהם־מאיר קרונגרד וילדיהם פישל ושלום. צפורה ובעלה ישראל מונוביץ. אסתר־גיטל ובעלה משה עגעס.

רוס שמעון:
הורים יצחק ואטקה רוס.

רוס דב:
הורים צבי וגיטל, אחיות רחל, יוכבד, בלישא ופייגל.

רוזנבלום שרגא:
הורים ישראל וסימה ואחי יהודה רוזנבלום.

רייך יוסף־סיני:
בני־המשפחה ישעיהו רייך ואשתו וילדיהם. משה וחנה יוסקביץ וילדיהם. יצחק ושרה פיינר וילדיהם. מנדל וחוה ריקל ניימן וילדיהם. חנה מושינסקי־ארנפריד וילדיהם. איטקה בוז'קובסקי וילדיה. דוד ניימן וילדיו.

רוטנר בצלאל:
אחותי רוטנר יהודית.

רוטנר בצלאל:
הורים מנדל שפייזר ובלימה (לבית פרידמן), אחיות אלישבע ויהודית שפייזר.

רפופורט רבקה ושרה:
הורים בריש ואסתר, אחים אליעזר, יוסף ואהרן־אשר. דיין ר' דן ליפשיץ ואשתו חיה וילדיהם איסר ואשתו הנדל ונכדם אליעזר. יחזקאל ואשתו שרה. הנדה ובעלה ישראל בלנק וילדיהם מיז'ה ואליעזר. לאה ובעלה מינץ פישל וילדיהם שלמה ודוד.

רפופורט־אפשטיין רבקה:
בני משפחה סושק ליפא ואשתו, הבן משה ואשתו פרנקה והבת שרה סושק.

רוטנברג ליפא:
בני משפחה חנוך, טובה, חוה ואהרן רוטנברג. בלומה שאטן. יהודה ,פרידה, רוז'קה ושפרינצה רוטנברג. ברוך וחיה'לה קלפפר. דוד־יהודה, שלמה ודב ש־קמן.

רוזנברגר:
הורים גרשון ואסתר ואחות רוזנברגר.

רייכמן שמואל:
הורים אברהם־שלמה וחוה־גיטל. יצחק ובלה רייכמן וילדיהם. ראובן וטלצ'ה ארליך, אחות שרה.

רכניץ דב:
אבא אברהם, אח יחיאל, אחיות חיה, פרימט, רחל ושרה ובני־משפחותיהם.

רוזנפלד יחיאל ומשה:
הורים לייבל והנה־רחל רוזנפלד.

רושניק־פרבר ב.:
אמא דובה רושניק, אברהם וינשטוק, סלה ומיכאל, גוטמן אלכסנדר, מריה, מיכאל ומריאן.

רודולר רחל:
הורים שמעלקא־הרש וטובה. אחים יוסף ואשתו וילדיהם. אברהם ואשתו וילדיהם. יצחק ואשתו וילדיהם. יעקב ואשתו וילדיהם. אחות גיטל.

*) בעת הדפסת שורות אלה נפטרה, לצערנו הרב, חברתנו רגינה רכטמן (לבית הולנדר), מהחברות הפעילות במפלגת „התאחדות" ובמוסדות ציוניים רבים לפנים בבנדין.

רינסקי משה־אליעזר:
אשתי חוה ובנותי דבורה ומלה. אחיותי צימה, אסתר ובעלה משה לוין וילדתם חנה, גוטשה ובעלה אברהם ובנותיהם דבורה וברונקה. אחי לייבל רינסקי.

רפופורט ישעיהו, דב, חנה ונחמה:
הורים גוטמן ורייזל רפופורט.

רפופורט־שליבינסקי בלה:
הורים שלמה וחיה רפופורט. אח לייביש־מנדל רפופורט.

רושינק־וקסלמן מלכה:
בני־משפחה מגדל רושינק ובנו לאלעק.

רוטנברג שיינדל:
אחי, אחיותי וכל קרובי.

רוטשילד שמעון:
הורים יצחק־דוד ושרה. אחים יוסף, מאיר, משה, יהושע, מרדכי, יעקב. אחיותי רחל ופריידל.

ראסולד פעליציא ומוניאק גרייצר, אדריכל:
אמנו רחל גרייצר.

רוזמרין (יהלום) לאה:
הורי יואכים רוזמרין ומרים (לבית רטמן). סבא מרדכי וסבתא פרל־גיטל רוזמרין וילדיהם לאה ומשפחתה, עזריאל ומשפחתו, שלמה ומשפחתו, אלטה ומשפחתה והדודות פסל ומלכה רוזמרין.

רוזמרין (יהלום) לאה:
אחות אמי אסתר זלינגר (לבית רטמן) ובעלה אבע וילדיהם איצעק, האלינה וחיים.

ש

שטרן באשה:
הורים שמואל ורבקה. יוסף וחיה שטרן ובתם בלימה, אח אברהם־אייזק.

שנטל־רביב חנה:
הורי יצחק־מאיר ושרה שנטל. אחי לזר ואשתו צשה. אחיותי ברכה, ריבה ובלומה.

שיין מרדכי:
בני־המשפחה איטשל שיין ואשתו צירלה ובנם שלמה. שלמה בן מרדכי שיין. ישראל גוטהייל ואשתו פניה וילדיהם אירקה ומרק. דבורה גוטהייל, טוביה מרין, הנריק מרין ואשתו, הנריק לנדאו ואשתו ובתו.

שנברג יוסף:
אמא רחל שנברג (לבית זילברשץ), אחיות הנה ומרים, חנוך זילברשץ ואשתו מרים ובתם הנה, פבלובסקי הנה, אברהם, אלכסנדר ויוסף.

שיוועק חיים־יחיאל:
הורים זליג ורייזל, אחים יהודה, ברלה ויהושע־הרש, אשתי דבורה ובתי רייזל.

שפיגלר שמואל:
הורים שמעון ומרים, אחים יהושע, שאול, יצחק ודוד.

שלזינגר בנימין:
הורים אברהם יחיאל ושפרה, אחים דוד ושלמה, אחיות מינדל וחנה.

שטייניץ דוד ואסתר:
הורים נפתלי ורבקה, אחים שמואל ובנימין.

שייער הרצקו:
הורים גרשון ואיטה, אח איצק, אחיות הנדל ויוכבד.

שוינקלשטין ישעיהו:
הורים אברהם יצחק ושרה, אחים אהרן־שמואל ודוד, אחות רוכצ'ה ובעלה דוד־ברוך וילדיהם.

שטרייך־ווקסלמן יוכבד:
הורים חיים ורחל ווקסלמן, אחים שמואל־דוד, יהושע ואשתו שפרה וילדיהם שולמית ואליעזר, אחות טובה.

שער ברנרד וזיגמונד:
אבא הרהן ואמא שער, אחות חיה ואח ד"ר יוסף שער.

שווייצר אדז'ה:
הורים לייב־הערש ושרה, אחים אברהם ויהושע, אחות צ'שה ובעלה ישראל לוינזון וילדתם גניה.

שפיגלמן חיים:
בני־משפחה אברהם־שעיה, חנה, שלום ונחימה.

שנקלר־שפירא חיה:
אבא שמחה־בינם שפירא, סבא וסבתא טוביה וגיטל שפירא וילדיהם פישל ונתן.

שנברג משה ובלה:
הורים יצחק מאיר וחוה שנברג. אחיות איטה בוכייץ, דבורה זומברג, גילה־הנדל זייפמן. יידל ואשתו שרה וילדיהם, דוד ואשתו רחל ובנם.

שנברג־טרופוער משה ובלה:
הורים אברהם וחנה טרופוער. בטשה וסרצוג ובנם. סולומון רות והילדים. פינקוס הרמן ובתו דנושה. יצחק שפיגלמן ובתו מרים.

שיינרמן שרה:
הורינו וכל בני משפחתנו.

שוויצער זישא ושאול:
אבי משה־נטע. אחים יואל וזליג ומשפחותיהם. אחיות חנה פרידמן, שרה'טשע סלבנר ופייגעלע בלום ומש־פחותיהן.

שולמן צביה:
משפחת פיקרסקי, משפחת לטש, משפחת מלניק, משפחת רוטשטיין ואבא גולדברג.

צרפת - פרנקרייך

בראט:
פאמיליע שלמה, מרים און בנימין בראַט. לאַלאַ גאָוואַטנא.

גאמולינסקי גאלדע:
פאמיליע רבקה, איידל און יעקב זילבערשטיין. רייזל און פייוול שווייצער. פאַלא און זלמן וויגאַדזקי און זייערע דריי קינדער.

דאנציגער א.:
פאמיליע חנה דאנציגער. איטשע און זיין פרוי און דריי קינדער. פאמיליע זאכאריאש.

האניגמאן־פינקוס געניא:
פאמיליע זעליג, גיטל, וואַלף, אסתר, לאה, צירל און רויזע פינקוס.

האניגמאן יצחק:
פאמיליע מאיר, ציפע און חנה האניגמאן.

העללער ה.:
פאמיליע חיים, לאה, מענדל העללער. מורמאן חענקא, עטל, מאיר־לייזער, חיים, ריקל און אין מאן און צוויי קינדער. שוואַגער לייזער שייער און זון אהרן.

וויצענבערג העלא און לאנדנער רעגינא:
מוטער רחל וויצענבערג.

וועלנער איטשע:
וואַלף, פריווע, לייביש, מאַטל, שרה, ליבע און קלארא וועלנער.

זעליקאוויטש ישראל:
פאמיליע חיה, יוכבד, שפרינצע און פנחס זעליקאוויטש.

לאודאן י.:
פאמיליע און קרובים.

לאנדנער דב און רעגינא:
עלטערן אליעזר און רחל, שוועסטער לאה לאַנדנער.

לאנדנער דב און רעגינא, וויצענבערג חיים און העלא:
מוטער פעסל פאַזמאנטיר, ברודער ראובן, זיין פרוי מרים (פעלדמאן) און קינדער בינעם און יקותיאל.

מאראוויץ־רייך פרימעט:
פאמיליע מענדל, גיטל, רחל און בריינדל רייך. ראובן דאנציגער און פאמיליע.

נודעלמאן ב.:
פאמיליע אברהם־משה, שרה, באלטשע, מלכה, שפרינצע, שמואל נודעלמאן. יונגערמאַן רפאל, באטשע, לייזער און פאמיליע ענגלענדער.

קליימן א.:
איזאק קליימאן זיין פרוי און קינדער. רוזשע, איר מאן און קינדער. העניע (פיימאן)און קינדער.

קאמינסקי י.:
פאמיליע קאמאנסקי מאיר־קלמן, אסתר, פייגל, משה־וואַלף, בלימה, באַלטשע און פישעל.

ראטענבערג יוסף:
ברידער, שוועסטער און קרובים.

שווימער מ. ל.:
משה־דוד שווימער, פעסל, אהרן־בנימין, שפרינצע, נטע, חיים, גיטל און זייערע פאמיליעס.

בעלגיע

דיאמאנט־מיכאלאווסקי מארילא:
פאמיליע אברהם, יאנינא און ישראל דיאמאנט.

העלער:
פאמיליע העלער און פאמיליע בורשטיין.

זיידמאן דוד און מאקס:
עלטערן יוסף און לינא זיידמאן, ברודער משה און שוועסטער חנה (פינקעלשטיין) און חיה־העלא (זיל־בערבערג).

לאריא־וועלנער ערנא:
קרובים אלעזר (לדוויק), אברהם און רוזשא וועלנער, שוואגער דוד לוסטיגער און זון שמואליק.

נוימן י. און אלעזר:
קרובים בנימין, בריינדל, פאלא, העלא נוימאן. חיים גראמאן און טאטכטער גוטא. די משפחות מרדכי־בער נייטאן, שמעון מארקאוויטש און לייב למארקאוויטש.

פרעשאוו:
יוסל פרעשאוו.

קליינמאן־שוארצבאום מ.:
עלטערן יצחק־צבי און בלומה, חיה שוארצבאום און זון אלעק, רבקה שוארצבאום.

שווייצער שמואל און רוזשא:
פאטער אביגדור און מוטער עלי (ענגלעשטיין), ברידער דוד און אבא, שוועסטער פעסל און פריידל שווייצער.

אמעריקע

ארליך מאיר, יעקב און וואלף:
עלטערן לייבל און לאה (פרידריך) ארליך, ברידער און שוועסטער.

הערצבערג־ווינשטיין חוה:
מיין מאן אלטער ווינשטיין און מיין קינד מאיר.

הערצבערג דוד:
עלטערן, ברידער און געשוויסטער.

וואלרויך בראניא (פון הויז פרידלער):
ברידער, שוועסטער, זייערע פרויען, מענער, קינדער און אלע אנדערע קרובים.

ארליך רישעק:
עלטערן יעקב און געניא ארליך (פון הויז ראזענבלום).

ניימאן זלמן:
פאטער וועלוול און משפחה.

פירסטענפעלד נתן:
פאטער וועלוול און משפחה.

אדעלמאן רעגינא:
פאטער פינטשע און משפחה.

צימבערקנאפ־אנדערמאן רוזשקא (שושנה):
עלטערן פישעל און פייגעל און ברודער יחזקאל.

פעלד זלמן:
מיין פרוי גוטשא (פיק) און די קינדער לאה און חיה.

רעכניץ יצחק־הערש:
עלטערן שלמה און רבקה.

רעמבישעווסקי משה־צבי:
עלטערן בעריש און צביה און די גאנצע משפחה.

גאלדבערג־דאפנער גוטשא:
מיינע עלטערן.

שווארצבוים:
עלטערן שמואל און חיה'לה.

שווימער דוד:
מוטער קריינדל.

קראקאוער דוד:
די גאנצע משפחה.

הערצבערג־גאלדבערג לובא:
פאטער פישעל און פאמיליע.

רייכקינד וואלף:
עלטערן ישראל־חיים און אסתר. פרוי און צוויי קינדער.

שערער יצחק:
מיין פאטער פרץ.

חענצינסקי:
עלטערן חיים־נחום־מאיר און איידל און די גאנצע משפחה.

פרענקעל יעקב:
די משפחה מרים, יחיאל, מאניא און טאשא פרענקעל. אסתר, לייבל, משה, דבורה און יוסף פאטאש.

דאן יצחק:
עלטערן יעקב און חוה־לאה. פרוי פייגעל און טאכטער עווא.

זילבערבערג מאיר:
עלטערן לייבל און פעסל און געשוויסטער.

ווינשטאק דוד:
מיין מוטער סימה און ברודער מאיר ווינשטאק.

ראזענבלום יעקב (בראזיל — דרום אמעריקע):
עלטערן שמשון און יוכבד ראזענבלום. ברודער שמולעק און זיין פרוי. די שוועסטער רוזשקה און איר מאן יוזעק שערעשעווסקי און זייער טאכטער.

פרידלעווסקי קאראלא (פערו — דרום אמעריקע):
ברודער חנוך, שוועסטער יאדושא און פאמיליעס. שווי־גער־עלטערן, שוואגערס, שוועגערינס און קינדער.

אויסטראליע

אברהמי־לוסטיג יאנקא:
עלטערן שמחה און אסתר (עסטוש) לוסטיג (פון דער היים פרידלער). מיין מאן איזידאר און די טאכטער. שוועסטער גוטשע לוסטיג און פעלא באראכאווסקי.

אפפעלבוים דוד:
עלטערן מאנעס און שרה־דבורה. ברידער פלטיאל און יצחק, שוועסטער פראניע, מרים, רחל און טובה.

גאלדבערג ט.:
עלטערן יעקב און ביילע אבראמטשיק. ברידער נתן, מאיר און שוועסטער דינה.

גאלדשטיין גאלדע:
מוטער מלכה פערשטענפעלד, שוועסטער רבקה, באלט־שע און פראניע בערקאוויטש, איר מאן בצלאל און קינדער חיים און רחל.

וואורמאן אדאלף און יאדושא:
עלטערן אנשל און רחל ראזאליא־ערליך. ברידער משה, שמואל לאנצמאן און זיין פרוי גרעטא און שוועסטער מארילא.

זאולער מרדכי, ישראל און חנה:
עלטערן גרשון און חיה און ברודער עזריאל.

אזער (טענענבערג) טשארלס:
מיין פרוי רחל און זון אברהם־נחמן. מיין ברודער אברהם־אליהו.

לייזעראוויטש וואלף:
עלטערן אברהם און חנה און ברודער יודעק לייזעראוויטש.

לעווין־שווארצפעלד רעגינא:
עלטערן הערש און סאלא שווארצפעלד.

מאלין (מאלינאוויצער) איזאק און זהבה ריפמאן:
עלטערן חנא און אסתר רחל. ברודער נחמיה און שוועסטער לאה.

ניימאן עקיבא:
עלטערן מרדכי־מענדל און בלומע. ברודער דוד־לייב, שוועסטער חוה, זיסל און איטע. פרוי שיינדל.

פאלוק־צוקערמאן חנה:
עלטערן אברהם־יצחק און פעסל־שפרה צוקערמאן. ברי־דער יוסף און פישל, שוועסטער מאשע און אסתר־גיטל.

פערשטענפעלד סאנדל:
עלטערן אברהם־יצחק און חוה. ברודער יהודה, שוועס־טער לובע און פייגל.

פרוכט שרה:
אנקעל יהודה און טאנטע דבורה בארענקעוויטש. קוזי־נען אסתר, יצחק און דוד־חיים.

פרוכט בערנארד:
עלטערן שיים־יאסעל און ברכה. ברידער הערשל, בנימין, ריימעק און שוועסטער העלא און באלטשע.

פעלדמאן לאה:
עלטערן יוסף און אסתר גראָסמאן. ברידער יצחק און מאיר. שוועסטער יהודית און מאן בעריש גראָסמאן.

פעלדמאן צבי־מאיר:
עלטערן אליעזר און רחל־לאה, שוועסטער גיטל.

קליינער ז.:
עלטערן ישראל־זאב און מינדל וואָלפאָוויטש און ברודער חיים.

ראזענצווייג מאטעק, געניא טיגעל און א. פראכטצווייג:
עלטערן שייע און שרה ראָזענצווייג, שוועסטער באשע און פנחס גראנסקי.

ריכטיגער צדוק און אירקע:
עלטערן יקותיאל און טשארנע זאלצבערג, ברודער גרשון, קינד הערצעלע ריכטיגער.

שייער יהודה:
עלטערן שמעון און מרים, ברידער משה־מאקס און אהרן שייער.

שייער מרים:
עלטערן זיסמאן און העלא ראָזענריטער, ברודער אהר׳לה, שוועסטער חנה און מירעלע.

שטיבל ב. און טעלא נאריק:
עלטערן לייזער און טאציע־טויבע, ברידער משה און חיים, שוועסטער ליבע און געלא.

שטיינבאק־אקסענהענדלער פעלא:
עלטערן הערש און אדעלא אקסענהענדלער, ברידער יעקב, עקיבא, שלאמעק, שוועסטער העלא, יאדזשא און קינד רות.

שטיניץ דוד:
עלטערן נפתלי און הינדע, ברידער שמואל און יומעק שטיניץ.

שיקמאן יצחק־וואלף און ר. פאפער:
די עלטערן הערשל און רחל. ברידער דוד, משה־שלמה באָשיקאָווסקי און קינדער. שוועסטער גוטשע יורא און קינדער, סאלא זשארסקי און קינדער.

ארצות שונות - פארשידענע לענדער

ראזענזאפט יוסף (יוסעלע), שווייץ:
די עלטערן מענדל און דבורה. ברודער יצחק און זיין טאָכטער דאָברע. די שוועסטער לאה און אירע קינדער און אייניקלעך — מינדעל, פישעל, דבורה, דאָברע און ישראל לוי. די שוועסטער מרים־מינדעל, איר מאן דוד טאומאן און טעכטער.

ראזענזאפט יוסף (יוסעלע), שווייץ:
די קרובים משה און אסתר און זייער טאָכטער חיה שפירא. העגאָך שפירא און קינדער איטשע און פערל. טוביה און גיטל שפירא און קינדער בינעם, פישעל און נטע. יוסף־לייב שפירא, נחמה און מאן פישעל שפירא. ישראל און פרוי לאה יוסטמאן און זייערע קינדער שמחה, איטשע, חיה און פישעל.

ליכטענשטיין־סטונע מאטעק (ענגלאנד):
די ברידער יעקב און מאנדעק און זיין פרוי (פון דער היים לאסקער) און קינד. איטשע בארענבלאט און קינדער.

סאבקאווסקי משה (ענגלאנד):
עלטערן וואָלף און פערל און זייערע קינדער.

פעלדמאן שלמה (ענגלאנד):
עלטערן, געשוויסטער און קרובים.

קראקאווסקי שמואל (ענגלאנד):
פרוי, זון און טאָכטער.

ראפאפארט (ענגלאנד):
עלטערן ישעיהו און מאניע און ברודער ריישע.

מייטליס משה (דייטשלאנד):
פרוי בעלא, טאָכטער מיניה און זון דודעק.

פייגענבוים חנוך (דייטשלאנד):
עלטערן הערשל און אייידל און די גאנצע משפחה.

ענגלארד יוסף (דייטשלאנד):
מיין פרוי מאניע ענגלארד־צוקערמאן און זון אבעלע.

אינדכס

א

אבא, חושי 265
אבא אחימאיר 273
אבערזאנעץ 67
אברבוך משה'לה 359
ר' אברהם המגיד מטריסק 248
ר' אברהם יהושע השיל מאפטא 236
ר' אברהם יעקב מסדיגורה 240
ר' אברהם מסוכצוב 327
ר' אברהם משה 234
אברהם'לע העגדעלס 169, 340
אברהמ־לוסטיג יונה 205, 394
אברבנאל דון יצחק 319
אברמוביץ אברהם 216
אברמוביץ אהרן 276
אברמוביץ יוסף 39
אברמזון יוזף 27, 280
אברמזון שלמה 65, 91, 93, 95
אדלרפליגר ברל 248
אדלרפליגל בנימין 290
אדלרפליגל 277
אדערבערג 393
אוהרוירגר משה 234
אוהרוירגר רבקה 234
אויאוז 99
אווישער מאוריצי 135
אולערט נ. 28, 257, 297
אונגער דוד 113,
אונגער ל. 277
אונגער משה 277
אונגער פלחיאל 35, 96, 119
אוסשיקין מנחם מנדל 123, 124, 223, 315
אוסטרובסקי גרשון 285
אופנהיים אברהם 313, 140, 236
אופנהיים אהרן 132
אופנהיים טולמעס 113
אופנהיים יואל 268, 271
אופנהיים יחזקאל בער 140, 237
אופנהיים יעקב 286, 287
אופנהיים ישראל 27, 120, 121, 122, 222, 223, 278
אופנהיים משה 258, 259, 321, 337, 349
משה בן יחזקאל 27, 268, 310
אופנהיים קאפל 90, 91, 92, 93
אופנהיים שלמה יוסף 141, 237
אופנהיים שרה 285
אופנהיים מנדל 138, 240
אופוצינסקי ליאון 264, 216
אופוצינסקי עזריאל 113
אוקסנזנדלר מלכה 293
אוירבאך אברהם 125
אורבאך רב מאיר 16, 159
אורבאך זושקה 292
אורבאך ישראל 238
אורבאך יחזקאל 258, 381
אורבאך י. 394
אורבאס 115
אורבאס יעקב שמעון 277
ר' אוריילע 31, 32
אורי יעקב 282, 310
אורנשטיין חיה 259
אורשטיין יוסף ע"ד 388
איגנאטאוו דוד 183
איגרא ג., 313, 394
איזין קופצ'ה 162
איזנברג זאב 260
איזנברג י. 79, 162, 207
אייכענוואלד בערל 140, 235
איילענבערג מנדל 29, 239
אימערגליק ד"ר 68
אייזנהורן ד"ר א. 162, 168, 296
אינוואלד הנריק 75
אינוואלד זיגמונד 25, 28
אינוואלד טאדעש 87, 158
אינוואלד יצחק 387, 388
אינוואלד 113, 114
אינאוואצלאוואסקי ש. 98
אינטראליגאטור ישראל 285
אינפעלד ד"ר 75
אייסורוביץ ב. 60
אלבוים ראובן 380
אלטמן הנדל 257, 269, 295
אלטמן משה אלעזר 249
אלטמן 277
אלטער ויקטור 275, 310
אלטער 272
אלימלך מליונסק 16, 218, 248
אליעזר מקיונץ 230
אלישוב אלישבע 312
אלעקסאנדראוויטש נתן 158
אלתר ר' אברהם מרדכי האדמו"ר מגור 219, 235, 308, 309, 326
אלתר ר' יצחק מאיר האדמו"ר מגור 235
אלתר ר' חיים ישראל 246
אלתר ראובן 270
אנגל ר' יוסף 228, 239, 329
אנגלרד בנימין 333
אנדזעלעוויטש ברנארד 30
אנדזעלעוויטש שבתי 84
אנזלביץ יהודה 283, 284, 285, 286, 287
אנילביץ מרדכי 201, 287, 346, 357, 362, 372
אסס אסתר 92
אפלער 115
אפערט איציק 397
אפעלבוים צ. 394
עפעלבוים מנדל 118
אפעלבוים משה 16, 61, 63, 71, 101, 102 136, 180, 218
אפשטיין א. 396
אפשטיין בלה 292
אפשטיין הנקה 288
אראנאב ב. 98
אראנאב ג. 98
אראנאב לייבל 22
אראנאוויטש דוד 16, 218
אראנאוויטש הערשל 26, 22, 28, 57, 75, 218
אראנאוויטש משה 93, 98, 99, 111, 171
ארלזרוב חיים 164, 318
ארליך אברהם זליג 171
ארליך אברמעק 131
ארליך אדלה 22
ארליך אלתר 260
ארליך דוד 29, 18, 48, 78, 91, 112, 141, 239, 258, 319
ארליך דובריש 17, 274
ארליך הנדל 18, 51, 218
ארליך הרשל 61, 71, 141, 239, 277
ארליך הניך 273
ארליך זאב 262, 268, 296, 370
ארליך הנריך 275
ארליך יוסף 80, 240
ארליך יעקב 27, 60, 84, 85, 87, 94, 96, 158, 260, 262, 263, 280
ארליך ישעיהו 363, 381
ארליך ישעיהו הנדל 20, 21, 29, 75, 95, 239, 257, 258, 278, 295, 335
ארליך מנדל 141, 239
ארליך מ. 272
ארליך ליטקה 370
ארליך מרדכי 26, 257, 294, 314
ארליך מרדכי הרש 17, 218
ארליך משה קלמן 28, 75, 257, 273, 293, 297
ארליך שלאמעק 131, 275
ארליך שפרה 274
ארליכמן איזיק 171
ארליכמן ר. 80
ארליכמן שרה 371
ארליכמן 269
ארם משה 265
ארנער הענאך 132
ארנער נחום אברהם 29, 113, 141
ארענשטיין מרק 89
אקשטיין שרה 283, 287
אש נחום 56
אש שלום 88, 92

ב

ד"ר באגן 57
באהם 365
באזשיקאווסקי אברהם 114, 115
באזשיקאווסקי אליעזר 118, 158, 174, 297
באזשיקאווסקי חוה 274
באזשיקאווסקי (מאגיסטער) 158, 174
באזשיקאווסקי לאזער 111
באזשיקאווסקי ל. 71, 85, 88, 118
באזשיקאווסקי חיים 280
באזשיקאווסקי שלמה 296
באזשיקאווסקי שמעון 29, 30, 157
באכארן מרדכי 359
באכמאן אברהם 132
באכמאן הערריי 397
באלימאווסקי א.ד. 59, 62, 96, 98, 99, 100, 165
באלימאווסקי הלל 97, 165
באלימאווסקי חיים לייב 114, 241
באלימאווסקי מענדל 113
באלימאווסקי שלמה 241, 387
באלאבאן מאיר פראם. 33, 106, 215, 319
באמבאך שמואל 158
בומבר יהושע 333
באנאך יהודה 296
באנאך לייביש 29, 258, 358
באנאך יוסף 71
באנאך עדה 370

באנהארט שמחה בונעם 29, 71, 141, 242
בארענבלאט יצחק 87, 90
בארענבלאט ליטמאן 101, 102
בארענבלאט לוטעק 306
בארענבלאט פסח 87, 92, 99, 158, 306
ד"ר בראש 75
בארענבשטיין אברהם'לע 17, 218, 228, 230, 239
בארענשטיין דוד 239
בארענשטיין זאב וואלף 17
בארענשטיין זאב נחום 139
בארענשטיין חנוך 239, 253
בארענשטיין מ. 98
בארענשטיין שמואל הצדיק 239, 253
בארענשטיין הרב מוישגרוד 19, 55
בורנשטיין אלכסנדר זיסקינד 257, 289, 215, 296, 314, 338, 373
בורנשטיין הנקה 286, 287, 288, 337, 338, 343, 357, 358, 365
בורנשטיין יצחק 354
בובר מרטין פראָפ. 320
בוגאיר דניאל 48
בוים ד. 91
בוים וואלף הירש 138, 251
בוים טוביה 82, 289
בוים (איילן) משה 281, 282, 293, 313
בוים קרולה 293
בוים שרה 298
בוכבינדער א. 115
בוכבינדער גציל 270
בוכבינדער יצחק 98, 99, 115, 271, 315
בוכבינדער נ. א. 32, 100
בויארסקה אולגה 370
בויארסקה מרים 370
בוכווייץ איטה 274, 314, 334
בוכווייץ וו. 94, 158
בוכווייץ לייביש 29, 63, 71, 75, 78, 113, 159, 160, 238, 258, 334
בוכמאן 91, 92
בוכנער נ. 119
בוכשרייבער נ. 80
ר' בונם מפשיסכע 152, 235
הרב בוצקו 353
בוקובסקה רחל 287, 284
בוקסבוים נתן 266
בורוביץ מ. 262
בורשטיין א. 297
בורשטיין דבורה 296
בורשטיין נפתלי 276
בורשטיין ס. 98, 112, 114
בורוכוב בער 22, 100, 120, 290, 315
ביאליסטאק ס. 396
ביאלקא אסתר 274
ביאלקא ה. 91
ביאלקא שמואל 273, 386
ביאליץ ח. נ. 62, 78, 122, 147, 223, 306, 317, 318, 334
ביאלופולסקי א. 264
ביאלער איזיק 17, 218
בידרמן אלתר 228
בידרמן משה'לה 228
ביסנר אברהם 285, 286
ביסנר ד. 268
ביסנר ישטכר 267, 297
ביסנר נחמן 252
ביליס מענדל 58
בימקא פישל 65
בינשטיין צ. 89, 90
בינדר שלמה 239
ביסטריצקי נתן 318
ביקעלעס ד"ר 121, 223
בירמן אברהם 282
בירענבוים אברהם בר 91, 250
בירנצוויג (בארי) אישק 27, 121, 122, 128
בירנצוויג מוניעק 322
בלאט אברהם 199, 258, 298
בלאט רחל 220
בלאט שרה לאה 22, 220
בלאך (בלומנפלד) 120
בלאכארוש א.א. 98, 99, 100
בלאכארוש קלמן 358
בלום שרה 284
בלומנפרוכט הערש 71, 96, 118
בלומנפרוכט ישראליק 85
בלומנפרוכט ל. ה. 98, 99, 100
בלומנפרוכט משה עובדיה 88, 89, 329
בלומנפרוכט צביה 329
בלומנפרוכט הרי 358
בלומענפעלד דוד 397
בלומענקראנץ ס. 61, 68
בלייך פ. 164
בלייכער בערל 80
בלייפעדער אידידור 397
בלעכמאן אברהם 84
בן־גוריון דוד 315, 318
בן־גוריון 147
בנדינר משה 13, 216
בנדינר קלמן 236, 252
בן־שם ד"ר 292
בן צבי יצחק 22, 128, 147, 161, 263, 265, 298, 316, 389
בן־ציון דיין 256
בסר ברל 127, 334
בענסמאן מתתיהו 93
בערי מאיר 79, 118, 136, 249
בערי נ. 94
בערלאך ב. 28, 257
בערלאך פנחס 280
בערקאוויטש ה. 94
בערקאוויטש ליפא 97
בערקאוויטש ש. 28
בערקאוויטש 79, 88, 135, 162
בערקאוויטש ליפמן 155, 276
בערקאוויטש י. ד. 308
בק גד 288
בראדערזאן משה 89, 310
בראדקעוויטש נטע 93, 276
בראדקעוויטש קלמן 358
בראון נח ד"ר 75, 197, 296
בראון מאטל 128
בראונער חיים דוד 80
בראונער ל. 119
בראונער 114
בראט ו. 391, 393, 394
בר־אילן מאיר הרב 258, 319, 331
בראמא ברוך 97, 257, 314
בראנדוויינהענדלער 98
ברג מ. ר. 52
ברגר 272
ברגר יוליוס 57
ברגר משה 235
ברגסון תמר 234
ברוידא פ. 82, 370
ברוידא ד"ר 375
ברוינער אהרן 48
ברוינער אהרן יהושע 245
ברוינער דוד 16, 218
ברוינער וואלף 16, 218
ברוינער אישעק 27, 280
ברוינער 269, 272
ברונשטיין 334
ברוינשפיגל צבי דב 326
ברוקנער אליעזר 245
ברוקנער אלתר 387
ברוקנער דוד 273
ברוקנער י. 28
ברוקנער 84, 135
בריייטבארט זישא 322
בריייטבארט יוסף 322
בריייטבארט נפתלי 358
ברינין ראובן 307
ברינר א. 98
ברינר גצל 382, 293, 393
ברינר ד. 262
ברינר מרדכי 261, 262
ברינר פנחס 272
ברל שליצר 237
ברלינר מאיר 282
ברלינסקי אהרן 262
ברנדס צבי 358, 364, 365
ברנדס אהרן 364
ברנשטיין ישעיהו 258
ברס נחמן 48
ברעדין י. 391, 393, 394
ברעדין שמעון 117, 118
ברפמן ישראל 282

ג

גאלדפעלד א. 26
גאלדפעלד י. 20, 61, 69, 95, 96
גאלדצוויג הערמאן 101
גאלדצוויג ישעיהו 255
גאלדצוויג 91
גאלדצוויג נאַרמאן 397
גאלדקארן אברהם 89, 101, 104, 181, 182, 393
גאלדקארן 113, 277
גאלדשטאוב אינז. 69, 113, 370
גאלדשטיין אברהם 243
גאלדשטיין ה. ל. 57, 59, 60, 61, 62, 71, 98, 99, 100, 119, 163, 168
גאלדשטיין לייבל 26, 65, 67, 70, 71, 90, 91, 92, 94, 257, 307
גאלדשטיין לייבק 359
גאלדשטיין י. ד. 115, 98
גאלענזער אהרן 99, 158, 269, 270
גאלענזער וואלף 270
גאלעק משה 124
גאלדין י. 93
גד אליהו 208
גולקו יעקב 313
גאטהייל ישראל 210
גאטעסדינער א. 78, 258, 334
גאטפריד חיים 78
גאלד אברהם 86, 114, 133, 388, 389
גאלד איציק 341
גאלד אלי 237, 255

גאלד יצחק 111, 118, 140
גאלד מאטל 85, 91, 93, 96, 111, 165, 210,
297, 388
גאלד מרדכי 237, 391, 392, 393, 394
גאלד שמואל 102
גאלד 158
גאלדבערג קארל 397
גאלדבלום ה. ב. 98, 99
גאלדבלום אלתר 359
גאלדבלום א. 396
גאלדמאן 28
גאלדמינץ אברהם 84
גאלדמינץ אפרים 271
גאלדמינץ 174, 114
גאלדסאבעל נ. 96, 115, 248
גבלר נתן 37
גולני־גולני מאיר 259, 281
גולני־גולני יעקב 284, 286
גוטליב אלתנן 241
גוטליב שמואל נח 323
גוטליב יעקב נחמיה 381
גוטמאן אברהם׳לע 255
גוטמאן אולעע 293, 358
גוטמאן אנדושא 91
גוטמאן אסתר 296
גוטמאן בליימעלע סענדערס 133, 138, 239
גוטמאן דב 212
גוטמאן הענדל 113
גוטמאן י. 396
גוטמאן יחזקאל 293
גוטמאן יעקב 25, 111, 118, 126, 159,
171, 278, 297, 330
גוטמאן יעקב מ. 91, 141, 139, 239, 336
גוטמאן יענקעלע 29, 118
גוטמאן לייב 282
גוטמאן מאלאמאן 75, 84, 91, 92, 93, 95, 183,
272, 295, 308, 330
גוטמאן סנדר 29
גוטמאן משה 261, 262
גוטמאן משה הירש 112
גוטמאן ע. 94
גוטמאן קרולה 270
גוטמאן רכיל 26, 309, 294, 388, 389
גוטמאן שמעון 85, 98, 99, 262
גוטמאן דוד
גוטמאן אביב 382
גוטענשטיין אברהם מרדכי 171
גוטענשטיין דוד 82, 97, 119, 162, 165, 168, 333
הרב גוטענשטיין יצחק 230
גוטענשטיין מלכה 292
גוטענשטיין משה לייב 277
גוטשטיין וואלף נחום 29
גוטער נטע 79, 160
גוטערמאן 272
גוטשאל אשר אנשל 233
גוטשאל בנימין 233
גולדברג אברהם 27, 101, 120, 122, 123, 178
גולדברג (עורך הייוט) אברהם 313, 314, 315
גולדברג (יגול) יונה 285
גולדברג יהושע 78, 258
גולדברג 112
גולדברג 363
גולדברג (אדוואקאט) 370
גולדפרב חיים 285
גולדשמיד 220
גולדשער מנדל 281
גורא גרשון 156
גורדון א. ד. 93, 269, 286, 305, 310, 312, 338
גורדון י. ל. 369
גורסט חוה 283
גיטלר א. 94, 118, 119
גיטלער דוד 97
גיטלער יצחק 16, 218
גיטלער נחום 284, 286
גיטלער המו״צ 56
גיטערמאן 211
גינצבורג דוד 54
גינצבורג ישעיהו 262
גינצבורג צבי 268
גלאנץ טושה 347
גלאנץ רבקה 364
גלידמן משה 273
גלייטמן יוסף 237
גלייטמן צפורה 284, 286, 287
גלייטמן 113
גליק לאלעק 27, 280
גליק לאלה 370
גליקמן יצחק 233
גלבנד מנחם 284, 387, 388, 389
גלברד אינה 358, 362, 364
גלברד ישראל 292
גלברד יעקב 111, 168
גלצר גרשון 80
גלצר יחזקאל 284, 286
גלר אליעזר 347, 357, 361
גלר גדליהו 269
גערטנער ישראל 59, 268, 269, 283, 310, 315
גערטנער אלה 363
גערטנער מאטל 80, 96, 115, 165
גערטנער מרקוס 210, 297
גערטנער 114
גערטלער ישראל 9, 263, 268, 269, 349
גערטלער יונה 337
גערטלער אסתר 331
גערשטענפעלד מאקס 397
גפסק ברוך 351, 357, 362, 364, 365, 372
גראואר חנה 288
גראנעק י. 119
גראספעלד זלמן 115
גראספעלד מ. 269, 261
גראספעלד צבי 270
גראצקי משה 269
גרויבארט דבורה׳לה 129
גרויבארט בובעק 307, 358
גרויבארט בנימין 162, 165, 210, 276, 297, 309,
325
גרויבארט חנה 294
גרויבארט יקותיאל זלמן הרב 19, 54, 56, 57, 98,
215, 219, 226, 324, 326
גרויבארט ישעכר בעריש, רב 19, 40, 55, 65
80, 116, 129, 178, 215, 219, 220, 226, 306, 323
גרויבארט פרידה 294
גרויצקי 260
גרויער אבא 82, 284
גרויער ישראל 285
גרוכוביגה יעקב 282
גרוכוביגה מרדכי דוד 345
גרוסולד ישראל 292
גרונדמן זיגה 292
גרונדמן יוסף 141, 239
גרונדמן י. ב. 12 1
גרונדמן משה 79, 96, 112
גראסמאן חיים דוד 13, 62, 57, 59, 98, 126, 184
גרוסמן משה 27, 280, 370
הרב גרוסמן יצחק אייזיק 159, 162, 163, 164, 188,
189
גרוסמן ישראל 241
גרוסמן מאיר 273
גרוסמן שלמה 202, 261, 308
גרוסמן 269
גרינברג אורי צבי 273
גרינברג חיילק 281
גרינברג יעקב 258
גרינברג 115
גרינבוים יצחק 54, 57, 170, 711
גרינבוים אהרן 262
גרינגראז איטשע 80
גרינגראז 277
גרינוואלד א. ל. 59, 62, 113, 164, 239
גריוואלד ח. ד. 78
גרינוואלד 159
גרשוני 265
גרשטענקורן יצחק 247
גשורי מ. ש. 225, 326, 329, 338, 335

ד

דאפנער מרדכי 81, 113, 114, 118, 159, 241
דאגן אייזיק 397
דאגן ס. 269
דובנוב שמעון 372
דוד ברוך 277
דוד דייטש 252
ר׳ דוד׳ל מקוצק 248
ר׳ דוד׳ל לעלעווער 184, 236, 242
דוידזון ליביש 56
דוידוביטש יצחק דוד 313, 80
דולנורזה פרומקה 364
דונסקי צבי 201, 357
דומב אהרן 238, 296
דומב יחיאל 26
דומב מנדל 29, 81, 114, 159, 238, 242
דומב שמואל 259
ד״ר דונאי
דונקעלמאן יצחק 89, 269, 310
דובלין מ. 396
דיין שמואל 310
דיאמאנט אלימלך 28, 126, 387, 388, 389
דיאמנט אברהם 257, 271, 282, 319
דיאמאנט לייביש 21, 24, 258
דיאמאנט מ. 112
דיאמאנט שמואל 258
דיאמאנט ישראל 292, 293, 354, 357
דימנד דורה 294
דמבינסקי חיים ברוך הרב 437
דנציגר יענקל 171
דנציגר יצחק מנחם 237, 238
דנציגר סיבל 237
דנציגר ראובן 272
דנציגר שמואל צבי 237, 238
דנציגר 260, 268, 269
דנציגר לאה 272
דנציגר דב 272
דנציגר לייב 296
דנציגר 393

דריטער משה 163
דרעקסלער צבי 81
דרעקסלער ל. 93
דרעקסלער א. 102, 104

ה

האבער ז. 67, 68
האגר מנחם הרב 9, 212, 215, 327, 375, 376, 388, 389
האלבערשטאם דוד 160
האלבערשטאם יחזקאל 240
האלפערן מ. 65
האלפערן ס. 99
האלעגדער אסתר 262
האלעגדער הירש יוסף 115, 141
האלעגדער פייוויל 140, 239
האלעגדער צפורה 262
האלשטוק רבי אלימלך 242
האמער זלמן 115
האמער לייב וואלף 115
האמער לייב 271, 272, 280
המר רוזה 370
המבורגער משה 16, 211, 266
המבורגער מנשה 22, 57, 176
המבורגער עדי 397
המבורגער ק. 91, 92
האנדעלסמאן יצחק 27, 120, 122, 222
האנדעלסמאן אהרן 283
האניגמאן דוד 124, 260
האניגמאן קלמן 124, 387, 388
האניגמאן שמעון 124
הוניגמן חדוה 270
הוניגמן יוסף 284
האנפס חיים 16, 71, 36, 180, 218
האפס 135
הארטמאן 129
הוזינס ישעכר 271, 282
הוטנר חוה 273, 275, 334
הוטנר יצחק 334
הולנד דורה 370
הולנדר (רכטמן) רגינה 315
הויפטמאן הירש לייב 240
הורוביץ ד"ר 125
הורוביץ אליעזר 244
הורוביץ אריה 233
הורוביץ ר' חיים שמואל רב 244
הורוביץ ר' יהושע השיל 233
הורוביץ יעקב יצחק רבי 236
הורוביץ ר' מרדכי 327
הורוביץ משה 213, 284
הורוביץ ר' נפתלי צבי 234
היידה אברהם 241
היידה מרדכי 51
היידה משה 241
הימעלפארב בן־ציון 284, 286
הימעלפארב שלמה 140, 255
הימעלפארב שמעון 258, 259
הימעלפארב 269
הירשביין פרץ 89, 105
הירש ה. 87
הירשבערג יוסף 140, 334, 336
הירשבערג 76
הירשזון איסר 21, 248, 258, 334
היישריק דב 377
הלברשטם אהרן 233
ר' הלל מראדאשיץ 233
הלוי צבי ד"ר 376
הלפערן ש. 317
העלער הערצקע 338, 391, 393, 394
הלר משה 273
העגדלער אהרן 140, 237
העגדלער ק. 91
הערמאן דוד 88, 89, 105, 163, 311
הערמאן זליק 36
הערמאן משה 19, 219
הערצבערג אברהם מאיר 80
הערצבערג (גוטמן) טושה 293
הערצבערג קאפל 126
הערצבערג שלום 292, 293
הערצבערג 84, 163
הערציגער דב בעריש 17, 44, 46, 48, 218
הערציגער אהרן 160
הערציגער יוסף 50
הערציגער סטעפא 158
הערציגער רלה 281
הערשליקוביטש מרדכי 282
הערשעלעוויטש הערש 71, 96, 161
הערשפינקעל משה 132, 207
הערשקאוויטש מאירל 141, 239, 345
הערשקוויטש 277
הרשקופף יצחק 284
המפל אברהם 114, 115, 257, 317, 331, 336, 387, 60, 67, 69, 71, 73, 94, 95, 96, 118, 135, 168, 169, 170, 172, 176, 188, 257, 297, 308, 311, 370
המפל אהרן 27, 59, 62, 71, 88, 115, 260, 262, 262, 263, 264, 280, 281, 312, 316, 321, 336
המפל אליעזר 22, 120, 123, 222, 265
המפל גיטל 314, 331
המפל דורקה 280, 281, 314, 322
המפל יידל 111
המפל מלכה 120, 265
המפל משה 71, 82, 98, 119, 164, 168, 276
המפל מרדכי 9, 68, 174, 177, 180, 199, 212, 215, 264, 265, 269, 273, 276, 278, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 292, 295, 306, 310, 312, 314, 315, 320, 324, 327, 331, 332, 333, 375, 377, 387, 388, 389
המפל נ. 60, 61, 59
המפל סימה 314
המפל שרה 94, 120, 265
הפטמן יוסף 309, 320
הרצפלד אברהם 165, 262, 294, 319

ו

וואידיסלאבסקי משה 50, 91
וואידיסלאבסקי ש. 92
וואשניצה אדולף 296
וואשניצה חוה 286
וואטענבערג א. מ. 20
וואלדמאן 207
וואלדערמאן שמחה דוד 163
וואלהענדלער לוי 51
וואלהענדלער שלמה 267
וולהנדלר חנה 283, 285
וואסערמאן מאכסימיליאן ד"ר 69, 84, 85, 128, 369
וואלף הענריק 22, 26, 57, 266
וולף סאלה 370
וואקסבערג ארנאלד 124
וואלרצמאן ש. ה. 99
ויגדורוביץ לאה 284
ויגודזקי יצחק 28, 65, 67, 68, 71, 75, 91, 93, 159, 173, 174, 210, 257, 284, 295, 297, 311, 312, 316, 332, 349, 373
ויגודזקי לייבעק 131, 264
ויגודזקי סטאניסלאב 101, 104, 131, 296, 373
ויגנאנסקי משה 363
וידערמאן פייבל 57, 94, 197, 198, 266, 296
פון וויזל זאב ד"ר 273
וויזענפרוינד ה. 94, 370
וויזענפרוינד אנדזשה 370
וויכערט מיכאל 311
וודאווינסקי ש. 20, 257
וילאגה הירש נתן 243, 258, 330, 335
ווילבאשעביטש 20
וילדר חנה 284, 293
וויינבאך ד"ר 94
וויינבלום 112
וויינבערג אדאש 132, 280
וויינבערג ז. 306
וויינגארט אלי מאיר 248
וויינגארט יהושע לייב 19, 219, 248
וויינדמן יחיאל 335
וויינטער משה 149, 276
וויינציהער גוסטאב 24, 25, 26, 69, 349, 370
וויינציהער סאמעק 22, 135
וויינציהער שלמה דר. 24, 26, 40, 57, 58, 59, 60, 67, 69, 71, 73, 94, 95, 96, 118, 135, 168, 169, 170, 172, 176, 188, 257, 297, 308, 311, 370
וויינר אברהם דניאל 50
וויינר ארטור 84, 85, 103, 104, 132, 397
וויינר ארנולד 20, 35
וויינר חוה 118
וויינר יחיאל 79, 118, 133, 139, 207, 318
וויינר יעקב 131
וויינר מאטעק 132
וויינר מאיר 50
וויינר מרדכי 27, 120, 122, 123, 273
וויינר סאלאמאן 57
וויינריב ישראל משה 21, 65
וויינריב מרדכי 20
וויינריב שמעלקע 20
וויינריב שושנה 283
וויינרעב א. 159
וויינרעב שרה 259
וויינרייך 79
וויינשטאק א. 89
וויינשטאק ז. 98
וויינשטאק דוד 276
וויינשטאק ח. 96
וויינשטאק ישעיהו 244
וויינשטאק מאיר 88
וויינשטאק ס. 159
וויינשטיין חיים משה 115
וויינשטיין יוסף 115
וויינשטיין 111
וויינצענבערג אברהם 82, 162
וויינצענבערג אנשל 132, 266, 267, 280, 296
וויינצענבערג ישראל יצחק 118
וויינס ש. 68
וויינס אברהם מרדכי 80
וויינס יוסף 267
וויינס מרדכי 139
וויינסבורט יהונתן 285, 286, 312, 380

ווייסבורט מניה 269
ווייסבורט פרחיה 284
ווייסבארט משה 80, 115
ווייסבארט פישל 243
ווייסבקר 277
ווייסהויז בליי בלה 285
ווייסלער משה 20
ווייסלער ניסן 51
ווייסמאן ד"ר 20, 21
ווייסמארק זינדל 51
וויעצענקאווסקי ל. א. 98
ויצמן אהרן 382
ויצמן 163
ויתקין יוסף 221
וכטל 317
ולגרין 269
ולגרין חיים ד"ר 280, 281, 292
ולגרין דורה 293
ולגרין יעקל 138, 159
ולטפריד אברהם משה 244
ולטפריד אהרן 282
ולטפריד ישעיהו 244
ולנר וואלף 98
ולנר חיים 29, 71, 78, 258, 323, 325, 335, 387
ולנר ישראל 258, 272
ולנר נ. 98
ונדרסמן הרשל 346
וועבער מאקס 124
וועקסבערג 162
וועקסבערג 262
וועקסעלמאן הערשל 88, 89
וועקסעלמאן יצחק יואל 97
וקסלמן חוה 292
ווערדיגער א. ב. 71
ווערדיגער וואלף 79, 80, 81, 239
ווערדיגער פ. 91
ווערדיגר אהרן 270
וורדיגר חנוך 285, 286
ווראנצבערג יוסף 20, 133, 257, 294
ווראצלאווסקי 132
ווראצלאווסקי יחיאל 249
ורדי (רוזנצויג) שמואל דוד 378
ורהפטיג ז. 268
ורשבסקי חיים 388
ורשבסקי אשר 296
ורשבסקי ריבה 284

ז

זאבוסקי יוסף 27, 120
זאבוצקי שלמה 122, 123
זאוברמן יעקב 84, 133
זאוברמן ח. ה. 83, 98, 99
זאוברמן 89
זאבאדע וואלוועלע 133
זאבאדע ריבעלע 133
זאיאנץ י. ב. 91, 168, 178, 280
זאיאנץ מיכל 118
זאיאנץ מאטל 276
זאיאנץ חיים יוסף 335
זאכאריאש ליפא 29
זאכאריאש ג. 159
זאנאווענט ישראל 388
זאקס גרשון 98, 99
זאקס משה מאיר 97, 118
זאקס רחל 262
זאקס ל. 396
זאראמף בלה 260
זאדערנאווסקי א. 163
זבורובסקי 280
זבורובסקי שושנה 292
זבורובסקי ב. 396
רבי זביטקובר שמואל 234
זבוטינסקי זאב 162, 271, 273, 319
זוגליכט אברהם 267
זוגנפלד הרב
זופוביץ מנחם 136, 251
זונדלאוויטש לייב 16, 218
זיגל הלינקה 272
זיגל י. 273
זיגלבוים שמואל 275
זיגלבוים זיסקינד 80, 96
זידער אלחנן 79, 159, 162, 334
זיידמן משה 26
זיידמן קלמן 61, 97, 156
זיידמן 294
זיידמן הלל 339
זיטמן דוד 298, 310
זיטנפלד עליזה 344
זיגרייך דוד 115
זיגרייך ישראל 259
זיגרייך פישל 115, 269, 282, 315
זיגרייך ריבה 293
זיגרייך 111
זיגרייך זוסמן 348
זוכר דוד 375
זינדורף צפורה 287
זינגער נחמיה 388
זיסקינד יחזקאל 270
זיסקינד יוסף 115
זיסקינד יעקב 140
זיסקינד יענקעלע 136, 237, 251
זיסקינד קלמן 238
זיסמן מ. 119
זיספעלד 118
זיעלאני ח. 67
זכריש שמואל לייב 357, 358
זלקוביץ דוד 272, 280
זלוטניק ישראל אהרן 383
זלצר ישראל 163
זלמנוביץ דוד 272
זלמנוביץ יעקב 141
זלמנוביץ 294
זיידנר חיים מאיר 29
זיידענבויטעל יחזקאל 79
זיטמאן דוד 182, 281
זילבערג מ. 336
זילברברג חיים מ. 59, 62, 78, 258, 259
זילברברג י. 271
זילברברג קלמן 26, 131, 294
זילברברג שלמה 29, 240
זילבערגאלד ד. 98
זילבערפרוינד מ. ל. 71
זילברשץ הנוך 29, 62
זילברשץ אסתר 259, 260
זילברשאץ דב בריש 54, 62, 335
זילברשץ יצחק 260, 295, 297
ד"ר זילברשץ 354, 370
זילברשטיין אברהם 118, 345, 353, 354
זילברשטיין צבי 119, 387, 388, 389
זמודזקי שמעון 26, 75, 93, 158, 257, 295, 320
זרובבל יעקב 120, 265, 316
זרחי ישראל 337
זשמיגראד דוד 26, 85, 110, 280, 295
זשמיגראד יעקב 27
זשמיגראד בשקה 280
זשמיגראד מקס 27, 280
זשמיגראד צעשא 22
זשמיגראד קובא 120, 122, 222
זשמיגראד מאניעק 322
זשבנר הלל 29, 79, 258, 335
זשוטקעוויטש גוטה 338
זשיטלובסקי חיים 60, 147, 310

ח

חורגל 26, 27, 131, 259, 294
חזני מיכאל 238
חזנוביץ 120
חיים הלה 370
חיות רבינער 122
חיים הצדיק מצאנז 233
חיים דוד הפטריקובאי 252
חמצינסקי חיים 249
חנצינר יוסף 318
חריף יוסל 146

ט

טאובע פרץ 235
טאובע 277
טאמאשאווער ישראל 114
טאומן לייבל 248
טאומן שרה 260
טאראשינסקי ד"ר 101
טבנקין יצחק 22, 120, 261, 290
טבצקיביץ זרח 249
טברסקי אהרן דוד 249
טברסקי מרדכ'לה 248
טברסקי נחום 317
טהון יהושע ד"ר 311, 312
טויב רבי יחזקאל 248
טוביה ישראל 137
טוכמאיר 277
טוכשניידער יוסף 98, 99, 163
טוכשניידער פרימה 292
טוכשניידער־ברינר שושנה 293, 313
טורנהיים ר' אליעזר מאיר 247
טורנהיים ר' בעריש 230, 247
טורנהיים ר' יעקב משה 247
טורנהיים גניה 292
טורנהיים חיים יחיאל 247
טורהיים ר' צמח 247
טורנר דוד 29, 71, 80, 245
טורנר יהודה 271, 272
טורנר טוניה 292
טורקאוו זיגמונט 105
טייכנער ד"ר 211
טיל שלמה 114, 255
טישלר דוד 383
טלנר הלה 315
טלנר הרש 78, 278
טלנר ר' יהוש'עלע דיין 19, 63, 44, 219, 236, 239, 328
טענענבוים אבא 272

טענענבוים אלתר 22, 93, 159
טענענבוים אברהם 159, 161
טענענבוים יהודה 258
טענענבוים הינדה 290
טענענבוים העניעק 262, 290
טענענבוים הרשל 27, 120
טענענבוים ר. 94, 262
טענענבוים ל. 67
טענענבוים מאָטל 22, 91, 269, 261, 290, 387
טענענבוים מרים 26, 91, 93, 294, 295, 297, 336
טענענבוים מנדל 113
טענענבוים מרדכי יוסף 258
טענענבוים פעלא 103, 104
טענענבוים רחל 104
טענענבערג אברהם 288, 359
טענענבערג נחמן 70, 71, 97, 257, 314
טעסטעלירער אפרים 48
טנצר בעריש 21, 65
טנצר יהושע משה 29
טנצר יחיאל 26, 294
טנצר יצחק 27, 176, 259, 268
טראוב ישראל לייב 26, 294, 295
טראוב אברהם משה 118
טראוב אוה 378
טראוב 79
טראפאוער אברהם 19, 219
טראפאוער ברטה 26
טראפאוער קאראל 120
טראפאוער שמואל 120
טראצקי לייב 120
טרומפלדור יוסף 286
טריגר חיים 388
טריסמן אליעזר 56
טרלו גור אריה 330
טרטקובר אריה ד״ר 286, 315
טשארנא פניה 188, 191, 192, 197, 350, 353
362
טשארנאכה אליעזר 239
טשארניעצקי פ. 94
טשערנער י. ז. 98

י

יאכומאוויטש א. 70, 71, 119
יאנאווסקי בערטשע 20, 81, 127, 257
יאנאווסקי 26, 131, 294
יאנקעלעוויטש יעקב 158
יאסקעראוויטש ס. 119
יאסקעראאוויטש י. י. 272
יאסקעראוויטש 282
יאסקעראוויטש א. ג. 271
יאפפע ס. 394
יאקובאָביטש ראָזע 67, 103, 104, 178
יארבלום מאיר 22, 242, 265, 316
יאשינסקי יוסף 339
יונגסטער אברהם מרדכי 50
יונגסטער הניך 140
יונגסטער חנוך 140, 239, 336
יונגסטער בת־שבע 293
יונגסטער גוטמן 296
יונגסטער רבקה 259
יונגסטער 80
יונגערמאן יצחק 29
יוסטמן ישראל 80
יוסטמן ש. 80
יוסעלעביטש בעריק 33, 138, 319
ר׳ יוסף מאמשינוב 242
יזשמבק מרדכי 296
ר׳ יהודה הלוי 181
ר׳ יהושע דוד 171
ר׳ יהושע מאוסטרובה 228
ר׳ יהושע הצדיק מבלזה 232
ר׳ ישעיהו מפשיסחה 242
יעבץ ישעיהו 20, 65, 90, 134
יעדוואבני אברהם 276
יעקובסון חיים 358
יעקובוביטץ הרשל 59, 60, 61, 62, 98, 99, 111
יעקובוביטש בעריש 242
יפה לייב 274, 313, 314, 315, 334
יפה מרדכי 269
יפת יהודה 67, 232
יצקאן ש. ז. 317
יקניר פייביש 348
ישכול בנימין 384
ישראל משה שוחט 238
ישראל החזן 250
ישראל המגיד מקוזניץ 236, 242
ישראל יצחק מראדאשיץ 230
רבי יששכר בר מראדאשיץ 232, 236, 242
ירושלמי שמשון דוד 313, 314

כ

כאלעווא משה 284
כאמידס רב 63, 160, 162
כאפער דוד 126, 257, 271
כאשין 22
כהן יצחק 286
כהנא מינה 296
כץ יצחק 246
כץ 185
כצנגולד יהודה 258
כצנגולד הלה 359

ל

לאודן יוחנן 388
לאודן שלמה 388
לאודאן שמואל 97, 118
לאדאן א. מ. 391
לאודאן זשאק 393, 394
הרב לאטעס 123
לאכמאן א. 71, 91
לאכמאן ר. 87, 158
לאנגער קלמן 20
הרב לאנגפוס חיים דוד 17, 19, 38, 118, 218, 219,
הרב לאנגפוס יהודה 272
לנדוי א. 273
לנדוי זאב 258, 154, 332
לנדוי חנוך 258
לנדוי ישראל חיים 258
לנדוי יצחק אהרן 71, 238
לנדוי יעקב 140, 159, 239
לנדוי מאניה 238
לנדוי ד״ר 211
לנדוי 57
לנדוי נחמן 297
לנדוי מנדל 331
לאנדפיש ס., ד״ר 87
בנדין אינדקס — טור 18 — 99רערי2.יכ7ב 2
לאסק יוסף 237
לאסק משה 97, 140, 237
לאסק הרצל 259
לאקס 26
לוביאניקר פנחס 279, 283, 316
לובלינג סנדר 27, 120, 122, 222, 278
לובלינג פנחס 90
לובוביטש שלום ברוך 255
לודזבארסקי א. ב. 26, 60, 61, 96
לוי יוסף 269, 321
לוין אליהו 80
לוין איציה מאיר 219
לוין חנוך אלכסנדר 235, 242, 326
לוין לייזר 261, 263, 265
לוין מנדל הרב 140, 159, 188, 189, 327
לוין צבי חנוך הכהן הרב 40, 45, 62, 81, 139, 160,
163, 219, 226, 235, 239, 245, 256, 307, 3216
לוין שלמה 78
לוין שמואל 80, 239
לוין מיכאל 26, 96, 99
לוין משה 78, 258, 259
לוין דוד 295
לוין אלי 308
לוין שמריהו 337
לויטה ל. 279
לוינסון אברהם 315, 362
לוינסון אהרן 359, 355
לונדנר איסר 113, 269, 315
לונדנר דב 270
לונדנר הרשל 17, 218
לונדנר חנא 141, 242
לונדנר חנה 259
לונדנר יעקב זוסמן 29, 248
לינדנר יחיאל 135
לונדנר לייבל 115, 136
לונדנר נטע 20, 28, 63, 67, 71, 96, 165, 257,
284, 297, 311, 314, 320, 332, 333, 349
לונדנר קאפל 237
לונדנר שמעון 16, 218
לונדנר רבקה 259
לודנר צילה 259
לונדנר יצחק 283, 285, 286
לונדנר קולקה שרה 292
לונדנר דוד 294, 334
לונדנר יצחק 379, 380
לוסטיק שמחה 22, 90, 265, 309, 315
לוסטיק פרימעט 92
לוסטגרטן נחמיה 249
לוסטיקער יעקב דוד 98, 262, 269, 282
לוסטיקער א.. 393, 394
לוסטיקר יואל זאב 388
לופטיק הרשל 141, 239
לוקר ברל 261
ליבערמאן ח. 159
ליבערמאן ד״ר 170, 188, 350
ליבערמאן ד״ר פנחס 282
ליבערמענש שמואל 82
ליור אברהם 25, 29, 114, 115, 141, 235, 340
ליור אברהם בן חיים 20, 28, 67, 71, 75, 91, 112,
113, 173, 177, 210, 257, 284, 295, 308, 311,
312, 320, 332, 341, 387, 388, 391
ליור אברהם ק. 20, 21, 35, 112, 257
ליור אסתר 269
ליור אריה 269, 270, 283, 287, 315, 347, 356,
357

ליור בריש 29, 268, 269, 270, 282, 295, 311, 315
ליור דוד 9, 109, 113, 120, 124, 136, 156, 172,
178, 181, 182, 183, 184, 185, 193, 257, 259,
268, 269, 270, 282, 283, 285, 289, 310, 312,
318, 328, 333, 334, 335, 336, 338, 342, 355,
356, 363, 387, 388, 389, 390
ליור הרשל 115, 259, 260
ליור חיים 112, 126, 140, 237, 341
ליור ישראל אהרן 93, 268, 269, 310
ליור לוניה 274
ליור לייביש 115
ליור מנחם 318, 345, 355
ליור משה 51
ליור מרים 162, 259, 289, 308, 312, 318, 355
ליור משולם 29, 71, 96, 110, 140, 237, 258, 335,
341
ליור קלמן 71, 110, 114, 115,
141, 235, 340
ליור ראובן 19, 110, 196, 207, 219, 247, 286,
340
ליור ראובן בן קלמן 286
ליור רייזילה 315
ליור שבתי 258, 259
ליור שמואל 112, 113, 120, 122, 123, 172, 194,
341
ליור שלמה 315, 355
ליזורוביטש שלמה 51
ליזורוביטש דוד 262
ליטוואק אברהם 137
ליכטמן 259, 260
ליכטענשטיין יעקב 87, 158
ליכטענשטיין ישראל 275
ליכטענשטיין נחום ישראל 111
ליכטענשטיין (החזן) 136, 251
ליכטיג יוסף ברוך 245
ליכטיג אחיות 259
ליכטנפלד מניה 239
לינר רבי שמואל שלמה 242
ליפסון 28
לישיץ גוטצ'ה 274
לישיץ הלל 268
לישיץ יחזקאל 56
לישיץ דן המו"צ 226, 238, 327
ליקור יוסף 285
לנצמן הלה 384
לנצמן יוסף 389
לנצמן מאיר 384, 388
לסקר אסתר 26, 27, 131, 280
לסקר דוד 114, 141, 159, 172, 240
לסקר דורקה 274, 314
לסקר חנה 274
לסקר יהודה 383
לסקר יחזקאל 20, 257
לסקר יעקב 27, 115, 120, 122, 222, 278, 314
לסקר ישראל 88, 89
לסקר מ. 349
לסקר מאניעק 89
לסקר מניה 280
לסקר מנחם מנלה 112, 141, 242, 241
לסקר שלום 29, 114, 141, 240
לסקר שרה קובלסקה 294
לעבקאבה רויזה 37
לעבקאוויטש יעקב 16, 111, 218
לעבקאוויטש ישעיהו 63, 64, 68, 87, 153, 160,
188, 312, 315
לעבקאוויטש לייביש 126, 248, 228
לעבער הערשל 88, 89
לעדערמאן ס. 84
לעדערמאן נתן דוד 115
לעווינסקי י. 92
לעווינסקי איזידור 90
לעווינשטיין ה. 89, 101, 104
לעווינשטיין ד"ר 191, 192
לעפקאוויטש ל. 91

מ

לעמבערג ז. 119
לעמבערג אריה 262
לעמבערג 158
לענטשנער מאטל 97
לענטשנער י. 269
לענטשנער משה מרדכי 258
לענטשנער 115
לרנר שלמה 286, 287, 343, 358, 365
מאהלער ר. ד"ר 32
ר' מאירל מאסטא 232, 244
ר' מאירל מסטובנין 244
ר' אברהם יהושע השיל מאסטא 232
מאלעווא 22
מאירוביץ יעקב 162
מאלטשאצקי חיים 186, 188, 190, 349
מאנדעלבוים ב. 156
מאנדעלבוים שבתאי 80
מאנדעלקארן אדלה 22
מאנהיים אהרן חיים 239
מאנטא דוד 29, 30
מאנטא י. 118
מאנטאג יעקב 62, 87
מאנטאג אברהם 272
מאנשיין אלימלך 90
מאסטבוים יואל 304, 307
מארקאוויטש שלמה 16, 218
מארקאוויטש איציק 37
מארקאוויטש חיים 272
מאנצאוש מענדל 80
מאראוטשיק 163
מאקאוער בעריש 80
מאריאנקא דוד 388
מארמאר לייביש 116
מארעווסקי אברהם 89, 105, 311
מארקיש פרץ 89
מלאך חנוך 387
מלאך 85
מלאך רפאל 284
מלאך ישראל 282
מגר מ. 272
מגרקביץ־מגן צבי 284
מונציק יחזקאל 258, 377
מונשיין משה 310
מורד צפורה 359
מושינסקי אחים 282
מושינסקי יצחק 132
מושינסקי ש. 165
מורגנשטרן דוד 348
מורגנשטרן יצחק זליג 346
מורגנשטערן משה ברוך 329
מורגנשטרן חיים ישראל 78
מטל זליג 258, 259
מיטליס ברכיהו 126, 295
מיטליס דוד 27, 120, 122, 222, 223, 278
מיטליס הינריך 22, 25
מיטליס חיים 114
מיטליס איציק הערש 131
מיטליס נ. 115
מיטליס אריה 124
מיטליס שאול 248
מיטליס פנחס (פאול) ד"ר 376, 388
מיאורוביץ אברהם 36
מולר זושה (אסטריד) 362, 364
מימאן הירש נחמן 163
מינקובסקי פנחס 250
מינץ ישראל יצחק 118, 119
מינץ ליפאַ (ליפא) 201, 357, 362
מיעכאוועך אברהם 22
מינצבערג ל. 211
מינצבערג הירשלה 245
מיעדזשינסקי ע. 88
מיעכאוועך קלמן 276
מייזל נחמן 262
מייטעלעס נתן רב 15, 16, 217
מיצענמאכער מ. 115, 159
מיצענמאכער דוד 183, 310, 393
מיצענמאכער אלתר 242
מיצענמאכער וואלף הירש 245
מישל ט. 77
מירובסקה ידויה 270
מלודיסטא ד"ר 320
מלץ דוד 26, 142, 294, 300
מלץ מנדל 248, 258
ר' מנדלי מקוצק 16, 230, 237, 247, 248
מנלה משה 37, 63, 71, 78, 159, 160, 258, 349
מנלה ח. יצחק אייזיק 226, 239, 329
מנלה אליעזר 262, 282
מנלה אלקנה 268, 271, 282
מנלה אברהם 286-288
מיטלמאן ד"ר 75
מנהיימר רחל 272
מעדעם ו. 28
מעכנער ערווין 87
מעלער פראַפ. 158
מעלניק נחום 88, 101, 105, 286, 311
מעלניק יהושע 89
מעלניק הירש בר 249
מעלניק אלעזר לייב 249
מעלצער ו. 393, 394
מענדעלע 178
מנלה זליג 329
מנלה מיכאל 296
מערין א. 119
מערין הערשקא 112, 131
מערין וואלף 97, 114, 165
מערין נ. 98, 99, 100
מערין ש. י. 112, 114
מערין משה דוד 51
מערין מאניעק 188, 189, 191, 192, 197, 200, 204,
246, 246, 349, 350, 353, 355, 356, 357, 366,
364
מערין חיים 188
מערין ל. 207
מערין אליעזר 209
מערין טוביה 257, 314
מערין שמשון 262
מערין יידל 264
מערין לייבל 267

מערקמאן משה 22, 93
מערין אהרן 358
מנצר אהרן 288, 347
מנשל אריה 350
רבי מרדכי מקוזמיר 348
מץ שלמה 384
מרקיש פרץ 351
משרמן ברל 262

נ

נאמבערג ה. ד. 60, 104, 309
נאטעלע שניידער 137
נאפארסטיק 21
נודלמן שמואל 385
נטהאן פאול 57
נובוגרודעצקי ל. 25, 28
נונבערג אהרן 17, 26, 51, 177, 218
נונבערג הענדל 26, 69, 111, 118, 340
נונבערג חנה 115
נונבערג לוטא 105
נונבערג נתן 87, 158
נונבערג ראמאן 22
נונבערג י. ג. 133
נוסבוים יידל 143
ניבערג משה 29, 71
נייבערג פלה 259, 260
ניינטן בוש 397
ניימרק יעקב 27, 28, 29, 70, 71, 78, 113, 114
ניימארק שלמה 258
ניימן מרים 262, 290
ניימן ה. 269
ניימן י. מ. 320
ניימן אייזיק 359
ניסנבוים יצחק רב 21, 32, 220, 258, 306, 317
339
ניסנבלט ד״ר 297
ניעז׳ווידזקה ריבה 287
ניעמיעץ אברהם 114
נויפלד יוסף 270
נויפלד 388
נייפעלד 91
נייפעלד טוניה 270
נייפלד אלימלך, רב 258, 259, 339
ניישטעטער ש. 93
ניישטעטער חיה 284
רבי נפתלי הצדיק מרופשיץ 233
ר׳ נתן דוד משידלובצה 232

ס

סאבאטקע שלמה 26, 133, 134, 294, 370, 372
סאבקאווסקי גדליהו 99, 158, 261, 262, 263, 349,
365
סאבקאווסקי יאדזשה 262
סאלאמאן בעריל 84, 280
סאלאמאנאביטש ב. 91
סאלאמאנאביטש ישראל 15, 215
סאלנא ב. 105, 106
סאמועלעוויטש יהונתן 16
סאנטשעוו ראובן 90, 91
סאנטשעוו שמואל 259, 162
סאנדזער א. י. 96, 278
סאנזיר נתן 48
סולטניק פרנקה 359
סוקניק בלה 22, 135
סופר יהודה לייב 138
סופר יענקל 245
סושק משה 293
סושק זיסמן 247
סושק לייביש 347
סושק שמואל אהרן 247
סושק ליפא 239
סגל יהודה לייב 39
סגל שמעון 39
סגלוביץ
סוקולוב נחום 273, 324, 336
סטאפניצקי הערשל 97, 165
סטאפניצקי יידל 207
סטאפניצקי לאה 258
סטופניצקי יצחק 275
סטאשעווסקי נחמיה 80
סטבסקי גרשון 65, 68, 185
סטבסקי חיה 269, 283, 286
סקאצילאס ב. צ. 71
סקאצילאס דוד 80, 164
סקאצילאס אלי 249
סקאצילאס שרה 269, 270
סלאוואטיצקי י. 159
סירקין נחמן 290
סענדישעוו מאיר לעמל 133, 294
סענדישעוו משה׳ל 133, 262, 377
סענדישעוו טאלער עדה 158, 281, 293, 313
סערסאזש דוד 25, 69, 111
סערסאזש לזר 26, 168
סערסאזש איזידור 26, 84, 91, 93
סערסאזש מ. 87
סערסאזש מוניק 388, 389
ספיר ד״ר 388
ספיר תירוש לאה 259
ספיר 122
ספירשטיין מאיר בעריש 248
ספירשטיין דוד 283, 286
ספירשטיין טורנהיים ריבה 283
ספקטור פיניה 240
סקורניק דוד 29, 239
סקורניצקי פייבל 282
סקורניצקי חיה 259
סריבנר לייביש 241
סקורא שמעון 282
ספירשטיין ריזשקא 363
ספירשטיין דורקה 363

ע

עלבוים ישעיהו 98, 249
עלבוים יוסף 258
עפשטיין הענעך 114, 126
עפשטיין יוסלה 244
עמיאל רב 29
עמנואל רב מפשדבורש 230
ענגלארד אברהם 208, 254
ענגלארד רב מאיר 19, 219
אנגלארד י. 159
ענגלארד לייב 240, 241
ענגלארד ישעיהו הרב 253, 225
ערענסט זלמן 29, 140
עק נתן 353, 354
עריק מאקס 147, 200

פ

פאטאק סאלאמאן 26, 114, 115
פאטאק לייב 17, 18, 69, 111, 335
פאטאק יעקב 267
פאגעלעוויטש בעניעק 174, 268, 269, 280
פאזמאנטיר נתן 48
פאט יעקב 275
פאטאש מאיר 22, 75, 91, 257
פאטאש י. ב. 57, 119
פאטאש רפאל 292
פאטאשינסקי משה 88, 92, 105, 259, 301
פאָגעלמאן, רב 163
פאכטער הלל 80, 111, 140, 236, 245, 251
פאכטער צבי 236, 237
פאטכער צילה 274
פאסטערנאק 84
פאקטור מיכאל 273
פאראדיסטאל 162, 210, 369
פאראסאל יצחק 82, 162, 207, 208
פאראסאל מ. 273, 394
פבלובסקי 370
פדרמן אברהם 284, 286
פוטערמאן צבי הירש 39, 260
פודלינסקי 314, 370
פולושקו א. 279
פוהורילו מכס 352
פולטוראק קרבה 85
פוליבודה מ. 291
פוליבודה צבי 262
פונט יצחק 261, 262, 315
פוקס אברהם 282
פוקס משה 277
פוקס שלמה 272
פוקס ל. 98
פוקס יעקב 262
פוקס 271
פוקסברוינער משה 22
פונטג ברל 292
פטשניק אברהם 20, 75, 91, 257, 281, 282, 311
פולמן מרק 359
פיאטרקאווסקי משה יעקב 138, 152
פיאטרקאווסקי ליפא 138, 151
פייגענבלאט 158
פייגענבוים יצחק 164
פיכמן 284
פילצער יוסף 115
פיליפסקי ד״ר 297
פיימאן 94
פינקוס הרמאן 158, 115, 168
פינקוס דוד 92, 307
פינקוס י. 272
פינטשעבסקי מענדל 115
פיינער וועלוועל 79
פיינער י. ל. 21, 22, 26, 57, 61, 72, 142, 145,
176, 265, 266, 267, 297, 316
פיינער ישראל 156, 272
פיינסקי דניאל 71
פיינסקי עמנואל 238
פינקלער רבי אליעזר 228, 243
פינקלער יעקב 313, 242
פינקלר יצחק 242
פינקלר הלל 242
פינקלר חיים־מאיר 243
פינק יצחק 20
פינקינד משה 32, 65

פיעקארסקי ש. 62, 0 ?
פינקלשטיין שמואל 359
פיינרמן ד. 28, 113
פיינרמאן הענריך 113, 135, 276
פיק לייביש 50
פירשט משה יוסף 39, 50, 51
פירסטענבערג שמעון 61, 63, 70, 71, 76, 81, 95, 101, 113, 114, 118, 119, 128, 162, 165, 172, 173, 174, 210, 296, 297, 304, 311, 313, 314, 319
פירסטענבערג העלענה 76, 311, 314
פיש לאה 287
פישל שלמה 282
פישל יצחק 295
פישל בענדעט 17, 51, 113, 114, 218
פישל וואלף בער 20, 257
פישל אברהם הלל 71, 118, 135
פישל מ. וו. 28
פישל משה הירש 51, 115, 140, 236, 240
פישל קאראל י"82, 162
פישל אברהם 236
פישל ישראלקה 239
פיש אשר 387
פישער י. 119
פישער יעקב הירש 80
פישער 111, 268
פליישהאקר אוריל 241
פלעסנער 89
פלעסנער מרדכי 19, 219
פלעסנער שמעון 71, 113, 237, 85, 132, 91
פלעסנער משה 113
פלעסנער מאניעק 87, 94, 57, 158
פלאונער שלום 115
פלאק אברהם 97
פלוטניצקי פרומקה 360, 364, 365
פנחס אליהו מפילק, 243
פסחזון יצחק 25, 26, 28, 57, 65, 69, 71, 87, 93, 135, 176, 177, 274, 276, 297, 310
פסחזאן אדזה 281, 288, 355, 357, 358, 362, 364
פסחזאן לאה 281, 350, 357, 358, 361
פעדער ז. 105, 106
פעדער י. 80
פעדערמאן ראפאל 64
פדרמאן יהושע 270
פדרמן אברהם 286
פעלדבוים יצחק 93, 126
פלדברג אברהם 286
פלדבוים דוד 126
פעלדבערג אהרן 97, 258, 284
פעלדבערג זיסקינד 97, 258
פעלדגייער אליעזר 277
פלדמן א. 273
פעלדמאן ה. 394
פעלדמאן אליעזר 159
פעלדמאן וואלף 218
פעלדמן שלמה 268, 388
פעלץ מרדכי 48, 51
פעלץ שמואל 97, 257, 314
פערלמוטער א. 26, 91
פערלמוטער ח. י. 26
פערלמוטער 91, 162
פעלדמאן אב. 397
פענקין 397
פערלעגער 163
פערנס יוסף מאיר 386
פערענס מענדל 90, 111
פערענס ידידיה 239
פערענס יעקב 284
פערענס שמואל־דוד 297
פערשש לייזער בער 138
פערשש שלמה 50
פערשטער איטשע מאיר 80
פערשטענפעלד א. י. 98, 99, 100, 158
פערשטענפעלד איטע 91, 22, 307
פערשטענפעלד ישראל 131
פערשטענפעלד סאנדעק 89, 113, 165
פערשטענפעלד שלמה 51
פערשטענפעלד נאדושע 91, 92
פערשטענפעלד רחל 91, 92
פערשטענפעלד בתיה 283, 285, 286
פערשטענפעלד בענציע 363
פערבער ד"ר 176, 297, 369
פפר־טבצ'ניק ריבה 281, 292, 293
פפר שמעון 293
פפר צבי 28, 257, 294, 297, 312, 314, 335
פפר מלכה 80
פפר יהודה 201, 205, 272
פפר רחל 274, 355
פראגר ר' יעקל 238
פרוור ש. 341
פראוער מרדכי יוסף 71, 140, 239
פראוזער 96
פראוזער משה'ל 126
פראוזער דוד 247
פראוזער ישראל אריה 260, 261
פראוזער יהושע ד"ר 293, 320
פרוהמן מגדל 235, 243
פרוהמן לייביש 140, 343
פרוהמן ד"ר 68
פראמערמאן 112
פראקאצינער 111
פראכצווייג משה 22, 99, 100, 123
פראכטצווייג ל. 119
פראכטצווייג מניה 315
פרבשטיין השיל 258, 334
פרגריכט י. 272
פרומר ר' אריה צבי 228, 229, 239
פרופס אהרן 272
פרוג ש. 92
פרייבערג יאנקל 132, 260
פרייבערג ישראל יצחק 118
פרייבערג 258
פרייבערג מרים 282
פרייבערג אהרן 262, 265, 282
פרייבערג גרשון 393
פריבעס אליעזר 56
פריד אברהם 284
פרייד מ. י. 28, 257
פרידברג הענדך דוד 139, 158, 226, 328
פרידבערג יואל 258
פרידבערג מרים 259
פריילין ישראל 28, 71, 93, 177, 210, 275, 276, 297
פרידברג טובה 293
פרידלער איציק 114, 126
פרידלער יעקב 131
פרידלער ס. 119
פרידלער שאול 96, 119, 127, 136
פרידלער 89
פרידלער צבי 280
פרידלר גרשון 293
פרידלר אריה 385
פרידמאן יחזקאל 127, 140, 236, 253, 254
פרידמאן י. 115
פרידמאן שמעון 255
פרידמאן יאסל 397
פריידמאן משה'לע 140
פריידמאן שלמה'לע 140, 237
פריידמאן 269
פריידמאן חיים פישל 80
פרידע אירנה 22, 57
פרידריך ט. 80
פרידריך משה 282
פרידריך לולה 293
פרייטמן מרים 284, 287
פרימאכרן רעסעלע 397
פרגר בעריש 20, 21, 28, 29, 65, 69, 75, 236, 257, 258, 295, 306, 330, 335, 338
פרגר משה 20, 113, 257, 314
פרגר יהודה 120, 122, 123, 259, 261, 264, 306, 320
פרגר רגינה 22, 91
פרגר 269, 314
פרץ עדמונד 331, 394
פשנדזה 271
פרל אברהם 78, 258
פרל חיים ד"ר 28, 59, 62, 93, 76, 177, 184, 274„ 276, 297, 369
פרל מניה 274
פרלמן ד"ר 57, 68
פרלמוטר רבי לייזערקע 236, 259
פרענקעל אהרן 29
פרענקעל הלוי אברהם יוסף 51
פרענקעל מרדכי 51, 268
פרענקעל מתתיהו 29
פרענקעל שלמה 20, 25, 75, 71, 257, 311
פרענקעל וויצעק 272, 281, 292
פרענקעל הניעק 280, 281
פרנקל משה 285, 286, 305, 335
פרסקי דניאל 274, 312, 313
פרץ חיים 22
פרץ י. ל. 55, 93, 147, 178, 307, 366
פרץ טויבע 80
פשעניצא י. יונה 29, 258
פשעניצא (חיטה) ברוך 287, 385
פשעניצא חנה 287, 288

צ

צאנין מ. 200
צבי המגיד 234
צוייגנהפט יצחק 271, 272
צוויגנהפט דוד 272
צוויגבוים ישראל 290
צוקערמאן ד. 94
צוקערמאן א. ה. 115
צוקערמאן חיים אביגדור 115, 185
צוקערמאן מרדכי 185
צוקערמאן נחום 20, 79, 95, 115, 118, 138, 140, 158, 146, 236
צוקערמאן 84
צוקערמאן הרשל 245
צוקערמאן ברוך 261, 172
צוקערמאן אהרן 270
צוקערקאנדל הערמאן 122, 262, 349
צור צבי 338

ציגלער ישראל 29, 240
ציגלער שמואל 16, 71, 106, 107, 136, 180, 218, 297
צוויג נאַרמאַן 397
צחר־ביאַלקה נפתלי 292, 243
צטניק ק. 366, 212
צימערמאַן שלמה 163, 164, 284, 287, 289, 358, 348, 353
צימערמאַן שמעון 237, 255
צימערמאַן 84
צימערמאַן דורקה 283, 287
צימבערקנאַף מאיר 22, 92, 257, 262, 307, 314
צימבערקנאַף שושנה 283, 285
צימבערקנאַף (אחים) 363
צינאַמון א. 271
צמח שלמה 120, 302
צעלמייסטער ד"ר 122
צסמסקי מנדל 265
צרנוכה שרה 296
צשינסקי משה 64

ק

קאהן בעריל 20
קאהן נח 397
קאזלובסקי י. 28, 135, 349
קאזלובסקי משה לייב 27, 259, 261, 283, 265, 281, 318
קאזלובסקי שמואל וואלף 80
קאטלאס קלמן 133
קאזשימיערסקי מאיר 115
קאכאן אליעזר 115
קאכאן אברהם 272
קאלישער יוסף 239
קאמינסקי אידה 105, 318
קאמינסקי אסתר רחל 308
קאמינסקי טוביה ישראל 151
קאמינסקי יחיאל 28, 134, 135, 276, 388
קאמינסקי משה וואלף 28, 72, 88, 89, 135, 158, 275, 276
קאמינסקי אהרן יהושע 292, 293
קאנאל חיים איטשע 246
קאנאל יוסף 246
קאנאל ליפא 236, 237, 245, 246
קאנער אלימלך 158
קאנער לייביש 90
קאנער מנדל 88, 89, 90, 97, 163, 165
קאנער צבי 288
קאפלאוויטש אהרן 80, 140, 235, 255, 256
קאפלאוויטש משה נטע 140, 256
קאפלאוויטש קאפל 60, 96, 243, 255
קאפלן אסתר 165
קאפלן אברהם 136
קאפף ל. 92
קאפשטיין ד"ר 56, 57
קאצענגאלד לייביש 71, 258, 387
קאצענגאלד יצחק 235
קאקאטעק־שלעזינגער אברהם 84, 85, 158
קאקאטעק־שלעזינגער א. בער 20, 257
קאקאטעק־שלעזינגער טוביה 85, 270
קאקאטעק־שלעזינגער לייבל 264, 290, 387
קארב מרדכי 268, 269
קארלזן 162
קארענפעלד יחיאל 71, 177, 267, 316
קארענפעלד לייבל 28, 90, 275, 276
קארענפעלד נובא 132
קגנובסקי אפרים 373
קובלסקה־גרויבערט חנה 26
קובלסקי יחיאל וואלף 25, 110
קובלסקי משה 132
קוגעלמן חוה 259
קוגעלמן י. ל. 119
קוטנר נטע 237
קוטנר צבי 283, 285, 286, 305, 312, 379
קוזלובסקי דוד 359, 364
קוזשוך בן־ציון 293, 296, 358
קוזשוך עזריאל 293, 257, 358
קוכן צבי 384
קופילביץ יהודה 261
קופרברג מ. 271
קופרברג רבקה 288
קויפמן בריש 257
קויפמן נ. 91, 92
קופרוואסר בצלאל 239
קורלאנד יחיאל 26, 71, 141
קורלאנד יצחק מאיר 29, 71, 78, 112, 126, 243, 257, 258, 314, 334
קורלאנד 22, 314
קורץ צבי 58
קורץ ריבה 285
קורצפלד משה 267
קורצק יאנוש 336
קוקלה שרה 344
קוקלקה רניה 358, 364
קוק א. י. הרב 326
קזשיבו (קשב) מרדכי 284, 286, 287
קיזר א. ל. 71
קיזר יעקב 273
קיזר משה 164
קיזר קלמן 50, 51
קייזר 277
קיילבוים 296
קילשטאק ד. 98, 99, 100
קילשטאק פישל 272, 281
קימעלמאן איטשעלע, רב 19, 45, 141, 219, 226, 240, 329
קימעלמאן יהודה, רב 258
קיסנער ה. 71
קיסנער משה 116
קיסנער צבי 117, 272
קירשנבוים ש. ל. 372
קלאגסבאלד משה 136, 158, 164, 251
קלבר מניה 296
קלוזשינסקי יוסף 22, 87, 120, 123, 222, 265
קלומל מאיר ד"ר 314, 315
קלוניומוס מקראקא 244
קליימן יהונתן 296
קליימן יונה 296
קליינגר חיקה 281, 344, 350, 351, 360
קליינמאן אפרים 60, 61, 71, 164, 298, 310
קליינמאן בן־ציון 260, 251, 290
קליינמאן יהושע 57, 62, 96
קליינמאן יוסף 84
קליינמאן טעווערל 20, 21, 22, 26, 27, 176, 257, 294, 312, 373
קליינמאן מאיר נתן 22, 113, 222, 265
קליינמאן משה בנימין 159, 207, 276, 277, 370, 388, 389
קליינמאן שושנה 283, 285, 286
קליינמאן שמואל 206
קליינבוים משה 165
קליינברג חיה 370
קליינר יצחק 248, 264
קליינר יהודה 284, 378
קליינר מנדל 239
קליינר שלום 20, 21, 28, 29, 98, 257, 258, 331, 335
קליש יעקב דוד 242
קליש ר' יצחק מוורקה 242, 244
קליש מנחם מנדל 242
קלרמן יוסף 271
קלרמן נחום 285
קמחי־מנצרסקי הלל 284
קמינר יהודה 162
קמינר לאה 118
קמינר ליפא 29, 79, 81, 139, 175, 235, 308
קמינר משה חיים 29, 79, 80, 13, 155, 235, 277
קמינר משה 26, 27, 175, 260, 281
קעניגשטיין מ. 98
קענער יעקב 142, 220
קערנער לייבל 153, 288, 295
קערנער 111
קרנר גרשון 282
קרנר יחזקאל 292, 293
קרנר יוסף 292
קפקה פרנץ 294
קפלנסקי שלמה 261, 315
קצנעלסאן יצחק 89, 131, 310, 372
קראמאלובסקי אברהם 87
קראמאלובסקי מנדל 278
קראנענטאל משה 75, 95
קראקאווסקי שמואל 96, 115
קראקאווסקי אברהם 397
קרוי ד. 265
קרוק שמעון 96, 118, 277
קרוק יקותיאל 287
קרובקה יצחק 359
קריגשטיין יעקב 57, 90, 91, 92
קריגשטיין יידל 3, 53
קריצלער איסר 97
קריצלער בנימין מרדכי 50
קריסטל שמואל 255
קראַנגרד 163
קרלבך עזריאל 340
קרני אליעזר 264, 289
קשאנאווסקי הערשל 17
קשאנאווסקי משה 127

ר

ראדאשיצקי מרדכי 80
ראוויטש מלך 262
ראזא מ. 159
ראזען ס. 397
ראזענבלום חיים דוד 25, 28, 69, 91, 95, 84, 111, 158, 278
ראזענבלום לייבל 97
ראזענבלום משה 96, 115, 118
ראזענבלום יוסף 282
ראזענבלום דבורה 286
ראזענבלום שלמה 71, 84, 87, 165, 260, 162, 262
ראזענבלום שרגא 387, 390
ראזענבערג ה. 269
ראזענבערג ישראל 262
ראזענבערג משה 82, 249

ראזענבערג קובא ד״ר 280, 281
ראזענבערג א. 288
ראזענבערג יעקב 358
ראזענבלאט בערל 80
ראזענוואלד שרה 82
רוזנולד דוד 274
רדזינסקי י. 339
ראזענצוייג ש. ר. 98
ראזענצוייג נטע 248
ראזענצוייג יצחק 164
ראזענזאפט דבורה 171
ראזענזאפט יוסף 267, 388
ראזענזאפט מנדל 139, 158, 159, 171, 235
ראזענזאפט משה שמואל 171
ראזענעס שמואל יידל 133
ראטענבערג א. מ. 84
ראטענבערג רבי אלתר מאיר דוד 232, 233
ראטענבערג אלימלך הרב 234
ראטענבערג הערש לייב 9
ראטענבערג יידל 90
ראטענבערג יצחק 370
ראטענבערג יעקב 27, 120, 122, 123, 391, 393, 394
ראטענבערג מירל 27, 259, 260, 278
ראטענבערג מרדכי בעריש 61, 88, 89, 182, 266, 267, 316
ראטענבערג משה 26, 27, 120, 122, 123, 124, 294, 391, 393
ראטענבערג משה יחזקאל הרב 234
ראטענבערג שמעון 9, 10, 37, 67, 68, 87, 107, 182, 215, 216, 320
ראטענבערג שלום 233
ראטענבערג הרבי יצחק מענדל הלוי 138, 232, 233
ראטענבערג שיינדל 281, 293
ראטענבערג גוציה 293
ראטענבערג סאלה 370
ראטשטיין ל. 115
ראטשטיין מ. 272
ראטשטיין ד״ר 48
ראסנער חיים 276
ראסאלאוויטש מ. 394
ראפאפארט יהושע 78, 81, 82, 127, 133, 134, 306, 370
ראפאפארט פייוועל 127
ראפאפארט בעריש 238
ראפאפארט שלמה 20, 26, 243
רפופורט משה יואל 278
רפופורט דב 270
רפופורט ישעיהו 286
רפופורט ישראל 228
רפופורט י. מ. 262
רבינוביץ רבי אלימלך יצחק 243
רבינוביץ נ. 113
רבינוביץ נתן נחום 249, 241
רבינוביץ רבי שלמה חנוך 228, 236, 224, 252, 253
רדזינסקי רבקה 284, 287
רדזינסקה א. 98
רובוטה רוזה 363
רובין הרשל 16, 218
רובין חיים 141, 242
רובין ישעיהו רב 233
רובין מנדל רבי 234
רובין הענאך 267
רובין משה 292
רובינזון 91
רובינליכט אליעזר 25, 26, 59, 60, 61, 62, 67, 69, 79, 75, 84, 90, 91, 93, 95, 96, 159, 160, 168, 170, 171, 297, 349
רובינשטיין, רב 334
רובשוב זלמן (שז״ר) 308
רודאל י. ל. 207
רודאלער יצחק 57, 99, 110, 183, 387, 389
רוזדזיול אישטש 249
רוזדזין א. 94
רוזדזין ח. ד. 98, 127
רוזדזין י. ד. 71
רוזן 114, 272
רוזן יצחק 158
רוזן משה 267
רוזן מרדכי 158
רוזן ר׳ יוסף 323
רוזינר 269
רוזינס מנחם דוד 16, 17, 38, 39, 218
רוזנס ר׳אברהם הירש 17, 318
רוזנקוויס 26, 131, 259
רוזנקער יהושע 29, 119, 126, 127, 258, 306
רוזנקער משה 26, 27, 71, 164, 259, 268, 281, 295, 314, 315
רוטר ישעיהו 245
רוטנר אלימלך ד. 20, 26, 28, 85, 91, 93, 257, 308, 314, 332
רוטנר אהרן 287
רוטנר בצלאל 272
רוטנר העגדעל 174, 280
רוטנר ישעיהו 19, 24, 26, 29, 95, 115, 219, 278, 275, 314
רוטנר לעמעל 126
רוטנר נכה 60, 61, 257, 274, 275, 284, 295, 314, 320, 332
רוטנר הגקה 314
רוטשילד אדמונד 246
רויכר יואל 241
רוס אהרן 51
רוס וואלף 51
רוס יצחק 257
רוס יוסף 97, 165
רוס קלונימוס קלמן 50
רוס שמעון 96, 284, 285, 286, 306
רוס מאריס 397
רופין ד״ר 123
רולניצקי אלתר 267
רולניצקי נח 267
רוקח משה 233
רוקח שלום 233
רזשעזאק 291
רידער נתן 24, 69, 369
רידער טעאדאר 106, 107
רייזין אברהם 93, 307
ריטוב ישראל 261, 315
רייך אברהם יעקב 140, 236
רייך יוסף חיים דוד 239
רייך יוסף סיני 258
רייך ליאון 223
רייך מנדל 239
ריכטער גוטמן 141, 240
ריכטער דוד 271
ריכמן יעקב 18, 218, 284
ריכמן שלמה 97, 118
רייכער סטאניסלאב 56
רינגעלבלום ד״ר עמנואל 32, 34, 35, 107, 185, 204, 215, 372
רינסקי אליעזר 10, 219
רינסקי מאיר פישל 171, 333
רינסקי צעשה 294
רינסקי שלמה יצחק 29, 67, 71, 79, 139, 235, 333
רינסקי רחל 333
ריינס, הרב 258
ריסקינד ישראל 243
ריפטין יעקב 311
רייס יוסף צבי 387
רכטמן לוציאן 27, 83, 93, 280, 370
רכטמן ראובן ד״ר 60, 61, 67, 69, 85, 87, 97, 165, 269, 283, 284, 297, 315, 369, 370, 376, 388
רכטמן הרמינה 370
רכנין אלתר 270, 385
רכנין אברהם יששכר 71, 96, 97
רכנין וואלף 75, 88, 89, 91, 92, 163, 263
רכנין ל. 284
רכנין גרשון 26, 59, 61, 62, 71, 96, 126, 140, 152, 165, 237
רכנין מרדכי 91
רכנין ר. 94, 268
רכנין אברהם׳לע 127, 140, 197
רכנין יעקב 140, 236, 237, 341
רעגירער י. 26, 90, 91
רעדליץ אהרן מנדל 140, 255, 256
רעטמאן הירש 57, 71, 98
רעכט אהרן בער 115
רעכט בעריל 29, 79, 156
רעכטשאפט ד״ר 63, 168, 297, 311, 319, 369
רעמבישעבסקי בעריש 96, 119, 141, 237, 378
רעמבישעבסקי דוד 207, 295
רעמבישעבסקי שלמה 127, 132, 378
רמבה מנחם 273
רקובר מרדכי 236

ש

שאלץ וואלטער 28, 134
שאנצער העלא 201, 272
שאנצער שלמה 172, 272
שנצר דורה 272
שנצר ס. 81
שנצר מרדכי 115
שנצר עובדיה 17, 218
שנצר הלה 357
שנצר (מורה) 370
שאפיר אברהם׳ל 80, 245
שאפיר גוטשע 159
שאסטאק אליעזר 162
שאצקי ד״ר 108, 219
שאר משה, פראפ. 211, 215
שאשקעס חיים 164
שהם (שטיינפלד) משה 22, 120, 220, 265, 387
שוואנענפעלד 162
שוורץ דורה 296
שווארץ מאיר 20, 22, 90, 91, 257
שווארץ צבי 269
שווארץ 111
שווארץ אנדזשה 370
שווארצבוים אלפרעד 112, 297, 353, 355
שווארצבוים אירקה 296
שווארצבוים יעקב 285

שווארצבוים 272
שווארצבערג פנחס 48, 51
שווארצבערג הנריך 96
שווימער יוסף 287, 288
שווימער מ. 388, 393, 394
שווייצער דוד 249
שווייצער אהרן 22
שווייצער אריה 22, 120, 123, 220, 265
שווייצער יואל 126
שווייצער וואלף 208
שווייצער יוסף 71, 96
שווייצער מ. 94, 113
שווייצער משה לייב 136
שווייצער פנחס 219
שווייצער שמואל 277
שווייצער ש. 29, 30, 230
שווייצער ישראל 338
שוויצער משה נטע 116
שוינקלשטיין שלמה 277
שולבה נתן 287, 353, 355
שוסטער אהרן מנדל 138
שורצקוף 291
שורר חיים 312
שטאטלער בעריש 19, 26, 219
שטאטלער הירשל 22, 26, 88, 89, 92, 97, 145, 265, 266, 267
שטאטלער יעקב 20, 28, 90, 91, 93
שטאטלער קראל 22, 83
שטאקבאנד א. 26
שטארכאן געציל 48
שטארכאן אליעזר ל. 48, 264
שטורנר אסתר 293
שטיגער יצחק (סטניסלאוו) אדוו. 267, 279, 370
שטיינבערג ד"ר 75
שטיינבערג 84, 85, 188
שטיין דוד 272
שטיינבאק 394
שטיינברעכער 158
שטיינהארט חיים וואלף 112, 140, 159, 237
שטיינהארט משה 50
שטיניץ געצל 115
שטיניץ יחזקאל 124
שטיניקעלער ה. 159
שטיינפעלד מרדכי 22
שטייער משה 61, 114, 235, 346
שטייער אייזיק 115
שטייער דוד 115
שטייער פינטשע 159, 346
שטערן הירשל 187
שטערן 99
שטרן אדזיה 293
שטרן יחיאל 296
שטערנפעלד נתן 387
שטרובל 264
שטרוכליץ ישראל 27, 278
שטרוכליץ אברהם 280, 281, 282, 310, 312
שטרוכליץ אדלה 274
שטרוכליץ ב. 118
שטרוכליץ הרמן 22, 70, 71, 90, 91, 92, 97, 257, 307, 352
שטרוכליץ זלמן 126
שטרוכליץ חיים 244
שטרוכליץ נחמה 293
שטראסבערג ישראל 249
שטרוסמאן מיכאל 57, 97, 98
שטריקר ד"ר 125
שטערנבערג נ. 67, 162
שטרנפלד משה 272
שטשגובסקי א. 271
שייאר ישראל דוד 22
שייאר 272
שייער העלא 174
שייער י. 394
שידלאוועך 93
שידלובסקי שלמה 239
שיטנברג שרה 258
שיטנברג אליעזר 351
שיוועק בער 158
שיוועק יחיאל 322
שיוועק יידל 322
שיין אייזיק 168, 397
שיין חיים 212, 126, 138, 297, 314, 318, 429, 330, 331
שיין חנה 126, 314, 318
שיין יצחק 112, 126, 172, 297, 330, 331
שיין מארק 126, 257, 295, 314
שיין מרדכי 112, 331
שיין משה 75
שיין צירעלע 59, 62, 75, 118, 126, 159, 170, 172, 173, 257, 274, 314
שיין שלמה 112, 140, 236, 331
שיינטל בלימה 370
שיינטל בלה 22
שיינטל חנה 88, 89, 90, 106, 107, 150, 259, 308
שיינטל מאיר 342
שיינטל ישראל 359
שיינרמן יצחק 262, 290
שיינרמן מרדכי 187
שיף בשה 292
שיפר יצחק ד"ר 32, 215
שיקמן לייזר 310
שיקמן וו. 394
שירמאן אברהם יצחק 136, 250
שירמאן פנחס 250
שלונסקי 284
שלום־עליכם 55, 88, 91, 92, 93, 147, 178, 308, 373
שלמה בן יוסף 162
שליוואוויטש ר. 396
שלעזינגער דוד 19, 219
שלעזינגער יחיאל 186
שלעזינגער שלמה 111, 239
שמברג משה 358
שמואל הנגיד 181
שמטרלינג־גלעד דוד 316
רבי שמחה בונם 234, 242
שמעלקעס גדליהו, רב 121, 222
שנאל מ. 98
שנולד 294
שניארסון פישל 124
שנידרמן שלמה 22, 120, 220, 265
שנידרמן דב 22, 220, 65
שנידרמן חנה 120, 220, 265
שניאור יהודה 20, 257
שניאור אברהם 248
שניצער יצחק 276
שניצער 271
שעלצער שלמה 159
שעלצער בריש 255
שענבערג יידל 26, 235, 294
שענבערג יצחק מאיר 71, 79, 114, 138, 341
שענבערג משה 260, 278
שענבערג ס. 158
שענבערג וואלף 358
שער הערמאן 129, 184
שער ז. 272
שערלינג מניה 22
שערער זיגמונד 162
שעפטל ש. 90, 21, 93, 99
שפוט יעקב 33
שפורן שרה 287, 284
שפיגלר יעקב 245
שפיגל הרש 262
שפיגל 268
שפיגל משה 245
שפיגלמן הנריך 296
שפיגלמן ל. 64, 91, 93, 98, 106, 107, 219, 297, 304, 314
שפיגלמן יאדזיה 358
שפיגלמן מ. י. 119
שפיגלמן 114, 168, 297
שפייזר מנדל 245, 246
שפייזר משה צבי 258
שפייזר יעקב 269, 282
שפילמאן 123
שפינדלער 165
שפיר 269
שפירא אסתר 84
שפירא בנימין יצחק 21, 248
שפירא בונם 158
שפירא הענדל 248
שפירא חיים 231, 339
שפירא טוביה 158
שפירא יחיאל 138, 163, 190, 230, 231
שפירא יוסף 132, 387, 389
שפירא יחיאל מיכל 51, 138
שפירא יחיאל מאיר 339
שפירא יעקב יצחק 245
שפירא ישעיהו 246, 253
שפירא ישעיהו, ד"ר 285
שפירא מיכאל 248
שפירא מנדל 29, 79, 139, 235, 255, 329
שפירא מאיר 16, 71, 218
שפירא לאה 260, 278
שפירא שמעלקעס 80
שפירא יענקעלע 139, 140, 171, 235, 255, 256, 329
שפירא דוד (יפת) 338, 339
שפס אלימלך 264
שפרינגער הרשל 231, 163, 344, 350, 351, 352, 364, 365
שפרינצק יוסף 120, 265, 316
שרף 272

תקונים. — אויסבעסערונגען

בעמודים 77/8 הוחלפו התמונות: זו מעמוד 78 מקומה בעמוד 77, טור 2.

אויף די זייטן 77/8 זענען פאַרטוישט געוואָרן די בילדער: פון זייט 78 דאַרף זיין אויף זייט 77, שפאלט 2.

בעמוד 158 צ״ל מתחת לתמונה: מימין לשמאל.

זייט 158 דאַרף זיין אונטערן בילד: פון רעכטס צו לינקס.

זייט 180, נאָך דער 19־יער שורה דאַרף זיין די פאָלגענדע שורה: „אויסגעפירט מוסטערהאפט און מיט געפיל. זיינע בילדער געפינען זיך״.

עמוד 215, שורה 27, במקום „מייתב״, „האמרונה״, צ״ל: מכתב, האחרונה.

עמוד 223, היושב בתמונה — סנדר לובלינג.

זייט 223, אונטערן בילד דאַרף זיין 3 חלוצים אנשטאט 2. ס׳זיצט סענדער לובלינג.

עמוד 224, מתחת לתמונה — הכוונה לכותל הצפוני בביהכ״נ הנקוב בכדורי הנאצים.

זייט 224, אונטערן בילד — געמיינט די באשאַסענע דורך די נאצעס צפון־וואנט אין שול.

עמוד 239, שורה 37, טור 2, במקום הנדבן ר׳ הרשל לופטיג צ״ל ר׳ זאב ורדיגר.

עמוד 283, מתחת לתמונה הושמטה המילה — במלחמת.

עמוד 286, האהרון בתמונה הוא אשר גיטלר ולא אחיו נחום.

עמוד 305, טור 2, השורות 13—14 נשתרבבו.

עמוד 314 מתחת לשם האחרון בתמונה, במקום „סימ״ צ״ל סימה.

עמוד 319, שורה 13, טור 2, בכותרת צ״ל אברהם במקום אהרן.

בחלק מהספרים נפלו טעויות אלה:

עמוד 400, טור 2 (החלק העברי של ה„יזכור״). שורה 1, במקום „וביראכת־הכבוד״ צ״ל: ביראת־הכבוד.

עמוד 400, שורה 2, במקום: „והזהורות והכות זשל״ צ״ל: והזהורות והזכות של.

הערות. — באמערקונגען

1. רשימתו של ד״ר ע. רינגעלבלום (דף 204) נמסרה ככתבה וכלשונה.
   די „נאָטיצן פון וואַרשאַווער געטא״ פון ד״ר ע. רינגעלבלום (זייט 204 האָבן מיר געבראַכט אָן ענדערונגען.
2. במאמרו של מ. המפל על פועלי ציון שמאל (עמוד 265) הושמט בין פעילי המפלגה שמו של משה מייטליס.
3. למאמרו של מ. המפל על יוצאי בנדין בישראל (דף 389) יש לציין, שביצוע הגדור המתוכנן סביב המצבה של קדושי זגלמביה בישראל נתאפשר בתמיכתו של ידידנו יוחנן לאודן, מעסקני ארגון יוצאי זגלמביה.
   צום ארטיקל פון מ. האמפעל וועלן בענדינער לאנדסלייט אין ישראל (זייט 389) דאַרף מען באמערקן, אז דאָס ארומצוימען דעם דענקאל פון די זאגלעמביער קדושים אין ישראל איז דערמעגלעכט געוואָרן א דאנק אונזער פריינט, יוחנן לאודאן.
4. אין המערכת אחראית לתוכן מודעות־האבל והשמות במדור „יוצאי בנדין מתייחדים עם זכר קרוביהם״.
   די רעדאקציע איז נישט פאראנטוואַרטלעך פאַרן אינהאַלט און נעמען פון די טרויער־מודעות אין דער אָפּטיילונג: „בענדינער לאנדסלייט צום אנדענק פון זייערע קרובים״.
5. לאחר הדפסת המדור „יוצאי בנדין מתייחדים עם זכר קרוביהם״ הגיעונו — באיחור זמן — עוד מודעות־אבל נוספות רבות, שלא יכולנו, לצערנו, להכניסן לתוך המסגרות השחורות של הדפים.
   בשעת דעם דרוקן פון דער אָפּטיילונג: „בענדינער לאנדסלייט צום אָנדענק פון זייערע קרובים״ האָבן מיר נאָך באקומען פיל טרויער־מעלדונגען, וואָס מיר האָבן שוין, לייַדער, נישט געקענט פארשפענטלעכן אין די שוואַרצע ראָמען פון די בלעטער.
6. במרבית הצילומים נקבנו בשמות, אך באחדים לא את כולם זהינו.
   מיר ברענגען נעמען אין גרעסטן טייל בילדער, אָבער אין אייניקע האָבן מיר נישט געקענט פעסטשטעלן אלע.
7. הצילום „ח. נ. ביאליק בצוותא עם אנשי בנדין״ (עמוד 317) מתפרסם לראשונה בספרנו ונמסר על־ידי חברי המערכת ל„ארכיון ומוזיאון ביאליק״ בתל־אביב.
8. תודת המערכת נתונה לידידנו ובן־עירנו, גצל ברינר בעד עבודתו הנאה בהכנת הקלישאות.

ביבליוגרפיה

א. ספרים

אנציקלופדיה יודאיקה (גרמנית), הוצאת „אשכול", ברלין.

ברומברג א. י., רב: הבעל „שפת אמת" מגור, הוצאת המכון לחסידות, ירושלים, תשט"ז.

ברומברג א. י., רב: האדמו"ר ר' הניך הכהן מאלכסנדר, הוצאת המכון לחסידות, ירושלים, תשי"ח

גרויבארט יהודה לייב, רב: ספר זכרון, לודז', תרפ"ו — 1926.

גשורי מ. ש.: „בית הכנסת" מאמרים ומסות—לתולדות החזנות בארץ־ישראל,

" " " : „לחסידים מזמור", מאסף ספרותי ואמנותי לגניזה דתית־עממית של החסידים, ירושלים, תרצ"ו.

" " " : נגינה וחסידות בבית קומיר ובנותיה, ירושלים, תשי"ב.

" " " : הניגון והריקוד בחסידות, כרך חמישי: פולין הקונגרסאית (בכתב יד).

„דורות בונדיסטן", פארלאג „אונזער צייט", ניו־יארק, 1956.

האנציקלופדיה העברית, חברה להוצאת אנציקלופדיות בע"מ, ירושלים—ת"א.

„יידישעס לעקסיקאן" (גרמנית), הוצאת יידישער פערלאג, ברלין, 1930.

„יזכור", הוצאת ממשלת ישראל, משרד הבטחון, ה'תשט"ז.

מאהלר רפאל: דברי ימי ישראל — דורות אחרונים, ספר רביעי, מרחביה, 1956.

מסטבוים יואל: על הסולם, הוצאת יוסף שמעוני, ת"א, תשט"ו.

מלץ דוד: מעגלות, הוצאת עם עובד, תש"ה.

נייפן אליעזר דוב: ספרן של צדיקים, לובלין, תרפ"ט.

ספר מלחמת הגיטאות בעריכת יצחק צוקרמן ומשה בוסק, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1956.

רבינוביץ צבי מאיר: רבי שמחה בונם משפיטחה, חייו ותורתו, ת"א, תש"ה.

" " " : המגיד מקוזיניץ, חייו ותורתו, ת"א, תש"ו

ב. עתונים וכתבי־עת

„ארבעטער צייטונג", בטאון מפלגת פוע"צ שמאל, וארשה.

„באפרייונג ארבעטער שטימע", בטאון פוע"צ—צ.ס. וארשה.

„דבר", עתון פועלי ארץ־ישראל, ת"א.

„דאָס יידישע וואָכנבלאט", בנדין.

„הצפירה", עתון יומי, וארשה, 1913.

„היינט", עתון יומי, וארשה.

„העתיד", בטאון החלוץ בפולין, וארשה.

„הצופה", עתון התנועה העולמית של המזרחי והפועל המזרחי, ת"א.

„זאגלעמביער צייטונג", בנדין.

„זאגלעמביער לעבן", בנדין.

„זאגלעמביער שלעזיש וואָרט", בנדין־סוסנוביץ.

„ייוו"א בלעטער, יידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט", ווילנה — ניו יורק.

ידיעות בית לוחמי הגיטאות ע"ש יצחק קצנלסון למורשת השואה והמרד, חיפה.

„יזכור", הוצאת ממשלת ישראל, משרד הבטחון.

„לעבענס־פראגן", בטאון מפלגת „בונד", וארשה, 1917.

„נאש פשגלונד" (פולנית), עתון יומי, וארשה.

„סאָלקס צייטונג", עתון יומי של מפלגת „בונד", וארשה.

„סאָלק און לאנד", בטאון מפלגת „התאחדות", לודז'.

*

יתר המקורות מסומנים בגוף החיבורים.

מקורות און ביבליאָגראפיע פון „זאגלעמביער אלמאנאך" אויף די זייטן 32 און 63.

רשימת התמונות

א רשימה פון די בילדער

כותל־המזרח בבית־הכנסת 1
שמעון ראטענבערג, עורך „זאגלעמביער אלמאנאך" 10
הרחוב פודזמטשה על גידת הנהר פשמשה, בשנות 1867 ו־1936 . . . 12
איזור המבצר (זאמעק). ציור מאת ארטור ווינר 12
קטע מהרחוב פודזמטשה (אונטערן בארג) 12
מצבה משנת 1843 16
בנין בית־הכנסת ב־1910 18
השוק הישן לפני 75 שנה (דער אלטער מארק) . . . . . 20—21
השוק החדש לפני 70 שנה וב־1937 (דער נייער מארק) 23
השוק הישן ב־1937 (דער אלטער מארק) 23
ככר השוק (די האלעס) 29
בית העלמין הישן 30
האוהל על קבר הרב ישעכר בריש גרויבארט 32
סימטאות (נעסלער) פאדוואלא וריבנע . . . . . 34—35
רחובות מלכובסקיגו, פילסודסקיגו, קולונטאי־א . . . . . 41—45—51
ציור־קיר (מאלעריי) בבית־הכנסת 53
שנים־עשר חברי העיריה היהודים (צוועלף יידישע ראטמענער) . . . 59
רישום של הצייר משה אפלבוים (א סקיץ פון אפפלבוים) 63
ארבעת חברי הנשיאות של הקהילה (4 פרנסים) 67
ששת חברי ועד הקהילה (6 פרנסים) 70
האגודה המקצועית של הסבלים (טרעגער פאריין) 73
בנין הגימנסיה ע"ש פירסטענברג (גימנאזיע) 75
בני־הזוג שמעון והעלענע פירסטענברג 76
חדר המדרגות (טרעפן איינגאנג) 77
המעבדה לפיסיקה (פיזיק קאבינעט) 77
אולם ההתעמלות (גימנאסטיק זאל) 78
מורי בי"ס „יבנה" של „מזרחי" („מזרחי"־לערער) 79
חדר „סודי התורה" 80
הועדה הסכנית (סעכנישע קאמיסיע) של אגודת „הכח" 84
קבוצת ההתעמלות של „הכח" (טורן גרופע) 85
אגודת הספורט „שטערן" 87
האגודה הדרמאטית „מוזע" עם הבמאי (רעזשיסער) דוד הערמאן . 88
המקהלה ליד „מוזע" (כאר) 89
הסופר שלום עליכם בבנדין 91
אגודת „הזמיר" 92
אגודת הסוהרים 96
אגודת הסוהרים הזעירים (קליינהעדלער פאריין) 97
אגודת בעלי־המלאכה (האנטווערקער פאריין) . . . . . 100—98
עשרים ושנים אמנים ואנשי־שם (22 קינסטלער און שרייבער) 102,3,4,5,6
מראה בית הכנסת והמבצר (די שול און שלאס) 108
דוד לייווער, עורך „פנקס בנדין" 109
אגודת „לינת החולים" 117
קופת „גמילת חסד" 119
חלוצי העליה השניה והשלישית . . . . . 120—123
חלוצים עולים במכונית לארץ ישראל (מיט אן אויטא קיין א"י) 125
מאשעק (מרדכי) האמפעל, עורך „פנקס בנדין" 126
הרבנית דבורה גרויבארט 130
בית־הכנסת ובית־המדרש (1936) 136,7
דלת היציאה מבית־הכנסת (אויסגאנג טיר פון דער שול) 138
בית המדרש 139
כותל־המערב בבית־הכנסת 140
עתונות בנדין (פרעסע) 154,5
מדריכים (אינסטרוקטאָרן) של „הכח" 159
ועד ההורים ליד העיריה (עלטערן קאמיטעט ביים מאגיסטראט) . 162
חברת „גושאי המטה" 167
ציורי־קיר בבית־הכנסת (וואנד־מאלעריי אין דער שול) 168
ד"ר סאלאמאן (שלמה) ווינציהער 169
אליעזר רובינליכט, סגן ראש העיר (וויצע פרעזידענט פון דער שטאָט) 171
מנדל ראזענזאפט 171
צירעלע (צעשא) שיין 173
שמעון פירסטענבערג 174
יצחק וויגאדזקי 175
יצחק מרדכי פסחזאן 177
הצייר (מאלער) אברהם גאלדבערג 178
שתי תמונות מאת א. גאלדבערג (צוויי בילדער) 179
שתי תמונות מאת הצייר משה אפעלבוים
(צוויי בילדער פון מאלער אפעלבוים) 180.1
הצייר (מאלער) אברהם גאלדקארן 181
תמונה מאת א. גאלדקארן (אן אייל־בילד) 182
שמעון (שימעלע) ראזענבערג 182
יצחק רודאלער 183
הערמאן שער 184
בית־הכנסת עולה בלהבות (די שול ברענט) 186
יהודים מובלים לעבודת כפייה (צו צוואנגס־ארבעט) 187
„יודענראט" 189
חולים מובלים לגירוש (קראנקע ווערן אויסגעזידלט) 190
יהודים מובלים לעבודת כפייה (צו צוואנגס־ארבעט) 191
„משתכנים" ברחוב (מען „באזעצט" זיך אויף דער גאס) 192
הרחיטים ברחוב (און דאס מעבל אויף דער גאס) 195
עוקרים לגיטו (מען גייט אין ענטא) 200
קהילת בנדין אחרי המלחמה (די בענדינער קהילה נאך דער מלחמה)
אין מקום להרחיטים (נישטא קיין אָרט פארן מעבל...) 207
בית־הכנסת 211
סימטא סביב ה„גבעה" (א גאסל אריפן „בערג") 213
שלושת ראשוני חלוצי העליה השלישית (ערשטע 3 חלוצים פון דער
דריטער עליה) 217
הכותל הצפוני בבית־הכנסת הנקוב בכדורי הנאצים
(די באמבענע, דורך די נאצעס, צפון־וואנט אין שול) 223
החזן וואלף־הירש בוים ובניו 224
עסקנים של „צעירי מזרחי" 251
בחוזה החקלאית של „החלוץ" (אין דער פארם פון „החלוץ") . . . 258
חברי מפלגת פועלי ציון—צ.ס. 260
אגודת הספורט „שטערן" 262
חברי מפלגת „התאחדות" 267
המשמרת הצעירה של „התאחדות" („התאחדות" יוגנט) 268
מגשימים של „ויתקיניה" 269
חברי „ויתקיניה" בטיול ל"ג בעומר („ויתקיניה" אויף אן אויספלוג) 270
קבוצת חברי הצה"ר (א גרופע חברים פון דער צעוויזיאָניסט. אָרג.) 271
קבוצת חברי „ביתר" 272
קבוצת חברי „בונד" (א גרופע חברים פון „בונד") 273
„החלוץ" של פועלי אגודת ישראל 275
עסקני העיר בחוזה של „החלוץ" (אין „החלוץ" פארם) 277
קבוצת חברי „השומר הצעיר" 278
הס' „השחר" עם יעקב אורי מארץ־ישראל 280
מגשימים של „גורדוניה" וחלוציה הראשונים 282
ההנהגה המקומית של „גורדוניה" בשנת 1929 ובשנת המלחמה 1940 283.4.5
הדגל של „גורדוניה" 286.8
הועד של „פרייהייט" 289
פועלי ציון—צ.ס. עם ברל לוקר 290
„הגוער הציוני" ופעיליו 291
הסופר דוד מלץ עם קבוצת חניכות 292.3
(דער שרייבער דוד מאלץ מיט א גרופע שילערינס) 294
חיילים יהודיים עם רובינליכט (יידישע זעלנער) 297
ציור בבית־הכנסת (א פראגמענט) 299
האדמו"ר רבי אברהם מרדכי אלתר מגור זצ"ל בבנדין 309
יוסף הפטמן בבנדין 310
יצחק גרינבוים בבנדין 311
ד"ר יהושע טהון בבנדין 312
הסופר דניאל פרסקי בבנדין 313
המשורר לייב יפה בבנדין 314

פרופ׳ ד״ר אריה טרטקובר בבנדין 315
המשורר חיים נחמן ביאליק עם אנשי בנדין בקרלסבאד . . . 317
ח. נ. ביאליק עם ילדי ה„גן״ בבנדין 319
קבוצת חברות של „השומר הצעיר״ 322
הרב ר׳ ישעשכר בריש גרויבארט ז״ל 323
הרב ר׳ יקותיאל זלמן גרויבארט ז״ל 325
הרב ר׳ צבי חנוך הכהן לוין ז״ל 326
הרב לוין בגן חסידו (הרב לעווין אין גאַרטן, אין א זומער טאָג) 327
המו״צ ר׳ יהושע טעלנער ז״ל 328
המו״צ ר׳ חנוך דוד פרידבערג ז״ל 328
הדיין ר׳ יצחק אייזיק מנלה ז״ל 329
בריש פרעגער 330
נכה ראסנער 332
נסע לאנדנער 333
דוד גוטענשטיין 333
פנחס לייב בוכווייץ 334
חוה הוטנער 334
דב בריש זילבערשאַץ 335
יעקב מ. גוטמאן 336
מרים טענענבוים 336
חנה (הנקה) בארנשטיין 338
ארבעת האחים ליווער: אברהם, קלמן, חיים ומשולם . . . 340—41
יצחק מאיר שענבערג 341
מיסמך נאצי על הוצאתם להורג של יהודי בנדין
(א דייטשער דאָקומענט, דאָס יידן זענען דערשאָסן געוואָרן) 342
ישראל יוסמאן בעבודת־כפייה (ביי צוואנגס־ארבעט) 345
פעוטי המוסד לילדים שגורשו והושמדו באושוויץ
(„קינדער־הייס״ פארשלעפט נאָך אושוויץ און דאָרט דערמאָרדעט) 346
„המשטרה היהודית״ בגיטו — „יידישע פאָליציי״ אין געטאָ . . 351
מכתב מאת מאניעק מערין לאלפרעד שווארצבוים בשווייץ
(מערינס א בריוו צו אל. שווארצבוים אין דער שווייץ) 354
מכתבו של מרין בו מודיע על הוצאתם להורג של 8 הצעירים
(מערינס א בריוו אין וועלכן ער טיילט מיט, דאָס 8 בענדינער
בחורים זענען דערשאָסן געוואָרן) 358
לייביש באנאך „משתכן״ ברחוב („באזעצט״ זיך אויף דער גאס) . 359
המצבה לקהלות זגלמביה בנחלת־יצחק (די מצבה צום אָנדענק פון די
פארשניטענע קהלות פון זאגלעמביע אין נחלת־יצחק) 376

צבי קוטנר 379
יהונתן ויסבורד 380
ראובן אלבוים 380
אורבך יחזקאל שלמה 381
גוטליב יעקב נחמיה 381
אביב גוטמן 382
ויצמן אהרן 382
הנדלסמן אהרן 382
לסקר יהודה 383
לנצמן יוסף 384
קוכאן צבי 384
פרידלר אריה 385
פשאניצה ברוך (חיטה) 385
פרנס יוסף מאיר 386
עסקני יוצאי זגלמביה בתל־אביב 388
עסקני ארגון יוצאי בנדין עם עורכי הספר (עסקנים פון ארגון יוצאי
בנדין מיט די רעדאקטאָרן פון בוך דוד ליווער און מרדכי האמפל) 389
הועד של ארגון יוצאי בנדין 1959 391
ישיבת ועד יוצאי זגלמביה בפריס (א קאָמיטעט זיצונג פון פאריזער
סאָסיעטע 392
ביום השנה והזכרון לקדושי זגלמביה בבית העלמין בפריס (אין יאָר־
טאָג פון די געפאלענע זאגלעמביער קדושים אויפן
פאריזער בית־עולם 393
חברי ועד יוצאי בנדין בפריס בטקס הקדשת דגל הארגון (די מיטגלי־
דער פון בענדינער קאָמיטעט אין פאריז ביי דער פייערונג פון
דער ענטהילונג פון סאָסיעטע־פאָן) 394
איגוד יוצאי בנדין במלבורן (קאָמיטעט פון זאגלעמביער לאנדסמאנ־
שאפט אין מעלבורן) 395
איגוד יוצאי בנדין—זגלמביה בקנדה (דער בענדינער זאגלעמביער
פארבאנד אין קאנאדע) 396
יעד ארגון יוצאי זגלמביה בטורונטו (דער קאָמיטעט פון דער זאג־
לעמביער סאָסיעטי אין טאָראָנטאָ) 397
מ. המפל מספיד את קדושי קהילות זגלמביה ליד המצבה בנחלת־יצחק
(אן אזכרה ביי דער מצבה פון די זאגלעמביער
קדושים אין נחלת־יצחק) 399
ש. ליור מספיד את חללי השואה באזכרה של יוצאי בנדין בחיפה
(אן אזכרה פון בענדינער לאנדסלייט אין חיפה) . . . 399